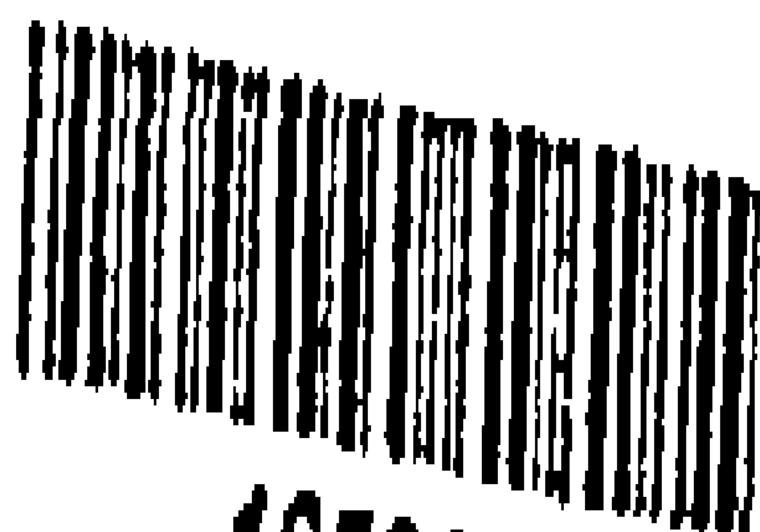

10500

NARMA KOSHA

A Collection of Gujarati Words

with their meanings

FIRST PART

(अ to ञ)

SECOND EDITION

COMPILED BY

LATE KAVISHREE NARMADASHANKER LALSHANKER

EDITED BY

LATE ITCHARAM SURYARAM DESAI

Editor "The Gujarati" Author of Chandrakant' Vivarana on Panchadashi, Shivaji ni Surat-ni Loot, Ganga, Delhi-pu Hallo, etc

Published by
THE "GUJARATI" PRESS, BOMBAY

V. S. 1997 A. D. 1941

Rs. 24

A

Printers and Publishers:

Natverlal Itcharam Desai, B. A.

at the "Gujarati" Printing Press

Sassoon Buildings Elphinstone Circle, Fort, BOMBAY

Copies 1500-500-5-1941

નર્મકોશ

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સઙ્ગ્રહ

(પ્રથમ ભાગ-અ થી ન સુધી)

દ્વિતીયાવૃત્તિ

રચનાર

કવિશ્રી નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર

સુધારો વધારો કરનાર

સ્વ. ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

"ગુજરાતી" પત્રના આદ્યતંત્રી, ચન્દ્રકાન્ત ઇત્યાદિના કર્તા

પ્રકાશક

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-મુંબઈ

[વિ. સં. ૧૯૯૭] [ઈ. સ. ૧૯૪૧

મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦

Printers and Publishers:

Natverlal Itcharam Desai, B. A.

at the "Gujarati" Printing Press

Sassoon Buildings Elphinstone Circle, Fort BOMBAY

Copies 1500-500-5-1941

નર્મકોશ

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સઙ્ગ્રહ

(પ્રથમ ભાગ-અ થી ન સુધી)

દ્વિતીયાવૃત્તિ

રચનાર

કવિશ્રી નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર

સુધારો વધારો કરનાર

સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

"ગુજરાતી" પત્રના આદ્યતંત્રી, ચન્દ્રકાન્ત ઇત્યાદિના કર્તા

પ્રકાશક

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-મુંબઈ

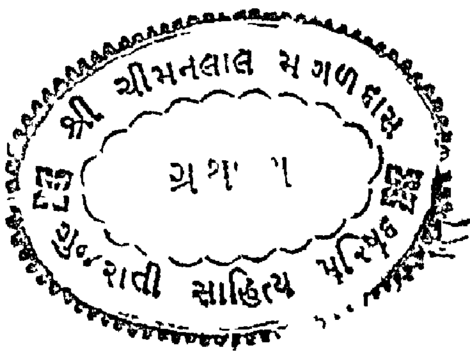
વિ. સં ૧૯૯૭] [ઈ. સ. ૧૯૪૧

મૂલ્ય રૂ. ૨૪-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :-
"ગુજરાતી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ-ઇ. સ ૧૮૭૩
દ્વિતીયાવૃત્તિ-ઇ સ ૧૯૪૧
નકલ-૧૫૦૦, ૫૦૦-૫-૧૯૪૧

મુદ્રક અને પ્રકાશક :-નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઇ, બી. એ.
મુદ્રણસ્થાન :-"ગુજરાતી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

અનુક્રમણિકા

—:o:—

ગુજરાતીઓનું રાષ્ટ્રગીત

॥ गुजराती भाषाना जयश्रीरङ्ग विराजो ॥

જય જય ગરવી ગુજરાત !*

જય જય ગરવી ગુજરાત,
દીપે અરુણું પરભાત,
ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળળળળ કુસુમ્બી, પ્રેમશૌર્ય અઙ્કીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સઉને, પ્રેમભક્તિની રીત—
ઉંચી તુજ સુન્દર જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્બા માત,
પૂરવમાં કાળી માત,
છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ—
છે સહાયમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પણ જોય,
વળી જોય સુભટના જુદ્ધરમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિષ્ જયકર—
સમ્પે સોયે સઉ જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રઙ્ગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિઙ્ગ,
તે રઙ્ગથકી પણ અધિક સરસ રઙ્ગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—
જન ઘૂમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

પ્રેય કાવ્ય ગુજરાતનું રાષ્ટ્રગીત નિર્માણ થઇ ચૂક્યુ છે. (સમ્પાદક ન. ઈ. દે.)

પ્રશ્ન :- કોની કોની છે ગુજરાત ?

કોની કોની છે ગુજરાત ?

ઉગ્રસેન રામ કૃષ્ણ સાત્યકી યાદવ, જ્યાં સહુ વિરાજતા,
જ્યાં બ્રાહ્મણ ને રજપુત ઝાલા ઈશને અર્થે ઝૂઝયા હતા,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૧

બુદ્ધ જૈનના ઘુમ્યા વાદ જ્યાં, મ્લેચ્છસું શિલાદિત્ય લડ્યો,
ભૂવડસું વળી જયશિખરી જ્યાં જુદ્ધ પરાક્રમ દાખી પડ્યો,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૨

વળી રાજ્યનો રઙ્ગધ્વજ જ્યાં છશેંક વર્ષ લગી ઉડ્યો,-
સરસ્વતી ને સેનાનીએ રઙગ દાખવ્યો છે રૂડો,
ત્યાંના લોકતણી શુ કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૩

કરશું ધામ જ્યાં મુસલમાને નીજ રાજ્યનુ વળી વડું,-
મધ્યે આવ્યાને બ્હાને ને માની લેછે માન વડું,
ત્યાંના લોકતણી શુ કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૪

જે જ્યાં કીધો કોપ કાળાએ રાજ્ય થયું ખણેર ભુડું,
વળી રાજ્ય જ્યાં દખણીકેરુ ઠાઠે દીપે કંઇક રુડું,
ત્યાંના લોકતણી શુ કેવી ?
નાના નારે નથી તેની
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૫

વળી પુરાતન પ્રસિદ્ધ જગમાં ભૃગુનો આશ્રમ જ્યાં જોયો,
વળી રઙ્ગ જ્યાં જનવસ્તુનો બન્દરને નાકે સોયો,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૬

છે અઙ્ગરેજી રાજ્યતણુ જે ધામ મુખ્ય પશ્ચિમ ભણી,
જ્યાં ગુજરાતતણા જન વસિયા કો રે વેળા થોડી ઘણી,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૭

જ્યાં રેવામહિકાંઠા શોભે હિન્દુ મુસલમાન રાજ્યકે,
વળી રાજ્ય રણની પેલીગમ જોય સિન્ધની લગોલગે
ત્યાંના લોકતણી શુ કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૮

વૃદ્ધનગર જેણે જોયાં સહુ ચડતા પડતા રાજ્ય કરી,
હજી જીવે છે શું જોવાને પ્રજાતણા ઢઙ્ગ રઙગ વળી,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૯

શું બ્રાહ્મણ ને વાણિયા કેરી ? શ્રાવક ને ભાટિયા કેરી ?
ક્ષત્રી રજપુત કણબી કેરી ? ભીલ અને કોળી કેરી ?
બીજા શુદ્રતણી શું કેવી ?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત ?—૧૦

ઉત્તર :- તેની તેની છે ગુજરાત ?

પૂર્વજ જેના જે વળી આજે જન્મથકી ગુજરાતી વધા,
કોઇ રીતની તોપણ તે વળી આર્યધર્મને રાખી રયા,
તેની તેની છે ગુજરાત,
પછી હોય ગમે તે જાત.
તેની તેની છે ગુજરાત ! —૧૧

વળી પરદેશી બીજા જેને ભૂમિયેં પાળી મોટ કર્યા,
પરધર્મી પણ હિત ઇચ્છનારા માતતણું તે ભાઈ ઠર્યા,
તેની તેની છે ગુજરાત,
પછી હોય ગમે તે જાત.
તેની તેની છે ગુજરાત !—૧૨

નર્મદ કે ગુજરાતી ભાઇઓ ! માતને અર્થે સમ્પ ધરો,
અન્તે બન્ધન તોડી રણે સહુ ઝુઝી જયસુખ જમે ભરો,
પ્રેમશૌર્યને કરી પ્રખ્યાત,
તે તે સહુની છે ગુજરાત.
તે તે સહુની છે ગુજરાત !—૧૩

પ્રકાશકોનું નિવેદન

પરમ કૃપાળુ ભગવાનની શી ઇચ્છા હશે કે, નર્મકોશની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો શુભ યોગ અમારે હાથે આવ્યો છે! જે કોશ છાપતાં કવિશ્રી જેવા સમર્થ સાહિત્યકાર અને ભાષાશાસ્ત્રીને તેર વર્ષ લાગ્યાં, તે કોશની બીજી આવૃત્તિ કાઢવાને, તેની અનેકવાર માગણી થવા છતાં, આજે ઘણાં વર્ષ લાગ્યાં છે અને તેયે અપૂર્ણ. પણ સુભાગ્યે તેની તાણ અને અગત્યને લીધે બીજા સાહસિક લેખકોને ગુજરાતી ભાષાની અભિવૃદ્ધિ કરવાની અનેક તકો મળી છે, એટલે દિલ્લીની ખોટ આગ્રાથી પૂરાયલી માનવાને હરકત નથી. જો કવિશ્રીના જીવનની ઉત્તરકાળની નાણા સંબધી સ્થિતિ સારી હતે તો કવિશ્રીએ પોતે જ તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢી હતે; કારણ કે તેમના લખેલા કાગળો અને પત્રવહેવાર તપાસતાં એમ જણાયુ છે કે, તે માટે તેમણે સંપૂર્ણ તૈયારી કરી રાખેલી, એક **નર્મપર્યાયકોશ** અને બીજો **નર્મધાતુકોશ** છાપવા માટે સાહિત્ય સામગ્રી એકઠી કરેલી. પણ કવિશ્રીના જીવનની દોરી અકસ્માત્ ઇ. સ. ૧૮૮૬ મા કપાઇ તેથી પ્રસ્તુત કામ આરંભી શકાયું જ નહિ, અને તેમના પછી તેમના કીશોરવયના પુત્ર ભાઈ જયશંકર અને ગ. સ્વ. ડાહીગવરીએ કોઇની સહાયતા નહિ હોવાથી તેમણે બીજી આવૃત્તિ કાઢવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં "ગુજરાતી" પત્રના આદ્યતંત્રી અને સ્થાપક અને અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામ સાથે તેમણે એક કરાર કર્યો અને બીજી આવૃત્તિ કાઢવાનું કામ સર્વ હક્કઇલાકા સાથે તેઓએ સ્વ. ઇચ્છારામને સોંપ્યું પણ 'આદર્યાં અધુરાં રહે અને હરિ કરે તે થાય.' એ ન્યાયે મુબઇમાં મરકીનું જોર ફાટી નીકળ્યું, તેથી કાર્ય અપૂર્ણ રહ્યું. તે પછી યુવાન જયશંકર ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં ગતઃપ્રાણ થયા, એટલે ભાઇ જયશંકરના ટ્રસ્ટીઓના હાથમા સર્વ વાત ગઇ. છતાં તે સંબંધી કરાર પાકો થશે, એ આશાએ સ્વ. ઇચ્છારામે નર્મકોશ છાપવાનું કામ આરંભી દીધેલુ, પણ અનેક વ્યવસાયને અંગે તેઓ પૂર્ણ કરી શકયા નહિ. દરમ્યાન કવિશ્રીના અને તેમના પુત્ર ભાઇ જયશંકરના ટ્રસ્ટીઓએ કવિશ્રીના તમામ ગ્રન્થો છાપવા છપાવવાના હક્ક ઇલાકા સ્વ. ઇચ્છારામને અને 'ગુજરાતી' પ્રેસને ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં આપી દીધાં, પણ કોશ પૂરો થાય તે પહેલાં શ્રી ઇચ્છારામ ઇ. સ. ૧૯૧૨ ની આખરે ગોવિંદશરણ થયા અને કોશનું કામ તે પછી થોડુંક ચાલીને અટકયું તે અટકયુ, તે આજની ઘડી સુધી. તે પછી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં જગદ્વ્યાપી મહાયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું, કાગળો વગેરેના ભાવ અતિ ઘણા વધી ગયા અને અપૂર્ણ રહેલા કોશનું છપાવવાનુ કામ સ્વ. ઇચ્છારામના પુત્રોમાંથી કોઇ આગળ ચલાવી શકયુ નહિ. એક તો ઘણા નાના મોટા વિવિધ કોશો બીજાઓ તરફથી છપાઇ બહાર પડી ચૂકયા હતા. બીજું કવિશ્રીએ સ્વીકારેલી અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી, જો કે શુદ્ધ હતી, તો પણ તે સર્વમાન્ય થઇ નહોતી. સરકારી પાઠય પુસ્તકોની જોડણી લોકપ્રચલિત થઇ હતી; અને કોશનો થોડોક ભાગ કવિશિષ્ય સ્વ. ઇચ્છારામે કવિશ્રીની જોડણી પ્રમાણે, તેમની સૂચના પ્રમાણે થોડોક સુધારોવધારો અને ઉમેરણ કરી છાપ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે કામ આગળ ચાલુ રાખવું કે કેમ તે વિશે જૂદા જૂદા વિદ્વાનોને પૂછવામાં આવતાં વિવિધ અભિપ્રાયો મળ્યા હતા, તેથી આગળ છાપવાને માટે મન ડામાડોળ થઇ ગયું હતુ. એટલામાં ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં ગુણજ્ઞ ગુજરાતી પ્રજાએ કવિશ્રીની જન્મશતાબ્દી ઉજવી ત્યારે અમારા તરફથી જેટલો ભાગ છપાઇ ગયો છે તેટલો ભાગ ૧ લા તરીકે પ્રકટ કરવાનો વિચાર થયો અને તે પ્રમાણે એક જાહેર ખબર "ગુજરાતી" પત્રમાં છાપવામાં આવી હતી. તે સમયે એ કાર્ય પણ થઇ શકયુ નહિ. પણ આજે હવે સ્વર વિભાગ, ક વર્ગના અને ચ વર્ગના શબ્દોવાળો ભાગ પ્રકટ થાય છે, તે માટે તે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરનો જ આભાર માનીએ છીએ, કારણ કે તેની ઇચ્છા વિના આ દુનિયામા કશું પણ થઇ શકતુ નથી.

આ ભાગ સાથે પહેલી આવૃત્તિમાં જેટલા શબ્દો ન હતા તે સર્વ શબ્દોમાંથી યોગ્ય લાગ્યા તે કવિએ નોંધી રાખેલા તે અને પરિશિષ્ટમાં વધારેલા શબ્દો, તથા અત્યાર સુધીમાં છપાયલા શબ્દકોશોમાંથી જે શબ્દો યોગ્ય લાગ્યા

તે શબ્દોનો સંગ્રહ આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કોશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કારણ કે કવિએ સમ્પ્રસારણના નિયમે ઘણા શબ્દો, અને પ્રાંતભેદના અને વર્ગ અથવા જાતિભેદના ઘણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ઘડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ઘડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કોશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્પ્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતુ જાય છે કે તે સર્વનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કોશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે. આ સર્વ વિચાર કરતા જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમૂલ્ય મુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કોશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કર્યો નથી, પણ કેટલુક ઉમેરણુ કર્યું છે તે અત્રે સુજ્ઞ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકોશની મુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત્ રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓના ઉદાહરણો ઉતાર્યા છે, તે કોના કોના છે તે જ્યાં સુધી જડ્યાં ત્યા સુધી ત્યા આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો "જૂની ગુજરાતી ભાષા" વિષયનો એક નિબધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને છાપ્યો છે. કવિશ્રીએ કોશમા કયા કયા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને ગ્રન્થકારોના અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતાં ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ છાપી છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુંદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાધ્યું છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સૈકાવાર મુખ્ય કવિઓ સંબંધમા કોઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલુ તે પણ જીર્ણ થઇ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાગતા છાપ્યુ છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વિ સબંધી કવિના વિચારો કોશનુ કામ આરભ્યું ત્યારે કેવા હતા તે પણ છાપ્યું છે. આટલું ઉમેરણુ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કોશ બનાવવા માટે અથાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં છાપેલાં કોઇ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે મોટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવુ, લોકમાં બોલાતી ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવાં, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ કલેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી બુદ્ધિએ કરવુ, એ કાંઇ જેવો તેવો સ્વાર્થત્યાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંડ્યા રહેવુ, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામા, (કોઇ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કોઇએ કામ આરંભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરૂ કરવુ સહેલુ છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણ હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલુ નથી. કવિશ્રીએ આ કોશ તૈયાર કરતા જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રન્થો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ અને વરરૂચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામા ભાષાતર પણ કર્યું હતુ. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનુ ભાષાંતરનું પુસ્તક છપાયુ નથી). ઇ. સ ૧૮૭૩ માં નર્મકોશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાકયો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા. આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શુ આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતું ? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતકરણથી સહજ નથી નીકળી આવતો ? જો પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબુ આયુષ્ય આપ્યું હોત અને આર્થિક મુઝવણુ ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજા રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી જાત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શોચ કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુકેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આજે સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજુતીવાળો સચિત્ર કોશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઇ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકવું અશક્ય જ છે. ઘણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોનો સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય શાસ્ત્રીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ્ મળે, વિચારો ચાલે, ઊહાપોહ થાય, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને બીબાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કોશ રચાય, એવી જે કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ઘણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોવું, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હ ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કોશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે ફારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સુચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઇ નથી. કેટલાકોએ મહાપ્રાણ હ માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (એપોસ્ટ્રોફી) વાપરવા માંડયું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઇ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ ફાવે તેમ મહાપ્રાણ હ શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના છેલ્લા ઝેડનો ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત જના મોઢામાં આમ ટપકું ઝ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો જોઇએ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ઘણીવાર બીબાં ગોઠવનાર જ્યારે બીબાંઓના ખાનામાં ચાલુ ઝ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો ઝ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કોશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુજ્ઞ વાચકોને તે સુધારી લેવાની વિનતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નૂકતા(ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ડ અને ઢ ના કાઠિયાવાડી ડ અને ઢ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે (ડ અને ઢ) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબધમા પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યુ નથી. સંસ્કૃત ભાષા જાણુનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીંડુ, શૂન્ય)થી ચલાવે છે, જ્યારે બીજાઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીંડુ વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ–અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલું મીડુ વાપરે છે અને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. હ્રસ્વ ઇકાર અને દીર્ઘ ઈકાર માટે હવે ઘણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હ્રસ્વ ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાંત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે, પણ તેમાં આ દીર્ઘ ઉકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર બીબાંમા અદ્ધર લટકતૂં રહેતૂં હોવાથી છાપતી વખતે ભાગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે હ્રસ્વ હતું તે સમજી શકાતુ નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હ્રસ્વ ઉકાર જ યોજે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હ્રસ્વ ઇકારનું છુટું બીબાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ યોજે છે; તે જ પ્રમાણે માથે બે માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરયુગ્મો વાપર્યા જાય છે. માથાનો રફાર પણ છાપતાં ભાગી જતો હોવાથી કેટલાકો શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રફાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમા ફરક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત્ત અને સંવૃત્ત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આવી ~ ~ ~ માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઇ છે, અને ઘણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાકો તેને બદલે હિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવુ ˘ અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકો તરફથી અન્યાપારેષુ વ્યાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળબોધ લિપિ અથવા બોડી બાળબોધ–નાગરી લિપિ વાપરવાની ભલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવૈવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીંડુ અને માથે રફાર મુકવાનું, તો બીબાં ગોઠવનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને બીબાંઓ છાપતા ભાગી જાય નહિ તે માટે, સાવ

તે શબ્દોનો સંગ્રહ આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કોશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કારણ કે કવિએ સમ્પ્રસારણના નિયમે ઘણા શબ્દો, અને પ્રાંતભેદના અને વર્ગ અથવા જાતિભેદના ઘણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ઘડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ઘડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કોશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્પ્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતુ જાય છે કે તે સર્વનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કોશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે. આ સર્વ વિચાર કરતા જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમૂલ્ય મુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કોશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કર્યો નથી; પણ કેટલુક ઉમેરણ કર્યું છે તે અત્રે સુજ્ઞ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકોશની મુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત્ રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓનાં ઉદાહરણો ઉતાર્યાં છે, તે કોનાં કોના છે તે જ્યાં સુધી જડ્યાં ત્યાં સુધી ત્યા આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો "જૂની ગુજરાતી ભાષા" વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને છાપ્યો છે. કવિશ્રીએ કોશમા કયા કયા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને ગ્રન્થકારોનાં અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતા ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ છાપી છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુંદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાધ્યુ છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સેંકાવાર મુખ્ય કવિઓ સંબંધમા કોઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલુ તે પણ જીર્ણ થઇ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાગતા છાપ્યુ છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વિ સંબધી કવિના વિચારો કોશનુ કામ આરંભ્યુ ત્યારે કેવા હતા તે પણ છાપ્યું છે. આટલુ ઉમેરણ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કોશ બનાવવા માટે અથાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં છાપેલાં કોઇ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે મોટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવુ, લોકમાં બોલાતી ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવાં, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ ક્લેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી બુદ્ધિએ કરવુ, એ કાંઇ જેવો તેવો સ્વાર્થત્યાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંડ્યા રહેવું, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામા, (કોઇ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કોઇએ કામ આરભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરૂં કરવું સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણુ હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલુ નથી. કવિશ્રીએ આ કોશ તૈયાર કરતા જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રન્થો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ અને વરરૂચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામા ભાષાતર પણ કર્યું હતુ. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનુ ભાષાંતરનું પુસ્તક છપાયુ નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકોશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાકયો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શુ આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતુ? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતઃકરણથી સહજ નથી નીકળી આવતો? જો પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબુ આયુષ્ય આપ્યુ હોત અને આર્થિક મુઝવણ ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજા રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી જાત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શોચ કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુકેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આજે સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજુતીવાળો સચિત્ર કોશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઇ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકવું અશક્ય જ છે. ઘણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોનો સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય શાસ્ત્રીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ્ મળે, વિચારો ચાલે, ઊહાપોહ થાય, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને બીબાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કોશ રચાય, એવી જે કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ઘણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોવું, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હ ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કોશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે ફારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સુચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઇ નથી. કેટલાકોએ મહાપ્રાણ હ માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (ઓપોસ્ટ્રોફી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઇ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ ફાવે તેમ મહાપ્રાણ હ શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એવું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના છેલ્લા ઝેડનો ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત ઝના મોઢામાં આમ ટપકું ઝ઼ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો જોઇએ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ઘણીવાર બીબાં ગોઠવનાર જ્યારે બીબાંઓના ખાનામાં ચાલુ ઝ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો ઝ઼ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કોશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુજ્ઞ વાચકોને તે સુધારી લેવાની વિનતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નૂકતા(ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ડ અને ઢ ના કાઠિયાવાડી ડ અને ઢ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે (ડ઼ અને ઢ઼) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યું નથી. સંસ્કૃત ભાષા જાણનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીંડુ, શૂન્ય)થી ચલાવે છે; જ્યારે બીજાઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીંડુ વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ–અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલુ મીંડુ વાપરે છે અને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. હ્રસ્વ ઇકાર અને દીર્ઘ ઈકાર માટે હવે ઘણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હ્રસ્વ ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાંત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે, પણ તેમાં આ દીર્ઘ ઉકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર બીબાંમા અદ્ધર લટકતું રહેતું હોવાથી છાપતી વખતે ભાગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે હ્રસ્વ હતું તે સમજી શકાતુ નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હ્રસ્વ ઉકાર જ યોજે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હ્રસ્વ ઇકારનું છુટું બીબાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ યોજે છે; તે જ પ્રમાણે માથે બે માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરયુગ્મો વાપર્યા જાય છે. માથાનો રફાર પણ છાપતાં ભાગી જતો હોવાથી કેટલાકો શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રફાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં ફરક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત્ત અને સંવૃત્ત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આવી ˘ ˘ ˘ માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઇ છે, અને ઘણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાકો તેને બદલે હિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવુ ˘ અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકો તરફથી અભ્યાપારેષુ વ્યાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળબોધ લિપિ અથવા ખોડી બાળબોધ–નાગરી લિપિ વાપરવાની ભલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવૈવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીંડુ અને માથે રફાર મુકવાનું, તો બીબાં ગોઠવનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને બીબાંઓ છાપતાં ભાંગી જાય નહિ તે માટે, આર

તે શબ્દોનો સદ્દગ્રહ આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કોશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કારણ કે કવિએ સમ્પ્રસારણના નિયમે ઘણા શબ્દો, અને પ્રાંતભેદના અને વર્ગ અથવા જાતિભેદના ઘણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ઘડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ઘડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કોશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્પ્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે. તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતુ જાય છે કે તે સર્વનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કોશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે આ સર્વ વિચાર કરતા જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમૂલ્ય મુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કોશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કર્યો નથી, પણ કેટલુક ઉમેરણ કર્યું છે તે અત્રે સુજ્ઞ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકોશની મુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત્ રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓનાં ઉદાહરણો ઉતાર્યાં છે, તે કોનાં કોના છે તે જ્યાં સુધી જડ્યાં ત્યા સુધી ત્યા આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો "જૂની ગુજરાતી ભાષા" વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને છાપ્યો છે. કવિશ્રીએ કોશમા કયા કયા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને ગ્રન્થકારોનાં અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતાં ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ છાપી છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુંદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાંધ્યુ છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સૈકાવાર મુખ્ય કવિઓ સંબંધમા કોઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલુ તે પણ જીર્ણ થઇ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાગતા છાપ્યું છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વિ સંબધી કવિના વિચારો કોશનુ કામ આરમ્ભ્યું ત્યારે કેવા હતા તે પણ છાપ્યું છે. આટલું ઉમેરણ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કોશ બનાવવા માટે અથાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં છાપેલાં કોઇ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે મોટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવું, લોકમાં બોલાતી ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવાં, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ ક્લેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી બુદ્ધિએ કરવુ, એ કાંઇ જેવો તેવો સ્વાર્થત્યાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંડ્યા રહેવુ, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામા, (કોઇ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કોઇએ કામ આરભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરૂ કરવુ સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણુ હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલુ નથી. કવિશ્રીએ આ કોશ તૈયાર કરતાં જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રન્થો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ અને વરરૂચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામા ભાષાતર પણ કર્યું હતુ. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનુ ભાષાંતરનું પુસ્તક છપાયુ નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકોશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાકયો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શુ આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતુ? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતકરણથી સહજ નથી નીકળી આવતો? જો પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબું આયુષ્ય આપ્યુ હોત અને આર્થિક મુઝવણ ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજા રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી જાત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શોચ કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુકેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આજે સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજુતીવાળો સચિત્ર કોશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઇ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકવું અશક્ય જ છે. ઘણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોનો સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય શાસ્ત્રીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ્ મળે, વિચારો ચાલે, ઊહાપોહ થાય, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને બીબાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કોશ રચાય, એવી જે કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ઘણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોવું, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હ ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કોશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે ફારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સુચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઇ નથી. કેટલાકોએ મહાપ્રાણ હ માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (એપોસ્ટ્રોફી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઇ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ ફાવે તેમ મહાપ્રાણ હ શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના છેલ્લા ઝેડનો ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત જના મોઢામાં આમ ટપકું જ઼ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો જોઇએ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ઘણીવાર બીબાં ગોઠવનાર જ્યારે બીબાંઓના ખાનામાં ચાલુ જ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો જ઼ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કોશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુજ્ઞ વાચકોને તે સુધારી લેવાની વિનતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નૂકતા(ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ડ અને ઢ ના કાઠિયાવાડી ડ અને ઢ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે (ડ઼ અને ઢ઼) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યુ નથી. સંસ્કૃત ભાષા જાણનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીંડુ, શૂન્ય)થી ચલાવે છે, જ્યારે બીજાઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીંડુ વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ–અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલુ મીંડુ વાપરે છે અને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. હ્રસ્વ ઇકાર અને દીર્ઘ ઈકાર માટે હવે ઘણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હ્રસ્વ ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાંત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે, પણ તેમા આ દીર્ઘ ઉકારનુ ચિહ્ન અક્ષરની બહાર બીબામા અદ્ધર લટકતું રહેતું હોવાથી છાપતી વખતે ભાંગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતુ કે હ્રસ્વ હતુ તે સમજી શકાતું નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હ્રસ્વ ઉકાર જ યોજે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હ્રસ્વ ઇકારનું છુટું બીબાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ યોજે છે; તે જ પ્રમાણે માથે બે માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરયુગ્મો વાપર્યા જાય છે. માથાનો રફાર પણ છાપતાં ભાંગી જતો હોવાથી કેટલાકો શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રફાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં ફરક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત્ત અને સંવૃત્ત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આવી ‿ ‿ ‿ માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઇ છે, અને ઘણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાકો તેને બદલે હિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવુ ˘ અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકો તરફથી અબ્બા–પારેખુ બ્યાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળબોધ લિપિ અથવા ખોડી બાળબોધ–નાગરી લિપિ વાપરવાની ભલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવૈવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીંડુ અને માથે રફાર મુકવાનું, તો બીબાં ગોઠવનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને બીબાંઓ છાપતા ભાંગી જાય નહિ તે માટે, આવ

નીકળી ગયાં છે અને ઠીગ્રીના (વેલાંટીના) ચિહ્નોને બદલે અખંડ માથે મીંડુ અને રેફ અક્ષરની બાજુમાં મુકાય છે, અને તેનાથી આંખો વાચવામાં એવી ટેવાઇ ગઇ છે કે અનુસ્વારતું મીડુ અને રેફ અક્ષરની બરોબર માથે નથી આવતા તો પણ વાચનારને તે અશુદ્ધ લાગતુ નથી. તે જ પ્રમાણે બીજા પણ આવા ઘણાક સુધારાઓ જોડણીમાં અને બીબાં ગોઠવવાની ક્રિયામાં થઇ ચૂક્યા છે. આ સર્વ મતભેદનુ મૂળ કારણ ગુજરાતી ભાષાનો ઢીમળો ઉચ્ચાર છે. પણ આ સર્વ ઉચ્ચાર–મતભેદનુ એકીકરણ કે સમીકરણ કે સમન્વય કરવુ મુશ્કેલ છે, અને તેને લીધે કેટલાક શબ્દો નકામા વધી ગયા છે. આ સર્વનો વિચાર કરી શકે, નિર્ણય કરી શકે એવી ગુજરાતી ભાષાની સઘન વિદ્વત્સમાજ ન બંધાય અને તેને પણ રાજતરફનો ટેકો ન હોય ત્યા સુધી કશું થઇ શકે નહિ, અને આજે જે અનવસ્થા પ્રવર્તે છે તે ચાલુ રહેશે. કવિશ્રીએ પોતાના જમાનામા પ્રાપ્ત સાધનો પ્રમાણે વિચાર કરેલો છે અને તે જણાવ્યા છે. પણ આજે તેમા કેટલોક ફેરફાર થઇ ગયો છે.

આ કોશ સુધારવામાં સ્વ. ઇચ્છારામને રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ, સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહર, રા. રા. જગજીવનદાસ દયાળદાસ મોદી, અને રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની–એઓએ મદદ કરેલી, માટે તેઓ સર્વેનો અમે આભાર માનીએ છીએ. હવે પછીના શબ્દોના કોશનુ કામ નવું ધોરણ બાધ્યા સિવાય આગળ ચલાવી પૂર્ણ કરી શકાય તેમ નથી, એટલે આ કોશનો શેષ ભાગ ધીમે ધીમે હફતે હફતે સમય અને આર્થિક સ્થિતિ અને પ્રજાની સહાયતાના પ્રમાણમાં અમે પૂર્ણ કરવાની આશા રાખીએ છીએ, તે પૂર્ણ કરાવવી પરમેશ્વરના હાથમાં છે પરમેશ્વર ગુજરાતી ભાષાની દિનપ્રતિદિન સંવૃદ્ધિ કરો એવી પ્રાર્થના કરી કવિશ્રીના પવિત્ર આત્માને પ્રણામ કરીને અત્ર વિરમીશુ.

મુબઈ.
'ગુજરાતી' પ્રેસ કાર્યાલય
સં. ૧૯૯૭
વૈશાખી પૂર્ણિમા

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

મુખમુદ્રા

જે કોશ શબ્દનો અર્થ ગાઉ થાયછે તે ક્રોશનો અને જે કોશ શબ્દનો અર્થ નરાજ થાયછે તે કુશીનો અપભ્રંશ છે; પણ બીજા સઘળા અર્થવાળો કોશ શબ્દ શુદ્ધ સંસ્કૃતજ છે કોશ શબ્દ સંસ્કૃત ધાતુ કુશ્ ઉપરથી થયો છે ને કુશ ધાતુ આશ્રય તથા આશ્રયી એ બેના સમ્બન્ધસૂચક અર્થમા પ્રવર્ત્તેછે; તો એ ઉપરથી, જેની માંય એકાદો પદાર્થ રખાય–રે તે કોશ ને એમાં એના સઘળા અર્થનો સમાવેશ થાયછે. રાજકોશ એટલે સકળ રાજ્યની સમૃદ્ધિનું સત્વ જે ભણ્ડારમા ભરયું હોય તે; તેમ જે ગ્રન્થમાં ભાષાની સમૃદ્ધિનુ સત્વ ભરયું હોય તે ભાષાકોશ ભાષાની સમૃદ્ધિ, શબ્દાર્થ તથા તેના પ્રયોગ એરૂપે રઈ શોભેછે તો તેઓનાં રક્ષણને માટે અને તેઓના જ્ઞાનોપયોગને માટે કોશગ્રન્થો છે. રાજનગરની સ્થિતિસમૃદ્ધિ ઉપરથી આખા રાજ્યની સ્થિતિસમૃદ્ધિ વિષે થોડું ઘણું જાણી શકાયછે, પણ કોશગ્રન્થઉપરથી તો પ્રત્યેક ભાષાનું ઐશ્વર્ય સહજ જણાઈ આવેછે જેમ કોશ વિના રાજ્ય બળહીન અને કમળકોશ વિના સરોવર શોભાહીન છે, તેમ ભાષાકોશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં છૂટાં ને વિખરાયલા પડેલાં અનેક અઙગ તથા એઓની અવ્યવસ્થા એથી સમગ્ર એકસ્વરૂપે ન હોવાથી સ્થાયી બળિષ્ટ નથી અને શાસ્ત્રીય સંસ્કાર વિના સુન્દર શોભતી નથી. કોશ વડેજ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબળમાં વૃદ્ધિ પામેછે. ભાષાનો કોશ એ, ભાષા બોલનારા લોકની સ્થિતિનાં સ્વરૂપનુ પ્રતિબિમ્બ છે ને તેઓનાં જ્ઞાનૈશ્વર્યને દર્શાવનારો જયધ્વજ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં નાના મોટા મળીને બાવન કોશ છે ને તેમાં અમરકોશ, મેદિનીકોશ ને અભિધાનચિન્તામણિ એ ત્રણ બીજા સઉથી શ્રેષ્ઠ ગણાયાછે. એ સઘળા કોશની શબ્દાવળી વર્ણાનુક્રમમા નથી પણ શબ્દજાતિ અથવા અર્થજાતિ પ્રમાણે વર્ગોમાં પડીને રચાયલીછે. યુરોપિયન લોકે સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને સંસ્કૃત–ઇઙ્ગ્લિશ, ઇઙ્ગ્લિશ–સંસ્કૃત, સસ્કૃત–ફ્રેન્ચ, સસ્કૃત–જર્મન એવી રીતના વર્ણાનુક્રમે શબ્દાવળી રચી અનેક કોશગ્રન્થ કર્યાછે. આ દેશની પૂર્વની પ્રાકૃતભાષા માત્ર લોકવ્યવહારભાષા હતી, પણ્ડિતોની નોતી; પણ પછવાડેથી તેનાં વ્યાકરણ થયાં હતાં ને તે થોડોક સંસ્કાર પામી હતી–સસ્કૃત નાટકોના ગ્રન્થમાં ને બૌદ્ધ જૈનનાં ધર્મપુસ્તકોમાં સારીપઠે વપરાઇ હતી–અને વળી જેમ સસ્કૃતભાષા સર્વ પ્રદેશના વિદ્વાનોની એક સામાન્યભાષા હતી તેમ ચારમાંની એક પ્રાકૃત સર્વ પ્રદેશના લોકની એક સામાન્ય જેવી વ્યવહારભાષા મનાઈ હતી. પછી રાજ્યોની અવ્યવસ્થાને લીધે ને હૂનાદિ મ્લેચ્છ લોકના પ્રવેશને લીધે સામાન્ય જેવી મનાતી પ્રાકૃત ભાષા પ્રદેશપ્રદેશમાં જૂદેજૂદે રૂપે બોલાવા લાગી ને કેટલેક કાળે તે કેવળ જૂદી પડી ગઈ. મુસલમાની રાજ્યમાં વિદ્વાનોની સામાન્યસંસ્કૃતભાષાનુ બળતેજ ઘટ્યુ ને જૂદીજૂદી પ્રાકૃતમાં ગ્રન્થ લખાવા માંડ્યા. કબીરે ૧૩–૧૬ સવત સૈકામા, નામદેવે ચૌદમા સૈકામાં ને નરસિંહે પન્દરમા સૈકાના અન્તમાં પોતપોતાની ભાષામા ભક્તિબોધવાણી ગાઇ. મુગલાઇ રાજમાં ગુજરાતી, મરેઠી, હિન્દી, બઙ્ગાળી પદ્યભાષા વધારે વધારે સંસ્કારને પાત્ર થતી ચાલી અઙ્ગ્રેજી રાજ્ય થયા પછી ભાષામાં કેટલોએક ફેરફાર થયો છે ને થાય છે, તોપણ ગદ્યના ગ્રન્થો લખાવાથી તે નિયમમાં પડી રૂડો સંસ્કાર પામેછે ને આશા છે કે હવે પ્રત્યેક ભાષા થોડા કાળમાં પોતપોતાનાં સંસ્કૃત રૂપમા વિરાજશે. અઙ્ગ્રેજી શબ્દના પ્રાકૃતમા અર્થ ને પ્રાકૃત શબ્દના અઙ્ગ્રેજીમા અર્થ એવા ઘણાએક નાના મોટા કોશ હિન્દી મરેઠી બઙ્ગાળી ગુજરાતીમાં થયાછે*; પણ પ્રાકૃત શબ્દના પ્રાકૃતમાજ અર્થ એવા કોશ જે પ્રત્યેક ભાષાની જયશ્રી

*ગુજરાતીઅઙ્ગ્રેજી કોશ (પન્દરહજાર શબ્દનો) પ્રથમ ૧૯૦૨ મા નિકળ્યો એ કોશ, સુરતના રેનાર ને માસ્તરની અટકથી ઓળખાતા દલપતરામ ભગુભાઈના રચેલા (પણ છપાયલા નહિ એવા) શબ્દાર્થસઙગ્રહ ઉપરથી મિરજા મહમદ કાજીમ તથા નવરોજી ફરદુનજી એઓએ રચી છપાવ્યો હતો કરસનદાસ મુળજીનો ૧૯૧૮ મા એક ને શાપુરજી એદલજીનો ૧૯૧૯ મા બીજો એવા બે કોશ નિકળ્યા હતા કરસનદાસના કોશની બીજી આવૃત્તિ ૧૯૨૮માં થઇછે અઙ્ગ્રેજી ગુજરાતીકોશ મોટા એનો એક અઙ્ક અરદેશર ફરામજી મૂસ તથા નાનાભાઈ રૂસ્તમજી રાણીના એઓએ ૧૯૧૩ માં કાઢ્યો, ને બીજા ત્રણ અઙ્ક (એચ અક્ષરના શબ્દ પૂરા થયા ત્યાલગી) ૧૯૧૭ સૂધીમાં કાઢ્યા. ૧૯૧૮ મા એ બે જણાએ ને મેં સાથે મળીને એક નાનો કોશ રચી પ્રસિદ્ધ કીધો તેમ તેજ વર્ષમા ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર, ત્રિભોવનદાસ ઠાકોરદાસ ને મોતીરામ ત્રિકમદાસ એ ત્રણે જણે મળી એક બીજો નાનો કોશ રચી છપાવ્યો એ બે કોશને એકઠા મેળવી દઇ સુધારો વધારો કરી અરદેશર તથા ઝવેરીલાલ એઓએ ૧૯૨૭ મા બીજી આવૃત્તિરૂપે અઙ્ગ્રેજીગુજરાતી કોશ છપાવ્યો છે [ગુજરાતી કોના બી હીરાચન્દે ૧૮૯૫ માં કાઢી હતી]

દેખાડે છે તે (જેવા જોઇએ તેવા ઉતમ પ્રકારના તો નહિ તોપણુ) હિન્દી મરેઠી બઙ્ગાળી ભાષાના, ઘણા વર્ષ ઉપર છપાઇ પ્રગટ થયાછે. હિન્દીકોશ વિસહજાર શબ્દનો બનારસના રેવરણ્ડ આડમે રચી સંવત ૧૮૮૫મા, મહારાષ્ટ્રભાષાનો કોશ પચ્ચિસ છવ્વિસહજાર શબ્દનો મુમ્બઇની શિક્ષામણ્ડળીએ પાચ પણ્ડિતો પાસે રચાવેલો તે તેજ વર્ષમા અને બઙ્ગાળીકોશ–શબ્દામ્બુધિ છુતરીસહજાર શબ્દનો પૂર્ણચન્દ્રોદય નામના વર્ત્તમાન પત્રના અધિપતિયે રચી સંવત ૧૯૦૯ માં પ્રસિદ્ધ કીધો. અવે આ ગુજરાની કોશના ઉદ્ભવ વિષે આ પ્રમાણે છેઃ-*

મુમ્બઇમાં ગુજરાતી અઙ્ગરેજી નિશાળોમાં ભણુનારાઓને નર્મકવિતામાંના ઘણાક શબ્દાર્થ સમજવા સુલભ નોતા પડતા તે જોઈ હુ તેવા શબ્દાર્થનો એક નાનો કોશ કરતો હતો પણ તે સઙ્ગ્રહ બહુ મોટો થઈ ગયલો જોઈ મને સૂઝ્યું કે આમો ને આમો માયમળતા બીજા શબ્દો વધારી મોટોજ કોશ કરવો કે તે સઘળા લોકના ઉપયોગમા આવે. એ વિચાર દૃઢ થયો ને મેં સંવત ૧૯૧૭ ના કારતક સુદ છઠ રવેઉ–સને ૧૮૬૦ ના નવેમ્બરની અઠ્ઠાવિસમિયે બીજે નવો શબ્દસઙ્ગ્રહ કરવાનો આરમ્ભ કર્યો નર્મકવિતામાંના સ્વરાદિશબ્દોમા નવા વધારાના સ્વરાદિશબ્દો મેળવી ગોઠવી મેં અર્થ લખવા માંડ્યા અ-આ–ના શબ્દાર્થ લખાયા કે તે મેં છાપવા આપ્યા ને પછી એક પાસથી નવુ લખતાં ને બીજી પાસથી પ્રૂફ તપાસતાં સ્વરવર્ગનો ૧૦૨ પૃષ્ઠનો અઙ્ક સંવત ૧૯૧૮ ના કારતકમાં–સને ૧૮૬૧ ના નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ કીધો. સને ૧૮૬૨ ના મે મહિનામા મેં ક આદિ અક્ષરોના અર્થ લખવા માંડ્યા ને ડિસેમ્બરમા ૫૮ પૃષ્ઠનો બીજો અઙ્ક કાઢ્યો. સને ૧૮૬૪ ના સપટેમ્બરમા ૧૪૦ પૃષ્ઠનો ત્રીજો અઙ્ક ઘરાકોને વેંચ્યો ને પછી ૪૦ પૃષ્ઠનો ચોથો અઙ્ક સને ૧૮૬૬ ના અગષ્ટમાં છપાઈ તૈયાર થયો પણ તે મેં બાર કાઢ્યો નહિ એ ચાર અઙ્કમા અ થી તે તગારું લગીના શબ્દાર્થ લખાયા હતા. સને ૧૮૬૮ માં મેં નવું લખવાનો આરમ્ભ કર્યો ને આગષ્ટની ૧૧ મીએ–સંવત ૧૯૨૪ ના શ્રાવણ વદ આઠેમ ને ભોમવારે રાતે સમાપ્તિ કરી.

સને ૧૮૬૯ ને અન્તે મેં કોશને પાછો પ્રથમથી છપાવવાનો ને તેમ કરવાની પેલાં શબ્દોની સઙ્ખ્યામા વધઘટ, વર્ણશુદ્ધિમાં ફેરફાર ને વ્યાખ્યાર્થમા સુધારો કરતા જઈ છપાવતાં જવુ એવો નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૭૦ ના જાનેવારીથી કોશ નવેસરથી ભાવનગરમા છપાવા માંડ્યો તે ત અક્ષર પૂરો થયો ત્યાં સૂધી છપાયો પછી આ ચાલતા વર્ષના જુલાઈ મહિનાની ૧૮ મીએ અહિ સુરતમા મિશનપ્રેસમાં બાકીનો કોશ છપાવવાની ગોઠવણ કરી. આગષ્ટથી ધમધોકારે કામ ચાલ્યુ તે આ માસમા પૂરુ થયુ છે ને અવે પુસ્તક બન્ધાઈ આવતા માસમાં કોશ બાર પડશે. શબ્દ ગોઠવવાનુ ને પ્રૂફ જોવાનુ કામ આરમ્ભથી તે અન્તલગી મારા સહાયક નરભેરામ પ્રાણશઙ્કરે કર્યું છે.

ગ્રંથોમાંથી જૂદા પાડી, પૂછપાછ કરી કરાવી અને એમ કરતાં નવા સુઝતા તે ઝડપી લેઈ શબ્દસઙ્ગ્રહ કર્યો છે અને બીજા કોશગ્રન્થોનીસહાયતાથી, ચર્ચા કરી શઙ્કા મટાડ્યાથી, તર્ક તથા વિચાર પૂરા ઉપયોગમાં આણ્યાથી અને વાચેલુ સાભળેલુ તત્કાળ સ્મરણ આવેથી વ્યાખ્યા અર્થ દૃષ્ટાન્ત ઇ૦ સૂઝે લખાયુ છે.†

પ્રવૃત્તિવાળી સ્થિતિમા તથા આશ્રયવિનાની સ્થિતિમા પણ ઉત્સાહવાળા ઉદ્યુક્તપણા વડે આ કોશ રચાયો છે ને છપાયો છે ‡

* એ પ્રકરણ સવિસ્તર ભરતા અતિ લમ્બાણ થાય–પ્રધાન વિષયનો પ્રસઙ્ગરઙ્ગ ઝાખો પડે ને કેટલુક અમઙ્ગળ કથન પણ કરવુ પડે, વળી મઙ્ગળ કાર્યની સમાપ્તિને ટાણે અમઙ્ગળ કથન કરવુ એ મારા રસવિવેકને દુ:ખ કરે તેવુ છે માટે ટુકામાજ આટેપ્યુ છે. તોપણ કોશસમ્બન્ધી અથેતિવૃત્તાન્ત (અમઙ્ગળ કથન સહિત) લોકની વર્તમાન સ્થિતિનુ એક પ્રકારનુ સદાનુ શિક્ષણીય દર્શન થઇ રે તેવુ છે, તેટલાસારુ તે હુ બીજે પ્રસઙ્ગે યથાસ્થિત જણાવીશ.

† સસ્કૃતઅઙ્ગ્રેજી કોશ તથા મરેઠી અઙ્ગ્રેજી કોશ એમાથી ગુજરાતીમા વપરાતા સસ્કૃત શબ્દો તથા બીજા સૂઝી આવતા તે ચાલુ શબ્દ મે જૂદા પાડ્યા હતા ને છપાયલા પુસ્તકોમાથી કાડવાને પ્રથમ ત્રણેક જણને રાખ્યા હતા તેમા એક ચોરવાડનો બ્રાહ્મણ હતો જુનાગઢ તથા ભાવનગરથી મિત્રોએ શબ્દો લખી મોકલ્યા હતા મેમદાવાદ, નડિયાદ ને અ ગાવાદના કેટલાક જણ પાસેથી શબ્દ મળ્યા હતા જૂના ગ્રન્થોમાથી પણ શબ્દનુ મોટુ ભરણુ થયુ હતુ. અર્થ લખતી ગ્રેજી કોશ તથા મરેઠીઅઙ્ગ્રેજી એ બે ઉપયોગી પડ્યા હતા પણ મારે ત્યા ઠામઠામના લોકનુ થી શઙ્કાનિવારણનુ ને નવુ જાણી લેવાનુ મને ઘણુ સુતરુ થઈ પડ્યુ હતુ

‡ પણ તરત છપાવવો નહિ એ વિચાર નિવૃત્ત ને અનુકૂળ સ્થિતિ વિના પાર પડે તેવો નહિ જ, ખેલા ગ્રન્થની પછવાડેથી વ્યવસ્થા થવાનો સમ્ભવ ઓછો જ, ને હાથના લખેલા કાગળોમા સુધારો ગળોમા તેમ કરવુ એ મને વધારે સેલુ ને સારુ પડવાથી મેં એક પાસથી લખ- સાથે ચલાવ્યુ હતુ વળી આરમ્ભ કર્યો તે સમયે કોશ કરવો મેં મેનો જણ્યો

અવે શબ્દસઙ્ગ્રહ તથા તેની વ્યવસ્થા વિષે જણાવવાને મુખ્ય ત્રણ પ્રકરણ બાંધુ છઉં–શબ્દાવળી, વ્યાકરણ અને વ્યાખ્યાન; શબ્દાવળી વિષયમાં સઙ્ગ્રહ તથા જાતિ, સમ્પ્રસારણ, ઉચ્ચારણ એ ભેદ, વ્યાકરણ વિષયમાં જાતિ, લેખનશુદ્ધિ ને વ્યુત્પત્તિ એ ભેદ અને વ્યાખ્યાનવિષયમાં અર્થનિરૂપણ, રૂઢિપ્રયોગ, દેશીકથન ને ગ્રન્થાન્તરપ્રમાણવાક્ય એ ભેદ પાડુ છઉં.

૧ શબ્દાવળીમાં ૨૫૨૬૮ શબ્દ અને અર્થની સાથે પેટામાં મુકેલા થોડાએક બીજા તથા સંયુક્ત-ક્રિયાવાળા શબ્દ એ સઉ મળીને ૨૫૮૫૫ થી થોડીક વધારે એટલી સઙ્ખ્યા થાય છે. એમાં જૂદી જૂદી રીતે બોલાતા અપભ્રંશ શબ્દ તથા ક્રિયાભેદે રૂપાન્તર પામેલા શબ્દ ઘણામાં ઘણા ત્રણેક હજાર હશે. એવા શબ્દો હિન્દી-મરેઠી કોશમાં ઘણા છે પણ મેં ચાલુ ભાષામાં વપરાતામાંના મુખ્ય મુખ્ય અને જૂના ગ્રન્થમાં વપરાયલામાના મુખ્ય મુખ્ય રાખ્યા છે; તેમ ક્રિયાભેદના કેટલાક રૂપાન્તર જે બહુવ્યાપક અથવા મૂળક્રિયાથી વિશેષ અર્થમાં વપરાતાં જાણ્યાં તે પણ રાખ્યાં છે.* હજાર ઉપરની સઙ્ખ્યાવાળા શબ્દ અ, ક, પ, મ, વ, સ એથી અને પાંચશેંથી વધારેની સઙ્ખ્યાવાળા આ, ઉ, ખ, ગ, ચ, જ, ત, દ, ન, બ, ભ, ર, લ, હ એથી આરમ્ભાતા છે.

(અ) સઙ્ગ્રહમાં સાવ સંસ્કૃત તથા સ્વલ્પરૂપાન્તરવાળા † એવા શબ્દો ૫૮૩૧, અપભ્રંશ તથા બીજા રૂઢ ૧૭૦૬૬ અને પરભાષાના ‡ ૨૯૫૮ છે. એ ગણતરી તથા એ ઉપજાવતાં વચમાં વચમા જે પેટાગણતરી કરેલી તે સન્ધાની સરાસરી જોતાં શેંકડે એટલે ૧૦૦ ગુજરાતી શબ્દોમાં ૨૩ સસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ ને ૧૧ પરભાષાના આવે છે.

(ઈ) સસ્કૃત કોશમા ને બીજા પ્રાકૃત કોશમા પુરાણોક્ત જનબોધક તથા સ્થળબોધક શબ્દો હોય છે, પણ આ સઙ્ગ્રહમાં વિશેષનામવાચક શબ્દો સમૂળગા મેં લીધા જ નથી; પ્રાણીવર્ગ તથા વનસ્પતિવર્ગ માયના શબ્દો છેકજ ઓછા આવ્યા છે; શાસ્ત્રકળાવિષયના પણ બહુ ઓછા છે, તોપણ સામાન્યલોકવ્યવહારમાં વપરાતા ને ખેતીખેડુતના સમ્બન્ધમાં આવતા શબ્દોનુ આ સઙ્ગ્રહમાં વિશેષે મોટું ભરણું છે–જૂના પુસ્તકોમાંના શબ્દો ઘણાખરા આવેલા છે. દેશગામજાતિપરત્વે ત્યાંજ ને તેમાંજ વપરાતા વિશેષ શબ્દોને માટે કહિં કહિં જણાવ્યું છે, પણ એ ભેદ માનવો ઉચિત નથી એમ વિચારી સર્વત્ર તેમ દેખડાવ્યું નથી. ગમે તેના ને ગમે ત્યાંના પણ ગુજરાતી શબ્દ યોગ્ય જાણ્યા તેને દાખલ કર્યા છે. છેકજ ગામડિયા ને છેકજ વિકૃત થયલા શબ્દો આ સઙ્ગ્રહમાં માત્ર વાનગીદાખલ કોઇ કોઇજ લીધા છે. સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું પણ વર્ત્તમાન કાળમ-વપરાતા ને ભૂતમાં વપરાયલા એવાજ શબ્દોનુ છે ને સાધિત શબ્દ જેટલા બહુ વ્યાપક જણાયા તેટલાજ રાખ્યા છે; તેમ અપભ્રંશ ગુજરાતી શબ્દોમા ક્રિયાપદનાં રૂપભેદ, વિભક્તિનાં રૂપભેદ અને સાધિત શબ્દ એ સઉ બહુ વાપરમાં છતે ઘણાકને ટાળી યોગ્ય જણાયા તેજ રાખી સિદ્ધરૂપે વપરાતા શબ્દનુ વિશેષે ભરણું કરયુ છે. ફારસી આરબી અઙ્ગ્રેજી શબ્દ પણ જે બહુજ વપરાતા તેજ રાખ્યા છે.

૨ સમ્પ્રસારણ શબ્દ (વિશેષ અર્થમાં) સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ઈ ને ય, ઉ ને વ, ઋ ને ર, લૃ ને લ એ વર્ણો જે પરસ્પર એક બીજાની વતીના વપરાય તેને માટે છે. વળી ર ને લ, જ ને ય, બ ને વ, શ ને સ,

---

હતો–શબ્દ એકઠા કરી ગોઠવી અર્થ લખવા એમા શુ શ્રમ પડવાનો છે એમ હુ જાણતો પણ કામ ચાલ્યા પછી મને ઘણુંજ દોયલું જણાયુ હતુ કોશનુ કામ કરવા બેસતા મને કણ્ટાળો આવતો પણ બેઠા પછી ધીરજથી વિચાર કરતાં ને જાણવા લખવાનો આનન્દ માણતાં હુ ઠરીને કામ કરતો વ્યવસાયમા ને પૂરતા સાધન વિના ગાળે ગાળે કામ કર્યુ છે તેથી આટલા આટલા વાના આવી આવી રીતે કોશમાં આવવા જોઇએ એ વિષે જે નક્કી કર્યુ હતુ તે તે સન્ધુ અથથી તે ઈતિ સુધી આવી શક્યુ નથી

* રૂપાન્તર શબ્દો પ્રત્યેક ભાષામા હોય છે. પૂર્ણ સસ્કાર પામેલી એવી જે સંસ્કૃત ભાષા તેમા પણ ઘણા છે ને રૂપમાં થોડોક જ અન્તર એવા કેટલાક ધાતુઓ પણ છે તો પ્રાકૃત ભાષાના કોશમા રૂપાન્તરો શા માટે ન આવવા જોઈએ? ભાષામા જેટલા શબ્દ, રૂપાન્તર પામેલા જાણ્યામા આવે તેટલા બધાએ ગામગામના ને જાતજાતના કોઈ પણ ભાષાના પ્રથમ કોશમા અવશ્ય રાખવા, પછી નવી નવી આવૃત્તિમા થોડે થોડે ઘટાડો કર્યા કરવો એવો મારો વિચાર છે ને તે પ્રમાણે મેં પૂર્વે છપાયલા અઙ્કોમા શબ્દો રાખ્યા હતા, પણ ગ્રન્થનો અતિ વિસ્તાર થવાને લીધે ઘણાક કાઢી નાખી થોડાએક આ ગ્રંથમા રાખ્યા છે

† એ વિષે 'લેખનશુદ્ધિ' પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે

‡ ફારસી આરબી અઙ્ગરેજી હિન્દી મરેઠી ઇ૦ શબ્દ અને એ જાતના શબ્દ સંસ્કૃત–ગુજરાતી શબ્દસાથે અખણ્ડ અથવા પ્રત્યયરૂપે સયુક્ત થયા હોય તે સઉ પરભાષાના જાણવા સો ગુજરાતી શબ્દે ૧૧ પરભાષાના લેઇએ તો ૮ ફારસી આરબી, ૧ અઙ્ગરેજીને ૨ હિન્દી મરેઠી તથા બીજી કોઇના આવે.

મ ને ન, એનો એકમેકની વતી ઉપયોગ કરવાની છૂટ છે; તેમ વળી છેલ્લુ વિસર્ગ કદાપિ ન લખ્યુ તો ચાલે–એને પણ (સામાન્ય અર્થમાં) સમ્પ્રસારણ કહિયે તો તે ખોટુ નથી. એ પ્રકાર કેટલાક ગુજરાતી વર્ણોમા પણ પરસ્પર જોવામા આવે છે, આ* રીતે.–

અ અને આ; ઈ; ઉ; એ; ઓ; ઔ; વ; હ.=અટોપવુ–આટોપવુ, શકોરું–શિકોરું; અપાસરું–ઉપાસરુ, અડબડ્ગ–ઉડબડ્ગ, અક્કેક–એકેક; અચમ્બો–ઓચમ્બો; કવચ–કૌવચ, કુઅર–કુંવર; અઘોક–હગોક, અઝામ–હુજામ.

આ અને ઉ; એ; ઐ; ઓ.=ફાટફુટ–ફુટાફુટ, કાંગરો–કુંગરો; આમ–એમ, ઘરાણે–ઘરેણે; ત્રિપાયો–ત્રિપૈયો; ખરાખર–ખરેખર.

ઈ અને ઉ; એ; ઐ; ઓ; ય; ળી.=કામઠી–કામઠું, ઈ–એ, ઈકોતેર–એકોતેર, છીએ–છૈયે, જઈ–જૈં, પઈડુ–પૈડું, વારી–વારો, આદિ–આદ્ય, રાઈતુ–રાયતુ; કેશવાઈ–કેશવાળી

ઉ અને ઓ; ઔ; વ અથવા અવ.=અતુલ–અતોલ; કુવત–કૌવત, ઉઠવુ–વુઠવુ (વરસાદે); કુણ–કવણ.

એ અને ઐ; ઓ; અય; ઈય; ય; વ.=ચેતન–ચૈતન; ખરેખર–ખરોખર, ભમ્ભેરવુ–ભમ્ભોરવુ; સમે–સમય, ઉદે–ઉદય; એળ–ઇયળ; ઘાએલ–ઘાયલ, ધુએડ–ધુવડ.

ઓ અને ઔ; અય; આવ.=કોતુક–કૌતુક; છપ્પો–છપય; ઢાળો–ઢાળાવ

ક અને ખ; ગ; ચ; ટ; ડ; પ; લ; વ; સ.=કબુતર–ખબુતર, કુરબાન–ખુરબાન; કાક–કાગ, ઉપલક–ઉપલગ, કાકીડો–કાચંડો, કેમ (ચ્યમ), કોપરુ–ટોપરું, કોો–કડકો; હૂક–હૂપ, કીકો–કીલો; નાળકું–નાળવું. ઓસીકું–ઓસીસું.

ખ અને ષ; સ; ક્ષ.=આખાડ–આષાઢ; ઓખડ–ઓસડ; અખેર–અક્ષર, ખણિક–ક્ષણિક.

ગ અને ઘ; જ; ન; ય.=સગળું–સઘળું, ગિગોડું–જિંગોડું; ખાગું–ખાનું; સાગર–સાયર, નગરી–નયરી.

ઘ અને ઝ; ત; હ.=ઘી–ઝી, ઘિમેલ–ઝિમેલ; અઘાત–અતાગ; મેઘ–મેહ.

ચ અને જ; ડ; ત.=ખિચગાલ્લુ–ખિજગાલ્લુ; ચગળવું–ડગળવુ; પોચવુ–પોતવું.

છ અને જ; ત; સ.=છોછ–છોજ–છોત; આછોપાલવ–આસોપાલવ, છેનાની–સેલાની.

જ અને ઝ; દ; ન: ય; સ =ઉજવવુ–ઉઝવવુ; ખિજમત–ખિદમત; પાજર–પાદર; ભિજવુ–ભિનવુ, જજમાન–યજમાન; ખરજવુ–ખરસવુ.

ઝ અને મ =ઝગઝગ–ઝગમગ

ટ અને ઠ; ડ; ત; સ; ળ =કળોટી–કસોઠી, ટગુમગુ–ડગુમગુ, ઓટકાર–ઓડકાર; ટબલુ–તબલુ, ભુરાટ–ભુરાસ; ચાકટ–ચાકળ.

ઠ અને ઢ; થ; લ; સ =અઠેલવુ–અઢેલવુ, ઠિગડું–થિગડું, ઠોળિયા–લોળિયાં; ગાઠડી–ગાસડી

ડ અને ઢ; ણ; દ; બ; ય; ર; લ; વ; ળ:=ગડ–ગઢ; સાડસી–સાણસી; ડંશ–દંશ; ડીઓ–બીઓ, હેડું–હૈયું; કડચલી–કરચલી; પાટડી–પાટલી, નાગડું–નાગલુ; જગાડવુ–જગાવવુ, લગાડવુ–લગાવવું; ચિમડાવુ–ચિમળાવું.

ઢ અને ધ =એઢાણી–એધાણી.

ણ અને ન; ય; ર; લ =કણસારી–કનસારી; ચાદણુ–ચાંદયણુ–રણુ; ટાકણી–ટાકલી

ત અને થ; દ; ધ =ભત્તું–ભથ્થું, કુતકારો–કુદકારો, મદત–મદદ; ધોત–ધોધ, માવત–માવધ.

થ અને હ =ગલથુથી–ગલહુતી, કથવુ–કહેવું–કેવુ. [બાહલું

દ અને ધ; ન; પ: બ; લ =ગીદ–ગીધ; પાંદડું–પાનડું, વાદર–વાનર, દડિયો–પડિયો; દૂજુ–બીજું; બાદલુ–

ન અને મ; ર; લ =નનઘોર–નમઘોર, પન્નાળ–પરનાળ, બદનામ–બદલામ, નીલુ–લીલુ, નાખવુ–લાખવુ.

પ અને ફ; બ; વ; સ =કપૂર–કફૂર, જવાપ–જવાબ, ગપાગપ–ગબાગબ, તાપ–તાવ, દીપાળી–દીવાળી; [પેથી–સેથી

બ અને ભ; મ; વ.=ઉબેળવું–ઉભેળવુ, ઉબડિયુ–ઉમડિયુ. જબાપ–જવાબ.

ભ અને મ; વ; હ.=સાભે–સામે, ગર્દભ–ગર્ધવ, શોભવુ–સોહવુ

---

*જે બે વર્ણનો પરસ્પર સમ્બન્ધ એક વાર દેખાડ્યો છે, તે બીજી વાર ક્રમાન્તરપરત્વે દેખાડયો નથી, તેમ કીઆ વર્ણનો પ્રચાર ભાષાના શબ્દોમા વિશેષે છે તે અમણા નક્કી કરી દેખડાવી શકાય તેમ નથી.

મ અને **ઝ્**; ર; વ.=ખમચાવુ–ખઝ્યાવુ; ધીમું–ધીઝું; દિમેટી–દીવેટી.
ય અને **ઈય**; ર; વ.=યાદી–ઇયાદી, ઢોયડો–ઢોરડો; ધાય–ધાવ, રાય–રાવ [ખળાત્રાડ.
ર અને **લ**; વ; ળ.=મરગલી–મલગરી, પ્રારબ્ધ–પ્રાલબ્ધ; રેંગણુ–વેંગણ, પતરાળી–પતવાળી; ખરાત્રાડ–
લ અને **સ**; ળ=ખિલકોડી–ખિસખોલી; કલિંગડું–કાળિંગડું.
વ અને **હુ**=આવલુ–આહુલુ.
સ અને **શ**; ળ=સૈકો–શૈકો; નિકસવુ–નિકળવું.

૩. ઉચ્ચારણ ગુજરાતી વર્ણોનું મૂળ સંસ્કૃત વર્ણોના જેવું જ થાય છે, પણ ભાષાની ઘટનાપરત્વે, ભૂમિપ્રદેશ તથા લોકજાતિપરત્વે અને લોકમાં વિદ્યાભ્યાસ ઓછો તેથી કેટલોએક અન્તર પડ્યો છે. ઘણોક અન્તર તો વિદ્યાના સામાન્ય પ્રસારથી ટળી જશે પણ ભાષાના બન્ધારણપરત્વે જે ઉચ્ચારણ સંસ્કૃતથી જૂદાં પડે છે તે સમ્બન્ધી વિશેષ જાણવા જેવુ આ છેઃ–

(અ) શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમા અનુસ્વારના ઉચ્ચારણ બે પ્રકારનાં છે–એક શુદ્ધ અનુસ્વારનું પોતાનુજ અને બીજુ પાસેનો અક્ષર જે સ્થાનથી બોલાતો હોય તેના સરખું છે. અપભ્રંશ શબ્દોમાં અનુસ્વારનુ જે ઉચ્ચારણ છે તે પેલા પ્રકારના સંસ્કૃત ઉચ્ચારણના કરતાં કાંઇક ચપટો ને આછો ધ્વનિ કરે છે–આંક, ઈંટ, ઊંટ, એંટ, કંગુ ઇ૦. ક્રિયાપદના વું માંના અનુસ્વારનુ ઉચ્ચારણ અમદાવાદ તરફના કેટલાક લોક કરતાજ નથી, ને સુરતના બહુ તીણો કરે છે પણ એથી કંઇએક ઘોરકરતા ધ્વનિનુ (ઉત્તરગુજરાતમાં ગગણતું થાય છે તેવુ નહિ) થવું જોઇએ એમ હું સમજુ છઉં.

(ઈ) પ્રત્યેક શબ્દમાના ક્રમે બીજા એવા અકારાન્ત અક્ષરનું ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જનના ઉચ્ચારણથી વધારે ને સ્વરના ઉચ્ચારણથી ઓછુ કરવામાં આવે છે–હ્રસ્વ સ્વરની એક માત્રા ને વ્યઞ્જનની અડધી માત્રા ગણાય છે તો ઉપર કહેલા અક્ષરની પોણી માત્રા જાણવી—આવ, બેસ, કુતરો, ભુસકો, ગોરસિયુ, અફળાવુ ઇ૦. કર્યો, ભણ્યો, જમ્યો ઇ૦ શબ્દોમાં **ર**, **ણ**, **મ**, એનુ ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જનથી વિશેષ માત્રાનું છે–જૂના પુસ્તકોમાં કરએો, ભણએો, ભમએો એમ શબ્દ લખેલા છે. કેટલાક લોક આવ્ય, રમ્ય, કર્ય, બેશ્ય, ઇ૦માં પેલા અક્ષરો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકી હ્રસ્વના દીર્ઘ ને દીર્ઘના પ્લુત સ્વર બોલે છે.

(ઉ) ડ નું ઉચ્ચારણ એક તો સંસ્કૃત શબ્દોમાં છે તેવુજ છે ને બીજું પૂર્વવર્ણના સમ્બન્ધમાં લગારેક પોળું લીસુ એવુ છે. શબ્દને આરમ્ભે ડનુ જે ઉચ્ચારણ છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત છે ને શબ્દની વચમાં તથા અન્તે જે છે તે શુદ્ધ પ્રાકૃત છે. એ પ્રાકૃત ઉચ્ચારણ અડવુ, ચડવુ, વડકણું, બડબડવુ, ઝાડ, કડા, ઝડી; વડું, હરડે, પડો ઇ૦ માં છે.

(**ઋ**) હનુ ઉચ્ચારણ બે પ્રકારનું છે–એક તો સંસ્કૃતમાં છે તેજ, અને બીજું પૂર્વ વર્ણમાં ભેળાયલુ એવુ છે એ બીજા પ્રકારના ઉચ્ચારણમા પૂર્ણ હકારના ¼ જેટલુ ઉચ્ચારણ પૂર્વવર્ણના ¾ જેટલાઉચ્ચારણમા મળેલુ છે; જેમકે મ્હેલુ, મ્હારો, ન્હાળો, મ્હેસી, મ્હોણુ, ક્હેવું, ર્હેવુ ઇ૦. એ ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જન **હ**થી કંઇક ઓછુ છે. એ ઉચ્ચારણ પાસેના ડ વર્ણના સમ્બન્ધમા આવેછે ત્યારે તેને દેખાડવાને ઢ નો ઉચ્ચાર પણ કેટલાક જણ કરે છે જેમકે લ્હડાઇ–લઢાઇ, ઓઢણી–ઓઢણી ઇ. પણ એ વિષે વળી પાછુ લેખનદ્વિશુપ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.*

(ક) **ળ** એ વર્ણ મૂર્દ્ધસ્થાની એટલે ઋ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, ષ, એ વર્ણોની જાતનો છે તથાપિ તે બીજા બધાથી જૂદો પડે છે. એ સંસ્કૃતમાં નથી–વેદની ભાષા જેને મૂળસસ્તમાં કહિયે તેમાં છે. જેમ અમણાં લખાય છે તેમ જૂના ગુજરાતી પુસ્તકોમાં **ળ** લખાયલો જોવામા નથી, સર્વત્ર **લ** જ લખાયલો છે. તોપણ લ ઉપરથી **લ** અથવા **ળ** નું ઉચ્ચારણ લોક સહજ જૂદુજ કરતા એમ કેટલાએક જીવતા વૃદ્ધના બોલનાથી સમજાય છે.

* **હ** નું ઉચ્ચારણ એક વળી બીજા પ્રકારનુ આવી રીતનું છે કે શ–સ ને બદલે હ નું જરાક ઉચ્ચારણ થતામાજ તત્કાળ વર્ણમાનો સ્વર પોળો થઈ રહેછે ગૂ નુ હૂં, સુપડુંનુ હુપડું, સારુનુ હારુ ઇ૦ (એ ઉચ્ચારણ ઘણાખરા ગ્રામવાસી ને કેટલાક નગરવાસી જન પણ કરે છે). સુરત ભરૂચના સ, અમદાવાદ તરફના શ, ને કાઠિયાવાડ તરફના શ–ષ વિશેષે વાપરે છે..

(ખ) એકારાન્તથી તથા એકારાન્ત વર્ણથી તેમ ઓકારથી ને ઓકારાન્ત વર્ણથી આરમ્ભાતા શબ્દ માંના કેટલાકના ઉચ્ચાર એ-ઓ પરત્વે કાંઇએક ચમ્પાયલા પોળા જેવા થાય છે. આ કોશમાં એના સઘળા શબ્દની સઙ્ખ્યાનો આઠમો ભાગ પોળા એનો છે ને પોળા એની સઙ્ખ્યાનો ચોથો ભાગ ફારસી આદિ પરભાષાના શબ્દોનો છે, તેમ ઓના શબ્દનો સાતમો ભાગ પોળા ઓનો છે ને પોળા ઓના ચૌદમા ભાગ જેટલા પરભાષાના શબ્દો છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પોળા એ-ઓ ના ખરેખરા ગુજરાતી શબ્દો (પરભાષાના ને બીજા સંયુક્ત વર્જે કરતા) ઘણાજ થોડા છે. એ શબ્દોમાંના કેટલાકનાં પૂર્વ કાળનાં રૂપાન્તરોમાં હ વર્ણ જૂદો લખેલો છે તે કાઢી નાંખતા એ પોળો બોલાયો છે એમ જણાય છે પોળા ઉચ્ચારણનુ બીજુ કારણ વધારે સરળતાનુ પણ છે. એ ઉચ્ચારણ ફારબી આરબી ઉચ્ચારણને કંઇક મળતુ લાગે છે પણ વસ્તુતઃ જૂદુજ છે.* એ શબ્દો ઘણાખરા આ છે.—

એડ, એદી, એમ, એરુ, એવા, એળે, કેડ, કેડિયુ, કેણીગમ, કેમ, કેર, કેરડો, કેરબો, કેરાં, કેરી; ખે, ખેન, ખેળ, ગેબી, ગેન; ઘેન, ઘેર, ઘેરું, ઘેલુ; ચેણ, ચે, ચેન, ચેળ; છે, જેજેવન્તી, જેણીગમ, જેમ; ઝેર; ટેલ; ઢેલ; તેમ; દેણ; ધેણુ, ધેન; નેણ, નેમ, નેમી, નેળ; પેજણ, પેઠું, પેઠે, પેંડો, પેણી, પેણ્ડો, પેદ, પેર, પેસવુ, પેલ; ફેણ, ફેલ, ફેલવુ, ફેસલો, બે, બેચારેક, બેઠક, બેલ, બેસવુ; બેન, બેરું; ભે, ભેણુ, ભેરવ, ભેરો; મેડક, મેઢો, મેદી, મેદો, મેના, મેમાન, મેર, મેલ, મેળે, રેણુ, રેણુ; લે, લેકો, લેણ, લેર, લેલીન, લેલો, લેવુ; વે, વેણ, વેણા, વેણી, વેણુ, વેર, વેરાગ, વેરાડી, વેરે, શેણ; સેણ, સેણિયું, સેલ, સેજ, સેવુ, શેહેર, હેડ, હેવા, ૯૦

ઓખર, ઓખાગવું, ઓગણાં, ઓગલો, ઓગળવુ, ઓગાળ, ઓચર, ઓચરવુ, ઓચિન્તુ, ઓચ્છવ, ઓછાડ, ઓઝટ, ઓઝલ, ઓઠુ, ઓડાવુ, ઓતલવુ, ઓથાર, ઓધાન, ઓધાર, ઓર, ઓરનો, ઓરમાઇ, ઓરિયો, ઓલ, ઓલિયું, ઓશઙ્કાવુ, ઓશિઙ્કળ, ઓસરવુ; કોએલ, કોએલો, કોગળિયુ, કોગળો, કોચલુ, કોઠ, કોઠુ, કોડાં, કોઢિયું, કોઢી, કોણ, કોદાળી, કોદાળો, કોદી, કોદુ, કોલસો, કોલો, કોષ્ટક, કોસણવુ, કોસર, કોસલુ, કોળ, કોળિયો, કોળો; ખોતરુ, ખોરુ, ખોળ, ખોળો, ગોખલો, ગોજું, ગોઠો, ગોડ, ગોણ્ણી, ગોતર, ગોતુ, ગોર, ગોરવ, ગોળ, ગોળિયો; ઘોણુ, ઘોણિયું, ચોક, ચોકઠું, ચોકડી, ચોકડુ, ચોકવુ, ચોકસ, ચોકી, ચોકો, ચોખણ્ડુ, ચોખાની, ચોખુટ, ચોખુણ, ચોગડો, ચોગમ, ચોઘડિયુ, ચોડ, ચોડવવુ, ચોડાણ, ચોડુ, ચોડો, ચોતરફ, ચોતરીસ, ચોતરો ચોતાર, ચોતાલ, ચોથ, ચોથું, ચોધરી, ચોધારૂ. ચોપ, ચોપગું, ચોપડી, ચોપડો, ચોપદાર, ચોપાઇ, ચોપાનિયુ, ચોપાસ, ચોપાળો, ચોફાળ, ચોમાસું, ચોમેર, ચોરસ, ચોરસુ, ચોરો, ચોર્યાસી, ચોલાઇ, ચોવડું, ચોવાટે, ચોવાડો, ચોવીસ, ચોસેટ, ચોસર, ચોસલુ, ચોળી; છો, છોડ, છોતરું, છોલ, છોલાં, છોળ; જોળ, ઝોડ, ટોળ, ટોળી, ઠોર, ઠોલિયુ; ડોળ; ઢોલ, તો, તોકે, તોપણ, તોર, તોરડી; દોડ્ગાઇ, દોડ, દોલો, ધોખો, ધોતાળ, ધોરિયો, ધોલ, ધોળ, ધોળવુ, ધોળું; નોખુ, નોઘ, નોધારું, નોબત, નોમ, નોય (ન હોય), નોર, નોરતું, નોળિયો, પો, પોણ, પોણિસો, પોણોસો, પોણુ, પોબાર, પોર, પોશ, પોળ, પોળિયો, પોળું; ફોત, ફોતરું, ફોમ, ફોર, ફોરાં, બોરું, ભો; મોખરે, મોગ, મોઘવારી મોઘુ, મોઠી, મોડા, મોડુ, મોકુ, મોણ, મોણેમોણે, મોર, મોવાળો, મોસાળ, મોળ, મોળવુ, મોળિયુ, મોળી, મોળુ, મોળૈ, રોણ, લોડી, લોણ્ડી, વોરતિયો, વોરવુ, સોડ, સોડિયો, સોડે, સોત, સોદાઇ, સોયો, સોરવવુ, સોળ, હોનાર, હોય, ૯૦.

એ સઘળામા **કેળ** (વાગેથી કળ ચડવી તે), **ઓસરવું** (સઙ્કોચાવુ), **કોઠી** (કોઠનુ ઝાળ), **કોળ** (નાનો કોળો), **ગોળ** (ખાવાનો), **ચોપડો** (હિસાબનો), **ચોળી** (સિંગ), **છોડ** (સુકાઈ ગયલો ગર્ભ), **ટોળી** (ટોળ-મજાક કરનાર), **મોર** (આંબાનો), **રોપ** (ભપકો), એ શબ્દો જ્યારે પોતાના બીજા અર્થમા વપરાય છે ત્યારે પોળે ઉચ્ચારે નહિ પણ મૂળ ઉચ્ચારેજ બોલાય છે. વળી પ્રેમ શબ્દમાંનો એ પોળો નથી પણ પ્રેમકોરમાં છે.

૧. વ્યાકરણ પ્રમાણે શબ્દભેદ પાડતાં નામાર્થબોધશબ્દો રૂપાન્તર રહિત ૨૧૧૪૩) છે—તેમા સિદ્ધ, પ્રત્યયસાધિત ને સયુક્ત નામ મળીને ૧૭૩૫૦), સર્વનામ ૪૭), અને ગુણ તથા સઙ્ખ્યાવિશેષણ ૩૭૪૬) છે. અવ્યયબોધક ૧૩૩૮) છે. ક્રિયાબોધક ૨૭૮૭) તેમાં ૨૨૧૮) ક્રિયાપદ ને ૫૬૯) ધાતુસાધિત (કૃદન્ત) વિશેપણ, છે. એ સઘળાની ચાળવણી કરવાને ઘણો કાળ જોઇયે તો પણ ને કરવી સુલભ શી રીતે પડે તે જાણી લેવાને ધાતુવિષે થોડક નક્કી કર્યું છે

---

* એ ઉચ્ચારણ સુરતના નાગર બ્રાહ્મણો લેશ પણ કરતા નથી, ભાવનગર તરફના કેટલાએક, કવચિત કરે છે

૨૨૧૮) માંથી વર્ણરૂપાન્તરમાંના ન લેવા જેવા તે અને ક્રિયારૂપાન્તરના અને ક્રિયાને પુષ્ટિ આપનારાં તથા નામ વિશેષણને ક્રિયારૂપ કરનારાં ક્રિયાપદો એ સહુ શબ્દોને ઊંચા મુકતાં ગુજરાતી ધાતુ ૧૪૦૦) સેંક થાયછે ને એમાં ઘણામાં ઘણા પચ્ચિસેક પરભાષાના* હશે. એ ધાતુઓના ત્રણ મોટા વર્ગ પડી શકેછે– જે ધાતુ, મૂળ સંસ્કૃત ધાતુનેજ સ્વરૂપે રૂપાછે તે, જે ધાતુ સંસ્કૃત નામને સ્વરૂપે રૂપા છે તે અને જે એ એની વિકૃતિથી થયલા છે તે. ગુજરાતી ધાતુવર્ગમાં અપભ્રંશધાતુ વર્જે કરતાં ધાતુધાતુ ને નામધાતુ ઘણાખરા આ છેઃ—

અડ (લાગુ રે), અર્ઘ, અર્ચ, અર્પ, કથ, કલ (ળ), કવ, કપ (સ), ખન (ણ), ખા [દ્], ખેલ, ગણ, ગર્જ, ગલ (ળ), ગા, ઘુટ (ઘુંટ), ચડ (ચિડ), ચર, ચર્ચ, ચલ(ળ), ચિત (ચિંત), ચિત્ર (ચિતર), ચુટ (ચુંટ), ચુષ (સ), છેદ, જન (ણ), જપ, જમ, જલ્પ, જીવ, ઢુંઢ, તપ, તર્, તુટ, તૂણ, ત્રુટ, દંશ, દણ્ડ, દમ, દલ (ળ), દહ, દીપ, દુઃખ (દુખ), ધણ (ધણધણ), ધમ (ધમધમ), ધૂ [ન] (ણ), ધૂપ, નાચ, પચ, પલ (ળ), પાલ (ળ), પિંજ (પિંજ), પિટ, પિષ (સ), પી, પીડ, પૂજ, પૂણ, પૂર, ફલ (ળ), ફુલ્લ (લ), ફેલ, બદ, ભજ, ભણ, ભષ (સ), ભાજ, ભાસ, ભ્રમ (ભમ), મથ, મા, માન, મિલ (મળ), મુડ, મૂત્ર, યજ, યાચ, રક્ષ, રચ, રઞ્જ, રટ, રમ, રસ, રાજ, રુચ, લક્ષ, લલ (ળ), લસ, લાજ, લાભ, લિખ (લખ), લિપ, લુટ–લુંટ, લેટ, લેપ, લોટ, લોપ, વટ (વિટ), વદ, વન (ણ), વર, વર્ણ, વર્ષ (વરસ), વલ (ળ), વસ, વાછ (વાઞ્છ), વાસ, વિજ, વિદ (ત), વીજ (વિજ), વ્રજ, શક, શમ, શેવ (સેવ), શ્રમ, સર, સજ, હઠ, હન (ણ), હલ (ળ), હસ, હિડ (હિંડ), હિલ, ઇ૦.

અઙ્ગાર, અનુભવ, અનુસર [ણ], અન્તર (આ), અલ્પ (આ), અવગાહ, અવતર [ણ], અવધાર [ણ], અવલોક [ન], આકર્ષ [ણ], આચર [ણ], આદર, આનન્દ, આરમ્ભ, આરાધ [ન], આરોપ, આલાપ, આલોચ [ન], આવર [ણ], આશ્વાસ, ઉચ્ચાર, ઉચ્છેદ, ઉદ્ધર [ણ], ઉપાસ [ન], ઉલ્લઙ્ઘ [ન], ઉલ્લાસ, ઉલ્લેખ, કર [ણ], કલ્પ, કષ્ટ [આ], ખણ્ડ [ન], ગન્ધ (ન્ધા), ગ્રાસ, ઘોર, જન્મ, જિત, તન્ત્ર, તર [ણ], તપ [ણ], તસ્કર, તાડ [ન], તાપ, તુચ્છકાર, તોલ [ન], ત્રાસ, દર્શ [ન], ધર [ણ], નિકન્દ [ન], નિવાર [ણ], નિ [.], સર [ણ]–(નિસર), નિસ્તર [ણ], પરિભવ, પ્રણામ (પ્રણમ), પ્રતિબોધ, પ્રમાણ, પ્રવર્ત [ન], પ્રસર[ણ], પ્રકાશ, પ્રચાર, પ્રસર[ણ], (પસર), પ્રાર્થ, પ્રાશ[ન], પ્રેર[ણ], ફુત્કાર, બોધ, ભર[ણ], ભાવ, મણ્ડણ[ન], માર, મેલ(ળ)[ન], મોદ, મોહ[ન], યોજ[ન], રઙ્ગ, રોપ[ણ], લુબ્ધ (આ), લોપ[ન], લોલ, વર્જ[ન], વન્દ[ન], વાચ[ન], (વાંચ), વાર [ણ], વિકસ [ન], વિકાસ, વિચર [ણ], વિચાર, વિરાજ, વિસ્તાર, વેધ, વ્યાપ [ન], શૃઙ્ગાર, શોધ [ન], શોષ [ણ], સંહાર, સઙ્કોચ, સઞ્ચ [યનમ્], સમ્પાદ [ન], સ્મર [ણ], સમર્પ [ણ], સાધ [ન], સ્તવ, સ્ફુર [ણ], સ્વીકાર, હર, હોમ, ઇ૦

ત્રીજા વર્ગના એટલે અપભ્રંશ ધાતુઓમા કેટલાએક, ઉપસર્ગ–ગુણ–વૃદ્ધિ–વર્ણવિકાર પામેલા મૂળ ધાતુને રૂપે છે, કેટલાએક નામ–કૃદન્તના થોડી અથવા ઘણી વિકૃતિ થયલી એવે રૂપે છે અને કેટલાએક ઠામઠામના લોકના ઉચ્ચારણથી ઘડાયલા એવે રૂપે છે. એ ત્રણ ઉપવર્ગમાંના નીચે લખેલા ધાતુ (અને થોડાક બીજા હશે), બીજા ધાતુઓ સાથે જોડાઈ મુખ્ય ક્રિયાને પૂર્ણ તથા પુષ્ટ કરે છે અથવા નામવિશેષણ સાથે જોડાઈ એના અર્થને ક્રિયામાં ઉતારે છે અથવા લક્ષણાવાળા નવા અર્થને સૂચવે છે.

આપ, આવ, ઊઠ, ઉતર, કર, કાડ, કાપ, કૂટ, ખા, ઘાલ, ચડ, ચાલ, ચુક, છૂટ, છાંડ, જા, જો, થા, દે, નાખ, નિકળ, પડ, ફર, ફુટ, બાંધ, બેસ, ભર, ભાગ, મર, માર, મૂક, રાખ, રે, લાગ, લાવ, લે, વળ †

૨ લેખનશુદ્ધિ વિષે જ્યારથી મેં, ગ્રન્થ લખવા માંડ્યા ત્યારથી જ બોલવું તેવું જ લખવું એજ વિચારને મૂળ ધોરણ માનતો આવ્યો છઉં. બે ત્રણ વાર નિયમો પણ બાંધ્યા હતા પણ તે પ્રમાણે સર્વત્ર વર્તવા વિષે મેં સ્પૃહા રાખી નથી.‡ ત્રણેક વર્ષ થયાં જૂના પુસ્તકો વાચવામા ને શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શોધવામાં

* અઙ્ગ્રેજી એક પણ શબ્દ કઇ પ્રત્યયની સાથે મળીને ક્રિયાપદરૂપે ગુજરાતીમા વપરાયો નથી

† એ ધાતુઓને આ કોશમા એ ધાતુના ક્રિયાપદમાંના કેટલાકના અર્થપ્રકરણમા ને જે ક્રિયાપદો જે શબ્દો સાથે જોડાય છે તે શબ્દોના અર્થપ્રકરણમાં યથાસ્થિત યોજી દેખાડ્યા છ.

‡ જ્યાસુધી પરસ્પર સહ્રુતિવ્યવહાર વધ્યો નથી, ઘણા ગ્રન્થકારો થયા નથી, અનેક કોશગ્રન્થ થયા નથી, જ્યાસુધી પ્રદેશપ્રદેશની ભાષા સમ્મિશ્રણે એકરૂપ થઈ નથી ત્યાંસુધી લેખનશુદ્ધિ વિષે અવિચળ નિયમ બન્ધાવા દુર્લભ છે. આમનું નિયમ બાંધવા તે માત્ર એવિષે ઉહ્ તથા ચર્ચા કરાવવાને અને નિશાળમાં ભણનારા વર્ગને શબ્દકોશમાં રાખવાને અર્થે છે.

મે આનન્દ માન્યો છે તે ઉપરથી પણ મારા પ્રથમ વિચારને પુષ્ટિ મળી છે, કે બોલવુ તેવુંજ લખવું પછી રૂપાન્તર મૂળને મળતું આવતુ હોય કે ન હોય. જે ભાષા પૂર્ણ સંસ્કારી થઈ હોય ને પછી વિકૃતિને પામી હોય ને એને પાછી સ્વચ્છ કરવી હોય તો વિકૃત રૂપાન્તર તથા વિકૃત ઉચ્ચારણ એ બન્નેને મૂળસ્વરૂપઉપર લક્ષ રાખતાં રઈ થોડે થોડે ફેરળ્યાં કરવાં. પણ જે ભાષા નવી વ્યવહારમા આવ્યા પછી એક્કો વાર પૂરેપુરો સંસ્કાર પામી નથી, પણ પામવાને પાત્ર થતી જાય છે, તે ભાષાને શુદ્ધ સુન્દર કરવામાં મૂળના સમ્બન્ધનો વિચાર કરવો અવશ્ય નથી. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોનાં કાળકાળનાં રૂપાન્તર જોવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે, કે ભાષા ઉત્તરોત્તર સુધરતી આવીછે. હમણાની ભાષામાં કેટલાક શબ્દ એવા છે કે જે પોતાની છેલ્લી ને ઉત્તમ સ્થિતિમા આવી રહ્યાછે, અને કેટલાએક રૂડો સંસ્કાર પામતા જાયછે.*—જુઓ.

અચરિજ, અચરજ, આશ્રજ, અચરત.
અઢી, હઢી, અડી. વરાઢા, વઢવાઢિયા, વડવડિયા, વઢકણા, વડકણા હુઢ, ડોઢ, દોઢ, દોહોડ, દહોડ, દોડ. ગરડું, ઘરડું.
અણ, વણ, વના, વિના અણઅણ, અણવણ, અડવાણુ, અડવુ.
અનઈ, અને, ને.
અશુ-સુ, એસું, એહવુ, એહેવુ, એવુ કીસુ, કેસું, કેવુ જઇસુ, જસુ, જેવુ.
અહીકણુ, અહીકને.
ઇક, એક ઇમ, એમ. કિમ, ક્યમ, કેમ. જિમિ, જિમ, જેમ. કીજીઇ, કીજીએ. ઇતરઇ, એતલે, એટલે. જીવારે, જેવારે. જારે, જ્યારે. મઈં, મે, મે.
ઇહા, અહીં, અહિયાં. કિહાં, ક્યાં ત્રિણિ, ત્રણ, તિણિ, તેણે. કરઇ, કરે રમઇ, રમે કિણ, કિણિ, કુણી, કોણ. કેઇ, કઇ છિઇ, છઇ, છે
ઉતરડવુ, ઉત્રેડવુ, ઉતરેડવુ, ઉતડવુ, ઉતેડવુ ત્રચોડવુ, ત્રછોડવુ, તરછોડવુ, તછોડવુ.
ઉતરણિયો, ઉરણિયો, ઔરણીઓ, અરૂણીઓ, અરૂણી, અત્રુણી
ઉલ્હાદ, ઓહોલાદ, આહ્લાદ
એગુણી, ઓગણી, ઉગણીસ, ઓગણીસ
કજ્જ, કાજ.
કવણ, કુણ, કાણ, કોણ.
કુઅરી, કુયરી, કુવરી, કુંવેર, કુંઆરી, કુંવારી, કુમારી
કોલિયડો, કોળિયો. રૂઅડલું, રૂયડું, રૂડેરૂ, રૂડુ ગિરૂઉ, ગુરુઓં, ગરઉ.
ગાડરી, ગૌડિયા, ગારૂડી. [ગરવુ.
ગોષ્ઠડી, ગોઠી, ગોઠડી. ગોઠ
ચિહુદિસ, ચુહુદિસ, ચિહોદિસ, ચોહોદિસ, ચોદીસ, ચોદીસ
જગાવિયો, જગાડીઓ, જગાડ્યો.
જઇ, જો જઈં, જદીએ, જદાદી, જેવારે, જારે, જ્યારે.
જાણીવઉ, જાણીવુ, જાણવુ.
જીભ્યા, જીભ
જુવ્વણ, જોબન.
જોવો, જુઓ.
તુમ્હને, તમ્હને, તમને. તુમ્હારૂ, તમારું. તસ, તેનુ. અસ, એનુ.
તાઢિ, ટાઢ, ટાહાડ, ટાડ.
તુહ્ન, તુ-તુને, તેને, તને તેહનઉ, તેહેનો, તેનો.
દામિણ, દામણ, દયામણ.
દિઠી દીઠી. પઇઠી, પેઠી.
દુહૃવુ (દુહઇ), દુહવુ, દુભવુ. દુહુઅણ, દુભવણ, દુભણ.
દુહિલ્લુ, દોહિલુ, દોહેલુ, દોયલુ
દેસોટૈ, દેશવટો.
દોઇ, બીજી. દૂજું, બીજું.
નવિ, નવ્ય, નવ, નહીં, નહિં, નહિ.
નિઠુર, નિઠોર, નઠોર, નઠારૂ. (નકારૂ)
નુતરવું, નોતરવુ, નોતરવું.
પૈહરણ, પેહેરણ, પેરણ.
બઇહુ, બેઠો બિહ, બેહુ, બેહો, બેઉ, બેઓ, બન્ને
મણહ, મનખ, મનીસ, મનુસ મનુષ્ય, માણસ
મુઝનિ, મુહુને, મુને, મને, મને,
રયણ, રએણ, રયણી, રજની.
લીગાર, લીગારેક, લગરી, લગાર.
વહિલઉ, વેહલો, વેહેલો, વેલો.
વિહાણ, વાહાણ, વેહેણ, વહાણ, વાણું
સય, સુ, સત, સો
સવિ, સાવ, સહુ, સૌ, સઉ, સઉ.
સીયલ, શીતળ.
સોનઉ, સુનુ, સોવણ, સોવણ, સુવણ, સુન્નુ, સોનુ.
હવઇ, હવિ, હવે, હવે.
હિવડા, હવડાં, હમણા, હવણાં, હવડે, હમણા
હઇયડું, હીયડું, હૈડું, હઇયુ—ડું, હૈયુ.
હોસી, હોસે, હસે. થશે, થાશે.

ભાષા કેળવાઇને ઘટ તથા સુદર થતી જાય છે ને તેવી તે વેલી થાય એ આપણો ઉદ્દેશ છે માટે એ ઉપર અને વર્તમાનભાષાની સત્તા પૂર્વભાષાની સત્તા કરતા વિશેષ પ્રબળ છે ને સહુને માન્ય છે માટે વર્તમાન ઉચ્ચારણ પ્રમાણેજ લખવા ઉપર લક્ષ રાખેથી લેખનશુદ્ધિ પોતાની મેળેજ યથાસ્થિત થશે. આ શબ્દરૂપાન્તર શુદ્ધ છે ને તે અશુદ્ધ છે એ કેવૂ યોગ્ય નથી. કાળપરત્વે ઓછુ વધતું સુન્દર છે એમ ભણવુ યથાર્થ છે

* આ કોશના પ્રત્યેક ગુજરાતી શબ્દના કાળાન્તરપરત્વે પ્રથમથી તે આજપર્યન્ત જે જે રૂપાન્તર થયા છે તે સર્વેને નિયમમાં દેખાડવાના હેતુથી જૂદા પડાવ્યા છે પણ તેને વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવતા બહુ વિલમ્બ થવા લાગ્યો તેથી તે અહીં મૂકી શકાયાં નથી.

આ કોશને માટે નક્કી કરેલા સામાન્ય નિયમ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

પરભાષાના શબ્દને મૂળનાંજ ઉચ્ચારણપ્રમાણે નહિ, પણ મૂળનાં ઉચ્ચારણને અનુસરતાં રૂઢ, લોકમાં* જે ઉચ્ચારણ રૂડું મનાય તેનું વિવેચન કરીને લખવા—જૂઓઃ

અક્કલ†—અકલ, અજમાસ—અજમાએશ (અઝમાએશ નહિ), આકીન—એકીન, આતશબાજી (આતસબાજી નહિ), ઇકરાર—એકરાર, ઇનસાફ (ઇ—ઇન્સાફ નહિ), ઇલમ (ઇલ્મ નહિ), ઇશક (ઇશ્ક, ઇસક, અશક, એશક નહિ), ઉમર—ઉમ્મર, ઉસ્તાદ (ઉ—વુ—ઓસતાદ નહિ), કમખરચ (કમ્ખર્ચ નહિ), કાયદો (કાએદો નહિ), ખુશબો (ખશબો, ખસબો, ખુસબો નહિ), તનદુરસ્ત (તં—તન્દુરસ્ત નહિ), દસકત (દસતખત નહિ), મુગલાઈ, મોગલ, યાદી (ઇઆદી નહિ), શેહેર (શહર, શહેર, સેહેર નહિ), શાહજાદો (શ—શા—સાહજાદો નહિ), (લખવાની) સાહી (શા—સહી નહિ), સાહેબ (શાહેબ, સાહિબ નહિ), હજામ (અઝામ નહિ), અંગ્રેજી—ઇંગલિશ (ઇંગરેજી નહિ), બેતર, મરાઠી—મરેઠી ઇ૦ ‡

સંસ્કૃતશબ્દો—(અન્તના અનુસ્વાર—વિસર્ગ સહિત અથવા રહિત) પોતાને શુદ્ધસ્વરૂપે જ હોવા જોઇએ ને તેમ આ કોશમાં છે; વિશેષ આ છે કે પાસેના અક્ષરને ચમ્પાઇને બોલાતા અનુસ્વાર જેમ હિન્દી બઙ્ગાળી ભાષામા લખાયલાં છપાયલાં પુસ્તકોમા હોયછે તેમ વ્યઞ્જનરૂપે જોડેલા છે. લોકને વાંચતાં અઘરૂં§ પડશે માટે અનુસ્વારને વ્યઞ્જનરૂપે ન લખવું એનાં કરતાં, તેને તેના બીજા ઉચ્ચારણથી જૂદું પાડી દેખાડવાને વ્યઞ્જનરૂપેજ લખવુ ને અભ્યાસથી અઘરાને સેલુ કરી નાખવું એજ ઉત્તમ પક્ષ છે. સંસ્કૃતનુ સ્વલ્પરૂપાન્તર થયલુ એવા શબ્દોમાંથી કેટલાએક મૂળસ્વરૂપેજ રાખવાજોગ છે ને કેટલાએક અપભ્રંશજાતિમાં ગણવાજોગ છે. સંસ્કૃતશબ્દમાના એકાદા વર્ણની પાસેના વિસર્ગ જઇને, વર્ણમાં ભળેલી ઈ જઇને, એકાદો વર્ણ જઇને અથવા તેનુ અક્ષરિતમિશ્રણ થઇને, સંયુક્ત વર્ણ છૂટા પડી જઇને, શ—ષ—સ નો ભેદ ન રહેને, લ નો ળ થઇને, વળી સંસ્કૃતશબ્દમાં એકાદો નવો વર્ણ વધીને જે ગુજરાતી શબ્દ થયા હોય તે સઉ સંસ્કૃતના **સ્વલ્પરૂપાન્તર** છે.

(અ) મૂળસ્વરૂપે રેવાજોગઃ દખ—દુખ (દુઃખ); અદ્યાપ, વના (અદ્યાપિ, વિના); નૂત (ન્યૂત), પ્રાક્રમ (પરાક્રમ); પરતક્ષ—પરકાશ—પરણામ—પદમ—અતરે—માતરે—ગરવ—વરણ—સરવ (પ્રત્યક્ષ—પ્રકાશ—પ્રણામ—પદ્મ—અત્ર—માત્ર—ગર્વ—વર્ણ—સર્વ); નાગપાસ, દાશી (નાગપાશ, દાસી); અળકાર—કળત્ર (અલઙ્કાર—કલત્ર), અસ્ત્રી—અરોપ (સ્ત્રી—રોપ), ઇ૦.

(ઇ) અપભ્રંશમાં ગણવાજોગ આ—અગન, અચળિત, અજીરણ, અધરમ, અમરન, કરતાર, કાળ, ગામ, તન, તરવાર, તલ, ભરમ, મગન, માગ, મારગ, લગન, વરસ, શુકન ઇ૦

આ કોશમા સ્વલ્પરૂપાન્તરવાળા શબ્દોનાં કેટલાક રૂપાન્તર કાઢી નાખી કોઇ કોઇ રાખ્યાં છે. એ સ્વલ્પરૂપાન્તરના બીજા પ્રકારના કેટલાએક શબ્દો ઘણાજ વપરાતા છે તથા ભણેલા લોક વાપરેછે ને હજી પણ વાપરશે. મગન, લગન એ ઉચ્ચારણમા જે વિશેષ અર્થ રસ રહ્યો છે તે મગ્ન, લગ્નમાં નથી રહ્યો. તરવારને તરવારિ અને તલને તિલ એમ બોલવાનો સંભવ ઓછો છે ને એ કારણો ઉપરથી એ શબ્દો સંસ્કૃતના સ્વલ્પરૂપાન્તર છતે અપભ્રંશજાતિના શબ્દમાં ગણ્યા છે.

---

* સ્થળજાતિ પ્રમાણે ભિન્નપણું છે ત્યારે કોઈ ઉચ્ચારણ તે સહુનું કેહ્વાય? ઉત્તમ મધ્યમ કનિષ્ટ એ પ્રમાણે લોકની સ્થિતિ કેહ્વાય છે ને મનાય છે, તો એ ક્રમ પ્રમાણે તે તે વર્ગના લોકનું સર્વસ્વ સમજવું ને એટલે તેઓની ભાષા પણ સમજવી વળી પ્રત્યેક કાળની ભાષા તે તે કાળના ગ્રન્થકારો પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સુન્દર કરી દેખડાવી જાય છે ને એટલા માટે એ ગ્રન્થકારોના પુસ્તકની ભાષાની પણ ઉત્તમ મધ્યમ સ્થિતિ હોય છે. વર્તમાનકાળમા સામાન્યે વપરાતા શબ્દનું ઉચ્ચારણ જે પ્રકારે ઉપલા વર્ગના લોક કરતા હોય તેજ પ્રમાણ છે તેમ અમુક વિષયના શબ્દને માટે તે વિષયની સાથે વિશેષ પ્રસઙ્ગ રાખનારા લોકનું ઉચ્ચારણ (પણ સામાન્ય રૂઢિમા આવી શકે તેવી રીતનું) માન્ય કરવાજોગ છે

† ફારસી મૂળાક્ષરની ઓળખ તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારસાથેની મેં એક મુનશી રાખી કરી લીધી હતી અને તે વડે શેકસપીઅરની હિન્દુસ્થાની અઙ્ગરેજી તથા મોલ્સવર્થની મરેઠી અઙ્ગરેજી એ ડિક્ષનેરીઓમા તે લિપિમાં લખાયલા શબ્દો વાચી હુ મારા કામને માટે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સમજી શક્યો છઉં

‡ કૌંસમાં લખેલાં રૂપાન્તર તથા તેવાં બીજાં જે રાખવા જેવાં નથી તેમાંના કોઈ કોઈ, ભેદ દેખડાવાને ને થોડોક કાળ હજી જોઇયે એમ જાણી કોશમાં રાખ્યાંછે.

§ નિશાળોમા ચાલતી ચોપડીઓમાં લેખનશુદ્ધિનો પ્રકાર સઘળા વર્ગના લોકને સુતરપડવાને બહુ સરળ રાખ્યોછે પણ તેમ રાખતાં ભાષાનું તેજ—બળ ઘટતુ જાયછે, વળી દેવનાગરી લિપિમાં પુસ્તક લખાતાં બન્ધ પડવાથી પણ વિદ્યાવૃદ્ધિને અટકાવ પોચે છે,—એ વિષે હવે વિચાર કરવા અવશ્ય છે.

અપભ્રંશ શબ્દજાતિમાં (એકથી વધારે રૂપાન્તરો વર્જ કરતાં) કેટલાએક શબ્દ સામાન્યવ્યવહારના છે અને કેટલાએક સ્થળ તથા જનવર્ગ પરત્વે જૂદા જૂદા છે. એ સામાન્ય તથા વિશેષ શબ્દો કોશમા હોવા જોઇએ પણ એ શબ્દોનાં રૂપાન્તરમાથી કીઆં લેવાં ને કીઆં વરજવા તે સમ્બન્ધી જ્ઞાન પામવાને સર્વે રૂપાન્તરોનુ એકવારકી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન હોવુ અવશ્ય છે. એ દર્શન થવાને પ્રદેશ પ્રદેશના વિશેષ વિશેષ શબ્દની કોશાવળીઓ અવશ્ય છે. પણ એ સૃઠિ દુર્લભ હોવાથી લેખનશુદ્ધિના અચળ નિયમ બન્ધાઇ શકાતા નથી. તોપણ તે કેટલાએક હાલમાં આ પ્રમાણે રે તો સારું ને આ ગ્રંથમાં છે.

(અ) અનુસ્વાર.

કેટલાંએક, આંક, ઇંધણું, ઉંઘ, એંટ, ચુંધળું, પાંચ, પેઠ, સિંચવું, સુંઘવું, ઇ૦ એવાં છે.

કેટલાએક, અઙ્ગરખો, પઞ્ચાત, કણ્ટાળો, પન્દર, ચમ્મુ ઇ૦.

કેટલાએક, લુટ–લુંટ, લુછવું–લુંછવું (નુછ્વુ નહિ), છીંક–છીંક, ઇંટ–ઈંટ એમ વિકલ્પે રાખવાં.

કેટલાએક, ણ–ન કારને યોગે નવાં ઉપજી તે વર્ણનું ઉચ્ચારણ આછું કરેછે માટે તે અવશ્ય રાખવાં– કાંણુ, કાંન, પાંન, ગાંન, ઘાંણુ ઇ૦. (એ નિયમ કોશમાં ઘણો ઓછો પ્રવર્ત્યો છે). મને યોગે પણ નવુ ઉપજેછે પણ તે તેટલું બળવત્તર રેતુ નથી માટે તેને ઠામે રાખવાં નહિ. કામ, પામવું, જમવું ઇ૦,

કેટલાંએક પાસેના સકારને યોગે વ્યઞ્જનથી વધારે એવા નનું ઉચ્ચારણ રાખેછે.–કંસારો, ઠંસાવુ. કાંસ એવા થોડાક શબ્દો છે–એને એમજ અથવા કનસારો, ઠનસાવું, કાનસ એમ લખવા.

કેટલાંએક, ઉંકારાન્ત નપુંસક નામ–વિશેષણના પ્રત્યયરૂપે છે તે અને કેટલાંક ધાતુના મુખ્ય પ્રત્યય વું રૂપે છે તે એક સરખીજ રીતે બોલાયછે પણ વું છે તેનું ઉચ્ચારણ કંઇક વિશેષ સ્પષ્ટ ને કિંચિત લમ્બાતુ ભણાશે એમ મને ભાષાનું વલણ અને હું, શું તું ઉચ્ચારણ જોતાં ને શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં જણાયછે.

(ઈ) હ્રસ્વદીર્ઘસંયુક્તવર્ણ સમ્બન્ધી.–

એક અક્ષરના ઇકારાન્ત શબ્દ (સાનુસ્વાર ને નિરનુસ્વાર) તે દીર્ઘજ છે–ઈં, ચીં, ઘી, જી, દી ઇ૦ પણ નિરનુસ્વાર ઉકારાન્ત જૂ, રૂ, લૂ શબ્દ તે દીર્ઘ ને સાનુસ્વાર હું, શું તે હ્રસ્વજ તેમ ધ્વનિવાચક ઊં, ચૂં, ફૂં તે દીર્ઘજ રાખવા.

બે અક્ષરના શબ્દમાં અન્ત્ય ઈ દીર્ઘ ને અન્ત્ય ઉ હ્રસ્વજ રાખવાં; તેમ પ્રથમ વર્ણમાં ઈ–ઉ હોય તો તે દીર્ઘજ જાણવાં; વળી પ્રથમ ઉ ને અન્ત્યે ઓ હોય તો વિકલ્પે હ્રસ્વ ઉ ને વો થાય. અજી, વડી, જાઇ, એસી, ઓછી, અહીં, તહીં, નહીં ઇ૦ ને કડુ, ચરુ, સારું, કરવું ઇ૦, તેમ કીડી, પીળી, તીણી ઇ૦ ને ઊંડ–ઊંટ, લૂણ, ઇ૦; વળી કૂઓ–કુવો, જૂઓ–જુવો ઇ૦.

બેથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં પ્રથમ વર્ણ ઇ–ઉ હોય અથવા એ સ્વરવાળા હોય તો તે હ્રસ્વજ* જાણવા. ઇઝ–જરાવુ, ઉભળવું, કુન્દુ, કુમકું, ફુટકું, સુવાળું, શિખવું, ગુજરાતી ઇ૦.

દીર્ઘ ઈ–ઊથી આરમ્ભાતા શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય તો તે હ્રસ્વ થાયછે.–કીડી પણ કિડિયારું, દૂધ પણ દુધભાઇ, કૂઓ પણ કુએતર અથવા કુવો તથા કુવેતર થાયછે, તેમ ઇકારાન્ત શબ્દને એ, ઓ પ્રત્યય લાગેથી હ્રસ્વ ઇ તથા યે–યો એમ પણ રૂપ થાયછે.–બારીઓ અથવા બારિયો, નદીઓ અથવા નદિયો.

સંયુક્ત વર્ણોચ્ચારણને સયુક્તવર્ણ લખી જણાવવુ–ચીઠી નહિ પણ ચિઠ્ઠી, મછર નહિ પણ મચ્છર ઇ૦. ભણ્યો, કર્યો, ભર્મ્યો, ઇ૦ શબ્દોમાના સંયુક્તવર્ણ છે તે વ્યઞ્જન નથી એમ મેં પાછળ કયુ છે પણ લખવામાં તો જેમ જોડાયછે તેમજ રાખવા. કર્યોમાંનો ર વ્યઞ્જન નથી માટે તેને રેફ રૂપે યોજવો નહિ.

(ઉ) વર્ણ સમ્પ્રસારણ કેટલાં છે, એથી ઘડાયલાં રૂપાન્તરો કેટલાં છે, એમાંથી વિસર્જન કરવાનાં તે વર્ત્તમાનમાં અવેને માટે રાખવાના કેટલા છે એ જાણ્યા પછી રાખેલામાયની વર્ણજાળને શુદ્ધ લખવામા શી

---

* સસ્કૃત શબ્દ પ્રાકૃતમા ઉતરતા તેમાનો સયુક્તાદ્યવર્ણ દીર્ઘ થાયછે એ ઉપરથી નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમા દીર્ઘ ઈ–ઉ લખાયછે અને ઉચ્ચારણ પણ તેવુજ થાય છે એમ પણ કેટલાક કેછે અને કેટલાક કેછે કે ઉચ્ચારણ તો હ્રસ્વ થાયછે પણ વર્ણ લખવો તે દીર્ઘજ. એ વિષે વાદ લખવો આ ઠેકાણે અનુકૂળ આવતો નથી, તોપણ હ્રસ્વ દીર્ઘ ઉચ્ચારણનું (માત્ર પોતાનુંજ નહિ પણ ઘણાજણનું) માત્રાને ધોરણે વિવેચન કરતા અને સર્વપ્રાકૃતભાષાનો નિયમ કે પ્રથમ વર્ણ કઇક જોરવાળી ઝોકથી ઉતાવળો બોલયછે તે ઉપર લક્ષ રાખતા સ્પષ્ટ સમજાશે કે ઉચ્ચારણ હ્રસ્વજ છે ને હ્રસ્વ છે તો તેમજ લખવુ.

રીતે લેવી એ અહીં જણાવવાને પુરતી સામગ્રી નથી. તો પણ આ કોશમાં બહુવ્યાપક ચાર પાંચ નિયમ ઘણું કરીને સહજ જોવામાં આવશે. *

અઇ, આઈ, ઐ ના સમ્પ્રસારણવાળાં રૂપાન્તરોમાં નામબોધક ઘણાએક ઐ વાળાને વધારે માન્યા છે અને કેટલાક અઈ ને તેથી થોડાં આઈ વાળા એમ ક્રમે લખવામાં રાખવાં. મકૈ-મકઇ-મકાઇ, પૈ-પઇ-પાઇ, અભરૈ-અભરઇ-અભરાઈ ઇ૦ કેટલેક ઠેકાણે ઇ-ય ના તથા ડ-ર ના સમ્પ્રસારણ થઈ ચાર રૂપાન્તર થાયછે-બૈરી-બઈરી-બાઇડી-બાયડી. કેટલેક ઠેકાણે અઈ (સુમ્બઈ સુમ્બૈ) એમ રાખવુ વધારે ગોઠેછે. કેટલાંકમાં હવૈ-હવાઈ, મલૈ-મલાઈ એ બેજ રાખવા એ રૂડુ છે. ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરમાં અઈનુંજ પ્રબળ છે-કહઇએ, લઇએ, જહીં, નહીં, ઇ૦ (કૈયે, લૈયે, જૈં, નૈં ન રાખવાં). કેટલાક શબ્દમાં બેજ રૂપાન્તર હોય છે-જેવાં કે પૈસો-પઇસો, હૈયું-હઈયું, વૈતરૂં-વઇતરૂં ઇ૦.

અઉ, ઔ, એ એઓના પ્રચારમાં અઉ-ઔ એ બેજ રાખવાં ને તે વાપરવા વિષે સમ્બન્ધી શબ્દોચ્ચારની તોલના કરવી-વર્તમાનમાં અઉનું પ્રબળ વિશેષે દેખાય છે. સઉ-સૌ, પઉવા-પૌંઆ, ચઉદું-ચૌદું, મઉ-મૌ ઇ૦

ઈ-ય ને એ-ય ના પ્રચારમાં ઈ વાળો ને ય વાળો વિશેષ માન્ય છે. રાયતું-રાઇતું, ભાયડો-ભાઇડો, પોયણ-પોએણ, સોયક-સોએક ઇ૦.

આ-એ ના અને આ-એ-ઉ ના પ્રચારમાં ઘરેણું-ઘરાણું, મઠેરવું-મઠારવુ, મઝે-મઝા ઇ૦ છે. પરાણી-(પરોણી) પરેણી-પરૂણી, કોણે-(કાણે)-કેણે-કુણે, એઠાં-એઠ-એઠું, (કરાછા)-કરે છે-કરુંછુ ઇ૦ એ ભેદ ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાંતરોમાં બહુ જોવામાં આવેછે.

ડ-ઢ ના સમ્પ્રસારણમાં અઢાર-અરાઢ-અડાર-અરાડ એવાં રૂપાન્તરો થાયછે.

ર-લ ની સાથે ડ-ણ આવેથી ર-લ ઉડીને પાસેના વ્યઞ્જન વર્ણનું દ્વિત્વ કરેછે ને પછી એ દ્વિત્વમાંના પ્રથમ વ્યઞ્જનનો ય થાયછે. બરણી-બણ્ણી-બયણી, ગળણુ-ગણ્ણું-ગયણુ, ચાળણી-ચારણી-ચાણ્ણી-ચાયણી, કોરડો-કોડ્ડો-કોયડો, પરડો-પડ્ડો-પયડો ઇ૦.

હકાર સંસ્કૃત શબ્દમાંનો અથવા ખ-ઘ-થ-ધ-ભ-લ-પ-સ એ વર્ણનો પ્રાકૃતમાં થયલો હ એ ઉડી જઇ પૂર્વવર્ણમાં ભળેલો હોય તેવા નીચે લખેલા શબ્દો પોતપોતાના અનેક રૂપાન્તરો સાથે છાપામાં ધુમેછે-એ શબ્દો ઓળખાવવાને આ કોશમાં શબ્દના પ્રથમ વર્ણની નીચે બિન્દુ મૂક્યું છે. એ ઉચ્ચારણ પણ બે પ્રકારનું છે. કેટલાક શબ્દમાં હ નું ઉચ્ચારણ માત્ર ભાસેછે ને ઘણાએકમાં સ્પષ્ટ જણાઈ પડેછે.† ભાસમાન હ નું ઉચ્ચારણ ઘ, ઝ, ઠ, ઢ, ધ, પ, ફ, બ, ભ એ વર્ણ પાસે હોયછે ત્યારે થાય છે. તેમ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ વેળા આ, ઈ, ઊ, ઓ, ચ, જ, ટ, ડ, ણ, ત, ન, બ, મ, ય, ર, લ, વ, સ, ળ એમાંના પાસે હોય છે. વળી એ શબ્દોમાં એકાક્ષરી ધાતુ કે, કો, ખો, ગે, ચા, છા, છૂ છો, ટો, ડો, દો, ના, બી, મો, રે, લા, લે, લો, વા, વે, સા, સે, સો, એ છે.

અથવું, અથરું, અદેલવું; આંધળું, આધી, આંદૃ, આંદૃવું, આંભોઇ, આથું, આધ, આભ; ઈંઢોળવું, ઈંઢોળો, ઈઝડો, ઈઝરાવું, ઈઢોણી, ઈંધિણ-ણુ; ઊંફાળ, ઊધ, ઊંધું, ઊંદૃ; એધાણ-ણી, એ'ધી, એ'સક; ઓ'ધરાળો, ઓ'ઝટ, ઓ'ઝલ, ઓ'ઝાડ; ખૂંધ, ખૂંધુ; ચિભડુ, ચો'ધરો, ચોધારુ; ડાઘ, ડાઘી, ડાધુ, ડાધો, ડાભ, ડુધો; ત્રેપન, થાંભ-ભલુ-લો, થોભ, થોભણ, થોભવુ, થોભિયો, થોભો; દઝાડવું, દઝોડિયું, દાઝ, દાઝણ, દાઝવુ, દાભ-ડો, દાભડી, દુઝણ, દુઝણુ, દુઝવુ, દુઝાણુ, દુભણ, દુભવવુ, દુભવુ, દુભાવો, દોબડું; નઘરોળ; બાઝણ્ડુ, બાઝવું; માઝમ, મોખરે, મોઘમ, મો'ઘવારી, મોધુ; રઝળવુ, રઝળાટ; રાંધણછઠ, રાંધિણિયું,

* એ રૂપાન્તરોનું વિવેચન કરવામાં મૂળ સંસ્કૃતરૂપ જે નિયમે પ્રાકૃતમાં ઉતર્યું હોય તે નિયમોનો ઉપયોગ યથાસ્થિત કરવો પણ લેખનશુદ્ધિ તો યથાઉચ્ચારણજ રાખવી એ નિયમ અને કાળકાળના ઉપનિયમ એ સમ્બન્ધી એક જૂદોજ ગ્રન્થ થવો યોગ્ય છે માટે અહીં તે લખવાનું પ્રયોજન નથી-એ નિયમમાના કેટલાએક સમ્પ્રસારણ વિષયમાં આવી રયાછે

† અકાર (અહકાર), અનાડો (આહાન), આરો (આહાર), લેર (લહર), નોર (નખરનુ નહર ને પછી એના રૂપાન્તર), મે-મેહે (મેઘ), કેવું (કથતિ-કહઈ ને પછી રૂપાન્તર), બેરો (બધિર નું બહિરઉ ને પછી રૂપાન્તર), બીનું (બી-બહૂઈ), લાવો (લાભ), ઊનુ (ઉષ્ણું), અમ-મે (અસ્મત) ઇ૦, કેટલાક શબ્દમાં એ ઉચ્ચારણ, અભ્યાસને લીધે અને નાસિકા-મૂર્દ્ધસ્થાની વર્ણ પાસે હોય છે તેને લીધે પણ થયાછે

રાંધણિયો, રાંધણી, રાંધણું, રાધવું, રાંફડો, રાંભો; રિજવું, રીઝ, રુઝવું, રૂઝ, રેઠાણુ, રોઝ, રોધ, રોધવું; લાજ્જે, લાભું, લેધાવું, લેંઘી, લેંઘો, લેંજ્જે, લોખણ્ડ; વઘાર, વઘારણી, વઘારવું; વાંઝ, વાંઝણી, વાંઝણુ, વાઝોડું, વાધણી, વાધરી, વિંધુ, વિંધોટી; વિજ–ઝણો, વિંઝવુ, વેપાર.

અડ્કાર.
અડી.
અમે
અરાડ.
અલેતુ
અવરાઇ.
અવળે
અવાડુ
અવાડો.
અવેરુ
આ
આડ
આડત
આડિયો
આર.
આરવે
આરેડુ
આરો.
આલાલીલુ.
આવરો
આવુ.
આવે
——
ઇચકો
ઇચવું
ઇડવુ.
ઇડાળો.
ઇસવું
ઇસારો
ઇકળ
——
ઊનાળો.
ઊનું
ઊલકુ
ઉલાવવું
ઉલેચવુ
ઉલ્લાસ
——
એંસી
એ/ડ.
એડ
એડકી
એડિયો
એ/બક.
એ/રણ
એરો
એ/રો
એલી.
એલીવાર.
એલો
એ/વા.
એ/વાતણ–ન.
એવુ
એળવણી.
એળવવુ
એળવુ
ઓડવું
ઓડી
ઓડો
ઓ/ણ.
ઓણ્ણી
ઓર
ઓરુ
ઓરો.
ઓ/રો
ઓલાણ
ઓલાવું.
ઓળવુ
ઓળી.
——
કડા–ઈ
કડાયુ.
કડી
કનૈયો
કયું
કરઝાળી
કરાજવું
કરાઠી
કરેડુ
કરો
કલ્તઈ
કલાર.
કલિયાર
કલેડી
કલેડુ.
કલે.
કલૌવો
કારે.
કાડ
કાડવું.
કાડો
કાણુ
કાણી.
કાન–તુડો
કાનડો
કાનો
કાર
કારવો
કારે
કાલું.
કાવો
કિયુ
કી
કુડવું
કુડાપો
કુડ્ડી.
કુડ્ડુ.
કુલ્લું.
કુત્રાડી–હી.
કુત્રાડો–હો
કે/તી.
કે/તુ.
કે/ર.
કે/વત
કેવારે.
કે/વું.
કો/ટી
કોં/ટુ.
કો/
કો/ટું
કો/ડ
કોડ
કો/ડારુ.
કો/ડિયુ
કો/ડૂડો
કો/ણી
કો/યડો
કો/યલુ
કો/યુ
કોલુ
કોલુ.
કે/વાણુ
કો/ળું
કોળી.
કોળુ
ક્યારે
——
ખરેટી
ખરેટુ
ખરેટા.
ખરેડો
ખલેડી
ખત્રળવું
ખવિસ
ખસખસ
ખસવું
ખસિયાણુ
ખસી.
ખસોટી
ખળી–ળુ
ખાસી
ખાઈ
ખાઉધર
ખાયો
ખાવરુ
ખાવો.
ખાસ.
ખિલોડી.
ખિસકોલી.
ખિસર
ખિસુ
ખુરસી
ખુવાર
ખુસરો.
ખુસિયો.
ખેસ
ખો
ખો/
ખોઈ
ખોય.
ખોલુ
ખોસલુ
——
ગ્રે/વું.
——
ચકડુ.
ચડઉતર.
ચડણ
ચડવુ
ચડભડવુ
ચડાઇ
ચડાઉ.
ચડાણ
ચડાચડી.
ચડાવ.
ચડાવો
ચડિયાતું
ચડેલ
ચભડવુ
ચા.
ચાય
ચાયના.
ચાલુ
ચિડવુ.
ચિડિયું.
ચીડ
ચીલો
ચુન્નડી–લી,
ચૂલ–લો
ચે/ન
ચે/તકાં
ચે/નબાજી.
ચે/રવું
ચે/રા
ચો/ટ
ચો/ટવું
ચો/ટિયાં.
ચો/ટી
ચો/ડવું
ચો/સટ–સેટ
ચો/ટલુ
——
છજી
છજું
છાય–ડી
છાયડો–યો
છાજ.
છાજલી.
છાજવુ
છાજિયુ
છાજુ
છાયા
છાર
છારવુ
છારી
છારુ
છાવણ
છાવણી
છાવરવુ
છાલું.
છાસટ–સેટ
છુંતું.
છેતાળી–સ
છેડ–ણી
છેડવું
છેડાછેડી
છેડો.
છેર.
છોણ્ટા
છોરુ
છેરાટા–રો
છે/લ
છે/લકડી.
છે/લછબિલુ.
છે/લપડી.
છે/લાઈ.
છે/લાણી–ની.
છેલુ–લ્લુ
છેલ્લે
છેવટ
છેત્રાટુ–ડુ.
છેવાવું
છોલવું.
છોલુ.
——
ટાઈ
ટાડ
ટાડક–ડેક
ટાડા
ટાડી
ટાઢીશિયળ શી- [ળી.
ટાડુ
ટાડકિયુ
ટાયલું
ટે/લ
ટે/લભટ.
ટે/લિયો
ટોયો
ટોલુ
——
ઠાસો.
ઠેસ
ઠાંસવુ.
ઠાંસો
——
ડાડ.
ડાઢી
ડાઢો
ડાપણ.
ડામ
ડામવું
ડાયુ.
ડુઓ.
ડુમી
ડુમો
ડેરો
ડે/લુ
ડે/લો.
ડો/ડ.
ડો/ડિયુ
ડો/ળુ–વીનાખવુ
ડો/ળવું
——
તગ,
તરે
તા
તાડ.
તારપછી.
તારે
તંતાળી–સ
તે/સેટ
તે/પન
તે/વાર.
તેવુ
તેવે
તે/સટ–સેટ.
તોતેર.
ત્યારે

લ્યારી
——
ધડ–ડિયુ
ધડું.
ધેાૈર વર–એ-
રિયો–વેરિયો.
ધોર-રિયો
——
દગાજ–ઝ
દરાજિયુ
દરો
દર્હી–ઇ
દર્હીતરુ
દડ
દાડમ
દાડમ–ડેમ
દાડમી–ડેમડી–
ડેમી
દાડી
દાડો
દાયકો.
દેરાસર.
દેરી
દેર
દેની.
દેવુ.
દેશો.
દો'ડ
દો'ડડાયું
દો'ડિયુ
દો'હ.
દો'ણી.
દો'ણું
દોયલુ
દો'રો
દોતુ
——
નરાણી–રેણી
નવેણુ
નસાણું
નાણુ.
નાણું
નાતીધોતી
નાનકડું.

નાનું.
નાનુંસુનું.
નાનેરુ.
નારણુ
નારી
નારુ
નાલ
નાવણુ
નાવુ
નાસરી
નાસલુ
નેરુ
નેયુ
નાવ
નો'તર
નો'તરવું
નો'તરિયો
નો'તરુ
નો'ર.
નો'રવું
નો'રિયું
ન્યા.
ન્યાલ.
ન્યાળવું
——
પગ જમાગ
પગ-ઝાળી.
પગ જો–ગ-ઝો
પગ ઝેટવું.
પગ-ઝેટી
પડધી.
પડઘો
પડઘિતિયું.
પણે
પનો
પનોતી
પનોતું.
પરાણે.
પરાણો.
પરે
પરેજ.
પરેજી.
પરોડ–ડિયુ.
પરોણામત

પરોણો.
પલળવુ
પા.
પાચી
પાડ.
પાડી.
પાડો
પાણુ-ણો
પાણિયારુ
પાણી
પાતી
પાનો
પિયર–યેર
પિયળ–યેળ.
પિયો
પેડી
પેડુ
પે'રણુ
પે'રવું
પે'રવુ
પે'રવેશ
પે'રામણી
પે'રાવવુ.
પે'રેગીર.
પે'રો
પે'લ.
પે'લવાન
પે'લા
પેલું.
પોકિયું
પોચ
પોચવું.
પોચી
પોચું
પોચેલું
પોથો
પોતવું
પો'.
પોડલુ
પો'લુ
પો'ર
પો'રેગીર
પો'રો
પો'ળાઈ.

પો'ળિયુ
પો'ળુ.
પોવા.
——
ફરસબન્ધી.
ફરસાટ.
ફરસી
ફરસીપુરી.
ફરસુ.
ફરાળ
ફરેકાળ
ફરેડી.
ફરો
ફનારો
ફસકવુ
ફસલ.
ફસલુ.
ફળિયું
ફાસ.
ફાસવું
ફાસિયુ
ફાસી.
ફાસો
ફાસડૅસ.
ફુઆરો–વારો
ફુએડ–વેડ.
ફુસનાસ.
——
બનેવી.
બરાડવું.
બરાડો.
બરો.
બલે.
બલેયા
બલેયાખેંચવાં.
બલોયુ.
બવાડુ
બર્શે–સેં.
બળાઈ–ળૈ.
બળી
બાય
બાયધર.
બાયધરી
બાયું–બાયું

બાંકુવાં.
બાનુ.
બામણુ
બામણી.
બાર
બારણિયો
બારવટિયો
બારવટુ.
બારવાસિયો.
બારવું.
બારશેં–સેં.
બારુ.
બારૈયો
બારોટ.
બાલ
બાવરુ
બાવલું.
બિકણુ–ણું.
બિયામણું.
બીક
બીવું.
બુડિયો
બેતાળા.
બેતાળી-સ.
બેઉ
બે'કવું.
બે'ડુ
બે'તર
બે'ન.
બે'નડ–ડી.
બે'નપણી.
બે'ની.
બે'બાકળું
બે'ર
બે'રખ.
બે'રખી.
બે'રખો.
બે'રિયું
બે'રુ.
બો'ણવું
બો'ણી
બો'તેર.
બોયુ.
બો'જું.

મુડવું.
મડી.
મહુલી.
મરણુ
મરુડી.
મરેઠી.
મલાર.
મલાવવુ
મલાવડો–વો
માયોમાંય.
માંય.
માડ.
માત.
માતમ
મામેરૂ
માયરૂ
માલ
માલવું.
માવઠું.
માવત–ઘ.
માવરો
મુરત.
મુરતી
મૂડ.
મૂડો.
મે.
મે'ણું.
મે'તર.
મે'તાજી.
મે'તો
મે'ર
મે'લ
મેલવું.
મે'લો–મે'હલો
મો.
મોંકણુ–કાણુ
મો'નેણું.
મો.
મોકલુ.
મોટ
મોટપ–મ.
મોટાઈ.
મોટુ.
મોટેરૂ.

મોડ.
મોડવું.
મો'ડિયુ
મો'ડું
મો'ડો–ડો.
મોત.
મોતિયુ.
મોંમાગ્યું.
મો'યડી.
મો'યડો.
મો'ર.
મો'રણુ
મો'રી.
મો'રુ
મો'રો
મો'લ
મો'લ્લો.
મોવણુ.
મો'વાસો
મોવુ
મોસમ
મોસલ.
મો'ળાઈ.
મોવડુ
મોવડો
મોવર–વેર.
——
રડ.
રાડ.
રાળ.
રીડ
રીડું
રૂમડી.
રેંકળો.
રેંટ
રેંટમાળ.
રેંટિયો.
રેંટુડો.
રેંઢવું.
રેંણુ
રેંકળો.
રે'શુ
રે'ણી
રે'વાસી

રે'હું
રોચુ.
રોંડો ઢો.
રો'ડ
રો'ણ.
રો'યણ-યેણી-
રોયલી [ણી
———
લડધુ
લાંણ.
લાણી.
લાંણુ.
લાઈ
લાફલશ્કર.
લાણી.
લાય.
લાયરી.
લાર
લારૂ
લારો.
લાવ-વો.
લાવલશ્કર
લાવું
લાવો
લાળો

લુછણિયુ.
લુછવું.
લુટફાટ.
લુટવું
લુટાઉ
લુટારો.
લુવાર
લૂંટ
લેંકો
લેંચી.
લે'.
લે'કો
લે'ણાદેણી
લે'ણું.
લે'ર.
લે'રિયુ
લે'રી.
લે'લુટ
લે'વું.
લૈયો
લો.
લોઈ
લોઇયું

લોઢી
લોડુ.
લોયુ
લોવુ
લોવો
———
વઈ.
વઉ-આરુ.
વડકણુ
વડવાડ.
વડવાડિયું
વડનુ.
વણિયર-યેર.
વત્તુ.
વરડુ
વરવુ
વરિયાળી
વરેઠી-રેઠી
વલોરવું.
વવાણું.
વાડ
વાડવું.
વાડિયો.
વાડી.
વાણ.

વાણવગી.
વાણું
વાર
વાલ
વાલમ
વાલું.
વાલોળ.
વાવું.
વિલું-વીલુ
વીવા
વેંચણ
વેંચવું
વેંત.
વે.
વેડ.
વેડમી
વે'ણુક.
વે'તું
વે'મ
વે'રવુ.
વે'રો
વે'લ.
વેલા.

વે'લું.
વેવણ-વાણ
વેવરાવું.
વેવા
વેવાઇ.
વે'વાર
વે'વુ.
વૈ.
વૈતરુ.
વૈવટ
વો'.
વો'ણ
વો'ણુ
વો'રવું
વો'રો
———
શાણુ
———
સઈ-યર.
સડ
સડવું.
સડિયો.
સડ્ડો-રડો.
સરડવું

સશાટ-સ.
સરૂ
સવાર
સવારૂ
સવાનુ.
સાડ.
સા.
સાઉ.
સાઉકાર
સાએલી
સાજોગ.
સાણકુ
સાણપણ
સામસામા.
સામે
સાયો
સારવું.
સાવું.
સિઆડી.
સિઆરવુ
સિરોઈ.
સીરી.
સીરો.
સુડ

સુવાળી
સુવાળું
સૂમ.
સેં
સેંકડો
સે'
સેડો.
સે'ર
સે'રો
સેલ
સેલુ.
સેવું
સૈ.
સૈયડ.
સૈયર.
સૈયારૂં
સોડવું
સો'ડિયું
સોયલુ
સોરવું
સોવાસેણ
સોવું
સોળુ
સોળૈયો.

જે નામ લિઙ્ગપરત્વે મૂળ શબ્દથી જૂદાપડેછે તેને મે ગુજરાતીમાં વપરાતાં લિઙ્ગેજ દરસાવ્યાં છે-જન્મ, વય, તરુ, વૃક્ષ, દેવતા ઇ૦ એ સંસ્કૃતમાં ન૦, ન૦, પુ૦, પુ૦, સ્ત્રી૦ છે ને તેને મે પુ૦, ન૦-સ્ત્રી૦, પુ૦-ન૦, ન૦, પુ૦, ઇ૦. તેમ ત્રણે લિઙ્ગે વપરાતા વિશેષણજાતિના શબ્દોને મે નપુસકલિઙ્ગનેજ રૂપે ઓળખાવ્યા છે-પેહુલું, ઉતાવળું, બાવરું, નાનું, મોટું ઇ૦.

૩. વ્યુત્પત્તિ શબ્દનો અર્થ કોશના સમ્બન્ધમા આટલો છે કે શબ્દના મૂળ ધાતુ, તેની ઘટના ને તેનો પ્રથમ નિપજેલો શબ્દ એ દેખડાવવાં. એ અર્થમા એક રીતે જોતાં મેં આ કોશમાં કંઇજ કીધુ નથી ને બીજીરીતે જોતાં કેટલુક કર્યુંછે એમ પણ છે. સંસ્કૃત, અપભ્રશ ને પરભાષાના એમ શબ્દોની જાતિ પાડી, પરભાષાના સમ્બન્ધનો વિષય અમણાં પડતોમુકી સંસ્કૃત તથા અપભ્રંશવિષે આ પ્રમાણે કર્યુછે:-સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતના પ્રાકૃત એમ બે પ્રકારના શબ્દો મળીને ગુજરાતી શબ્દો થયાછે અને સસ્કૃતશબ્દની વ્યુત્પત્તિ સંસ્કૃતભાષાના કોશમાં ખડાવવી અવશ્ય છે-ગુજરાતીકોશમાં નહિ એમ જાણી સંસ્કૃતશબ્દોની વ્યુત્પત્તિવિષે મે ઘણુંજ થોડું જણાવ્યું છે-અંશ, અક્ષય, અઙ્ક એ શબ્દોમાં જેવી વ્યુત્પત્તિ દેખડાવીછે તેવી બીજા માત્ર સવાસોએક શબ્દની દેખાડી છે સસ્કૃતના પ્રાકૃત અથવા અપભ્રશ એમાના કેટલાએકના શુદ્ધસંસ્કૃતશબ્દ દેખાડ્યાછે-એવા શબ્દો આ કોશમાં ૧૩૩૯ સઙ્ગ્રહ ને ઉપસઙ્ગ્રહ બન્નેના મળીને છે.*

* ગુજરાતી અપભ્રશ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનુ શોધન, સસ્કૃતનું થોડુઘણુ, જૂની પ્રાકૃતનુ વિશેષે, મરેઠી હિન્દીનું થોડુ-એક અને ગુજરાતી શબ્દરૂપાન્તરોનુ પુરેપુરૂ જ્ઞાન હોય તોજ સુલભ થાય -રૂપાન્તરનું રૂપ જોઈ તેઉપરથી તર્ક કરતાં, તર્ક કરી સમાન અર્થના સસ્કૃત પર્યાય શબ્દ ખોળતાં, એકાદો વીણીકાડી એને પાછો પ્રાકૃતનિયમ પ્રમાણે છે કે નહિ તે નક્કી કરતા અને એ સન્ધાને માટે અનેક ગ્રન્થ જોતા સો શબ્દના શ્રમના અવેજમા ૫૦)ની વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ થવી દુર્લભ છે વિક્રમના કાળની પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દનો અથવા અપભ્રશ ભાષાના શબ્દોનો કોશ પ્રથમ થવો અવશ્ય છે, એ અને વરરુચિનો પ્રાકૃતપ્રકાશ અથવા હેમચન્દ્રનું અપભ્રશ ભાષાનુ વ્યાકરણ એ વડે વ્યુત્પત્તિ શોધન બહુજ સરળ થશે.

વ્યાખ્યાન વિષયમાં—

પરભાષાના શબ્દના અર્થને માટે તો ઘણુંકરીને પર્યાય શબ્દોજ આપ્યા છે; સંસ્કૃત શબ્દમાંના કેટલાએકના અર્થને માટે જે શબ્દો અપભ્રંશરૂપે વિશેષે વપરાય છે તે શબ્દના અર્થ જોવાની સૂચના કરી છે, કેટલાક જે પોતાના બીજા પર્યાય અપભ્રંશ કરતાં ભાષામાં વિશેષ વપરાયછે તેઓના અર્થ કરી દેખાડ્યા છે અને કેટલાકના અર્થને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે. સંસ્કૃત શબ્દના અર્થ મૂળ ભાષામાં ઘણા છતે તેમાંના જેટલા ગુજરાતીમાં વપરાયલા તેજ અર્થ આ કોશમાં રાખ્યા છે પણ વળી કેટલેક ઠેકાણે, મૂળ અર્થોમાંથી રૂડા ને અવશ્ય લેવા જાણ્યા તે લઇને શબ્દના અર્થની સઙ્ખ્યામાં વધારો કર્યોછે.

અપભ્રંશ શબ્દોમાં જે મુખ્ય મુખ્ય રૂપાન્તરો છે તેના અર્થ તો અવશ્ય કર્યા છે ને બીજાઓને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે અથવા અમુક શબ્દ જોવા એમ જણાવ્યુંછે. એ નિયમ રાખ્યા છતાં કોશના ઉપયોગ કરનારને સુલભ પડે માટે ઘણાક શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોની પાસેજ કરવાછે.

૧. અર્થનિરૂપણ, કેટલાએકનું, ઓળખાવી, સમજાવી, વર્ણવી કર્યુછે; અને કેટલાએકનું, વ્યાખ્યા કરી (શબ્દના અનેક અર્થ જોતાં તેનો પ્રસાર કેટલો છે તે ધ્યાનમાં લઇ અર્થનુ સ્વરૂપ ટુંકાં કથનમા બાંધી દેખડાવી), પછી અક્કેકા અર્થવિષે બોલી, એ અક્કેકો અર્થ વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે વપરાયછે તે અને તેના સમ્બન્ધમા દેશી કેવતો તથા પ્રમાણ વાક્ય કીઆ છે તે જણાવી, કર્યુંછે. કોશ જોનારે અર્થદર્શનના લખાણમાં જે-તે એ શબ્દો ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવું કેમકે એ ઉપર અર્થનો ભાર રયો હોયછે. (કેટલેક ઠેકાણે ભૂલ છે)

૨. રૂઢિપ્રયોગ, કેટલાક-ઘણાએક મૂળ અર્થના સમ્બન્ધમાં લક્ષણાવાળા છે ને કેટલાક નવા અથવા વિશેષ સઙ્કેતવાળા છે-એ રૂઢિપ્રયોગ ઘણુંકરીને નામની સાથે ક્રિયાપદ જોડ્યાથી અથવા મુખ્ય ક્રિયાને બીજી સહાય ક્રિયા જોડ્યાથી થાયછે. એ પ્રયોગોમા ભાષાનું પોતાનુંજ કેવાનુ એવુ પ્રબળ સૌંદર્ય રયલુંછે.

૩-૪. દેશીકથન (કેવતો) આ કોશમાં ૩૪૨ અને જૂના પુસ્તકમાંના **પ્રમાણવાક્ય** સઉ મળીને ૫૫૬ છે. જૂનાં પુસ્તકોમાંના કેટલાક શબ્દના અર્થ નક્કી કર્યાછે તે આમ-એક શબ્દ એક ગ્રન્થકારે પોતાના ગ્રન્થમા તેનાતેજ કે જૂદા અર્થમાં અને બીજા ગ્રન્થકારે પણ તેજ કે જૂદા અર્થમાં વાપર્યોછે એ જાણીલઈ અર્થ લખ્યા છે-એમાંના કેટલાક મને બહુ રુડા લાગેલા પણ અર્થને માટે મારી પૂરી ખાતરી નહિ તેથી તેને કોશમાં દાખલ કરતાં હું ખઞ્ચાયો હતો પણ શબ્દ, કોશમાં પડી પ્રસિદ્ધિ પામશે તો અર્થ વિષે કોઈ દાડો પણ નક્કી થશે એમ માની તે શબ્દોને તેઓનાં વાક્ય સહિત રાખ્યાછે.

એ પ્રમાણે આ કોશની સમૃદ્ધિની વ્યવસ્થા છે-શબ્દસઙ્ગ્રહ પૂરો નથી, અર્થ લખ્યાછે તે તેની વ્યાપ્તિના પ્રમાણને વિચારે બહુધા છે.-મૂળના અર્થ ઉપરથી ઉત્તરોત્તર બીજા અર્થ થતા ગયલા તે ધોરણે યથાસ્થિતક્રમમાં નથી-(વળી તે વેળાએ ખોટા પણ હશેજ), ગ્રન્થરચનાવિષે સર્વત્ર એકસરખા નિયમો રયલા નથી ઈત્યાદિ દોષ આ કોશમાં છે ને તે હુ જાણું છઉ ને ગ્લાનિ પામુછઉં કે બારવર્ષે કોશ પ્રસિદ્ધ કરતાં અજી પણ તે સદોષ છે! પણ પાછો એકરીતે સન્તોષ માનુછઉં કે બારે વર્ષે પણ ગુજરાતી ભાષાના થોડા-ઘણા શબ્દોની ઐક્યશોભા લોકને જોવાનો સમય આવ્યો; વ્યવહારપક્ષે જો કે હું મારી બાહ્યસ્થિતિપરત્વે કાંઇએક સઙ્કોચિત છઉં તોપણ આન્તરસ્થિતિપરત્વે વિદ્યાર્થીના મહેચ્છાનન્દનો ને તરુણ યોદ્ધાના પ્રફુલ્લ આનંદનો લાભ પામ્યો છઉં.-કોશ કેમ કરવો, કોશમાં દોષ ગુણ તે કેને કેવા, ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્તમ કોશ તે કેવો થવો જોઇએ એ મેં જાણ્યુંછે અને ગ્રન્થ પ્રગટ કરવાના માર્ગમાં નડતાં વિઘ્નો સાહસબુદ્ધિએ તોડી ઘણેકાળે પણ આ લીટીઓ લખવાનો રૂડો દાડો જોઉંછઉં! આ કોશ જેવો જોઇયે તેવો નથીજ પણ હવે એ અથવા બીજો કોઈ મનમાનતો ઉત્તમપ્રકારે રચવો એ બીજાઓનો ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ. વર્તમાનમાં ગુજરાતી કોશ સમ્બન્ધી મારી આશા આટલી છે કે ગુજરાતી ભાષાની જયશ્રીદર્શાવનારો પૂર્ણ બળસૌંદર્યે ઝળાંઝળાં કરી રયલો **એવો કોશ, સરસ્વતીને** પ્રસાદે એકવાર જોઉં-એ ઇચ્છા પુરીપાડવાને તે દેવી પૂર્ણ સ્વતંત્ર, રૂડી ભકતવત્સલ ને પરમ ઉદાર છે.

સુરત-આમલીરાન
સરસ્વતીમન્દિર,
સં૦ ૧૯૨૯, પોષ શુદ ૬ શનેઉ.

નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર.

આ કોશ જોવાની રીત

પ્રથમ તો, જે શબ્દનો અર્થ જોવો હોયે તે શબ્દના પેલા બે અક્ષર જે પૃષ્ઠ ઉપર હોય તે પૃષ્ઠ શોધવું, પછી તે પૃષ્ઠમાં તે શબ્દ શોધવો. શબ્દ વેલો જડીઆવે તેને સારુ શબ્દ ગોઠવવાનો આ અનુક્રમ ધ્યાનમાં રાખવો—

૧ સાનુસ્વારવર્ણ, ૨ સવિસર્ગવર્ણ, ૩ સ્વરવર્ણ, ૪ વ્યઙ્જનવર્ણ, ૫ વ્યઙ્જનની એકાદશાક્ષરી માંનોવર્ણ, ક્રમ પ્રમાણે, ૬ સંયુક્તાવર્ણ. ક્ષ ને જ્ઞ એ સંયુક્તાક્ષર છે. ક્ષ એ ક્ ષ્ ને અ મળી તેમ જ્ઞ એ જ્ ઞ્ ને અ મળી થયો છે માટે ક્ષને કના અને જ્ઞને જના સંયુક્તાક્ષરમાં જોવા.

ઉપર લખેલી શબ્દ ગોઠવણનો દાખલો

અંશ, ઓઃહો, અકુડબાજ, અકાજ, અકીક, અકૃત્રિમ, અકોટી, અક્કડ, અક્કેક, અક્રોધ, અક્લેશ ને અક્ષ. એ પ્રમાણે અખ, અગ આદિ શબ્દો વિષે અને વ્યઙ્જનના શબ્દો વિષે જાણવું

સઙ્કેતના વર્ણ

સં૦—સંસ્કૃત, ફા૦—ફારસી, આ૦—આરબી, અ—અં૦—અઙ્ગરેજી, હિં૦—હિન્દી, મ૦—મરેઠી, પુ૦—નામ પુલિઙ્ગે, સ્ત્રી૦—નામ સ્ત્રીલિઙ્ગે, ન૦—નામ નપુંસકલિઙ્ગે, સ૦—સર્વનામ, વિ૦—વિશેષણ, વિ૦ ધા૦—વિશેષણ ધાતુસાધિત (કૃદન્ત), ક્રિ૦—ક્રિયાપદ, ક્રિ૦ અ૦—ક્રિયાપદ અકર્મક, ક્રિ૦ સ૦—ક્રિયાપદ સકર્મક, અ૦—અવ્યય, ઉ૦—ઉપસર્ગ.

ગુજરાતીભાષા

મુખમુદ્રાના સમ્બન્ધમાં ગુજરાતી ભાષાવિષે નિબન્ધ રચી અહીં જો સાથે મૂકયો હોય તો આ કોશને વિશેષ શોભા મળે, પણ પુરતાં સાહિત્ય ન મળવાથી તથા મળ્યાછે તેટલાઉપર પુરતો વિચાર કરવાને સમો અનુકૂળ ન હોવાથી તે નિબન્ધ મારી ઇચ્છા છતે પણ લખીશકાતો નથી. તોપણ હવે પછી મારા ને બીજાઓના શોધને સહાય થઇપડે તેવુ થોડુંએક નોંધી રાખુછઉં.—

ગુજરાતીભાષા એટલે ગુજરાતના લોકની ભાષા. કાળેકાળે ગુજરાતમાં નવાં નવાં રાજ્યો થયા ને લય પામ્યાં. રાજ્યની સીમામા વધઘટ થવાથી ગુજરાતી કેવાતા લોકની સઙ્ખ્યામાં પણ વધઘટ થયાંકીધી. વળી અનેક ધર્મના લોક અનેક પ્રકારની બોલીઓ બોલ્યાછે—'બાર ગાઉએ બોલી ફરે' એવી કેવત પણ છે; તો ગુજરાતી ભાષા તે કેટલા પ્રદેશના કીઆ ધર્મને માનનારા લોકની સમજવી જોઇએ?—એકાદા મોટા પ્રદેશમા જૂદાં જૂદા ઠેકાણાંના ને જૂદાજૂદા વર્ગના લોક પોતાના સામાન્ય વ્યવહારને અર્થે ઘણુકરીને એકસરખી રીતે બોલેછે ને એ સામાન્ય ભાષા તે, તેટલા પ્રદેશનાં નામ ઉપરથી ઓળખાયછે. વળી પ્રદેશના નામ લોકઉપરથી પડેછે પણ પાછા લોક, પ્રદેશના નામથી ઓળખાયછે, એવો પરસ્પર સમ્બન્ધ છે—તેટલામાટે, ગુજરાત એ નામ મૂળે અમુક બોલી બોલનારા લોકના ઉપરથી પડ્યુ જોઇયે. એ લોક કોણ હતા ને કેવી બોલી બોલતા? અમણાં આપણે બોલિયે છૈયે તેવી કે જૂદી રીતની તે જાણવુ પ્રથમ અવશ્ય છે.

ગુજરાત એ શબ્દ સંસ્કૃતપુસ્તકોમાં **ગુજર્જરદેશ** લખાયોછે. ગુર્જરનો દેશ એમ અર્થ છે તો ગુર્જરલોક* તે કોણ એમ પૃચ્છા નિકળે. એવિષે અદ્યાપિ આપણને ખરેખરી જાણ થઇ નથી. પૂર્વ વૃત્તાન્ત જેટલુ જણ્યામા આવ્યુંછે તેટલાઉપરથી કેવાઇ શકેછે કે એ શબ્દ પઞ્ચાસરનુ રાજ્ય સ્થપાયા પછી પ્રસિદ્ધ પડ્યોછે ને એ રાજ્યના લોકની ભાષા તે ગુજરાતી ભાષા કેવાય.

એ ભાષા કેવી હતી તે જોવાને કોઇ ગ્રન્થ હજી હાથ લાગ્યો નથી, પણ સાડીત્રણસો વર્ષ પછી ગુજરાતના સર્વોપરિ ઉત્કર્ષકાળમા ભાષાનું જે સ્વરૂપ હતુ તેની ઝાંખી ગુજરાતનાજ ને તેજ કાળના પણ્ડિત હેમચન્દ્રે અપભ્રંશભાષાના વ્યાકરણમાં કરાવીછે.† તે કાળના વિદ્વાનો સંસ્કૃતમાં જ પુસ્તક લખતા એટલે લોકભાષા ઝાઝી

---

* **ગુર્જરાષ્ટ્ર** (ગુર્જરો શોભા પામ્યા જ્યાં તે) અથવા **ગુર્જરત્રા** (ગુર્જરોએ રક્ષણકરેલી એવી તે) એ શબ્દો કોઈ કોઈ મણ્ડળમાં સાંભળવામાં આવેછે સંસ્કૃત શબ્દોના અર્થ પ્રમાણે ગુર્જર કેવાતા લોકોની પૃથ્વી તે **ગુજરાત** છે ગુર્ ધાતુ, ભક્ષણ-ઉદ્યમ, હિંસા-ગતિ એ અર્થને વિષે પ્રવર્તેછે ને એમાથી ઉદ્યમ-હિંસાના અર્થ ગુજરાતના લોકને લાગુ પાડતાં હિંસા કરનારા ને ખેતી વણજવેપાર એ ઉદ્યમ કરનારા લોક તે ગુર્જર એમ અર્થ થાય, અને એ અર્થ ગુજરાતની પેલી વસ્તી ભીલ કોળીની કેવાયછે તેને તથા ગુજરાતના લોકના જે ઉદ્યમ તેને લાગુ પડેછે—વળી ફળરુપ દેશ તથા પશ્ચિમે સમુદ્ર છે એ જોતા ગુજરાતના લોક ખેતી વેપારનાજ ઉદ્યમ પરમ્પરાથી કરતા આવ્યાછે એમ સિદ્ધ થાયછે એક શાસ્ત્રીએ ગૄ ધાતુ ઉપરથી 'ગીર્યતે તદ્ ગુ, ગુરઃ જરતિ યસ્મિન્' એમ વ્યુત્પત્તિ કરીને જે દેશને વિષે ઉચ્ચારણ છિન્નભિન્નરૂપે રયા હોય તે, એમ અર્થ કરયો ને એક શ્લોક ભણ્યો—'गुर्जराणां मुखं भ्रष्ट, शिवोपि शवता गत., तुलसी तलशी जाता, मुकुन्दोपि मकन्दनाम्.' 'ગુજરાતીઓનું મુખ ભ્રષ્ટ છે કે શિવને શવ, તુલસીને તળસી, મુકુન્દને મકન્દ કેછે.' એ શ્લોક ગુજરાતીઓનું હાસ્ય કરવાને કોઇએ જોડ્યો હોય એમ જણાયછે, તોપણ તેમા કયલુ તે કેવળ અસત્ય નથી વિન્ધ્યાચળની ઉત્તરે વાસ કરનારા પાંચદેશના બ્રાહ્મણો તે ગૌડ ને દક્ષિણે વાસ કરનારા પાંચ દેશના બ્રાહ્મણ તે દ્રાવિડ કેવાયછે ને એ પાંચ દ્રાવિડમા ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની ગણના થઈછે અને ગુજરાતી બ્રાહ્મણો યજુર્વેદી છે એવુ चर्णव्यूह નામના ગ્રન્થમા લખ્યુ છે. ગુર્જર શબ્દ વિષે કેટલુંક **નર્મગદ્યમાં ગુજરાતીઓની સ્થિતિ** વિષેના નિબન્ધમાં છે

† સંવત ૧૧૯૮ માં—એ જાંખીની અળપઝળપ શાસ્ત્રી વ્રજલાલના "ગુજરાતીભાષાના નિબન્ધમાં" છે

હેમચન્દ્રે પોતાના ગુર્જરદેશની જ ભાષાને અપભ્રંશ નથી કઈ પણ તે કાળના બીજાપણ કેટલાક દેશની લોકભાષાને અપભ્રંશ એવું નામ આપ્યુછે તે કેછે કે સંસ્કૃતના અતિભ્રષ્ટ રૂપાન્તર થઈ જે ભાષા બોલાયછે તે અપભ્રંશભાષા, અને એ બે પ્રકારની છે. એકનો સમ્બન્ધ વિશેષે **પ્રાકૃત** સાથે ને બીજાનો વિશેષે **શૌરસેની** સાથે છે. અમણાની ભાષાઓ પણ પ્રાકૃત કેવાયછે **પ્રાકૃત** એ શબ્દ લોકમા તો સરળ અર્થમા વપરાયછે કે શુદ્ધ-સંસ્કૃત નહિ તે પ્રાકૃત-પોતે જે બોલેછે તે **પ્રાકૃત** છે એમ તેઓ **સમજેછે** વળી જુદાજૂદા પ્રદેશના લોકે જુદેજૂદે કાળે જૂદુંજૂદુ પ્રાકૃત બોલ્યુ તે સમ્બન્ધી કાળકાળના પણ્ડિતોએ કેટલુંએક લખ્યુછે. માટે, પ્રાકૃતવિષે થોડુંક લમ્બાણ કરૂંછઉં—

કેળવાયલી નજ હોય તોપણ રાજ્યના ઉત્કર્ષનો અંશ તેમાં પણ આવેલો હોવો જોઇએ ને તે ભાટ ચારણાદિ માગણોએ લખેલા રાસાઓમાં દેખાયછે. અપભ્રંશભાષા* અથવા સંવતશૈકા બારમાં ગુજરાતના લોક જે ભાષા બોલતા તે એકવડી, કઠણ કાઠીની ને તે પ્રમાણેજ લામ્બી, કઇએક થડ્ડાયલી તથા ઢેકાઢૈયાવાળી પણ વળી કહીં-કહીં કુમળી તથા સરળ, વર્ણે સામળી અને કુળમર્જાદ સાચવતાં સ્વતન્ત્ર વર્તનારી એવી,

ભિલ્લરાજકુંઅરી સરિખી સોહઇ.

"ચન્દન સરિખા સીયલા, જઇસી નમણી કેલિ, પરદુખ્ખે જે દુખ્ખિયા, સહિ તે સજ્જન મેત્તિ."
"પડિવન્નઇ દર્દુર ભલા, પડિવન્નં પાલંતિ; મેઘ મરંતઇ તે મરઇ, જીવંતઇ જીવતિ."
"ઢોલ્લા મઇ તુહું વારિયા, મા કુરુ દીહ માણુ; નિદ્દએ ગમિહિ રત્તડી, દડવડ હોહિ વિહાણુ"
'કોઠકુસુભો કૃપણધન, એ તીણિ એક સભાવ, તો રસ મૂકઇ અપ્પણો, જો ગલ દીજઇ પાવ.'
"અઠોતરસુ બુદ્ધડી, રાવણતણઇ કપાલિ; એકૂ બુદ્ધિ ન સાંપડી, લંકા ભંજણકાલિ."
"મોર ભણઇ અમ્હ પીછડાં, મઇં મેલ્હીઆં વણેઇ, હુ અજિ અગાસો તિહવિણુ, તે સિરિ રાય વહેઇ."†

—"એક અઙ્ગ્રેજી પુસ્તકમા લખ્યુછે કે 'હિન્દુસ્થાનમા ઇ૦ સનના આરમ્ભમા પ્રદેશપ્રદેશમા જૂદીજૂદી ભાષા બોલાતી અને તે ભાષાઓ કાળાન્તરે બદલાઇ આજની પ્રાકૃતભાષાઓ થઇછે'—"પછી સસ્કૃત નાટકોમા લખાયલી પ્રાકૃતભાષા બોલાતી"—"અને એ, જેમ પોતાથી અગાડીની પ્રાકૃતના શબ્દ અપભ્રશ થઇને ઘડાઇ હતી તેમ અમણાની હિન્દી મરેઠી સઉ સંસ્કૃત નાટકોમાં ભણાયલી પ્રાકૃતભાષામાથી નિપજીછે." એક બીજા અઙ્ગ્રેજી પુસ્તકમા લખ્યુંછે કે "જે કાળે સસ્કૃત-વિદ્યાનો ઉત્કર્ષ હતો તે કાળમા લોક જે ભાષા બોલતા તે પ્રાકૃત કેવાતી; એ ભાષા સંસ્કૃતશબ્દના અપભ્રંશ બોલાયાથી થઇછે"—"મગધદેશની (બઙ્ગાળાની પાસે બાર નામનો પ્રાન્ત છે તેનો દક્ષિણ પ્રદેશ) તે માગધી અને દિલ્હી આગરાના પ્રદેશની તે શૌરસેની કેવાતી"—"પઞ્જાબી, હિન્દી, બઙ્ગાળી, સિન્ધી, મરેઠી, ગુજરાતી એ સઉ શૌરસેનીમાંથી નિકળીછે" દેશીગ્રન્થકારમાનો એક જણ કેછે કે "પશ્ચિમસમુદ્રને લગતા પ્રદેશમા રેનારા આભિરાદિ લોકની ભાષા તે અપભ્રશ"

જ્યી આર્યજનોના સમ્બન્ધથી પ્રદેશપ્રદેશની પ્રજા પોતપોતાના શબ્દો ટાળતીગઇ ને સસ્કૃતશબ્દોને અપભ્રશ કરી કરી પોતાના ઉચ્ચારણમાં લેતીગઇ, અને જ્યી લોકપણ વ્યવહારકાર્ય સરળ કરવાને પોતાના સસ્કૃતને ભ્રષ્ટ ઉચ્ચારણે બોલતા થયા. એ મિશ્રણપ્રકારે પ્રદેશપ્રદેશની પ્રાકૃતભાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ વિશેષે મૂળ પ્રકૃતિ—સસ્કૃત ઉપરથી થઈ માટે પ્રાકૃત કેવાઇ મૂળના વાસ્તવ્ય લોકની જે ભાષા તેને પ્રાકૃત શબ્દ લાગે નહિ—તે લોકની ભાષાના કેટલાક શબ્દપ્રયોગ પ્રથમના પ્રાકૃતમા આવેલા ખરા

એ પ્રાકૃતભાષાઓમાથી ચારને બોળી વપરાતી જાણી વરરુચિયે તેના નિયમવિષે વ્યાકરણ રચી દેખાડ્યુછે કે તે ચારે ઘણુકરીને એકસરખે નિયમેજ થઇછે. બીજી ત્રણ કરતા વિશેષે બોળી વપરાયલી પ્રાકૃત જે મહારાષ્ટ્રી અથવા પ્રાકૃત (વિશેષ અર્થમા) કેવાતી તેનેમાટે ૪૨૪) નિયમ છે ને તે બીજી ત્રણને માટે પણ છે પણ શૌરસેનીને ૩૨), માગધીને ૧૭) અને પૈશાચિકીને ૧૪) નિયમો પોતપોતાના વિશેષ છે એ પ્રાકૃતશબ્દના સ્વરૂપ જોવાને શાકુન્તલ વિક્રમોર્વશી નાટકમાના થોડાક શબ્દ આ છે—અજ્જા [આર્યા—આર્યજનો], અત્તિ [અસ્તિ—છે], અદ્ધ [અર્ધ], અદ્ધવ્ધ [અર્ધપથ—અધવચ], આણુ [આજ્ઞા], ઇસાણીયે દિસાએ [ઐશાન્યાદિશા—ઇશાન દિશાએ], કુસમાઇ [કુસુમાનિ- કુસુમ (અનેકવચને)], કેણાપિ [કેનાપિ—કોઇએક, કોઇપણ], ગદી [ગતિ], ગમિસ્સે [ગમિષ્યે—હુ જઇશ] ગાઇસ્સ [ગાસ્યામિ—હું ગાઇશ], ગાયતિ [ગાયતિ-ગાયછે], ચિત્તલેખા [ચિત્રલેખા—ચિત્રલેહા], ચુમ્બિઆઇ [ચુમ્બિતાનિ—ચુમ્બન કરેલુ એવા], જસ્સ [યસ્ય—જેનુ], ણુકિપિ [નકિમપિ—કઇપણ નહિ], તવો [તપ —તપ], તહઇત્તિ [તથેતિ—તેપ્રમાણે], દયમાણા [દયમાન—દામણો, દયામણો], દલે [તલે—તળે], દાવ [તાવત્—તેમ—તેપ્રકારે], દુદિઆ [દ્વિતીયા—બીજી], પખ્ખવાદી [પક્ષપાતી], પરિત્તાઅધ [પરિત્રાયધ્વં—પરિત્રાણ—રક્ષણ કરો], પિઅ [પ્રિય], પ્પઓ [પ્રયોગ], ભમરેહિ [ભ્રમરૈ —ભમરાઓએ], રુદુ [ઋતુ—ઋતુ, રત], સગ્ગસ્સ [સ્વર્ગસ્ય—સ્વર્ગનુ], સરિસ [સદૃશ—સરીખુ, સરખુ, યોગ્ય, ઘટતુ], સહી [સખી—સહી], સુઉમાર [સુકુમાર], સુણાદુ [શૃણોતુ—સાભળ, સૂણ], હાઇસ્સદિ [હાસ્યતે—હસેછે] ઈ૦

એ પ્રાકૃત દેશકાળ પરત્વે પોતાનું રૂપ પાલટતા પાલટતા અગિયારસેં વર્ષે નવા રૂપમા અપભ્રશ એવે નામે ઓળખાઈ પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશ એ બેનું સ્વરૂપ જોતા જણાયછે કે પ્રાકૃતમાના કેટલાક શબ્દ શુદ્ધસસ્કૃત રૂપેજ વપરાતા થઇને, કેટલાક નિજરૂપેજ રહીને, કેટલાએક ભ્રષ્ટરૂપાન્તરોમા ઉતરીને ને કેટલાએક સસ્કૃત તથા દેશીશબ્દ નવા વધીને અપભ્રંશભાષા થઇ હોય એમ જણાયછે અમણાની પ્રાકૃતભાષાઓ અપભ્રશમાથી ઉત્પન્ન થઇછે દક્ષણી ને ગુજરાતી એ બે, મુખ્યપ્રાકૃત—મહારાષ્ટ્રી અને એના અપભ્રશ એઉપરથી અને હિન્દી, મુખ્યપ્રાકૃત તથા શૌરસેની અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી ઘડાઇછે.

* વલ્લભીપુરનાં રાજ્યમા બૌદ્ધ જૈન લોક હતા, ગુજરાતમા ને સમ્બન્ધી પ્રદેશોમાં જૈનની બોળી વસ્તી હતી અને બૌદ્ધ જૈન ઉપાધ્યાઓની બોધભાષા ઘણું કરીને સર્વત્ર સરખી જ હતી. વળી ગુજરાતના રાજ્યને દિલ્હી કનોજના ને બીજા રાજ્યો સાથે સમ્બન્ધ હતો. એ સર્વા ઉપરથી જણાયછે કે ગુજરાતની અપભ્રશમા માગધી તથા શૌરસેનીનો લેશ હશેજ. વળી ગુજરાતના મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના ને ગુજરાતની રીતભાત વસ્તુના કેટલાક દેશી કેવાતા શબ્દો પણ હશે જ. માગધી શૌરસેની દેશ્ય એ શબ્દોની નિશાનીઓ (વર્તમાન ગુજરાતીમા) શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શોધાશે ત્યારે સ્પષ્ટ જણાશે.

† "ગુજરાતી ભાષાના નિબન્ધ"માથી (શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાલિદાસકૃત)

સત્તરમા શૈકામાં ભાષા, ભક્તિ તથા ચરિત્રકથનમાં કેળવાઇ પણ તે પોતાનું સમગ્રસૌન્દર્ય તેજ શૈકામાં દેખડાવી શકી નહિ. એ સૌન્દર્યનો (વિષ્ણુદાસ, ભાલણ, વસતો, નાકર, આધારભટ ઇત્યાદિ સઉના રંગનો) ઘણોખરો ભાસ પ્રેમાનંદે અઢાડમાં શૈકામાં યથેચ્છ કરાવ્યો. એ શૈકામા સમયસુન્દર, ઉદયરત્ન ઇ० ગોરજીઓએ રંગથી રાસા લખ્યા પણ તેમા ૧૫-૧૬ મા શૈકાની નિશાનીઓ થોડી ઘણી જોવામાં આવે છે. એ જૈનભાષા, ઉત્સાહમાં આવેલા વાણિયા બ્રાહ્મણની ભાષાના તેજમાં અંજાઇ. ભાવસાર રત્નાએ ખેડામાં પોતાના મણ્ડળમાં થોડાંએક લલિતગીત ગાયાં. એ અઢારમાં શૈકામાં ભાષાએ નવા વિષયો કથવાનો સમર્થ આરમ્ભ કર્યો. અખો-સામળ-વલ્લભ એઓએ પોતપોતાના વિષય ગાયા. પ્રેમાનંદે વર્ત્તમાનભાષા ભૂતરંગને અનુકૂળ કરી, અખાએ વર્ત્તમાનરંગ હકીકાઓને એક બ્રહ્મનો બોધ કર્યો. સામળે ભૂતને દૃષ્ટાન્તે ઉદ્યમસાહસ વર્ણી "જીવે તેને જોખ" કહ્યુ અને વલ્લભે બહુચરાને ગાઇ. મુગલાઇના ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષા, એકવડી પણ ભરાવ, પણ કહીં કુમળી ને કહીં કઠણ એવી કાઠીની, ઘૌંવરણી કંક તેજસ્વી એવી, ઉજમાળી ને હોંસિલી, **શકે વિપ્રતનયા મગ્ન રસમાં, કથા કેહેતી સોહંત.**

૧ "જાદવ સ્ત્રી તાળી દઈ હસે, ધંન જાહાં આ નર વસે;
કીધાં હશે તપ વ્રત અપાર, તે સ્ત્રી પામી આ ભરથાર.
કો કેહે ઈન્દ્રને કો કેહે કામ, એને રૂપે હારે કેશવ રામ,
બાઈ પતીવ્રતાનાં મોહોશે મંન, મર્મવચન બોલે સ્ત્રીજંન.
કોઇ કેહે હાઉ આવ્યો ત્રિકાળ, દેખાડો રોતા રેહેશે બાળ."
૨ "આવ્યા વર્ષાકાળના દીન, ગાજી વરસે છે પરજન્ય;
વીજળી થાએ આભમાંપૂરી, બોલે કોકીલા શબ્દમધુરી.
માહા તાપસનાં મન ડોલે, દાદુર મોર પપઇઆ બોલે;
માળતળે રત્નાગર ગાજે, ઓખા અંગે નવસાસાજે."
૩ "અનિરૂદ્ધબાંધ્યોપ્રેમનેપાશે, મોહ્યોમોહ્યોચંદનનેવાસે;
મોહ્યોમોહ્યો સ્નેહને સંધે, મોહ્યોમોહ્યો હાર ગળુબંધે.
મોહ્યોમોહ્યો હસ્તકમળે, મોહ્યોમોહ્યો ઉરગળસ્થળે,
મોહ્યોમોહ્યો અલકાલટે, મોહ્યોમોહ્યો કેસરી કટે"
૪ "કડાજુડ કટક બે થયાં, ઉનાડાં આઉધ કરમાં ગ્રહ્યાં;
ખખડે ખેડાં ને ફરે તરવાર, કો કાઢે શર ભાથા બહાર.
તોમર ત્રિસુળ ધરઆં મુસળ, ગાજ્યા રામ ધરી કરહળ;
છપંન કોડ જાદવ ગડગડઆ, દાનવ ઉપર ત્રુટી પડઆ."
૫ "એવુ જાણી મારા નાથજી, કરો દાસીની સંભાળ રે;
હો વિહંગમ વેવીસાળીઆ, મૂને મૂકી નળ ભૂપાળ રે.
હો વજાવતી મારી માવડી, મારું ઢાંક ઉઘાડું ગાત્ર રે;
હો ભીમક મારા તાતજી, શોધી મનાવો જામાત્ર રે.
હો નઇશધ દેશના રાજીઆ, અણચિંતુ દીઓ દરશન રે,
રૂપ ભુપને જાઉં ભામણે હો, સલુણા સ્વામીન રે."
૬ "હુતુંવઇકુંઠગોકળ ગામ રે, હવે નેસડો ફરી થયુ નામ રે,
જસોદા કેમ બાહાર નીસરસે રે, વંઝા કહી લોક પાછાં ફરશે રે;
અમો માણુસમાંથી ટાળ્યાં રે, દીકરો થઇ કાળજ બાળ્યાં રે;
અમો ભુલ્યાં આશા આણી રે, પારકી થાપણ નવ જાણી રે
વાયસ થઇ વાંછળ કીધુ રે, ફરી કોએલે બચકુ લીધુ રે;
વીપ્ર પ્રભુ પરમેશ્વર રે, માહારૂં ફરી વસાવો ઘર રે."
૭ "કોમળ શીતળ નીર્મળ સુખકર દુખહર હરીનુ નામ
પ્રેમાનંદ પવીત્ર થાવા, ગાઓ રાજીવલોચનરામ.
એ મરણ પગલાં હેઠ છે, ફરે સીચાણો કાળ;
હીંડતાં ફરતાં કારજ કરતાં, ભજો શ્રીગોપાળ."
૮ "ગુરૂ થૈ બેઠા હોંમે કરી, કંઠે પાણ શકે ક્યમ તરી;
જ્યમ નાર નાનડી હવુ પ્રસૂત, વળની વાધે નૈં અદ્ભુત
શિષ્યને ભારે ભારેં રહ્યો, અખા તેમ મુલગેથો ગયો."
૯ "જાંહાંસુધીછે ખંડીતગ્યાંન, અખંડ'નંદનુ નોહેવીગ્યાન;
તેહેનું પાત્ર થાવા કારણ્ય, મહામુનીએ કહ્યુ પંચીકરણ,
ત્રીતીયેં સાંખ્ય કપીલે કહ્યુ એહ, ભણે શુણે તે થાય વીદેહ.
જીવનમુક્તિ તે એહેનુ નામ, જેણે જાણ્યું કેવલપદધામ.
૧૦ "પડિત આગળ મૂઢ, હસ આગળ જ્યમ બગ્ગા;
પડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કગ્ગા;
પડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રાંકા;
પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ જ્યમ ટાંકા;
છે પડિતમાં પ્રાક્રમ ઘણા, પંડિત સહુ શિર મોર છે,
શામળ કેહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે"
૧૧ "અરે ઇશ્વરી અંબિકા, કોડે ટાળે કષ્ટ;
સફલ જનમ તેનો હશે, માધવ દેખે દ્રષ્ટ;
જે દેશ માધવ ગયો, તે દેશનો વાઓ વાએ;
અડે લ્હેર મુજ અંગમાં, સફલ જનમારો થાય."
૧૨ "રમઝમ કરતી રાજસી, ઝમઝમ વાગે ઝેર;
ઘમઘમ વાગે ઘુઘરા, મદનતણી સમશેર.
હસતી રમતી હેતથી, કરતી વિવિધ વિલાસ,
ચાલી ચતુરા ચમકતી, પોપટકેરી પાસ."
૧૩ "ગંગોદક નિરમળ જશુ, સદા પવિત્ર જ સાર;
તેહેવું કુળ હોય માહરૂં, તો પડ પાસા પોબાર.
સીંહમૂછ ભોરંગમણી, કરપીધન સતિનાર;
જીવ ગએ પર કર ચહડે, પડ પાસા પોબાર."
૧૪ "તોતળા સુખતંન, તોતો કહે મા;
અર્ભક માગે અન્ન, નિજ માતા મન લેમા.
નહિ સવ્ય અપસવ્ય, કહીં કાંઇ જાણું મા;
કળી કહાવા કવ્ય, મન મિથ્યા આણું મા.
કુળજ કુપાત્ર કુશીલ, કર્મ અકર્મ ભર્યો મા;
મૂરખમા અણમીલ, રસ રટવા વિચર્યો મા
પ્રાક્રમ પરમ પ્રચંડ, પ્રબળ ન પળે પ્રીછું મા;
પૂરણ પ્રગટ અખંડ, અનાથકા ઇછુ મા."

---

૧ પેલી કોલમમાના ઉતારાઓ પ્રેમાનદ કવિના છે સુદામાચરિત્ર ૨-૩-૪ ઓખાહરણ, ૫ નળાખ્યાન. ૬-૭ દશમસ્કંધ ૮-૯ અખાના છપ્પા અને પચીકરણ. ૧૦ શામળના છપ્પા. ૧૧ શામળ-માધવાનલ ૧૨-૧૩ શામળ-નદબત્રીસી ૧૪ વલ્લભના ગરબા.

સિદ્ધરાજના કાળમાં ગુર્જર દેશની લોકભાષા જે અપભ્રંશમાં ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યુ ને તે મુસલમાની રાજ્યમા ગુજરાતી ભાષા એ નામે ઓળખાઇ તેરમાથી તે સોળમા શૈકાના અન્તલગીના ગાળામા ગુજરાતી લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી અમદાવાદ ને સુરત વસ્યાં પણ પાટણ ને ચાંપાનેર ખસ્યાં અને જુનાગઢ ભંખડ્યુ. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યા પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કઇ કંઇ કથી લખી રિઝવતા. મુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રસરિત અડ્ગની, ઠાઙ્કી, લાડકી, કુમળી ને વર્ણે ભ્રૂરી લીસીતેજીમારતી જેવી

ગુરુઅણકુયરી રૂઅડલી સોહી હરિગુણ ગાતી પ્રભાત સમે.

–"પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનઉ શત્રુ ચન્દ્રગુપ્ત રાજા તેહનઉ પ્રધાન ચાણિક્ય પ્રતિજ્ઞિબથકઉ રાજ્ય ભોગવઇ, પરંસંડારિ દ્રવ્ય નહીં તેહભણી, દેવતા આરાધી પાસા પામી સ્વર્ણથાલ ભરી જુવટઇ બઇઠૂ: જે કે, મઝનઈ જીપઇ તે થાલ સોનૈઇએ ભરિઉં દિઉ અનઇ તુમ્હે હારઉ તુ એક દીનાર દિઉ. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીપવા લાગઉ કિંવા હરઈ કોઇ દેવતાદત્ત પાસે હુ તે જીપઇ પણિ માનવજન્મ હારવિઉ દોહિલઉ પામઇ" ૧

–"ઢમઢમ વાજઇ ઢોલ અસંખ, બોલઇ મંગળ વાજઇ સંખ;
રેણુ સરણાઇ વાજઇ તૂર, મિલિયા સુભટ ગહગહિયા સૂર
ઘોડા સરસા ઘો ડા મિડઇ, પાયક પાયક સરિસો ભિડઇ;
રથસેતી રથ જુડઇ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર.
ઉડિયા લોહ જાઇ એક કોસ, ઝુઝઇ ગઉતિ પૂરઇ રોસ;
કાયર ત્રાસઈ સૂરા શ્વસઇ, રિણુ દેખી તે સાહમાં હસઇ.
ખાંડા ઝલકઇ વીજલી જસા, સુદડાતણા મન તવ ઉલ્હસા
તેજી તુરિ ન સાહયા રહઇ, પરદળ દેખી તે ગહગહઈ.
રુધિર પૂરિ રથ તાણ્યા જાઇ, સિર તૂટઈ ધડ ધસમસ ધાઈ;
દોઇ પહર હુયો સંગ્રામ, પાપબુદ્ધિ રાય હાર્યો તામ."૨

–"કૃષ્ણરૂપે ગોકુલિ અવતરીયો, ગોવરધનપર્વત કરિ ધરીયો, વરીયુ ગોપી ગોર્વ્યંદો.
સરવરૂપિ હરિ રંગિ રાચિ, વૃંદાવન ગોપીમધ્ય નાચિ, સાચિ સોહિ બ્રહ્મચારી."
–"દુહવ્યો બોલિ આત્મા, સુણિ પરમાત્મા તાત;
તૂઝ સમીપ છડાવીયુ, માહરુ શુ અપરાધ.
ઘરસુખ કાંઇ વીસારીયુ, ભૂલગ્યો કાયાવનમાહિ;
કેતલુ કાલ વિડંબીયુ, શત્રુ કામાદિક હાથિ.
એણિ વનિ લોભચી દવ બલિ, વિલસિ પારધી કાલ;
માયા મુકી હરણિલી, માડીયૂં કર્મની જાલ
જાલ પડયુ હોઉ આકલુ, મોહિયુ જીવ અચેત;
પાછલી આગિલી સુધિ નહીં, નહીં એહનિ આપણૂં ચેત"
–"પરબ્રહ્મ પદ્મનાભ, પરશોતમ પિહિ નહી એ;
અવિગત ગોવિંદ ચંદ્ર, સાર કરુ શ્રીપતિ ધણીએ.
ચત્રભજ સામલવર્ણ, સારંગધર સોહામણો એ;
અનિ રુઅડલો વૈકુંઠનાથ, દુકીત હરણ દામોદર એ.
નિરંજન નિરાકારિ, નિકલંક પુરુષ આરાહીઇએ;
ગાઇઇ દ્વારિકેરાયુ, સામલવર્ણ મોહામણો એ.
સદા વૈષ્ણવ મનિ ઉછાહ, આનંદ અંગિ ઉલટિ એ;
ભલિઆ ચિક પરબ્રહ્મરાય, પીંડારા માહિ પરવર્યુ એ."૩

–અનેક જુગ વીત્યા રે, પંથે ચાલતાં રે; તોયે અંતર રહ્યા રે લગાર;
પ્રભુજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડડો ને પડવો છે ઓંકાર. અનેક૦
દીનકર રૂંધ્યો રે, જેમ કાંઇ વાદળે રે; થયું અજવાળું મટયો અંધકાર;
વાદળુંને મટયું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; ભાનુ કાંઈ દેખાયો તેવાર. અનેક૦
લોકડીયાની લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મેહેલી કાંઈ કુળતણી વળી લાજ,
જાદવાને માથે રે, છેડો લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રભુવર પામી છો આજ. અનેક૦
નાદને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માહમી છે વળી સરજનહાર;
૪નરસઈઆનો સ્વામી રે, જે કોઈ અનભવે રે; ને તારી ઉતારે ભવપાર. અનેક૦૪

---

૧ માગધી ગાથાબન્ધ ને ગુજરાતી વ્યાખ્યા એવું 'પુષ્પમાળ પ્રકરણ" ઉપ... ...ર્યું તેમાંથી ઉપલું અત્ર લીધું છે–(પ્રતનું વરસ સંવત ૧૫૨૯).

૨ "રત્નસિંહ રાજનો રાસ" એમાંથી લીધું છે–(પ્રત ૧૫૫૬ ની).

૩ પ્રાસ્તાવિક નાના પ્રકરણોનો સંગ્રહ એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રન્થ છે તેમાંથી પ્રકરણમાં 'પદ્મનાભ' એમ લખ્યું છે તે ઉપરથી તે નામનો કોઈ વૈષ્ણવ કવ ૧૫–૧૬ સૈકામાં સ્વાયો હોય એમ લાગે છે–(પ્રત ૧૭...

૪ નરસૈં મેહતાની કવિતા હેતાજ કાળની ભાષા

ઓગણીસમા શેકામાં પ્રદેશપ્રદેશની ગીતકવિતાની ભાષા, ટીકાભાષા ને પાછલા શૈકામાં થયલા ગ્રન્થોની તભાષા એ જોવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવડના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, શૃઙ્ગાર-ક્તિની દયારામે ને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શૈકાની ભાષા, એકવડી કાઠીની પણ ’રા ઠંસાયલી, ભરેલી, કુમળી, ઘઉંવર્ણું કરતાં કંઇક વધારે ઉજળી ને થોડાક નાજુક ઘરેણાંથી સજેલી જેવી—

ગાતી પરબ્રહ્મ શ્યામને, કન્યા નાગરી શોભે.

“જોતાં કડડડ થંભ ફાટ્યો કારમોરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નર-
હરીરૂપ, રાજાદૈવસું જગાડ્યું જુદ્ધ દાનવેરે—
ભ્રુકુટી ફાટીક બીહામણી રે, દીસે નયણામાં પાવકની
જ્વાળ, રા૦
નાસીકાનો તે ઘોર ઘણું ગાજતો રે, તેણે ડોલવા લાગાછે
દિગપાળ, રા૦”

[2]“આસાડે અમરિતતણા, વરસ્યા વરસાદ;
હરિહરિ સઘળે થઇ રહ્યું, થાવરજંગમ જાત. સાંભળ શુદ્ધ
ચિત્તે કરી.
ચિત્ત ચાતક રંગે રટે, બોલે મન મોર;
જ્યાંત્યાં ચૈતન બ્રહ્મના, ઉગતાં અંકોર—સાંભળ૦
સુખસાગર સેહેજે ઉલટ્યો, સલિતા શુભસાર,
બ્રહ્મ નિરંતર જળ ભર્યાં, કોઇ પામે ન પાર—સાં૦”

[3]“ખબડદાર મનસુબાજી, ખાંડાની ધારે ચહડવુ છે,
હિંમત હથિયાર બાંધી રે, સત્ય લડાઇએ લડવુ છે—
એક ઉમરાવ ને બાર પટાવત, એક એક નીચે ત્રીસ ત્રીસ;
એકધણીને એક ધણીયાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ
સો સરદારે ગઢ ઘેર્યો રે, તેને જીતી પાર પડવુ છે.”

[4]“પ્રગટ પુરૂષોતમ દેહ, રાજે ગઢપુરમાં શ્રીહરિ જો,
જેને નિગમ નેતિ ગાએ, નીજ ઇચ્છાએ દેહ ધરી જો;
અક્ષરપતી અવિનાશ, આવ્યા કરુણા કરી અતિ જો;
કીધો ગઢપુર નિવાસ, વર્ણ વૈશ્ય નૈષ્ઠિક જતી જો.”

[5]“ફાગણ કેસુ ફુલ્યાં, હું કરમાણી રે રસીયાજી;
આ વનમાળી પિયુ સીંચ્યું ન પૂરૂ પાણી હો, રંગરસીયાજી.
વસતરૂતુ તો સહુને વાહાલી લાગે રે—રસી૦
આ તમ પાખે મુને બાણુ રૂદેમાં વાગે હો, રંગર૦”

—“પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી, ઓધવજી છે પ્રીતડી-
ની રીત અતિ અટપટી;
થાવાનો ઉપાય પણુ જાવાનો જડે નહી, વજ્ર રહેણે
જટી તે જટી”

[6]“નંદલાલ સાથે લાગ્યુ છે લગંન જો, ઘેલી કીધી મને
ગોવાળીએ જો—
એની કટાક્ષે કોરયું છે મારૂં કાળજુ જો, કામણગારા
રસિક રત્નમે લોચંન જો.”

[7]“શ્રી વલ્લભવિઠ્ઠલ શ્રીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;
સઘળું સમજોછો અંતરજામી નદલાલા રે—
ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સા૦, અંતકાળે શી વશે
માહારી—નં૦
મેવાસમરણ ભાવે ના કીધુ, સા૦, રંક સાધુને દુખ દીધું.
ચ નં૦

“પૂર્વે અવંતી નગ્રનો રાજા ચંદ્રસૈન્ય તેને પુત્રી ચંદ્રમુખી નામે તેને પિતાયે કહ્યુ તારો સ્વયંવર કરીયે. ના પિતા હુતો દેવાંશીવર ઇછુસ્તુ. રાજા કેહે આપણુ મનુષ્યને ઘેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે મિથ્યા ધરવો. કન્યા કેહે એટલો પોણ જેણે કનકપુરી જોઈ હોએ તેને હું વરૂં રાજા કેહે તેની ભાલ કેમ જણાશે. કન્યા કેહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજાએ પડો વજડાવ્યો. જેણે કનકપુરી જોઇ હોએ તે રાજાની પુત્રી પર્ણવા આવજો. એવે તે નગ્રમાં દુર્બલ બ્રાહ્મણ એકાકી રેહેતો, શક્તિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને લોકે સીખવ્યુ, તુ જઇને કેહેની જે કનકપુરી મેં જોઇછે, તને રાજપુત્રિ મળશે, આ દરિદ્રતાનુ દુખ જશે. એમ ભંભેરાયો બ્રાહ્મણ રાજ્યસભામા ગયો. કહ્યુ મેં કનકપુરિ જોઇછે. રાજાએ પૂત્રિને મેહેલે મોકલ્યો. તેણે ચક લાખી નીસાની પુછવા માંડી ત્યારે બ્રાહ્મણ કેહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકના મંદિર છે. હુગી કન્યા કેહે કીયે માર્ગ થઇ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં દીઠી. કન્યાયે લબાડ કહી કાહાડી મેહેલ્યો.”

[8]“લલિત કેહેતાં મનોહર એહેવી જે લવિંગની લતા જે વેલ તેનુ જે શેવવું, તે લતાનાં નિકુંજ ગૃહને આછાદી રેહેછે તેનો કોમળ કેહેતા અતિ મધૂર વાસ છે ને મલયાચલના મંદસુગંધ સુશિતલ વાયુ વેહેછે ને તે વન કેહેવુ છે જે ભ્રમરના સમૂહ તે ગુંજારવ કરેછે ને તે મધ્યે કોકલા સ્વર કરેછે તે બહુએક સ્વર થાય છે તેણે કરી કુંજકુટીર જે લતાગૃહ શ્રીકૃષ્ણ રાધાનુ વિલાસસ્થાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ વિલાશ કરેછે.”

[9]“એક મનોહરાનામા ગોપીજનછે તેહેને મંદિર કોઇ એક સ્રીને ત્યા રાત્ય રમીને પ્રભુ પધાર્યા તે અન્ય સ્રી સંબંધનાં ચિન્હ જોઇને તે સ્રી કહેછે જે હે નાથ પર જે બીજી ત્હેની પલકા જે સજ્જયા ત્યાંહા પોંઢોડવાના અલિક કે૦ જૂઠા બોલ જે સમ તે ક્યાંહાં ખાઓછો એટલે શું કરવા ખાઓછો જો નાં માંનો તો દરપણ લેઇને જુઓં કે ત્હમારા પલ કે૦ આંખ્યોનાં પોપચા તે પીક જે તાંબોળનો રંગ ત્હેમાં પગ્યા કે૦ પચીરહ્યાં છે તીક કે૦ સારી પેઠ્યે તેથી મેં જાણ્યુ તો ખરૂ । ત્યારે । તમે જૂઠું શીદ બોલોછો પ્રાતઃકાલમા તો કાંઇ સાચુ બોલો.”

સંસ્કારકાળનુ પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થવા માંડ્યું—૧૮૮૪માં ‘ધ્રસપનીતિ,’ ૧૮૮૬માં વિદ્યાના ઉદ્દેશ લાભ ને સન્તોષ અને ૧૮૮૯મા ‘બાળામત્ર’ (પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં.

---

૧ વસાવડના કાલિદાસના પ્રહ્લાદ—આખ્યાનમાંથી. ૨ પ્રીતમદાસ ૩ ધીરા ભક્તની કાફી. ૪ સ્વામીનારાયણ સમ્પ્રદાયની કવિતામાંથી. ૫ ખેડાના રત્ના ભાવસારના બાર માસમાંથી. ૬–૭ દયારામ ૮ ગીતગોવિંદની ટીકામાંથી. ૯ દયારામની સતસૈયાની ટીકામાંથી

સિદ્ધરાજના કાળમાં ગુર્જર દેશની લોકભાષા જે **અપભ્રંશમાં** ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યુ ને તે મુસલમાની રાજ્યમા ગુજરાતી ભાષા એ નામે ઓળખાઇ. તેરમાથી તે સોળમા શૈકાના અન્તલગીના ગાળામાં ગુજરાતી લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી અમદાવાદ ને સુરત વસ્યાં પણ પાટણ ને ચાંપાનેર ખરચાં અને જુનાગઢ ભખળ્યુ. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યા પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કઇ કંઇ કથી લખી રિઝવતા. મુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રસરિત અડ્ગની, ઠ'ઙ્કી, લાડકી, કુમળી ને વર્ણે ભુરી લીસીતેજીમારતી જેવી

ગુરુઅણકુચરી રૂઅડલી સોહી હરિગુણ ગાતી પ્રભાત સમે.

—"પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનઉ શત્રુ ચન્દ્રગુપ્ત રાજા તેહનઉ પ્રધાન ચાણિક્ય પ્રતિબિંબથકઉ રાજ્ય ભોગ-વઇ, પરંભંડારિ દ્રવ્ય નહીં તેહભણી, દેવતા આરાધી પાસા પામી સ્વર્ણથાલ ભરી જુવટઇ બઇહુ; જે કે, મઝનઇં જીપઇ તે થાલ સોનૈઇએ ભરિઉં દિઉ અનઇ તુમ્હે હારઉ તુ એક દીનાર દિઉ. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીપવા લાગઉ કિંવા હરઈ કોઇ દેવતાદત્ત પાસે હુ તે જીપઇ પણિ માનવજન્મ હારવિઉ દોહિલઉ પામઇ" ૧

—"ઢમઢમ વાજઇં ઢોલ અસંખ, બોલઇં મંગળ વાજઇં સંખ;
રેણુ સરણાઇ વાજઇં તૂર, મિલિયા સુભટ ગહગહિયા સૂર
ઘોડા સરસા ઘોડા ભિડઇં, પાયક પાયક સરિસો ભિડઇ,
રથસેતી રથ જુડઇ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર.
ઉડિયા લોહ જાઇ એક કોસ, ઝુઝઇં રાઉતિ પૂરઇ રોસ;
કાયર ત્રાસઈં સૂરા ધસઇં, રિણુ દેખી તે સાહમાં હસઇં.
ખાંડા ઝલકઇ વીજલી જસા, સુહડાતણા મન તવ ઉધસા
તેજી તુરિ ન સાહયા રહઇં, પરદળ દેખી તે ગહગહઇ.
રુધિર પૂરિ રથ તાણ્યા જાઇ, સિર તૂટઈં ધડ ધસમસ ધાઇં;
દોઇ પહર હુયો સગ્રામ, પાપબુદ્ધિ રાય હાર્યો તામ."૨

—"કૃષ્ણરૂપે ગોકુલિ અવતરીયો, ગોવરધનપર્વત કરિ ધરીયો, વરીયુ ગોપી ગોવ્યંદો.
સરવરૂપિ હરિ રંગિ રાચિ, વૃંદાવન ગોપીમધ્ય નાચિ, સાચિ સોહિ બ્રહ્મચારી."

—"દુહવ્યો બોલિ આત્મા, સુણિ પરમાત્મા તાત;
તૂઝ સમીપ છડાવીયું, માહરુ શુ અપરાધ.
ઘરસુખ કાંઇ વીસારીયુ, ભૂલવ્યો કાયાવનમાહિ;
કેતલુ કાલ વિડંબીયુ, શત્રુ કામાદિક હાથિ.
એણિ વનિ લોભચી દવ બલિ, વિલસિ પારધી કાલ;
માયા મુકી હરણિલી, માડીયૂ કર્મની જાલ.
જાલ પડયુ હૌઉ આકલુ, મોહિયુ જીવ અચેત;
પાછલી આગિલી સુધિ નહી, નહીં એહનિ આપણૂં ચેત"

—"પરબ્રહ્મ પદ્મનાભ, પરશોતમ પિઢિ નહી એ;
અવિગત ગોવિદ ચંદ્ર, સાર કરુ શ્રીપતિ ધણીએ.
ચત્રભજ સામલવર્ણ, સારંગધર સોહામણો એ;
અનિ રૂઅડલો વૈકુંઠનાથ, દુકીત હરણ દામોદર એ.
નિરંજન નિરાકારિ, નિકલંક પુરુષ આરાહીઇએ;
ગાઇઇ દ્વારિકેરાયુ, સામલવર્ણ સોહામણો એ.
સદા વૈષ્ણવ મનિ ઉછાહ, આનંદ અંગિ ઉલટિ એ;
ભલિઆ વિક પરબ્રહ્મરાય, પીડારા માહિ પરવરયુ એ."૩

—અનેક જૂગ વીત્યા રે, પંથે ચાલતાં રે; તોયે અતર રહ્યા રે લગાર,
પ્રભુજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડડો ને પડ્યો છે ઓંકાર. અનેક૦
દીનકર રૂંધ્યો રે, જેમ કાંઇ વાદળે રે; થયું અજવાળુ મટ્યો અધકાર;
વાદળુને મટ્યું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; ભાનુ કાંઈ દેખાણો તેવાર. અનેક૦
લોકડીયાની લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મેહેલી કાંઈ કુળતણી વળી લાજ;
જાદવાને માથે રે, છેડો લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રભુવર પામી છૌ આજ. અનેક૦
નાવને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માલમી છે વળી સરજનહાર;
[4]નરસઇંઆનો સ્વામી રે, જે કોઈ અનુભવે રે; તે તારી ઉતારે ભવપાર. અનેક૦૪

---

૧ માગધી ગાથાબન્ધ ને ગુજરાતી વ્યાખ્યા એવું "પુષ્પમાળ પ્રકરણ" ઉપાધ્યાય મેરૂ સુન્દરે રચેલુ તેમાથી ઉપલું ગદ્ય લીધું છે-(પ્રતનું વરસ સંવત ૧૫૨૯)

૨ "ગજસિંહ રાજાનો રાસ" એમાથી લીધુ છે-(પ્રત ૧૫૫૬ ની)

૩ ઘણાએક નાના પ્રકરણોનો સઙ્ગ્રહ એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રન્થ છે તેમાંથી ઉપલા ત્રણ કકડા લીધા છે કોઈ કોઈ પ્રકરણમાં 'પદ્મનાભ' એમ લખ્યુ છે તે ઉપરથી તે નામવાળો કોઈ તેનો કર્ત્તા હશે. વિષય ને ભાષા જોતાં તે ગ્રન્થ ૧૫-૧૬ સૈકામાં રચાયો હોય એમ લાગેછે-(પ્રત ૧૭૨૫ નીમાંથી).

૪ નરસૈં મેતાની કવિતા તેનાજ કાળની ભાષામાં મળવી દુર્લભ છે.

ઓગણીસમા શૈકામાં પ્રદેશ પ્રદેશની ગીતકવિતાની ભાષા, ટીકાભાષા ને પાછલા શૈકામાં થયલા ગ્રન્થોની ભાષા એ જોવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવડના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, શૃઙ્ગારભક્તિની દયારામે ને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શૈંકાની ભાષા, એકવડી કાઠીની પણ રા હંસાયલી, ભરેલી, કુમળી, ઘણેવર્ણું કરતાં કંઇક વધારે ઉજળી ને થોડાક નાજુક ઘરેણાંથી સજેલી જેની—

ગાતી પરબ્રહ્મ શ્યામને, કન્યા નાગરી શોભે,

"જોતાં કડડડ થભ ફાટ્યો કારમોરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નર-
હરીરૂપ, રાજાદૈવસું જગાડ્યું જુદ્ધ દાનવેરે—
ભુભ્રગુટી કોટીકબીહામણી રે, દીસે નયણામાં પાવકની
જ્વાળ, રા૦
ાસીકાનો તે ઘોર ઘણું ગાજતો રે, તેણે ડોલવા લાગાછે
દિગપાળ, રા૦"

"આસાડે અમરિતતણા, વરસ્યા વરસાદ;
ારિહરિ સઘળે થઇ રહ્યુ, થાવરજંગમ જાત. સાંભળ શુદ્ધ
ચિત્તે કરી.
ચેત્ત ચાતક રંગે રટે, બોલે મન મોર;
જ્યાત્યાં ચૈતન બ્રહ્મના, ઉગતાં અંકોર—સાંભળ૦
મુખસાગર સેહેજે ઉલટ્યો, સલિતા શુભ્રસાર;
બ્રહ્મ નિરંતર જળ ભર્યાં, કોઇ પામે ન પાર—સાં૦"

[૩]"ખબડદાર મનસુબાજી, ખાંડાની ધારે ચહડવુ છે,
હિંમત હથિયાર બાંધી રે, સત્ય લડાઇએ લડવુ છે—
એક ઉમરાવ ને બાર પટાવત, એક એક નીચે ત્રીસ ત્રીસ;
એકધણીને એક ધણીવાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ
સો સરદારે ગઢ ઘેર્યો રે, તેને જીતી પાર પડવુ છે."

[૪]"પ્રગટ પુરૂષોતમ દેહ, રાજે ગઢપુરમાં શ્રીહરિ જો,
જેને નિગમ નેતિ ગાએ, નીજ ઇચ્છાએ દેહ ધરી જો;
અક્ષરપતી અવિનાશ, આવ્યા કરુણા કરી અતિ જો;
કીધો ગઢપુર નિવાસ, વર્ણ વૈશ્ય નૈષ્ઠિક જતી જો."

[૫]"ફાગણ કેસુ ફુલ્યાં, હું કરમાણી રે રસીયાજી,
આ વનમાળી પિયુ સીંચ્યુ ન પૂરૂ પાણી હો, રંગરસીયાજી.
વસતરૂતુ તો સહુને વાહાલી લાગે રે—રસી૦
આ તમ પાખે મુને બાણુ રૂદેયાં વાગે હો, રંગર૦"

—"પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી, ઓધવજી છે પ્રીતડી-
ની રીત અતિ અટપટી;
થાવાનો ઉપાય પણ જાવાનો જડે નહી, વજ્ર રહેણે
જટી તે જટી."

[૬]"નંદલાલ સાથે લાગ્યું છે લગંન જો, ઘેલી કીધી મને
ગોવાળીએ જો—
એની કટાક્ષે કોરયું છે મારૂ કાળજું જો, કામણગારા
રસિક રતનમે લોચંન જો."

[૭]"શ્રી વલ્લભવિઠ્ઠલ શ્રીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;
સઘળુ સમજોછો અંતરજામી નંદલાલા રે—
ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સા૦, અંતકાળે શી વલે
માહારી—ન૦
મેવાસમરણ ભાવે ના કીધુ, સા૦; રંક સાધુને દુખ દીધુ
ચ ન૦

"પૂર્વે અવંતી નગ્રનો રાજા ચંદ્રસૈન્ય તેને પુત્રી ચદ્રમુખી નામે તેને પિતાયે કહ્યુ તારો સ્વયંવર કરીયે. ના પિતા હુતો દેવાંશીવર ઇચ્છુછુ. રાજા કેહે આપણ મનુષ્યને ઘેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે મિથ્યા ધરવો. કન્યા કેહે એટલો પોણ જેણે કનકપુરી જોઈ હોએ તેને હુ વરૂં રાજા કેહે તેની ભાલ કેમ જણાશે. કન્યા કેહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજાએ પડો વજડાવ્યો. જેણે કનકપુરી જોઇ હોએ તે રાજાની પુત્રી પર્ણવા આવજો. એવે તે નગ્રમાં દુર્બલ બ્રાહ્મણ એકાકી રેહેતો, શક્તિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને લોકે સીખવ્યુ, તુ જઇને કેહેની જે કનકપુરી મેં જોઇછે, તને રાજપુત્રિ મળશે, આ દરિદ્રતાનું દુખ જશે. એમ ભંભેરાયો બ્રાહ્મણ રાજ્યસભામા ગયો. કહ્યુ મેં કનકપૂરિ જોઇછે. રાજાએ પૂત્રિને મેહેલે મોકલ્યો. તેણે ચક લાખી નીસાની પુછવા માંડી ત્યારે બ્રાહ્મણ કેહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકના મંદિર છે હશી કન્યા કેહે કીયે માર્ગ થઇ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં દીઠી. કન્યાયે લબાડ કહી કાહાડી મેહેલ્યો."

[૮]"લલિત કેહેતાં મનોહર એહેવી જે લવિંગની લતા જે વેલ તેનું જે શેવવું, તે લતાનાં નિકુંજ ગૃહને આછાદી રેહેછે તેનો કોમળ કેહેતા અતિ મધૂર વાસ છે ને મલયાચલના મંદસુગંધ સુશિતલ વાયુ વેહેછે ને તે વન કેહેવું છે જે ભ્રમરના સમૂહ તે ગુંજારવ કરેછે ને તે મધ્યે કોકિલા સ્વર કરેછે તે બહુએક સ્વર થાય છે તેણે કરી કુજકુટીર જે લતાગૃહ શ્રીકૃષ્ણ રાધાનું વિલાસસ્થાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ વિલાશ કરેછે."

[૯]"એક મનોહરાનામા ગોપીજનછે નેહેને મંદિર કોઇ એક સ્ત્રીને ત્યાં રાત્ય રમીને પ્રભુ પધાર્યા તે અન્ય સ્ત્રી સંમધના ચિન્હ જોઇને તે સ્ત્રી કહેછે જે હે નાથ પર જે બીજી ત્હેની પલકો જે સજ્જયા ત્યાંહા પોહોડવાના અલિક કે૦ જૂઠા સોંલ જે સમ તે ક્યાહાં ખાઓછો એટલે શુ કરવા ખાઓછોં જો નાં માંનો તો દરપણ લેઇને જુઓ કેં ત્હમારા પલ કે૦ આંખ્યોના પોપચા તે પીક જે તાબોળનો રંગ ત્હેમાં પગ્યા કે૦ પચીરહ્યાં છે તીક કે૦ સારી પેઠેં તેશી મેં જાણ્યુ તો ખરૂ । ત્યારે । તમં જૂઠુ શીદ બોલોછો પ્રાતઃકાલમા તો કાઇ સાચું બોલો."

સંસ્કારકાળનું પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થવા માંડ્યું—૧૮૮૪માં 'ઇસપનીતિ,' ૧૮૮૬માં વિદ્યાના ઉદ્દેશ લાભ ને સન્તોપ અને ૧૮૮૯માં 'બાળામિત્ર' (પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં

---

૧ વસાવડના કાલિદાસના પ્રહ્લાદ—આખ્યાનમાંથી. ૨ પ્રીતમદાસ ૩ ધીરા ભક્તની કાફી. ૪ સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયની કવિતામાંથી. ૫ ખેડાના રત્ના ભાવસારના બાર માસમાંથી. ૬-૭ દયારામ ૮ ગીતગોવિંદની ટીકામાંથી ૯ દયારામની સતસૈયાની ટીકામાંથી.

એ પ્રમાણે ગુજરાતીભાષાનો ઉદ્ભવ તથા સ્થિતિ છે.–(સંસ્કૃત)–પ્રાકૃત–અપભ્રંશ–અપભ્રંશ ગુજરાતી–ગુજરાતી, એ પ્રમાણે ક્રમ છે. એ સ્થિતિક્રમ અને વર્તમાનસ્થિતિ એ જોતાં જણાય છે કે ભાષા અઙ્ગકાઠિયે એકવડી હતી ને છે, કોમળ હતી ને છે, થોડા વિષયમા ને વિશેષે કવિતામાં રમતી તે આજ વધારે ને વિશેષે ગદ્યમાં ઘુમેછે. ભાષા, અર્થઘટ ને ઘાટીલી–સુન્દર થતી આવી છે ને થાય છે. ભાષા પોતાના પ્રાકૃતકોમળ-પણાવડે કોઇ પણ મોટા અર્થને યથાસ્થિત સુન્દર દર્શાવવાને સત્વરે વળી શકે તેવી છે પણ કેળવણીની અછતમા તે પોતાનુ ઉત્કૃષ્ટસ્વરૂપ દર્શાવી શકતી નથી.*

ભાષા હિન્દી મરેઠી કરતાં ગાત્રે વધારે લલિત છે ને તેથી તે કોમળ સૌન્દર્યમાં વધારે આગળ પડે છે, પણ મોટા મોટા અર્થ સમાવી કઠિણ સૌન્દર્ય દેખાડે ને વળી કોમળ કઠિણ બન્ને સૌન્દર્યના સમ્મિશ્રણે એક નવુજ ઉત્તમ સૌન્દર્ય પ્રકાશે વી થવાને તેને કેળવણી મળવી જોઇએ. શબ્દભણ્ડોલ વધારવાને અને અનેક વિષય સેલથી લખાતા થાય તેને માટે સારા સારા ગ્રન્થકારો થવા જોઇએ. એઓ પોતાના કાર્યનેમાટે સરળતાથી નવા શબ્દો જોડશે, પરભાષાના † યોગ્ય જણાશે તે સઙ્ઘરશે અને રૂડી રીતે યોજી વપરાતા કરશે. નવા નવા ગ્રન્થોવડે ભણ્ડોલ વધારવો ને કોશવ્યાકરણોવડે ભાષાને શુદ્ધ રાખ્યાં કરવી એજ પ્રકાર ભાષાની કેળવણીના છે ‡

પૂર્વવર્ણનમાં પ્રદેશપ્રદેશની ને જાતજાતની ભાષાને ગુજરાતી ભાષા કહીછે પણ વર્તમાનભાષા વિષે તેમ સામાનીકરણ કરવાનું નથી. વર્તમાનભાષા તો આગગાડીવડે ને છાપખાનાંવડે ગુજરાતના ગુજરાતી બોલનારા સકળજનની ખરેખરી થઇછે–સુરતની, અમદાવાદની, કાઠિયાવાડની એમ અમણા કેવાય છે તે ચાલતેદાડે નહી કેવાય. સુરતની ભાષા કદે કંઇક ઠિંગણી નાજુક ને કુમળી છે, અમદાવાદની કંઇક ઉંચી ને

---

* દ્રવિડ પણ્ડિત વ્યકાટાધ્વરીના વિશ્વગુણાદર્શનામના ગ્રન્થમા ગુજરાતીભાષાને અમૃત જેવી મીઠી કઇ છે. મને સાંભરે છે કે ખમ્ભાતવિષે એક ગવર્મેણ્ટરેકાર્ડમા મેં વાચ્યુ છે કે ખમ્ભાતના કોઇ કલ્યાણરાય નામના લાડવાણિયાના કાળમાં 'ગુજરાતીભાષા સુન્દર કેવાતી' (એણે ખમ્ભાતમા પારસીઓનાં વધી ગયલાં જોરને તોડયુ હતું) જયદેવકવિયે અષ્ટપદીમા ગુર્જરીરાગને પણ માન સાથે ગણનામા લીધો છે 'સોરઠ મીઠી રાગણી' એમ કઞ્ચનીઓ ગાય છે. ગરબી–ગરબાની વાણી ગુજરાતીનીજ છે ને વખણાય છે. હવે બીજે પક્ષે ગુજરાતી તે શુંશાંની, ગુજરાતીનું ગાણુ તે રોણુંજ, સઘળી પ્રાકૃતનો હુઓ તે ગુજરાતી, ગુજરાતી તે પોચી–બાયલી ને હિન્દી તે મરદાની, ગુજરાતીમા તે વળી કવિતા શી?–એનાતો રાસડાજ–કવિતા તે ભાષાની, 'અબેતબેકા એક રૂપૈયા, અઠે કઠે આણાબાર, ઈકહુન તિકહુન આણે આઠ ને શુ સુ–ચાર' એમ પણ કેતી કહીંકહીં છે એ નિન્દાવાકયો ગુજરાતી ઉચ્ચારણ અતિ કુમળુ છે તે ઉપરથી બોલાયા છે હિન્દી મરેઠી ગુજરાતી ભાષા એ એક માની જણેલી બેનો છે–શબ્દ મળતા આવે છે, સસ્કૃતવર્ણના ઉચ્ચાર ત્રણેમા સમાન છે પણ સર્વનામ–વિભક્તિપ્રત્યય–ક્રિયાપદના પ્રત્યય એ ત્રણ પરત્વે ને કોઇકોઇ જૂદા ઉચ્ચારણને લીધે તે છેટની સગી મનાયછે બીજી બધી વાત પડતીમુકી ક્રિયાપદના પ્રત્યય જોઇએ તોજ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ગુજરાતી પ્રત્યય અતિશય કુમળો છે.પૂર્વે કહ્યુ છે કે સંસ્કૃત ધાતુ અથવા સસ્કૃતનામ એ ઉપરથી આપણા પ્રાકૃતધાતુ થયાછે તે સ્મરણ કરતાં જણાયછે કે 'કરણમ્' એ ઉપરથી 'કરના,' 'કરણેં' 'કરઉં–વું' એમ પ્રાકૃતરૂપ થયાછે આ, એ, ઉ, એ ભેદ પરત્વે હિન્દુસ્થાની, મરેઠી, ગુજરાતી લોક કેવા હતા ને છે તે વિષે અને એ ત્રણ ભાષામાથી કઈ બેનો પરસ્પર સમ્બન્ધ વિશેષ છે (ગુજરાતીને હિન્દુસ્થાની સાથે વિશેષ સમ્બન્ધ છે એમ કેવાયછે પણ દક્ષણી સાથે વિશેષછે એમ મને કેટલીક વાતે જણાયછે) એવિષે અને દક્ષણી ગુજરાતી આર્ય ને હિન્દુસ્થાની આર્ય કયારે ને કીએ કાળે જૂદા પડ્યા એવિષે મનમાન્યા શોધ સાધન હોય તો થઈ શકે તેમ છે ડનું બન્ને પ્રકારનુ ઉચ્ચારણ હિન્દી મરેઠી ગુજરાતીમા સરખુજ છે, જેમ દક્ષણીમા 'च ज झ એ ઉચ્ચારણ છે તેવું હિન્દીમા નથી પણ આપણા ચરોતરનો ચ તેને કંઇક મળતો આવેછે જૂની ગુજરાતીમા ષષ્ઠીનો પ્રત્યય કહીં કહીં ચા–ચી લખાયાછે એ-ઓના પોળા ઉચ્ચારણ મારા જાણ્યા પ્રમાણે દક્ષણીમા નથી, 'રેવુ' 'રાહાણે,' 'રહના,' એ ત્રણ રૂપ જોતાં હનું ટુકુ થઈ ર્‌ઉ ઉચ્ચારણ જેમ ગુજરાતી દક્ષણીમા થાયછે તેમ હિન્દીમા થતુ નથી–દક્ષણી કરતા ગુજરાતીમા વિશેષ ટુકુ થાયછે ને એઉપરથી ને પાછળ આપેલા દાખલાઓ ઉપરથી જણાયછે કે ગુજરાતી ઉચ્ચારણનુ વલણ શબ્દને સઙ્કોચવાભણી છે ને સઙ્કોચ થયેથીજ પસરેલુ કોમળ અઙ્ગ, ઘટ તથા બળિષ્ઠ બનશે. અનુસ્વારનુ ઉચ્ચારણ આપણામા જેવુ વિલક્ષણ છે તેવુ બીજી ભાષામા નથી.

† અર્થજ્ઞાન વધે તેમ તેને ક્ષેમ રાખવાને યોગ્યપાત્ર જોઇએ માટે ભાષામા શબ્દનુ ભરણુ તો કરવુજ પણ પર-ભાષાના લેવા કે ન લેવા? સસ્કૃતમા કેટલાએક પરભાષાના શબ્દો છેજ (ને મેં એક ઠેકાણે વાચ્યુ છે કે મૂર્દ્ધસ્થાનીવર્ણોથી આરમ્ભાતા શબ્દો મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના છે) અને ગુજરાતીમા કેટલાક ફારસી આરબી એ તો રૂઢ થઈ રયાછે કે તે કદાપિ ટાળ્યા ટળવાના નથી જૂનામાથી શોધી, પરભાષામાથી લઈ, નવા જોડી પણ યોગ્ય જાણીને યોગ્ય રીતે શબ્દ વાપરી ભણ્ડોલ વધારવું

‡ દેવનાગરીલિપિમાં પુસ્તક લખાઈ છપાતા થાય તો ભાષાની ક્ષેત્રસીમા વધે ને વિશેષ ઉત્પન્ન થાય હાલમાં કોઇના દ્રવ્યની સહાયતાથી ગ્રન્થ રચાયછે તેથી સારા ગ્રન્થો થતા નથી ને ભાષાની કેળવણીને સ્થાઈ ઉત્તેજન મળતું નથી.

કઠણ છે, કાઠિયાવાડની જાડી છે ને શબ્દેશબ્દે ભારસાથે છૂટી બોલાયછે.* પણ એ ત્રણનું મિશ્રણ થવા માંડયુછે ને રૂડુ થશે. સમ્પ્રસારણ ઉચ્ચારણ પરત્વે પ્રદેશપ્રદેશમાં ભેદ છે તે ટળી જશે. ચરોતરના દન્તતાલુસ્થાની ચનુ ઉચ્ચારણ તે તરફના ગ્રન્થકારો પણ વાપરતા નથી, પ્રદેશપ્રદેશમા ઇ–એ ના ભેદ રૂપાન્તરો છે તેમાં પણ કેટલુક નક્કી થતું જાયછે–બહુજણ લાખવુ બોલેછે પણ એ શબ્દ પુસ્તકોમાં વપરાતો બન્ધ થયોછે. લેખનશુદ્ધિ વ્યુત્પત્તિ એ વિષયોમા પણ સુધારો થતો જાયછે.†

હિન્દુસ્થાનમાં વર્તમાનકાળમાં પ્રદેશપ્રદેશની જેટલી પ્રાકૃત ભાષાઓ ‡ છે ને તેમાં જેની જણુતી સંસ્કૃત છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષા સ્થિતિપરત્વે કેવુ દર્શન દેછે તે જાણિયે–એ ભાષા બોલનારા લોકની સઙખ્યા સાઠલાખ કેવાયછે ને એ રીતે, ક્રમ માંડતા તે નીચે ઉતરે છે–(હિન્દીના બોલનારા ૪) કરોડ, બઙગાળીના ૩) કરોડ, પઞ્જાબીના ૧) કરોડ ને મરેઠીના ૧) કરોડ છે). કેળવણી પ્રમાણે ક્રમ આપીએ તો મારા જાણ્યા પ્રમાણે તે માત્ર પઞ્જાબીથી ઉપર આવે, પણ પશ્ચિમહિન્દુસ્થાનના ઘણું કરીને સઘળા દેશી વેપારીઓની અને હિન્દુસ્થાન દેશના દેશી વેપારીઓમાના શ્રેષ્ઠ વેપારીઓની ભાષાદાખલ તે પેલી પ્રતિની શોભેછે. એ શોભા, ભાષા કેળવાયાથી અને છે તેથી વધારે જણુના બોલવામાં આવતી થયેથી ઘણી ઘણી સતેજ થશે એમ બોલવામાં કંઇ જ બાધ નથી.

માટે અવે, ભૂતસ્થિતિનો જ અથવા ઉત્તમ ભાવિસ્થિતિનો જ વિચાર કર્યા કરવાનું પ્રયોજન નથી. ભૂતભાવિ ઉપર અતિશય મોહ રાખતાં જો વર્ત્તમાન સચવાય નહિ તો તે મોહ કેવળ જડપણુ છે અથવા ઘેલાપણું છે. ભૂત ઉપરથી વિવેક જાણી ભાવિની આશાએ હોંસીલા થઇ એ બેવડે આપણે આપણી શક્તિ વધારીશું તો ભાષાનુ બળ પણ વધશે ને સૌંદર્ય પણ વધશે. દ્રવ્યને ઉદ્દેશી નહિ પણ માનને અથવા આનંદને અથવા વસ્તુને જ અથવા પરોપકારને ઉદ્દેશી જ્યારે કેટલાક જણ હોસઆગ્રહથી પોતાની વિદ્યા વધારશે ને

---

* વળી સન્ધિપ્રદેશની ભાષામા સમ્બન્ધી પ્રદેશના ભાષાનો પાશ બેઠો હોયછે બગવાડામાં મરેઠીનો, દાહોદમા માળવીનો, સામળાજીતરફ મેવાડીનો, ડીસાતરફ મારવાડીનો અને પશ્ચિમે કચ્છી સિન્ધીનો પાશ છે, (સાઈ–હુ એ સિન્ધી છે) એ પરભાષાનો પાશ કેટલો કેટલો છે તે નક્કી કરવાનો છે મેવાડીશબ્દ આ રીતના છે–કેતા (કેટલા), તીહાં (તા), કહેછે (કેછે), તીણારા–તીણાકા નામ (તેઓના નામ), તીણમાહે (તેમા), જણીથી (જેનાથી), જણીમાહિ (જેનામા), ચારદસાકુ ચાલી, ઔર (બીજા), તાકો (તેનો), સદાકીરાણી (સદાની રાણી), હુવા (થયા), કુણકુણ (કોણકોણ), બ્રહ્મારો મરીચિ (બ્રહ્માનો મરીચી), તીન (ત્રણ), ઈકગુણો દાન દસગુણો પુન, ખાતો (ખાઈ), હોસી (થાશે)

† સસ્કૃત ષ–સને બદલે આપણામા છ વપરાતો એવા થોડાક શબ્દ છે, કોળી ઘેડા સને ઠેકાણે છ સર્વત્ર બોલે, પારસીઓમા વપરાતા કેટલાક શબ્દ બી (અપિ), માચ (માત), વેક (વેગ), પેવસ (પ્રવેશ), સોન્જુ (શુચિ,), ખૂક (કેવલ) ઇ૦ સસ્કૃતના અપભ્રંશ છે ને તે આપણામા કેટલાંક અતિભ્રષ્ટ રૂપાન્તરો છે તેવા નહિ પણ મૂળની પાસેના છે કેટલાક પારસીશબ્દ આપણાં જૂના પુસ્તકોમાં છે તેજ છે પણ ઉચ્ચારણફેર છે. હોરાઓ મિલવું, આવો વગેરે બોલેછે તે જૂનાગ્રન્થોમાં છે સુરતના વડનગરાઓમા ફૂર, મોગ, પાગ, જાસક, ઈ૦ વપરાયછે તે ખોટા નથી. કાઠિયાવાડના નાગરો ઘોડ્રુ, ધ્રાનુ એમ રકાર ભળેલુ ઉચ્ચારણ કરેછે તેવા રૂપો જૂનાં પુસ્તકોમાં છે. એ દાખલાઓથી પણ જણાયછે કે મળને મળતાં રૂપાન્તર રાખવાની વાત છોડી દઈ વર્ત્તમાનવ્યવહારનાનેજ લખવામાં લેવાં

‡ કોઈ કાળે છપ્પનદેશની છપ્પનભાષા આ પ્રમાણે ગણાઇછે–અઙ્ગ, વઙ્ગ, કલિઙ્ગ, કામ્બોજ, કાશ્મિર, સૌવીર, સૌરાષ્ટ્ર, માગધ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, નેપાળ, કેરળ, ચોળ, પાઞ્ચાળ, ગૌડ, મલ્લાળ, સિંહલ, વડચ, દ્રવિડ, કર્નાટક, મરહટ, પાનાટ, પાડ્ય, પુલિન્દ, આન્ધ્ર, કનોજ, યાવન, જલાન્ધ, ગલભ, સિન્ધુ, અવન્તી, કન્નડ, હૂણ, દશાર્ણ, ભોજકોટ, ગાન્ધાર, વિદર્ભ, બાલહિક, ગજ્જર, બર્બર, કેકેય, કોશલ, કુન્તલ, શૂરસેન, ટઙ્કણ, કોંકણ, મત્સ્ય, મદ્ર, સૈંધવ, પારાશય, ગુર્જર, ખચર, ભૂચક્ર, ઝલ્લક, પ્રાગ્જ્યોતિષ, કરાહટ. વળી દશ ભાષા પણ ગણાઇછે–પઞ્જાબી, હિન્દી, મૈથિલી, ગોંડ અથવા બઙ્ગાળી, ગુજરાતી, ઓર્ય, મરેઠી, તૈલઙ્ગી, કર્નાટકી અને તેમુલ જોન બીમ્સે લખ્યુંછે કે શૌરસેનીમાંથી ૧૧ ભાષાઓ થઇછે–હિન્દી, બઙ્ગાળી, પઞ્જાબી, સિન્ધી, મરેઠી, ગુજરાતી, નેપાલી, ઓર્ય, આસામી, કાશ્મિરી અને ઉડ્ર (મૈથિલી, ભોજપુરી, ડોગરી, વ્રીજ, કનોજી, રજપુતી, બુન્દેલખણ્ડી એ સૌ હિન્દીની ઉપભાષાઓછે) હિન્દી બઙ્ગાળી પઞ્જાબી મરેઠી બોલનારાની સઙ્ખ્યા આપીછે તે એક 'કાલેણ્ડર'માથી ઉતારી લેઇને બીમ્સ આપ્રમાણે સઙ્ખ્યા આપેછે–હિન્દી બોલનારા હિન્દુ ને સમજનારા મુસલમાન મળીને ૯,૦૭,૬૩,૭૭૯ છે, બઙ્ગાળી બોલનારા હિન્દુ ને બીજી ભાષા બોલનારા પણ થોડુઘણું બઙ્ગાળી સમજે તેવા મળીને ૨,૦૫,૮૩,૬૩૫ છે, પઞ્જાબી બોલનારા એક કરોડ ને સાઠ લાખ છે, મરેઠી બોલનારા એક કરોડ ને ગુજરાતી બોલનારા ૬૦ લાખ છે. હિન્દુસ્થાનમાં ઉરદુભાષા બોલનારા ૩ કરોડથી વધારેછે એમ મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યુ હતુ.

ગ્રન્થો રચશે ત્યારે ભાષા સહજ સુધરશે. પણ ગુજરાતમાં વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો બીજા પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાઇ કરે એ તો વિસ્મય જેવું થાય. તોપણ, સમૂહના આગ્રહઉત્સાહે વેહેલું મોડું પણ શું નથી બનતું? અને શૈકાપટ ઉપરથી આપણે જાણ્યુંછે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સરકાર પામતી આવીછે. વળી આપણી ઉચ્ચસ્થિતિનો સૂર્યોદય થયે આપણે તેના સુમઙગળ પ્રકાશમાં ઉજમાળા રૂઇ કામ કરીએ છૈએ- આપણું શુભચિન્તન નિત્ય આજ હોવું-

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અઙગપ્રદેશોનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેનો એક અઙગપ્રદેશ-ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાઓ, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમાં પ્રથમ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરઙગ વિરાજો!

નર્મદાશઙકર લાલશઙકર.

પોષ-ઉત્તરાયનસઙક્રમણ, સં૦ ૧૯૨૯
તા૦ ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૭૩.

જૂની ગુજરાતી ભાષા*

સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાયું તેવામાં તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે પ્રાકૃત સંજ્ઞાની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા કચ્છભણીથી ઘણાક લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સરહદ વધવાથી મેવાડ, માળવા, લાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા, એ કારણોથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલુંક મિશ્રણ થતું ચાલ્યું અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતમાં બોલાતી લોકભાષાને અપભ્રંશ એ નામ આપ્યું—જેમ માગધી, શૌરસૈની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ;—અને એનું વ્યાકરણ પણ રચ્યું.

સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમાં ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમાં આવી બ્રાહ્મણ ને ગોરજી એઓએ સરકૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આખ્યાન તથા વાર્તા અને રાસા લખ્યા—વિશેષે પદ્ય પણ ગદ્ય પણ ખરૂં.

એ ગુજરાતી ભાષાનાં આજ લગીમાં મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયાં છે: સંવત ૧૩૫૬ થી તે સંવત ૧૬૫૬ સૂધીનું એક; સંવત ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સૂધી બીજું ને પછી ત્રીજું પહેલું તે ચોખ્ખું ને બીજું તે ભ્રષ્ટ થઈ રૂપાંતર પામતું છે. એ બે મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપ જૂની ગુજરાતી ભાષાનું તે થોડાએક નિયમરૂપે† અહીં દેખાડું છે.

૧ વર્ણવિવેચન

૧ સ્વર ऋ, ऌ, ॡ, ऐ અને વ્યંજન ङ, ञ, ळ, એ મુળગા વપરાયા નથી. ऋ, क्ष, ને ज्ञ, એ બ્રાહ્મણોના રચેલા ગ્રંથમાં કહીં કહીં છે; ગોરજીઓના ગ્રંથમાં નથી.

૨ इ તથા उ એ, હ્રસ્વ દીર્ઘ પરત્વે નિયમમાં નથી.

૩ अ ને य (કુંઅર, કુંયર), अ ને व (તરુઅર, તરુવર), इ ને य (ભાઈ, ભાય; જાઈ, જાય); ज ને य (દુરીજન, દુરીયન); त ને य (ધાત, ધાય), द ને व (સંદેહ, સંધેહ; ભુદર, ભૂધર); श ને स એ આદિ કેટલાક વર્ણ પર્યાય રૂપે છે.

૪ इ એ સ્વર—(અમણાંનો ए સ્વર), અવશ્ય વિભક્તિના પ્રત્યય રૂપે; કેટલાક અવ્યયરૂપ શબ્દોમાં; ને ક્રિયાપદનાં રૂપોમાં જોવામાં આવે છે: तिणइं (તેણે), आश्रमि (આશ્રમે), जिमतिम (જેમ તેમ), हवि (હવે), हुशि (થશે), होइ (હોએ, થાઓ), थइइ (થઇએ), पुजीइ (પૂજીએ).

इ સ્વર પૂર્વના अकार સહિત કે રહિત કે एकार રૂપે એમ ત્રણે રૂપે, કે બંને કે એક જ રૂપે વપરાયો છે. मणिमई, मणिमि, मणिमे (મણિમય); अनई, अनि, (અને એ નોતો વપરાતો), उदई, उदि, उदे (ઉગે); विनई, वीनि, वीने (વિનય), हदई, हदे (હૃદય).

૫ उ એ સ્વર—(અમણાંનો ओ સ્વર), વિશેષે કરીને પુલ્લિંગ શબ્દના અંત્ય સ્વરૂપે ને ભૂતકાળ પુલ્લિંગાર્થમાં જોવામાં આવે છે. पूर्वछायु (પૂર્વછાયો), तहमारु (તમારો), एकलु (એકલો), वईठु (બેઠો), कीधु (કીધો), दुहव्यु (દુભવ્યો), रहु (રોહો).

૬ નીચે લખેલા વર્ણ તે વર્તમાનમાં વિશેષ વપરાતા વર્ણને ઠામે આ પ્રમાણે છે.

ओ તે उ ને ઠામે. ભોયગ (ભુજંગ), અનોપમ (અનુપમ) ઇ.

क તે ष ને ઠામે. વિશેક (વિશેષ).

क्ष તે ख ને ઠામે. રાક્ષા (રાખ્યા), ઓલક્ષ્યો (ઓળખ્યો).

ख તે क्ष તથા ष ને ઠામે. લખ (લક્ષ), ઇખુ (ઇક્ષુ), મૂખક (મૂષક), ઉખડ (ઔષધ).

ग તે क ને ઠામે. ઉપગાર (ઉપકાર).

ग्न તે ज्ञ ને ઠામે. અગ્નાન (અજ્ઞાન), આગન્યા (આજ્ઞા).

घ તે ह ને ઠામે. સઘાર (સંહાર), સીંઘ (સિંહ) ઇ૦

ण તે न ને ઠામે. વઇયણ, વયણ (વચન), નઇણ, નયણ, નેણ (નયન)

(* નોંધ આ લખ કવિશ્રીએ કોશ રચતી વખતે તૈયાર કરવા માંડેલો, પણ એને કોશમાં સ્થાન આપેલું નહીં, કારણ કે તે વખતે કોશ ખરડો હતો તે પછી ફરીથી લખીને સં ૧૯૩૮ ના "સ્વદેશવત્સલ"ના પુસ્તક ૬ ઠ્ઠાના અંક ૯ મામાં આષાઢ માસના અંકમાં પ્રથમની નવ કંડિકાઓ સુધીનો ભાગ છપાવેલો અને બાકીનો વર્ણવિકાર વાળો ભાગ રાખી મૂકેલો તે કદી છપાવ્યો જણાતો નથી, માટે એ અત્ર સર્વ એકઠું કરીને છાપ્યું છે. સ. ન. ઈ. દેશાઇ)

† નિયમ, પ્રથમ પ્રાકૃત—અપભ્રંશના યથાસ્થિત દાખલા પછી ગુજરાતીના દાખલવા એ પ્રકારે ગ્રંથ રચવાને હજી બહુ વિલંબ થશે અમણાં લોક જૂના ગુજરાતી ગ્રંથોને વાંચતા તથા વાંચી સમજતા થાય એ પહેલું કામ છે અને એ આ વ્યાકરણરૂપ નિબંધમાં વર્તમાનભાષાના સંબંધમાં નિયમ ફેર બતાવી કરવામાં આવશે, નિબંધ રચ્યો છે તે કોશ કરવાના પ્રસંગમાં ઘણાએક જૂનાં પુસ્તક વાંચવામાં આવેલાં તેમાંથી કરી લઈ રાખેલી નોંધ ઉપરથી.

ગ્રન્થો રચશે ત્યારે ભાષા સહજ સુધરશે. પણ ગુજરાતમા વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો બીજા પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાઇ કરે એ તો વિસ્મય જેવુ થાય. તોપણ, સમૂહના આગ્રહઉત્સાહે વેલું મોડું પણ શુ નથી બનતુ ? અને શૈકાપટ ઉપરથી આપણે જાણ્યુછે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સસ્કાર પામતી આવીછે. વળી આપણી ઉચ્ચસ્થિતિનો સૂર્યોદય થયે આપણે તેના સુમઙગળ પ્રકાશમાં ઉજમાળા રૂઇ કામ કરીએ છૈએ-આપણુ શુભચિન્તન નિત્ય આજ હોવું-

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અઙગપ્રદેશોનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેનો એક અઙગપ્રદેશ-ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાઓ, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમા પ્રથમ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરઙગ વિરાજો!

પોષ-ઉત્તરાયનસઙ્ક્રમણ, સં૦ ૧૯૨૯
તા૦ ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૭૩.

નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર.

જૂની ગુજરાતી ભાષા*

સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાયું તેવામાં તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે प्राकृत સંજ્ઞાની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા કચ્છભણીથી ઘણાક લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સરહદ વધવાથી મેવાડ, માળવા, લાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા, એ કારણોથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલુક મિશ્રણ થતુ ચાલ્યું અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતમાં બોલાતી લોકભાષાને अपभ्रंश એ નામ આપ્યું—જેમ માગધી, શૌરસેની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ;—અને એનું વ્યાકરણ પણ રચ્યુ.

સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમા ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમાં આવી. બ્રાહ્મણ ને ગોરજી એઓએ સંસ્કૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આખ્યાન તથા વાર્તા અને રાસા લખ્યા—વિશેષે પદ્ય પણ ગદ્ય પણ ખરૂં

એ ગુજરાતી ભાષાનાં આજ લગીમાં મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયાં છેઃ સંવત ૧૩૫૬ થી તે સંવત ૧૬૫૬ સૂધીનું એક; સંવત ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સુધી બીજું ને પછી ત્રીજું પહેલુ તે ચોખ્ખું ને બીજું તે ભ્રષ્ટ થઈ રૂપાંતર પામતુ છે. એ બે મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપ જૂની ગુજરાતી ભાષાનું તે થોડાએક નિયમરૂપે† અહીં દેખાડ્યુ છે.

૧ વર્ણવિવેચન

૧ સ્વર ऋ, ऌ, ॡ, ऐ અને વ્યંજન ङ, ञ, ळ, એ મુળગા વપરાયા નથી. ऋ, क्ष, ને ज्ञ, એ બ્રાહ્મણોના રચેલા ગ્રંથમાં કહીં કહીં છે; ગોરજીઓના ગ્રથમાં નથી.

૨ इ તથા उ એ, હ્રસ્વ દીર્ઘ પરત્વે નિયમમાં નથી.

૩ अ ને य (કુંઅર, કુંયર), अ ને व (તરુઅર, તરુવર), इ ને य (ભાઈ, ભાય; જાઇ, જાય); ज ને य (દુરીજન, દુરીયન); त ને य (ઘાત, ઘાય), द ने ध (સદેહ, સંધેહ; ભુદર, ભૂધર); श ને स એ આદિ કેટલાક વર્ણ પર્યાય રૂપે છે.

૪ इ એ સ્વર—(અમણાંનો ए સ્વર), અવશ્ય વિભક્તિના પ્રત્યય રૂપે; કેટલાક અવ્યયરૂપ શબ્દોમાં; ને ક્રિયાપદના રૂપોમાં જોવામા આવે છેઃ तिणई (તેણે), आव्रमि (આગ્રમે), जिमतिम (જેમ તેમ), હવિ (હવે), હુશિ (થશે), હોઇ (હોએ, થાએ), થઇઇ (થઇએ), પુચીઇ (પૂછીએ).

इ સ્વર પૂર્વના अकार સહિત કે રહિત કે एकार રૂપે એમ ત્રણે રૂપે, કે બંને કે એક જ રૂપે વપરાયો છે. मणिमई, मणिमि, मणिमे (મણિમય); अनई, अनि, (અને એ નોતો વપરાતો); उदई, उदि, उदे (ઉગે); विनई, वीनि, वीने (વિનય), हृदई, हृदे (હૃદય).

૫ उ એ સ્વર—(અમણાંનો ओ સ્વર), વિશેષે કરીને પુલ્લિંગ શબ્દના અંત્ય સ્વરૂપે ને ભૂતકાળ પુલ્લિંગાર્થમા જોવામાં આવે છે. पूर्वछायु (પૂર્વછાયો), तहमारु (તમારો), एकलु (એકલો), वईठु (બેઠો), कीधु (કીધો), दुहव्यु (દુભવ્યો), रहु (રોહો).

૬ નીચે લખેલા વર્ણ તે વર્તમાનમાં વિશેષ વપરાતા વર્ણને ઠામે આ પ્રમાણે છે.

ओ તે उ ને ઠામે. ભોયગ (ભુજંગ), અનોપમ (અનુપમ) ઇ.

क તે ष ને ઠામે વિશેક (વિશેષ).

क्ष તે ख ને ઠામે. રાક્ષા (રાખ્યા), ઓલક્ષ્યો (ઓળખ્યો).

ख તે क्ष તથા ष ને ઠામે. લખ (લક્ષ), ઇખુ (ઇક્ષુ), મૂખક (મૂષક), ઉખડ (ઔષધ).

ग તે क ને ઠામે. ઉપગાર (ઉપકાર).

ग्न તે ज्ञ ને ઠામે. અગ્નાન (અજ્ઞાન), આગન્યા (આજ્ઞા).

घ તે ह ને ઠામે. સઘાર (સંહાર), સીંઘ (સિંહ) ઈ૦

ण તે न ને ઠામે. વઇયણ, વયણ (વચન), નઇણ, નયણ, નેણ (નયન).

(* નોંધ આ લખ કવિશ્રીએ કોશ રચતી વખતે તયાર કરવા મારેલો, પણ એને કોશમા સ્થાન આપેલું નહીં, કારણ કે તે વખતે કાચો ખરડો હતો તે પછી ફરીથી લખીને સ ૧૯૩૮ ના "સ્વદેશવત્સલ"ના પુસ્તક ૯ ઠાના અંક ૯ મામા આષાઢ માસના અંકમાં પ્રથમની નવ કંડિકાઓ સુધીનો ભાગ છપાવેલો અને બાકીનો વર્ણવિકાર વાળો ભાગ રાખી મૂકેલો તે કશે છપાવ્યો જણાતો નથી; માટે એ અત્ર સર્વ એકઠું કરીને છાપ્યુ છે સ. ન. ઈ. દેશાઇ)

† નિયમ, પ્રથમ પ્રાકૃત—અપભ્રંશના યથાસ્થિત દાખલા પછી ગુજરાતીના દાખલા એ પ્રકારે ગ્રંથ રચવાને હજી બહુ વિલંબ થશે અમણા લોક જૂના ગુજરાતી ગ્રંથોને વાચતા તથા વાંચી સમજતા થાય એ પહેલુ કામ છે અને એ આ વ્યાકરણરૂપ નિબંધમાં વર્તમાનભાષાના સંબંધમાં નિયમ ફેર બતાવી કરવામા આવશે; નિબંધ રચ્યો છે તે કોશ કરવાના પ્રસંગમા ઘણાએક જુના પુસ્તક વાંચવામા આવેલા તેમાથી કરી લઈ રાખેલી નોંધ ઉપરથી.

ય તે ગ ને ઠામે, સાયર (સાગર), નયરી (નગરી) ઇ૦ વળી च ને ઠામે. વયણ (વચન), વળી ઈ ને ઠામે. રીઅ (રીતિ), મોરારય (મોરારિ,), મુન્ય (મુનિ) ઇ૦

રિ તે ઋ ને ઠામે. રિત (ઋતુ), અમ્રીત (અમૃત) ઇ૦

૭ વ્યજન ર તે તડ તોડ દ્રોડ ઇત્યાદિ શબ્દોમાં ભળી त्रट, त्रोड, द्रोड એ રૂપે છે. વળી आश्रज, सुत्रण માં છે તે આશ્ચર્ય, સુવર્ણ એમાંનો રેફ સમજવો

૨ શબ્દનાં રૂપાન્તર

એ વિષે અવશ્ય નિયમ રહેલો જોવામાં આવતો નથી. સુવર્ણ શબ્દ सुत्रण, सुवरण, सोव्रण, स्त्रोवण, सुन्नुं એ રૂપે; આશ્ચર્ય શબ્દ आश्रज, अचरज, अचरत એ રૂપે; સર્વ શબ્દ सवि, सव, स्रव એ રૂપે, કર્યો એ करयओ, करीओ એ રૂપે; અને એમ બીજા શબ્દના પણ બહુ રૂપાન્તર થયલાં જોવામાં આવે છે. એ વિષે વધારે લખવાને પ્રાકૃત-અપભ્રંશના મૂળ નિયમ દાખવવા જોઇએ, પણ તે કામ અમણાં આઘુ જ રાખ્યુ છે. તો પણ આટલુ કહેવાય કે બ્રાહ્મણના કરેલા ગ્રન્થો ગુજરાતી લિપિમાં લખાતા થયા ત્યારથી રૂપાન્તરો બહુ વધ્યાં છે; વળી બ્રાહ્મણના કરેલા ગ્રન્થમા તથા જૈનના કરેલા ગ્રન્થમાં કેટલાક શબ્દો અમુક અમુક રૂપાન્તરમાં વિશેષે વપરાયા છે.

૩ શબ્દ અવિભક્તિક-અવ્યય

૧ ક્રિયાવિશેષણ

कालबोधक—જિવારિ (જેવારે), તિવારિ (તેવારે), હેલા-વહેલા, આગઈ-ગિ (આગે, પૂર્વે), પછઈ (પછી-છે), હવઈ-વા, હવિ (હવે), તેતલિ (તેટલે), વેગિં-ગિઈ (વેગે), આફ્ણી (તર્તજ), આજ, હુરાતો (આજલગીતો), જવલગઈ (જાંલગી), તવલગઈ (તાંલગી), અહિનશિ (અહર્નિશ, દહાડો રાત), તત્કાલિ (તત્કાળ).

स्थलबोधक—કિહાં (ક્યાં), તિહાં (ત્યાં), જિહાં (જ્યાં), ઇહાં, આહાં (અહિં), ચુફેર (ચારે પાસ), ચહુદશિ (ચાર દિશાએ).

प्रकारबोधक—ઇમ (એમ), જિમ-જમ-યમ (જેમ), કિમ (કેમ); તિમ (તેમ); પરિ (પરે).

निषेधबोधक—મ-મો (મા, નહિ); નવિ (નાહ), વિણ-વિણુઈ-વ્યણ-વેણુ-વેહોણ-વિહોણું-વોહો-ણુ-બિનુ (વિના), પાખઈ (વિના).

निश्चयबोधक—પઈ (જ; કૃષ્ણ તે આપણ પઇ ભગવાન); સહી (નક્કી); નિશ્ચ (નક્કી); હ-હિ (જ, તુહ કૃપા કરે); ઇવ-એવ (એજ પ્રકારે).

अनुकरणबोधक—ધસમસિ; રણઝણિ

૨ શબ્દયોગી—પાશ (પાસે), કન્હિ (કને), વિષઇ (વિષે), પાપલિ (પાછળ), બાહિરઇ (બહાર), માહિ (માહે), મઝારી-મુઝારી (માહે), વિચ (વચ્ચે), ઉપરિ (ઉપેર), મધ્યઇ (મધ્યે), ક્યાંથૂ-કહિંથુ (ક્યાંથી), લગઇ (લગી), અહાંથુ-અહિં-સરા (અહિંથી), ભણિ (વાસ્તે, માટે), પ્રતિ-સેતિ (સાથે), કરી-કાજિ (કાજે), કારણિ (કારણે), સ્યાનેં (શા સારૂ)

૩ ઉભયાન્વયી અવ્યય—ઇતરઇ (એટલે), અનઇ (અને), નઇ (ને), વળતુ-તુ-વરતિ (વળી), કિંઇ (કે), યે (જે), પણિ (પણ), પરં (પણ), જુ (જો), તુ (તો), જ્યદ્યપિ (જોપણ).

૪ નામ-સર્વનામ

नामशब्द જૂના ને અમણાંના તેમા લિંગવિભક્તિપરત્વે કેટલોક ફેર છે.

૧ लिंगभेद—જૂના ને અમણાંના નામશબ્દમાં છે. નપુસકલિંગસૂચક અંત્ય સ્વર ઉ અનુસ્વાર. સહિત અવશ્યે ગ્રંથોમા લખાયલો નહિ તેથી તે પુલ્લિંગસૂચક ઉથી સહેલથી ઓળખાતો નથી-પાકઉ (પાકો), પાકઉં (પાકું), સહિઉ (સહ્યો), સહિઉ (સહ્યું).

भय, माप, देह, खड्ग, वेणु, अणी એ પુલ્લિંગે છે. उत्पात, काजळ, पक्ष, प्रश्न, जन्म એ નપુસકે છે

૨ वचनविषे આટલુ કે બહુવચન કરવાને ओ પ્રત્યય (અમણાની પેઠે) જ્યારે ત્યારે જોડવામા આવ્યો નથી અને સાધારણ નિયમ આ છે કે સાનુસ્વાર आ इ उ એ અત્યસ્વર અણાય છે.

૩ વિભક્તિના પ્રત્યય કેટલાક અમણાનાજ કે અમણાના રૂપાન્તર કે વળી બીજાં છે.

द्वितीयाना प्रत्यय—नइ સેવકનઇ કરયો મયા. सु-सुं કેશવસું કલુહ કરઇ, મોટાસુ મ બોલઉરે. प्रति, कन्हि, भणि, पासे, એ અવ્યયપ્રત્યય પણ જોડાય છે

तृतीयाना प्रत्यय—इ (અમણાનો ए). બ્રહ્માઇ સર્જિ મૂકિઉ; વેગિ (વેગે). સું બળસું (બળે), યુક્તિસુ (યુક્તિયે)

कन्हि, सउ, सिउ, सह, वडी, करी એ અવ્યય પણ જોડાય છે. લોક સિઉ (સંસ્કૃતમાં लोकेन सह), પ્રસાદઇ કરી (પ્રસાદે કરી).

चतुर्थीना प्रत्यय—તે દ્વિતીયાનાજ. सर्पणु नइ साय-रिया. काजि कारणि એ અવ્યય જોડાય છે.

पंचमीना प्रत्यय—પે. પર્વતપેં હરિ ભારે ઘણુ, તેં. સ્વધર્મતેં. સેંથૂ-થકુ-થિકુ-થો. કારાગ્રહથુ; રિદઇ થિકૂ નિત કરઇ પ્રકાશ. સેતિ એ અવ્યય જોડાય છે. રથ સેતિ રથ જુડઈ અપાર.

ષષ્ઠીના પ્રત્યય—સુ માતાસુ વિરોધ; વછ ચારયાસુ કામ. तणु–णि–णुं. તેહ તણુઉ નવિ લાભે પાર. નઉ. તે હ નઉ પ્રધાન. केरू–रि–रु

સપ્તમીના પ્રત્યય—इ–ई મનિ (મનમાં), રાતિ (રાતે), સંસ્થાનિ (સંસ્થાને), દિસઇ (દિશાએ); ઉલટ અગિ ન માઇ. माहि, मझारि, मुझार, विलइ, उपरि એ અવ્યય પણ જોડાય છે.

સર્વનામના વિભક્તિપરત્વે રૂપાન્તરવિશેષ આમ છે.

પુરુષસર્વનામ

	પ્રથમ પુ	દ્વિતીય પુ	તૃતીય પુ.
પ્ર.	હું–હૂં	તું–તૂ	સોઇ; તઇ–તિ, તે, તેહ.
દ્વિ.	મઝ, મઝનઇ, ભૂસું, હુતે.	તઝ, તુઝનઇ.	તઇસિ–સુ, તીસું, તાસ તેનઇ.
તૃ.	મઇ–ઇ, મિં.	તઇ–ઈં, તિં.	તિણિ, તિણઇ, તિણે.
પં	મુઝથકુ	તુઝથકુ	તિસેં તેથુ
ષ.	મુઝ, માહરૂ.	તુઝ, તાહરૂ.	તસ, તાસ.

પ્રથમાને બહુવચને પ્રથમ પુરૂષમા अह्मो अमे ને દ્વિતીય પુરૂષમાં तह्म तुमे એવાં રૂપ છે. તૃતીય પુરૂષ સ્ત્રીલિંગે પ્રથમા सा પણ થાય–સા વાણી હરિ સ્તવઇ.

दर्शक तथा संबंधी सर्वनाम

પ્ર ઈ (આ, એ), ઇહિસા. પં. ઇસેં, ઇંથિકૂ.
દ્વિ ઇસુ, ઇણઇ, એહનઈ ષ. ઇસ, અસ, ઇહિ-
તૃ. ઇણિઇ, ઇણઇ, ઇણે. [તણું, ઇહનઉ-
जि(જે)ના इના સરખા છે અને ति(તે) એના તો ઉપર આપ્યાં છે.

सामान्य तथा प्रश्नार्थक

પ્ર. કઉણ, કવણ, કુણ, કુઇ
દ્વિ. કિણિસિ, કુણિસુ, કાસ
તૃ. કિણઇ, કુણઇ, કોણિઇ.
બીજાં રૂપ ज ના જેવાં છે

સર્વનામ અવ્યય સાથે આવી રીતે જોડાય છે. अस मनि (એના મનમા) अह्मपरि (અમો ઉપર), तह्मपास (તમારી પાસ), तडमिमि (તે સમે), केहि मात्र (કોણમાત્ર), किणविध (કેઈ રીતે). किड ને केड કે સી એનાં અર્થમાં વપરાય છે.

५ विशेषण

વિશેષણ असुं (એવુ), किसुं (કેવુ), जसु (જેવુ). પુલ્લિંગે અસુ, જસુ–યસો–જમો–જિમો, કિમો અને સ્રીલિંગે અસી, જસી, જિવી, કિસી એ છે. વિશેષ્ય જો તૃતીયા કે સપ્તમિ વિભક્તિમાં તો વિશેષણ પણ તેમ જ:—

નવિ અંકારિ (નવે અકારે), એકે અંગે, માહરિ મનિ (મારે મને), જિણે મુનિસ્વરે (જે મુનિવરે);

ઘણુ એ વિશેષણ બહુના અર્થમાં છે ને તે સ્ત્રી[લિંગે] પણ વપરાય છે.

સી એ પ્રત્યયરૂપ શબ્દ જેવી–સરખીના અ[ર્થમાં] પૂર્વ શબ્દ સાથે જોડાય છે. ફુલસી ઉપમેય પુલિ[ંગ] હોય તો સુ.

સંખ્યાવિશેષણના શબ્દ રૂપફેર છે.

ઙુડ (મ્હોડ), બિ–દોઇ (બે), તિણિ–તિણ (ત્ર[ણ]) ચિઉ–હુ (ચાર), ચિહુપગિયે (ચારે પગે), ચ્યયહુ ખ[ાણે] (ચારે ખાણે), એગુણપંચાસ (ઓગણપચાસ), પ[હિલુ] (પેહેલો), દુજુ–જ્યો (બીજો), કેતલુ (કેટલો).

૬ क्रियापद

૧ છિइ–છિ (છે) એ, સંવત ૧૫૦૦ પછી થે[ાડા] થોડા વપરાતાં ૧૬૦૦ પછી બહુ જ વપરાયો. પ્રથમપુરૂષ પ્રથમાના બંને વચનમાં સરખો વપરાય છે–જાણિઇછિ, પામિઇછિ ઇ૦

૨ સ્વાર્થવર્ત્તમાન કાળમાં अइ એ પ્રત્યય સાથે ધાત[ુ] રૂપ હોયછે તૃતીયપુરૂષ એકવચનમા; બહુવચન ઈ હોય. आचरइ, उपजइ, शीखवइ, सेवइ. [...] (માય–સમાય છે).

દ્વિતીયપુરૂષ એકવચનમાં પણ એમ જ ને પ્રથ[મ] પુરૂષ એક વચનમાં अउं પ્રત્યય છે.

૩ સ્વાર્થભૂતકાળમાં જૂના નવા શબ્દનાં રૂપ ફેર નથી.

ઉપના (ઉપન્યા), સાંભલિઆ (સાંભળ્યા), મિલિઆ (મળ્યા), કહીઉ (કહ્યો), ચા[લિઉ] (ચાલ્યો), રાખ્યુ (રાખ્યો), કરાવિઉ (કરાવ્યો), બઇઠુ (બેઠો), દીઠુ (દીઠો), પઇઠુ (પેઠો), [...] (દીધી), કીધિ (કીધી), કીધુ–કરિઉ (કીધુ–કર્યુ)

૪ સ્વાર્થભવિષ્યકાળમાં પુરૂષપ્રમાણે ક્રિયારૂપ થ[ાય] છે. પ્રથમપુરૂષમાં इसि–एस–ओस, દ્વિતીયપુરૂષ इसि–એસિ ને તૃતીય પુરૂષમાં असि–इसि–अ[...] થાય છે.

(હુ) કરીશિ, કરેશિ, કરૂસ, કરોશ, કરયોશ (કરીશ) ['કરયોશ' એ કેટલેક ઠેકાણે હજી વપરાય છે]
(તુ) કરેશિ (કરશે).
(તે) કરશિ (કરશે).
(હુ) પામીશ, પૂરેશિ, ભરેશિ, ભરીશ, કર[ો]શ, માગોશ, છેદોશ, આજોશ ઇ૦ હુ આપ[ીશ] માનસ્યું એવાં પણ રૂપ થાય.
(તુ) સાંભળેશિ, આણેશિ, છાંડિસિ, જાશ ઇ૦
(તે) જાણશિ, પૂછશિ, કિરિસિઇ (કરશે), જાણસ્યેં, ચરસ્યેં, ઇ૦ બહુવચન પ્રથમપુરૂષમા ગાયશું (ગાઇશું).

૫ વિધ્યર્થ ને આજ્ઞાર્થ રૂપ જૂનાં નવા વસ્તુત સરખા પણ દીસવામા જૂદાં છે
કરુ, કરે, કરઇ, દિઉં-દ્યુ, દિએ, દિઇ.
કુહ-કુહુ, (કહો), આપુ (આપો), ધ્યાઉ (ધ્યાઓ).
ભરૂ (ભરો), સુણિ (સુણ).
છોડિ (છોડ, છોડવ), લી (લે), સાંભલિ (સાભળ); કરિ (કર).

૬ વિધ્યર્થ પ્રથમપુરૂષ બહુ વચનમા આવાં રૂપ થાય છે
કરીઇ, કરઇયે, કરિજઇ, કીજઇ (કરિયે, કીજે), હરખીઈ (હરખીએ).
ભણિજઇ (ભણિયે), પૂયીઈ (પૂજિયે), જોઇઇ (જોઇએ).

૭ કૃદંત વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળના અર્થમાં તે કરેવા (કરવા), પામેવા (પામવા), લેઅતા; અને ભૂતકાળમાં તે કરઇ, કરી, કરિનઇ; પ્રણમઇ(પ્રણમી); દેખીનઇ(દેખીને); છોડી, જોડી, ઇ. કૃદતવિશેષણ રૂપ તે ઉગતુ, આથમતુ, રડતુ, ખેડતઉ ઇ. અને વળી હસંતુ, સોહતુ, ઇ. ૧૩૫૬ પછીની ગુજરાતીમાં જડવો (જડવાનો), મળવુ (મળવાનુ) એવા પણ રૂપ છે-વિહલ જડવો નથી, મધરાતે મળવુ છે અન.

૮ હુ ધાતુ તે થા ધાતુના રૂપ નીચે પ્રમાણે જોવામા આવે છે:
હુઈ-હોઇ (હોય કે હોયછે કે છે અને થાય કે થાયછે એ અર્થમા).
{ હુઈ-હૂયિ-હૌઈ (હતી કે થઇ એ અર્થમા).
{ હુતુ-હોઇ (હતો) ને હૂઉ-હુયો-હૌઉ (થયો).
હુશિ-હશિ-હોશિ-હોસઈ (હોશે કે થશે એ અર્થમા).
હોહિં (થાય-અનેક વચનમાં).
હૌઆ (થયા કે હોતા હતા).
થાઈ (થાય કે થાય છે).
થઉ-થિઉ-થ્યુ-થ્યો (થયો) અને થિયા-થ્યા-થઇયા (થયા).
થૈ-થેઇ-થાઇ (થઇ).
થઇઇ (થઇએ).
જા ધાતુના રૂપ તે થા ધાતુનાં સરખાં જ છે.

૭ प्रयोग

૧ તૃતીયાન્ત કર્ત્તા તો કર્મ પ્રથમામાંજ નિરતર (અમણા પ્રથમાત કે દ્વિતીયાંત કર્મ હોય છે) વસુદેવજિઈ મુખ હસાવ્યુ. હુ આજ કીધો કૃતાર્થ. સૃષ્ટિ ચાક ચડાવિઈ.

૨ કેટલાક ક્રિયાપદ અમણાં અપ્રયોજક મનાતાં તે પ્રયોજક અર્થમાં વપરાયા છે. બાધી (બંધાઇ), છોડશે (છોડવશે), સોભ્યા (સોભાવ્યા), કીધાં (કરાવ્યાં-મુરારિને પંચગવ્ય કીધા), ઘડવા (ઘડાવવા-મળ્યાં કૌરવને ભૂષણ ઘડવા). ધારવા (ધરાવવા)-રવકુળ ધર્મ ધારવા પ્રગટ્યા હરિ. રથ તાણ્યા જાઇ (તણાવા). સૂકઇ (સૂકાય).

૩ પદ્યમાં કૈલાસપતિને ઠામે પતિકૈલાસ ને પ્રગટ્ રૂપ તણ વારાહ (વારાહનુ), એવી રચના જોવામા આવી છે.

૮ लिपि

પુસ્તક દેવનગરી લિપિમા શુદ્ધ લખાયલાં છે. अ च छ झ ड स વગેરે વર્ણ અમણાંથી જૂદી રીતે કરેલા છે; ष તે ख વાચવાનો. બીજું આ કે અક્ષરને જમણે પાસે કાનો હોય તે માત્રાની નિશાની જાણવી-एकमनु सिवइ दाविश (એકમને સેવે દેવેશ). ગુજરાતી લિપિમાં પ્રત થયલી એવા ગ્રંથ ૧૬૫૬ ની પછીના ને અશુદ્ધ છે.

૯ वाक्य मोकळां

૧ તિણિ જલિ સોહઇ પદ્મિની.
૨ સહી સમાણી સોહંતી, વેણુ વાયંતી ગાયતી.
૩ કમળ તણી પરિ વિકસઈ વૈયણ, હર્ષાનંદ ઝિરિ જલ નૈયણ.
૪ કાયા કિમ જીવઇ વિણ પ્રાણ, નેત્ર યથા દરશતિ વણ ભાણ.
ઘણી પરિ ગોપી કરઇ વિલાપ, અક્રૂર દેઇ બહુ શાપ.
૫ ખંજન નયણ નિરૂપમ દેહ, તુ તે સાધિ કીધો સનેહ,
તે માટઇ શિર જાઇ તુ જાઉ, અહાં નહિ કિસિ વિમાસણ થાઉ.
૬ બહાઈ શર્યાં નારી રૂપ, પુરૂષ બૂડવા કારણ કૂપ.
૭ ઇદી કેરૂ સંવર કરઇ, દેશિ કાલિ કારિજ આદરઇ.
૮ શવિ આધારિ છિ જેહતણિ, સાહિ તે કિમ મૂકીઈ.
૯ જેથૂ ઉગતુ થાઇ તેણિઈ સહુ આયમિએ.
૧૦ કર્મ અનુસારિ બુદ્ધિ ઉપાઈ, બુદ્ધિ અનુસરે કર્મ કરાઇ.
૧૧ ભાજઇ નહિ તે યોધ, બલિદેવ ભરિઉ ક્રોધ.
મારીઉ મુષ્ટિક મલ, શતખડ કીધુ શલ.
વચન સુણી કોપ્યો દેવેશ, મચકિ ચડી સાહ્યા કેશ.
દેહુ લાક્ષુ ઉપરિ હરી, તેહની કાયા છેદનિ કરી.
૧૨ ઘણીપરિ મોટઉ નયર મડાણ, શ્રીપુર પાટણ ગિરઉ ઠાણ.
રાજ્ય કરઇ રા પૃથિવી ચદ, જાણિ કરિ અવતરીઉ ઇદ્ર.

તાસ પટરાણી પ્રેમાવતી,તાસ પુત્રી નામિ શશિકલા
સાંભલિ સહીહર કહિ શિશીકલા, નેહની વાત કહી નિર્મલા.
જવ લગિ પેખિ વિલ્હણ બ્રહ્મ, તવ લગિ એ વીસરીઓ શર્મ.*

૧૩ પરનારી દેખી મનમાહિ,માતા ભગિની પુત્રી સમાહ.
સદા વિવેક વિચારી જેહ, વિષ્ણુ ભગત નર ભણીઇ તહ.†

૧૪ સાહિ કાજિ ભગતિ જે કરઇ, દંભકપણુ મનમાહિ ધરઇ;
મછર સહિત સદા નર જેહ, તામસ ત્રિવિધ ભણી જાઇ તેહ.
ભોગ પામિવા તણુઇ ઉદ્દેશ,યશ કારણિ સેવઇ દેવેશ;
અષ્ટ મહા સિધિ વાંછઇ જેહ, રાજસ ત્રિવિધ ભણા જઇ તેહ

* જ્ઞાનાચાર્યકૃત બિલ્હણ–શશીકલા કાવ્યમાથી.

† ભીમકૃત હરિલીલા ષોડશી કળા ૭ મી. અન્તમેલનુ આખ્યાન–વિ. સ ૧૫૪૧.

પાપ નાશવા કારણિ ભજઇ, વિષ્ણુ પ્રીતિ એકમનુ યજઇ;
અકામ વિવિ આચરઇ જેહ, સાત્વિક ત્રિવિધ ભણી જાઇ તેહ.

૧૫ ભણુઇ પ્રલ્હાદ અછઇ એક સુત્ર, તહો ભણુ છુ તેહ કસૂત્ર.
સિંધ્યો વર્ણ વ્યાપક નિર્વાણિ, ક્ષરઇ નહીં તે અક્ષર ભણિ.*

૧૬ શિષ્ય–કુંડલ નઇ વિષઇ કાર્ય કારણ બેહૂ દેખીઇ છઇ પણ દેહ નઇ વિષઇ દેહ દેખીઇ છઇ પણ આત્મા નથી દેખીતુ.
ગુરુ–સાધુ સાધુ તાહારૂ પ્રશ્ન ધન્ય જે તું આતમાના સાધન નઇ તત્પર હોઉ. માયાના કીધા ગુણ તેનિ સઘલા આતમા ન જાણઇ, યમ સૂર્યનું તેજ સૂર્ય નઇ જાણિ ન સકઇ.

* ભીમકૃત હરિલીલા ષોડશી કળા ૮ મી.

વર્ણવિકાર

(નોંધ. આવી * ફુલકીવાળુ ચિહ્ન જ્યાં છે ત્યાં તે પોહળો ઉચ્ચાર સૂચવે છે, અને આવું † કટારવાળુ ચિહ્ન છે તે સાંકડો ઉચ્ચાર સૂચવે છે. સંપાદક ન. ઇ. દે)

(૧) સ્વર વિકાર

સ. ગુજરાતી

અ નો આ શબ્દઃ-સાદ, શર્કરા-સાકર, હસ્ત.-હાથ, રક્તઃ-રાતો, ખડ્ગ ખાગ, નગ્નઃ-નાગો, શલ્ય-શાલ, અર્કઃ-આક, ચક્રં-ચાક, લંબા-લાંબી.

અ – ઇ સપ્તતિઃ-સિત્તેર.

અ – ઉ લવણ-લૂણ, સ્વપિતિ-સુવે.

અ – એ શય્યા-સેજ, વલ્લી-વેલ

અ – ઓ અવચ્છાદયતિ–ઓછાડેછે,* અપવરકઃ-ઓરડો.

આ – અ તાંબૂલ–તંબોલ, આત્મા-આપ

આ – ઇ હરિદ્રા-હલદી, રક્તા-રાતી, ધવલા-ધોલી-, લંબા-લાંબી, વક્રા-વાકી, સારા–સારી.

આ – એ ઉચ્ચારઃ-ઊચેરો, ઉત્કરઃ-ઊકેડો, પરાપતઃ-પારેવો.

આ – ઓ શ્યામાકઃ-સામો, આલી-ઓલ્ય.

ઇ – અ દ્વિગુણઃ-બમણો, દ્વિજાતિ.-દવાઇ, ગૌરી–ગોર, હરિદ્રા–હલદ.

ઇ – ઈ સિંહ-સીહ, ત્રિંશત-તીસ, વિંશતિઃ-વીસ,

ઉ – અ ઘોટોપરિ-ઘોડાપર, ઘટોપરિ-ઘડાપર. ગુડૂચી-ગલો, ચુરકઃ-ગરૂઓ.

ઉ – ઓ મુદ્ગ-મોગ, મુસ્તા-મોથ, પુષ્કલ-પોઝળ, કુદાલ.-કોદાલો.

ઊ – એ નૂપુરં-નેપુર;

ઋ – અ ગૃહ-ઘર.

ઋ – આ નૃત્યન્નાચ, ધૃષ્ટ.-ધાડો, કૃષ્ણ-કાન્હો.

ઋ – ઈ શૃંગકં-સિંગડું, દૃષ્ટં-દીઠું.

ઋ – ઊ વૃદ્ધઃ-બૂઢો, પૃષ્ઠં-પૂઠું.

એ – અ સ્નેહઃ-સનેહ.†

એ – ઈ દેવર-દિયર

ઐ – એ સૈન-સેન,† વૈર,-વેર,† વદિકઃ-વેદિગો, કૈલાસઃ-કેલાસ, ઐકકં-એકેક,† ભૈરવ-ભેરવ.†

ઓ – આ,ય ગો.-ગાય.

ઔ – ઓ પૌરુષ-પોરસ, પૌષઃ-પોસો-મ, ગૌરી-ગોરવ.

ઔ – આ,વ નૌ.-નાવ

ઁ – અ દુગ્ધ-દૂધ, યુગ્મં-જુગ, વલ્ગ-વગ, કાર્યં-કાજ.

. – અ વૃક્ષઃ-રૂખ, ગુડ-ગોલ.*

: – ઓ ઘટઃ-ઘડો, નીચઃ-નીચો, ભિંકારઃ-ભિંડારો એરંડઃ–એરંડો.

– ઉ સ્વપ્નઃ-સમણું
ઉચ્ચારણ સગવડના માટે કરીને ઘણી યથાન વર્ણની પૂર્તિ થાય છે

(૨) વ્યંજન વિકાર

ક નો ખ કસતિ-ખસે, કીલઃ-ખીલો.

ક — ગ કર્કરી-કરગર; કાકઃ-કાગ.

ક — ડ વત્સકઃ-વાછડો, પૃચ્છકં-પુછડું.

ક — ય સૂકર-સૂયર, વૈદિક -વેદિયો

ક — લ નવકઃ-નવલો, એકકઃ-એકલો, અંધકઃ-આંધળો.

ખ — હ નખરઃ-નહર.

ગ — ઘ ગૃહં-ઘર.

ગ — મ દ્વિગુણ -બમણો.

ગ — ય સાગર-સાયર.

ગ — હ ભગિની-બેહેની.

ઘ — લ લઘુકં-હલવુ.

ઘ — હ મેઘ -મેહ.

ચ — ય મરિચં-મરિયુ.

જ — ય રાજાદનઃ-રાયણ

ટ — ડ ખટી ખડી, પટવાસ-પડવાસ.

ઠ — ઢ મઠી-મઢી, પીઠું-પેઢું.

ડ — લ તડાગ-તલાવ, ગુડઃ-ગોલ *

ત — ડ પ્રતિપદા-પડવ, પતાકા-પડાઇ, બિભીતક-બેહેડો, હરીતકી-હરડો, પતતિ-પડે

ત — ય કાતર-કાયર.

ત — ર સપ્તતિઃ-સિત્તેર

ત — લ સાતવાહન-સાલવાહન, અતસી-અલસી

ત — હ વસતિઃ-વસહી, વિતસ્તિ-વેહેત.

થ — ઢ શિથિલં-ઢીલુ.

થ — હ કથયતિ-કહે.

દ — ડ દરઃ-ડર, દર્ભ-ડાભ, કપર્દ-કોડો.

દ — ર દ્વાદશઃ-બાર, ત્રયોદશઃ-તેર.

ધ — ડ ઔષધ -ઓસડ

ધ — હ બધિરઃ-બેહેરો.

ન — ણ જમનં-જમણ, ઇંધનં-ઇંધણું.

ન — લ નિંબકઃ-લિંબડો, મલિન-મેલુ.

પ — ફ પટયતિ-ફાડે, પનસઃ ફણસ, પરૂષ-ફરસુ, પાશઃ-ફાંસો, પરશુ-ફરસી

પ — બ પ્રભૂતં-બહૂત

પ નો ર પાપર્દ્ધિઃ-પારધી

પ — વ દીપાલી-દીવાળી, તાપ-તાવ, ગોપાલ-ગોવાળ, વાપઃ-બાવો.

ભ — બ ભગિની બહેની.

ભ — હ શોભતે-સોહે

ય — જ યાનં-જાન, યવ-જવ, યાતિ-જાય છે; યમ-જમ.

ય — ત યુષ્માદૃશઃ-તમારાસો, યુષ્મત્-તમ.

ય — લ યષ્ટિ-લાઠી.

ર — ન વારાણસી-વનારસી.

ર — લ હરિદ્રા-હલદ.

લ — હ લઘુકં-હલવુ.

વ — બ વૃદ્ધઃ-બુઢો.

વ — મ સ્વપ્નઃ-સમણ.

વ — ય દેવરઃ-દિયર.

શ — સ શબ્દ-સાદ, શર્કરા-સાકર, લશુનં-લસણ, શકુન-સકન.

ષ — છ ષટ્-છ, ષષ્ઠઃ-છઠ્ઠો.

ષ — સ પૌરૂષં-પોરસ, પૌષઃ-પોસ

સ — ર બહિસ્-બાહર.

હ — ઘ સંહાર-સંઘાર.

હ — ર ગૃહં-ઘર

(૩) જોડાક્ષરોના વિકાર

ક્ય — ક શિક્યોપરિ-સીકાપર.

ક્ર — ક વક્ર-વાંકું.

ક્ષ — ખ લાક્ષા-લાખ, દ્રાક્ષા-દ્રાખ, ભિક્ષા-ભીખ.

ક્ષ — છ અક્ષર-અછર.

ક્ષ — ઝ ક્ષીણં-ઝીણું.

ક્ષ્ણ — ખ તિક્ષ્ણ-તીખું

ક્ષ્ણ — ન તીક્ષ્ણં-તીનુ

ગૃ — ઘ ગૃહં-ઘર, ગૃહધની-ઘરધણી.

જ્ઞ — ણ રાજ્ઞી-રાણી, આજ્ઞા-આણ

ઞ્ચ — ન પઞ્ચદશ-પન્નર. (શ નો ર)

ત્ત — ટ મૃત્તિકા-માટી, વત્તિ-વાટ-(દિવાની)

ત્ત — ત તિત્તિર-તેતરો.

ત્મ — પ આત્મા-આપ.

ત્ય — ચ નૃત્યં-નાચ, સત્યં-સાચ

ત્ર — ત ત્રિંશત્-તીસ.

ત્ર — હ યત્ર-જહિં, તત્ર-તહિં, કુત્ર-કહિં, અત્ર-અહિં.

ત્વ — ચ ચત્વરં-ચાચર.

ત્સ — ચ્છ મત્સરઃ-મચ્છર.

દૃ — દ દૃષ્ટ-દીઠં.

દૃ — ર સદૃક્ષ-સરખો.

દ્ગ — ગ મુદ્ગઃ-મગ, પુદ્ગલ-પોગલ

દ્દ — દ કુદ્દાલ-કોદાળો

દ્ધ — ઢ વૃદ્ધ-બુઢો, વર્દ્ધમાન-વઢવાણ

દ્મ — ખ કુદ્મલ-કૂપલ.

દ્ય — જ વાદ્ય-વાજું, ખાદ્ય-ખાજું, અદ્ય-આજ.

ર્દ — ડ-ડ્ડ કપર્દ-કોડો, વિચ્છર્દ-વિછડો, મર્દિત-મડ્ડિઓ.

દ્વ — દ દ્વિજાતિઃ-દવાઇ.

દ્વ — બ દ્વિગુણઃ-બમણો

ધ્ય — ઝ સિધ્યતિ-સીઝે

ર્ધ્વ – ભ ઊર્ધ્વં-ઉભું
ન્ય – ન સૈન્યં-સેન.
ભ્ર – ભ ભ્રમિત્વા-ભમી.
મ્ર – બ તામ્રં-તાંબું, આમ્રઃ-આંબો.
ય્ય – જ શય્યા-સેજ.
ર્ય – જ કાર્યં-કાજ.
ર્ય – લ પર્યસ્તઃ-પાલટો.
હ્વ – ભ જિહ્વા-જીભ, વિહ્વળ-વીભલ.
શ્ચ – છ પશ્ચિમં-પછિમ.
ષ્ક – ખ પુષ્કરં-પોખર.
ષ્ટ – ઠ મુષ્ટિ-મુઠ્ઠં, દૃષ્ટં-દીઠું.
ષ્ણ – ન્હ ઉષ્ણકાળં-ઉન્હાળો.
ષ્પ – ફ શષ્પ-શફું, બાષ્પ-બાફ.
ષ્મ – મ યુષ્મત્-તમ. યુષ્મત્ તમ્હે-તમ્હો-તમે.
સ્ક – ખ સ્કંધ-ખાંધ.
સ્ત – ટ પર્યસ્તઃ–પાલટો.
સ્ત – થ હસ્ત-હાથ, પ્રસ્તરઃ-પથરો, સ્તંભ-થંભો.
સ્ન – ન્હ સ્નાતિ-ન્હાય
સ્મ – મ અસ્મત્–અમ. અહ્મત.
હ્ય – ઝ ગુહ્યં-ગૂઝું.

(૪) કેટલાક નિયમો

સયોગની પૂર્વે ક, ગ, ટ, ડ, ત, દ, પ, શ, ષ, સ, એટલા અક્ષર આવે તો તે લોપાય છે.
રક્ત-રાતો, દુગ્ધં-દૂધ, ષટ્પદઃ-છપ્પો, ખડ્ગઃ-ખાગ, ઉત્પલ-ઉપલુ, મુદ્ગઃ-મોગ,- સુપ્તં-સૂતો, શ્મશાનં-મસાણ, ગોષ્ઠિ-ગોઠ્ય, સ્નેહ-નેહ, સ્નસા-નસ.

મ, ન, ય, એટલા અક્ષર સયોગમા પ્રથમાક્ષર પછી હોય તો લોપાય–
યુગ્મં-જૂગ, નગ્ન-નાગો, શલ્યં-સાલ.

લ, બ, ર, એટલા અક્ષર સયોગમાં ઉંચે કે નીચે હોય તો લોપાય–
વલ્ગ-વગ, શબ્દઃ-સાદ, અર્કઃ-આક, ચક્ર-ચાક.

ર્શ, અને ર્ષ એ સંયુક્ત છે તેમના પૂર્વ અક્ષરમાં ઇ, થાય છે. આદર્શ-આરિસો, વર્ષ-વરિસો- (પ્રાકૃતમાં)

કોઇ શબ્દમાં ર્ય, સંયુક્તાક્ષર હોય તો તેના પૂર્વાક્ષરમાં ર, થાય–
ભાર્યા–ભારજ્જા.

વક્ર આદિક શબ્દોમાં પ્રથમ સ્વરને માથે અનુસ્વાર થાય છે–
વક્ર-વાંકું, અશ્રુ-આંસુ, કર્કોટ-કંકોડું.

શ, ષ, સ, એ અક્ષરોમાં મળેલા ય, વ, મ, શ, ષ, સ, એટલા અક્ષર હોય તો તે લોપાય અને તેની આદ્યના સ્વરને દીર્ઘતા થાય છે.
શ નો ય, નશ્યતિ-નાસે.
શ નો ર, વિશ્રામ્યતિ-વીસમે.
શ નો વ, પાર્શ્વ-પાસુ.
ષ નો ય, મનુષ્ય-માણુસ.
ષ નો ર, ધર્ષતિ-ધાસે.
સ નો ય, ત્રસ્યતિ-ત્રાસે.
સ નો ર, વિશ્રંભ–વિસભો.
સ નો સ, નિસ્સારઃ-નીસાર
કર્મ-કામ, ધર્મ-ધામ, ઉત્પલં-ઉપલુ, દુગ્ધ-દૂધ, સપ્ત-સાત, આર્દ્ર-આદુ.
કાર્ય-કાજ, ખાદ્યં-ખાજું, વાદ્ય-વાજું, બાષ્પ-બાફ, વાર્દલ-વાદલુ.

નિર્ ઉપસર્ગનો ર્ જાય નિ સરતિ–નીસરે.
વિંશતિઃ-વિસ, સંસ્કાર-સંકાર
મહારાષ્ટ્ર-(મરહટ્ઠો) મરેઠો.

(૫) પ્રકીર્ણ

શ્મશ્રુ-મુછ, શ્મશાન-મસાણ.
મલિનં-મેલુ
ભ્રમિત્વા-ભમી.
યુષ્મદીયઃ-તુમ્હકેરો (પ્રા.) તુમારો,
અસ્મદીય-અમ્હકેરો (પ્રા.) અમારો.
ફુલ્લનતં-ફુલેલ, ચપાતિતં-ચપેલ, ધૂપતેલ ધૂપેલ.
ઘટ-ઘડા, એરડા-એરંડા.
કુંભકાર-કુંભાર, લોહકાર-લોહાર.
પંડિતઃ-પણ્ડો, પૂજિત-પૂજ્યો, ખંડિતઃ-ખંડ્યો, મંડિત-મંડ્યો.
શોભતે-સોહે, સેવતે-સેવે, ફલતિ ફળે.
વલતિ-વળે.
ત્રયોદશ-તેરહ-(પ્રા.) તેર,
ત્રયોવિંશતિ-તેવીસા (પ્રા.) તેવીસ,
ત્રયસ્ત્રિંશત્-તેતીસા-(પ્રા.) તેતીસ.
કદલી-કેલ્ય, કદલં-કેલુ.
કર્ણિકાર-કણેરો.
પૂતરઃ-પોરો, બદર-બોર, કુષ્માંડ-કોળુ.
લવણં-લૂણ, ચતુર્ગુણઃ-ચોગણો, ચતુર્થઃ-ચોથો, ચતુર્થી-ચોથ્ય, ચતુર્દશ-ચૌદ,
મયૂરઃ-મોર.
ભાજન-ભાણ, રાજકુલ-રાવળ.
ઉદુંબરક-ઉમરડો.
[illegible], દમિત-[illegible], મનસ-મન, [illegible] મિર.

ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓ

(ગુજરાતી ભાષા વિષે કવિશ્રી નર્મદાશંકરે લખેલો ઉપલો લેખ અમે છાપેલો છે. તે ઉપરાંત જૂની ગુજરાતી ભાષા સંબંધી એક લેખ જે નર્મકોશ છપાઈ ગયા પછી કવિએ લખેલો અને જેનો એક ભાગ "સ્વદેશવત્સલ' માસિકના વર્ષ ૬ ઠું, અંક ૯ મો, સંવત ૧૯૩૮, આષાઢ માસમાં છાપેલો તે પણ અમે મહા પ્રયાસે મેળવી નર્મકોશની આ આવૃત્તિમાં સંગ્રહાર્થે છાપ્યો છે. તે ઉપરાંત કવિએ કોશ સબંધી કેટલાક વિચારોનું ટાચણ કરી રાખેલું તે હાથમાં આવતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરીને છાપેલો છે આ સર્વ વિગતો ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઈ પડશે જ. કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાને એક સુંદરી કલ્પીને સૈકાવાર તેનુ વર્ણન આપેલુ છે, તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓની કવિતાસુંદરી કેવી લાગે છે તેની પણ નોંધ કરી રાખેલી તે પણ અત્રે અમે છાપીએ છીએ. સંપાદક નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ)

૧	૨	૩	૪	૫
સમય વિ. સં	**કવિ**	**ભાષા સ્વરૂપ**	**ગુણ**	**વર્ણ**
૧૪૫૦-૧૫૫૦	નરસિંહ મહેતો જુનાગઢ વડનગરો નાગર	પોલાણ કરતાં લંબાઈ કંઈક વધારે (ગૅટકી સ્ત્રીના વર્ગમા આવે તેવી) તેમ નક્કર ખરી	સરળતા ઘણી પણ લીસાટનો ભાસ માત્ર.	ઘઉંવર્ણી સુંદર સ્ત્રી, ઝાંઝરના ઝમકારવાળી.
૧૫૦૦-૧૬૦૦	ભાલણ પાટણ (ગુ.) મોઢ બ્રાહ્મણ	સ્વરૂપ ઘડાતુ, પોલાણ અને લંબાઇ રીતસરના.	સરળતા સારી, સુંવાળી.	ઘઉંવર્ણ, બ્રાહ્મણકન્યાની સુંદરતા, વિનયશીલા.
૧૬૦૦-૧૭૦૦	વિષ્ણુદાસ ખંભાત મત્સ્યકુલ નાગર	લાંબી, પોહલી, પણ નક્કરપણામાં નરસિંહથી ઓછી.	સરળતા ઓછી.	આછી શ્યામ, તેમ તેજ વગરની પણ નહિ, ઓછા રસની.
૧૬૫૦-૧૭૦૦	અખો અમદાવાદ પરજીયો સોની	પોલાણ, લબાણ પ્રેમાનંદથી કંઈક ઓછુ, નક્કરપણું પણ વધારે	સરળતા પ્રેમાનંદ કરતાં ઘણીક ઓછી, તેજાળ નહિ.	ઉજળવળતા પ્રેમાનંદથી ઓછી; શણગાર જાડો ખાદીનો.
૧૭૦૦-૧૮૦૦	પ્રેમાનંદ ભટ્ટ વડોદરા ચોવીસો બ્રાહ્મણ	લામી, પોલી, વિષ્ણુદાસથી કંઇક વધારે, નક્કર નરસિંહથી ઓછી પણ વિષ્ણુદાસથી વધારે	સરળતા નરસિંહ જેવી, પણ વિષ્ણુદાસથી કંઇક વધારે.	ઘઉંવર્ણી, ઉજળી, સેહજ કનકવર્ણી, પીળાશ પડતી; મધુરતા અને ચચળ વિશેષ.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	શામળ ભટ્ટ અમદાવાદ શ્રીગોડ માલવી બ્રાહ્મણ	લાંબી, પાતળી, પ્રેમાનદથી પણ ઓછી નક્કર.	સરળતા પ્રેમાનંદથી વધારે, પણ લીસાટ નહિ	ઘઉંવર્ણથી ઉતરતી, પ્રેમાનંદથી ઉતરતી ઉજળી, પણ તેજ પડતી ખરી, સાદી.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	વલ્લભ ભાટ અમદાવાદ મેવાડો	પોલાણ કરતાં લંબાણ કંઇ વધારે; નક્કરપણામાં ઓછી	સરળતા પ્રેમાનંદ અને શામળ કરતાંયે અધિક.	પ્રેમાનદથી ઓછી ઉજળી પણ તેજનો ચમકાર ખરો.
૧૮૦૦-૧૯૦૦	પ્રીતમ સાધેસરા ભાટ	પ્રેમાનદ કરતાં લબાણ પોલાણ ઓછુ; નક્કરપણ પ્રેમાનંદ જેટલુ પણ બહાર પડતું.	સરળતા સારી છે લીસાટ પણ ખરો.	વર્ણ ગોરી સ્પષ્ટ દેખાતી ને તેમાં રતાસ પણ ખરી.

૧	૨	૩	૪	૫
સમય વિ. સં.	કવિ	ભાષા સ્વરૂપ	ગુણ	વર્ણ
૧૮૩૩–૧૯૦૮	દયારામ ડભોઈ સાઠોદરો નાગર	પ્રેમાનંદ કરતાં લંબાણ, પોલાણ ઓછું; કંઇક ફુમચી, રસ ઝીલતી, પ્રેમાનંદ કરતાં નક્કરપણ ઓછું પણ છે એમ જણાય.	મોટા ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા આણવાનો આયાસ જણાય, સરળતા પદોમા ઘણી, લીસાટ પણ ખરો; પણ ટાપટીપ વિશેષ.	ઘઉંવર્ણી, પ્રિતમથી ઓછી ગોરી, પ્રેમાનંદથી વધારે પ્રેમાનંદમાં કંઇક પીળાશ તેમ આમાં રતાસની તેજી
૧૮૮૦–૧૯૨૫	દલપતરામ અમદાવાદ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ	દયારામથી લંબાણમાં વધારે, ને તેનાથી પાતળી ને નક્કરપણું પણ ઘણું ઓછું.	પ્રથમ ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા ખરી, લીસાટ નહિ; પાછલી ભાષામાં લીસાટ ખરી	ઘઉંવર્ણથી કંઇક આછી રગમાં, પણ લીસાટની તેજી ખરી.
૧૮૯૦–૧૯૪૦	નર્મદાશંકર સુરત વડનગરો નાગર	(કવિશ્રીએ અત્રે કંઈ નોંધ્યું નથી, પણ એ સબંધમાં "મારી કવિતા વિશે મારા વિચાર" એ નિબંધમાં વાંચકોએ જોવુ, અને ગુજરાતી ભાષાના કવિઓ વિશે "કવિચરિત્ર" જોવુ.) ન. ઇ. દેશાઈ		

ગુજરાતી ભાષાના નિબંધના પાને ૧૮ મે સ. ૧૨ મા સૈકાની ગુજરાતી ભાષાના જે નમુનાઓ આપ્યા છે, તેની અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામાં છાયા વાંચકોની સુગમતાને માટે નીચે આપી છે. ન. ઇ. દેશાઈ

ચન્દન સરખો શીતળો, જેવી નમણી કેળ; પરદુઃખે જે દુ:ખીયો સખી તે સજ્જન મેલ. ૧
પ્રીતિવન્ત દર્દુર ભલાં, પ્રીતિવન્ત પાલન્ત; મેઘ મરંતે તે મરે, જીવન્તે જીવન્ત ૨
વાહલા મેં તુને વારિયો, મા કર ગરવુ માન; નિદ્રાએ જશે રાતડી, ઝટપટ વાશે વાહણ. ૩
કોઠ કસુમ્બો કૃપણધન, એ ત્રણ એક સ્વભાવ, તો રસ મુકે આપણો, જો ગલે દઇયે પાવ. ૪
ઘડોનેરસો બુદ્ધિ, રાવણ તણે કપાલે; એકૂ બુદ્ધિ ન સાંપડી, લંકાભંજણ કાલે. ૫
મોર ભણે, અમ પીંછડાં, મેં મેળીઆ વને, હુ અજિ અગાસો તે વિના, તે શીરે રાય વહે. ૬

૧ મેલ=મેળવ; મેળી આપ; ૩ ઢાલો=નાયક, વાહલો, પ્રિયતમ. ૬ અગાસો=ઉઘાડો

ઉમેરણ—

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે એક નોંધ રાખી હતી, તેમાં નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી હકીકત મળે છે.

"ઉદાહરણમાં આવેલા કવિઓ અને ગ્રંથકર્તાઓનાં નામ."

પ્રાચીન

૧ અખો
૨ અલખબુલાખી
૩ ઇચ્છારામ
૪ આશારામ
૫ આત્મારામ
૬ આનંદ
૭ કલ્યાણ
૮ કબીર
૯ કૃષ્ણરામ
૧૦ કાલિદાસ
૧૧ ગૌરીબાઈ
૧૨ ગિરધર
૧૩ ગોવિંદ
૧૪ ગોરખ
૧૫ ગોપાલ
૧૬ છોટમ
૧૭ જીવણરામ
૧૮ ત્રિકમ
૧૯ તુલજારામ
૨૦ થોભણ
૨૧ દલપત
૨૨ દયારામ
૨૩ દ્વારકો
૨૪ દેવીદાસ
૨૫ દેવાનંદ
૨૬ ધીરો ભક્ત
૨૭ નરભેરામ
૨૮ નરસિંહ
૨૯ નિષ્કુલાનંદ
૩૦ પ્રીતમ
૩૧ પ્રેમાનંદ
૩૨ લજ્જારામ
૩૩ પ્રેમાનંદ ભટ્ટ
૩૪ પ્રેમળદાસ
૩૫ બાપો
૩૬ બ્રહ્માનંદ
૩૭ ભવાન
૩૮ ભાલણ
૩૯ ભૂખણ
૪૦ ભૂમાનંદ
૪૧ ભોજો ભક્ત
૪૨ ભોવન
૪૩ મયો
૪૪ માવદાસ
૪૫ મીરાંબાઈ
૪૬ મૂળદાસ
૪૭ મુકુંદ
૪૮ મોતીરામ
૪૯ રતનદાસ
૫૦ રણછોડ
૫૧ રવિદાસ
૫૨ રતનીઓ
૫૩ રઘુનાથ
૫૪ રાવો ભક્ત
૫૫ રામદાસ
૫૬ રામૈઓ
૫૭ રામકૃષ્ણ
૫૮ રાજે
૫૯ ઋષિરાજ
૬૦ લક્ષ્મણ
૬૧ વલ્લભ ભટ્ટ
૬૨ વીરવિજય
૬૩ શિવાનંદ
૬૪ સુરદાસ
૬૫ શામળ ભટ્ટ
૬૬ શ્રી વલ્લભ
૬૭ હરિરામ
૬૮ હરિભટ્ટ
૬૯ હજુરદાસ
૭૦ હરગોવન
૭૧ ધનદાસ

અર્વાચીન

૧ દલપતરામ
૨ નર્મદાશંકર
૩ નંદશંકર
૪ મગનલાલ

વર્ણાનુપૂર્વી (અથવા અક્ષરજોડણી) વિષે કવિના નિયમો

* [**પ્રકાશકની નોંધ:** કવિશ્રી નર્મદાશંકરે આ **નર્મકોશ**માં જોડણી (અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુ-પૂર્વિ એમ જેને કહે છે તે) વિષે મુખમુદ્રાના ૭મા પાના ઉપર અંક બીજાવાળા **લેખનશુદ્ધિ** વિભાગમાં પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. કવિશ્રીનો અક્ષરજોડણી વિશે મુખ્ય નિયમ તો "બોલવુ તેવુ લખવુ" છે. આ નિયમ બાંધ્યો તે પહેલા તેમણે ઘણો વિચાર કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૧ થી જ્યારથી તેમણે કોશ રચવા માંડ્યો ત્યારથી તેમણે આ વિષયની ચર્ચા ઉપાડી, ગુજરાતી વિદ્વાનો આગળ વિચાર કરવા રજુ કરી છે. પ્રથમ કોશનું કામ અ થી ણ સુધી (તગારૂ સુધી) કર્યું ત્યારે તેમણે એ વર્ણાનુપૂર્વીના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં બાંધ્યા હતા. તે કેવા હતા તે જાણવા માટે અત્રે રજુ કર્યા છે. કોશના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના છે. એટલે ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૩ સુધીમાં જોડણીના સંબધમાં તેમને શા શા ફેરફારો સૂઝ્યા તે જાણવાનુ સાધન આ ઉપરથી આપણને મળે છે. એટલા માટે તે નિયમો અત્રે ફરી છાપ્યા છે. અત્ર એક વિષય ઉપર ધ્યાન ખેંચવા જેવુ છે. હકાર અક્ષર સાથે જોડવા સંબંધમાં કવિશ્રી નિશ્ચય કરી શકયા નહોતા; તેઓ પ્રથમ તો અ સ્વર સાથે હકાર પણ જોડતા:–આ રીતે:–અ્હ અને તેવી રીતે કેટલુંક લખાણ છપાવેલુ, પણ સ્વર અર્ધ હોઈ શકે નહિ, તેથી તે પછીથી કાઢી નાંખી અની નીચે ટપકું (ફારસી તુકતો) મુકવાનુ ધોરણ રાખ્યું હતું. એ નિયમ આ કોશમાં પ્રવર્તે છે. અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી વિશે કવિશ્રી પછી સારામાં સારો વિચાર સદ્ગત નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટીયા એમણે કર્યો છે, છતાં હજી એ વિષયમાં ચોક્કસ સર્વાનુમતથી ગ્રાહ્ય નિયમો થઇ શકયા નથી, કારણ કે વિદ્વાનોની બુદ્ધિને તથા વિચારને મર્યાદા હોતી નથી, અને વિકલ્પોનું જોર વિશેષ છે, એટલે કેટલીક અનવસ્થા અને અવ્યવસ્થા આ વિષયમાં રહેવાની એમ લાગે છે. તેમા ગુજરાતી ભાષા મૂળે કુમળી છે, અને તેમાં જૂદી જૂદી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે એટલે જોડણી-વર્ણાનુપૂર્વી સંબધમાં મતભેદ રહેશે એવુ લાગે છે. ન. ઈ. દેશાઈ]

શબ્દ બનાવવા (બોલવા–લખવા) સારૂ વર્ણોને એક પછી એક એમ સાથે મુકવા (ભણવા–લખવા) ત્હેનું નામ **વર્ણાનુપૂર્વી** અથવા **અક્ષરજોડણી.**

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોની અક્ષરજોડણી વિષે હજી લગી કશાએ સદા સર્વત્ર ચાલે ત્હેવા નિયમ બન્ધાયા નથી. જહારે મરાઠાનો ઇતિહાસ છપાવવાનો હતો ત્હારે મિ. હાર્કનેસે મ્હને કહ્યુ હતુ કે 'જે જે શબ્દોને સારૂ તકરાર હોય તે તે જુદા કહાડીને મ્હને આપ કે હું જિલ્લાના વિદ્વાનો ઉપર મોકલાવુ'. મ્હેં તેમ કિધુ ને પોતે જિલ્લે મોકલવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં છપાવવાની તાકિદ થઇ તેથી જિલ્લે મોકલવાનું મોકુફ રહ્યું અને મ્હેં લખેલી પ્રત પ્રમાણે પ્રુફ તપાસ્યાં. વળી મિ. હાવર્ડે વર્ણશુદ્ધિ નક્કી કરવા સારૂ સન ૧૮૫૯ ના માર્ચમાં એક મણ્ડળી ઉભી કરી હતી, ત્હેમા હુંપણ સામેલ હતો–એ મણ્ડળી પણ કંઈ ન ઉકાળતાં એમની એમ ભાંગી પડી. મિ. હોપે પોતાના તાબેના ડેપ્યુટિ ઇન્સ્પેકટરોના સમ્મતથી જોડણી વિષે સન ૧૮૫૯ ની જાનેવારીમા કેટલાક નિયમો બાંધી તે નિયમો સાત ચોપડીમાં રાખવાની તજવીજ કરી છે. એ નિયમોમાંના ઘણાએક આગળ થવાનાં પુસ્તકોમાં વપરાય ત્હેવુ લાગતુ નથી. મ્હારો વિચાર આમ છે કે હજી ઘણા ગદ્ય ગ્રન્થો થયા નથી અને થોડાક ભાષાન્તર કરનારા સિવાયે પોતાના વિચારના ગદ્ય ગ્રન્થો લખનારા અને એવુ ઘણુંક લખનારા સને ૧૮૨૧ થી તે આજલગીમાં ભાગ્યે પાંચ હોય હવે ભાષા કેમ સુધરે ? ભાષાના નિયમ શોધવાને પ્રથમ તો સારા સારા ને મ્હોટા મ્હોટા ગ્રન્થો થવા જોઇયે અને એ થયા એટલે સ્હેજ જાણ્યામા આવશે કે આટલા વિદ્વાનોની વર્ણશુદ્ધિ રાખવાની રીત આવી છે તથા આટલાની આવી છે અને પછી એમાં જે રીત ઘણા જણે વાપરી હોય તે રીત ચાલુ રાખવી. હાલમાં નિયમો બાંધી એ નિયમો પ્હેલા બન્ધાયા છે માટે ખરાજ છે એમ સમજાવી નવા લખનારાઓને હદમાં રાખવા અને એઓની તરફના વિચાર બ્હાર ન પડવા દેવા એ મ્હોટો અન્યાય અને એથી મ્હોટો તોટો છે. જહારે ૩–૪ કોશ, ૨–૩ મ્હોટાં વ્યાકરણ અને ૧–૨ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણ બ્હાર પડશે ત્હારે જોડણીના નિયમો આપોઆપ સુઝી આવશે. માટે લોકોએ એવિષે ઘણી કાળજી રાખવી નહિ; તોપણ,

જે જ્હેનો વિચાર તે તેણે બ્હાર કહાડવો ખરો. મિ. હોપની ચોપડીમાં નિયમો છે તેમ કરનલ જેરવિસના વખતમાં છપાયલી ચોપડિયોમાં પણ છે બલકે એ નિયમો મિ. હોપની ચોપડીના નિયમો કર્તાં વધારે સારા તથા વ્હેલા સ્વીકારવા જોગ છે. કોલમ્બસનું વૃત્તાન્ત, હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ, મરાઠાનો ઇતિહાસ એ ત્રણ ચોપડિયોમાં પણ કેટલાક નિયમો છે.

જોડણી સમ્બન્ધી કેટલાક નિયમો જે મ્હને હાલ સારા લાગ્યાછે તે જણાવુંછઉં. હાલ કહેવાનુ કારણ આ કે જહાંસુધી સર્વાંનુમતે નિયમ ઠર્યા નથી ત્હાંલગી મ્હારાથી એકજ નિયમે મ્હારા ગ્રન્થોમાં લખાવાનું નહિ (અલબત ઘણે ઠેકાણે ઘણેક નિયમ રહેવાનો ખરો) અને વળી કારણ કે આજના નિયમો કાલના શોધ–વિચારથી બદલવા પડે. કેટલાક નિયમનાં મ્હારી પાસ કારણો પણ છે પણ તે ગ્રન્થ વધવાની બ્હિકે અહીં લખતો નથી.

અક્ષરજોડણી મુકરર કરવામાં ચાર વાતનો મુખ્ય વિચાર રાખવો જોઇયેઃ ૧ તો લોકમાં જ્હેવી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે ત્હેવી રીતે વર્ણ લખી જોડણી કરવી; ૨ જું, ઘણાક શબ્દો સંસ્કૃત ધાતુ ઉપરથી બન્યા હોય છે માટે ધાતુના વર્ણ ઉપર શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિ મ્હોટો આધાર રાખેછે; ને ત્રિજું એ કે સંસ્કૃત ઉપરથી જે જે નિયમે પ્રાકૃત ભાષાઓ થઇ છે તે તે નિયમો ઉપર ધોરણ રાખવુ અને ચોથું એ કે, વહિવટમાં વિદ્વાનના અને ભારી નરમ અવાજની પારખવાળા સુઘડ જનના કાનને સારૂ લાગે ત્હેવી રીતે વર્ણની જોડણી કરવી. હવે,

જે શબ્દો બોલાય છે ત્હેવા લખાય છે, મૂળ ધાતુના વર્ણથી ઘણા બદલાયા નથી, પ્રાકૃત ભાષાના નિયમને અનુસરી કાનને પણ સારા લાગે છે તે શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિને માટે કશીયે તકરાર હોયજ નહિ. પણ જ્હારે શબ્દો બોલાય છે ત્હેવા લખાતા નથી, રૂપમાં ધાતુ વર્ણથી ઘણા બદલાઇ ગયા હોય છે અને અભ્યાસવનાનાના કાનને કોમળ કઠોર સમજવાની શક્તિ નથી ત્હારે નિયમો બાંધવા ઘણા અઘરા થઇ પડે છે. એવા શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિ કરતા કેટલાક વિદ્વાન મૂળધાતુવર્ણનેજ ધોરણ ઠેરવે છે; પ્રાકૃત ભાષાના નિયમોને જ ધોરણ ઠેરવેછે; કેટલાક બોલવુ ત્હેવુ લખવુ એમ કહેછે અને કેટલાક, કાનને સારૂ લાગે ત્હેવું લખવું એમ કહેછે. મ્હારો વિચાર આ કે જ્હારે મૂળધાતુવર્ણથી શબ્દ ઘણોજ બદલાઇ ગયલો હોય ત્હારે ત્હેની વર્ણશુદ્ધિને માટે મૂળ ધાતુ ન જોતાં, પ્રાકૃત ભાષાનો નિયમ ન જોતાં, બિજાં બે ધોરણ ઉપર જોડણી કરવી–રાખવી; ને એમાં પણ બે ભાગ આધાર, બોલવુ ત્હેવું લખવું એ ઉપર અને એક ભાગ આધાર, કાનને સારૂં લાગે તે ઉપર. સંસ્કૃતમાંથી ભાષા નિકળી છે માટે અને પ્રાકૃત ભાષાઓના નિયમ છે માટે આપણે તે તે નિયમો પ્રમાણે આપણી ભાષાના નિયમ કરવા અને બોલાય ત્હેવુ ન લખવુ એ ખોટુ ભાષા ઉપરથી વ્યાકરણ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણ પણ સંસ્કૃત ભાષા ઉપરથી છે. લોકમાં ન બોલાતુ એવાનો કંઇ વ્યાકરણમાં નિયમ હોય નહિ. માટે, બોલાય ત્હેવું લખવું એ મ્હોટું ધોરણ સમજવું. હું છું સુરતનો ને મ્હારે માથે સ. હ વિશેષે વાપરવાનો કેટલાકે આગ્રહી દોષ મુકેલો પણ ત્હેની દરકાર ન રાખતાં, તેમ વળી સ્વગ્રામનું અને સ્વમતનું અભિમાન ન રાખતાં નિષ્પક્ષપાતે જે વિચાર મને સારા લાગ્યા છે (પછી ખોટા તો ખોટા ને ખરા તો ખરા) તે અહીં જણાવ્યાછે.

કોઇ પણ દેશમાં શુદ્ધભાષા, શ્હેરમાં રહેનાર કુલીન વિદ્વાન અને રાજદ્વારી ગૃહસ્થોની જાણવી.—વેપારી ધંધાદારીની નહિ. ઘણાં વરસ થયાં આખા ગુજરાતમાં કુલીન, વિદ્વાન અને રાજદ્વારી જન નાગરબ્રાહ્મણો છે માટે એની ભાષા શુદ્ધ. જે વેળા વડનગર વિસનગર ભાગ્યાં તે વેળા નાગરો જુદે જુદે મુકામે જઇને પોતપોતાના જથામાં પોતાની વડનગરી જુની ગુજરાતી રાખી રહ્યા. ને એમજ છે. હાલમા પણ નાગરની ભાષા બધે ઠેકાણે સરખી છે, અર્થાત્ આખા ગુજરાતમાં નાગર બ્રાહ્મણની ભાષા, બિજા બ્રાહ્મણ વાણીયાની ભાષા કર્તાં વધારે જુની (ખરી ગુજરાતી), વધારે શુદ્ધ અને વધારે સરસ છે

ન. લા.

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો મુખ્ય ત્રણ* પ્રકારે વપરાયછે.

૧ પોતાને મૂળરૂપેજ વપરાતા સંસ્કૃત અને બિજી ભાષાના શબ્દો. જહેવા કે, **કીર્તિ, કૃપા, ચન્દન, સિંહ** આદિ લઈ; **ખલક, ખુદા, બુલન્દ, અન્જુમન, આશકમાશુક, બેવફાઇ, મ્હોબત** વગેરે; **સેશન, જેલ, અપીલ, ટેબલ, પ્રેસ,** વગેરે.

૨ સંસ્કૃત અને બિજી ભાષાના અપભ્રશ શબ્દો. એ બે રીતના છેઃ—

(૧) જે શબ્દ મૂળરૂપથી જરાતરા બદલાયા હોય છે તે. જહેવા કે, **જમના** (યમુના), **ફૂળ** (ફૂલ), **વાઘ** (વ્યાઘ્ર) **સરવ** (સર્વ), **સઘળું** (સકલ), **જોગ** (યોગ), **આજ** (અદ્ય), **કવેસર** (કવીશ્વર) આદિલઇ; **અક્કલ** (અકલ), **વખત** (બખ્ત), **આસતે** (આહેસ્તે), **ખુશાલી** (ખુશહાલી), **દરિયો** (દરિયાવ), વગેરે; **ગવણડર** (ગવર્નર), **ઇન્જનેર** (ઇન્જનીયર), **કોચ** (કાઉચ) **સેકરટાર** (સેક્રેટરી) વગેરે.

(૨) જે શબ્દ મૂળરૂપથી ઘણાજ બદલાયાછે તે.— જહેવા કે, **અગિયારસ** (એકાદશી), **અજવાળું** (ઉજ્વલન), **અઠવાડિયું** (અષ્ટવાર ઉપરથી), **પૂજારાધે** (પૂજ્ય આરાધ્ય), **સૂથાર** (સૂત્રધાર), **વાડી** (વાટિકા), **ઘરાક** (ગ્રાહક), **પાણી** (પાનીયં), **ગાંઠ** (ગ્રન્થિ) આદિ લઇ, ફારસી ઉરદુમાંથી નિકળી ઘણાજ બદલાઇ ગયલા એવા શબ્દો ઘણા જુજ મળી આવવાના, એવા અંગ્રેજી છે ખરા. જહેવા કે, **અંગ્રેજ** (ઇંગ્લિશ), **કોસલ** (કાઉન્સિલ), **કબાટ** (કપબોર્ડ) વગેરે.

૩ મૂળભાષામાં છે ત્હેવા નહિ, અપભ્રંશ નહિ, પણ શુદ્ધ મૂળ—તલબદા ગુજરાતી શબ્દો.

મ્હોટો જથો અપભ્રંશનો છે તે ઉપરથી કેટલાક કહેછે કે તળબદા ગુજરાતી છેજ **નહિ** પણ **એ** કહેવુ ખોટુ છે. કેટલાક શબ્દ ધ્વનિવાચક નવા હોવા જોઇયે, કેટલીક વસ્તુના નામ નવાં હોવાં જોઇયે અને કેટલીક વસ્તુનાં નામ જુદે જુદે ઠેકાણે જુદા જુદાં હોવાં જોઇયે.

૪ **અક્ષરજોડણીના નિયમો** *

નિયમને કોઈ કોઈ બાધ તો આવેજ તોપણ સામાન્ય નિયમો આ પ્રમાણે હોવા.—

(૧) સંસ્કૃત શબ્દો તો મૂળપ્રમાણે શુદ્ધજ લખવા **વિચાર, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ભૂ, ભૂમિ, ભાનુ, સ્વયમ્ભૂ, નહિ, રૂઢિ, સ્ત્રી,** આદિ લઈ.

(૨) સંસ્કૃતના અપભ્રંશશબ્દો, તળબદા ગુજરાતી શબ્દો અને ઉરદુ ફારસી અંગ્રેજી શબ્દો, આપણામાં જે પ્રમાણે બોલાતા હોય તે પ્રમાણેજ લખવા.

(૩) થોડું રૂપાન્તર થયલું એવા અપભ્રંશો× જે પણ શુદ્ધ શબ્દ ગણાય તેઓને પણ વાપરવા. **જમના** (યમુના), **રત** (ઋતુ), **ગરવ** (ગર્વ), **પ્રીત** (પ્રીતિ), **કાળ** (કાલ), **ચન્તા** (ચિન્તા), **વિખ** (વિષ), **લખમી** (લક્ષ્મી) ઈત્યાદિ.

(૪) થોડું રૂપાન્તર થયલુ એવા અપભ્રંશ શબ્દોના પ્રારમ્ભમાં જે ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, તે મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો પ્રમાણે જ હ્રસ્વ દીર્ઘ હોવાં. (પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણની દરકાર ન રાખતાં) **શિખવું, જિતવું, નિત, રીત, પ્રીત, પૂરૂં, પૂનેમ, સૂતર, મૂતર, કીડી, વિસ, તિસ, ચાળિસ, દીપવું, કૂવો** ઇત્યાદિ

(૫) ઘણુ રૂપાન્તર થયલુ એવા અપભ્રશ અથવા તળબદા ગુજરાતી શબ્દોના અને મૂળ અથવા અપભ્રંશ ઉરદુ ફારસી વગેરે શબ્દોના આરમ્ભ, ઈ અથવા ઉ સ્વરથી અથવા એ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષરોથી થતા હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર હ્રસ્વ જ હોવા.

---

* એ ત્રણના પેટામા આવતા બિજા પ્રકારો આ છે —

(અ) અપભ્રંશ અને તળબદા ગુજરાતી શબ્દો, ત્રણ જિલ્લામા થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે જુદી જુદી રીતે વપરાયછે તે ઉપરથી ત્હેનાં **સુરતી, અમદાવાદી** અને **કાઠિયાવાડી** એવાં નામ આપવા ઠિક છે

(ઇ) તેમ વળી એકેક જિલ્લામા ગામડાના શબ્દો જુદા પડેછે તથા કેટલાક નવા હોયછે, વળી, જુના કવિયોએ પ્રાસાદિકને માટે કેટલાક શબ્દો મરડી મચેડી નાખેલા તથા કેટલાક નવા બનાવેલા હોય છે, વળી પારસીયોએ કેટલાક શબ્દો બગાડેલા તથા કેટલાક નવા કરેલા છે, એ ઉપરથી **ગામડિયાના, કવિયોના** અને **પારસીયોના** શબ્દો કહેવાય. એમા ગામડામા ચાલતા ધન્ધા સમ્બન્ધી શબ્દો ગ્રહણ કરવા, ...ના મચેડેલા નહિ પણ નવા બનાવેલા ગ્રહણ કરવા, ધન્ધા સમ્બન્ધી કેટલાક અને જે ચિજો આપણામા નહિ .. ચિજોના કેટલાક, પારસીયોના શબ્દ પણ ગ્રહણ કરવા

(ઉ) અંગ્રેજી શાસ્ત્રકળાના તથા દરબારી કામના કેટલાક નવા દાખલ થયાછે તે અને અન્યમા લખવાને કેટલાક નવા બનાવવામા આવે છે તે સઉ ગુજરાતી શબ્દોમાં ગણાવાના નવા બનાવવા વિષે કેટલાક કહે છે કે અંગ્રેજીમાછે તેજ રાખવા ને કેટલાક કહેછે કે સસ્કૃત નામ નવા ઘડી કહાડવાં સસ્કૃત નામ નવાં ઘડી કહાડવામા એક તો મ્હેનત, બિજુ એ કે, તે અંગ્રેજી શબ્દોના પૂર્ણાર્થસૂચક નહિ થવાના—વળી, એ નવા નામ સસ્કૃત કોશોમા નહિ મળવાના અને અંગ્રેજી શિખનારા ઘણી ગુચવણમાં પડવાના —માટે નવા નામ ન બનાવતા અંગ્રેજી શબ્દોજ મૂળ અથવા અપભ્રશરૂપે વાપરવા.

* એ નિયમો કવિતામા લાગુ પડવાના નહિ. કવિતાની વર્ણશુદ્ધિ સમ્બન્ધી વિચાર કાવ્યવિવેકમાં કરવામા આવશે.

× કેટલાક જણ કહેછે કે એ અપભ્રશો ન વાપરવા. **યમુના** લખવું ને **જમના** ના લખવુ, પણ મ્હારો વિચાર આમ છે કે બન્ને રાખવા, નહિ તો, ભાષાનો વિસ્તાર કેમ વધે ? સંસ્કૃતમાં પણ પૃથિવિ, પૃથ્વિ, ભૂ, ભૂમિ, અઙ્કુશ, અઙ્કૂષ, અઙ્કુર, અઙ્કૂર, તનુ, તનૂ; વધુ, વધૂ, વધૂટી, નારિકેર, નારિકેલ, નારિકેલી, નારીકેલ, નારીકેલી, નાલિકેર, આદિ લઇ શબ્દો છે ખરા, અલબત, લોક વિદ્વાન થતા જશે તેમ તેમ અપભ્રશો થોડા વાપરશે એ તો ઉઘાડું જ છે

બિજું, ત્રિજું અથવા તિજું, બિલવું, ચિકણું, જિલ્લો અથવા જિલ્હો ઇત્યાદિ, (ધી, જી આદિ કેટલાએક એકઅક્ષરના શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પાડવાનો નહિ); ઉધ, ઉલ, ખુટ, સુઓ, લુવો આદિ લઇ. (જૂ, લૂ આદિ શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પડનો નથી) તેમ, શબ્દને છેડે ઇ સ્વર અથવા ઈ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર દીર્ઘજ હોવા–બઇરી, બેટી, ઘોડી, સોની, લાકડી, દિકરી આદિ લઇ. અને શબ્દને છેડે ઉ સ્વર અથવા ઉ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર હ્રસ્વજ હોવા.–સાસું, નાખવું, બિજું, ન્હાનું, કારમું ઇત્યાદિ.

(૬) શબ્દોને વિભક્તિ લગાડતાં શબ્દાન્ત જે ઇ–ઈકાર અથવા ઉ–ઊકાર ત્હેનો હ્રસ્વ દીર્ઘમાં ફેરફાર કરવો નહિ. શબ્દનું મૂળ રૂપ હોય તેજ રાખવું કીર્તિ, કીર્તિથી; લક્ષ્મી, લક્ષ્મીનું; સોની, સોનીને; જાંબુ, જાંબુમાં ઇત્યાદિ.

(૭) શબ્દને છેડે અથવા વચમાં ઇકારની પછી લગોલગ અ, આ, ઉ, એ, ઓ અથવા ય, યા, યુ, યે, યો લખવાની રીત છે ત્હેમાં યવાળી ખરી જાણી ચાલુ રાખવી.–પણ એ યયાદિકને ચાંપી બોલવાં નહિ. સહિયર, મહિયારી, ચોધડિયું, કવિયે, ખડિયો ઇત્યાદિ. (શબ્દના પ્રારમ્ભની ઇ ની આગળ અ અથવા ય મુકવાની રીત છે તે તો ખોટીજ છે. એ ઠેકાણે તો ઇ ને અનો અથવા ઇ ને યનો યજ થવાનો. ઇઆદી, ઇયાદી નહિ, પણ યાદી).

એ ઉપરથી જોતાં, ઇ–ઈકારાન્ત શબ્દને, તૃતીયા વિભક્તિના અને બહુવચનના પ્રત્યય લગાડતી વખત (૬ ઠ્ઠો નિયમ રાખીને) યે ને યો હોવા (એ ને ઓ નહિ), હરિયે, લખમીયે; કવિયો, ચોપડીયો, નદીયો, સ્ત્રીયો* ઇત્યાદિ.

(૮) વચમાં† હનો ઉચ્ચાર થતો હોય ત્હેવા સઘળા શબ્દોમાં હને એના પૂર્વવર્ણ સાથે જોડી રાખવો.

દહાડો, મ્હોડે, મ્હોટું, ન્હાનું, મ્હડવું, મ્હડવું, કહાડવું, રહેવું, કહેવું (એનુ ભવિષ્યરૂપ કહઇશ એમ રાખવુ) જહાં અથવા જયાંહ, જહારે અથવા જયારે, શ્હેર, ન્હુરેણી, ત્હૉમત, ન્હોતું, રહોચું, ઢહાયું, મ્હને, મ્હે, મ્હારૂં, ત્હારૂં, એને, એનું; એવું, જહેવું, કહેવું ઇત્યાદિ.

(૯) અકર્મક અથવા સકર્મકના મૂળભેદ વિધ્યર્થમાં છેલ્લે વું; શક્યભેદમાં છેલ્લે આવું; અને પ્રયોજકભેદમાં છેલ્લે ઘણું કરીને આવવું થાયછે. બેસવું, લખવું; લખાવું; અને લખાવવું.

(૧૦) ધાતુસાધિત અવ્યયના ભૂતકાળનાં રૂપને નહિ પણ વર્તમાનકાળનાં રૂપને અનુસ્વાર હોવુ. અને ભૂતકાળમાં ને ની પ્રથમ દીર્ઘ ઈજ હોવી. ખાઈને, ભણીને, ઉઠીને; બેસતાં, શિખતાં આદિ લઈ.

(૧૧) ક્રિયાપદમાં ય તથા એ વાપરવાની રીત છે ત્હેમાં ય જ ખરો જાણવો. થાય (થાએ નહિ,) જાયછે, ખાયછે ઇત્યાદિ. તેમ, ઈની પાસે પણ યેજ થાય (એ નહિ)–જોઈયે, કરીયે, ખાઈયે ઇત્યાદિ.

(૧૨) ભવિષ્યકાળમાં જે ઈ તે દીર્ઘજ. સેવીશ, જઈશ, ખાઇશ, ઇત્યાદિ.

(૧૩) સસ્કૃત શબ્દનો છેલ્લો વર્ણ વ્યઞ્જન હોય તો તે ૧ લા નિયમ પ્રમાણે વ્યઞ્જનજ થશે; જેમકે અકસ્માત્; નીતિમાન્; બુદ્ધિમાન્, ધનવાન્, બલવાન્ (સસ્કૃતમાં ઇની પછવાડે માન્ ને અની પછવાડે વાન્ પ્રત્યય થાય છે ગુજરાતીમા એ નિયમ નથી) પણ,

(૧૪) અપભ્રશ તથા ગુજરાતી શબ્દોમાં અકારાન્ત શબ્દનો છેલ્લો અક્ષર વ્યઞ્જન જહેવો બોલાયછે પણ ત્હેને ત્હેવો લખવો નહિ. વાઘ, તરકટ, આજ, બેસ આદિ લઈ.

(૧૫) કેટલાક શબ્દની વચમાંના અક્ષરો પણ વ્યઞ્જન જહેવા બોલાય છે પરંતુ તે ત્હેવા લખવા નહિ. છોકરો, ખુરસી, ડગલું, સુલકી, પાઘડી, આંતરો એ શબ્દો, માણસ, ભોજન, કદમ વગેરેની પઠે બોલાતા નથી. ઉપલામાં ક, ર, ગ, લ, ઘ, ત એ વ્યઞ્જન જહેવા બોલાયછે.

(૧૬) જહાં બે ડ, ર ડ અથવા ય ડ બોલાયછે ત્હાં બે ડ અથવા ર ડ એ ખરા ને ય ડ ખોટા જાણવા–કડ્ડો, કરડો (કયડો નહિ); ઘડું, ઘરડું; મડ્ડો, મરડો, બડ્ડો, બરડો ઇત્યાદિ.

(૧૭) જહાં બે ણ, ર ણ અથવા ય ણ બોલાય છે ત્હાં બે ણ અથવા ર ણ એ ખરા ને ય ણ ખોટા જાણવા–ગોણ્ણી, ગોણ્ણી, ગોરણી, (ગોયણી નહિ), બણ્ણી, બણ્ણી, બરણી; ગણ્ણું, ગણ્ણું, ગરણું ઇત્યાદિ.

* સસ્કૃતમા સ્ત્રી શબ્દનુ બહુવચન સ્ત્રિય એવુ થાય છે માટે કોઇ કહેશે કે સ્ત્રી શબ્દ હ્રસ્વ લખવો પણ ના, મૂળ શબ્દ સ્ત્રી જે દીર્ઘ છે ત્હેનીજ સાથે આપણે કામ છે તેથી ૬ઠ્ઠા નિયમ પ્રમાણે એજ શબ્દ રાખવો ને પછી ૭ મા નિયમ પ્રમાણે યો જોડવો

† એ નિયમની બલિહારી છે-એથી બોલાયછે ત્હેવું લખાયછે, એટલુંજ નહિ પણ એ નિયમથી ઘણી અડચણ ને ઘણા સદેહ કપાઈ જાયછે. જોડાક્ષરની તકરાર તો હુ બહાનુ સમજુ છઉં, કેમકે આપણી ગુજરાતી લિપિમાં ઘણા ખરા જોડાક્ષર તો વર્ણોને એક બિજાની પાસે મુકી રાખ્યાથી બનેછે એ નિયમ ઉત્તમ છે મધ્યમ પદ્ધતિનો નિયમ હને જુદો રાખવાનો છે, જેમકે ડાહાયો, મોહોટો ઇત્યાદિ પણ પહાડ કરો, ઢહાપણ નાનું એમ લખવું તો સારૂ નહિ.

(૧૮) જે શબ્દો અઇ તથા ઐ એમ બન્ને રીતે લખવામાં આવેછે ત્હેમાં તે બન્ને ખરા. (ઐ રાખી અઇ ન રાખતાં ક્રિયાપદનાં રૂપમા ઘણી ગરબડ થઇ જાય વાસ્તે. જઇશતું જૈશ કરવું પડે) બઇરી, બૈરી; પઇડું, પૈડું; તઇયાર, તૈયાર; રઇયત, રૈયત ઇત્યાદિ

(૧૯) ઉરદુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર એ અથવા ઇ જ્હેવા થાય છે ત્હાં માત્ર ઇના ખરા જાણવા. ઇકરાર (એકરાર નહિ), મિલાપ (મેલાપ નહિ); ઇબારત, ઇમારત વગેરે.

(૨૦) ઉરદુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ઇયા, ઇઆ, અથવા યા એમ લખાય છે ત્હેમાં યા ખરા. યાદી (ઇયાદી, ઇંઆદી નહિ), યાળ વગેરે. (૭મો નિયમ જોવો)

(૨૧) ઉરદુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ય અથવા એ જ્હેવા લખાય છે ત્હાં ય ખરો. કાયદો (કાએદો નહિ), ફાયદો, વાયદો વગેરે.

(૨૨) કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચાર ઓ અથવા વો જ્હેવા થાય છે ત્હેમાં ક્રિયાપદમાં ઓ ખરા ને નામમાં વો ખરા. મુઓ, જુઓ, લ્હુઓ અને કૂવો, ચુવો, લુવો, ઇત્યાદિ.

(૨૩) દ્વિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય ને (ને નહિ).

(૨૪) ઉભયાન્વયી અવ્યય અને (અનેં નહિ).

(૨૫) ચતુર્થીનો પ્રત્યય સારુ (સારૂ નહિ. નિયમ ૫મો).

(૨૬) વિશેષણ સારું (સારૂં નહિ. નિયમ ૫ મો).

(૨૭) નપુંસકલિઙ્ગના ઉંકારાન્ત શબ્દને વિભક્તિ લગાડતાં એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં અનુસ્વાર હોવુ, છોકરાંને, છોકરાંઓને (કેટલાક જણ એકવચનમા અનુસ્વાર નથી રાખતા પણ એ ખોટુ).

(૨૮) નપુંસકલિઙ્ગના નામની પ્હેલા ઉંકારાન્ત વિશેષણ હોય તો એને એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમા અનુસ્વાર હોવુ. ત્હેનાં ઘરમાં (ત્હેના ઘરમાં નહિ), સારું બારણું, સારાં બારણાં ઇત્યાદિ.

(૨૯) ગુજરાતમા અકારાન્ત શબ્દના છેલ્લા વર્ણને ય જોડવાનો ચાલ છે તે ખોટો જાણી ય જોડવો નહિ. વાવ (વાવ્ય નહિ) આંખ, જાત ઇત્યાદિ

(૩૦) કેટલીક ચોપડીમા જોડાક્ષરને બદલે એકજ અક્ષર રાખવામા આવ્યા છે પણ એ ખોટું છે; જોડાક્ષરજ રાખવા. કિલ્લો, (કીલો નહિ), ચિઠ્ઠી (ચીઠી નહિ), ચોખ્ખો (ચોખો નહિ) ઇત્યાદિ.

(૩૧) શબ્દયોગી અવ્યય પણના અર્થમાં જે એ ને ઓ ત્હેમાં એ ખરો. હુંએ (હુંઓ નહિ) આવ્યો હતો.

બિજા કેટલાક દાખલાઓ નીચે પ્રમાણે છેઃ-

૧ અગણોતેર (ઓગણોતેર નહિ, જેમ ઓગણિસ, ઓગણતિસ, ઓગણચાળિસ તેમ).

૨ અહીં, આહિયાં (બન્ને ખરા)

૩ આંબાવાડી.

૪ આંબાવાડિયું.

૫ આ (આવતાને બતાવે છે)

૬ એ (ગયલાને બતાવે છે).

૭ ઉલ, ઓલ; ઉસિકું, ઓસિકું; ઉસિસું, ઓસિસું (એ સઉ ખરા).

૮ કંઈ; કાંઈ (બન્ને ખરા).

૯ કન્સાર, કસાર (કનસાર, કણસાર, કંસાર નહિ).

૧૦ કન્સારો (કસારો નહિ).

૧૧ કરૂંછઉં, કરૂંછ; કરેછે, કરેછ (એ રૂપ ખરા છે. તોપણ, કેટલેક ઠેકાણે છ ને કેટલેક ઠેકાણે છે વાપરવો વધારે સારો છે)

૧૨ કરયુ (કર્યુ, કયુ નહિ).

૧૩ કાન (કાંન નહિ). તેમ ઘાણી (ઘાંણી નહિ).

૧૪ કિજીયે.

૧૫ કિમતી.

૧૬ કિમ્મત (કીમત નહિ).

૧૭ કુંવર (કુંઅર, કુંએર નહિ)

૧૮ કેટલાએક, કેટલાક (બન્ને ખરા).

૧૯ કહોણી (કોણી નહિ).

૨૦ કૌવત, કઉવત (બન્ને ખરા)

૨૧ ક્યાંથી, કહાંથી (બન્ને ખરા)

૨૨ ખારવો (ખારુવો નહિ)

૨૩ ખુદા (ખોદા નહિ)

૨૪ ખ્વાબ (ખુવાબ, ખોઆબ નહિ).

૨૫ ગઢ (ઘડ નહિ. જુનાગઢ)

૨૬ ગભરાટ (ઘબરાટ નહિ)

૨૭ ગાંધી (ઘાંધી નહિ).

૨૮ ગુમાસ્તો (ગુમાશ્તો નહિ).

૨૯ ઘઉ (ગહું નહિ).

૩૦ ઘડી (ગઢી નહિ).

૩૧ ચશ્માં, ચશમાં, ચસમાં (ત્રણે ખરા)

૩૨ ચાંલો, ચાંલ્લો, ચાંદલો (ત્રણે ખરા).

૩૩ છિંક (છીંક નહિ)

૩૪ છિંટ (છીંટ નહિ).

૩૫ છું, છઉ (છૌં નહિ).

૩૬ છેયે (છિયે નહિ).

૩૭ જગા (જગ્યા નહિ).

૩૮ જવલ્લે (જવલે નહિ).

૩૯ જવાબ (જબાપ, જવાપ નહિ).

૪૦ જવું, જાવું (બન્ને ખરા).
૪૧ જાંઘ (ઝાંગ, ઝાંઘ નહિ).
૪૨ જ્ઞાન (ગનાન નહિ).
૪૩ ઝઘડો (જઘડો નહિ).
૪૪ ઝમ્પ (જમ્પ નહિ).
૪૫ ઝવેર (જહવેર, જવેર નહિ).
૪૬ તુટવું (ટુટવુ નહિ).
૪૭ થઇ (થયી નહિ.—જેમ થયો થયું તેમ.)
૪૮ દણ્ડ, ડણ્ડ (બન્ને ખરા).
૪૯ દાટવું, ડાટવું (બન્ને ખરા). -
૫૦ દુખ, દુ:ખ (બન્ને ખરા).
૫૧ ન હોય, ન્હોય (બન્ને ખરા.)
૫૨ નાખવું (લાખવું નહિ).
૫૩ નાત, ન્યાત, જ્ઞાતિ (બધા ખરા).
૫૪ નાતીલો (ન્યાતીલો નહિ)
૫૫ નિમવું (નેમવુ નહિ).
૫૬ પગ, પાગ (બન્ને ખરા).
૫૭ પાંચસેં, પ્હાનસેં, પાંચશેં (બધા ખરા).
૫૮ પેદાશ, પેદાસ (બન્ને ખરા).
૫૯ બન્નયો, બન્ને, બેઉએ (એ બધા ખરા, બેહુએ નહિ)
૬૦ બુદ્ધિ, બુધ્ધિ (બન્ને ખરા).
૬૧ બહુ (બૌ, બઉ નહિ).
૬૨ મડદું, મુડદું (બન્ને ખરા).
૬૩ માલમ; માલુમ (બન્ને ખરા).
૬૪ રૂપિયો, રૂપૈયો (બન્ને ખરા).
૬૫ લઈને (લેઇને નહિ).
૬૬ લાંબુ, લામ્બું (બન્ને ખરા).
૬૭ લિધેલાછે, લિધાછે (બન્ને ખરા).
૬૮ વરસાદ, વર્ષાદ (બન્ને ખરા).
૬૯ વિષે (વિશે નહિ).
૭૦ સઉ (સૌ, સહુ નહિ).
૭૧ સઘળું (સગળું નહિ).
૭૨ સાંસું, સ્હાસું (સાંભુ, સામ્ભુ નહિ).
૭૩ સુનું; સોનું (બન્ને ખરા).
૭૪ સેંકડો (શેંકડો નહિ).
૭૫ સોની (સુની નહિ).
૭૬ હેંકાર, અહઙ્કાર (બન્ને ખરા)
૭૭ હજી, હજુ (બન્ને ખરા).
૭૮ હું, તું (હૂં તૂં નહિ).

લિપિ વિષે

[નોંધ: આ ગ્રન્થના ૨૮ મે પાને લિપિ વિષે કવિશ્રીએ થોડુંક જણાવેલું છે. તે સાથે તેમનો આ લેખ વાચવો. ન. હ. દેશાઇ]

ગુજરાતી લિપિમાં એક ઈ, એક ઊ, (ઋ, ઙ, ઞ, ય, ષ, ળ, ક્ષ ને જ્ઞ તો નહિજ), યને માટે એ, અને ષ તથા ક્ષને માટે ખ વર્ણો હતા. ગુજરાતી લિપિ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ હોવાથી તે, માત્ર વેપારીયોના નામાઠામાંમાં, કામકાજના કાગળપત્રોમાં, સરકારી કામના કાગળોમાં અને કવિયોના ગ્રન્થોમાં વપરાતી જોવામાં આવીછે. હાલના જહેવા ગદ્યગ્રન્થોમાં વપરાઈ નથી. કેટલાંક સંસ્કૃતનાં ભાષાન્તરો (ગદ્યમાં) બાળબોધ લિપિમાં લખાયાં છે. ગુજરાતી લિપિ, ગ્રન્થ લખવાને અનુકૂળ નહિ તેથી અને બિજી પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થો બાળબોધમાં છે, માટે કરનલ જેરવિસના વખતમાં સઘળાં પુસ્તકો બાળબોધમાં છપાયાં. પણ પછી એ લિપિ, ધનવાન ગુજરાતીયોને તથા રહેંચા ગુજરાતીયોને અને પરદેશી પારસીયોને અઘરી લાગ્યાથી (વ્હેલી વિદ્યા પસરે એવે બ્હાને) ગુજરાતી લિપિમાં ગ્રન્થ લખાવા માંડ્યા અને વ્યાકરણ, ઇસપનીતિ, પઞ્ચોપાખ્યાન આદિલઇ કેટલાક ગ્રન્થો એ લિપિમાં લખાયા, પણ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ લિપિમાં ગ્રન્થ શોભેજ નહિ એમ પાછો વિચાર થતાં એવું ચાલ્યુ કે ગુજરાતી લિપિને બાળબોધના જહેવી શુદ્ધ તથા પૂર્ણ કરવી પણ ગ્રન્થ તો એજ લિપિમાં લખવા—એ રીતે ગુજરાતી લિપિ (બઙ્ગાલી લિપિની પેઠે) ગ્રન્થો લખવામાં બ્હોળી વપરાવા લાગી.

બાળબોધ લિપિ, ન બદલતાં ચાલુ રાખી હત તો બિજી ભાષા બોલનારને ગુજરાતી શિખવું સ્હેલ પડત; વળી હિન્દુસ્તાની, મરેઠી આદિલઈ પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થોની લિપિ બાળબોધજ છે ત્હેવી આપણી પણ રહત. યુરપખણ્ડના સઘળા દેશોની ગ્રન્થલિપિ એકજ છે તેથી યુરપખણ્ડને કેટલો લાભ અને માત્ર હિન્દુસ્તાન દેશના જુદા જુદા ભાગોની જુદી જુદી ગ્રન્થલિપિ હોવાથી સર્વ દેશોને તો રહ્યો પણ અક્કેકા ભાગના લોકને કેટલો અલાભ છે!! ન. લા.

(ઈ. સ. ૧૮૬૫, માર્ચ)

નર્મકોશ.

ગુજરાતી.

(શબ્દાર્થ સંગ્રહ.)

અ.

અ, દેવનાગરી (સંસ્કૃત) તથા ગુજરાતી લિપિનો પ્રથમ અક્ષર, સ્વરજાતિ મૂળાક્ષરમાંનો પેલો;– એ, ક્ ખ્ આદિ વ્યઞ્જનોમાં ભળેથી તે વ્યઞ્જનોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થાય છે. ૨ વ્યઞ્જન વર્ણથી આરમ્ભાતા શબ્દની પૂર્વે જોડાયાથી નિષેધ–અભાવ–નહિ–વિનાનો અર્થ રાખે છે, **અબોલા, અવાવરું, અપાર** ઇ૦– એજ અર્થમાં એ સ્વર જ્યારે સ્વરાદિ વર્ણસાથે જોડાય છે ત્યારે **અન્** રૂપે થાય છે—અન્ × અન્ત=**અનન્ત, અનાસ્થા, અનાદર** ઇ૦ ૩ કેટલાક શબ્દમાં અ, નિરર્થક વધેલો છે–લોપનુ **અલોપ,** વૃથાનુ **અવરથા,** સ્ત્રીનું **અસ્ત્રી,** એમ રૂપ થયાં છે.

અં, એ અવ્યય એક્કારી–તુચ્છકારનો અર્થમાં વપરાય છે, વળી, ન સહન થતા દુ:ખની પણ સૂચના કરે છે **અંહં,** એ આશ્ચર્યસૂચક અવ્યય છે

અંશ, પુ૦ [સં૦ અંશ:–ભાગ પાડવા, વેંચી આપવુ] ભાગ; હિસ્સો; વાટો, વિભાગ; કળા એ શબ્દ બીજાની સાથે સયુક્ત થયલો વિશેષે વપરાય છે **જ્વરાંશ, પિત્તાંશ, જલાંશ** ઇ૦. ૨ જે ઈશ્વરી ગુણ અથવા એમાંનો, જે કેટલોક પ્રસાદથી અથવા સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થયો હોય તે, પ્રસાદ, સસ્કાર " જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમા ઠરે" (દયારામ) ૩ એકાદા ગોળનો ૩૬૦ ભાગમાંનો અંક્કો– (**અક્ષાંશ, રેખાંશ** ઇ૦). ૪ અપૂર્ણાંકમા લીટીની ઉપરનો જે અંક તે,–¾ એમા ત્રણ એ અશ ને ચાર એ છેદ કેવાય છે ૫ લેશ, થોડુંક તે–દુધમાં પાણીનો અંશ છે. ૬ ખભો.

અંશાવતાર, પુ૦ જેમા પરબ્રહ્મના થોડા ઘણા અંશ હોય તેવો અવતાર પરશુરામ, રામ ઇ૦, એ અંશાવતાર અને કૃષ્ણ તે પૂર્ણકળા અવતાર

અંશી, વિ૦ અંગવાળુ, સસ્કારી ઈશ્વરપ્રસાદિત. તે અંશી કેવ છે દેવાંશી એટલે જેનામા દેવનાં તેજ–ગુણનો અંશ હોય તેવુ (જન).

અંશુ પુ૦ [સં૦ અંશ:–ભાગ પાડવો અથવા અંશૂ–વ્યાપીરેવુ] સૂર્યકિરણ ૨ પ્રકાશ ૩ સૂર્ય

અંશુમાન્, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય

અઋણી, વિ૦ [સં૦ અનૃણ] જેને ઋણ–કરજ ન [હોય તે.

અક, ન૦ [સં૦] દુ ખ, ૨ પાપ.

અકડબાજ, પુ૦ [હિં૦] અક્કડ (૨ જા અર્થમાં).

અકડાઅકડી, સ્ત્રી૦ સરસાસરસી; હોસાતોંસી

અકડાઈ, સ્ત્રી૦ ભભકા–તોરથી રેવુ તે ૨ બેડસાઈ, પતરાઈ; ગદાઈ, રહી જવું

અકડાવું, ક્રિ૦ અ૦ તોરમાં રેવું; લાલા-ઇશકી થઈ ભભ- [કામા કરવું–મરડાવુ

અકણ્ટક, વિ૦ [સં૦] કાંટા વગરનુ. દુશ્મનો વગરનુ.

અકથ, વિ૦ કથેલુ–કયેલું નહિ તેવુ

અકનિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] સૌથી નાનું નહિ તેવુ ૨ બુદ્ધા- [વતારનુ નામ.

અકનોમકનો, ન૦ એક જાતનું ઘાસ.

અકબરી, વિ૦ [આ૦] અકબર બાદશાહે કાઢેલો (શિક્કો–કાયદો–રિવાજ વિગેરે)

અકર, વિ૦ [સં૦] જેને હાથ નહિ તેવા (જન), એક હાથવાળો, બાગો

અકરમણ, સ્ત્રી૦ અકરમી સ્ત્રી, નિર્ભાગી

અકરાંતિયું, વિ૦ [સં૦ અતિક્રાન્ત] ખાંના–પીતાં અકળાય તોપણ ખાયાં–પીયા કરે તેવું, ખાતા ધરાયજ નહિ તેવુ (જન)

અકરાકેર, પુ૦ ઘણો જુલમ

અકરાતું, વિ૦ અકરાંતિયુ

અકરાળવિકરાળ, વિ૦ [સં૦ કરાલનું અકરાળ ને વિકરાલ] અતિભયાનક, ભયંકર, ડગમણુ

અકર્ણ, પુ૦ [સં૦] સાપ ૨ કાન વગરનો બહેરો.

અકર્તવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન કરવા જોગ.

અકર્તા, પુ૦ [સં૦] કર્તા–કરનારો નહિ તે.

અકર્મક, વિ૦ [સં૦] જેમા કર્મ ન હોય તે (ધાતુ–ક્રિયાપદ–પ્રયોગ) [૨ અભાગિયા.

અકર્મી, વિ૦ [સં૦] અવહિત–દુષ્ટ કર્મ, કરનાર

અકલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] અક્કલ.
અકલી, વિ૦ બુદ્ધિમાન્; તર્કી. ૨ સમજુક, શાણું.
અકલ્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કલ્પિત-બનાવટનું નહિ તે, સાચું ૨ મૂળ; પ્રકૃત; અસલ. [ખુરુ.
અકલ્યાણ, ન૦ [સં૦] ભુંડું, માઠુ, નઠારુ, અશુભ,
અકસ, પુ૦ દ્વેશ, કીનો
અકસર, અ૦ [આ૦] વિશેષે, મુખ્યત્વે, ઘણુંકરીને ૨ કદાપિ, વેળાએ
અકસીર, વિ૦ [આ૦] લાગુ પડે-અસર કરે તેવુ, રામબાણ, આબાદ ૨ સ્ત્રી૦ હીણી ધાતુનું સોનુ-રૂપુ કરનાર જે રસાયન તે (પારસમણિ).
અકસ્માત, અ૦ [સં૦] એકાએક, અણચિન્ત્યું. [તેવુ
અકળ, વિ૦ [સં૦ અકલિત] કળી-સમજી ન શકાય
અકળવિકળ, આકળવિકળ.
અકળામણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આકુલતા] મનમાંનો ગભરાટ ૨ ગભરાટથી થતુ દુ:ખ.
અકળાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમા ગુચવાવું-ગભરાવું ૨ ગભરાટથી દુ:ખી થવું
અકળિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦ અ; કલિત; કલ-ગણવુ-ગતિ કરવી] ન સમજાયુ-ગણાયુ-પોચીવળાયુ હોય તેવુ
અકાજ-રજ, વિ૦ અકારત, ફોકટ. ન૦ અકલ્યાણ, હાનિ, નુકસાન.
અકાબર, પુ૦ [આ૦] ઓધેદાર, પદવીવાળો ગૃહસ્થ
અકારત, અ૦ [સં૦ અકાર્થ] મિથ્યા, ફોકટ, નકામુ ૨ અઘટિત, અયોગ્ય
અકારું, વિ૦ અણગમતુ, અભાવવાળુ, નાપસન્દ.
અકાળ, પુ૦ યોગ્ય કાળ-સમો નહિ તે, કમોસમ, કરત (એ શબ્દ બિન્નસાથે જોડાયલો જ વપરાય છે)
અકાળમૃત્યુ, જે સમયે ન થવુ જોઈયે તે સમ થયલુ મૃત્યુ
અકાળવૃષ્ટિ, કરતે થયલો વર્ષાદ, માવઠું
અકિઞ્ચન, વિ૦ [સં૦] દરિદ્રી, કઙ્ગાલ
[illegible]કીક, પુ૦ [આ૦] હલકી કિમ્મતનો રઙ્ગીન ચળકતો [illegible]થ્થર, ખોટો હીરો
[illegible]ણ્ઠિત, [સં૦] તીક્ષ્ણ.
[illegible]કુલીન, વિ૦ નીચા કુળનુ, કુળહીન (જન)
[illegible]કૃત, ન૦ [સં૦ અકૃત્ય] પાપ [કપટવગરનુ
[illegible]કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] સ્વાભાવિક, કુદરતી ૨ સાચું
[illegible]ટી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અકોટ-સોપારીનુ ઝાડ અકોટી [illegible]પારીના ફાડચાના આકારની હોય છે] સ્ત્રિયોને કાને [illegible]નું સોનાનુ ગોળ ઘરેણુ; ઝુમખાવાળુ મોટુ લોળિયુ
[illegible] વિ૦ [સં૦] અજ્ઞાન; મૂર્ખ.
[illegible]૦ [હિં૦ અકડ] ટટાર, છાતીના સીનો[illegible]નુ એંડેલુ-ઊભેલુ-ચાલતુ (જન) ૨ છાતીના [illegible]ના આકડાથી ને લુગડાલત્તાંથી ભપકો [illegible]નાર, છેલ બની ભપકો કરનાર.

અકર્મી, વિ૦ [સં૦ અકર્મી. ગુ૦ અ-નહિ અથવા ખરાબ ને કરમી-નસીબદાર] અભાગિયુ, કમનસીબ ૨ બુદ્ધિ વિનાનુ, ઠોઠ "અક્કરમીના દડિયા કાંણા, અક્કરમી નિશાળિયાને વટાણાં ઘણા, અક્કરમી માટી વૈયર ઉપર શરો," એવી કેવતો છે
અક્કલ, સ્ત્રી૦ [આ૦ અકલ] બુદ્ધિ, સમજ ૨ ડાપણ ૩ તર્ક અક્કલ દોડાવવી-પોચાડવી-ચાલવી-ગૂમ થવી ઇ૦ એમ, અને અક્કલનો દુશ્મન-સાગરીત-ઊંધો-એમ પ્રયોગમાં વપરાય છે "અક્કલ બડી કે ભેંસ" એ કેવત છે
અક્કલગરો, પુ૦ એક જાતના છોડનુ મુળિયુ એ ધાતુપુષ્ટિના વસાણામા ગણાય છે એ તોતડા માણસની-ગોપટની જીભ વાળવાસારુ તેને આપવામા આવે છે
અક્કલમન્દ-વન્ત-વાન, વિ૦ [અકલ, ને ફા૦ મન્દ તથા સં૦-વાન્-વન્ત] અક્કલવાળુ, બુદ્ધિમાન્, ૨ ડાયુ ૩ તર્ક ઉઠાવનાર ૪ હોશિયાર
અક્કલ-હોશિયારી, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] એ બે શબ્દો એકજ અથવા સમ્બન્ધી અર્થમાં- (અક્કલ ને તેથી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાય છે
અક્કેક-કું, વિ૦ પ્રત્યેક, દરેક ૨ એક પછી એક.
અક્ટોબર, પુ૦ [અં૦] અઙ્ગ્રેજી વર્ષનો દશમો મહિનો-એકતિસ દાડાનો (આસો-કારતકમાં)
અક્રૂર, વિ૦ [સં૦] દયાળુ, માયાળુ ૨ કૃષ્ણની માના કાકા તથા તેઓના એક ભક્ત.
અક્ષ, પુ૦ [સં૦] રમવાના પાસા ૨ માળાના મણકારૂપે વપરાતાં કેટલીક જાતના બી-રુદ્રાક્ષ, ભદ્રાક્ષ, ઇંદ્રાક્ષ ઇ૦ ૩ પૈડાની વચમાનો આંક ૪ અલિ, આંખ (કવિતામા). ૫ **અક્ષવૃક્ષ.** ૬ ઇન્દ્રી ૭ રાવણનો પુત્ર ૮ આતમા ૯ જન્મથી આંધળો માણસ. ૧૦ કાયદો
અક્ષણિક, [સં૦] હમ્મેશા રહેનાર, નાશ વિનાનુ.
અક્ષત, પુ૦ [સં૦] છાલાંવાળા ચોખા, ભાત, ડાંગેર, સાળ ૨ સેકેલુ અનાજ, ધાણી અક્ષત છાટવા-દેવ બ્રાહ્મણને અથવા બ્રાહ્મણે આશીર્વાદ ભણી યજમાનને. અક્ષત ઉતારવા-ભૂત વગેરે આડાનો સન્દેહ આવ્યાથી શુ છે તે ગુણી પાસેથી જાણી લેવાસારુ સપડાયલા માણસના માથાઉપર અનાજના દાણા સાતવાર ફેરવવા (ને પછી પોટલી બાધી તે સુતુ હોય ત્યા માથાતળે મુકવી)
અક્ષત, વિ૦ [સં૦-અ; ક્ષત-ભાગેલુ-તુટેલુ-નાશ પામેલુ] નુકસાન વગરનુ, સલામત ૨ આખુ, તુટેલું-ખાડુ થયલુ નહિ તે
અક્ષય, વિ૦ [સં૦ અ, ક્ષય. ક્ષિ-ઘસાઈ જવુ-ખરી પડવુ-થોડે થોડે નાશ પામવો.] નાશ ન પામે તેવુ-અભઙ્ગ; હમ્મેશ રે તેવુ, અખુટ અક્ષયકીર્તિ-ભાગ્ય ઇ૦. મનુષ્યને પણ કેવાય કે અક્ષય ગે

અક્ષય-તૃતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૈશાખસુદ ત્રીજ. એ દિવસે મુએલાંને નામે બ્રાહ્મણોને પાણીથી ભરેલાં નવા માટલા વગેરે આપવામાં આવે છે [વાસણ

અક્ષય-પાત્ર, ન૦ [સં૦] જેમાંની વસ્તુ કદી ન ખુટે તેવુ

અક્ષયી, વિ૦ [સં૦] અક્ષય.

અક્ષર, પુ૦ [સં૦ અ, ક્ષર. ક્ષર-પિગળવું-વેવું-ખરવું] મોમાંથી નિકળતો સ્વર-અવાજ. વર્ણ એ અથવા એઓ એકઠા મળી શબ્દરૂપે એકાદો અર્થ સૂચવેછે "ગૃહસ્થને મોંડેથી આવા અક્ષર નિકળવા એ ઘટારત તો નહિ." ૨ એ સ્વર-અવાજનું જે ચિહ્ન લખવામાં આવે છે તે, હસ્તાક્ષર; હરફ. અક્ષર વાળવા-ઘુટવા ૩ (વ્યાકરણમાં) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યન્જન -મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર. ૪ (છત્રીના લેખના) " ભસ્મે અક્ષર નાખ્યા ભુંસી" (શિવાનન્દ) ૫ ભણવા ગણવાની વિદ્યા- "શત્રુ અક્ષરમાં પૂરો' (ન૦ ક૦), એ અર્થમા અક્ષરશત્રુ શબ્દ પણ છે ૬ મેણુ; ભાર. અક્ષર ઉતારવા-મેણ ટાળવું; માથેથીભાર ઉતારવો, ઠપકો ન મળે તેવુ કરવું. ૭ અવિનાશી ઈશ્વર; બ્રહ્મ.

અક્ષર, વિ૦[સં૦] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવું; અવિનાશી.

અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોના અક્ષર લખવાની રીત. [પણ મુકી ન દેતાં.

અક્ષરશઃ, અ૦ [સં૦] અક્ષરે અક્ષર; એક અક્ષર

અક્ષરશત્રુ, વિ૦ [સં૦] જેને ભણવા-લખવાં-વિદ્યાસાથે શત્રુવટ હોય તે; મૂર્ખ, ૬ [આવડે નહિ તે.

અક્ષરશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] જેને કંઈજ ભણતા લખતા

અક્ષરી, વિ૦ [સં૦] અક્ષરનુ-વાળુ-સમ્બન્ધી પઞ્ચાક્ષરી મન્ત્ર.

અક્ષવૃત્ત, ન૦ પૃથ્વિનાં પૃષ્ઠભાગપર દોરેલાં જે વૃત્ત-ગોળ લીટી થકી અક્ષાંશ જણાય છે તે

અક્ષાંશ, પુ૦[સં૦] પૃથ્વિના પૃષ્ઠભાગપર ઉત્તરદક્ષિણ ધ્રુવથી મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિષુવવૃત્ત) તે થકી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાયે હરકોઈ જગાનું જે અન્તર તે.

અક્ષાણું, અખ્યાણું.

અક્ષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંખ

અક્ષિન્ક, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષીવ] જે ભસ્મ-ખાખ, ગાળેલી હીણી ધાતુમા મુકવાથી એ સોનું-રૂપુ થાયછે તે

અક્ષોટ; [સં૦] અખોડ.

અક્ષોણી, અક્ષૌહિણી.

અક્ષોભ્ય, [સં૦] સ્થિર.

અક્ષૌહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષ-ગાડી, ઊહિણી-સમુદાય] મોટું સૈન્ય-જેમા ૧૦૯૩૫૦ પાયદળ, ૬૫૬૧૦ ઘોડા, ૨૧૮૭૦ રથ ને ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખડ, વિ૦ વાપરવામા ન આવતું હોય તેવું-વાસણ કુવો વગેરે.

અખડદાડા, પુ૦ કંઈ કામ કરવું ગમે નહિ-કંટાળો આવે તેવા દાડા (ઉનાળાના)

અખડાવું, ક્રિ૦ અ૦ અથડાઈ પડવુ, નિષ્ફળ થવુ 'જો એવા સ્વાર્થી થયા તો અખડાઈ પડશો'

અખડખખડ, વિ૦ ખાડા ખૈયાવાળુ, ટગ ટાળ વગરનુ.

અખણ્ડ, વિ૦ [સં૦] આખુ, પૂર્ણ; ભાંગેલુ-તુટક નહિ તે ૨ સર્વ કાળ સરખુ, હમ્મેશ અખણ્ડ દીવો 'અખણ્ડ તપજો તારૂ હેવાતન, તન થજો શશ સાન' (શ) પ્રે.

અખણ્ડ-સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનુ સૌભાગ્ય-હેવાતન; વૈધવ્યથી ખણ્ડિત ન થતા સતત રેવું તે

અખણ્ડ-સૌભાગ્યવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અખણ્ડ હેવાતનવાળી સ્ત્રી-એવો આશીર્વાદ દેવાય છે

અખણ્ડિત, વિ૦ ધા૦[સં૦] ખાડુ ન થયલું તે, વચમાથી તુટેલુ નહિ તે આખુ; પૂર્ણ ૨ નિરંતર હોય તેવુ

અખતરું, વિ૦ નઠાર, ખરાબ

અખતરો, પુ૦ [ફા૦] નવુ જાણવાને-શોધવાને-પ્રાપ્ત કરવાને જે જે યુક્તિ કરવી તેમાંની એકેક, પ્રયોગ.

અખત્તર, વિ૦ મેલુ, ગન્દુ; નઠારુ

અખત્તરડાયું, વિ૦ જોઈયે તેથી વધારે ડાયુ, દોઢડાયુ; આગળ વધારતુ બોલનાર

અખત્યાર, પુ૦ [અ૦] અમુક કામ કરવા સમ્બન્ધી મળેલી જે સત્તા તે; અધિકાર [પણ, ધણીપણ

અખત્યારી, સ્ત્રી૦ મળેલી સત્તા-છૂટ. ૨ અધિકારી-

અખબાર, પુ૦ [અ૦] વર્તમાન; સમાચાર ૨ વર્તમાન પત્ર [છતી ?

અખમ, વિ૦ અસમર્થ 'હું શુ તે કામ કરવે અખમ

અખર, વિ૦ [સં૦] કોમળ "અખર નખર પાતે, પૃષ્ઠ જો આ થવાનું" (પ્રે૦ સત્યભામા)

અખરામણ, ન૦ દૂધનું દહીં બનાવવા સારુ દૂધમાં જરાક દહીં, છાસ વગેરે ખટાસ મેળવવી તે; મેળવણ, મોરવણ, અધ્રકણ; આખરણ

અખરોટ, ન૦ અખોડ.

અખાજ, ન૦ ખાવા જોગ નહિ તે.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુ૦ પડાઈમા વાત ઉડાવવી તે; દીઠું ન દીઠુ-સાભળ્યુ ન સાભળ્યુ એમ કરી નાખવુ તે; ન ગણકારવું-લેખવવું અખાડાકાન પણ કેવાય છે. ૨ નજર ચોરાવી ચાલી જવુ, નાસીજવું; સટીજવુ. અખાડા કરવા કેવાય છે.

અખાડી, સ્ત્રી૦ આખાટી.

અખાડો, પુ૦ [હિં૦] કસરત કરવાની એકાદી જાહેર જગા;-જોરકુસ્તી કરવાનો-ગાયનનો-અભ્યાસ; કરવાનો

અકલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] અક્કલ.
અકલી, વિ૦ બુદ્ધિમાન્; તર્કી. ૨ સમજુક, શાણુ
અકલ્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કલ્પિત–બનાવટનુ નહિ તે; સાચુ ૨ મૂળ, પ્રકૃત; અસલ [બુરુ.
અકલ્યાણ, ન૦ [સં૦] ભુડું, મા ઠુ, નઠારુ, અશુભ,
અકસ, પુ૦ દ્વેશ; કીનો
અકસર, અ૦ [આ૦] વિશેષે, મુખ્યત્વે, ઘણુકરીને. ૨ કદાપિ, વેળાએ
અકસીર, વિ૦ [આ૦] લાગુ પડે–અસર કરે તેવુ, રામબાણ, આબાદ ૨ સ્ત્રી૦ હીણી ધાતુનુ સોનુ–રૂપુ કરનાર જે રસાયન તે (પારસમણિ).
અકસ્માત, અ૦ [સં૦] એકાએક; અણચિન્ત્યુ [તેવુ
અકળ, વિ૦ [સં૦ અકલિત] કળી–સમજી ન શકાય
અકળવિકળ, આકળવિકળ.
અકળામણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આકુલતા] મનમાંનો ગભરાટ. ૨ ગભરાટથી થતુ દુ ખ.
અકળાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમા ગુચવાવુ–ગભરાવુ ૨ ગભરાટથી દુ ખી થવુ
અકળિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦ અ; કલિત; કલ–ગણવું–ગતિ કરવી] ન સમજાયુ–ગણાયુ–પોચીવળાયુ હોય તેવુ.
અકાજ–રજ, વિ૦ અકારત, ફોકટ. ન૦ અકલ્યાણ, હાનિ, નુકસાન.
અકાબર, પુ૦ [આ૦] ઓધેદાર; પદવીવાળો ગૃહસ્થ
અકારત, અ૦ [સં૦ અકાર્ય] મિથ્યા, ફોકટ; નકામુ ૨ અઘટિત, અયોગ્ય
અકારું, વિ૦ અણગમતુ, અભાવવાળુ; નાપસન્દ
અકાળ, પુ૦ યોગ્ય કાળ–સમો નહિ તે, કમોસમ, કરત (એ શબ્દ બિજાસાથે જોડાયલો જ વપરાય છે)
અકાળમૃત્યુ, જે સમયે ન થવુ જોઈએ તે સમ થયલુ મૃત્યુ
અકાળવૃષ્ટિ, કરતે થયલો વર્ષાદ, માવઠુ.
અકિઞ્ચન, વિ૦ [સં૦] દરિદ્રી, કઙ્ગાલ
અકીક, પુ૦ [આ૦] હલકી કિમ્મતનો રઙ્ગીન ચળકતો પથ્થર, ખોટો હીરો
...ણ્ઠિત, [સં૦] તીક્ષ્ણ
...કુલીન, વિ૦ નીચાં કુળનુ, કુળહીન (જન)
અકૃત, ન૦ [સં૦ અકૃત્ય] પાપ [કપટવગરનુ
...કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] સ્વાભાવિક, કુદરતી ૨ સાચુ
...ટી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અકોટ–સોપારીનુ ઝાડ અકોટી ...પારીના ફાડચાના આકારની હોય છે] સ્ત્રિયોને કાને ...પ સોનાનુ ગોળ ઘરેણુ; ઝુમખાવાળુ મોટુ લોળિયુ
... વિ૦ [સં૦] અનાન; મૂર્ખ
...૦ [હિં૦ અકડ] ટટાર, છાતીનો મીનો ...વુ એડેલુ–ઊભેલુ–ચાલતુ (જન) ૨ છાતીના ...ના આંકડાથી ને લુગડાલત્તાંથી ભપકો ...દેનાર, છેલ બની ભપકો કરનાર

અક્કરમી, વિ૦ [સં૦ અકર્મી. ગુ૦ અ–નહિ અથવા ખરાબ ને કરમી–નસીબદાર] અભાગિયુ, કમનસીબ ૨ બુદ્ધિ વિનાનુ; દ્દોઠ " અક્કરમીના દડિયા કાંણા, અક્કરમી નિશાળિયાને વટાણા ઘણાં, અક્કરમી માટી બૈયર ઉપર શૂરો," એવી કેવતો છે
અક્કલ, સ્ત્રી૦ [આ૦ અકલ] બુદ્ધિ, સમજ ૨ ડાપણ ૩ તર્ક અક્કલ દોડાવવી–પોચાડવી–ચાલવી–ગૂમ થવી ઇ૦ એમ, અને અક્કલનો દુશ્મન–સાગરીત–ઊધો–એમ પ્રયોગમાં વપરાય છે " અક્કલ બડી કે ભેસ " એ કેવત છે
અક્કલગરો, પુ૦ એક જાતના છોડનુ મુળિયુ એ ધાતુપુષ્ટિના વસાણામા ગણાય છે એ તોતડા માણસની–પોપટની જીભ વાળવાસારુ તેને આપવામા આવે છે
અક્કલમન્દ–વન્ત–વાન, વિ૦ [અક્કલ, ને ફા૦ મન્દ તથા સં૦–વાન્–વન્ત] અક્કલવાળુ; બુદ્ધિમાન્. ૨ ડાયુ ૩ તર્ક ઉઠાવનાર ૪ હોશિયાર
અક્કલ–હોશિયારી, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] એ બે શબ્દો એકજ અથવા સમ્બન્ધી અર્થમા– (અક્કલ ને તેથી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાય છે
અક્કેક–કું, વિ૦ પ્રત્યેક, દરેક ૨ એક પછી એક.
અક્ટોબર, પુ૦ [અં૦] અઙ્ગરેજી વર્ષનો દશમો મહિનો–એકતિસ દાડાનો (આસો–કારતકમાં)
અક્રૂર, વિ૦ [સં૦] દયાળુ, માયાળુ ૨ કૃષ્ણની માના કાકા તથા તેઓના એક ભક્ત.
અક્ષ, પુ૦ [સં૦] રમવાના પાસા ૨ માળાના મણકારૂપે વપરાતાં કેટલીક જાતના બી–રુદ્રાક્ષ, ભદ્રાક્ષ, ઇંદ્રાક્ષ ઇ૦ ૩ પૈડાંની વચમાનો આંક ૪ અક્ષિ, આંખ (કવિતામા). ૫ અક્ષવૃક્ષ. ૬ બન્દ્રી ૭ રાવણનો પુત્ર ૮ આત્મા ૯ જન્મથી આંધળો માણસ ૧૦ કાયદો
અક્ષણિક, [સં૦] હમ્મેશા રહેનાર, નાશ વિનાનુ.
અક્ષત, પુ૦ [સં૦] છાલાવાળા ચોખા, ભાત, ડાંગેર, સાળ ૨ સેકેલુ અનાજ, ધાણી અક્ષત છાટવા–દેવ બ્રાહ્મણને અથવા બ્રાહ્મણે આશીર્વાદ ભણી યજમાનને. અક્ષત ઉતારવા–ભૂત વગેરે આડાનો સન્દેહ આવ્યાથી શુ છે તે ગુણી પાસેથી જાણી લેવાસારુ સપડાયલા માણસના માથાઉપર અનાજના દાણા સાતવાર ફેરવવા (ને પછી પોટલી બાંધી તે સુતુ હોય ત્યા માથાતળે મુકવી)
અક્ષત, વિ૦ [સં૦–અ; ક્ષત–ભાગેલુ–તુટેલુ–નાશ પામેલુ] નુકસાન વગરનુ, સલામત ૨ આખુ, તુટેલુ–ખાડુ થયલુ નહિ તે
અક્ષય, વિ૦ [સં૦ અ, ક્ષય. ક્ષિ–ઘસાઈ જવુ–ખરી પડવુ–થોડે થોડે નાશ પામવો] નાશ ન પામે તેવુ; અભઙ્ગ, હમ્મેશ રે તેવું, અખુટ. અક્ષયકીર્તિ–ભાથા ઇ૦ મનુષ્યને પણ કેવાય કે અક્ષય ગે

અક્ષય-તૃતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૈશાખસુદ તીજ-એ દિવસે મુએલાને નામે બ્રાહ્મણોને પાણીથી ભરેલા નવાં માટલાં વગેરે આપવામા આવે છે. [વાસણ

અક્ષય-પાત્ર, ન૦ [સં૦] જેમાંની વસ્તુ કદી ન ખુટે તેવુ

અક્ષયી, વિ૦ [સં૦] અક્ષય.

અક્ષર, પુ૦ [સં૦ અ, ક્ષર. ક્ષર-પિગળવું-વેરું-ખરવું] મોમાથી નિકળતો સ્વર-અવાજ, વર્ણ એ અથવા એઓ એકઠા મળી શબ્દરૂપે એકાદો અર્થ સુચવેછે. "ગૃહસ્થને મોઢેથી આવા અક્ષર નિકળવા એ ઘટારત તો નહિ." ૨ એ સ્વર-અવાજનુ જે ચિહ્ન લખવામા આવે છે તે, દસકત; હરફ. અક્ષર વાળવા-ઘુટવા ૩ (વ્યાકરણમા) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યઞ્જન -મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર. ૪ (છઠ્ઠીના લેખના) "ભમ્મે અક્ષર નાખ્યા ભૂમી" (શિવાનન્દ). ૫ ભણવા ગણવાની વિદ્યા- "શસ્ત્ર અક્ષરમા પૂરો" (ન૦ ક૦), એ અર્થમા અક્ષરશત્રુ શબ્દ પણ છે. ૬ મેણું; ભાર. અક્ષર ઉતારવા-મેણુ ટાળવુ, માથેથી ભાર ઉતારવો, ઠપકો ન મળે તેવું કરવું ૭ અવિનાશી ઇશ્વર, બ્રહ્મ.

અક્ષર, વિ૦ [સં૦] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવુ; અવિનાશી

અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોના અક્ષર લખવાની રીત [પણ મુકી ન દેતા

અક્ષરશ:, અ૦ [સં૦] અક્ષરે અક્ષર. એક અક્ષર

અક્ષરશત્રુ, વિ૦ [સં૦] જેને ભણવાં-લખવા-વિદ્યાસાથે શત્રુવટ હોય તે; મૂર્ખ; ૯ [આવડે નહિ તે

અક્ષરશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] જેને કઈજ ભણતાં લખતા

અક્ષરી, વિ૦ [સં૦] અક્ષરનું-વાળુ-સમ્બન્ધી પઞ્ચાક્ષરી મન્ત્ર.

અક્ષવૃત્ત, ન૦ પૃથ્વિના પૃષ્ઠપર દોરેલાં જે વૃત્ત-ગોળ લીટી થકી અક્ષાંશ જણાય છે તે.

અક્ષાંશ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વિના પૃષ્ઠપર ઉત્તરદક્ષિણ ધ્રુવથી મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિષુવવૃત્ત) તે થકી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાયે હરકોઈ જગાનું જે અન્તર તે

અક્ષાણું, અખ્યાણું.

અક્ષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંખ

અક્ષિ-ક, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષીવ] જે ભસ્મ-ખાખ ગાળેલી હીણી ધાતુમા મુકવાથી એ સોનુ-રૂપું થાયછે તે

અક્ષોટ, [સં૦] અખોડ.

અક્ષોણી, અક્ષૌહિણી.

અક્ષોભ્ય, [સં૦] સ્થિર.

અક્ષૌહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષ-ગાડી, ઊહિણી-સમુદાય] મોટું સૈન્ય-જેમાં ૧૦૯૩૫૦ પાયદળ, ૬૫૬૧૦ ઘોડા, ૨૧૮૭૦ રથ ને ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખર, વિ૦ વાપરવામાં ન આવતુ હોય તેવું-વાસણ કુવો વગેરે.

અખડદોડા, પુ૦ કઈ કામ કરવું ગમે નહિ-કટાળો આવે તેવા દાડા (ઊનાળાના)

અખડાવું, ક્રિ૦ અ૦ અથડાઈ પડવુ નિષ્ફળ થવું. 'જો એવા સ્વાર્થી થયા તો અખડાઈ પડશો.'

અખડઅખડ, વિ૦ ખાડા ખૈયાવાળુ; ટગ ઢાળ વગરનુ.

અખણ્ડ, વિ૦ [સં૦] આખુ, પૂર્ણ, ભાગેલુ-તુટક નહિ તે. ૨ સર્વ કાળ સરખુ; હમ્મેશ અખણ્ડ દીવો 'અખણ્ડ તપજો તારુ હેવાતન, તન થજો ઢગ સાન' (ગ) પ્રે.

અખણ્ડ-સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનુ સૌભાગ્ય-હેવાતન, વૈધવ્યથી ખણ્ડિત ન થતા સદા રેવુ તે

અખણ્ડ-સૌભાગ્યવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અખણ્ડ હેવાતનવાળી સ્ત્રી -એવો આશીર્વાદ દેવાય છે

અખણ્ડિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખાંડુ ન થયલુ તે, વચમાંથી તુટેલુ નહિ તે આખુ; પૂર્ણ ૨ નિરંતર હોય તેવું.

અખતરું, વિ૦ નઠારું; ખગબ

અખતરો, પુ૦ [ફા૦] નવું જાણવાને-શોધવાને-કામ કરવાને જે જે યુક્તિ કરવી તેમાંની એકેક, પ્રયોગ.

અખત્તર, વિ૦ મેલુ, ગન્દું, નઠારુ.

અખત્તરડાયું, વિ૦ જોઇયે તેથી વધારે ડાયુ; દોઢડાયું; આગળ વધારયુ બોલનાર

અખત્યાર, પુ૦ [આ૦] અસુક કામ કરવા સમ્બન્ધી મળેલી જે સત્તા તે, અધિકાર. [પણુ; ધણીપણુ:

અખત્યારી, સ્ત્રી૦ મળેલી સત્તા-છૂટ ૨ અધિકારી-

અખબાર, પુ૦ [આ૦] વર્તમાન; સમાચાર. ૨ વર્તમાન પત્ર [છીંક?

અખમ, વિ૦ અસમર્થ 'હું શુ તે કામ કરવે અખમ

અખર, વિ૦ [સં૦] કોમળ. "અખર નખર પાતે, પૃષ્ઠ જો આ ધવાવુ" (પ્રે૦ સત્યભામા).

અખરામણ, ન૦ દૂધનું દહીં બનાવવા સારું દૂધમા જરાક દહીં, છાસ વગેરે ખટાસ મેળવવી તે; મેળવણ, મોરવણ, અત્રકણ; આખરણ

અખરોટ, ન૦ અખોડ.

અખાજ, ન૦ ખાવા જોગ નહિ તે.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુ૦ પક્કાઇમાં વાત ઉડાવવી તે; દીઠુ ન દીઠું-સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું એમ કરી નાખવું તે; ન ગણકારવું-લેખવવું. અખાડાકાન પણ કેવાય છે. ૨ નજર ચોરાવી-ચાલી જવું, નાસીજવુ; સટીજવું. અખાડા કરવા કેવાય છે.

અખાડી, સ્ત્રી૦ આખાડી.

અખાડો, પુ૦ [હિં૦] કસરત કરવાની એકાદી જાહેર જગા-જોરકુસ્તી કરવાનો-ગાયનનો-અભ્યાસ કરવાનો

અખાડો. ૨ વ્યસનીઓને મળવાનુ ઠેકાણું–એ ઘણું કરીને સાધુઓના આશ્રમમા હોય છે. ૩ ગોસાઈમા જુદા જુદા ભેદ છે તેમાનો–એકાદો

અખાત, પુ૦ [સં૦ અ, ખાત–ખોદેલુ] સમુદ્રનો જે ફાંટો જમીન તરફ લામ્બો ગયો હોય તે ૨ તળાવ, સરોવર, કુણ્ડ (કુદરતી–ખોદાવ્યા વગરનુ)

અખાત્રીજ, સ્ત્રી૦ **અક્ષયતૃતીયા.**

અખાદ્ય, વિ૦ [સં૦ અ, ખાદ્ય. ખાદ–ખાવુ] ખાવા જોગ નહિ–ખાઈ શકાય નહિ તે

અખિલ, વિ૦ [સં૦ અ, ખિલ–જુદુ પડેલુ] આખુ, પૂર્ણ; સઘળુ, સર્વ "અખિલ વિશ્વમાં કૃત્ય તાહરા" (ન૦ ક૦).

અખુટ, વિ૦ ખુટે–ઘટે નહિ તેવુ (ભણ્ડાર)

અખે, અક્ષય.

અખેતીજ, અક્ષયતૃતીયા.

અખેનોમ, અક્ષય નવમી–કારતકસુદ નોમ.

અખેપાત્ર, અક્ષયપાત્ર. [ળ (સુકોમેવો)

અખોડ, ન૦ [સં૦ અક્ષોટ–ડ] એ નામનુ ઝાડ–૫-

અખોવન, વિ૦ [સં૦ **અક્ષયવન**] જેનુ એકપણ છોકરુ મુઉં ન હોય તેવી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી "અખોવન ફૂલીબેનની કોઈ" જેને સન્તાન, સમૃદ્ધિ ઈ૦ નુ સુખ હોય તેવી "અખોવન નાની બેનની ઘાટડી" (એ વાક્યો બૈરાંના ગીતમાનાં છે)

અખ્ખેર, અક્ષર.

અખ્યાણું, ન૦ હરેક શુભકારજને આરમ્ભે શકુનમાં જોષી–ગોર–મેતાજી–માળી–ઢોલી–હજામ વગેરેને જે ભેટ–બક્ષીસ આપવામા આવે છે તે અખ્યાણામાં ઘણુકરીને ઘઉં, નાળિયેર, સોપારી, કંકુ, વસ્ત્ર, ગોળ-ધાણા અને કંઈ નાણુ એ હોય છે

અગ, પુ૦ [સં૦] પર્વત ૨ સૂરજ ૩ સાપ ૪ ઝાડ.

અગચ્છ, પુ૦ [સં૦] ઝાડ

અગડબગ્ગ, વિ૦ બેકી આધણીનુ પણ સઙ્ગીન જાડુ દણ્ડાળુ (જન)

ડમ્બગડમ, ન૦ ભલીવાર વનાનુ–સમજાય નહિ તેવુ બોલેલુ–લખેલુ હોય તે ૨ ગરબડસરબડ, સેળભેળ, ગોળાપિણ્ડાળો

અગણિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેની સઙ્ખ્યા ગણાઈ ગણાતી નથી તે, અસઙ્ખ્ય, પુષ્કળ, અમાપ

અગણું, વિ૦ તીજુ 'અગણુ ને મગળ વરતીયુરે (બૈરાંના ગીત).

અગણોતરો, પુ૦ સવત ૧૮૬૯ મા આખા ગુજરાત કાઠિયાવાડમા પડેલો જે મોટો દુકાળ તે

અગણોતેર, વિ૦ [સં૦ એકોનસપ્તતિ હિં૦ ઉનહત્તર] સિત્તેરમા એક ઓછો એટલી જે સઙ્ખ્યા તે–૬૯

અગત, અગત્ય.

અગતસર, અ૦ જરૂરને લીધે

અગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અ, ગતિ–સદ્ગતિ] અવગતિ, અસદ્ગતિ, હીણયોનિ, નરક

અગતિક, વિ૦ [સં૦] સાધન વિનાનો

અગત્ય, સ્ત્રી૦ [સં૦ અ, ગતિ ગમન–માર્ગ] (જેના વિના આગળ જવાય નહિ તેવુ એટલે બીજો રસ્તો નહિ) જરૂરિયાત, ગરજ ૨ દરકાર, તમા

અગત્યનું, જરૂરનુ, કામનુ, ઉપયોગી.

અગથિયો, પુ૦ [સં૦ અગસ્તિ] એક જાતનું ઝાડ એના ફુલ શ્રાદ્ધમા કામ આવે છે, એનાં ફુલ સીંગનુ અથાણુ તથા શાક થાય છે [ઔષધ

અગદ, વિ૦[સં૦] તદુરસ્ત ૨ પુ૦ તદુરસ્તી ૩ દવા

અગદુણી, સ્ત્રી૦ એક ઝાડ, અવળ-કણ્ડી

અગન સ્ત્રી૦ [સં૦ **અગ્નિ**] અતીસ ગરમીથી થતી અસર, બળતરા, આગ, લાય, ઝાળ

અગમ, વિ૦ **અગમ્ય.** [પર્વત, ઝાડ

અગમ, સ્ત્રી૦ ભવિષ્ય, ભાવી, હોનાર, થવાનુ તે. ૨ પુ૦

અગમચેતી, પુ૦ હોનાર વિષે આગળથી ચેતવાની શક્તિ–સમજ

અગમદોરો, પુ૦ સવારીના ઘોડાને હાસડીને ઠેકાણે બનાતની એસેરી ચીપનો જે શણગાર હોય છે તે

અગમનિગમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ **આગમ**–આરમ્ભ-ઉત્પત્તિ અને **નિર્ગમ**–પરિણામ-અત] આગળપાછળનુ તે; આરમ્ભ ને અન્તનુ તે. ઉદ્ધત મનુષ્ય અગમનિગમનો લેશ વિચાર કરતો નથી

અગમપચ્છમ, સ્ત્રી૦ **અગમનિગમ** શબ્દ જોવો

અગમબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ **અગમ્ય, બુદ્ધિ**] અગમ્ય–હોનાર વિષે આગળથી જાણવાની–વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે. ૨ વિ૦ આગળથી જાણનાર-વિચારનાર.

અગમબુધિયું, વિ૦ **અગમબુદ્ધિ.** એનુ ઉલટું **પશ્ચિમ બુધિયું.**

અગમ્ય, વિ૦ [સં અ, **ગમ્ય.** ગમ–જવુ] જવાય-પોચાય–સમજાય નહિ તે ૨ જવાને યોગ્ય નહિ તે

અગમ્યાગમન, ન૦ [સં૦] જેનીસાથે ન કરવો જોઈયે તેનીસાથે જે સમ્ભોગ કરવો તે.

અગર, ન૦ સં૦ [**અગરુ–અગુરુ**] એક જાતનુ હલકુ સુગન્ધિવાળુ લાકડુ. "અગર ચદનના ઢોલિયા." ૨ [સં૦ **આકર**-ખાણ] મીઠુ પકવવાની દરિયા કાંઠાની જગા

અગર, અ૦ [ફા૦] જો, કદાપિ, 'અગર તેમ બને તો' ૨ અથવા, 'તે અગર તુ આવજે' ૩ પણ, 'તેમ કોઈ અગર મારો વિચાર આમ છે'

થાપા. ૪ નાટકનો એક ભાગ–પ્રકરણ (અઙ્કના ભાગ તે પ્રવેશ કેવાય છે). ૫ સ્રી૦ આલિઙ્ગન; બાથ. " સમઝે અઙ્ક ભરી અલબેલડીજી " (દયારામ). ૬ પ્રસિદ્ધિમા ગણના; ટેક; વટ " વરણ સહુથી રટ, અક રાજાથી ઝાઝો " (સામળ).

અઙ્કગણિત, ન૦ અઙ્ક–આંકડા વડે જે ગણિત થાય તે (અક્ષરથી થાય તે બીજગણિત) આંકડા માંડી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે. અઙ્કગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે પૂર્ણાઙ્કગણિત ને અપૂર્ણાઙ્કગણિત

અઙ્કપાલી, સ્રી૦ ભેટવુ તે; કોટી

અઙ્કવિદ્યા, સ્રી૦ અઙ્કગણિત [કરાવવું. ૨ લીટી દોરાવવી.

અઙ્કાવવું, ક્રિ૦ [સં૦] પરખાવવુ: કસ કડાવવો; મલ

અઙ્કિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નિશાની થયલી હોય તેવુ; ચિહ્ન–છાપવાળુ મુદ્રાઙ્કિત–બીબાંથી છપાયલુ ૨ ગુણ કર્મ ઇ૦ થી ઓળખાયલુ. એ શબ્દ બિજા સાથે બહુધા જોડાયછે નામાઙ્કિત, આનાઙ્કિત, પુણ્યાઙ્કિત ઇ૦ [નાટક.

અઙ્કી, વિ૦ અઙ્કછે–પાડયાછે જેના તેવુ પન્ચાઙ્કી–સપ્તાઙ્કી

અઙ્કુર, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક–ચિહ્ન કરવું] બીંનો ભાગમાંથી પ્રથમજ ઊપર ફુટી નિકળી દેખાતો જે અવયવ તે, ફણગો ૨ (લાક્ષણિક) મૂળ, ઊત્પત્તિ, હેતુ; મર્મ. 'તે વાતનો અઙ્કુર કંઈ જણાતો નથી.' ૩ ઝીણા નિમાળા; રુઆ. 'તેને મૂછના અઙ્કુર ફુટવા માંડયાછે'

અઙ્કુશ, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક–ચિહ્ન કરવું] હાથીનાં માથામા મારવાનું માવતનુ હથિયાર. એ, લોઢાંનો એકપાસથી વાળેલો આંકડો હોયછે. 'ઘોડાને લગામ ને હાથીને અઙ્કુશ.' ૨ (લાક્ષણિક) અટકાવ, ડાબ; બન્ધન. 'તેને માથે કોઇનો અઙ્કુશ નથી.'

અઙ્કે, અઙ્ક–આંકડામા (આટલા છે એવુ અક્ષરે લખવામા આવેછે કે કોઈ, આંકડામાં ફેરફાર ન કરે). ૧૦) અઙ્કે દશ [હોય તેવું. ૨ હારદોર, હારોહાર.

અઙ્કોડાબન્ધ, વિ૦ અઙ્કોડા એક બીજાસાથે વળગાડેલા–

અઙ્કોડો, પુ૦ કળી–કન્દોરા–સાંકળાં વગેરેનો એકેક આંકડો

અઙ્કોર, પુ૦ અઙ્કુર. [વપરાયછે

અઙ્કોલ, ન૦ એ નામનુ ઝાડ–ફળ એ ઓષધમા

અઙ્કોલિકા, સ્રી૦ [સં૦] ભેટવુ તે.

અઙ્કોશ, પુ૦ અઙ્કુશ.

અઙ્ગ, ન૦ [સં૦ અઙ્ગ–ચિહ્ન કરવું એ ઊપરથી અથવા કોઈ મતે અઙ્ગ–જવુ એ ઊપરથી] માસ રુધિર અસ્થિ ચર્મ ઇ૦ થી બનેલો જે ઘાટ તે; શરીર, કાયા, જાત; બદન ૨ માથું અને ટાંટિયા અથવા પુંછડી એ એની વચમાંનુ જે શરીર તે. ૩ એકાદ ઘાટ–શરીરના જે ભાગ–અવયવ તેમાનો જે એકેકો તે ૪ ઘણુંજ કામનુ એવુ સહાયકારી–મદદનીસ. 'તે તો મારુ અઙ્ગ છે.' ૫ બાજુ; દિશા. ૬ વેદને આધારે રચાયલા છ મુખ્ય વિષય તે (વેદના છ અઙ્ગ કેવાય છે–શિક્ષા, કલ્પ, નિરુક્ત, વ્યાકરણ, છન્દ ને જ્યોતિષ). ૭ કર્મનો ગૌણ ભાગ–વિવાહમા હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિજા કર્મ તે અઙ્ગ છે. ૮ જાત, પણ્ડ, ખુદપણુ. 'તે દોષ તેને અઙ્ગે છે.' અઙ્ગઊપર આપવું એટલે તેની જાત ઊપર–તેની પ્રતીત ઊપર, (માલ રાખીને નહિ) અઙ્ગ વળવુ–કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજસ્વી દેખાવું. 'અઙ્ગ ભરાવુ–તાવ આવવો' અઙ્ગ વાળવુ–કસરતથી શરીરનો બાંધો આણવો અઙ્ગ મરડવુ–આળસ ખાવુ. ૯ બંગાળ દેશ. [કરવો તે

અઙ્ગઉદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] તીર્થસ્નાનથી અઙ્ગનો ઉદ્ધાર

અઙ્ગઉધાર, વિ૦ મિલકત–માલ–જનસ સાનમા રાખીને નહિ પણ વચન–શાખ ઊપર અથવા ચિટ્ઠિ લખાવી લઇને ધીરેલુ–નાણુ; એ શબ્દ નાણાનેજ લાગે છે–જનસ ઇસ્ટેટને નહિ. [મનની ઊલટ–હોસ.

અઙ્ગઉમઙ્ગ, પુ૦ પોતાની જાતનો ઉમઙ્ગ, શરીર તથા

અઙ્ગકાઠી, સ્રી૦ શરીરનું વાન, બાંધો

અઙ્ગદ, પુ૦ બાજુબંધ ૨ એ નામનો વાનર. રામનો દાસ

અઙ્ગદવિષ્ટિ, સ્રી૦ અઙ્ગદે કરેલો રાવણ સાથનો સવાદ.

અઙ્ગદશિષ્ટાઈ, સ્રી૦ કામ કાઢીલેવાસારુ કંઈ ટાઈ વાતો કરી સમજાવવું તે–અઙ્ગદે રાવણની આગળ કરયુ હતુ તેમ [સ્રી.

અઙ્ગના, સ્રી૦ [સં૦] સ્રી, સુન્દરી, કામિની ૨ પોતીકી

અઙ્ગનું, વિ૦ જાતનુ, પોતીકુ, ગાઢનુ. ૨ ખાતરી–પતીજનુ. [ન આવે).

અઙ્ગબળ, ન૦ શરીરનુ બળ–જોર (એમા બુદ્ધિબળ

અઙ્ગમર્દન, ન૦ [સં૦] શરીરને સારીપઠે ચોળાવવુ તે.

અઙ્ગરખો, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગરક્ષક] પુરષને શરીરે પેરવાનુ સિવેલુ વસ્ત્ર–ગળાથી તે ઘુટણ લગીનુ. અઙ્ગરખું પણ કેવાય છે. બાળક છોકરાનું અઙ્ગરખું તે અઙ્ગરખી. [અરગજા ઇ૦ ના] જે લેપ કરવા તે.

અઙ્ગરાગ, પુ૦ [સં૦] શરીરે સુગન્ધિના (ચન્દન

અઙ્ગરેજ, પુ૦ ઇઙ્ગલણ્ડ દેશનો વતની.

અઙ્ગરેજી, વિ૦ ઇઙ્ગલણ્ડ દેશ સમ્બન્ધી ૨ અઙ્ગરેજનું રાજ (જેમ મોગલાઈ તેમ અઙ્ગરેજી)

અઙ્ગવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ઓઢવાનુ વસ્ત્ર–ધોતિયુ, પિછોડી, ખેસ, સુતીવેળા ઓઢવાનુ વસ્ત્ર તે અને પ્રસઙ્ગે શાલ શેલા ઓઢવામા આવે તે અઙ્ગવસ્ત્ર ન કેવાય ૨ રાખેલી સ્રી.

અઙ્ગરોગ, પુ૦ [સં૦] ભૂત પિતર આડે–જેથી રોગ થયલો મનાયછે તે નહિ પણ કેવળ શરીર સમ્બન્ધીજ જે રોગ તે. [ભાખરીઓ.

અઙ્ગાખરાં, ન૦ અઙ્ગારામાં સેકાઇને ખરી થયલી

અગ્નિગર્ભી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વી.
અગ્નિગૃહ, ન૦ [સં૦] પવિત્ર અગ્નિ રાખવાની જગા.
અગ્નિદાહ, પુ૦ અગ્નિયે મુડદાને બાળવુ તે
અગ્નિદિવ્ય, ન૦ તપાવેલા લોખડથી તપાસ કરવાની એક પ્રાચીન રીત. [નીકળવુ તે.
અગ્નિપરીક્ષા, સ્ત્રી૦ અગ્નિમા પડી પાછા વગર દાઝે
અગ્નિમાંદ્ય, ન૦ ભુખ ન લાગવી તે, અપચો
અગ્નિસંસ્કાર, પુ૦ એકાદી વસ્તુને અગ્નિથી વિધિયુક્ત સસ્કાર કરવો તે ૨ મુડદાને બાળવુ તે.
અગ્નિહોત્ર, ન૦[અગ્નિ;હોત્ર–હોમવાના પદાર્થ હુ–હોમ કરવો] પરણેલા બ્રાહ્મણે જીવતા સુધી રાત્રદિવસ અગ્નિને સતેજ રાખવો તે તથા સાજસવાર સ્ત્રીસહવર્તમાન તેને હોમથી પ્રસન્ન રાખવો એ જે કર્મ તે.
અગ્નિહોત્રી, પુ૦ [સં૦] અગ્નિહોત્ર રાખનારો બ્રાહ્મણ
અગ્ન્યાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦ અગ્ન્યસ્ત્ર. અગ્નિ: અસ્ત્ર] જે અસ્ત્ર–મત્રબાણ મુકવાથી અગ્નિ વરસે ને જેનાપર પડે તેને બાળી નાખે તે અસ્ત્ર
અગૂઢ, [સં૦] ખુલ્લો, ચોખ્ખો. [છેડો, અણી.
અગ્ર, ન૦ [સં૦ અગ–જવુ] છેક આગલો ભાગ,ટોચ,
અગ્ર, વિ૦ મુખ્ય; પ્હેલુ; શ્રેષ્ઠ ૨ આગલુ; બારપડતુ, અ૦ આગળ; મોખરે.
અગ્રાસન, પુ૦ [સં૦] આગલી બેઠક; મોટા ગૃહસ્થને માનપૂર્વક અપાતી બેઠક. [ગણાય તેવુ
અગ્રગણ્ય, વિ૦ [સં૦] સહુથી પેલું અથવા આગલુ
અગ્રજ, વિ૦ પુ૦ [સં૦ અગ્ર; જ–જન્મેલુ] પ્રથમ જન્મેલો, સહુથી વડો ભાઈ ૨ બ્રાહ્મણ.
અગ્રભાગ, પુ૦ આગલો–બારપડતો ભાગ. સૈન્યનો અગ્રભાગ એટલે હરોળ, સોયનો તે તેની અણી, પર્વતનો તે તેનુ શિખર ઇ૦.
અગ્રવર્ત્તી, અગ્રસર. [પડનાર. ૩ મુખી, અગ્રેસર.
–વાદી, વિ૦ પ્રથમ વાદ કાડનાર. ૨ વાદમા આગળ
–ેસર, વિ૦ [સં૦ અગ્ર; સર–જનાર] મુખી, આગેવાન, ઊપરી, પેલ કરનાર; દોરનાર.
ગ્રાહ્ય, વિ૦ [સં૦] નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (વસ્તુ)
અઘ, ન૦ [સં૦ અઘ–પાપ કરવુ એ ઉપરથી] પાપ, દોષ ૨ સંકટ; અઘ–શિકારી (પ્રેમાનદ).
અઘટતું, વિ૦ [સં૦ અઘટિત] ઘટતુ નહિ તે, અયોગ્ય; નાલાયક ૨ ન બને તેવુ
અઘટમાન, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું
અઘટિત, વિ૦ [સં૦] નહિ ઘટિત.
અઘણિયો, પુ૦ અઘરણીરાતનો વર.
અઘરણી, ન૦ [સં૦ અગ્રગૃહિણી અથવા અગ્રણી ઉપરથી હશે] સ્ત્રીસમ્બન્ધી એક રુડો અવસર, સીમન્ત–પ્રથમ જ ગર્ભ રહ્યો હોય તેવી સ્ત્રીપાસે સાતમે મહિને ગર્ભ સમ્બન્ધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેટલુક કર્મ કરાવવામા આવે છે ને એ વેળા તે અનેક પ્રકારના વસ્ત્રાભૂષણનો લાવો લેછે ને સગા સમ્બન્ધી પણ રીત વરા કરવામા માલે છે
અઘશળો, પુ૦ ખરેટો, ડાઘો–શરીર વાસણ ઉપર
અઘરુ, વિ૦ [સં૦ અગ્રાહ્ય] શ્રમથી થાય–મળે તેવુ, મુશ્કેલ, કઠણ; દુર્લભ
અઘવું, ક્રિ૦ અ૦ પેટમાનો મળ પાછલી વાટે બાર કાડવો; ઝાડે જવું–ફરવુ–બેસવુ, દિશાયે–જઙ્ગલ–ખરચુ–બન્દર–કળશિયે–પાદર–વાડામાં જવુ.
અઘહારી, પુ૦ [સં૦] પાપ હરણકરનાર ઈશ્વર.
અઘાટ, પુ૦ વેચેલી–ઇનામી જમીનની પાસે તે મતલબનો કોતરેલો જે પથ્થર તે.
અઘાટિયું, ન૦ પોતાનો હક ઉઠાવી લઈ જે ખેતરજમીન બિજાને વેચાણ આપેલી તે, વેચાણિયુ.
અઘાડો, વિ૦ જુનો; લાંબા વખતનો; નવો આપ્યા પેલાનો. "ગોળ અઘાડો વાવડીંગ" (રાજવિદ્યાભ્યાસ).
અઘાણુ, ન૦ પેટનો મળ બાર નિકળવો તે; ઝાડો દસ્ત
અઘાણું, વિ૦ અઘવાની આઝત થઈ હોય તેવુ (જન)
અઘાત, અગાધ "છાછળમાછળની નહિ વાત, એ તો રમવી વાત અઘાત" (અખો)
અઘામણ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે અઘાઈ જવાય તે રોગ; ઝાડા લાગવો તે; પેટ છુટી જવા તે, છેરાટ
અઘાયુ, પુ૦ પાપ રૂપી જીવતરવાળો (જીવ)
અઘાર, સ્ત્રી૦ પક્ષીની વિષ્ઠા–કેટલાએક જિવડાની પણ અઘાર કેવાય છે
અઘારો, પુ૦ અઘામણ. [ળગી રેતો એવો એક છોડ.
અઘેડો, પુ૦ભીની જગોએ ઉગતો ને ભાંયસાથે જ વ-
અઘોક, સ્ત્રી૦ વારે વારે અઘવુ ઓકવુ થયા કરે તે; કોગળિયુ, કોલેરા, મરકી.
અઘોર, સ્ત્રી૦ શ્વાસ ચાલતો હોય એવા મરનારને જે બેભાનપણુ આવ્યુ હોય તે.
અઘોર, વિ૦ [સં૦] ભયકર; બિયામણુ (વન) ૨ અતિ દુષ્ટ, ઘાતકી (કર્મ–પાપ) ૩ ઘણુજ મોટુ; ગાઢ (નિદ્રા)
અઘોરી, વિ૦ જેને ને જેના કર્મને જોઈ ભય લાગે–ચિતળી ચડે તેવુ (જન)–અઘોરી બાવા એ, એક હાથમા માણસની ખોપરી મળ–મૂત્રથી ભરી રાખે છે બિજા હાથમા ધગધગતી સગડી રાખે છે ને નાગા રેછે એ ઘણાજ મલીન હોય છે અને માણસના હાડકા ચામડા ચુસે છે તથા માસ ખાય છે ૨ અઘોરીની પેઠે જે ઘણું જ ઉંઘ્યાં કરે તે.
અઙ્ક, પુ૦ [સ૦ અઙ્ક–ચિહ્ન કરવુ] ચિહ્ન; નિશાની ૨ સઙ્ખ્યાનુ ચિહ્ન; આક; આકડો. ૩ ખોળો; ઝાઘનો

થાપો ૪ નાટકનો એક ભાગ—પ્રકરણ (અઙ્કના ભાગ તે પ્રવેશ કેવાય છે) ૫ સ્ત્રી૦ આલિઙ્ગન; બાથ "સમઝ અઙ્ક ભરી અલબેલડેજી" (દયારામ). ૬ પ્રસિદ્ધિમાં ગણના; ટેક, વટ "વરણુ સહુથી રંક, અંક રાજાથી ઝાઝો" (સામળ)

અઙ્કગણિત, ન૦ અઙ્ક—આકડા વડે જે ગણિત થાય તે (અક્ષરથી થાય તે બીજગણિત) આકડા માંડી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે. અઙ્કગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે પૂર્ણાઙ્કગણિત ને અપૂર્ણાઙ્કગણિત.

અઙ્કપાલી, સ્ત્રી૦ ભેટવુ તે, કોટી

અઙ્કવિદ્યા, સ્ત્રી૦અઙ્કગણિત [કરાવવુ. ૨ લીટી દોરાવવી

અઙ્કાવવું, ક્રિ૦ [સં૦] પરખાવવુ; કસ કઢાવવો, મૂલ

અઙ્કિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નિશાની થયલી હોય તેવું, ચિહ્ન—છાપવાળુ મુદ્રાઙ્કિત—બીબાંથી છપાયલુ ૨ ગુણ કર્મ ઇ૦ થી ઓળખાયલુ. એ શબ્દ બિજા સાથે બહુધા જોડાયછે નામાઙ્કિત, આજ્ઞાઙ્કિત, પુણ્યાઙ્કિત ઇ૦ [નાટક

અઙ્કી, વિ૦ અઙ્કછે—પાડયાછે જેના તેવુ પઞ્ચાઙ્કી—સપ્તાઙ્કી

અઙ્કુર, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક-ચિહ્ન કરવુ] બીનો ભાયમાંથી પ્રથમજ ઉપર ફુટી નિકળી દેખાતો જે અવયવ તે; ફણગો. ૨ (લાક્ષણિક) મૂળ, ઉત્પત્તિ; હેતુ, મર્મ. 'તે વાતનો અઙ્કુર કંઈ જણાતો નથી.' ૩ ઝીણા નિમાળા, રુઆં. 'તેને મૂછના અઙ્કુર ફુટવા માંડયાછે.

અઙ્કુશ, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક-ચિહ્ન કરવું] હાથીનાં માથામાં મારવાનું માવતનું હથિયાર. એ, લોડાનો એકપાસથી વાળેલો આકડો હોયછે. 'ઘોડાને લગામ ને હાથીને અઙ્કુશ' ૨ (લાક્ષણિક) અટકાવ, દાબ; બન્ધન. 'તેને માથે કોઈનો અઙ્કુશ નથી.'

અઙ્કે, અઙ્ક—આંકડામા (આટલા છે એવુ અક્ષરે લખવામા આવેછે કે કોઈ, આકડામાં ફેરફાર ન કરે): ૧૦) અઙ્કે દશ [હોય તેવુ. ૨ હારદોર; હાગેહાર.

અઙ્કોડાબન્ધ, વિ૦ અઙ્કોડા એક બીજાસાથે વળગાડેલા-

અઙ્કોડો, પુ૦કણ્ઠી-કન્દોરા—સાકળાં વગેરેનો એકેક આકડો.

અઙ્કોર, પુ૦ અઙ્કુર. [વપરાયછે

અઙ્કોલ, ન૦ એ નામનું ઝાડ—ફળ. એ ઓષધમા

અઙ્કોલિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભેટવું તે,

અઙ્કોશ, પુ૦ અઙ્કુશ.

અઙ્ગ, ન૦ [સં૦ અઙ્ક—ચિહ્ન કરવું એ ઉપરથી અથવા કોઈ મતે અઙ્ગ—જવુ એ ઉપરથી] માસ રુધિર અસ્થિ ચર્મ ઇ૦ થી બનેલો જે ઘાટ તે; શરીર; કાયા. જાત; બદન. ૨ માથું અને દાંટિયા અથવા પુઠડી એ બેની વચમાનુ જે શરીર તે. ૩ એકાન્ત ઘાટ—શરીરના જે ભાગ—અવયવ તેમાનો જે એકેક તે. ૪ ઘણુંજ કામનું એવું સહાયકારી—મદદનીસ. 'તે તેનો મુખ્ય ... છે.' ૫ બાજ્ઞ ... ...

રચાયલા છ મુખ્ય વિષય તે (વેદનાં છ અઙ્ગ કેવાય છે—શિક્ષા, કલ્પ, નિરુક્ત, વ્યાકરણ, છન્દ ને જ્યોતિષ) ૭ કર્મનો ગૌણ ભાગ—વિવાહમાં હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિજાં કર્મ તે અઙ્ગ છે. ૮ જાત; પક્ષ: ખુદપણુ. 'તે દોષ તેને અઙ્ગે છે.' અઙ્ગઉપર આપવુ એટલે તેની જાત ઉપર—તેની પ્રતીત ઉપર, (માલ રાખીને નહિ) અઙ્ગ વળવુ—કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજસ્વી દેખાવું. 'અઙ્ગ ભરાવુ—તાવ આવવો' અઙ્ગ વાળવુ—કસરતથી શરીરનો બાંધો આણવો. અઙ્ગ મરડવુ—આળસ ખાવું. ૯ બંગાળ દેશ. [ફેરવા તે.

અઙ્ગઉદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] તીર્થસ્નાનથી અઙ્ગનો ઉદ્ધાર

અઙ્ગઉધાર, વિ૦ મિલકત—માલ—જનસ સાનમાં રાખીને નહિ પણ વચન—શાખ ઉપર અથવા ચિઠ્ઠિ લખાવી લઈને ધીરેલુ—નાણુ; એ શબ્દ નાણાનેજ લાગે છે—જનસ ઇસ્ટેટને નહિ. [મનની ઉલટ—હોંસ.

અઙ્ગઉમઙ્ગ, પુ૦ પોતાની જાતનો ઉમઙ્ગ; શરીર તથા

અઙ્ગકાઠી, સ્ત્રી૦ શરીરનું વાન; બાંધો.

અઙ્ગદ, પુ૦ બાજુબંધ ૨ એ નામનો વાનર; રામનો દાસ.

અઙ્ગદવિષ્ટિ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગદે કરેલો રાવણ સાથેનો સંવાદ.

અઙ્ગદશિષ્ટાઈ, સ્ત્રી૦ કામ કાઢીલેવાસારુ ઠાઈ ઠાઈ વાતો કરી સમજાવવું તે.—અઙ્ગદે રાવણની આગળ કર્યું હતું તેમ. [સ્ત્રી.

અઙ્ગના, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી. સુન્દરી, કામિની. ૨ પોતીકી

અઙ્ગનું, વિ૦ જાતનુ; પોતીકું; ગાંઠનું. ૨ ખાતરી—પતીજનું. [ન આવે)

અઙ્ગબળ, ન૦ શરીરનું બળ—જોર (એમા બુદ્ધિબળ

અઙ્ગમર્દન, ન૦ [સં૦] શરીરને સારીપેઠે ચોળાવવું તે.

અઙ્ગરખો, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગરક્ષક] પુરુષને શરીરે પેરવાનુ, સિવેલુ વસ્ત્ર—ગળાંથી તે ઘુંટણ લગીનું. અઙ્ગરખું પણ કેવાય છે. બાળક છોકરાનું અઙ્ગરખું તે અઙ્ગરખી. [અરગજા ઇ૦ ના] જે લેપ કરવા તે.

અઙ્ગરાગ, પુ૦ [સં૦] શરીરે સુગન્ધિના (ચન્દન

અઙ્ગરેજ, પુ૦ ઇઙ્ગલણ્ડ દેશનો વતની.

અઙ્ગરેજી, વિ૦ ઇઙ્ગલણ્ડ દેશ સમ્બન્ધી. ૨ અઙ્ગરેજનુ રાજ (જેમ મોગલાઈ તેમ અઙ્ગરેજી)

અઙ્ગવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ઓઢવાનુ વસ્ત્ર—ધોતિયુ, પિછોડી, ખેસ, સુતીવેળા ઓઢવાનું વસ્ત્ર તે અને પ્રસઙ્ગે શાલ ગેલા ઓઢવામા આવે તે અઙ્ગવસ્ત્ર ન કેવાય ૨ રાખેલી સ્ત્રી.

અઙ્ગરોગ, પુ૦ [સં૦] ભૂત પિતર આડે આવેથી રોગ થયલો મનાયછે તે નહિ પણ કેવળ શરીર સમ્બન્ધીજ જે રોગ તે. [ભાઙ્ગરીઓ,

અચમ્બો–ચુમ્બો, પુ૦ [હિં૦] અતિ આશ્ચર્ય-વિસ્મય પમાડતો અસાધારણ–અસમ્ભવિત બનાવ–વાત, અદ્‌ભુતતા; અચરતીની અસર ક્રમેણી થોડી ને થોડીવારની અને અચુમ્બાની પ્રૌઢ ઝાઝી ને ઝાઝીવારની હોય છે. ૨ વિસ્મયતાથી જે બાવગાપણુ તે

અચર, વિ૦ [સં૦ અ; ચર–જવું] એક ઠેકાણેથી ખિજે ન ખસે તેવુ. ઝાડ, પાડ વગેરે.

અચરજ–ત, ન૦ [સં૦ આશ્ચર્ય] કૌતુક, નવાઈ, અજાએબપણુ ૨ નવાઈની–અજાએબ જેવી ચીજ–વાત

અચરત, વિ૦ આશ્ચર્ય-વિસ્મય પામેલુ–પામતુ એવુ, તાજુબ; ઝગ. નવાઇથી એકદમ ખુશીમા આવી અટકેલુ (જન) અચરત થવુ–પામવુ.

અચરતી, સ્રી૦ અચરજ–ત શબ્દ જોવો

અચલ, વિ૦ [સં૦ અ; ચલ. ચલ–જનાર] ખસે-ટળે–ફરે નહિ તેવું; સ્થિર, ભ્યાઈ ધ્રુવનો તારો આકાશમાં અચળ છે. પુ૦ પર્વત [ઉપસર્ગ્રહમાં)

અચવ્યું, વિ૦ ધા૦ અણચવ્યું શબ્દ જોવો (આ

અચવ્યો, વિ૦ ધા૦ નહિ ચાખેલો એવો (સ્વાદ) 'વણ રસના અચવ્યો રસ ચાખ' (અખો)

અચળપદ, ન૦ ચલિત–ડગમગતી નહિ પણ નિત્ય એક-સરખી રહે તેવી આત્માની જે પ્રકાશમાન સ્થિતિ તે.

અચળા, સ્રી૦ [સં૦ અચલા] પૃથ્વિ

અચળિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦ અચલિત] અચળ, અટળ

અચા, પુ૦ પડાસી પ્રત્યે રાખવાના વર્તનના નિયમ અચા પાળવા (સૈયદમા)

અચાનક, અ૦[હિં૦] એકાએક, અકસ્માત, ઓચીતુ

અચાર, ન૦ અથાણુ. [નહિ તેવુ–રોગ નાડી વગેરે

અચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં] પરખાય–લક્ષણ જણાય

અચિન્ત્ય, વિ૦ [સં] જેને વિષે ચિન્તન ન કરી-શકાય તે; અકળ, અતર્ક્ય [થી. શીઘ્ર

અચિર વિ૦ [સં૦] ટુંકુ, ક્ષણભઙ્ગુર, અ૦ ઉતાવળ-

અચીતું, અ૦ [અચિન્ત્ય] આગળથી ન ધારેલુ હોય તેમ, એકાએક, અકસ્માત્; અચાનક, ઓચીતુ [ભૂલ વગરનું

અચૂક, અ૦ અચાનક ૨ ભૂલી ન જતા વિ૦ ચૂક–

અચેત, વિ૦ અચેતન.

અચેતન, વિ૦ [સં૦ અ; ચેતન] જીવ વગરનુ. શબરૂપ, જડ. ૨ મુર્છિત, બેભાન

અચેન, ચેન નહિ તે, અસુખ

અચો, પુ૦ ભીડ, 'અચો નહિ વહુ આજથીજી, હુ તો તમારી લગાર' (નેમ વિવાહ) ૨ ગરજી, કચરો, વંશાળનો અચો ૩ કાંઈ કારણથી કામ ધંધો નહિ કરતા તે બંધ-રાખવો, અણોજો, પ્રતિબંધ, અટકાવ

અચ્ચરેઅચ્ચરેરામ, રામ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે (પોપટ)

અચ્છત, અ૦ ન માલમ પડે તેવી છુપી રીતે ૨ [અક્ષત] નુકસાન બાધા વગર, સલામત

અચ્છું, અ૦ વાર, સારુ, ઠીક વિ૦ [સં૦ અચ્છ–સ્વચ્છ; પારદર્શક] સારુ, મઝાનુ, શોભીતું, સુન્દર

અચ્છેર, વિ૦ અડધો શેર (માપ બતાવ છે)

અચ્છેરિયું, ન૦ અચ્છેર સમાય તેવુ ઠામ–વાસણ (માપ)

અચ્છેરિયો–રો, પુ૦ અચ્છેર તોળવાનુ ધાતુ વગેરેનુ કાટલુ–વજન

અચ્યુત, પુ૦ [અ; ચ્યુત. ચ્યુત–ગળીપડવુ–પિગળીજવુ] ઇશ્વર; વિષ્ણુ અથવા કૃષ્ણનુ નામ વિ૦ ૧ વિકાર-રહિત, નાશરહિત ૨ દ્રઢ ૩ અવિનાશી;

અછત, સ્રી૦ થોડુ હોવુ તે તંગી, તાણ; ભીડ

અછતા, અ૦ એકાએક, અકસ્માત. ૨ નહિ તે છતાં. 'અછતા માહાગ અવગુણ વસશે.

અછતું, વિ૦ છતુ–પ્રગટ નહિ તેવુ.

અછત્ર, વિ૦ [સં૦]છત્ર ન હોય તેવુ, જેને માથે પિતા-વડિલ ન હોય તે ૨ રાજભ્રષ્ટ.

અછબડા, પુ૦ સૈયદને નામે ઓળખાતો ગરમીનો એક રોગ–શરીરની ચામડી ઉપર નાના નાના પણ છુટા છુટા ફોલ્લા થઈ આવે તે.

અછરતું, વિ૦ ઉપર ઉપરથી અડકયુ હોય તે.

અછવાવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડા આવના, ઓછા ઉતરવા ફુલ–ગલકાં અછવાઈ ગયાં

અછારપછાટ, સ્રી૦ અહીં નહીં કરવુ પછાડવુ તે

અછાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નવુ વાસણ વાપરવા કાઢવુ

અછાળવું, ક્રિ૦ સ૦ વાસણ ઉચુ નીચુ કરી તેમાની વસ્તુ તળે ઉપર થાય તેમ કરવુ શાક–અથાણુ

અછિન્ન,વિ૦ધા૦[સં૦]છેદાયલુ–કપાયલુ–તુટેલુ નહિ તે

અછિન્નધારા, સ્રી૦ અભિષેક કરવાનુ છિદ્રવાળુ પાત્ર

અછેદ, વિ૦ [સં૦ અછેદ્ય] છેદાય નહિ તેવુ.

અછોઅછોકરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘણાં વાનાં કરવાં, ઉમ-ળકાથી આદરસત્કાર કરવો

અછોડો, પુ૦ બળદની નાથે બાંધીને હાથમા રાખી હાકવાના જાડો વણેલો દોરો. ૨ છેડા–તોડા, બલ-ધરી વગેરે ઘરેણાંનો.

અજ, પુ૦ [સં૦ અ; જ–જન્મેલુ અથવા અજ–જવુ, નાખવુ, મોકલવુ] અનાદિ ઇશ્વર, પરમેશ્વર ૨ બકરો ૩ બ્રહ્મા ૪ વિષ્ણુ ૫ શિવ ૬ કામદેવ

અજગર, પુ૦ [સં૦ અજ–બકરો, ગર–ગળી જનાર, ગલ–ખાવુ, જવુ] એક જાતનો મોટો બિહામણો સાપ–એથી દોડાતુ નથી ને એક ઠેકાણે પેઠી પાસે જે શિકાર આવે છે તેને મારે છે જેવા પડ્યો છે–ભારે દિલનો આળસુ લાગે [સુસ્તુ; બગ-

પડ્યો હોય તેવો. "અજગર કરે ન ચાકરી, પન્છી કરે ન કામ, દાસ મલૂકા યૂં કહે, સબકે દાતા રામ."

અજતરફ, અ૦ [ફા૦] થી, તરફથી મોટા દરજ્જાનો નાના દરજ્જાવાળાને લખે તેમા એ વપરાય છે–અજતરફ લખવાનુ કે

અજન્મ, વિ૦ [સં૦] જેને જન્મ નથી તે; અનાદિ–ઇશ્વિર

અજન્મા, આદિમાયા.

અજન્ય, ન૦ અપશુકન.

અજપાજપ, પુ૦ [સં૦] શ્વાસો શ્વાસે ઇશ્વરનુ ચિન્તન કર્યા કરવુ તે ૨ તન્ત્રવિધિ પૂજનમા **અજપા** નામે અર્ધાકૃતિ પુરુષ ને અર્ધાકૃતિ સ્ત્રી એ રૂપે જે દેવતા તે [ભરેલુ, અચરત.

અજબ, વિ૦ [આ૦] આશ્ચર્યકારક. અચરતી–

અજમાયેશ, સ્ત્રી૦પુ૦ [ફા૦ અ. ઝમાયેશ] તપાસ, પ્રયોગ ૨ અટકળ, સુમાર

અજમાવવું, ક્રિ૦સ૦ તપાસી જોવુ; પ્રયોગ કરવો, અનુભવ–ખાતરી કરીલેવી

અજમાસ, સ્ત્રી૦ અજમાયેશ.

અજમાસદાર, પુ૦ અજમાયેશ કરનારો

અજમૂદા, પુ૦ [ફા૦ અ.ઝમૂદા] અજમાયેશ, તપાશ કરી લેવી તે, વાપરી જોવુ તે.

અજમો, પુ૦ એક વસાણું–એક જાતના છોડના તીખાં લાગતા બી.–ઓસડ તથા રસોઇના મસાલા દાખલ વપરાય છે એના ફૂલ પણ ઓસડમા કામ આવે છે.

અજમોદ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અજમોદા] એ વસાણુ ઓસડમા વપરાયછે–એના બી, અજમાથી મોટાં હોયછે

અજયા, સ્ત્રી૦ માયા, પ્રીતિ.

અજર, વિ૦ [સ૦] જેને જરા–વૃદ્ધપણનાં ચિહ્ન નહિ તે.

અજર, સ્ત્રી૦ [આ૦ અ. ઝર] આનાકાની, મસ, બાનું

અજરામર, વિ૦ [સં૦] જેને જરા ને મરણ નહિ તે

અજરાલ, વિ૦ મોટું.

અજલ, સ્ત્રી૦ [આ૦], આખેર, અંત ૨ મોત ૩ કમોત ૪ કજા

અજવાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસીને સારું–ઉજળું કરવુ; ઉટકવુ, માજવુ, સાજવુ (વાસણ) ૨ દીવો કરવો

અજવાળિયું, ન૦ જેમા ચન્દ્રની કળા વધતી જાય છે તે પખવાડિયુ અથવા એમાનો કોઈ દિવસ; શુકલ પક્ષ, સુદ. ૨ અજવાળાને માટે છાપરામા–ભીતમાં રાખેલી નાનીસરખી બારી, જાળિયુ

અજવાળી. વિ૦ સ્ત્રી૦ ચાન્દરણાવાળી (રાત)

અજવાળું, ન૦ [સં૦ ઉજ્જવલન] સૂર્ય–અગ્નિ–દીવાથી પ્રકાશ–ઉજાસ તે (અન્ધારુ ને અજવાળુ) અજ–વાળાનુ, ધના–વાણવાનું. અજવાળું કરવું–ફાયદા સારુ

અજસ, ... ગુણ બાર પાડવા, નામ કરવુ; આબરુ વધારવી, ૨ સન્દેહની સફાઈ કરવી. [સદૈવ, હમેશ, નિરન્તર.

અજસ્ત્ર, અ૦ [સં૦ અ; જસ–છોડીમુકવુ] હમ્મેશ,

અજહલ્લક્ષણા, સ્ત્રી૦[સ૦અજહત, લક્ષણા] પ્રગટ અર્થની સાથે તેના સમ્બન્ધી બારના અર્થનો પણ બોધ થાય તેવી લક્ષણા–ઘોળાએ સરત જીતી–ઘોળા ઘોડાએ. પચ્ચીસ કામડીએ ગામ લુટ્યુ–કામડીવાળા કાળીઓએ.

અજા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માયા કુદરત ૨ બકરી

અજાએબ, વિ૦ અજબ.

અજાગત, વિ૦ શસ્ત્ર લાગવાથી, ડુબવાથી થયેલુ તે; અચાનક–અકાળે થયલુ તે (મોત). [હોય છે તે

અજાગલસ્તન, ન૦ [સં] બકરીને ગળે જે આચળ

અજાચક, વિ૦ [સં૦ અયાચક] જાચક નહિ તે, ધર્માદા માગવાની વૃત્તિ ન હોય તે

અજાચી, અજાચક.

અજાડી, સ્ત્રી૦ હાથીને પકડવા સારુ ખોદેલો ખાડો તોફાની ઢોરને વશ કરવા, તેના પાછલા પગ મુકવાની જગ્યાએ ખાડો ખોદી ઉભુ રાખે છે તે ખાડો. ૨ જેમ કોઈ માણસ રોગથી પીડાતો પડ્યો હોય તે ૩ પાંજરુ "સાવજ પડ્યો અજાડીએ, કાઢે તેને ખાય" [(માણસ)

અજાણ, વિ૦ જાણીતુ–સમજતુ નહિ તે, અણવાકેફ

અજાણતાં, અ૦ ન જાણતા.

અજાણ્યું, વિ૦ [સં૦ અજ્ઞાત] જેને વિષે કંઈ જાણ્યામા નથી તે (માણસ, વસ્તુ, કામ વગેરે). ૨ જે જાણતુ નથી તે (માણસ) "અજાણ્યુ ને આંધળું બરોબર" એ કેવત છે.

અજાતશત્રુ, પુ૦ [સં૦ અજાત–જન્મેલો નહિ, શત્રુ] જેને કદિ કોઈ શત્રુ ન થયો હોય તે (યુધિષ્ઠિર) યુધિષ્ઠિર એ અજાતશત્રુ હતા

અજાનબાહુ, પુ૦ [સં૦ આજાનુ–ઘુટણલગી, બાહુ–હાથ] જેના હાથ ઘુટણસુધી લામ્બા હોય તે–એ મોટા ભાગ્યશાલી કેવાયછે ૨ રામ

અજિત, વિ૦ [સં૦ અ; જિત–જિતેલુ] જેને કોઇયે જિતેલો નથી તે. ૨ જે કોઇથી જિતાય નહિ તે.

અજિન, ન૦ [સં૦] હરણનુ ચામડુ, મૃગચર્મ ૨ વાઘનુ ચામડુ.

અજીઠવાડ, પુ૦ અજીઠા–એંઠા વાસણ

અજીઠું, વિ૦ [સં૦ જુષ્ટ–જમતા વધેલુ તે] જમવાનાં ભાણામાં જે ધાન રહ્યુ તે અથવા ભાણાની આજુ–બાજુએ જે વેરાયલુ તે ૨ એવુ ધાન જ્યા પડ્યુ હોય તે ઠેકાણુ ૩ દૂધ વગેરેથી નહિ પણ પાણીથી રાંધેલુ અન્ન જેને નાયા–હાથ પગ ધોયા વિના અડકાય નહિ તે –લોટમાં પાણી પડેથી તે અજીઠો થયો કેવાય છે

અજીર, સ્ત્રી૦ પરસાળ નન્દ નિલય આનન્દથી આવી,

ઊભા અજીર ઓઝાર" (રેવાશંકર)

અજીરણ, નo [સંo અજીર્ણ] ખાધેલું ન પચવું તે. અપચો, અદ્રંજમી.

અજીર્ણ, વિo [સંo] નવું. નo અજીરણ.

અજીર્ણાંશ, પુo [સંo] થોડુંક અજીરણ.

અજુગત-તું, વિo [સંo અયુક્ત] જુક્તિવનાનું, અઘટિત ૨ અયોગ્ય; અઘટતું; નાલાયેક

અજૂઠું, વિo અજીઠું; એઠું.

અજોગ, પુo [સંo અ, યોગ] નહિ (સારો) યોગ-જોગ-વખત તે, કસમો.

અજોગ, વિo [સંo અ, યોગ્ય] અઘટતું; નાલાએક

અજ્જમ, [આo]. આજમ.

અજ્જુ-જ્જુ, સ્ત્રીo ઈ, સ્વરનું ચિહ્ન—િ, ી.

અજ્ઞ, વિo [સંo અ; જ્ઞ-જાણનાર] બુદ્ધિહીન; અણસમજુ; અજાણ, અબૂઝ, મૂર્ખ

અજ્ઞાત, વિoધાo[સંo] જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે

અજ્ઞાન, નo [સંo] જ્ઞાન નહિ તે, અણજાણપણું, મૂર્ખાઈ [સમજ.

અજ્ઞાન, વિo [સંo] જેને જ્ઞાન નથી તે; મૂર્ખ, બે-

અજ્ઞાનભાવ, પુo [સંo] અજ્ઞાનપણું

અજ્ઞાની, વિo નહિ જે જ્ઞાની તે.

અઝેરો, પુo ઉઝેરો શબ્દ જોવો.

અઝ્ઝ, આંચ. 'સ્વપ્નમાત્ર જ્યાં નથી પ્રપંચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે અંચ' (અખો)

અઞ્ચલ, પુo [સંo અઞ્ચ-જવું] છેડો, પદર, પાલવ

અઞ્જળવો, પુo આંખે જે ઝોક લાગ્યો હોય તે દોરડી તેલમાં બોળી સળગાવી બાળી મુકવી તે. અઞ્જળવો ઉતાર્યા કેવાયછે.

અઞ્જન, નo [સંo અઞ્જ-ચોપડવું અથવા શોભાવવું] આંખના ડોળાની પાળ ઉપર ચોપડવું-લગાડવું તે, આંજવું તે ૨ જે વસ્તુથી અઞ્જન કર્યું તે-સુરમો, મેંજળ, ઓસડ વગેરે.

અઞ્જળ, અન્નજળ, ૨ ઋણાનુબન્ધ, સમ્બન્ધ:

અઞ્જળી, સ્ત્રી [સંo અઞ્જલિ, અઞ્જ-જવું] બે હાથની હથેલી સાથે રાખવાથી જે સમ્પુટ આકાર થાય તે; ખોબો, પોશ.

અઞ્જસા, અo ઉતાવળો; તુરતજ (પ્રેo)

અઞ્જાવું, ક્રિo અo ચોપડાયેલ થવું-આંખ અંજાઈ કે? તાંનેથી ઓસડ નહિ અંજાયે ૨ સામાના કરતા રૂપ ગુણમાં કમી કિનિયાથી એકાએક શરમિન્દાં થવું. ૩ છેતરાવું; ઠગાવું, કોઈના પેચમા આવી જવું.

અઞ્જીર, નo [સંo ધાતુ અઞ્જ-સ્વચ્છ કરવું] એ નામનું એક ફળ-ગોરો.

અઞ્જીરિયાં, વિo પાકેલાં અઞ્જીરના રંગનું-સરખું.

અઞ્જીરી, સ્ત્રીo અઞ્જીરનું ઝાડ.

અઞ્જુમન, સ્ત્રીo એકજ ધરમ માનનાર જે લોક તે સહુની જે સભા તે, કોમનો જમાવ, પઞ્ચાયત-(પારસીની)

અટક, સ્ત્રીo [હિંo સo અટ ધાતુ ગતિ વાચક છે ને એ ઉપરથી અટ વાળા શબ્દો થયા જણાય છે] જેમ; ખતરો 'જિસકે મનમે અટક હે, મોકી અટકે રહે' ૨ [સંo અવટઙ્ક] ઓલાદને સારુ ગુણ કર્મ ઉપરથી રાખવામા આવેલું જે નામ તે ઉપનામ, ઓખર. ૩ સિન્ધુનદી

અટકચાળું, નo સામાં માણસને જાણ ન પડે તેવી રીતે તેની જે મશ્કરી કરવી તે, શરમાવવાની-ચિડવવાની મતલબથી કોઈની જે છેડખાની કરવી તે, અડપલું સળી-આગળી કરવી તે. ૨ ટાવકા ન રેતા ગમ્મત-મસ્તી કરવી તે (ર્ઈ ર્ઈને-અટકી અટકીને ચાળો કર્યો તે અટકચાળું) વિo અટકચાળું કરનાર

અટકડી, સ્ત્રીo છાતીના પડદાની અન્દરના વાયુનું આજુબાજુથી રસ્તો કરી ઉપર ચડી આવી એકદમ છૂટ પડવું તે, વાધણી, હેડકી.

અટકણ, નo જેથી ગતિ બન્ધ પડે તે (વસ્તુ). ૨ ધરીનું ફરવું ઉતાવળું અથવા ધીમું કરવાસાર તેની તળે લાકડાનો જે કકડો ગોઠવવામા આવેછે તે

અટકણિયું, નo અટકણ.

અટકવું, ક્રિo અo ગતિ બન્ધ થવી, કામ ચાલતુ બન્ધ પડવું; ઉભુરેવું; થોભવું, ખોટીથવું.

અટકળ, સ્ત્રીo[હિંo] કંઈક આધાર ઉપરથી નક્કી શોધીકાડવું તે ૨ કલ્પનાથી ગણેલું તે, સુમાર, આસરો, અડસટ્ટો. ૩ જુક્તિ, કુચી; કળ. ૪ કિસબ રમીર્ગેવો તે; અભ્યાસ, સાવરો. અટકળ કરવી-કાટવી-બાધવી તેમ અટકળ ઓવીગેવી એવા પ્રયોગ થાય છે [નક્કી.

અટકળબાજ, વિo અટકળ બાંધવામાં ચાલાક-પ્રવીણ;

અટકળવું, ક્રિo અo સન્દેહ-અન્દેશો-વિચારમા પડવું. 'નગરદ્વાર શ્રીકૃષ્ણ નિકળીઆ જેટલે; કાળયવન મનમાંહે, અટકળીઆ તેટલે ૨ અટકળ કરવી.

અટકાર પુo ઓટકાર શબ્દ જોવો.

અટકાવ, પુo [હિંo] જેથી અટકી પડાય તે, પ્રતિબન્ધ; હરકત. ૨ જરૂરિયાત અગત ૩ આધાર; નીમ. ૪ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો તે. અળગુ બેસવું-માથે આવવું-રાજ આવવું તે રજસ્રાન. અટકાવ હોવો-પાળવો.

અટકાવવું, ક્રિoસo બન્ધ પાડવું; રોકવું. ૨ વચમાં હરકત આણવી

અટકાવું, ક્રિo અo સ્ત્રીને ઋતુ આવવો; અળગુ બેસવું; અભડાવું, માસિક ધર્મ-ઋતુકરીને માસિકે માસિકે અટ-

ઓને છાને ઠેકાણે ઠરી ન જાય તેવો લોહી જેવો પદાર્થ વેતો માલમ પડેછે ત્યારે તેઓ ત્રણ દિવસ કોઈ માણસ-વસ્તુને અડકતા નથી

અટકોમટકો, પુ૦ સ્ત્રીનો, ચાલવાનો તથા અંગ મરડવાનો જે ચાળો તે.

અટણ, ન૦ [સં૦ અટન. અટ-જવું] જવું-ફરવું-ભમવું-રખડવું તે, ભ્રમણ ૨ મુસાફરી પ્રવાસ

અટની, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામઠીનો કાપવાળો છેડો, ધનુષનું સિંગડું. ૨ કામઠાનો કરો, તટી

અટપટું, વિ૦ ગુંચવણવાળું, ન સમજાય તેવું, તરેહ તરેહના પેચવાળું, સરળ નહિ તે બાંકું, કપરું "પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી ઓધવજી છે પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી"

અટલ, વિ૦ [સં૦ અટ્ટનો અર્થ ઘણું-અતિશય એવો થાયછે] સારો હોશિયાર, પાકો, પ્રવીણ ગવૈયો-જુગારી-ચોર ૨ ઘણી અન્ધારી (રાત) **અટલબળદેવ**-ખાવે પાવે કુસ્તી કરવે જબરો (મથુરાના ચોબા જેવા)

અટલરાન, ન૦ મોટું ને ભયંકર એવું રાન

અટવાવું, ક્રિ૦ અ૦ અવટાવું શબ્દ જોવો

અટવી, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાન, વન, અરણ્ય, જઙ્ગલ

અટળ, વિ૦ છૂટા ન પડાય-દૂર ન કરીશકાય-ટળે નહિ તેવું, અનિવાર

અટાઉ, સ્ત્રી૦ ક૯ાઈ-'અટાઉનો માલ બટાઉ (વટાવ)મા જાય' એજ પ્રયોગમા માત્ર અટાઉ શબ્દ વપરાય છે.

અટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અહીં તહીં ભમવું તેઃ મિથ્યા ભ્રમણ કરવું-રખડવું તે ૨ મેડી

અટાટ, વિ૦ [સં૦] ઘણું ૨ સાર વગરનું **સ્ત્રી૦ [અટાટ્ય]** અટા (૧ લા અર્થમાં)

અટાણુ, સાલ્લા, વગેરેનું રહ્યાપેલા જે લુગડું તે, પોત

અટાપટા, પુ૦ લાંબા પોળા લીટા, આડા અવળા પટા

અટામણ, ન૦ રોટલી-પોળી કરતીવેળા લુવાના અધારણ સારુ ધોયલા ચોખાનો અથવા બીજા કશાનો જે લોટ લુવાને લગાડવામા આવેછે તે

અટારી-ળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અટ્ટાલિકા] ઊંચો માળ, ઊંચીમેડી ૨ ઝરૂખો, ગોખ

અટાલો, પુ૦ ઉચાળો, સરસામાન, ખટલો (ઘરમાનો)

અટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ક્ષુદાઈને લોહો થવો

અટિમ્બર, પુ૦ ટગ, ઢગ-કચરા પૂંજાનો-કામકાજનો અટિમ્બ પડ્યોછે

અટી, પુ૦ [સં૦] કરકર કરનાર ઋષિઓ, ભ્રમણ કરનાર. 'અટી ચથ્યા ચથ્યા જળી

અટેરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાતેલા સૂતરની આંટીઓ બનાવવી ઓવાળવું.

અટોપવું, આટોપવું.

અટ્ટલ, અટલ.

અટ્ટહાસ-અટ્ટહાસ્ય, ન૦ [સ૦] મોઢું ફાડીને-દાંત કાઢીને ખડખડ હસવું તે

અટ્ટા, પુ૦ દ્વાર-દરવાજા **અટ્ટાબન્ધ કરવા**-બોલતાં બન્ધ કરવું, આછી નાખવું, હરાવવું (તકરારમા) **અટ્ટા બન્ધ થવા**-જાણે ગળાલગી ખાધું હોય તેવું હોવું ૨ હારીજવું

અઠમ, બીજ, ત્રીજ ને ચોથ, એવા ત્રણ અપવાસનું નામ છે (જૈનમા).

અઠવાડિયું, ન૦ [સં૦ અષ્ટ વાર ઉપરથી] સાત દિવસ ને સાત રાત એટલો જે કાળ તે-એક વારથી શરૂ કરતા પાછો તે આઠમો વાર આવે ત્યાસુધી

અઠવાહું, ન૦ દોરડાને વળદેવાનો લાકડાનો કકડો.

અઠાસિયાં, ન૦ સ્ત્રીઓને પગે પેરવાનો રૂપાંનો એક ઘાટ એ જોડ હોયછે તોડા. અઠાસિયું (એ એક વચન) બોલવામા ઝાઝું આવતું નથી

અઠીંગણ, ન૦ અઢીંગવાસારુ જે ટેકો-તકિયો તે

અઠીંગવું, ક્રિ૦સ૦ શરીરના ભાગને આરામ આપવા સારુ તેની નીચે-પછવાડે જે ટેકો-ભીત-તકિયો હોય તે ઉપર પડવું-નડખાવું તાકયે અઢીંગીને બેસવું

અઠે, અ૦ અહિયાં 'અઠે દ્વારકા'

અઠેલવું, અઢેલવું. [૩ અભ્યાસ

અઠોઠી, સ્ત્રી૦ ગોળની કડામા બાફેલું આદુ ૨ હથોડી,

અઠ્ઠાઈ, સ્ત્રી૦ આઠ ઉપવાસ લાગટ કરવા તે (જૈનમા).

અઠ્ઠાણું, વિ૦ [સં૦ અષ્ટનવતિ] નેવું ને આઠ એટલી સંખ્યા તે-૯૮ ૨ (સંકેતમા) એની સંખ્યા.

અઠ્ઠાબન્ધ, વિ૦ સોકટાની રમતમા અઠ્ઠા ઉપરની સોકટી છતે દાવે પણ ન મરાય તે. [આઠ-૫૮

અઠ્ઠાવન, વિ૦ [સ૦ અષ્ટ પઞ્ચાશત] પચાસ ને

અઠ્ઠાવીસ, વિ૦ [સં૦ અષ્ટવિંશતિ] વીસ ને આઠ-૨૮.

અઠ્ઠાસિયાં, ન૦ અઠાસિયાં શબ્દ જોવો

અઠ્ઠો, પુ૦ સોકટાની બાજીના અકેકા પટને છેડે ત્રણ ત્રણ ખાના હોય છે તેમાનું અકેકું વચલું તે. ૨ ગંજીફાના અથવા બીજા કોઈ રમવાનાં પાના ઉપર ચિતરેલા આઠ દાણાનો જે સમુદાય તે.

તે નાયા વના તેને અડક્યો; વળગણી ઉપરનું વસ્ત્ર માથાપરની પાઘડીને અડક્યું. ૨ પોચવું, સ્પર્શ કરવાને વચમાનો અન્તર ભરવો વસ્તુ માયુ વહુની સ્થાનીયે અડકે છે ૩. હાથમા લેવુ, છેડવું. તે કાગળોને તો હાલ હું અડકતોજ નથી

અડકાડવું, અડકે તેમ કરવું.

અડકાયલી, વિ૦ ઋતુથી અળગી બેઠેલી (સ્ત્રી).

અડકાવ, પુ૦ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો તે, અટકાવ, અળગુ

અડકાવવું, ક્રિ૦સ૦ બન્ધ કરવું; ઢાકવુ, દેવુ (બારી બારણા)

અડકાવું, ક્રિ૦ અ૦ બન્ધથવું; દેવાવું (બારણુ) ૨ અડક્યાથી અશુદ્ધ થવુ (ડાઘુને) ૩ અટકાવ આવવો (સ્ત્રીને)

અડકોઢિયાં, ન૦ બૈરાને પેરવાનુ ઘરેણુ

અડઘોદડવો, પુ૦ બેસતે વરસે મળસ્કામા ઉઠીને કચરાથી ભરેલુ હાલ્લું ફોગડે વગાડતાં અને 'લાછ (લક્ષ્મી) આવે ને અળસ (દળદર) જાય' એમબોલતા ચકલે જઈ તે હાલ્લુ ફોડી નાખવાની વેમ ભરેલી જે રુઢિ તે ૨ દોપ-ડપકાનો ભાર (અડઘોદડવો તેને માથે).

અડગો, પુ૦ કામ થયા વગર ઉઠવુંજ નહિ એવો આગ્રહ ધરી બેસી રેવુ તે, ધામા ૨ કુસ્તીમા એક તરેહનો પગનો દાવ.

અડચણ, સ્ત્રી૦ જે વસ્તુ-બનાવના આડા આવવાથી ચાલતા કામ અટકી પડે તે; હરકત, નડતર, રોકાણ ૨ ગભરાટ; સંકટ, આપદા.

અડણ, ન૦ ગાય ભેંસ વગેરે દુધાળા જનાવરના આચળની ઉપરની દુધ ભરાવાની ફુલેલી જગ્યા.

અડતલાં, ન૦ આનાકાની; ગાગાંતલિયાં-લાં; પ્રાશ

અડતલો, પુ૦ આસરો; ઓથ ૨ સુમારે, અટકળ

અડથલ, વિ૦ કામ કરવે હઠે નહિ તે; જબરુ ૨ કદાવર, લઠ્ઠ.

અડથળો, પુ૦ મોટી અડચણ, રોકાણ.

અડદ, પુ૦ કઠોળ જાતિ અનાજમા ગણાતુ એક (એ જાદુ પ્રયોગમા પણ કામ આવે છે)

અડદાળું, ન૦ અડદવાળુ તે અડદના લોટાના લાડુ, અડદની દાળમા બીજી બે ત્રણ દાળ એકઠી રાંધેલી હોય તે

અડદાળો, પુ૦ ભુખ્યાથી એકસરખુ નરમ થઈ મળીજવુ તે, ભચો, ઘાણ ૨ ખૂબ માર પડ્યાથી હાડકાંપાંસળા નરમ થઈ જવાં તે; શક્તિ ઉપરાન્ત અતિસે કામ કરાવ્યાથી કામ કરનારે છેક્જ થાકીજવુ તે. [અડદનુ બીજ

અડદિયું, ન૦ અડદના લોટની બનાવેલી મિઠાઈ ૨

અડધિયું ન૦ અડધુ તે.

અડધી, સ્ત્રી૦ તાંબાનો એક સિક્કો; પૈ-(એક આનાનો બારમો ભાગ) (એ શબ્દ મુમ્બઈમાજ વપરાય છે)

અડધું, વિ૦ [સં૦ અર્દ્ધ] આખી વસ્તુના બરાબર સરખેસરખા કરેલા બે ભાગમાનો એકેકો

અડધુંપડધું, વિ૦ અડધુ અથવા તેથી કંઈક ઓછુ

અડધો, પુ૦ રૂપાનો ચલણી સિક્કો (એક રૂપિયાના બે અડધા) ૨ (સટ્ટકતમા) અડધો થેલો

અડધોઅડધ, વિ૦ બરાબર અડધુ

અડતું, પામેતુ (સરખું).

અડપલું, ન૦ અટકચાળું. વિ૦ અટકચાળું.

અડફટ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આસ્ફાલન] ઝપટ, ઝટ; આંટો, અથડાવું તે. અડફટમા આવવુ

અડબંગ, વિ૦ [હિં૦] કોઈયે કંઈ ને કરે કંઈ તે, કશુ ન લેખવતા પોતાનાંજ છન્દમા મચી રેનાર. ઉદ્ધત તબિયતનું; ટકુ વગરનુ, હઠીલુ, અડાણુ, મૂર્ખ

અડબડિયું, ન૦ ગબડીને પડવુ તે. લથડિયુ.

અડબોટ-અડબોથ, સ્ત્રી૦ તાણીને મોડાપર હાથ મારવો તે, લપડાક "અડબોથનો ઉપાય ન હોય" એ કેવત છે.

અડબોથ, વિ૦ ઢોર, મૂર્ખ, બુધી

અડવડવું, ક્રિ૦ અ૦ અડબડિયા ખાવા, લથડી પડવુ.

અડવાણું, વિ૦ અડવુ, ઉવાણુ

અડવું, વિ૦ સણગાર રહિત, ઉઘાડું. અડવી ડોટ (કણ્ઠી વના), અડવા પગ (જોડા વના) ક્રિ૦ ૨ સણગાર વના અતડુ-નગ્નુ દેખાતુ તેવું કલ્લા વના પગ અડવા લાગે છે

અડવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકવુ, સ્પર્શ કરવો 'મુજને અડશો મા આઘા રે અલબેલા છેલા અડશો મા" (દયારામ) ૨ એકાદ કામ ઉપર મચડી પડવુ-લાગુ રેવુ

અડવો, પુ૦ વાણિયો (ભવૈયામા)

અડસટ્ટો, પુ૦ [હિં૦] અટકળથી ગણેલુ તે, સુમાર, આસરો. અડસટ્ટો કાઢવો

અડસઠ, અડસેઠ.

અડસર, સ્ત્રી૦ ઘરની મેડ પાટડી

અડસિયાં, અઢાસિયાં.

અડસેઠ, વિ૦ સાઠ ને આઠ, ૬૮.

અડાઉ, વિ૦ વાવેતર થયા વિના પોતાની મેળે ઉગી નિકળે તે (ડાંગેર-ધાન), નમાર

અડાડવું, અરકાડવું.

અડાણી, વિ૦ બોલવે ચાલવે જડ્ડલી, અસભ્ય; અનાડી. ૨ સમજ-આવડત વનાનુ, મૂર્ખ

અડાણો, પુ૦ એ નામનો એક રાગ [ઢાબીડ ઝાડ,

અડાબીડ, વિ૦ ઠઠ્ઠક બધ ઉપજતવુ બેવુ સાકુ. બં-

અડામી, ન૦ લિંનમા જડેલાં પાટિયા વગેરે તે

અડાયાં, ન૦ રસ્તામા પડેલા સુકાઇ ગયલા ગાય ભેંસના પોદળા **અડાયું,** એક વચનમા પણ એ શબ્દ થોડો વપરાય છે.

અડાર, વિ૦ [સં૦ અષ્ટાદશ] દશ ને આઠ, ૧૮ અડારભાર વનસ્પતિ, અડાર પુરાણ ઇ૦

અડાલી, સ્ત્રી૦ લાકડાની નાની થાળી–કથરોટ

અડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (ખુશાલી પણ કંઇક હાંડગાઇ બતાવે છે) અતિશય ખાવુ તેણે આજ પન્દર લાડુ અડાવ્યા ૨ બોલવામા જુદી વાત ચલાવવી–ઘુસાડી દેવી તેણે ગપ અડાવી, તેણે કંઇનુ કંઇ અડાવ્યુ, તેણે તેની આગળ જુઠુ અડાવ્યુ ૩ જુઠો દમ ભરાવવો; ધમકાવવુ, સપડાવવુ. તેણે તેને ખૂબ અડાવ્યો ૪ સ્ત્રીસાથે સઙ્ગ કરવો. તેણે તેને અડાવી, અડાવી દેવું. કોઇને એકાદે ઠેકાણે તજવીજથી દાખલ કરી–ઘુસાડી દેવુ. ૨ ન કેવાની વાત કઈ દેવી.

અડાસિયાં, સ્ત્રીનુ એક ઘરેણુ

અડાસે, અ૦ પાસે, લગોલગ ૨ પડછાયે, ઓજે એની અડાસે ન જતો.

અડાળી, સ્ત્રી૦ ઘરને લગતી એક ભીતને આસરે જે છાપરી બાંધેલી હોય તે, ઓસરી.

અડિયલ–યેલ, વિ૦ [હિં૦] અડ કરનાર, હઠીલુ, કહ્યુ ન માને તે એ શબ્દ વિશેષે પશુને લગાડવામા આવેછે–અડિયલ ટટ્ટુ

અડિયું, સ્ત્રી૦ નાની અડી

અડી, સ્ત્રી૦ સોનીનુ એક ઓજાર–કાંસાના જે બીબા ઉપર ઘુઘરી વગેરે ઘાટ ઘડાય છે તે. ૨ હોડ, ગબડી વિ૦ જરૂરતી, અટકી પડાય તેવી. અડી વેળાયે

અડીજડીને, અ૦ ધા૦ મણ્ડયા–લાગુ રઇને

અડીજવું, ક્રિ૦ અ૦ દાખલ થઇ જવુ. ૨ અટકી પડવુ–ઘોડો અડી ગયો. [પડવુ, રઇ જવુ

અડીપડવું, ક્રિ૦ અ૦ (કંઇક હાડગાઇના ભાવમા) અટકી

અડીવેળા, સ્ત્રી૦ અટકી બેસવાના સમયની લગોલગનો સમય ૨ દુખનો વખત. ૩ અણીની છેલ્લી વેળાએ

અઢી, વિ૦ બે ને એકનુ અડધુ તે, ૨½ અથવા ૫।।

અઢીશેરી, સ્ત્રી૦ અઢીશેર વજનમા થાય તેવું તોળવાનુ કાટલુ ૨ અઢીશેર માય તેવુ માપ–ઠામ.

અડકદડકિયું, વિ૦ અહીથી તહીં ને તહીંથી અહી દોડનારુ–માલનાર, ગરબડિયુ ૨ બન્ને પક્ષથી છુટો રહી પોતાની મરજી થાય તે પક્ષને મદદ કરનાર, વધારાનો (ગેડી દડાની રમતમા).

અડુસી, સ્ત્રી૦ એક ઔષધી

અડુસો, પુ૦ એક ઝાડ એનાં પાતરા ઓસડમા વપરાયછે.

અડોઅડ, અ૦ લગોલગ. છેકજ પાસપાસે, અડકીને રહ્યા હોય તેમ.

અડોલ, વિ૦ ડોલે નહિ તે; અચળ, અટળ, સ્થિર

અડોલી, સ્ત્રી૦ બારી–અછોડો–નેતરુ ખસી ન જાય માટે છેડા ઉપર ભેરવેલો લાકડાં વિગેરેનો નાનોબ ગ્ખો પાતળો જે કકડો તે. અટકણિયુ

અડોસપડોસ, પુ૦ પોતાના ઘરને લગોલગ અથવા થોડેક દૂર પણ તેજ મોહલ્લામા હોવાનો જે સમ્બન્ધ તે.

અડોસીપડોસી, પુ૦ પોતાના ઘરને લગોલગ અથવા તેની ચારે બાજુએ જે માણસો રેતા હોય તે, પાડાપડોસી [રૂપુ, બદસુરત.

અડોળ, વિ૦ ડોળ–આકાર–ઘાટ વગરનુ વસ્તુ, કદ

અડોળકાટલું, વિ૦ અડોળ ૨ મનમાનતુ કામ ન કરી શકે તે–(માણસ–વસ્તુ) ૩ કામ કર્યા વગર વચમાં નકામો અથડાયા કરે તે (જન) 'અડોળ કાટલાની માફક અથડાયા કરે છે'

અડ્યું, વિ૦ કર્યા વિના ચાલે નહિ તેવુ; જરૂરનુ(કામ) ૨ અટકી પડેલુ–તે કામ કંઇક અડયુ રેવાનુ નથી.

અઢળ, વિ૦ ઢળી–પડી ન જાય તેવુ, અચળ, નિત્ય, સ્થાયી. અટળ પદ–જે પડે નહિ અથવા જ્યાંથી પડાય નહિ તે ઠેકાણુ, મુક્તિપદ

અઢળક, વિ૦ ઢળી ન પડે તે, સુકૃત (જન) અટળક–ઢળિયા ૨ બહુ; ઘણુજ વધારે, એકદમ "વ્હાલો માડે અટળક ઢળીઆ" (દયારામ)

અઢાવવુ, ક્રિ૦ ઢોર ચરાવવા લઇ જવા ૨ હાંકી કાઢવા

અઢીવરો, પુ૦ એક જાતની અઢી–અડી કાળની પિછોડી.

અઢેલવું, ક્રિ૦ અ૦ અઢીગવુ ક્રિ૦ સ૦ જોર આપી અસેડવુ–ધકેલવુ (લાકડા વગરેને)

અણ, અ૦ [સં૦ અન્] એ શબ્દ વિશેષે નહિના અર્થમાં અને પ્રસઙ્ગે નરસપણુ, કમીપણુ વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે.

અણકહ્યાગરું, વિ૦ કહ્યુ ન માને તે

અણકિસબી, વિ૦ કિસબી નહિ તે

અણકૂટ–કોટ, પુ૦ [સ૦ અન્નકૂટ–અન્નનો ઢગ] દેવની આગળ મોટા નૈવેદમાં જે ભોજન પદાર્થો એક ઠેકાણે જુગતીથી ગોઠવી ગબેલા હોય તે મહાપ્રસાદી

અણખત, સ્ત્રી૦ મનમાં કચ કચ ખુચ્યા કરવુ તે, કચ કચ કાળજી થયા કરે તે ૨ અપ્રીતિ, કચવાટો ૩ નડતર, આડખીલો

અણખૂટ, વિ૦ ખુટે નહિ તેવુ.

અણગમતું–સું, વિ૦ ધા૦ ગમતુ–પસન્દ નહિ તે.

અણગળ, વિ૦ ધા૦ ગળેલુ નહિ તે–પાણી દૂધ વગેરે

અણગાર, સણગાર.

અણગોક–ખ, પુ૦ શૈવનુ એક વરત કાર્તક સુદમા અથવા ભાદરવા સુદમા અથવા શ્રાવણમાં ૧૨ તેમ નિમેલે દિવસે ઘણાંઓ એકઠા મળી દેવ લોહું–અનુ

જઈ, તુળસી ખીલી વગેરેનાં ઝાડ તળે બેસી દૂધનું ખાય છે અથવા ફલાહાર કરેછે વાણિયઓ કારતક સુદ બીજથી તે સંતિમ સુધીમા અણભાત વગર બીજું અણુ ખાઈ (ગોસાઈજીની) બેઠકે જઈ અથવા ઘરમા અણ-ગોઠ કરે છે ને માગસરમા ટાઢું ખાઈ કરે છે પણ ભાતદાળ તો નહિજ [નહિ તે

અણગોળ્યું, વિ૦ ધા૦ ગોખેલુ-ગોખીને યાદ રાખેલુ

અણઘટતું, વિ૦ [સં૦ અઘટિત] ઘટતુ નહિ તે (વિચાર, કર્મ ઇ૦)

અણઘડ, વિ૦ ધા૦ ઘડેલુ-સુન્દર ઘડેલુ નહિ તે (લાકડુ ઘાટ વગેરે) ૨ રૂડુ કેળવાયલુ-તરબીયત થયેલું નહિ તે સ્વભાવ રીતભાતે સુઘડ નહિ તે; જઙ્ગલી, બેવકૂફ ૩ ખ્યાલ ગાનારાનુ એક ફદ જેને મતે જે કંઈ ઘડેલુ નહિ તે ઇશ્વર એવુ છે.

અણચવ્યું, વિ૦ ધા૦ વર્ણવુ-કથેલું-વદેલું નહિ તેવુ 'કવિ થઈને અધકુ શું કવ્યુ, જોતા નહિ બ્રહ્મ અણ-ચવ્યુ' (અખો).

અણચિન્તું-ત્યું-ચીતું, અ૦ ધા૦ આગળથી કલ્પના ન કરી હોય તેવા બનાવથી, એકાએક

અણછતું, વિ૦ છતુ-પ્રગટ નહિ તે, છાનુ, ઢાંકયુ, ગુપ્ત ૨ ન હોવુ તે "અણછતે છતાનો ભ્રમ, પણ બ્રહ્મ-વેત્તા જાણે એ મર્મ," (અખો)

અણજાણ, વિ૦ [સં૦ અજ્ઞાન] જેને જાણ નથી તે, જે (એકાદી વાત) જાણતા નથી તે. ૨ મૂર્ખ; નાદાન

અણતોળ્યું, વિ૦ ધા૦ તોળ્યા વગરનુ "અણતોળ્યા હીરારે વેચાયે ભાભીરે ઘર આપણારે".

અણદીઠ-ઠું, વિ૦ ધા૦ ન દીઠેલુ-જોયલુ, કોઈ દાડો ન દીઠું હોય તેવું. "અણદીઠાનુ દીઠુ ને ચાર મૂળાને મીઠુ".

અણદોર્યું, વિ૦ દોર્યા વગરનું. [નેલું તે

અણધાર્યું, વિ૦ ધા૦ ધારેલુ નહિ તે, એકાએક બ-

અણપ્રીછણું, વિ૦ ધા૦ અજાણ, વગર સમજનુ મૂરખ "વશું થઈ અણપ્રીછણોરે, માહરે માથે નાથરે" (લાલણ)

અણબનાવ, પુ૦ બનાવ-સલાહ-સમ્પ નહિ તે, દીલ જુદાં હોવા તે. ૨ કજિયો; વાંધો; સામસામી

અણબોટ, વિ૦ ધા૦ બોટ્યા વગરનુ.

અણબોલ્યું, વિ૦ ધા૦ બોલતુ બન્ધ થયલુ, ચૂપ "અખો જે જે કરવા ગયો, ત્યા એમ અણબોલ્યો રહ્યો."

અણમાનીતું, વિ૦ માનીતું નહિ તે; નાપસન્દ-અળખામણુ કરેલુ માનીતી ને અણમાનીતી રાણી

અણરાગ, પુ૦ અનુરાગ-પ્રીતિ. ૨ રાગ-પ્રીતિ નહિ તે, રીસ

અણલિકી, વિ૦ વિફેલી "ઘણું ખાધે કર થાય ચીકણું, એવા ભેદ અણલિકીતણો".

અણવટ, પુ૦ [હિં૦] બાલક છોકરાને પગને અંગુઠે પહેરવાનુ ઘુઘરીવાળુ રૂપાનું છલ્લુ.

અણવણ, અણમણ.

અણવર, પુ૦ વર-વહુ પરણીને સાસરે જાય તે પ્રસઙ્ગે વર-વહુની સાથે જનાર જે તેનુ સગુ અથવા સ્નેહી તે. વરની સાથે જનારો કુંવારો મિત્ર હોય છે ને વહુની સાથે જનારી તેની સગી-બેનપણી હોય છે

અણવરિયું, ન૦ અણવર રૂપે હોવુ તે ૨ અણવર

અણવરી, સ્ત્રી. વગર પરણેલી ને ઘરમા રાખેલી સ્ત્રી. "એંશી લાખ તો અણવરી, ગવણને ઘેર નાર" (સામળ)

અણવાદ, પુ૦ નિંદા, બદબોઈ

અણવિગ્યું, વિ૦ સમજ-વિચાર વગરનુ, જેમકે 'ઊભા અણવિગ્યા આહીર' અણવિગ્યુ કામ કરે છે એમ પણ બોલાય છે

અણવીંધ્યું, વિ૦ ધા૦ વીંધેલું નહિ તે (મોતી) ૨ ખાસી કરેલી ન હોય તેવો (આખલો-બળદ) ૩ ઘડાયલુ-કસાયલુ નહિ તે, અજાણ્યુ, શિખાઉ (માણસ) સંસાર વ્યવહારમા નહિ પડેલો (માણસ)

અણસખડી, સ્ત્રી૦ પાણીથી રાંધેલી રસોઈ સિવાયે બીજા જે ખાવાના પદાર્થ તે, ખાંડ્યા વગરની ઘીમાં તળેલી મીઠાઈ વગેરની જે અન્ન સામગ્રી તે, કાચુ કોરુ, વણ અછૂ; ફરાળ

અણસણ, [અનસન] જમવુ નહિ તેવું (વ્રત), ઉપવાસ (જૈનમાં)

અણસમજ, સ્ત્રી૦ નહિ સમજ તે

અણસમજાણું-જુ, વિ૦ સમજ-સઝ-અક્કલવનાનુ-(જન) ૨ બાળક, અજાન, નાદાન

અણસારો, પુ૦ જરાક આખ ફેરવી કોઈને કંઈ સમ-જાવવું-ચેતાવવુ તે, સાન, ઇસારો

અણહદ, અનહદ.

અણાથી, સ્ત્રી૦ અનાથ. આ [ઉપસર્ગમાં]

અણારો, અનો

અણિમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠ સિદ્ધિમાની એક-ઝીણુ ને ન દેખાય તેવું સ્વરૂપ લેવાની-ધારણ કરવાની શક્તિ.

અણિયાળું, વિ૦ અણીવાળુ.

અણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અણિ. અણ-અવાજ કરવો] એકાદી વસ્તુને ઘણોજ ઝીણો ખૂંચે તેવો છેડો, સોય, હથિયાર વગેરેની અણી. ૨ સઙ્કટમાં આવી પડવાની સન્ધિ; બારીક વખત "અણી ચુક્યો સો વરસ જીવે" એવી કેહેવત છે. ૩ હદ, સીમા ૪ પડાની ઘરીમા ખોસવાની ખીલી

અણીદાર, વિ૦ અણી હોય તેવુ [હોય તેવું

અણીશુદ્ધ, વિ૦ જેની અણી બાડી-ભાગી-બુઠ્ઠી ન થઈ

અણીસું, ન૦ [અં૦] એક જાતનું બી-વસાણુ

અણુ, પુ૦ [સં૦ અણ્-અવાજ કરવો] ઘણુજ ઝીણું જે હોય તે. ૨ પદાર્થના ઝીણામાં ઝીણો વિભાગ

પૂરો પડે તેવો જે એક જોદ્ધા તે—મહારથી કરતા વધારે બળિયો.

અતિવય, વિ૦ (સં૦) વૃદ્ધ, બુઢો.

અતિવિખ, ન૦ [સં૦ અતિવિષ] એક ઔષધિ એની કળીયો બાળકને કરમ, ઉધરસ વગેરે રોગ ઉપર આપવામાં આવે છે એ ઝાડની છાલ રંગુતા કામમા આવે છે

અતિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રતિજ્ઞા વાક્યો ઉપરથી જેટલું નિકળે તેના કરતાં વિશેષ જે અનુમાન કાઢવું તે; તાણીતૂસીને સામાન્યત્વ આણવું તે; મરડી મચડીને જે દશવ કરેલો તે. [વધારે

અતિશય, વિ૦ [સં૦] ઘણુજ, પુષ્કળ; બહુજ

અતિશયોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેના કરતાં અતિશય વધારીને જે કહેલુ તે. ૨ એક અર્થાલંકાર—જેમા કોઈ વસ્તુને શોભાવવાને તેનુ વધારી વધારીને વર્ણન કરેલુ હોય તે ૩ બકવાટ; બડબડાટ.

અતિશાણું, વિ૦ ડોઢડાહ્યુ

અતિશૂદ્ર, પુ૦ [સં૦] શૂદ્રથી નીચી નાતિનો પુરુષ ભંગિયો; ચમાર વગેરે.

અતિસાર, પુ૦ [સં૦] વારે વારે પાતળો—લોહીનો ઝાડો થયા કરે તે રોગ; મરડો; સંગ્રહણી.

અતિસ્નેહ, પુ૦ [સં૦] ઘણોજ સ્નેહ

અતિસ્વાર્થ, પુ૦ [સં૦] ઘણોજ સ્વાર્થ, ઘણોજ લોભ. ૨ છેકજ એકલપેટાપણુ

અતીક્ષ્ણ, વિ૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ નહિ તે.

અતીત, પુ૦ [સં૦ અતિથિ] ફરતો સાધુ—બાવો, ભિખારુ; માંગનાર.

અતીત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જુદુપડી છુટું થયલુ. વિષયાતીત, મોહાતીત, ઇ૦. ૨ વીતીગયલુ, પસાર થઇગયેલુ કાલાતીત, સ્થલાતીત ઇ૦.

અતીન્દ્રિય, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયોથી કળાય—સમજાય નહિ તે; અગોચર

અતીસ—સે, અતિશય.

અતુલ—લ્ય, વિ૦ જેની તુલના—બરોબરી ન થઇ શકે તે; અનુપમ; અસાધારણ [ત્રુટિત. ૨ તૂટે નહિ તે.

અતૂટ, વિ૦ [સં૦ ત્રુટિત] તુટેલુ નહિ તે; અખ-

અતૃપ્ત, વિ૦ [સં૦] તૃપ્ત—ધરાયલુ નહિ તે.

અતોલ, વિ૦ [સં૦ અતુલ્ય] જેનું તોલ માપ ન થઇ શકે તે. ૨ અનુપમ

અત્તર, અ૦ [સં૦ અત્ર] અહીં અત્તરમતુ—અહીં સહી (કરવી એમ અભણેલને દેખાડવાને એ શબ્દ નિકળ્યો છે).

અત્તર, ન૦ [આ૦] ફૂલ સુખડ વગેરેમાંથી જુદો પાડેલો એમ તેલના અંશવાળી જે સુગંધિ વસ્તુ તે.

અત્તરઘડી—યે, અ૦ આઘડીએ; હમણાંજ.

અત્તરદાની, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] અત્તર રાખવાની સીસી.

અત્તરસાહત—દ, અ૦ આઘડીએ, આજ ક્ષણે; હમણાજ.

અત્યન્ત, વિ૦ [સ૦] ઘણુજ, અપાર; અથાગ.

અત્યય, પુ૦ [સં૦] નાશ ૨ અતિક્રમ ૩ દુરાચાર.

અત્યાગ્રહી, વિ૦ અતીસેં આગ્રહ કરનાર.

અત્યાચાર, પુ૦ [સં૦] ચાલતા આચારથી આડુ જે આચરણ તે; કુમાર્ગ; ખરા આચારનુ ઉલ્લંઘન કરનાર

અત્યાર, સ્ત્રી૦ આ વખત, આ ક્ષણ, હમણા વાણાનુ કામ માંડ્યુ હતુ તે પુરુ થતાં છેક અત્યાર થઇ.

અત્યારપછી, અ૦ હવે પછી, આજ પછી.

અત્યારલગી—સુધી, અ૦ આ ઘડી લગી, હમણાં સુધી.

અત્યારે, અ૦ આ વેળા; આ ઘડીયે, આ વખતે

અત્યાસક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશય આસક્તિ—સ્નેહ—લમ્પટપણુ.

અત્યુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશયોક્તિ. [આમા

અત્ર, અ૦ [સં૦] આ ઠેકાણે—જગાએ, અહિંયા,

અત્રાપિ, વિ૦ પારકો; પગયો, બારનો; પોતાની ઓળખાણ કે કુટુમ્બનો નહિ તેવો.

અત્રૂપ, વિ૦ નિર્લજ, બેસરમ.

અત્રે, અ૦ અત્ર.

અથ, અ૦ [સં૦] આરમ્ભ દેખાડનો મઙ્ગલશબ્દ અથથી તે ઇતિસુધી તે માટે, આ પ્રકારે, વળી, પછી, વિશેષ એ અર્થમા પણ વપરાયછે, પ્રશ્ન પુછતાં, કંઇપણ કેતા તેનો પ્રયોગ થાયછે.

અથડવું, અથડાવું.

અથડામણ, સ્ત્રી૦ અથડાયા કરવું તે, અથડાવાની મેહેનત. ૨ કકાકુટ, અટચણ. ૩ રખડપટ્ટી.

અથડાવું, ક્રિ૦ અ૦ બે વસ્તુએ જોરમા એક બીજાને અડકવુ—લાગવુ, અફળાવુ, ઠોકાવું ભીતસાથે માથું અથડાયું ૨ રઝળવુ, રખડવું; ભટકવુ; ફાંફાં મારવા તે હજી ત્યાંનોત્યાજ અથડાયા કરેછે ૩ સામી અડચણો નડવાથી ચોંટીજવુ, કપટાળવું

અથર્વ, પુ૦ [સ૦] ચાર વેદમાંનો ચોથો

અથર્વણ, પુ૦ [સ૦] શિવ.

અથર્વેદી, પુ૦ અથર્વવેદ ભણેલો તે ૨ માથાફોડિયો; ઠોક. ૩ ખળ; લુચ્ચો ૪ નાસ્તિક

અથવા, અ૦ [સં૦] બેમાંથી એક એવો અર્થ દેખાડનારો શબ્દ; કિંવા; કે; યા.

અથાક—ગ, વિ૦ [સં૦ અસ્થાગ. અ; સ્થા—ઊભુ રેહેવું—અટકવુ. અગાધ ઉપરથી થતુ હોય] તળિયું ન માલુમપડે તેવુ; ઘણુજ ઊંડું; માપવનાનું; અમાપ; અકળિત

અથાણું, ન૦ ન બગડતાં ઘણો કાળ કે તેલમાં ખારે કરીને શીશામાં રાખેલાં જે કાચાં ફળ તે, એ ચોમાસે ખાટાં—ખારાં—તીખાં મસાલાવાળાં ખાવાસ [illegible]

આપે છે અથાણું સાત પ્રકારનું છે **મેથિયાં** (કેરી, ગુંદા, મરચા), **ગોળિયાં-ગોળચાં** (કેરી, આદુ, બોર, મરચા), **બોળ** (કેરી, આદુ, હળદ, લીંબુ, કેર વગેરે), **રાઇતી કેરીનું, જીરિયાં કેરીનું, હિંગયાં લીંબુનું,** ને **બફાણાનું** અથાણું કરવું એમ કેવાય છે એનો બીજો લાક્ષણિક અર્થ આ કે નિરર્થક રાખી મુકવું "નહિજ આપો તે? સાચવીને અથાણું કરજો"

અથીર, અસ્થિર.

અથોટી, સ્ત્રી૦ [આથવા ઉપરથી] સેરડીના ઉકળતા રસમા આદાંના કકડાના હારડા પાયલા તે ૨ **હથોટી**–હાથમા કિસબ રમી રેવો તે, ટેવ પડેથી સેલથી કરવાની જે આવડત–છટા તે

અથોડી, સ્ત્રી૦ **હથોડી.** છેક નાનો અથોડો

અથોડો, પુ૦ **હથોડો.** લાકડાના હાથાવાળુ સોની લુહાર વગેરેનુ એક ઓજાર એ, એરણ ઉપર મુકેલી વસ્તુને ટીપવાના કામમા આવે છે

અદ, [સં૦ અર્દ્ધ] એ શબ્દ બીજા શબ્દોસાથે જોડાઇનેજ વપરાય છે. **અદસરતું, અદપડિયાળી** (આખ) ઇ૦

અદક, વિ૦ અડધી, ઓછી (પાંસળી)

અદકકડું, અદુકડું.

અદકું, વિ૦ [સં૦ અધિક] વધારે, વધતુ, વિશેષ

અદકેરું, વિ૦ અધિક (કવિતામાં)

અદક્ષ, વિ૦ [સં૦] દક્ષ નહિ તે.

અદગ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દગ્ધ–બળેલુ નહિ તે

અદત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દત્ત–આપેલ નહિ તે.

અદત્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુવારી છોકરી

અદન, ન૦ [સં૦ અદ્–ખાવુ] જમવુ તે, ભક્ષણ ૨ ભોજન, જમણ, ખોરાક

અદના, વિ૦ [આ૦] ગરીબ, નીચી સ્થિતિમા હોય તે ૨ નીચ, હલકુ, કંગાલ, નકામુ

અદપડિયાળી, વિ૦ અદુઘાડી (આખ) "અદપડિયાળી આંખે ઝીણુ ઝાંખ મા- રે" (દયારામ)

અદબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] વિવેક મર્યાદા, માઝા ૨ પોતાની નમ્રતા–મર્યાદા દેખાડી મોટેરાને સ્નાન આપવુ તે ૩ અંકુશ, તાબા–હાથમા હોવુ તે અદબ કરવી–વિવેકમર્યાદા દેખાડવી, માન આપવુ ૪ બેહુ હાથને કોણીથી વાળી એક ઉપર એક એમ ચડાવી રાખવા તે અદબ વાળવી પણ કેવાય છે

અદબદ, ન૦ અદ્ભુત તે "અદબદમા ઉપજે તે, છવ છવના કલ્પ્યા ઇશ્વર શીવ."

અદબસર, અ૦ અદબ રાખીને, મર્યાદાથી, માન રાખીને.

અદમ, [ફા૦] પેલી દુનિયા.

અદભવિષ, ન૦ [યત–જે, ભવિષ્ય] થનારુ હશે તે થશે એમ સમજી આગળથી ઉપાય કરવા તે

અદરસ, પુ૦ આદાંનો રસ

અદરાવવું, ક્રિ૦ [સં૦] વેસવાળ–વિવાહ કરવો.

અદરાવું, ક્રિ૦ અ૦ સગાઇ થવી; વિવાહ થવો, લગનનાં કોલકરાર થવા, ચાલ્લા થવા.

અદર્શ, વિ૦ [સં૦ અદૃશ્ય] ન દેખાય તેવુ

અદર્શન, ન૦ [સં૦] નહિ દર્શન તે; ન દેખાવું તે.

અદલ, વિ૦ [આ૦] એક ઓછુ ને એક વધતુ એમ નહિ પણ બન્ને તરફ બરોબર હોય તે, પક્ષપાત વિનાનુ; ન્યાયયુક્ત, વાજબી, સત્ય અદલ કરવુ–વાજબી કરવુ, યથાન્યાય વર્તવુ

અદલધાન્ય, ન૦ કણસલા–કણ્ટીમા થતુ ધાન્ય (સિંગમા નહિ)–ઘઉ, ભાત, જુવાર વગેરે

અદલબદલ, અ૦ [હિ૦] એક આપીને બીજું લીધુ હોય તેમ ૨ ફેરફાર કર્યો હોય તેમ.

અદલાબદલી, સ્ત્રી૦ અદલબદલ કરવુ તે.

અદલોબદલો, પુ૦ અદલબદલ કરવાનો પ્રકાર. ૨ જે કઇ અદલબદલ કરયુ હોય તે ૩ ફેરફાર, ઉલટસુલટ

અદમુઉં, વિ૦ અધમુઉ

અદવસો, અડધો વસો. [રહેલુ, અધમુઉ.

અદસરતું, વિ૦ અડધુ સસીગયલુ, મરણતોલ થઇ

અદળ, વિ૦ [સં૦ અ, દલ] પાતરા વગરનુ

અદા, સ્ત્રી૦ [આ૦] બજાવવુ–અમલમા આણવુ તે. તેણે પોતાની ફરજ અદા કરી છે ૨ મોકળા–છુટા થવાને આપીદેવુ–ફિટાડવુ તે તેણે પોતાનુ કરજ બધુ અદા કરી દીધુછે. ૩ હાવભાવ. ૪ આખનો ચાળો; કટાક્ષ અદા કરવી–આખ મારવી ૫ ચાળા–નખરા કરવા ૬ પુ૦ બાપ, વૃદ્ધપુરુષ [બખીલ

અદાતા, વિ૦ [સં૦] દાતા નહિ તે, કૃપણ, કંજુસ,

અદાલત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઇનસાફ કરવાનુ ઠેકાણું; ન્યાય મન્દિર, સરકાર કચેરી, દરબાર

અદાવત, સ્ત્રી૦ [આ૦] વેર, શત્રુવટ, દુશમનાઈ અણબનાવ. [વત થાય તેવુ (કામ)

અદાવતીયું, વિ૦ અદાવત રાખનાર (જન). ૨ અદા-

અદાસ, પુ૦ [સં૦] નહિ જે દાસ તે

અદાહ્ય, વિ૦ [સં૦] સળગી ઉઠે–બળે નહિ તેવુ

અદિયો, પુ૦ દાનમા આપેલુ તે ૨ બક્ષીસ, ઇનામ, ભેટ.

અદીઠ, વિ૦ ન દેખાવુ તે. દેખાય નહિ તે. "મોટ પુણ્ય ને પાછળ અદીઠ" (અખો)

અદીન, વિ૦ [સં૦] દીન–ગરીબ નહિ તે.

અદુકડું, વિ૦ પકન બે પગનેજ જમીનનો ટેકો આપી અને શરીરના પાછલા ભાગને ઉંચકીરાખી બેઠેલુ–બેસાડેલુ તે, ઉભડુ નિરાધાર, ડગડગે એવુ, ગાદ માંચા વગર (બેસવુ) ચોપટ બેસવુ ને અદુકડુ બેસવુ [ખજે.

અદુધાડું, વિ૦ અડધુ ઉઘાડુ બારણુ અદુધાડું રા-

અદૃશ્ય, વિ૦ [સં૦] દેખાય નહિ તે ૨ જોવા લાયક નહિ તે. [ન દીઠેલુ–જણાયલુ
અદૃષ્ટ, ન૦ [સં૦] દૈવ, નસીબ, લલાટલેખ. વિ૦
અદૃષ્ટવિદ્યા, સ્ત્રી૦ જન–કર્મે, કોઈના દીઠામા ન આવે તેવી મન્ત્ર તન્ત્ર વિદ્યા, જાદુ
અદેખાઈ, સ્ત્રી૦ અદેખુ થવુ તે. તે તેની અદેખાઈ કરે છે. ૨ અદેખો સ્વભાવ; ઈર્ષા, મત્સર તેનામા બહુ અદેખાઈ છે.
અદેખતું, અદેખુ.
અદેખીઉં, અદેખુ.
અદેખું, વિ૦ બીજાની સારી સ્થિતિ જોઈ–સાંભળી મનમાં બળ્યા કરે તે, બળિયેલ, ઈર્ષાવાળુ.
અદો, ઉદો. 'અદો ભવાની જે કરે'.
અદ્લ, [આ૦] અદલ.
અદ્‌ભુત, વિ૦ [સં૦] નિત્ય જોવામા ન આવે તેવુ અસાધારણ ને વિસ્મય–ભયાશ્ચર્યે પમાડતું, અલૌકિક, નવુંજ. ૨ દેવ રાક્ષસ સમ્બન્ધી **ન૦** જેથી વિસ્મય પમાય તે; અલૌકિક વસ્તુ–કર્મ.
અદ્‌ભુતરસ, પુ૦ [સં૦] કાવ્યશાસ્ત્રમા વરણેલા નવ-રસમાંનો એક–**વિસ્મય** એ સ્થાયી ભાવથી ઉત્પન્ન થતો તે ભયાશ્ચર્ય ઉપજાવતો જે રસ તે.
અદ્ય, અ૦ [સં૦] આજે. ૨ હમણા.
અદ્યાપ, અદ્યાપિ.
અદ્યાપિ, અ૦ [સં૦] આજસુધી, હજીલગીમાં.
અદ્રક, ન૦ [સં૦ આર્દ્રક] આદું.
અદ્રિ, પુ૦ [સં૦] પાડ, પર્વત
અદ્રોહી, વિ૦ [સં૦] દ્રોહી નહિ તે
અદ્ધાતદ્ધા, વિ૦ [સં૦ યદ્ધાતદ્ધા] નિયમ–ભલીવાર વગરનુ; ફાટેલ; ઉડેલ, આ તે ગમેતેમ –ભાપણુ; વર્તણુક, કર્મ [નથીજ તે એક; અનુપમ
અદ્વિતીય, વિ૦ [સં૦] જેના સરખુ બીજુ કંઈ
અદ્વૈતભાવ, પુ૦ [સં૦] બીજાપણાનો અભાવ ને એકજપણુ તે; ભેદબુદ્ધિ નહિ તે ૨ સ્વાર્થ ને સ્વભાવ એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવો જે ભાવ તે
અદ્વૈતમત, ન૦ [સં૦] આત્મા ને બ્રહ્મ–પરમાત્મા જીવ ને ઈશ્વર એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવું જે મત તે. [કરનારો.
અદ્વૈતવાદી પુ૦ [સં૦] અદ્વૈત મતનો પક્ષ ધરી. વાદ
અધ, વિ૦ [સં૦ અર્દ્ધ] અડધુ ૨ ઓછુ એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે. અધગત, અધમુઉં ઈ૦.
અધકચરું, વિ૦ જરાક ડાબ્યાથી રસ નિકળે તેટલે લગી છુંદેલું–આદું વગેરે. ૨ પૂરુ મેડાયલુ–ગીઝેલુ નહિ તેવું ૩ મોટામા મોટા અડધિયા ભાગ રે તેટલે લગી ખાંડેલુ. ૪ અટધુપડધુ–(કામ) ૫ ભલીવાર વગરનુ, બગડેલુ

અધકું,–ધિકુ, અધિક.
અધકોશ, પુ૦ અડધો કોશ–ગાઉ
અધખોખરું, વિ૦ છેક ઝીણુ નહિ પણ થોડુઘણું કુટેલુ તે (મુઝી વસ્તુનેજ લાગેછે); ૨ થોડુક ખોખરૂ (અવાજમા)
અધખોલું, વિ૦ અડધુ ઉઘડેલુ–ખુલ્લુ.
અધગજ, પુ૦ અડધો ગજ
અધગજી, વિ૦ અડધા ગજ જેટલું
અધગાઉ, પુ૦ અડધો ગાઉ [થમ્બો વગેરે).
અધગાળિયું, વિ૦ ખમાઈ શકે તેટલુ ઉંનુ કરેલું (ભા-
અધછેદું, અરધુ છેદેલુ (અણો)
અધણિયાતું, વિ૦ ધણી–વાલી વગરનુ; નાદાર, નિરાશ્રિત, અનાથ
અધતસુ, પુ૦ અડધો તસુ
અધધધ, અ૦ એ આશ્ચર્યસૂચક શબ્દ છે. [ચેલુ.
અધપચું, વિ૦ અડધુ પોચુ, પાણીપોચુ ૨ અડધુ પ-
અધપાલી, સ્ત્રી૦ અડધી પાલી (મુમ્બાઈમા)
અધબળ્યું, વિ૦ ધા૦ અડધું બળેલુ ૨ બળિયેલ; દાઘારડુણુ, અદેખુ
અધમ, વિ૦ [સં૦] ગુણ–કર્મ–પદમાં ઘણુ નીચુ–હલકુ (જન) ૨ ધિક્કારવાજોગ; કુત્સિત, નીચ (કર્મ).
અધમણ, પુ૦ અડધો મણ વિ૦ અધમણ જેટલુ.
અધમણિયું, ન૦ અધમણ સમાય તેટલું
અધમણિયો, પુ૦ તોલમા અધમણનુ જે વજન તે. ૨ અધમણનું માપ.
અધમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમા) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રિય સાથે સર્વ પ્રકારની હરામીથી વર્તે છે તે.
અધમાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] અધમ ગણેલુ જે અઙ્ગ તે કેડ થકી નીચેનો જે શરીર ભાગ તે
અધમાધમ, વિ૦ અધમમા અધમ, મહાપાપી
અધમુઉં, વિ૦ ધા૦ મરણતોલ, થોડીવારમાં મરીજાય તેવુ (મારથી). [રો, ઈશ્વર.
અધમોદ્ધાર પુ૦ અધમ પાપીનો પણ ઉદ્ધાર કરના-
અધર, પુ૦ [સં૦] નીચલો ઓઠ
અધર, વિ૦ અ૦ કોઈ પણ પાસથી આધાર–ટેકવાનુ ન હોય તેમ, ટકાયલુ. અતરઙ્ગ; નિરાધાર; લટકતુ.
અધર, [સં૦] અધમ; નીચ. ૨ નિરાધાર, નોધારુ (જન). **અધર ધરન હાર**–નોધારાને આશ્રય આપનાર, ઈશ્વર
અધરકલું, અધ્રકલું.
અધરણ, ન૦ જે ઉકળતા પાણીમાં ચોખા દાળ વગેરે ઓરવામાં આવેછે તે.
અધરતું, વિ૦ અધવચ બન્ધ પડેલુ; રઝળતુ.

અધરપાન, ન૦ [સં૦] નીચલા ઓઠદ્વારે પ્રેમરસ પીવો તે, ઓઠે ચુમ્બન કરવું તે.

અધરામૃત, ન૦ [સં૦] અધરમાંથી ઝરતું પ્રેમરૂપ અમૃત, ચુમ્બન રસ

અધરોષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] નીચલો ઓઠ અધર [યછે.

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધી રાત અધરાત મધરાત કેવા-

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે, દુરાચાર, અનીતિ.

અધર્માચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કરનાર

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મે વર્તનાર, દુરાચારી; દુષ્ટ.

અધર્મી વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર, પાપી.

અધલી, અરધી, અધુરી 'અધલી પેરી કચ્ચુકી'

અધલું, વિ૦ અડધું 'અધલુ પેરી કચ્ચુકી'.

અધવચ, અ૦ જ્યાંથી બન્ને બાજુએ સરખો અન્તર છે ત્યાં, વચ્ચોવચ, મધ્યે, વચમાંથી

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવી રઈ અટકેલું, નહિ આમ નહિ તેમ તેવું લટકતું. ૨ ધડમાથા વગરનું; ચોક્કસ ઠેકાણા વગરનું

અધવાર, પુ૦ અડધોવાર (માપ).

અધવારવું, ક્રિ૦અ૦ અડધું વીતી જવું–મહિના વગેરેનું ક્રિ૦ સ૦ અડધોઅડધ બીજામાં ખાલી કરવું, ઓછું કરવું–ભરેલું વાસણ.

અધવારું, ઉપરવાડિયો ન૦ થોડી મુદ્દત પોતાને ગામ ને થોડી મુદ્દત બીજે ગામ રહેવું. (ગામગોર, તલાટી, પટેલ વગેરે) [તોળવાની).

અધવાલો, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું, રૂપું

અધસેર, અચ્છેર.

અધાધન્ધ સ્ત્રી૦ અન્ધારું, અન્ધાપો, અજ્ઞાન, અન્ધાધુન્ધી "એ અધાધન્ધ ત્યારે ટળે, જ્યારે ગુરુગમ્ય હોયે ખરી" (અખો).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિનાનું, અન્યાયી.

અધિ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] ઘણુંજ, અતીસે. ૨ હદની બાર. ૩ ઉપર. ૪ નીચે ૫ પાસે ૬ તેમાટે ૭ અગાડી ૮ વચમાં

અધિક વિ૦ [સં૦] વળી બીજું, વધારે, વધતું, વિશેષ. ન્યૂનાધિક–ઓછુંવધતું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણું.

અધિકમહિનો–માસ, પુ૦ સઙ્ક્રાન્તિ વિનાનો મહિનો. –અતરીસ મહિના સોળ દાડા ને ચાર ઘડી, એટલા કાળને આતરે આતરે અધિકમાસ આવેછે,–જે મહિનામાં અધિક બેસતો હોય તે મહિનાને નામે અધિકમાસ ઓળખાય છે–એક નામના બે મહિના થાય તેમા પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાસ–પુરુષોત્તમમાસ પણ કેછે

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] જે ઠેકાણે–જે ઉપર–જેમાં એકાદો–પદાર્થ રે છે અથવા એકાદિ ક્રિયા થાય છે તે. ૨ (વ્યાકરણમાં) સમાસ–સ્થળ બતાવનારો સપ્તમિ વિભક્તિનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય

અધિકાઈ, સ્ત્રી૦ અધિકપણું, વિશેષત્વ ૨ મોટાઈ, ચડતી, ઉત્કર્ષ [જે વિશેષ અઙ્ગ તે.

અધિકાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] છઠ્ઠી આગળી અથવા એવું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર–દરબારથી સોપવામાં આવેલું કામ, સરકારથી પ્રાપ્ત થયલી પદવી. કારભાર. ૨ સત્તા, હક ૩ અમુક ગુણ સમ્પાદન કીધાથી અથવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે. ૪ ધણીપણું, સ્વામિત્વ, અખત્યાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકાદો અધિકાર મળ્યો હોય તે, કારભારી. ૨ હકદાર ૩ ધણી, ઉપરી, મુખી. રાજ્યાધિકારી–રાજ્ય ચલાવવું એ જે અધિકાર તેનો ધારણ કરનારો–રાજા

અધિકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અધિકાર સોંપવામાં આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું, જેનો ઇરાદો કરેલો હોયે તેવું. [વિશેષ

અધિકોત્તર વિ૦ [સં૦] શિરસ્તાથી વધારે, ઘણું,

અધિક્રમણ, ન૦ [સં૦] ચઢાઈ, હુમલો

અધિગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણી લીધેલું ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦ અધિ; પ–રક્ષણકરનારો] રાજા (લઙ્કાધિપ), મુખી, માલિક, ધણી.

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી, મુખી, રાજા (ગ્રામાધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઈ૦). ૨ નિયમિત કાલે નિકળતા પત્ર–પુસ્તકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આંખ–દાડસમ્બન્ધી એક રોગ.

અધિરોહણ, ન૦ [સં૦] ચઢાણ.

અધિરોહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સીડી, દાદર.

અધિયો, પુ૦ બુદ્ધિહીણ પુરુષ, ઠોઠ; ઢઢ્ઢો

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજા, રાજાધિરાજ.

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી. ૨ રેનાર ૩ રેઠાણ, ઘર ૪ ઉપર પેરવાનું વસ્ત્ર ૫ લાગો ઘાલવો તે. ૬ સુગન્ધિ લગાડવી–વસ્ત્ર પેરવા તે ૭ એકાદા શુભ કર્મ સમ્બન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયા તે

અધિવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે, માનથી બોલાવી બેસાડવું તે ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગમજ સર્વ સામગ્રીને મન્ત્ર ભણી પાણી છાંટી પવિત્ર કરવી તે; અભિસિઞ્ચન. ૩ શરીરે સુગન્ધિ લગાડવી–વસ્ત્ર પેરવાં તે [ઉચ્છવ, તેહવાર

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમ દિવસ, ટાણું, ઓ-

અધિવેદન, ન૦ [સં૦] એકપર બીજી સ્ત્રી પરણવી તે.

અધરપાન, ન૦ [સં૦] નીચલા ઓઠદ્વારે પ્રેમરસ પીવો તે, ઓઠે ચુમ્બન કરવું તે.

અધરામૃત, ન૦ [સં૦] અધરમાંથી ઝરતું પ્રેમરૂપ અમૃત, ચુમ્બન રસ

અધરોષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] નીચલો ઓઠ અધર. [પછે.

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધી રાત અધરાત મધરાત કેવા-

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર, અનીતિ.

અધર્માચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કરનાર

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મે વર્તનાર, દુરાચારી, દુષ્ટ.

અધર્મી વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર, પાપી.

અધલી, અરધી, અધુરી 'અધલી પેરી કંચુકી'

અધલું, વિ૦ અડધું. 'અધલું પેરી કંચુકી'.

અધવચ, અ૦ જ્યાંથી બન્ને બાજુએ સરખો અન્તર રે ત્યાં; વચ્ચોવચ, મધ્યે, વચમાંથી

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવી રઈ અટકેલું, નહિ આમ નહિ તેમ તેવું લટકતું. ૨ ધડમાથા વગરનું, ચોક્કસ ઠેકાણા વગરનું

અધવાર, પુ૦ અડધોવાર (માપ)

અધવારવું, ક્રિ૦અ૦ અડધું વીતી જવું—મહિના વગેરેનું ક્રિ૦ સ૦ અડધોઅડધ બીજામાં ખાલી કરવું, ઓછું કરવું—ભરેલું વાસણ.

અધવારું, ઉપરવાડિયો. ન૦ થોડી મુદત પોતાને ગામ ને થોડી મુદત બીજે ગામ રહેવું. (ગામગોર, તલાટી, પટેલ વગેરે). [તોળવાની).

અધવાલા, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું, રૂપું

અધસેર, અરછેર.

અધાધન્ધ સ્ત્રી૦ અન્ધારુ, અન્ધાપો, અજ્ઞાન; અન્ધાધુન્ધી "એ અધાધન્ધ ત્યારે ટળે, જ્યારે ગુરુગમ્ય હોયે ખરી" (અખો).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિનાનું, અન્યાયી.

અધિ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] ઘણુંજ, અતીસે. ૨ હદની બાર. ૩ ઉપર. ૪ નીચે ૫ પાસે ૬ તેમાટે. ૭ અગાડી. ૮ વચમાં

અધિક વિ૦ [સં૦] વળી બીજું, વધારે, વધતું, વિશેષ ન્યૂનાધિક—ઓછુંવધતું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણું

અધિકમહિનો-માસ, પુ૦ સઙ્ક્રાન્તિ વિનાનો મહિનો. —બતરીસ મહિના સોળ દાડા ને ચાર ઘડી, એટલા કાળને આંતરે આંતરે અધિકમાસ આવેછે,—જે મહિનામાં અધિક બેસતો હોય તે મહિનાને નામે અધિકમાસ ઓળખાય છે—એક નામના બે મહિના થાય તેમાં પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાસ—પુરુષોત્તમમાસ પણ કેછે.

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] જે ઠેકાણે—જે ઉપર—જેમાં એકાદો પદાર્થ રે છે અથવા એકાદિ ક્રિયા થાય છે તે ૨ (વ્યાકરણમાં) સમાસ—સ્થળ બતાવનારો સપ્તમિ વિભક્તિનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય

અધિકાઈ, સ્ત્રી૦ અધિકપણું, વિશેષત્વ ૨ મોટાઈ, ચડતી, ઉત્કર્ષ. [જે વિશેષ અઙ્ગ તે.

અધિકાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] છઠ્ઠી આગળી અથવા એવું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું.

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર—દરબારથી સોંપવામાં આવેલું કામ; સરકારથી પ્રાપ્ત થયલી પદવી, કારભાર ૨ સત્તા, હક ૩ અમુક ગુણ સમ્પાદન કીધાથી અથવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે. ૪ ધણીપણું, સ્વામિત્વ, અખત્યાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકાદો અધિકાર મળ્યો હોય તે, કારભારી. ૨ હકદાર ૩ ધણી, ઉપરી, મુખી. રાજ્યાધિકારી—રાજ્ય ચલાવવું એ જે અધિકાર તેનો ધારણ કરનારો—રાજા.

અધિકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અધિકાર સોંપવામાં આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું, જેનો ઇરાદો કરેલો હોયે તેવું. [વિશેષ

અધિકોત્તર વિ૦ [સં૦] શિરસ્તાથી વધારે, ઘણું,

અધિક્રમણ, ન૦ [સં૦] ચઢાઈ; હુમલો.

અધિગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણી લીધેલું. ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦ અધિ; પ—રક્ષણકરનારો] રાજા (લઙ્કાધિપ), મુખી, માલિક, ધણી

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી, મુખી, રાજા (ગ્રામાધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઇ૦). ૨ નિયમિત કાલે નિકળતા પત્ર—પુસ્તકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આંખ—દાઢસમ્બન્ધી એક રોગ

અધિરોહણ, ન૦ [સં૦] ચઢાણ.

અધિરોહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સીડી, દાદર.

અધિયો, પુ૦ બુદ્ધિહીણ પુરુષ; ઠોઠ; ઢઢ્ઢો.

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજા, રાજાધિરાજ

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી ૨ રેનાર ૩ રેઠાણ, ઘર ૪ ઉપર પેરવાનું વસ્ત્ર ૫ લાંઘો ઘાલવો તે. ૬ સુગન્ધિ લગાડવી—વસ્ત્ર પેરવા તે. ૭ એકાદા શુભ કર્મ સમ્બન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયા તે

અધિવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે, મન્ત્રથી બોલાવી બેસાડવું તે ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગમજ સર્વ સામગ્રીને મન્ત્ર ભણી પાણી છાંટી પવિત્ર કરવી તે, અભિસિઞ્ચન ૩ શરીરે સુગન્ધિ લગાડવી—વસ્ત્ર પેરવા તે [ઉત્સવ, તેહેવાર

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમ દિવસ; ટાણું, એ-

અધિવેદન, ન૦ [સં૦] એકપર બીજી સ્ત્રી પરણવી તે.

અધિષ્ઠાતા વિ૦ [સં૦] મુખ્ય કરી થાપેલુ એવુ તે (દેવ, રાજા, કારભારી ઇ૦).
અધિષ્ઠાન, ન૦ [સં૦] રેવુ તે; રેવા–હોવાનુ ઠેકાણુ. ૨ ઉપરીપણુ, સત્તા. ૩ શેહેર ૪ કાયદો.
અધિષ્ઠિત, વિ૦ધા [સં૦] મુખ્ય કરી થાપી બેસાડેલુ, મુખી થઈ રેતુ ૨ વસેલુ [સ્યુ–ભણ્યું હોય તે.
અધીત, વિ૦ધા૦ [સં૦] વાચેલું, ભણેલુ ૨ જેણે વાં-
અધીન, વિ૦ [સં૦] આધીન.
અધીર, વિ૦ [સં૦] ધીરજ વનાનું, આકળું, ઉતાવળુ ૨ વિશ્વાસ ન કરે તે, જેને પતીજ પડતી ન હોય તે. ૩ અવિચારી; મૂર્ખ, ચલિત થયા કરે તેવુ.
અધીર, સ્ત્રી૦ [સં૦ અધૈર્ય] અણપતીજ, અણવિસ્વાસ. ૨ ઉતાવળ, અકળામણ.
અધીરતા, સ્ત્રી૦ અધીરપણુ.
અધીરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘણી આકળી–કોપ પ્રગટ કરે તે સ્ત્રી–નાયિકા કાવ્યશાસ્ત્રમાં અધીરા બે પ્રકારની છે–**મધ્યાધીરા,** પોતાના પ્રિયનો દોષ જોઈ તેને કઠોર વાણીથી મેણા મારે છે અને **પ્રૌઢાધીરા,** તેને તિરસ્કારથી પાણીથી પાતળો કરી નાખેછે તથા વળી એ ઉછળી ઉછળીને વળગાઝુમી કરેછે.
અધીરાઈ, સ્ત્રી૦ ધીરજ–સબુરી નહિ તે ૨ અણવિશ્વાસ.
અધીરુ, વિ૦ [સં૦ અધીર]. [જાધિરાજ.
અધીશ–શ્વર, પુ૦ [સં૦] મુખ્ય ઉપરી; રાજા; રા-
અધુના, અ૦ [સં૦] આ વખતે; હમણા, હવે.
અધુર, નીચલો ઓઠ. [ગયલું.
અધુરું, વિ૦ અપૂર્ણ, ઓછું, કમી ૨ તૂટક, વચમાથી
અધુરે ગયું, અધુરેજવું.
અધુરેજવું; ક્રિ૦ અ૦ પૂરા નવ મહિનાની મુદત પેલાં સ્ત્રીના ગર્ભનુ બાર નિકળી પડવુ, ગરભ પડવો, કસુવાવડ થવી.
અધેડ, વિ૦ ઉતરતી જુવાનીવાળુ–તીસની ઉપર તે ચાળીસ સુધીનું (માણસ), અધડ; આધેડ, અધોડ
અધેલી, સ્ત્રી૦ અડધો રૂપિયો.
અધેલો, પુ૦ અડધો પૈસો; અડધો જૈ.
અધૈર્ય, ન૦ [સં૦] ધૈર્ય–ધીરજ નહિ તે, ઉતાવળ. અસ્થિરતા, ચઞ્ચળતા.
અધોગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અધઃ–નીચે; ગતિ] મરણ પછી નરકવાસ થવો તે–ભૂતયોનિમા જવુ તે ૨ પડતી હાલત. [સ), અધેડ
અધોટ–ડ, વિ૦ ઉતરતી જુવાનીમા આવલુ (માણ-
અધોડું, ન૦ મુએલુ ઢોર લઈ જઈ તેના બદલામાં ચામડું આપવુ તે
અધોબિન્દુ, ન૦ [સ૦] આપણે જ્યા ઉભા હોઇયે ત્યાથી સિદ્ધું આકાશના નીચલા ગોળાર્ધમા જે બિન્દુ તે (એનું ઉલટું **શિરોબિન્દુ**).
અધોમુખ, વિ૦ [સં૦] મોઢું ઊંધુ હોય તેવું ૨ નીચે જોતુ (લાજ વગેરેથી).
અધોવાયા, પુ૦ ઢોરને વેચવા લેવાનો ધન્ધો કરનારા. ૨ ગાડીયાને ભાડે ફેરવે તે.
અધોવાયુ, પુ૦ [સં૦] પાછલી–ગુદા વાટેથી નિકળતો પવન; વા છુટવો તે; પાદવુ તે, અપાન
અધોલોક, પુ૦ [સ૦] પૃથ્વીની નીચે રેનાર લોક (પાતાળવાસી).
અધોળ, વિ૦ એક શેરના સોળમા અથવા નવટાકના અડધાભાગ જેટલુ–હિસાબ ગણતરીમા એક આનાભાર ગણાય છે
અધોળી, સ્ત્રી૦ અધોળ જેટલુ વજન–કાટલુ
અદ્ધર, અ૦ એકાદ આધારથી અળગુ, અતરફ, લટકતુ.
અધ્યક્ષ, પુ૦ [સં૦] ઉપરીપણુ કરનાર, ઉપરથી તપાસ રાખનાર. (સભાનો અધ્યક્ષ, તે પ્રમુખ–સરનશીન પણ કેવાય છે.) ધર્મા–ધના–સૈન્યા–ગ્રામા–ગૃહા–શાલા–કર્મા–ન્યાયાધ્યક્ષ વિ૦ નજર આગળ હોય તેવુ; સમક્ષ.
અધ્યક્ષર, પુ૦ [સં૦] ૐકાર; પ્રણવ [અભ્યાસ; પાઠ
અધ્યયન, પુ૦ [સં૦] ભણવુ–પાઠ કરવો–ગોખવુ તે ૨
અધ્યાત્મ, ન૦ [સં૦] આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અથવા તેનુ સાધન **અધ્યાત્મજ્ઞાન**–આત્મજ્ઞાન. ૨ બ્રહ્મજ્ઞાન
અધ્યાત્મિક, વિ૦ [સં૦] આત્મા–પરમાત્મા સમ્બન્ધી-
અધ્યાપક, પુ૦ [સં૦] અધ્યયન કરાવનારો; વેદ શાસ્ત્ર ભણાવનારો ગુરુ.
અધ્યાપન, ન૦ [સં૦] ભણાવવું તે
અધ્યાય, પુ૦ [સં૦] ગ્રન્થનો એક ભાગ, પ્રકરણ, સર્ગ, પર્વ, બાબ [શીનો ગોર; મોબેદ.
અધ્યારુ, પુ૦ ભણાવનારો, મેતાજી, ગુરુ ૨ પાર-
અધ્યારોપ, પુ૦ [સં૦] એકના ગુણ બીજાનામા આણવા તે. ૨ વૃથા ભાસવું તે; નિમિત્ત, આવરણ "જુક્ત ભલી સમજાવા મન, એજ અખા અધ્યારોપ અન્ય". ૩ જુઠુ આળ.
અધ્યાસ, પુ૦ [સં૦] મિથ્યાભાસ, ભ્રમ "અખા ચાલ્યો મત માયા તણો, દ્વૈત અધ્યાસ સહુને છે ઘણો" ૨ સમ્બન્ધભાવ રહિત–ઉપરો વિચાર તે. ૩ નિરન્તર જે એકજ ધ્યાન–લક્ષ તે.
અધ્યાહાર, પુ૦ [સ૦] સ્પષ્ટ ન દેખડાવેલુ પણ મુકી દિધેલુ તે (વાક્યનો અર્થ પૂરો સમજવાને પોતાની સમજથી નવો શબ્દ ઉમેરવો પડે છે).
અધ્યો, પુ૦ [સં૦ અધ્યાય].
અધ્રકણુ, ન૦ જે ખાટી વસ્તુથી દૂધનુ દહીં થાય તે, મેળવણુ, આખરણ દહી, છાસ, લીમ્બુ વગેરેનુ અધ્રકણ હોય છે. [મેળવુ, આખરવું,
અધ્રકવું, ક્રિ૦ સ૦ દહીં બનાવવા-સારુ દૂધમાં અધ્રકણ

અનાદિ, વિ૦ [સં૦] જેને આદિ—આરમ્ભ—શરુઆત નહિ તે; જેને મૂળ—જન્મ નથી તે **અનાદિસિદ્ધ**—ક્યારથી ને ક્યાથી આરમ્ભ છે તે ન સમજાય તેવુ; ઘણા કાળથી જે સિદ્ધજ છે તે. ઈશ્વર.

અનાદ્યન્તત્વ, ન૦ [સં૦] આરમ્ભ ને અન્ત ન હોવાપણુ; નિરન્તર હોવુ તે; હમ્મેશગી.

અનાધ્યાય, [સં૦ અનધ્યાય].

અનામત, વિ૦ [આ૦ અમાનત] વાપરવા નહિ પણ રાખી મુકવા સારુ ભરોસા ઉપર આપેલુ—લીધેલું હોય તે (માલ—ચીજ). ૨ સલામત, હતુ તેવુંજ.

અનામત-તી, સ્ત્રી૦ અનામત આપેલુ લિધેલુ તે, થાપણ

અનામિક, વિ૦ [સં૦] નામ દેવાજોગ નહિ તે—ટેડ, ભડ્રિયો, ખાલપો વગેરે. [જે આંગળી તે.

અનામિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ટચલી આગળીની પાસેની

અનામિષ, સ્ત્રી૦ [સં૦] માસ વગરનુ. ૨ ઉપભોગ—લાભ વગરનુ

અનાયાસ, પુ૦ [સં૦] નહિ આયાસ—શ્રમ તે.

અનાયાસે, અ૦ મેનત વગર, સહજ, સેલથી.

અનાર, ન૦ [ફા૦] દાડેમ ફળ. ૨ આતશબાજીમા છોડવાની કોઠી.

અનાર્ય, વિ૦ [સં૦] આર્ય નહિ એવા જે લોક તે. ૨ આબરુ વનાનુ; અધમ; નીચુ.

અનાવૃત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઢાંકેલું નહિ તે, ખુલ્લુ, ઉઘાડું ૨ રક્ષણવનાનુ

અનાવૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૃષ્ટિ ન થવી તે, બિલકુલ વરસાદ ન પડ્યો હોય તેવો કાળ, દુકાળ, ટિપણી.

અનાસર, ન૦ [આ૦] તત્વો એ ચાર છે—આતશ, પાણી, પવન ને જમીન.

અનાસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસ્થા નહિ તે, ભરોસો ઉઠીજવો તે. ૨ બેદરકારી, ચુસ્ત ન રેતાં બેપરવા થવુ તે.

અનાહાર, પુ૦ [સં૦] આહાર નહિ તે. ભુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ; લાઘણ. [૨ ન ધારેલુ

અનાહૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] વગર તેડેલું—બોલાવેલું

અનિચ્છ, વિ૦ [સં૦] જેને ઇચ્છા નથી તે, નિસ્પૃહ, બેપરવા.

અનિચ્છપ્રારબ્ધ, ન૦ [સં૦] આમ થાય તો સારુ એવી ઇચ્છા ન કરી હોય ને તેમ બને એવુ જે પ્રારબ્ધ તે. (સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ ને પરેચ્છા પ્રારબ્ધ પણ કેવાય છે)

અનિત્ય, વિ૦ [સં૦] નિત્ય—હમ્મેશનુ નહિ તે, અલ્પ કાળનું, ક્ષણિક. ૨ મિથ્યા; જૂઠું.

અનિન્દિત, વિ૦ધા૦ [સં૦] નિન્દાયલું નહિ તે.

અનિન્દ્ય, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરવા જોગ નહિ તે, નિષ્કલંક; નિર્દોષ

અનિમેષ, વિ૦ [સં૦] જેની આખ કોઈ વાર પણ મિચાતી—પલકારો કરતી નથી તે—ઇન્દ્રાદિ દેવ—માછલુ ઇ૦ [સ્થિર, અનિયમિત.

અનિયત, વિ૦ [સં૦] ઠરેલુ નહિ તે; ચઞ્ચળ; અ-

અનિયમિત, વિ૦ [સં૦] નિયમ પ્રમાણે ન હોય તેવું.

અનિર્વચનીય-વાચ્ય, વિ૦ [સં૦] વર્ણન ન કરી શકાય તે ૨ બોલવા જોગ નહિ તેવું.

અનિર્વાહ, પુ૦ [સં૦] નિર્વાહ ન થતો હોય તે સ્થિતિ.

અનિલ, પુ૦ [સં૦] વાયુ, પવન.

અનિવાર, વિ૦ [સં૦ અનિવાર્ય] દૂર કરી—ટાળી શકાય નહિ તે. ૨ અતિશય, ઘણુજ, અપાર; અનન્ત

અનિવૃત્ત, વિ૦ [સં૦] નિવૃત્ત નહિ તે.

અનિશ્ચિત, વિ૦ [સં૦] નિશ્ચય વગરનુ

અનિષ્ટ, વિ૦ [સ] વાહુ—રુચિકરતુ નહિ તે ૨ અભાગ્ય ૩ અલાભ, હાનિ ૪ અપરાધ

અનીક, ન૦ [સં૦] સૈન્ય; ફોજ. ૨ સમુદાય, જથ્થો. ૩ મોડાનો—આગલો ભાગ

અનીઠ, વિ૦ નીઠે—ઘટે નહિ તેવુ, અપાર. " મોડે ફુલ ને પાછળ અદીઠ, ખપે ખરુ ને રહે અનીઠ "

અનીત, વિ૦ [સં૦ અનિત્ય]. ૨ [સ૦ અનીતિ].

અનીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નીતિ નહિ તે; દુરાચાર, દુર્ગુણ, અવિવેક

અનીશ્વર, પુ૦ [સં૦] ઇશ્વર નહિ તે ૨ જગત્કર્તા કોઇ ઇશ્વર ન હોવો તે **અનીશ્વરભાવ-વાદ.**

અનીસું, અણીસું.

અનુ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] પછી, પછવાડે. ૨ સાથે ૩ તેમજ. સરખું ૪ નીચુ; ઉતરતુ ૫ ભાગમા. ૬ દરએક. ૭ પાસે ૮ નિયમસર. [ગ્રહ-

અનુકમ્પા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દયા; કૃપા, કરુણા. ૨ અનુ-

અનુકરણ, ન૦ [સં૦] એકના જેવુ બીજુ કરવુ તે; નકલ. જાનવરની બોલી બોલવી, પડઘા વાગવા વગેરે એ સહુ અનુકરણ છે. ધબાધબ, સડાસડ, ભડાભડ, તડતડ, ખડખડ, એ અનુકરણ શબ્દો છે ખળખળવુ, ખડખડવુ, અદબદવું વગેરે, એ અનુકરણ ક્રિયાપદો છે.

અનુકાઙ્ક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા, આશા.

અનુકૂળ, વિ૦ [સં૦ અનુકૂલ] મળતુ આવતું તે; સરખું—(તે) પ્રમાણે હોવું તે તમારુ બોલવું શાસ્ત્રના મતને અનુકૂળ છે ૨ સ્થિતિ—સમય પ્રમાણે વરતું—બન્ધ બેસતુ હોવુ—આવવુ ત્યા જવાનુ તેને અનુકૂળ નહિ પડે, આ વખત નાણું કાઢવાનુ કોઇને અનુકૂળ નહિ આવે ૩ ગમતુ; પસન્દ પડતુ. તે વાત તેને અનુકૂળ પડવાનીજ. ૪ કૃપાળુ; મેહેરબાન. ઇશ્વર તેને અનુકૂળ છે **અનુકૂળનાયક**—મન, વાણી કર્મથી એકજ સ્ત્રીને વિશે પરિણીત સ્ત્રીનેજ પ્રેમથી વળગી રહેલો પુરુષ તે (કાવ્યશાસ્ત્રમા).

અનુકૂળતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અનુકૂળપણું સ્થિતિ-સમય-નાણાં વગેરેની અનુકૂળતા.
અનુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉક્ત-કહેલુ નહિ તે, અકથિત. ૨ અસાધારણ.
અનુક્રમ, પુ૦ [સં૦] એક પછી એક એમ ચડતાં ઉતરતાં અથવા આગળ પછવાડે રેવાનો જે સમ્બન્ધ તે ૨ પદ્ધતિ, ગોઠવણ ૩ એ નામનો અર્થાલઙ્કાર "તે અબળાને, મમ ભગિનીને, હ દેખ, ને, હરિ લઈ જાવા, મનમાં ધારે" (નર્મકવિતા).
અનુક્રમણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગ્રન્થમા ફલાણી બાબત ફલાણે પાને છે એ દેખાડનારી જે યાદી-ટીપ તે, સાકળિયુ; સૂચિપત્ર [વારે
અનુક્ષણ, અ૦ [સં૦] ક્ષણે ક્ષણે, પળે પળે, વારે
અનુખું, વિ૦ અસલ પોતાનુ ખરુ હોય તેથી જૂદુ નોખું, અનુખો વેશ.
અનુગમન, ન૦ [સં૦] પાછળ જવુ તે. ૨ સ્ત્રીયે સતિ થઈ ધણી પછવાડે બળી મરવુ તે, સહગમન.
અનુગામી, વિ૦ [સં૦] પાછળ જનાર-રેનાર. ૨ એકની મતિ-ઇચ્છા પ્રમાણે જે બીજો વર્તે તે ૩ દાસ, સેવક; આશ્રિત.
અનુગ્રહ, પુ૦ [સં૦] દેવ-ગુરુએ કોઈના ઊપર પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનુ કરવુ તે, સ્વીકાર, કૃપા, હાથ ઝાલવો તે. ૨ વરદાન, ઉપદેશ. ૩ સહાય, સમ્બન્ધ, સાથે હોવુ-રેવુ તે
અનુગ્રહી, વિ૦ [સં૦] જેનો અનુગ્રહ થયો હોય તે
અનુગ્રાહક, વિ૦ [સં૦] અનુગ્રહ કરનાર.
અનુગ્રાહ્ય, વિ૦ [સં૦] અનુગ્રહ કરવા જોગ
અનુચર, પુ૦ [સં૦] સેવક, દાસ.
અનુચિત, વિ૦ [સં૦] ઉચિત-ઘટતુ-યોગ્ય નહિ તે.
અનુચિન્તન, ન૦ [સં૦] વારે વારે ચિન્તન કર્યાં કરવુ તે.
અનુછ, ન૦ સીતાફળ.
અનુછડી, સ્ત્રી૦ સીતાફળી.
અનુજ, પુ૦ [સં૦] પાછળથી જન્મેલો તે; નાનો ભાઇ, કનિષ્ઠ બન્ધુ **અનુજા**-પાછળથી જન્મેલી તે (બેન.)
અનુજીવી, વિ૦ [સં૦] કોઇને આધારે પોતાનુ ભરણ-પોષણ કરનાર-સ્ત્રી, પુત્ર, દાસદાસી ઇ૦, આશ્રિત, તાબેદાર.
અનુજ્ઞા, સ્ત્રી૦ [સ૦] એકાદી આજ્ઞા, હુકમ, ફરમાન ૨ અનુમતિ, રજા ૩ એ નામનો એક અલઙ્કાર-દોષમાથી પણ ગુણ કરીલેવાને દોષ ઇચ્છવો તે-પ્રભુ વિપત્તિમાં નાખ કે તારુ સ્મરણ કરિયે
અનુતાપ, પુ૦ [સં૦] પશ્ચાત્તાપ, પસ્તાવો, જીવ બળ્યાં કરવો તે.
અનુત્તમ, વિ૦ [સં૦] સહુથી સરસ, શ્રેષ્ઠ
અનુત્તર, વિ૦ [સં૦] ઉત્તર આપવાને જે અશક્ય તે (જન). ૨ ઉત્તર ન આપી શકાય તેવુ (પ્રશ્ન) ૩ જેના સરખુ બીજુ ન હોય તે, શ્રેષ્ઠ
અનુત્પત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્પત્તિ ન હોવી-થવી તે
અનુત્સાહ, પુ૦ [સં૦] એકાદા કામમા-વિષે ઉત્સાહ ન હોવો તે.
અનુદાત્ત, વિ૦ [સં૦] નીચે સ્વરે ઉચ્ચારેલો (વર્ણ)-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ને સ્વરિત
અનુદિત, વિ૦ [સં૦] ઉદય ન પામેલુ; ઉગેલુ નહિ તે.
અનુદિન, અ૦ [સં૦] પ્રતિદિન, દરરોજ
અનુદ્ભુત, વિ૦ [સં૦ અન્; ઉદ્ભુત] બાર ઉગી નિકળેલુ નહિ તે, થયલુ નહિ તે
અનુધ્વનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાજીત્ર વાગતુ બન્ધ થયા પછી પણ જે આછી ધ્વનિ નિકળ્યા કરે તે.
અનુનાસિક, વિ૦ [સં૦] મુખ તથા નાસિકા એ બેથી ઉચ્ચાર થતા હોય તે (અક્ષરો)-ઙ, ઞ, ણ, ન, મ.
અનુપ, વિ૦ અનુપમ.
અનુપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરી જાણે નહિ તે, જેની, કોઇનુ સારુ કરવા ઉપર વૃત્તિ નહિ તે ૨ થયલા ઉપકાર ન માને તે, પાડ ન વાળતા ઉલટુ ખોટુ કરે તે; કૃતઘ્ની, નિમકહરામ ૩ નકામુ, ફાયદો ન કરે તેવુ
અનુપમ, વિ૦ [સં૦] જે બીજા કોઇ સાથે સરખાવી શકાય નહિ તે, જેને સારુ કોઇ ઉપમા ન હોય તે, અતુલ્ય, સર્વોત્કૃષ્ટ, અપૂર્વ
અનુપમેય, વિ૦ [સં૦] **અનુપમ.** [નિરર્થક
અનુપયોગી, વિ૦ [સં૦] નહિ ઉપયોગી, નકામુ,
અનુપસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ભણેલું યાદ ન હોય તે, વિસ્મરણ થયલુ -વિદ્યા, કિસબ વગેરે.
અનુપળ, ન૦ [સં૦] પળનો સાઠમો ભાગ
અનુપાન, ન૦ [સં૦] જે વસ્તુની સાથે-મારફતે, અથવા જે વસ્તુમા મેળવીને ઓસડ ખાવા-પીવામાં આવતું હોય તે વસ્તુ-ખાંડ, મધ, પાણી વગેરે ૨ કરી, પરેજી, પથ્ય [કરવો તે.
અનુપ્રવેશ, પુ૦ [સં૦] એક પછી એક એમ પ્રવેશ
અનુપ્રાસ, પુ૦ [સં૦] શબ્દાલઙ્કાર સ્વર-વર્ણ-શબ્દની જે પુન પુન આવૃત્તિ થયા કરે તે એના પાંચ ભેદ છે **છેકાનુપ્રાસ**-વ્યઞ્જનોનુ સરખાપણુ એકજ વેળા અનુક્રમે અથવા વ્યુત્ક્રમે આવ્યું હોય તે, (વ્યઞ્જનોની વચમાં એકજ સ્વરનુ અન્તર જોઇએ) નમન, મનન, રસ સર. **વૃત્ત્યનુપ્રાસ**-અનેક વ્યઞ્જનોની ક્રમથી અથવા ક્રમભેદથી ઘણી આવૃત્તિ થાય તે **શ્રુત્યનુપ્રાસ**-વર્ણ જુદા પણ એકજ સ્થાનના (દન્ત, તાલુ

અનુસાર, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણે, સરખુ, તેવુ શ્રમાનુસાર લાભ, આજ્ઞાનુસાર–આજ્ઞાપ્રમાણે; કર્માનુસાર–કર્મપ્રમાણે.

અનુસ્વાર, ન૦ [સં૦] અક્ષરનો ઉચ્ચાર કીધાપછી નાકમાથી જે અવાજ નિકળે છે ને જે બિન્દુરૂપે દર્શાવવામા આવે છે તે અશ, સિહ, સવત્, આક, આસુ, રાક ઇ૦ અક, ગજ, કઠ, દત, લબ, એમાં જે અનુસ્વાર છે તે ચમ્પાઇને બોલાય છે ને તે શુદ્ધ રીતિયે તો આ પ્રમાણે વ્યઞ્જનરૂપે બીજાની સાથે જોડીને દેખડાવાય છે–અઙ્ક, ગઞ્જ, કુણ્ડ, દન્ત, લમ્બ.

અનુહત, વિ૦ [સં૦] વચમાં અટકે–તૂટે નહિ તે, નિરન્તર ચાલ્યાંજ કરે તે અનુહતગજર–નાદ–ધ્વનિ **અનુહત** તે આપણામા **અનહદ** છે.

અનૂઠું, વિ૦ [હિં૦] નવુજ, અપૂર્વ

અનૂઢ, વિ૦ [સં૦] પરણેલુ નહિ તે **અનૂઢા**–કુવારી

અનૂપ, વિ૦ [સં૦] **અનુપમ.** ૨ કિનારો, તીર ૩ પહાડી પ્રદેશ.

અનૃણ, વિ૦[સં૦ અન; ઋણ] જેને ઋણ–દેવુ નથી તે.

અનૃત, ન૦ [સં૦] જુઠ્ઠુ, અસત્ય એ શબ્દ વિશેપણ પણ છે.

અને, અ૦ એ શબ્દ–વાકયને જોડે છે ને એવો અર્થ રાખે છે કે જે પ્રથમ કયેલુ છે તેમાં બીજુ વધારવાનુ છે જમુ અને રામુ મુમ્બાઈ ગયા, તારે બોલવુ અને મારે લખવુ.

અનેક, વિ૦ [સં૦] એક નહિ પણ ઘણા, એકથી વધારે, ઘણાએક, કેટલાંએક. **અનેકધા**–ઘણી ઘણી રીતે **અનેકવાર**–ઘણી ઘણી વાર

અનેકવચન, ન૦ [સં૦] (વ્યાકરણમા) એક નહિ પણ વધારે વસ્તુઓ છે એવો જે સઙ્ખ્યા બોધ તે ઘોડો એ એક વચનમા ને ઘોડા–ઘોડાઓ એ અનેકવચન

અનેકવર્ણસમીકરણ, ન૦ [સં૦] (બીજગણિતમા) જે સમીકરણમાં બે અથવા વધારે અજાણ્યાં બીજ–અક્ષરો હોય તે

અનેકાર્થ, વિ૦ [સં૦] જેના અનેક અર્થ હોય તે–(શબ્દ), અનેક અર્થવાળા શબ્દ છે જેમાં તેવો (કોશ). [અન્નાસ.

અનેનાસ, ન૦ એક જાતનુ ફળ, એક લીલો મેવો,

અનેરુ, વિ૦ બીજુ, અન્ય

અનૈક્ય, ન૦ [સં૦] ઐક્ય નહિ તે, જુદાઈ. ૨ અણબનાવ, કુસમ્પ, વિરોધ

અનૈયણ, સ્ત્રી૦ અન્યાય કરનારી (સુડાબોતેરી)

અનૈશ્વર્ય, ન૦ [સં૦] ઇશ્વરપણુ ન હોવુ તે, ઐશ્વર્યનો અભાવ

અનોખું, વિ૦ [હિં૦] અજાએબ જેવુ; અપૂર્વ, અદ્ભુત

અનૌરસ, વિ૦ [સં૦] ઔરસ નહિ તે, દત્તક અથવા આંગળિયો.

અન્જમ, ફા૦ પરિણામ, અન્ત

અન્ત, પુ૦ [સં૦] છેડો; પાર, સમાપ્તિ, આખર. ૨ સીમા, હદ ૩ મોત, કાળ. ૪ (ગણિતમાં) શ્રેઢીનુ છેલ્લુ પદ. ૫ પરિણામ, શેવટ, હાસલ. ૬ આખરનુ બાકી રહેલુ જોર, જીવ, દમ. હવે શું તારે મારો અન્ત લેવો છે? [રણ ભણ્યો છે

અન્ત, અ૦ [સં૦] લગી, સુધી એ ભાષ્યાંન્ત વ્યાક-

અન્તઃ, અ૦ [સં૦] માંહે, અન્દર, વચમા, મધ્યે

અન્તઃકરણ, ન૦ [સં૦] જીવ, આત્મા ૨ વિચાર, સ્થાન–મન, રસવૃત્તિસ્થાન–હૃદય ૩ કેવળ શાન્ત–નિવૃત્ત સ્થિતિમાં ગ્યલો જીવાત્મા–કેવળ ચૈતન્ય **અન્તઃકરણચતુષ્ટય,** એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર, એ ચાર રૂપે રેતો–કાર્ય કરતો જીવાત્મા. **અન્તઃકરણપઞ્ચક** એટલે અન્ત કરણ (૩ જા અર્થમાં), મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર, એ પાંચને સયોગે થયલો ને પ્રવૃત્ત રેતો જીવાત્મા અન્ત કરણ–માત્ર ચૈતન્યજ્ઞાન મન–ઉસકેરાયલી સ્થિતિ, ઇચ્છા ચિત્ત–સઙ્કલ્પ વિકલ્પ, વાદ, યુક્તિ, વિચાર બુદ્ધિ–નિશ્ચય, સઙ્કલ્પ અહઙ્કાર–આત્માનુ હુ છઊં, મે કીધુ એ રૂપે બાર પ્રગટ થવુ તે વ્યવહારમાં અન્ત કરણ, મન, દિલ, બુદ્ધિ, ચિત્ત, રદય, જીવ, આત્મા, એ શબ્દ ઘણુ કરીને એકજ અર્થમા વપરાયછે

અન્તઃકરણશુદ્ધિ; મનમા મળ ન હોવો તે, દિલ સાફ રાખવુ તે

અન્તઃપુર, ન૦ [સં૦] સ્ત્રિયોને બેસવાનો અન્દરનો ઓરડો, જનાનખાનુ ૨ રઙ્ગમોલ, રણવાસ

અન્તક, પુ૦ [સં૦] કાળ, યમ

અન્તકાળ પુ૦ [સં૦] આખરનો વખત, મરણનો સમય, મોત

અન્તકાળીયો, પુ૦ માણસના મરતી વખતે લાડુ કરીને અન્દર રૂપાનાણુ ઘાલીને બ્રાહ્મણને આપે છે તે

અન્તર, અ૦ [સં૦] અન્દર, માય, ભિતર ૨ મધ્યે, વચમાં

અન્તર, પુ૦ [સં૦] વચમાંનુ છેટુ (જગા અથવા વખતનુ)–એ અર્થમા નપુસકલિઙ્ગે પણ વપરાય છે. ૨ બન્ધ પડવુ તે, વિરામ, તહકૂબી. ૩ જુદાઈ, ભેદ. ૪ ફેર, તફાવત ન૦ અન્ત કરણ, મન; દિલ ૨ (ગણિતમા) બાકી રયેલી સઙ્ખ્યા ૩ બીજુ. એ અર્થમા અન્તર શબ્દ બીજા સાથે જોડાયછે–દેશાન્તર, ભાષાન્તર, સ્થળાન્તર, જન્માન્તર, ગ્રન્થાન્તર ઇ૦ ૪ [સં૦ **અન્ત્ર**–આંતરડુ] ને એ ઉપરથી **અન્તરગળ.**

અન્તરગળ, પુ૦ ઇન્દ્રીને લગતી ગોળીમાં આંતરડું ઉતરેથી અથવા પાણી ભરાયાથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી ગોળી મોટી થવી–વધવી તે.

અન્તરઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] પાસેનુ સમ્બન્ધી; સગુ ૨ જેનીસાથે મન મળ્યુ હોય તે પડદો ન હોય તે (અન્તરઙ્ગનું ઉલટુ બહિરઙ્ગ). ૩ પોતાનુજ, ખાસ.

અન્તરછાલ, સ્ત્રી૦ અન્દરની કુમળી છાલ (ઝાડની)

અન્તરજામી, વિ૦ [સં૦ **અન્તર્યામી**] સાક્ષીભૂત આત્મા. ૨ અન્ત કરણ, મન.

અન્તરજ્ઞ, વિ૦ [સં૦] જેને અન્તર્જ્ઞાન હોય તે.

અન્તરપટ, પુ૦ [સં૦ **અન્ત:પટ**] વચમાં આડું રાખેલુ વસ્ત્ર, પડદો ૨ હાથ મળે ત્યાસુધી વરકન્યાની વચમાં જે વસ્ત્ર આડું રાખવામાં આવે છે તે.

અન્તરવેલ, સ્ત્રી૦ દોરા જેવો તથા વળ વાળો એક જાતનો છોડ; અમરવેલ; આકાશવેલ

અન્તરસાક્ષી, વિ૦ [સં૦ **અન્ત:સાક્ષી**] મન–ભીતરના વિચારનો સાક્ષી, આત્મા

અન્તરસ્થ, વિ૦ [સં૦] અન્દર રહેલુ, અન્દરનુ.

અન્તરાત્મા, પુ૦ [સં૦] જીવાત્મા.

અન્તરાપટ, અન્તરપટ.

અન્તરાય (ઈ), પુ૦ વિ૦ [સં૦] હરકત, નડતર, અટકાવ, બાધ.

અન્તરામણ, એકાદા વાંધાને લીધે જે જરૂરીઆત વેઠવી પડે તે.

અન્તરાળ, ન૦[સં૦] વચમાંની જગા, અન્તર. ૨ આકાશ.

અન્તરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વચમાં હરકત આવી પડેલી હોય તેવી હાલતમાં આવવુ. ૨ વચમાં પડદો પડવો, જુદુ પડવું. ૩ ઇઝરાવવું; મુઝાવવું; ગભરાવું

અન્તરિક્ષ, ન૦ [સં૦] આકાશ **અ૦** આકાશમા; અદ્ધર રહેલુ હોય તેમ.

અન્તરિયાળ, અનન્ત્રિયાળ.

અન્તર્ગત, વિ૦ [સં૦] અન્દરનુ ૨ વચમા આવી-ગયેલુ.

અન્તર્ગોળ, પુ૦ [સં૦] માંયથી પોલો એવો જે ગોળ આકાર તે. એનું ઉલટુ **બાહ્યગોળ.**

અન્તર્ચક્ષુ, ન૦ [સં૦] ભિતર જોઈ શકે તેવા ચક્ષુ **વિ૦** ભિતરનો ભેદ જોનાર.

અન્તર્જ્ઞાન, [સં૦] લોકના અન્ત કરણ–ભિતરની વાતનુ જે જ્ઞાન તે ૨ સાહજિક જ્ઞાન **અન્તરજ્ઞાની–** અન્તર્જ્ઞાનવાળુ (જન)

અન્તર્દશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભિતરની ખરી હાલત. ૨ માણસની સ્થિતિ ઉપર, એક ગ્રહની જે લાંબી મુદતની મોટી સત્તા (માહાદશા) હોય તે મુદતમાં બીજા ગ્રહોની થોડી થોડી મુદતની જે જે સત્તા (દશા) રે તે તે અંશકી.

અન્તર્દાહ, પુ૦ [સં૦] અન્દરની ગરમી (તાવની) ૨ અન્દરનો બળાપો (કામ ક્રોધ શોકથી થતો)

અન્તર્દૃષ્ટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાનું ભિતર જોવુ–જાણવુ તે ૨ અન્તરથી સહજ જાણવું તે

અન્તર્દ્વાર, ન૦ [સં૦] માયલુ બારણુ ૨ અન્ત પુરનું બારણું. ૩ ગુપ્ત સાધન, ગુપ્ત રહીને કામ પાર પાડી આપનાર મધ્યસ્થ

અન્તર્ધાન, ન૦ [સં૦] એકાએક ન દેખાતું થવુ; અદર્શન; અલોપ–ગેબ થઈ જવુ તે (નારદજી અન્તર્ધાન થયા)

અન્તર્ધ્યાન, ન૦ [સં૦] ભિતર–મનમા ધ્યાન ધરવુ તે; ઉણ્ડું ધ્યાન; સમાધિ

અન્તર્બાહ્ય, અ૦ [સં૦] અન્દર ને બાર. સર્વ દિશા-યે, ચારે પાસથી

અન્તર્ભાવ, પુ૦ [સં૦] અન્દર સમાવેશ થવો–હોવો તે. ઘોડાનો પશુમા ને પશુનો પ્રાણીમાં અન્તરભાવ થાય છે ૨ મનનો ભાવ–અભિપ્રાય. ૩ દિલની જુદાઈ, ભિન્નભાવ

અન્તર્ભૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મધ્યે રહેલુ ૨ અન્દરથી ઉત્પન્ન થયલુ "અન્તરભૂતને પ્રેરે માહ્ય, સઙ્કલ્પ વિકલ્પ મન કરતુ જાય" અખો

અન્તર્ભેદ, પુ૦ [સં૦] અન્દરનો ભેદ; ભિતરની છાની વાત. ૨ ભિતરને ભેદી જાણી લેવુ તે.

અન્તર્યામી, પુ૦ [સં૦ **અન્તર; યામી**–અટકનાર–અટકાવનાર] **અન્તરજામી.**

અન્તર્લાપિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાક્યની અન્દર અક્ષર એવી રીતે ગોઠવેલા કે તેમાના કેટલાકને એકઠા કરતા એકાદુ નામ નિકળે તે યુક્તિ (ઘણુ કરીને કવિતામા) અન્તર્લાપિકા ને બહિર્લાપિકા અથવા બાહ્યલાપિકા

અન્તર્વેદી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગઙ્ગા ને જમના એ બેની વચમાંનો જે પ્રદેશ તે, દુઆબ

અન્તવેળા, અ૦ મરવાના સમય ઉપર ૨ અટકી બેસવાના વખત ઉપર.

અન્તસકરણ, ન૦ **અન્ત:કરણ.**

અન્તસ્થ, વિ૦ [સં૦] છેડે અથવા વચમાં રહેલુ–હોય તે ૨ ગુપ્ત; છાનુ; ખાનગી ૩ **ય, ર, લ, વ,** એ અક્ષરો તે–(એ અડધા સ્વર ને અડધા વ્યઞ્જન છે).

અન્તિક, અ૦ [સં૦] પાસે **વિ૦** પાસે રેનારો–હજુરિયો, ખવાસ, બાળસેવક. (બાળમિત્રમા અન્તિકની વાત છે)

અન્તુરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી

અન્તે, અ૦ છેલ્લે, છેલ્લીવારે; આખરે.

અન્ત્ય, વિ૦ [સં૦] એક કરોડને દશ કરોડે ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે. ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અન્ત્યજ, વિ૦ [સં૦] છેક નીચી જાતનુ તે, અતિ-શૂદ્ર-ભન્ગી વગેરે

અન્ત્યાક્ષર, પુ૦ [સં૦] છેલ્લો અક્ષર.

અન્ત્યાવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આખર અવસ્થા.

અન્ત્યેષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુએલાની ક્રિયા, પ્રેતકર્મ.

અન્ત્ર, ન૦ [સં૦] આતરડુ.

અન્ત્રસે-ત્રાસે, આડી વાટે-ઉતાવળમા પાણી પિધાથી વેળાએ તે પેટમા ન ઊતરતાં નાકની વાટે બાર પાછુ નિકળે છે, તે અન્ત્રસે ગયું કેવાય છે.

અન્ત્રાસણ, ન૦ અન્ત્રસે-ત્રાસે.

અન્ત્રિયાળ, અ૦ જ્યા કોઇની મદદ ન મળી શકે તેવે ભયવાળે ઠેકાણે; વગડામા, અધવચ ૨ આસરા-વગર; એકલુ.

અન્ત્રો, પુ૦ ગાયન-ગીતનો આરમ્ભે ગાવાનો જે ભાગ તે સિવાયેનો જે બીજો તે. મોરો-અસ્તાઈ ને અન્ત્રો ધ્રુપદના ગાયનમાં અસ્તાઇ, અન્ત્રો ને અભોગ એ ત્રણ ભાગ હોય છે ખ્યાલ, ટપ્પા, દાદરા, ઠુમરીમા અસ્તાઈ ને અન્ત્રાજ હોય છે અને પદ ગરબી વગેરેમા અસ્તાઇ-ટેક અને ઘણા અન્ત્રા હોય છે મોરો તે અન્ત્રો.

અન્દર, અ૦ [ફા૦] માયના ભાગમાં-તે ઓરડાની અન્દર બેઠો છે, દીલની અન્દર દરદ થાય છે ૨ જગા—વખતની એકાદી હદની આણી પાસના ભાગમાં ત ગામ અહીથી ત્રણ ગાઉની અન્દર છે, ચાર વાગાની અન્દર આવજે ૩ દબાણમાં-હવે તે મારા કબજાની અન્દર આવ્યો છે કયા જશે ?

અન્દાજ-જો, પુ૦ [ફા૦] માપ, વજન, ગણતરી, સુમાર ૨ હદ, મર્યાદા; વિવેક.

અન્દેશો, પુ૦ [ફા૦] વિચાર, મનન ૨ ધારણા, કલ્પના ૩ ચિન્તા, ગભરાટ. ૪ સન્દેહ, અણુપતીજ, શક, અન્દેશો પોચાડવો-કરવો

અન્ધ, વિ૦ [સં૦] આંધળુ

અન્ધક, વિ૦ [સં૦] ઝાખુ, તેજ વનાનુ

અન્ધકાર, પુ૦ [સં૦] પ્રકાશનો અભાવ, અન્ધારુ.

અન્ધકૂપ, પુ૦ [સં૦] અન્ધારો કુઓ ૨ પુરાઇ ગયેલો કુઓ ૩ એક નરક

અન્ધત્વ, ન૦ [સં૦] અન્ધાપો.

અન્ધપરમ્પરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાદી ભુડી ચાલતુ પરમ્પરાથી જે ચાલ્યુ આવવુ તે (ગાડરિયો પ્રવાહ) એકની પાછળ એક એમ અન્ધાયલી આંધળાંઓની જે હાર તે

અન્ધરાવું, ક્રિ૦ અ૦ કાળા વાદળા ખીચોખીચ ચડી આવવા (અન્ધારુ થવુ)-વરસાદ અન્ધરાયો.

અન્ધાધુન્દ-ન્દી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] અવ્યવસ્થા, અસ્તા-વ્યસ્તા; અન્ધેર; ગેર બન્દોબસ્ત ૨ ઉત્પાત, ઉપદ્રવ.

અન્ધાપો, પુ૦ [સં૦ અન્ધત્વ] આંધળા હોવુ તે, આંખે ન દેખાવુ તે, પડળ.

અન્ધારપિછોડો, પુ૦ કામ કાઢી લેવાને આડુંઅવળુ સમજાવી દેવુ તે, સામાની અક્કલ છેતરાય તેમ કરવુ તે; ભુરકી નાખવુ તે, કોઈ ન દેખે તેમ થવુ

અન્ધારાં, ન૦ એકાએક આંખે કઈ દેખાય નહિ તેવુ થઈ આવે તે-ઘણી ભૂખ લાગવાથી, પિત્ત ચડી ગયેથી વગેરેથી (અન્ધારા થોડીવાર રેછે). અન્ધારા આવવા કેવાયછે

અન્ધારિયું, ન૦ જેમાં ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જાયે તે પખવાડિયુ; વદ, કૃષ્ણપક્ષ

અન્ધારી, વિ૦ ચાંદરણા વનાની-કૃષ્ણપક્ષની (રાત) ૨ જ્યા અન્ધારુ હોય તેવુ-અન્ધારી કોટડી (કેદખાનુ).

અન્ધારી, સ્ત્રી૦ અન્ધારા; ઝાંખ. ૨ ઘોડા-બળદની આંખે જે કપડું-ચામડુ બાંધવામા આવેછે તે. ૩ ચપડિયાઓ એરણનો આભ ઓછો કરવાને લાકડાની જે નાની પાટલી આડી મુકેછે તે.

અન્ધારું, ન૦ પ્રકાશનો અભાવ, રોશનીની ગેરહાજરી. ૨ કોઇ ઓળખે-જાણે નહિ તેવી સ્થિતિ; ગુણપ્રકાશ થાય નહિ તેવી સ્થિતિ ૩ વિચાર-રસ્તો ન સુઝે તેવી મનની હાલત ૪ અન્ધેર, અવ્યવસ્થા; કામ બરાબર ન ચાલવુ તે. ૫ અજ્ઞાન **દીવા પછવાડે અન્ધારું** એટલે નામાકિત પુરુષના મરણ પછી તેના કામ વગેરેની જે અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઇ જાય તે અથવા તેનો વંશજ અન્ધારામા પડી રે-નઠારો નિકળે તે. **સો મણ દીવેલે અન્ધારું** એટલે ઘણા જણ કારભારમાં છતા અન્ધેર-ગેરબન્દોબસ્ત-અગાડ થાય તે. **અન્ધારે અક્કલ વેચાઇછે** એ કેવત દોડડાયા-ખરીસૂઝ અથવા અક્કલ ન છતા અક્કલવાળો છઉં એમ અભિમાનથી દેખાડનારને માટે વપરાયછે અથવા જેને જે કામ કરવુ ઘટતુ નથી તે તે કામ કરેછે તેને વિષે પણ. (ઇશ્વરે લોકમા અક્કલની વેચણ કરી છે તે અન્ધારામાં એટલે જેનામા જોઇયે તેનામા પણ). **અન્ધારે પણ ગોળ ગળ્યો લાગે, અન્ધારે પણ કોળિયા મોંઢામાંજ જાય** ઇ૦ કેવતો છે. **અન્ધારે અજવાળે**-છાની રીતે અથવા જાહેરમા, દાવ—લાગ મળે તેમ ને ત્યા અન્ધારુ ઘોર એટલે ભય ઉપજાવે તેવુ અન્ધારુ.

અન્ધું, આંધળુ

અન્ધેમૂલ, વિ૦ હૈયાફૂટ; કમઅક્કલ.

અન્ધેર. ન૦ ગેરબન્દોબસ્ત; અવ્યવસ્થા; નિર્ભય-હક્ક નહિ તે. અન્ધેર કારખાનુ, અન્ધેર નગરી ઇ૦ તે કામનુ અન્ધેર વળ્યુ એમ પણ કેવાયછે ૨ ભ્રમ. 'સમજે આખા ટળે અંધેર'.

અન્ધ્યારુ, પુ૦ પારસીયોમા જેઓ ધરમની ક્રિયા કરાવે છે તે, પારસીના ગોર, મોબેદ.

અન્ન, ન૦ [સં૦ અદ્-ખાવુ] અનાજ.

અન્નકૂટ, પુ૦ [સં૦] અણકૂટ.

અન્નછત્ર,ન૦ [સં૦ અન્ન, સત્ર] બ્રાહ્મણ-માગનારને, અન્ન આપ્યા કરવાનો જે ધર્મ માર્ગ તે; સદાવ્રત. ૨ એને સારુ બાંધેલું મુકરર કરેલું જે ઘર તે.

અન્નજળ, ન૦ જ્યા જે અન્નપાણી મળવાનાં ત્યાં તે મળી આવવાં એ જે સઙ્કેત-યોગ સમ્બન્ધ તે; દાણોપાણી, રજક. તેનું અન્નજળ હવે અહીંથી ઉઠ્યુ, તેનું અન્નજળ અહીજ સઙ્કેત. **અન્નજળપાણી** પણ કેવાય છે. [રાન ચલાવનાર

અન્નદાતા, પુ૦ અન્ન પૂરુ પાડનારે, પેટ ભરનાર, ગુજ-

અન્નદેવતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્નની અધિષ્ઠાતા દેવતા.

અન્નપાણી, ન૦ અન્ન ને પાણી. [અન્ન ભરપૂર હોવું તે

અન્નપૂર્ણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્ન પૂરું પાડનાર દેવી ૨

અન્નપ્રાશન, ન૦ [સં૦] બાળકને જન્મ્યા પછી પ્રથમ-જે અન્ન ખવડાવવું તે; બોટણુ (૬ઠ્ઠે અથવા ૯ મે મહિને).

અન્નમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચકોશમાનો એક, સ્થૂલ-દેહ-ચામડી, હાડકા, માંસ, નસ, લોહી, રેત, કફ, મળ, મૂત્ર ઇ૦.

અન્નરસ, પુ૦ [સં૦] અન્નનો રસ; અન્નનું સત્વ.

અન્નવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] અન્ન ને વસ્ત્ર.

અન્નાચ્છાદન, ન૦ [સં૦] અન્ન અને આચ્છાદન-વસ્ત્ર; ખાવા પેરવાનુ

અન્નાશય, પુ૦ [સં૦] પેટમાં જ્યાં અન્ન પચે છે તે ઠેકાણુ; જઠરાગ્નિ.

અન્નાસ, ન૦ અનેનાસ.

અન્નોદક, ન૦ [સં૦] અન્ન ને ઉદક-પાણી.

અન્ય, વિ૦ [સં૦] બીજુ. ૨ જુદું; ભિન્ન

અન્યત્ર, અ૦ [સં૦] બીજે ઠેકાણે; બીજે કહીં. ૨ નહિતર, સિવાયે.

અન્યથા, અ૦ [સં૦] બીજે પ્રકારે; જુદી રીતે. ૨ આડું; ઉલટું; વિપરીત; ખોટુ.

અન્યાય, પુ૦ [સં૦] ન્યાય-ઇનસાફ નહિ તે, અનીતિ; અધર્મ; અવિચાર ૨ દોષ. પાપ, વાંક, ગુન્હો.

અન્યાયી, વિ૦ [સં૦] અન્યાય કરનાર.

અન્યારી, સ્ત્રી૦ બાળવાનાં લાકડાંની હેલ-ગાલ્લી

અન્યોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેથી જુદુ બોલવું તે, આગલાં ને પાછલાં બોલવામાં જે ફેર પડવો તે. ૨ બીજાનું જે બોલવું તે. ૩ સ્તુતિના શબ્દોમાં નિન્દા અને નિન્દાના શબ્દોમા સ્તુતિ જણાવવી તે (અર્થાલઙ્કાર)

અન્યોન્ય, વિ૦ [સં૦] પરસ્પર; અરસપરસ. ૨ એક અર્થાલઙ્કાર-"સરોવરથી કમળ ને કમળથી સરોવર શોભે છે".

અન્વય, પુ૦ [સં૦] સમ્બન્ધ. ૨ (વ્યાકરણમા) ક્રિયાપદનો કર્તા કર્મ સાથે અથવા વિશેષણનો નામ-સાથે એમ જે સમ્બન્ધ તે. ૩ અર્થને સમ્બન્ધે વાક્ય યોજના કરવી તે. ૪ પ્રતિજ્ઞા અનુમાનનો જે નિયમ પુરઃસર સમ્બન્ધ તે. ૫ વશ, કુળ

અન્વયી, વિ૦ [સં૦] સમ્બન્ધ રાખનાર

અન્વિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સંયુક્ત, જોડાયલું, સમ્બન્ધયુક્ત. શઙ્કાન્વિત, લોભાન્વિત, ક્રોધાન્વિત ઇ૦

અપ, ન૦ [સં૦] પાણી [નકારુ. ૪ ઉલટુ

અપ, ઉ૦ [સં૦] નીચે. ૨ દૂર ૩ નીચ; અધમ;

અપઇ-પાઇ-પૈ, વિ૦ જાણીતું; સમજાય તેવું.

અપકર્ષ પુ૦ [સં૦] તોડીપાડવું-તાણવુ તે ૨ ગુણ-મૂલમા ઘટીજવુ તે, પડતી હાલત (ઉત્કર્ષનુ ઉલટુ) ૩ ઓછાપણુ.

અપકાર, પુ૦ [સં૦] સારાના બદલામા નરસુ કરવુ તે. ૨ કોઇને નુકસાન-દુઃખ-હાનિ કરવી તે (ઉપકારનું ઉલટું)

અપકારક-રી, વિ૦ [સં૦] અપકાર-માઠુ કરનાર

અપકીર્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] બેઆબરુ, બેઇજ્જત, બદનામી, અપ્રતિષ્ઠા, અપજસ.

અપકૃષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તોડીપાડેલુ ૨ પડતી હાલતમાં આવેલુ, ઉતરતુ; નઠારુ (ઉત્કૃષ્ટનુ ઉલટુ)

અપક્વ, વિ૦ [સં૦] પક્વ-પાકેલુ નહિ તે

અપક્ષ, વિ૦ [સં૦] પાંખ વિનાનુ જેને કોઇનો પક્ષ-આસરો ન હોય તે.

અપક્ષપાત પુ૦ [સં૦] પક્ષપાત-તરફદારી નહિ તે; સમાન ભાવ, રાખરખાવટ નહિ તે.

અપગા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નદી. ગંગાનદીનું નામ.

અપઘાત, પુ૦ [સં૦] અકાળ મૃત્યુ, કમોત, કજા

અપઙ્ગ વિ૦ [સં૦ અપાઙ્ગ] જેને એક અથવા વધારે અઙ્ગ નથી તે અથવા શરીરે ખોડ હોય તે. લુલુ, તુણ્ડુ, આંધળું, બેરુ વગેરે. ૨ સહાય વિનાનુ.

અપચાર, પુ૦ [સં૦] ખાવા પીવામાં કરી-પરેજી ન રાખતા નુકસાન કરે તેવી વસ્તુનો જે ઉપયોગ કરવો તે. ૨ આડે રસ્તે-દુરાચારે વર્તવુ તે.

અપચિહ્ન, ન૦ [સં૦] નઠારાં ચિહ્ન; અપલક્ષણ, મરણનાં ચિહ્ન, વૈસાખનાં ચિહ્ન, દુર્ગુણ આવવા માડ્યા તે ભાવ ખોતર્યા કરવી ને પાણીના લીટા કાઢ્યા કરવા, તણખલાં તોડ્યા કરવાં એ અટકચાળા ને પણ અપચિહ્ન કેવાયછે

અપચો, પુ૦ ખાધેલુ ન પચવુ-હજમ થવું તે; પેટમાં ભાર રેહવો તે; અજીરણ.

અપચ્છાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે છાયા-ઓળો જોવાથી નઠારુ થાય તે. ૨ ભૂત, પ્રેત ઇ૦
અપછાર, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપ્સરા.
અપજય, પુ૦ [સં૦] પરાજય, હાર.
અપજસ, પુ૦ [સં૦] અપયશ.
અપજસિયું, વિ૦ અપજસવાળુ (કામ). **અપજસિયો**-જેના કરમમાં જસ ન હોય તે
અપઝાડ, વિ૦ ખરાબ; નુકસાન-બિગાડવાળુ; ઊંધુ.
અપઞ્ચીકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પઞ્ચીકૃત નહિ તે.
અપટ, વિ૦ [સં૦ અ; પટુ-ચતુર-હોશિયાર] સમજ વનાનુ, અડાણી. ૨ મૂર્ખ ૩ હઠીલુ. ૪ દરરોજ, હમેશાં.
અપઠ, વિ૦ [સં૦ અપઠ] ભણેલ નહિ તે. ૨ ભણેલુ વાંચેલું નહિ તેવુ.
અપત, વિ૦ [સં૦ અપત્ય] કઇજ સમજે નહિ તેવુ છેક નાનુ. અપત બાળક કેવાયછે
અપતિવ્રતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] છિનાળ—બાઝરડી સ્ત્રી.
અપતીજ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અ; પ્રતીતિ] પતીજ-ખાતરી નહિ તે, અણવિશ્વાસ.
અપત્ય, ન૦ [સં૦] સન્તાન (પુરુષ અથવા સ્ત્રી). ૨ બાળક, છોકરુ.
અપથ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ સમ્બન્ધી જે આડો માર્ગ તે. ૨ આડી વાટ-રીત.
અપથ્ય, ન૦ [સં૦] પથ્ય-કરી-પહરેજી નહિ તે અથવા અવગુણ કરે તે [સ્તુત. ન હોવુ તે.
અપદાર્થ, [સં૦] (ન્યાયશાસ્ત્રમાં) અભાવ, વ-
અપદેશ, પુ૦ [સં૦] બાનુ, મસ, જુક્તિ, છળભેદ. ૨ વેશ બદલી ગુપ્ત રાખવુ તે [ગાંડ.
અપદ્વાર ન૦ [સં૦] પાછલુ-આડુ, બારણુ તે. ૨
અપભ્રંશ, પુ૦ [સં૦] મૂળશબ્દનુ જે અશુદ્ધ રૂપાન્તર તે, ભ્રષ્ટ થયલો શબ્દ
અપમાન, ન૦ [સં૦] માન નહિ તે; અપ્રતિષ્ઠા.
અપમૃત્યુ ન૦ [સં૦] મૃત્યુનુ ભય હોય તેવો મન્દવાડ, તેવુ સંકટ ઇ૦ માંનુ કોઈ
અપયશ, પુ૦ [સં૦] યશ નહિ તે, ખોટો યશ.
અપયશી, વિ૦ [સં૦] જેના કરમમા અપયશજ હોય તે. ૨ અપયશવાળુ.
અપર, વિ૦ [સં૦] બીજુ ૨ પાછલો ભાગ.-એ અર્થમા અપર બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. અપર-રાત્ર, પૂર્વાપર-આગલુ ને પાછલુ.-**અપરઉદર,** બીજી-ઓરમાન મા, 'સાચા લોક કથન કે, અપર ઉદરમા ન હોય નેહ કશો'-માતા. બીજી મા.
અપરમાતા, સ્ત્રી૦ બીજી મા
અપરમ્, વિ૦ [સં૦ અપરમ્] બીજુ, વિશેષ (કાગળ પત્ર લખવામા).
અપરમ્પાર, વિ૦ [સં૦] પાર વિનાનુ (ગુણ-બુદ્ધિ-મહત્વ-સામર્થ્ય ઇ૦). [પવામા
અપરસૂર્ય, પુ૦ [સં૦] બીજો સૂર્ય-ઉપમા આ-
અપરસ્વસ્તિક, ન૦ [સં૦] દિગન્તલીટીનુ પશ્ચિમ-બિન્દુ. [ય તે, અજિત.
અપરાજિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પરાભવ ન પામ્યુ હો-
અપરાધ, પુ૦ [સં૦] દોષ, ગુન્હો, તકશીર, વાક; અધર્મ
અપરાધી, વિ૦ [સં૦] અપરાધ કરનાર.
અપરાહ્ણ, પુ૦ [સં૦] બપોરપછી એક ને ચાર કલ્લાકની વચમાનો કાળ, પાછલો પોર.
અપરિમિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મપાયલુ નહિ તે, વિશાળ, મોટુ [માસલો કાચ્ચા વગરનુ.
અપરીક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તપાસેલુ નહિ તે;
અપરોક્ષ, વિ૦ [સં૦ અ, પર, અક્ષિ,] આખ આગળ બન્યુ હોય તેવુ જણાય તેવુ, પાસેનુ, સમક્ષ. અપરોક્ષ ને પરોક્ષ એમ ક્રમ છે. [કચાળુ.
અપલક્ષણ, ન૦ [સં૦] નઠારાં લક્ષણ, દુર્ગુણ; અટ-
અપલ્યા વિ૦ કમજોર (સ્ત્રી)
અપલાયન, ન૦ ન નાસી જવુ તે, એ મૂળ અર્થ છે પણ આપણામા નાસી જવું-પલાયન કરવુ એ અર્થમાં વપરાયછે.
અપવર્ગ, પુ૦ [સં૦] મોક્ષ; મુક્તિ.
અપવાદ, પુ૦ [સં૦] જુઠું આળ; ખોટી બદનામી. ૨ રીત લાગુ ન પડવી તે, બાધ આવવો તે ૩ રદિયો, જવાબ.
અપવાસ, પુ૦ [સં૦] ઉપવાસ. [તેવુ.
અપવિત્ર, વિ૦ [સં૦] પવિત્ર-શુદ્ધ નહિ તે અથવા
અપશકુન, ન૦ [સં૦] નઠારા શકુન, અમઙ્ગળ-સૂચક ચિહ્ન.
અપશબ્દ, ન૦ [સં૦] વ્યાકરણ પ્રમાણે અશુદ્ધ અથવા અમઙ્ગળ અથવા નીચ લોકમાં વપરાતો અથવા રસ ભઙ્ગ કરે તેવો શબ્દ ૨ ભુડી ગાળ; તુચ્છકાર
અપસવ્ય, વિ૦ [સં૦] જમણુ (ડાબુ નહિ તે)- (જનોઈ ડાબી ખાધે રેછે ત્યાથી જમણીખાંધે લેવુ તે). ૨ ઉલટુ
અપસુકન, ન૦ [સં૦ અપશકુન]. ૨ [સં૦ અપ અને ફા૦ સખુન-બોલ] ભુડો બોલ-શબ્દ.
અપસ્માર, પુ૦ [સં૦]ફેફરુ, વાઈ ૨ (કાવ્યશાસ્ત્રમા) એક વ્યભિચારી ભાવ [લુ; દૂરકરવુ.
અપહરણ, ન૦ [સં૦] છિનવી-લુટીલેવુ તે ૨ ખસેડ-
અપન્હુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નિષેધ કરવો તે, જાણ્યામા છતા છુપાવવુ-ના પાડવી તે ૨ એ નામનો એક અલઙ્કાર-નિષેધ ભણી એ વસ્તુને સરખાવવી તે.

"તમે તેને ચંદ્ર કહોછો પણ તે ચંદ્ર નથી, આકાશ-ગઙ્ગાનું કમળ છે".
અપાક્રૂ, ન૦ [સં૦] તિલક
અપાદ, અપક્વ.
અપાત્ર વિ૦ [સં૦] પાત્ર-યોગ્ય નહિ તે, ગુણહીન.
અપાદાન, ન૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) પઞ્ચમી વિભક્તિનો અર્થ વિજોગ, સીમા, ઓછુવધતુ બતાવે છે તે
અપાન, પુ૦ [સં૦] પાચ પ્રાણવાયુમાંનો એક; શરીરની પાછલી વાટેથી જે વા છુટે છે તે; પાદ.
અપ્પાકરવું, ક્રિ૦ [સં૦] ખાઈજવું (છોકરાં માટે વપરાય છે).
અપામાર્ગ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો છોડવો ઝમ્ઝેટો એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞમા કામ આવે છે.
અપાય, પુ૦ નઠારું ફળ થાય તેવો કારણરૂપ જે સમ્બન્ધ તે. ઉપાય કરતાં નઠારુ થાય ત્યારે તે ઉપાય તે અપાય કેવાય. ૨ નાશ; હાનિ; ગેરફાયદો ૩ દુ:ખ
અપાર વિ૦ [સં૦] પારવિનાનું; અમાપ; અસઙ્ખ્ય, અનન્ત.
અપારદર્શક, વિ [સં૦] જેમાંથી આરપાર સ્વચ્છ [દેખાય નહિ તે.
અપાવવું, કોઈ આપે તેમ કરવું.
અપાસરો, પુ૦ [સં૦ ઉપાશ્રય] ગોરજીને રેવાનું [ઠેકાણું
અપિ, અ૦ [સં૦] પણ, અદ્યાપિ-આજપણ.
અપીલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] નીચલી કોરટના ફેસલા ઉપર નારાજ થઈ ઉપલી કોરટને જે ફરી અરજ કરવી તે.
અપુચ્છ, વિ૦ [સં૦] પુછડાં વગરતુ, બાંડું.
અપુત્ર, વિ૦ [સં૦] જેને પુત્ર-સન્તાન ન હોય તે
અપુત્રિયો, પુ૦ પુત્ર વગરનો, વાઝિયો 'અપુત્રિયાનુ ધન નિર્વાણ, મુએ પુત્રીકેરું જાણ.'
અપૂજ, વિ૦ [સં૦ અપૂજિત] પૂજા ન કરી હોય અથવા પૂજા વના રેતા હોય તે (દેવતા). [નહિ તે
અપૂજ્ય, વિ૦ [સં૦] પૂજવાને-માન આપવાને યોગ્ય
અપૂર્ણ, વિ૦ [સં૦] પૂર્ણ-પૂરુ નહિ તે; અધુરું અપૂર્ણકાળ એ શબ્દ વ્યાકરણમા વર્તમાન તથા ભૂતકાળના વિશેષ અર્થમાં વપરાય છે
અપૂર્ણબીજ, ન૦ [સં૦] બીજ ગણિતમાં જે અપૂર્ણાઙ્ક તે
અપૂર્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપૂર્ણ એવી જે સ્થિતિ તે.
અપૂર્ણાઙ્ક, ન૦ [સં૦] જેમાં એકાદ પૂર્ણ અઙ્ક નહિ પણ તેના ભાગવિભાગ સમ્બન્ધી જે ગણિત તે ૨ નહિ જે પૂર્ણ અઙ્ક તે. અડધો-½, તીજો હિસ્સો-⅓ એ પ્રમાણે.
અપૂર્વ વિ૦ [સં૦] પૂર્વે ન બન્યુ હોય તેવુ, અસાધારણ; અજાએબ જેવું ૨ કોઈ વાર દીઠામાં ન આવ્યુ હોય તેવું સાર; નૂતન; નવાઇ જેવું, આશ્ચર્યકારક
અપૂસાન, ન૦ [સં૦ આપોશન] ભોજનને આરમ્ભે ને અન્તે જે આચમન કરવું તે.
અપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઊંચે જોઈ રેવું તે; ઇચ્છા; આશા, ઉમેદ. ૨ ગરજ; જરૂરિયાત; આતુરતા.
અપેક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઇચ્છિત; ઉમેદ રાખી હોય તે.
અપેક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] અપેક્ષા-ઇચ્છા કરવા યોગ્ય
અપેખ, વિ૦ [સં૦ અપેક્ષ્ય] ન દેખાય તેવુ, ન દીઠેલુ, અજાણ્યુ.
અપેય, વિ૦ [સં૦] ન પીવા જોગ.
અપેલણ્ટ, વિ૦ [અં૦] અપીલ કરનાર.
અપોશાણ, ન૦ [સં૦] મન્ત્રવડે જળનું આચમન કરવુ તે (જમતાં પેલાં).
અપ્પટ, વિ૦ કમઅક્કલ; બેવકુફ
અપ્પાસ, પુ૦ ઉપવાસ. **અપ્પાસી**. વિ૦ જેણે અપ્પાસ કર્યો હોય તે. 'અપ્પાસીને ઘેર ટોકળા" એ કેવત છે.
અપ્રકટ, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ નહિ તેવું; ગુપ્ત, છાનુ.
અપ્રકૃત, વિ૦ [સં૦] ચાલતા પ્રકરણ-વિષય સાથે સમ્બન્ધ ન રાખતુ હોય તેવું, આડું; પ્રસઙ્ગની બારનુ તે.
અપ્રગલ્ભ વિ૦ [સં૦] કેળવાયલુ-પાકુ ન થયુ હોય તેવુ (શરીર-મન) હિમ્મતથી બાર પડયુ હોય તેવુ નહિ. નમ્ર; શરમાળ. [તેવો જોદ્ધો
અપ્રતિભટ, પુ૦ [સં૦] જેના સરખો બીજો નહિ
અપ્રતિમ, વિ૦ [સં૦] જેના સરખુ બીજું નહિ તે; અનુપમ.
અપ્રતિષેધ, પુ૦ [સં૦] નહિ અટકાવ તે.
અપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપમાન; બેઆબરુ
અપ્રતીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અણપતીજ, ખાતરી ન હોવી તે.
અપ્રધાન, વિ૦ [સં૦] મુખ્ય નહિ તે; ગૌણ; ઉતરતુ.
અપ્રમાણ, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણ-સાબીતી-ખાતરી વિનાનું ૨ અસત્ય, મિથ્યા
અપ્રમાણિક, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણિક નહિ તે, બેવચની, જેનો સાચો ને સૂધો વેવાર નહિ તે
અપ્રમિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અમાપ, અથાગ ૨ સાબીત ન થયેલું તે
અપ્રમેય, વિ૦ [સં૦] ન મપાય તેવું, અમાપ; અપાર.
અપ્રયોજક, વિ૦ [સં૦] નિરુપયોગી; નકામું.
અપ્રવાસી, પુ૦ [સં૦] જેને પ્રવાસ કરવો પડતો નથી તે, જે કરતો નથી-જેણે કીધો નથી તે.
અપ્રવૃત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રવૃત્ત થયુ નથી તે-નવૃત્ત.
અપ્રશસ્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રશસ્ત-મોટુ નહિ તે; વિસ્તાર વગરતુ ૨ વ્યવહારમાં ચાલતું નહિ તેવું; અજાણ્યુ, છાનુ. ૩ ગુણ-માલ વગરનું.

અપ્રસન્ન, વિ૦ [સં૦] પ્રસન્ન નહિ તે. [મેહેરબાની
અપ્રસાદ, પુ૦ [સં૦] પ્રસાદ નહિ તે, અકૃપા; ગેર-
અપ્રસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ નહિ તે.
અપ્રસ્તુત, વિ૦ [સં૦] પ્રસ્તુત નહિ તે
અપ્રાપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રાપ્ત નહિ તે.
અપ્રિય, વિ૦ [સં૦] પ્રિય નહિ તે. [બટાળો
અપ્રીતિ, સ્રી૦ [સં૦] પ્રીતિ નહિ તે, અભાવ; ક-
અપ્સરા, સ્રી૦ [સં૦ અપ્-પાણી, સૃ-જવું સમુદ્રમ-ન્થન વેળા નિકળી હતી માટે] સ્વર્ગમાં-ઇન્દ્રસભામાં ગાયન નૃત્ય કરનારી ઘણીજ રૂપવન્તી ગુણકા, દેવાઙ્ગના
અફરાતફરી, સ્રી૦ [આ૦] અહીંનુ તહીં ને તહીંનુ અહીં એમ કંઈ થઇ ગયુ હોય તે, ફેરબદલ તે, ગરબડસરબડ.
અફલાતુન-લાતુન, પુ૦ [આ૦] એ નામનો એક ગ્રીક ફિલસૂફ, (પ્લેટો). (ઘણો અભિમાની-આગ્રહી એવા માણસને ઠપકો આપતી વેળા એ શબ્દ બોલવામા આવે છે-જેમ નવલસાહિરજી તેમ)
અફવા-ઈ, સ્રી૦ [આ૦] ઉડતી ખબર, લોકમાં એકાએક ચાલેલી વાત, ગપ, ખોટી બૂમ.
અફસોસ, પુ૦ [ફા૦] શોક, હાય, દલગીરી. ૨ પસ્તાવો અ૦ હાય, અરે.
અફળ, વિ૦ [સં૦ અફલ] નિષ્ફળ, વ્યર્થ, ફોગટ
અફળાટ પુ૦ અફળાવુ તે ૨ અફળાવાથી જે અવાજ-ગરબડ થાય તે.
અફાળકૂટ-ઝીક, સ્રી૦ અફાળવુ તે ૨ માથાફોડ
અફાળવું, ક્રિ૦ સ૦ અવાજ થાય તેવી રીતે એકાદિ વસ્તુને જોરથી ઊંચેથી નીચે-દૂર ફેકી દેવી
અફીણ, ન૦ [સં૦ અહિફેન. અથવા ફા૦ અફયૂંન] ખસખસના દોડામાથી નિકળતો જે ચિકણો રસ તે-એ ઓસડમા ને કેફ કરવામાં વપરાય છે
અફીણી, વિ૦ અફીણના બન્ધારણવાળુ (માણસ), અફીણનો અમલ-કેફકરનાર. ૨ સુસ્ત, આળસુ; એદી.
અફીમ-મૂ, ન૦ અફીણ.
અબખોરો, પુ૦ [ફા૦] પડઘીવાળુ ને પોળામોડાનુ પીવાનુ એક નાનુ વાસણ
અબઘડી, અ૦ [ફા૦] આ ઘડીએજ, હમણાજ.
અબજ, વિ૦ [સં૦ અબ્જ] સો કરોડ જેટલી સઙ્ખ્યા તે
અબદાગીરી, સ્રી૦ ન૦ [ફા૦] સવારીમાં રાજા-કારભારીને માથે જે સુન્દર શોભીતુ છત્ર ધરવામાં આવે છે તે
અબધૂત, પુ૦ [સં૦ અવધૂત] રાત્રદિવસ પોતાની દીક્ષામા મગન એવા જે ભટકતો જોગી-સન્યાસી-વેરાગી તે. અ૦ અરે છટ.
અબદ્ધ, વિ૦ધા૦ [સં૦] બાંધેલું નહિ તે, નિરકુંશ; છૂટુ; સ્વતન્ત્ર ૨ સમ્બન્ધ રહિત; મનસ્વી. ૩ વહિ ગયલુ, વણેલ, છટેલ. **અબદ્ધમુખ**-જેની જીભ છૂટી હોય તે, ફાટેલ-ભુંડુ ભાષણ કરનાર.
અબનાલ, સ્રી૦ [ફા૦] તલવારના મ્યાનની મૂંહ આગળ જે મીનાનો સણગાર હોય છે તે.
અબરક-ખ, ન૦ [સં૦ અભ્રક] એક જાતનો ચળકતો ઘણુ કરીને પારદર્શક ને પતરાંના આકારમા કપાય તેવો ધાતુ એ અડકયાથી હાથને ચોંટી આવે છે ને, ફુંક મારવાથી ઉડે છે એ સફેત અથવા પીળુ અથવા કંઈક લીલુ હોય છે.
અબરૂ, સ્રી૦ [ફા૦]આંખની ઉપેર જે નિમાળાવાળુ કમાન હોય છે તે, ભ્રુ; ભ્રમર; ભૃકુટી
અબલખી-ખી, વિ૦ [આ૦] કાળો ને સફેત અથવા રાતો ને સફેત અથવા એ ત્રણ રઙ્ગ એકઠા હોય તેવા રઙ્ગનુ, બદામી રઙ્ગનુ, પચરંગી, કાબરચીતરુ ૨ અબલખી ઘોડા. "આગળ અબલખ અશ્વપર, પોતાકેરો પુત્ર"-સામળ
અબળ, વિ૦ [સં૦] બળવિનાનુ; નબળુ
અબળા, સ્રી૦ [સં૦ અબલા] સ્રી [દોષ વગરનુ
અબાધ-ધિત, વિ૦ [સં૦] બાધ-અટકાવ વગરનુ ૨
અબીર-લ, ન૦ [હિં૦] એક તરેહનો ખુશબોદાર ઝાંખો, કાળો અથવા સફેત ભભરો ભૂકો.
અબુદ્ધિ-ધ, વિ૦ [સં૦] બુદ્ધિ વગરનુ; મૂર્ખ, બેવકુફ.
અબુવો, પુ૦ એક જાતનુ કપડું ૨ એક જાતનો ફાફડો-સીંગ, જેનુ અથાણુ થાય છે, (આબુવો) [હિયતે
અબૂઝ, વિ૦ અણસમજુ; જેને બૂઝ-કદર-પારખ ન
અબોખા, પુ૦ કન્યાવાળાં વરવાળાને ત્યાં લગનને દિવસે નોણિયા-(નાના દોયકા)માં પ્રથમ પાણી લઈ જઈ વરને નવરાવ્યાં પછી બીજી વાર ખાજુ ને ખાંડ વરને ખાવા લઇ જાય છે તે
અબોટ, ન૦ છાણ મટોડીથી પાતળુ લીંપવુ તે. જમવાને ઠેકાણે, સાથિયો પૂરવો હોય ત્યા વગેરે અબોટ દેવું કેવાય છે ૨ જમવાને સારુ નાયાપછી વગર નાયલાને અથવા સૂતર વગેરેને ન અડકાય એવી જે સ્થિતિ તે. ૩ જ્યા નાયાવના અડકાય નહિ તે ઠેકાણુ, અથવા જેને અડકાય નહિ તે વસ્તુ (બીજા ત્રીજા અર્થમા એ શબ્દ વિશેષણરૂપે પણ વપરાય છે)
અબોટિયું, ન૦ જમતીવેળા પેરવાનુ એક જાતનુ રેશમી વસ્ત્ર
અબોધ્ય, વિ૦ [સં૦] બોધ કરવાને યોગ્ય નહિ તે, બુદ્ધિહીન ૨ ન સમજાય તેવુ
અબોલા, પુ૦ જેના ઉપર રીસ હોય તેની સાથે ભાષણ ન કરવુ તે (એ, અનેક વચનમાંજ વપરાય છે). અબોલા લીવા-રાખ્યા છે એમ કેવાય છે

અબ્જ, ન૦ [સં૦] કમળફુલ. ૨ સો કરોડની જે સંખ્યા તે.
અબ્દ, ન૦ [સં૦] વાદળુ. ૨ વર્ષ
અબ્ધિ પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર, સાગર
અબ્ધિજ, પુ૦ [સં૦ અબ્ધિ, સમુદ્ર જ—જન્મેલો] સમુદ્રમાંથી જન્મેલો તે—ચંદ્ર.
અબ્બાશાઈ, વિ૦ [હિં૦] જાબુની અન્દરની રતાસ જેવો અથવા ભૂરાંમા ભારપડતો રાતો એવો (રંગ)
અભ્ર, ન૦ [ફા.] વાદળ.
અભક, સ્ત્રી૦ એભક.
અભક્ત, વિ૦ [સં૦] ભક્ત—ભગત નહિ તે ૨ જુદું પડેલુ નહિ તે. અભક્ત કુટુમ્બ, અભકત મિલકત વિગેરે
અભક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય નહિ તેવું **ન૦** જે ખાવાની મના હોય તે.
અભગ્ન, વિ૦ [સં૦] ભાગેલુ—ખણ્ડિત નહિ તે; આખુ; પૂર્ણ; અતુટ.
અભઙ્ગ, પુ૦ મરેઠી કવિતાની એક દેશી—ચાલ—રીત
અભડછેટ, સ્ત્રી૦ આભડછેટ.
અભડબોળો, પુ૦ અડકાઅડકીથી જે અભડછેટ થાય તે.
અભડવાજવું, ક્રિ૦ અ૦ જેને ઘેર મરણ થયું હોય તેને ત્યાં રોવા કુટવાસારુ જવુ—જૈરાંએ (આભડવાજવુ)
અભડાયલી, વિ૦ અટકાવવાળી; અળગી, ઋતુવાળી(સ્ત્રી).
અભડાવું, ક્રિ૦ અ૦ (મરણ સ્તાનવાળાને, અળગી—સુવાવડીને, ઘેઠા વગેરેને) અડકયાથી અપવિત્ર થવું. ૨ વગર નાયલાને અડકયાથી અબોટ ભ્રષ્ટ થવુ ૩ (સ્ત્રીયે) અળગુ બેસવું—સાથે આવવું; મહિનો થવો; અટકાવ આવવો.
અભણ, વિ૦ ભણેલું નહિ તે; મૂર્ખ
અભદ્ર, ન૦ [સં૦] અકલ્યાણ; અમઙ્ગળ, અશુભ. (વિશેષણરૂપે પણ વપરાય)
અભનવું, વિ૦ અભિનવ.
અભય, વિ૦ [સં૦] નિર્ભય, નિડર, બેધડક, હિમ્મત-છાતીવાળુ ૨ ભય ન રે તેવુ
અભય, ન૦ [સં૦] ભય નહિ તે. ૨ જે વચન—ખાતરીથી ભય ન રે તે. અભયવચન—દાન કેવાયછે પઞ્ચદણ્ડની વાતમાં અભય દણ્ડનો અર્થ આ કે જે દણ્ડ—લાકડી હાથમાં આવેથી પછી કોઈનો ભય ન રે તે
અભર, વિ૦ ભરેલું નહિ તે; ખાલી. ૨ ગરીબ; દીન
અભલેખ—ખા, સ્ત્રી૦ અભિલાપ. "એક અભલેખ ઉપર આશ પૂરો" (શુકદેવઆખ્યાન).
અભરાઈ, સ્ત્રી૦ જમીનથી ઉંચે ભીતસાથે લગોલગ રાખી ટોલ્લાસાથે જડેલુ પાટિયુ, જે ઉપર વસ્તુઓ મેલી રાખવામાં આવે છે.

અભરાભરણ, ન૦ (અભર—દીનનુ આભરણ—ઘરેણું), અનાથનો નાથ, દીન હીનનુ ભરણપોષણ કરનાર.
અભરામનદાવા, [સં૦ અભ્રમ, ન દેયં ?] હવે કોઈરીતનો દાવો નહિ એવો અર્થ રાખેછે; ફારગતી; છુટાછેડા (લેણદેણનો હિસાબ માંડીવાળેછે ત્યારે એ શબ્દ વપરાયછે).
અભાગણી, સ્ત્રી૦ જેનુ ભાગ્ય સારુ નહિ તે સ્ત્રી
અભાગિયું—ગી, વિ૦ [સ૦ અભાગ્ય અથવા હતભાગ્ય] ભાગ્યહીન, કમનસીબ, કરમફુટ્યુ અકરમી.
અભાવ, પુ૦ [સં૦] ન હોવુ—થવુ તે; અવિદ્યમાન-પણુ, નાસ્તિત્વ; ગેરહાજરી. ૨ અપ્રીતિ; અરુચિ ૩ ન ભાવવુ—સવાદ લાગવા તે
અભાવા, પુ૦ ગર્ભવતી સ્ત્રીને કેટલાક ખાવાના પદાર્થો ઉપરથી મન ઉઠી જાય છે તે, અભાવા થાય છે, અરુચ પડ છે એમ કેવાય છે.
અભાવું ન૦ ન ભાવવુ તે; અભાવા
અભાવો, પુ૦ અભાવ (૨ જાને ૩ જા અર્થમા)
અભિ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] પ્રતિ, તરફ, સામું ૨ ચારેમેર ૩ સરખુ ૪ સાથે ૫ જુદુ જુદુ. ૬ પાસે; આગળ
અભિચાર, પુ૦ મન્ત્રસાધના.
અભિજિત્, ન૦ [સં૦] ૨૧ મા નક્ષત્રનો ચોથો પાદ ને ૨૨ માંનો પન્દરમો ભાગ એટલો જે કાળ તે—એને જુદુ નક્ષત્ર ગણવામાં આવે છે ત્યારે ૨૮ નક્ષત્ર કેવાય
અભિડુ, પુ૦ ન બીહે એવો
અભિજ્ઞ, વિ૦ [સ૦] સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવેલું હોય તે; ઘણુ વાચેલુ ને અવલોકન કરેલુ તે, કળાકુશળ, કાબેલ; હોશિયાર
અભિધાન, ન૦ [સં૦] નામ ૨ ઓળખને માટે પદાર્થની જે સંજ્ઞા તે ૩ ઉપનામ; અટક.
અભિનય, પુ૦ [સં૦] (કાવ્ય નાટકમા) રસને પ્રગટ કરનાર જે હાવભાવાદિ કર્મ તે ૨ કોઈની પણ હાલનની નકલ કરવી તે [ત જેવુ.
અભિનવ, વિ૦ [સં૦] નવુ; અજાએબ જેવુ; અચ-
અભિન્ન, વિ૦ [સં૦] જુદુ નહિ તે, એકઠુ; મળેલુ, ભેદ રહિત; એકરૂપ, સરખુ.
અભિપ્રાય, પુ૦ [સં૦] મનની ધારણા—મતલબ, હેતુ ૨ વિચાર; મત.
અભિમન્ત્ર, ન૦ [સં૦] મન્ત્ર ભણીને પવિત્ર અથવા વશ કરવુ તે ૨ બોલાવવુ—તેડવુ તે
અભિમન્ત્રણોદક, પુ૦ [સ૦] મન્ત્રેલુ પાણી.
અભિમાન, ન૦ [સં૦] અતિસે જે આત્મસ્તુતિ તે; હુપદ્દ ગર્વ, મગરુબી ૨ ગુણ—સ્થિતિનાં મોટપની ખાતરીથી પોતાને વિષે જે સારું મત બાન્ધ્યુ હોય

તે. ૩ પ્રેમ-પરમાર્થ બુદ્ધિથી હૃદય પ્રફુલ્લિત હોવુ તે (દેશાભિમાન).

અભિમાની, વિ૦ [સં૦] અભિમાનવાળુ.

અભિમુખ, વિ૦ [સં૦] સામેનુ, સન્મુખ ૨ તાકી-ધારી રહેલુ.

અભિયા, આ ભાઇ. "અભિયા પરણશે દમયન્તીને, અરે પાપણી આશા" (પ્રેમાનન્દ)

અભિરામ, વિ૦ [સં૦] મનોરઞ્જક, ખુશ કરતુ; આનન્દ પમાડતુ.

અભિરુચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનને ગમવુ તે, પ્રસન્નતા, [કોડ, ખુશી

અભિલાખ, પુ૦ [સં૦ અભિલાષ]

અભિલાષ, પુ૦ આતુર થઇને ઇચ્છવુ તે, કોડ, કામના, ઉમેદ; હોસ. [મેદવાર

અભિલાષી, વિ૦ [સં૦] હોસીલુ, કોડીલુ, આતુર, ઉ-

અભિવન્દન, ન૦ [સં૦] નમન ૨ આસકા

અભિવાદન, ન૦ [સં૦] લામ્બા થઇને નમસ્કાર કરવા તે, પ્રણામ.

અભિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સઘળે ઠેકાણે પસરીવળવુ તે, સર્વત્ર વ્યાપી રેવુ-લાગુપડવુ તે

અભિશરાપ, પુ૦ [સં૦ અભિશાપ]

અભિશાપ, પુ૦ ખોટુ તોહોમત; જુઠુ આળ ૨ સરાપ, બદ દુવા

અભિષેક, પુ૦ [સં૦] દેવ ઉપર અથવા ગાદિયે એસતા નવા રાજા ઉપર પાણી, દુધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે, શાન્તિ સ્નાન ૨ માથા ઉપર પાણી રેડી નવડાવવુ તે ૩ ધારા થવી અથવા ટીપા પડવા તે.

અભિષેકપાત્ર, ન૦ જેમા પાણીવગેરે ભરવાથી અભિષેક થાય તેવુ છિદ્રવાળુ વાસણ

અભિસારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠ નાયિકામાંની એક-સમ્ભોગને માટે પ્રીતમને મળવા સારુ સઙ્કેત સાધી રાખનારી સ્ત્રી

અભીપ્સિત, ન૦ [સં૦] ઇચ્છેલું, ૨ ચાયલુ

અભીષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઇચ્છેલુ, ગમતુ; વાલુ ૨ અનુકૂળ, મેહેરબાન

અભુક્ત, વિ૦ [સં૦] ભોગવેલુ-વાપરેલુ નહિ તેવું ૨ ભુખ્યુ ખાધા વગરનુ. ૩ જેણે ભોગવ્યુ અથવા વાપર્યુ નથી તે

અભેદ, વિ૦ [સં૦] આખુ, અખણ્ડિત ૨ જુદાઈ-ફેર-તફાવત વગરનુ, એકતાવાળુ,

અભેદાન, ન૦ અભયદાન.

અભેદ્ય, વિ૦ [સં૦] કપાય-જુદુ પડી શકે નહિ તેવુ

અભેપદ, ન૦ [સં૦ અભયપદ] જ્યાં ભય નથી તેવું ઠેકાણુ, મુક્તિ.

અભોગ, પુ૦ ધ્રુવપદ નામના ગાયનમા ત્રણ ભાગ હોય છે તેમાનો જે છેલ્લો તે (અસ્તાઇ, અન્તરો ને અભોગ)

અભોગવાળવો, ક્રિ૦ સ૦ કવિતાની પછવાડે નામની છાપ મારવી ૨ છેડો લાવવો, માડી વાળવુ, સમાપ્ત કરવુ

અભ્યઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] નાતાં પેલા તલ, મોગરેલ, તેલ, ઉટણુ વગેરેનો જે લેપ કરવો તે

અભ્યન્તર, ન૦ [સં૦] અન્દરનો જે ભાગ તે. ૨ દીલ, મન, અન્ત કરણ ૩ અન્તર, વચમાની જગો.

અભ્યસવું, ક્રિ૦ સ૦ અભ્યાસ કરવો 'વસ્તુ વિચાર વિના અભ્યસે, જેમ કઞ્ચન તે કથિરે ધમે' (અખો).

અભ્યાખ્યાન, ન૦ કોઇને માથે દોષ મુકવો તે

અભ્યાગત, પુ૦ [સ૦] વગર તેડે એકાએક ભિક્ષા-ભોજન લેવાને આવેલો તે, અતિથિ. ૨ પરોણો, મેમાન

અભ્યાસ, પુ૦ [સં૦] વારે વારે તેનુ તેજ કામ કરવુ તે, માવરો, કસરત, રફ્ત ૨ અધ્યયન, ચિન્તન, મનન ધ્યાન, ધ્યાસ.

અભ્યાસસારિણી, વિ૦ [સં૦] અભ્યાસે આવડે અથવા રે તેવી (વિદ્યા) [નતુ, ઉદ્યોગી

અભ્યાસી, વિ૦ [સં૦] જે અભ્યાસ કરે છે તે, મે-

અભ્ર, ન૦ [સં૦] વાદળુ ૨ આકાશ

અભ્રચના, સ્ત્રી૦ [સં૦ નિર્ભત્સના] અપ્રીતિ, ખેદ-રકારી, કણ્ટાળો

અભ્રમાતઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્રનો ઐરાવત હાથ્થી

અમ, અમે

અમકુ, વિ૦ [સં૦] અમુક, ચોક્કસ, ફલાણું

અમઙ્ગળ, વિ૦ [સં૦] અશુભ, અપસુકનિયુ, પ્રતિકૂળ ૨ અપવિત્ર, મેલુ

અમણાહિ, અ૦ આ વખતે, હમણા

અમથું, વિ૦ [સં૦ મિથ્યા] ફોગટ, નકામુ, કારણ અથવા ફળ વનાનુ, નિરર્થક

અમદાબાદી, વિ૦ અમદાબાદ શેહેરનુ-સમ્બન્ધી (લોક, સાડી વગેરે).

અમન, ન૦ મનને ગમવું નહિ તે

અમનચમન, ન૦ મોજ શોખ, ચેહેનબાજી, રઙ્ગખુશાલી

અમર, વિ૦ [સં૦] મરે નહિ તે, નિત્ય, ચિર, સ્થાયી

અમર, પુ૦ [સં૦] દેવ, દેવતા ૨ મરે નહિ તે, ચિરઞ્જીવી

અમરત, ન૦ [સં૦] અમૃત.

અમરવેલ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો

અમરાઈ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જે જગાએ ઘણા આંબાનાં ઝાડ પાસે પાસે ઉગેલાં હોય તે, આંબાવાડી

અમરીચમરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને માથે ઘાલવાનુ રૂપાનુ ઘરેણુ માથા ઉપર દેરાધાટો જે રૂપાનો ગઠ્ઠો તે **અમરી** અને તેનીજ સાથે વળગાડી લટકતી રાખેલી રૂપાની ચમ્મર આકારની જે ફૂમતી તે **ચમરી.**

અમ્મળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મરડી મચરડી નાખવુ
અમ્મા, સ્ત્રી૦ જનુની, માતા (કવિતામા) [થાય છે
અમ્બાડાં, ન૦ એક જાતના ખાટા ફળ.–એનુ અથાણુ
અમ્બાહિયું, ન૦ ઉમ્બાહિયું.
અમ્બાડી, સ્ત્રી૦ [આ૦] હાથ્થી ઉપર બેસવા સારુ બનાવેલી છતરીવાળી ખુરસીઘાટી શોભીતી સોના-રૂપા-લાકડાની જે બેઠક તે
અમ્બાવું, ક્રિ૦ અ૦ પોચાવુ, અડકી શકવુ તે ત્યા અમ્બાતો નથી ૨ ખાટુ ખાધાથી અસર થવી; અમળાવુ, ખટાવુ (દાંત) દાત અમ્બાયા એમ કેવાય છે
અમ્બાર, ઢગલો, ઢગ
અમ્બુ, ન૦ [સં૦] પાણી
અમ્બુજ, ન૦ [સં૦] કમળફૂલ.
અમ્બુદ, ન૦ [સં૦] મેઘ, વાદળુ
અમ્બુધર, પુ૦ [સં૦] મેઘ, વાદળા.
અમ્બુધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; સાગર
અમ્બોડિયાં, ન૦ મીઠામાં આથીને મુકવેલા કાચી કેરીના કકડા; આખોળિયા
અમ્બોડી, સ્ત્રી૦ નાનો જે અમ્બોડો તે
અમ્બોડો, પુ૦ સ્ત્રિયો પોતાના માથાના વાળને હોળીને માથા પછવાડે તેની જે ગાઠ વાળે છે તે, કેશપાશ
અમ્બોરડો, પુ૦ અમ્બોડો. 'નાગફેણુ અમ્બોરડો' (સામળ)
અમ્બોરવું, ક્રિ૦ અ૦ થા૦ ઉમેરવુ
અમ્ભોજીની, સ્ત્રી૦ [સં૦ અમ્ભસ્–પાણી] કમલિની, કમળીની નાળ
અમ્મર, ન૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ એક કસબી વસ્ત્ર, **અમ્બર.**
અમ્રખ, અમર્ષ, 'જેનો આશાપાશ ગયો અમ્રખ (અખો) ગુસ્સો–જોસ્સો
અયણી, સ્ત્રી૦ અરણિ.
અયન, પુ૦ માર્ગ, રસ્તો ૨ સૂર્યનો છ મહિના સુધી ફરવાનો જે માર્ગ તે (ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન) ૩ છ મહિના, અડધુ વરસ. ન૦ ઘર
અયનવૃત્ત, ન૦ [સં૦] જે કલ્પિત લીટી સૂર્યનો માર્ગ બતાવેછે તે
અયાલ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઘોડાની ગરદન ઉપર જે વાળ હોયછે તે, કેશવાળી
અયિ, અ૦ [સં૦] અરે (સ્ત્રીને સમ્બોધનમા વપરાય છે)
અયુક્ત, વિ૦ [સં૦] જોડાયલુ નહિ તેવુ, છુટુ પડેલુ. ૨ અઘટતું, નાલાયક.
અયુત, વિ૦ [સં૦] દશ હજાર
અયોગોલક, પુ૦ [સં૦] લોડાંનો ગોળો. [અયુકત
અયોગ્ય, વિ૦ [સં૦] અઘટતુ, નાલાયક, અપાત્ર,
અયોનિસમ્ભવ, વિ૦ [સં૦] ગર્ભસ્થાનમા ન ઉત્પન્ન થયેલુ; યોનિદ્વારે ન અવતરેલુ–રામ કૃષ્ણ.

અરક, પુ૦ [સં૦] અર્ક.
અરકચો, પુ૦ અરગજો.
અરકાડ, પુ૦ ઓડકાર.
અરકાડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકાડવુ, લગાડવુ [કરેલુ
અરક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સમ્ભાળ વનાનું, રક્ષણ ન
અરગજો, પુ૦ [હિં૦] ઘણી જાતની સુગન્ધી મેળવીને તૈયાર કરેલો જે પીળા ભૂકો તે.
અરઘ, [સં૦ અર્ઘ]
અરઘવું, ક્રિ૦ સ૦ પૂજવુ; માન આપવુ એ શબ્દ ઘણુ કરીને વાંકુ બોલતી વેળા વપરાયછે–મારે શુ તેને અરઘવોછે ?
અરઘિયું, ન૦ ધાતુ વગેરેનાં જે વાસણે કરીને અરઘ આપવામા આવે તે.
અરચવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ અર્ચન] પૂજા કરવી; માન આપવુ.
અરજ, સ્ત્રી૦ અભાવા. (મહિનાવાળી સ્ત્રીને) અરજ પડેછે એમ કેવાય છે
અરજ, સ્ત્રી૦ [આ૦ અર્ઝ] કોઈ પણ કામ સારુ પોતાનાથી મોટાને નમનતાઇથી હકીકત કહી માગવુ તે, વિનન્તિ; પ્રાર્થના
અરજદાર, વિ૦ અરજ કરતાર [તે કાગળ;
અરજી, સ્ત્રી૦ અરજ. ૨ જેમાં અરજ લખી હોય
અરડુસો, અડુસો. એ એક જાતનુ ઝાડ છે.
અરણ, ન૦ અરણ્ય.
અરણિ, સ્ત્રી૦ [સ૦] એક જાતનુ ઝાડ–એના લાકડાને એક બિજા સાથે ઘસ્યાથી અગ્નિ પેદા થાયછે એના પાતરાની ભાજી અને ફૂલની કઢી થાયછે. હુક્કાના નેળ એના લાકડાના બનાવેછે. એ ઝાડનાં ફૂલ ચમ્પેલીના જેવા ધોળાં હોય છે ૨ અરણિ ઝાડનુ લાકડુ અરણિપાત્ર–જે લાકડુ ઘસ્યાથી યજ્ઞનો અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તે
અરણાભેંસાં, રાનીભેંસ. 'રાંડસાંડ રૂ અરણાભેસા, જબ્બે વિફરે તબ કરનાકેસા, લે બુલુ ને કર સુધુ'
અરણ્ય, ન૦ [સં૦] ઝાડવાળુ અથવા ઝાડ વનાનુ જે મોટુ મેદાન તે, જઙ્ગલ, રાન, વન
અરથ, પુ૦ [સં૦ અર્થ] કામ, ઉપયોગ 'પેલો બાહુકીઓશે અરથ આવશે, બેઠો વણસાડે અન્ન" (નળાખ્યાન).
અરથાત, અ૦ અર્થાત.
અરથે, અ૦ વાસ્તે, કાજે, માટે, સારુ, થકે.
અરધિયું, વિ૦ અડધુ તે.
અરપણ, ન૦ [અર્પણ]
અરપવું, ક્રિ૦ સ૦ અર્પણ કરવુ, આપવું.
અરબ, પુ૦ આરબ.
અરબી, વિ૦ આરબનુ–સમ્બન્ધી

અરબ્બી, સ્ત્રી૦ પટેટો, બટાટા; એળોકડુ. વિ૦ આરબ સમ્બન્ધી ૨ આરબસ્તાનનુ

અરમાન, સ્ત્રી૦ ઇચ્છા; ઉમેદ, હોંસ. [કલો-જથ્થો

અરમાર, સ્ત્રી૦ [પોર્ટુગાલી] લડાઇના વાણોનો કા-

અરમારી, સ્ત્રી૦ ભીતની અન્દર પોલાણ રાખી તેમા પાટિયા મુકી ખાના કરી બ્હારથી બારણા જડી જે પેટી બનાવેલી હોય તે; કોલાબ, ભણકારિયું

અરર, અ૦ બીક, ગુસ્સો અથવા શોકથી એકાએક નિકળતો શબ્દ

અરવિન્દ, ન૦ [સં૦] કમળફુલ.

અરવું, અતડું.

અરસિક, વિ૦ [સં૦] રસિક નહિ તે. ગાયન કવિતાનો રસ સમજી ન શકે તેવો.

અરસિયો, પુ૦ અદેખો

અરસો, પુ૦ [આ૦ અરસહ] અવકાશ; વચમાંનુ છેટુ; અન્તર; દરમિયાન ૨ વખત; જોગવાઈ; ટાણુ અવસર.

અરસપરસ, અ૦ માંયમાંય એક બીજામા, આપસ આપસમા, પોતપોતીકામા

અરાજક, ન૦ [સં૦] (થોડો કાળ) રાજા ન હોવો તે

અરાડવું ક્રિ૦ સ૦ અડકાડવુ ૨ આરડવું; બગડવુ

અરાઢ, વિ૦ દશ ને આઠ (૧૮)

અરાબો પુ૦ [ફા૦] સંસાર ખટલો—કુટુમ્બ પરિવાર, ચાકર, પશુ, માલમિલકત વગેરે.

અરિ, પુ૦ [સં૦] શત્રુ, રિપુ; વેરી, દુશ્મન, હરીફ

અરિગણ, પુ૦ [સં૦] શત્રુઓનો સમૂહ

અરિગંજન, પુ૦ [સં૦] શત્રુને હરાવનાર

અરિષ્ટ, ન૦ [સં૦] સંકટ; આપત્તિ, ઉપદ્રવ, ઉત્પાત ૨ મોત, કજા

અરીઠાં ન૦ એક ઝાડના ફળ-લુગડાં ધોવાનાં અને ચોટલા ચોળવાનાં કામમાં આવે છે [ઝાડ.

અરીઠી, સ્ત્રી૦ જેને અરીઠાં નામનાં ફળ થાય છે તે

અરીઠું ન૦ અરીઠાંનું એક વચન. પણ ક્વચિત્ વપરાય છે

અરીઠો, પુ૦ અરીઠી. [જોતુ દેખી બળવું તે

અરીશ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઇર્ષા] અદેખાઈ, મત્સર, બી-

અરીસો-સો, પુ૦ મો જોવાનો તખતો, મોટી આરસી

અરુચિ સ્ત્રી૦ [સં૦] નહિ રુચિ તે [પસન્દ.

અરુચિર, વિ૦ [સં૦] અનમતુ; અણગમતું; ના-

અરુણ, પુ૦ [સં૦] સૂર્યનો સારથી ૨ સૂર્ય ૩ પ્રાત કાળ; ભોર, વાણુ; બામદાદ

અરુણ, વિ૦ ઉગતા સૂરજના રંગ જેવુ રાતું

અરુણોદય, પુ૦ [સં૦] સૂરજ નજરે પડે છે તેની ત્રણ ઘડી અગાઉ તેનુ જે ઉગવુ તે-સૂર્યના તેજનો જે લાલાશ પડતો ભાગ, સૂર્ય ઉગ્યા અગાડી જણાય છે તે. ૨ એ ત્રણ ઘડીનો જે કાળ તે

અરુન્ધતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનો આકાશમા દેખાતો એક તારો (સપ્ત ઋષિની સાથેનો) ૨ વસિષ્ટ મુનિની સ્ત્રી

અરુપરું, ન૦ કંઈ આ કંઈ તે: પરચૂરણ કામ ૨ અ૦ આમ તેમ, થોડુ થોડું, કોઇ કોઇ.

અરૂપ, વિ૦ [સં૦] જેને રૂપ નથી તેવું રૂપ-આકાર વનાનું

અરે, અ૦ [સં૦] પોતાથી નીચી પદવીના માણસને બોલાવવાનો શબ્દ ૨ ન ખમાતા દુ:ખને અથવા ગુસ્સાને લીધે નિકળતો શબ્દ -રાટી, મન સંતાપ

અરે, સ્ત્રી૦ કાળજી, ચેવટ; બળત્રા. ચિન્તા ૨ મનમા અરરર એવો સન્તાપ થાય તે

અરેરાટી, સ્ત્રી૦ મનમા અરરર એવો સન્તાપ થાય તે.

અરેરે, અ૦ [સં૦] શોક અથવા ભયથી એકાએક નિકળતો શબ્દ ૨ થયલી ભૂલ એકાએક સાંભરી આવેથી નિકળતો જે શબ્દ તે [ચલો કપાસ.

અરોહું ન૦ ગયા વરસના કપાસના છોડપરનો ક-

અરોગ, વિ૦ [સં૦] રોગ વનાનુ; તનદુરસ્ત

અર્ક, પુ૦ [સં૦] ગરમીના જોસથી યન્ત્રની મારફતે નિકળતું પાણી જેવુ જે સત્વ તે ૨ સૂર્ય. ૩ આકડો. ૪ પીવાનુ સત્વરૂપ ઓસડ.

અર્ઘ, ન૦ [સં૦] પૂજા કરવાની એક રીતિ, સૂર્યાદિ દેવને અથવા પોતાથકી મોટા પુરૂષને માન આપવાસાર ખોબાથકી અથવા ખોબા આકારના વાસણથકી પાણી સમરપવું તે ૨ ભેટ-આદરસતકારની એક રીત

અર્ઘવું ક્રિ૦ સ૦ [સં૦] પગ ધોઈ માન આપવુ, સતકાર કરવો. 'ઉમિયા આવ્યા વર અર્ઘવારે, મસ્તક મેલ્યો છે મોડ' (બૈરાં ગીત)

અર્ઘદાન ન૦ [સં૦] વિધિયે જે અર્ઘ આપવા તે (સન્ધ્યા કરતી વેળા બ્રાહ્મણો બ્રહ્મને-સૂર્યને અર્ઘદાન આપે છે)

અર્ઘપાદ્ય, ન૦ [સં૦] હાથમા અર્ઘ આપી પગને ધોઇ ચન્દન પુષ્પે જે પૂજા કરવી તે.-કોઈ મોટા પુરૂષને આદરસતકાર કરવાની એક રીત.

અર્ઘ્ય, વિ૦ [સં૦] પૂજવા-માન આપવા યોગ્ય

અર્ચન, વિ૦ [સં૦] દેવની અથવા પોતાથકી મોટાની જે પૂજા-સેવા તે

અર્ચનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાની એક (પૂજન વિધિથકી).

અર્ચના, સ્ત્રી૦ [સં૦] અર્ચન.

અર્ચનીય, વિ૦ [સં૦] પૂજ્ય, માન આપવા જોગ

અર્ચા સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દન ફુલ વગેરેથી જે પૂજા કરવી તે ૨ આખે કપાળે જે ચન્દન લગાડવું તે

અર્ચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જ્યોતિ, જ્યોત, જ્વાળા; ભડકો
અર્ચિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પૂજેલુ, માન પામેલુ
અર્ઝા, વિ૦ [ફા૦] સસ્તુ, પુષ્કળ
અર્ણવ, પુ૦ [સં૦] દરિયો, સમુદ્ર.
અર્થ, પુ૦ [સં૦] સમજણ; માયનો, ખુલાસો, ભાવ; અભિપ્રાય ૨ ધારણા; ઉદ્દેશ, હેતુ, મતલબ, ઇરાદો. ૩ દોલત, પૈસો, નાણુ, ધન. ૪ વસ્તુ, વિષય ૫ સાર, તાત્પર્ય, ફળ, હાંસલ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર કેવાયછે તેમાં અર્થ એટલે દ્રવ્યજ "અર્થં વા સાધયેત, દેહ વા પાતયેત"–ધારેલો વિચાર-વિષય પાર પાડવો અથવા શરીરને પાડવુ.
અર્થ, અ૦ [સં૦] વાસ્તે, કાજે, સારુ, માટે
અર્થગૌરવ, ન૦ [સં૦] શબ્દના અર્થનુ વજન–મોટાપણુ, ઘણી–ઉણ્ડી સમજણ.
અર્થશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] પોતાની અથવા દેશની દોલત ઉભી કરવા અથવા વધારવા સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે
અર્થસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધારેલી મતલબ પાર પડવી તે.
અર્થાત, અ૦ [સં૦] એ કારણસર, એવુ છે માટે, તાત્પર્ય એટલુજ કે ૨ વસ્તુત, વાસ્તવિક
અર્થાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] શબ્દનો (અનુપ્રાસ વગેરેનો) નહિ પણ અર્થનો જે ચમત્કાર તે, શબ્દ વાક્યનો જે અર્થ હૃદયમાં ઉતરી આનન્દ પમાડે તે
અર્થી, વિ૦ [સં૦] માંગનાર, જાચક, અરજ કરનાર ૨ મતલબી, ગરજુ [ભકિતનો પ્રત્યય
અર્થે, અ૦ વાસ્તે, કાજે, સારુ, માટે–ચતુર્થી વિ-
અર્ધ, વિ૦ [સં૦] એક આખી વસ્તુના બરાબર કરેલા બે ભાગમાંનો એક, અડધુ.
અર્ધગોળ, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ગોળ તે
અર્ધચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ચન્દ્ર તે, સાતેમનો ચાંદો, ચન્દ્રમાનો જે અડધો ભાગ પ્રકાશ કરેછે. તે ૨ અર્ધચન્દ્રના જેવો આકાર તે
અર્ધરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધરાત
અર્ધાઙ્ગ, ન૦ [સં] અરધુ જે અઙ્ગ—શરીર તે ૨ સ્ત્રી, પ્રિયા, મિત્ર ૩ રોગથકી અડધુ અઙ્ગ મરી ગયુ હોય તે; પક્ષાઘાત
અર્પણ, ન૦ [સં૦] આપીદેવુ તે, દાન, ભેટ, બક્ષીસ આપવી તે, ભોગ આપવો તે [પવો
અર્પવું, ક્રિ૦ સ૦ આપી દેવુ; ભેટ કરવી; ભોગ આ-
અર્પિત, વિ૦ ધા૦ આપી દીધેલુ.
અર્બુદ, વિ૦ [સં૦] દશ કરોડ
અર્ભક, ન૦ [સં૦] બાળક, બચ્ચુ, છોકરુ **અર્ભકી**–બાળકી, છેક નાની છોકરી.
અર્વાચીન, વિ૦ [સં૦] હાલના વખતનુ, હમણાનુ, તાજુ; નવુ (પ્રાચીનથી ઉલટુ તે)
અર્શ, પુ૦ [સં૦] હરસ, મસા. [પામેલો જીવ
અર્હન્ત, પુ૦ જૈનમતવાદી પરમ સાધુ–ભક્ત; મોક્ષ
અલક, પુ૦ [સં૦] નિમાળાનો ગુચ્છો; કેશપાશ, ચોટલો, અમ્બોડો ૨ **અલખ.**
અલકાબ, પુ૦ [આ૦] ખેતાબ, કાગળપત્રોમા જે યોગ્યતા લખવામાં આવેછે તે, દરજ્જો દેખાડનારો શબ્દ
અલકાવલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેણી, ચોટલાની ગુથેલી લટ.
અલક્ષિત, વિ૦ [સં૦] લક્ષિત નહિ તે.
અલક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ધ્યાન–ખ્યાલમા ન આવે તેવુ, અગોચર, અદૃશ્ય, ન સમજાય તેવું
અલખ, પુ૦ [સં૦ અલક્ષ્ય] બ્રહ્મ, પરમાત્મા, શિવ ગોસાઈ ભીખ માગતી વેળા એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. **અલખનિરઞ્જન**—અલક્ષ્ય અને નિર્મળ–માયાથી પર જે પરબ્રહ્મ તે [ટ, ધન
અલખત, સ્ત્રી૦ દોલત, સમૃદ્ધિ; માલમિલકત; ઈસ્ટે-
અલગ, અ૦ [હિં૦] અદ્ધર, આધાર રહિત, લટકતુ ૨ દૂર, છેટે ૩ જુદુ, ન્યારુ; પૃથક્
અલગત, સ્ત્રી૦ અગત, જરૂર. 'અગતની વાતછે' એમ વપરાયછે પણ 'તેની અલગતછે'એમ કોઈ બોલતુ નથી.
અલગાર, હાર, ન્યાતની પંક્તિ (ઘણાં જમનારની)
અલગોજા, ન૦ [આ૦] પીપી સરણાઈની તરેહનુ એક મોડેથી વગાડવાનુ વાજુ.
અલઙ્કાર પુ૦ [સ૦] શોભા; સણગાર; ભૂષણ–સારા ઘરેણા, લુગડા, રમકડા વગેરેની જે શોભા તે ૨ બોલવા લખવાને, ચમત્કારી અર્થ અથવા શબ્દથી જે શોભા મળેછે તે–એ અલઙ્કાર ત્રણ રીતના હોયછે–જેમાં અર્થની ચમત્કૃતિ હોયછે તે **અર્થાલઙ્કાર;** શબ્દની (અનુપ્રાસ વગેરેની) ચમત્કૃતિ હોય તે **શબ્દાલઙ્કાર;** અને જેમાં શબ્દ અર્થ બન્નેની ચમત્કૃતિ રઈ હોય તે **ઉભયાલઙ્કાર.** શબ્દાર્થ ચમત્કૃતિ સમ્બન્ધી જ્ઞાન આપનારું જે શાસ્ત્ર તે અલઙ્કારશાસ્ત્ર.
અલઙ્કારી–અલઙ્કારયુક્ત–સુન્દર અલઙ્કાર સમ્બન્ધી (શાસ્ત્ર–ગ્રન્થ અથવા જ્ઞાન ધરાવનાર જન)
અલઙ્કૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અલઙ્કારવાળુ, સણગારેલુ, શોભાવેલુ, દીપાવેલુ, ભૂષિત.
અલઙ્ગ, અ૦ દૂર, છેટે ૨ ન લાગે વળગે તેવી રીતે
અલઙ્ગ, સ્ત્રી૦ બાજુ, હાર; તરફ **અલઙ્ગપર**–તૈયારી ઉપર ઘોડી અલઙ્ગપર આવી છે એટલે સવાણેથાણમા.
અલઙ્ઘ્ય, વિ૦ [સં૦] ઓળઙ્ગાય નહિ તેવુ
અલઘાર, પુ૦ વૈભવ **સ્ત્રી૦** હાર; પંક્તિ, ઓળ
અલફાઉ, વિ૦ ન વપરાતુ, ઉપયોગ–કામમા ન આવતુ, નકામુ ૨ મફતનુ
અલબત–ત્તાં–ત્તે, અ૦ [આ૦] ખરેખર; એમજ; ખચીત, બેશક, મુકરર, ખસુસન એજરીતે.

અલબેલડું, વિ૦ અલબેલું (કવિતામાં)

અલબેલું, વિ૦ [હિ૦] ફાંકડું, સુન્દર ફૂટડું; દેખાવડું; ઇશ્કી; છેલ, રંગીલું (અલબેલી બાલા) નિર્ભય રહેનાર ધોનાર આનન્દી છબીલું (અલબેલી અમ્બા).

અલભ્ય, વિ૦ [સં૦] પ્રાપ્ત થાય-મળે નહિ તેવું ૨ અજીત હોય તેવું.

અલમ, અ૦ [સં૦] બસ; પૂરું, થયું હવે

અલમસ્ત, વિ૦ (હાલ મસ્ત ઉપરથી) જોરાવર, મલના જેવો. ૨ જોશમાં આવેલ; ઉશ્કેરાયલું; મદમાતું

અલવણ, વિ૦ મીઠા વનાનું, મોળું.

અલવાન, ન૦ [અા૦] એક જાતની કોર વનાની સાદી શાલ

અલાકો-ખો (ઇલાકો), પુ૦ [હિં૦] સમ્બન્ધ-વેવાર ૨ હક; દાવો.

અલાપ, પુ૦ [સં૦ આલાપ] રાગ રાગણીનું સ્વરૂપ દેખાડવવાને અર્થ વિનાનું આ આ તનનન વગેરેનું ગાયન તે ૨ સ્તુતિનું ગાયન

અલાપચારી, સ્ત્રી૦ [સં૦ આલાપચર્યા] અલાપ જે રૂપ ક્રિયા તે.

અલાપવું, ક્રિ૦ સ૦ અલાપ કરવો ગાવું, અલાપવું

અલાબલા, સ્ત્રી૦ ભૂત ડાકણ વગેરેથી થતી જે પીડા તે. ૨ સંકટ; વિઘ્ન, ભય

અલામત, સ્ત્રી૦ નિશાન, ચિહ્ન

અલાવડું, વિ૦ તોડડાયું, વગર બોલાવે વચમાં બોલનારું-હાથ ઘાલનારું

અલાવો, પુ૦ [ફા૦] મોહોરમના દહાડામાં ખાડામાં જે અગની પેટવેલો હોય છે ને જેની આસપાસ મુસલમાન નાચે છે તે [મુ-ખ્યતુ.

અલાહિદું, વિ૦ [અા૦] જુદું; નોખું છેટે રાખે.

અલિ, પુ૦ [સં૦], એક જાતની કાળી માટી માખી ભમર ૨ વીંછું ૩ કોશલ ૪ કાગડો ૫ મદિરા

અલિજાહાં, વિ૦ આલીજાહાં.

અલિપ્ત, વિ૦ વિદેહી.

અલી, સ્ત્રી૦[સં૦ આલી] સખી, સાહેલી.

અલી, અ૦ અંગાળી દાવાવાળી સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને અથવા છોકરીને બોલાવતાં એ શબ્દ વાપરે છે

અલુખડું, ન૦ અળોકડું.

અલુણું, ન૦ [સં૦ અલવણ] મીઠાં વગરનું જે ખાવું તે. ૨ ગૌરવ આદિનામાં મીઠા વગરનું મોળું ભોજન કરવાનું વ્રત-ઓખાએ પ્રથમ કર્યું ને ઉજવી

અલૂણાઈ, [illegible] હલકાઈ [illegible] જેનાં અનિ [illegible]

અલેક, વિ૦ [illegible] (નિરા. [illegible])

અલેખ-ખું, વિ૦ લખવાને લાગ નહિ તેવું અગ-ણતરી-સુમાર-હિસાબ વગરનું

અલેખેલ, આ ફેરે.

અલેચો, પુ૦ એક જાતનું કપડું (તાણો રેશમનો ને વાણો સુતરનો) કપડું.

અલેલ, વિ૦ હિસાબ-નિયમ વગરનું. ૨ અન્ધેર (કારણાનું)

અલેલટપ્પુ, વિ૦ અટકળથી હાંકનાર, આસરાથી કેનાર

અલૈયાંબલૈયાં ન૦ [હિં૦] ઓવારણાં.

અલોપ, પુ૦ જતુ રેવુન્ન દેખાવું ને સટી-નાસી જવું તે અલોપના ખરો અર્થ તો દેખાવુ એવો સંસ્કૃતમાં થાય છે પણ ગુજરાતીમાં લોપ ને અલોપ એકજ અર્થમાં વપરાય છે

અલોલપલોલ, વિ૦ [સં૦ અતુલ્યવિતુલ્ય] અનન્ત, પુષ્કળ, અપાર

અલૌકિક, વિ૦ [સં૦] લોક-જનોમાં ન હોય તેવું, અસાધારણ. અન્તર્યેય જેવું, અદ્ભુત

અલ્પ, વિ૦ [સં૦] થોડું, નાનું, લઘુ, કિંચિત્. ઓછું.

અલ્પવીર્ય, વિ૦ [સં૦] થોડા બળવાળો. નબળો

અલ્પાયુ, વિ૦ [સં૦] થોડા આવરદાવાળું, ટુંકી જિન્દગીનું.

અલ્પાવું ક્રિ૦ અ૦ ઓછું-ક્ષીણ-ઝાંખું થવું એક મહાતેજે અલ્પાય, ઉશિરના તો કાંઈ જાય (અખો)

અલ્પાહાર, પુ૦ [સં૦] થોડું ખાવું તે.

અલ્યા, પુ૦ પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાવાળાને બોલાવવાની રીત—સમ્બોધન અર્થમાં ૨ ગધેડાનીથી વાસાને લાડથી બોલાવવાની રીત.

અલ્લક દલ્લક, વિ૦ નિરાધાર. બાળકને અલ્લક દલ્લક ઝીલું ગયલું. સ્ત્રી૦ બાળકની એક રમત જે ચાર જણાના હાથ ભાયપર મુકાવી તેના ઉપર એક સમજુક છોકરો અથવા કોઈ મોટું પોતાની આંગળી અડકાડતું જાય ને આ પ્રમાણે બોલતું જાય–અલ્લક દલ્લક, ઝાઝર મલ્લક મોઝરને લેર આનપાન પુનઝીલે જનાદી જાન. એક જણો બુધ્યો ચાળો ચાર્લને હ. ગો. થાણીએ પાડી થીન, ભાઈ મળ્યા પચ્ચીસ પચ્ચીસના કોપરડાં, ભાઈ તમારા છોકરા કયાં દેખતા રમે, ગોનાબજાર પગવાં પાટણ, રાજા બાજા નગીના તોરણ, નાળિક મોતી, અમ્બાઈ પરણાવું ન બમાની જ[illegible] એ છેલ્લો શબ્દ સાંભળી સઘળા છોકરા હાથ ઉંચો લઈ પાછા આપસમાંથે [illegible]

અલ્લેચોટી, સ્ત્રી૦ નાના છોકરાને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અલ્લાબલ્લા, સ્ત્રી૦ [illegible]

અલ્લાસો, પુ૦ [illegible] [illegible] [illegible]

રૂપિયો ને એક આનો. ૧। = એમાં ૧। એ પૂરો આકડો નથી

અલ્લૈ, વિ૦ મોટુ, નિયમ–વ્યવસ્થા ન રે તેવુ (કારખાનુ) રસળતુ થયાકરે–ધીમેધીમે ચાલ્યાકરે તેવુ (કામ)

અલ્હડ, વિ૦ દુનિયાદારીમા ન પડયો હોય તે, મુર્ખ, ઉછ્છ્રુળ (જન).

અલ્હેડુ, વિ૦ દુનિયાદારીની ખબર ન હોય તેવુ

અવ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] થકી ૨ નીચે ૩ ઓછુ

અવકળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેથી નઠારુ ફળ થાય તેવી જુક્તિ–તજવીજ. ૨ વાકુ–આડુ બોલવુ તે, ભેદ વચન ૪ શરીર મનને ચેહેન ન પડવુ તે

અવકાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઈલાજ, સાધનબળ, જોર (પછી પૈસાની કે શરીર મનની)

અવકાશ, પુ૦ [સં૦] બે જગા અથવા વખતની વચમાનુ છેટુ, અન્તર, દરમિયાન ૨ ફુરસદનો વખત, નવરાશ, જોગવાઈ ૩ વાચતા લખતા અટકવાની જે ટાપ તે, વિરામચિહ્ન.

અવકૃપા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઓછી જે કૃપા તે, ગેર મેહેરબાની, ઇતિરાજી, કરડી નજર

અવખોડવું, ક્રિ૦ વખોડવુ

અવગણના, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ કોણુ? એમા શુ? એવી રીતનો જે અનાદર તે, ન લેખવવુ તે, અપ્રીતિ, કુણટાળો ૨ દોષ બોલવો તે, નિન્દા

અવગત, સ્ત્રી૦ અગતિ, વિ૦ જાણેલુ

અવગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુઆ પછી નરકમાં અથવા ભૂત વગેરે યોનિમાં જે પડવુ થાય તે. ૨ પડતી હાલત

અવગતિક, પુ૦ કોળી કણબી વિગેરે નીચ જાતિમાથી થયલો ભૂત. [લુ; અપવિત્ર, પાપી.

અવગતિયું વિ૦ જેની અવગતિ થઈ હોય તે. ૨ મે-

અવગાહવું ક્રિ૦ અ૦ નાવુ, તરવુ, ડબકી મારવી

અવગુણ, પુ૦ [સં૦] નઠારોગુણ–સ્વભાવ, દોષ ૨ ગેરફાયદો, નુકશાન, ખોટ, ટોટો

અવગુણી, વિ૦ નઠારા ગુણનુ, અનીતિમાન્ ૨ નુકસાન કરનારુ, દુ.ખદાયક. ૩ ઉપકારના બદલામા અપકાર કરનારુ.

અવઘડ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અવ; ઘટ]ખ નવાને જે મુસીબત પડે તે, મુસ્કેલિયત, અઘરુ પડવું તે- ૨ હરકત, અડચણ, અટકાવ.

અવઘડ, વિ૦ મુસ્કેલ, અઘરુ

અવચિહ્ન, ન૦ [સં૦] અપશકુન; અશુભસૂચક ચિહ્ન ૨ અપલક્ષણ, અટકચાળુ. [તેવુ

અવચ્છિન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કાપેલુ–જુદુ પાડેલુ હોય

અવચ્છેદ, પુ૦ [સં૦] કાપવું–જુદુ પાડવુ તે ૨ કાપ; કાપો. ૩ ઓળખાઈ આવે તેવો અથવા ખાસ ગુણ ૪ હદ, સીમા ૫ જુદુ પડેછે એમ દેખડાવનારી નિશાની (શબ્દ વાક્ય સમ્બન્ધી).

અવજોગ, પુ૦ કમુહૂર્ત, ખરાબવખત.

અવજ્ઞા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હુકમ ન માનવો તે, યોગ્યતા પ્રમાણે માન ન આપવુ તે, અપમાન; અનાદર; બેઅદબી.

અવટાવું, ક્રિ૦ અ૦ વગર કામે ગુથાઈ રેવુ, ગુચવાવુ ૨ કાયર થવુ, થાકી જવુ ૩ અટાઈ–શેળાઈ જવુ.

અવડ, વિ૦ અવાવરુ, ન વપરાતુ

અવતરણ, ન૦ [સં૦] અવતરવુ તે ૨ ભાષ્ય; ટીકા, સમજણ.

અવતરણચિહ્ન, એકનીશાની–"—"–બીજા પુસ્તકમાથી ઉતારો કરવા વખતે વાપરવામા આવેછે

અવતરવું, ક્રિ૦ અ૦ માનાં પેટમાથી છોકરાંએ બાર આવવુ, પ્રસવ થવો, જનમ થવો

અવતાર, પુ૦ [સં૦ અવ—નીચે, તૃ–ઓળઙવું] માણસ અથવા જનાવરના આકારમાં ઇશ્વરનુ જે પ્રગટ થવુ તે, જન્મ, દેહધારણ ૨ એક રૂપ બદલી બીજા રૂપમાં આવવુ તે ૩ ઉતરવું તે ૪ અંશી ભકત—વિદ્વાન્–યોદ્ધા ૫ આર્યલોકોના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે એ ૧૦ અને ૨૪ માન્યા છે

અવતારી, વિ૦ [સં૦] અસાધારણ ૨ ઇશ્વરે જે પુરુષ રૂપે અવતાર લીધો હોય તે ૩ અંશીજન

અવદશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પડતી હાલત, કમબખ્તી; દુર્દશા.

અવદાત, અ૦ નિશ્ચય, નક્કી

અવદાહ, પુ૦ [સં૦] વિધિ પ્રમાણે ચિતાસસ્કાર ન થવો તે, મુઆ પછી ચિતામા જુદી ક્રિયાએ બળવુ અથવા અડધુ બળ્યુ રેવુ તે

અવદીચ, પુ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતછે.

અવધ, અવધિ.

અવધાન, ન૦ [સં૦] ધ્યાન લક્ષ, સાવધાની, ચોકસાઈ ૨ ઉદ્દેશ, ધારણા, વલણ.

અવધારણ, ન૦ [સં૦] ખચીત અથવા ખરેખર–નક્કી કરવુ–ઠેરવવુ–તે. ૨ અવધાન

અવધિ, પુ૦ સ્ત્રી [સં૦] છેડો, સમાપ્તિ, હદ, શેવટ; આખર ૨ મુદત, દરમિયાન. ૩ ધોરણ; મુખ્ય પ્રમાણ. ૪ આરમ્ભ અથવા અન્ત ૫ પરાકાષ્ઠા, અતિશય, હદથી જ્યાદે ભાઈ તેં તો અવધિ કરી

અવધૂત, પુ૦ [સં૦] અબધૂત.

અવધ્ય, વિ૦ [સં૦] વધ કરવાને–ભોગ આપવાને યોગ્ય નહિ તેવુ [નવીન.

અવનવું, વિ૦ વિશેષે કરીને નવુ, અજાએબ જેવુ,

અવનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ.

અવનિત, વિ૦ કોઈની સેવા-ચાકરી નહિ કરનાર
અવયવ, પુ૦ [સં૦] એક આખી વસ્તુનો જે અમુક અમુક ભાગ તે, અઙ્ગ,—હાથ, પગ વગેરે શરીરના અવયવ છે.
અવયવી, વિ૦ [સં૦] જેને અવયવ હોય તે
અવર, વિ૦ બીજુ, અન્ય.
અવર, પુ૦ [અ૦] કલાક, અઢી ઘડી
અવરથા, અ૦ [સં૦ વૃથા] ફોકટ, મિથ્યા, વ્યર્થ, નકામુ
અવરનવર, ફેરફાર.
અવરાઈ, સ્ત્રી૦ અમરાઈ.
અવરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ટકાવુ; રોકાવુ 'વિષય વૃત્તિને આંતરે, અવરાયો અનીત' (પ્રીતમદાસ)
અવરોધ, પુ૦ [સં૦] અટકાવ, નડતર, બન્ધ પડવુ તે; બાધ. ૨ સૂતક. ૩ જનાનખાનુ
અવરોહી, વિ૦ ઉતરતુ ૨ ગાયનમા છેક ઊંચા સુરથી માંડીને ઉતરતા ઉતરતા છેક નીચાં સુર લગી આવવુ તે. (આરોહીનુ ઉલટુ તે—સા, ની, ધ, પ, મ, ગ, રી, સા).
અવર્ગી વિ૦ [સં૦] વર્ગી નહિ તે.
અવર્ણ, વિ૦ [સં૦] રઙ્ગ વગરનુ. ૨ જાત વગરનુ, નીચુ
અવર્ણ, પુ૦ [સં૦] અ તથા આ એ બે સ્વર
અવર્ણ્ય, વિ૦ [સં૦] જેનુ વર્ણન કરવાની અથવા જેને વિષે બોલવાની મતલબ નથી તેવુ. ૨ વર્ણન કરવાને અયોગ્ય અથવા અશક્ય.
અવર્ય, વિ૦ [સં૦] શ્રેષ્ઠ નહિ તે, કનિષ્ઠ, નરસુ, નીચુ, ઉતરતુ, હલકુ
અવલ, વિ૦ [સં૦ આ૦] પેલુ, મુખ્ય; સહુથી મોટુ—ઉંચુ ૨ સહુથી સરસ-સારુ ૩ જરૂરતું ૪ પેલી પ્રતની-ઘણુ પાકે તેવી (જમીન)—એક સરખા કુમાસની ને ભૂરાથી માંડીને તે છેક કાળા સુધીના રઙ્ગની હોય છે.
અવલક્ષણ, ન૦ [સં૦] નઠારુ લક્ષણ,-ચિહ્ન, અપલક્ષણ
અવલથી, અ૦ પેલેથી; શરૂઆતમાં. ૨ અસલ; પેલા; અગાઉ
અવલમઝલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મુએલાંને દાટવા-બાળવા-તડકે નાખવાની જગો તે; મુડદાંની જે છેલ્લી ક્રિયા કરવી તે.
અવલમ્બ, પુ૦ [સં૦] આશ્રય, આસરો; આધાર.
અવલસાલ, ન૦ [આ૦ ફા૦] વરસની શરૂઆત અથવા બેસતુ વરસ. ૨ જે પેલે વરસથી કોઈ પણ ગણતરી કરવી હોય તે.
અવલેપ, પુ૦ [સં૦] ચોપડવુ તે; લેપ.
અવલોકન, ન૦ [સં૦] જોવુ તે, જોઈ વિચારવું તે.
અવલોકવું, ક્રિ૦ સ૦ અવલોકન કરવુ, જોવું
અવશ, વિ૦ [સં૦] જે કોઈને તાબે નથી તે-સ્વતન્ત્ર; આપઅખ્તિયાર.
અવશેષ, વિ૦ બાકી રહેલુ
અવશ્ય, વિ૦ [સં૦] વશ ન થાય તેવું
અવશ્ય, અ૦ [સં૦] જરૂર, ખચીત, ખરેખર; અલબત
અવશ્યમેવ, અ૦ જરૂર, ખસૂસ, નક્કી.
અવસર, પુ૦ [સં૦] જોગવાઈ, તક, ટાણુ; કામ કરવાનો જે ખરો સમય તે. ૨ રુડું પગરણ ૩ મુઆનો દાડો અવસર પાણી પણ કેવાયછે.
અવસાન, ન૦ [સં૦] જોગવાઈ; સન્ધિ. ૨ છેડો, અન્ત, સમાપ્તિ. ૩ મોત. ૪ લખાણમા દમ ખાવાનું જે ઠેકાણું તે, અટકવાની ટાંપ; યતિ, વિરામ. ૫ બન્ધ પડવુ તે. ૬ હદ; સીમા. ૭ બારીક વખત
અવસ્તા, સ્ત્રી૦ [ઝ૦] પારસી લોકોનુ મુખ્ય ધરમ પુસ્તક
અવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાલત, હાલ, દશા, સ્થિતિ ૨ ઉમ્મર સમ્બન્ધી જે સ્થિતિ તે ૩ જીવતી જે હાલત તે—એ ત્રણ કેવાય છે. જાગ્રદવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા અને સુષુપ્ત્યવસ્થા
અવહિત્થ, ન૦ [સં૦] ખોટો દેખાવ; મનમાં કંઈ ને મોડે કંઈ તે ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમા ૩૩ વ્યભિચારી ભાવ કેવાય છે તેમાનો એક-મોડાનો રઙ્ગ બદલી અથવા વાણીથી અથવા બીજી કોઈ પણ રીતે મનની વાત છુપાવી રાખવાની જે તજવીજ તે.
અવળચણ્ડું, વિ૦ કહીએ કંઈ તારે કરે કંઇ તેવુ અવળુ-ઊંધુ-ઉલટુ કરનાર, ગાયને ખવાડી આવ કહીએ તારે ગધેડાને ખવાડી આવે તેવુ (જન)
અવળચવળ, વિ૦ આડુ અવળુ, વગર વિચાર્યું, ખોટું (બોલવું)
અવળાઈ, સ્ત્રી૦ આડાઇ, કહીએ તેથી આડુ અથવા અવળુ કરવાની જે હઠીલી તબિયત તે
અવળીયું, ન૦ ઘડાપર ઢાંકવાનુ ઉંડુ ને પોહોળા મ્હોનુ ઢાકણ.
અવળું, વિ૦ ઉલટુ; ઉંધુ; કયેલી અથવા જોઈ સાભળેલી જે હાલત તેથી બીજી અથવા તેથી ઉલટી હાલત હોય તેવુ (એનુ ઉલટુ સવળુ)
અવળૈ, સ્ત્રી૦ ઘણાં એક વસાણા એકઠા કરી તેનો જે ખાડલો ભૂંડા સુવાવડીને મધમા ચાટવા આપે છે તે એને બતરીનુ પણ કેછે
અવાઈ, સ્ત્રી૦ ઉડતી ખબર, અફવા ભુમારો, ગપગોળા. ૨ ગપ, જુઠી ખબર
અવાગરુ, વિ૦ અવાવરુ; જે વાપરવામા ન આવતું હોય એવું.
અવાચક, વિ૦ [સં૦] બોલી શકે નહિ તે, મુગુ જેની જીભ ટુકી થઈ હોય તે ૨ બેભાન; મરવા પડેલું
અવાચ્ય, વિ૦ [સં૦] બોલાય—વર્ણાય નહિ તેવુ

અવાજ, પુ૦ [ફા૦ આવાઝ] કાને જે પડે તે, હવાના ઘસારાથી-હિલવાથી સાભળવાની ઇન્દ્રી ઊપર જે અસર થાય તે, શબ્દ; ધ્વનિ. બોલવાથી, ઘસારાથી, પડવાથી, જોરમા છુટુ થવાથી અવાજ પેદા થાય છે કોઈ અવાજ સાફ સમ્ભળાઈ સમજાય તેવો અને કોઈ સાફ ન સમ્ભળાઈ ન સમજાય તેવો હોય છે

અવાજા, પુ૦ અવાજ થવા તે; બાર. જેમકે, તોપના અવાજા

અવાજી, વિ૦ અવાજ કરનારુ એ અવાજી ફટાકા.

અવાજો, પુ૦ અવાજ.

અવાટ, સ્ત્રી૦ વાટ નહિ તે; ઉજડ રસ્તો

અવાડુ, હવાડુ.

અવાડો, [સં૦ આહાવ] હવાડો જુવો.

અવાણ, ન૦ ગુણ, ચાલ.

અવાણવું, ક્રિ૦ હાકી જોવું (બળદને); તપાસી જોવુ, પરીક્ષા કરવી

અવારનવાર, અ૦ એક પછી એક, વારાફરતી ૨ સામ-સામે આપ લે કરવી

અવાવરુ, વિ૦ વાપરવામાં આવતુ ન હોય તેવુ. ઘર, કુવો વગેરે (જગાનેજ લાગે છે)

અવાસ, પુ૦ [સં૦ આવાસ] રેવાની જગા, ઠેકાણુ, મુકામ

અવાળુ, ન૦ દાતના પાળા-પીડિયા અવાળુ આવવા કેવાય છે.

અવિગણવું ક્રિ૦ માનવુ

અવિગત-તિ, વિ૦ [સં૦] જે જતુ રયલુ નથી પણ છે, તેજોમય છે, અખણ્ડિત છે તે (સર્વવ્યાપી-બ્રહ્મ-જગદીશ્વર)

અવિચળ, વિ૦ [સં૦] જેનો ફેરફાર ન થાય તેવુ, ખસીપડે નહિ તેવુ, સ્થાયી; સ્થિર.

અવિચાર, પુ૦ [સં૦] ખોટો અથવા ઉદ્ધત જે વિચાર તે. સારુ નરસુ સમજવાની જે અશકિત તે, ભૂલ, અન્યાય, અધર્મ

અવિચારી, વિ૦ જેને વિચાર-વિવેક નહિ તે

અવિચ્છિન્ન, વિ૦ [સં૦] ભાગ-જુદુ પાડેલુ નહિ તેવુ. અ૦ તોડયા-અટક્યા-આચકો ખાધા વગર, સફાઇથી; કઈ પણ ઓછુ વધતુ નહિ તેમ

અવિછનધારા, સ્ત્રી૦ અભિષેકપાત્ર

અવિદ્ધયોની, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાસરે ઓરડો ન થયો હોય તેવી-પુરુષની સોડ દીઠી ન હોય તેવી સ્ત્રી

અવિદ્યમાન, વિ૦ [સં૦] જીવતુ ન હોય તે, મરી-ગયલુ, નાબુદ થયલુ

અવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જગતની જુઠી માયામા લપટાઇ જે ખોટા તર્ક બાંધવા તે, અજ્ઞાન, માયાનો ભ્રમ

અવિધાર, અ૦ નક્કી, ખચીત

અવિધારવું, ક્રિ૦ સ૦ વિશેષે-અવશ્ય ધારવુ, નક્કી માનવુ 'હુ વચન સુણી અવિધારુ, બાઈ મોટું ભાગ્ય તમારુ.'

અવિનાશ, પુ૦ જેનો કદી નાશ નથી તે

અવિનાશી, વિ૦ [સં૦] નિત્ય-હમ્મેશ છે તેવુ, અમર ૨ પરમાત્મા, બ્રહ્મ

અવિભાજ્ય, વિ૦ [સં૦] જેના વિભાગ ન થઇ શકે તેવુ.

અવિરલ, વિ૦ [સં૦] ઘન, નક્કર, વચમા છિદ્ર-અવકાશ ન હોય તેવુ. ૨ વચમા બન્ધ પડે-અટકે નહિ તેવુ, સરળ તેવું, 'અવિરલ વાણી આપે' (શુકદેવ આખ્યાન) 'અવિરલ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય' (અખો)

અવિવક્ષિત, વિ૦ [સં૦] ખામુખા બોલવુંજ છે એવો વિચાર ન હોય તેવુ, ધારેલુ નહિ તે [કુવારુ.

અવિવાહિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પરણેલુ નહિ તેવું,

અવિવેક, પુ૦ [સં૦] વિવેક નહિ તે

અવિવેકી, વિ૦ [સં૦] અવિચારી, અસભ્ય, અમર્યાદ, બેઅદબ.

અવેજ, પુ૦ [આ૦ એવઝ] વસ્તુ આપી અથવા લઇ બદલામા જે વસ્તુ લેવી અથવા આપવી તે; બદલો ૨ નાણું, ઉત્પન્ન, કિમતી માલ ૩ સરવાળે જે નફો તે.

અવેજી, પુ૦ [આ૦] એકને બદલે ચોક્કસ મુદ્દત સુધી કામ કરવા રયલો જે બીજો તે, બદલી

અવેડો, પુ૦ હવાડો.

અવેરવું, ક્રિ૦ સ૦ સાચવી રાખવુ, સમ્ભાળી લેવુ.

અવેવ, પુ૦ અવયવ. 'સિદ્ધિબુદ્ધિ નાયક, ઉત્તમ સર્વ અવેવ (રેવાશકર).

અવ્યક્ત, વિ૦ [સં૦] ખુલ્લુ-ઉઘાડુ-દેખાઇતુ-સમ્ભળાતુ-સમજાતુ નહિ તેવુ; અજાણ્યુ—૧, આત્મા, ઇશ્વર. ૨ માયા ૩ સઙ્ખ્યા, પદ-(બીજ ગણિતમા) ૪ ધ્વનિ, અવાજ

અવ્યય, પુ૦ [સં૦] જેને લિઙ્ગ, વચન અને વિભકિત લગાડાતી નથી તેવો શબ્દ—એની મુખ્ય ચાર જાતી છે શબ્દયોગી, ઉભયાન્વયી, ક્રિયાવિશેષણ અને કેવળપ્રયોગી.

અવ્યય, વિ૦ [સં૦] અવિનાશી.

અવ્યયીભાવ, પુ૦ વ્યાકરણમા એક સમાસ પહી વિભકિતવાળુ નામ અને અવ્યય જ્યારે પાસ પાસે આવે છે તારે વિભકિતનો પ્રત્યય ઉડી જઈને નામ અવ્યય બે જોડાઇ રેછે ઘોડાની ઉપર-ઘોડાઊપર

અવ્યવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગેરબન્દોબસ્ત, ધાલમેલ, બેતાલી

અવ્યવસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અવ્યવસ્થાવાળું.
અવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સર્વત્ર લાગુ ન પડે એવે વ્યાખ્યામાં જે દોષ તે, અપ્રાપ્તિ
અવ્હેરાઈ, પુ૦ બાવરાપણું; ગભરામણ.
અવ્હેરૂ, વિ૦ બાવરૂ; ગભરાયલું.
અવ્હૈ, સ્ત્રી૦ એક તરેહની આતશબાજી.
અશક્ત, વિ૦ [સં૦] શક્તિ વગરનું; નબળું; કમજોર; નરમ ૨ અસમર્થ; નાલાયક.
અશક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શક્તિ નહિ તે
અશક્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને-થાય તેવું, અસમ્ભવિત, અસાધ્ય
અશન, ન૦ [સં૦] ખાવું-જમવું તે. ૨ ભોજન.
અશનસ્થાનક, ન૦ ભોજનશાળા વીશી.
અશરણ, વિ૦ [સં૦] જેને કોઈનો આસરો ન હોય તે; નિરાધાર અશરણશરણ-અશરણને શરણે રાખવું તે.
અશરફી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક તરેહનો સુનાનો શિક્કો, સુનાની મોર; ૧૫ રૂપિયા.
અશરાફ, વિ૦ [આ૦] ભલું, સાલસ; માયાળુ, પાડ માનનાર; સભ્ય ૨ પ્રમાણિક; સધુ; ઇમાનદાર.
અશરાફી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભલમનસાઈ; સાલસાઈ, સભ્યતા ૨ ઇમાનદારી.
અશાડ, પુ૦ આશાડ.
અશાતા, સ્ત્રી૦ શાતા-નિવૃત્તિ સુખ નહિ તે; અસુખ.
અશાશ્વત, વિ૦ [સં૦] નિત્ય-હમેશનું નહિ તેવું; ક્ષણભંગુર. ૨ નક્કી નહિ તે.
અશાસ્ત્ર, વિ૦ [સં૦] શાસ્ત્રવિરુદ્ધ [કેળવાયેલું
અશિક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નહિ શિખવેલું; ન
અશુચિ, વિ૦ [સં૦] અપવિત્ર.
અશુદ્ધ, વિ૦ [સં૦] અપવિત્ર, નાપાક. ૨ ખોટું
અશુભ ન૦ [સં૦] અકલ્યાણ; માઠું; ભુડું. ૨ મુએલા માણસ સમ્બન્ધી જે કોઈ કર્મ તે.
અશેષ, વિ૦ [સં૦] સઘળું; સમ્પૂર્ણ; કંઈજ બાકી નહિ તેવું ન૦ ન્યાતનું કોઈજ બાકી ન રહી જાય તેવી રીતનો જે ન્યાતવરો તે.
અશોક, પુ૦ [સં૦] શોક નહિ તે; સુખ ૨ આસોપાલવનું ઝાડ વિ૦ શોક જાય ને આનન્દ થાય તેવું-(વન).
અશૌચ, ન૦ [સં૦] અપવિત્રતા ૨ સૂતક.
અશ્રદ્ધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] શ્રદ્ધા-આસ્થા નહિ તે.
અશ્રુ, ન૦ [સં૦] આંસુ.
અશ્રુત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેણે સાંભળેલું નથી તે ૨ સમ્ભળાયલું નહિ તેવુ. ૩ વેદ ને ભણેલું તે ૪ વેદમાં કહેલું નહિ તેવુ.
અશ્રુધારા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંસુની ધાર.
અશ્રુપાત, પુ૦ આંસુનું જે પડવું-ચૂવું તે [નહિ તેવુ
અશ્લાઘ્ય, વિ૦ [સં૦] વખાણ-તારીફ કરવા જેવું
અશ્લેષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૨૭ માનું નવમું નક્ષત્ર; પાંચ તારાનો સમુદાય.
અશ્વ, પુ૦ [સં૦] ઘોડો; હય તોખાર.
અશ્વગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘોડાની ચાલ.
અશ્વગન્ધા, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ-ઔષધિ
અશ્વત્થ, પુ૦ પીપળો.
અશ્વધાટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કવિતાનું એક વૃત્ત-(તભયજસરન ગ) એ ગણનું- શરૂ થતા અક્ષરનો અન્ત્યસ્વર અને બીજો અક્ષર, આઠમા નવમા, પન્દરમા સોળમા અક્ષરને ઠેકાણે પ્રાસરૂપે આવે છે-માત્ર એક ચરણમા નહિ પણ ચારે ચરણમાં એ વૃત્તમા શંકુ ગચાર્ય અને જગન્નાથપણ્ડિત એ બે જણે ૨૮ કવન કર્યુ છે
અશ્વમન્ત્ર પુ૦ [સં૦] જે મન્ત્રથી ઘોડા આસમાનમા ઉડે તે, જે વિદ્યાએ ઘોડો વશ થઇ રહે તે.
અશ્વમેધ, પુ૦ [સં૦] ઘોડાનો જજ્ઞ. [જરૂર.
અશ્વમેવ, અ૦ [સં૦ અવશ્યમેવ] નક્કી; ખચીત-
અશ્વશિક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘોડાને કેળવવાની અથવા કેળવીને ચલાવવાની વિદ્યા
અશ્વાર, વિ૦ સ્વાર. [નક્ષત્ર. ૨ ઘોડી
અશ્વિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું ૨૭ માંનું પેલું
અશ્વિનીકુમાર, પુ૦ [સં૦] અશ્વિનીના બે જોડે અવતરેલા પુત્ર—જેઓ સ્વર્ગમા દેવતાનું વૈદુ કરે છે તે ૨ પ્રવીણ પ્રવીણ વૈદ અથવા ઘણાજ રૂપાળો પુરુષ. ૩ એક જાતની ઓસડ મેળવણી.
અષ્ટ, વિ૦ [સં૦] આઠ-૮
અષ્ટક, ન૦ [સં૦] જેમાં આઠ શ્લોક-અધ્યાય ઇ૦ હોય તે. ૨ આઠનો જે સમુદાય તે
અષ્ટકોણ, વિ૦ [સં૦] આઠ ખુણાવાળુ.
અષ્ટગન્ધ, ન૦ [સં૦] આઠ વાનાની મેળવણીનું સુગન્ધિવાળું સુગન્ધ-(કથાકોષ-સદ્ભ્યાન શબ્દવર્ણામા ગંધ શબ્દ જોવો)
અષ્ટદળ, ન૦ [સં૦] આઠ પાત્રાંનું (કમળ, મખ્ખળ વિગેરે)
અષ્ટદિક્પાળ, પુ૦ [સં૦] કથાકોષ પૃ૦ ૧૩૩ મુ જોવું)
અષ્ટધાતુ, પુ૦ [સં૦] કથાકોષ સદ્ભ્યાન શબ્દવર્ણામા ધાતુ શબ્દ જોવો
અષ્ટપદી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં આઠ પદ-કડીઓ હોય તેવું ગીત. ૨ એ નામનો જયદેવકવિકૃત 'ગાનપ્રધાન વિલાસગીતગ્રન્થ'
અષ્ટપ્રધાન, પુ૦ [સં૦] આઠ પ્રધાન (કથાકોષ-સદ્ભ્યાન શબ્દવર્ણામા પ્રધાન શબ્દ જોવો)

અષ્ટભાવ, પુ૦ [સં૦] ('કથાકોષ-સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં **ભાવ** શબ્દ જોવો.

અષ્ટમ, વિ૦ [સં૦] આઠમુ.

અષ્ટમ્પષ્ટમ, અ૦ આડું અવળુ, ખોટુ સાચુ, ગડબડગોટા (સમજાવવુ).

અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સં૦ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] **સિદ્ધિ** શબ્દ જોવો

અષ્ટમી, સ્રી૦ [સં૦] આઠમ, પખવાડીયાંનો આઠમો દાડો

અષ્ટાક્ષરી, વિ૦ [સં૦] આઠ છે અક્ષર જેમાં તેવો , મન્ત્ર જેમ કે, શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ

અષ્ટાઙ્ગપ્રણામ, પુ૦ [સં૦] આઠ અઙ્ગે કરીને નમન કરવુ તે; લામ્બાં થઇ પગે પડવુ તે, દણ્ડવત્ — **છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ, ઘૂંટણ,** એ આઠ

અષ્ટાઙ્ગયોગ, પુ૦ [સં૦] જોગી લોક મોટુ તપ કરવાને યોગ્ય થવાસારુ કેટલીક સાધના–દેહકષ્ટ કરે છે તે આઠ પ્રકારે છે, **યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન** અને **સમાધિ.**

અષ્ટાદશ, વિ૦ [સં૦] અડાર–૧૮.

અષ્ટાવક્ર, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ઋષિ આઠ ઠેકાણેથી વાંકો હો. ૨ જેને શરીરે ઘણીક ખોડ હોય તે

અષ્ટાવિધાની, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ, અવધાન] એકજ વખતે ઘણે ઠેકાણે લક્ષ રાખી શકે અથવા ઘણા કામ કરી શકે તે ૨ મોટો ખટપટી, ચતુર (અખો આમ ભણે છે–"અષ્ટા વિધાની પિઙ્ગળ કવી, મન્ત્રભેદ ઔષધ અનુભવી") [બળ્યા કરવુ

અષ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ હિઝરાવું, ઓશિયાળાં જેવાં થઈ

અષ્ટોત્તરશત, વિ૦ [સં૦] સો ઉપર આઠ એટલે એકસો આઠ—જપ.

અસંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સસ્કાર—શુદ્ધિ વિનાનુ ૨ પ્રાકૃત.

અસતુળ, ન૦ ખેતરની ચારે બાજુની હદ.

અસત્ય, ન૦ [સં૦] જુઠાણુ, ખોટુ. [ષ્ણા

અસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] સન્તોષ નહિ તે, લોભ; તૃ-

અસબાબ, પુ૦ [આ૦] સામાન, જઙ્ગમ મિલકત. ૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી)

અસભ્ય, વિ૦ [સં૦] સભા શોભતુ નહિ તે, તોછડું; ઉદ્ધત, ફાટેલ, અપાત્ર

અસમર્થ, વિ૦ [સં૦] સમર્થ નહિ તે

અસમાતું, વિ૦ વાસણમા સમાય નહિ તેવુ 'ભાત અસમાતો થયો ' ૨ એક ઠેકાણે ઠાવકેપણે બેસી ન રે તેવુ; સખણુ નહિ તે (છોકરુ) ૩ કોઈ હળીમળીને ન ચાલે તે (માણસ)

અસમાન, વિ૦ [સં૦] સરખુ નહિ તેવુ, ઓછું વધતુ, નાનુ મોટુ ૨ અપૂર્વ, અલૌકિક.

અસમાન, ન૦ [ફા૦ આસમાન] આકાશ.

અસમાની, વિ૦ આસમાની.

અસમ્ભવ, પુ૦ [સં૦] ન બનવુ તે, થવાનો જોગ નહિ તે ૨ મળતાં ન આવવું તે, વિરોધ.

અસ્મભવિત, વિ૦ [સં૦ અસમ્ભવી] ન બને–ઘેરે થાય તેવુ, અશક્ય

અસમ્ભાવના, સ્રી૦ [સં૦] મળતુ–બેસતુ ન આવવુ તે અઘટિતપણું ૨ અશક્યતા, ન બનવુ તે (અખાએ વાપર્યો છે)

અસમઞ્જસ, ન૦ [સં૦] મળતુ ન હોવુ તે; અઘટિતપણુ, સરખુ ન હોવુ તે **વિ૦** સમજમા ન આ તેવુ ૨ વગર વિચારનુ ૩ સરખુ નહિ તે. (એ શબ્દ અખાએ વાપર્યો છે)

અસમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] મળતુ ન આવે તેવું અઘટિત ૨ આબરુ વનાનુ, નીચ, હલકુ

અસમ્ભાવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવુ, અશક્ય

અસર, સ્રી૦ [આ૦] નિશાની, પાસ ૨ મનમા વાત ... પરિણામ, કાર્ય.

અસાધ્ય, વિ૦ [સં૦] મેળવાઈ–વશ કરી શકાય નહિ તેવું, દુષ્પ્રાપ્ય ૨ ઉપાય–ગુણ થઈ ન શકે તેવું

અસામણ, ઓસામણ.

અસામાન્ય, વિ૦ [સં૦] અસાધારણ.

અસામી, આસામી.

અસાર, પુ૦ [સં૦] સાર નહિ તે રસ–માલ–ગુણ –મતલબ–સત્ત્વ નહિ તે. વિ૦ ખોટું; માઠું.

અસારત, સ્ત્રી૦ ઇસારત

અસારો, પુ૦ રેશમની વણેલી પાતળી દોરી ૨ ઇસારો

અસાવધ, વિ૦ [સં૦] સાવધ નહિ તે

અસાવરી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી—શ્રીરાગની કલ્પેલી સ્ત્રિયો મધ્યેની એક—એ સવારના દશ વાગતે ગાવામા આવેછે

અસાવલી, એક જાતનું કપડું.

અસાવવું, ઓસાવવું.

અસાહ્ય વિ૦ [સં૦ અસહાય] સહાય–મદત–આસરા વગરનું; એકલું

અસાળિયો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક જાતની ઓષધિ.

અસિ, પુ૦ [સં૦] ખડ્ગ; તરવાર

અસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] સિદ્ધ નહિ તે–તેવું.

અસિલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તરવાર ૨ તરવાર ઉગામી આમ તેમ ફેરવવી તે

અસીકરમ, ન૦ [સં૦ અસિ, કર્મ] ખુન કરવો તે, કોઈના પ્રાણ લેવા એ જે ઘાતકી કર્મ તે.

અસીલ, વિ૦ [આ૦] ઊંચા કુળનું, ખાનદાનનું, કુલીન ૨ ભલું, સાલસ ૩ જેની વતીનો વકીલ તે; ધણી; કુળ

અસીસું, ન૦ સુતી વખત માથાં તળે મુકવાનું જે રુથી ભરેલું ગાદલું તે, માથું મુકવાનો તકિયો.

અસું, વિ૦ એવું (એ શબ્દ અખાયે બહુ વાપર્યો છે).

અસુ, પુ૦ [સં૦] જ–પ્રાણ ૨ જીંદગી

અસુખ, ન૦ [સં૦] સુખ–ચેન નહિ તે, દુઃખ.

અસુર, પુ૦[સં૦] દૈત, દાનવ, રાક્ષસ, દુર્ગુણી પાપી જીવ

અસુર ન૦ મોડું, વાર, વિલમ્બ. ૨ સંધ્યાકાળ, સાંજ. ‘અસુર સવારાં જાતાં વળતા’.

અસુરી, વિ૦ આસુરી.

અસુરું, વિ૦ મોડું, ઘણી વાર લગાડી હોય તેવું.

અસુરારી, વિ૦[સં૦] પ્રાણઘાતક; જીવલેણ

અસૂયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અદેખાઈ, ઇર્ષા. ૨ બદખોઈ, નિન્દા, ચાડી

અસેમસે, અ૦ બાનાં કાડી કાડીને, જુક્તિયો કરી કરીને, તજવીજથી, કળાથી.

અસો, થાઓ; હો; થવા–હોવાદો

અ–ઈ–સ્કામત, મિલકત.

અસ્ત, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય ચન્દ્ર તારા વગેરેનું આકાશમાં ન દેખાવું તે, આથમવું તે ૨ નાશ, ઢંકાઇ જવું તે. ઉદયનું ઉલટું તે અસ્ત

અસ્તગત–ઢ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અસ્ત પામેલું, આથમેલું

અસ્તમાન, વિ૦ [સં૦] અસ્તગત

અસ્તર, ન૦ [ફા૦] અન્દરની બાજુ જેથી ઢાકવી અથવા જેથી જાડી કરવી અથવા જેથી રક્ષવી તે (કપડું, રૂ વગેરે) ડગલા ટોપીનું અસ્તર, પલીના માળાનું અસ્તર વગેરે

અસ્તાઈ, સ્ત્રી૦ હર કોઈ ગીતનો જે પેલો મુખ્ય ભાગ તે; ટેકથી ઓળખાતો જે ભાગ તે

અસ્તાચલ, પુ૦ જે પર્વતની પેલી પાસ જવાથી સૂર્યાદિ અસ્તમાન થાય છે એમ કેવાય છે તે–પશ્ચિમદિશા.

અસ્તાવ્યસ્તા, વિ૦ [સં૦ અવ્યવસ્થિત] વેરણ ખેરણ થઇ ગયલું; ગેર બન્દોબસ્તથી જેમતેમ પડેલો [illegible] હોય તેવું.

[illegible] ક્રિ૦ [સં૦] છે (તે).

[illegible] ન૦ [સં૦] છે એવી જે હાલત તે; હ[illegible]

[illegible] થાઓ, હો, બનો, [illegible] ની સૂચના [illegible]; આમીન.

અ[illegible] [સં૦] મન્ત્રના યોગે [illegible] છુટતું જે બાણ તે. સર્પાસ્ત્ર એટલે સર્પનો મન્ત્ર ભણી ધનુષ માંથી બાણ છોડેલું તે–જેથી શત્રુને સર્પની પીડા થાય.

અસ્ત્રી, સ્ત્રી.

અસ્ત્રી, ઇસ્ત્રી.

અસ્ત્રો, પુ૦ માથાના વાળ મુડવાનું હજામનું લોડાનું ઓજાર

અસ્થાયી, વિ૦ [સં૦] હમેશનું નહિ તેવું, અનિત્ય; ક્ષણભંગુર

અસ્થિ, ન૦ [સં૦] હાડકું, હાડ.

અસ્થિપંજર, ન૦ [સં૦] હાડકાંનું પાંજરું, હાડકાંનો માળો.

અસ્થિર, વિ૦ [સં૦] સ્થિર નહિ તે.

અસ્થિસંચય, પુ૦ [સં૦] મડદું બળી રહ્યા પછી માથાની ખોપરીનાં હાડકાં વીણીને તેને જુદે ઠેકાણે દાટવાની જે ક્રિયા તે.

અસ્નાત, વિ૦ [સં૦] નાયા વગરનું; જેણે સ્નાન કરયું ન હોય તે

અસ્વસ્થ, વિ૦ [સં૦] સ્વસ્થ નહિ તે.

અસ્વાર, પુ૦ [ફા૦ સ્વાર] ઘોડા, હાથી અથવા ઊંટ ઉપર બેઠેલો પુરુષ. ૨ લશ્કરી ઘોડેસ્વાર. વિ૦ ધા૦ ઉપર બેઠેલો

અષ્ટભાવ, પુ૦ [સં૦] (કથાકોષ-સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં **ભાવ** શબ્દ જોવો
અષ્ટમ, વિ૦ [સં૦] આઠમુ.
અષ્ટમપષ્ટમ, અ૦ આડુ અવળુ, ખોટુ સાચુ, ગડબડગોટા (સમજાવવુ).
અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સં૦ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] **સિદ્ધિ** શબ્દ જોવો
અષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠેમ, પખવાડીયાનો આઠમો દાડો
અષ્ટાક્ષરી, વિ૦ [સં૦] આઠ છે અક્ષર જેમા તેવો મન્ત્ર જેમ કે, શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ
અષ્ટાઙ્ગપ્રણામ, પુ૦ [સં૦] આઠ અઙ્ગે કરીને નમન કરવુ તે; લામ્બા થઇ પગે પડવુ તે, દણ્ડવત્ — **છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ, ઘૂંટણ**, એ આઠ
અષ્ટાઙ્ગયોગ, પુ૦ [સં૦] જોગી લોક મોટુ તપ કરવાને યોગ્ય થવાસારુ કેટલીક સાધના-દેહકષ્ટ કરે છે તે આઠ પ્રકારે છે, **યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન** અને **સમાધિ**
અષ્ટાદશ, વિ૦ [સં૦] અડાર-૧૮.
અષ્ટાવક્ર, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ઋષિ આઠ ઠેકાણેથી વાંકો હતો ૨ જેને શરીરે ઘણીક ખોડ હોય તે
અષ્ટાવિધાની, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ, અવધાન] એકજ વખતે ઘણે ઠેકાણે લક્ષ રાખી શકે અથવા ઘણા કામ કરી શકે તે ૨ મોટો ખટપટી, ચતુર (અખો આમ ભણે છે-"અષ્ટા વિધાની પિઙ્ગળ કવી, મંન્ત્રભેદ ઔષધ અનુભવી") [બબ્યા કરવુ
અષ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇજરાવુ, ઓશિયાળા જેવા થઈ
અષ્ટોત્તરશત, વિ૦ [સં૦] સો ઉપર આઠ એટલે એકસો આઠ—૧૦૮.
અસંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સંસ્કાર—શુદ્ધિ વિનાનુ ૨ પ્રાકૃત.
અસકયામત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માલ મિલકત, ઇસ્ટેટ
અસઙ્ખ્ય, વિ૦ જેની ગણતરી થઇ ન શકે તેવુ, અનન્ત, ઘણુજ, બે સુમાર; અતિશય
અસઙ્ખ્યાત, વિ૦ [સં૦] જેની સઙ્ખ્યા—ગણતી કાડી શકાયલી નથી તેવુ
અસઙ્ગત, વિ૦ [સં૦] અઘટિત; અનુચિત, અયોગ્ય
અસત, વિ૦ [સં૦] જુઠુ, ખોટુ ૨ અધર્મી; અન્યાયી
અસતર, **અસ્તર**.
અસતરી, સ્ત્રી૦ ઇસ્ત્રી.
અસતરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી.
અસતરો, અસ્તો.

અસતુળ, ન૦ ખેતરની ચારે બાજુની હદ.
અસત્ય, ન૦ [સં૦] જુઠાણુ; ખોટુ. [ષ્ણા
અસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] સન્તોષ નહિ તે, લોભ, તૃ-
અસબાબ, પુ૦ [આ૦] સામાન; જઙ્ગમ મિલકત. ૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી)
અસભ્ય, વિ૦ [સં૦] સભા શોભતુ નહિ તે, તોછડું; ઉદ્ધત; ફાટેલ, અપાત્ર
અસમર્થ, વિ૦ [સં૦] સમર્થ નહિ તે
અસમાતું, વિ૦ વાસણમા સમાય નહિ તેવુ 'ભાત અસમાતો થયો.' ૨ એક ઠેકાણે ઠાવકેપણે બેસી ન રે તેવુ; સખણુ નહિ તે (છોકરુ) ૩ કેથે હળીમળીને ન ચાલે તે (માણસ)
અસમાન, વિ૦ [સં૦] સરખુ નહિ તેવુ, ઓછું વધતુ, નાનુ મોટુ ૨ અપૂર્વ, અલૌકિક.
અસમાન, ન૦ [ફા૦ આસમાન] **આકાશ.**
અસમાની, વિ૦ **આસમાની.**
અસમ્ભવ, પુ૦ [સં૦] ન બનવુ તે; થવાનો જોગ નહિ તે ૨ મળતાં ન આવવુ તે, વિરોધ
અસમ્ભવિત, વિ૦ [સં૦ અસમ્ભવી] ન બને-ઘટે થાય તેવુ; અશક્ય
અસમ્ભાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળતુ-બેસતુ ન આવવુ તે અઘટિતપણુ ૨ અશક્યતા; ન બનવુ તે (અખાએ વાપર્યો છે)
અસમઞ્જસ, ન૦ [સં૦] મળતુ ન હોવુ તે; અઘટિતપણુ, સરખુ ન હોવુ તે **વિ૦** સમજમા ન આ તેવુ ૨ વગર વિચાર્યુ ૩ સરખુ નહિ તે (એ શબ્દ અખાએ વાપર્યો છે)
અસમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] મળતુ ન આવે તેવું અઘટિત ૨ આબરુ વનાનુ, નીચ, હલકુ
અસમ્ભાવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું, અશક્ય.
અસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાની; પાસ. ૨ મનમા વાત ઉતરવી તે ૩ ફળ; હાંસલ; પરિણામ, કાર્ય
અસલ, વિ૦ [આ૦] પેલુ, મૂળનું, પ્રથમનું; અવ્વલ. ૨ જુનુ ૩ ખરુ; સાચુ ૪ ઊંચ કુળનુ, ખુનિયાત.
અસલ, અ૦ અગાઉના વખતમા, પ્રાચીન કાળમા.
અસલી, વિ૦ [આ૦] જુનુ, અગાઉના વખતનુ.
અસવાર, સ્વાર, અસ્વાર
અસવારી, સ્વારી; અસ્વારી
અસહ્ય, વિ૦ [સં૦] ન સહન થાય તેવુ
અસાધવી, વિ૦ સતી-પતિવ્રતા નહિ તે, પરેસાન સ્ત્રી.
અસાધારણ, વિ૦ [સં૦] સાધારણ નહિ તે, વિશેષ ૨ અપૂર્વ, અલૌકિક
અસાધુ, વિ૦ [સં૦] સાધુ નહિ તે, અધર્મી; પાપી.

અસાધ્ય, વિ૦ [સં૦] મેળવાઈ-વશ કરી શકાય નહિ તેવુ, દુષ્પ્રાપ્ય ૨ ઉપાય-ગુણ થઈ ન શકે તેવુ.
અસામણ, ઓસામણ.
અસામાન્ય, વિ૦ [સં૦] અસાધારણ.
અસામી, આસામી.
અસાર, પુ૦ [સં૦] સાર નહિ તે રસ-માલ-ગુણ-મતલબ-સત્ત્વ નહિ તે. વિ૦ ખોટુ; મોહ.
અસારત, સ્ત્રી૦ ઇસારત
અસારો, પુ૦ રેશમની વણેલી પાતળી દોરી ૨ ઇસારો.
અસાવધ, વિ૦ [સં૦] સાવધ નહિ તે.
અસાવરી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી—શ્રીરાગની કલ્પેલી સ્ત્રિયો મધ્યેની એક—એ સવારના દશ વાગતે ગાવામાં આવેછે
અસાવલી, એક જાતનું કપડું.
અસાવવું, ઓસાવવું.
અસાહ્ય વિ૦ [સં૦ અસહાય] સહાય-મદત-આસરા વગરનુ; એકલુ.
અસાળિયો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક જાતની ઔષધિ
અસિ, પુ૦ [સં૦] ખડ્ગ; તરવાર
અસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] સિદ્ધ નહિ તે-તેવું.
અસિલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તરવાર ૨ તરવાર ઉગામી આમ તેમ ફેરવવી તે
અસીકરમ, ન૦ [સં૦ અસિ, કર્મ] ખુન કરવા તે, કોઈના પ્રાણ લેવા એ જે ઘાતકી કર્મ તે
અસીલ, વિ૦ [આ૦] ઊંચા કુળનુ; ખાનદાનનું, કુલીન ૨ ભલુ, સાલસ ૩ જેની વતીનો વકીલ તે, ધણી; કૂળ
અસીસું, ન૦ સુતી વખત માથાં તળે મુકવાનુ જે રૂથી ભરેલુ ગાદલુ તે, માથુ મુકવાનો તકિયો
અસું, વિ૦ એવુ (એ શબ્દ અખાયે બહુ વાપર્યો છે).
અસુ, પુ૦ [સં૦] પંચપ્રાણ ૨ જીંદગી.
અસુખ, ન૦ [સં૦] સુખ-ચેન નહિ તે; દુ ખ.
અસુર, પુ૦[સં૦] દૈત, દાનવ, રાક્ષસ, દુર્ગુણી પાપી જીવ
અસુર ન૦ મોડુ, વાર, વિલમ્બ ૨ સંધ્યાકાળ, સાંજ 'અસુર સવારાં જાતાં વળતા'.
અસુરી, વિ૦ આસુરી.
અસુરું, વિ૦ મોડુ; ઘણી વાર લગાડી હોય તેવું.
અસુરારી, વિ૦[સં૦] પ્રાણઘાતક; જીવલેણ
અસૂયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અદેખાઈ, ઈર્ષા ૨ બદખોઈ, નિન્દા, ચાડી
અસેમસે, અ૦ બાનાં કાઢી કાઢીને, જુક્તિયો કરી કરીને; તજવીજથી, કળાથી
અસો, થાઓ, હો; થવાદ્યોહોવાદો
અસ-ઈ-સ્કામત, મિલકત.

અસ્ત, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય ચન્દ્ર તારા વગેરેનું આકાશમાં ન દેખાવુ તે; આથમવુ તે ૨ નાશ, ઢંકાઇ જવું તે. ઉદયનુ ઉલટું તે અસ્ત
અસ્તંગત-દ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અસ્ત પામેલ; આથમેલુ
અસ્તમાન, વિ૦ [સં૦] અસ્તંગત
અસ્તર, ન૦ [ફા૦] અન્દરની બાજુ જેથી ટાંકવી અથવા જેથી જાડી કરવી અથવા જેથી રુંધવી તે (કપડું, રૂ વગેરે) ડગલા ટોપીનુ અસ્તર; પક્ષીના માળાનુ અસ્તર વગેરે
અસ્તાઈ, સ્ત્રી૦ હર કોઈ ગીતનો જે પેલો મુખ્ય ભાગ તે, ટેકથી ઓળખાતો જે ભાગ તે
અસ્તાચલ, પુ૦ જે પર્વતની પેલી પાસ જવાથી સૂર્યાદિ અસ્તમાન થાય છે એમ કેવાય છે તે-પશ્ચિમદિશા
અસ્તાવ્યસ્તા, વિ૦ [સં૦ અવ્યવસ્થિત] વેરણ ખેરણ થઇ ગયલુ; ગેર બન્દોબસ્તથી જેમતેમ પડેલો [illegible] હોય તેવુ.
[illegible] ક્રિ૦ [સં૦] છે (તે).
[illegible] ન૦ [સં૦] છે એવી જે હાલત તે; હે- [illegible]
૨ [illegible] થાઓ, હો, બનો, [illegible] સૂચના [illegible]; આમીન.
અસ્[illegible] [સં૦] મન્ત્રના યોગે [illegible] છુટતુ જે બાણ તે સર્પાસ્ત્ર એટલે સર્પનો મન્ત્ર ભણી ધનુષ માથી બાણ છોડેલ તે-જેથી શત્રુને સર્પની પીડા થાય
અસ્ત્રી, સ્ત્રી.
અસ્ત્રી, ઇસ્ત્રી.
અસ્ત્રો, પુ૦ માથાના વાળ મુડવાનુ હજામનુ લોડાનુ ઓજાર.
અસ્થાયી, વિ૦ [સં૦] હમેશનુ નહિ તેવુ, અનિત્ય; ક્ષણભઙ્ગુર
અસ્થિ, ન૦ [સં૦] હાડકુ; હાડ.
અસ્થિપઞ્જર, ન૦ [સં૦] હાડકાનુ પાજરુ; હાડકાનો માળો
અસ્થિર, વિ૦ [સં૦] સ્થિર નહિ તે.
અસ્થિસઞ્ચય, પુ૦ [સં૦] મડદુ બળી રહ્યા પછી માથાની ખોપરીનાં હાડકા વીણીને તેને જુદે ઠેકાણે દાટવાની જે ક્રિયા તે
અસ્નાત, વિ૦ [સં૦] નાયા વગરનુ; જેણે સ્નાન કરયું ન હોય તે
અસ્વસ્થ, વિ૦ [સં૦] સ્વસ્થ નહિ તે.
અસ્વાર, પુ૦ [ફા૦ સ્વાર] ઘોડા, હાથી અથવા ઊંટ ઉપર બેઠેલો પુરુષ ૨ લશ્કરી ઘોડેસ્વાર. વિ૦ ધા૦ ઉપર બેઠેલો.

અસ્વારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦ સ્વારી] ઘોડા ઉપર બેસી ફરવુ તે ૨ ઘોડા હાથી ઊંટ વાજા તાસા માણસો વગેરેને સાથે રાખી મોટી ધામધુમે કોઈ રાજાએ અથવા કામદારે કામસર અથવા અમસ્તા ફરવા નિકળવુ તે

અહઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] હુંપણુ–પદ, ઈશ્વર થકી હુ જુદો છઉં ને હુજ સઘળુ કરુ છઉં એવી જે સમજણુ તે ૨ અભિમાન, ગર્વ.

અહઙ્કારી, વિ૦ મગરૂબ, ગર્વિષ્ઠ, હુંજ મોટો–સારુજ ખરુ એમ અભિમાન રાખનાર

અહનીશી, અહર્નિશ

અહન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હુંપણુ–પદ, અભિમાન, આત્મસ્તુતિ.

અહમ્, સ૦ [સં૦] હુ–(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાનુ એક વચન).

અહમેવ, પુ૦ અહઙ્કાર, અભિમાન, હુંપદુ.

અહમ્ભાવ, પુ૦ [સં૦] હુંપણુ.

અહર્નિશ, અ૦ [સં૦] દાડોરાત, હમ્મેશ

અહહ, અ૦ આશ્ચર્ય–શ્રમ સૂચક શબ્દ.

અહિયાં, અ૦ અહિં.

અહિંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હિંસા ન કરે

અહિ, [illegible]] સાપ

અહિનશ્યાની, [illegible] અહર્નિશ] દાડો

અહીં, અ૦ [illegible] ઠેકાણે–જગાએ; આતરફ

અહીકણ, અ૦ અહીકને; આણીપાસ, અહીયા. 'જોણ્યુ અહીકણ આવે છે, 'રસવા સારુ પાણીજી' (ભાલણ)

અહીંતહીં, અ૦ આ ઠેકાણે ને પેલે ઠેકાણે; ગમે ત્યા

અહીંથી, અ૦ આ ઠેકાણેથી

અહુણાં, અ૦ [સં૦ અધુના] હમણા. 'જે માગે તે આપુ અહુણાં, અરે ગણપતિ ! મારા'—દ્રૌપદીહરણ

અહો, અ૦ કોઇને માનથકી બોલાવવાનો શબ્દ, ઓ

અહોનિશ, અ૦ અહર્નિશ.

અહોરાત્ર, અ૦ [સં૦] આખો દાડો ને આખી રાત ૨ નિત્ય, હમ્મેશ

અળખત, સ્ત્રી૦ ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત તે, દોલત, સમૃદ્ધિ.

અળખામણું, વિ૦ અણગમતું, નાપસન્દ, જેનાપરથી પ્રીતિ ઉઠી ગઈ હોય તે

અળગાં, વિ૦ ઉપર.

અળગીબેઠી,–ઋતુપ્રાપ્ત.

અળગું, ન૦ અટકાવ, ઋતુ, હાથ નાપાક થવા તે.

અળગું અ૦ દૂર, છેટે, આઘે.

અળછ, સ્ત્રી૦ નિર્ધનતા

અળતી, સ્ત્રી૦ પરાણાને બીજે છેડે તવેથાના જેવું જે ફળુ હોય તે.

અળતો, પુ૦ [સં૦ અલક્તક] ઉકાળેલી લાખ લાલ સાહીને ઠેકાણે કામમાં આવે છે તે; લાખનો રઙ્ગ

અળદાવું, ક્રિ૦ અ૦ શક્તિ ઉપરાત કામ કરતા થાકેલી હાલતમાં હોવુ, પિલાવુ

અળવ–વિત્રું, વિ૦ અટકચાળુ.

અળવિયું, મોરિયા–કુચપરતુ ઢાકણું (હિંફરાતુ).

અળવી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ કન્દ મૂળ; અળુનાં પાતરાંનો કન્દ.

અળવું, વિ૦ હળવું

અળસાવું, ક્રિ૦ અ૦ આળસી જવુ ૨ બન્ધ પડવુ; અટકવું

અળસિયું, ન૦ વરસાદના દાડામા લામ્બા ને પાતળા નાના સાપના જેવા જન્તુ થાય છે તે

અળસી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ અને તેના બિયાં

અળાઈ, સ્ત્રી૦ ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીયો થાય તે

અળાયો, પુ૦ અલાયો

અળુ, પુ૦ એક જાતનો છોડ અથવા તેના પાતરાં

અળુખડાં, ન૦ અળુની જે નાની-નાની ગાઠ તે. ૨ અળોકડાં.

અળોકડાં, ન૦ એક જાતનો કન્દ, પટેટો, બટાટો, અરબ્બી.

આ.

આ, પુ૦ [સં૦] બીજો મૂળાક્ષર, પેલો દીર્ઘસ્વર. (અ ટુકો ને આ લામ્બો).

આ, અ૦ [સં૦] ઓછુ. ૨ વિસ્તાર ૩ હદ, સીમા.

આં, અ૦ આ ઠેકાણે; અહીં

આં, ન૦ ફરિયુ, જૈ

આઉં, અ૦ બસ, થયુ ૨ વારુ, હો

આઉંસ, પુ૦ [આ૦] તોળવાનુ અઙ્ગરેજી એક માપ એક પૌણ્ડ–રતલનો સોળમો ભાગ (ગાંધીને ત્યાં અથવા એક પૌણ્ડનો બારમો ભાગ (વૈદ, સોની ઝવેરીને ત્યા)

આંક, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક] સઙ્ખ્યાની નિશાની, આંકડો–૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે. ૨ સઙ્ખ્યાના ગુણાકારના વર્ગ, જેમકે વીસ આંક ૩ ભાવ, મૂલ–સઙ્ખ્યા રૂપે. જેમકે સાકળાંના સોનાનો ૧૭ા નો આંક પડે છે. આંખપાડવો–મૂલ નક્કી કરવુ, કિમ્મત કેવી ૪ નિશાની, ચિહ્ન ૫ સુમાર, અડસટ્ટો, એસ્ટિમેટ. ૬ [સં૦ અક્ષ] ગાડીની નીચે જે લામ્બાં લાકડાંને બેહુ છેડે પૈડાં ભેરવેલા હોય છે તે, ધરી, આસ. **સ્ત્રી૦** આંકચાળણી–આંકે ચાળેલો લોટ.

આંકચાળણી, સ્ત્રી૦ ચાળવાસારુ જે થાળીમાં ઝીણા કાણા હોય છે તે

અસ્વારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦ સ્વારી] ઘોડા ઉપર બેસી ફરવુ તે ૨ ઘોડા હાથી ઊંટ વાજા તાસા માણસો વગેરેને સાથે રાખી મોટી ધામધુમે કોઈ રાજાએ અથવા કામદારે કામસર અથવા અમસ્તા ફરવા નિકળવુ તે

અહઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] હુપણુ–પદ; ઇશ્વર થકી હુ જુદો છઉં ને હુજ સઘળુ કરુ છઉ એવી જે સમજણ તે ૨ અભિમાન, ગર્વ

અહઙ્કારી, વિ૦ મગરૂબ, ગર્વિષ્ઠ, હુજ મોટો–મારૂંજ ખરુ એમ અભિમાન રાખનાર.

અહનીશી, અહર્નિશ

અહન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હુપણુ–પદ, અભિમાન; આત્મસ્તુતિ.

અહમ, સ૦ [સં૦] હું–(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાનુ એક વચન).

અહમેવ, પુ૦ અહઙ્કાર, અભિમાન, હુપદુ.

અહમ્ભાવ, પુ૦ [સં૦] હુપણું.

અહર્નિશ, અ૦ [સં૦] દાડોરાત, હમ્મેશ

અહહ, અ૦ આશ્ચર્ય–શ્રમ સૂચક શબ્દ.

અહિંયાં, અ૦ અહિં.

અહિંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હિંસા ન કર

અહિ, [illegible]] સાપ

અહિનસ્થાની, વિ૦ [અહર્નિશ] દાડો [illegible]

અહીં, અ૦ [illegible] ઠેકાણે–જગાએ; આતરફ.

અહીકણ, અ૦ અહીકને; આણીપાસ, અહીયા. 'જોણ્યુ અહીકણ આવે છે, રમવા સારગ પાણીજી' (ભાલણ)

અહીંતહીં, અ૦ આ ઠેકાણે ને પેલે ઠેકાણે, ગમે ત્યા

અહીંથી, અ૦ આ ઠેકાણેથી.

અહુણાં, અ૦ [સં૦ અધુના] હમણા. 'જે માગે તે આપુ અહુણાં, અરે ગણપતિ ! મારા'—દ્રૌપદીહરણ

અહો, અ૦ કોઇને માનથકી બોલાવવાનો શબ્દ, ઓ

અહોનિશ, અ૦ અહર્નિશ.

અહોરાત્ર, અ૦ [સં૦] આખો દાડો ને આખી રાત. ૨ નિત્ય; હમ્મેશ

અળખત, સ્ત્રી૦ ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત તે, દોલત, સમૃદ્ધિ

અળખામણું, વિ૦ અણગમતુ, નાપસન્દ, જેનાપરથી પ્રીતિ ઉઠી ગઈ હોય તે

અળગાં, વિ૦ ઉપર

અળગીબેઠી,–ઋતુપ્રાપ્ત.

અળગું, ન૦ અટકાવ, ઋતુ, હાથ નાપાક થવા તે.

અળગું અ૦ દૂર, છેટે, આઘે.

અળછ, સ્ત્રી૦ નિર્ધનતા

અળતી, સ્ત્રી૦ પરાણાને બીજે છેડે તવેથાના જેવું જે ફળુ હોય તે.

અળતો, પુ૦ [સં૦ અલક્તક] ઉકાળેલી લાખ લાલ સાંધીને ઠેકાણે કામમાં આવે છે તે, લાખનો રઙ્ગ

અળદાવું, ક્રિ૦ અ૦ શકિત ઉપરાત કામ કરતા થાકેલી હાલતમા હોવુ, પિલાવું

અળવ-વિત્રું, વિ૦ અટકચાળુ.

અળવિયું, મોરિયા–કુચપરતુ ઢાકણુ (હિકરાનુ).

અળવી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ કન્દ મૂળ; અળુનાં પાતરાંનો કન્દ.

અળવું, વિ૦ હળવુ

અળસાવું, ક્રિ૦ અ૦ આળસી જવુ ૨ બન્ધ પડવુ; અટકવુ

અળસિયું, ન૦ વરસાદના દાડામા લામ્બા ને પાતળા નાના સાપના જેવા જન્તુ થાય છે તે

અળસી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ અને તેના બિયા

અળાઈ, સ્ત્રી૦ ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીયો થાય તે

અળાયો, પુ૦ અલાયો

અળુ, પુ૦ એક જાતનો છોડ અથવા તેના પાતરાં

અળુખડાં, ન૦ અળુની જે નાની નાની ગાઠ તે ૨ અળોકડા.

અળોકડાં, ન૦ એક જાતનો કન્દ; પટેટો, બટાટો; અરબ્બી

આ.

આ, પુ૦ [સં૦] બીજો મૂળાક્ષર; પેલો દીર્ઘસ્વર (અ ટુંકો ને આ લામ્બો).

આ, અ૦ [સં૦] ઓછું. ૨ વિસ્તાર ૩ હદ, સીમા

આં, અ૦ આ ઠેકાણે; અઈ

આં, ન૦ ફદિયુ, જૈ.

આંઉં, અ૦ બસ, થયુ ૨ વારુ, હો

આંઉંસ, પુ૦ [આ૦] તોળવાનુ અઙ્ગરેજી એક માપ એક પૌણ્ડ–રતલનો સોળમો ભાગ (ગાધીને ત્યા) અથવા એક પૌણ્ડનો બારમો ભાગ (વૈદ, મોતી ઝવેરીને ત્યા)

આંક, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક] સઙ્ખ્યાની નિશાની, આ કડો–૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે ૨ સઙ્ખ્યાના ગુણાકારના વર્ગ, જેમકે વીસ આક ૩ ભાવ, મૂલ–સઙ્ખ્યા રૂપે જેમકે સાકળાના સોનાનો ૧૭ નો આંક પડે છે. આંખપાડવો–મૂલ નક્કી કરવુ, કિમ્મત ઠેવી ૪ નિશાની, ચિહ્ન ૫ સુમાર, અડસટ્ટો, એસ્ટિમેટ ૬ [સં૦ અક્ષ] ગાડીની નીચે જે લામ્બા લાકડાને બેહુ છેડે પૈડા ભેરવેલા હોય છે તે, ધરી, આંસ. સ્ત્રી૦ આકચાળણી–આકે ચાળેલો લોટ.

આંકચાળણી, સ્ત્રી૦ ચાળવાસારુ જે થાળીમાં ઝીણા કાણા હોય છે તે

આસો, પુ૦ આશ્વિન. 'આસો માસો શરદ પુનીમની રાત જો'

આસોપાલવ, પુ૦ [સં૦] અશોક એ નામનુ ઝાડ, એની ઘટ્ટ છાયા ઘણી રળિઆમણી લાગેછે.

આસ્કન્દ, પુ૦ એક જાતનો કન્દ

આસ્તરણ, ન૦ [સં૦] પાથરવુ-બિછાવવુ તે ૨ પાથરેલી અથવા બિછાવેલી જે વસ્તુ તે-સાદડી, સેતરંજી, બિછાનુ વગેરે

આસ્તિક, વિ૦ [સં૦] જગતને કરનાર પરમેશ્વર છે એમ માનનાર પરમેશ્વરને અને ભવિષ્યસ્થિતિને જે સત્ય માનેછે તે—**અસ્તિ-છે એ** ઉપરથી (એનુ ઉલટુ નાસ્તિક)

આસ્તિક્ય, ન૦ [સં૦] આસ્તિકપણુ

આસ્તે, અ૦ [ફા૦ આહેસ્તે] હળવે, ધીમે, ધીરજથી, ઘણી દોડથી નહિ

આસ્થા, સ્રી૦ [સં૦] આસકિત, પ્રેમથી વળગી રેવું તે ૨ ભાવ, વિશ્વાસ

આસ્થિક, વિ૦ [સં૦] આસ્થાવાળુ, ભાવિક

આસ્પદ, ન૦ [સં૦] જગા, ઠેકાણુ

આસ્ફોટણ-ન, ન૦ થાબડવું, પોતે હાથે ઠોકવુ 'આસ્ફોટણ સ્કન્ધ કીધુ શ્રીહરી'–(પે૦ ૬૦).

આસ્ય, ન૦ [સં૦] મુખ, વદન

આસ્વાદ, પુ૦ [સં૦] રુચિ, સવાદ, ગળકો, રસ.

આંહ અ૦ અહીયાં ૨ નહિ, ના

આહલેકરમ, પુ૦ [ફા૦] મેહેરબાની કરો સાહેબ

આહલેકાર, પુ૦ [ફા૦] કારભારી.

આહા-હા !, અ૦ આશ્ચર્ય, દુ ખ, ઈ૦ની સૂચના કરનારો શબ્દ

આહાર, પુ૦ [સં૦] જે ખાવાનુ તે, ભોજન, ભક્ષણ ૨ ખાવાનુ માપ (એને ખાવાનો આહાર ઘણો છે)

આહારી, વિ૦ [સં૦] આહાર રાખનાર-ફ્લાહારી એટલે ફ્લાદિકનો આહાર રાખનાર, મત્સ્યાહારી-માછલા વગેરે ખાનાર

આહીર, પુ૦ [સં૦ આભીર] ગોવાળિયાની જાત, ગોવાળિયો, ગ્વાલ, ગોપ

[આ]હીરડાં, ન૦ આહીર જાતિનાં માણસ (કવિતામા)

[આ]હેડી-રડી, સ્રી૦ આહીર-ભીલ વગેરેની સ્ત્રી 'માખી મધનો સઞ્ચય કરે, પણ આહેડી લુટી સાંચરે'

આહુતિ, સ્રી૦ [સં૦] અગ્નિમા હોમવાની જે વસ્તુ તે ૨ હોમવુ તે

આહેડી, પારધી.

આહ્નિક, ન૦ [સં૦] ધર્મસમ્બન્ધી કરવાનુ નિત્યકર્મ

[આ]હ્લાદ, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય સાથે જે આનન્દ તે.

અ[…] [illegible] શબ્દ, કલ્લોલ

અળાછ, સ્રી૦

અળેતી, સ્રી૦

[…] ફળૂ હોય તે.

આહુવત, હજામ, ધોબી વગેરેને બાર માસના કામ બદલ આપવાનો ઠરાવ.

આળ, ન૦ વાક ન છતા વાક છે એમ જે કેવુ તે, તોહોમત, બટ્ટો, વગર કારણે દોષ બોલવો તે, જૂઠાનો. આળ મુકવુ-ચડાવવુ. મિથ્યાભાસ, ઓઠુ, નિમિત્ત, વસ્તુત નહિ પણ માની લીધેલુ કારણ-'અખા અજાણ્ય બોલે આળ' ૨ અટકચાળુ-'વળી વાનરના પુછ ઝાલે આળે રે'

આળપમ્પાળ, વિ૦ મિથ્યા, ફોગટ

આળય, આલય.

આળવાળ, પુ૦ ક્યારો

આળસ, ન૦ [સં૦ આલસ્ય] ઉદ્યોગ કરવાનુ મન ન થવુ તે. ૨ મન્દ સ્થિતિ, સુસ્તી આળ આવવુ-કરવુ-થવુ. આળસ ખાવુ-બગાસુ ખાવુ.

આળસવું, ક્રિ૦ અ૦ બન્ધ રેવુ, અટકી પડવુ 'તે ત્યાં જતો આળસ્યો' ૨ મટવુ, ટાળવુ, જતુ રેવુ.'આળ પપાળ જેને આળસ્યુ, સમ દૃષ્ટિ સમજ્યા તે સમુ' (અખો)

આળસીજવું, ક્રિ૦ સ૦ દિલ ન લાગેથી કામ કરવુ બન્ધ રાખવુ.

આળસુ વિ૦ આળસવાળુ-થી ભરેલુ

આળી, સ્રી૦ સોનીની અઙ્ગીઠી (સગડી) એટલીમા જે લામ્બી ગોખલી હોય છે તે. ૨ **વિ૦** બીજા શબ્દની સન્ધીમા બોલાતો શબ્દ. વાળી, 'લોહીઆળી' ૩ જરા અડવાથી કે ઘસાવાથી ઘણી નરમ ને રોગી થયેલી શરીરની જગા 'આળી ચામડી' ૪ ભીનાસવાળી, સુકી નહિ પણ લીલુ.

આળીગાળું, વિ૦ અટકચાળુ—'વારો રે જસોદા મૈયા કહાનને, આળીગાળો આમ કરે છે'

આળીજવું, કસણુ, ઝીણુ આવવુ.

આળું, વિ૦ વાળુ, ભરેલુ-એ પ્રત્યય શબ્દની પાછવાડે લાગેછે સુખાળુ, ઊંઘાળુ ૨ જરા અડક્યાથી પણ દુખ થાય તેવુ થઇ ગયલુ-(જ્યા દરદ હોય તે ઠેકાણુ) ૩ લીલુ; 'આળુ ચામડુ' ૪ ભિનાશવાળુ, સૂકુ નહિ પણ તાજુ

આળે, આલય. (કવિતામા).

આળેખવું, ક્રિ૦ સ૦ આકવુ; ચિતરવા-[…]રવા-લખવાનુ ઓઠુ કરવુ, સાદુ ચિતરવુ.

આળોટવું, ક્રિ૦ અ૦ સુતા સુતાં એક [બાજુ]થી બીજે ઠેકાણે એમ ગબડ્યાં-લોટવા કરવુ.

ઇ.

ઇ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો ત્રીજો મૂળાક્ષર

ઇ, અ૦ [સં૦] ક્રોધ, દયા, દુ ખ વગેરેની સૂચના કરનારો શબ્દ

ઇંચ, પુ૦ [અં૦] ત્રણ જવને પાસપાસે ઉભા મુકેથી જે લમ્બાઈ થાય તેટલુ માપ, ફુટનો બારમો ભાગ

ઇંચવું, ખાવું.

ઇંજનેર, પુ૦ [અં૦] હિસાબ, સજ્ઞા અને નકશા, એ ત્રણ સમ્બન્ધી જેને માહીતી હોય તે

ઇંટિયાણ મળવું, ક્રિ૦ કકલાણ મચી રેવુ

ઇટ્ટી, સ્ત્રી૦ દોસ્તી તોડવી તે, ઉચ્યુ મન કરવુ–બેસવુ તે, કટ્ટા.—(અલ, તારી સાથે ઇટ્ટી–એમ છોકરાંઓ બોલેછે)

ઇઠ્ઠોતેર, વિ૦ સાત વખત દશ અથવા સિત્તેર અને આઠ,૭૮

ઇઠ્ઠ્યાસી, અઠ્ઠ્યાસી

ઇડા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાડની કુડ્ડી ઉપરનુ જે હાડકુ ત્યાંથી તે માથાલગી હવાને જવઆવ કરવાના જે ત્રણ રસ્તા કલ્પ્યાછે તેમાનો એક. નાભિચક્ર–દૂટી આગળથી ઉત્પન્ન થતો શ્વાસ નાકની વાટે બાર પડેછે તે જો જમણા નસકોરા તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો ઇડા નાડી જોરથી ચાલતી કેવાય, છે–ડાબાં નસકોરા તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો **પિંગલા** નાડી જોરથી ચાલતી કેવાયછે અને બન્નેમાથી સરખી રીતે નિકળતો હોય તો **સુષુમ્ણા** નાડી ચાલેછે એમ કેવાયછે–એ ત્રણ **સરોદાની** નાડી કેવાયછે ૨ પૃથ્વિ ૩ ગાય.

ઇડીપીડી, સ્ત્રી૦ જે ભીજવેલી રાખોડીની ગોળીઓ વરવહુના ઉપરથી (નજર ન લાગે તેટલાસારુ) ઉતારી આજુબાજુએ ફેંકી દેવામા આવેછે તે, લગનમાં ડોસી શાસતરની એક વેમી રીત.

ઇત, અ૦ [હિં] અહીયાં; આ જગાએ, આણીકોર.

ઇતબાર, પુ૦ [આ૦] ભરોંસો, વિશ્વાસ, પતીજ, ખાતરી

ઇતબારી, વિ૦ [આ૦] ઇતબારવાળુ; ભરોંસાદાર, વિશ્વાસુ, પતીજ–ખાતરીનુ.

ઇતમામ, પુ૦ [આ૦] ખટલો; સવારી; લાયકી. પર- ... જે સાથે રાખેલા માણસ, ઘોડાં વગેરે સામગ્રી તે; અસબાબ, સરસરંજામ.

... વિ૦ [સં૦] બીજુ; અન્ય. ૨ જુદુ, દુરનુ

... , પતરાજી, ફૂલાસ ૨ છેલાઈ.

...રાજી, સ્ત્રી૦ [આ૦] નાખુશી, ગેરમેહેરબાની ૨ આપવડાઈ, ગર્વ

ઇતલાખ, વિ૦ [આ૦] જુદુ, છુટુ એ બોલ ફોજના સિપાઇયોને લાગેછે ઇતલાખ સિપાઈ અને સરંજામ સિપાઈ–ઇતલાખ સિપાઈઓને સરકારી ખરચે મોટા મોટા સરદારો પોતાની પાસે રાખેછે સરંજામ સિપાઇયોનો ખરચ તેઓને આપેલી જમીનની પેદાશમાંથી ચાલેછે.

ઇતસ્થિત, અ૦ [સં૦] અહી તહી

ઇતિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે પૂરું થયુ–છેડો આવ્યો એવુ જણાવનારો જે શબ્દ તે, સમાપ્તિબોધક શબ્દ ઇતિશ્રી થયું એટલે પૂરુ–સમાપ્ત થયુ

ઇતિફાક–ત્તિફાક, પુ૦ [આ૦] બનવુ–થવુ તે, બનાવ

ઇતિહાસ, પુ૦ [સં૦] દેશ, રાજ્ય લોક ઉપર જે જે ગુજરયુ હોય તે તે બનાવોની જે લખેલી અથવા ધ-શપરંપરા મોડે ઉતરતી આવેલી કથા–હકીકત તે, તવારીખ, ખબર, બયાન, પ્રાચીન વૃત્તાન્ત ૨ કોઇ પણ બાબતનુ વિગતવાર કેવુ તે

ઇતિહાસરૂપ, વિ૦ [સં૦] ઇતિહાસના આકારમા હોય તેવુ; ઇતિહાસ સરખુ

ઇત્યાદિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે બીજાં પણ, વગેરે, એ આદિ લઇને

ઇત્યાદિક, વિ૦ એ પ્રમાણે બીજા પણ હોય તે.

ઇદડાં, ઢોકળાં.

ઇદરતિદર, અ૦ [હિં૦] અહી તહી.

ઇનકાર, પુ૦ [ફા૦] ના પાડવી–કેવી તે, ના, નિષેધ.

ઇનશાલ્લા તાલ્લા, [આ૦] જેમ બુલન્દ ખોદાની મરજી હોય તેમ, જેવુ ખોદાનુ ચાવું, ઇશ્વિરેચ્છા.

ઇનસાન, ન૦ [આ૦] આદમી, માણસ, માણસજાત

ઇનસાનિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આદમીયત, માણસાઈ, ભલમનસાઈ, વિવેક

ઇનસાફ, પુ૦ [આ૦] જેને જેટલુ ઘટતુ તેને તેટલુ અપાવવાની જે સારી ચાલ–ફરજ તે, અપક્ષપાત; નહિ જે તરફદારી તે, ન્યાય ૨ વાજબીપણું, સાચવટ, પ્રમાણિકપણું ૩ સરકારમાં જે હરકોઈ કામની તજવીજ ચાલે તે ૪ ચુકાદો; ફેસલો

ઇનસાફી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઇનસાફ કરવાની જે રીત તે ૨ વાજબીપણુ

ઇનામ, ન૦ બદલામાં પાછુ કામ કરવાની અથવા કંઈ લેવાની કબુલાત કરાવ્યા વના એકદમ ખુશી થઇને જે આપી દીધેલુ તે, ગરાસ, ભેટ, બક્ષીસ, જમીન, ઘર, માલ વગેરે.

ઇનામઇજાફત, ન૦ એકાદુ કામ કરેથી આપેલા ઇનામમાં જે વધારો કરી આપવો તે

ઇનામદાર, વિ૦ જેને ઇનામ મળેલુ હોય તે, ઇનામનો ભોગવટો કરનાર.

ઇનામી, વિ૦ ઇનામવાળુ–સમ્બન્ધી, ઇનામ દાખલ હોય તે. મારી–ઇનામમા મળેલી (જમીન)

ઇનાયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] મેહેરબાની, માયા, કૃપા. ૨ પ્રીતિની નિશાનીમા આપેલુ જે બક્ષીસ તે

ઇન્કમટાક્સ, પુ૦ [અં૦] કમાઈ ઉપર જે સરકારી કર તે.

ઇન્ડિયા, સ્ત્રી૦ [અં૦] હિન્દુસ્તાન.

ઇન્તિખાબ, પુ૦ [આ૦] સાર, તાત્પર્ય, ટૂંકામાં જે મતલબ તે.
ઇન્તિજાર, વિ૦ [આ૦] આતુર; અધીર; આરજુ-મન્દ, આશાતુર.
ઇન્તેજામ, [ફા૦] બન્દોબસ્ત ગોઠવણ.
ઇન્તિજારી, સ્ત્રી૦ આતુરતા, અધીરાઈ; આતુર ઇચ્છા.
ઇન્તેજાર, ઇન્તિજાર.
ઇન્દિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી.
ઇન્દિવર, ન૦ [સં૦] આસમાની રંગનું જે કમળ ફુલ તે; નીલકમળ, નીલોત્પલ-એ સૂરજથી પ્રફુલ્લિત થાય છે.
ઇન્દુ, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર; ચાંદો.
ઇન્દુવાર, પુ૦ સોમવાર.
ઇન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] દેવતાઓનો રાજા, સ્વર્ગનો અધિપતિ. ૨ રાજા, મુખ્ય-જેમકે મૃગેન્દ્ર, કપીન્દ્ર ઇ૦
ઇન્દ્રગોપ, પુ૦ [સં૦] પહેલે વરસાદે જે રાતાં રાતાં જીવડાં જમીનપર પેદા થઈ ઉભરાયછે તે.
ઇન્દ્રચાપ, ન૦ [સં૦] ઇન્દ્રધનુષ્ય
ઇન્દ્રજવ. પુ૦ એક જાતનાં કડવા બીયાં; આપધિ
ઇન્દ્રજાળ, સ્ત્રી૦ ન હોય તે દેખાય તે હોય તે ન દેખાય ઇત્યાદિ ચમત્કાર દરશાવનાર મન્ત્રવિદ્યા, જાદુ. ૨ માયા, છળ; જુઠું પણ અદ્ભુત દેખાવું તે
ઇન્દ્રધનુષ્ય, ન૦ [સં૦] વરસાદનાં ટીપામાં સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી આકાશમા જે રંગીન કમાન-ધનુષ્ય દેખાય છે તે—એ ધનુષ્ય સવારે પશ્ચિમ દિશાએ અને સાંજે પૂર્વ દિશાએ જણાયછે.
ઇન્દ્રનીલ, પુ૦ [સં૦] નીલમણી, લીલમ
ઇન્દ્રવજ્રા, (વૃત્ત) ન૦ [સં૦] ચરણમા અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવુ વૃત્ત-(તતજ, ગગ)
ઇન્દ્રવાણુ-વાયણું, ન૦ [સં૦ ઇન્દ્રવારુણ] એક જાતનુ બહારથી સુન્દર દેખાતુ પણ ખાતા અતિસેં કડવુ લાગતુ ફળ ૨ ફુટડું પણ દુર્ગુણી માણસ
ઇન્દ્રાણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇન્દ્રની સ્ત્રી
ઇન્દ્રાયુધ, ન૦ ઇન્દ્રધનુષ્ય. ૨ વરસાદની કમાન-જુદા જુદા રંગની આકાશમા દેખાય છે તે
ઇન્દ્રાસન, ન૦ [સં૦] ઇન્દ્રનુ સિંહાસન
ઇન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે જે શકિતવડે બારના પદાર્થનુ જ્ઞાન થાયછે તે તે. ૨ શરીરના જે દ્વાર-રસ્તે-અવયવે બારના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે દ્વાર-રસ્તો-અવયવ ઇન્દ્રિયો બે પ્રકારની ગણાયછે, **જ્ઞાનેન્દ્રિય** અને **કર્મેન્દ્રિય. જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં** ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ) અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક) અથવા અડકવાની, જોવાની, સાંભળવાની, ચાખવાની અને સુંઘવાની ઇન્દ્રિયો આવી. એ એકેકી ઇન્દ્રિયોનો એકેકો વિષય છે તે આ સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, રસ અને ગન્ધ, એ પ્રમાણે છે. **કર્મેન્દ્રિયમાં**-વાગિન્દ્રિય (મોઢુ), હસ્તેન્દ્રિય (હાથ), પાદેન્દ્રિય (પગ), ગુદેન્દ્રિય (ઝાડાની વાટ) અને ઉપસ્થેન્દ્રિય (પિશાબની વાટ) એ આવી કેટલાક વિદ્વાન એ દશમા **મન** મુકીને અગિયાર ગણેછે. વળી કેટલાએક વિદ્વાનો ઇન્દ્રિયના ત્રણ વર્ગ કરેછે જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને અન્તરિન્દ્રિય **અન્તરિન્દ્રિયમાં**-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર. ૩ જે અવયવે મૂત્રાય છે અથવા પિશાબ થાયછે તે. ઉપસ્થેન્દ્રિય.
ઇન્દ્રિયગમ્ય, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયગોચર.
ઇન્દ્રિયગોચર, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિય પોચી વળે તેવુ, જ્ઞાન પામી શકાય તેવું
ઇન્દ્રિયજિત, વિ૦ [સં૦] જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી હોય તે; મન મારેલુ-મારી જાણતુ હોય તે.
ઇન્દ્રિયદમન, ન૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયને જીતવી-વશ કરવી તે, મન મારવુ તે, ઇચ્છા તોડી પાડવી તે
ઇન્દ્રિયનિગ્રહ-નિયમ, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયદમન.
ઇન્દ્રી, [સં૦ ઇન્દ્રિય].
ઇન્દ્રીજુલાબ, પુ૦ વારે વારે અને ઘણુ મુત્રાય તે ૨ વારેવડીયે ઘણો પિશાબ થાય તેવુ જે ઓસડ તે.
ઇન્ધણા, બાળવાનાં લાકડાં.
ઇન્ધન, ન૦ [સં૦] બાળવાનાં લાકડા. ૨ બળતણ
ઇન્સ્પેક્ટર, પુ૦ [અ૦] તપાસ કરનાર, ઉપરી.
ઇફ્તે, અ૦ આ તરફ; આણીમેર
ઇબ્ને અમીર, પુ૦ [ફા૦] અમીરનો છોકરો.
ઇબાદત, સ્ત્રી૦ [આ૦] પૂજા, ભજન; ભક્તિ; બન્દગી
ઇબારત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બોલવા લખવાની ધપ-રીતિ-તરેહ-જુક્તિ.
ઇભ, પુ૦ [સં૦] હાથી. ગજ
ઇભાનન, પુ૦ [સં૦] ગણપતિ
ઇમ, એમ.
ઇમલો, પુ૦ અમલો.
ઇમાન, ન૦ ભાવ, વિશ્વાસ, ધર્મ ઉપર જે આસ્થા તે. ૨ ધર્મ; દીન; ૩ સાચવટ; પ્રમાણિકપણુ
ઇમાનદાર, વિ૦ ઇમાનથી વેવાર ચલાવનાર, પ્રમાણિક, વિશ્વાસુ
ઇમાનદારી, સ્ત્રી૦ પ્રમાણિકપણું, સાચવટ.
ઇમાની, વિ૦ ઇમાન ઉપર રેનાર, વિશ્વાસુ, સાચું.
ઇમામ, પુ૦ [આ૦] ધર્મ સમ્બન્ધી કામકાજમા જે આગેવાન તે; કાજી, મુલ્લાં.
ઇમામદાંડગો, પુ૦ ધર્મનું નામ રાખી મોટી લુચ્ચાઇ કરનારો; ધરમની પણ તમા ન રાખી અતીસ પાપનુ કામ કરનારો.

ઇમારત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બાંધવુ-ચણવુ તે, બાંધણી ૨ પથ્થર, ચુનો, ઈટ, મટોડી, લાકડુ વગેરે સાધનોથી બાંધેલુ જે મોટુ ઘર તે; કિલ્લો, હવેલી ૩ જુકિત; તદબીર

ઇયળ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ઝીણો લાંબો લીસો કીડો—અનાજ શાક વગેરેમાં હોય છે.

ઇયા, અ૦ યા; અથવા.

ઇયાદ, યાદ.

ઇયાદગારી, યાદગારી.

ઇયાદદાસ્ત, યાદદાસ્ત.

ઇયાદી, યાદી.

ઇયાને, યાને.

ઇયાર, યાર.

ઇયારબાજ, યારબાજ.

ઇયારી, યારી.

ઇયાહુદી, યાહુદી.

ઇયાળ, અયાલ.

ઇરશા-શ્યા, ઈર્ષા.

ઇરાદો, પુ૦ [ફા૦] મનની ધારણા, મનસુબો, વિચાર, ઉદ્દેશ

ઇરાની, વિ૦ ઇરાન દેશ સમ્બન્ધી.

ઇલકાબ, પુ૦ [આ૦] કાગળપત્તરમા લખવાનો એકાદો મોટો ખિતાબ, યોગ્યતામાન. ૨ સરકાર-રાજા તરફથી આપવામાં આવેલી પદવી.

ઇલમ, પુ૦ [આ૦ ઇલ્મ] હરકોઈ વિદ્યા, શાસ્ત્ર, કળા. ૨ મેલી વિદ્યા, જાદુ ૩ ઇલાજ, તજવીજ.

ઇલમી વિ૦ ઇલમ જાણનાર, કાબેલ, હોશિયાર ૨ ભુવો, ગુણી.

ઇલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ

ઇલાકો, પુ૦ રાજ્યકારભાર કરવો સુતરો પડે તેને માટે કરેલો રાજ્યનો વિભાગ રૂપ જે પ્રદેશ તે. ૨ તાબો; ધણીપણુ

ઇલાચો, અલેચો.

ઇલાજ, પુ૦ [આ૦] ઉપાય, તજવીજ, યુક્તિ, જેથી કંઈ કામ પાર પડે તે રીત ૨ ઓસડ, દવા.

ઇલાયચી, એળચી. ૨ એક જાતની ડાંગર

ઇલાયચો, અલેચો.

લાયજી, હોળીમા રમવાને કરેલુ પુતળુ

લેક્ટ્રિક ટેલીગ્રાફ, પુ૦ [અ૦] વિજળીની મારફતે મોકલાતો સન્દેશો, તારમા મોકલેલી ખબર.

લેક્ટ્રિસિટિ, સ્ત્રી૦ [અ૦] વિજળી, વિદ્યુત, ૨ વિજળીથી થતા બનાવોનુ જ્ઞાન આપનારી વિદ્યા.

, **અ૦** ધિક્કાર સૂચક શબ્દ

ક, **પુ૦** [આ૦ ઇશ્ક] એકાદી વસ્તુ અથવા એકાદાં કર્મ ઉપર અતીસે ચાયના તે. ૨ સ્ત્રીનો પુરુષને માટે ને પુરુષનો સ્ત્રીને માટે જે ઉભરાતો પ્રેમ તે ૩ સ્ત્રી પુરુષનો રતિસમ્બન્ધ, સમ્ભોગ; સોબત.

ઇશકબાજ, વિ૦ [ઇશ્કબાજ] પ્રેમી, રસિક ૨ છિનાળવો, રણ્ડીબાજ.

ઇશકબાજી, સ્ત્રી૦ પ્રેમરમણ ૨ રણ્ડીબાજી

ઇશકપેચ, એક જાતનુ ફૂલ-ઝાડ

ઇશકી, વિ૦ સૌન્દર્ય ભોગી, શોખી; કોડીલુ ૨ છેલ, ફક્કડ; ઇશકી ટટ્ટુ, ઇશકબાજ.

ઇશારત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એકાદા છાનાં ચાળાથી ચેતવવુ તે, સઙ્કેત, સાન ૨ ચિહ્ન, નિશાની (ખબર આપવાને)

ઇશારો, પુ૦ [ફા૦] સઙ્કેત, સાન ૨ સક્ષેપમા મર્મ જણાવવો તે

ઇષ્ટ, વિ૦ [સં૦] વાલુ, પ્યારુ ૨ ઇચ્છેલુ, ધારેલું ૩ અનુકૂલ, મેહેરબાન

ઇષ્ટદેવ, પુ૦ [સં૦] જેનાપર આસ્થા બેઠી હોય તે કુળદેવ.

ઇષ્ટમિત્ર, પુ૦ [સં૦] વાલો મિત્ર, પરમસ્નેહી.

ઇષ્ટરાશિ, સ્ત્રી૦ [સ૦] ખોટી ધારેલી-કલ્પેલી સઙ્ખ્યા ઉપરથી ખરો ઉત્તર કાડવાની એક રીતિ—અઙ્કગણિતમાં

ઇષ્ટાપત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છેલુ પ્રાપ્ત થવુ તે

ઇષ્ટિ૦ સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ પણ હોમ-યજ્ઞ કરવાની અથવા બલિદાન-ભોગ આપવાની ક્રિયા

ઇસ્કામત, સ્ત્રી૦ માલ મિલ્કત

ઇસબગોળ, પુ૦ [ફા૦] એક જાતના બિયા-ઓસડ દાખલ વપરાયછે

ઇસમવાર, કોમવાર, કોમ પ્રમાણે ૨ જનવાર, માણસ પ્રમાણે

ઇસવી, વિ૦ ઇસુ સમ્બન્ધી. ઇસવીસનનો આરમ્ભ ઇસુ ચાર વર્ષનો હતો ત્યારથી ગણાયછે.

ઇસારત, સ્ત્રી૦ ઇશારત.

ઇસારો, પુ૦ ઇશારો

ઇસ્કુરુ, પુ૦ [અ૦] ગોળ ફેરવાતો જે ખાલો-આકડો તે ૨ ચાપવા-દાબવાનો જે સાચો તે

ઇસ્કોલ, સ્ત્રી૦ [અ૦ સ્કૂલ] નિશાળ

ઇસ્ટાકિંઞ, ન૦ [અ૦] પગે પેરવાના મોજા.

ઇસ્ટેટ, ન૦ [અ૦] સ્થાવર મિલકત-ઘર જમીન વગેરે

ઇસ્તલાહ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભાષાની ખાસ રુઢિ; શુદ્ધ ચાલુ રીત, ખાસ ધપ-ચાલ ૨ મિસલ, ઉપમા

ઇસ્તેહાર, ન૦ [આ૦] જાહેર-મશહુર થવુ તે

ઇસ્ત્રી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગારા ભરેલી જાળીવાળી લોડાની જે પેટી હાર ભરેલા આલાલીલા કપડા ઉપર ફેરવેછે તે—એનુ તળિયુ પિત્તળનુ હોય છે—ઇસ્ત્રી કરવી

કેવાય છે ઇસ્ત્રીનાં કપડા એટલે ઇસ્ત્રી ફેરવેલી-કરેલી એવા કરચલી વનાના સાફ ને અક્કડ કપડાં

ઇસ્પિતાલ, સ્ત્રી૦ [અ૦] જ્યા દરદીને મફત દવા મળે, તેની તપાસ થાય અને તેને રેવાનુ મળે તે ઠેકાણુ; દવાખાનુ, ઔષધશાળા

ઇહાં, અ૦ અહીયાં, આ જગામા, આ તરફ, આ બાજુ

ઇંહે, અ૦ એની સાથે.

ઈ.

ઈ, પુ૦ [સં૦] ચોથો મૂળાક્ષર, બીજો દીર્ઘસ્વર

ઈ, અ૦ કોઇને ચીડવતી વેળા મોડાંમાંથી નિકળતો શબ્દ.

ઈક્ષણ, ન૦ [સં૦] જોવુ તે; નજર ૨ આંખ; ચક્ષુ, નયન.

ઈક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જોયલુ, દીઠેલુ.

ઈંટ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઇષ્ટિકા] ભીત-ફરો ચણવાને માટે ટીના ચોકલનો ચોખુણ ઘાટ કરી તડકે સુકવી અગ્નિમાં પકવી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ટેખાળો.

ઈંટકો, પુ૦ ઈંટનો કકડો; રોડું.

ઈંટડી, સ્ત્રી૦ ઈંટ.

ઈંટરડી, સ્ત્રી ઈંટ ૨ એક જાતનુ જિવડું

ઈંટારો-બો, પુ૦ ઈંટ ચૂનાનો થયલો જે પથ્થર તે. છારાંનું ટેપુ.

ઈદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મુસલમાનનો તેહેવાર.

ઈનમીન, વિ૦ આ એક ને તે બીજો એટલાં-માણસ વગેરે (છોકરાઓમાં વપરાય છે)

ઈનમીનસાડેતીન, વિ૦ ઘણાંજ થોડાં.-ત્રણ ચારથી વધારે નહિ તેટલાં-માણસ; જુજ, જોઇએ તે કરતાં ઓછાં

ઈપ્સિત, વિ૦ [સં૦] ઇચ્છેલું

ઈર્ષા-ઈર્ષ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકનુ સારુ જોઇને તેના જેવુ થવાનો-કરવાનો બીજાના મનમાં જે જોસ્સો થઇ આવવો તે; સરસાઈ, હોસાતોસી, દેખાદેખી; સ્પર્ધા, બરોબરી, ચડાચડી. ઈર્ષાના એ ઉપલા અર્થમાં સામાનુ સારુ દેખી તેમ કરવાનો ભાવ અને યત્ન હોય છે અને મત્સર, અદેખાઇમા સામાનુ ન સહન થતા તેનું ખરાબ કરવાનો ભાવ અને યત્ન હોય છે. ૨ મત્સર; અદેખાઈ; દ્વેશ.

ઈશ, પુ૦ [સં૦] મોટો ધણી-સાહેબ-શેઠ-સ્વામી, રાજા, ઇશ્વર, પ્રભુ. ૨ અમલ ચલાવનારો-કરનારો (ન્યાયાધીશ).

ઈશાન, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઐશાની] ઉત્તર અને પૂર્વ એ બે દિશાની વચમાની જે દિશા અથવા વચમાનો જે ખુણો તે ઈશાનકોણ. ૨ શિવ અથવા વિષ્ણુનું નામ

ઈશ્વર, પુ૦ [સં૦] જગત્કર્તા પ્રભુ; ૨ શિવ ૩ વિષ્ણુ ૪ સહુથી મોટો એ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે-જગદીશ્વર, રામેશ્વર, કવીશ્વર, યોગીશ્વર ઇ૦ તેમ ઈશ્વરકર્તૃત્વ, ઈશ્વરકૃતિ, ઈશ્વરકૃપા, ઇશ્વરદત્ત, ઇ૦ શબ્દોમા ઈશ્વર એટલે જગદીશ્વર.—ઉપર ચિઠ્ઠિ;—ઇશ્વરનો આધાર,—માથે રાખીને, ઇશ્વરનો ડર રાખીને, પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક;—ની ચિઠ્ઠિ, દૈવયોગે જે ખની આવે તે;—ની દોરી, આયુર્દાની દોરી,—ના ઘરનું, કુદરતી;—ના ઘરનું તેડું, મોત આવવુ તે,—ના ઘરનો ચોર, ઇશ્વરનો અપરાધી, પાપી,—ના હાથમાં દોરી, આ જગત્ જાણે નાટકશાળા છે, ઇશ્વર સૂત્રધાર છે, તે દોરી હલાવે છે તે પ્રમાણે જગતનાં પ્રાણી વર્તે છે તે પરથી;—ની હજુરમાં જવું, મરી જવુ,—ને ઘેર જઇ આવવું, મોતમાથી બચવું, મરણ પથારીમાથી ઉઠવું,—રે સારું જોયું, નઠારામાંથી સારુ થવુ

ઈશ્વરી, વિ૦ [સં૦] ઇશ્વરનુ-સમ્બન્ધી

ઈશ્વરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શક્તિ; માતા, લક્ષ્મી, સરસ્વતી ઇ૦

ઈશ્વરીનિયમ, પુ૦ ઇશ્વરે કરેલો જે નિયમ તે; કુદરતનો ધારો.

ઈશ્વરીન્યાય, પુ૦ [સં૦] ખરેખરો ઇનસાફ (જાણે ઇશ્વરેજ કરયો હોયની)

ઈશ્વરીપુરુષ, પુ૦ [સં૦] ઇશ્વરના જેવા ગુણો જેનામા હોય તે, અવતારી-અંશી પુરુષ ૨ ભોળો, ઓલિયો

ઈશ્વરેચ્છા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇશ્વરની જે ઇચ્છા તે

ઈસ, સ્ત્રી૦ ખાટલા—ઢોલિયાના જે આડાં ઊભા લાકડા તે અથવા એમાનુ એક ચાર પાયા ને ચાર ઈસ ખાટલાની લબાઇવાળા પાયામાં નાંખવાના બે લાકડા તે. નાના પોળાઇના લાકડાં તે ઉપળાં—ઉપળિયા કેવાય છે.

ઈસકોતરિયો-રો, પુ૦ ઘણાં ખાનાં હોય તેવી એક તરેહની નાની પેટી.

ઈસકોતરી, સ્ત્રી૦ નાની ખાનાવાળી પેટી

ઇસેસ, પુ૦ એક જાતનો ગુંદર, સેરીલોબાન

ઉ.

ઉ, પુ૦ [સં૦] પાંચમો મૂળાક્ષર; ત્રીજો હ્રસ્વસ્વર

ઉં, અ૦ દુઃખ કણ્ટાળાની સૂચના કરે છે. ૨ તમે કોછો તે ઠીક છે-હું સાંભળું છુ એ અર્થમાં

ઉઆં, અ૦ તરત જન્મેલાં છોકરાઓનુ જે રડવુ તે.

ઉગાણુ, પુ૦ પેડામાનો ફીલ

ઉંઘટ્ટું-ણસી, વિ૦ ઘણુંજ ઉંઘ્યા કરે તે; જેને બહુ ઉંઘવાની ટેવ હોય તે ૨ એદી, સુસ્ત; આળસુ.

ઉંઘવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘવાળી હાલતમા હોવુ, ઊંઘ લેવી, નિદ્રા કરવી ૨ ભમરડાનુ ગુંજ થવુ

ઉંઘાખણું, વિ૦ ઉંઘટ્ટુ-ણસી

ઉચકવું-લવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચે પડેલુ ઉઠાવવું-ઉપર લેવું. ૨ ઉપરનો ભાર ઝિલવો, તોળી રાખવુ

ઉંચાઈ, સ્ત્રી૦ સપાટીની ઉપરની જે ઉભી લમ્બાઈ તે; તળિયાથી તે ટોચ સુધીનુ માપ.

ઉચાણ, ન૦ ઉચાઈ. ૨ ઊંચી જગો, ટેકરી

ઉજણી, સ્ત્રી૦ ઉજવુ તે. ૨ ઉજવાની રીત, ઝાડો-પીછી, ઉજણી નાખવી.

ઉંજવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિકણી વસ્તુ ઘાલી અન્દર સઘળે ફેરવવી (પૈડામાં તેલ ઉજવુ). ૨ મન્ત્ર ભણી પીછી વતે વા નાખવો-ઉપર હેઠળ ઝાપટવું (ગુણી ઉજેછે) ૩ મન્ત્ર ભણી દરદ ઉપર લોઢું ફેરવવુ (ધાવરુ ઉંજવું)

ઉટકટો, પુ૦ પીળા ફુલનો કાટાવાળો એક છોડ

ઉટડી, સ્ત્રી૦ ઉટની માદા. ૨ ઘડવાના કામમા આવતુ સોનીનુ કાસાનુ એક ઓજાર

ઉટવૈદું, ન૦ ગ્રન્થ ભણ્યા વિના જે ઉપરચોટિયુ વૈદુ કરવુ તે, વગર આવડતે વૈદ કેવડાવવું તે.

ઉટાટિયું, ન૦ બાળકને આંકડી ને ઉધરસ આવ્યાં કરે તે રોગ.

ઉટિયાજીરું, ન૦ એક ઔષધિ

ઉડળ, સ્ત્રી૦ બાથ. "જેને ચાલે ધરતી ધ્રુજે, આભ ઊંડળમા ભરતા, જેની ફુંકે પર્વત ફાટે, તે નર દીઠા મરતા" (પ્રીતમ)

ઉડળગુંડળ, ગોળો પિંડાળો, ગોટાપોટા. "વાંકુ મુખ ને મસ્તક મોટું, પાઘડી ઉડળગુડળ" નળાખ્યાન

ઉંડું, વિ૦ ઉણ્ડું.

ઉઢણ, ઉંઢણી.

ઉઢણિયાં, ન૦ જ્યાંથી શિગડા ફુટવાનાં હોય તે—ઉપડેલો ભાગ-માથાનો (વાછરડો ઉઢણિયા મારે છે)

ઉઢણી, સ્ત્રી૦ લુગડા-ઘાસનો જે વીટો ગોળ વાળેલો પ્રથમ માથા ઉપર મુકી તેના ઉપર બૈરાંઓ પાણી ભર્યાં વાસણ મુકે છે તે

લિયું, ન૦ ઉઢણિયુ

ઉઢાણિયું, ન૦ ઉઢણિ.

ઉંદર, પુ૦ [સં૦ ઉન્દુરુ] એક જાતનુ ચાર પગનુ રુવડ પ્રાણી-એ ઘરો, વાણના ભણ્ડારમા રેછે-અનાજ ખાય છે, કપડા કાગળ કરડે છે.

ઉંદરકરણી, સ્ત્રી૦ ૧ વનસ્પતિનું નામ. ૨ ઉંદરની પેઠે ધીમે ધીમે—ફોળી ફોળી—નુકસાન કરવુ તે.

ઉંદરડી, સ્ત્રી૦ ઉંદરની માદા.

ઉંદરવાઈ, સ્ત્રી૦ ઉંદર પકડવાનુ પાજરું

ઉંદરિયો, ન૦ ઉંદરના જેવ—નુકસાન કરનારું. ૨ ઉંદર

ઉંદરી, સ્ત્રી૦ માથા ઉપર જે ફોલ્લી ફોલ્લી હોય ને ખજવાળેથી ધોળો ભૂકો નિકળે તે

ઉધ, ઉધ. ગાડાનાં ધરીમાથી હડા (હણ્ટડા) સૂધી લબાયલા બે લાકડાં હોય છે તે.

ઉંધણિયાં, ઉંઢણિયાં.

ઉધાંધળું, વિ૦ ઝાખુ 'આજનો દીન ઉધાધળો'

ઊધયું, ન૦ ઉબડિયું.

ઉફાયલું, વિ૦ જરીક ઊનુ-ગરમ (પાણી)

ઉફાળું, વિ૦ ઊંફવાળુ-આપનારુ, થોડુંક ગરમ.

ઉબડિયું, ઉબડિયું.

ઉંબર-રો-મરો, પુ૦ બારણાની બે ઉભી બારશાખોની વચમાંનુ જમીન સાથે બેસાડેલુ જે પાટીયુ તે. ૨ આંગણુ; ઘરનો આગલો ભાગ. ઉબર ઓળઙ્ગવો "ઉબર તો ડુઙ્ગર થયારે, પાદર થયાં પરદેશ"

ઉબર, ઉમરો; ગુલ્લરનુ ઝાડ

ઉંબરટ, ઉબર-સર 'ઉબરટે બેસી લઘુશઙ્કા કરે'

ઉંબરી૦ સ્ત્રી૦ ઉંબરાને બે છેડે—બારશાખની તળે જે ટોલ્લાને આકારે નાનો લાકડાનો બારશાખનો અવયવ હોય છે તે.

ઉકટવું, ક્રિ૦ ઉટકવું, અજવાળવું, માજવું; સાફ કરવુ.

ઉકટામણી, પરણ્યા પછી માંડવાંને દાડે કે ગલાલ રમવાને દાડે વરનો ગોર બેહુ પક્ષના પૂર્વજો વગેરેના નામનો જે કાગળ વાચે છે તે

ઉકડો, પુ૦ કોઈ વસ્તુની દરરોજની ખરીદીનું નાણુ રોજરોજ ચુકવી આપ્યાને બદલે કોઈ મુદતસર એકદમ ચુકવી આપવાનો ઠરાવ કરી રોજ રોજ તે વસ્તુ લયા કરવી એવો વેચનાર સાથે જે બન્દોબસ્ત તે, રાતમ (દુધ, પાન, ફૂલ વગેરેનો ઉકડો)

ઉકરડો-ચડો-રડો, પુ૦ [સં૦ ઉત્કર] છાણ પૂજાનો ઢગલો—જ્યા કચરો એકઠો થયા કરે તે ઠેકાણુ. ૨ કોઈ પણ ગન્ધ-વાસ મારતુ ઠેકાણુ, નઠારી જગા.

ઉકરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઉકરડો-રડો. ૨ **ઉકરડીનોતરવી.** જનોઈ લગનમા બૈરાઓ ગાતાં ગાતા ઉકરડા આગળ પાણી છાટી પાપડ, પુરી, સોપારી પૈસો મૂકે છે ને મૈથારી—વહુવારુ ઉચકી લે છે ને એ વેળા સહુ પેલીને હડે હડે કરે છે

ઉકલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓળખાવું, વચાવુ; સમજાય તેવુ હોવુ (અક્ષર ઉકલતા નથી) **ઉકલાવું,** એની મેળે ઉકલવુ. ૨ અકળાવુ.

ઉકળવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણી અને પાણી જેવા પદાર્થે ઘણુ ગરમ થવુ, ખળખળ શબ્દ થાય તેવુ હુનુ થવું. ૨ કામ થવુ (તેનાથી કંઈ ઉકળવાનુ નથી).

ઉકળાટ, પુ૦ ગરમી-તાપથી થતી જે અકળામણ તે; અપ્રાઈ જવું તે; ઘામ

ઉકાંશી, જેમ તેમ; "ઉર્વશીને ઉકાંશી ઉકાડી," પ્રે૦ ઋસ્યશૃંગ.

ઉકાંટો, પુ૦ આરત, ઉત્કંઠા. 'ઉકાંટો અતિશે ઘણો રે, ઉર અવલોકન આપ રે' (લાંલણુ). ૨ કમકમી; કંટાળો. ૩ ઓકારી આવવી.

ઉકાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકળે તેમ કરવું, ગરમીથી પ્રવાહીને ખળખળ થાય તેવું કરવું. ૨ ફાયદો-લાભ કરવો; સારું કરવું (તેણે કંઈ તારુ ઉકાળ્યું?). ૩ તૈયાર કરવું, કામ પાર પાડવું (તે શું ઉકાળવાનો છે?).

ઉકાળો, પુ૦ ઓસડનો કાવો ૨ ભોતી લુહાર જે આમલી ઉકાળે છે તે. ૩ ગરમી. બાફ; ઘામ

ઉકેડો, પુ૦ ઉકરડો.

ઉકેલ, પુ૦ ઉકેલવાની શક્તિ—સૂઝ-સમજ-ટેવ (તેને કામનો ઉકલ નથી). ૨ નિકાલ; ફડચો.

ઉકેલવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્કલન] ઉકલે તેમ કરવું: ઓળખવું; વાંચી શકવું. ૨ ગૂંચ કાડવી; ઉખેળવું ૩ ન ગૂંચવાતાં સેહેલથી કામ કર્યાં જવું; કામ પતે તેમ કરવું; નિકાળ આણવો

ઉક્ત, વિ૦ [સં૦] કહેલું, બોલેલું; કથિત.

ઉક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કહેવું-બોલવું-વદવું તે; કથન.

ઉખડવું, ક્રિ૦ અ૦ અન્દરથી બાર નિકળી પડવું; ખોદાવું; પોપડો નિકળવો ૨ ઉખડી જવું, ધૂળધાણી થઈ જવું, પાયમાલ થવું (તેનું ઘર ઉખડી ગયું).

ઉખડી, ઉખળી:

ઉખદ, સ્ત્રી૦ નવે.

ઉખંમા, તાકાત; હોંસ.

ઉખર, ન૦ માંસ. સ્ત્રી૦ જ્યાં પાક સારો ન થતો હોય તેવી જમીન; ન ખેડાય તેવી જમીન; ખાડી, કોતર ડુંગર વગેરે.

ઉખળ, ન૦ ઉખળું.

ઉખળી, સ્ત્રી૦ ખાંડણી (ગોલાની)-'પ્રભુ તાણી બાંધ્યા ઉખળી' (પ્રેમાનન્દ).

ઉખળું, ન૦ [સં૦ ઉલૂખલ] ખાંડણી. ૨ બળદનું ઓસિયું ૩ સાંબેલું.

ઉખળો, પુ૦ ઉખળું. ૨ વયના પ્રમાણમાં ઘણું જ લાંબું વધી ગયેલું માણસ તે.

ઉખાંગવું, ક્રિ૦ અ૦ આરડવું, બગડવું (ગોધાએ)

ઉખાણું, ન૦ વસ્તુ ઓળખી કાડવાને તેને મળતું આવતું એવું સમશ્યા રૂપ જે કથન તે, કૂટાર્થ વાક્ય. "દમ દોસ મુખ ગોલ, ઉપર છત્તર છાયા; આ ઉખાણું કે તેને, આપું સુનાના પાયા," એ ઉખાણું પાનીના ટાંકાને માટે છે.

ઉખાયણ, અ૦ આરતા વિના જમીન પર સૂઈ રહેવું તે

ઉખેડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્ખનન] ઉખડે તેમ કરવું— આરુ ખોદવું; પોપડો કાડવો ઉખેડી નાંખવું:— પાયમાલ કરવું; દુર્દશામા આણવું.

ઉખેળવું, ક્રિ૦ સ૦ ગૂંચવાયલું છૂટું કરવું ૨ વિટાળેલું પાછું ફેરવવું.

ઉગટ, ન૦ પુ૦ માઝ્યા પછી પાછું અકીક-વાળાકુંચી વગેરેથી ઘસી ચળકાટ લાવવો તે. ૨ ગાડીનાં પૈડાં સરી ન જાય તેને સારુ જે પથ્થર લાકડું વગેરેનું જે અટકણ આપેલું તે.

ઉગતુંજીરું, ન૦ એક જાતની ઓષધિ

ઉગમ, પુ૦ [સં૦ ઉદ્ગમ] મૂળ, ઉત્પત્તિસ્થાન, પેદાશનું અસલ ઠેકાણું—નદીનો ઉગમ એટલે જયાંથી નદી પ્રથમ વેવા માંડે તે ઠેકાણુ સ્ત્રી૦ ઉગમણ.

ઉગમણ, સ્ત્રી૦ પૂર્વ દિશા

ઉગમણું, વિ૦ પૂર્વદિશા તરફનું.

ઉગટણું, ન૦ ઉગટ કરવો તે. 'બાવના ચન્દન ઉગટણું કીધું' (સુરેખાહરણ)

ઉગર, સ્ત્રી૦ ઓગાળ. 'આગે નાની કોટ ચીના, તેના અન્ય મોટા મરમ; તેહ તણી ઉગર સાભરી, ગોધ કરુ શરમ.' (શું૦ આ૦).

ઉગરવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ સંકટ-દુખમાંથી બાર-સલામત નિકળી આવવું, બચી જવું. નુકસાન-ખરચમા ન આવવું, ન ખપી જવું, રેવું; બચવું, (પૈસા). ૨ લાભ ખાતે બાકી રેવું 'આપણો ચીતવ્યો અધ કંઈ નવ સરે, ઉગરે એજ ઉદ્વેગ ધરવો' (નૃસિંહ) 'ચેન્ને શું ઉગરે, જે શરણ આવ્યું પાછું કરે (પ્રે૦) ખેતરમા થયેલા પાકનું વડાઈ ઠેકાણે પડવું (બઉ મગ ઉગરી ગયા).

ઉગવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ગમન] જમીનમાથી બાર વધી આવવું—(અનાજ વગેરે). ૨ બાર દેખાવું નજરે પડવું (તારો-સૂરજ ઉગ્યો) ૩ ઉગી નિકળવું— સારે રસ્તે વપરાયાથી લાભ થવો, ફળવું.

ઉગવવું, ક્રિ૦ સ૦ મુકવવું. 'મુક્તાકાર ઉગવિયાં યથા' (ભા૦). ૨. ઉગે તેમ કરવું

ઉગામવું, ક્રિ૦ સ૦ મારવાને સારુ ઉંચકવું; ઉપાડવું, હાથ ઉગામવો: તરવાર ઉગામવી ઇ૦

ઉગાર, પુ૦ જે, કંઈ ઉગરેલું તે, બચાવ; ન ખપતા બાકી રયલું તે. ૨ ફાયદો; લાભ.

ઉગારવું, ક્રિ૦ સ૦ સંકટ-દુખમાંથી બચાવવું-બાર કાડવું. ૨ ન ખપાવી દેવું; બાકી રાખવું, બચાવવું.

ઉગારીનાંખવું-મૂકવું, બચાવવું-બેસાડી નાખવું.

ઉગારો, પુ૦ ઉગાર. ૨ વરસાદ વગેરેના પાણીથી ઉગેલા જે નાના છોડનો સમૂહ તે

ઉઝરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોલાવું, સોરાવુ.
ઉઝરડો, પુ૦ ઉઝેડો.
ઉઝવણું, ન૦ ઉઝવવુ તે.
ઉઝવવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉર્જન] વિધિયુક્ત પૂર્ણ કરવુ, પાળેલા વ્રતને પૂજનથી સમાપ્ત કરી, બન્ધન છોડી દેવું (તેણે વ્રત ઉજવ્યુ) ૨ મુકી–છોડી દેવુ, ઊંચુ મુકવુ, ત્યાગ કરવો (તેણે ભણવાનુ ઉઝવ્યુ છે) ૩ મુઆ પાછળ સારો ખરચ કરવો (તેણે માજીને ઠીક ઉઝવ્યા)
ઉઝેડવું, ક્રિ૦ સ૦ નખ દયા કરી ઉખેડવુ; કોઈ પણ રીતે ઘસી ઘસીને છાલ કાડવી; સોરી નાખવુ; જોરથી ખજ્વાળવુ
ઉઝેડો, પુ૦ શરીર ઉપર નખ, કાટો વગેરે જોરથી વ-સાયાને લીધે જે લીસોટો પડેછે તે; નખોરિયુ; કાપો.
ઉઝ્ઝત, સ્ત્રી૦ જોશમા સામી તકરાર કરવી તે; હઠ કરવી. (ઉઝ્ઝત છોડતો નથી)
ઉઝ્ઝતી, વિ૦ તકરારી, જિદ્દી; હઠીલુ (માણસ).
ઉટકવું, ક્રિ૦ સ૦ સાફ કરવુ; માંજવુ; સાજવુ; અજ-વાળવુ (વાસણ).
ઉટણું, ન૦ [મ૦] શરીરે ચોળવાની ખુશબોદાર ચીજોની જે મેળવણી તે.
ઉટાઝં, ન૦ આધાર વનાની વાત; થડ મૂળ વગરની ગપ. ૨ કલ્પના, તુરક્ક, અટકળ, સુમાર
ઉઠતાંબેસતાં, અ૦ ઘારેઘડીયે; સજસજ.
ઉઠબેઠ-સ, સ્ત્રી૦ વારેવારે ઊઠવુ અને વારેવારે બેસવુ તે છોકરાઓને શિક્ષા કરવાની એક રીત. ૨ તાલે-મમા જોર કરવાની એક રીત.
ઉઠમણું, ન૦ ઉઠામણું.
ઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉત્થાન] પગ ઊપર ભાર દઈ થોડુ અથવા પૂરુ ઉભું થવુ—સુતેલાએ બેસવુ અથવા ઊભું થવું અને બેઠેલાએ ઊભુ થવુ તે ઊઠવુ ૨ જાગવુ, શુદ્ધિમાં આવવુ; સાવધ થવું ઊંઘ–ગફલતમાથી ઉઠ્યો. ૪ નિકળવું, પેદા થવુ.—શરીરમા આગ ઉઠે છે. ૫ કોઈ પણ કામ કરવાને એકદમ તૈયારી કરવી.—તે રણમાં જવાને—મારવાને ઉઠ્યો ૬ કામ બન્ધ કરી જવું.—કચેરી ઉઠી. ૭ એકાએક થઈ આવવુ.—બણ્ડ ઉઠ્યુ, બજારમાં બૂમ ઉઠી છે ઇ૦. ૮ નઠારુ નિપજ-વુ —છોકરો નઠારો ઉઠ્યો. ૯ ખસી જવુ, ઉતરી જવુ– દીલ ઉઠ્યુ ૧૦ ખીલુ પડવું.—છાપ ઉઠી ૧૧ બાર જણાવુ, ફોલ્લો ઉઠ્યો, ગાલે દાંત ઉઠ્યા ૧૨ મરણથી બચવુ–તે મરતો ઉઠ્યો. ૧૩ પડતી દશા આવવી — તેનો દી ઉઠ્યો. ૧૪ જવું બન્ધ કરવું,—છોકરો નિશા-ળેથી ઉઠ્યો—ઠી ગયો **ઉઠી જવું**—ઉઠીને જવું; જવુ બન્ધ કરવું. ૨ વહી જવુ, બગડી જવુ તેને કયાંપછી પણ શુ ? તે તો ઉઠી ગયો છે. ઉઠી બેસવુ—એકાએક ઉઠીને બેસવુ. ૨ કમાઈને તરત ખોવુ, ચડીને તરત પડવુ; ૩ તુષ્ટમાન થવુ, વરસવુ 'દૂવે ઉઠે મેહ'.
ઉઠવેઠ, સ્ત્રી૦ ઉઠવા, ઉઠાડવા બેસવા–બેસાડવાની જે મેહેનત તે ૨ સમ્ભાળ લેતાં જે દુખ પડે તે. ૩ કણ્ટાળો આવે તેવી ચાકરી.
ઉઠાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉઠે તેમ કરવુ. **ઉઠાડી મેલવું**–કાઢી મુકવું.
ઉઠાન્તરી–ન્ત્રી, સ્ત્રી૦ ઉઠવુ તે. ૨ બીજે મુકામે જવાને પેહેલું મુકામ છોડવુ તે, હોય તે જગા છોડી દેવી તે
ઉઠામણું, ન૦ જે દાડે માણસ મરી ગયુ હોય તે તે દાડે અથવા તેને બીજે અથવા ત્રીજે અથવા નવમે દાડે તે ઘરના માણસોનુ અને બીજા બારના બેસવા આવેલાં માણસોનુ શોક નિમિત્ત જે છેલ્લુ મળવું થાય ને સહુ ઉઠી જાય તે—પાથરણુ ઉઠાવવુ તે.
ઉઠાવ, પુ૦ ઊંચકાઈ જવુ તે ૨ ખપ; માગણી; વાપર. ૩ નુકસાન કરવાની મતલબથી તૈયારી કરવી–ઉભા થવુ; ચડાવ, ચડાઈ. ૪ વધવાપણુ તે.
ઉઠાવણી, સ્ત્રી૦ ઉઠાવ એ શબ્દ જોવો. ૨ શરુઆત— રાગની ઉઠાવણી સારી છે
ઉઠાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચે હોય તે ઉપર આવે તેમ કરવુ, ઊંચકવુ; ઉપાડવુ ૨ આસરો–ટેકો આપવો– ઉઠાવી લેવુ.
ઉડકવું, ઉટકવું.
ઉડગણ, પુ૦ [સં૦ ઉડુગણ] નક્ષત્રગણ; તારા.
ઉડણ, વિ૦ ઉડે તેવું–(ઉડણ દણ્ડ–સામળની પઞ્ચ દણ્ડની વાતમા).
ઉડતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને આઠ; ૪૮.
ઉડતું, વિ૦ ઉડે તેવું; હવામાં અદ્દર રેવું (પક્ષી) ૨ ખરા આધાર વગરનુ; ખોટું, લોકમાં સમ્ભળાતું (ઉ-ડતી વાત) ૩ અસ્થિર; ચલિત; ફેરબદલ કરે તેવુ. ૪ એક ઠેકાણેથી બે માલમ દોડી આવીને બીજે ઠેકાણે ઠરી બેસતુ—(ઉડતો રોગ).
ઉડબઞ્–ભઞ્, અડબઞ્.
ઉડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉડ્ડાન] પાંખની મદદથી હવામાં હાલચાલ કરવી, વાને જોરે તણાવુ (પક્ષી) ૨ હલકી વસ્તુનુ પવનને જોરે હવામાં ઉંચું જવું— રેવુ—ચગવુ—તરવુ—હાલવુ—ફરફરવુ (કનકવો, સૂડ વગેરે) ૩ કોઈ પણ રીતના જોરને યોગે હવામાં જવુ (તોપનો ગોળો). ૪ જોરમા ચાલવુ અથવા દોડવુ (ઘોડો) ૫ એક ઠેકાણેથી દોડીને બીજે ઠેકાણે આવવુ (થુંક, આજાર ઉડશે) ૬ નાસી જવું;

પોથારા ગાળવા; એકાએક જતુ રેવું. ૭ માથે આવેલો દોષ જવો. જતું રેવું–(તોફાન ઉડયું–ઉડી ગયું) ૮ એકદમ ફેલાઈ જઈ અથવા શરમાં આવી કામ કરવું. ૯ ફુલવું. ૧૦ ચડવું ૧૧ ધડાકો કરવો. ૧૨ ઢીલુ પડવું, જતું રેવું (રજ્જુ). ઉડી જવું—૧ (રજ્જુ ઉડી જશે). ૨ ઉતરવું–(તે તો બધાની પાઘડી લઇને ઉડી જાય તેવો છે) ૩ બન્ધમાથી છટકી જવુ ૪ વપરાઈ જવું; ખપી–ખરચાઈ જવું (તેનો પગાર જોત જોતામાં ઉડી જાય છે).

ઉડાઉ, વિ૦ ખરાબ મારગે—વગર વિચારે જે ઘણુ ઉડાવે—વાપરે—ખરચે તે.

ઉડાઉડ, સ્ત્રી૦ દોડાદોડ; ઘણીજ ઉતાવળ (બોલવા—કામ કરવામાં)

ઉડાડવું, ઉડાવવું.

ઉડાણ, ન૦ [સં૦] ઉડ્ડન; ઉડવુ તે.

ઉડાન, ન૦ [સં૦ ઉડ્ડાન] ઉડવાની રીત; ઉડવું તે.

ઉડાનશેહ, સ્ત્રી૦ સેતરંજની રમતમા બાદશાહને રોકવાનો–શેહ આપવાનો એક દાવ. વચમાંનુ પોતાનુ એક મોરુ ઉડાવી પોતાનાં બીજાં મોરાંથી, સામાંવાળાના બાદશાહને જે શેહ આપવી તે.

ઉડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉડે તેમ કરવું (પક્ષી—પતંગને). ૨ ખરુ ન કેતા આમતેમની વાત કહીને ભમાવવું. ૩ વાપરી નાખવું. ૪ સારીપેઠે ખાવું

ઉડીજવું, ક્રિ૦ અ૦ દુધ દેવુ બંધ પડવું (મારી ગાય ઉડી ગઈ છે).

ઉડુ, પું૦ [સં૦] નક્ષત્ર; તારા.

ઉડેલ, વિ૦ જેનો વિચાર વારે વારે ફર્યા કરે તે; ચંચળ વૃત્તિનું. ૨ ફાટેલ; છેલ. ૩ નકારુ; ઢોર ન ખાય તેવું (ઘાસ).

ઉડ્ડીશ, [સં૦] માથુ મારવું.

ઉણ્ડળગુણ્ડળ, ઉંડળગુંડળ.

ઉણ્ડાઈ, સ્ત્રી૦ ઊંડાંપણું ૨ જેટલુ ઉંડું હોય તેટલુ તે.

ઉણ્ડાણ, ન૦ ઉંડુ હોવુ તે. ૨ જેટલુ ઉંડું તેટલું તે. ૩ આસપાસની જગોના મુકાબલામાં ખાડામાં પડતી જે જગા તે. ૪ છેક અન્દરનો ભાગ

ઉણ્ડું, વિ૦ સપાટીની અન્દર સીધુ નીચે જતુ–ગયેલું (લામ્બાનુ ઉલટું) ખાડા પણા હોય તેવું. લામ્બુ, પોળું ને ઉંડું. ૨ ઉપર ઉપર પણ વિષયની અન્દર પેસીને વિચાર કરનાર ૩ જલદીથી સમજમાં ન આવે તેવું. ઉંડો વિચાર; ઉંડી નજર ઇ૦

ઉત્તમ, [સં૦] ન્યૂનતા.

ઉતર્ક, વિ૦ ઊંચે. આકાશમાં હોય તેવું.

ઉતરડવું, ઉતેડવું.

ઉતપત, ઉત્પન્ન. ‘ઉમીયા અંગ ઉતપત હવો.’

ઉતપતવું ક્રિ૦ અ૦ સધાવું, ચાલતુ થવુ ‘આજ્ઞા માગી ઉતપતો’ (શુ). ૨ કુદવું; ઉડવુ ‘અશ્વ આહારે ઉતપતા, ઉચ્ચૈશ્રવા સમાન’–નલાખ્યાન

ઉતરચડ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે ઉતરવું ચડવુ તે.

ઉતરડ, સ્ત્રી૦ એક ઉપર એક મોટા નાના એમ જે વાસણ વગેરેની ગોઠવણ તે.

ઉતરડવું, ક્રિ૦ સ૦ સીવેલુ લુગડું ઉખેળવું, સીવણ તોડવી

ઉતરડીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરની છાલ કાડવી, સોરી નાખવું

ઉતરણ, સ્ત્રી૦ ઉતરતી—નીચે જતી એવી જે જમીન તે, ઢોળાવ

ઉતરતી, વિ૦ મૂલ સંખ્યામાં ઓછી થતી ૨ પડતી, નઠારી, ઘસાતી (દશા). ૨ ઘડપણવાળી (ઉમ્મર)

ઉતરતીભાંજણી, સ્ત્રી૦ ભારે કિમ્મતની સંખ્યાને ઓછી કિમ્મતનુ રૂપ આપવુ તે (ગણિત). ૨ પિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી અને પૈના રુપિયા કરવા તે ચડતી ભાંજણી કેવાય.

ઉતરતીશ્રેઢી, સ્ત્રી૦ જે શ્રેઢી–હારમા સંખ્યા એક પછી એક ઉતરતી આવે તે.

ઉતરતું, વિ૦ સારુ નહિ તેવુ, હલકુ, ઓછુ; નીચુ–નરમું–(ગુણ કિમ્મતમાં મુકાબલે) ૨ નાનુ.–(ઉમ્મરમાં) ૩ છેક ઘરડું.

ઉતર્યુંપાતર્યું, વિ૦ ઘણી વાર વાપરીને બીન ઉપયોગનુ કરેલુ અથવા નકામા તરીકે મુકી છોડેલુ (વસ્ત્ર, ઘરેણું).

ઉતરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપરથી નીચે જવુ. ચડવુ ને ઉતરવુ. ૨ ઓછુ થવું (ખાવામાં). ૩ ઓછી કિમ્મતનું થવુ (માન ઉતર્યુ). ૪ મુકામ—વાસો કરવો (ધર્મશાળામાં). ૫ આખર થઈ જવું (રમતાં ઉતરી ગયા). ૬ બગડી જવું, (છાસ ઉતરી ગઇ) ૭ છેડા આવવો (રમતમાં—દાવ ઉતરી ગયો) ૮ પેલ કરવી, આગેવાન થવું. (રમતમા). ૯ ઓળંગવું, પાર કરવુ (નદી) ૧૦ બનવું; બરાબર થવુ (શેરના ૧૦ પેંડા ઉતર્યા). ૧૧ પડવું. નરમ થવું (ભાવ). ૧૨ જોસ્સો નરમ થવો (ભાગ) ૧૩ સમજી જવુ, ધ્યાનમાં આવવું (મનમાં). ૧૪ ઉગવુ, થવું, આવવું (બાગ મેં ટોપલા ગુલાબનાં ફુલ ઉતરે છે) ૧૫ એકપરથી બીજું થવું (નકલ ઉતારવી) ૧૬ ઘડાવું, બનવુ (મૂર્ત્તિ સારી નથી ઉતરી) ૧૭ દેખાવુ (નરસિંહ માથે ઉતર્યો) ૧૮ પડતું જવુ રેવું (નાવ ઉતરશે). ૧૯ મારથી કાડવું (કુવેડનુ તેલ ઉતાર્યું) ૨૦ અન્દર ઊંડી જવું, જવુ–

(દશા ઉતરી) ૨૧ ફીકુ થવુ (મોડુ ઉતરયુ). ૨૨ નિકળી પડવા, મુડાવું (કેશ) **ઉતરીજવુ**—(જલદીથી) ૨ ફીકુ પડી જવુ (મોડું) ૩ (તેજ-મૂલમા) ૪ ઉતરી પડવુ—હદ મુકી બોલવું, તપીજવુ; ઓછે પાટલે બેસવુ —(વાતચિતમા)

ઉતરાણ, સ્ત્રી૦ ઉત્તરાયણ. ૨ નીચો ભાગ (ચડાણ ને ઉતરાણ)

ઉતરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતરે તેમ કરવુ ૨ લખાવવુ, નકલ કરાવવી ૩ ઘડાવવુ ૪ કડાવવુ, મુડાવવુ (કેશ)

ઉતરી, સારતી વેળા જનોઈ ને ઠેકાણે ઘાલવામા આવે છે તે (શદ્રમા).

ઉતરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડી જવુ, સ્વાદ રહિત થવુ- (કેરી-છાસ ઉતરી ગઈ.) ૨ ઠેકાણેથી ખસી જવુ (હાડકુ ઉતરી ગયુ)

ઉતળો, વિ૦ છિછરો, ઉડાણુ નહિ તે. "ગામ વચે કૂવો, તે કોઈ કહે ઉંડો ને કોઈ કહે ઉતળો"

ઉતાપ, પુ૦ [સં૦] અતીસ જે તાપ તે, તીત તડકો.

ઉતાર, પુ૦ પાણીનુ જે ઉતરી જવુ-ખસવુ-ઓછુ થવુ તે. ૨ કેફ-અમલ વગેરેની ખુમારી ઓછી કરવી-થવી તે. ૩ પાજી-હલકા સ્વભાવનુ માણસ ૪ સક્ત ઓસડની અસર કમી કરવી તે, પાછુ વાળવુ તે ૫ ભૂત પ્રેત વગેરેને કાડવાસારુ માથે ઉતારેલુ જે ધાન વગેરે ચકલે મુકવામાં આવે છે તે (ઉતાર મુકવો) ૬ પાર, થાગ ૭ ગાડી, વાણ વગેરેમા બેસવાનુ જે ભાડુ તે

ઉતારત, વિ૦ માલ વગરતી; સ્હેજસાજ, અમસ્થી (વાટ)

ઉતારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતરે તેમ કરવુ. ૨ એક ઉપરથી બીજુ લખવુ ૩ ઘડવુ. ૪ કાડવુ (વેશવાળ) હેઠે લાવવું (ભાંય નાખવાને). ૫ આ પારથી પેલે પાર લઈ જવુ ૬ ફેરવવું (માથેથી ઉતારવા દાણા) ૭ ઉતારી પાડવુ-કોઈનું બોલવુ તોડી પાડવુ, કોઈનુ ખરાબ બોલી તેના માનમા ઘટાડો કરવો

ઉતારુ, પુ૦ વાણ-ગાડીમા બેસી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જનાર તે (જન).

ઉતારો, પુ૦ એક લખાણ ઉપરથી તેના જેવુ તે ઉપરથી બીજુ જે લખાણ કરવુ તે. ૨ પ્રવાસ-મુસાફરીમા મજલે મજલ જ્યા મુકામ થાય તે. ૩ કોઇ પણ ઠેકાણે જે થોડા દાડા મુકામ કરવો તે.

ઉતાવળ, સ્ત્રી૦ કરવુ—મેળવવુ એ વિષે વખત ન લાગવો તે, ત્વરા, જલદી, તાકીદ, ઝડપ

ઉતાવળું, વિ૦ ઉતાવળવાળુ, અધીર, આતુર ૨ બાવરુ, ગાભરુ.

ઉતેડવું, ક્રિ૦ સ૦ સીવેલા તાર-દોરા ઉખેડી નાખવા-છુટા પાડી નાખવા

ઉત્કટ, અતિ, ઘણુ; વિશાળ. ૨ શક્તિવાળુ. ૩ અજાયબ જેવુ ૪ ઝનુની. ૫ અતિશય.

ઉત્કણ્ઠા, સ્ત્રી [સં૦] અતિશય જે ઇચ્છા તે; આતુરતા, અધીરાઈ, અભિલાષા

ઉત્કણ્ઠિત, વિ૦ [સં૦] ઉત્કણ્ઠાવાળુ.

ઉત્કણ્ઠિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાયિકામાંની એક—પ્રીતમ કેમ આવ્યો નહિ, કોઈ બીજીને ત્યાં ગયો હશે કે કેમ એવી ચિન્તાથી પીડિત અને ક્યારે આવે એવી ઇચ્છાથી અધીર જે સ્ત્રી તે

ઉત્કર્ષ, પુ૦ [સં૦] ચડતી, બઢતી; આબાદી, ઊંચી સ્થિતિ, શ્રેષ્ઠતા

ઉત્કા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્કણ્ઠિતા.

ઉત્કૃષ્ટ, વિ૦ [સં૦] ઘણુ સારુ; સુન્દર, તોફે, સરસ, ચડતુ, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ

ઉત્ક્રમ, પુ૦ [સં૦] નિયમનુ જે ઉલ્લઙ્ઘન તે; વ્યતિક્રમ

ઉત્ક્ષેપણ, ન૦ [સં૦] ઉખેડી નાખવુ તે, ફેકી દેવુ તે.

ઉત્તમ, વિ૦ [સં૦] સહુથી ચડતુ-સારુ, સરસ, શ્રેષ્ઠ; મુખ્ય, પેલુ ત્રણ જણને સરખાવવા હોય તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ કેવામાં આવે છે.

ઉત્તમગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુઆં પછી જીવને દુઃખ ન પડતા સુખ થાય એવી જે હાલત તે, સ્વર્ગવાસ ૨ મુક્તિ, મોક્ષ. ૩ પવિત્ર જગાએ અથવા પવિત્ર દિવસે જે મરણ તે.

ઉત્તમપુરુષ, પુ૦ [સં૦] પ્રથમપુરુષ સર્વનામ જે હુ અમે તેને કેછે. ૨ પુરુષમા જે ગુણાદિકથી ઉત્તમ તે ૩ ઇશ્વિર

ઉત્તમાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] મસ્તક, માથુ, શિર

ઉત્તમોત્તમ, વિ૦ [સં૦] ઘણુજ ઉત્તમ, ઉત્તમમા ઉત્તમ, સારામાં સારુ

ઉત્તર, સ્ત્રી૦ [સં૦] સૂર્યની સામા ઉભા રેતા ડાબા-હાથ તરફની જે બાજુ—દિશા તે

ઉત્તર, પુ૦ ન૦ [સં૦] કોઇયે કંઈ પુછેલુ હોય તેને તે બાબત પાછુ જે કેવુ તે; જવાપ, પ્રતિવાક્ય—વચન. ૨ બચાવ—પુરાવામા જે કંઈ કેવુ તે ૩ શબ્દ, વાક્ય (તેણે એક ઉત્તર કાડવો નહિ). ૪ (ગણિત-શ્રેઢીમાં) બે સઙ્ખ્યાની વચમાનુ જે અન્તર તે.

ઉત્તર, વિ૦ વધતુ, વધારે, ઉપર અષ્ટોત્તરશત એટલે સો ઉપર આઠ ૨ બાકીનુ રહેલુ, બીજુ, પાછલુ- ઉત્તરાર્દ્ધ એનુ ઉલટુ પૂર્વાર્દ્ધ

ઉત્તરઅક્ષાંશ, પુ૦ વિષુવ વૃત્તની ઉપરના જે અક્ષાંશ તે

ઉત્તરોત્તર, વિ૦ આગળ ને આગળ, વધારે ને વધારે

ઉત્તરકથા, સ્ત્રી૦ કથા—બાબત—વાતનો પછવાડેનો અથવા છેલ્લો જે ભાગ તે

ઉત્તરકાળ, પુ૦ ભવિષ્ય; આવવાનો જે વખત તે. ૨ જીન્દગીનો પાછલો વખત. ઘરડપણ, જૈરી ૩ પછીનો જે વખત તે.

ઉત્તરખણ્ડ, પુ૦ છેલ્લો અથવા પાછલો ભાગ. ૨ હિમાચળની ઉત્તરમાં આવેલો પ્રદેશ.

ઉત્તરક્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરણ પછી મરી ગયલાની જે ક્રિયા તે.

ઉત્તરદશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તર દિશા. ૨ પછવાડેની હાલત ૩ પછી જે કરવાનું તે.

ઉત્તરદિશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તર.

ઉત્તરધ્રુવ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વીના આંસનો ઉત્તર તરફનો જે છેડો તે ૨ પૃથ્વીની ઉત્તરે આકાશમાંનો એક તારો છે—એ બહુ પ્રકાશ આપે છે.

ઉત્તરપક્ષ, પુ૦ ઉત્તર બાજુ. ૨ કૃષ્ણપક્ષ. વદિ. ૩ તકરારનો પાછલો ભાગ. એનું ઉલટું (પૂર્વ પક્ષ).

ઉત્તરપૂજા, સ્ત્રી૦ દેવ વગેરેનુ વિસર્જન કરતી વેળા ટકામાં જે પૂજા કરવી તે

ઉત્તરભાગ, પુ૦ પછવાડેનો—શેવટનો જે ભાગ તે

ઉત્તરમિમાંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મિમાંસાનો પાછલો ભાગ; વેદાંત.

ઉત્તરરાગિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાછલી રાતે ગાવાની જે રાગણી તે.

ઉત્તરરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધરાતથી તે વાણું વાય ત્યાંસુધીનો જે વખત તે, પાછલી રાત

ઉત્તરવય, ન૦ [સં૦] ઘડપણ

ઉત્તરસાધન, ન૦ મરણને માટે અથવા મુઆ પછીને માટે જે ક્રિયા—પુણ્યનાં કામો—તજવીજ કરવી તે ૨ ઉપાયો કામે લગાડી કામ પાર કરવું તે.

ઉત્તરાફાલ્ગુની, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવીસમાંનું બારમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાભાદ્રપદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવીસમાંનું છવ્વીસમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાયણ, ન૦ [સં૦] સૂર્ય અથવા બીજા કોઈ તારાનું ઉત્તર તરફ જે જવું તે. ૨ મકરરાશી-સંક્રાન્તિમાં ગયા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જે જવું થાય તે. ૩ સૂર્યનો ઉત્તર તરફ ફરવાનો જે છ મહિનાનો માર્ગ—કાળ તે. ઉત્તરાયણ પોષ મહિનામાં બેસે છે, તે છ મહિના સુધી રહે છે ને પછી દક્ષિણાયન થાય છે.

ઉત્તરાર્ધ, ન૦ [સં૦] પાછલું—બીજું અડધું એક શ્લોકનું જે આગલું અડધું તેને પૂર્વાર્ધ અને જે પાછલું અડધું તેને ઉત્તરાર્ધ કહે છે

ઉત્તરાલંકાર, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ભાષાલંકાર છે—પ્રશ્નનો જવાબમાં કઇપણ પોતાની તરફનું વિશેષ કેહેવું થાય તે.

ઉત્તરાષાઢા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૨૧ મું નક્ષત્ર

ઉત્તરાસંગ, ન૦ [સં૦] ઉપલું વસ્ત્ર.

ઉત્તરીય, ન૦ [સં૦] ઉત્તરાસંગ.

ઉત્તરોત્તર, અ૦ [સં૦] વધતાં વધતાં; આગળ આગળ; જેમ જેમ વધીયે તેમ તેમ, અનુક્રમે

ઉત્તાન, વિ૦ [સં૦] મોઢું અને પેટ ઉંચે આકાશ તરફ હોય તેવું; ચતું, ઉન્મુખ.

ઉત્તીર્ણ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પાર કરેલું; ઓળંગેલું ૨ ઉદ્ધારિત.

ઉત્તેજક, વિ૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપનાર.

ઉત્તેજન, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ કામ કરવાને મન કરાવનાર—ઉસકેરનાર જે જોસ્સો તે, પ્રેરણા; ઉસકેરવું તે ૨ પુષ્ટી, આસરો, સહાય, મદદ.

ઉત્તેજિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપેલું

ઉત્થાન, ન૦ [સં૦] ઉઠવું—ઉભું થવું તે ૨ ઉઠાવ ૩ ઉદ્યોગ

ઉત્થાનિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગ્રન્થ રચનાનું કારણ, ઉઠાવ, ઉપાડવું, અવતરણ

ઉત્થાપન, ન૦ [સં૦] ઉઠાવવું—ઉભું કરવું તે, નવું બાંધવું તે. ૨ કોઇને મળવાને ઉભું થવું તે ૩ કાઢી—ખસેડી મુકવું તે; બરતરફી ૪ દેવમંદિરમાં પાછલા પોહોરે થતાં પેહેલાં દર્શન.

ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જનમવું—પેદા થવું—નિકળવું તે, જન્મ; પેદાએશ; મૂળ, ઉદ્ભવ, આદિ.

ઉત્પન્ન, ન૦ [સં૦] જે કંઈ પેદા થયલું તે, પેદાશ; આવક ૨ નફો, ફાયદો. વિ૦ પેદા થયલું; જન્મેલું, ઉગેલું

ઉત્પલ, ન૦ [સં૦] કમળફૂલ.

ઉત્પાત, પુ૦ [સં૦] જિવ ઉપર અસર કરે તેવો અસાધારણ કુદરતી નાશકારક બનાવ—ધરતીકમ્પ, મોટી રેલ-આગ. ૨ તોફાન; બંડ ૩ તાડગાઈ, મસ્તી; ધાંધલ

ઉત્પાતિયું, વિ૦ તોફાન—ધાંધલ કરનાર

ઉત્પાદક, વિ૦ [સં૦] ઉત્પન્ન—પેદા કરનાર.

ઉત્પાદન વિ૦ [સં] ઉત્પન્ન કરનારો.

ઉત્પેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકઠા સરખા ગુણ પરથી એક વસ્તુને શઙ્કાથી અથવા તર્કથી બીજી વસ્તુને નામે વરણી શોભાવવી તે. (તેના નેત્ર તો જાણે કમળ જ). એકાદું કારણ—ફળ બતાવી સમ્ભાવના કરી હોય ત્યાં પણ ઉત્પ્રેક્ષા કેહેવાય

ઉત્પ્રેક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉત્પ્રેક્ષા કરી હોય તેવું.

ઉત્સઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] ખોળો

ઉત્સર્ગ, ન૦ [સં૦] છોડી દેવું—મુકવું તે; ત્યાગ

ઉત્સવ, પુ૦ [સં૦] ઓચ્છવ.

ઉત્સાહ, પુ૦ [સં૦] કોઈ મોટુ કામ કરવા વિષે અથવા પાર પાડ્યા પછી મનનો ઉમઙ્ગયુક્ત જે ભાવ તે, હોંશભરી વૃત્તિ. ૨ આનન્દ, હર્ષ, ઓચ્છવ. ૩ સપરમો દાડો, રુડો અવસર

ઉત્સાહશક્તિ, દૃઢપણુ ૨ ખત.

ઉત્સાહસંપન્ન વિ૦ ઉત્સાહ ધરાવનાર; ચઞ્ચલ.

ઉત્સુક વિ૦ [સં૦] હોસીલુ; ઉમઙ્ગી; કોડથી આતુર

ઉથડવું, ક્રિ૦ અ૦ અથડાવુ, ઠોકર ખાવી 'મર્મ ન સમજે ભરમે પડ્યા, કરે અહકાર હિડે ઉથડ્યા' (અખો) ૨ ઉલટે માર્ગે જવુ

ઉથસુંજીરું, ન૦ એક ઔષધિ

ઉથલપાથલ, સ્ત્રી૦ રીતસર નહિ તે, ભેળસેળ, ઊધુ-ચતુ, ઉલટપાલટ, ફેરફાર ૨ નાણાનો જે શરાફી વહિવટ તે

ઉથલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉધુ-ઉલટુ થવુ, પાછુ પડવુ-ફરવુ ઉથલી જવુ--પડવુ

ઉથલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંધુ કરવુ, ફેરવી નાખવુ; બદલવુ, ઉથલાવી નાખવુ—પાડવુ

ઉથલો, પુ૦ પાછલા વાક્યના જે શબ્દો બીજા રાગમા પાછા આણવા તે (આખ્યાનમા) ૨ ફેર પડ્યા પછી પાછુ માદુ પડવુ તે (ઉથલો ખાવો) ૩ સામો જવાબ વાળવો તે, ચટકો લાગે તેવુ સાસુ કેવુ તે, ઉલટાવીને કેવુ તે. (તેણે ઉથલો વાળ્યો.)

ઉથાપ, સ્ત્રી૦ ઉથાપવુ—ખસેડવુ તે ૨ સામી થાપ, ઉથલો

ઉથાપન, ન૦ [સં૦ ઉત્થાપન] ઉચકવું-ઉચુ કરવુ તે ૨ ઉઠવુ તે ૩ મન્દિરમા દેવ ઉઠે તે વેળાનાં જે દર્શન તે

ઉથાપવું, ક્રિ૦ સ૦ હોય તેને ઉલટાવી નાખવું, થાપેલાને—બેસાડેલાને ઉઠાડી મેલવુ ૨ ન માનવુ, સામા થવુ (વેણ ઉથાપવુ.)

ઉદક, ન૦ [સં૦] પાણી, જળ

ઉદકમેહ, પુ૦ ક્ષણે ક્ષણે પીસાબ વાટે પાણી વેનારો રોગ

ઉદધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર, સાગર.

ઉદબત્તી, સ્ત્રી૦ અગરબત્તી.

ઉદમાત, પુ૦ [સં૦ ઉન્મત્ત] તોફાન; મસ્તી, ધાધલ, ધિગાણુ

ઉદમાતિયું, વિ૦ તોફાની, ઉછાછળુ.

ઉદય, પુ૦ [સં૦] ઉગવુ તે, આકાશમાં આવવું—દેખાવુ-ચડવુ તે (કોઈ પણ તારા ગ્રહ વગેરેનુ) ૨ નિકળવુ-ખુણામાથી બાર પડવુ-પેદા થવુ તે (કામોદય, પુષ્પોદય) સારી—ઉજળી સ્થિતિમાં આવવુ; પ્રખ્યાત થવુ

ઉદયગિરિ-યાચલ, પુ૦ [સ૦] એ નામનો પૂર્વ દિશાએ પર્વત છે એની પેલી પાસથી નક્ષત્ર ઉગવા માડે છે એમ કેવાય છે.

ઉદર, અ૦ [હિં૦] ત્યા, તે જગાએ, તે તરફ

ઉદર, ન૦ [સં૦] પેટ ૨ જઠરાગ્નિ ૩ ગર્ભસ્થાન

ઉદરગ્રન્થિ, પેટની તલ્લીને થનારો એક જાતનો રોગ.

ઉદરણી, સ્ત્રી૦ ગર્ભવન્તી, બેજીવવાળી સ્ત્રી.

ઉદરનિર્વાહ, પુ૦ ગુજરાન ચલાવવુ તે, પેટ ભરવુ તે, આજીવિકા.

ઉદરપોષણ, ન૦ ઉદરનિર્વાહ.

ઉદરાવો, પુ૦ [સં૦ ઉદ્વેગ] ચિન્તા, ફિકર, કાળજી, ખટક.

ઉદવસ્ત, વિ૦ ઉજડ 'લકુ ઉદવસ્ત કરી હરણ વાસુ.' (સામળ)

ઉદવું, ઉદય થવો, ઉગવુ (કવિતામા)

ઉદાત્ત, વિ૦ [સં૦] પોળુ; ખુલ્લુ. **પુ૦** ઊંચે સ્વરે કરીને બોલાતો જે વર્ણ તે

ઉદાન, પુ૦ [સં૦] શરીરમા પાચ વાયુ કેવાય છે તેમાનો જે કણ્ઠ આગળ ઉત્પન્ન થઈને મસ્તકે જાય છે તે; પ્રાણવાયુ

ઉદામ, વિ૦ [ઉદ્દામ] અતિ ઉગ્ર ૨ પ્રતિબન્ધ રહિત, સ્વતન્ત્ર

ઉદાર, વિ૦ [સં૦] કોઈનુ સારુ થાઓ એવુ જાણી આપવે જે કોઈ મનમા આચકો ખાતુ નથી તે; દાતા, ઘોતાળ; હાથનુ છુટુ-મોકળુ, મોટા મનનુ, સખી, દાનશૂર.

ઉદારતા, સ્ત્રી૦ ઉદારવૃત્તિ. ૨ ઉદાર થઈ આપેલુ તે, સખાવત

ઉદાલ્ય, ન૦ સાર વિનાનો વેપ (અખામા).

ઉદાસ, વિ, [સં૦] દલગીર, ગમગીન; શોકાતુર, હોસવિનાનુ, ફીકુ; નાઉમેદ, દુઃખી ૨ સાચું કંઈ નથી એમ સમજી સઘળાપરથી પ્રીતિ ખસેડનાર, ત્યાગી, વિરાગવૃત્તિવાળુ

ઉદાસી, સ્ત્રી૦ શોક; દલગીરી, નાઉમેદી. **વિ૦** ઉદાસ **પુ૦** એ નામનો એક નાનક ગુરુનો ધર્મમાર્ગી અથવા એમાનો કોઈ એક જણુ

ઉદાસીન, વિ૦ ઉદાસ.

ઉદાહરણ, ન૦ [સં૦] સમજાવવાને અથવા કબુલ સાબીત કરી આપવાને જે કંઈ કરી-કંઈ બતલાવવુ તે, દાખલો, સાબેતી, દૃષ્ટાન્ત, પ્રમાણ

ઉદિત, વિ૦ ધા૦ ઉદય પામેલ, ઉગેલું. ૨ ખુલેલુ, ફૂલેલુ. ૩ જાગેલુ. ૪ ઉસકેરાયલુ

ઉદીચી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્તર દિશા.

ઉદુમ્બર, ન૦ [સં૦] ઉમરડો (વૃક્ષ)
ઉદે, પુ૦ ઉદય.
ઉદેતી, વિ૦ [સં૦ ઉદયતિ] જે તિથિમા સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તે સમ્બન્ધ
ઉદેલું, વિ૦ ધા૦ ઉદય પામેલુ, ખિલેલુ. જેમ કે 'ઉદેલું કમળ શમે' (અખો)
ઉદો, પુ૦ ઉદય. "ઉદો ઉદો મા જગતમે".
ઉદ્દોત, વિ૦ [ઉદ્યોત] ચળકતુ; ઝળકતુ. 'આભરણ અતિ ઉદ્દોત'
ઉદ્ગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉગેલુ—નિકળેલુ—બાર પડેલું. ૨ ઊંચુ.
ઉદ્ગાર, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય, દુ:ખ ઈ૦ નુ જે એકાએક બાર પડવું તે ૨ એ જોસ્સાની જાણ કરનારો શબ્દ.
ઉદ્ગીત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઊંચે સ્વરે ગાયલું
ઉદ્ઘાટન, ન૦ [સં૦] સ્પષ્ટ—ખુલ્લુ કરવુ તે, સમજાવવુ તે
ઉદ્દામ, વિ૦ [સં૦] અપરિમિત, અસખ્ય.
ઉદ્દિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ ધારેલુ, ઇચ્છેલું. ૨ કયલુ, દેખાડાવેલુ. ન૦ બતાવેલુ રૂપ, કેટલામો પ્રસ્તાર છે તે કેવાની રીત—(પિઙ્ગળ શાસ્ત્રમા).
ઉદ્દીપન, ન૦ [સં૦] સળગાવવુ—પેટવવું તે, પ્રજ્વલન ૨ ઉશ્કેરવુ તે; ઉત્તેજન ૩ પુષ્ટિ, સહાય હોવું તે
ઉદ્દેશ, પુ૦ [સં૦] મુખ્ય ધારણા, અસલ મતલબ; મૂળ લક્ષ ૨ દેખાડવવુ તે.
ઉદ્ધડ, આશરો; ઉચકો; અડસટ્ટો
ઉદ્ધત, વિ૦ [સં૦] ઉન્મત્ત થઇ વર્તનાર; અસભ્ય, બેઅદબ, જોઈએ તેના કરતા વધારે છૂટ લેનાર, જઙ્ગલી.
ઉદ્ધતાઇ, સ્ત્રી૦ ઉદ્ધત જે વર્તણુક—ચાલ તે
ઉદ્ધરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ધરણ] ચોર્યાસીના ફેરાથી બચી જવું; પાપથકી મુકાવું—છુટવુ, મુક્તિ થવી ૨ ઉગરવુ; પાર પડવુ. ૩ સારે ઠેકાણે જઈ બેસવું.
ઉદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] મુક્તિ, મોક્ષ; ત્રાણ; છુટકારો
ઉદ્ધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉદ્ધાર કરવો; તારવુ ૨ બચાવવુ; ઉગારવું; સલામત કરવુ. ૩ સારી સ્થિતિમાં આણવુ
ઉદ્ભટ, પુ૦ [સં૦] શૂર; જોદ્ધો
ઉદ્ભવ, પુ૦ [સં૦] જન્મ; ઉત્પત્તિ; પેદાશ ૨ બાર નિકળવું—જાહેર પડવુ—ખુલવુ તે.
ઉદ્ભિજ્જ—દ્, ન૦ [સં૦] ઝાડ, છોડ, ભાજીપાલો વગેરે જમીનમાથી ઉગતો જે પદાર્થ તે ૨ ચાર ખાણુ કેવાય છે તેમાંની એક
ઉદ્યમ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ કામમા લાગવું તે, કામ. ૨ ધન્ધો, રોજી; રોજગાર. ૩ મેહેનત, તજવીજ, યત્ન.

ઉદ્યમી, વિ૦ ઉદ્યમ કરતુ; મેહેનતુ.
ઉદ્યાન, ન૦ [સં૦] વાડી, ઉપવન, બાગ ૨ હેતુ, ઉદ્દેશ
ઉદ્યાપન, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ ધર્મ કર્મની સમાપ્તિ, વિસર્જનવિધિ, વ્રતસમાપ્તિ.
ઉદ્યુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉદ્યોગમાં લાગેલુ હોય તેવુ. ૨ ઘણો ચઞ્ચળ; કામકાજમા મંડી રહેલો; કોઇ પણ કામમા આગ્રહપૂર્વક લાગેલો, કામમાં ઘણો ગેકાયલો
ઉદ્યોગ, પુ૦ [સં૦] શ્રમ, મેહેનત ૨ ધન્ધો; રોજગાર; કામ
ઉદ્યોગશાળા, સ્ત્રી૦ જ્યા નાના પ્રકારના ધન્ધા શિખવવામા આવે છે તે ઠેકાણુ
ઉદ્યોગી, વિ૦ [સં૦] ઉદ્યમી ૨ ધ્યાન લગાડી કામ કરતુ. ૩ રોજગારે લાગેલું, રોજગારી, વ્યવસાઈ. ૪ મેહેનતુ; શ્રમ કરનાર
ઉદ્યોત, પુ૦ [સં૦] પ્રકાશ, તેજ; અજવાળું.
ઉદ્વિગ્ન, વિ૦ ધા૦ શોકાતુર; દીલગીર ૨ દુ:ખી ૩ આતુર (પ્રિય વસ્તુની ગેરહાજરીથી). ૪ નિરાશાવાળો
ઉદ્વેગ, પુ૦ [સં૦] ભય, શોક, ચિન્તાથકી મનમા જે અકળામણ તે ૨ ચિન્તા, કાળજી, શોક ૩ ૪ વ્યાકુળતા, નિરાશ ૫ પ્રિય વસ્તુના વિયોગથી દુ:ખી થવુ
ઉધડુકેલું, સપડાવવુ—વાણી, હાથ કે લખાણથી, સામા માણસનુ સાંભળ્યા વગર ધમકાવવું; ઠપકો દેવો.
ઉધ—ધિયા, ગાડીના ધોરિયા.
ઉધડન્ડું, વિ૦ ઉચકો આપ્યો લીધો હોય તેવુ; છુટી કિમ્મત નહિ કરી, પણ સામટી જ કિમ્મતે લેવુ તે ૨ જથ્થાબન્ધ, એકદમ
ઉધડકવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાએક ચોંકવુ. 'ઉધડકી ઉઠિયો, વેગે વૈકુણ્ઠપતી, ગરુડ ક્યા ગરુડ ક્યા વદત વાણી.'
ઉધડજમાબન્ધી, સ્ત્રી૦ વિઘોટી ન ફેરવતા એકદમ ઉધડ મુકરર કરેલો આંકડો સરકાર ગામ ઉપર લે તે.
ઉધડો, પુ૦ ઉધડ આપેલુ—લીધેલુ તે. ૨ એકદમ—(ઉધડો લેવો) વાણી, લખાણ—હાથથી બીજાના પર રીસમા ઉતરી પડવુ તે, ધમકાવવુ તે.
ઉધરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉછરવુ, મોટું થવુ, પાલણપોષણ થવું ૨ કોઈને આપેલુ નાણું હિસાબની ચોપડીમા લખાવુ—રકમ ઉધરવી. ૩ ઉદ્ધાર થવો
ઉધરસ, [સં૦ ઊર્ધ્વરસ] હવાની નળીમાં લોહીનો જમાવ થયેથી ત્યા જે રસ થાય છે તેનુ, હવાની આવજાવની રોકાણને લીધે જોરથી બાર નિકળવું થયા કરે તે; ઠાસો; ખોખલો
ઉધરેલું, વિ૦ નામે લખાયલુ, ઉઘરેલું. ૨ ઉછરીને મોટુ થયલુ.

ઉધાઈ; **ઉધૈ.**
ઉધાણુ, ન૦ તોફાન
ઉધાંધળું, ઝાંખુ, ઉજાસી આણે એવુ 'આજનો દિન ઉધાંધળો.'
ઉધાન, ન૦ પુનેમ, અમાસ પછી જે સહુથી મોટી ભરતી થાય છે તે ૨ ત્રણની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત. (વેપારીયોમાં). ૩ એક જાતનો ઉધરસનો રોગ.
ઉધાનચક્કર, વાયલ, અક્કલ વગરનુ, ઉડેલ; સાડા ત્રણ પાયા.
ઉધાનપડી, સ્ત્રી૦ તેરની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત.
ઉધાનપાયા, વિ૦ વલવલતુ, ચવિતરુ; સાડાત્રણ પાયા, અધકપાસળી; અક્કલ વનાનુ, ચસ્કેલ.
ઉધામા, પુ૦ મિથ્યા પ્રયત્ન, મુવેલુ સાંભરી આવવુ તે, તેના ભણકારા વાગવા તે ૨ માઠા તરફ્ફ ૩ ફરી ફરી થતા મનસુબા
ઉધાર, વિ૦ નાણુ પૅછી અપાસે લેવાસે એવા વિશ્વાસ ઉપરથી લીધેલુ આપેલુ હોય તેવુ-(માલ વગેરે). પતીજ ઉપર હોય તેવું, ઉછીનુ. **ઉધાર** કરવુ-રાખવુ; રોકડું નાણુ ન આપતા માલ ખરીદ કરવો.
ઉધારણ, સ્થિતિ ૨ ઉદ્ધાર કરનાર
ઉધારપાસું, ન૦ ઉધાર આપેલુ હિસાબની ચોપડીમા જે (ડાબી)બાજુએ લખાય તે બાજુ.
ઉધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉધાર આપેલી વસ્તુ ચોપડામાં (ડાબી બાજુએ) લખવી, નામે લખવુ
ઉધારિયો, પુ૦ વારે વારે રોકડું ન આપતા ઉધાર લઇ જતો હોય તે.
ઉધારો, પુ૦ લેવા આપવાનુ બાકી રાખવું તે; વાયદો ૨ વાર, વિલમ્બ ૩ ઓશિયાળુ, પાડ
ઉધેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાલ-ચામડી કાડવી
ઉધૈ, સ્ત્રી૦ કાગળ લુગડામા જે ધોળું લીસુ જીવડું થાય છે તે
ઉદ્ધડ, વિ૦ ધડ વગરનુ, ઘડીમા આમ ને ઘડીમાં તેમ બોલે તેવું, ઠરીઠામ વિનાનુ ૨ સામટી રીતે લઇને-ઉદ્ધડભાવ
ઉધ્યો, પુ૦ ઉધિયો, ધોરિયો
ઉન, [સં૦] ઊન.
ઉનમ, સ્ત્રી૦ ન્યૂનતા. ઓછાપણુ, 'ઉનમ કાંઈ રાખી નથી' (સામળ)
ઉનમદા, સ્ત્રી૦ ઉત્કણ્ઠા, હોંસ 'અન્તરમા અધિકી ઉનમદા'
ઉનમન, ન૦ **ઉનમ.**
ઉનવા, પુ૦ વારે વારે પિશાબની આજત થાય ને થતા અગન બળે તે એક રોગ. (સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને)
ઉનાબદાણા, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક ઔષધિ.
ઉનામણો, પુ૦ ઊનુ પાણી કરવાનો જે દેગડો-ચરુ તે.
ઉનાવું, દાઝરાવું. (ઉનાઇ જવુ).
ઉનાળો, પુ૦ [સં૦ ઉષ્ણકાળ] વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાળમાંનો એક-ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ તે જ્યેષ્ટ-એ ચાર ગરમીના માહના.
ઉનું, ગરમ. **ઉનીઆંચ-જોખમ,** નુકસાન, ૩ ભય ૪ અપયશ, ડાઘ. **ઉનીવરાળ,** દિલનો જુસ્સો ગુસ્સે થવાથી બાર કાડવો
ઉન્નત, વિ૦ [સં૦] ઊંચુ
ઉન્નતિ, સ્ત્રી૦ સારી સ્થિતિ; ઉંચે ચઢવુ તે, આબાદીએ પોચવુ તે
ઉન્મત્ત, વિ૦ [સં૦] તાતા મિજાજવુ, કોઇને પત ન કરે તેવુ, જીદ્દી ૨ વ્યસની; કેફી; અમલી ૩ અભિમાની, મગરૂબ ૪ ઘેલછાવાળુ, ગાંડ. ૫ ઝનુની. ૬ ભૂત પિશાચ ઇંન્થી વલગાડવાળુ
ઉન્મત્તાઈ, સ્ત્રી૦ ઉન્મત્ત એવી જે હાલત તે; મદ; જીદ, મગરૂબી.
ઉન્મની, સ્ત્રી૦ [સં૦] માયાથી વિમુક્ત થઇ બ્રહ્મમાં સમાઈ રેવુ તે, પાચ અવસ્થામાની એક-જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા ને ઉન્મની.
ઉન્માદ, પુ૦ [સં૦] તોર; જીદ; મદ, મમત, અભિમાન ૨ (રસ પ્રકરણમા) ચેતના ને અચેતના એ વિષે સરખુ વર્તાય તેવો જોસ્સો. ૩ ભૂતપ્રેત, ઓસડ, ધન વગેરે કારણથી વાને ઘેર જવું તે, એક પ્રકારનો સનેપાત ૪ ગાંડો.
ઉન્માર્ગ, પુ૦ ઉલટો-આડો-ખોટો માર્ગ
ઉન્મીલન, ન૦ [સં૦] ફૂલવુ-ખુલવુ-ખીલવુ તે. (ફૂલ) ૨ ઉઘડવુ (આંખ). ૩ છુટવુ (ગ્રહણ)
ઉન્મુખ, વિ૦ [સં૦] ઊર્ધ્વમુખ, ઉપર જોતુ હોય તેવું. ૨ વિપરીત
ઉન્મૂલન, ન૦ [સં૦] મૂળથી ઉખેડી નાખવુ તે.
ઉન્મેષ, પુ૦ [સં૦] આંખ ઉઘડવી તે. (**નિમેષથી** ઉલટું). ૨ જ્ઞાન, બુદ્ધિ
ઉપ, અ૦ ઊ૦ [સં૦] પાસે, સમીપ, નિકટ ૨ ઓછુ, ઉતરતુ. ૩ અતિશય, અપાર ૪ સરખાપણું, મળતુ આવવુ તે ૫ એ શબ્દ અર્થ વનાનો પણ હોય છે.
ઉપકણ્ઠ, પુ૦ વિ૦ [સં૦] નગર પાસેનો પ્રદેશ 'પુરોપકણ્ઠે રમણીય લાગતા' ૨ પાસેનુ, ઉપકથા, **સ્ત્રી૦** ટુંકી વાર્તા નિકટ
ઉપકાર, પુ૦ [સં૦] કોઇનુ સારુ-કલ્યાણ કરવું તે; પાડ, આભાર ૨ કૃપા; સહાયતા; મેહેરબાની.
ઉપકારક, વિ૦ ઉપકાર કરનાર; મદદ કરનાર.
ઉપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરનાર ૨ ઉપકાર જાણનાર; પાડ માનનાર, આભારી ૩ જેમા કોઇના પર ઉપકાર થતો હોય તેવું (પરોપકારી કામ).

ઉપક્રમ, પુ૦ [સં૦] આરમ્ભ, શરૂઆત ૨ ઉદ્યોગ; ધન્ધો.

ઉપગુરુ, પુ૦ [સં૦] વડા ગુરુ—મેહેતાજી—શિક્ષકના હાથ નીચેનો જે શિક્ષક તે; ઉપશિક્ષક; વડો નિશાળિયો

ઉપગ્રહ, પુ૦ [સં૦] નાનો ગ્રહ એક મોટા ગ્રહને એક અથવા વધારે ઉપગ્રહ હોય છે. ગ્રહ, સૂર્યની આસપાસ ફરે છે અને ઉપગ્રહ, ગ્રહની આસપાસ ફરે છે. આ પૃથ્વીગ્રહને એક ઉપગ્રહ છે જેને આપણે ચન્દ્ર કહિયે છિયે

ઉપઙ્ગ, ન૦ એક જાતનુ વાદ્ય.

ઉપચાર, પુ૦ [સં૦] કામે લગાડવુ તે; તજવીજ કરવી તે, સેવા. ૨ ઉપાય; તજવીજ; સાધન. ૩ ચોપડવુ તે. ૪ પોતાના અથવા દેવના શરીરના અવયવોને મન્ત્ર ભણી હાથ અરકાડવો તે—ષોડશોપચાર.

ઉપજ, સ્ત્રી૦ ઉત્પન્ન થવુ તે, પેદાશ; આવક ૨ જન્મ, મૂળ; ઉત્પત્તિ

ઉપજણ, સ્ત્રી૦ ઉપજ—ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ 'બહુ સામર્થ્યમાં ઉપજણ ઘણી' (અખો)

ઉપજનિપજ, સ્ત્રી૦ ઉગવુ અને વધવું તે; પેદા થવુ ને રેવુ તે (જો કે એ શબ્દો વ્યવહારમાં એકજ અર્થમા વપરાય છે તોપણ એ બે શબ્દોના અર્થ જુદા પાડી શકાય છે ઉપજમાં મૂળ ઉત્પત્તિ ને નિપજમાં છેલ્લી સ્થિતિ અથવા ફળનો બોધ છે).

ઉપજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉત્પન્ન થવુ, પેદા થવુ; જનમવું ૨ તૈયાર થવુ. ૩ ફળ—પ્રાપ્તિ થવી.

ઉપજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપજે—પેદા થાય તેમ કરવુ

ઉપજીવિકા, સ્ત્રી૦ આજીવિકા; જીવિકા; વૃત્તિ, ગુજરાન.

ઉપજીવી, વિ૦ કોઇના ઉપર આધાર રાખી જીવનાર, અવલમ્બી; આશ્રિત

ઉપટવું, ક્રિ૦ અ૦ રઙ્ગનો પટ જતો રેવો ઉપટી જવુ પણ કેવાય છે

ઉપટામણી, સ્ત્રી૦ વરઘોડાની માંડવને દાડે કન્યાના જીવતા મુઆં સગાનો જે સમ્બન્ધપટ પેરામણી પેરવા આવેલા વેવાઇની આગળ વાચવામાં આવે છે તે (સુરતની નાગરી ન્યાતમા)

ઉપટો, ઘોડાનો સામાન

ઉપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉખડી આવવું; મૂળીયુ બાર નિકળી આવવુ ૨ પાયમાલ થવુ, સત્યાનાશ જવું (એનું ઉપડી ગયું) ૩ ઊંચકાવુ; ઉપર આવવું; દેખાવુ (અક્ષર ઉપડ્યા નથી) ૪ આચકો ખાધા વગર બોલ્યા જવું ૫ નાગળ ખેંચી લીધેથી ચાલતું થવુ; હઙ્કારાવું (વાણ ઉપડ્યું).

ઉપડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપડે તેમ કરવું

ઉપણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્પવન] ઊંચા ઉભા રહી ટોપલા—સુપડાંમાથી દાણા ધીમે ધીમે નીચે નાખતા જઈ વાયે છાલાં દૂર ઉડાડવા, ઝાડકવુ—ટકવુ; વા દેવો

ઉપણિયા, ઉપણવાના ટોપલા.

ઉપદિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેને ઉપદેશ થયો હોય તેવુ

ઉપદેશ, પુ૦ [સં૦] બોધ, શિક્ષા; શિખામણ; જ્ઞાન. ૨ મન્ત્રદાન.

ઉપદેશક, વિ૦ [સં૦] ઉપદેશ કરનાર; ગુરુ.

ઉપદ્રવ, પુ૦ [સં૦] કોઇના સમ્બન્ધે કોઇને જે પીડા થાય તે; ઇજા, દુ.ખ. (રોગ, ભૂત, ચાકર, તોફાન—બણ્ડ વગેરેનો ઉપદ્રવ)

ઉપદ્વીપ, પુ૦ [સં૦] નાનો દ્વીપ અથવા દ્વીપનો એક પડેલો ભાગ

ઉપધાત, ઉપધાતુ.

ઉપધાતુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ હીણો—નરસો—ભેગવાળો જે ધાતુ તે, હલકી કિમ્મતનો ધાતુ ૨ મિશ્રધાતુ

ઉપધાન્ય, ન૦ હલકા જે અનાજ તે—કાંગ; રાજગિરો, મઠ

ઉપનયન, ન૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ ત્રણના છોકરાંને આઠમે વર્ષે વેદના અધિકારી કરવા સારુ જે સસ્કાર કરવામા આવે છે તે, જનોઇ દેવુ તે જનોઇની જે ક્રિયા તે—સોળ સસ્કારમાંનો એક. ૨ જનોઈ ક્રિ૦ અ૦ ઉપનવુ; ઉપજવું

ઉપનામ, ન૦ [સં૦] મુખ્ય નામની સાથે જે બીજુ નામ જોડાયલું હોય તે, કુળનામ, ગુણકર્મ ઉપરથી જે નામ મળ્યુ હોય તે; જે નામથી ઓળખાઈ આવે તે નામ; અટક; ઓખર; આડનામ

ઉપનાયક, પુ૦ મુખ્ય હાથ નીચેનો ઉપરી—આગેવાન ૨ નાટ્યશાસ્ત્રમાં સૂત્રધારના હાથ નીચેનુ પાત્ર. ૩ યાર; સ્ત્રીનો રાખેલો પરપુરુષ.

ઉપનિષદ, ન૦ [સં૦] વેદાન્તશાસ્ત્ર; એક ઇશ્વિરજ્ઞાન

ઉપન્યાસ, પુ૦ ટુકી વાર્તા; વાર્તા ૨ પ્રસ્તાવના; ઉપોદ્ઘાત

ઉપનેત્ર, ન૦ આંખે બરોબર ન દેખાયાથી જે કાચોની મદદ લેવી પડે છે તે; ચશ્મા.

ઉપન્યું, ઉપજ્યુ (કવિતામાં)

ઉપપતિ પુ૦ [સં૦] સ્ત્રીને જે પરપુરુષ સાથે પ્રીતિ—લગવાડ હોય તે; યાર

ઉપપત્તિ સ્ત્રી૦ [સં૦] સાબીતીમાં જે તકરાર કરવી અને દાખલા બતાવવા તે

ઉપપન્ન, વિ૦ [સં૦] સિદ્ધ, સાબીત—નક્કી થયલું

ઉપપાતક, ન૦ [સં૦] હલકુ—નાનુ પાપ.

ઉપપાદન, ન૦ [સં૦] કેવુ—બતાવવું તે. ૨ સાબીતી—ખાતરી કરવી તે ૩ સમ્પાદન; સઙ્ગ્રહ

ઉપપુરાણ, ન૦ પુરાણથી ઉતરતુ, નાનુ પુરાણ (કથાકોષ-સઙ્ખ્યાત-શબ્દાવળીમા જોવુ)

ઉપભોગ, પુ૦ [સં૦] 'અનુભવ-વહિવટ કરવો તે, ઉપયોગમા લેવુ તે ૨ અનુભવ; વીતેલુ હોય તે ૩ સુખ; વિલાસ. ૪ તૃપ્તિ; સંતોષ

ઉપમર્દ, પુ૦ [સં૦] ઘસારો. ૨ પરાભવ, નાશ. ૩ ઠપકો ૪ અપમાન.

ઉપમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બે પદાર્થનુ કોઇ વાતે સરખું થવું-મળતુ આવવુ તે; સાદૃષ્ય; દૃષ્ટાન્ત; મિસલ ૨ એ નામનો અલઙ્કાર-ભાઇ, તેનુ પેટ તો દરિયા જેવુ છે ૩ ઉપમાન જેની સાથે તુલના કરવી હોય તે. ઉપમા આપવી-કરવી-પામવી.

ઉપમાતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધવાડનારી મા, દાઇ, ધાત્રી

ઉપમાન, ન૦ [સં૦] જેની સાથે સરખાવવુ હોય તે.-તેનુ મોઢું ચન્દ્રસરખુ છે-એમા ચન્દ્ર એ ઉપમાન.

ઉપમેય, ન૦ [સં૦] જેને સરખાવવુ હોય તે-તે સ્ત્રી હરણીના જેવી ચઞ્ચળ છે-એમા સ્ત્રી એ ઉપમેય

ઉપયુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉપયોગી, કામનુ ૨ યોગ્ય, સમર્થ, ઉચિત

ઉપયોગ, વિ૦ [સં૦] એકાદી વસ્તુને પોતાનાં કામમાં લેવી તે અથવા તે કામમા આવવી તે ૨ કામ, ફાયદો, લાભ.

ઉપયોગી, વિ૦ [સં૦] કામમાં આવતુ; અગતનુ, જરૂરનુ. ૨ ફાયદો કરે તેવું; લાભકારી.

ઉપર, અ૦ ઊંચે (ખુરસી ઉપર) ૨ પેલી પાસ, વધારે; વધતુ (સો ઉપર દશ બીજા). ૩ પછી (તેના ગયા ઉપર વિચાર) ૪ ઉત્તર દિશાએ (સુરત મુબઇની ઉપર છે) ૫ ગુણમા વધારે. (તે તેની ઉપર છે). **ન૦** ઉપરાણુ; પક્ષ 'માહારુ ઉપર કોણ કરે, એને વશ સર્વે સાથ.' (ભાલણ). 'ઉપર આભ ને નિચે ધરતી'-આધાર વગરની-લટકતી હાલત-સ્થિતિ 'ઉપર થવુ'-બીજાનુ ન માની મરજી પ્રમાણે કરવુ. 'ઉપર નીચે થવુ'-અધીરા થવુ, ઉતાવળા-આતુર થવુ 'ઉપર પગ દેવો'-મુકવો,-અનાદર, અવગણના કરવી 'ઉપર રેવુ'-જાતે દેખરેખ રાખવી. 'ઉપર હાથ'-ચડીયાતાપણુ

ઉપરઉપરથી, અ૦ છેક અન્દરનુ સમજેલુ હોય તેમ નહિ પણ જેટલુ ઉપરથી દેખાયલુ હોય તેટલાપરથી

ઉપરચોટિયું, વિ૦ ઉપર ઉપરથી જેટલુ જણાયુ હોય તેટલુ-તેવુ, ઉપર ઉપરનું; જેવુતેવું, થોડુએક; કઇક, ઝાંખુ.

ઉપરછલું, વિ૦ ઉપરનુ; ઉપરચોટિયુ

ઉપરટપકે, અ૦ ચોપડા-દફ્તરમા ખમુસે નોંધવા જેવુ નહિ પણ ફક્ત યાદ રાખવા સારુ સઙ્કેતમા માંડી રાખેલુ હોય તેમ, ઉપર ટપકાવેલુ હોય તેમ. ૨ ઉપર ઉપરથી, ઉપલક; ઉભળક

ઉપરણું, ન૦ ખાંધે ઓડવાનુ જે વસ્ત્ર તે. ૨ પ્રસાદીમા મળેલુ જે વસ્ત્ર તે-મન્દિરના અધિકારિયો સેવકની સેવાના બદલામા જે લુગડુ આપે છે તે

ઉપરણો, પુ૦ ઉપરણુ, ખેસ.

ઉપરતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શાન્તિ, વૈરાગ્ય. ૨ બન્ધ પડવુ તે; વિરતિ

ઉપરવટ, અ૦ ઉલટુ, વિરુદ્ધ, મરજી ઉપરાન્ત ૨ **વિ૦** ચડે એવુ, ઉત્તમ, સારુ

ઉપરવાડિયો, પુ૦ જે ખેતર જે ગામને લગતુ હોય તે ખેતર તે ગામનો ખેડુત ન ખેડે પણ બીજા ગામનો જે ખેડુત ખેડે તે.

ઉપરવાડી-ડે, અ૦ વચમા વાડ, વણ્ડી, ભીત હોય ને બે બાજુએ ઉભાં રહી એક બીજાને બોલાવવુ-કઇ આપવુ લેવુ તે **ઉપરવાડી** કેવાય છે. 'તેને ઉપરવાડીથી બોલાવ-લે' "ઉપરવાડે સૈયર કરે છે સાદજો"

ઉપરવાસ, પુ૦ ઘરને ભોંયતળિયે ન રેતા માળપર જે વાસ કરવો તે

ઉપરાઉપરી, અ૦ એક પછી એક એમ જલદીથી આવ્યાં-વધ્યા કરે તેમ; સાથેનુ સાથે; લાગલાગટ.

ઉપરાચાપરી, અ૦ ઉપરાઉપરી.

ઉપરાટી, ઉપર ઉપરથી, સારુ સારુ (લેવુ અનાજ વ૦).

ઉપરાણું, ન૦ બેની લડાઇમા એકનો પક્ષ લઇ તેની મદદમા રેવુ તે, કુમક કરવી તે; પક્ષ, તરફદારી. ૨ **ઉપરણું.**

ઉપરાજવું, પેદા કરવુ.

ઉપરાન્ત, અ૦ વધારે હોય તેમ, આટલુ છતે વધારે; વળી બીજુ. ૨ પછી, પછવાડેથી

ઉપરી, વિ૦ હર કોઇ કામ ઉપર તપાસ રાખનાર, ઉપરથી જોનાર, પોતાના હાથ તળેના માણસોની ચોકશી રાખનાર, મુખી, મુકાદમ. ૨ **અ૦ (સં૦)** ઉપર, ઉપેર

ઉપલક, વિ૦ ચોપડામા નોંધેલું નહિ તેવુ ૨ ઉપર ઉપરનુ ૩ બાકી, વધેલુ.

ઉપલકિયો, પુ૦ જે પોતાનુ વજન ન છતા કારભારી ડોળ ઘાલે છે તે ૨ ઉપર ઉપરથી ઉડાવનાર; ૨ વગરની વાત કરનાર.

ઉપલક્ષણ, ન૦ આખાનુ તેના ભાગથી જે વર્ણન થાય તે, એક જાતનો અલઙ્કાર-તેને શ્રીકાડતા આવડ નથી એટલે લખતા આવડતુ નથી

ઉપલક્ષ્ય, વિ૦ થોડા ઉપરથી ઘણુ સમજાય તેવું

ઉપલગ, વિ૦ ઉપલક.

ઉપલબ્ધ, વિ૦ ધા૦ મેળવેલુ, જોયેલુ.

ઉપલાણુ, ન૦ ઉપલો ભાગ (ગામની જમીનનો.)

ઉપલાણે, પુ૦ ઉપરનો ભાગ-બાજુ. ૨ પલાણ વગર

ઉપલિયું, ન૦ ઉંટાંદિયું.

ઉપલી, સ્ત્રી૦ ટારેલી ખાણણી.

ઉપલું, વિ૦ ઉપરનું; ઉપર કહેલું-લખેલું-જણાવેલું.

ઉપલેક-અલેક, ઉપલક.

ઉપલેટ, ન૦ એક જાતના ઝાડનુ મૂળિયુ; ઔષધિ

ઉપવન, ન૦ [સં૦] નાનુ વન, વાડી; બાગ; ઉદ્યાન, આરામ

ઉપવસ્ત્ર, ન૦ અઙ્ગવસ્ત્ર. ૨ પરણિયત સ્ત્રીવગર રાખેલી બીજી સ્ત્રી, વેશ્યા.

ઉપવાસ, પુ૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવુ તે; અન્ન અથવા ફળ ખાધાવના ચલાવવુ તે, અભ્યાસ ૨ વ્રત; નિયમ.

ઉપવાસી, વિ૦ [સં૦] ઉપવાસ રાખનાર.

ઉપવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાટક ચેટકાદિક જે વિદ્યા તે. મોટી ચૌદ વિદ્યા કેવાય છે, તેથી જે બીજી તે.

ઉપવીત, ન૦ [સં૦] જનોઇ.

ઉપવેદ, પુ૦ નાના વેદ-એ ચાર છે. આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વવેદ, સ્થાપત્યવેદ અથવા શિલ્પશાસ્ત્ર અથવા અથર્વવેદ

ઉપશમ, પુ૦ શાંતિ; સમાઇ જવું તે, સમતા.

ઉપશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] નાનુ શાસ્ત્ર.

ઉપશિક્ષક, પુ૦ [સં૦] વડા મેતાજીનો મદદનીસ

ઉપશોષણ, સુકાવવુ તે.

ઉપસંહાર પુ૦ [સં૦] ટૂંકામા આટોપવું તે; સારાંશ, તાત્પર્ય કઇ જઇ સંપૂર્ણ કરવુ તે. (ઉપક્રમ ને ઉપસંહાર).

ઉપસર્ગ, પુ૦ [સં૦] શબ્દના ધાતુની પૂર્વે જે અવ્યય જોડવામાં આવે છે તે પ્ર—પ્રયત્ન; **પરા**—પરાભવ વગેરે ૨ ઉપદ્રવ, દુઃખ; ઇજા ૩ અપશકુન, અમઙ્ગળ. ૪ વિસ્તાર

ઉપસવું, ક્રિ૦ અ૦ ફૂલવુ; અસલ હોય તેના કરતા કદમાં બારથી વધેલુ જણાવુ—(બારી અદરથી પોલું)

ઉપસાગર, પુ૦ જે સમુદ્ર પોળે મોડે જમીન તરફ ઘુસેલો હોય તે.

ઉપસ્કર, પુ૦ [સં૦] મુખ્ય વસ્તુને લાગતી વળગતી જે વસ્તુ તે, સાહિત્ય; સામગ્રી-જરૂરનું એવો કંઇ મેળ નહિ.

ઉપસ્ત્રી, સ્ત્રી૦ પરણિયત નહિ પણ રાખેલી જે સ્ત્રી તે.

ઉપસ્થ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરૂષ જેથી ઓળખાઇ આવે છે તે ચિહ્ન; ગુહ્યેન્દ્રિય.

ઉપસ્થાન, ન૦ [સં૦] ઉભા થઇ હાથ ઉભા રાખી મંત્ર ભણી દેવની જે સ્તુતિ કરવી તે.

ઉપસ્થિત, વિ૦ પ્રા૦ [સં૦] પાસે—મોડે—હૈયે હોય તેવું; જિહ્વાગ્રે હોય તેવું.

ઉપહાર, પુ૦ [સં૦] અર્પણ કરવુ તે; ભેટ મુકવી તે ૨ અર્પણ ભેટની સામગ્રી. ૩ ખાવાનુ, બલિ

ઉપહાસ, ન૦ [સં૦] મશ્કરી, મજાખ, ઠઠ્ઠો. ૨ કોઇને હસી—હસ્યામાં કાડવુ તે **ઉપહાસક, વિ૦ સં૦** વિદુષક, મશ્કરો **વિ૦** ઉપહાસ્ય-હસી કાડવા જોગ

ઉપળાં, ન૦ સુવાના ખાટલાને બે આડી ને બે ઉભી હોય છે તેમાંની જે બે આડી તે, માથુ ને પગ રે છે તે. (બે ઇસ અને બે ઉપળાં)

ઉપાકર્મ, ન૦ [સં૦] જનોઇ ધારણ કરનાર જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય તેને દરવર્ષે જનોઇ પેરી રયા પછી તરત કરવાનુ એક કર્મ; શ્રાવણી.

ઉપાખ્યાન, ન૦ [સં૦] કાણી, નાની કલ્પિત વાત

ઉપાગ્રસર, વિ૦ [સં૦] પાછલુ. ૨ અગ્રસરની પાસેનુ. ૩ ભાજક, છેદરૂપ—(સઙ્ખ્યા—આંકડા).

ઉપાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] અપ્રધાન ભાગ, ઉતરતુ જે અઙ્ગ તે.

ઉપાડ, પુ૦ કોઇને ત્યાં લેવડ દેવડ રાખીને નાણાં ઉપાડવા તે ૨ આહકી (માલનો ઉપાડ.) ૩ અનાજ વનસ્પતિનુ ઉગવું.

ઉપાડવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચેથી ઉંચે લેવુ, ઉચકવુ ૨ થાપણમાંથી લેવું—(નાણુ). ૩ મૂળથી ઉખેડવુ ૪ જૂદુ પાડવું; ઉઘાડવું. ૫ ખસેડવુ, લઇ જવુ.

ઉપાડો, પુ૦ ઉપડવુ તે; ખપ, ઉઠાવ. ૨ સળકાંપર લેવાય તેટલો જે કાટા વગેરેનો જથો તે

ઉપાદાન, ન૦ [સં૦] કબૂલ—ગ્રહણ કરવું તે ૨ તરત—પામેનુ કારણ.

ઉપાધિ, પુ૦ [સં૦] દુઃખ દેતુ—હરકત કરતુ જે કામ, માણસ વગેરે તે, ઉપદ્રવ ૨ ઓચીતુ આવી પડેલુ સઙ્કટ ૩ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા ફેરફાર કરનાર જે કારણરૂપ સબધ તે.—આકાર વિશેષરૂપ ઉપાધિથી સોનાનું ઘરેણું થાય છે ૩ કારણ; હેતુ, પ્રસઙ્ગ

ઉપાધ્યાય, પુ૦ [સં૦] દરએક કુટુંબમા—ગામમા શુભ અશુભની ક્રિયા કરાવનારો જે બ્રાહ્મણ તે, કુળગોર; ગામગોર.

ઉપાધ્યો, ઉપાધ્યાય એ શબ્દ જુવો

ઉપાન, ન૦ ખાસડા. "ઉપાન રેણએ અભ્ર છાયો, જોજન કોટાકોટ" (પ્રેમાનંદ).

ઉપાન્ત, અ૦ [સં૦] પાસે; સમીપ. નિકટ.

ઉપાન્ત્ય, વિ૦ [સં૦] છેવટની—છેલ્લાની પૂર્વેનું—ઉપાન્ત્ય અક્ષર એટલે છેલ્લા અક્ષરની પ્રથમ જે અક્ષર આવેલો હોય તે.

ઉપાય, પુ૦ [સં૦] નઠારી હાલતમાંથી સારી હાલતમા લાવવા સારુ જે તજવીજ—ક્રિયા—યુક્તિ તે.

સાધન એ ચાર કેવાય છે. સામ, દામ, ભેદ ને દણ્ડ મીઠું મીઠું બોલીને સમજાવવુ—મનનુ સમાધાન કરવુ તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવુ તે દામ, સમ્પ તુટે, સાથીઓને પરસ્પર ન બને, એઓ જુદા પડે તેવી જે યુક્તિ કરવી—ધમકી આપવી તે ભેદ; અને શિક્ષા કરવી—મારવુ તે દણ્ડ કેટલાક આમાં ત્રણ વધુ ગણાવે છે માયા-દગાઇ, ઉપેક્ષા-કપટ, ઇન્દ્ર જાળ-જાદુ ૨ ઇલાજ; ઓસડ

ઉપાર્જન **ન૦ [સં૦]** સઙ્ગ્રહ; કમાઈ; સઞ્ચય; પ્રાપ્તિ.

ઉપાર્જના, સ્ત્રી૦ [સં૦] દ્રવ્ય, દરજ્જો મેળવવા માટે લોકોની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા ઉપાયો કામે લગાડવા તે; ૨ ઉપાર્જન

ઉપાર્જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મેળવેલુ; કમાવેલુ; વડિલોપાર્જિત—આત્મોપાર્જિત ધન.

ઉપાવવું, ક્રિ૦ ઉપજાવવું. 'સાસુ નણન્દ પૂછે મૂને ઉત્તર ઉપાવુ' 'મન ભાવે મોહન વેશે સમારુ, લોકલીલાં સુખ ઉપાવુ'

ઉપાસણ, ન૦ ઉશ્કેરણી (લડાઇનુ, રમવાનુ, ગામે જવાનુ ઉપાસણ).

ઉપાસક, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર; સાધના કરનાર

ઉપાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇશ્વરના એકાદા સાકાર રૂપ-મૂર્તિને પૂજા હોમ જપ ઇ૦ થી ઇચ્છેલુ પ્રાપ્ત કરવા સારુ સેવવા તે ૨ ગુરુ પાસે મન્ત્ર લઇ આજ્ઞા પ્રમાણે જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છે આત્મોપાસના, કર્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના, અથવા ધ્યાન, અનુષ્ઠાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે સ્વરૂપ ઓળખવુ તે. ૩ વેદપ્રતિપાદ્ય ધર્મનાં ત્રણ અઙ્ગ છે તેમાંનુ જે બીજુ તે (કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન) કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવા—નીતિ પાળવી તે. ઉપાસના—અન્ત કરણથી ઇશ્વિરનુ સ્મરણુ—પૂજન કરવુ તે, ભક્તિ, ધ્યાન જ્ઞાન—તત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન

ઉપાસરું, ન૦ અપાસરો.

ઉપાસવું, સેવવુ, ઉપાસના કરવી

ઉપાસિત, વિ૦ ધા૦ જેની ઉપાસના કરી હોય તે.

ઉપાશ્રિત, વિ૦ ધા૦ બીજાપર આધાર રાખનાર

ઉપાસ્ય, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય; આરાધ્ય; પૂજ્ય.

ઉપાહાર, ન૦ સૂક્ષ્મ—થોડું ભોજન

ઉપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ન કીધુ તો શું ન ચાલે ? એમા શુ ? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે ૨ બેતમા; મનપર વાત ન લેવી તે; વાતને ઉડાવી દેવી તે. બેદરકારી; કાળજીથી ન જોવુ તે.

ઉપેન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ, કૃષ્ણ

ઉપેન્દ્રવજ્રા, ન૦ [સં૦] એ નામનુ ચરણમા અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવુ એક વૃત્ત (જતજ, ગગ).

ઉપેર, અ૦ ઉપર.

ઉપોદ્ઘાત, પુ૦ [સં૦] ગ્રન્થમાં શો વિષય છે, તેનું રૂપ અને ઉપયોગ કેવા છે ? એ વિષે જે સારાશ તથા મત વિચાર, ગ્રન્થનો આરમ્ભ કર્યાની આગમચ લખેલો હોય તે, પ્રસ્તાવના, દિબાચો ૨ વાદનો વિષય, પૂર્વપક્ષ, પૂર્વરઙ્ગ ૩ શરુઆત, પ્રારભ

ઉપોસણ, ન૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવુ તે, ઉપવાસ

ઉફણ્ડાઈ, સ્ત્રી૦ મોટાઈ; બડાઈ; હલકાઈ.

ઉફરાટું, વિ૦ પાસાપડતુ, મોઢું ફેરવેલુ એવુ "ઉફરાટી કીધી સુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નગ્ન કરી" (પ્રેમાનન્દ) ઊભુ કરવુ "ખાટલો ઉફરાટો કર"

ઉફરાટીયું, વિ૦ ઉપરટપકેનુ.

ઉફરો—રું, વિ૦ ઉફગટો (ખાટલો) ૨ માયાભેદ ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયલો "અખા તેજ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉફરો." ૩ શ્રેષ્ઠ. "તે માટે તત્વદર્શી ખરો, અખા જેહ સર્વે ઉફરો"

ઉફાન, ન૦ ઉકળીને ઉભરાવુ તે.

ઉબ, સ્ત્રી૦ બારની ટાપટીપ, ઉમરનો ડમાક, ઠાઠ, ડોળ "પુજી ધરી ને ઉબ વધી."

ઉબક સ્ત્રી૦ ઉછાળો, ઉલાળો. ૨ દુખનો ઉભરો. ૩ ઓકારી. ઉબક આવવી.

ઉબહૂડું, વિ૦ પાકુ અન્ન બગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય તેવુ. (પૂરી ઉબહૂી થઈ ગઈ)

ઉબાડક, ન૦ ઉમાડિયાં.

ઉબડિયું, ન૦ પાપડી વગેરે સીગને, માટલામા ઘાલી તેનુ મોંઢુ બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલુ તે, ઊંધયુ

ઉબડું, વિ૦ અદુકડુ

ઉબાડિયું, ન૦ વારે વારે સળગાવવુ અને હોલવવુ તે. ૨ સળી, સળેકડુ, સરોડું સળગાવી હાથમા રાખેલુ તે (છોકરાઓની એ ટેવ મુકાવવાને તેઓના વડીલો તેમને એવી ધમકી આપે છે કે તમે એમ કરશો તો રાતે પથારીમા વારે વારે મુતરવા કરશો).

ઉબાણુ, અ૦ એક ગામથી બીજે ગામ જવુ હોય તે પગ રસ્તે, વરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાંધ સીધાં ચાલ્યા જવુ તે (ઉબાણુ ગાડી હાંકો)

ઉબાળો, પુ૦ છાણાના કકડા સરોડા વગેરે જે એક વારે ભરી સળગાવવા તે ૨ પરીતાપ, બાફ.

ઉબેલવું, ઉભેળવું,

ઉભ, સ્ત્રી૦ ખેતરમા ઝાડને કણસલા આવ્યા પછી પક્ષીઓ તે ખાઇ ન જાય તે માટે લુગડાં બાંધે તે-ઉભ અને આડ ૨ **વિ૦** સીધો, પાસરો (માર્ગ

ઉભડિયો, કાયમ વસેલો નહિ તે.

ઉભય, સ૦ [સં૦] બન્નેઃ બન્ને; બેજણાં.

ઉભયતાં, સ૦ [સં૦ ઉભયત —બન્ને બાજુ ઉપર] ઉભય.

ઉભયપક્ષ, પુ૦ બન્ને બાજુ—તરફેણ—પક્ષ.

ઉભયલોક, પુ૦ બે લોક—આલોક ને પરલોક—આ દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં.

ઉભયવિધ, વિ૦ [સં૦] બે પ્રકાર—રીતનું. ૨ જે ધાતુ, અકર્મક ને સકર્મક બન્નેમા વપરાય તે—તે હસે છે, તે તેને હસેછે—હસ ધાતુ. ૩ બે મોડે બોલનાર; ઘડીમાં આમ ને ઘડીમા તેમ.

ઉભયાત્મક; વિ૦ બે પક્ષને લગતું.

ઉભયાન્વયી, વિ૦ [સં૦] બે પદ—અર્થ—વાક્ય—પક્ષ—બાજુને જોડનાર —**ઉભયાન્વયી અવ્યય**—પુ૦ જે અવ્યય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમાં અથવા જુદા અર્થમા જોડેછે તે—અને, તથા, પણ ઇ૦ (વ્યાકરણમાં).

ઉભયાન્વિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બેતરફ જોડાયલું—સન્ધાયલું તેવું.

ઉભયાર્થ, વિ૦ [સં૦] જેમા બે અર્થ હોય તેવું, શકભરેલું. ૨ જેમાથી બે અર્થ થતા હોય તેવું.

ઉભયાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] જેમાં શબ્દચાતુરી અને અર્થચાતુરી બન્ને હોય તે અલઙ્કાર.

ઉભરણી, સ્ત્રી૦ ઘરના દરેક ચોક-ગાળાની જે ઉંચાઈ તે.

ઉભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વધીગયેથી ઊંચું આવવું—માયથી બાર નિકળીપડવું. ઘડો ઉભરાયો, અંધરણું ઉભરાઈ જાયછે, કીડી ઉભરાઈ છે, ઇ૦.

ઉભરો, પુ૦ ઊંચું આવવું—ઊંચેઆવી નીચેપડવું તે. ૨ દિલમાનો જોસ્સો બાર પડવાની તૈયારીપર આવવો—બાર પડવો તે. ૩ મંદવાડમા મોં ઉપર ભાર આવે તે.

ઉભળવું, ક્રિ૦ અ૦ વળી પાછું—બીજીવાર થવું (રોગ). ૨ અન્દરથી પાછું બારે આવવું. ૩ ઉખડી જવું—પડવું; નિકળી આવવું. ૪ વળ ઉખળવો.

ઉભાંઉભાં, અ૦ જલદીથી, તાકીદથી; ઝટ; એકદમ, તરતજ, દોડતા દોડતા.

ઉભાં, પુ૦ રાંધેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા રે તે.

ઉભાણણી-રણી, સ્ત્રી૦ ઉંચાઈ, (ઘરની બાંધણીમા).

ઉભાર, વિ૦ હલકા પદાર્થનું વજનમા થોડું ને તે દેખાતું ઘણું તે (રૂ, ઘાસનું વજન થોડું પણ ઉભાર ઘણો).

ઉભારિયો, પુ૦ લાંબ ભરચા વગરની ઘુઘરી.

ઉભું, ઊભું.

ઉભેડું, વિ૦ ઊભું (કાવ્યમાં). ૨ ઊભું હોય તેવું (ટોળાવ વગેરે). ૩ ભીંત

ઉભેતાં, ઉભય.

ઉભેળ પડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખેતરમાં અનાજ વગેરે ઓર્યું હોય ને પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસણનું ન ઉગવું ને ફરીથી ઓરવું પડવું.

ઉભેળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાતને માત્ર છાલા નિકળી જાય (કુસકી નહિ) તેટલું ખાંડવું; કરડ કરવી. ૨ વણેલું પાછું ઉખેળવું. ૩ ડબાયલી વાત પાછી કાડવી. ૪ ખેડેલું ખેતર ખરાબ કરી નાખવું.

ઉભેળો, પુ૦ અડધું ખાંડાયલું ભાત.

ઉભોમાર્ગ, પુ૦ સીધો માર્ગ, નાકસામી વાટ, ધોરી રસ્તો, ગલી કુચીવાળો આડો માર્ગ નહિ તે.

ઉમઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] આનંદ, હર્ષ; ખુશી. ૨ હોસ, કોડ; ઉલટ; આતુર, ઇચ્છા.

ઉમઙ્ગી, વિ૦ ઉમઙ્ગવાળું.

ઉમટવું, ફળવું; પેદા થવું. "માવઠે મેહ વરસે ગડગડે, ફળ ન ઉમટે ને લાગાં પડે" (અખો) ૨ ઉલટવું, ઉભરાવવું. "કોઇ કહે કટક દળ ઉમટ્યા, કોઇ કહે આવ્યો રે વાઉનો સવ" (સ્ત્રીગીત).

ઉમડઘુમડ, અ૦ ઘુમટ જેવું વળી છવાઈ ગયલું.

ઉમડિયું, ન૦ ઉબડિયું.

ઉમડડાં, ન૦ ઉમડાના જે ફળ તે.

ઉમડડો, પુ૦ [સં૦ ઉદુમ્બર] અંજીરના ઝાડ જેવું એક ઝાડ થાય છે.

ઉમદા, વિ૦ [આ૦] ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સહુથી સરસ; તોફે.

ઉમયા, સ્ત્રી૦ ઉમા.

ઉમર, ઉંબર.

ઉમર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઉમ્મર; વય. [પથ્થર

ઉમરવટો-ઉંબરવટણો, નિશા ઉપર વાટવાને માટેનો

ઉમરાવ, પુ૦ [આ૦] અમીર; શ્રીમંત, બડેલોક.

ઉમરાવજાદો, પુ૦ અમીરનો છોકરો.

ઉમરો, પુ૦ ઉમરાવ. ૨ ઉંબર. ઉમરા સેકવા–કામ વગર ઘેર ઘેર ફેરા–ધક્કા ખાવા; ઉમરો ઉડવો–નિર્વંશ જવો, સત્યાનાશ જવું, ધનમાલનો નાશ થવો, દેવાળું ફુકવું, ઉમરો ખોદવો–માગતું લેવાને તાકીદ કરવી; વારેવારે ઉઘરાણી કરવી, ઉમરો તજવો–જવું આવવું બન્ધ કરવું, એ રૂઢી વાક્યો છે.

ઉમળકો, પુ૦ પ્રેમનો ઉભરો, અંતઃકરણનું હેત; બાર પડવું તે. દુઃખનો ઉમળકો કેવાય છે.

ઉમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માહાદેવ—શિવ—સંહાર કરનાર ઇશ્વરી શક્તિની સ્ત્રી; જગદંબા, પાર્વતી.

ઉમાડિયું, ન૦ ઉબાડિયું.

ઉમામાહેશ્વર, ન૦ મરી ગયલાંને નામે સ્ત્રી પુરૂષના જોડાં—સાસરને જે વસ્ત્રાભૂષણનું દાન આપવામાં આવે છે તે.

સાધન એ ચાર કેવાય છે. સામ, દામ, ભેદ ને દણ્ડ મીઠું મીઠું બોલીને સમજાવવું—મનનું સમાધાન કરવું તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવું તે દામ, સમ્પ તુટે, સાથીઓને પરસ્પર ન બને, એઓ જુદા પડે તેવી જે યુક્તિ કરવી—ધમકી આપવી તે ભેદ, અને શિક્ષા કરવી—મારવું તે દણ્ડ કેટલાક આમાં ત્રણ વધુ ગણાવે છે માયા-દગાઇ, ઉપેક્ષા-કપટ, ઇન્દ્ર જાળ-જાદું ૨ ઇલાજ; ઓસડ

ઉપાર્જન નo [સંo] સઙ્ગ્રહ, કમાઈ, સઞ્ચય; પ્રાપ્તિ.

ઉપાર્જના, સ્ત્રીo [સંo] દ્રવ્ય, દરજ્જો મેળવવા માટે લોકોની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા ઉપાયો કામે લગાડવા તે. ૨ ઉપાર્જન.

ઉપાર્જિત, વિo ધાo [સં] મેળવેલું; કમાવેલું, વડિલોપાર્જિત—આત્મોપાર્જિત ધન.

ઉપાવવું, ક્રિo ઉપજાવવું. 'સાસુ નણન્દ પૂછે સૂતે ઉત્તર ઉપાવું' 'મન ભાવે મોહન વેરે સમારુ, લોકલીયાં સુખ ઉપાવું'

ઉપાસણ, નo ઉશ્કેરણી (લડાઇનું, રમવાનુ, ગામ જવાનું ઉપાસણ)

ઉપાસક, વિo [સંo] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર, સાધના કરનાર

ઉપાસના, સ્ત્રીo [સંo] ઇશ્વરના એકાદા સાકાર રૂપ-મૂર્તિને પૂજા હોમ જપ ઇo થી ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત કરવા સારુ સેવવાં તે ૨ ગુરુ પાસે મન્ત્ર લઇ આજ્ઞા પ્રમાણે જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છે આત્મોપાસના, કર્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના, અથવા ધ્યાન, અનુષ્ઠાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે સ્વરૂપ ઓળખવું તે. ૩ વેદપ્રતિપાદ્ય ધર્મના ત્રણ અઙ્ગ છે તેમાનું જે બીજું તે: (કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન) કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવાં—નીતિ પાળવી તે. ઉપાસના—અન્ત કરણથી ઇશ્વિરનુ સ્મરણ—પૂજન કરવું તે; ભક્તિ, ધ્યાન જ્ઞાન—તત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન

ઉપાસરું, નo અપાસરો.

ઉપાસવું, સેવવું, ઉપાસના કરવી

ઉપાસિત, વિo ધાo જેની ઉપાસના કરી હોય તે

ઉપાશ્રિત, વિo ધાo બીજાપર આધાર રાખનાર

ઉપાસ્ય, વિo [સંo] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય; આરાધ્ય, પૂજ્ય.

ઉપાહાર, નo સૂક્ષ્મ-થોડું ભોજન

ઉપેક્ષા, સ્ત્રીo [સંo] ન કીધું તો શું ન ચાલે?, એમા શું? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે ૨ બેતમા, મનપર વાત ન લેવી તે, વાતને ઉડાવી દેવી તે, બેદરકારી, કાળજીથી ન જોવું તે.

ઉપેન્દ્ર, પુo [સંo] વિષ્ણુ, કૃષ્ણ

ઉપેન્દ્રવજ્રા, નo [સંo] એ નામનું ચરણમા અગિઆર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું એક વૃત્ત (જતજ, ગગ)

ઉપેર, અo ઉપર.

ઉપોદ્ઘાત, પુo [સંo] ગ્રન્થમાં શો વિષય છે, તેનું રૂપ અને ઉપયોગ કેવા છે? એ વિષે જે સારાંશ તથા મત વિચાર, ગ્રન્થનો આરમ્ભ કર્યાની આગમચ લખેલો હોય તે, પ્રસ્તાવના, દિબાચો. ૨ વાદનો વિષય, પૂર્વપક્ષ; પૂર્વરઙ્ગ. ૩ શરુઆત, પ્રારભ

ઉપોસણ, નo [સંo] ભુખ્યાં રેવું તે, ઉપવાસ

ઉફ્ણ્ડાઈ, સ્ત્રીo મોટાઈ, બડાઈ, હલકાઈ.

ઉફરાટું, વિo પાસાપડતું, મોડું ફેરવેલું એવું "ઉફ્રાટી કીધી સુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નગ્ન કરી" (પ્રેમાનન્દ) ઉભું કરવું "ખાટલો ઉફરાટો કર."

ઉફરાટીયું, વિo ઉપરટપકેનું.

ઉફેરો—રું, વિo ઉફરાટો (ખાટલો) ૨ માયાભેદ ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયલો "અખા તેજ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉફેરો." ૩ શ્રેષ્ઠ "તે માટે તત્વદર્શી ખરો, અખા જેહ સર્વે ઉફરો."

ઉફાન, નo ઉકળીને ઉભરાવું તે.

ઉબ, સ્ત્રીo બારની ટાપટીપ, ઉપરનો ડમાક, ઠાઠ, ડોળ "પુંજી ઘટી ને ઉબ વધી"

ઉબક સ્ત્રીo ઉછાળો, ઉલાળો: ૨ દુ:ખનો ઉભરો. ૩ ઓકારી. ઉબક આવવી.

ઉબટું, વિo પાકું અન્ન બગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય તેવું. (પૂરી ઉબટી થઈ ગઈ)

ઉબાડક, નo ઉમાડિયા.

ઉબડિયું, નo પાપડી વગેરે સીગને, માટલાંમા ઘાલી તેનું મોંડું બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલું તે, ઊંધયું

ઉબડું, વિo અદુકડું.

ઉબાડિયું, નo વારે વારે સળગાવવું અને હોલવવું તે. ૨ સળી, સળેકડું, સરોડું સળગાવી હાથમા રાખેલું તે. (છોકરાઓની એ ટેવ મુકાવવાને તેઓના વડીલો તેમને એવી ધમકી આપે છે કે તમે એમ કરશો તો રાતે પથારીમા વારે વારે મુતર્યા કરશો).

ઉબાણ, અo એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તે પગ રસ્તે, ધરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાંધી સીધાં ચાલ્યા જવું તે (ઉબાણ ગાડી હાંકો)

ઉબાળો, પુo છાણાંના કકડા સરોડા વગેરે જે એક વારે ભરી સળગાવવા તે ૨ પરીતાપ, બાફ.

ઉબેલવું, ઉભેળવું,

ઉભ, સ્ત્રીo ખેતરમાં ઝાડને કણસલા આવ્યા પછી પક્ષીઓ તે ખાઇ ન જાય તે માટે લુગડાં બાંધે તે-ઉભ અને આડ ૨ વિo સીધો, પાંસરો (માર્ગ

ઉભડિયો, કાયમ વસેલો નહિ તે.

ઉભય, સ૦ [સં૦] બન્નેઓ; બન્ને; બેજણાં.

ઉભયતાં, સ૦ [સં૦ ઉભયત —બન્ને બાજુ ઉપર] ઉભય.

ઉભયપક્ષ, પુ૦ બન્ને બાજુ—તરફેણ—પક્ષ

ઉભયલોક, પુ૦ બે લોક—આલોક ને પરલોક—આ દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં

ઉભયવિધ, વિ૦ [સં૦] બે પ્રકાર—રીતનું. ૨ જે ધાતુ, અકર્મક ને સકર્મક બન્નેમા વપરાય તે—તે હસે છે, તે તેને હસેછે—હસ ધાતુ. ૩ બે મોડે બોલનાર; ઘડીમાં આમ ને ઘડીમા તેમ.

ઉભયાત્મક, વિ૦ બે પક્ષને લગતુ.

ઉભયાન્વયી, વિ૦ [સં૦] બે પદ—અર્થ—વાક્ય—પક્ષ—બાજુને જોડનાર —**ઉભયાન્વયી અવ્યય**—પુ૦ જે અવ્યય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમા અથવા જુદા અર્થમા જોડછે તે—અને, તથા, પણ ઇ૦ (વ્યાકરણમા).

ઉભયાન્વિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બેતરફ જોડાયલું—સન્ધાયલું તેવું

ઉભયાર્થ, વિ૦ [સં૦] જેમાં બે અર્થ હોય તેવુ, શકભરેલુ. ૨ જેમાંથી બે અર્થ થતા હોય તેવું.

ઉભયાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] જેમાં શબ્દચાતુરી અને અર્થચાતુરી બન્ને હોય તે અલઙ્કાર.

ઉભરણી, સ્ત્રી૦ ઘરના દરેક ચોક—ગાળાની જે ઉંચાઈ તે

ઉભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વધીગયેથી ઊંચુ આવવું—માયથી બાર નિકળીપડવુ. ઘડો ઉભરાયો, અધરણ ઉભરાઈ જાયછે, કીડી ઉભરાઈ છે, ઇ૦

ઉભરો, પુ૦ ઊંચુ આવવુ—ઊંચેઆવી નીચેપડવુ તે ૨ દિલમાનો જોસ્સો બાર પડવાની તૈયારીપર આવવો—બાર પડવો તે. ૩ મદવાડમાં મોં ઉપર ભાર આવે તે

ઉભળવું, ક્રિ૦ અ૦ વળી પાછુ—બીજીવાર થવું (રોગ). ૨ અન્દરથી પાછુ બાર આવવુ. ૩ ઉખડી જવુ—પડવું, નિકળી આવવુ. ૪ વળ ઉખળવો.

ઉભાંઉભાં, અ૦ જલદીથી; તાકીદથી, ઝટ; એકદમ; તરતજ, દોડતાં દોડતાં.

ઉભો, પુ૦ રાંધેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા રે તે.

ઉભાણણી—રણી, સ્ત્રી૦ ઉંચાઈ, (ઘરની બાંધણીમા)

ઉભાર, વિ૦ અલકા પદાર્થનુ વજનમાં થોડુ ને તે દેખાવું ઘણું તે. (રૂ ઘાસનું વજન થોડું પણ ઉભાર ઘણો).

ઉભારિયો, પુ૦ લાખ ભર્યા વગરની ચુડરી.

ઉભું, ઊભું.

ઉભેડું, વિ૦ ઊભું (કાવ્યમાં). ૨ ઊભું હોય તેવું (ટોળાવ વગેરે). ૩ ભીલ.

ઉભેતાં, ઉભય.

ઉભેળ પડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખેતરમાં અનાજ વગેરે ઓરયુ હોય ને પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસણનુ ન ઉગવુ ને ફરીથી ઓરવું પડવુ

ઉભેળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાતને માત્ર છાલાં નિકળી જાય (કુસકી નહિ) તેટલુ ખાડવુ, કરડ કરવી. ૨ વણેલુ પાછુ ઉખેળવુ. ૩ ડબાયલી વાત પાછી કાઢવી. ૪ ખેડેલું ખેતર ખરાબ કરી નાખવુ

ઉભેળો, પુ૦ અડધુ ખણ્ડાયલુ ભાત.

ઉભોમાર્ગ, પુ૦ સીધો માર્ગ; નાકસામી વાટ; ધોરી રસ્તો; ગલી કુચીવાળો આડો માર્ગ નહિ તે

ઉમઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] આનંદ; હર્ષ, ખુશી. ૨ હોંસ, કોડ, ઉલટ; આતુર, ઇચ્છા.

ઉમઙ્ગી, વિ૦ ઉમઙ્ગવાળુ

ઉમટવું, ફળવું; પેદા થવુ. "માવઠે મેહ વરસે ગડગડ, ફળ ન ઉમટે તે લાગા પડે" (અખો) ૨ ઉલટવુ, ઉભરાવવુ "કોઇ કહે કટક દળ ઉમટયા, કોઇ કહે આવ્યો રે વાછનો સઘ" (સ્ત્રીગીત)

ઉમડઘુમડ, અ૦ ઘુમટ જેવુ વળી છવાઈ રયલુ.

ઉમડિયું, ન૦ ઉમ્બડિયું.

ઉમરડાં, ન૦ ઉમરડાના જે ફળ તે

ઉમરડો, પુ૦ [સં૦ ઉદુમ્બર] અંજીરના ઝાડ જેવું એક ઝાડ થાય છે.

ઉમદા, વિ૦ [આ૦] ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સહુથી સરસ; તોફે.

ઉમયા, સ્ત્રી૦ ઉમા.

ઉમર, ઉંબર.

ઉમર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઉમ્મર; વય.

ઉમરવટો—ઉપરવટણો, નિશા ઉપર વાટવાને માટેનો [પથ્થર.

ઉમરાવ, પુ૦ [આ૦] અમીર; શ્રીમત, બડેલોક.

ઉમરાવજાદો, પુ૦ અમીરનો છોકરો

ઉમરો, પુ૦ ઉમરાવ. ૨ ઉંબર. ઉમરા ચેકવા—કામ વગર ઘેર ઘેર ફેરા—ધક્કા ખાવા, ઉમરો ઉઠવો—નિર્વશ જવો, સત્યાનાશ જવુ, ધનમાલનો નાશ થવો, દેવાળુ ફુકવુ, ઉમરો ખોદવો—માગતું લેવાને તાકીદ કરવી, વારેવારે ઉઘરાણી કરવી; ઉમરો તજવો—જવુ આવવું બન્ધ કરવું, એ રૂઢી વાકયો છે.

ઉમળકો, પુ૦ પ્રેમનો ઉભરો, અંતઃકરણનું હેત, બાર પડવુ તે. દુંટીનો ઉમળકો ટેવાય છે

ઉમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માહાદેવ—શિવ—સંહાર કરનાર ઈશ્વરી શક્તિની સ્ત્રી, જગદમ્બા; પાર્વતી.

ઉમાડિયું, ન૦ ઉબાડિયું.

ઉમામાહેશ્વર, ન૦ મરી ગયલાને નામે સ્ત્રી પુરષના જોડાં—સાસરને જે વસ્ત્રાભૂષણનું દાન આપવામા આવે છે તે.

ઉલેચ, પુ૦ ચન્દરવો; ૨ પાણીના વાસણ ઉપર તેને ઢંકુ થવાને જે ભીનો રૂમાલ બાંધવામાં આવે છે તે. "ઉલેચ બાંધ્યા છેરે, કે મલમલના." ૩ બાર કાડવું. "આખા અન્ધારું ઉલેચે ન જાય."

ઉલેચવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચેલવું; ઉસેડવું; બાર કાઢવું 'ઉલેચે અન્ધારું ન જાય' એ કેવત છે

ઉલેચવું, ઉલેચવું.

ઉલ્કાપાત, પુ૦ [સં૦] આકાશમાંથી કિંવા જ્વાળા મુખીમાંથી બળતા પથ્થરોનુ પડવું તે.

ઉલ્કું, ન૦ માણસોના મોટા સમુદાયમાં કોઇ ખોટી વાતથી ગભરાટ થવો તે.

ઉલ્લઙ્ઘન, ન૦ [સં૦] ઓળંગવું તે; વચમાંનું મુકી બીજી તરફ નિકળી જવું તે. ૨ ન માનવું તે, ના કબુલ કરવું તે. ૩ આડે રસ્તે જવું તે

ઉલ્લસવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦] ઉલ્લાસ પામવો; હરખાવું. ૨ શોભવું.

ઉલ્લાણુ, ન૦ સ્ત્રી૦ સમતોલ ન હોવાથી વધારે ભાર વાળી પાછલી બાજુ નીચે પડી જવી તે.

ઉલ્લાળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાછળ પાડી નાખવું; ભારથી નીચે જાય તેમ કરવું.

ઉલ્લાસ, પુ૦ [સં૦] હર્ષ; આનન્દ, ખુશી ૨ પ્રસન્નતા; પસન્દ પડવું—ગમવું તે; કોડ. ૩ ગ્રંથના વિષયના જૂદા જૂદા વિભાગ, પ્રકરણ.

ઉલ્લાળ, ન૦ ગાડી—દમણીમાં પછવાડે જે ભાર થવો તે. એક જણ આગળ બેસે, ઉલ્લાળ પડે છે. (આગળ જે ભાર થવો તે ધરાળ કેવાય છે).

ઉલ્લીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ભારથી નીચે આવવું.

ઉલુણાં, અલુણાં.

ઉલ્લૂ, વિ૦ મૂર્ખ; ગવાર; ગમે તે ગમે તે બોલનારુ; અડબઙ્ગ.

ઉલ્લેખ, પુ૦ [સં૦] કેવું તે, વર્ણન. ૨ પ્રસઙ્ગ, પ્રમાણ; નિયમ. ૩ ઘણા જણ ઘણી રીતે એકજ જણને જોય તે અથવા એક જણ ઘણેરૂપે જણાય તે—એ નામનો અલઙ્કાર.

ઉલ્લેખવું, ક્રિ૦ સ૦ વર્ણન કરી ઓળખાવવું; પ્રશંસા કરવી. ક્રિ૦ અ૦ ઓળખવું.

ઉલ્લાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રઙ્ગ—ખુશીમાં રાખવું; લાડ લડાવવું. એની પાસે તો ઉલ્લાવી ફુલાવી કામ લેવું.

ઉહાસ, ઉલ્લાસ.

ઉવાટ, સ્ત્રી, આડો—અવળો માર્ગ.

ઉવેખ, પુ૦ અનાદર; નિન્દવું તે. "પાખંડીને ઉપનાનો લેખ. વેદાન્તે કર્યાં તે જ ઉવેખ." (અખો)

ઉવેખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉખેડવું, ઉપાડવું. ૨ અજવાળવું. ૩ નિન્દા કરવી. 'હમે તે વાર, વર જમ્યા, કળ કુટુંબ ઉવેખીરે' (મીરાંનાં ગીતમાં) ૪ અનાદર કરવો; તરછોડવું. 'કાલાવાલા ક્રોડ કરાવે, ઉવેખી કમ જાયે' 'વચન ઉવેખું માતનું, ધિક્ક પડો શરીર' 'ઉછેરીને ન ઉવેખીએ, તારુ વરદ સંભાર' (દ્રૌપદી દર્શન) ૫ આગળ ધરવું, સુવાસ પ્રસારવો 'કસ્તુરી કેસર છંટાણા, અગર ધૂપ ઉવેખાણા'

ઉશાપ—શ્રાપ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છાપ] શાપ—ઓછો કરવો અથવા બદલવો તે.

ઉશિકળ, ઓશિકળ.

ઉશ્વાસ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છ્વાસ] ઉપરો શ્વાસ

ઉષઃકાળ, પુ૦ [સં૦] પરોઢ થતા પેલાં જે બે ઘડીનો કાળ તે.

ઉષીકર્મ, યુદ્ધવિદ્યા, રાજનીતિ.

ઉષ્ટ્ર, પુ૦ [સં૦] ઊંટ.

ઉષ્ટ્રકટક, ન૦ [સં૦] ઊંટનુ ટોળુ, ઊંટની પલટણ.

ઉષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ઊનુ; ગરમ, તપેલું. ન૦ ગરમી, તાપ, ઘામ-(સૂર્યથી, હવાથી, શરીરના વિકારથી)

ઉષ્ણકટિબન્ધ, પુ૦ વિષુવવૃત્તથકી ૨૩॥ અંશ ઉપર ને ૨૩॥ નીચે મળીને ૪૭ અંશ જેટલો જે પ્રદેશ તે—એ ઠેકાણાંની પેલી પાસ સૂર્યનુ ક્રમણ નથી. એ ઠેકાણે જેવો તાપ પડે છે તેવો પૃથ્વીના બીજા કોઇ પણ ભાગમાં પડતો નથી.

ઉષ્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરમી; તાપ, ઘામ. ૨ અગન; બળતરા.

ઉષ્ણમાન-યન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] ઉષ્ણ માપવાનો યન્ત્ર.

ઉષ્ણોદક, ન૦ ઊનું પાણી.

ઉસકેરણી, સ્ત્રી૦ ઉસકેરવુ તે; ઉત્તેજન. ૨ મદદ, સાંસણી.

ઉસકેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉત્તેજન આપવુ, પ્રેરણા કરવી, જગાડવુ, ઉભુ કરવુ. ૨ સાસણી કરવી.

ઉસાટ-ડવું, ઉસેડવું.

ઉસરડવું, ઉસેડવું.

ઉસરવું, ક્રિ૦ અ૦ નિકળી જવુ. થઇ જવું. 'ભાળ વાતી ગુણને કે હરી, તે માયા ગચિન જાય ઉસરી'. ૨ ટળવું, ઓછડવુ 'મારે ઘેરથી ઉસર્યો, ત્યાં વિવાદ મંડાશે.'

ઉસરીખેડ, ઉપરવાડિયો

ઉસારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપાડવુ-પધારી ઉમારવી. ઘસી ઉપાડી લેવુ-ચન્દન ઉસારવું.

ઉસેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ભેગું કરવું; સાંભરવુ. ૨ સાંભરી ફેંકી દેવું. (ખેડવાડ કચરો વગેરે). ૩ નાસવું ભાગી જવું. તે ચાર્યાસાનુ ઉસેડી ગયો.

ઉસ્તવાર, વિ૦ [ફા૦] મજબૂત; મજબૂત. ૨ પાદિયામાં કે નહિ તેવું, દૃઢ નિશ્ચય.

ખેડેલા નહિ તેવું તૈયાર (ખેતર) ૪ ચાલતુ; આખુ, પેહેલું (ઊભા વરસની રીતે ને ઊભાં વરસનો ખરચ). ૧ લા અર્થમા એ શબ્દ અવ્યયરૂપે પણ વપરાય છે. **ઊભું કરવું**—રાખવું—ઊંચુ કરવુ; સીધુ કરવુ, એડેલુ હોય તેને ઉઠાડવું; ઉપાડવું. ૨ જતુ અટકાવવુ, અન્ધ પાડવુ. ૩ નવું ઉપજાવવું—બનાવવુ—તૈયાર કરવુ ૪ કોઈની સામા લાવી મુકવુ **ઊભું થવું, ઊભું રેહેવું** એ શબ્દોના પ્રયોગ સહજ સમજી શકાય તેવા છે.

ઊરું, ન૦ કોશ કુવાને લગતો ઢળતો ખાડો જેમા બળદ ઉતરે છે તે, ઓલાણ

ઊરુ, ન૦ [સં૦] જથા; જાગ.

ઊર્ણનાભ, પુ૦ [સં૦] કરોળિયો. ઊર્ણ—તન્તુ, જાળ. "ઊર્ણનાભ જેમ ઊર્ણ મૂકે, મૂકે તે પાછી ભખે." (અખેગીતા).

ઊર્દ્ધ, ઊર્ધ્વ.

ઊર્ધ્વ, અ૦ [સં૦] ઊપર; ઊંચે, ઉચ્ચ.

ઊર્ધ્વબાહુ, પુ૦ [સં૦] ઊંચા રાખ્યા છે હાથ જેણે તે, તપસ્વી.

ઊર્ધ્વવાયુ; પુ૦ [સં૦] શરીરના ઉપરના ભાગમા રહેતો વાયુ.

ઊર્ધ્વરેતા, પુ૦ [સં૦] જે પોતાનુ રેત સ્ખલિત થવા દેતો નથી તે; જિતેન્દ્રિય, જેનુ રેત બ્રહ્માણ્ડમા—તાળવે—ઊંચે હોય તે.

ઊર્મિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાણીમા થતી લેહેર; મોજું. ૨ એકાએક જે પ્રેરણા થઈ આવે તે, તરઙ્ગ. ૩ સુખેચ્છા ભોગ—ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણ, હર્ષ, શોક—એ છ ઊર્મિ કેવાય છે.

ઊસ, પુ૦ સ્ત્રી૦ એક જાતનો ખાર લુગડાં ધોવાના કામમા આવે છે તે. ૨ ઝાકળ 'જેવુ મોતીરે ઉસનું, એવો ખોટો સસાર.' [મ૦] સેરડી.

ઋ.

ઋ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો સાતમો અક્ષર—સ્વર

ઋક્, ઋગ્વેદ.

ઋક્થ, ન૦ [સં૦] ધન; માલ મીલકત ૨ સોનું.

ઋક્ષ, ન૦ [સં૦] રીછ ૨ તારો; નક્ષત્ર. ૩ સખત, કઠોર (ઋક્ષ વચન—શબ્દ)

ઋગ્વેદ, પુ૦ [સં૦] ચાર વેદમાંનો જે પેલો મોટો તે

ઋગ્વેદી; પુ૦ ઋગ્વેદ ભણનારો અથવા તેનો વંશજ.

ઋચા, સ્ત્રી૦[સં૦] મન્ત્રનો એક ભાગ—(વેદની ઋચા)

ઋજુ, વિ૦ [સં૦] નમ્ર, વિવેકસર, વિનયયુક્ત. સરલ

ઋણ, ન૦ [સં૦] કરજ; દેણુ, બંધન ઋણ ત્રણ છે કેવાય છે—દેવઋણ, ઋષિઋણ, પિતૃઋણ. ૨ બાદ કરવાનો આંકડો ૩ બાદ કરવાનુ ચિહ્ન—૪—૧=૩.

ઋણાનુબન્ધ, ન૦ [સં૦] દેવાનુ—કરજનુ બન્ધન; લેણાદેણી, સમ્બન્ધ.

ઋણિક, દેવાદાર

ઋણી, વિ૦ [સં૦ ઋણિક] દેણદાર, કરજદાર

ઋતુ, પુ૦ [સં૦] મોસમ બે મહિનાનો જે કાળ તે એ પ્રમાણે વર્ષના છ ઋતુ કેવાય છે—વસન્ત, ગ્રીષ્મ (ઊનાળો); વર્ષા; શરદ (ચોમાસુ), હેમન્ત, શિશિર (શિયાળો) ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને જે અટકાવ આવે છે તે; અળગુ ૩ ચોક્કસ કાળ. ૪ જનાવરોની માદાઓને વિયાવાના જે જુદા જુદા કાળ તેમાંનો એકેકો ૫ વનસ્પતિને ફળવાનો જે એકેકો કાળ તે

ઋતુકાળ, પુ૦ [સં૦] ઋતુનો જે સમય તે ૨ સ્ત્રી જાતને મહીને મહીને અટકાવવા આવવાનો સમય. ૩ ગર્ભ ધારણ કરવાનો સમય

ઋતુદર્શન, ન૦ [સં૦] અળગુ બેસવુ તે, અટકાવ જણાવો તે

ઋતુપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઋતુનુ જે આવવુ તે, અળગુ બેસવુ તે

ઋતુમતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અટકાયલી—અળગી સ્ત્રી

ઋતુસ્નાન, અટકાવ ગયા પછી નાહી પવિત્ર થવુ તે

ઋતુરાજ, પુ૦ [સં૦] વસન્ત ઋતુ.

ઋતે, અ૦ [સં૦] વિના ખાલી

ઋત્વિક—જ, પુ૦ [સં૦] હોમાદિ કર્મ કરાવનારો, ગોર, પુરોહિત

ઋદ્ધિ, સ્ત્રી૦[સં૦] ધન; સમ્પત્તિ ૨ આબાદી, ઉત્કર્ષ

ઋષભ, પુ૦ [સં૦] બળદ; ગોધો ૨ સા રી ગ મ પ ધ ની, એ જે સાત સૂર છે તેમાના બીજા સૂરને એટલે **રી** ને ઋષભ કેછે ૩ શ્રેષ્ઠ જે ઋષિ તે ૪ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય (ભરતર્ષભ) ૫ વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમાનો એક. ૬ જૈનનો એક તીર્થંકર

ઋષભધ્વજ, પુ૦ શિવ, માહાદેવ.

ઋષભી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાય, ૨ મરદાની સ્ત્રી ૩ વિધવા.

ઋષિ, પુ૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ. ૨ તપસ્વી, મુનિ; યતિ, સાધુ એના ત્રણ વર્ગ છે—મહર્ષિ, દેવર્ષિ અને રાજર્ષિ. ૩ વેદના મન્ત્રને ઋષિ છન્દ અને દેવતા એ ત્રણ હોય છે, ને ઠેકાણે ઋષિ એટલે જે ઋષિએ પ્રથમ મન્ત્ર કર્યો—સ્મરણ રાખી ભણ્યો હોય તે

ઋષિપઞ્ચમી, સ્ત્રી૦ ભાદરવા સુદ પાંચેમ—એ દિવસે અંબુખેડયુ ધાન ખાઇ વ્રત થાય છે. મુખ્યત્વે કરી એ વ્રત ઋષિ તથા પુરુષનુ છે એ દિવસે **સામો** ખાવાનો મહિમા છે ને તેથી **સામા પાંચેમ** કેવાય છે

ઋષિપત્ની, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઋષિની સ્ત્રી

ઋષ્ટિ, સ્ત્રી૦ તરવાર.

એ.

એ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો આઠમો અક્ષર એને સદા દીર્ઘજ—લાંબો સમજવો. અ ને ઇ—ઈ મળીને એ થાય છે—(પરમ—ઈશ્વર=પરમેશ્વર).
એ, અ૦ અરે, ઓ.
એં, અ૦ એક વાર ન સંભળાયાને લીધે બીજીવાર સાંભળવાને જે શબ્દ બોલી કાન માંડવા તે. ૨ ધમકાવવાનો શબ્દ.
એંચમએંચા, સ્ત્રી૦ ખેંચાખેંચી; તાણાતાણ.
એંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચવું; તાણવું. (કનકવો એંચવો)-
એંચાએંચી, ખેંચાખેંચી, તાણાતાણ (પતંગ અથવા કનકવા માટે વપરાય છે.)
એંચાતાણો, વિ૦ ફુગી દૃષ્ટિનો—બાંડી આંખનો (પુરુષ).
એંટ, સ્ત્રી૦ ટેક, વટ, આંટ ૨ ધીર, સાહુકારી. ૩ મમત, આગ્રહ, જીદ.
એંટાળ, વિ૦ હઠીલુ, મમતી, જિદ્દી; અડિયલ.
એંટી, વિ૦ એંટવાળુ [છે; ૮૦.
એંસી, વિ૦ ૮ વખત ૧૦ એટલી સખ્યા બતાવે
એ, સ૦ આ, પાસેનાને એ અને છેક જ પાસેનાને આ એમ પ્રયોગ કરવો ઉપર લખે ગયલુ દેખડાવવાને એ અને નીચે આવવાનું દેખડાવવાને આ એમ પ્રયોગ કરવો .
એઉ—ઓ, સ૦ એના ઘણા અર્થમાં—બહુવચનમાં બોલાતો શબ્દ એ આવ્યો ને એઓ આવ્યા
એક, વિ૦ [સં૦] સઘળી સંખ્યામા પેલી જે સખ્યા તે, ૧. ૨ જેની બરોબરી કરનાર બીજો કોઇ પદાર્થ નથી તે (ઈશ્વર એક છે) ૩ કોઇ પણ એક પછી ગમે તે—(કોઇ એક વાણિયાએ). ૪ કોઇ એક ચોક્સ, અમુક; ફલાણો (માત્ર તે એક નઠારો નિકળ્યો) ૫ સરખુ; મળતુ, અભેદ (તમે અમે સહુ એક છૈયે) ૬ આસરે; સુમારે (તે ગામ સોએક કદમ દૂર હશે). ૭ તેજ, તે, ફરે નહિ તેવુ (વચન એક) ૮ બીજુ, અન્ય (એક તે ને એક આ) ૯ શબ્દની આગળ રુઢીથી મુકવામાં આવે છે તેનો અર્થ ૩ પ્રમાણે થાયછે પણ જરૂર કરીને તેમ કરવો એમ નહિ—(એક છોકરો હતો વગેરે). કેવતો—'એક ઉજળે સહુ ઉજળા', 'એક ઘાયે કુવો ન ખોદાય', 'એક હાથે તાળી ન પડે', 'એક હાણુ ને બીજુ હસવુ,' 'એક કાને સાંભળી બીજે કાને કાડી નાંખવુ'-(સાંભળ્યું ન સાંભળ્યુ કરવુ), 'એક ગાંઠ' (સપ), 'એક જીવ'—(મન મળવુ, ઘણો સ્નેહ), 'એક ભવમા બે ભવ'—(ઊંચ વર્ણ—જાતની સ્ત્રીએ નીચ જાત સાથે નઠારો સમ્બન્ધ કરવો-રાખવો), એક વેત સ્વર્ગ બાકી—દૂર'—(ઘણો અહંકારી, મગરૂર)
એક એક—ક, વિ૦ દરએક, જુદા જુદાં ગણતા એક એક.
એકએક, પુ૦ ૧, ૨, ૩ વગેરે ૧૦ સુધીની સંખ્યા સાથે, ૧ એ સખ્યાને ગુણતા જે ગુણાકારો આવે તેનો પાડો
એકકાલિક—લી, વિ૦ એક-તેજ વખતનુ, સમકાલીક.
એકકું, વિ૦ એક એક હોય તેવુ
એકકોરે, અ૦ એક તરફ, એક બાજુએ
એકગાર, વિ૦ સુકું લીલુ એક થઇ જાય તેવો (વરસાદ.
એકચકવે—કે, અ૦ એક છત્રે.
એકચિત્ત, વિ૦ એક જ વાતમાં ચિત્ત—ધ્યાન—મન છે જેનુ તે. ૨ પરવારેલુ; કામ કરી રયલુ.
એકછત્રે, અ૦ ઘણા મોટા પ્રદેશ ઉપર એક જ જણનુ રાજ હોય તેમ, ઘણા રાજ્યો ઉપર એક જ રાજાની સત્તા હોય તેમ
એકજ, વિ૦ નક્કી એક બીજું કોઇ નહિ.
એકજણ, ન૦ કોઇ પણ એક માણસ
એકજથો-થ્થો, પુ૦ પસરેલુ—વેરાયલુ હોય તેને એક ઠેકાણે એકઠું કર્યુ હોય તે; સંગ્રહ
એકજાત, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી નહિ પણ તે જ—એક જ જાત. **વિ૦** એક જ—તે જ જાતનુ.
એકઠું, વિ૦ [**સં૦ એકત્ર**] જુદે જુદે ઠેકાણેથી આણીને એક ઠેકાણે કરેલુ હોય તેવુ, જુદુ જુદુ હોય તેને ભેળી નાખી એક કર્યુ હોય તેવુ.
એકડએકડ, છૂટક છૂટક.
એકડેએક, પુ૦ એકથી તે સો લગી બોલવા લખવાનો એક આક (વીસમાંનો). ૨ એક એ સખ્યાનું નામ. (એકડે એક, બગડે બેય).
એકડો, પુ૦ એકડો કરીને કબૂલાત—સમ્મતિ આપવી તે, હા પાડવી તે ૨ એક એ સખ્યાનો અંક અ-થવા આંકડો, ૧. **એકડો કરવો**—સહી કરવી; મતુ કરવું, કબૂલાત આપવી; નક્કી કર્યાની નિશાની આપવી **એકડો લેવો**—કોઇની પાસે એકડો કરાવવો સહી લેવી કેવત, 'એકડા વગરનુ મીડું', (નકામુ; લેખામા નહિ એવુ)-(આધાર વિનાનુ) 'એકડા વિનાનાં મીડા ખોટા,' 'એકડો કાઢી નાખવો, (ગણતરીમાં ન લેખવવુ). 'એકડો કાપવો, (સમૂહમાથી દૂર કરવો)
એકઢાળિયું, વિ૦ એક જ (બે નહિ) ઢાળ હોય તે-છાપ
એકતન્ત્રે, અ૦ એક જથે, એકઠાં મળીને. ૨ દૃ પક્ષ વગર, લાગુ રઇને; સાંધણ વગર
એકતરફ, અ૦ એક બાજુએ.
એકતરફી, વિ૦ બને બાજુ બરોબર જોયા—તોલ વગરનુ, એકનો પક્ષ ખેંચ્યો હોય તેવુ (ઇનસાફ ૨ સામ સામાનુ નહિ પણ એકનુ જ (પ્રીત).

એક તાર-રી-રું, વિ૦ પેલેથી તે શેવટ સુધી એક-સરખું હોય તેવું; તલ્લીન; મળી ગયલું. "એકતાર ચિત્ત કરી, નિર્મળુ સુખ પાર્યો" (ન૦ ક૦). ૩ એક જ છંદમાં ગુલતાન.

એકતારો, પુ૦ જેને એક જ વગાડવાનો તાર હોય તેવુ વાજું—(માગનારી-ભીખારી-ઓ વગાડે છે તે) એકતારી પણ કેવાય છે.

એકતાલ, પુ૦ ગાયનમાં તાલ લેવાનો એક ભેદ છે.

એકતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને એક; ૪૧.

એકતીસ, એકત્રીસ. [૩ સરખું.

એકત્ર, વિ૦ એકઠું. ૨ ભાગમાં-પન્ત્યાળામાં હોય તેવું.

એકત્રીસ, વિ૦ ત્રીસ ને એક, ૩૧.

એકત્વ, ન૦ [સં૦] એકપણું

એકદણ્ડો, પુ૦ મરતી વેળા જે શ્વાસ—દમ ચાલે છે તે. ૨ વિ૦ એકજ દણ્ડ—થાંભલો હોય તેવું (એક દણ્ડો મેલ).

એકદન્ત, વિ૦ એકજ છે દાંત જેને તે-(ગણપતિ, હાથી)

એકદમ, અ૦ વચમાં વિસામો ન લેતાં એક દમે. ૨ જુદી જુદી વ્યવસ્થા ન કરતાં આખુ એક જ વખતે; એકીવારે, સામટું. ૩ તરતજ, તાકીદથી; જોસ્સામાં.

એકદળ, એક પાખડીનું (ફૂલ).

એકદા, અ૦ [સં૦] એક દહાડે ૨ કોઇ વખત. ૩ એક વખત. ૪ તેજ વખતે

એકદાં, અ૦ કોઇ વખત—સમે—વાર; કદાપિ.

એકદાણી, વિ૦ બધા દાણા એક સરખા હોય તે.

એકદિલ, ન૦ [ફા૦] બે અથવા તેથી વધારે માણસોના જુદા જુદા વિચાર એક જ થઈ રેવા તે. ૨ સ્નેહ—પ્રેમથી બે ટળી એક જણાય તેવું.

એકદિલી, સ્ત્રી૦ એક દિલવાળી જે હાલત તે. સમ્પ.

એકદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પેલેથી તે છેલ્લે લગી જે એક સરખી નજર તે.

એકદેશી, વિ૦ [સં૦] તે જ દેશનું. ૨ કોઇ આખા વર્ગને લાગુ પડે તેવું નહિ પણ તેના કોઇ ભાગને લાગુ પડતું—(ભાષણ, વાદ; કામ). ૩ અમુક; એકજ વાત જાણનાર (એનું ઉલટું સર્વવ્યાપક-સર્વદેશી)

એકધારી, વિ૦ એક જ—સરખી છે ધાર જેને તે (હથિયાર).

એકનિશ્ચય, પુ૦ [સં૦] ફરીથી કદિ બદલાય નહિ તેવો જે ઠરાવ તે.

એકનિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકના ઉપર જ સર્વકાળ જે ભક્તિ—શ્રદ્ધા—પ્રીતિ તે.

એકનુંએક, વિ૦ તેનુ તે જ. ૨ એક જ; બીજું નહિ (એકનો એક છોકરો, એકની એક છોકરી)

એકન્દર, વિ૦ [સં૦ એકત્ર] એકઠું, જ્યાંમાં હોય તેવું. ૨ સરવાળો લીધેલું ૩ અન્દર સઘળુ આવી જાય તેવું.

એકપગાથવું, આતુરીથી તૈયાર થઈ રહેવું, અધીર.

એકપટ્ટો, પુ૦ ઉપરણું.

એકપત્ની, વિ૦ એક પોતાની પરિણિત સ્ત્રીના ઉપરજ રેનારો (પુરુષ) ૨ જેને એક સ્ત્રી હોય અથવા જે એકજ વખત પરણેલો હોય તે. [એક લેખે.

એકબારગી, અ૦ એક રીતે; એક પાસથી જોતા,

એકબાલ, ન૦ ઈકબાલ.

એકમ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાંનો જે પેલો દાહાડો તે,પડવો. ૨ એક

એકમત, વિ૦ એક વિચાર, એક દિલ

એકમના, એકમન-દિલ હોય તેમ

એકમાર્ગી, વિ૦ એક જ રસ્તો જાણતો હોય તે, સીધું; આડી અવળી વાત ન જાણે તેવું, એક જ રસ્તે જનાર. [અન્યોન્ય

એકમેક, અ૦ એક બિજાને, પરસ્પર; અરસ્પરસ,

એકમેર, અ૦ એક બાજુએ, એક તરફ, એકકોરે

એકર, પુ૦ [અ૦] જમીન—ખેતરનું એક ચોરસ માપ છે. જેમ અહીં જમીનની માપણી વીઘામાં થાય છે તેમ વિલાતમાં એકરમાં થાય છે ભરુચ જિલ્લામાં ૧ વીઘુ ને ૧૪ વસાનો અને સુરત જિલ્લામાં પોણા બે વીઘાનો એક એકર ગણાય છે. કોઇ ઠેકાણે ૧ વીઘુ ને ૧૨ વસાનો, કોઇ ઠેકાણે ૧ વીઘુ ને ૮૯ વસાનો ને કોઇ ઠેકાણે ૧ વીઘુ ને ૧૬ વસાનો પણ ગણાય છે.

એકરકમ, અ૦ જુદી જુદી રકમે નહિ પણ એકજ રકમે (આપેલ)

એકરંગી, વિ૦ એકજ રંગનું

એકરસ, વિ૦ જુદાપણું ટળી એકજ રસ થઇ રયુ હોય તેવું (દાળ ગળીને એકરસ થઈ).

એકરાર, પુ૦ ઇકરાર.

એકરારનામું, ન૦ જેમાં એકરાર હોય તે લખાણ

એકરાસ, વિ૦ રૂપ-ગુણ વગેરેમાં સરખું હોય તેવું; એક જાતનું ૨ એકઠું કરેલું; એકન્દર. ૩ તેજ-મળતી રાશિનું (નામ).

એકરૂપ, વિ૦ એક જ રૂપ—એક સરખું હોય તે.

એકલ, વિ૦ એકલું.

એકલમ્એકલા, વિ૦ એકલું જ; એક એકની સામા એક જ એવું.

એકલક્ષી, વિ૦ એક જ લક્ષ છે જેનો તે.

એકલડું, વિ૦ એકલું. (કવિતામાં).

એકલદોકલ, વિ૦ એકલો અથવા બીજો કોઇ એકજ સાથી હોય તે.

એકલપેટું, વિ૦ એક પોતાનુ જ માત્ર પેટ ભરે તે; માત્ર પોતાનુ જ હિત—કલ્યાણ ઇચ્છનાર, સ્વાર્થી, આપમતલબી.

એકલમલ, વિ૦ વિરલા, ન્યારા, તેજ એકલા ૨ શૂર, એક્કા. "નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવત, એકલમલ તે સાચા સત" "એકલમલ અણુલિંગી ઓજ, ચિદ અચાનક પામી ચોજ" (અખો)

એકલવાઈ–વૈ, સ્ત્રી૦ વાંકું વાળવાનુ સોનીનું એક ઓજાર. ૨ વિ૦ એકલુ જ

એકલવાયું, એકલવાઈ.

એકલવાયું, વિ૦ એકલુ, છોકરાં છૈયા વગરનુ.

એકલશૂરો, પુ૦ આપમતિયો ૨ એકજ શૂરો

એકલું, વિ૦ બીજુ કોઇ સાથમાં ન હોય તેવુ; સાથી વગરનુ, માત્ર એક પોતેજ હોય તેવુ; છડુ, જાતે, પણ્ડે ૨ એકનુ એક જ, ફક્ત, માત્ર. ૩ અલગ, એકાતમા હોય તે

એકવખત, અ૦ એકવાર.

એકવગનું, વિ૦ એકવારિયુ—જણ્યાનુ [સાથિલાગુ.

એકવણું, વિ૦ એકદમ, એકીવારે–ફેરે, સામટું;

એકવચન, ન૦ ફરે નહિ તેવુ વચન—બોલવુ તે ૨ એકજ વસ્તુનો જે બોધ તે (વ્યાકરણમા)

એકવચની, વિ૦ વચનમાં ફરી ન જાય તે, એક બોલી રાખનાર, પ્રમાણિક.

એકવડ, વિ૦ ધડી—પડ કાઢીને સલકુ લાંબુ કર્યુ હોય તેવુ. (એવડનુ એકવડ કર).

એકવડિયું, વિ૦ પાતળુ; નબળા બાંધાનુ—(શરીર)

એકવડું, વિ૦ પાતળુ–ઘણા માવા–દળ–માસ વગરનું–(શરીર). ૨ ઉપરા ઉપરી પડો ન વાળ્યા હોય તેવુ, અસલ જેવુ હોય તેવુ (લુગડું)

એકવર્ણ, વિ૦ જુદા ધર્મ જુદી ન્યાત ટળીને એકજ ધર્મ એકજ ન્યાત થાય તે.

એકવર્ણ સમીકરણ, ન૦ બીજ ગણિતના જે સમીકરણમા માત્ર એક જ અવ્યક્ત પદ હોય તે.

એકવાર, અ૦ એક વખત. [તેવુ (ડાગર)

એકવારિયું, વિ૦ એક વખતનુ ૨ એક જ વખત થાય

એકવિચાર, પુ૦ ફરે નહિ તેવો જે વિચાર તે ૨ ઘણા જણનો વિચાર જુદો ન પડતા મળતો આવવો તે. વિ૦ જેઓ એક વિચારના હોય તે

એકવીતીનું, વિ૦ એકવારિયુ—જણ્યાનુ

એકવીસ, વિ૦ વીસ ને એક, ૨૧.

એકવીસા, પુ૦ વડાએકામાંના એકવીસનો પાડો (જેમ અગિયારા, એકવીસા, એકતીસા ૪૦) [તેવુ

એકસટ, વિ૦ એકસેટ. ૨ એક જથ્થા—સટમા હોય

એકસંપ–મ્પ, વિ૦ ઘણા જણ સાથે મળી વિચાર કરતા હોય તે

એકસર, અ૦ એકદમ, એક સપાટે, સામટા ૨ એક સરખા, એક લીટી—પ્રવાહમા

એકસરખું, વિ૦ રૂપગુણ વગેરેમા મળતુ આવતુ—જુદુ ન પડતુ ૨ પેલેથી તે છેલ્લે સુધી તેની તેજ રીતનુ.

એકસાન, વિ૦ એકરૂપ.

એકસેટ, વિ૦ સાઠ ને એક, ૬૧

એકસો, વિ૦ સોની ગણત્રી કરતાં જે પ્રથમ સો તે. ૨ સો (૧૦૦).

એકહથું, વિ૦ એક જ જણાના હાથથી થયલુ (કામ)

એકહાથે, અ૦ એકજ માણસના હાથથી કામ ચાલ્યુ હોય તેમ

એકાંતરે, અ૦ વચમા એક મુકી દઇને પછી, ત્રીજે હોય તેમ, એકનો આંતરો હોય તેમ એકાંતરે—જાઉં છુ.

એકાંતરો, પુ૦ એકાન્તરિયો.

એકાએક, અ૦ અણચીત્યુ, વગર ધારે, અકસ્માત

એકાકાર, પુ૦ [સં૦] જુદી જુદી વસ્તુઓ જે એક થઇ ગઈ હોય તે; એકઠું; મિશ્રણ, સઙ્કરત્વ ૨ ધરમ—ન્યાત ટળી એક ધરમ—ન્યાતના થવુ તે ૩ એક આકારનુ, એકરૂપ ૪ એકવિચાર, એકમત

એકાકી, વિ૦ એકલુ

એકાક્ષરી, વિ૦ એકજ અક્ષર હોય તેવો (મત્ર).

એકાગ્ર, વિ૦ [સં૦] એકજ વસ્તુ ઉપર લાગેલ વળગેલુ—ચોટેલુ (ધ્યાન, મત, પ્રીતિ વગેરે)—એકાગ્રચિત્ત. [એકાકાર

એકાચાર, પુ૦ [સં૦] એક આચાર—ધર્મ ૨

એકાણું, વિ૦ નેવુ ને એક, ૯૧.

એકાદ, વિ૦ એકાદું.

એકાદશ, વિ૦ [સં૦] અગિયાર.

એકાદશા, સ્ત્રી૦ અગિયારસું.

એકાદશી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અગિયારસ.

એકાદું, વિ૦ કોઇએક, એક યા બે

એકાન્ત, ન૦ [સં૦] જ્યા પ્રાણી ને વસ્તુની ભીડ ન હોય તેવુ ઠેકાણુ, નિરાતની જગા. ૨ ખાનગી કોટડી. ૩ ખાનગી મસલહત અ૦ ખાનગી—છૂપી રીતે ૨ જ્યાં બીજુ કઈ ન હોય તેવે ઠેકાણે

એકાન્તરા (એકાન્તર), પુ૦ અકેકેક દહાડાને આંતરે જે ભોજન કરવુ તે

એકાન્તરિયો, પુ૦ એક એક દહાડાને આન્તરે આવતો જે તાવ તે

એકાન્તવાસ, પુ૦ એકાન્ત

એકાન્તિક, વિ૦ સ્વતંત્ર; સર્વથી જૂદું. ૩ ખાનગીમા; બીજાથી જૂદો.
એકાન્ત્રો, એકાન્તરિયો.
એકાવન, વિ૦ પચાસ ને એક, ૫૧.
એકાવળહાર, પુ૦ એકજ સેરનો પણ ઘણાં મૂલનો મોટો-હીરા, મોતીનો હાર.
એકાસણું, એક, પેલો આવનાર
એકી, સ્ત્રી૦ જે સખ્યાને બેએ ભાગતાં બાકી કંઈ પણ વધે તે.–૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, વગેરે ૨ પિશાબ કરવા જવાનો સંકેત. (એકીનુ ઉલટુ બેકી એકી જવુ એટલે પિશાબ કરવા જવુ ને બેકી એટલે જંગલ જવું) ૩ એક આંગળી બતાવવી તે. (એક આગળી બતાવવી એ પિશાબની સમસ્યા).
એકીખોળો, લગનને ચોથે દાડે માંડવગારાને દાંડે વરની તરફના જમતી વખત જે રૂપિયા થાળીમાં નાખે છે તે.
એકીન, ન૦ આકીન.
એકીવારે, એકદમ; સામટું.
એકીબેકી, સ્ત્રી૦ વસ્તુની સખ્યા એકી છે કે બેકી તે અટકળથી કેવાની રમત.
એકુ, વિ૦ કોઇએક, એકાદુ.
એકુન, એકન્દર. [તેટલા સઘળા
એકેએક, વિ૦ એક એક એમ ગણતાં જેટલાં હોય
એકેક, અ૦ એક પછી એક એમ વિ૦ એક એક.
એકેકું, અકેકું.
એકેચકે, અ૦ એકચકે, એકછત્રે.
એકો, પુ૦ એકને એકે, બેને બેએ, ત્રણને ત્રણે એમ ગુણ્યાથી જે ગુણાકારો આવે તેનો પાડો. ૨ એક્કો.
એકોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને એક, ૭૧.
એકોદિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] જેમાં એક ચટ ને એક પિણ્ડ હોય તેવુ—(શ્રાદ્ધ).
એકોન, વિ૦ [સં૦] એક ઓછો—એકોનવિંશતિ એટલે વીસમા એક ઓછો—ઓગણીસ
એક્કો, વિ૦ સઘળામાં એક જ હોય તેવું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સહુથી સરસ.
એક્કો, પુ૦ જે રમવાના પાના—પાસામાં એક ચિહ્ન–નિશાની હોય તે. ૨ જે ગાડીયે એક બળદ જોડાતો હોય તે ૩ સમ્પ; ઐક્ય, એકમત. એક્કો બાંધવો.
એક્યાસી, વિ૦ એંસી ને એક; ૮૧.
એખરો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતુ એક ઓસડિયું. ૨ આતશ કરેલો—નકામો રચલો જે નીચેનો કચરો તે અથવા નરમો આલ તે
એખલાસ, ઇખલાસ.
એજ, નક્કી એ

એજન, ન૦ ઇજન, અ૦ ઉપર પ્રમાણે; તેજ.
એજ્યુકેશન, ન૦ [અ૦] કેળવણી.
એટલામાં, અ૦ એ વખત—દરમિયાનમા; આ થોડા વખતમા, તરત જ. ૨ આ થોડામા, આ આટલી ચીજે.
એટલા માટે–સારુ, અ૦ ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે હકીકત છે વાસ્તે—તે ઉપરથી.
એટલું, વિ૦ આટલું. **એટલું બધું—આખું.**
એટલે, અ૦ ફલાણાનો અર્થ આ છે એમ જણાવનારો જે શબ્દ તે, બીજી રીતે ૨ એ ઉપરથી, એટલા માટે, એ વાસ્તે, એ કારણ છે માટે ૩ પછી, ત્યારે
એટલેલગી–સુધી, અ૦ આટલુ એવી હદ બતાવે છે.
એઠવાડ–ડો, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છિષ્ઠ] જેમાં રાંધ્યુ ખાધુ હોય તેવા અજીઠાં વાસણો. ૨ અજીઠું, એઠુ
એઠું, વિ૦ ન૦ અજીઠું. **એઠુંજુઠું** પણ કેવાય છે
એડ, સ્ત્રી૦ એડી, ૨ ઘોડાને મારવાનો એડીમા બેસેલો જે ખીલો તે કાંટો ૩ ખેડવું તે, ખેતી.
એડ, સ્ત્રી૦ અન્યાઇ—કેદીઓના પગ ઘાલી રાખવાનુ જે મોટા વીંધવાળુ લાકડું તે. (એને તાળુ દેવાય છે) ૨ ગાય ભેંસ, હેતીવખત મસ્તી કરતાં હોય તો તેને સારુ લાકડા દાટી, બાંધી બન્દોબસ્ત કરવામા આવે છે તે. ૩ ઉત્તર પૂર્વ તરફથી જે ઘણા મોટા બળદ, વાછરડાનો સમુહ આવે છે તે (એડ આવી). ૪ આડખીલી, જેની મર્યાદા રાખવી પડે એવુ માણસ
એડક, પુ૦ [સં૦] મેંટો; ઘેટો
એડકી, સ્ત્રી૦ જીવ જતી વેળા જે જોરભેર આચકા આવે છે તે એડકા. ૨ આચકો આવી ગળામાંથી પવન નિકળવો તે, વાધણી.
એડવવું ક્રિ૦ સ૦ સામેલ કરવું, જોડવુ; લાગુ પાડી દેવુ, ગોઠવી દેવુ; ઠેકાણે પાડવું (નોકરીમા). તેણે તેને તે ઠેકાણે એડવી દીધો.
એડિટર, પુ૦ [અ૦] ન્યુસપેપર–વર્તમાનપત્રનો મુખ્ય લખનારો, તંત્રી. ૨ ગ્રન્થો શુદ્ધ કરી સમજણ આપી છપાવનારો; સંશોધક.
એડિયા, પુ૦ એડમાના જે બળદ તે (એક વચનમા એડિયો, ૨ એડ—બળદના સમુહના ધણી; રખેવાળ વિ૦ એડવાળા.
એડિયું, ન૦ **એરણ્ડિયું.**
એડી, સ્ત્રી૦ પગની પાટલીનો જે સહુથી પાછલો ભાગ તે. ૨. સોની લુહારનુ એક ઓજાર
એડો, પુ૦ અતીશ જે પ્યાર તે; સ્નેહ, લગવાડ; ઘણો જ સમ્બન્ધ—"લાગ્યો મને પરણ્યાની સાથે એડો".
એડો પુ૦ છોકરા, બચ્ચાંનો ને માનો જે સ્નેહસહિત સમ્બન્ધ તે. એ ગાયને વાછરડીનો એડો છે. એ છોકરાને એની માનો બહુ એડો છે. (લેના વના જરા ગેતો નથી) ૨ સ્નેહ, પ્રીતિ.

એઢાણી, સ્ત્રી૦ એંધાણ-ણી.
એણીકોર-ગમ-મેર, અ૦ એ બાજુએ, એ તરફ
એણીવિગતે, અ૦ એ વિગત પ્રમાણે
એણે, સ૦ એ સર્વનામ તૃતીયા વિભક્તિમાં.
એતદ્દેશી, વિ૦ આ દેશનુ—સમ્બન્ધી
એતેબાર, પુ૦ [ફા૦] ભરોસો
એદી, વિ૦ સુસ્ત, આળસુ, સુઈ રેનાર, વ્યસની (ઘણુ ખાધેથી, અફીણ ખાધેથી વગેરે)
એદીખાનું, ન૦ જ્યાં એદીઓ પડ્યા રેતા હોય તે. એદીનુ પાથરણું એટલે ઘણીવાર સૂધી ખસે નહિ તેવી હાલત
એંધાણ-ણી, સ્ત્રી૦ નિશાની, ઓળખ; ચિહ્ન. ૨ દાખલો, દૃષ્ટાંત
એધી, એદી.
એન, ન૦ એક જાતનુ ઝાડ અથવા તેનુ લાકડું. **સ્ત્રી૦** જરૂરનો—બારીક વખત, ટાકણુ, સભાળ્યા વગર ન ચાલે તેવો વખત ૨ આબરુ, સાખ, વટ **વિ૦** સફાઈ, સરસ ૨ અસલ, જેવુ પ્રથમ હોય તેવુ. ૩ નક્કી, ખરુ, ૪ જમીનનુજ, ખાસ (ખજુરા વગેરે સાએર નહિ)
એનઉપજ, સ્ત્રી૦ સાએર સિવાયેની જમીનના પાક સમ્બન્ધી જે ઉપજ તે.
એનકરજ, ન૦ મુદ્દલ કરજ (વ્યાજ ચડાવ્યા વિનાનુ).
એનકિમ્મત, સ્ત્રી૦ અસલ—ખાસ કિમ્મત
એનખરચ, પુ૦ મોટો—ખાસ ખરચ. (પરચૂરણ નહિ) ૨ જમીન સમ્બન્ધી ખરચ.
એનઘેન, સ્ત્રી૦ છોકરાઓની એક રમત.
એનચોમાસું, ન૦ ભર—ખરુ ચોમાસુ, ઘણો જ વરસાદ આવવાનો જે વખત તે.
એનજમીન, સ્ત્રી૦ સાએર સિવાયની વાવેતરવાળી જમીન અથવા એ સમ્બન્ધી જેટલુ તે ૨ જે કિત્તામા ફક્ત એકજ જાતની જમીન હોય તે, પછી ક્યારી તો ક્યારી, ગોરાટ તો ગોરાટ ને ખરાબો તો ખરાબો એ બધી જાત જેમા હોય તે એનજમીન ન કેવાય
એનજમે, ન૦ સાએરનુ નહિ પણ જમીન સમ્બન્ધી જે ખાસ જમે તે ૨ નક્કી જે જમે—પેદાશ તે
એનજુવાની, સ્ત્રી૦ ભર જુવાની
એનવસુલ, ન૦ નક્કી જે વસુલ તે
એનવાવેતર, ન૦ ખજુરાં સિવાયનુ જમીનનુ જે સઘળું વાવેતર તે ૨ જેમા એકજ જાતનુ જે વાવવુ થાય તે ભાત, તલ વગેરેનુ
એનવેલપ, ન૦ [અં૦] લખેલો કાગળ જેમા બીડવામા આવે તે, પરબિડિયુ
એપ્રમાણે, અ૦ એ રીતે, એ મુજબ.
એપ્રિલ, પુ૦ [અં૦] અઙ્ગ્રેજી વરસનો જાનેવારીથી ગણતા જે ચોથો મહિનો તે
એબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ખોડ, ખામી, કસર પૂરસારુ થવામાં જે કંઈ અધુરુ પડેલુ તે ૨ છાની ઇન્દ્રી એબ જેવી—ઢાંકવી—દેખાડવી
એબદાર, વિ૦ એબવાળુ
એબિએલ, એબદાર.
એભક, સ્ત્રી૦ ઓચિન્તા ભય—માઠા સમાચારથી એક દમ ચિત્ત સડ્કોડાઈ જાય તે, મનની વૃત્તિ ઢીલી પડી જાય તે **એભકખાવી, એભકીજવું** એમ પ્રયોગ થાય છે.
એમ, અ૦ એ રીતે, એ પ્રમાણે
એમકરતાં, અ૦ એમ બનશે તો.
એમતુંએમ, અ૦ જેમ હોય તેમ—તે પ્રમાણે
એરગેરિયાજમીન, સ્ત્રી૦ જે જમીન ઉપર સરકારનો હક લેવાતો નથી અથવા થોડોક લેવાય છે અને જે ઉપર માલીકનુ ધણીપણુ હોય છે તે, બાર ખલી જમીનનો એક ભેદ
એરણ, સ્ત્રી૦ સોની લુહાર વગેરે લોક, જે ઉપર અથોડો મારી ઘાટ ઘડે છે તે
એરણ્ડમૂળ, ન૦ એરણ્ડા-દિવેલાનું મૂળિયુ.
એરણ્ડિયું, ન૦ દિવેલ
એરણ્ડી, સ્ત્રી૦ નાનુ એરણ્ડા-દિવેલાનુ ઝાડ ૨ એ ઝાડનાં બી—જેમાથી દીવેલ નિકળે છે, દિવેલી
એરણ્ડો, પુ૦ એક જાતનુ ઝાડ જેના બીમાંથી દિવેલ નિકળે છે તે ૨ ઘેરાંઓને ઘરમા અબોટમા પેરવાનું સણનુ જાડું જે વસ્ત્ર તે; ચિકટો.
એરવાદસ, પુ૦ ગાધીને ઘેર મળતુ ઓસડિયુ—એમાના કરતા મોટા દાણા હોય છે
એરા, પુ૦ જા સુધી પોંચી વળાય તેટલો જે અન્ત તે, કબ્જો, મીન, હદ; પોંચ, પકડ
એરાફેરા, પુ૦ ઘણીવાર જા આવ કરવી તે 'ધણી ધણીયાણી તમે એરા ને ફેરા, તો બારિયેને મારી બેનડી રે'
એરાદો, ઇરાદો.
એરુ, અ૦ આ તરફ, આણીમેર, અહી
એરુ, પુ૦ સાપ.
એરો, પુ૦ આવજાવ, પગરવ—મારે ઘેર ઘણા લોકોનો એરો છે ૨ નુકશાન "તેના તરફનો દસ રૂપી એરો લાગ્યો." **એરોખેરો**—રૂપા સુનાની ભાંગતુટેલી જે જનસ તે.
એરો, પુ૦ અવાડો, હવાડો.
એલચી, સ્ત્રી૦ એલચી

એલચી, પુ૦ [તુરકી] એક રાજાની તરફથી બીજા પરરાજમા રહેલો અથવા કામસર મોકલેલો જે કારભારી તે, રાજાની તરફનો વકીલ—દિવાન—પ્રતિનિધિ ૨ દૂત, હલકારો; સન્દેશો લઈ જઈ લાવનાર

એલતેમાસ, પુ૦ [આ૦] અરજ, વિનન્તિ. ૨ કરમાસ.

એલફેલ, વિ૦ વગર વિચારનું; બેમર્યાદ, અસભ્ય, ભાંડ, અપ—નઠારાં શબ્દો.

એલમ, પુ૦ ઇલમ.

એલાયચી, સ્ત્રી૦ એળચી એ શબ્દ જોવો

એલાહિદું, અલાહિદું.

એલી, સ્ત્રી૦ વરસાદની હેલી

એલીવાર, આણ સાલ. ૨ આ વખત.

એલેત-તું, વિ૦ દુનિયાદારીથી અણવાકેફ; નાદાન, બાળચેષ્ટા કરનારુ.

એલો, પુ૦ આંચકો, ધક્કો.

એવડું, વિ૦ આવડું. (કદમા)

એવમ્, અ૦ [સં૦] એ પ્રકારે—રીતે.

એવ, એ પ્રમાણે, એમ

એવજ, પુ૦ [ફા૦] બદલો.

એવા, પુ૦ ટેવ; આદત, અભ્યાસ.

એવાતણ-ન, ન૦ ધણીની હૈયાતી લગીની સ્ત્રીની જે પરણેલી હાલત તે, સૌભાગ્ય; હેંસુપણું.

એવાન, ન૦ [ફા૦] મોટુ દિવાનખાનુ; મોટો આગલો મળવા હલવાનો ઓરડો.

એવામાં, અ૦ એટલામા, તરત જ પછી.

એવું, વિ૦ એ રીતનું—પ્રકારનુ ૨ આના સરખુ—જેવુ

એશ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મોજમઝા, રઝ્ઝાઇ, ખુશી; ચમન. [નિરાતનુ સુખ.

એશઆરામ, એશ અને આરામ ૨ મોજ મઝા તે

એશક, ઇશક.

એશિયા, પુ૦ પૃથ્વીના જુના મહાદ્વીપમાં એ નામનો સહુથી મોટો એક ખણ્ડ છે. હિન્દુસ્થાન એશિયામા છે.

એસણું, ન૦ સોનીનુ નાનુ અગીઠુ; સગડી.

એસતેકબાલ, પુ૦ આદરમાનથી સામા જઇ તેડી લાવવુ તે; સામૈયે જવુ તે.

એસારો, પુ૦ ઇશારો.

એસરવું, ક્રિ૦ હવા, ભીનાશ લાગવાથી મીઠુ, ખાંડ વગેરે પદાર્થમા પાણી થાય છે તે; એસરી જવુ.

એસ્ટિમેટ, પુ૦ [અં૦] અડસટો, સુમાર, આસરો—પણ નક્કી જેવો

એહ, સ૦ એ (કવિતામાં).

એહમક, વિ૦ [આ૦] બેવકુફ, મૂર્ખ, ઠોઠ

એહવાલ, પુ૦ [આ૦] અવસ્થા, હકીકત; હાલત, સ્થિતિ [મિહેરબાની.

એહસાન, ન૦ [આ૦] ઉપકાર; આભાર. ૨ કૃપા,

એહસાનમન્દ, વિ૦ આભારી, ઉપકારી, ઓશિયાળુ, ઓસીંગણુ.

એળ, સ્ત્રી૦ ઇયળ.

એળચી, સ્ત્રી૦ [સં૦ એલા] તેજાનાને નામે ઓળખાતો એક મસાલો; અન્દરથી કાળા દાણાવાળુ સુગન્ધીદાર એવું એક વસાણુ પાન દૂધ વગેરેમા ખાવામા આવેછે.

એળવણી, સ્ત્રી૦ નવી ચરવા જતી ગાય ભેંસને એળવવા સારુ ગોવાળને આપવુ તે

એળવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકમેકને—પરસ્પરને ગોઠે તેમ કરવું. બે પ્રાણીમાં સહવાસ કરાવવો તે

એળવું, ક્રિ૦ અ૦ એળવાયલુ થવુ; હળવુ

એળિયો, પુ૦ એક જાતનુ અતીસેં કડવુ ઓસડિયુ

એળે, અ૦ ફોગટ, મિથ્યા; વૃથા, નકામુ ૨ સહજ, સ્વલ્પમાં. 'એવુ આબાદ એળે જડયુ.' (અખો)

ઐ.

ઐ, પુ૦ મૂળાક્ષરનો નવમો અક્ષર—એ દીર્ઘજ ગણાય છે

ઐઆમ, પુ૦ [આ૦] વખત, ટાકણુ; સન્ધિ

ઐયારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લુચ્ચાઇ, ફિતુરીપણુ

ઐક્ય, ન૦ ઘણાઓએ એક વિચારના—એક થવું તે, સમ્પ, એકત્રપણુ, એકઠાપણું

ઐચ્છિક, વિ૦ [સં૦] આપખુદી, સ્વેચ્છાથી, મરજી પ્રમાણે

ઐડ, કોઇનુ કહ્યું ન માનનાર, આડો, ઉલટે રસ્તે જનાર.

ઐતરિય, વિ૦ ઇતરા ઋષિના વશમાં થયલા **ન૦** એક ઉપનિષદ્.

ઐતિહાસિક, વિ૦ [સં૦] ઇતિહાસ સંબધી.

ઐમ, ન૦ [સં૦] સરસ્વતીને આરાધવાનો બીજમન્ત્ર.

ઐરાવત, ન૦ ઇંદ્રના હાથીનું નામ ૨ ઉત્તમ હાથી, સારો હાથી

ઐશ્વર્ય, પુ૦ ઇશ્વરપણુ, શ્રીમાનપણુ ૨ ધન, સમ્પત્તિ; વૈભવ

ઐહિક, વિ૦ [સં૦] આ દુનિયા સમ્બન્ધી, આ લોક સમ્બન્ધી ૨ સ્થાનિક.

ઓ.

ઓ, પુ૦ મૂળાક્ષરનો દશમો અક્ષર—એ દીર્ઘ જ ગણાય છે અ ને ઉ મળીને ઓ થાય છે પરઉપકાર—પરોપકાર.

ઓ, અ૦ કોઇને બોલાવવાનાં અથવા દયાથી નિકળતો શબ્દ; અરે. ૨ પણ (તુ તો સને ઓ થાય છે).

ઓ:હો, અ૦ આશ્ચર્યથી નિકળતો શબ્દ.
ઓડયાં, અ૦ મોઢામાથી નિકળતા વાયુનો શબ્દ. ૨ યથેચ્છ ખાધાથી નિકળતો સન્તોષસૂચક શબ્દ. **ઓડ-યાંકરવાં**–ખાઇ જવુ; પચાવી જવુ; અડાવી જવુ. (ધન માલ વગેરે) [આગ્રમ.
ઓક, સ્ત્રી૦ ઓકવુ તે, ઓકારી. ન૦ [સં૦] સ્થાન,
ઓકવું, ક્રિ૦ સ૦ પેટમાથી બારે કાડવુ, પાછુ નાખવુ
ઓકળી, સ્ત્રી૦ ભોય ઉપરની લિંપણમાં અઙગુઠાથી પાડેલી એક તરેહ–નકશી, એક તરેહનુ લિપણ ઓકળી પાડવી
ઓકારી, સ્ત્રી૦ ઓકવુ તે, ઉલટી. ૨ ઉલાળો
ઓકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓકે તેમ કરવુ ૨ કડાવવુ (રૂપિયા)
ઓકીકાડવું, છાની વાત બાર પાડવી, ગુપ્ત વાત જાહેર પાડવી.
ઓખડ, ન૦ ઓસડ.
ઓખણવું, ખાંડવું.
ઓખદિયાં, ઓસડિયાં.
ઓખર, સ્ત્રી૦ જેથી ઓળખાયામા આવે તે નામ, ઉપનામ, અટક. ૨ ઓખરવુ તે
ઓખરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગાય ભેંસ વગેરેએ નરક ખાવુ
ઓખરાયલું, વિ૦ નરક ખાધેલુ (પશુ) ૨ ઉખેડેલું
ઓખલીપડવું, સારી હાલતમાથી નબળી હાલતમા આવી પડવુ
ઓખવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોલવુ, ઉખેડવુ
ઓખાણા, સમસ્યા
ઓખાણું, ન૦ ઉખાણું.
ઓખાંગવું, બરાડવુ (ગોધાએ)
ઓગઠ, ઓઘાસ.
ઓગણચાળીસ, વિ૦ ચાળીસમા એક ઓછો, ૩૯.
ઓગણતીસ વિ૦ તીસમા એક ઓછો; ૨૯
ઓગણપચાસ, વિ૦ પચાસમા એક ઓછો, ૪૯.
ઓગણપડાયો, પુ૦ ઓમ્ એ શબ્દ ('કહુ ઓગણ પડાયાની કર્મકથી' પ્રહ્લાદાખ્યાન)
ઓગણસાઠ, વિ૦ સાઠમા એક ઓછો, ૫૯.
ઓગણાં, ન૦ અનાજના જે દાણા સેકાઇને ફુટી ધાણીરૂપે ન થયા હોય તે, વગર ફુટેલી ધાણી; ... ડોળવા ૨ ઘણ્ટીમા દળાતા આખા રઇ ગયલા દાણા
ઓગણીસ, વિ૦ વીસમાં એક ઓછો, ૧૯.
ઓગણ્યાએંસી–સી, વિ૦ એંસીમા એક ઓછો, ૭૯
ઓગનેલપ, ન૦ એક તરેહનુ કાનનુ ઘરેણુ
ઓગનિયો...વે પુ૦ તાંબાનુ અથવા પિત્તળનુ ટુકા હાંડાનુ
ઓગરાળો, અ૦ ...ડાનુ દુધપાક વગેરે રેડવા મુકવાનુ વાસણ; ડૂચો ૨ મોડાંપર અથવા રાંધવાના વાસણ પર જે અજીઠો ડાઘો પડેલો હોય તે.
...અને પોળા મો...
ઓગલો, પુ૦ દાળ ભાત વગેરે રાંધવા ચડાવેલાં અન્ન વાસણના એક ખુણા, બાજુપર કાચું રયલુ તે
ઓગળવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ગલન] પાણી થઇ જવુ, પિગળવુ, ગળવુ. (સાકર, બરફ વગેરેનું
ઓગાળ, સ્ત્રી૦ દાંતે ચાવી ખાધેલાં ઘાસ વગેરે અમળાવ્યાં કરી લાળ પાડયાં કરવી તે (ઢોર) ચાવીને પાછુ કાડેલુ તે; થુકની સાથે ભળેલો બાધાં ફુચો ૩ ઓઘાસ.
ઓઘ, પુ૦ [સ] પાણીનો વેગ, પાણીની દોડ. ૨ રેલ દદુડો ૩ જથ્થો; સમુદાય
ઓઘરાળો, ઓગરાળો.
ઓઘલો, પુ૦ એક ઠેકાણેથી કાચો અને બીજે ઠેકાણેથી બફાઈ ગયલો એવો જે ભાત તે. ૨ ઓઘો.
ઓઘવું, ક્રિ૦ સ૦ કસણાવાળા પુળાનો ઢગલો સીંચવો, ઓઘો વાળવો.
ઓઘાવું, ક્રિ૦ અમુઝાવુ ૨ ભાત, મગ વગેરેને છડ (કાઠિયાવાડ) [જે ઘાસ તે; ઓઘ
ઓઘાસ, ન૦ ઢોર વગેરેને ખાતા બાકી પડી રહેલું
ઓઘો, પુ૦ અનાજના દાણા સહિત છોડવાઓની પુળીઓ બાંધીને કરેલો જે ઢગ તે ૨ ઘણા લોકોનુ સાથે જમવાનુ તે, ધરબારી, મહાજનભૂત. ૩ લાકડી સાથે ગુથેલી જતીની જે સાવરણી તે.
ઓઘોબાળવો, પુ૦ ઓઘાને બાળવો ૨ છાની વાત ઉઘાડી કરવી–ફોડી દેવી ૩ કહ્યુ હોય તેથી ઉલટુ કરી બગાડવું
ઓઘોડાઘો, અડઘોદડઘો.
ઓચઈજવું, અભાવ થવો.
ઓચચ્ચો, અચચ્ચો–ચ્ચા, એકાએક. 'ઓચચ્ચો આવી જગજીવન સાહી મને હાથે.'
ઓચર, ન૦ ઓચરિયાં.
ઓચરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચ્ચાર કરવો; બોલવુ, વદવું.
ઓચરિયાં, ન૦ જે કાગળમા કોઈ પણ વાતની કબુલાત થઇ હોય તે, દસ્તાવેજ; લેખ.
ઓચિન્તું–ચીતું, અ૦ અચીતુ. અચાનક, એકાએક
ઓચ્છવ, પુ૦ [સં૦ ઉત્સવ] મોટી ખુશાલી, મોટો ... ૨ આનદનો દાડો. ૩ તેહેવારનો–સપરમો દાડો, ... ટાણુ (લાક્ષણિક, નહારુ થવુ)
ઓછ, સ્ત્રી૦ ઓછુ રેવા દીધેલુ તે, બાકી, ... ઉણુ; કસર **ઓછ મુકવી,** બાકી રાખવી, ... પેની કરવી, અધુરું રાખવુ, કચાશ રાખવી
ઓછજ, પુ૦ ખોળો, ગોદ.
ઓછડાયો, તૂટી ગયો, રદ થયો (વિવા)
ઓછપ, ન૦ ઓછાપણ

ઓછાડ, પુ૦ તળાઈ ઉપર પાથરવાનું લુગડું; ચાદર ૨ છાયો. ૩ ઓળો; ઓઝટ (ભૈરવના ઓછાડ)
ઓછાડવું, ક્રિ૦ સ૦ તળાઈ ઉપર લુગડું પાથરવું
ઓછાયો, પુ૦ ઓળો; પડછાયો.
ઓછિતું–તું, વિ૦ ઉછિતું–તું
ઓછીઆં, ન૦ ઝાડ. (કાઠિયાવાડી)
ઓછી પાંસળી, ઘેલછાવાળું, અદક પાંસળી.
ઓછું, વિ૦ જોઈયે તેથી થોડું—નાનું—હલકું ૨ ઉતરતું ૩ બાકી; શેષ રહેલું, અધુરું **ઓછુંઆણવું**—પોતાને વિષે હલકો વિચાર આણી શરમિન્દા—દલગીર થવું. તેને ઓછું આવ્યું એમ પણ કેવાય છે. ૨ સામાનું સુખ જોઈ દીલગરાવું **ઓછેપાટલે બેસવું**—જ્યારે કોઇ પોતાને ઓછું આવેથી રીસમા આવું જઇ બેસે છે ત્યારે સામો ધણી કેછે- કે સેજ સેજમાં ઓછે પાટલે શું બેસે છે? ૨ તપીને. બોલવું, હદ મુકી બોલવું.
ઓછુંપાત્ર, વિ૦ જેના પેટમા વાત ન રે તેવું. ૨ બડાઈખોર; અભિમાતીઃ પાછ, જેના પેટમાં ગુમ વાત ન રે તે. (અધુરો ઘડો છલકાય છે તે ઉપરથી)
ઓજ, ન૦ સ્રી૦ [સં૦] ચૈતન્ય, શક્તિ; તેજ; પરાક્રમ. "એકલમલ અણુલિંગી ઓજ, ચિદ અચાનક પામી ચોજ." (અખો.)
ઓજસ્, ન૦ ભાષાની ઉત્કૃષ્ટતા–સુંદરતા.
ઓજાર, ન૦ [આ૦] જેણે કરીને કંઇ કારિગીરી થાય–ઘાટ બને તે, લુહાર ઘડિયાલી વગેરેના જે રાચ તે.
ઓઝ, હોજ.
ઓઝ, સ્રી૦ ઉધમાં આટામાંથી જે લાળ ગળે તે
ઓઝટ, સ્રી૦ લપડાક. જેનાથી ચેચીને જે તમાચો મારવો તે. ૨ ઝપટ, કરડી નજર; પડછાયો (ભૂત ડાકેણ જોગણી વગેરેની)
ઓઝપવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું
ઓઝપો, પુ૦ શરમ; લાજ.
ઓઝમ, પુ૦ નાના ઝાડ, છોડવા ઉપર ઉચે જે આચ્છાદન તે એ છોડ ઝાડને, વડનો ઓઝમ નડે છે માટે એની નીચેથી કાઢી આયો રોપ
ઓઝરી, સ્રી૦ પેટમા જે ઠેકાણે ખાધેલું પ્રથમ એકઠું થાય તે, પેટ એ શબ્દ પશુને વિશેષ લગાડવામાં આવ છે.
ઓઝરું, ન૦ પેટ.
ઓઝલ, સ્રી૦ પડદો; ઢાંકણ, ૨ બૈરાંઓને દૂર બેસવા ઉઠવાનો ઓરડો—જ્યા કોઈ અણજાણો મરદ જઈ શકે નહિ; અન્તઃપુર, જનાનો; જનાનખાનું, રણવાસ
ઓઝવું, ખાલી કરવું, બહાર કાઢવું
ઓઝા, વિ૦ એ નામની બ્રાહ્મણોમા એક અટક છે. જેમ દવે, ત્રવાડી, દિક્ષિત, પાઠક તેમ ઓઝા.

ઓઝાડ, ઓઝમ.
ઓઝાલ, ઓઝલ. [સામાન ૨ કુભાર.
ઓઝો, ન૦ પુ૦ ભાર, બોજો, માથે ઉંચકવાનો
ઓટ, સ્રી૦ પાણી વગેરેનુ ઉતરી જવું—ઓછુ થવું—ઘટવુ તે (એનુ ઉલટુ ભરતી) ૨ પડદો "બીજા માગ કોટાકોટ, રહે આવસ્થા ગુણની ઓટ" (અખો)
ઓટકાર, ઓડકાર.
ઓટલી, સ્રી૦ નાનો ઓટલો
ઓટલો, પુ૦ [સં૦ આસ્થલ] ઘરને લગતી પણ બાર પડતી અથવા ઘરની અન્દર ભાયથી ઉંચી કાચ્ચ, છો, પથગ વગેરેની બનાવેલી જે બેઠક તે, ભાયની સપાટીથી કોઇ પણ ઉંચી કરેલી જે જગા તે; ચોતરો, ચોગે. **ઓટલે બેસવું**—કંઇજ ધનમાલ ન હોય—બોઈ નાખ્યુ હોય તેવી હાલતમા આવવું, 'મારી છોકરીને ઓટલે બેસાડી રે' એમ સાસુ કહે છે. ૨ ઉઘરાણી—તકાજો કરવાને બારણે બેસવુ. "ચાર મળે ચોટલા તો ભાગે ઓટલા" એટલે ઘર ભાગે—વણસે—નુકશાન કરવુ ૩ ગુણકાઓ જે છોકરીઓ રાખે છે તેને નઠારે ધધે લગાડવી. **ઓટલો ઉઠવો—બેસવો—વાળવો**—નુકસાન થવુ, કરવું, એ અર્થમાં
ઓટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝીણું સીવવું, બખીયા દેવા.
ઓટી, સ્રી૦ ઇજાર અથવા ધોતિયાનુ કમ્મર આગળની બાજુએ જે પડ વાળેલું તે (કંઈ ચીજ મુકવા સાર). ઓટીમાં ખોસવુ—ઘાલવુ.
ઓટીલો, ઘરની બારનો ચોક.
ઓઠ, પુ૦ [સં૦ ઓષ્ટ] ખાવાના મોડાંની ઉપરની અથવા તળેની જે બાજુ તે. ઉપરનીને ઉપલો ઓઠ અને તળેનીને નીચલો ઓઠ અથવા અધર કેછે **ઓઠ ઉઘડવા,** બોલવાની શક્તિ આવવી.—**કરડવા,** આશ્ચર્ય પામવુ—થવુ; પસ્તાવુ–**પીસવા,** ગુસ્સે થવું.
ઓઠવવું, ક્રિ૦ સ૦ જુઠું બોલવુ—ધકેલવુ—ગોઠવી દેવુ. ૨ ધાલમેલ કરવી.
ઓઠીકુણ, ન૦ અઠીકુણ.
ઓઠું, ન૦ બાનુ, મિશ; મસ; જુઠું કારણ ૨ નમુનો; બીબુ. ૩ મુરખ જન, નામનું દરજ્જે બેસાડેલું જે માણસ તે ૪ ગમે નહિ તેવું તે ધાબા સરખુ તે ઓઠું, ઓઠું લાગવું. વિ૦ બોઠું
ઓડ, પુ૦ માટીના ઘર કરનાર અને તળાવ વગેરે નવાણ ખોદનાર એક જાતના લોક. ઉત્તર ગુજરાતમાં ઘણા વસે છે. 'ધન રે જમો મા ઓડણી.'
ઓડનું ચોડ, કરવુ—વેતરવુ—કરવાનુ ન કરવું ને ન કરવાનું કરવું; ઉલટુ—નુકસાનકારક કામ કરવુ.
ઓડકાર, પુ૦ વાયુનુ, મોની વાટે અવાજ સાથે જે બાર નિકળવુ થાય તે.

ઓડવું, ક્રિ૦ સ૦ ધરવુ, લમ્બાવવુ, રાખવુ. 'અમૃતફળ કે સજીવન મણી, હરી ઓડે છે હસ્ત' (સુદામા ચરિત્ર). 'કેટલીએક પોતાના બાળક, મેહેતા આગળ ઓડેછે,' 'પછે મેહેતાજી વિદાય માગે, બોલે બેહુ કર ઓડીજી'. (મોસાળુ). ૨ આડાં વળીને રોકવુ; ખાળવુ

ઓડવું, ઓઢવું.

ઓડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇચ્છવુ, ચાહવુ મરવાને ઓડાયો? માર ખાવાને ઓડાયો?

ઓડો, પુ૦ અડચણ, પ્રત્યવાય [જે ટુકુ લુગડું તે.

ઓઢણી, સ્ત્રી૦ છોકરીઓને દીલે અને માથે ઓઢવાનુ

ઓઢણું, ન૦ નાની ઓઢણી. ૨ ઓઢવાનુ વસ્ત્ર. ઓઢણીનો પને ટુંકો ને ઓઢણાનો પને મોટો.

ઓઢવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૰ અવઢેકન] શરીર માથું ઢાકવુ. ૨ પેરેલું હોય તે ઉપર બીજું નાખવુ—રાખવુ

ઓઢવું, ન૦ અથાણામાં નાખવાનુ ફળ

ઓઢો, પુ૦ કઇ પણ વસ્તુનુ જે ઢાંકણુ તે. ૨ બળદને ઓઢવા સારુ સીવેલુ જે કપડુ તે

ઓણ, અ૦ આ—ચાલુ વરસમા

ઓણણી, સ્ત્રી૦ ઓરવુ તે જુવારની ઓણણી ચાલી. ૨ ઓરવાનો જે વખત તે. આસોમા ઘૌની ઓણણી ચાલશે ૩ ઓરતી વખત જેમાં દાણા નાખવામાં આવે છે તે કાણાવાળુ લાકડું, ચાડું.

ઓણણી, ઓઢણી.

ઓતણી, સ્ત્રી૦ ઓતવુ તે. ઓતવાની જે રીત તે.

ઓતપ્રોત, પુ૦ તાણો વાણો "બીએ બીબુ ભરાતુ જાય, ચૌદ લોકની નીપજ થાય, થાય ભાત પણ સામરથ પોત, એમ અખા જાણ ઓત પ્રોત"

ઓથો, પુ૦ વચમાં જે ઉભુ પડેલુ તે ૨ પડદો ૩ છાયો. ૪ સહાય, મદદ, ટેકો

ઓદન, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા, ભાત.

ઓદર, ઉદર.

ઓદારવું, નાગરવું. [એમાનો એક.

ઓદીચ, વિ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતિ અથવા

ઓદીચી, ખોટો વિવેક

ઓધ, સ્ત્રી૦ કુળ, વશ, વેલો, પેઢી, પરીવાર; ઓધવાડો. "ઓધે આકડો ને શાખે ધતુરો," "બાળ તારી ઓધ હુ તો પોળે જઇશ," "એની ઓધજ એવી," "બધા ઓધે ઉતર્યા"

ઓધરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉદ્ધાર થવો. ૨ ઉછરવુ

ઓધવું, ક્રિ૦ અ૦ ગમ પડવી, ગમવુ—છોકરી સાસરે ઓધતી નથી, એટલે તેને સાસરે રેવુ ગમતુ નથી.

ઓધાન, ન૦ [સં૦ આધાન] ગર્ભ રેવો તે, મહિના; દાડા (સ્ત્રીને)

ઓધાર, ઉદ્ધાર.

ઓધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉદ્ધાર કરવો [રોગ, ગુણ

ઓધે ઉતરવું, ક્રિ૦ અ૦ વશપરમ્પરા ચાલ્યુ આવવુ—

ઓધેદાર, ઓહ્દેદાર. [(લાકડુ ઉચકતાં)

ઓધેલેવું, ક્રિ૦ સ૦ ધકેલવા—ખસેડવાને ખાધ દેવી

ઓહ્દાવાળું, વિ૦ જેને ઓહ્દો હોય તેવુ

ઓહ્દેદાર, વિ૦ જેને ઓહ્દો—પદવી—દરજ્જો હોય તે; કામદાર.

ઓહ્દો, પુ૦ અખત્યાર; પદવી, દરજ્જો, સત્તા. ૨ ઘોડા ઉપરથી નાનાં છોકરા પડી ન જાય તેવી રીતની જે તેના ઉપર બેઠક તે.

કરનારી શક્તિ—વિષ્ણુ; ઉ એટલે સંહાર કરનારી શક્તિ (મહાદેવ) અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ, (બ્રહ્મા) એને પ્રણવ પણ કેહેછે. ૨ એ ત્રણ છે શક્તિ જેની તે બ્રહ્મ.

ઓય, અ૦ આશ્ચર્ય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે; હાય

ઓર, સ્ત્રી૦ એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે; અડસાયડસી; દેખાદેખી તેની ઓર કા કરે છે, તે તો પૈસાદાર છે

ઓર, વિ૦ [હિં] બીજું; અન્ય. ૨ વળી—આડા-અવળા વિચાર કેતા ઓર મશ્કરી થાય

ઓર, સ્ત્રી૦ ગર્ભને પોષણ કરનારો તેની એક બાજુએ ચેયલો લોહી વગેરેનો જે ગંઠો ગર્ભ બાર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી બાર આવે છે તે. ૨ તરફ, બાજુ. ૩ કેરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે

ઓરકાડ, ઓડકાર.

ઓરગણો-ળગાણો, પુ૦ ભડ્ડિયો

ઓરડગો, પુ૦ કુસ્તીનો એક પેચ—દાવ ૨ ગપાટો

ઓરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓરડો.

ઓરડો, પુ૦ ઘરનો ચાર પાસ અન્ધિયાર એવો જે કોઇએક ભાગ તે. **ઓરડો કરવો**—સ્ત્રી પુરુષ ઉમ્મરે આવેથી તેઓને જુદા સુવાડવાં—**ઓરડા સામું જોવું**–ધન સમ્પતિનો સારો ઉપયોગ ન કરતા તેને રાખી મુકવી —**ઓરડે અજવાળું**—પૈસે ટકે ભરપૂર —**ઓરડે બેસવું**—વિધવાએ ખુણો પાળવો, ઘરમા બીજા મરદના જોવામા ન આવે તેમ છુપા રેવું.

ઓરણી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં અનાજ ઓરવાનુ જે કામ અથવા ઓરવાનો જે વખત તે ૨ ઓરતી વખત જેમા દાણા લખાય છે તે કાણાવાળું લાકડું; ચાડું

ઓરત, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સ્ત્રી જાત; બાયડી, બૈરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની.

ઓરતો, પુ૦ ઓરિયો. ૨ દાંતે રેજ્જુ કાળવો તે

ઓલેદોલો, વિ૦ કોઈને છેતરવામાં અશક્ત, ભોળો, નિષ્કપટી

ઓરમાઈ—ન, વિ૦ [સં૦ અપર માતૃક] અડધાં સગપણવાળું, સાવકુ. એક પુરુષની બે સ્ત્રીયોના જે છોકરાંઓ તે, એક એકનાં ઓરમાન ભાણુ કેવાય ને એક સ્ત્રીનાં છોકરા પોતાનાં બાપની બીજી સ્ત્રીના ઓરમાન કેવાય

ઓરમું, ન૦ મોટો ભરડેલો સાતળીને સીરાની પેઠે કરેલો કન્સાર; ત્રણુધારી લાપસી.

ઓરવણી, સ્ત્રી૦ લુગડાં સુકવવાને અથવા રાખવાને જે વાસ અથવા દોરી લટકાવી રાખેલી તે, વળગણી

ઓરવવું, ક્રિ૦ ચોમાસામા ખેતર ન ખેડાયાથી, તે કઠણ થઈ જવાથી, પાણી પાઈને ખેડવુ તે

ઓરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકળતા પાણીમાં—અંધરણમાં અનાજ નાખવુ. ૨ ઘંટીના ગાળામાં અનાજ નાખવું. ૩ ખેતરમા ધાન્ય વાવવુ

ઓરવો, પુ૦ લકુરવાર કરવાની જગો

ઓરસ, પુ૦ મુસલમાનનો એક તેવાર.

ઓરસડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓરસિયો

ઓરસિયો, પુ૦ સુખડ વગેરે ઘસવાને સારુ જે પથ્થરનો ગોળ કકડો તે ઓરસિયા જેવુ કપાળ એટલે ટીલું—ચાલ્લા વગરનુ સાફ.

ઓરાડવું, ઓરાડવું.

ઓરાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇનેપેરાવવું ૨ ઉપરથી ઢાંકવું

ઓરિયો, પુ૦ ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે; લાવો; ઓરિયો વિતવો ૨ નદીનુ પાણી માંય આવે તેવો નદીકાંઠે જે કુવો તે.

ઓરી, સ્ત્રી૦ છેક નાના સૈયડ; ગોબરુ.

ઓરીયો, લહાવો.

ઓરે, અ૦ અરે.

ઓરો, પુ૦ ઓરનાર. ૨ પાસે; નજીક, આતરફ "ઓરો આવ રે સલુણા પ્રભુ સામળા જો"

ઓલ, સ્ત્રી૦ જીભ ઉપર વળગેલી વાસી થૂક ઓલ ઉતારવી. ૨ એ થુક—ઓખાર કાઢવાને દાતણની ચીરી વગેરે કંઈ હથિયાર તે. ૩ સમ્ભાળ. ૪ શત્રુના કિધેલા કોલકરારપર ભરોંસો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ ચાલે તેવુ કંઈ તેનુ માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના સ્વાધીનમા રાખવુ તે; ઓલમાં રાખવુ

ઓલાં, ન૦ કરા; ઠરી ગયલુ પાણી વરસાદ રૂપે પડે છે તે

ઓલા, ચામડું; ખાલ

ઓલાણ, ન૦ કોસ ખેંચી ચાલનારા બળદોને ઉતરવાનો ઢળતો ખાડો ઉરુ

ઓલાદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જે કુળ—વંશમાં પેદા થયલુ હોય તે. ૨ પેદા થયલાં છોકરા, વંશજ.

ઓલાવું, ક્રિ૦ અ૦ હોલાવું

ઓલિયું, વિ૦ ભોળુ; સાદુ, ગાંડા જેવું, ઓલિયો, ઓલિયેણ.

ઓલિયો, ભોળો; કપટ નહિ સમજે તેવો, ટુંકા વિચારનો.

ઓલું—લ્યું, સ૦ પેલું, તે ઓલીમેર—તે તરફ. ઓલે છેડે—પેલે છેડે

ઓવણી, નોછાવર જેવું કરી પૈસા રૂપીયા ઉડાડવા.

ઓવરણ, સ્ત્રી૦ વળગણી

ઓવારણા, ન૦ પોતાના વાલાંને જોઈ તેને કોઇ તરેહનો સંકટ ન થાય, થયુ હોય તે જાય અને રોજ સુખમાં રે એવો આશીર્વાદ દેતા અથવા ક્ષેમકુશળ આવ્યુ તેના હરખમા તેની તરફ લાંબા હાથો કરીને બે હાથની મુઠીઓ લમણા આગળ રાખી તેના ટાચકા ફોડવા તે; વાલાને મળવાની રીત—(બૈરાઓમા)

ઓડવું, ક્રિ૦ સ૦ ધરવુ, લમ્બાવવુ, રાખવુ. 'અમૃતફળ કે સજીવન મણી, હરી ઓડે છે હસ્ત' (સુદામા ચરિત્ર). 'કેટલીએક પોતાનાં બાળક, મેહેતા આગળ ઓડેજી,' 'પછે મેહેતાજી વિદાય માગે, ખોલે ખેહુ કર ઓડીજી'. (મોસાળુ). ૨ આડા વળીને રોકવુ; ખાળવુ

ઓડવું, ઓઢવું.

ઓડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇછવુ, ચાહવું. મરવાને ઓડાયો? માર ખાવાને ઓડાયો?

ઓડો, પુ૦ અડચણ, પ્રત્યવાય [જે ટુકું લુગડુ તે.

ઓઢણી, સ્ત્રી૦ છોકરીઓને દીલે અને માથે ઓઢવાનુ

ઓઢણું, ન૦ નાની ઓટણી. ૨ ઓઢવાનુ વસ્ત્ર. ઓઢણીનો પને ટુકો ને ઓટણાનો પને મોટો.

ઓઢવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ અવઢેકન] શરીર માથુ ઢાકવુ. ૨ પેરેલુ હોય તે ઉપર બીજું નાખવુ—રાખવુ

ઓઢવું, ન૦ અથાણાંમાં નાખવાનુ ફળ

ઓઢો, પુ૦ કઇ પણ વસ્તુનુ જે ઢાકણ તે. ૨ બળદને ઓઢવા સારુ સીવેલુ જે કપડું તે

ઓણ, અ૦ આ—ચાલુ વરસમા

ઓણણી, સ્ત્રી૦ ઓરવુ તે જુવારની ઓણણી ચાલી. ૨ ઓરવાનો જે વખત તે આસોમાં ઘૌની ઓણણી ચાલશે ૩ ઓરતી વખત જેમાં દાણા નાખવામા આવે છે તે કાણાવાળુ લાકડુ; ચાડું.

ઓણણી, ઓઢણી.

ઓતણી, સ્ત્રી૦ ઓતવુ તે. ઓતવાની જે રીત તે.

ઓતપ્રોત, પુ૦ તાણો વાણો "બીજે બીજુ ભરાતુ જાય, ચૌદ લોકની નીપજ થાય, થાય ભાત પણ સાગરથ પોત, એમ અખા જાણુ ઓત પ્રોત."

ઓતમ, ઉત્તમ.

ઓતરૂં, પુ૦ સોભાગવટા ઉપર જે બીજુ આડું લાકડુ [હોય છે તે.

ઓતલવું, વિસરવું.

ઓતવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ બીબાં—ઓઢામાં રેડવુ. ૨ કોઇ ધાતુનો રસ બનાવીને તેનુ કોઇ પણ બીજુ પાડવુ

ઓતાર, પુ૦ ધ્રુજાટ ધ્રુજારો. (માતાનો ઓતાર)

ઓત્તર, ઉત્તર.

ઓથ, સ્ત્રી૦ મદદ, આસરો ૨ ટેકો, ટેકણ. ૩ છાયડો. ૪ ઓથો. ઝાડની ઓથમા ઉભો છે

ઓથાર, પુ૦ ચતા સુતાથી ને હાથ છાતીપર આવી ગયેથી, સુનારની છાતી બન્ધ થઇ જાય છે અને તેનાથી ઉઠી શકાતુ નથી એવો જે બનાવ બનવો તે (ઓથારે ચાંપ્યો એમ કેવાય છે)

ઓથું, ન૦ વચમાં જે ઉભુ અથવા આડુ પડેલું—રચલુ—હોય તે. તે ઝાડના ઓથામા ઉભેલો છે ૨ પડછાયો, ઓળો.

ઓથો, પુ૦ વચમાં જે ઉભુ પડેલુ તે ૨ પડદો. ૩ છાયો. ૪ સહાય, મદદ, ટેકો

ઓદન, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા, ભાત

ઓદર, ઉદર.

ઓદારવું, નાગરવું. [એમાંનો એક.

ઓદીચ, વિ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતિ અથવા

ઓદીચી, ખોટો વિવેક

ઓધ, સ્ત્રી૦ કુળ; વશ, વેલો, પેઢી, પરીવાર; ઓધવાડો. "ઓધે આકડો ને શાખે ધતુરો," "બાળ તારી ઓધ હુ તો પોળે જઇશ," "એની ઓધજ એવી," "બધા ઓધે ઉતર્યા"

ઓધરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉદ્ધાર થવો ૨ ઉછરવુ

ઓધવું, ક્રિ૦ અ૦ ગમ પડવી, ગમવુ—છોકરી સાસરે ઓધતી નથી, એટલે તેને સાસરે રેવુ ગમતુ નથી.

ઓધાન, ન૦ [સં૦ આધાન] ગર્ભ રેવો તે, મહિના, દાડા (સ્ત્રીને)

ઓધાર, ઉદ્ધાર.

ઓધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉદ્ધાર કરવો [રોગ, ગુણ

ઓધે ઉતરવું, ક્રિ૦ અ૦ વશપરમ્પરા ચાલ્યુ આવવુ—

ઓધેદાર, ઓદ્દેદાર. [(લાકડુ ઉચકતા)

ઓધેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધકેલવા—ખસેડવાને ખાંધ દેવી

ઓદ્ધાવાળું, વિ૦ જેને ઓદ્ધો હોય તેવુ

ઓદ્દેદાર, વિ૦ જેને ઓદ્ધો—પદવી—દરજ્જો હોય તે, કામદાર.

ઓદ્ધો, પુ૦ અખત્યાર; પદવી, દરજ્જો; સત્તા. ૨ ઘોડા ઉપરથી નાનાં છોકરા પડી ન જાય તેવી રીતની જે તેના ઉપર બેઠક તે.

ઓપ, પુ૦ ઓપવુ તે ૨ ચળકાટ, તેજી.

ઓપણી, સ્ત્રી૦ ઓપ. ૨ જેથી ઓપ ચડે તેવુ ઓજાર.

ઓપટી, જરૂર, અડીવેળા ૨ અડકાવ (આપત્તિપરથી) દુખ. 'અડી ઓપટીએ કામ આવે તે મિત્ર.'

ઓપતું, વિ૦ ચળકતુ, સાફ થયેથી પ્રકાશ કરતુ, તેજદાર.

ઓપદાર, વિ૦ ઓપવાળુ.

ઓપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસીને સાફ કરવુ, ચળકે તેમ કરવુ

ઓબાળ, ન૦ બળતણ.

ઓભા, સ્ત્રી૦ દુખ, પીડા, મુંઝવણ "શોભા એટલી ઓભા"

ઓભાવું, ક્રિ૦ દુખી થવુ, મુઝાવુ, સલવાવુ.

ઓમ, પુ૦ [સં૦] એ શબ્દ, વેદના મન્ત્રોને આરમ્ભે મુકવામા—ખોલવામા આવે છે એ શબ્દ, અ ઉ ને મ એ ત્રણ મળીને થયો છે. અ એટલે પાલન

કરનારી શક્તિ—વિષ્ણુ, ઉ એટલે સહાર કરનારી શક્તિ (મહાદેવ) અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ, (બ્રહ્મા) એને પ્રણવ પણ કહે છે. ૨ એ ત્રણ છે શક્તિ જેની તે બ્રહ્મ.

ઓય, અ૦ આશ્ચર્ય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે; હાય.

ઓર, સ્ત્રી૦ એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે, અડસાયડસી, દેખાદેખી. તેની ઓર કાં કરે છે, તે તો પૈસાદાર છે

ઓર, વિ૦ [હિં] બીજું, અન્ય. ૨ વળી—આડાઅવળા વિચાર કેતા ઓર મસ્કરી થાય

ઓર, સ્ત્રી૦ ગર્ભને પોષણ કરનારો તેની એક બાજુએ ચેલો લોહી વગેરેનો જે ગઠ્ઠો ગર્ભ બાર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી બાર આવે છે તે. ૨ તરફ, બાજુ ૩ કેરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે

ઓરકાડ, ઓડકાર.

ઓરગણો-ળગાણો, પુ૦ ભડ્ડિયો

ઓરડગો, પુ૦ કુસ્તીનો એક પેચ—દાવ ૨ ગપાટો.

ઓરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓરડો.

ઓરડો, પુ૦ ઘરનો ચાર પાસ બન્ધિયાર એવો જે કોઈએક ભાગ તે **ઓરડા કરવા**—સ્ત્રી પુરુષ ઉમ્મરે આવવાથી તેઓને જુદા સુવાડવા **—ઓરડા સામું જોવું**-ધન સમ્પત્તિનો સારો ઉપયોગ ન કરતાં તેને રાખી મુકવી **—ઓરડે અજવાળું**—પૈસે ટકે ભરપૂર **—ઓરડે બેસવું**—વિધવાએ ખુણો પાળવો, ઘરમા બીજા મરદના જોવામા ન આવે તેમ છુપા રેવું.

ઓરણી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં અનાજ ઓરવાનું જે કામ અથવા ઓરવાનો જે વખત તે. ૨ ઓરતી વખત જેમાં દાણા લખાય છે તે કાણાવાળુ લાકડું, ચાડુ

ઓરત, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સ્ત્રી જાત; આયડી, બૈરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની

ઓરતો, પુ૦ ઓરિયો ૨ દાંતે રજ્જુ ઢાળવો તે

ઓલેદાલો, વિ૦ કોઈને છેતરવામા અશક્ત, ભોળો, નિષ્કપટી

ઓરમાઈ—ન, વિ૦ [સં૦ અપર માતૃક] અડધા સગપણવાળું; સાવકું. એક પુરુષની બે સ્ત્રીયોના જે છોકરાઓ તે, એક એકનાં ઓરમાન ભાણ્ડુ કેવાય ને એક સ્ત્રીના છોકરાં પોતાનાં બાપની બીજી સ્ત્રીના ઓરમાન કેવાય.

ઓરસું, ન૦ મોટા ભરડેલા સાંતળીને સીરાની પેઠે કરેલો કન્સાર; ત્રણધારી લાપસી

ઓરવણી, સ્ત્રી૦ લુગડાં સુકવવાને અથવા રાખવાને જે વાંસ અથવા દોરી લટકાવી રાખેલી તે, વળગણી.

ઓરવવું, ક્રિ૦ ચોમાસામાં ખેતર ન ખેડાવાથી, તે કઠણ થઈ જવાથી, પાણી પાઈને ખેડવું તે.

ઓરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકળતાં પાણીમા—અધરણમાં અનાજ નાખવું ૨ ઘંટીના ગાળામાં અનાજ નાખવુ. ૩ ખેતરમાં ધાન્ય વાવવુ.

ઓરવો, પુ૦ લઘુશંકા કરવાની જગો.

ઓરસ, પુ૦ મુસલમાનનો એક તેવાર.

ઓરસડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓરસિયો

ઓરસિયો, પુ૦ સુખડ વગેરે ઘસવાને સારુ જે પથ્થરનો ગોળ કકડો તે ઓરસિયા જેવુ કપાળ એટલે ટીલુ—ચાંલ્લા વગરનુ સાફ

ઓરાડવું, ઓરાઢવું.

ઓરાઢવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને પેરાવવું ૨ ઉપરથી ઢાંકવું

ઓરિયો, પુ૦ ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે, લ્હાવો; ઓરિયો વિતવો. ૨ નદીનુ પાણી માય આવે તેવો નદીકાંઠે જે કુવો તે.

ઓરી, સ્ત્રી૦ છેક નાના સૈયડ, ગોબરુ.

ઓરીયો, લહાવો.

ઓરૂ, અ૦ અરે

ઓરો, પુ૦ ઓરનાર. ૨ પાસે, નજીક; આતરફ. "ઓરો આવ રે સલુણા પ્રભુ સામળા જો"

ઓલ, સ્ત્રી૦ જીભ ઉપર વળગેલી વામી થૂક ઓલ ઉતારવી. ૨ એ થુક—ઓખાર કાડવાને દાતણની ચીરી વગેરે કંઈ હથિયાર તે. ૩ સમ્ભાળ. ૪ શત્રુના દિધેલા કોલકરારપર ભરોસો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ ચાલે તેવુ કંઈ તેનુ માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના સ્વાધીનમા રાખવું તે; ઓલમાં રાખવું

ઓલાં, ન૦ કરાં; ઠરી ગયલુ પાણી વરસાદ રૂપે પડે છે તે

ઓલા, ચામડું; ખાલ

ઓલાણ, ન૦ કોસ ખેંચી ચાલનારા બળદોને ઉતરવાનો ઢળતો ખાડો ઉરૂ

ઓલાદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જે કુળ—વંશમાં પેદા થયલુ હોય તે. ૨ પેદા થયલાં છોકરા; વંશજ.

ઓલાવું, ક્રિ૦ અ૦ હોલાવું.

ઓલિયું, વિ૦ ભોળું; સાદું, ગાંડા જેવું, ઓલિયો, ઓલિયેણ

ઓલિયો, ભોળો, કપટ નહિ સમજે તેવો; ટુકા વિચારનો.

ઓલું—લ્યું, સ૦ પેલુ, તે. ઓલીમેર—તે તરફ. ઓલે છેડે—પેલે છેડે.

ઓવણી, નોછાવર જેવુ કરી પૈસા રૂપીયા ઉડાડવા.

ઓવરણ, સ્ત્રી૦ વળગણી

ઓવારણા, ન૦ પોતાનાં વ્હાલાંને જોઈ તેને કોઈ દાડો સંકટ ન થાય, થયુ હોય તે જાય અને રોજ સુખમા રે એવો આશીર્વાદ દેતાં અથવા ક્ષેમકુશળ આવ્યું તેના હરખમાં તેની તરફ લામ્બા હાથો કરી ને બે હાથની મુઠીઓ લમણા આગળ રાખી તેના ટાચકા ફોડવા તે; વ્હાલાંને મળવાની રીત—(બૈરાઓમા).

ઓળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇએ છુપાવેલું હોય તેવી હાલતમાં હોવું

ઓળવું, ક્રિ૦ સ૦ કાંસકીથી સાફ કરવું (વાળ ઓળવા).

ઓળા, પુ૦ લીલા ચણા. ૨ સેકેલા ચણા (કાઠિયાવાડમા). ૩ ઘાસનું બળતું કરી તેમા, લીલા ચણાના છોડ (ચણા સાથે)ની ઝોળી કરી ધરી રાખેથી ટૂટી પડી, બફાઇ—સેકાઇ તૈયાર થયલા જે ચણા તે.

ઓળામણાં, ઓવારણાં.

ઓળિયા, પુ૦ એક જાતનુ કઠોળ—વાલ

ઓળિયાપટ્ટી, સ્રી૦ ચક્કર બેસાડવા સારુ દાંટાને વિંટાળેલી લુગડાની જે પટી તે.

ઓળિયું, ન૦ આકણીના આકારમાં વિંટાળેલો જે કાગળ તે. ૨ ટીપણુ, પઞ્ચાઙ્ગ.

ઓળી, હાર, પઙ્ક્તિ.

ઓળે ઉતરવું, નઠારી વસ્તુ—પદાર્થ—માણસના સઙ્ગમાં—છાયામા—ન જવું હું તો નઠારાને ઓળેએ ન ઉતરું.

ઓળે છોળે, વિ૦ સઙ્કોચ વગર, પુષ્કળ, છુટે હાથે (પૈસા વગેરેનો વાવર).

ઓળો, પુ૦ જે ચીજથી પ્રકાશનો અટકાવ થાય તે ચીજના આકારનુ બીજી પાસ જે ઝાંખું પડતું થાય તે; છાયા ૨ અપવિત્ર વસ્તુની છાયા પડેથી જે ખરાબી થાય તે (અથાણાને અડકાયેલીનો ઓળો પડયો). ૩ આકાર

ઔ.

ઔ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો ૧૧ મો અક્ષર—સ્વર. ન૦ ગાય, ભેંસ વગેરે દૂધાળા જનાવરને પેટની નીચે દૂધ રહેવાની આંચળોની આસપાસની જે જગ્યા તે

ઔઠ, વિ૦ સાડાત્રણ "ઔઠ હાથમાં સહુ કો રમે, જગ જોગ એટલામાં ભમે" (અખો)

ઔત્સુક્ય, ન૦ [સં૦] ઉત્સુકતા, ઉત્સાહ, આતુરતા, ચિન્તા; ચિન્તાતુરપણુ; ઉદાસીનતા

ઔદાર્ય, ન૦ [સં૦] ઉદારતા; સખાવત; ધીતાળપણુ, દાતૃત્વ. ૨ મોટાપણું; શ્રેષ્ઠતા.

ઔદાસ્ય, ન૦ [સં૦] ઉદાસી હાલત, શોક, ગમી.

ઔદીચ, ઓદીચ.

ઔરસ, વિ૦ [સં૦] પરિણિત સ્રીપુરુષથી ઉત્પન્ન થયલુ છોકરુ (કાયદાસર ઉત્પન્ન થયલો છોકરો વા છોકરી)

ઔષધ, ન૦ [સં૦] ઓસડ.

ઔષધી, સ્રી૦ [સં૦] વનસ્પતિ ૨ ઓસડનો ગુણ ધરાવતી વનસ્પતિ; જડીબુટી

ક.

ક, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો બારમો અક્ષર, ૩૪ માંનો પેલો વ્યઞ્જન વર્ણ. ૨ વાણુ; નુ જેમ કે, આ જગત્ પઞ્ચભૂતાત્મક છે એટલે પાચ તત્ત્વવાણુ-પાચ તત્ત્વનુ બનેલું-છે. ૩ પ્રથમ—મુખ્ય હોય તેવુ, સાથે. ઇચ્છાપૂર્વક એટલે ઇચ્છા પ્રથમ છે જેને તેવું; ઇચ્છા સાથે, આનન્દ વિષયક વાક્ય એટલે મુખ્ય વિષય આનદ છે જેમાં એવું વાક્ય. ૪ પ્રસઙ્ગે શબ્દને નકામો જોડવામાં આવે છે—જેમ કે, બાલ, દણ્ડ, પુત્રને બદલે બાલક, દણ્ડક, પુત્રક. ૫ શબ્દની પેલા મુકવામા આવે છે ત્યારે તેનો અર્થ નઠારુ એવો થાય છે—જેમ કે, કપુત, કબુદ્ધિ, કજાત, કજોડ વગેરે—એ ક, સંસ્કૃત કુનો અપભ્રંશ છે.

કંઇ—કંઇએક, વિ૦ [સં૦ કિઞ્ચિત્] થોડુએક, જરાક, લગાર કંઇ શબ્દ નિરર્થક આપણી દાખલ પણ વપરાય છે ને અર્થ કાડવા ધારિયે તો કાંઇએક એવો નિકળે. "કંઇ સમી સાંજે ચોર પળ્યા, કંઇ—ભાઇ તમે ઊંઘો છો કે જાગો છો"

કંઇક, વિ૦ કંઇ ના કરતા પણ વધારે ઓછો અર્થ રાખે છે, જરાક, લેશ, રતિ.

કંઇનહિ, અ૦ થોડુ—જરા જેટલુ પણ નહિ ૨ ફિકર નહિ; અગત જેવુ નથી

કંઇપણ, અ૦ જરાક, વધારે નહિ પણ કંઇ તો ખરુ (જોઇયે—નજ ચાલે તેવો અર્થ રાખે છે)

કંસારી, સ્રી૦ કણસારી.

કઇ, સ૦ કોણ (સ્રી) ૨ કેવી, શી જાતની. કઇ ચોપડી? 'તમને કઇ વઉ ગોરાં ગમશે લાલ'

કઇક, વિ૦ કેટલાએક ઘણાએક

કઇસણી, ઘોડાને બાધવાની ધરણ, કસણ.

કઉવત, કૌવત.

ક—ઋતુ, પુ૦ ક—રેત.

કકડતું, વિ૦ ઉકળતુ, ગરમ (તેલ) ૨ કત્રીવાળુ ને તર્ક આવતુ (અઙ્ગખુ)

કકડવું, ક્રિ૦ અ૦ ધ્રુજતા ધ્રુજતા અવાજ થવો (ટાડે અથવા ગુસ્સાથી દાન કકડે છે). ૨ અતીસે ગરમ થઇ જવું; ઉકળવુ (તેલ કકડી ગયુ). ૩ ટાઢથી સઙ્કોચાઇ જવુ (શરીર)

કકડાટ, પુ૦ એવા સબ્બળાનો અવાજ.

કકડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કકડે તેમ કરવુ—૧ અવાજ કરવો. ૨ ઉકાળવુ, છેક ગરમ કરવુ [હોય તેવું

કકડી—ક—કોર, વિ૦ થોડુંક, જરા છેક નાનો કકરો

કકડીને, અ૦ ઘણા જોસથી—જોરમાં. કકડીને ભુખ લાગવી, કકડીને પડવુ (દુ ખ)

કકડો, પુ૦ આખી વસ્તુનો કરેલો એકાદો ભાગ સોપારી—કાગળ—કપડા—જમીન વગેરેનો.

કકડોકોર, વિ૦ નાનો સરખો કકડો અને ભુકો હોય તેવું (ખાવાનુ)

કકણાટ, પુ૦ કણકણો, કમ્પ. ૨ કણ્ટાળો

કકણો-ણાટો, કણકણો.

કકરું, વિ૦ કઇક ખરબચડું

કકલવું, ક્રિ૦ અ૦ દુખે દીન થઇ બોલવુ—માગવુ ૨ રીસમા બબડવું—ફરિયાદ કરવી ૩ કાગડાનુ બોલવુ ૪ મળસકે કાગડાએ બોલવુ

કકલાટ, પુ૦ કકલવુ તે ૨ ગોંધાટ; ગરબડ. શોર. ૩ કાળીચૌદશે પેણામા વડા સુરણ વગેરે તળવા તે

કકળાટ, કકલાટ.

કકળાણુ, ન૦ બૂમ, ગોંધાટ. ૨ બૂમ પાડી રડવુ તે.

કકુડો, પુ૦ નાના છોકરાને લાડથી બોલાવવાનો શબ્દ.

કક્ષ, પુ૦ [સં૦] કાખ; બગલ ૨ બાજુ, તરફ

કક્ષા, સ્રી૦ [સં૦] માર્ગ અથવા માર્ગરેખા (ગ્રહ અથવા ઉપગ્રહનો—ની) **કક્ષાંશ**—માર્ગરેખા ઉપર જે અન્તર સૂચક અશ—ભાગ તે, પટ—કામળી કુટવી તે

કખ, સ્રી૦ એક જાતનો રોગ—છાતીને લગતા ભાગમાં ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીઓ થઇ આવે છે

કખડમાકડી, સ્રી૦ એક જાતની ખડમાકડી, છીવડું

કખાય, (કષાય), સ્રી૦ ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન એ ચારેમાનુ પ્રત્યેક (જૈન)

કગ, કઇ, કઇ પણ 'કરતા હોય તે કીજીએ, અવર ન કીજે કગ, મુડી રઇ મેવાળમા, ઉચા રઇ ગયા પગ'

કગરવું-લવું, કરગરવું.

કગરસ, સ્રી૦ વસ્તુ ચોખ્ખી કરવા સારુ અન્દરથી છોલી કાડેલી કરચો તે, કરગસ

કંક, પુ૦ [સ૦] બગલો ૨ યુધિષ્ઠિર રાજાએ વૈરાટને ત્યાં ગુપ્તવેશે રેવા ધારણ કરેલુ નામ

કંકણ, ન૦ [સં૦] કાચની ચપટી બંગડી,—જેના ઉપર સકેત કાંગરા હોય છે તે, કાકણ—પરણતી વખત કન્યાને હાથે ઘાલે છે ૨ વરાયલા—વરુણી થયલી એવા બ્રાહ્મણને હાથે જે નાડુ બાધે છે તે. ૩ સુના રૂપાનુ, કાડા ઉપર પેરવાનુ જે કાગરાવાળુ ઘરેણુ તે

કંકર, પુ૦ કાકરો ૨ કાંકરી, રેતી સાથે ભળેલી. ૩ નાના પથ્થર—"નર્મદાના જેટલા કંકર તેટલા શંકર"

કંકાસ, પુ૦ અણબનાવ, કજિયો, બોલચાલ, લડાઈ ૨ રડી લડીને માંગવુ તે, હઠ, જીદ કંકાસનુ મૂળ એટલે કારણ—પ્રસઙ્ગ—જન—વસ્તુ

કંકાસિયું, વિ૦ કંકાસ કરનાર

કંકિડો, કાંકીડો.

કંકુ, ન૦ [સં૦ કુઙ્કુમ] હળદ ટંકણખાર વગેરે મેળવણીથી થયલો જે લાલ ભુકો તે—કપાળે ચાંટીલુ, પીયળ વગેરે કરવાના કામમા આવે છે. શુભ કારજમા જ રુડે ટાણે અને સારા શકુનમાં વ રાય છે. શોકમા એનો ઉપયોગ થતો નથી. **કંકુના કરવાં** એટલે વિવાહ—વેસવાળ—સારા શકુન ક **કંકુને પગલે પધારો** એટલે ભારમાં જતા રો. કં **પગલાં,** સારાં—શુભ પગલાં. **કંકુનો ચાંલ્લો,** પણ કામમાં જશ—ફતે એથી ઉલટુ **મેશને ટીલો ચાંલ્લો.**

કંકુડો, કનકવો.

કંકોડી, સ્રી૦ કણ્ટોલાનુ મૂળિયુ. ૨ એક જા સુગધીવાળા મૂળિયા; કપૂર કાચલી ૩ કણ્ટોલા વેલી "કાચલીમા કંકોડી ને વાડકીમા પાણી, ના વર નવડાવા બેઠી સમડી લઈ ગઇ તાણી—લાલ કે

કંકોડું, ન૦ એક જાતનુ ફળ ૨ કણ્ટોલુ. [કરીયે."

કંકોત્રી, સ્રી૦ કંકુના છાટાવાળી શુભ વર્ત પત્રિકા, લગનની કંકોતરી

કંકોલ, ન૦ ચિનિકબાલા.

કઙ્કણ-ન, ન૦ કાગરાવાળુ સોના રૂપાનુ કાડા ઉપર જે ઘરેણુ તે—કંકણ **કઙ્કની,—સ્રી૦** કઙ્કણ.

કઙ્ગાલ, વિ૦ [હિં૦] જેની પાસે ખાવા ઓડવા કઇ જ ન હોય તે; લાચાર, છેક ગરીબ, દરિદ્રી

કઙ્ગાલિયત, સ્રી૦ કઙ્ગાલ હાલત [તુચ્છ; હી

કઙ્ગુરા, પુ૦ [ફા૦] મીનારા ઉપર જે નકસી તે.

કચ, સ્રી૦ કચકચ. ૨ તકરાર, બોલચાલ, હઠ, જીદ. [સ પુ૦ કેશ; વાળ "પાછળ કચલટ લટકતીરે."(ભા)

કચકચ, સ્રી૦ વગર મતલબનુ બબડવુ તે, નક ટાયલુ, માથાફોડ ૨ તકરાર, કજિયો ૩ પક્ષીતું બો

કચકચવું, ક્રિ૦ અ૦ કચકચ કરવી, કઇક બોલચાલ કરવી ૨ કકલવુ

કચકચાટ, સ્રી૦ કચકચ કરવી તે; બબડાટ, લવા ૨ બુમાશોર, ગરબરાટ

કચકચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોર કરીને-કસીને-દાંત સીને બાવવુ ૨ કેચકચે તેમ કરવુ

કચકચિયું, વિ૦ કચકચ કરનાર—વાળુ, માથા ફો

કચકડું, ન૦ કાચબાની પીઠનુ હાડકુ.

કચડકચડ, અ૦ (દાતથી) એવો શબ્દ થાય તે.

કચડવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાબી નાખવુ, છુદવુ; ભચડવુ; ચાં

કચડાકચડી, સ્રી૦ પુરતો સમાસ ન હોવો તે; ભિડ

કચડાવું, ક્રિ૦ અ૦ જગાની તઙ્ગીને લીધે શરી ડબાવુ, ભચડાવુ.

કચપચ, સ્રી૦ ઘણાં માણસથી જે ભીડ તથા કલ તે છોકરા છૈયાની કચપચમાથી તે બિચારી

પખવારવાની છે? ૨ તકરાર થવી. 'તે બે જણને મુખ કચપચ થઈ.'

ચબડું, ન૦ કેરીનું ગાભણું.

ચરઘાણ, પુ૦ કચરાઈ—છુંદાઈને જે નાશ થયો હોય તે. કચરઘાણ વળ્યો (માણસ—નાણાદુણી—ઉતરડનો)

ચરવું, ક્રિ૦ સ૦ કચડવું. **કચરી મારવું**—દુર્દશામાં લાવવું (પૈસા, આબરુ)

ચરાવું, ક્રિ૦ અ૦ છુંદાવું; ચંપાઈ જવું

ચરિયું, ન૦ ઘાણીમાં પીલાતાં રહેલા કૂચા. (તલ-ખોળ). જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે. ૨ કચુમર

ચરો, પુ૦ [પ્રા૦ કચ્છરો] ધૂળ, તણખલાં, પાતરાં વગેરેનો જે મેળ તે. ૨ કોઈ વસ્તુમાં જે નકારો વીણી કાઢવા જોગ જે મેળ હોય તે; કસ્તર વગેરે ૩ ગરબડ; વાવો (હિસાબનો કચરો). ૪ ચણવાના કામમાં આવતો ગારો—કાદવ **કચરાની ટોપલીમાં નાંખવું**—તિરસ્કારથી—હલકું—નિર્જીવ—નકામું ગણી ફેંકી દેવું.

ચવાટ, પુ૦ ચુથારો, ગભરાટ, જીવ ઘોળાવો તે; જીવને ધબરાટ થવો તે (જીવને ઘણો કચવાટ થાય છે)

ચવાણ, સ્ત્રી૦ ચુથાઈ—અગેડી જવું તે, ભેળસેળ પંચાણી. ૨ ગભરાટ; ઈજા; મુસીબત, કચવાટ. ૩ મનની ધારણાને ધક્કો લાગવો તે, મન દુભાવું તે, મુઝવણ. ૪ વચમાં ઘુસવું—પડવું તે; અણ બોલાવ્યાં બોલવું તે.

ચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ કચવાય તેમ કરવું

ચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનની ઈચ્છાને સામેથી આંચકો લાગવો; જરાક દલગીર થવું. 'પાછું આપતાં જીવ કચવાય છે'

ચવું, વિ૦ સફાઈ વનાનું. ૨ આડું અવળું વળી કઈ ભેળી નાંખેલું તેવું 'તેણે સાથિયામાં કચવું-કચવું કરી મુક્યું છે.'

કચાટ, સ્ત્રી૦ કચકચ; નકામી—નિર્જીવ બાબત માટે પુછપરછ કરવું તે ૨ જીદ.

કચાટિયું, વિ૦ કચકચ કરનાર; જીદ્દી.

કચાલ, સ્ત્રી૦ નઠારી ચાલ.

કચિત્રું, વિ૦ ચુંથી નાખેલું; ભેળસેળ; કચવું.

કચિયાણ, ન૦ ભીડાભીડ.

કચિયું, વિ૦ કંગ—કચકચ કરનારું.

કચીઆરો, પુ૦ જે કુટુંબમાં ઘણાં જણાનાં નાનાં છોકરાં હોય, તેને પણ કચીઆરો કહે છે. 'એ તો કાગો કચીઆરો મુકીને મરી ગયો છે.' ૨ ભાગી ફરીને પાકી કરવાને એક ભામરી રાખવી તે. 'છ ગાહલી કચીઆરો ભર્યો'

કચુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ અન્દર પાણી નાંખી ચોળવું (ઢેળા વગેરેને)

કચુકો, પુ૦ ચિચુરો.

કચુમર—મ્બર, સ્ત્રી૦ છેક ઝીણી કકડી કકડી કરી હોય તે. (કેરી આદાની કચુમર). **કચુમ્બર કરવી**—પરણ્યા પછી ગોરવને દાડે પરણેલા જોડાએ, ખાજાં વગેરે કાંઈ પદાર્થને સાથે બેસી સગા સબધી સમલ ભાંગવો તે

કચુરો, પુ૦ એક વસાણું ૨ ઝેરકચુરો

કચેરી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સરકારી કામદાર પોતિકા થોડા ઘણા માણસો સાથે જ્યાં બેસી કામકાજ કરે તે ઠેકાણું. ૨ ચાર સારા ગૃહસ્થોનું કામસર મળવું થાય તે

કચોરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ભોજન પદાર્થ. એ ઘઉ-નો લોટ અને અડદ અથવા મગની દાળની મેળવણીથી બને છે.

કચોલું—ળું, ન૦ પાણી પીવાનું પ્યાલું—વલાણું. ૨ ધુપેલ—ફુલેલ કાઢવાનું નાનું વાસણ 'સોના તે કેરા કચોલડાં, રતન કાસટી છે રાજા રે'

કચ્ચઇ, કચ્ચાઇ.

કચ્ચર, સ્ત્રી૦ કરચ, કકડી

કચ્ચરઘાણ, કચરઘાણ. [અછરણ.

કચ્ચાઇ—સ, સ્ત્રી૦ કાચું હોય તેવી હાલત. ૨ અપચો.

કચ્ચાં બચ્ચાં, ન૦ નાનાં નાનાં છોકરાં, છૈયાં છોકરાં ભુરકસ.

કચ્ચાબાર, ત્રણ પાસાનો બારનો અંક (૬+૫+૧=૧૨) ૨ કોઈ કામ પૂરું ન થાય તે (જીતે તે પોબાર)

કચ્ચું, વિ૦ [હિં૦] કાચું.

કચ્છ, પુ૦ [સં૦] કછોટો, કાછોટો, કાછો ૨ કાચબો. ૩ સીમાડાનો પ્રદેશ; કિનારો; હદ.

કચ્છપ, પુ૦ [સં૦] કાચબો. [વસ્તુ વગેરે)

કચ્છી, વિ૦ કચ્છ દેશ સમ્બન્ધી—નું(માણસ, ભાષા

કચ્છો, પુ૦ કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કછવું, ક્રિ૦ સ૦ કાછ ભીડવો—વાળવો

કછોટી, સ્ત્રી૦ લુગડાની ત્રણ વેંત લાંબી ને ત્રણ તસુ પોળી ચીંદરડી, લંગોટી

કછોટીબન્ધ, વિ૦ જનોઈ દીધ, કન્ન પુરુષ બાળક જે હોય તેવું (નોતરું). ૨ સ્ત્રીસંગ કદી કર્યો ન હોય તે, બાળબ્રહ્મચારી.

કછોટો, પુ૦ કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કજ, પુ૦ કમળ. ૨ અમૃત ૩ બ્રહ્માનું નામ

કજર—રો, પુ૦ [હિં૦] કાજળ.

કજલ, સ્ત્રી૦ સોકટાની બે પાસાની એક રમત. દાવ નાંખ્યા કજળેલા ઘરથી નિકળી સોકટીને કજળેલી સોકટી કુદી બાર જવું.

કજલો, પુ૦ એ નામનો પક્ષી.

કજલવું, ક્રિ૦ અ૦ સોકટાની રમતમા માચાના ઠેરવેલા ઘરમા પેલવેલી જુગ બન્ધાવી, પછી જુગીઆ.

કજળવું, ઉપર રાખની છારી વળવી; ઢંકાયલુ થવું. કજળાઇ જવું પણ કેવાય છે (દિવતા કજળ્યો—ળાઇ ગયો)

કજા, સ્ત્રી૦ [આ૦] સર્જિત; લખિત, નસીબ, ૨ મોત. ૩ આફત, હાણ (એ શબ્દ નઠારા બનાવવાને જ લાગે છે) જુગતી, તદબીર

કુ-જાત, વિ૦ હીણા—નઠારા ગુણનુ; અવિવેકી, ઉદ્ધત. ૨ નીચ તુકમનુ.

કજારજાએ, અ૦ કજાથી, નઠારા ભાયગને લીધે ૨ મરણ થયેથી

કજિયાખોર, વિ૦ કજિયો કર્યા કરે તેવુ, કકૂાસિયુ. ૨ તોફાની, મસ્તીખોર

કજીઆદલાલ, વિ૦ બેની વચમાં કજીઓ કરાવનાર કોઇ ત્રીજુ, અવળુ સવળુ—ખરુ ખોટુ સમજાવી લડાઇ—કજિયો કરાવનાર, લડાઇ સળગાવી ખસી જનાર

કજિયારજિયા, કજિયા કકૂાસ

કજિયો, પુ૦ [આ૦] રાઢ, કલેશ, કકૂાસ ૨ તકરાર, વાધો, ભાંજગડ ૩ સામસામી બોલી મારવી તે; મારામારી, લડાઇ ૪ ઇનસાફ કરવાની બાબત.—કજિયો પતાવવો—માડી વાળવો એમ કેવાય છે, **કજિયાનું કાલબૂટ**—તકરારી **કજિયાનું મૂળ રોપનાર**—હર વાતે તકરાર—કજિયો કરનાર.

કુ-જોડ, વિ૦ રૂપ, રંગ ને વિશેષે કદમા સરખુ નહિ તે

કુ-જોડું, ન૦ નાનો વર ને મોટી વહુ એ બેનુ જે જોડુ તે, હિણવરુ ૨ સ્વભાવ રૂપમાં મળતુ ન આવે તેવુ વર વહુનુ જોડું.

કજ્જલ, ન૦ [સં૦] (આખમાં આંજવાનો ઘી—દીવેલના દીવામાંથી નીકળેલો કાળો પદાર્થ કાજળ, મેસ

કઞ્ચન, ન૦ [સં૦] ચોખ્ખુ સોનું ૨ એ નામનુ એક પુષ્પવૃક્ષ ૩ ધન, દોલત, લક્ષ્મી

કઞ્ચની, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જે સ્ત્રીનો નાચી ગાઇ ગુજરાન કરવાનો ધન્ધો હોય તે; રામજની.

કઞ્ચવો, પુ૦ કમખો, કાચળી, કાપડું

કઞ્ચાવું, ક્રિ૦ સ૦ (સ્ત્રીયે) ભોળવાઇને પરપુરુષની સોબત કરવી—કરાવવી.

કઞ્ચુક, પુ૦ [સં૦] કમખો; ચોળી. 'સાધે સાધે જતા રે છે બેન કઞ્ચુક કો શુ કીજિયે.'

કઞ્ચુકી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાચળી પુ૦ દ્વારપાળ, રણવાસના સ્ત્રીઓના ઓરડાનો નોકર (નાટય શાસ્ત્રમા)

કઞ્ચોળું, ન૦ સુગન્ધીદાર વનસ્પતિ, સડકચોરા ૨ પડઘીવાળો વાડકો; પ્યાલુ.

કઞ્જે, કમળ.

કઞ્જુસ, વિ૦ જેને હાથે પૈસો છુટે નહિ તે, જે પેટે પણ ખાય નહિ તે, સઠ, બખીલ, સૂમ, કૃપણ.

કઞ્જુસાઈ, સ્ત્રી૦ બખીલાઇ, કૃપણતા

કઞ્જ-રી, પુ૦ સ્ત્રી૦ લામ્બી ડોકનું કાબરચિતરુ પક્ષી —ઘણું, ચણાના ખેતરમા વધારે ફરે છે

કટ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કટિ, કમ્મર, કેડ.

કટ, અ૦ એવો અવાજ થવો તે.

કટક, ન૦ [સં૦] લશ્કર; ફોજ 'કીડી ઉપર કટક', 'કટકની હાંલ્લી કટકમા ડોડવી' [ટણો,

કટકટ, સ્ત્રી૦ કચકચ; ટકટક, માથાફોડ ૨ કજિયો,

કટકણું-યું, વિ૦ જલદીથી ભાગી તુટી જાય તેવુ, બડ (લાકડુ)

કટકિયું, ન૦ છાપરી. ૨ માળ.

કટકો, પુ૦ કકડો, કડકો.

કટલું, ન૦ કરાંઠીનો ખપેડો, કમાડ વગરના ખુલ્લા બારણા ઢાકવામા આવે છે તે.

કટલું, વિ૦ કેટલું.

કટાકટ-ટી, સ્ત્રી૦ ઘણીજ દુશ્મનાઇ, અતિશય શત્રુતા ૨ મારામારી, કાપાકાપી.

કટાક્ષ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઝટ લઇ વાકી નજરથી સાન કરી લેવી તે, નેનની અદા. ૨ ગુસ્સા ભરેલી આંખ કરડી નજર.

કટાણું, વિ૦ [સં૦ કષાયિત] કલૈ વનાના વાસણમા ખાટો પદાર્થ ભર્યાથી એનો (કાટના પાશથી) જે નઠારો સ્વાદ થાય તે ૨ કણ્ટાળા ભરેલુ, ન પાલવ્યાથી કરચલીવાળુ થયલુ (મોડું) 'મોડુ કટાણુ કરીને મૃગનેણી ચાલી.' ૩ નરસુ ટાણુ; કવખત

કટાર-રી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] બેપાસ ધાર અને છેડે ટોચ એવુ મૂઠ ભેરવીને મારવાનું એક નાનુ હથિયાર.

કટાવ, પુ૦ કટિબન્ધ (૨ જા અર્થમાં)

કટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કાટ ચડે તેમ કરવુ

કટાવું, ક્રિ૦ અ૦ કાટ ચડવો ૨ કટાણુ થવુ, કપાવું.

કટાસરી, સ્ત્રીનુ ઘરેણુ

કટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કમ્મર, કેડ.

કટિબન્ધ, પુ૦ [સં૦] કમરપટો, કન્દોરો. ૨ એ નામની એક કવિતા રચના.

કટિમેખલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રીયોનુ કમ્મરે બાધવાનું ઘરેણુ કદોરો પુરુષનો અને સ્ત્રીની શેર. 'કાડેલી રાત્રે કટિમેખલાને.' [દોરો, કદોરો.

કટિસૂત્ર પુ૦ [સં૦] કેડે બાંધવાનો સુતર—રેશમનો

કટિસ્નાન, ન૦ પગથી તે કમ્મર લગીજ માત્ર નાવુ તે.

કટીક, જરાક, લગાર.

કટુવચન, વિ૦ [સં૦] કડવુ વચન; સામાને દુખ લાગે એવુ વચન.

કટુક, વિ૦ કડવું; (ભાષણ)
કટુતાઇ, સ્ત્રી૦ કડવાસ.
કટેરો, પુ૦ હદલે મારુ લાકડાંનાં ડાગાથી અથવા લોઢાના સળિયા—ગજથી કરેલો જે આકાર તે. ૨ ગોખ; ઘરના માળનો બાર પડતો જે ભાગ તે; ઓટલાની કિનાર ૩ એઠીગણુ ૪ [હિં૦] પોલા સોનું ધાતુ કે લાકડાંનુ પ્યાલું. (ભાંગ પીનાર—ભીક્ષા માંગનારનુ.)
કટોરી, સ્ત્રી૦ વાડકી; પ્યાલી. ૨ સોનાં રૂપા અથવા પિત્તળના પતરા ટીપીને નાની નાની બનાવેલી તુએરની દાળ જેવડી ચળકતી જે ટપકીયો તે; તારા ટપકી, ટીકી. [જે વાસણ તે, પ્યાલો.
કટેરો, પુ૦ [હિં૦] પોળા મોટાંનુ પરથીવાળુ પીવાનુ
કટ્ટર, વિ૦ વેર લેવાને અતીસ આતુર હોય તેવુ; ઘણુંજ ખારીલું—કટ્ટો દુશ્મન ૨ આકરુ, બારીક (વખત).
કઠ, પુ૦ સાદડાંની ગુણ જેમા વેચવાના સોપારી ભર્યાં હોય છે તે. ૨ ગોળ આમલી ને બાફેલી કેરી તથા ગોળને પાણીમાં ચોળી ઉકાળેલુ જે રગડ તે ૩ પાણીમા આમલી ચોળી તેમાં જુવાર—બાજરી—ચોખાનો લોટ નાંખી ઉકાળેલુ તે
કઠણ, વિ૦ [સં૦ કઠિન] જેને કાપવુ અથવા જેની અન્દર પેસાડવુ મુશ્કેલ થઇ પડે તે; પોચુ નહિ તે, સકત, મજબુત; મક્કમ. (પથ્થર). ૨ સમજાય નહિ —કરાય નહિ તે, અઘરુ (ગ્રન્થ; કામ). ૩ ઉપાય ચાલે નહિ તેવુ. (તે બચવો કઠણ છે) ૪ કઇ અસર ન થાય તેવુ (કઠણ છાતીનુ) ૫ કપરુ, આકરુ, બારીક. (હવે કઠણ વખત આવ્યો). ૬ દુખ લાગે તેવું, કડવુ (ભાષણ) ૭ નબુલો દાડો (કઠણ રેખા)
કઠણાઇ, સ્ત્રી૦ કઠણપણું.
કઠરાઇ, સ્ત્રી૦ અકળામણ, અમુઝણ.
કઠવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણીજ ગરમી પડવી; ધામ થવો. આજ બહુ કઠે છે એટલે ધામ—ઉકળાટ થાય છે.
કઠવો, વિ૦ તડનાર; ડક્નાર (પગનો જોડો).
કઠવો, પુ૦ તેલનુ વાસણ
કઠામ, કઠેકાણું. વિ૦ નઠારી જગ્યા; નઠારુ ઘર ૨ આબરુ વગરનું કુટુમ્બ. ૩ શરીરનો ગુપ્ત ભાગ "કઠામ ગુમડુ ને સસરો વૈદ."
કઠારો, પુ૦ ધામ; ઉકળાટ; ગરમી પડવી તે.
કઠિન, વિ૦ [સં૦] કઠણ.
કઠિનતા વિ૦ [સં૦] સખતપણું, દઢપણું; ૨ ઘાતકીપણું; હૃદયનું સખતપણું. [ભારી વેચનારો.
કઠિયારો, પુ૦ લાકડાં ચેરનારો, ચિરનારો. ૨ લાકડાની
કઠે, અ૦ કયા. 'અઠેકઠે' (મારવાડી શબ્દ)

કઠેકાણું, ન૦ ઘણીજ કુમળી—નાજુક જગા (શરીરની) ૨ છાની દાંડી રાખવાની જગા; ઇન્દ્રી અથવા ઇન્દ્રીની પાસેની જગા.
કઠેડો, પુ૦ કટેરો.
કઠેરો, પુ૦ કટેરો ૨ માલ ભરી લઇ જવાનુ મોટું ગાડુ.
કઠોડી, સ્ત્રી૦ નાનુ કઠોડુ.
કઠોડુ, ન૦ એક અથવા વધારે ખાનાની લાકડાની, રાખવાના મસાલા અથવા અથાણું ભરવાની જે પેટી તે. એ ગોળ કે ચોરસ હોય છે. [ભાગ.
કઠોડો, પુ૦ બેસવાનો ગોખ, કટેરો ૨ વાણનો પાછલો
કઠોદર, ન૦ પેટમાં થતી એક ગાંઠ.
કઠોર, વિ૦ [સં૦] કઠણ, કડવું; સકત લાગે તેવું—(ભાષણ) ૨ નિર્દય; ઘાતકી (માણસ).
કઠોરતા વિ૦ [સં૦] મનનું સખતપણું.
કઠોળ, ન૦ જે અનાજની બે ફાડ થઇ શકે—જેની દાળ પડે તે (મગ, ચણા, વાલ વગેરે)
કઢણ, વિ૦ કઠણ.
કડ, અ૦ એવો થતો અવાજ.
કડ, સ્ત્રી૦ કેડ. ૨ ગણતરી બન્ધ વેચાતી વસ્તુના સેંકડા ઉપર ખરીદ્દારને જે જાસ્તી મળે છે તે. ૩ કરડ.
કડક, વિ૦ [આ૦] અદક પાસળી, સેલછાવાળુ
કડક, ન૦ કડકિયાં.
કડક, વિ૦ પુરુ બકાયલુ નહિ તેવું, કાચુ. ૨ જેની પાસે કંઇ ન હોય તે; ખાલી. ૩ ભૂખ્યુ; અભ્યાસી. ૪ સખત (બોલનારો) (ભાષણ, વિચાર).
કડકડ, અ૦ એવો થતો શબ્દ—નગારાં વગેરેનો
કડકડતું, વિ૦ કડકડ એવો અવાજ કરતુ—(ખાવાનુ—અકુરખું). ૨ ઉકળતુ; ઘણુ તપી ગયલુ.
કડકડવું, ક્રિ૦ અ૦ એવો અવાજ કરવો. ૨ ઉકળવુ.
કડકડાટ, અ૦ સફાઇથી, આચકો ખાધા વના; એક સરખી રીતે (તેણે કડકડાટ વાંચ્યુ)
કડકડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એવો અવાજ થવો. ૨ ઉકાળવું. વિ૦ ૩ ધમકાવવુ (તેણે કડકડાવીને લીધો)
કડકાડત, વિ૦ સફાઇથી વાંચલુ (અકુરખું). ૨ ઘણી જ સફાઇથી વાચેલું
કડકડીને, અ૦ ઘણા જ જોરથી, જોશમા, સપાટાબન્ધ
કડકણું, વિ૦ કરકણું.
કડકબઝાલી, વિ૦ લુગડાં લત્તાંથી અથવા બોલવાથી ઘણો પૈતાળ લાગતો પણ પાસે કંઇજ નાણુ ન હોય તે. ૨ ઘણો કન્જુસ.
કડકિયાં, ન૦ મરદને કાને પેહ્રવાનું મોતીનું ઘરેણુ, વાળી; મોતી—સોનાના બે તારમાં બે અથવા ત્રણ મોતી ઘાલેલાં હોય તે.

ાવું, કરડીખાવું.
વિ૦ કરડું.
પુ૦ કરડો.
પુ૦ નઠારી ચાલ—વર્તણૂક—રીત.
વિ૦ નઠારી રીતનું—ચાલનું; આડું અવળું;
૨ પણ રીતે નીમસર નહિ તેવું. ૨ બેડોળ;
કદ્રુરતે. [ઊભી ટેકરી
, સ્ત્રી૦ પાટ—ખડકની જે સીધી કોરણ તે;
, ક્રિ૦ સ૦ ઉકાળવું.
—ઇ, કડાઇ.
ણું—કઢિયલું, વિ૦ બહુ ઉકાળીને જાડું કરેલું.
"કઢિયેલા દૂધ તે કોણ પીશે."
કઢાપો, પુ૦ બફારો; ધામ. ૨ શોક; દલગીરી. ૩ કઢી.
કઢાયું, ન૦ કડાયું. કઢાયાં એ બહુવચન.
કઢારો, પુ૦ ઉઘડ ઇજારો; ઉચ્ચીકો વેવાર.
કઢી, સ્ત્રી૦ કડી. [છે તે; મોટો પેણો.
કઢેલું, ન૦ માટલાનો નીચલો ભાગ જેમા કંઇ સેકે
કણ, પુ૦ [સં૦] અનાજના દાણા "કણના મણ થાય"
૨ અનાજના છેક ઝીણા ભાગ જેટલુ જે કંઈ તે,
કરચ, ઝીણી કકડી; રજ; પરમાણુ ૩ બ્રાહ્મણ,
ભીખારીને જે શેર અચ્છેર દાણા આપવા તે
(મારાજને કણ કરાવ)
કણક, કણેક. ૨ કણ (૩ જા અર્થમાં)
કણકણ, અ૦ એવો થતો અવાજ.
કણકણા, પુ૦ ભય શોક વગેરે કારણથી અથવા વેળાએ
શરીરમા વિક્રિયા થયાના કારણથી ઓચિન્તી જે
ધ્રુજારી થઇ આવવી, રંઇ જવી, ચળી થઇ આવવી
તે. ૨ કણટાળો.
કણકણાટ, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ૨ કણકણા.
કણકણો, પુ૦ કણકણાનુ એકવચન. ૨ ટાઢિયા તાવનો
શરીરમાં પ્રવેશ થવો તે.
કણકી, સ્ત્રી૦ ભાત—ડાંગેર ખાડતાં ભાગી ગયલા
ચોખાનો જે ધણો ઝીણો ભાગ તે.
કણજરો, એક જાતની ભાજી.
કણજિયું—ઝિયું, ન૦ કણજનાં બીજનું તેલ—ખસ
ખુજલી ઉપર ઓસડ દાખલ લગાડવામા આવે છે.
કણજી—ઝી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.
કણદિયો, પુ૦ કાકરાવાળું રૂપાનુ સ્ત્રિયોને હાથે ઘાલ-
વાનું ઘરેણુ
કણપીઠ, સ્ત્રી૦ જે ઠેકાણે અનાજ વેચાતું હોય તે;
દાણાબજાર.
કણબી, વિ૦ શુદ્રની એક જાત—એઓ ઘણુ કરીને
ખેતીવાડીનુ કામ કરે છે.

કણવટ—ટિયું, ન૦ બ્રાહ્મણને દાનમા આવેલું અનાજ,
એકઠુ થઇ ગયલું જુદી જુદી જાતનુ અનાજ
કણવીર, ન૦ એક જાતનાં ફુલનુ ઝાડ.
કણવું, ક્રિ૦ અ૦ દુ:ખ—ટાઢ વગેરેથી ઊં ઊં કરવાં
કરવુ "ડોકાએ કાલ આખી રાત કણ્યા કીધુ"
કણસ, ન૦ [સં૦ કણિશ] જુવાર બાજરીના સાંઠા
ઉપર પેદા થતો અનાજનો જે ડોડો તે; કસણ, ડુંડું
કણસલું, ન૦ કણસ; અનાજનુ ડુંડું.
કણસારી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું છવડું. ૨ કણસારાની સ્ત્રી
કણસારો, પુ૦ [સં૦ કાંસ્યકાર] તાબું. પિત્તળ વગેરે
ધાતુઓના ઘાટ ઘડનારો—વેચનારો એ વાસણને
કલૈ પણ દે છે.
કણસું, કણસ.
કણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] છેક ઝીણો જે કણ તે
૨ જરાક, થોડું "પરસાદની કણિકા."
કણિયારો, બાજરીને ખાંડીને છાશમા રંધે છે તે
કણિયું, ન૦ ગોદડુ
કણિયો, પુ૦ અનાજનો ધન્ધો કરનારો. દાણા વેચનારો
કણી, સ્ત્રી૦ છેક ઝીણો જે કણ તે ૨ હીરાની છેક
ઝીણી કકડી—કરચ. ૩ તેલ અથવા ઘીમાં કંઇ વસ્તુ
તળી કાઢયા પછી જે અન્દર ઝીણી ભુકી રે છે તે—
મુઠિયા અથવા ભજિયાં વગેરેની ૪ પગને તળિયે
કાંટો ભાંગી રયાથી તેની ઊપર કઠણ ચામડી બાઝે
છે તે; કપાસી.
કણુ, પુ૦ કણ (૨ જા અર્થ સુધી)
કણેક, સ્ત્રી૦ ભિંજવેલો લોટ—આટો ૨ ભિખારીને
જે અન્ન આપે છે તે.
કણેતું—ણાયતું, ન૦ દરબારમાંથી દર માસે મળતા દાણા.
કણો, પુ૦ થોડા દિવસનુ જન્મેલું, વેંત બેડ વેંતનુ લા-
મ્બુ ને પાતળું જે સાપનુ બચ્ચુ તે (ગાયના વાછ-
રડા તેમ સાપનો કણો).
કણોઝી, ન૦ કાંદાના બી.
કણ્ટક, પુ૦ [સં૦] કાંટો (બાવળિયા વગેરેનો) ૨
નડનારુ તે. વિ૦ જ્યાં કંઇ મનમાન્યુ ખાવા પીવાનુ
ન મળે તે, દરિદ્રી (દેશ) ૨ દુ:ખદાયક, માથુ કો-
ડવનાર; જેનુ નડતર હોય તે.
કણ્ટકીઆ, વિ૦ કણ્ટિયા.
કણ્ટલ, ન૦ [સં૦] બાવળનું ઝાડ.
કણ્ટવાડ, સ્ત્રી૦ કાંટાની વાડ.
કણ્ટાળવું, ક્રિ૦ અ૦ કાંટા સરખુ દુ:ખ દેવું સમજવું;
નાપસન્દ પડયું—ન ગમ્યુ હોય તેવું દેખાવું ૨ બે-
જાર—દુ:ખી થવુ. ૩ આળસી—થાકી—હારી જવું.
કણ્ટાળો, પુ૦ નાપસન્દ પડવું તે; કાંટા સરખું લાગવુ
તે. ૨ ચીડ; ધિક્કાર. ૩ એક જાતનુ કાંટાનું ઝાડ

કડકી, વિ૦ નાના કડકા જેટલુ
કડકો, પુ૦ કકડો.
કડકોચલી, સ્ત્રી૦ કરચલી.
કડખે, ડફ્તા જેવુ એક વાજુ
કડચ, સ્ત્રી૦ કરચ.
કડચલી, સ્ત્રી૦ કરચલી.
કડછી, સ્ત્રી૦ હલાવવાના અને પીરસવાના કામમા આવતુ, છેડે વાડકીવાળુ લામ્બી દાડીનુ લોઢા, ત્રાબા કે પિત્તળનુ જે વાસણ તે.
કડછો, પુ૦ મોટી કડછી
કડડડ, અ૦ ઝાડના પડવાથી થતો અવાજ. ૨ આકાશમા ઉપરા ઉપરી જે ગર્જના થાય છે તે
કડદો, પુ૦ ધડાડો, કાટલુ તે સો આપવાનો હતો પણ પછવાડેથી તેણે કડદો કર્યો
કડપ, પુ૦ હાક; ત્રાસ, ભાર; કરબ.
કડપલું, ન૦ મગ, તુવેરના છોડ તથા કપાસની કરાઠી કાપી ખેતરમા થોડે થોડે અન્તરે જે ઢગલી વાળવામાં આવે છે તે ૨ ચોંટેલા ભાત ખિચડી વગેરેનો પોપડો.
કડબ, ન૦ એક જાતનો ઢોરનો ચારો—જુવાર બાજરીના જે સુકાઇ ગયલા સાંટા તે ૨ કરબ; હાક.
કડલી, સ્ત્રી૦ નાનુ ને પાતળુ કલ્લુ ૨ મોતીનું એક રાચ.
કડલું, ન૦ કલ્લું.
કડવાટ, સ્ત્રી૦ કડવાસપણું [કડવાટતા રેવુ).
કડવાટવું, ક્રિ૦ સ૦ કડવુ ઓસડ પાવુ (બાળકને તો
કડવાસ, સ્ત્રી૦ કંઇક કડવો સવાદ.
કડવી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વેલી.
કડવું, ન૦ એક આખા આખ્યાનનો અક્કેકો જે ભાગ તે,—પછી નાનો મોટો ગમે તે કડવાની બદ્ધી કડીયો એક જ રાગમા ગવાય છે.
કડવું, વિ૦ એળિયા ઇન્દ્રજવ વગેરેના સવાદ જેવુ તે ૨ પસન્દ ન પડે તેવુ; અપ્રિય (ભાષણ) ૩ કડવું ઝેર—અકારુ; અલખામણુ; કણટાળો ઉપજાવનારું **કડવી આંખ**—ગેરમેરબાની, નાપસદગી **કડવી જીભ**—બીજાને દુખ લાગે તેવુ બોલવુ.
કડવું, કરડવું.
કડસલો, પુ૦ પડભીતિયું.
કડા, પુ૦ એક જાતનું ભાત **કડાના ચોખા.** ૨ ઇન્દ્રજવનુ ઝાડ—**કડાના ફુલ** (કઢી રાઇતા વગેરેમાં કામ આવે છે) **કડાછાલ**—ઇન્દ્રજવનાં ઝાડની છાલ (એક ઓસડીયુ).
કડા-ઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કટાહ] ઉકાળવાનુ—તળવાનું—લોઢા—પિત્તળનુ જે વાસણ તે—એને ઝાલવાને બે પાસ કડા હોય છે, કઢાઇ. કડા મોટી ને કડાઇ નાની.

કડાક, અ૦ એવો થતો અવાજ.
કડાકડ, અ૦ એમ થતો અવાજ
કડાકડી, સ્ત્રી૦ એક બીજાનામા એક બીજાથી સરસ થવાનો જે જોસ્સો તે, હોસાતોસી, સરસા સરસી ૨ દુશ્મનાઇ, શત્રુવટ. ૩ મારામારી, કતલ ૪ નતણ પણ નહિ તેવી લાઘણ
કડાકુટ, સ્ત્રી૦ માથુ દુખવા આવે તેવી જે મેનત તે. ગભરાઇ જવાય—જલદીથી રસ્તો ન સુઝે તેવી રીતનુ જે કામ તે [તેવુ (માણસ—કામ)
કડાકુટિયું, વિ૦ માથુ ફોડાવ્યા કરે—કણટાળો આપે
કડાકો, પુ૦ એવો એકાએક થતો જે અવાજ તે ૨ આખો દહાડો ભૂખ્યા રેવુ તે, અપવાસ; લાઘણ
કડાબીડ, અ૦ ધમધોકારે, જોસમા, સપાટાબન્ધ
કડાબીન, સ્ત્રી૦ નાની બન્દુક, જે ઘોડેસ્વાર રાખે છે તે
કડાયું, ન૦ મોટી કડાઇ.
કડાવું, ક્રિ૦ અ૦ જવુ, દૂર થવુ તુ અહીથી કડા
કડિબન્ધ, વિ૦ જેમાં કડીઓ એક પછી એક એમ વળગાડેલી હોય તેવુ.
કડિયું, ન૦ અફ્રરખુ (કેડલગી આવે તેવુ).
કડિયો, પુ૦ છો ચૂનાથી ભીત વગેરે ચણે તે
કડી, સ્ત્રી૦ કોઇ પણ ધાતુનો થોડો અથવા ઘણો વાળેલો જે પાતળો કકડો તે, આકડી ૨ કોઇ પણ ધાતુની સળીનો ગોળ વાળેલો આકાર તે; નાનુ કડુ. ૩ આખ્યાનમા અથવા ગીતમા, ચાર ચાર અથવા બે બે ચરણનો જે કકડો તે ૩ લાકડાનો લામ્બો સોટો.
કઢી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્વર] ચણાનુ અથવા ચોખાનુ વેસણ ચોળી મીઠું મરી હળદ વગેરે મસાલો નાખી ઉકાળેલી જે છાસ તે.
કડીતોડ, કડી—સાકળને એક સપાટે તોડી નાખે તેવું (પાણી વગેરે) ૨ રકમે રકમ દાખલ કરી હોય તેવો (હિસાબ) ૩ જોશવાળી, ભારે (મેનત).
કડીમાલી, ચોકડુ; લગામ
કડું, ન૦ ગોળ વાળેલો ધાતુનો જાડો કકડો ૨ મન્ત્રીને કોઇ પણ ગોળ વાળેલી જે ચીજ તે. ૩ સોનાં રૂપાનુ ગોળ વાળેલુ ઘરેણુ ૪ (આતશબાજીનુ) ૫ (ખાડનુ)
કડુ, વિ૦ કડવું. [વિપરાય છે.
કડુ, પુ૦ એક જાતનો ઘણો કડવો છોડ—ઓસડમાં
કડુચું, વિ૦ જરાક કડવુ, કડવાસવાળુ
કડે, અ૦ પાસે, સોડે ૨ તરફ, ભણી
કડેધડે, અ૦ કડાબીડ, ધુમધોકારે. સપાટાબન્ધ
ક-ડોળ, વિ૦ ડોળ—ઘાટ વનાનુ; બદસુરત
કહાકી, સ્ત્રી૦ મિજાજ, તોર ૨ જે કેવુ હોય તેથી ઊલટુ—મજાક—ટપકામાં કેવુ.

...ળું, કરડીઆવું.
વિ૦ કરડું.
પુ૦ કરડો.
પુ૦ નઠારી ચાલ—વર્તણુક—રીત
વિ૦ નઠારી રીતનુ—ચાલનુ, આડુ, અવળું; ...પણ રીતે નીમસર નહિ તેવું. ૨ બેડોળ, ...સુરત. [ઉભી ટેકરી
સ્ત્રી૦ પાડ—ખટકતી જે ...થી કારણ તે,
ક્રિ૦ સ૦ ઉકાળવું
...; કડાઈ.
...ળું–કઢિયલું, વિ૦ બહુ ઉકાળીને જાડું કરેલું. "કઢિયેલાં દૂધ તે કોણ પીશે."
કઢાપો, પુ૦ બફારો, ધામ. ૨ શોક; દલગીરી. ૩ કુઢી
કઢાયું, ન૦ કુડાયું, કઢાયાં એ બહુવચન
કઢારો, પુ૦ ઉધડ ઇજારો; ઉછીકો વેવાર.
કઢી, સ્ત્રી૦ કુઢી. ...છે તે; મોટો પેણો.
કઢેલું, ન૦ મોટલાનો નીચલો ભાગ જેમાં કંઇ મૂકે
કણ, પુ૦ [સં૦] અનાજના દાણા "કણના મણ થાય" ૨ અનાજના છેક ઝીણા ભાગ જેટલું જે કંઈ તે; કરચ, ઝીણી કટકી; રજ, પરમાણું ૩ બ્રાહ્મણ, ભીખારીને જે શેર અચ્છેર દાણા આપવા તે (મારાજને કણ કરાવ).
કણક, કણેક. ૨ કણ (૩ જા અર્થમાં)
કણકણ, અ૦ એવો થતો અવાજ.
કણકણા, પુ૦ ભય શોક વગેરે કારણથી અથવા વેળાએ શરીરમાં વિક્રિયા થયાનો કારણથી ઓચિન્તી જે ધ્રુજારી થઇ આવવી, રંઇ જવી, વળી થઇ આવવી તે, ૨ કણ્ટાળો.
કણકણાટ, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ૨ કણકણા.
કણકણો, પુ૦ કણકણાનુ એકવચન. ૨ ટાઢિયા તાવનો શરીરમા પ્રવેશ થવો તે.
કણકી, સ્ત્રી૦ ભાત—ડાંગેર ખાંડતાં ભાગી ગયલા ચોખાનો જે ઘણો ઝીણો ભાગ તે.
કણજરો, એક જાતની ભાજી
કણજિયું–જિયું, ન૦ કણજના બીજનું તેલ—ખસ ખુજલી ઉપર ઓસડ દાખલ લગાડવામા આવે છે
કણજી–ઝી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.
કણદિયો, પુ૦ કાકરાવાળું રૂપાનુ સ્ત્રિયોને હાથે ઘાલવાનું ઘરેણું.
કણપીઠ, સ્ત્રી૦ જે ઠેકાણે અનાજ વેચાતુ હોય તે; દાણાબજાર.
કણબી, વિ૦ શદ્રની એક જાત—એઓ ઘણું કરીને ખેતીવાડીનુ કામ કરે છે.
કણવેટ–ટિયું, ન૦ બ્રાહ્મણને દાનમા આવેલુ અનાજ; એકઠું થઇ ગયલુ જુદી જુદી જાતનું અનાજ.
કણવીર, ન૦ એક જાતના ફુલનું ઝાડ.
કણવું, ક્રિ૦ અ૦ દુ ખ—ટાઢ વગેરેથી ઊં ઊં કરવાં કરવું. 'છીકાએ કોલ આખી રાત કણ્યા કીધું'
કણસ, ન૦ [સં૦ કણિશ] જુવાર બાજરીના સાંઠા ઉપર પેદા થતો અનાજનો જે ડોડો તે, કસણ; ડુંડું
કણસલું, ન૦ કણસ, અનાજનુ ડુંડું.
કણસારી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું છીવડું ૨ કણસારાની સ્ત્રી
કણસારો, પુ૦ [સં૦ કાંસ્યકાર] તાબું, પિત્તળ વગેરે ધાતુઓના ઘાટ ઘડનારો—વેચનારો. એ વાંસણને કલે પણ દે છે.
કણસું, કણસ.
કણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] છેક ઝીણો જે કણ તે ૨ જરાક, થોડું. 'પરસાદની કણિકા.'
કણિયારો, બાજરીને ખાડીને છાશમાં રાધે છે તે.
કણિયું, ન૦ ગોદડું
કણિયો, પુ૦ અનાજનો ધન્ધો કરનારો; દાણા વેચનારો
કણી, સ્ત્રી૦ છેક ઝીણો જે કણ તે ૨ હીરાની છેક ઝીણી કકડી—કરચ. ૩ તેલ અથવા ઘીમા કંઇ વસ્તુ તળી કાડયા પછી જે અન્દર ઝીણી ભુકી રે છે તે—સુંઢિયાં અથવા ભજિયાં વગેરેની ૪ પગને તળિયે કાંટો ભાંગી રયાથી તેની ઊપર કઠણ ચામડી આઝે છે તે, કપાસી
કણુ, પુ૦ કણ (૨ જા અર્થ સુધી)
કણેક, સ્ત્રી૦ ભિજવેલો લોટ—આટો ૨ ભિખારીને જે અન્ન આપે છે તે.
કણેતું–ણાયતું, ન૦ દરબારમાંથી ગામે મળતા દાણા
કણો, પુ૦ થોડા દિવસનું જન્મેલુ, વેંત ડોડ વેંતનુ લાબ્મુ ને પાતળુ જે સાપનુ બચ્ચુ તે (ગાયનો વાછરડો તેમ સાપનો કણો.)
કણોજી, ન૦ કાનના ખી.
કણ્ટક, પુ૦ [સં૦] કાંટો (બાવળિયા વગેરેનો) ૨ નડનારુ તે. વિ૦ જ્યાં કંઇ મનમાન્યું ખાવા પીવાનુ ન મળે તે, દરિદ્રી (દેશ) ૨ દુ ખદાયક; માથુ કોડવનાર; જેનુ નડતર હોય તે.
કણ્ટકીઆ, વિ૦ કણ્ટિયા.
કણ્ટફલ, ન૦ [સં૦] બાવળનુ ઝાડ
કણ્ટવાડ, સ્ત્રી૦ કાંટાની વાડ.
કણ્ટાળવું, ક્રિ૦ અ૦ કાટા સરખુ દુ ખ દેતું સમજવું; નાપસન્દ પડવું—ન ગમ્યુ હોય તેવુ દેખાવુ. ૨ બેજાર—દુ ખી થવું. ૩ આળસી—થાકી—હારી જવું.
કણ્ટાળો, પુ૦ નાપસન્દ પડવુ તે; કાટા સરખુ લાગવું તે. ૨ ચીડ; ધિક્કાર. ૩ એક જાતનું કાંટાનુ ઝાડ

કદરી, વિ૦ [સં૦ કદર્થ] કૃપણ, કન્જુસ; બખીલ, લોભી. ૨ કદર ઉપરથી કદર જાણનાર.

કદરૂપું, વિ૦ વરવુ; દેખાવડું નહિ, બદસુરત; બેડોળ

કદળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કદલી] કેળ.

કદા, અ૦ [સં૦] ક્યારે, કઈ વખતે. ૨ કોઈ વખત, કો દી, કદાચ, કદાચિત્.

કદાચ, કદાચિત્.

કદાચિત્, અ૦ [સં૦] કોઈ વખતે; કદી; વેળાએ; દૈવયોગે ૨ જો; એમ બને—હોય તો.

કદાપિ, અ૦ [સં૦] કોઇ દાડો પણ—(નહિ)

કદાવર, વિ૦ [આ૦ ફ્રા૦] શરીરે લામ્બુ પોળું, કદમા મોટુ; મુનાસિબ, જાડાઈમાં છતે, ઊંચુ, દેખાવડુ, ભવ્ય, પ્રૌઢ.

કદાસ, કદાચ. કદાપિ.

કદાસણ, સ્ત્રી૦ કદાસિયણ સ્ત્રી [ક—મોસમે.

ક-દાડે, અ૦ ન જોઇયે તેવે—અઘટિત વખતે, કરતે,

કદી, અ૦ કોઈ કોઈ દાડે, કોઈ વેળા ૨ કોઈ દાડો પણ—(નહિ) **કદીમદી**—કોઈ કોઈ વેળા. (હમ્મેશ નહિ)

કદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કદૃષ્ટી] નઠારી—બદનજર ૨ ગેર-મેહેરબાની, અવકૃપા ૩ કોઈ સ્ત્રીના ઉપર નાલાએક વિચારથી જોવુ તે

કદ્દુ, પુ૦ પુરુષનો ગુપ્ત રાખેલો જે અવયવ તે.

કધાન, ન૦ અલકી જાતનુ અનાજ—કોદરા બણ્ટી વગેરે. ૨ બગડેલુ અનાજ કધાનને કેળવીને ખાવુ, એ કેવત—જેનાથી છુટાય નહિ તેવા નઠારાં માણસના સમ્બન્ધમાં લાગુ પાડવામાં આવે છે

કધોણ-ણી, સ્ત્રી૦ રોજ બરોબર ન ધોવાયાથી એટલુ તો મેલુ થયલુ કે પછી ખુબ ધોયેથી પણ સાફ ન થાય તે.

કનક, ન૦ [સં૦] સોનુ. ૨ દોલત ૩ ધન્તુરો.

કનકમય, વિ૦ [સં૦] તમામ સોનાનું

કનકરસ પુ૦ [સં૦] ગંધક.

કનકસઞ્, સુનાના ટોચકાવાળા (કાસિસા).

કનકવી, સ્ત્રી૦ નાનો કનકવો

કનકવો, પુ૦ જે ચોખણ્ડા કાગળનો એક ઉભી (કયડો) તથા એક કમાનદાર (કામ) કામડીનો આધાર આપી વચમાથી દોરી બાંધી આકાશમા ઉરાડવામા આવેછે તે

કનકુડો, કનકવો.

કનજર, કદૃષ્ટિ.

કનડગત, સ્ત્રી૦ દુ:ખ, હરકત

કનડવું, ક્રિ૦ સ૦ દુ:ખ દેવુ, માથાફોડ કરાવવી

કનડાટ, પુ૦ દુ:ખ.

કનફૂલ, ન૦ સ્ત્રીઓને કાને ઘાલવાનુ એક ઘરેણુ.

કનવોર, સ્ત્રી૦ એકનીએક નકામી વાત વારેવારે કર્યા કરવી; પસ્તાત, દરકાર, ખણખોજ.

કનસાર, પુ૦ [કણસાર] ભરડેલા ઘઊંમાથી થૂલુ તથા લોટ કાઢી નાખી શુદ્ધ જે કણ દાણા રે તેને ગોળ—ખાંડના પાણી સાથે બાફી જે પદાર્થ બનાવવો તે; લાપસી.

કનસારી, કણસારી.

કનસારો, કણસારો. [ડાંનો કરેલો પડદો

કનાત, સ્ત્રી૦ તમ્બૂની કપડાંની ભીત ૨ જાડા કપ

કનાસ્તર, ન૦ નેતર અને વાસની સળીનુ બનાવેલુ, કરણ્ડયા જેવુ પોળુ—લામ્બુ ઠામ —જેમા વેચવાની ખાંડ ભરી હોય છે તે. ૨ ચાર ચાર હજાર પડિયાનો જે જથ્થો તે ૩ ચિનૈ લોડાના પતરાનો દાબડો ૪ શરીરે જાડી સ્ત્રી કે જાડો પુરુષ.

કનિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] ઉમ્મરમા નાનુ ૨ ગુણ કર્મમા ઉતરતુ—ઓછુ. ૩ સહુથી નાનુ (વયમા) અથવા ઉતરતુ (ગુણ કર્મમા) ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ મુકાબલે ગણના થાય છે

કનિષ્ઠપક્ષ, પુ૦ [સં૦] છેક ઉતરતો પક્ષ; હલકી રીત

કનિષ્ઠપક્ષે, અ૦ નિદાને, શેવટે; ન ચાલતા; બીજી કોઇ રીતે ન ફાવે ત્યારે. ૨ ઓછામા ઓછુ.

કનિષ્ઠિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સહુથી નાની—ટચ્ચી—ટચલી આગળી.

કનીનિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આખની કીકી.

કને, અ૦ પાસે; સોડે; નજીક

કનેરી, સ્ત્રી૦ કાજી—આજારી માણસને પાવા સારુ ૨ છાપરાને લગતા કરાની, મોભથી બે પાસ ઢળતી કોરણમાની એકેકી. ૩ કોર, કોરણ. ૪ સોના રૂપાની કિનારી. ૫ એક પક્ષી.

કનૈયો, પુ૦ કૃષ્ણ ૨ રઙ્ગીલો—છેલ પુરુષ.

કનોચાં, ન૦ કાનની લાળીના નીચલા ભાગ

કન્ત, પુ૦ [સં૦ કાન્ત] સ્વામી; ભરથાર; ધણી, વર

કન્તરેહ, પુ૦ અણબનાવ.

કન્તાણ-ન, ન૦ સણનુ બનેલુ જાડુ કપડુ

કન્તાવું, ક્રિ૦ સ૦ સૂકું—પાતળુ થઈ જવુ

કન્થ-ડો, પુ૦ કન્ત (કવિતામા) [કામળી ૨ જભ્ભો:

કન્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ફાટી તુટી ગોદડી—ધાબળી—

કન્થાર-ળ, ન૦ કાટાવાળુ એક જાતનુ ઝાડ—એને મરીકન્થાર પણ કે છે

કન્થારાં, ન૦ કન્થારના ફળ

કન્થાળ, સ્ત્રી૦ ખચ્ચર ઊંટ વગેરે જનાવરની પીઠ ઉપર બે પાસ માલની જે ગુણ લટકાવવામાં આવે છે તે કણ્ઠાળ.

કન્દ, ન૦ [સં૦] મૂળ, મૂળિયુ; જડ. ૨ ઝાડ—છોડના મૂળિયાને ઠેકાણે જે ગોળ અવયવ હોય છે, તે —રતાળુ, સૂરણ વગેરે ૨ સ્ત્રી અથવા પુરુષના જે ગુપ્ત ભાગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે તે ભાગ.

ન્દરા, સ્રી૦ [સં૦], ગુફા, ખોહ.
ન્દર્પ, પુ૦ [સં૦] સ્રી પુરુષમાં રતિ સમ્બન્ધી ક્રિડા કરવાનો જે જોસ્સો તે; કામ
ન્દિલ, કણ્ડિલ.
ન્દુક, પુ૦ રમવાનો દડો, 'કન્દુક કેલી વિવિધ કરતિ'
ન્દોઇ, પુ૦ ગેબર ખાજા વગેરે મીઠાઇ બનાવીને વેચનારો; સુખડિયો
ન્દોરો, પુ૦ પુરુષની કેડે પેરવાનો રૂપાં સોનાનો આંકડા—ગુંથણ—શેરનો ડાગિનો. ૨ કેડે વિટાળેલો સૂતર-રેશમનો દોરો ૩ ઘરની આસપાસ ઈંટની કિનાર
ન્દર્પ, કન્દર્પ.
ન્ધરા, સ્રી૦ [સં૦] ડોક, ગરદન; ગ્રીવા
ન્ધોડું, ન૦ કેટલીએક સરતથી ખેતર ખેડવાને ઢોર ભાડે રાખવાં તે.
ન્ના, ન૦ કનકવાનો કચડા અને કામ એ બેનું જે જગોપર મળવું થાય છે ત્યાં અને તેથી થોડેક દૂર કચડા સાથે બાંધેલી બે દોરીના છેડાની જે ગાંઠ વાળવામાં આવે છે તે.
. સ્રી૦ ચગતા કનકવાની નમતી બાજુને સમતોલ રાખવા સારુ તેની સામેની બાજુએ જે ચિંધરડી કામ સાથે બાંધવામાં આવે છે તે.
ન્નું, ન૦ કન્ના શબ્દનું એકવચન.
ન્યકા, સ્રી૦ [સં૦] બાળક—કુંવારી છોકરી (કન્યા કરતા નાની).
ન્યા, સ્રી૦ [સં૦] આઠ નવ વરસની કુંવારી છોકરી, કુંવારકા. ૨ મેષથકી ગણતાં છઠ્ઠી રાસી.
ન્યાકાળ, પુ૦ જ્યાં સુધી કુંવારી રાખી શકાય તેટલો વખત.
ન્યાદાન, ન૦ [સં૦] વિવાહના વિધિયે કન્યાનું દાન કરવું તે; છોકરી પરણાવવી તે; લગન કરવું તે
ન્યા-પુત્ર, કુંવારી કન્યાથી થયલો પુત્ર, કાનિન.
ન્યાહરણ, કુંવારી છોકરીનું હરણ કરવું તે (આઠ પ્રકારના લગ્નમાંનો એક પ્રકાર).
ન્યારાશી, વિ૦ બાયલો; જનાની (પુરુષ).
પ, પુ૦ ચકમક લોઢાથી પડતો તનખો જે બાળેલાં રૂ ઊપર ઝીલી લઈ એ સળગાવવામા આવે છે તે. ૨ કફ. ૩ [અ૦] પ્યાલુ
પચી, સ્રી૦ રસ્તામા પુરવાનો પથ્થરનો ભુકો; તાસ
પટ, ન૦ [સં૦] લુચ્ચાઈ; ઠગાઈ, ભેદપ્રપંચ. ૨ પોતાનું હોય તેથી જુદું બતાવવું તે.
પટી, વિ૦ [સં૦ કપટિક] કપટથી ભરેલું
પઠાર, સ્રી૦ લાકડાની ગોળવાની કાડ; લાકડાની ગાઠને ચીરી જે અડધિયું કરેલું તે.

કપડછાણ, વિ૦ કપડા—લુગડાંથકી છાણેલું હોય તેવું કપડછાણ કરવું કેવાય છે
કપડું, ન૦ [સં૦ કર્પટ) રૂ, રેસમ, ઊન, સણ વગેરેનો બનાવેલો લામ્બો પોળો જે ઘાટ તે.—પેરવા, ઓડવા, ઢાંકવા, પાથરવાને લુગડું વસ્ત્ર
કપતરું, ન૦ કેરી કોળુ દુધી વગેરેની કાપેલી જે જાડી છાલ તે; ગાબચુ
કપતાન, પુ૦ [અ૦] વાણ—આગબોટ ચલાવનારા ખલાસી વગેરેનો ઉપરી.
કપરું, વિ૦ અઘરુ, મુશકેલ, કઠણ
કપરોડ, સ્રી૦ ખાડાની અન્દરનો આડો ખાડો; અન્દરનુ આડું પોલાણ
કપર્દિકા, સ્રી૦ [સં૦ કપર્દક] કોડી છેક જ હલકી કિમ્મતનો શિક્કો.
કપાટ, ન૦ [સં૦] બારણું; ઉઘાડવા દેવાનુ જે પાટિયુ તે.
કપાતર, કુપાત્ર. ૨ નઠારી સ્રી.
કપાલ, ન૦ [સં૦] ખોપરી ૨ ભિક્ષુકનુ ભિક્ષા માગવાનુ એક વાસણ, પ્યાલુ
કપાલિ, શિવ.
કપાલી, ભિક્ષુક; જે કપાલ લઈ ભીખ માગે તે
કપાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ કાપતુ હોય તેવુ થવુ, છેદાવુ ૨ કજિયો કરવો; મારામારી કરવી.
કપાસ, પુ૦ [સં૦ કર્પાસ] રૂનુ ઝાડ, વણ ૨ કપાસિયા સાથે જે રૂ તે.
કપાસિયા, પુ૦ રૂનું બી—બીજ. ૨ માસના સોચા (માથાની અન્દરના)
કપાસી, સ્રી૦ કાંટો વાગ્યાથી પગના તળીયાની તે ભાગની ચામડી જાડી થાય છે અને જરા જરા દુ:ખ્યા કરે છે તે, કણી. ૨ શેરડીમાં થતો એક રોગ. ૩ પુ૦ કપાસ વેચનાર.
કપાળ, ન૦ [સં૦ કપાલ] બે પાંપણની ઉપરનો માથાનો આગળ પડતો—ચેહેરાનો જે ઉપલો ભાગ તે;—લલાટ, ભાળ. ૨ નસીબ, દેવ, ભાએગ (કપાળમાં નસીબ-છઠ્ઠીના લેખ લખાય છે એ કલ્પના ઉપરથી) ૩ કઈ નહિ; ધૂળ તે શુ લખવાનો છે કપાળ ? કપાળ કુટવું—કપાળમા મારવુ ૨ માથાફોડ—ઘણી મેહેનત કરવી ૩ નુકસાન થયેથી દલગીર થવુ; હાથ ઘસવા. કપાળ ધોઈ જોવું—કર્મના શુભાશુભ લેખ અનુભવવા નસીબ અજમાવવુ કપાળ કુટવું—કપાળમાં વાગેથી તેમાંથી લોહી નિકળવુ. ૨ ઘણુ નુકસાન થવું; દુ:ખમા આવી પડવું; આશા ધૂળ મળવી. કપાળમાં ડામ—તિરસ્કારથી કઈજ આપવાનું નથી તે બતાવવા હાથનો અંગુઠો ઉભો રાખી સામાને બતાવવો કપાળે કાજળ—નઠારુ કામ કીધાથી થયલી બેઆ-

બરુ, કાળીટીલી, અપયશ, ખોટુ આળ કપાળે ચોંટવું—પાલવે પડવુ, માથે ભાંગવુ-પડવુ. કપાળે લખેલું—ઈશ્વરે-નસીબે નિર્માણ કીધેલુ કપાળે હાથ—આશાભઙ્ગ થવુ, શોક બતાવવો, પસ્તાવો કરવો.
કપાળકૂટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ, તેની તેજ મેહેનત કર્યા કરવી તે, નકામી મેહેનત
કપિ, પુ૦ [સં૦] વાનરો, વાદરો.
કપિઞ્જલ, ન૦ [સં૦] એક જાતનુ પક્ષી
કપિતાન, સેતાન, તોફાની, ખન્ધો (છોકરો)
કપિલ, વિ૦ [સં૦] પીળાસ મારતુ કાળુ—જેમકે કોડકો ખાધેલુ આદમી
કપિલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તદ્દન એકજ રઙ્ગની જે ગાય તે ૨ નરદમ કાળી ગાય. ૩ ગાય ૪ કેટલાંક સુકા ફૂલનો લાલ ભૂકો
કપિલાષષ્ઠી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે દિવસે છ યોગ એકઠા આવે તે—ભાદ્રપદ માસ, કૃષ્ણ પક્ષ, હસ્ત મહાનક્ષત્ર, વ્યતિપાત યોગ, મઙ્ગળવાર અને રોહિણી દિનિયુ નક્ષત્ર. એ સુપર્વે કપિલાના દાનનુ મોટું માહાત્મ્ય કેવાય છે. [ખુજલીપર કામ આવે છે
કપીલો, પુ૦ [સં૦ કપિલા] એ ઓસડ —લાલ ભુકો
કપીન્દ્ર, પુ૦ વાનરોનો રાજા. ૨ હનૂમાન્
કપીઞ્જલ, પુ૦ ચાતક પક્ષી. ૨ તીતર પક્ષી.
કપીશ, વિ૦ ભૂરો, રતાશ પડતો ભૂરો ૨ ભૂરો રઙ્ગ
કપૂત, પુ૦ [સં૦ કુપુત્ર] નઠારા આચરણ કરનારો છોકરો, કુળને બટ્ટો લગાડે તેવો.
કપૂર, ન૦ [સં૦ કર્પૂર] સુગન્ધીવાળો તરત સળગી ઉઠે એવો ઝાડમાથી મળતો એક પદાર્થ એ દેવની આગળ બાળવામા અને ઓસડમાં કામ આવે છે 'કપૂરનુ વહીતરુ' 'કપૂરના કોગળા' એ કેતી છે.
કપૂરકાચલી, સ્ત્રી૦ એક સુગન્ધીદાર મૂળિયુ
કપૂરચીની, એક ઔષધી
કપૂરિયાં, ન૦ કાચી કેરીનાં લામ્બા કકડા અથાણા દાખલ કામમા આણેલા તે.
કપૂરિયો, પુ૦ પુરુષની પિશાબ કરવાની ઇન્દ્રી
કપૂરી, વિ૦ એક જાતનુ ખાવાનુ પાન.
કપેચાં, ન૦ ગાધીનુ એક વસાણુ.
કપોટી, સ્ત્રી૦ રોટલા-રોટલીની પોપડી
કપોટું, ન૦ ભાખરા-સુંઠિયાંને ખાંડી ચાળતાં જે કાકગ-ઓગણા રે તે ૨. ચાદુ-ગુમડુ સુકાઈ ગયા પછી જે ઉપર છિલકુ વળે તે
કપોલ, પુ૦ [સં૦] ગાલ
કપોળ, કપોલ.
કપોળ-કલ્પિત, વિ૦ જુઠું, બનાવટનુ; મનનાં ફાંટાનુ લ...
કપોળું કાઢવું, બાળકના કપાળના ઉપરના ભાગના વાળ કાઢવા
કપ્પડ, કપર્દું. [ભરવાના).
કપ્પા, પુ૦ સાદડાંના સીવેલા કોથળા (ખજુર વગેરે
કપ્પી, સ્ત્રી૦ નાનો કપ્પો.
કપ્પો, પુ૦ સેલથી ભાર ઉચકાઈ આવે તેને સારુ એક યન્ત્ર. એ યન્ત્રમાં, લાકડા—ધાતુના કકડામા બેસાડેલુ પણ ફરતુ એક નાનુ પૈડું હોય છે ને એ પૈડાની ઉપર વચ્ચોવચ એક જરા ઉણ્ડો કાપો હોય છે. એ કાપા ઉપર દોરડુ નીચે ઉપર લપસતુ રેઇને જા આવ કરે છે. કુવાનો કપ્પો, વાણ ઉપર અને અને ડક્કા ઉપર કપ્પા હોય છે.
કફ, પુ૦ [સં૦] છાતી ગળાંને રૂધતો એક રોગ, વાત પીત ને કફ એ ત્રણ કેવાય છે તેમાનો એક ૨ દુખ દેતા રસને બાર કાઢી નાખવાની ફેફસાની જે તજવીજ તે ૩ ગળામાંથી જે મળ બાર પડે છે તે. ૪ ચકમક શળગાવવાનો બળેલો રૂ, ગુલ, કપ.
કફ-જ્વર, પુ૦ [સં૦] કફ થકી આવતો જે તાવ તે.
કફન, ન૦ [આ૦] મુડદાંને ઓરાડેલું જે લુગડુ તે, શબને ઢાકવાનુ વસ્ત્ર.
કફની, સ્ત્રી૦ જોગી ફકીરનુ ટુંકી બાયનુ જે પેહેરન તે.
કફરૂં, કપરું.
કફા, નારાજ, ગુસ્સે.
કફોરૂં, કપરું.
કફાયત, કિફાયત.
કફોડું, ન૦ રોજ માથાફૂટ કર્યા કરે તેવુ—અભાગિયું જોડુ (સ્ત્રી પુરુષનુ)
કફોડું-રું, વિ૦ અઘરૂં; મુશકેલ, કઠણ.
કબજ, વિ૦ કબજામા હોય તેવું. ૨ ઝાડો ન આવતો હોય તેવુ—પેટ કબજ છે.
કબજાન, ન૦ કબજો
કબજિયત, સ્ત્રી૦ કબજ હોય તેવી હાલત.
કબજો, પુ૦ [આ૦] પકડી—ધરી—ઘેરી પોતાની સત્તામા રાખવુ તે, તાબે, દબાણ; હવાલો, કબજો કરવો; કબજામા લેવું કબજો રાખવો વગેરે એમ પ્રયોગ થાય છે. ૨ બાહે વગરનુ ઓરિયાવાળુ બદન.

કન્દરો, સ્રી૦ [આ૦] નદીમાં માણસના ખાડા ઉપર કન્દરે ચણતર કર્યું હોય તે; દેવડી; સમાવ.
અરસ્તાન, ન૦ મલેચ્છ વગેરેના મરણ પામેલાને દાટવાની જગા. ૨ જ્યાં કબરો હોય તે ઠેકાણું.
કબાટ, ન૦ [અ૦ કપબોર્ડ] સામાન મુકવાનો ખાનાવાળો—બે બારણાવાળો લાકડાનો બનાવેલો ઉભો જે ઘાટ તે, દોલાબ; મોટું ભણ્ડારીઉં.
કબાડ, પુ૦ ઘાસની ગન્જી.
કબાડિયું, વિ૦ જાડું અને જોરવાળું.
કબાડી, પુ૦ લાકડાં કાપનારો, કઠિયારો.
કબાડું, વિ૦ નબળું; નઠારું.
કબાબ, કવાબ.
કબાબચીની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચીનીકબાલા.
કબાલો, પુ૦ [આ૦] જેમાં આપવા લેવા સમ્બન્ધી કબુલાત—સરત—ઠરાવ હોય તે કાગળ; લખત; ખત. (વેચાણ—ગીરોના કબાલા, માલનો કબાલો વગેરે).
કબિલો, પુ૦ [આ૦] બૈરી છોકરાં, કુટુમ્બ; પરિવાર. ૨ બૈરી; સ્ત્રી.
કબી, કબુ.
કબીરપન્થી, વિ૦ કબીરનાં ધર્મ મતને માનનારો.
કબિલદાર, વિ૦ કુટુમ્બવાળો; ગૃહસ્થ, પરણેલો.—પુરુષ.
કબીલું, ન૦ સગવાલુ—કુટુમ્બકબીલું.
કબુદ્ધયું-દ્ધી, વિ૦ [સં૦ કુબુદ્ધિ] નઠારી—આડી-ખોટી સમજણવાળું; ઊંધો વિચાર કરનારું.
કબુ, અ૦ [હિં૦] કદી, કદાપી; કોઈ દિવસ.
કબૂતર, ખબુતર.
કબૂલ, વિ૦ [આ૦] ખાતરીથી હા કહેલી હોય તેવું; નક્કી માનેલું, મઞ્જુર.
કબૂલત, કબૂલાત.
કબૂલવું, ક્રિ૦ સ૦ કબૂલાત આપવી; વચન આપવું. કોઇ વાતની હા પાડવી.
કબૂલાત, સ્રી૦ [આ૦] ખાતરીથી જે કહેવું—લખી આપવું તે, વચન, અંકરાર, કરાર, ઠરાવ; કોલ, નક્કીની હા.
કબૂલાતનામું, ન૦ લખાણમાં જે કબૂલાત તે.
કબૂલિયત, કબૂલાત.
કભા, પુ૦ પગની વખત, પુલેટાં વખત પેરવાનું ઝીનવાબનું કડિયું—અંગરખું ૨ અનું.
કભાય, પુ૦ જામો "કભાય કોને પામરી પટકા, નામ ન જાય ગણિયાક" (પ્રેમાનન્દ) સ્રી૦ બાંધ "ફકરી વાધો પરણે, શોભતી જોડ કભાય" (બૈરાંના ગીત) 'ભોગી કભાય કરો બેસતી, ઘટે તાહરા દો હોરો' (કે૦)

કમ, વિ૦ [ફા૦] ઓછું; થોડું; ઊણું. [અલ્પ.
કમ-અકલ, વિ૦ ઓછી અક્કલનું ૨ સ્રી૦ થોડી
કમ-કદર, વિ૦ ઓછી કદર કરનાર સ્રી૦ થોડી કદર.
કમકમવું, ક્રિ૦ અ૦ ધ્રુજવું; કાંપવું. ૨ કમકમા આવવા.
કમકમાટ, પુ૦ કમકમવું તે ૨ કમકાળો, ધિક્કાર.
કમકમી, સ્રી૦ કમપારી.
કમ-કૌવત, વિ૦ શક્તિ—જોરવનાનું; નબળું.
કમ-ખરચ, પુ૦ ઓછો ખરચ.
કમખો, પુ૦ કાંચળી; કાપડું; ચોળી. 'કમળ પત્રના ગુંથેલ કમખાને' (શાકુન્તલ)
કમ-ખોરાક, પુ૦ ઓછો ખોરાક. [ચાબક; સોટી.
કમચી, સ્રી૦ ચાબકને છેડે જે દોરી હોય તે. ૨
કમ-જબાન, વિ૦ થોડું બોલનાર. ૨ હીણું બોલનાર.
ક-મજરે, અ૦ નિરર્થક, બરબાદ; ફોકટ.
કમ-જાત, વિ૦ લુચ્ચું, હરામી ૨ ઓછાપેટનું. ૩ તુકમફેર, વર્ણસઙ્કર, હીણાં કુળમાં ઉછરેલું
કમ-જાદે, વિ૦ ઓછું વધતું. [હિચકારું; કાયર
કમ-જુરત, વિ૦ ઓછી શક્તિ—હિમ્મતનું; અસક્ત;
કમ-જોર, વિ૦ ઓછા જોરનું; અશક્ત, નબળું.
કમઠ, પુ૦ [સં૦] કાચબો. "કમઠરૂપ ધર્યું મોરાર, ચૌદ રત્ન કાડ્યાં સમુદ્ર મોઝાર" (પ્રેમાનન્દ)
કમણ્ડળ, ન૦ [સં૦ કમણ્ડલુ] લાકડાં અથવા ધાતુનુ પાણી પીવાનુ નાળાંવાળું વાસણ—ઘણું કરીને સન્યાસી બ્રહ્મચારી વાપરે છે.
કમતર, વિ૦ [ફા૦] વધારે ઓછું; ઘણું થોડું.
કમતરીન, વિ૦ [ફા૦] સહુથી હલકું—પામર—રઙ્ક—કઙ્ગાલ—ગરીબ—તુચ્છ—હીણું; દાસાનુદાસ (લા૦ તમારો કમતરીન સેવક). [વસ્તુ.
કમતી, સ્રી૦ [ફા૦] ઘટ, ખુટ, ખુટતી. વિ૦ ઓછું;
કમ-તોલ, વિ૦ ઓછા તોલનું.
ક-મનનું, વિ૦ મન—પ્યાર—ખુશી વગરનું; જોર જુલમનું; ખલાત્કારનું.
કમ-નજર, વિ૦ [ફા૦] ઓછી—ટુકી નજરનું ૨ ઓછી મહેરબાની
કમ-નસીબ, વિ૦ ઓછાં—માઠા નસીબનું અભાગિયું.
કમ-પાક, પુ૦ ઓછો પાક.
કમ-પેશ, વિ૦ [ફા૦] ઓછું વધતું; કાઢવાનું નાખવાનું તે.
કમ-બખત, વિ૦ [ફા૦] અભાગિયું; નસીબનતાનું; ભાગ્યહીન. ૨ અનું; લુચ્ચું —ઠપકો આપતી વેળા વપરાય છે. [દન—દશા.
કમ-બખતી, સ્રી૦ [ફા૦] દુર્દૈવ, વિપત્તિ; ભુંડી દા
કમર, સ્રી૦ [ફા૦] કેડ, કેડ; કટિ ૨ કમરના ઘા. કમર કસવી—બાંધવી ઓહળે કમરે બાંધુંને

પટકા બાંધવો ૨ હામ ભિડવી, તૈયારી કરવી. **કમર ભાંગી જવી**—આશા ભઙ્ગ થવુ; નાઉમેદી થવી. **કમર તોડવી**–સખત મેહેનત કરવી ૨ પુષ્કળ માર મારવો ૩ સ્ત્રી સાથે સમ્બધ કરવો (લાક્ષણિક). કમરમા જોર એટલે હિમ્મતવાળુ. કમરનુ ઢીલુ એટલે છાતી—હિમ્મત વગરનુ, પોચુ, કાયર

કમર-કસ, ન૦ કમરમા કસ આવે તેવુ ઓસડીયુ.

કમરખ, ન૦ [સં૦ કર્મરઙ્ગ] એક જાતનું લીલુ પીળુ રતુમ્ડુ એવાં ભેળવાળુ ખટમધુરુ ફળ.

કમર-પટો, પુ૦ કમરે બાંધવાનો પટો. ૨ ઘરેણુ, કન્દોરો; કટિમેખલા.

કમર-બન્દ, પુ૦ કમરપટો

કમલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી.

કમ-સુખન, પુ૦ [ફા૦] ઓછા—ખરાબ—નાલાયેક—ભુડા બોલ; મેણુ, ગાળ, અપશબ્દ.

કમ-સુખન-ની, વિ૦ [ફા૦] થોડું—મતલબ જેટલુ બોલનાર ૨ અઘટતા શબ્દ કાડનાર

કમળ, ન૦ [સં૦ કમલ] પાણીમાં પેદા થતું લામ્બી દાડીનું એક ફૂલ. ૨ એ આકારનુ દેવને બેસાડવાનુ જે વાસણ તે ૩ ગર્ભસ્થાન ૪ કમળકાકડીનું ફૂલ ૫ પૂજાના ઘીમાથી તેવો આકાર કોતરી કાઢવો અને તે ચડાવવો વા મસ્તક ચડાવવુ તે.

કમળકાકડી, સ્ત્રી૦ કમળનું બી; એક ઔષધી.

કમળકોશ, કમળનો દોડો.

કમળલોચના, સ્ત્રી૦ કમળના જેવી આંખવાળી સ્ત્રી.

કમળવદના-ની, સ્ત્રી૦ કમળના જેવાં મોડાંવાળી સ્ત્રી.

કમળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કમલા] લક્ષ્મી.

કમળી, સ્ત્રી૦ કમળના જેવા વાદળી રઙ્ગનાં એક જાતના ફૂલ.

કમળો, પુ૦ બધુ શરીર પીળુ થઈ જાય અને રોગી બધી ચીજને પીળા રઙ્ગની જ દેખે તેવો એક રોગ. ૨ મીઠા લીબુની જાતનુ એક ફળ. ૩ (લાક્ષણિક) અદેખાઈ; ઇર્ષા. એની આંખમાં બહુ કમળો છે.

કમાઇ, સ્ત્રી૦ કમાવુ તે. ૨ કમાયલુ તે, પ્રાપ્તિ; પેદાશ, નફો.

કમાઉ, વિ૦ કમાતુ હોય તે, પેદા કરનાર, રળતુ, ઉદ્યમી.

કમાડ, ન૦ [સં૦ કપાટ] બારણુ, બાર; દરવાજો.

કમાડું, ન૦ ખેતરમાં કયારે કયારે પાણી જવા સારુ કયારાની પાળની બાધ તોડ કરવી તે.

કમાણી, કમાઇ.

કમાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચડાવેલુ કામઠું, ધનુષ. ૨ કડિયા સુથાર વગેરે કારીગરે પાડેલો જે ધનુષ આકાર તે, મેહેરાબ. ૩ આકાશમાં જે ધનુપ—મચ્છ તણાય છે તે ૪ ઘડિયાલ, ગાડી, કાચ વગેરેમા સ્થિ પક ગુણ રાખનારી જે લોડાની સાંકળી આકડા હોય તે.

કમાનદાર, વિ૦ [ફા૦] કમાન—મેહેરાબવાળુ.

કમાલ, વિ૦ [આ૦] ખુબસુરત, સુંદર ૨ ઘણુ સારુ; ઉત્કૃષ્ટ. ૩ પૂર્ણ. ૪ વિઘોટીનો પૂરેપૂરો જે દર સરકાર લે તે

કમાલયા, પુ૦ બહુચરાજીમા માનતામા મુકાયલા છોકરાઓ જે પાવૈ સાથે ફરે છે તે.

કમાવિસદાર, કુમાવિસદાર.

કમાવું, ક્રિ૦ સ૦ ધન, યશ, વિદ્યા વગેરેની પ્રાપ્તિ કરવી; મેળવવુ, પેદા કરવુ, ઉદ્યમ—વેપાર કરવો, રળવુ ૨ નફો—લાભ—ફાયદો કાડવો

કમી, વિ૦ [ફા૦] ઓછુ, ઊણું; બાકી.

કમીજાસ્તી, સ્ત્રી૦ ઓછુ કેટલુ ને વધતુ કેટલુ તે બાબેની તપસીલ—હિસાબની જે વિગત તે.

કમીન, વિ૦ [આ૦] કપટી; હૈયામેલુ [(પુરુષ).

કમીનો, વિ૦ [ફા૦] છેક હલકો; પામર, કઙ્ગાલ

કુ-મોત, ન૦ શિરસ્તા મુજબ વખત અને રીતસર જે મોત ન થવુ તે, અકાળમૃત્યુ, ખુનથી—ડુબ્યાથી—વગેરેથી જે એકાએક મોત થાય તે.

કમોદ, સ્ત્રી૦ ખુશબો આપતુ ઉત્તમ જાતનુ ભાત અથવા તેના ચોખા. ૨ કલ્યાણરાગનો એક ભેદ. ૩ કુસુદ કમોદ આપવી—ઝિલાવવી એટલે માર મારવો; કેસરી કરવી.

કમોદની, સ્ત્રી૦ કુસુદિની.

કમોદિયો, પુ૦ એક જાતનુ લાકડુ–પાતળી સાગઠી જેવુ થાય છે. ૨ એક જાતનો કન્દ–ખાવામાં આવે છે

કુ-મોસમ, સ્ત્રી૦ મોસમ નહિ તે, ખોટો–અયોગ્ય સમો

કમ્પ, પુ૦ [સં૦] હાલવું—ધ્રુજવુ તે (સાધારણ રીતનુ). ૨ હાલ્યા કરવુ તે; ધ્રુજારી, કમ્પારી (ભય, શોક, રોગ, વગેરેથી) ૩ કણકણા, કણ્ટાળો.

કમ્પન, ન૦ [સં૦] હાલવુ—ધ્રુજવુ—કમ્પવુ તે.

કમ્પની, સ્ત્રી૦ [અં૦] મણ્ડળી, જથો. ૨ ભાગીદારોની ટોળી, પન્ત્યાળુ. ૩ સઙ્ગત, સોબત

કમ્પવાયુ, પુ૦ [સં૦] શરીર ધ્રુજ્યા કરે એવી જે વાતવિકૃતિ તે

કમ્પાણુ, ન૦ [સં૦ કમ્પન] લાકડાના તોળાટે તાજુવા વગરની દાડીનો જે કાટો વાપરે છે તે.—એમા કાટાની સોય દાડી ઉપર અધવચ બરોબર નથી હોતી પણ લાબે ટુકે અન્તરે હોય છે. ૩ તડકામા ફર્યાથી થતો એક રોગ

કમ્પાણી, વિ૦ તોળાટની એક જાત

કમ્પાયમાન, વિ૦ કાંપતુ, ધ્રુજતુ, હાલતુ; કમ્પવાળુ.

ા, સ્ત્રી૦ કરપ.

ા, પુ૦ કરપ.

ા, પુ૦ [અ૦] અન્તર તપાસવાનુ—જમીન પાનું ઇજનેરનું એક ઓજાર. ૨ દિશા જોવાનો ા, હોકાયન્ત્ર.

ા, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કાંપતું—હાલતું -ધ્રુજતુ ક્ષુ હોય તેવુ

સ્ત્રી૦ [અ૦] છાવણી. ૨ લશ્કરની ટુકડી; ફોજ

ત, પુ૦ [સં૦] કામળો; ધાબળી

પુ૦ શઙ્ખ ૨ સંખ્યા ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦, ા કમ્બુ બાવન નિશાચર પાળનારી'.

ગ્રીવા,—શઙ્ખના જેવી ગરદનવાળી (સ્ત્રી). જેમ ઙ્ખને ત્રણ રેખા તેમ ગરદન ઉપર પણ ત્રણ રેખા.

ર, કમર.

ા, પુ૦ કંતકયાની જે ઊભી કામડી—સળી તે (વાકીને મ કે છે). ૨ કરડો (૧ લા અર્થમા).

મત, સ્ત્રી૦ [આ૦] સરવે મુએલાનુ પાછું ઉઠવુ ા, સરવે મુએલાં પ્રાણીઓનો સામટો ઇનસાફ થવાનો ડો, છેલ્લો દાડો.

સ, પુ૦ [આ૦] કલ્પના; અટકળ; ધારણા.

, સ૦ [હિં૦] નપુંસકલિઙ્ગના નામને ઓળખી લેવાને સારુ પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે, કોણુ. ૃ, કેવુ એનો ભૂતકાળ. કંઈ છુટવુ—કઇને ન કેવાના વાંકમાંથી નિકળી જવુ.

, પુ૦ [સં૦] કિરણ ૨ હાથ. ૩ રાજ્યના ખરચને સારુ સરકાર, રૈયતપાસેથી જે વેરો લે તે; છાપો. ૪ ધર્મનો લાગો. ૫ જગાત; દાણ; મેહેસુલ. ૬ કરનાર એવો અર્થ રાખે છે—સુખકર, પ્રકાશકર ૭ (દક્ષણીમાં) રેનાર, વસનાર એવો અર્થ રાખે છે—પુણેકર; થાણેકર.

રેક, કર્ક.

રકટી, સ્ત્રી૦ મુડદાંને લઈ જવાની વાંસની સાંકડી નિસરણી. એમા ઉભા સલઙ્ગ ને આડી વાસની ચીપ દોરડીથી બાંધેલી હોય છે; ઠાઠડી, ખાટલી

કરકોળ, ન૦ પરચુરણ કઇ કહોળ તે.

કરકડ-વડી, સ્ત્રી૦ ખારી તીખી કડકડ કરતી જે વડી તે-(ચોખા વગેરેની બને છે)

કરકડાટ, અ૦ સ્પષ્ટતાથી અને ઉતાવળથી (વાંચવું).

કરકરું, વિ૦ [સં૦ કર્કર] છેક મેદા જેવુ લીસુ—સુંવાળુ નહિ તેવુ, વચમા વચમા ઝીણી ઝીણી કાકરી જેવુ લાગતુ હોય તેવું (લોટ વગેરે), જાડું, ખડબચડુ. ૨ તીવ્ર, ચઞ્ચળ (છોકરુ) ૩ કરડું, કઠિણ.

કરકશ, કર્કશ.

કરકશા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્કશા] વઢવાડિયેણ; કઠોર ભાષણ કરનારી, નિર્દય (સ્ત્રી) 'ધન ધનરે પુરુષ તારું ભાગ્ય, કરકશા નાર મળી.'

કરકસર, સ્ત્રી૦ હાથ રાખીને—સમ્ભાળીને—જરૂરનો જ ખરચ કરવો તે, મિતવ્યય.

કરકાંટિયું વિ૦ ફકત હાડ ચામ રહેલા હોય તેવુ, છેક પાતળુ.

કરકોચલી, કરચલી.

કરખ, પુ૦ દુખ, શોક. "હરખે કરખે અનુભવ કશો, આકાશ ઉદરમા વરતે દશે દિશા; જ્યારે જેવુ રાજજ જાણ, ત્યારે માનવી તેની આણ" (અખો).

કરખી, પુ૦ ખેડુત.

કરગરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણી જ ગરીબાઇથી રડવા સરખુ મોઢુ કરીને કાલાવાલા કરવા—માગી લેવુ, આજીજી કરવી. [રજ

કરગસ, સ્ત્રી૦ કચરુ ૨ મેલ. કચરો ૩ ઝીણામાં ઝીણી

કરચ, સ્ત્રી૦ છેક જ નાની પાતળી કકડી, ઝીણો ભુકો

કરચલી, સ્ત્રી૦ હર કોઈ સુવાળી—સાફ વસ્તુનુ સઙ્કોડાઇ અથવા વળી જવુ તે—(લુગડા, ચામડી વગેરેની કરચલી). ૨ કરચલાની માદા

કરચલું, ન૦ પાણીમાનો એક જીવ એના શરીર ઉપર અડધે અડધે તસુને છેટે આડા આંકા હોય છે. કરચલો, કરચલી.

કરચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચીડવવુ.

કરચો, પુ૦ સાફ ન મુડાયાથી આછા કેશ રઇ જાય તે (અનાડી હજામે કરચા રાખ્યા).

કરજ, ન૦ [આ૦ કર્જ] કોઈની પાસથી વ્યાજે લિધેલુ જે નાણુ તે; દેવુ, દેણ. કરજ કરવુ, કરજ વાળવુ—અદાકરવુ એમ કેવાય છે. કરજે કાઢવુ—કરજ કરવુ.

કરજદાર, વિ૦ કરજ કરનાર. દેણદાર.

કરજાળી-ઝાળી, સ્ત્રી૦ દીવા ઉપરના જે કોડિયામા કાજળ પડે છે તે; મેસ પાડવાનુ કોડિયુ.

કરઞ્જ, ન૦ [સં૦] એક જાતનુ ઝાડ.

કરઞ્જ—ઞ્જો, પુ૦ [હિં૦] ફુવારો

કરડ, સ્ત્રી૦ ભરડેલુ ભાત—એમાંથી નિકળેલા ચોખા તે કરડના ચોખા કેવાય છે ૨ ચુલાની અન્દરની બળેલી માટી. ૩ કેરી, કેળા, ઘાસ વગેરે ખરીદી કરનારને સેંકડા ઉપર જે પાંચ, દશ જાસ્તી મળે તે

કરડકણું, વિ૦ કરડવાની ટેવ હોય તેવું

કરડપાંચેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ પાંચેમ. એ દાડે બૈરાંઓ કરડની ખિચડી ખાય છે.

કરડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇની ચાંમડી ઉપર દાંત દેવા—પાડવા; બચકું ભરવું, કરડી ખાવું.

કરડાપાટી, સ્ત્રી૦ સોનીનુ એક ઓજાર.

કરડી-નજર, સ્ત્રી૦ બીક લાગે તેવી—આકરી નજર ૨ ગુસ્સો; જુલમ; સખ્તી. ૩ ગેર મેહેરબાની, અવકૃપા

કન્દરા.રી, સ્ત્રીત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભાગ્યશાળીપણુ
કુન્દમારો, પુત, ઉદારતા ૩ ક્ષમા.
કપાસ.., કરમો.
ભાગરા, પુ૦ માથા દીઠ આપવો પડતો જે કર તે. (સરકારને), જજીયો. ૨ નસીબમા લખાવેલી જે વેઠ તે.
કરમાણી અજમો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતુ એક કડવું ઓસડિયુ (અજમોદની જાત)
કરમાધરમી, અ૦ નસીબમાં હશે અને પૂન કીધુ હશે તે પ્રમાણે. 'સોદો તો કીધો છે હવે નફો કરમાધરમી છે.'
કરમાવું, ક્રિ૦ અ૦ તેજ—રસવનાનું થઈ જવું, સુકુ થવુ ૨ સકોડાવુ; ખીડાવુ.
કરમાળા, સ્ત્રી૦ આંગળીના કાપા ગણીને જપ કરવો તે ૨ હાથમાં રાખેલી જપ કરવાની માળા.
કરમી, વિ૦ નસીબદાર, ભાગ્યશાળી, સકરમી
કરમો, પુ૦ રાંધેલા ભાતમાં દહીં ભેળી છૂટ મીઠું નાખી માતાને જે નૈવેદ ધરે છે તે.
કરમોડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘી—દીવેલ વગેરે પદાર્થ થોડોક લઈને અનાજ સાથે ચોળવો—મસળવો, મોવુ. ૨ ચોળવુ. 'દહીં ને ભાત કરમોડીને ખાજે.'
કરમોડિયા, પુ૦ ઢોરને થતો એક રોગ.
કરલ, સ્ત્રી૦ ચિકણુ; કઠણુ સટોડુ (ખડકના ભાગવાળુ)
કરવડો, પુ૦ તાંબા પિત્તળનુ-ઘણું કરીને-મટોડીનું વાસણ જેને ટુકુ નાળવુ હોય છે તે.
કરવત, સ્ત્રી૦ [સં૦ કરપત્ર] લાકડુ વેરી પાટિયા પાડવાનું દાંતાવાળું લોઢાનુ હથિયાર કરવત મુકાવવી એટલે ઊંધે માથે ટટાર બન્ધાઇને ગંગા આગળથી કરવત મુકાવી લાકડાની પેઠે વેરાઈ જવુ—એમ કીધાથી આવતે જન્મે મનમાન્યુ સુખ મળે છે એવી એક ધર્મ ઘેલાઈ અસલ ચાલતી હતી. 'કાશીનુ કરવત' એ કેની છે
કરવતી, સ્ત્રી૦ નાની કરવત ૨ મોચીનુ એક ઓજાર. ૩ એક જાતની ઘોડાગાડી. [છેડો તે.
કરવતીકોર, સ્ત્રી૦ કરવતના આકારની જે કોર—
કરવતીદાવ, પુ૦ કુસ્તી કરવાનો એક પેચ - [હોય તે.
કરવરસું, વિ૦ જે વરસનો પાક આઠ આનીથી ઓછો
કરવરસુંવર્ષ, ન૦ જે વર્ષમાં આઠ આનીથી ઓછો પાક થયો હોય તે.
કરવીર, ન૦ [સં૦] એક જાતનું ફૂલ; કરેણનું ફૂલ.
કરવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ કૃ] હરેક વસ્તુ—વિચારીને ધારેલી હાલતપર લાવવા સારુ તે ઉપર મેહેનત લેવી. ૨ મેહેનત લઈ ધાર્યુ કામ પાર પાડવું; પૂર્ણ હાલતમાં લાવવું; બજાવવુ. ૩ નવું ઉપજાવવુ, નવી દશામા આણવુ; બનાવવુ. ૪ પાળવુ, વ્રત દાખલ ગણવું. તે મઙ્ગળવાર કરે છે.

કરશણ, ન૦ જાર—બાજરીનુ કુંડું; કણસુ ૨ ખેતી. ૩ ખેતરમાં ઓરેલા અનાજના જે છોડો તે, મોલ. 'ઓણ કરશણ સારુ છે'
કરશણી, પુ૦ [સં૦ કર્ષણ—ખેતી] ખેડુત 'પડિત તે તે વિદ્યા કરસણી, સત તો છે તે કળના ધણી' (અખો)
કરસર, પુ૦ [આ૦] ખડિયામાં ઘાલવાના સુતર રેસમના જે રેસા તે ૨ અટકાયલી બૈરી જે ચિથરા કામમાં આણે છે તે.
કરાં, ન૦ [સં૦ કર] હવામાથી છુટુ પડી બન્ધાઈ ગયલું અતિ ટાઢું પાણી જે નાના મોટા પથ્થરના આકારમાં વરસે છે, એક પ્રકારનો બરફ.
કરાંજવું-ઝવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાડે જતા વાર લાગતી હોય તો જલદીથી ખુલાસો કરવા સારુ દમ ઊંચો રાખી પેટને જોર આપવુ.
કરાંટી–ઠી, સ્ત્રી૦ કપાસ તુવર વગેરેના સુકાઇ ગયલાં ઝાડવાં—ડાળાં.
કરાઈ, પુ૦ પાટિયાં વેરનારો.
કરાએલ, વિ૦ શોભી રયલુ. કળા કરી હોય તેવુ.—મોર પોતાના પીછા, ઊભા મુગટના આકારમા કરે છે ત્યારે તે કરાએલ કેવાય છે. [કાખી
કરાખી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓની કાચળીનો બગલ ઢાકવાનો ભાગ,
કરાડ, પુ૦ પર્વતના કરાડા.
કરાડી, સ્ત્રી૦ નદી અથવા ખાડીના કિનારા આગળની જે જમીનમાં ખાડો—ખોભાણ હોયાને લીધે જ્યા ઘણુ પાણી રે તે. ૨ મોચીનુ એક ઓજાર
કરાડો, પુ૦ નદીના કિનારાનો જે ભાગ ઊંચો અને છેક સીધો આવી રયો હોય તે, ભેખડ. ૨ જે આડાં લાકડાની ઉપર વેરવાનુ લાકડુ ઊભુ કરવામા આવે છે તે
કરાણી, પુ૦ વાણના ધણીની તરફથી વાણમા તપાસ રાખવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે, એ, વાણની દરએક સફરે સાથે જાય છે ને આવે છે.
કરામત, સ્ત્રી૦ [આ૦] યુક્તિ, કળા. ૨ કિસબ, હુન્નર ૩ જાદુ; મોહ; અચરતી.
કરાર, પુ૦ [આ૦] કબૂલાત, વચન ૨ ઠરાવ, પાકો વિચાર. ૩ ચેહેન, નિરાત; આસાએશ ૪ રોગથકી છુટુ—સારુ થવું 'એને કરાર થયો—વળ્યો'
કરારદાદ, પુ૦ [આ૦] કબૂલાતનો કાગળ ૨ ટણ્ટો ભાડીવાળવા સમ્બન્ધી જે કાગળ તે
કરાળિયો, પુ૦ કરોળિયો. [મણ
કરાળ, વિ૦ [સં૦ કરાલ] વિકરાળ; ભયંકર; બિયા-
કરાળિયો, પુ૦ કરોળિયો.
કરિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાથણી
કરિપુચ્છ, ન૦ હાથીનુ પુચ્છડુ.

કરિરદ, પુ૦ હાથીના દાંત [વગેરે જે ચીજ તે.
કરિયાણું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતી ઓસડ મસાલા
કરિયાતું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતુ એક કડવુ ઓસડિયુ—એ તાવ ઉપર આપવામા આવે છે. કરિયાતાની પાંદડી
કરી, પુ૦ [સં૦] હાથ્થી
કરી,-સ્ત્રી૦ માંદા—આજારી માણસે ખાવા પીવામા કેટલીએક ચીજની બન્ધી રાખવી તે, બન્ધી, પરેજી, પથ્ય. [કરીને આમ થયુ
કરી-કરીને, અ૦ થી; વડે. છરીયે કરી કપાયુ, તેણે
કરીમ, વિ૦ [આ૦] મેહેરબાન, સખી; ઉદાર, પુ૦ દુનિયાનો ધણી; ઇશ્વર.
કરીયાવર, પુ૦ કરીયા વ્યવહાર, રીતભાત ૨ સ્ત્રીઓને પિહેરથી સાસરે મોકલતાં જે લૂગડા ઘરેણાં કરે છે તે
કરીર, ન૦ [સં૦] કેરાનું ઝાડ
કરુણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પારકાનુ દુઃખ જોયાથી અથવા સાંભળ્યાથી દિલનુ જે પિગળવુ થાય તે; દયા; કૃપા
કરુણાકર, વિ૦ દયાની ખાણ
કરુણાપાત્ર, વિ૦ કરુણા—દયા કરવાને યોગ્ય
કરુણારસ, પુ૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમા) નવરસ કેવાય છે તેમાનો એક-જેથી શોક થઇ દયા ઉપજે તે.
કરુણાસાગર, વિ૦ દયાનો સમુદ્ર-થી ભરેલો
કરુણાળું, વિ૦ કરુણાથી ભરેલુ.
કરુવરુ, અ૦ વડવડ કરવુ, વારે વારે કે કે કરવુ
કરૂપ, વિ૦ [સં૦ કુરૂપ] દેખાવમા નઠારું; રૂપ વગરનુ, બદસુરત, બેડોળ, વરવુ.
કરૂર, ક્રૂર.
કરેઠી, સ્ત્રી૦ કળોટી.
કરેડું, ન૦ ગાય—ભેંસનું વિયાયા પછીનુ તરતનુ દુધ, ખરેડુ. ૨ વિધારાની સોયનો આથો
કરેડા, રેંટિયાની બેસણીમાં જે બે ઉભાં લાકડાં હોય છે તે
રેણ, સ્ત્રી૦ એ નામનુ ઝાડ [ફૂલ તે
રેણાં, ન૦ [સં૦ કરવીર] કરેણ નામના ઝાડનાં જે
કરેણો, પુ૦ કરેણનુ ફૂલ અથવા ઝાડ.
કરેલું, ન૦ કારેલું.
કરૈ, પુ૦ પાટિયા ઉતારવા સારુ કરવતથી જેઓ લાકડા વેરે તે, પાટિયા વેરનાર
કરૈઆં, ન૦ છાપરાનો ઢાળ ઉતારવા બાજુના કરાપર એ ખુણાનુ ચડઉતર ચણતર.
કરો, પુ૦ ઘરની બાજુએ ઇંટ તથા છો—મટોડુ અથવા પથ્થર ચુનાનુ જે ઊંચુ ચણતર તે, દીવાલ. એકલા મટોડાનુ ચણતર ત ભીત
કરોચ, પ૦ કૂકડો (જૈન ગ્રન્થ)
[કાખની વચમાનુ).
મણ પાસુ (કેડ અને

કરોઠું, ન૦ એકાદા ધર્મ કર્મ—વ્રત પાળવાનો વરસોવરસનો જે ધારો તે 'તેને ઘેર માતા માડવાનુ કરોઠું છે.' 'જો કઇ વધારે ખટપટ કરવા જઇશ તો કરોઠું પડશે'
કરોડ, સ્ત્રી૦ બરડાનુ હાડકુ, બરડાની સાક. ૨ કરોઠ
કરોડ, વિ૦ [સં૦ કોટિ] સો લાખની સઙ્ખ્યા બતાવે છે; ૧૦૦૦૦૦૦૦.
કરોડપતિ—ડાધિપતિ, વિ૦ કરોડ રૂપિયાનો ધણી; ઘણોજ પૈસાદાર; તાલેવાન
કરોડો, વિ૦ ઘણા એક કરોડ, અસઙ્ખ્યાત; પુષ્કળ.
કરોદાન, ડબ્બો; જેમાં કઈ પદાર્થ ઢકાય તેવુ ઢાંકણાવાળુ વાસણ
કરોધ, વિ૦ ક્રોધ.
કરોળિયો, પુ૦ એક જાતનો જીવડો—એ પોતાના શરીરમાથી લાળ કાઢીને જાળા બાંધે છે. એ પડ બાંધી તેમા વિયાય છે ૨ શરીરના એકાદા ભાગની ચામડી ઉપર જે આછા સફેદ ડાઘ જેવુ થાય તે (એક રોગ) ૩ માટીનાં વાસણ વેચનાર ૪ એક વેલો ને તેનાં બી એ બી ચણોઠીના જેવાં પણ કાળાં ને મોડુ ધોળુ એવાં થાય છે [રાશિ.
કર્ક, પુ૦ [સં૦] કરચલો. સ્ત્રી૦ બાર મધ્યેની ચોથી
કર્કશ, વિ૦ [સં૦] કઠોર—સખત લાગે તેવુ કઠણ (શબ્દ વગેરે). ૨ કડવાબોલુ, ચિડિયું; નઠારા સ્વભાવનુ
કર્કશા, સ્ત્રી૦ લડાઇ-કજીઆ કરનારી સ્ત્રી; વડવાડિયણ; નઠારી સ્ત્રી. 'કર્કશા વાણીવાળી'
કર્કાર્ક, પુ૦ [સં૦] કર્ક રાશિનો સૂર્ય.
કર્ક્ય, વિ૦ દુઃખ દેવા યોગ્ય
કર્ણ, પુ૦ [સં૦] કાન, સાભળવાની ઇન્દ્રી ૨ કાટખુણ ત્રિકોણમા કાટખુણાની સામેની જે બાજુ તે. ૩ સુકાન.
કર્ણધાર, પુ૦ સુકાની
કર્ણપરમ્પરા, એક કાનથી બીજે કાન, સાભળેલી વાત.
કર્ણપિશાચ, પુ૦ [સં૦] મન્ત્રથી વશ થતો એક પિશાચ (એક જાતનુ ભૂત) છે જો તાબે થયો તો તે ભૂત, વર્તમાન કાળની વાતો ઉપાસકના કાનમા અદૃશ્ય રૂપે કે છે
કર્ણફૂલ, ન૦ કાને ઘાલવાનું બૈરાઓનુ ઘરેણુ
કર્ત્તરિપ્રયોગ, પુ૦ [સં૦] જે પ્રયોગ—વાક્યમાં કર્ત્તાના લિઙ્ગવચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાય છે તે એ ત્રણ હોય છે; અકર્મક કર્ત્તરિ, સકર્મક કર્ત્તરિ અને ભાવ કર્ત્તરિ—'જમુ સમજી બેઠો,' 'ગઙ્ગા ખાતી નથી,' 'પેટમા દુખે છે'
કર્ત્તરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાતેર. [ફરજ.
કર્ત્તવ્ય, વિ૦ [સં૦] કરવાને ધારેલુ— જરૂર હોય
કર્ત્તવ્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ, કૃતિ, કર્મ ૨ ફરજ, ધર્મ.

કલङ्क, ન૦ [સં૦] નઠારુ કામ કીધાથી જે બેઆબરુ થાય તે; બટ્ટો ૨ નઠારુ કામ કર્યાનુ જે આળ ચડે તે. ૩ ડાઘ, ખોડ; લાઞ્છન—ઘણુ કરીને ચન્દ્ર-બિમ્બમાં જે કાળો ડાઘ દેખાય છે તે.

કલङ्की, વિ૦ કલङ्कવાળુ. ૨ કલ્કી.

કલણ્ઠ, વિ૦ તોફાની, મસ્તીખોર. ૨ હઠીલુ, લડકણું, વાળ્યુ ન વળે તેવુ (બાળક)

કલણ્દર, જુદી જુદી–મિશ્ર—જાતિયોના ભેળા થયલા માણ-સોમાનો કોઇ પણ. ૨ પુ૦ [ફા૦] વાંદરા રીછની રમત કરનાર, મદારી. ૩ એક પેલવાન (પારસી) ૪ મોટા જાડા શરીરનો માણસ [કલત્ર)

કલત્ર, ન૦ [સં૦] પરણિયત સ્ત્રી; પત્ની, ભાર્યા (પુત્ર

કલપ, પુ૦ કલફ ૨ કલ્પ

કલપના, કલ્પના.

કલપવું, ક્રિ૦ અ૦ શોક કરવો; ઘણા દુ ખથી ગભ-રાવુ; રડવુ.

કલપવું, ક્રિ૦ [સં૦] ધારવુ.

કલપાન્ત, ન૦ અતીસે આકળા પડીને શોક કરવો તે, આક્રન્દ, રડાપીટ

કલફ, પુ૦ [આ૦] બાલે લગાડવાનો રઙ્ગ. જેથી બાલ કાલા થાય છે. 'દાઢીયે કલફ લગાડયો છે'

કલબલ, સ્ત્રી૦ કલકલ; ગોધાટ.

કલબલાટ, પુ૦ કલબલ, કલકલાણ.

કલમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આ૦] જે ઘડેલા બરુ—છત્રીની સળી વગેરેથી લખી શકાય છે તે, લેખણ, કલેમ ૨ નવુ ઉપજાવેલુ લખાણ, મુસદ્દો. ૩ અક્ષર, દસ-કત. ૪ બોલી; ભાષા તે દશ કલમ જાણે છે. ૫ ચિતરવાની રીત—છટા. ૬ કોઈ લામ્બા લખાણ—વિષય—બાબદનો નાનો ભાગ; પ્રકરણનો વિભાગ.—કાયદામાં બાબ, કલમ, અને રકમ એમ ઉતરતા અનુક્રમે હોય છે ૭ કોઇ પણ ઝાડની ડાળી, કલમ આકારે છરતી કાપી, રોપ લાગવાને—ઉગવાને જમી-નમા ઘાલવી—રોપવી તે ૨ (એક ઝાડના ઉપર બીજાના ફળ લગાડવા સારુ) એક ઝાડની ડાળી સાથે, તેના સરખી બીજા ઝાડની ડાળ જોઈ, તે બેને જે જગોપરથી મેળવી દેવી હોય તે જગોપર વચ-માનો ગરભ દેખાય ત્યા સુધી છોલી, બન્નેને મેળવી, એકએકના છેદમા બેસતી કરી તેપર છાણ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું લપેટી દોરી બાંધી, તેની પર પાણી ટપકયા કરે તેવું નીચે છેદવાળુ પાણીના વાસણનું સીકુ બાધવુ, એમ કર્યાથી તે સન્ધાઈ જઈ તૈયાર થાય ત્યારે, જે ઝાડ કાયમ રાખવુ હોય તે રેવા દઈ પેલાં બીજા ઝાડની ડાળીના સાધા નીચેથી કાપી મુકવી ને પછી જે પેલી વળગી—સન્ધાઈ રચલી ડાળી તે (કલમ) ૩ કોઇ પણ ઝાડની ડાળીએ છાણ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું બાંધી તેનીપર પાણીનું ટપકતુ સીકુ બાંધવુ, એમ કર્યાથી તે ડાળીને તે જગોપરથી મુળ ફુટયા પછી તેને કાપી બીજી જગોએ રોપવી તે (કલમ) **કલમ કરવી**—બરુ વગેરે ઘડી કલમ બનાવવી; કલમ ઘડવી. **કલમ રોપવી**—ઝાડની ડાળી કાપી ભોંયમાં રોપી દેવી. ૨ કાપી નાખવુ **કલમ કાપવી**–ફરીથી કોઈ આક રીએ ન રાખે તેવી રીતે ચાકરીથી બરતરફ કરવું; કાડી મુકવુ.

કલમતરાશ, પુ૦ [ફા૦] ચપ્પુ; ચાકુ, છરી

કલમ-દાન, ન૦ કલમ રાખવાનુ લાકડા, પીત્તળ વગેરેનુ ઘર—ખડીયો.

કલમ-બન્દી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સરકારની સત્તાથી જપતી લઈ જઈ દેણદારની મિલકતની યાદી નોંધી લઈ રાખવી તે. એને કાચી કલમબન્દી પણ કે છે, જપતી, ટાચ. ૨ જુદી જુદી કલમ બાધીને—ભાગો પાડીને લખવુ તે

કલમી-ન, સ્ત્રી૦ વાણમા મોટા કુવાની પાછળનો જે કુવો અથવા તે કુવા ઉપરનો જે સડ તે, સુકાન તરફનો જે નાનો કુવો અથવા સડ તે.

કલમો, પુ૦ [આ૦ કલામ] કુરાનનુ એકાદુ વાકય, મુ સલમાનના સરેહ–શાસ્ત્રનુ એકાદુ વચન, દીનનો ફરમાન

કલરવ, પુ૦ કુમળો મધુરો સ્વર (કોયલ અથવા હસનાં બચ્ચા વગેરેનો) ૨ ઝાંઝરનો અવાજ, ઘુઘરિયોનો ઘમકાર. 'કલરવ કલ હસોના, કલવર કેરો કરે તિરસ્કાર' (ચ)

કલવાર, વિ૦ ભ્રાખ્યાથી સફેત દેખાય ને ખાધેથી દુધ જેવી મીઠી લાગે તેવી તોફ.—લાલ સોપારી (કાઠિ૦) ૨ કોયલી, કાજળીવાળી સોપારી (સુર૦)

કલવો, કુલૌવો.

કલશ,–સ–પુ૦ [સ૦] પાણીનુ સાકડા મોંનુ અને નીચેથી પોળા ઘાટનુ વાસણ; પાણીનો લોટો, ૨ એક માપ ૩ દેવાલયના શિખરપર સોના રૂપાના ગોળ ઘાટની અણીદાર મુકવામાં આવતી વસ્તુ.

કલહ, પુ૦ [સં૦] કજિયો, કઙ્કાશ; લડાઇ. ૨ એક બીજા વચ્ચે ગાળાગાળી, મેણાટોણા.

કલહાન્તરિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમા) અષ્ટ ના યકામાની એક,—કોઈ કારણસર ખૂબ રિસાય અને પ્રિય કાલાવાલા કરે તોપણ મનાય નહિ ને ઉલટી તેને બે વચન કે તેવી પણ પછવાડેથી ઘણી પસ્તાય અને વીરહથકી પીડિત થઇ છેક ગરીબ થઈ જાય તેવી જે સ્ત્રી તે એને અભિસન્ધિતા પણ કે છે.

કલાઈ, કલૈ.

કલાક, પુ૦ [અ૦] દાહા રાત મળીને જે કાળ ગુજરે તેને જે ૨૪ મો ભાગ તે, અવર, ૬૦ મિનિટ, ૨॥ ઘડી.

કલાદ, પુ૦ સોની
કલાપ, પુ૦ [સં૦] માથાની લટોને ઉપર ઉપરી વિટાળેથી મુગટના જેવો જે ઘાટ દેખાય તે—(જટાકલાપ), સમૂહ; જેમ—તન્તુકલાપ, પલ્લવકલાપ, કારણકલાપ, ઈ૦. ૨ મોરનુ પુચ્છ 'પામી નવો બર્હકલાપ પરો '. ૩ ચન્દ્ર ૪ એકજ છન્દ-રાગમાં લખાયલુ કાવ્ય ૫ વાંસનું બી. ૬ કમલનુ બી. ૭ બાણ મુકવાનું ભાથુ; તુણીર
કલાપક, ન૦ [સં૦] એકજ વિષયપર એકજ અન-વયમા રચવામા આવેલા ચાર શ્લોક-કડીનો સમુદાય. ૨ એક છન્દમાં રચેલી લામ્બી કવિતા પુ૦ હાથીના ગળાનો દોરો. સ્ત્રી૦ દોરી.
કલાપી, પુ૦ [સં૦] મોર. ૨ કોયલ. ૩ ચન્દ્ર. ૪ સ્ત્રી
કલાપીટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ. ૨ આક્રન્દ, રડી કુટી ગોધાટ કરવો તે
કલાબતૂ, પુ૦ [ફા૦] રેશમના દોરા ઉપર વિટાળેલો સોનાં રૂપાનો જે તાર તે.
કલાબો, પુ૦ [ફા૦] અઙ્ગરખા વગેરેની બાયોને મુકાવેલા જે કાપ તે ૨ એવા કાપવાળી જે જમિન તે—એ ઉપરથીજ કુલાબો કેવાય છે
કલાર, એક જાતનું નાનુ ઝાડ—એ ઝાડ અથવા એના પાતરાં ઉબડિયું કરવામાં વપરાય છે. એ શિવને ચડે છે ને બહુ વાલુ છે.
કલાલ, પુ૦ [અ૦] દારુ ગાળનારો અથવા વેચનારો, પીઠાવાળો એ શબ્દ સંસ્કૃત કલ્યાપાલનો પણ અપભ્રંશ કેવાઈ શકે.
કલાલી, સ્ત્રી૦ કલાલનો ધન્ધો
કલાવવું, ફોસલાવવુ
કલીમલ, ન૦ [સં૦ કિલ્બિશ.] ૧ અપરાધ ૨ રોગ ૩ પાપ. 'ત્રેતાપ કલીમલ કાંપે' (શુ).
કલિ, [સં૦] કળજુગ શબ્દ જોવો.
કલિઙ્ક, ન૦ એક જાતનુ માસાહારી પક્ષી જે સિંહના માથા ઉપર બેસીને સિંહના મુખનુ ભક્ષ લઈ જાય છે
કલિઙ્ગ-ઙ્ગ, કાલિઙ્ગક. ૨ એક દેશ. ૩ એ દેશમાં રેનાર
કલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણેલુ; સમજેલુ
કલિન્દ, પુ૦ હિમાલય પર્વતનો એક ભાગ જેમાંથી યમુના નદી નિકળેલી છે તેથી કાલિન્દી-કલિન્દ કન્યા વગેરે નામો પડ્યા છે.
કલિયાર, પુ૦ હરણના ટોળામા જે સીગડાવાળો મુખી હરણ તે; હરણો.
કલિયુગ, [સં૦] કળજુગ શબ્દ જોવો
કલુષ, ન૦ [સં૦] પાપ ૨ ક્રોધ સ્ત્રી૦ ભેંસ વિ૦ કાદવવાળુ; ગન્દું; મલથી ભેળાયલુ. ૨ ઘાતકી, દુષ્ટ
કલુષિત, વિ૦ પાપી, ઘાત કરનાર, અપવિત્ર ૨ નઠાર વસ્તુથી ભેળાએલુ
કલેઠ, કલણઠ.
કલેક્ટર, પુ૦ [અ૦] જમીન સમ્બન્ધી કુલ વસુલ મેહેસુલ, કર વગેરે ઉઘરાવનારો ને એ સમ્બન્ધે તમામ કામની તપાસ રાખનારો સરકારથી નિમાયલો જે મુખ્ય અધિકારી—કામદાર તે
કલેજું, કાળજું.
કલેડી, સ્ત્રી૦ વેતર ન થયુ હોય તેવી ગાય, ભેંસ ૨ નાનું કલેડું.
કલેડું, ન૦ કુલેડું.
કલેડું, ન૦ રોટલા વગેરે કરવાની ઠિકરાંની તાવડી (લેચી પણ એ ઉપર થાય છે) ૨ ધાણીચણા સેકવાની ઠીબ. "સામુ ભાગે તે કલેડા ને વહુ ભાગે તે ઠીકરા."
કલેમ, કલમ. [શરીર, ખોળિયુ
કલેવર, ન૦ [સં૦] માણસ—જનાવરનું ચૈતન્ય વિના
કલૈ, સ્ત્રી૦ સફેત પણ જરા પિળાસ મારતી એક ધાતુ કલૈ કરવી—દેવી એટલે તાંબા પિત્તળના વાસણ કલૈ લગાડવી. ૨ કાચની પાછળ પારાના ભેગ સાથે કલૈ લગાડવી (કે મોઢું દેખાય) કલૈ કરાવવી (લાક્ષણિક અર્થમાં)—માથું મુડાવવુ
કલૈગર-ઘડ-ઘડો, કલૈ દેનાર અથવા કલૈના ઘાટ ઘડનાર
કલૈયું, છાશ, દહી વગેરેને માટે તામડીના આકાર કલૈનું વાસણ.
કલૈસપેતો, પુ૦ ગાંધીને ત્યાં મળતો એક જાતનો ભુકો—એ કોહ—પાકી ગયલા સૈયડ ઉપર ચોપડવામાં આવે છે.
કલોડી, વાછરડી.
કલોડુ, ન૦ રાડુ.
કલોલ, કલ્લોલ.
કલૌવો, પુ૦ પરણનાર—વર—વરરાજા પરણવા જતા પેલા—વરઘોડે ચડ્યા પેલા કન્યાની તરફના બૈરાએ થાળીમાં લાડુ-ખાજા વગેરે લઈને વરને ખવડાવવા આવે છે તે 'કલૌવો આવ્યો નથી'
કલ્કી, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુનો દશમો અવતાર (થવાનો). ૨ લીલો ઘોડો.
કલ્પ, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્માનો એક રાત દાડો, આપણા ૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ વરસ, જગતની હૈયાતીનો અને પ્રલય થયા પછી પાછી ઉત્પત્તિ થાય ત્યા સુધીનો જે કાળ તે ૨ બ્રહ્માનો દાડો, જગતની ઉત્પત્તિ અને તેનો નાશ, એ બેની વચમાનો કાળ ૩ જગતનો પ્રલય; સૃષ્ટિનો નાશ. ૪ છ વેદાઙ્ગ કેવાય છે તેમાનુ એક,

ધર્મ સમ્બન્ધી કર્મ ક્રિયાનાં વર્ણન અને ફળો વિષે જાણ કરનારુ શાસ્ત્ર; નિયોગ શાસ્ત્ર.

કલ્પતરુ-દ્રુમ, ન૦ ઇચ્છેલું આપે તેવુ સ્વર્ગનું ઝાડ. એવા પાંચ છે-**પારિભદ્ર** અથવા **લિમ્બ, મન્દાર, પારિજાતક, સન્તાન** અને **હરિચન્દન.** ૨ જે ઝાડને ઘણો ફાલ આવતો હોય તે. ૩ જે ધન્ધામાંથી ઘણો લાભ થતો હોય તે

કલ્પના, સ્ત્રી૦ [સં૦] હરેક વાતનો મનમા પેલો જે આકાર બન્ધાય તે; મનમા જે પ્રથમ વૃત્તિ ઉઠે તે; ધારણા. ૨ પ્રથમ વૃત્તિ ઉપરથી ઝટ લઇને બીજી નવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે, તર્ક, તુરઙ્ગ, બુટ્ટા ૩ કોઈ વાત કરવા સમ્બન્ધી મનમા જે રચના કરી—ઘાટ ઘડયો હોય તે, જુગતી; કળા. ૪ મનમાં ધારેલી મૂર્તિ. ૫ અટકળ, સુમાર, અડમાસ; અનુમાન ૬ શક, ભ્રાન્તિ

કલ્પનાશક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કલ્પના કરવાની જે શક્તિ તે.

કલ્પનાસૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કલ્પનાથી જે પેદા થયલુ તે; નવા નવા તુરઙ્ગ—બુટ્ટા ઉઠાવીને રચેલી જે રચના—વાત તે.

કલ્પનીય, વિ૦ કલ્પના કરવાને યોગ્ય [(સ્વર્ગની).

કલ્પલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છેલી વસ્તુ આપનારી વેલી

કલ્પવું, ક્રિ૦ સ૦ કલ્પના કરવી, ધારવુ.

કલ્પવૃક્ષ, કલ્પતરુ.

કલ્પાન્ત, પુ૦ [સં૦] કલ્પનો અન્ત—છેડો; જગતનો પ્રલય. ૨ મોટી હાનિ, મોટો નાશ; અતિશય અસહ્ય એવુ જે દુ:ખ તે ૪ અતિશય જે રડવુ—કકલવું—કુટવું—શોક કરવો તે.

કલ્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તર્ક—કલ્પના—અનુમાન કરેલુ, મનમાં ધારેલુ ૨ ખોટુ (સાચાનુ ઉલટુ).

કલ્મષ, વિ૦, પાપ; ૨ મલીન; મેલો.

કલ્યાણ, ન૦ [સં૦] સારુ થવુ—હોવુ તે; કુશળ; ક્ષેમ, સુખ; શુભ, મઙ્ગળ; સુદૈવ. ૨ એ નામનો રાગ—એની ઘણીએક જાતિ છે; એ દીવા થયા પછીથી તે છેક ૯ વાગા સુધી ગવાય છે

કલ્યાણી, સ્ત્રી૦ કલ્યાણ કરનારી દેવી. ૨ સોહાસણ સ્ત્રી. "પીઠી ચોળીરે પઙ્ક કલ્યાણી" ૩ ઘેર ઘેર નકામી ભટકનારી સ્ત્રી તે 'બાઈ કલ્યાણી' ૪ ભાગ્યશાળી, સુખી (સ્ત્રી)

કલ્લા, પુ૦ [હિં૦] લમણાં અથવા ગાલ ઉપર જે વાળના ગુચ્છા તે. (મૂછને લગતા ગાલ ઉપર હોય તેને થોભિયા પણ કે છે)

કલ્લા, સ્ત્રી૦ હાથને કાંડે ઘાલવાનુ સોના—રૂપાનુ ઘરેણુ ૨ ચાર આંગળા અને અઙ્ગુઠા એ થકી વળેલી લુગડાની જે ઘડી તે.

કલ્લું, ન૦ હાથને કાડે ઘાલવાનુ સોના—રૂપાનું ઘરેણું. ૨ બૈરાંઓને પગે ઘાલવાનુ રૂપાનુ ઘરેણુ.

કલ્લો, પુ૦ બૂમ, ગોઘાટ ૨ મુઠીમા સમાય તેટલો ઘાસ વગેરેનો જથ્થો તે, કોળો, કોળી ૩ જણના રીતી બાર નિકળતાં ચડી ન જાય તેને માટે તેને પેટે જોરથી હાથ ડાબી રાખવો તે—કલ્લો દેવો કેવાય છે.

કલ્લોલ, પુ૦ [સં૦] પાણીનુ જે ઊંચુ નીચુ થવુ તે, મોજા; તુરઙ્ગ, ઘોડા, ઓડા, લેર ૨ ખુશીનો અવાજ, હરખમાં ગાવુ, પોકારવુ, મઝો કરવી તે, આનન્દ

કલ્હાર, ન૦ [સં૦] સુગન્ધ આપતુ એક સફેત ફુલ

કવખત, ઘટિત સમો નહિ તે

ક-વર્ણું, વિ૦ વગ વગરનુ ૨ ક-ઢેકાણે હોય તેવુ.

કવઙ્ગુ, કવર્ગું.

કવચ, ન૦ [સં૦] શરીરનુ રક્ષણ કરવા સારુ કુદરતી અથવા બનાવેલુ જે ઢાકણુ તે—(ઝાડની છાલ અથવા અઙ્કુરબો) ૨ વર્મ; બખતર, ચિલખત ૩ ભૂત, પિશાચ, જાદુ ન નડે અથવા નડતાં હોય તે જાય તેને સારુ ભોજપત્ર વગેરે ઉપર લખેલા મન્ત્રની જે ચિઠ્ઠી માદળિયા વગેરેમાં રાખી હાથે અથવા કોટે બાંધી રાખવામા આવે છે તે. ૪ ભૂત પિતૃની પીડા ટાળનારુ એકાદા દેવનુ સ્તોત્ર; પાઠ—નારાયણકવચ, શિવકવચ ઇ૦ ૫ એવા પાઠનો એકેકો ભાગ તે-ચણ્ડીપાઠનાં કવચ

કવચ, કૌવચ.

કવચાં, ન૦ ધાતુ પુષ્ટી ઉપર કામ લાગતું ઓસડિયુ.

કવણ, સ૦ કોણ, કિયુ, શુ. (કવિતામા.)

કવન, ન૦ [સં૦] કવિતા જોડવી તે. ૨ જે કવિતા કરી હોય તે [કવરઘુ" (નળાખ્યાન)

કવરઘું, વિ૦ વાંકુ; આડુ, કડવુ. "કોણે વચન કયુંરે

કવર્ગ, પુ૦ [સં૦] ક, ખ, ગ, ઘ, અને ઙ એ પાંચ અક્ષરોનો જે વર્ગ તે

કવવું, ક્રિ૦ સ૦ કવિતા કરવી—"કવ્યુ કવે તે શેનો કવિ, અને શિખી વાત તે શેની નવી". ૨ કેવુ, કથવુ.

કવસ, સ્ત્રી૦ નઠારી સોબત ૨ સ્ત્રીને રજસ્વળા આવવી. ઋતુશ્રાવ, અટકાવ

કવળાં, ન૦ છાપરા ઉપર નળિયાની જે એકેક ઓળ—હાર તે.

કવાએત, સ્ત્રી૦ [આ૦] લશ્કરી માણસોને લડાઈનાં કામ સારુ તરબિએત કરવાં—શિખવવાં તે ૨ જુગતી, કળા; રચના.

ક-વાટ, સ્ત્રી૦ નરસો માર્ગ-રસ્તો. ૨ નઠારી-આડી રીત.

કવાબ, પુ૦ [ફા૦] છુટી કચુમર કરેલા ગોશના સેકી અથવા તળી કાઢેલા જે નાના ગોળા તે- 'કવાબમા હાડકુ'-સારા કામમા નડતર કરનાર

કવાલ, પુ૦ [અા૦] ખ્યાલ ગાનારા. ૨ ખ્યાલ
કવાલી, વિ૦ ખ્યાલનું (ગાણું) ૨ કવાલ—ખ્યાલ ગાનાર
ક-વાસ, પુ૦ નઠારે ઠેકાણે રેવું થાય તે ૨ દુર્ગન્ધ, બો.
કવિ, પુ૦ [સં૦ કુ—શબ્દ કરવો—સ્તુતિ કરવી] કવિતા—કાવ્ય કરનાર; શાયર—જ્યાં ન પોંચે રવિ ત્યાં પોંચે કવિ. વિ૦ વિદ્વાન્, પણ્ડિત, ડાહ્યુ, વિચારવાન્.
કવિત, ન૦ [હિં૦] એક રીતની કવિતા —એમા ૩૧ અથવા ૩૨ અક્ષરોનુ એકેકું ચરણ હોય છે.
કવિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રસ ઉત્પન્ન કરનારી વાણી ૨ અર્થ રસરૂપી જીવવાળી અને અક્ષર—માત્રા—તાલના નિયમથી કરેલી જે શબ્દરચના તે, કાવ્ય; શાયરી ૩ નિયમવાળી શબ્દ રચના, પદબન્ધ. ૪ કવિતા કરનારો કવિ—"કહે કવિતા કરજોડ" (સામળ), અને કેટલાક લોક હાલ પણ કવિને કવિતા કે છે—તે તો કવિતા છે.—**કવિતારૂપ**, વિ૦ કવિતામા હોય છે તેવી ચમત્કૃતિવાળુ.
કવિત્વ, ન૦ [સં૦] કવિતા કરવાની શક્તિ ૨ કવિતા.
ક-વિદ્યા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને ભોળવવા સારુ જુક્તિનુ આડું પણ મીઠું મીઠું બોલવું તે. ૨ ઠગાઈ લુચ્ચાઈ, હૈયાબેલ
કવિરાજ, પુ૦ બીજા બધા કવિયોમાં શોભતો જે કવિ તે, કવિયોમા રાજા.
કવીન્દ્ર, પુ૦ દેવતાઓમા ઇન્દ્ર તેમ કવિયોમાં જે ઇન્દ્ર—મોટો—શ્રેષ્ઠ—હોશિયાર—વિદ્વાન્ તે.
કવીશ્વર, પુ૦ [સં૦] કવિયોમાં જે સહુથી મોટો તે; સર્વ લોકને માન્ય તે.
કવું, ક્રિ૦ વર્ણન કરવું.
કવેશ્વર-રા, પુ૦ કવિ, મોટો કવિ
ક-વેળા, સ્ત્રી૦ યોગ્ય સમય નહિ તે; ખોટી—નઠારી વળા, સન્ધ્યાકાળ વેળા ક-વેળા આવી નડે છે.'
કવ્ય, ન૦ [સં૦] પિતૃને પિણ્ડ ભોજન વગેરે આપવું તે (અગ્નિનાં બલિદાનને હવ્ય કે છે)
કશ, સ્ત્રી૦ નરાજ, કોશ; ખોદવાનુ લોઢાનું હથિયાર.
કશ, પુ૦ કસ.
કશાણું, ન૦ કણસ, ડુંડું. (અનાજનુ)
કશલી, સ્ત્રી૦ નાનો કળશિયો, કળશિયાની ઉપર બરોબર બેસતુ મુકાય તેવું નાનુ ગોળ સાંકડા મોનુ વાસણ.
કશાણું, કસાણું.
કશું, વિ૦ કોઈ, કઈ.
કષાય, પુ૦ [સં૦] કાવો, ઉકાળો; કાઢો ૨ કટાણો સ્વાદ. ૩ રાતી સુરોટીના જેવો રઙ્ગ. કષાય, [સં૦ કષાયતિ]—રઙ્ગવું, રઙ્ગના—વૃત્તિનાં પાસવાળુ—જને મનુષ્યે જે કષાય કર્યું, તેથી કામ ત્યાં તેવુ સર્યુ, સુખે બોલ બોલે છે બહુ, અને ગુહે બોલે તો નન્દે સહુ'
(અખો). ૨ કાટ, મેલ, કાળક. ૩ દોષ ૪ રઙ્ગ 'અખા ફૂલનો ચડશે કષાય' ૫ પ્રપઞ્ચમાં આસક્તિ. ૬ મનનો સન્તાપ; વ્યગ્રતા.
કષ્ટ, ન૦ [સં૦] શરીરને જે મેહેનત—પીડા પડે તે ૨ દુ:ખ; પીડા; કષ્ટ પડવુ—પામવું.
કષ્ટજન્યા, સ્ત્રી૦ વિ૦ કષ્ટ ભોગવવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી.
કષ્ટમોચન, વિ૦ કૃષ્ણનું એક નામ; ૨ દુ:ખમાથી છોડવનાર
કષ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ જણતા પેલાં પીડાવું (સ્ત્રી) 'તે બહુ કષ્ટાય છે.' કષ્ટાવું તે વિશેષ અર્થમા છે ને કષ્ટ પામવું એ સાધારણ અર્થમા છે.
કષ્ટિત-કષ્ટી, વિ૦ ધા૦ દુ:ખી; પીડિત.
કષ્ટો, સ્ત્રી૦ દેવા પેટે ઠરાવેલી મુદ્દતે પૈસા આપવા તે, કાંધા; હપ્તા.
કસ, પુ૦ [સં૦ કષ] કસોટી ઉપરથી નક્કી કરેલુ સોના—રૂપાનુ સરસ—નરસપણુ તે, સોનાં—રૂપાની પરીક્ષા. ૨ કસોટી. ૩ [કષાય ઉપરથી] વસ્તુનું સત્વ—તત્વ, ખાસ રસ. ૪ બળ, જોર ૫ બતાવવુ-'જોર કસ.' ૬ ચાબૂક મારવી—'ઘોડાને કસ'
કસ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખાં, કાચળી વગેરેનો બન્ધ; કેસ
કસઈ, કસાઈ.
ક-સકુન-સગણ, અપશકુન. ૨ અપશબ્દ.
કસકસતું, ક્રિ૦ વિ૦ ખૂબ તાણીને પેરેલુ બાંધાતું 'કસકસતા કસબા પીળી પટોળી' (પ્રા. કા.).
કસકસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ તાણવું—ખેંચવું. 'કસકસાવીને બાંધજે.'
કસટિયો, પુ૦ ધીરેલાં નાણાં સવાયા દોઢા લેનાર—સવનો ધન્ધો કરનાર
કસડો, પુ૦ કન્દોરો—રૂપા સુનાનો
કસણવું, કોસણવું.
કસણું, ન૦ કણસ; ડુંડું.
કસદાર, કસવાળું; જોરવાળું; સ્થિતિમા મજબુત, ટકાઉ
કસબ, પુ૦ [અા૦] રેશમ સાથે વણેલા સોના—રૂપાનાં તાર તે, જર ૨ ધન્ધો; રોજગાર, ઉદ્યમ, ૩ વેશ્યા—પાતરનો જે હીણો ધન્ધો તે ૪ હુન્નર; કિસબ; કળા; જુગતી. ૫ લુચ્ચાઈ; ઠગબાજી.
કસબચોર, વિ૦ પોતાનો હુન્નર બીજાને પુરો ન દેખડાવે તે ૨ કસબ ધન્ધામા ઘરાકના માલમાથી ન પકડાય તેવી રીતે થોડુ ઘણું લઈ લેનાર ૩ કોઈ પોતાનો કસબ ન શિખવતો હોય તો તેને છેતરીને જે શીખી જાય તે
કસબચોરી, સ્ત્રી૦ કસબ ચોરવુ જે કામ તે.
કસબણ—આતણ, સ્ત્રી૦ માત્ર નીચ ધન્ધાથી જ ગુજરાન ચલાવનારી વેશ્યા; પાતર; રાંડ (બીજી નાંઈ ગુજરાન કરનારી તે વેશ્યા—ગુણિકા—ગણિકા).

કસબાતી, પુ૦ [આ૦] કસબાનો ભોગવટો કરનાર, ઠાકરડો, પટેલ વગેરે. ૨ માહાલનો ધણી, અથવા ધણીઓ, ભાગીઆ વિ૦ કસબાની જમીન, ખેતીની જમીનના વર્તમાન વર્ગીકરણ વખતે જેનો દર મોજણી પ્રમાણે નહિ પણ તે જે કસબાની હોય તે પ્રમાણે લેવાતો હોય તે જમીન

કસબી, વિ૦ હુન્નર—કળા જાણનાર ૨ હોશિયાર. ૩ કિનખાબનુ, જર—જરીનુ.

કસબેણ, કસબણ.

કસબો, પુ૦ [આ૦] માહાલ—પરગણાનું જે મુખ્ય ગામ તે, જે ગામમા મામલેદારની કચેરી હોય તે—ગામડુ—ગામ, કસબો, શેહેર એમ ચડતે અનુક્રમે છે ઘણુ કરીને શેહેરની આસપાસ કોટ હોય છે ને કસબાને હોતો નથી.

કસમ, પુ૦ [આ૦] સમ, શપત, સોગન—કસમ ખાવા-ખવાડવા,—લેવા—દેવા.

કુ-સમઝ, સ્ત્રી૦ ઓછી—નરસી સમઝ. [વખત તે

કુ-સમો, પુ૦ નઠારો સમો, ઘટતો નહિ એવો જે

કસમોડા પુ૦ થોડુ થોડું દુ ખ તથા આકર્ષણ થયા કરવુ તે (જણવાના કસમોડા) ૨ કણકણા વગેરે તાવના જે ચિહ્ન જણાય તે (તાવના કસમોડા)

કસમોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ કસમોડા થવા

કસમ્બો, કસુમ્બો

કસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઓછુ તે; ઘટ; ખુટકો, ખુટ, કમી. ૨ ખોડ; ચુક, ભૂલ ૩ કસ્યા વના નજ ચાલે તેટલો જ અથવા તેથી પણ જે ઓછો ખરચ કરવો તે; કન્જુસાઇ. ૪ પેટમા પાચન શક્તિ ઓછી થવી તે; અપચો, અજીરણ. ૫ રોગ—આજારનુ બદનમાં કઇક બાકી રેવુ તે.

કસરત, સ્ત્રી૦ [આ૦] અભ્યાસ, માવરો. ૨ શરીરને મેહેનત કરી વાળવુ તે, જોર કરવુ તે; તાલિમ ખેલવી તે. ૩ તાલિમ. ૪ આગની મેહેનત સમ્બન્ધી જે ચતુરાઇના ખેલો તે

કસરતશાળા, સ્ત્રી૦ કસરત કરવાનુ ઠેકાણુ ૨ અખાડો, તાલીમ, રઙ્ગભૂમિ [કન્જુસ, બખીલ

કસરિયું, વિ૦ કસર કરતાર, કસરથી રેનાર. ૨

કસલિયું, ન૦ કોગળીયુ થયા પછી જે આરામ થાય તે

કસલી, સ્ત્રી૦ **કશલી.**

કસવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ ખેચવુ—તાણવુ. ૨ કસોટી ઉપર તપાસી જોવું; પરીક્ષા કરવી ૩ દુ ખ દઇને તપાસ કરી નક્કી કરવું 'તે તેને કસે છે' "સોનુ જોઇયે કસી ને માણસ જોઇયે વસી" ૪ ત્રાજવાના પલ્લાંનુ ઉચુ જવું. 'કસવુ અને નમવુ' ૫ રકઝક કરવી. 'કસીને આપવુ'

કસવાળો, પુ૦ લાકડાની લામ્બી મેખ, જે હળપૂરણી તથા ચવડા ને તુઙ્ગાની નીચે ઠોકી બેસાડવામા આવે છે તે

કસાઈ, પુ૦ [આ૦] ગાય બકરા ઘેટાને છરીથી મારી તેનો માસ વેચવાનો ધન્ધો કરનાર, ખાટકી. વિ૦ નિર્દય, ઘાતકી, ક્રૂર

કસાઈવાડો, પુ૦ કસાઈ રેતા હોય તે મોહલો; જ્યાં કસાઈ જનાવર કાપે છે અને વેચે છે તે ઠેકાણુ.

કસાકસી, સ્ત્રી૦ ચડસાચડસી, સોદો કરવામા કિમ્મત વધાર્યા જવુ.

કસાણું, કટાણું.

કસાર, કનસાર.

કસારફણા-બાફણાં, ન૦ બળતણ, લાકડા.

કસારી, સ્ત્રી૦ એક કુદતો—ઠેકડા મારતો જીવડો. એ ચાંદા—ચાંદીપર આસન મુકે છે.

કસાવું, ક્રિ૦ અ૦ કસાયલુ થવુ, મજબૂત થવુ

કસીદો, પુ૦ [ફા૦] સુનાં—રૂપાંનુ અને રેશમનુ જે ભરત કામ તે, તરેહ તરેહનુ કસબનુ ભરત ૧ ઇંટ અથવા નળિયાને ભઠ્ઠીમા ખૂબ તાપ લાગ્યાથી તેના રસનો જે ગઠ્ઠો બાઝે છે તે, છાંગળ, કીટો.

કસું, કશું.

કસુંએ, વિ૦ કશુ, કઇ પણ, કોઇ પણ.

કુ-સુઝ, સ્ત્રી૦ કમ—ઓછુ સુઝવુ તે ૨ ખોટી સમજણ.

કુ-સુતર-રુ, વિ૦ સેલુ નહિ તે, અઘરુ, મુશકેલ. ૨ હરામી, તોફાની—(છોકરુ, માણસ, ઢોર) ૩ બગડી ગયલુ 'ગાડું કસુતરું થઇ ગયુ.' ૪ સુતર—સીધુ પાધરુ નહિ તેવુ, આડુ, વાંકુ; ઉલટુ 'આ છોકરો બૌ કસુતર છે,' 'ગાડુ કસુતરુ થઇ ગયુ'

કસુમ્બી, કોસમ્બી.

કસુમ્બી, વિ૦ કસુમ્બાના રઙ્ગનુ, રાતુ; લાલ

કસુમ્બુ, ન૦ કસુમ્બી રઙ્ગનુ લુગડુ (સ્ત્રીઓને પેરવાનુ).

કસુમ્બો, પુ૦ [સં૦ કુસુમ્ભ ઉપરથી] કોસમ નામના રાતા ફૂલમાંથી નિકળતો લાલ રઙ્ગ.—પાઘડી સાળુ વગેરે લુગડા ઉપર ચડાવવામાં આવે છે તે ૨ કસુમ્બી રઙ્ગનો જે સાળુ તે ૩ પાણી સાથે ઘોળેલુ અફીણ 'કસુમ્બો કાઢવો'—મસલત કરવી; સલાહ કરવી ૨ તુટેલી દોસ્તી પાછી સાધવી 'કસુમ્બો પીવો' પણ કેવાય છે

કસુર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચૂક, ભૂલ, ખામી, ખોડ. ૨ તકસીર, ગુન્હો, બેદરકારી

કુ-સુવાવડ, સ્ત્રી૦ અધુરે મહિને કાચો ગરભ પડવો—ગળવો તે ૨ એમ થયેથી શરીરને જે નુકસાની હોવી તે.

કસોટી, સ્ત્રી૦ જે પથરી ઉપર સોનાં—રૂપાની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે તે ૨ જેથી કોઇ જાતની પરીક્ષા થઈ શકે તે—(માણસ, વાત વગેરેની)

કસ્તર, ન૦ કણસારાઓ, ભાગા તુટા વાસણ સાધતી વેળા જે કથીર વગેરેનો લેપ કરે છે તે ૨ ઝીણાં તણખલાં—(ઘઉં, ભાજી વગેરેમા હોય છે). ૩ ઘણી વસ્તુઓનો ભેળાઈ ગયલો ઝીણો ભુકો, રજકણ; ઝીણો કચરો.

કસ્તી, સ્રી૦ પારસીમા પુરૂષ સ્રીની કમ્મરે, દીનના ફરમાનથી, ત્રણ આટાની ઊંનની જે દોરી રાખેલી હોય છે તે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યની ખાંધે જનોઇ અને પારસીની કેડે કસ્તી.

કસ્તુરિયોમૃગ, કસ્તૂરીમૃગ

કસ્તૂરી, સ્રી૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ સુગન્ધી આપતી કાળાસપર પડતી ભૂરી એક ચિકણી વસ્તુ એ, એક જાતનાં હરણની દૂટીની પાસેની કોથળીમાંથી મળે છે, એ, ઘણી જ કિમતી ગણાય છે, એ, ઓસડમા, મસાલા દાખલ અને કપાળે ટીલી કરવાના કામમાં આવે છે, એ, ઘણી ગરમ છે.

કસ્તૂરીમૃગ, પુ૦ જે હરણની (નરની) દૂટીની પાસેની કોથળીમાંથી કસ્તૂરી મળે છે, તે. એને સિંગડાં હોતા નથી પણ આગળ મોઢામાંથી બાર નિકળતા બે પાસ બે અણિયાળા દાંત હોય છે—માદાને હોતા નથી એના આગલા પગના ઘુંટણને સાધા નથી. એ ત્રણ ફૂટ લમ્બાઇનું હોય છે. [જગાએ.

કહીં, અ૦ કિયે ઠેકાણે, કયાં. ૨ કોઇ ઠેકાણે—

કહ્યું, કૃ૦ કહેલુ તે. 'અક્કલ કહ્યું કરતી નથી'–અચરતી પેદા થવી, અજાયબ થવું 'આખ કહ્યુ કરતી નથી'–કોઈ પણ પદાર્થ જોઇને દિઙ્મૂઢ થવું; નજર ન ઠરવી, સારુ જોઇને મનમાં ઇર્ષ્યા થવી 'કાળજુ કહ્યુ કરતુ નથી'–મનમાં એકદમ અસર થઇ આવવી; દુ ખથી લાગણી થવી 'છાતી કહ્યુ કરતી નથી'–ધીરજ ન રહેવી. 'જીવ કહ્યુ કરતો નથી'–દુ ખથી મનમા બહુ ગુચવાયા-ગભરાયા કરવુ 'પગ કહ્યુ કરતા નથી'–ચાલતા થાકી જવુ, વધારે ચાલવાની શક્તિ ન રહેવી 'મગજ કહ્યુ કરતુ નથી'–સમજણ ન પડવી; ક્રોધે ભરાવું 'મન કહ્યું કરતુ નથી'–નિશ્ચય ન થવો અથવા તો ખુશી ન હોવી

કળ, સ્રી૦ કળા, જુગતી. ૨ પેટી વગેરેને જડેલો, પિત્તળ અથવા લોડાનો સક્ષ્રો—જેમાં કૂચી ફેરવેથી પેટી વગેરે ઉઘડે છે ને દેવાય છે. ૩ હાડકામા અથવા પેટમાં એકાએક વાગવાથી દુ ખ થઇ ગૂમ થઇ જવાય તે.—'તેને કળ ચડી છે—આવી છે' ૪ પુ૦ ઘણોજ ટાઢો લાગતો ચિકણો કાદવ—ઘણુ કરીને નદી તળાવને તીરે હોય છે તે ૫ માત્રા; કળા (કવિતામા) ૬ અથોડી, અટકળ. ૭ નીરાંત, ચેહેન. 'તેને હવે કળ વળી' ૮ જેથી સક્ષ્રો ઝટ ચાલુ થાય અથવા ચાલતો બન્ધ થાય તે અઙ્ગ—ભાગ 'કળ ફેરવવી—મરડવી'

કળકળવું, ક્રિ૦ અ૦ કલેશ કરવો; તલપવુ, કકુાસ કરવો ૨ કકલવુ ૩ ખળખળવું.

કળજુગ, પુ૦ [સં૦ કલિયુગ] ચાર યુગમાનો છેલ્લો (સત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિયુગ). એ, ૪૩૨૦૦૦ વર્ષનો ગણાય છે. તેમા ૫૦૦૬ ગયા છે. લખેલુ છે કે એ યુગમા લોક બહુ અધરમી ને પાપી થશે ૨ ક્રોધ, કપટ, કલહ બુદ્ધિ ઇ૦ દુર્ગુણ તે 'આટલા દાડા નોતો પણ હવે તેનામા કળજુગ આવ્યો—ભરાયો છે,' 'તે કળજુગનુ માણસ છે' એમ બોલાય છે.

કળાણ, ન૦ જ્ઞાન, જાણવાપણુ (અખામાં).

કળણ્ડિયો, પુ૦ વાસની સળીનો કણ્ડિયો ૨ શુદ્રની સ્રીને હાથે પેરવાનુ ઘરેણું

કળતર, ન૦ શરદી—પવનને જોરે શરીરના કોઈ ભાગમાં જે દુઃખ થયા કરે તે. ૨ ગુમડું પાકતી વેળા જે અન્દર ગટકા ભરે છે તે ૩ ઉભાં અનાજની અજમાશ—અટકળ કાડવી તે (કે આટલુ ઉતરશે)

કળતાણું, ન૦ સકપાક થયેથી ખેડુને જે રેહેમ મળે છે તે

કળત્ર, કલત્ર.

કળથી, સ્રી૦ એક જાતનું ધાન્ય—અનાજ

કળપવું, ક્રિ૦ સ૦ મુએલાંને નામે માટલાં લુગડા વગેરે આપતી વેળા બ્રાહ્મણના હાથમા પાણી મુકવુ; સઙ્કલ્પ કરવો ૨ ખપવુ, ઉપયોગમાં આવવુ (શ્રાવકોમાં) ૩ કળપીએ કરીને ખેતર સાફ કરવુ

કળપવું-બવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમા—ચાસની વચમાં કળબ ફેરવવો

કળપી, સ્રી૦ ખેતરમાનાં તુલ—કરશણના ચાસની વચમાંનુ ખડ—ઘાસ વગેરે સાફ કરવાનુ—કાડી નાખવાનુ તથા કરશણ કાપી લઇ લીધા પછીના મુળિયા કાઢી સાફ કરવાનુ ખેડુતનુ એક હથિયાર.

કળબ, સ્રી૦ મોટી કળપી

કળબવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમાં કળબ ફેરવવો

કળમી, વિ૦ શુદ્રની એક જાત—એ ઘણુ કરીને ખેતીવાડીનુ કામ કરે છે. ૨ કેરીની એક જાત (કળમી ને આફુસ)

કળવકળ, સ્રી૦ જુગતી, તદબીર. [(માણસ)

કળવકળિયું, ન૦ તદબીરથી કામ કાડી લેનારુ.

કળવું, ક્રિ૦ સ૦ જાણી—સમજી જવું.—'હુ તારી વાત કળી ગયો.' ૨ અટકળ કરવી. ૩ દુ.ખવુ—'કળ્યા કરે છે'

કળવું, ક્રિ૦ અ૦ કળતર—દુ.ખ થવું. ૨ કાદવમાં દટાઈ રેવું

કળવૈજવું, ક્રિ૦ અ૦ કેળ આવવી ૨ ફોસલાઈ જવું; ભોળવાઈ જવુ ૩ ગભરાઇ જવું

કળશ, પુ૦ ધાતુનુ ગોળ વાસણ; પાણીનુ વાસણ; ઉદકપાત્ર ૨ દેરાં ઉપર કળશના આકારનુ ધાતુ અથવા છોનું શિખર તે.

કળશિયો, પુ૦ પાણી પીવાનુ તાંબા પિત્તળ રૂપાં વગેરેનુ વાસણ—એની ઘણી જાત છે. [બાર જવુ

કળશે-શિયેજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાડે જવુ, જઙ્ગલ જવું,

કળસ, કળશ.

કળસી, સ્ત્રી૦ સોળ મણનુ માપ.

કળહીણ, કળાહીણ.

કળાંસી, સ્ત્રી૦ કળ (૧ લા અને ૮ મા અર્થમા)

કળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કલા] શરીરની મેહેનતે અને ચપળતાએ થતુ ચમત્કારિક જુગતીવાળુ જે કામ તે, હુન્નર, કિસબ ૨ તર્કબુદ્ધિ. ૩ જુક્તિ, હિકમત, ચતુરાઇ ૪ ચન્દ્રના વ્યાસસૂત્ર—બિમ્બનો સોળમો ભાગ. ૫ સોળ એ સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત. ૬ આઠ સેકણ્ડ જેટલો કાળ ૭ એક અશનો સાઠમો ભાગ. (કળાના સાઠમા ભાગને **વિકળા** કેછે) ૮ લેશ; છેક નાનો ભાગ. ૯ કાન્તિ; તેજ, નુર, શોભા. ૧૦ માત્રા, ઉચ્ચારણ કાળ (કવિતામાં). ૧૧ પક્ષી પોતાનાં પીછા ઉભાં કરે-રાખે તે —'મોર કળા કરે છે.'

કળાકૌશલ્ય, ન૦ કળા—હુન્નર—કિસબ અને કુશળતા—માહિતી—ચતુરાઈ.

કળાણ, ન૦ પગ મુકયો કે તરત પેસી જાય તેવી ભીની જગા, ગારો, કાદવ.

કળાધર, પુ૦ ચન્દ્ર.

કળાનિધિ, પુ૦ [સં૦ કલાનિધિ] ચન્દ્ર.

કળાપો, પુ૦ કકલવુ, રડવું, શોક કરવો, આક્રન્દ.

કળાવન્ત, વિ૦ કળા—કાન્તિવાળુ ૨ અનેક કળા—ખેલ જાણનાર પુ૦ ધ્રુપદ ગાનારા ગવૈયા અથવા સારઙ્ગી અથવા પખવાજ વગાડનારા

કળાવન્તિણી-ન્તી, ગાયન—નૃત્ય કળા જાણનારી રામજની, તાયફો.

કળાવાન્, વિ૦ કળાવાળુ ૨ કળા જાણનાર.

કળાહીણ, વિ૦ કળા વગરનુ.

કળિંગડું, ન૦ એક જાતનુ ફળ, તડબુચ.

કળિત, કલિત.

કળિયો, પુ૦ ફૂલની મોટી કળી ૨ ફળનુ ખી, ઠ-થળિયો. ૩ ઉંચા કૂળનો પુરુષ, કૂલીન.

કળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કલિકા-કલી] ફૂલની ખીલ્યા વગરની જે સ્થિતિ તે, ન ઉઘડેલુ ફૂલ. ૨ ચણાના લોટની, કળીના જેવી જે સેવ તે, ભોજનનો પદાર્થ,—કળીના લાડવા વગેરે. ૩ અઙ્ગરખાના ઘેરાને ત્રિકોણાકાર જે કકડા હોય છે તેમાનો એકેક. ૪ અન્તકરણની સ્થીતિ. 'એની કળી ખીલી છે.'

કળીચુનો, પુ૦ લીસા પથ્થરનો બનેલો જે ચુનો તે, સરસ ચુનો પાનમા ખાવાનો

કળીજવું, ક્રિ૦ અ૦ સમજી જવુ. ૨ કીચડમાં દટાઈ જવુ ૩ ઘણી જ શરદી થઈ જવી.

કળેવળે, અ૦ કળા—તજવીજથી, તદબીરથી.

કળો, પુ૦ કલહ, કલેશ. "કહે અખો ઊપજાવ્યો કળો"

કળોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રેતી—એ મેળવાયાથી ઉજળી થાય છે અને સાથિયા—ચોક પુરવાના કામમાં આવે છે.

કળોઠ, સ્ત્રી૦ કરેઠ.

કળોઠી, કળોટી.

કળોઠું, કરોઠું.

કક્ષા, સ્ત્રી૦ ઘરનો મધ્ય ભાગ. ૨ ભીત. ૩ સ્ત્રીની કમ્મર. ૪ કાખ અથવા બગલ ૫ વાડ. ૬ સરખાપણું.

કાં, અ૦ એ શબ્દ કોઇને પુછતી વેળા વપરાય છે, પણ પોતાનામા કઈ વિશેષ અર્થ રાખતો નથી, કેમ—'કા ભાઈ શીદ જશો?' ૨ શા સારુ—વાસ્તે, કેમ; શુ.—'તુ હવે એમ કાં બોલે છે?'

કાં, અ૦ કઈ જગોએ, કિયે ઠેકાણે ૨ કેમ, શા સારુ.

કાંઇ, કંઈ.

કાંઇએક-ક, કંઈક.

કાંકડ, ન૦ એક જાતનુ ફળ છે

કાંકડુ, કાંગડુ

કાંકણ, ન૦ કઙ્કણ. [વાનું કાંગરીવાળુ ઘરેણ

કાંકણી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને ડાબે હાથે વાકની નીચે ઘાલ-

કાંકરી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો જે કાકરો તે. ૨ કાંકરાનો ખુંચતો ભુકો, રેતી.

કાંકરીચાળો, ઈશ્કની સાન ૨ મશ્કરીમાં કાંકરા મારવા.

કાંકરીદાવ, પુ૦ કાંકરીયો માંડીને રમવાની એક રમત ૧૬ કાકરી ને એક વાઘ અથવા ૩૨ કાંકરી ને બે વાઘ

કાંકરીયું, દેવું. 'કાંકરીયું ઘણું વધે ત્યારે દેવાળુ કાઢે.' અર્થશાસ્ત્ર. અધ્યા૦ ૫ા ૫૭

કાંકરો, પુ૦ [સં૦ કઙ્કર] પથ્થર—મટોડીનો જે નાનો કકડો તે "કાંકરે કાકરે પાળ બધાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ કેવત. 'કાકરા કરવા'—ખરાબી કરવી (આબરુની) ૨ સન્દેહ; શક, ભ્રાન્તિ, હરકત, અડચણ. ૩ ખટકો, વેમ; મનની લાગણી. કાકરો કાઢી નાંખવો.

કાંકીડો, પુ૦ એક જાતનું પ્રાણી, સરડો, કાચણ્ડો.

કાંકે, અ૦ કારણ કે, એમ છે માટે, કેમકે

કાંકેચડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિડવવુ ખિજવાવુ.

કાંકોટિયું, ખભાપર ગરદન નાંખી બેસવું તે. વિ૦ દુર્બળ, પાતળું.

કાંકોલ, પુ૦ એક જાતનો કાંટાનો છોડ.

કાંગ, પુ૦ [સં૦ કઙ્ગુ] એક જાતનું પીળાસ મારતુ ધાન્ય.—ગરીબ ગરબા ખાય છે.

કાંગડું, પુ૦ કોળમાં ન બફાય તેવા જે દાણા તે

કાંગરી, સ્ત્રી૦ નાનો કાંગરો. ૨ ન૦ સોનીનું એક રાચ.

કાંગરુ, પુ૦ આસ્ટ્રેલિયામાં થતું એક જનાવર જેના પાછલા પગ લાંબા અને આગલા પગ ટુંકા હોય છે.

કાંગરો, પુ૦ વસ્તુની કોરણ ઉપર થોડે થોડે અન્તરે જે કાપા પડેલા હોય તેમાનો એકેક. ૨ ભરત ભરવામાં એક તરેહ. ૩ કોટની કોરણ ઉપર ગોળ ચપટું ને ઉપરથી કંઈક અણી જેવું ચણતર તે

કાંગસી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—એને ગોળ કાંગરાવાળાં ફળ હોય છે; કાંસકી. એ દવાના કામમા [આવે છે.

કાંગાઈ, સ્ત્રી૦ કાંગાપણું; નાજુકાઇ.

કાંગું, વિ૦ નાકૈવતી દેખડાવતું; નાજુક; લાડકું, સુંવાળી સુંઠનું—કાગુ માણસ રોગી—નિર્બળ નથી હોતુ પણ લાડમાં—મોટાઈમાં પોતે નાજુક છે એમ દેખડાવે છે.

કાંગુંસુંડું, કાંગું.

કાંચવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરીને કોઈ સ્ત્રી સાથે—સોબત કરવી. ૨ છેતરવું

કાંચળિયા પન્થ, પુ૦ નીચ વરણ લોકમા એક ધર્મઘેલાઇનો માર્ગ છે. એ પન્થના પુરુષો એ પન્થની સ્ત્રીઓ સાથે મા દિકરી બેનનું સગપણ ન વિચારતાં યથેચ્છ વરતે છે કેટલાએક. પોતાના તેહેવારને દાડે એક ટેકાણે મળી ઉજાણી જમે છે અને પછી ત્યા આવનારી સઘળી સ્ત્રીઓની કાંચળી એક વાસણમા એકઠી મુકે છે; પછી કોઈ મહન્ત, મન્ત્ર ભણીને એકેકી ઉઠાવી એકેકા પુરુષને આપે છે. જે સ્ત્રીની કાંચળી જે પુરુષને નસીબે આવે તે સ્ત્રીની સાથે તે પુરુષ તે રાત્રિયે નજરમાં આવે તેવી રીતે વરતે છે.

કાંચળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કંચુકી] સ્ત્રીઓને છાતીયે પેરવાનુ બેસતું તંગ સીવેલું કપડું; કમખો, કાપડું. ૨ સાપ સાપેણની ચામડીની ખોલ. વરસે વરસે સાપ પોતાની જુની પાકી ચામડીની ખોલ ગુછળુ વળીને પોતાને ઓડેવતી કાડી નાખે છે. 'કાંચળી પેરવી,'—હિચકારા બનવું; હિમ્મત તજી દેવી; શરમ ન રાખવાની જગે શરમ રાખવી.

કાંચીડો, કાંકીડો.

કાંજી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] આજારી માણસને સારુ દુધ પાણી તથા આરારુટ—સેકેલા ચોખા વ૦ ની બનાવેલી પ્રવાહી; કનેરી, રાબડી, પેજ. ૨ ચોપડવાની લાઈ.

કાંજે, અ૦ કાકે; કારણ કે; કેમકે.

કાંટલી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને કોટે ઘાલવાનું મોહોર પુતળિયાનુ ગોઠેલું સોનાનું ઘરેણુ

કાંટલામોલિયાં, કાંચળીના ભાગ; ગળા આગળનો બાહિના છેડાનો ભાગ

કાંટલો, પુ૦ ગળાને બેસતો આવતો એવો અઙ્ગરખાનો જે કાપ તે ૨ પોપટ વગેરેની ડોકનાં પીછાને જે નવો રઙ્ગ આવે છે તે. કેટલાક કેછે એ રોગ છે ૩ ઘડા ગાગેર વગેરેના પેટાંની ઉપરનો જે ભાગ તો ૪ સાળવી વણકરનુ વાણો—આડા દોરા ભરવાનુ દોડવૈતનુ કાટિયા આકારનુ લોડાની કડી અને મોયાવાળુ લાકડાનુ જે ઓજાર તે

કાંટારખા, જોડા.

કાંટાસરિ-ળિયો, પુ૦ સિન્દુરિયા રઙ્ગનુ પણ વાસ વગરના ફૂલનું એક જાતનુ કાટાવાળું ઝાડ

કાંટી, સ્ત્રી૦ એક જાતની માછલી.

કાંટો, પુ૦ [સં૦ કણ્ટક] ઝાડની ડાળીમાથી લાકડાનો જે સખ્ત અણીદાર ફણગો ફુટી નીકળ્યો હોય તે, છાલમાથી અથવા પાતરામાંથી જે અણીયો અથવા કઠણ ખુંચતી રુવાંટી બાર નિકળી હોય તે ૨ જેણે વતી વસ્તુ તોળાય તે—એ ઘણી જાતના હોવ છે પણ સાધારણ આવા હોય છે; બે પાસ ત્રાજવા અને ઉપરથી તે બેને જોડનારી એક લાકડાની અથવા લોડાની દાંડી હોય છે; એ દાંડીની વચ્ચોવચ એક સોય હોય છે અને એ સોય સ્થિર થોભી રઈ એટલે તોલ થયું સમજાય છે બે ત્રાજવાં તે મધ્યે એકમા તોળવાની વસ્તુ અને બીજામાં તેની બરોબરીનુ વજન—જોખ મુકવામા આવે છે. ૩ ત્રાજવુ ૪ ઘડીઆલમા ફરતી અને વખત દેખડાવતી ધાતુની જે સળી તે—એ, અવર કાંટો, મિનિટ કાટો અને સેકણ્ડ કાટો એ નામે ઓળખાય છે. ૫ કોઈ પણ દુ:ખ દેતુ—વચમાં હરકત કરતું માણસ વગેરે ૬ બરડાનું હાડકુ, કરોડ ૭ ટેબલપરનુ માંસ વગેરેનુ ખાનું ખાવાનુ કાંટા સરખુ જે હથિયાર તે. ૮ સવારીના ઘોડાને મારવાનો પગની એડીમાં બેરવેલા કાટા સરખો લોડાંનો જે ખીલો તે ૯ જનાવરનો શરીરનો ખુંચતો આંકડા આકારનો ઊભો અણીદાર જે ભાગ તે (વીછી ભમરી વગેરેનો) ૧૦ સ્ત્રીઓને ડાબા નસકોરામાંથી ઘાલી ઉપર રાખવાનુ એક નાનું સરખું ગોળ મોતી જડિત ઘરેણુ. ૧૧ કોઈ પણ માછલીનું તીણી ધારવાળું હાડકું ૧૨ ગુણાકારનો તાળો મેળવતી વેળા આવો ✕ જે આકાર પાડ છે તે; તાળો ૧૩ ઘોડાના તઙ્ગમાંની કડીમાં જે ખીલો જડેલો

હોય તે ૧૪ શરીરમાં જે એકાએક કમ્પારી થઈ આવે તે, કણકણો ૧૫ ટાઢ અથવા રોગથી શરીરનાં જે રુવા ઉભા રઈ ખડછટ જેવાં લાગે તે ૧૬ દુઃખ દેતી છતે પણ મીઠી લાગતી એવી વસ્તુ (પ્રેમનો કાટો) ૧૭ ઘોડાની લગામનાં ચોકડામાં જે લોડાનો ગોખરુ તે ૧૮ માછલી પકડવાનો ગલ. ૧૯ વટ. ૨૦ શૌર્ય, જોસ્સો, પાણી (કાંટાદાર આદમી) ૨૧ ખતરો, સન્દેહ, ભ્રાન્તિ "કાંટો મનનો કાઢી નાખજો, તમે તમારી ભલાઈ રાખજો" (પ્રેમાનંદ). ગરમી વાતરસથી જીભ ઉપર લૂખા જેવી અસર થવી તે 'ફૂંકે તો રે કાટા પડયા, મુખે પડિયો શોષ' (પ્રે૦) 'કાંટો કાઢવો'—નડતર—પીડા દૂર કરવી.

કાંઠલી, કાંટલી.

કાંઠલો, કાંટલો. કન્યાને થોડુએક ઘરેણુ પરણતા પેલા કરવુ—ચડાવવુ તે, આદરણી ૨ હાંસડી

કાંઠિયો, પુ૦ જાજરુ, સણ્ડાસ.

કાંઠું, ઘોડાનો એક સામાન.

કાંઠો, પુ૦ દરિયા સરોવર વગેરેનાં પાણીને લગતો જમીનનો જે ભાગ તે; પાણીની હદ બાંધતી જમીન; કિનારો. ૨ કુવાનાં મોડાની આસપાસ જે થાળુ બાંધે છે તે ૩ ઘડા ગાગેર વગેરેનો કાંટલો ૪ વાસણનો કાનો; છેક મોડાપરનો ભાગ ૫ હવાલા ચાણણા વગેરેમા જે ગોળ લાકડું—ધાતુનુ પતરુ હોય છે તે

કાંડું, ન૦ હાથના જે સાંધા આગળ પંજો પૂરો થાય તે, પોચો 'કાંડાં કાપી આપવા'—સહી—મતુ આપી કબૂલ થવુ—કબૂલ કરાવવું. 'કાંડા કાપી લેવા'—કબૂલ કરાવવુ, સહી કરાવી બાંધી લેવુ 'કાંડું પકડવું'.—કોઇને આશરો આપવો.

કાંણાંકોઠી, સ્ત્રી૦ બાળકને રમાડવાની એક રીતી.—એમા મોટી ઉમરનો માણસ સમજતા બચ્ચાને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ કોટે વળગાડી ધીમે ધીમે અહી તહી ફરે છે ને આ પ્રમાણે બોલે છે—"કાંણા કોઠી મણમણ મીઠુ તેલ ભરી કોઈ લેશે રે."

કાંણું, ન૦ કોઈ પણ નક્કર નાની વસ્તુમાં છેક નાનો જે આરપાર ખાડો તે. વે, છીદ્ર; નાકુ, સુરાખ, ભોંક. આરપાર ન હોય તેવાને પણ કે છે

કાંણું, વિ૦ જેમાં કાણુ હોય તેવુ (વાસણ), આરપાર અવકાશ હોય તેવુ, એક બાજુએથી પેસી બીજી બાજુએ નિકળાય તેવુ (ઘર)—'તે ઘર કાણુ છે' ૨ ડોળો ફુટી ગયેથી અથવા ફૂલુ [illegible] એક આખે દેખાતુ ન હોય તેવુ '[illegible] કુલનુ બીજ [illegible], અનાથિયુ ને ઉબાડુ,' 'કાણા [illegible] નમસ્કર [illegible] કે લડાઇના ચાળા', 'કાણાને કાંણું [illegible]તા, કડવા [illegible] લાગે વેણુ; પેરે પેરે પુછિયે, કેમ ગયુ તુજ નેણુ', 'કાણો કાંણો ને ચલ્લો મકવાણો' એ કેવત

કાંત, સ્ત્રી૦ રેટિયાની તરાક ૨ ઓસડિયુ

કાંતવું, ક્રિ૦ સ૦ સુતર ઊન રેશમ વગેરેને ખેચીને તેના વળવાળા દોરા બનાવવા—(આગસઞાથી, રેટિયાથી, ફરકી તાકડીથી, ચકીથી, હાથથી) ૨ ઓછુ કરવુ, ઘટાડવુ. 'કાંત્યુ પીન્જ્યુ કપાસ થવુ'—કેવુ ધુળ મળવુ, મેહેનત નકામી થવી

કાંતીલોડું, કલૈ ચડાવેલા લોડાના પતરાં

કાંતો-ક્યાંતો, અ૦ અથવા, અગર. "ક્યાંતો નારી કુભા રજા, કાતો કન્થ ગમાર"

કાંતોડિયું, ન૦ જે વર્ષમાં વરસાદ મોડો (શ્રાવણ વદ ભાદરવામા) થાય તે ૨ ખેડયુ

કાંદડું, ન૦ રેટિયામાં તરાકના બે છેડા જેની અન્દર ઘાલવામા આવે છે તે —એ ચામડાનુ અથવા છાલના રેસાનુ બને છે

કાંદો, પુ૦ [સં૦ કન્દ] એક જાતનો ઘણા પડવાળો કન્દ—એ રાતો અથવા સફેત હોય છે, ડુગળી, પ્યાજ ૨ કન્દ, હરકોઈ મૂળિયાની ગાંઠ—જડ તેલિયો કાદો—એ કડવો હોય છે ને ઓસડમા વપરાય છે. ૩ ફાયદો, લાભ, નફો 'કાદો કાડવો'—ફાયદો કાડવો, ફળ પ્રાપ્ત કરવુ

કાંધ, સ્ત્રી૦ ખાધ (અખામા)

કાંપ, સ્ત્રી૦ કમ્પારી

કાંપ, પુ૦ નદીમા રેલ આવેથી ખાતરને લાયકનુ જે તણાઈ આવેલુ મટોડુ, રેલ ઉતરી ગયા પછી જે ઠરી રે છે તે, ચગુ ૨ ઘરેણુ

કાંપ, સ્ત્રી૦ [અ૦] જયાં લશ્કર પડયુ હોય તે જગા, છાવણી

કાંપવું, ક્રિ૦ અ૦ કમ્પ થવો; હાલવું; ધ્રુજવુ ૨ બીવુ, ડરવુ

કાંબડી, કામડી.

કાંબળી, સ્ત્રી૦ હલકા ઊનનુ આછુ વણેલુ ઓડવા વાપરવાને કામ આવતુ કપડું; ધાબ-ળળી.

કાંબળો, પુ૦ [સં૦ કમ્બલ] મોટી કાબળી; ધાબળો

કાંબી, સ્ત્રી૦ બૈરાઓને પગે ઘાલવાનુ રૂપાનુ ઘરેણુ ૨ કોશના મોડાંપર લાકડા લોડાનુ જડેલુ હોય છે તે

કાંય, અ૦ કેમ, શુ.

કાંરે, અ૦ કેમ, શા સારુ.

કાંસ, પુ૦ ખેતરને પાણી પાવા સારુ ખોદેલા જે ખાડા તે, તળાવડી —એમાં વરસાદનુ પાણી ભરયુ રે છે ૨ નદીમાથી ખેતરમા પાણી જવાની ખોદીને પાડેલી નીક—નેહેર.

કાંસકાં, કાંસિયાં.

કાંસકી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ, કાકુસી ૨ બાલ—વાળ હોળવાનો દાતવાળો લાકડા—હાથીદાત—ધાતુનો એક ઘાટ.

કાંસાં, કાંસિયાં. ૨ ડાભનાં મૂળ

કાંસિયાં, ન૦ કીરતનિયા; વાજ્ઞ, ઝાજ.

કાંસિયો, પુ૦ કાસાનો મોટો વાડકો—વખતે પિત્તળનાને પણ કે છે. ૨ પિત્તળની કડછી.

કાંસું, ન૦ [સં૦ કાંસ્ય] તાંબુ અને કલાઈ એ બેના ભેગથી થયલી જે ઉપધાતુ તે—ત્રણ અથવા પાચ ભાગ તાબાના તો એક ભાગ કલઈનો, પણ એમા પિત્તળની અથવા જસતની થોડીક મેળવણી હોય છે ખરી.

કાઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ હારીજવુ—બેસવુ. 'હુ તારાથી કાઈ ગયો'

કાઉસ્સગ, પુ૦ ઉભાં ઉભાં કે બેઠાં બેઠાં હથેળીપર હથેળી ચત્તિ રાખી પરમેશ્વરનુ એક ચિત્તે ધ્યાન ધરવુ તે (જૈન મતમાં)

કાએદો, કાયદો.

કાએમ, કાયમ.

કાએર, કાયર.

કાક, પુ૦ [સં૦] કાગડો. ૨ ઉમ્બરનુ ઝાડ.

કાકડાસીંગ, ન૦ એક જાતનું ઝાડ.

કાકડી, સ્ત્રી૦ ચોમાસાનું એક શાખ; એને કુમળા કાટા હોય છે. એ કાચી પણ ખવાય છે, શાખ ને રાઈતાં કરવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ ચિંથરાંને વળ દઈ બનાવેલો જે લાગ્બો પણ નાનો આકાર તે—સળગાવવાના કામ સારુ ૩ બત્તીની વાટ.

કાકડો, પુ૦ સળગાવવાની ચિંથરાંની જે મોટી કાકડી તે ૨ દીવા બત્તીની જાડી વાટ. ૩ ગળાની બારી આગળ માસનો જે લોચો તે; જીભનો પાછલો ભાગ 'કાકડા મળી ગયા' એમ કેવાય છે

કાકતાલીય, વિ૦ [સં૦] એક જ ક્ષણે બે બનાવ બન્યા હોય તેવું; ક્ષણમા—તરત જ થયલુ; અણચિન્ત્યું એકાએક આવી પડતુ—કાકતાલીય ન્યાય એટલે મેહેનત ન કરતા એકાએક ઇચ્છેલી વસ્તુ મળી આવવી તેવો જે દાખલો તે કેવત પણ છે—"કાગડાનું બેસવું ને તાડનુ પડવુ."

કાકપક્ષ, કાન ઉપર પડતા વાળના ઝુલકા, કાનછેડીઆ. ૨ નાના બાળકના માથાના આગલા કે પાછળા ભાગ પર કાગડાના આકારના રાખેલા ટુંકા ને થોડા વાળ, અલ્લા-ચોટલી

કાકપત્ર-ત્રું, ન૦ [સં૦ કાકપદ] લીટી—ઓળમા અક્ષર લખવો રેઈ ગયેથી લીટીની નીચે કાગડાના પગ જેવી આકૃતિ ^ નિશાની કરવામા આવે છે તે.

કાકબ, પુ૦ શેલડીના રસનો ગોળ બનાવતા ઉકળતા રસમાંથી જે રસ ભરી લે છે તે એ રસના ગાંગડા બાઝે છે. ગરમ બહુ છે તે બલદને પાવા ને માણસના ખાવામા આવે છે.

કાકર, પુ૦ કરવતના જે દાતા તે

કાકરિયાં, ન૦ ગોળની ચાસણીમાં તલ નાખી બનાવેલા નાના નાના જે લાડુ તે

કાકરિયા, વિ૦ ગોળની ચાસણીમા મેળી એકઠા કરેલા (ધણી વગેરે).

કાકરિયાકુંભાર, પુ૦ એક કાબરચિતરું પક્ષી. એને માથે લામ્બી ચોટલી હોય છે. ૨ એક રમત એમા બે ત્રણ બાલક મુઠ્ઠી ઉપર મુઠ્ઠી મુકી બોલે છે, 'કાકરિયા કુંભાર તારો કેટલો ભાર, એક ઉતાર,' એમ રમનાર બાળકોની મુઠ્ઠીઓ ઉતરાવે છે.

કાકરિયું, ન૦ કાટરિયાનુ એક વચન ૨ કાંકરીવાળુ ખેતર

કાકલિયા, પુ૦ સૈયડ, સૈયડકાકા.

કાકવંઝ્યા, કાગડીની માફક એક જ વાર પ્રસુતા થઈ જેનું જનન બંધ થાય તે સ્ત્રી.

કા કા, પુ૦ કાગડાનો સ્વર.

કાકા, પુ૦ બાપનો ભાઈ. ૨ કોઈ પણ ઘરડા પુરુષને એ નામે બોલવવામા આવે છે.

કાકાકૌઓ, પુ૦ માથે કલગીવાળુ પોપટના જેવુ એક સફેત પક્ષી એને લોકો પોપટની પેઠે પાળે છે

કાકાજી, પુ૦ સસરાનો ભાઈ એ શબ્દે સ્ત્રી જ બોલાવે છે (પુરુષ નહિ)

કાકાટૌઓ, કાકાકૌઓ.

કાકાપુરી, વિ૦ થોડીવાર ટકે તેવું, જરજર થયલ, જુનું પુરાણુ, ભાગુ તુટું.

કાકાબળિયા, પુ૦ સૈયડ, સૈયડકાકા, શીતળા

કાકાબાસી, ન૦ હલકા પાણીનુ—એબવાળુ એક જાતનુ મોતી

કાકી, સ્ત્રી૦ કાકાની બૈરી

કાકીજી, સ્ત્રી૦ કાકીસાસુ. ૨ પાજી સ્ત્રી. (હલકા લોકમા)

કાકીડો, કાંકીડો.

કાકીસાસુ, સ્ત્રી૦ કાકા સસરાની બઇરી

કાકુ, પુ૦ છોકરો, કીલો (ભાટીયાઓમા).

કાકુત્સ્થ, સૂર્યવંશી કકુત્સ્થના વંશમા જન્મેલો ૨ રામ

કાકો, પુ૦ બાપનો ભાઈ.

કાકોકૌઓ, કાકાકૌઓ.

કાકોસસરો, પુ૦ સસરાનો ભાઈ.

કાખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કક્ષ] ખભાની નીચેનો—પડખું અને બાહુડું એ બેની વચમાંનો ખાડો; બગલ.

કાખબલાઈ-બિલાડી, સ્ત્રી૦ કાખ—બગલમા જે ગુમડું થાય તે.

કાખલીકુટવી, ઘણા ખુશ થવું (હલકા લોકમાં)
કાખી, સ્ત્રી૦ કાંચળીમાં કાખ આગળનો જે કાપ-લસ્ય ત્રિકોણ ભાગ તે.
કાગ, કાગડો. 'કાગનો વાઘ'—નજીવી નાની વાત મોટી કરવી
કાગજ, પુ૦ [ફા૦] કાગળ.
કાગડાકેરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ કેરીના આકારનું કાળું ફળ—એ અથાણાં તથા શાખ પરમાણે કામમાં આવે છે.
કાગડા સાણસી, સ્ત્રી૦ સોનીનુ એક ઓજાર—કુડલી ઉપાડવાનુ.
કાગડી, સ્ત્રી૦ ગાડાંના બે ઉધિયા—ધોરીયાના મોડા-પરતુ પિત્તળ—લાકડાંનુ જે તે. ૨ કાગડાની માદા
કાગડો, પુ૦ [સં૦ કાક] કાળા રંગનો કા કા કરતો એક પક્ષી. 'કાગડાને હાથે કંકોતરી આવી એટલે તે છુપી ન રહે.' 'કાગડાને સરાધ સોળે દાડા' 'કાગડા ઉડવા'—સત્યાનાશ જવુ. 'કાગડા કકલવા'—અપશકુન થવા. ૨ ચકોર પુરુષ.
કાગદ, કાગજ.
કાગદી, પુ૦ [ફા૦] કાગળ વેચનારો; ચોપડા બાંધ-નારો. ૨ કાગળ બનાવનાર ૩ એક જાતનુ લીંબુ
કાગદી, વિ૦ પાતળી છોલવાળું (એલચી વગેરે) ૨ નાજુક; તકલદી; કાવળું.
કાગદીજુવાન, પુ૦ ઘણો નાજુક પુરુષ, જેનાથી ઘણુ કામ ન થઈ શકે તે.
કાગપત્ર, કાકપત્ર.
કાગમાળો, પુ૦ કાગડાને રેવાનો માળો ૨ હલકી કિમ્મતનુ થોડીવાર ટકે તેવું કામ ૩ કામડાનુ ઘર
કાગવન્ધ્યા, સ્ત્રી૦ એક છોકરુ આવ્યા પછી દાડા ન રયા હોય તે સ્ત્રી. ૨ કેળ "દમયતીની જંઘા દેખી, કેળ રહી કાગવધ્યા" (પ્રેમાનંદ)
કાગવાસ, પુ૦ પ્રેત અથવા પિતૃ નિમિત્ત કાગડાને કા કા અથવા કાગવાસ એમ બોલીને જે બળિદાન—ખાવાનુ આપવું તે ૨ કાગડાને ખાવા બોલાવતી વખત જે શબ્દ ઉચ્ચારવો તે.
કાગવિદ્યા, સ્ત્રી૦ ભવિષ્ય કેવુ તે, તેલિયા રાજાની જે વિદ્યા તે, કર્ણપિશાચવિદ્યા; જાદુ.
કાગળ, પુ૦ [ફા૦ કાગઝ] ચિથરાંને પલાળી કોવાડી કુટી બનાવેલાં જે સફાઈદાર કોરાં પતરાં તે—એની ઉપર પછી અક્ષર—આકૃતિ કાડવામા આવે છે. ૨ લખેલો કાગળ—સગાં સ્નેહીને લખેલો અથવા બીજા કોઇ જરૂરનાં લખાણનો 'કાગળની કોથળી'—શરીરે નબળુ; ઘણુજ નાજુક.
કાગળપત્તર-ત્ર, પુ૦ વેવાર ઉપયોગી એક બીજાને લખેલા જે કાગળ તે
કાગળિયાં, ન૦ કામના કાગળો (લખેલા.) [અનર્થ.
કાગળુ, ન૦ ગાડાના ઊંટડા ઉપર જ્યા ધુસરું બન્ધાય છે તે ભાગ.
કાગારોળ, પુ૦ રડાપીટનુ કલકલાણ. ૨ કેર; મોરો
કાકોળ, ન૦ કાંટાનુ એક ઝાડ.
કાક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા; મરજી.
કાક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઇચ્છેલુ.
કાચ, પુ૦ [સં૦] રેતી અને મરોડીનો, ભઠ્ઠીની માર-ફતે થયલા ભેળથી બનેલો જે ચળકતો કઠણ પાતળો અથવા જાડો પારદર્શક પદાર્થ તે. એની મુખ્ય ત્રણ જાતી છે. બિલોરી કાચ, ચિનાઈ કાચ, અને છેક સાદો ગામઠી કાચ. વાસણો, આરસા, બંગડી વગેરે કાચના બને છે ૨ આરસી. ૩ અમુક ખુણ આકૃતિવાળો ચળકતો મિશ્ર ધાતુ; ખાર વગેરેનો કકડો ૪ આંખનો એક રોગ જે મરતી વખતે આંખની કીકીપર જણાય છે—'કાચ ઢળ્યા', 'કાચનો કુપ્પો'—જોત જોતામા નાશ પામે તેવુ (શરીર). "કાયા તારી કાચનો કુપ્પો" (દયારામ).
કાચકી, સ્ત્રી૦ એક કાંટાવાળુ ઝાડ. ૨ ગળે ઉતરે નહિ તેવો એક રોગ. ૩ પાણીની તરસ ઘણી લાગવાથી ગળાના અન્દરના ભાગનુ સુકાવુ ને કાટા પડવા તે
કાચકો, પુ૦ કાચકીનુ ફળ. એ કરમના રોગ ઉપર ઓસડ દાખલ આપવામા આવે છે; કાચકુ પણ કેવાય છે.
કાચડ, સ્ત્રી૦ ગુમડાની આસપાસની જે જગા સુજી આવે છે તે; દડબું.
કાચણડો, કાંકીડો.
કાચબી, સ્ત્રી૦ ગળે કઈ ઉતરે નહિ તેવો એક રોગ ૨ કાચબાની માદા.
કાચબો, પુ૦ [સં૦ કચ્છ] પાણીમાં રેતું એક પ્રાણી—એની પીઠની ઢાલ અને કચકડાં બને છે. 'કાચબાની આખ'—ચઞ્ચળ આંખ, ઇર્ષ્યાળુ.
કાચર, સ્ત્રી૦ કકડી; કચર, કરચ.
કાચરકુચર, ન૦ આકસ બાકસ, પરચુરણ. એ શબ્દ ઘણુ કરીને પરચુરણ ખાવાને અને ઘરના ભાગાતુટ પરચુરણ સામાનને લાગે છે.
કાચરિયું, કચરિયું.
કાચરી, સ્ત્રી૦ બે કાડ કરી મીઠાની અન્દર આથી સુકવેલુ ફળ, શાખ, વગેરે—એક જાતની સુકવણી, કોઠીમડાં, નીકા વગેરેની કાચરી
કાચલી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરનો ભાગેલો કકડો—કોપરા સાથેનો અથવા કોપરાં વગરનો

કાચલું, ન૦ નાળિયેરમાંથી કોપરું અથવા કઠણ છાલના ફળોમાંથી મીચ કાઢી લીધા પછી રયલી જે કઠણ વાડકી અથવા છોડું તે.

કાચીજપતી, સ્ત્રી૦ હુકમનામાની પેલાં સરકારમાં માલ અનામત રાખવા સારુ જે જપતી તે.

કાચીજમાબન્દી, સ્ત્રી૦ સાહાલની પેદાશની અજમાસ કાડવી તે.

કાચીનોધ, સ્ત્રી૦ ખપડો; નક્કી—પાકી નોધ નહિ તે

કાચીબુદ્ધી, વિ૦ મૂર્ખ; ગાફીલ, છેતરાય—ભોળવાય તેવુ.

કાચીબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ નાદાની; બેસમજ, ઊંધી બુદ્ધિ, છોકરવાદી.

કાચું, વિ૦ પાકીને તૈયાર ન થયું હોય તેવુ—(ફળ—ગુમડું). ૨ પૂરું બફાયલું નહિ તેવું (ચોખા દાળ ઈ૦). ૩ રાંધેલુ નહિ તેવુ (અનાજ) ૪ વિદ્યા ગુણ ચાતુરીમા અપૂર્ણ હોય તે (માણસ) ૫ નક્કી નહિ તેવુ (કાચો સોદો—હિસાબ વગેરે) ૬ વાપરવાથી વસાઈ જાય તેવુ (કાચો રંગ). ૭ માપ ગણતરીમા નાનુ (કાચો ગાઉ). ૮ થોડીવાર ટકે તેવુ (કાચો પાયો—મનસુબો) ૯ પરુ ન હોય તેવું (ગુમડુ) ૧૦ જેવુ જોઈએ તેવું તૈયાર ન થયેલું; અધુરુ (કામ). ૧૧ થોડી આવડતનું, નવું; તાજુ (આ નિશાળિયો હજી કાચો છે). ૧૨ પોચું (હૈયુ).

કાચુંકોરું, વિ૦ રાંધેલુ નહિ તે. શેકેલું અનાજ અથવા મિઠાઈ. પૌંઆ, ધાણી, ચણા, ગોળપાપડી, બરફી વગેરે; અણુસખડી; વણઅછડું.

કાચુંસોનું, વિ૦ ફળદ્રુપ જમીન

કાછ, પુ૦ કાછો.

કાછડી, સ્ત્રી૦ પેરેલાં ધોતીયાંનો છેડા તરફનો જેટલો ભાગ ચીપીને પાછળ ખોસવામા આવે છે તે. 'કાછડી છુટી જવી'—હિમ્મત હારવી.

કાછડીછુટો, વિ૦ છિનાળવો પુરુષ, પરસ્ત્રી લમ્પટ; વ્યભિચારી; લફંગો; બેશરમ. ૨ હિમ્મત હારી ગયલો—કાયર પુરુષ.

કાછડો, પુ૦ ભૈરાઆ પેરેલુ લુગડું ઘુટણથકી ઊંચું લઈ તાણીને જેટલું પાછળ ખોસે છે તે.

કાછિયેણ, સ્ત્રી૦ કાછિયાની સ્ત્રી.

કાછિયો, પુ૦ શાક ભાજી કન્દ વગેરે વેચનાર.

કાછો, પુ૦ વેંત દોઢવેંત પોળાઈનો જે લામ્બો પટકો તાણીને ગુહ્યને ઢાંકે છે ને કમ્મરે રે છે તે. ૨ વાડો—બળી કરવા સારુ.

કાછોટો, પુ૦ પુરુષ પોતાનાં પેરેલાં ધોતિયાને ઊંચું લઈ જેટલો ભાગ પાછળ ખોસે છે તે.

કાજ, અ૦ કાજે.

કાજ, ન૦ [સં૦ કાર્ય] કામ, કૃત્ય ૨ મુઆં પછવાડેની ક્રિયા. ૩ નાતરું.

કાજઅરું-ગરું, વિ૦ જુવાન જોધ ૨ ઘણુ પ્યારું; લાડકું. ૩ નાજુક, તકલદી

કાજળ, પુ૦ [સં૦ કજ્જલ] ચિકટ બળેથી નિકળના ધુમાડાનું જે એકઠું થઈ રેવુ તે; મેસ. ૨ ઘીના દીવાનો એકઠો થયેલો ધુમાડો—જેને બરાસ વગેરે ઘણાં સુગન્ધીદાર વસાણા સાથે મેળવણી કરી આખે આજવાના કામમા આણે છે 'કાજળની કોટડી'—નઠારી જગ્યા, કુસઙ્ગીનો સઙ્ગ.

કાજળી, સ્ત્રી૦ છારી, મેસ, કાજળ ૨ કાજળ પાડવાનુ ગળિયુ ૨ સોપારી કોપરુ વગેરે બગડી જવાથી તેની અન્દર જે કાળી વસ્તુ દેખાય છે તે ૪ ગોવાસણને કરવાનુ એક વ્રત (શ્રાવણ વદ તૃતિયા) ૫ ચોરાયલી વસ્તુ સમ્બન્ધી જાણવાને જાદુગરો થાળીમા પાણી ભરી દેખાડાવે છે તે; હાઝરાત

કાજાગરી, વિ૦ કારજવાળી. 'પરપચમા કાજાગરી વાત, નીપજ નાય તેથી સાક્ષાત' (અખો).

કાજી, પુ૦ [આ૦ કાઝી] કુરાનના ફરમાન મુજબ ઇનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ઇનસાફદાર. 'ઓરત મરદ રાજી, તો કયા કરે મિયા કાજી'.

કાજુ, વિ૦ સારુ, રુડુ, ખાસું.

કાજુ, ન૦ એક ઝાડનું બી—કળિયો. કાજુકળિયા. એ સેકાયા પછી ખાવામાં આવે છે.

કાજે, અ૦ વાસ્તે, માટે. ચતુર્થી વિભક્તિનો પ્રત્યય

કાજો, પુ૦ કચરો; પુંજો; કસ્તર (જૈન).

કાઞ્ચન, ન૦ [સં૦] સોનુ, સુવર્ણ. ૨ ધન, માલમતા ૩ સુગન્ધીદાર પીળા ફુલનું એક ઝાડ; ચમ્પાનો છોડ ૪ ધન્તુરો. ૫ કમળનો ગર્ભ.

કાઞ્ચનપુરી, સ્ત્રી૦ દ્વારકાં.

કાટ, પુ૦ [સં૦ કાષ્ઠ] લોઢુ વગેરે કેટલીએક ધાતુ ભીની હવામાં રયાથી તે ઉપર જે રાતો અથવા નારઙ્ગી રઙ્ગનો અથવા લીલો થર ચડે છે તે. ૨ કલૈ વગરનાં તાંબા પિત્તળના વાસણમાં ખટાસ પડેથી તેમાં જે લીલો થર થઈ આવે છે તે. ૩ દુઃખ દેતી વસ્તુ; નડતર; નડ, હરકત. ૪ જે લાકડાંથી ઘર બાંધવામાં આવ્યું હોય તે જુના ભાગા તુટા લાકડાં ૫ લોઢામાં કઢાવેલુ ઓસડ.

કાટકાડવો, હરકત—નડતર દૂર કરવી. ૨ મારી નાખવું. ૩ પતાવવું; માડીવાળવું.

કાટકૂટ, સ્ત્રી૦ ઘરનો ભાંગો તુટો સરસામાન. ૨ કાપકુપ કાડવું તે.

કાટકા, અબોલા. ૨ તકરારમાં બે હાથના આંગળાં એક બીજામાં ભેરવી ગાળ દેવી,—'કાટકા માંડવા—કેડવા'.

કાટકો, પુ૦ વિજળીથી આકાશમા જે અવાજ થાય છે તે.

કાટકોણ-ખુણ, પુ૦ એક સીધી લીટી ઉપર બીજી સીધી લીટી લમ્બ રૂપે પડેથી જે ખુણો થાય તે, L ૯૦ અશનો ખુણો ૨ ખેતર દિવાલ વગેરેની બાજુ સરખી—ચોરસ છે એ જાણવા સારુ ઉપલા આકારનુ લાકડા લોડાં પિત્તળ વગેરેનુ જે સાધન તે.

કાટખુણચોખુણ, પુ૦ ચાર ખુણાની જે આકૃતિના ચારે ખુણા કાટખુણા—નેવુ નેવુ અશના હોય તે

કાટખુણ ત્રિકોણ, પુ૦ ત્રણ ખુણાની જે આકૃતિમા એક ખુણો કાટખુણો હોય તે

કાટપીટિયો, પુ૦ ઘરં બાધવાના લાકડાં—પાટિયા વેચનારો.

કાટલાં, ન૦ (૧ લા અર્થમા) કાટલું તેનુ અનેક વચન

કાટલાંદાસ, પુ૦ વચમાં પડીને ઓછુ–નુકસાન કરાવનાર

કાટલિયો, પુ૦ અગિયારમાંને દાડે શદ્રને સરાવતી વખતે ત્યાં પિણ્ડમાં પિણ્ડ મેળવનારો જે પુરુષ તે, કાટલિયો

કાટલું, ન૦ લોડા, સીસા, પથર વગેરેનુ ઠેરવેલુ જોખ, વજન. ૨ નુકસાન; ઓછુ કરવું તે ૩ સુવાવડી બાઇરીને ગુદરના લાડુ વગેરેનુ જે ખાવાનું આપવામા આવે છે તે. 'કાટલુ કરવુ'—નુકસાન કરવું; ગેરફાયદો કરવો; ઓછુ કરવુ, હિસાબમા કાપકુપ કરવી; કાપવુ 'કાટલા સાંખવા'—જોખ મેળવી જોવા ૨ સ્ત્રી સાથે સોબત કરવી (બહુધા પરસ્ત્રી)

કાટાકાટ, કાપાકાપ.

કાટ્ટી, સ્ત્રી૦ અગિયારમાંને દાડે શદ્રને સરાવવુ તે, કાસટુ

કાઠડી-ડું-ડો, ઘોડા ઉપરની લાકડાની જે બેસણી તે

કાઠલો, પુ૦ કન્યાને પણતા પેલા થોડું ઘરેણુ ચડાવવુ તે.

કાઠાઘઉ, પુ૦ લાલાસપર પડતા એક જાતના ઘઉ

કાઠાડલી, સ્ત્રી૦ ઘોડાપરનો સામાન ન પલળે તેને સારુ ઉપર નાખેલી જે ઊનની ગોદડી તે.

કાઠિન્ય, ન૦ [સં૦] કઠણપણુ, મજબુતાઈ, કઠોરપણુ, નિષ્ઠુરતા ૨ છૂપો અર્થ. ૩ મેહેનતથી સમજાય એવુ

કાઠિયાવાડી, વિ૦ કાઠિયાવાડ પ્રાન્ત સમ્બધી, કાઠિયા- ... રહીશ.

વખત ... લાકડી, દાડી (નિશાન અથવા વાવટાની)

કાગવિદ્યા, ... લાકડાની ભારી ૩ ખેતર—ઘર માપ- જે વિદ્યા તે; ... ૩૫ મુઠ્ઠી, વીઘાનો ૪૦૦ મો ભાગ.

કાગળ, પુ૦ [... જાત,—કાઠિયાવાડમા રે છે પ શરી- ... કુટી બનાવેલા જે (એકવડી, એવડી કાઠીનુ માણસ) ઉપર પછી અક્ષર—... બાધો ૨ હવાલા, ચારણા, લખેલો કાગળ—સગ લાકડાનો જે ભાગ તે ૩ કલમ કોઇ જે ... ખાણ.

નણા ... જુક.) કણેક, કાઠું લાકડું ઇ૦).

કાડ, પુ૦ પુરુષનો ગુપ્ત અવયવ

કાઢઘાલ, સ્ત્રી૦ વારે વારે કાડવું ને ઘાલવુ તે

કાઢનાર, વિ૦ કાઢી મુકનાર ૨ પ્રગટ કરનાર, બાર લાવનાર

કાઢવું-(કાઢવું), ક્રિ૦ સ૦ માયથી બાર ખેંચી લેવુ. ૨ પાસેથી દૂર ખસેડી મુકવું. ૩ ચિત્ર, નિશાની, અક્ષર વગેરે કરવા, લખવું ૪ શોધવુ, મનમાં સન્તાયલુ બાર તાણવુ, જુક્તી કરવી. ૫ બાદ—બાતલ—રદ કરવું. ૬ સારાશ લેવો, ફળ—હાંસલ જોવુ ૭ મુસીબતથી સહન કરવુ, ઘણે દુઃખે નિભાવવું ૮ અવાજ—સાદ વગેરે મોટા કરવો. ૯ લમ્બાવવુ, વાયદા કરવા, ૧૦ પૈસા વગેરે બાર વાપરવા કાઢી મુકવુ—પાસેથી દૂર કરવુ

કાઢો-(કાઢો), પુ૦ [સં૦ કષાય] ઉકાળો, કવાથ, કાવો. ૨ ખેતરની અન્દર વરસાદનુ પાણી ભરાઈ રયેથી તે ખોદાઈ ન જાય તેને સારુ ખેતરની સીમમાં જે જુદી નીક—ગટર કાડેલી તે

કાઢવું, કાઢવું. પેલા અર્થમાં. ૨ 'કાઢી જવુ'—મુડદાને સ્મશાન લઇ જવુ 'કાઢી નાખવુ'—ફેંકી દેવુ, રદ કરવુ 'કાઢી મુકવુ'—નોકરીથી રજા આપવી; શરીરપરથી ઉતારવુ

કાણુ, સ૦ કોણ, કિયુ.

કાણ, સ્ત્રી૦ મોકાણ, કાણે જવુ—પરગામથી રડવા આવવુ કાણ કરવી—માંડવી એટલે રડવુ કુટવું. કાણ કરાવવી—ગવડાવી કુટાવવુ.

કાણ, સ્ત્રી૦ સન્દેશો, ખબર, કેણ, સમાચાર કેવડાવવા તે, તેડુ

કાણી, સ્ત્રી૦ જોડી કાડેલી વાત, કિસ્સો, ગાથા.

કાણું, ન૦ કાંણું.

કાણું, વિ૦ છિદ્રવાળુ ૨ એક આંખે આંધળુ.

કાણેક કાણેક, કોઈ વેળા.

કાણે જવું, બીજે ગામ મરણ થયુ હોય ત્યાં માણુસો લઈને રડતા જવુ

કાણ્ડ, પુ૦ [સં૦] બે ભાગની વચમાંનો સાધો. ૨ ઝાડનુ ડાળુ, ડાળી ૩ તીર; શર, બાણ ૪ ભાગ; પ્રકરણ, બાબ (બાલકાણ્ડ, અયોધ્યાકાણ્ડ).

કાત, સ્ત્રી૦ દુટીની નીચેનો ભાગ, પેડુ. ૨ આય, શરમ; હોસ; દૈવત.

કાતડી, સ્ત્રી૦ માણસ—ઢોરની ચામડીની જે ખોલ તે ૨ સોરાયાથી ઉખડી ગયેલી થોડી ... જે ચામડી તે

કાતકી, સ્ત્રી૦ પાતળા ઠિકરાનો ગોળ કકડો.

કાતણણી, કાતરણી.

કાતર, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્તરી] લુગડાં ... નિમાળા વગેરે કા... વાનુ વચમા ખીલીવાળુ બે પાનાનુ હથિયાર ...

મુકવી'—નુકસાન કરવુ, ખરાબી કરવી. ૨ દગો દેવો. ૩ હાથ રોડ હાથનો છોલેલો લાકડાનો કટકો. ૪ ખાડામાંના ભમરડાને વાગ્યા વગર કતરાને કતરાતો જે ભમરડો ફરે છે તે [ગભરાઈ ગયલો; અધીર

કાતર, વિ૦ હિચકારો; બિકણ, હિમ્મત વગરનો. ૨

કાતરણી, સ્ત્રી૦ છોડવા ઉપરથી કસણા કાપી લેવા તે ૨ કસણાં કાપવાનો વખત. ૩ (એ વેળા) બ્રાહ્મણોને જે લવાજમ આપવામાં આવે છે તે. ૪ કસણા કાપવાનું હથિયાર.

કાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાતરથી કાપવુ. ૨ ઓછુ કરવુ—'કારતક કાતરે'. ૩ કસણાવાળા જુવાર બાજરીના પુળાપરથી દાતરડેથી કસણા કાપી લેવાં.

કાતરા, પુ૦ ચીરા; લીસોટા, કાપા. (છબ, હાથ, પગ વગેરે ઉપર પડતા) ૨ છેક પાતળા નાના કકડા (કપડું કાગળ સોપારી વગેરેના). ૩ કાતરોનુ બહુ વચન (આંબલી કેરાના કાતરા) ૪ એક જાતની આતશબાજી. ૫ પેડુ આગળ જાધના સાંધાનો જે ભાગ તે.

કાતરિયું, ન૦ ધરનો; છાપરાને લગતો છેલ્લો જે માળમેડો તે ૨ એક જાતનું લાકડાંનું હથિયાર. ૩ બે ચુડીની વચમાંનું લોડાંની પાતળી ચીપનુ કડુ ૪ મગજ (લાક્ષણિક)—'એનું કાતરિયુ ગેબ થયુ છે'—'કાતરિયું ભાડે આપ્યું છે.'

કાતરી, સ્ત્રી૦ ફળની પાતળી કકડી તે (સોપારી વગેરેની)

કાતરો, કાતરાનુ એક વચન. ૨ (આમલી—કળાનો) ગુચ્છો. ૩ હાથે ઘાલવાનુ ઘરેણુ. ૪ પાકેલા અનાજમાં પડતો એક જન્તુ.

કાતલી-ળી, સ્ત્રી૦ કાતરી; ચીરી. ૨ કેળાંના ઝીણા કકડા ૩ વાંસ—શેરડીનો બે ગાંઠ વચેનો ભાગ.

કાતી, સ્ત્રી૦ લોઢુ. ૨ પેટમા છરી—દગો ૩ કરવત ૪ પાળી. [વગેરની)

કાતું, ન૦ છુરી, પાળી (કામમા ન આવે તેવી ને ધાર

કાતેર, કાતર.

કાતેસડો, ઝુમખુ (તારાનું).

કાથરોટ, કથરોટ.

કાથાકબલા, પુ૦ ફાટા તુટા કપડા અથવા ભાગા તુટાં લાકડા ૨ નકામી બીજા માણસની વાતો—નિન્દા કરવી (સ્ત્રીઓના કાથાકબલા.)

કાથાગોળી, સ્ત્રી૦ વસાણા ભેળીને બનાવેલી કાથાની જે ગોળી તે (પાનમાં ખાવાની).

કાથો, પુ૦ ખેર વગેરેની છાલમાથી કાડેલો અરક, જેને મુકીને પાનમા ચુના સાથે ભેળવામાં આવે છે. ૨ નાળિયેરના છાલાના રેસાઓ જે વણેલા હોય તે. ૩ કાથાની દોરડી

કાદમ્બરી, સ્ત્રી૦ (બાણભટ્ટકૃત કાદમ્બરી ઉપરથી) કલ્પિત કથા. ૨ દારુ; શરાબ.

કાદવ, પુ૦ [સં૦ કર્દમ] પાણી મળવાથી ધૂળ—માટીની જે હાલત થાય તે; કિચ્ચડ; ગારો

—'કાદવ ફેંકવો'—કોઈનુ વગર કારણે નઠારુ બોલવું, સારા માણસની નિન્દા કરવી.

કાન, પુ૦ [સં૦ કર્ણ] સાભળવાની ઈન્દ્રી, જે બે ફુલતા અડુની વચમાં માયુ હોય છે તે ૨ સાર અસાર સમજવાની જે અશક્તિ તે; સાંભળીને ભમાઈ જવાય તે. 'મુરખને કાન હોય પણ સાન ન હોય.' ૩ બન્દુક—પિસ્તોલના જે કાંણામાં જામગરી સળગાવી મુકવામા આવે છે તે

—'કાન ઉઘડવા—ખુલવા' એટલે વાત મનમાં આવવી, ચેતવુ; જાગૃત થવુ

—'કાન ઉઘાડવા—ખોલવા' એટલે ચેતવવું, જાણીતુ કરવુ; સમજાવવુ.

—'કાન કાપવા' એટલે વધારે સરસ થવું ૨ ઠગવુ.

—'કાન ખોતરવા' એટલે કાનમાથી મેલ કાડવો

—'કાન ચિમટવા —મરડવા—આમળવા' એટલે ઠપકો દેવો, શિક્ષા કરવી, સુધારવુ

—'કાન દેવા'—માંડવા' એટલે ધ્યાન દઈને સાભળવુ

—'કાનનું કાચું' એટલે અડધુ પડધુ સાંભળે તેવુ; શોડુ બેરુ. ૨ ભોળુ, સાભળતાં જ તરત ભોળવાઈ જાય તેવુ.

—'કાન પકડાવવો—ઝલાવવો' એટલે ભૂલ દેખાડવી. ૨ પસ્તાવો કરાવવો

—'કાનપર હાથ મેલવા—રાખવા,' 'કાને હાથ દેવા,' 'કાનેથી કાડી નાખવુ' એટલે ન સાભળવુ, ધ્યાનમાં ન લેવુ; ઉડાવવુ.

—'કાન ફફડાવવા' એટલે ઊંઘ ઉરાડવી (કુતરો કાન ફફડાવે છે—ઘોડો કાન ઉભા કરે છે)

—'કાન ફુકવા' એટલે મન્ત્ર આપવો, ઉપદેશ કરવો. ૨ ચેતવવુ; ઇશારત કરવી ૩ ભમ્ભેરવુ, ભોળવવુ; ભમાવવું [જેવું થવુ.

—'કાન ફુટી જવા' એટલે બેરાં અથવા બેરા

—'કાન ભરવા' એટલે ભમાવવુ, વાતો સમ્ભળાવીને પોતાની તરફનુ કરાવવુ

—'કાન વનાનુ' એટલે બેરુ.

—'કાને ચડવુ' એટલે કોઈની વાત સાભળીને પોતાની તરફનો વિચાર ન કરતાં તેમ કરવું.

—'કાને ઝાલ્યાં હાથિયા ન રેહે' એ કેહવત

—'કાને પડવુ' એટલે કાન ઉપર અવાજ આવવો; સમ્ભળાવુ.

—'કાને વાળિયો'—ચેતવા[illegible] [illegible]યો.

—'કાનોકાન'—ત્રીજા સખસની મારફત વગર

—'કાનોકાન સાભળ્યુ'—જાતે—પોતે સાભળવુ; જાણવુ ૨ એક કાનેથી બીજે કાને, ત્રીજે કાને એમ (વાત ફેલાવી).

—'આંખ આડા કાન કરવા'—ઉડાવવુ

કાન-તુડો, પુ૦ કૃષ્ણ. "કાનુડો કામણગારો રે" (દયારામ)

કાનકડિયું, ન૦ રાતે દેખતુ ઉડતુ, વતવાગળની જાતતુ એક પક્ષી, કાનચિમડિયુ; છાપુ (કાઠિયાવાડ)

કાનકોચિયા, પુ૦ કાને બાંધવાનુ કપડું

કાનખજુરો, પુ૦ સાપના આકારનો ઘણા પગનો પાતળો જન્તૂ —એ લમ્બાઈમા એકથી તે સવા વેંતનો ને ઝેરી હોય છે.

કાનચિમડિયું, વાગોળ. ૨ વાગોળના જેવું ઘરોમા રેતુ એક પક્ષી (વાગોળ ઝાડપર ટિંગાઈ રે છે)

કાનચિમોરી, વાગોળ.

કાનડી, વિ૦ કરણાટક દેશ સમ્બન્ધી-ભાષા, રીત ઈ૦.

કાનડું, કાંદડું.

કાનડો, પુ૦ રાતે ગાવાનો એક રાગ

કાનઢાંકણી, વિ૦ કાનને ઢાકનારી (ટોપી).

કાનન, ન૦ [સં૦] વન. ૨ ઝાડી

કાનપટો, પુ૦ કાને બાધવાનો લુગડાંનો પટો

કાનફટો, પુ૦ કાનને વીધીને માય મુદ્રા—કડી ઘાલતો હોય તે જોગી, ગોરખપન્થી

કાનસ, સ્ત્રી૦ ધાતુને ઘસી સાફ કરવાનુ તીખા લોડાનુ ઝીણા દાંતાનુ ઓજાર; રેતરડી

કાનસિયા, પુ૦ લમણાની પાસે કાનને લગતા વાળના જે ગુચ્છા તે "દીકરીયોનાં દામ, હૃદયે લાગ્યાં રસિયા, કરે કારમા કામ, કેશ ધરે કાનસિયા" (કૃષ્ણારામ)

નીન, પુ૦ કુવારી કન્યાને પેટે જન્મેલો પુત્ર.

નસિયાળ, સ્ત્રી૦ કાન ખજુરાની જાતનુ રાતુ જીવડુ

નૂ, ન૦ એક પ્રકારનુ વાદ્ય—વાજુ.

કાનૂન, પુ૦ [આ૦] કાયદો, ધારો. ૨ રિવાજ

કાનો, પુ૦ આ૦ સ્વરની નિશાની, અક્ષરની પાસે ા એવો જે ઊભો લીટો કાડવામા આવે છે તે ૨ વાસણના મોડાની કોર.

કાનોમાત-ર-ત્રા, કાનો અને માત્રા, ો, ૈ.

કાન્ત, પુ૦ [સં૦] વર, પતિ, સ્વામી, ધણી, નાથ ૨ વિ૦ રમણીય, સુદર; દેખાવડો; મનોહર ૩ કાન્તિ, તેજ, પ્રકાશ "ચન્દ્ર સૂર્ય વિષે જે કાન્ત, તે તેવું જાણે સિદ્ધાન્ત." (નર૦ ગીતા) ૪ બહુ પ્રિય; અભીષ્ટ.

કાન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતીકી વહુ; બૈરી, પત્ની ૨ [illegible] ૩

કાન્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] તેજ, ચળકાટ, નૂર, ૨ પદાર્થ માત્રનુ જે તેજ વિશેષ તે, ખુબસુરતી, શોભા; પ્રભા, સૌંદર્ય ૩ સ્ત્રીનુ સૌંદર્ય; સુંદર સ્ત્રી. ૪ ઘરેણાદિથી શરીરને શોભાવવુ તે.

કાપ, પુ૦ કાપવુ તે ૨ કાપો, ચીરો ૩ કાપલી. ૪ સ્ત્રીઓને કાને ઘાલવાનુ એક ઘરેણુ.

કાપકુપ, સ્ત્રી૦ કાપવુ કાડવુ તે.

કાપટ્ય, ન૦ [સં૦] કપટ.

કાપડ, ન૦ કપડું, લુગડુ; થાન

કાપડિયો, પુ૦ કાપડ વેચનારો [ચોળી

કાપડું, ન૦ સ્ત્રીઓને છાતીએ પેરવાનુ વસ્ત્ર, કાચળી,

કાપણી, સ્ત્રી૦ ખેતરમા અનાજ, છોડવા સુદ્ધાં કાપી નાખવુ તે ૨ અનાજ હાળવાનો વખત. ૩ સોના રૂપા વગેરેનાં પતરાં કાપવાનુ હથિયાર

કાપથ, પુ૦ નઠારો માર્ગ

કાપલી, સ્ત્રી૦ કાપવાથી પડેલો છેક પાતળો અને નાનો કકડો (કાગળની કાપલી) ૨ ફળુ (તીરનુ).

કાપલો, પુ૦ મોટી કાપલી ૨ કાફલો.

કાપવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ વસ્તુ ઉપર લોડાનુ હથિયાર વાપરી ઘા—ભાગ કરવો, ચીરવુ, ખણ્ડિત કરવુ ૨ લવાજમમાથી ઓછુ—કમી કરવુ.

કાપા, પુ૦ લીસોટા, આડા અવળા લીટા.

કાપાકાપ-પી, સ્ત્રી૦ હથિયારથી જોસમા કાપી નાખવું તે; ખુનરેજી, કતલ ૨ અદાવત, મારામારી ૩ બોલાચાલી; જોશમા તકરાર કરવી

કાપાકુપા, પુ૦ કાપા.

કાપાલિક, પુ૦ માથાની ખોપરીમાં ખાવા પીવાનો વ્યવહાર કરે છે તેવો એક યોગી. ૨ એજ નામથી પ્રસિદ્ધ યોગીઓની એક જાત ૩ વામાચારી ૪ શિવભક્ત.

કાપિસ, ન૦ [સં૦ કાપીસ] એક જાતનો દારૂ

કાપી, સ્ત્રી૦ [અ૦] નકલ, ઉતારો, એક ઉપરથી બીજું ઉતારવુ—ઉતારેલુ તે

કાપુરુષ, પુ૦ નીચ, બાયલો, બીકણ, નિંદ્ય, ખરાબ

કાપુસ, ન૦ [સં૦ કર્પાસ] રૂ [કાપ

કાપો, પુ૦ લીટો, લામ્બી નિશાની; છેકો ૨ ચીરો;

કાફર, વિ૦ [અ૦] દીનનો ફરમાન ન માનનાર; નાસ્તિક, અધર્મી. ૨ લુચ્ચુ; ચોટ્ટુ, ખન્ધુ, હરામખોર. એ શબ્દે ગાળ દેવાય છે. [સિદી

કાફરી, વિ૦ [આ૦] આબિસિનિયાનો રેનાર, હબસી;

કાફલો, પુ૦ [આ૦] સમુદાય—સઘ, જથ્થો (લોક—ગાડી—વાણનો)

કાફિયો, પુ૦ [આ૦] કવિતાની તુક—લીટીનો છેલ્લો શબ્દ—જે અવાજમા કોઈ બીજી તુક-લીટીના

કાફી, સ્ત્રી૦ [અ૦] બુન્દ, બુન—એ દાણાને સેકીને પાણી સાથે ઉકાળી લોકો પીવામા લે છે.

કાફી, પુ૦ એ નામની એક રાગણી

કાબરચીતરું, વિ૦ ઘણુ કાળુ ને થોડું ધોળુ એવુ, કાળો ને સફેત એવા બે રઙ્ગનુ. ૨ જેમાં તરેહ તરેહવાર પણ વિશેષે કરીને કાળો રઙ્ગ હોય તેવું

કાબરું, વિ૦ [સં૦ કર્બુર] કાબરચિતરું. [કચરો

કાબસ, પુ૦ તેલ દિવેલ વગેરેનો મેલવાળો તળેનો

કાબા, પુ૦ ભીલની એક જાત—એ ઘણુ કરીને ઓખામણ્ડળમાં રે છે અને ખમ્ભાતની ખાડીમા ચોરિયોનુ કામ કરે છે.

કાબુલી, વિ૦ કાબુલ સમ્બન્ધી. પુ૦ કાબુલનો રેવાસી.

કાબૂ, પુ૦ [આ૦] સત્તા; અખત્યાર; હુકમ, હાક, હોર. ૨ વજન; વગ.

કાબેર, સ્ત્રી૦ એક ઘુંખરા કાળા રગનુ અને પીળી ચાંચ તથા પગવાળુ મેના જેવું પક્ષી ૨ તિણ્ણે ઘાંટે બોલનાર (સ્ત્રી)

કાબેલ, વિ૦ [આ૦ કાબિલ] પ્રવીણ; નિપુણ, હોશિયાર (પુરુષ) ૨ અનુભવથી ઘડાયલો.

કાબેલિયત, સ્ત્રી૦ નિપુણતા, હોશિયારી.

કાભા, સ્ત્રી૦ કકુંસાણી—કુપાત્ર (સ્ત્રી).

કામ, ન૦ [સં૦ કર્મ] કરવાનુ—કરેલુ તે, કૃતિ; કાર્ય. ૨ ધન્ધો, રોજગાર. ૩ બાબત; વિષય; પ્રકરણ. ૪ કારભાર, દરજ્જો. ૫ જરૂર, અગત્ય ૬ ઉપયોગ, પ્રયોજન; અનુકૂળ—માફક આવવુ તે. ૭ બનાવેલી ચીજ.

—'કામ કરી આપવુ'—લાભ કરી આપવો. [લેવો

—'કામ કાડી લેવું'—(તજવીજથી) સ્વાર્થ સાધી

—'કામ થવુ'—મરણ પામવુ

—'કામનું' એટલે જરૂરનું, ઉપયોગી

—'કામમા કામ કરી લેવું,' એટલે એક કામ કરતાં બીજુ કામ કરી લેવું; એ કામ સાથે—ભાય મળતાં કરવાં, "એક પન્થ દો કાજ." [થવુ

—'કામ લાગવુ' એટલે ઉપયોગી પડવુ; અગતનુ

—'કામે લાગવુ'—ઉદ્યોગ કરવા મણ્ડી પડવુ; ધન્ધે રોજગારે રોકાવુ.

કામ, સ્ત્રી૦ કનકવામાં આડી વાળેલી કામડી તે.

કામ, પુ૦ [સં૦] સ્ત્રીએ પુરુષ સાથે અથવા પુરુષે સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાની જે ઇચ્છા અથવા તેનો જે જુસ્સો તે; મૈથુનેચ્છા ૨ એ સમ્બન્ધી શરીરમા જે વિકૃતિ તે. ૩ કામદેવ ૪ ઇચ્છા; પ્રીતિ; હોંશ, મન્ન. ૫ કોઈ પણ ઇન્દ્રિય ભોગ, વિષયવાસના. 'ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ' ૬ ઇચ્છિત—વાલી—પ્યારી વસ્તુની અભિલાષા.

કામકળા, કામની કળા ૨ રતિ; કામદેવની સ્ત્રી. ૩ સ્ત્રીના અઙ્ગમા વાર કે તિથિપરત્વે નેત્ર, સ્તન ઇ૦ અઙ્ગમા જે કામ વિકારની કળા થાય છે તે.

કામકાજ, ન૦ કોઈ પણ કામ. ૨ ધન્ધો; રોજગાર, વેપાર ૩ ખટપટ; મોટું કામ.

કામકૂટ, પુ૦ વેશ્યાનો પતિ; છિનાળવો

કામકેલિ, પુ૦ સ્ત્રીસગ, મૈથુન; સ્ત્રી સાથે વિલાસ.

કામગરું, વિ૦ કામવાળુ, કામમા ગુથાયલું.

કામચલાઉ, વિ૦ ઘણું સારુ—મનમાનતુ તો નહિ, પણ હરકત ન પડતા કામમા આવી શકે તેવુ, ચાલી જાય તેવું; ચલાવી લેવાય તેવુ; સાધારણ, હલકુ. ૨ થોડીવાર કામ ચલાવવાને દરજ્જાપર રખ્યું હોય તે.

કામજ્વર, પુ૦ [સં૦] કામના જોસ્સાથી જે તાવ આવે—પીડા થાય તે.

કામઠ, પુ૦ કાચબો.

કામઠી, સ્ત્રી૦ વાકી વળતી—વળેલી કામડી જેને ખેંચ્યાથી તીર મરાય છે તે; ધનુષ્ય, ખપાટિયુ

કામઠું, ન૦ કામઠી.

કામડકોટિયું, વિ૦ કામડાનુ બનેલુ—નકલેદી (ઘર)

કામડી, સ્ત્રી૦ વાંસની ચીપ; પાતળો વાંસ

કામડું, ન૦ કામડી અથવા એનો કકડો

કામઢું, વિ૦ સારી રીતે કામ કરનાર (કાઠિયાવાડ)

કામણ, ન૦ વશીકરણ વિદ્યા; મોહિત કરી ભોળવી નાખવુ તે. 'કામણ દિસે છે અલબેલા તારી આખમા રે' (દયા૦)

કામણગારું, વિ૦ મોહકારક; વશ કરે—ભોળવી નાખે તેવું; સુન્દર. "કાનુડો કામણગારો રે, સાહેલી આ તો" (દયા૦)

કામણટુમણ, ન૦ કામણ અને બીજા ટુચકા (જાદુ સમ્બન્ધી) 'કામણટુમણ શીખેલી' (ભા૦)

કામદાર, વિ૦ સરકારની તરફનુ કામકાજ કરનાર. ૨ મોટો કારભારી; દિવાન, વજીર

કામદુધા—ગ્ધા, કામધેનુ; કામનાઓ પુરી કરવાવાળી.

કામદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ કામદેવની દૃષ્ટિ, સમ્ભોગ કરવાની તનત

કામધન્ધો, પુ૦ કામ ને ધન્ધો.

કામધેનુ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા પુરી પાડનારી—મનકામના પૂર્ણ કરનારી સ્વર્ગની ગાય ૨ જે પુરુષ—વસ્તુ પામ્યેથી ઘણીએક મુરાદ હાસલ થાય તે.

કામના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા, મુરાદ; ઉમેદ, વાસના.

કામની, કામિની.

કામરસિક, વિ૦ વિલાસી. [એક પ્રદેશ.

કામરુ, પુ૦ બઙ્ગાળની પશ્ચિમે આસામ પ્રાંતમા આવેલો

કામરૂપ, વિ૦ ઇચ્છામાં આવે તે રૂપ ધારણ કરી શકે તે "કામરૂપ મહાઘોર, મનુષ્ય માંસ આહાર"

કારસિયો, પુ૦ હિચકાની સાંકળ ઊંચે ભેરવવાનો જે આકડો તે

કારસી, સ્ત્રી૦ રુ. ૨ લાકડાં વગેરે જોખવાનુ એક જાતનુ લોડાનુ સાધન. [મસ્તી; તોફાન.

કારસ્તાન, ન૦ લુચ્ચાઈનુ કામ, કાળાં ધોળાં. ૨

કારસ્તાની, વિ૦ કારસ્તાન કરનાર

કારાગૃહ, ન૦ [સં૦ કારા—બન્દી, ગૃહ—ઘર] સખત બન્દીખાનુ, કેદખાનુ, તુરંગ, જેલ.

કારાપેરા, પુ૦ ચુથાચુથ ૨ વકીલાઈને કોઈનુ ભુંડુ બોલવુ તે. ૩ આઘુ પાછુ—વધતુ ઓછુ બોલવુ તે ૪ કુડકપટ.

કારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમા સમજણ આપી—ખુલાસો કર્યો હોય તે શ્લોક—વાકય; જે શ્લોક કે પદમા થોડા અક્ષર છતા બહુ અર્થ સમાયલો હોય તે ૨ નટની સ્ત્રી. ૩ હજામતુ કામ, હજામત કરવી તે (લાક્ષણિક) વૃત્તિ, વિવરણ, ટીકા

કારી, વિ૦ [ફા૦] ઠેઠ પેઠેલુ, ઉણ્ડુ—'કારી જખમ.'

કારી, વિ૦ [સં૦] કરતાર—ગુણકારી

કારી, વિ૦ જુવાન ૨ અગત્યનુ હોય તેવુ—'કારીનુ મરણ' સ્ત્રી૦ બૈરાઓની ચોળીને મુકવામાં આવતો સાંધો.

કારીગર, પુ૦ [ફા૦] હુનરી ધન્ધો કરનાર—સુથાર લુહાર વગેરે ૨ (લાક્ષણિક—હોશિયાર) હજામ.

કારીગરી—ગીરી, સ્ત્રી૦ કારીગરનુ જે કામ—ધન્ધો તે. ૨ ચતુરાઈ, કિસબ, જુક્તી.

કારીપારી, સ્ત્રી૦ કારાપેરા

કારુણિક, દયાળુ.

કારુણ્ય, ન૦ [સં૦] કરુણા. દયા

કારે, [અ૦] કઈ વખતે

કારેલી, સ્ત્રી૦ શાખનો એક વેલો

કારેલું, ન૦ કારેલીનુ જે ફળ તે ૨ કરેલુ ૩ એક હાથે ફેરવવાનું મોટુ મગદળિયુ

કારોબાર, કારભાર.

કાર્તિક, પુ૦ [સં૦] કારતક.

કાર્પેટિક પુ૦ તીર્થ યાત્રા કરવાને તૈયાર થયલો. ૨ પારકા અન્નથી પેટ ભરનાર.

કાર્પણ્ય, ન૦ [સં૦] યોગ્ય ખર્ચ ન કરી ધન એકઠુ કરવાની ઇચ્છા કરવી તે, કૃપણતા; બખીલાઈ; કદરીપણુ; કન્જુસાઇ

કાર્મુક, પુ૦ ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય, કામઠું ૨ કામ કરવામાં ચતુર

કાર્ય, ન૦ [સં૦] કરવાનુ તે, કામ ૨ ઉદ્યોગ, ધન્ધો.

કાર્યકારણ, ન૦ કાર્ય સબધે જે નૈમિત્તિક હેતુ ઉત્પન્ન થાય છે તે. [સમ્બન્ધ તે.

કાર્યકારણભાવ, પુ૦ [સં૦] કાર્ય અને કારણનો જે

કાર્યપ્રયોજન, ન૦ [સં૦] લગન વગેરેનુ કામ તે, રુડો અવસર, પગરણ ૨ મતલબ [યશ.

કાર્યસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ પાર પડવુ તે; ફતે,

કાર્યાકારણ, અ૦ જરૂર—કામને લીધે વિ૦ મતલબ

કાલ, [સં૦] કાળ. [જેટલુ.

કાલ, સ્ત્રી૦ ચાલતા—વર્તમાન દિવસનો આગલો કે પાછલો દિવસ. ગઈ કાલ, આજ અને આવતી કાલ.

કાલબુત, ન૦ જોડાની અન્દર ઠોકવાનું જોડાના અથવા પગના આકારનુ મોચીનુ લાકડું. ૨ સાચો, ઘાટ, બીબુ ૩ મૂળ, પાયો, ઓઠું (કજિયાનુ)

કાલભ્રાત્રી, પુ૦ [સં૦] કાળના જેવી કાન્તિવાળો તે, ડરામણો પુરુષ [જેવી વસ્તુ મેળવવી.

કાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદા ભુકામા ચિકણી—પાણી

કાલવૈજવું, ક્રિ૦ અગ્નિના અઙ્ગારા ઉપર રાખ ઠરવી, ઓલવાઈ જવું, કજલાઈ જવુ.

કાલાં, ન૦ કપાસનાં સુકાં ડિડવા

કાલાવાલા, પુ૦ કોઈ વાતને સારુ છેક ગરીબાઇથી બોલવુ તે, આજિજી, પ્રાર્થના, કરગરવુ તે.

કાલાષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કારતક વદ અથવા માગસર વદ આઠેમ

કાલિક, વિ૦ [સં૦] વખત સમ્બન્ધી (સમકાલિક).

કાલિન્દી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જમના નદી ૨ કૃષ્ણની સ્ત્રી.

કાલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] હલેતી, લાડકી, સમ્બોધન. 'કાલિ કાગળથી વેલી આવ' (ભા૦) ૨ નવા વાદળાની માળા—હાર. "કાલી ઘટા કેવળ બન છાઈ" ૩ રાત્રિ. "કાલી ઝમકારા કરી રહી છે." ૪ અગ્નિની જીભ, અગ્નિની જવાળાની અણી.

કાલીશ, કોટનુ એક ઘરેણું.

કાલું, વિ૦ જાણે સમજાતુ ન હોય તેવુ ગાડું ઘેલુ; કાલુ ઘેલુ 'કાલો થઈને કાંચળીમા હાથ ઘાલે' ૨ પ્યાર ઉપજાવે તેવું તોતલુ અને કુમળુ (કાલુ કાલુ બોલવુ)

કાલું, ન૦ જે ડિડવામાંથી પાકેલો કપાસ બાર દેખાય તે; રુ રેવાનુ પ્યાલાને આકારે જે ડિડવું તે.

કાલૂ, પુ૦ એક જાતનુ દરિયાઈ પ્રાણી એ છબછબા પાણીમાં અથવા નદીના મુખ આગળ ખડક અથવા ભાઠોડાને વળગી રે છે ૨ દરિયા કાઠાના ધારવાળા પથ્થર

કાલેરો, પુ૦ રાગ વિશેષ [કલ્પિત.

કાલ્પનિક, વિ૦ [સં૦] કલ્પનાથી શોધેલુ; બનાવટી,

કાવડ, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરે ખાધ ઉપર ઊંચકી લઈ જવાનુ એક સાધન—વચમા કામડી ને એને બે છેડે સીકા હોય છે

કાવડિયું, ન૦ દોઢિયું; સવાકો; પૈસો.
કાવડિયો, પુ૦ કાવડ ઉચકનાર
કાવતરાંખોર—બાજ, પુ૦ કાવતરુ કરનાર
કાવતરું, ન૦ કપટ; દગો; છળ; ઠગબાજી, લુચ્ચાઈ
કાવરું, વિ૦ ઘણું આવરુ; ઘણુ બેબાકળુ (ભય, ક્રોધ, આશ્ચર્યથી). [ભાંગી જાય તેવુ)
કાવલું, વિ૦ ઘણુ નાજુક ને શોભીતુ (પણ તરત
કાવળ, ફંદ; કપટ.
કાવળી, સ્ત્રી૦ નાજુક. ૨ કાચની બંગડી
કાવાં, છાપરાં ઉપર નળિયાની જે અડેટી ઓળ તે.
કાવાદાની, સ્ત્રી૦ ખુન વગેરેનો કાવો કરવાનુ વાસણ,
કાવેતર, ન૦ કાવતરુ. [કિટલી
કાવો, પુ૦ ઘોડાને જે ગોળ ચક્કરમાં ફેરવવો તે કાવો દેવો—ફેરવનો ૨ ખન્ધાઈ; કપટ; લુચ્ચાઈ કરવાની જુગતી કાવોદાવો પણ કેવાય છે.
કાવો, પુ૦ ખૂન વગેરેને ઉકાળવા તે અથવા ઉકળેલાં તે
કાવ્ય, ન૦ [સં૦] કવિતા ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં કયલાં લક્ષણવાળી રસાલંકારવાળી ઉત્કૃષ્ટ કવિતા ૩ ગદ્ય અથવા પદ્યનો જે ગ્રન્થ તે.
કાવ્યચોર, વિ૦ બીજાની કવિતામાથી તેના વિચારની અથવા તેનાં વાક્યોની ચોરી કરી તે પોતાનામાં દાખલ કરનાર
કાવ્યચોરી, સ્ત્રી૦ બીજાની કવિતામાંથી જે ચોરી તે.
કાશ, પુ૦ પોતાની મેળે ઉગતુ એક જાતનુ ઘાસ. ૨ કાશળ; નડતર, લપ; બલા, ગડબડ. ૩ ખાંસી,
—'કાશ કાડવી'—પીડા દુર કરવી. [ઉધરસ
કાશળ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અડચણ, નડતર, પીડા.
—'કાશળ કાડવુ'—હરકત— અડચણ દુર કરવી ૨ મારી નાંખવું
કાશ્મીર, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ કપડુ ન૦ હિન્દુસ્તાનની ઉત્તરે હિમાચળની તળેટીમા આવેલો એક પ્રદેશ.
કાષાય, ગેરવા રંગનુ
કાષ્ટ, ન૦ [સં૦] લાકડું, ઇન્ધન
કાષ્ટઘણ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લાકડાની ઘણ્ટડી ૨ હરામી ઢોરને ગળે બાંધવાનુ લાકડુ; ડણ, હેડ
—'કાષ્ટઘણ્ટા વિટમ્બણા'—મેહેનત ફોકટ ગઈ હોય તે માટે—એવો દાખલો આપવામા આવે છે.
કાષ્ટૌષધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઝાડ પાનમાંથી તૈયાર કરેલી દવા, વનસ્પતિ, જડીબુટી (એનું ઉલટું રસાયન)
કાષ્ઠુ, વગર લાભની મેહેનત કરવી તે
કાસડું, ન૦ કાટી.
કાસદ, પુ૦ [આ૦] સન્દેશો લઈ આવનાર જનાર, જાસુદ—સ, ખેપિયો, દૂત. ૨ ટપાલ—ડાક—પોસ્ટ આવનાર જનાર.

કાસદિયું—દું, ન૦ કાસદનું જે કામ તે ૨ નકામી ગયેલી મેહેનત.
કાસની, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ગાંધીનું વસાણુ.
કાસન્દ્રી, સ્ત્રી૦ મોટા પેટનો પડઘીવાળો કળશિયો—લોટો; ગડુ
કાસળ, કાશળ.
કાસીદોરિયો, પુ૦ એક જાતનુ સુતરાઉ કાપડ
કાહુળ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનુ વાજુ
કાહિલી, વિ૦ [ફા૦] આજારી; માદુ, કળ ન વળતી હોય તેવુ; રિબાતું, બેચેન. ૨ કાયર, કષ્ટાળવુ, આળસુ (કામનુ કાહિલી)
કાળ, પુ૦ [સં૦ કાલ] જારી રેવુ—ચાલ્યા જ કરવું તે. ૨ જારી રેવાનો જે એકાદો ભાગ તે—વખત, સમય, કાળ. હતો—છે—આવશે ગયો તે ભૂત કાળ, છે તે વર્તમાન કાળ ને આવશે તે ભવિષ્ય કાળ, એમ કેવાય છે પળ, ઘડી, કલ્લાક, દાડો, મહિનો, વરસ એ સહુ પણ કાળ કેવાય ૩ નાશ, મોત. ૪ યમ અથવા એનો દૂત ૫ જેથી મોત થાય તે પદાર્થ—પ્રાણી, રોગ વગેરે. ૬ દુકાળ (લીલો—સુકો). ૭ દુર્દશા, આફ્ત ૮ સંહાર કરનાર શક્તિ; શિવ
—'કાળ છુટવો'—આફત આવવી, મોત આવવુ.
—'કાળના કોદરા'—જુની લામ્બા વખતની વાતો
—'કાળના કોદરા ખાધેલો—લામ્બુ આયુષ્ય ભોગવનાર; પાકો અનુભવી, જુની વાતો જાણનાર
—'કાળમાથી આવવુ'—વારમ્વાર ખાખા કરનાર (બાળક) ભુખાળવો.
—'માથે કાળચક્ર ભમે છે'—આસમાની સુલતાની આફત આવવી, માથે મોત ભમવુ
કાળક, સ્ત્રી૦ કાળાપણુ. 'કાયામા કાળક છેદાણી'
કાળકા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કાલિકા] એક દેવી; કાળશક્તિ; સંહાર કરનાર શક્તિ
કાળક્રમણ, ન૦ [સં૦] વખત ગુજરવો તે.
કાળક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] નિરર્થક કાળ ગુમાવવો તે.
કાળકૂટ, પુ૦ ન૦ ઝેર. (એ વિષ—ઝેર પૃથુમાલી નામના દૈત્યના રક્તથી ઉત્પન્ન થયલું કે છે)
કાળચક્ર, ન૦ કાળનું ચક્ર—કાળનો ફેરફાર થયા કરવો તે; કાળ પરત્વે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય એ થયા કરવા તે; જિન્દગીની હાલત બદલાયા કરવી તે ૨ સવત્સર ચક્ર ૩ જૈનમત પ્રમાણે બાર આર પ્રમાણ કાળ.
કાળચન્દ્ર, પુ૦ જે રાશીના ચન્દ્રથી બધી વાતે હાનિ—નુકશાન થાય તે રાશિ—ચન્દ્ર; અશુભ ફળદાતા ચન્દ્ર, ઘાતચન્દ્ર કાળચન્દ્રથી વધું ને ઘાતચન્દ્રથી થોડુ નુકશાન.

ચોઘડિયું, ન૦ એકેક દહાડાના આઠ આઠ ચોઘડિયાં અને એકેક વારનુ એકેકા વારને નામે ઓળખાતુ એકેકુ ચોઘડિયુ હોય છે ને એ સાત વારોના ચોઘડિયાંમા શનિવારનુ જે ચોઘડિયુ તે કાળચોઘડિયુ.

ળજડું, કાળજું (કવિતામા).

ળજવર, જે તાવથી મરણ થાય તે.

ળજી, સ્ત્રી૦ કોઈ વાત વિષે તે કેમ થશે? કેવી થશે? ક્યારે થશે? એવા એવા જોરસાવાળી દુઃખ દેતી જે કલ્પના તે, ફિકર, ચિન્તા, ધાસ્તી ૨ સમ્ભાળ; ખબરદારી, હોશિયારી, સાવચેતી. ૩ ચાનક, નુકસાનની બીકે મેહેનત જારી રાખવી તે, ખેપ; ખાંત, ખન્ત

કાળજું, ન૦ [સં૦ કાલકં, કાલેયં] પેટની જમણી બાજુએ માસનો મોટો કકડો છે કે જેમાંના લોહીમાંથી પિત્ત બાર પડે છે તે, પિત્તાશય; જ્યાં પ્રેમ, શોક, ભય ઈ૦ની અસર થાય છે તે—લાગણીનુ ઠેકાણુ. એ અઙ્ગ્રેજી મત પ્રમાણે છાતીની અન્દર **રક્તાશય** છે ત્યાં છે

—'કાચુ કાળજુ'—બીકણ, હિમ્મત વગરનુ, પોચી છાતીનુ, ઝટ અસર થાય તેવું.

—'કાળજાની કોર'—એટલે ઘણુજ વાલુ, પ્રાણ સરખુ જરૂરનુ ને વાલુ

—'કાળજાનુ ખસવુ'—અદક પાસળી; વાયલ, ઘેલુ, ઉડેલ તબિયતનુ, અસ્થિર મગજનુ, દાધારિંગુ

—'કાળજાનુ નરવુ'—એટલે સાવધ; અક્કલ હોશિયારીવાળુ, ખબરદાર; ચોક્કસ, ભૂલી ન જાય એવું.

—'કાળજાનો ડખ'—કાળજામા થયલી જબરી અસર, કારી ઘા. ૨ હાડવેરી, જબરી દુશ્મનાઈ

—'કાળજામાં કટારી'—બાર દેખીતો નહિ પણ અદરખાનેથી નુકશાન કરવાનો જુસ્સો.

—'કાળજામા કોતરવુ'—વિસરી-ભૂલી ન જવાય એમ યાદ રાખવુ ૨ કાળજામાં લખવુ, યાદ રાખવુ; ન વિસરાય એમ કરવુ; મનમાં ઠસાવવુ ૩ વારેવારે મેંણાં મારવા; હલકા શબ્દો કેવા.

—'કાળજા વિનાનુ'—હિમ્મતવાળો, સાહસિક

—'કાળજુ કપાવુ'—ઘણું દુઃખ થવુ.

—'કાળજું કોતરવુ'—સંતાપવુ; રીબાવ્યા કરવુ, કનડવુ, કાયર કરવુ; દુ ખ દેવું

—'કાળજુ ઠરવુ'—'કાળજું ઠણ્ડુ થવુ'—એટલે સન્તોષ થવો; ઇચ્છા પૂરી પડવાથી ધરાવુ, નિરાંત વળવી; સુખી થવુ.

—'કાળજું તપી આવવુ'—ગુસ્સે થવુ ૨ અતિ ઉગ્ર લાગણી થવાથી કલેજાના લોહીનુ ગરમ થવુ

—'કાળજુ ધડકવુ'—ભયભીત થવુ, ગભરાઈ જવુ; હિમ્મત છોડી દેવી

—'કાળજુ ફાટી જવુ'—ભય ચિન્તા વગેરેથી ગભરાઈ અકળાઈ જવુ ૨ આશ્ચર્યકારક જોઈ અબકી જવુ, એહદ વિસ્મિત થવુ.

—'કાળજુ ફૂટવું'-અક્કલ જવી, ભાન વગરના હોવુ.

—'કાળજુ બળી ગયુ'—દલગીરી થઈ દુ ખ થવું.

—'કાળજુ ભરાઈ આવવુ'—રડાય બોલાય નહિ તેવી રીતની શોકની અસર થઈ આવવી.

—'કાળજું સવામણ ને સાત શેરનું છે'—જરા પણ ભોળવાય નહી તેવુ; પાકુ (જન). ૨ કઠણ છાતિનુ; હિમ્મતવાન

—'કાળજે હાથ'—નિરાત, ધીરજ.

—'તેનુ કાળજુ ફટકી ગયુ—ખસી ગયુ,' એટલે તે ઘેલો થયો.

—'ઢીંડું કાળજું'—કાઈજ અસર ન થાય તેવું પાકુ

કાળદણ્ડ, પુ૦ યમનો જે દણ્ડ તે, મૃત્યુ.

કાળનિદ્રા, સ્ત્રી૦ મરણ રૂપ જે ઊંઘ તે, મરણ.

કાળધર્મ, પુ૦ ઋતુધર્મ ૨ સમયનો સ્વભાવ ૩ મોત.

કાળપ, ન૦ કાળાપણુ (અખામા).

કાળપરત્વે, અ૦ વખતને લીધે, વખત પરમાણે.

કાળપાશ, પુ૦ મૃત્યુ.

કાળપુરુષ, પુ૦ યમ; યમદૂત. ૨ અતિઘણુ દુ ખ દેનારો.

કાળપૂંછી-પૂછી, વિ૦ પુછડાના વાળ બધા જ કાળા

કાળપ્રસઙ્ગ, પુ૦ કાળ અને પ્રસઙ્ગ. [હોય તે (લેસ)

કાળભાતિ, પુ૦ કાળના જેવી કાન્તિવાળો પુરુષ

કાળમાન, ન૦ વખતનુ માપ. ૨ વખતના માપનો યન્ત્ર—ઘડિયાળ, ઘડી વગેરે [(યન્ત્ર).

કાળમાપક, વિ૦ વખતનુ માપ કરનાર—દેખાડનાર.

કાળમીઢ, કાળો કઠિણ પાણો ૨ મૂર્ખ ૩ જેના અન્ત કરણમાં કંઈ પણ લાગણી ન થાય તેવું (જન); લાગણી વગરનું.

કાળયાતના, સ્ત્રી૦ યમ—જમની શિક્ષા

કાળરાત્રિ, સ્ત્રી૦ સિત્તોતેર સિત્તોતેર વરસે આવતી આસો સુદ આઠેમની (અથવા કેટલાકને મતે શ્રાવણ વદ આઠેમની) જે રાત તે; કાળીની જન્મ રાત્રિ. ૨ કલ્પની જે છેલ્લી રાત તે ૩ સઘળા જીવોનો નાશ કરવાવાળી મૃત્યુ દેવી, યમની બેન. ૪ ઘોર અન્ધારી રાત ૫ માણસના સિત્તોતેરમા વર્ષના ૭ મા મહિનાની ૭ મી રાત્રી ૬ આસો વદ ૧૪-**કાળીચૌદસ.**

કાળવેલિયો, પુ૦ ભુરકી નાખનારો, છોકરાં ચોર, ધુતારો બાવો.

કાળાં મરી, ન૦ એક જાતનુ ઝાડ અને તે

જેવાં ફળ—એ મસાલાની ગણતીમાં આવે છે, એનો સવાદ તીખો હોય છે.

કાળા અક્ષર કુટીમારવા, લખતાં વાંચતા ન આવડવું, કેવળ મૂર્ખ હોવું.

કાળાગ્નિ, પુ૦ બ્રહ્માંડનો નાશ કરનારો અગ્નિ તે

કાળાગ્રેહ, [સં૦] કારાગૃહ.

કાળાટ, સ્ત્રી૦ કાળાપણું; કાળાસ. ૨ કાળી જમીન (ગોરાટનું ઉલટું)

કાળા તલ, પુ૦ કાળા રંગના તલ ૨ શરીરની ચામડીપર કાળા તલના જેવા જે ઝીણા કાળા ડાઘ તે.

કાળાન્તરે, અ૦ કાળના કાળ વહી જાય તોએ. ૨ કોકાળે; કેટલોક કાળ વીત્યા પછી. ૩ આવનારો અથવા ગયેલો કાળ.

કાળાસ, સ્ત્રી૦ કાળા રંગનો અંશ—લેશ; થોડુંક કાળાપણું.

કાળિક, કાલિક.

કાળિકંદ, કાન્દુ તડબુચ—એનું શાક થાય છે

કાળિંગડો, પુ૦ પાછલી રાતે ગાવાનો એક રાગ.

કાળિયાર, પુ૦ કલિયાર

કાળિયું, વિ૦ કાળા રંગનું.

કાળિયું, ન૦ કાળીગાંઠી. ૨ અફીણ.

કાળિયો, પુ૦ તમ્બાકુની એક જાત ૨ વાઘ —'કાળિયાને જોના જ મારા પગ લથડ્યા.' ૩ બળદ.

કાળી, કાળકા.

કાળીગાંઠી, સ્ત્રી૦ એ સ્ત્રીની કોટનું એક ઘરેણું. બલગરી.

કાળીચાહ, સ્ત્રી૦ કાળા રંગની પીવાની ચાહ.

કાળીચૌદસ, સ્ત્રી૦ આસો વદ ચૌદસ, દીવાળીનો આગલો દહાડો, નર્કચતુર્દસી, કાળરાત્રી એ રાતે માહાકાળી દેવીની આરાધના—સાધના કરવામાં આવે છે. ભૂત પિશાચ વગેરેની સાધના થાય છે.

કાળીજમીન, સ્ત્રી૦ જેમાં જુવાર, કપાસ, ઘઉં, ડાંગર, દિવેલા, ગતા તલ, મગ, તુવેર વગેરે થાય છે તે.

કાળીજીરી, સ્ત્રી૦ એક જાતના ઝીણાં કડવાં બીઆ—કરમ અને તાવ ઉપર ઓસડ દાખલ વપરાય છે

કાળીટીલી, સ્ત્રી૦ અપજશ; બટ્ટો, બદનામી; ઘણું હીણું કામ કર્યાનો ઠપકો, કલંક. (તેને માથે કાળી ટીલી આવી)

કાળીદરાખ—દ્રાક્ષ, સ્ત્રી૦ કાળા રંગની મીઠી ખાવાની દરાખ કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ઘણું કરીને દરાખ હોય છે.

કાળીદરાજ—દાધર, સ્ત્રી૦ કાળા રંગની જે દરાજ—દાધર તે; ચામડીપર થતો એક રોગ કાળી ને રાતી એવી બે જાતની હોય છે.

કાળીપરજ, સ્ત્રી૦ દુબળા વગેરે હલકી જાતના લોકોનો (?) વર્ગ તે.

કાળીમુસળી, સ્ત્રી૦ ગાંધીને ઘેર મળતી ધાતુપુષ્ટીના ઉપયોગમાં આવતી એક ઔષધિ.

કાળું, વિ૦ [સં૦ કાલ] કાજળના જેવો રંગ દેખાડે છે; રાતના રંગ જેવું, અન્ધાર—શામું હોય તેવું. ૨ પાપ—દોષ—ગુન્હાવાળું, ઘાતકી (કામ)

—'કાળા અક્ષરને કુટી માર્વા'—મૂર્ખ રેવું, વાચતા લખતા ન આવડવું.

—'કાળા ધોળાં'—ઉંધા ચત્તા, સારા નરતા કામ કરવાં

—'કાળી ઘોડીએ ચડવું'—નિશો કરવો, અફીણ પીવું

—'કાળું કર'—જતો રહે (તિરસ્કારમાં)

—'કાળું કરવું'—બદનામી લેવી.

—'કાળું કુતરુંએ નથી પુછતું'—ગણત્રી વગરનું. હલકું

—'કાળું ગોરું'—સારુ નરતું—'વિશેષ નરતામાં'

—'કાળું પેરવું'—વાલા સગાના મરણના શોક માટે કાળાં લુગડા પેરવા

—'કાળું મોડું'—એ, નીચું કામ કરનારને વિષે બોલવામાં બોલાય છે કે જે ભુંડું કરશે તેને શરમાઈને નીચું જોવાનું છે (લાડમાં છોકરાંને પણ કેવાય છે)

—'કાળે પાણીયે ચડવું'—એટલે ગુન્હેગારને દેશનિકાલ થવું; દરિયો ઓળંગી બીજે દેશ જઈ જીવતા સુધી ત્યાંજ રેવું.

—'કાળો ડાઘ'—નઠારું કામ કીધાથી ફજેતી—આબરુ જવી, બદનામી થવી, અપયશ—કલંક આવવું

—'કાળો નાગ—ણ'—ખારીલો, વેરીલો—પુરુષ—સ્ત્રી માટે વપરાય છે.

"કાળા માથાનું માનવી શું નહિ કરે" અને "કાળી રાતને કલ્લે ભાન" એ કેવતો છે.

કાળું, ન૦ કલંક, ડાઘ ૨ ગુન્હો; પાપ ૩ ગુન્હો કરેથી લાજ—શરમ લાગવી તે

કાળુંસેળું, આંધળુંધુધળું

કાળોકોપ, પુ૦ મોટો જુલમ—નાશ—અનર્થ—કેર.

કાળોચોર, પુ૦ કાળેવેશે અન્ધારે ચોરીનું કાળું કર્મ કરનારો, કુકર્મી.

કાળોતરી સ્ત્રી૦ મરી ગયાની ખબરનો કાગળ

કાળોવાળો, પુ૦ ગાંધીની એક વસ્તુ

કાળોસરસ, પુ૦ એક જાતનો સરસ.

કાળોસોમલ, પુ૦ એક જાતનો સોમલ

ડિંગલાણું, દરખાવું (બાળકે).

ડિંગલાણે ચડવું, ઘણા દરખમાં આવી જવું

ડિંગલાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું ખુશી થઈ દરખ ઉભરાઈ જાય (બહુ લાડકાપણુંથી) તેવી હાલતમાં આવવું—ફુલાવું

કીકો, પુ૦ બે વરસની ઉમ્મર લગીનો જે બાળક છોકરો તે ૨ નામ ન પાડેલું તેવા બાળક છોકરાને કીકો કહી બોલાવે છે ૩ સહુથી મોટા છોકરાનું નામ માબાપથી બોલાય નહિ (શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે) તેથી કીકો કહી બોલાવે છે.

કીચ, પુ૦ કાદવ.

કીજે, કરિયે (કવિતામા).

કીટ, પુ૦ [સં૦] જિવડો, કીડો.

કીટ, વિ૦ કાબેલ, પૂરુ માહિતગાર, પ્રવીણ (તે ફારસીમા કીટ છે).

કીટનાં લાકડાં, ગાંઠ ઘણી હોય તેવાં લાકડા જેનો તાપ ઘણો સખત થાય છે

કીટી, સ્ત્રી૦ રુની અન્દર જે કાળો ભુકો વળગેલો હોય તે, કપાસિયાની કરચ ૨ ખાજા તળતા પેણીમા ખરેલો જે ભુકો તે

કીટું, ઘીને તાવ્યા પછી નીચે જે કચરો ઠરી રેછે તે

કીટો, પુ૦ નળિયા ઈંટ પાકતી વખત ઘણો જ તાપ લાગેથી રસ થઈ બન્ધાઈ જઈ ગઠ્ઠા થઈ જાય તે (હથિયાર ઘસવાના કામમા આવે છે) ૨ ધાતુના પદાર્થો ઘણા તાપને લીધે રસરૂપ થઈ બન્ધાઈ જાય તે. ૩ બાળવાનાં ગાંઠાવાળા લાકડા (બાવળ ખેરનો કીટો)

કીર્ત્તનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તનદ્વારા—મારફતે જે ભક્તિ તે—નવધા ભક્તિમાની એક.

કીર્ત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે, આબરૂ, યશ ૨ સ્તુતિ; વખાણ.

કીર્ત્તિમાન્, વિ૦ [સં૦] કીર્ત્તિવાળુ; નામાંકિત, આબરુદાર, યશસ્વી.

કીલ, પુ૦ ગાડી—ગાડાંનાં પૈડાની અન્દર દિવેલ—તેલ ઊંજ્યા પછી લોઢું ઘસાવાથી માય જે કાળો મળરૂપ પદાર્થ બન્ધાયછે તે

કીલી, સ્ત્રી૦ કીકી, બાળક છોકરી ૨ તિજોરી; ખજાનો, નાણાની પેટી ૩ કુચી.

કીલો, કીકો.

કીસું, વિ૦ કોના જેવુ, કેવું જસુ તસુ તેમ કીસુ (જુની કવિતામા)

કુંકડી, કોકડી. [કેલા

કુંકણી, વિ૦ કોકણમાં થતુ, કોકણ સમ્બન્ધી ૨ કુકણી

કુંકરી, સ્ત્રી૦ નાનો કુકરો

કુંકરીદાવ, પુ૦ કુકરીની રમત, કાકરી દાવ

કુંકરો, પુ૦ કાંકરો ૨ ઠિકરાના નાના કકડાને બાજુ વમાં ગોળ બનાવેલો હોય તે, ઠિકરી. ૨ ખાગડો, કુકો ૩ જીવડાના ઘરો (શકુના, કોડી, કુકાએ છોકરીયો રમે છે) ૪ જુવાર વગેરે અનાજનો પાક

કુંજો, કુંજો.
કુંજડો, પુ૦ ચડેલાં મોડાનો; ગુસ્સે થયલો હોય તે.
કુંકું, કુપળ; અંકુર
કુંડળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુણ્ડલી] નાનું કુંડાળુ ૨ જે કુંડાળા—ચોકડીમાં બાર રાશિના બાર ઘર પાડ્યાં હોય તે (પત્રાકુમાં) એ ઘર અથવા ભુવનના નામ તન, દ્રવ્ય, પરાક્રમ, સુખ, સુત, શત્રુ, કલત્ર, મૃત્યુ, ભાગ્ય, રાજ્ય, લાભ અને વય.
કુંડાળું, ન૦ ચાર પાસ ફરતી લીટી સાફ દેખાઈ આવે તેવી ગોળ આકૃતિ
કુંડી, સ્ત્રી૦ તળિયુ નાનુ અને મોઢું ઘણુ જ પોળુ એવુ તાંબા પિત્તળનુ વાસણ, નાના કુંડી (ગોનીની) ૨ તપખીર ભાગ વાટવાનુ ડિકરાનુ ઠામ ૩ ઘી ભરવાનુ ચામડાનું ઠામ, કણડી ૪ ઢોરને પાણી પીવાની જે હવાડી તે, ટાંકી, ટાકલી ૫ ઢોરને ગવા-નેક—ધાન ખાવાની જમીનમાં દાટેલી જે કુડી અથવા છોની બનાવેલી ટાંકી તે ૬ વીસની સખ્યાનો સંકેત; ૨૦
કુંડું, ન૦ માટીનું પોળા મોનુ ઠામ જેમા રાખ વગેરે ભરે છે અથવા ફૂલ વગેરેના છોડ વાવે છે. ૨ ઘી ભરવાની મોટી કુડી, કળકું ૩ ઢોરને સારુ ધાન ભરી રાખવાનું ઠામ ૪ તાંબા પિત્તળનુ વાસણ. ૫ કાચનુ ઠામ જેમા ફુલના છોડ વાવે છે તે ૬ કુરડાળુ બેઠા ફરતે કુંડે મળી (ભાં૦)
કુંદલું, ન૦ ઘાસની ગચ્છી. [નવપલ્લવ.
કુંપળ-ળિયું, ન૦ ઝાડને નવું ફુટતુ કુમળું પાતરુ,
કુંપળો, પુ૦ નવો અંકુર
કુંપી, શીશી, પ્રવાહી રે તેવું વાસણ 'રાવણના પેટમાં અમૃતની કુપી હતી'.
કુંભાર, પુ૦ [સં૦ કુમ્ભકાર] રાંટોડીના ઘાટ બના-વવાનો—વેચવાનો ધન્ધો કરનાર.
કુંભારિયો, કાંકરિયા કુંભાર.
કુંભુ, ન૦ જમીન ખેતર ભરવાનુ એક માપ છે; ૧॥ વીઘુ અથવા ૨ વીઘાંમા એક વસો ઓછો (એ શબ્દ ભરુચ જીલ્લામાં વપરાય છે.)
કુંવર, પુ૦ [સં૦ કુમાર] દિકરો, બેટો; પુત્ર ૨ રાજ-કુમાર. સ્ત્રી૦ એ શબ્દ સ્ત્રીઓના નામની પછવાડે મુકાય છે ઉજમકુંવર—બેર
કુંવરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુમારી] દિકરી, બેટી.
કુંવળ. ન૦ ઘઉંનું ઘાસ.
કુંવાડિયો, પુ૦ ચોમાસામાં થતાં અને ચોમાસા પછી સુકાઈ જતાં એવા એક જાતના ઝાડવાં એના બિયાં ઘણાં કામનાં છે છ.
કુંવાર, સ્ત્રી૦ એક જાતનો કડવો છોડ પાનરાં જાડાં ને કોરેકોરે કુમળા કાંટા હોય છે એના પાતરાંના રસનો એળિયો બને છે. એનુ પાનરુ તે શાખું કેવાય છે.
કુંવારકા, સ્ત્રી૦ દશ વરસ લગીની કુવારી છોકરી, કન્યા
કુંવારું, વિ૦ પરણેલુ નહિ તે
કુંવેર, કુંવર.
કુ, [સં૦] ખરાબ, હલકુ એવો અર્થ રાખે છે કુલક્ષણ, કુપાત્ર ઈ૦. એ કુ નો ગુજરાતીમાં ક થાય છે. કલક્ષણ, કપાતર, કજાત વગેરે ૨ પાપ ૩ નિન્દા સ્ત્રી૦ પૃથ્વી; ભૂમિ
કુઇ, સ્ત્રી૦ નાનો કુઓ. ટાંકલી, ટાંકી
કુઓ, પુ૦ [સં૦ કૂપ] પાણીને સારુ જમીનની અન્દર ખોદેલો ઉંડો ખાડો.—મોઢું ફરતુ ચણી લીધેલુ હોય અથવા ન હોય. ૨ પાણીનો કુદરતી ખાડો, ઝરો. ૩ વાણમા વચ્ચોવચ જે સહુથી ઉંચુ ઉભુ જાડું લાકડું તે—એને આધારે મોટો સઢ રે છે 'આગબોટને બે મોટા કુઆ હોય છે'
કુકન્દરા, સ્ત્રી૦ પૃથ્વીની ગુફાઓ
કુક, ન૦ કુકડાનુ બોલવુ તે ૨ પછવાડેથી અજાણતા આવી એકાએક બાળક છોકરાને રમતમા બિવડાવાનો શબ્દ [રીતે
કુકડભાગે, નીમે હિસ્સે. સરખા બે ભાગ હોય તેવી
કુકડવેલાંકુળી, ન૦ તુરિયાના જેવા જ પણ નાના કડવા ફળ કાણ્ટાવાળા કબ્ટોલાના આકારનુ અને મધ્ય ભાગમા કાણુવાળુ જે ફળ હોય તે આના બીથી જુલાબ થાય છે ને દવા કરવાના કામમા આવે છે—ખરડ વગેરેમા
કુકડાં ન૦ કુકડા કુકડી.
કુકડી, સ્ત્રી૦ કુકડાની માદા, મરઘી ૨ શણના સુકા ફળ ૩ લાડનો શબ્દ (છોકરાં પ્રત્યે)
કુકડેકુક, ન૦ કુકડાનુ બોલવુ
કુકડો, પુ૦ [સં૦ કુક્કુટ] એક જાતનો પક્ષી, મરઘો એ વ્હાણું વાયાની લગભગમાં બોલે છે. 'કુકડો હવે ત્યાં-જ વાણુ વાશે કે'
કુકર્મ, ન૦ [સં૦] નઠારુ કર્મ, અન્યાય. પાપ
કુકર્મી, વિ૦ કુકર્મ કરનાર.
કુકલ્પના, સ્ત્રી૦ નઠારી કલ્પના.
કુકવા, પુ૦ આપનાં જે આયંડા—ઝાળાકાની ક્રિયા કરવી તે, સેનારને ટટળાવવુ તે.
કુકવો, પુ૦ મરી ગયલાને નામે પુરોહિતે ભોગ પાડીને જે લેવુ તે કુકવો કરવા—ખાક મુકવી ૨ અગત્યનું ખરચ ન કર્યા—'તે નો આપને નામે કકવો કરશ.
કુક્કુટ, મરઘો; જગલી મરઘો
કુકો. ખાંગડો. ડીસનો કડો (એમ કકો) —છોક-રાની રમતે

કીકો, પુ૦ બે વરસની ઉમ્મર લગીનો જે બાળક છોકરો તે ૨ નામ ન પાડેલુ તેવા બાળક છોકરાને કીકો કઈ બોલાવે છે ૩ સહુથી મોટા છોકરાનું નામ માબાપથી બોલાય નહિ (શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે) તેથી કીકો કઈ બોલાવે છે

કીચ, પુ૦ કાદવ.

કીજે, કરિયે (કવિતામાં)

કીટ, પુ૦ [સં૦] જિવડો, કીડો

કીટ, વિ૦ કાબેલ, પૂરુ માહિતગાર, પ્રવીણ (તે ફારસીમા કીટ છે).

કીટનાં લાકડાં, ગાઠ ઘણી હોય તેવાં લાકડા જેનો તાપ ઘણો સખત થાય છે

કીટી, સ્ત્રી૦ રુની અન્દર જે કાળો ભુકો વળગેલો હોય તે, કપાસિયાની કરચ ૨ ખાજા તળતા પેણીમા ખરેલો જે ભૂકો તે

કીટું, ઘીને તાવ્યા પછી નીચે જે કચરો ઠરી રે છે તે

કીટો, પુ૦ નળિયા ઇંટ પાકતી વખત ઘણો જ તાપ લાગેથી રસ થઈ બન્ધાઈ જઈ ગટ્ટા થઈ જાય તે (હથિયાર ઘસવાના કામમા આવે છે) ૨ ધાતુના પદાર્થો ઘણા તાપને લીધે રસરૂપ થઈ બન્ધાઈ જાય તે. ૩ બાળવાના ગાઠાવાળા લાકડા (બાવળ ખેરનો કીટો) ૪ તેલ, દીવેલની નીચે જે મેળ ઠરે છે તે.

કીટો, વિ૦ નઠાર, નિરુપયોગી, નકામુ.

કીડી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કીટિકા] એક ઝીણો જીવ એ બે જાતની હોય છે—કાળી ને લાલ લાલ કીડીનો ચટકો વધારે હોય છે

—'કીડિયારુ ઉભરાયુ'—કઈ લાલચ—આશાથી ભેગા થવુ.

—'કીડીનો કુંજર'—નજીવી—નાની વાતને ભારે મોટી બતાવવી.

—'પગે કીડિયો ચડવી'—કામ કરવાથી કણ્ટાળેલા માણસને માટે વપરાય છે, આળસુ, એમી રેવુ

કીડો, પુ૦ [સ૦ કીટક] પેટે ચાલનારો નાનો જિવડો એ ઘણી જાતના હોય છે

કીધુ, કર્યુ (કવિતામા)

, કરવું એનો ભૂતકાળ, કર્યુ. ૨ કેવું એનો ભૂતકાળ, કયુ (કાઠિયાવાડમા)

કીનો, પુ૦ [ફા૦] મનમા ડાઘ રાખવો તે, અતીસ વેરભાવ, ખાર

કીર, પુ૦ [સં૦] શુક, પોપટ

કીર્ણ, કિરણ.

કીર્તન, ન૦ [સં૦] ઇશ્વરના યશનુ ગીત—ગાયન, ગાયનમા ઇશ્વરના વખાણ કરવા તે, ગુણ વર્ણન.

કીર્તનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તનદ્વારા—મારફતે જે ભક્તિ તે—નવધા ભક્તિમાની એક.

કીર્ત્ત, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે, આબરુ; યશ ૨ સ્તુતિ, વખાણ.

કીર્ત્તિમાન, વિ૦ [સં૦] કીર્ત્તિવાળુ, નામાંકિત, આબરુદાર, યશસ્વી.

કીલ, પુ૦ ગાડી—ગાડાના પૈડાની અન્દર દિવેલ—તેલ ઊંજ્યા પછી લોઢુ ઘસાયાથી માય જે કાળો મળરૂપ પદાર્થ બન્ધાયછે તે

કીકી, સ્ત્રી૦ કીકી, બાળક છોકરી ૨ તિજોરી, ખજાનો, નાણાની પેટી ૩ કુચી.

કીલો, કીકો.

કીસું, વિ૦ કોના જેવુ, કેવુ જસુ તસુ તેમ કીસુ (જુની કવિતામા)

કુકડી, કોકડી. [કેલા

કુકણી, વિ૦ કોકણમાં થતુ, કોકણ સમ્બન્ધી ૨ કુકણી

કુંકરી, સ્ત્રી૦ નાનો કુકરો

કુંકરીદાવ, પુ૦ કુકરીની રમત, કાકરી દાવ

કુંકરો, પુ૦ કાકરો ૨ ઠિકરાના નાના કકડાને બાજુ ઘસી ગોળ બનાવેલો હોય તે, ઠિકરી ૨ ખાંગડો, કુકો ૩ જીવડાના ઘરો (શઙ્કલા, કોડી, કુકાએ છોકરાયો રમે છે) ૪ જુવાર વગેરે અનાજનો પાક તૈયાર થયા પછી માથે રચલા મોટા જાડો જે કસણુ વગેરેનો ભાગ તે

કુંકાપગો, પુ૦ જેના પગલાથી શુભ—સારા શકુન થાય તે પુરુષ

કુંકાવટી, સ્ત્રી૦ કુકુ પલાળી રાખવાની ચલાણી

કુંકાવટો, પુ૦ બે ત્રણ ખાનાનુ હોડીના આકારનુ ચન્દન કુંકુ વગેરે ભરવાનુ લાકડાનુ પાત્ર

કુંકાવરણું વિ૦ કુકાના રઙ્ગ જેવુ—રાતુ

કુંકું, ન૦ [સ૦ કુઙ્કુમ] કકુ—એ કાશ્મિર દેશમા નિપજે છે.

કુંકો, કુંકરો. કુંકે રમવુ—ખાગડે કોડે રમવુ

કુખિયાં, કાપડાનો વાસાપર આવતો ભાગ

કુંગરો, કાકરો.

કુંચડી, કુચડી.

કુંચડો, કુચડો.

કુચલી, સ્ત્રી૦ ઘુમટી, ઘુમટી, ધાબળા—અનાતને એક છેડેથી કરચલી વાળી સીવી લઈ માથે ઓડવામા આવે છે તે

કુંચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ સઙ્કોચ પામવો, આચકો ખાવો ૨ મનમા ને મનમા બળવુ—ચિડાવુ

કુંચી, સ્ત્રી૦ તાળુ ઉઘાડવાની ચાવી, ૨ જુગાન, કળ, આકળ, અથોડી

કુચેન, નઠારા ચેન [માણસ

કુંજડો, પુ૦ શાક ભાજી ફલ પાન વેચનાર, કાછી

કુણ, કોણ. ૨ નવ (વેપારીનો સંકેત શબ્દ).
કુણ્ઠિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બન્ધ થયલું, તકરારમાં હારી ગયલું—ગભરાયલું.
કુણ્ડ, પુ૦ [સં૦] ચારે પાસ પગથિયાં હોય તેવો કુવો. ૨ ભોંયમાંથી નિકળતો થોડો ઉષ્ણ ઝરો. ૩ યજ્ઞ—હોમ—હવનના અગ્નિને માટે ખણેલો ખાડો
કુણ્ડળ, ન૦ [સં૦ કુણ્ડલ] કાને ઘાલવાનું એક ઘરેણું.
કુણ્ડળિયો, પુ૦ [હિં૦] કવિતા કરવાની એક રીતિ—માત્રા નિયમે
કુણ્ડળી, કુંડળી. ૨ નાનું કુણ્ડાળું. ૩ હ્રસ્વ ઈ-અજ્જુ
કુણ્ડાળું, ન૦ સપાટી ઉપર જે ગોળ લીટી તે; ચક્કરડું
કુતકારો, પુ૦ કુદી પડવું તે; ઠેકડો; ભુસકો, છલંગ
કુતકું, ન૦ હાથમાં લઈ મારવાનો જોડ એ હાથનો લાકડાનો અથવા વાંસનો જાડો કકડો, સોટો. ૨ તપખીર ભાંગ ઘુટવાનું લાકડું.
કુતકો, પુ૦ કુતકારો ૨ કુતકું
કુતરાંની ટોપી, સ્ત્રી૦ ઉકરડા અથવા ભીની જગામાં પડેલાં લાકડાં ઉપર છત્તરના આકારના સફેત નાના છોડ ફુટી નિકળે તે.
કુતરી, સ્ત્રી૦ કુતરાની માદા.
કુતરું, ન૦ કુતરો અથવા કુતરી.
કુતરો, પુ૦ એક જાતનો પશુ, ગ્રામસિંહ એ રંગે કાળા, તપખીરિયા, સફેત, રાખોડી હોય છે. એ ઘરની ચોકી કરે છે, શિકારમાં સસલાં હરણની પછવાડે દોડે છે; આંધળાને રસ્તો દેખાડે છે વગેરે 'કુતરાની પુછડી સો વર્ષ ભોંયમાં રાખો—સો ગજ ભોંયમાં દાટે તોયે વાંકીની વાંકી' એ કહેવત અને તેને તો કુતરાની ઉંઘ છે એ પ્રયોગ ૨ ઘાસની ચમરી, જે કપડાંને વળગી જાય છે અને ચામડીને ખુચે છે તે ૩ અનાજના ઉગતા રોપાને ખાઈ જનારો એક તસુ લાંબો વાળવાળો જીવડો
—'કુતરા બિલાડા જેવું'—એકબીજાને ન બને તેવું
—'કુતરા બિલાડાનો અવતાર'—રખડતા ગુજરાન કરવું, બીજાના આધાર ઉપર પડી રહેવું; રખડાયા બનવું; કામમાંથી ફુરસદ ન મળવી.
—'કુતરા ભસાવવા'—ઠામઠામ ભટકવું, લડાવી મારવું, ઘણી બાબતમાં મન ઘાલવું
—'કુતરાની ઉંઘ'—ઘણા સાવધ રહેવું.
—'કુતરાની પુછડી'—નઠારો સ્વભાવ ન છોડે તેવું માણસ, ગમતી; હઠીલો
—'કુતરાને નાખવું'—ફોકટ ગુમાવવું, ખોટે રસ્તે વાપરવું
—'કુતરાને મોતે મરવું'—કોઈ રક્ષણ ન કરે એવી રીતે રખડનાર મરવું.

કુતર્ક, નઠારી કલ્પના. ૨ વિતંડા.
કુતૂહલ, ન૦ [સં૦] કૌતુક, વિસ્મય, અજબ ૨ આતુરતા. ૩ આનંદ, ખુશાલી.
કુતોહળ, કુતૂહલ.
કુત્તી દેવી, દોરી કે માંજો જલદીથી તુટી જાય તે માટે દાંત કે નખવડે ખાડો પાડવો
કુત્તો, પુ૦ [હિં૦] કુતરો (તિરસ્કારમાં).
કુત્સિત, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરવા જોગ, નીચ મેલું; ગન્દુ; ખરાબ, હલકું.
કુથલી, સ્ત્રી૦ નકામું ટાયલું; સાર વનાની લાંબી વાત
કુથલો, કુથો.
કુથો, પુ૦ ગરબડગોટા, ગચ, ગુચવાડા; માથાકોટ, ભેળશેળ, પિષ્ટપેષણ ૨ કુથલી
કુદકારો—ડાકડો, કુતકારો.
કુદકો, કુતકારો
કુદરત, સ્ત્રી૦ [અ૦] ઈશ્વરી શક્તિ ૨ ઈશ્વરે બનાવેલાં કામ, જગતની લીલા; માયા ૩ જાતિ સ્વભાવ, પ્રકૃતિ ૪ તાગાત, જોર, સત્તા
કુદરતી, વિ૦ કુદરતનું (૧લા, ૨જા ને ૩જા અર્થમાં)
કુદવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ કુર્દન] સપાટી ઉપર પગ—પગોને એકદમ ઊંચા કરી નીચે પડવું ૨ પગ ઊંચકીને વચમાના ખાડાની પેલી પાસ જવું, ઓળંગવું ૩ ઊંચી જગાપરથી નીચે પડવું, ભુસકો મારવો ૪ ઘણી ધામધુમ કરવી. ૫ તોર—પતંગમાં જેવું
—'કુદી જવું'—ઓળંગવું
—'કુદી પડવું'—સાહસ કરવું; ઝંપલાવવું
કુદાકુદ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે કુદ્યા કરવું તે ૨ વલવલાટ
કુદાળિયાં, ન૦ કેટલીક ન્યાતોમાં વરની જાનમાં આવેલા લોકને બપોરે જે દાળ ભાત જમાડવામાં આવે છે તે
કુદૃષ્ટિ, નઠારી નજર. ૨ કરડી નજર.
કુન્તલ, પુ૦ ચોટલી
કુન્તાર, પુ૦ હાથી હાકનારો, માવત (જૂનાં પુસ્તકમાં).
કુન્દ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ફુલનો વેલો. ૨ મોગરો 'કુન્દ સમણી શિરીષ ધરી શકિ'.
કુન્દન, ન૦ સહુથી ઊંચા ટચનું સરસ સોનું.
કુન્દી, સ્ત્રી૦ ધોયલાં લુગડામાં કરચલી ન રહે અને સફાઈ આવે તેને સારુ તેને જગાક બીનાં લઈ લઈ ઘડી કરી ને ઉપર લાકડાને ઘોક ઠોકવું તે—કુન્દી કરવી કેવાય છે. ૨ બંદુકની નળીના અંગોખર સળ બેસાડવાનું ધાણીનું લાકડાનું એક ઓજાર. ૩ કુન્દ ફુલનો વેલો
—'કુન્દી કરવી'—ખુબ માર મારવો.
—'કુન્દીપાક આપવો'—લાકડી કે દંડુકાવતે મારવું.
કુન્દુ, ન૦ લાકડાનો દણ્ડુકો, હાથ સવા હાથ લાંબા ને જાડા કકડા ૨ બંદૂકની પછવાડેના હાથમાં ઝાલવાનો

જે તેનો ઠુમસો ભાગ તે, બન્દુકનો હાથો. ૩ ચપ-ડિયાનુ સવાગજનુ ગોળ લાકડું.
કુન્દો, પુ૦ બન્દુકનો હાથો
કુપથ, પુ૦ [સં૦] અનીતિનો માર્ગ, આડો—ખરાબ રસ્તો.
કુપથ્ય, ન૦ [સં૦] પરેહજી બરાબર ન પાળતા ગમે તે ગમે તે ખાવા પીવામા લેવુ તે.
કુપાત્ર, વિ૦ [સં૦] નાલાયક, બેઅદબ, વૃઈ ગયલુ, છકી ગયલુ
કુપુત્ર, કુલને કલકૂ લગાડનારો પુત્ર
કુપ્પી, સ્રી૦ નાનો કુપ્પો
કુપ્પો, પુ૦ તેલ ઘી વગેરે ભરવાનુ ફુલેલા પેટાનુ અને સાકડાં મોડાનુ ચામડાનુ ઠામ
કુફરાન, ન૦ [આ૦] જુઠું તોહોમત, આળ ૨ ધાધલ, તોફાન
કુબજા, સ્રી૦ વરવી—બદસુરત બૈરી ૨ કસની દાસી, શ્રીકૃષ્ણની પ્રિયા
કુબડું, વિ૦ [સં૦ કુબ્જ] જેને વાંસે મોટો ઢેકો નિકળી આવેલો હોય તેવુ, ખુંધુ, વાકુ વળેલુ ૨ કદરૂપુ, વરવુ, બદસુરત.
કુબાવાળી, સ્રી૦ કુબો વેચનારી સ્રી. ૨ કૂબો કુટનારી સ્રી
કુબુદ્ધિ, સ્રી૦ [સં૦] નઠારી બુદ્ધિ ૨ બદમાઈ, લુચ્ચાઈ, કપટ.
કુબો, પુ૦ લાબ્બા પાતરાનો એક છોડ, એની ભાજી, શાક દાખલ અને કઢીમાં વપરાય છે ૨ જનાવરે પોતાને રેવા સારુ પોતાની મેળે બનાવેલુ જે ઠેકાણુ તે ૩ ઢોરને સારુ સારો ચારો હોય તેવે ઠેકાણે ચારણ લોકો નાના ઝુપડા બાધીને પોતાના ઢોર સાથે રે છે તે અક્કેકુ ઝુપડુ ૪ છાનો કોલ પથરાવી તેને ઊપરથી ઠોકીને ખુબ સફાઈથી બેસાડવો તે, કોબો
—'કુબો કરવો'—(૨ જા, ૩ જા ને ૪ થા અર્થમા)
—'કુબો બેસાડવો'—(૪ થા અર્થમા)
કુબોધ, પુ૦ નઠારો બોધ
કુભા, સ્રી૦ [સ૦ કુ—પૃથ્વિની છાયા ભા—રોશની, કાન્તિ] પૃથ્વિની છાયા.
કુભાણ્ડ, ન૦ તરકટ, તૂત ૨ જુઠું તોહોમત
કુભારજા, સ્રી૦ [સ૦ કુભાર્યા] નઠારી સ્રી, કકુરિયણ બૈરી, કરકશા
કુમક, સ્રી૦ [ફા૦] મદદ, ટેકો ૨ તરફદારી, પખાત, ઉપરાણુ ૩ મદદ દાખલ ગયલુ લશ્કર નાણુ વગેરે.
કુમચી, પાતળી સોટી
કુમતિ, સ્રી૦ [સં૦] નઠારી મતિ
કુમળાસ, સ્રી૦ કોમળપણુ, નરમાસ.
કુમળું, વિ૦ [સં૦ કોમલ] કઠ્ઠણ નહિ તે, નરમ, સેહેલથી ડબાય—ચમ્પાય તેવુ 'કુમળી કાયા', 'કુમળુ ફૂલ—પાતરુ', 'કુમળી (તાજી) દૂધી'. ૨ ઝટ અસર થઈ જાય તેવુ, પોચુ 'કુમળુ મન'.
કુમાર, પુ૦ [સં૦] પાચ વર્ષનુ બાળક, પુત્ર, દિકરો એ શબ્દ મોટા પુરુષના પુત્રને લાગે છે રાજકુમાર, નન્દકુમાર, યુવરાજ (નાટકમાં).
કુમાર, સ્રી૦ કુંવાર.
કુમારિકા, સ્રી૦ [સં૦] પાચ વર્ષની વિવાહ રહિત કન્યા; લગન ન થયા હોય તેવી છોકરી. કન્યા
કુમારી, સ્રી૦ બાર વર્ષની ન પરણેલી કન્યા ૨ પરણી જ ન હોય તે સ્રી.
કુમાર્ગ, પુ૦ [સં૦] નઠારો—આડો રસ્તો ૨ અધર્મ, પાખણ્ડમત ૩ કુછન્દ
કુમાવિસદાર, પુ૦ [ફા૦] મામલતદાર, પરગણાનો [અધિકારી.
કુમાસ, પુ૦ [આ૦] ધટપણુ, પોત ૨ ગજીફાના પાનાનો એક રઙ્ગ
કુમુદ, ન૦ [સં૦] ધોળુ કમળ ફુલ—એ ચન્દ્ર પ્રકાશથી [ખિલે છે.
કુમુદિની, સ્રી૦ [સં૦] કુમુદ ફુલનો વેલો, દાંડી સાથેનુ ફુલ, કમળની એક જાત ૨ જેમા કુમુદ ઉગે છે તેવી તળાવડી.
કુમ્ભ, પુ૦ [સં૦] ઘડો; કળશ. ૨ હાથ્થીના મસ્તકના બે માસના ગોળા, હાથ્થીનુ ગણ્ડસ્થળ ૩ બાર રાશિમાની ૧૧ મી ૪ પ્રાણાયામ કરતા શરીરનો શ્વાસ રોકવાવાળી ચેષ્ટા
—'કુમ્ભ મુકવો', નવા ઘરમા વાસ કરતી વખત મુરતમા આગળથી ત્યા એક જગાએ સાથિયો પુરી તે ઉપર ઘડો નાળિયેર મુકવાં. ૨ માતાના કુમ્ભનુ સ્થાપન કરવુ
—'કુમ્ભકરણની ઉંઘ'—એટલે ઘોર નિદ્રા.
કુમ્ભક, પુ૦ શ્વાસ પ્રશ્વાસને છોડી પ્રાણ વાયુ રોકવા રૂપ પ્રાણાયામનુ અઙ્ગ, જેમાં વાયુ બાર પણ નિકળતો નથી ને અંદરે જતો નથી—અર્થાત્ મધ્યમ વાયુ રહે છે (જેમ પાણીનો ભરેલો ઘડો વાયુએ ડોલતો નથી તેમ)

કુરકરિયું, કુરકુરિયું.
કુરકુટ, પુ૦ [**સં૦** કુક્કુટ] કુકડો
કુરકુર, અ૦ એ શબ્દે, કુતરાના બોચીલાને બોલાવવામાં આવે છે.
કુરકુરિયું, ન૦ કુતરાનું બચ્ચું; બોચીલું.
કુરઙ્ગ, ન૦ [**સં૦**] હરણ, મૃગ.
કુરડી; કુલડી.
કુરતની, સ્ત્રી૦ પલઙ્ગની છતરી ઉપરથી નાખેલું ને ચાર પાસ પડદો કરતુ જે ઝીણુ કપડું તે; મચ્છરદાની.
કુરબાન, અ૦ [**આ૦**] ભોગ—બળી દાખલ આપેલું—અર્પણ કરેલું એવું, આધીન ૨ ફિદા, ખુશખુશ
કુરબુક, ન૦ [કુરુવક] કાંટાસળિયો છોડ—વૃક્ષ વિશેષ 'કિંશુક કુરબુક પુછિયા વટ કહે રે શ્રીહરીજીની ભાળ'—(ભા૦) 'કુરબુક ઠામે ઠામે રે'—(પ્રે૦).
કુરર, (કુરવ) એક જાતનું વૃક્ષ
કુરરી, સ્ત્રી૦ ટીટોડી નામે એક જાતનું પક્ષી. 'ગરુડ આગળ યથા કુરરી.' [કુટેવ
કુરસ, પુ૦ ખરાબ રસ, દારુ, શરાબ. ૨ કુછન્દ,
કુરાન, ન૦ [**આ૦**] મુસલમાન લોકનું ધર્મ શાસ્ત્ર.
કુરિયા, ઝીણા બાવટીના ચોખા.
કુરિયો, પુ૦ જુવારને ભરડીને તે ભરડામાથી છોડા ને લોટ જુદો કાઢી બાકી રહ્યા જે કણ—દાણા તેને પાણીનાં અધરણુંમા બાફી બનાવેલો જે પદાર્થ તે.
કુરૂપ, વિ૦ [**સં૦**] નઠારા રૂપનું; બદસુરત; વરવું, બેડોળ; બેળીઅલ.
કુલ, ન૦ [**સં૦**] કુળ; વંશ ૨ પોતાની જાતના લોક
—'કુલનો અઙ્ગારો'—બાપદાદાની આબરુને કલઙ્ક લગાડનાર.
—'કુલમાં દીવો'—ગુણકર્મ વિદ્યાથી અપ્રસિદ્ધ વંશને પ્રસિદ્ધિમા આણનાર
કુલ, ન૦ [**અ૦**] જેની વતીનું વકીલ કામ કરતો હોય તે; અસીલ.
કુલ, વિ૦ [**આ૦**] તમામ; બધું; સઘળું, જુમલે: કુલ જમા—ખરચ—અખત્યાર.
કુલકન્યા, ઊંચ કુળમા જન્મેલી બાળકી
કુલકુલાં, પુ૦ [**આ૦**] જેને કુલ અખત્યાર હોય તે, મુખ્ય કારભારી ૨ ખાસ મિત્ર—સ્નેહી—સલાહ આપનાર. [કુટેવ
કુલક્ષણ, ન૦ [**સં૦**] નઠારું લક્ષણ—ટેવ; નઠારી રીત,
કુલક્ષય, કુળનો નાશ.
કુલગુરુ, કુળની ધર્મ સંબંધી ક્રિયા કરાવનાર.
કુલટા, સ્ત્રી૦ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી, અસતી; રખડતી છિનાળ. ૨ સમ્ભોગ અથવા ભીખને માટે ઘેર ઘેર રખડનારી સ્ત્રી.

કુલડી, સ્ત્રી૦ કથલી જેવું બનાવેલું માટીનું ઠામ; કુલ્લી. ૨ સોનીનું સોનુ રૂપુ ગાળવાનું પોળાં મોડાનું પણ નાનકડું ઠામ. ૩ એવુ ઠેકાણુ તે (ગાંડની કુલડી)
—'કુલડીમાં ગોળ ભાંગવો—ખાવો'—એટલે એક બીજામા સમજી વાંધાનો નિવેડો લાવવો, ઘરમેળે પતાવવું; માહોમાંહે સમજી જવુ.
કુલધર્મ, વંશપરમ્પરા—પેડી દર પેડીથી ચાલતો આવતો કુટુમ્બ—જાતિનો જે રિવાજ તે ૨ કુટુમ્બનો રિવાજ.
કુલધાર, પુ૦ સુપુત્ર ૨ ઔરસ પુત્ર
કુલપતિ, પુ૦ દશ હજાર ઋષિ મુનિયોને અન્નાદિથી પાલન કરનાર અને વિદ્યા ભણાવનાર ૨ સેનાનો નાયક.
કુલપરમ્પરા, વંશવેલો. ૨ પેડી દર પેડી ચાલતી રીત.
કુલપુરુષ, મૂળપુરુષ, મહાત્મા પુરુષ.
કુલમ, પુ૦ એક જાતના ચોખા. ૨ એક જાતનુ ઓસડ
કુલમર્યાદા, કુટુમ્બની આબરુ—રીતરિવાજ
કુલવધૂ, ખાનદાન અને સદ્ગુણવાળી સ્ત્રી ૨ પોતાના કુટુમ્બની વહુ
કુલવિદ્યા, બાપદાદાથી ચાલતું આવતુ જ્ઞાન.
કુલસંતતિ, વંશવેલો; વંશ
કુલહાર, સ્ત્રીની કોટનુ ઘરેણુ
કુલાં, ન૦ કુલુ એ શબ્દનુ અનેક વચન
—'કુલાં કુટવાં'—હરખાઈને કુદવુ—નાચવુ
કુલાચાર, પુ૦ કુલનો ધર્મ—રીતભાત. ૨ મૂલ, પ્રકૃતિ—તત્ત્વ, દિશા, કાળ, આકાશ, પૃથ્વી, જળ, તેજ અને વાયુ એ અથવાને કુલ કહે છે તેમા બ્રહ્મની બુદ્ધિથી વિકલ્પ રહિત વેવાર કરવાનુ જે જ્ઞાન તે
કુલાબો, પુ૦ [**આ૦**] જમીનનો જેટલો ભાગ દરિયામા લાગ્યો ગયો હોય તે
કુલાલ, પુ૦ [**સં૦**] કુંભાર.
કુલીન, વિ૦ [**સં૦**] ઊંચા કુળનુ, ખાનદાનનુ; અસલ—આબરુદાર ઘરનુ, અસરાફ ને સુઘડ
કુલીનતા, સ્ત્રી૦ કુલીનપણુ.
કુલું, ન૦ ગાંડની બન્ને બાજુએ ઊંચા આવેલા જે બે અવયવો તેમાંનો અકેક, ઢગરું.
—'કુલો ગોઠવવો'—આદરેલા ધન્ધાપર લાગવું; મન માનવું, ઠરીઠામ પડવું.
કુલે, અ૦ તમામ, બધું. ૨ એકન્દર; જુમલે.
કુલેર, સ્ત્રી૦ ગોળ—ખાંડ અને ઘી ચોળેલા એવા બાજરી—ચોખાનો જે કાચો લોટ તે.
કુલ્લી, સ્ત્રી૦ ઘી તેલાદિ પ્રવાહી ભરવાને ચામડાને ગાળીને કુલડીના—બતકના જેવું બનાવેલું નાનુ વાસણ; ચર્મપાત્ર વિશેષ, ૨ કુલડી.

કુળોચ્છેદ, પું૦ કુળનો ઉચ્છેદ; સત્યાનાશ—નસન્તાન જવું તે.

કુળોદ્ધાર, પું૦ કુળનો ઉદ્ધાર.

કુંવેકૂક, કુકડાની વાણીનું નામ. ૨ ચૂપાચૂપ.

કૂંચી, સ્ત્રી૦ જેથી તાળુ—કળ ઉઘડે તે સાધન. ૨ યુક્તિ; કળા. ૩ કબજો; મડી; મનનુ વલણ—'એની કૂંચી તેને હાથ છે.' કૂંચી ફેરવવી—ફરવી—લાગવી.

—'કૂંચી હાથ લાગવી'—ભેદ—મર્મ જાણવો, અંતરની ગુપ્ત વાત જાણવી

—'કૂંચી હાથ હોવી'—બીજા માણસપર પોતાનો કાબુ હોવો

કૂખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુક્ષિ] પાંસળાંની નીચેની પેટની બાજુ; પેટનુ પાસુ. ૨ ગર્ભાશય.

—'કૂખ ફાટવી'—સંતાન થવાં. ['કૂચ કરવી'

કૂચ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવુ તે.

કૂચ, સ્ત્રી૦ છાની વાત.

કૂચ, પું૦ પાણી ભરી રાખવાનું સાંકડા મોઢાનુ માટીનુ ઠામ; ભોટવો; કુજો.

કૂચ, પું૦ તરણ અથવા કુવારી સ્ત્રીનાં સ્તન.

કૂચો, પું૦ ચાવી—છુંદી—કુટીને રસ વનાના રેસા જેવું કરેલું હરકઈ તે. સરડી હાતણ વગેરેનો કૂચો ૨ સઘળું સારી પેઠે સમજી—અભ્યાસ કરી લીધુ હોય તેવું કંઈ (તેણે તે ચોપડીનો ચાવીને કૂચો કીધો છે) ૩ એકની એક વાત બકવાં—ચાબ્યાં કરવી તે. (કૂચો કરતો પરવારે ત્યારે કે). ૪ અતિસે નિન્દા કરવી—ભુંડુ બોલવું તે.

—'કૂચા કાડવા'—ઘણું કામ કરાવી થકવી નાંખવું. ૨ માર મારી હાડકાં પાંસળાં નરમ કરવાં ૩ બીજાની સ્ત્રી સાથે લાગ્યો કાળ નીતિ રહિત સમ્બન્ધ રાખવો તે.

—'કૂચા વાળવા'—ચીપી ચીપી—ચાવી ચાવીને બોલવું; સમજ ન પડે તેમ વાત કરતાં અટકી પડવું. ૨ સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવા માંટે જીભને ટેવવી

—કેવત 'ઢોરના ચાવ્યામાં કૂચો પડે પણ માણસના ચાવ્યામાં નથી પડતો.'

કૂજો, પું૦ કૂચ.

કૂટ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કેડાફૂટ; આથાકૂટ; માથાફોડ; મુશકેલી. ૨ ગુચવણવાળો હિસાબ—પ્રશ્ન—સવાલ, ટોયડો. ૩ ખોટું ૪ ઓખાણુ. ૫ સમજવાને મુશકેલ એવું વાક્ય-કવન (કૂટશ્લોક, કૂટવચન). ૬ પાડની ટોચ; ટેકરી,—ત્રચકૂટ પર્વત

—'કૂટજ્ઞાની'—ખોટી તકરારથી જ્ઞાની છઉં એમ જણાવનારો.

—'કૂટ પાંચશેરી—પત્થર'—સમજાવ્યું ન સમજે

—'કૂટો કરવો—વાળવો'—સંહાર કરવો, ઘણો માર મારવો

કૂટસ્થ, પું૦ જે લોઢાની એરણના જેવો નિશ્ચળ છે તે. ૨ સર્વ કાળમાં એક સરખો રેનાર ને કદી પણ નહિ બદલાનાર. ૩ બ્રહ્મ (અચળ, વિક્રિયા રહિત અને નિત્ય એવો) ૪ (વ્યઙ્ગમાં) માથા ફોડિયો; કડાકુટિયો. સમજાવ્યો નહિ સમજનાર

કૂડ, ન૦ છળ પ્રપચ; મેલ; આંટી, કપટ "કૂડ કપટનાં બે કાટલાં વણઝારારે" (પ્રે૦) ૨ વચકો, વાંધો, ૩ જોસ; જોમ; શ્રૂ. 'કાળીનાગ કૂંણુ કૂડે ચઢ્યારે' (પ્રે૦)

કૂડ-ડું, વિ૦ નઠાર, ભુડુ. ૨ હૈયામેલુ; કપટ ભરેલું. ૩ ન૦ પાપ

કૂપ, પું૦ [સં૦] પાણીનો કુવો. ૨ ખાડો

કૂપમણ્ડૂક, પું૦ સભા વગેરેમાં ન જતા ઘરમાં જ બેસી રેનારો પુરુષ.

કૂર, પું૦ [સં૦] રાધેલા ચોખા, ભાત.

કૂર્મ, પું૦ [સં૦] કાચબો. ૨ વિષ્ણુનો બીજો અવતાર.

કૂર્મચક્ર, ન૦ કાચબાની આકૃતિનુ જ્યોતિષનું એક ચક્ર.

કૂળ, ન૦ [સં૦ કુલ] એક મૂળ પુરુષ ને તે થકી ચાલેલો વેલો, વશ, ખાનદાન એકાદ નામાંકિત મૂળ પુરુષને નામે કુળ ઓળખાય છે. ૨ સમુદાય; જથો; ટોળુ

કૃચ્છ્ર, ન૦ કષ્ટ; દુ ખ. ૨ કષ્ટથી થનારુ પ્રાજાપત્ય આદિ વ્રત ૩ પિસાબનો એક રોગ—મૂત્રકૃચ્છ્ર.

કૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ...., બનાવેલુ. એ, શબ્દની આગળ અથવા પાછળ મુકવામાં આવે છે કૃત-સકલ્પ એટલે કીધો છે ઠરાવ જેણે તે કૃતાપરાધ—કીધો છે અપરાધ જેણે તે રામચન્દ્રકૃત એટલે રામચન્દ્રનું કરેલું

કૃતકર્મ, જેણે સારાંનરસાં કર્મ કીધેલાં છે તે. ચતુર; ૨ હોશિયાર.

કૃતકામ, વિ૦ જેની ઇચ્છા—કામના પૂર્ણ થઈ છે તે.

કૃતકાર્ય, વિ૦ જેણે પોતાનુ કાર્ય—કામ પૂર્ણ કીધુ છે તે

કૃતકૃત્ય, વિ૦ [સં૦] કરવાના કામ કરીને પાર પડ્યો હોય તે. ૨ કૃતાર્થ; ધન્ય.

કૃતઘ્ન, વિ૦ [સં૦ કૃત—કરેલું, ઘ્ન—નાશ કરનાર] ઉપકારના બદલામા અપકાર કરનાર; અનુપકારી, નિમકહરામ, નગુણું; નઠરુ; નુગરુ.

કૃતઘ્નતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કૃતઘ્નપણ, નિમકહરામી. નિરુપકારીપણું

કૃતઘ્ની, વિ૦ કૃતઘ્ન.

કૃતજ્ઞ, વિ૦ [સં૦ કૃત—કરેલુ અને જ્ઞ—જાણનાર] કીધેલા ઉપકારને જાણનાર; ઉપકારી; આભારી; નિમકહલાલ; વફાદાર.

કુલ્લું, ન૦ ઘી તેલ વગેરે પદાર્થ ઘાલવાનુ સાકડાં મોઢાંનું પણ ફુલેલા પેટનું ચામડાનું ઠામ.
—'કુલ્લાપર હાથ મેલાવવો'—લાલચમાં નાખવો; આશા—ફાયદો બતાવી કામ કાઢી લેવું.

કુલ્લે, કુલે, તમામ

કુવારી, સ્ત્રી૦ પરણ્યા વગરની કન્યા, કુવારકા

કુવચ, કૌવચ.

કુવચની, વિ૦ નઠારુ—કડવુ—અસત્ય ભાષણ કરનાર

કુવત, કૌવત.

કુવાથ, પુ૦ [સં૦ ક્વાથ] જુદાં જુદા વસાણાંને પાણીમાં નાખી એકઠાં ઉકાળી જે ઓસડ તૈયાર કરેલુ તે, ઓસડનો કાઢો—ફાવો

કુવાડી, સ્ત્રી૦ ઝાડ કાપવાનું—લાકડાં ચીરવાનુ લાકડાંના હાથાવાળુ એક હથિયાર.
—'કુવાડીનો હાથો'—પોતાના જ લાગતાવળગતાને નુકસાન કરનાર.

કુવાડો, પુ૦ મોટી કુવાડી ૨ કડવા બોલો

કુવાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી ઇચ્છા

કુવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ નઠારી રીતભાત. ૨ હલકી રીતે ઉપજીવિકા ચલાવવી તે.

કુવેણ, ન૦ નરસુ—કડવુ વેણ.

કુવેતર, ન૦ વાવણી કરવા સારુ કુવાના પાણીથી જે જમીન તૈયાર કરવામા આવે તે. વિ૦ જેને કુવાના પાણીનો લાભ મળતો હોય તે જમીન. ૨ પશુ માદાને અધુરે જવુ તે

કુવેતી, પુ૦ કોસ ઠાલવનારો

કુવો, પુ૦ [સં૦ કૂપ] જમીનને તળિયેથી પાણી નિકળે એટલો ખોદેલો જે ખાડો તે ૨ ખાડો (જાની પડ કુવામા) ૩ વાણમા મોટા સડનો જે થમ્ભ તે, ડોળકાઠી
—'કુવામાં નાખવુ'—નઠારો—કુલવગરના ઘેર કન્યા આપવી. નઠારી દશાએ પહોંચાડવુ.
—'કુવામાં ઉતારવુ'—આડું અવળુ સમજાવી ફસાવવુ
—'કુવાનો દેડકો'—એક જ વસ્તુના જ્ઞાનવાળો, થોડું ભણેલો—જાણનાર, સભા વગેરેમા ન જતાં ઘરમાં જ બેસી રેનારો.
—'કુવો કરવો—પૂરવો'—આપઘાત કરવો.
—'કુવો હવાડો કરવો'—કુવા કે હવાડામા ડૂબી મરી આપઘાત કરવો.
—'કુવાની છાયા કુવામાં સમાય,'—દુ ખને સમજવા છતા નિરુપાયે તેને સહન કરવુ તે. મનનુ મનમા જ રાખવુ તે
'આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા બેસે,' એ કેતી છે.

કુશ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું કઠણ ઘાસ જે યજ્ઞયાગ વગેરેના કામમાં આવે છે. ડાભ. ૨ રામનો પુત્ર

કુશળ, વિ૦ [સં૦ કુશલ] સુખરૂપ, ક્ષેમ, નિપુણ, પ્રવીણ, ચતુર, શાણો, સુખી; આનન્દી.

કુશળતા-સ્ત્રી૦ સુખાવસ્થા; સુખી હાલત તે.

કુશાગ્રબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘણી જ તીક્ષ્ણ એવી જે બુદ્ધિ તે પુ૦ ઝટ સમજી જનાર.

કુષ્ઠ, ન૦ [સં૦] કેડ ૨ એક રોગ—કોઢ

કુષ્માણ્ડ, ન૦ [સં૦] કોળુ; ભુરુ કોળુ.

કુસકા, પુ૦ ભાત—ડાંગેરના છાલા.
—'કુસકા કાટવા'—ઘણી મેહેનત કરાવવી, માર મારી કે ઘણુ કામ કરાવી થકવી નાંખવુ દુ ખ દઇને અશક્ત કરવું.
—'કુસકા કુટવા—ખાડવા'—મિથ્યા પ્રયાસ કરવો, નકામી માથાફોડ કરવી

કુસકી, સ્ત્રી૦ કરડ ખાડવાથી જે લોટ જુદો પડે તે.

કુસઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] નઠારો સઙ્ગ.

કુસઙ્ગત, કુસઙ્ગતિ.

કુસઙ્ગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી સઙ્ગતિ—સોબત

કુસતી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બે શખસોએ એક બિજાને વળગી એક બિજાને ચતા પાડી નાખવાની જે રીત તે, મલ્લયુદ્ધ ૨ કસતી (પારસીની).

કુસતીબાજી, સ્ત્રી૦ કુસતી કરવી—ખેલવી—રમવી તે, કુસતીની રમત.

કુસમ્પ, પુ૦ અણબનાવ, બિગાડ, તૂટ, ફૂટ ૨ નઠારી વાતમાં એકઠાં મળવુ તે.

કુસુમ, ન૦ [સં૦] ફુલ; પુષ્પ.

કુસુમલતા, ફુલનો વેલો.

કુસુમેષુ, પુ૦ ફૂલના બાણવાળો, કામદેવ.

કુસ્વભાવ, પુ૦ નઠારો સ્વભાવ

કુહું, ન૦ પેટના બે પાસામાનુ એકેક પાસુ.

કુહુ, પુ૦ કોયલનો આલાપ (કુહ કુહ).

કુહુડાંથવાં, ક્રિ૦ અ૦ ભૂખે મરવું, અન્ન વના ટટળવુ

કુળ, કૂળ.

કુળકરણી, પુ૦ તલાટી

કુળક્ષય, પુ૦ કુળનો ક્ષય—ખે.

કુળતારક, વિ૦ કુળને તારનાર

કુળદીપક, કુળને દીપાવનાર.

કુળદેવી, સ્ત્રી૦ કુળની ઇષ્ટ દેવતા, વંશના લોકો પરમ્પરાથી જે દેવીને માનતા આવલા ત

કુળભૂષણ, ન૦ કુળનુ ભૂષણ.

કુળલજામણું, વિ૦ કુળ લજવાય તેવુ [ખાનદાનનુ.

કુળવન્ત-વાન્, વિ૦ ઊંચા કુળનુ, કુલીન; સારા

કુળાચાર, પુ૦ કુળનો આચાર કુળની રીતભાત

કેડ, સ્ત્રી૦ શરીરનો વચલો પાતળો ભાગ; કટિ, કમર; કડ ૨ સુસ્ત, આળસુ; હરામ હાડકાનું.
—'કેડ આલવી'—કામ થવા કે સંકટમાંથી ઉગરવા આશ્રય લેવો. ૨ વા કે રોગથી કેડ રહી જવી
—'કેડના કકડા થવા'—કેડમાં દુ:ખ થવું, કેડ ફાટવી.
—'કેડના મંકોડા મરડાઈ જવા'—કામ કરી થાકી જવું
—'કેડનું ભાગું'—કમર લુલી થયલી હોય તેવુ (ટટારનું ઉલટું)
—'કેડમાં લાકડું ઘાલવું'—એકની એક સ્થિતિમાં લાંબા વખત સુધી ઉભા રેવાથી એકદમ કેડથી ઉભું ન થઈ શકવું.
—'કેડે પડવું'—પૂઠે પડવુ, ખતે પડવુ, કાયર કરવુ, સતાવવુ 'સાઠી નન્દનો કુવર મારી કેડે પડયો રે' (દયારામ).
—'કેડે લાગવું'—પૂઠે—પાછળ—પછવાડે લાગવુ તે
—'કેડે લેવુ (છોકરાંને). [પજવવુ
—'કેડો લેવો'—આગ્રહથી પૂઠે પડવું; નકામું

કેડિયું, ન૦ કેડ લગી આવતું એવુ સિવેલુ કપડું; અંગરખું; કુડતુ.

કેડી, અ૦ પછી; પાછળથી. **સ્ત્રી૦** પગરસ્તો.

કેડે, અ૦ પછવાડે; પૂઠે; પાછળથી, વાંસે.

કેડો, પુ૦ પૂઠ, પછવાડે લાગવુ તે, ખ્યાલ; પીછો. ૨ મારગ; રસ્તો (ઘરેડનો). ૩ પાર, છેડો.

કેણ, સ્ત્રી૦ તેડુ; સન્દેશો; કેવડાવેલું તે. 'કેણ આવ્યું—કાવ્યું.'

કેણ—ણી, સ્ત્રી૦ કેવું તે, કેવાનો પ્રકાર 'કેણી તેવી રેણી જોઈયે.' ૨ બદનામી. 'તેને માથે કેણી ગઈ ગઇ.' ૩ કેવત. [ક્યાં

કેણીગમ—તરફ, અ૦ કઈ દિશાએ? કઈ બાજુએ?

કેતકકેવડો, પુ૦ કેવડાના આકારનું સ્ત્રીઓને માથે ઘાલવાનું એક સોનાનું ઘરેણુ—કેતક, ચાક, નાગફેણ, ચન્દ્રમા, પાન, ઓરીયા એ પ્રમાણે સ્ત્રીના માથાનાં સોનાનાં ઘરેણાં છે

કેતકી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનાં સુગન્ધીદાર ફૂલનુ ઝાડ. ૨ એ ઝાડનુ પાતરુ.

કેતી, સ્ત્રી૦ લોકમાં નિત્ય હાંખલા રૂપે કેવાતું તે. 'કાળ ગયો ને કેતી રહી ગઈ.'

કેતુ, પુ૦ [સં૦] જ્યોતિષમાં ગણાતા નવ ગ્રહમાનો નવમો ગ્રહ. ૨ ધજા; વાવટો, નિશાણુ ૩ પુછડિયા તારો; ધૂમકેતુ. ૪ સૌથી શ્રેષ્ઠ—ઉત્તમ.

કેતેસ્થે, અ૦ કોઈ ઠેકાણે, કોઈ પણ જગાએ.

કેદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સ્વતન્ત્રતા—છૂટ બન્ધ પડવી તે, બન્ધી, અટકાવ. ૨ ગુન્હેગારને સરકારે એક ઠેકાણે ગોંધી રાખવો તે, બેડી ઘાલવી તે. ૩ ગોંધી રાખવાની જગા; કેદખાનુ, બન્ધીખાનુ, હેડ ૪ મર્યાદા; અટક 'કેદ કરવુ,' 'કેદમા રાખવુ.'

કેદ, વિ૦ ધા૦ કેદમાં—બન્ધીખાને નાખેલું, કેદી.

કેદખાનું, ન૦ કેદ રાખવાનું ચારપાસ બન્દોબસ્તવાળુ જે ઠેકાણું તે; બન્ધીખાનુ; જેલ; તુરંગ; કારાગૃહ

કેદારો, પુ૦ એક રાગ એ રાતે ગવાય છે.
—'કેદારો કરવો'—બાળકે વગર કારણે રડવુ ૨ પરાક્રમ કરવુ; નામ કરવુ.

કેદી, વિ૦ [આ૦] બન્ધીખાને પડેલું—(માણસ) બન્દીવાન ૨ ગુન્હેગાર; અન્યાય.

કે—દી, ક્યે દાડે, કીએ વખતે—સમયે.

કેનું, કોનું. "કેના બાપની ગુજરાત".

કેન્દ્ર, ન૦ [સં૦] ગોળનુ મધ્યબિન્દુ; મધ્ય ૨ સૂર્ય—અગ્નિ—દીવો વગેરેના કિરણો જ્યા એકઠા મળે તે બિન્દુ. એ ઠેકાણે અતીસેં ગરમીનો જમાવ થયેથી એકાદી વસ્તુ, રોશની આપતી ચીજથી દૂર હોય તો પણ સળગી ઉઠે છે. ૩ વાદ તકરારમાં જે મુખ્ય વાત—મર્મ તે ૪ ગ્રહના માર્ગનો વિભાગ.

કેફ, પુ૦—સ્ત્રી૦ [આ૦] ભાંગ, દારુ વગેરે વસ્તુમા રચલા જે ગુણ—આસિયતથી તે વસ્તુના ખાનાર પીનારના શરીર મનની પ્રકૃતિમા ઘેન, આળસ, જોસ ચેલછા વગેરેની વિક્રિયા થાય તે. ૨ એ જે વિક્રિયા—અસર તે, કેફવાળી હાલત ઘેન, મસ્તી વગેરે. ૩ એવી જે વસ્તુ તે—ચણ્ડુલ, તાડી વગેરે.

કેફિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] હકીકત. વિગતવાર વાત, વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન.

કેફી, વિ૦ [આ૦] કેફવાળો (પદાર્થ). પુ૦ જેણે કેફ કર્યો હોય તે; અમલી (માણસ). ૨ વ્યસની, છન્દી.

કેબીન, સ્ત્રી૦ [અ૦] વાણમા તુતકની નીચે સુવા બેસવાની ઓરડી.

કેમ, અ૦ કઈ રીતે. શી રીતથી. ૨ શા માટે. ૩ શું!

કેમકરતાં—કરીને, અ૦ કાંઈ પણ રીતે ૨ શી રીતે. (પુછવામા)—કેમ કરતાં થયુ

કેમકે—જે, અ૦ કારણ કે, સબબ કે.

કેમરે, અ૦ (ચમકાવવાના અર્થમાં પૂછતી વેળા) શા માટે.

કેમે કરતાં, અ૦ [સં૦ કિમપિ] કોઈ પણ રીતે.

કેયૂર, હાથે બાંધવાનું ઘરેણું, બાજુ. (બાજુ કોણીના ઉપરના ભાગમા અને બેરખો કાંડાની ઉપરના ભાગમા બાંધવામાં આવે છે)

કેર, ન૦ [સં૦ કરીર] એક જાતનાં ફળ—એ આચાર્‌ગમાં વપરાય છે; કેરા.

કૃતજ્ઞતા, સ્ત્રી૦ કૃતજ્ઞીપણુ, નિમકહલાલી; વફાદારી.
કૃતજ્ઞી, કૃતજ્ઞ.
કૃતયુગ, પુ૦ [સં૦] સત્યયુગ; સતજુગ
કૃતાઞ્જલિ, સ્ત્રી૦ બે હાથ જોડવા તે.
કૃતાન્ત, પુ૦ [સં૦] મુએલાની તપાસ રાખનારો દેવ; યમ ૨ કાળ, નાશ ૩ પાપ.
કૃતાર્થ, વિ૦ [સં૦] કરવાના જે ધર્મ—પુણ્યના કામ તે જે કરી ચુકયો હોય તે, પાર પડેલુ, જેણે જનમ સફળ સાર્થક કર્યો હોય તે, કૃતકૃત્ય—કૃતકાર્ય. ૨ સુખી.
કૃતાર્થતા, સ્ત્રી૦ કૃતાર્થપણું, સાર્થકતા.
કૃતાર્થી, કૃતાર્થ.
કૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ એક કામ કરવુ—કરવાનો પ્રકાર તે ૨ કોઇએ જે કઈ કરેલુ તે 'આ કવિતા તો દયારામની કૃતિ લાગે છે?' 'કૃતિ, હા! શી વિધિના વિપાકની' (ન૦).
કૃત્તિકા, સ્ત્રી૦ અશ્વિનીથી ત્રીજો તારો.
કૃત્ય, ન૦ [સં૦] કરેલુ તે, કામ, કર્મ ૨ કરી બતાવેલો સિદ્ધાન્ત—(ભૂમિતિમાં)
કૃત્યા, સ્ત્રી૦ [સં] ધન્તર મન્તર—જાદુની એક દેવી; માતા મેલડી. ૨ ડાકેણ; વન્તરી. ૩ કઠ્ઠાસણી—કલણઠ આઇડી; નેસપગી બૈરી. [જુઠાણુ.
કૃત્રિમ, ન૦ [સં૦] કપટ, કીનો, હૈયામેલ, દગો,
કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] નવુ બનાવેલુ—કરેલુ, બનાવટી, અસલ—કુદરતી—સ્વાભાવિક નહિ તે, અસત્ય ૨ બાર પ્રકારમાંના પુત્રોમાનો એક.
કૃત્રિમી, વિ૦ બનાવટનુ, કપટ ભર્યું ૨ વેષધારી, દગલબાજ.
કૃદન્ત, પુ૦ [સં૦] ક્રિયાપદના મૂળ—ધાતુને પ્રત્યય જોડ્યાથી જે નવુ નામ—વિશેષણ—અવ્યય પેદા થાય તે (વ્યાકરણમા)
કૃપણ, વિ૦ [સં૦] બખીલ, કઞ્જુસ, ઘણુ જ કસરિયુ, દીન; સૂમ.
કૃપણતા, સ્ત્રી૦ બખીલાઈ; કઞ્જુસાઈ
કૃપા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈનું કલ્યાણ કરવા તરફનુ જે વલણ તે, ફળની ઇચ્છા વગર ગરીબોપર અનુગ્રહ કરવાની જે ઇચ્છા તે; મેહેરબાની; મેહેર ૨ પ્રસાદ બક્ષીસ; મેહેરબાનીમા જે કંઈ આવેલુ તે. ૩ માયાળુપણુ, દયા
કૃપાણ, પુ૦ તલવાર ૨ છરી, ચપ્પુ [નીની ખાણ.
કૃપાનિધાન, વિ૦ [સં૦] કૃપાનો ભણ્ડાર; મેહેરબા-
કૃપાપાત્ર, વિ૦ [સં૦] જેના ઉપર કૃપા રાખવી—કરવી ઘટિત હોય તે; મેહેરબાની કરવા જોગ ૨ જેના ઉપર કૃપા થઇ હોય તે
કૃપાવન્ત-વાન્, વિ૦ કૃપા—મેહેરબાની કરનાર.
કૃપાસિન્ધુ, પુ૦ કૃપા—દયાનો સાગર.
કૃપાળ, કૃપાળુ. [માયાળુ; દયાળુ.
કૃપાળુ, વિ૦ [સં૦ કૃપાલુ] કૃપાથી ભરેલુ, મેહેરબાન,
કૃમિ, પુ૦ [સં૦] કીડો ૨ પેટમા જે પાતળા ને લામ્બા ધોળા કીડા—કરમ થાય છે તે
કૃશ, વિ૦ [સં૦] સુકાયલુ, નાજુક, પાતળુ
કૃશાઙ્ગ, વિ૦ [સં૦ કૃશ—પાતળુ; અઙ્ગ] પાતળાં—નાજુક શરીરવાળુ.
કૃશાંગી, સ્ત્રી૦ પાતળા શરીરવાળી.
કૃશાન, પુ૦ [સં૦ કૃશાનુ, કૃશાનન] અગ્નિ.
કૃષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખેતી.
કૃષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ગળી—સાઈના રઙ્ગ જેવું કાળુ, ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું
કૃષ્ણકર્મ, વિ૦ પાપકર્મ કરનાર, નઠારુ કામ કરનાર.
કૃષ્ણપક્ષ, પુ૦ [સં૦] જેમા ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જાય છે તે પખવાડિયુ; અધારિયુ, વદ, વદી (શુક્લપક્ષનુ ઉલટુ)
કૃષ્ણયુગ, પુ૦ કળિયુગ
કૃષ્ણવર્ણ, પુ૦ કાળો, કાળા રઙ્ગનો
કૃષ્ણાગર, એક જાતનુ સુગન્ધીદાર લાકડુ.
કૃષ્ણાજિન, ન૦ કાળા મૃગનુ ચામડુ
કૃષ્ણોત્પલ, ન૦ [સં૦ કૃષ્ણ—કાળુ, ઉત્પલ—કમળ] કાળુ કમળ
કેંસ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખા બદન કાચળી વગેરેના બન્ધ, કસ.
કે, અ૦ આગળ કારણ આવે છે—લખેલુ છે એવી સૂચના કરનારો શબ્દ, એ શબ્દની પૂર્વે, કારણ—એમ—કેમ એ શબ્દો જોડાય છે—કારણ કે, એમ કે, કેમ કે વગેરે (કારણ ઉભયાન્વયી) ૨ અથવા; વા, યા—તે કે તુ આવે તો સારુ. (પક્ષાન્તર ઉભયાન્વયી) ૩ ખાતરી કરી લેવા સારુ પુછતી વખત સર્વનામની સાથે જોડવામા આવે છે 'તમે કેતા હતા તે એ કે?'
કેઈ, સ૦ કંઈ, કી.
કેકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોરનુ બોલવુ તે 'કેકા સ્વરે ગર્જિત થઈ રહેલા.'
કેકાણ, પુ૦ ઘોડો, હય
કેકાણ, સ્ત્રી૦ ગોધાટ; બૂમ; શોર. 'હો હો શબ્દ થાય કેકાણ' (પ્રે૦)
કેકિન્, મોર; મયૂર
કેટલાંએક-ક, વિ૦ એક અને વળી તેવા બીજા થોડાએક—ઘણાંએક.
કેટલું, વિ૦ સઙ્ખ્યા અથવા માપનુ પરિમાણ પૂછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે—કેટલા રૂપયા, કેટલી મોહોર, કેટલો આટો, કેટલુ કામ વગેરે.

ી, પુ૦ સિંહની એક જાતિ.

ી, સ્ત્રી૦ ખુબ મારમારવો તે; મુકી મારી અદમુઉં કરવું તે —'કેસરીપાક આપવો—જમાડવો'—માર મારવો.

ાઈ, કેશવાળી.

ુડાં, ન૦ કેસુડી—ખાખરાનાં ફૂલ—એને ઉકાળી નીચોવીને જે રંગવાળુ પાણી નિકળે છે તેથી લોક હોળીમા કપડાને પીળાં રંગે છે.

સુડી, સ્ત્રી૦ કેસુડાંનુ ઝાડ; ખાખરો.

હેર, પુ૦ [આ૦] એકાએક આવી પડેલી આફત; ભયંકર દુ.ખ, મોટો નાશ—જુલમ; કોપ—ગજબ.

કેળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કદલી] મોટાં લીલાં પાંદડાનું કેળાંનુ ઝાડ. એ ગોળ-ને બહુ કોમળ હોય છે એ એક જ વાર ફળે છે 'કેળ વન્ઝા' એટલે જેને એકજ વાર સંતતિ થઈ હોય તેવી સ્ત્રી.

કેળફૂલ, ન૦ કેળ ઉપર જે ફૂલ—દોડો આવે છે તે

કેળવણી સ્ત્રી૦ કેળવવાની જે રીત તે. ૨ વિદ્યા; જ્ઞાન. ૩ કેળવવાનું જે કામ તે, શિક્ષા; તાલીમ.

કેળવવું, ક્રિ૦ [સં૦] અક્કલ ખુલે તેમ કરવું; જ્ઞાન શક્તિ વધારવી. ૨ ઘણુ ઘણુ જ્ઞાન સમ્પાદન કરાવવુ, શિખવવું, તરબીયત કરવું. ૩ ગુંદીને તૈયાર કરવું (કણેક કેળવવી). ૪ પાળી પોષી મોટું કરવુ, ઉછેરવું

કેળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ કેળવણી લીધી હોય એવુ થવુ ૨ ઉછરવુ

કેળું, ન૦ કેળનું જે ફળ તે. ૨ કંઈ નહિ એવા અર્થ રાખે છે.

કૈં, વિ૦ કંઈ.

કૈંક, વિ૦ કેટલાએક; ઘણાએક.

કૈલાસ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો પાડ ન૦ શિવ અને કુબેરની નગરી. જેમ દેવતાઓનું સ્વર્ગ, વિષ્ણુનુ વૈકુણ્ઠ તેમ શિવનું કૈલાસ

કૈલાસવાસી, વિ૦ કૈલાસ—શિવના ધામમા રેનાર ૨ મરી ગયલા માણસને એ શબ્દ લગાડે છે જેમ સ્વર્ગવાસી, વૈકુણ્ઠવાસી, તેમ કૈલાસવાસી.

કૈવલ્ય, ન૦ બ્રહ્મસ્વરૂપ. ૨ મુક્તિ, મોક્ષ.

કૈશિકીવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શૃંગાર હાસ્ય અને કરુણા એ ત્રણ રસ એકઠા મળ્યા હોય તે.

કો, સ૦ કોઈ. ૨ કોણ

કો, પુ૦ એક જાતનો રોગ—ઘણાં ગૂમડા, થવાં ને ચાઠાં પડવા તે

કોઇ, સ૦ અમુક—ફલાણુ—આ—તે એમ નહિ પણ મભમ બતાવેલુ જે કંઈ તે, નામ પાડ્યા વગર જેને વિષે બોલવું તે. એક વચનમા અને અનેક વચનમાં બન્નેમાં વપરાય છે.

કોઇએક, વિ૦ અમુક—ચોક્કસ નહિ પણ એમે તે એક.

કોઈકાળે—સમે, અ૦ ઘણે કાળે એકાદવાર. ૨ ભવિષ્યમાં એકાદી વખત, કોઈ વખત, કદિ: એની સાથે પણ જોડાય છે. 'તે કામ કોઈ કાળે પણ બનનાર નથી.'

કોએલ, સ્ત્રી૦ કોયલ.

કોએલો, કોયલો.

કોક, વિ૦ કોઈએક એ શબ્દ જોવો. પુ૦ [સં૦] ચક્રવાક પક્ષી; સારસ. ૨ વરુ ૩ વિષ્ણુનુ નામ.

કોકડી, સ્ત્રી૦ તરાક ઉપર જે સુતર, પતાસાના પડાના આકારમા વિટાળેલું હોય તે. ૨ સિવવાના દોરાની દડી ૩ ઉરચલી. કોકડીવાળી બોળકેરી વડગુદા વગેરે. ૪ સુકાયલી (રાયણ કોકડી).

કોકડું, ન૦ કોકડી (૧ લા અર્થમાં). ૨ દૂધ ન પચેથી વિક્રિયા થવી તે. 'દશ દાડામાં છોકરાંને દૂધ ન આપવું, પેટમા કોકડા બન્ધાય—વળે.'

—'કોકડુ ગુચવાવું'—ગોટાળામાં પડવુ, નિકાળ ન થાય તે રીતે ગુચવાઈ જવું.

કોકણી, કોકણ દેશનું.

કોકનદ, ન૦ [સં૦] રાતુ કમળ ૨ સોનુ

કોકબાણ, ન૦ કામદેવનુ બાણ, ઈશકનું તીર

કોકમ, ન૦ એક જાતના ઝાડનાં ખાટાં પાનરા ને ફળ. એ, ખટાસ દાખલ દાળ શાકમા નખાય છે

કોકરવાયું, વિ૦ જરાતરા ઊનુ ઊંકાયું (પાણી—નાવાનુ)

કોકરવું, ન૦ કાનના છેક ઉપલા ભેમા ઘાલવાની ત્રણ મોતીવાળી સુનાની કડી

કોકલાલ, પુ૦ ભડવો.

કોકલાલી, સ્ત્રી૦ ભડવાઈ.

કોકશાસ્ત્ર, ન૦ સ્ત્રી પુરુષોએ રતિ વિલાસ કરવાના પ્રકારો સમ્બન્ધી જે ગ્રન્થ તે (કોઈ ગજાના કોક નામના ચતુર વણિકે પ્રથમ એવો ગ્રન્થ રચ્યો તે ઉપરથી).

કોકા, પુ૦ સારાં મોટાં કપડાં. જામા કોકા એ શબ્દ મશ્કરીમાં બોલાય છે. 'આજ તો ભાઈ કોકા પેર્યા દેખું !'.

કોકિલ, પુ૦ [સં૦] કોયલનો નર

કોકિલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોયલ.

કોખીલું, કોકરવાયું.

કોખીરાં, ન૦ કમાડના છેડા—બાકિયા. ૨ તીર—ગોળા મારવાને કિલ્લામા જે બાકાં હોય તે.

કોકો, પુ૦ જબલું; બાળક છોકરાંને સારુ જે ચકરખી તે

કોગળિયું, ન૦ એ ચાર વાર અબતુ ઓકવું થયા પછી તરત જે મરણ થાય તે; અપોક.

કોગળો, પુ૦ મોઢાંમા ભરી રાખેલુ—ભરી રખાય તેટલું પાણી

...ઠાર, પુ૦ અનાજ રાખવાનો ચાર પાસ પાટિયાનો બનાવેલો અથવા માટીનો ઊંચો ઉભો જે પેટારો તે. ભણ્ડાર.

...ઠારિયું, ન૦ નાનો કોઠાર

...ઠારી, પુ૦ કોઠારનો રખેવાળ, જેને સ્વાધીન કોઠાર હોય તે, ભણ્ડારી

...ઠાવિરામ, પુ૦ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી તે, જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદુ જુદું ખાવાનુ અનુકૂળ આવવું તે

કોઠિમડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો.

કોઠિમડું, ન૦ કોઠિમડીનુ ફળ એની કાચરી થાય છે.

કોઠી, સ્ત્રી૦ માટીનું બનાવેલુ અનાજ ભરવાનુ જે મોટું ઊંચું ઠામ તે; ઝીલ 'કોઠી ધોયે કાંઈ નીસરે' ૨ આતશબાજીમા વપરાતો એક પદાર્થ—એ દડાના આકારનો માટીનો બનાવેલો હોય છે ને એમા ગન્ધક, દારુ ભરી રાખેલા હોય છે—જેને સળગાવેથી માંયના તનખા ઊંચે ફુવારાના આકારમા ઉડે છે કોઠી ફુટી કેવાય છે. ૩ પારકા રાજમાં વેપારનો માલ રાખવા સાર બાંધેલી જે જગા તે ૪ પારકાં રાજની પેદાશમાથી હિસ્સો લેવા અથવા તે રાજ ઉપર નીવા રાખવા સારુ ત્યાં કરેલુ જે થાણું તે.

કૉઠી, કૉઠનુ ઝાડ.

કોઠું, ન૦ કૉઠ—એક ફળ ૨ મોઢું; ચેહેરો—'તે પોતાનું કોઠુ દેખાડતો નથી.' ૩ પક્ષીનો માળો

કોઠો, પુ૦ પેટ, દેહ—'કોઠો અપવિત્ર થયો.' ૨ ખાનુ, ઘર—'કોઠો પાડીને લખજે.' ૩ મોટી કોઠી, વખાર —'નવલસાનો કોઠો' ૪ અકુરખાનો, પેટથી ઉપરનો છાતીથી તે ગળાં સુધીનો જે ભાગ તે.—'કોઠો ચડાવવો' કેવાય છે. ૫ જઠર, પેટમાં જા અન્ન પાચન થાય છે તે.

—'કોઠા લાગી'—નઠારી—કોઠો બાળનારી—ચિન્તા કરાવનારી (સ્ત્રી)

—'કોઠો બીકવો-લાગવો'—મનની ઘણી ચિન્તાથી બળાપો થવો, કાળજાનું બળબળ થયા કરવું

કોડ, ન૦ હોસ, ઇચ્છાનો મલાવડો

કોડ, સ્ત્રી૦ ગાય ભેસ બાંધવાની જગા ૨ લુહાર સુથાર વગેરે જેટલી જગામા પોતાનુ કામ કરવા બેસે તેટલી જગા

—'કોડ કરવી'—કોડ સાફ કરવી

કોડ, પુ૦ [સં૦ કુષ્ઠ] ચામડીનો એક રોગ—સઘળી અથવા કેટલેક ઠેકાણેની ચામડી સફેદ અથવા રતાસવાળી સફેત થઈ જાય તે.

...ડાં, ન૦ શક્કેલાં ખાંગડાં વગેરે

—ખું. વિ૦ વરણાગિયુ; ફુટડુ દેખાતુ ૨ કોડીલુ

કોડામણો, વિ૦ હોમીલો.

કોડારું, ન૦ ઢોર બાધવાની જગા; કોડ

કોડિયું, ન૦ દીવા કરવાનુ ધાતુ—માટીનુ ઠામ

—"કોડિયા જેવું—જેટલુ કપાળ"—ફૂટેલુ નસીબ, નસીબ વગરનો

કોડિયું, ન૦ ગાય ભેસ બાંધવાની જગા

કોડિયું, વિ૦ કોડના રોગવાળુ

કોડિયું લોબાન, ન૦ એક જાતનો ગુગ્ગુલ—એ બળેથી સુગન્ધિ આપે છે (બીજું શેરી લોબાન.)

કોડિયો સાપ, પુ૦ એક જાતનો સાપ—એના શરીરપર સફેત દાગ્રા હોય છે

કોડિલું, વિ૦ કોડ—હોસ ભર્યુ (માણસ)

કોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતના દરિયાઈ કીડાનુ ઘર 'કોડીયે રમતુ' ૨ એક જાતનું પૈસાનુ ચલણ—ઘણી જ ઓછી કિમ્મતનુ.

કોડું, ન૦ કોડી (૧ લા અર્થમા)

કોડો, પુ૦ મોટી કોડી (૧ લા અર્થમા). ૨ એક જાતનો સક્ત ઝરણનો ખાડો; વેળો.

કોડી જાર, સ્ત્રી૦ સફેત જુવારની એક જાત

કોડૂડો, કોરડો (મારવાનો).

કોડૂડો, પુ૦ ગુચવણવાળો હિસાબ, ડાપટો, કોંટી (હિસાબનો).

કોઢ, સ્ત્રી૦ કોઢ.

કોણ, સ૦ ઓળખવા—જાણવા સારુ પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે, કિયો, કઈ, કયું [આકૃતિ.

કોણ, પુ૦ [સં૦] ખુણો, ત્રિકોણ—ત્રણ ખુણની

કોણી, સ્ત્રી૦ જ્યાથી હાથ નીચો ઊંચો વળે છે તે સાંધો—(હાડકાનો)

કોતક, કૌતુક. 'કાકા રે મેં કોતક દીઠુ' ઇ૦.

કોતર, ન૦ [સં૦ કોટર] નદી—વાઘે—ખાડીને કાઠે જે ઊણ્ડા ખાડાઓ અને બખોલો તે એકેક ૨ પાડમા જે લામ્બો પોળો ઊણ્ડો ખાડો તે.

કોતરડું, ન૦ એક નાની ખાડી.

કોતરણી, સ્ત્રી૦ કોતરવાનુ ઓજાર ૨ કોતરવુ તે. કોતરવાની રીત ૪ કોતરેલુ તે, નકશી.

કોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ લાકડાં પથરા ઉપર ઓજારથી આકાર કાડવા—અક્ષર લખવા. ૨ આછુ આછુ ખોદવું.

કોતલ, નગર સવારીમાં શણગારેલુ ઘોડુ.

કોતાઈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તકસીર; ખૂટ, ખુટકો; કસર.

કોતુક, કૌતુક.

કોથમી-મીર, સ્ત્રી૦ ધાણાની ભાજી—કઢી અને ચટણીમા વપરાય છે.

…, પુ૦ અનાજ રાખવાનો ચાર પાસ પાટિયાનો તાવેલો અથવા માટીનો ઊંચો ઉભો જે પેટારો , ભણ્ડાર.

…રિયું, ન૦ નાનો કોઠાર

…રી, પુ૦ કોઠારનો રખેવાળ, જેને સ્વાધીન કોઠાર હોય તે, ભણ્ડારી.

…ઠાવિરામ, પુ૦ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી તે; જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદુ જુદું ખાવાનુ અનુકૂળ આવવુ તે

…ઠિમડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો.

કોઠિમડું, ન૦ કોઠિમડીનુ ફળ એની કાચરી થાય છે

…ઠી સ્ત્રી૦ માટીનુ બનાવેલુ અનાજ ભરવાનુ જે …ડુ ઊંચું ઠામ તે, ઠ્ઠીલ 'કોઠી ધોયે કાંઈ નીસરે' આતશબાજીમા વપરાતો એક પદાર્થ—એ દડાના …કારનો માટીનો બનાવેલો હોય છે ને એમાં ગન્ધક, …રુ ભરી રાખેલા હોય છે,—જેને સળગાવેથી …ગના તનખા ઊંચે ફુવારાના આકારમા ઉડે છે …ઠી ફુટી કેવાય છે. ૩ પારકા રાજમા વેપારનો માલ રાખવા સારુ બાંધેલી જે જગા તે ૪ પારકા …ગજની પેદાશમાથી હિસ્સો લેવા અથવા તે રાજ ઉપર નીધા રાખવા સારુ ત્યા કરેલુ જે થાણું તે.

…ઠી, કોઠનું ઝાડ.

…ઠું, ન૦ કોઠ—એક ફળ. ૨ મોઢુ, ચેહેરો—'તે પોતાનું કોઠું દેખાડતો નથી.' ૩ પક્ષીનો માળો

…ઠો, પુ૦ પેટ; દેહ.—'કોઠો અપવિત્ર થયો' ૨ ખાનુ; ઘર.—'કોઠો પાડીને લખજે.' ૩ મોટી કોઠી, વખાર —'નવલસાનો કોઠો.' ૪ અફરખાનો, પેટથી ઉપરનો છાતીથી તે ગળાં સુધીનો જે ભાગ તે.—'કોઠો ચડાવવો' કેવાય છે. ૫ જઠર; પેટમા જ્યાં અન્ન પાચન થાય છે તે.

—'કોઠા લાગી'—નઠારી—કોઠો બાળનારી—ચિન્તા કરાવનારી (સ્ત્રી).

—'કોઠો ધીકવો-સળગવો'—મનની ઘણી ચિન્તાથી બળાપો થવો, કાળજાનુ બળબળ થયા કરવુ

કોડ, ન૦ હોસ, ઇચ્છાનો મલાવડો

કોડ, સ્ત્રી૦ ગાય ભેસ બાધવાની જગા ૨ લુહાર સુથાર વગેરે જેટલી જગામાં પોતાનુ કામ કરવા બેસે તેટલી જગા

—'કોડ કરવી'—કોડ સાફ કરવી.

કોડ, પુ૦ [સં૦ કુષ્ઠ] ચામડીનો એક રોગ.—સઘળી અથવા કેટલેક ઠેકાણેની ચામડી સફેત અથવા રતાસવાળી સફેત થઈ જાય તે.

…ડાં, ન૦ શકુલા ખાંગડાં વગેરે.

—…. વિ૦ વરણાગિયુ, ફુટડું દેખાતુ ૨ કોઢીલુ

કોડામણુ, વિ૦ હોસીલો.

કોડારુ, ન૦ ઢોર બાધવાની જગા; કોડ

કોડિયું, ન૦ દીવા કરવાનું ધાતુ—માટીનુ ઠામ

—"કોડિયા જેવું—જેટલુ કપાળ"—ફુટેલુ નસીબ, નસીબ વગરનો.

કોડિયું, ન૦ ગાય ભેસ બાધવાની જગા.

કોડિયું, વિ૦ કોડના રોગવાળુ

કોડિયું લોબાન, ન૦ એક જાતનો ગુદર—એ બળેથી સુગન્ધિ આપે છે (બીજુ ગેરી લોબાન.)

કોડિયો સાપ, પુ૦ એક જાતનો સાપ—એના શરીર-પર સફેત દાધા હોય છે.

કોડિલું, વિ૦ કોડ—હોસ ભર્યુ (માણસ)

કોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતના દરિયાઈ જીવડાનુ ઘર 'કોડીયે રમવું' ૨ એક જાતનું પૈસાનુ ચલણ—ઘણી જ ઓછી કિમ્મતનુ.

કોડું, ન૦ કોડી (૧ લા અર્થમાં)

કોડો, પુ૦ મોટી કોડી (૧ લા અર્થમા). ૨ એક જાતનો સફ્ફ ઝરણનો ખાડો, વેળો

કોડી જાર, સ્ત્રી૦ સફેત જુવારની એક જાત

કોડ્ડો, કોરડો (મારવાનો)

કોડ્ડો, પુ૦ ગુચવણવાળો હિસાબ, કોયડા, કોટી (હિસાબનો).

કોઢ, સ્ત્રી૦ કોઢ.

કોણ, સ૦ ઓળખવા—જાણવા સારુ પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે, કિયો; કઈ, કયું [આકૃતિ

કોણ, પુ૦ [સં૦] ખુણો, ત્રિકોણ—ત્રણ ખુણની

કોણી, સ્ત્રી૦ જ્યાથી હાથ નીચો ઊંચો વળે છે તે સાંધો—(હાડકાનો)

કોતક, કૌતુક. 'કાકા રે મેં કોતક દીઠુ' છં૦

કોતર, ન૦ [સં૦ કોટર] નદી—વાધે—ખાડીને કાઠે જે ઉણ્ડા ખાડાઓ અને બખોલો તે એકેક ૨ પાડમા જે લામ્બો પોળો ઉણ્ડો ખાડો તે.

કોતરકું, ન૦ છેક નાની ખાડી.

કોતરણી, સ્ત્રી૦ કોતરવાનું ઓજાર ૨ કોતરવુ તે. કોતરવાની રીત. ૪ કોતરેલુ તે, નકશી.

કોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ લાકડાં પથરા ઉપર ઓજારથી આકાર કાડવા—અક્ષર લખવા. ૨ આછું આછુ ખોદવું.

કોતલ, નગર સવારીમા શણગારેલ ઘોડુ.

કોતાઈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નક્કી; ખુટ; ખુટકો, કસર

કોતુક, કૌતુક.

કોથમી-મીર, સ્ત્રી૦ ધાણાની ભાજી—કઢી અને ચટણીમા વપરાય છે

—'કોગળો કરવો'—મોડાંમાં પાણી ભરી પાછુ ફાડી નાખવુ; મોડું સાફ કરવુ ૨ કુકવો કરવો, મરી ગયલાને રડવા જવું.

કોચ, પુ૦ [અ૦] બેસવા સુવાને સારુ લાકડાની જે ઊંચી બેઠક તે નેતરનો, પાટીઓની ફળીનો અથવા અન્દર કાથો ભરેલો હોય એવો કોચ હોય છે.

કોચરાંની સાલ, સ્ત્રી૦ એકાદુ ચોકસ નહિ પણ ગમે તે જુના કાળનુ કોઈ વરસ. ૨ જુનુ, પુરાણુ.

કોચરુ–ચું, વિ૦ છિદ્રવાળુ

'કાણો (શુક્ર) કુબડો (સૈયડકાકો) કોચરો (ઇન્દ્ર), માકડ (હનુમાન) બટુક (વામન) બિલાડ (નરસિહ), એ સહુ તમ રક્ષા કરો'

ભાંડ (શિવ) દાંડ (નારદ) ભરવાડ (કૃષ્ણ)

કોચલું, ન૦ ફળનુ ઢાકણુ, જે છોડાની અન્દર બીચ–જ—ફળ રચલુ હોય તે, કોટલુ.

કોચવું, ક્રિ૦ સ૦ આરપાર ભોકવુ, કાગળ વગેરેની અન્દર સોયો ભોંકવો. ૨ વારે વારે કોઈને સતાવવુ, દુઃખ દેવું

કોજાગરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસો સુદ પૂનેમ, માણેકઠારી

કોટ, પુ૦ [સ૦] શત્રુથી શેહેરમા ન અવાય તેને સારુ તેની ચારે પાસ ફરતી બાધેલી જે ઊંચી મજબુત ભીત તે; કિલ્લાને લગતી જે દિવાલ તે ૨ જેને શત્રુ ન ભેદી શકે અને જ્યાથી શત્રુના ઉપર ખૂબ મારો ચાલે તેવી સૈન્યની જે રચના તે. ૩ કોટની માંયનો શેહેરનો જે ભાગ તે. (કોટ ને બારકોટ મુમ્બઈમા)

કોટ, સ્ત્રી૦ ડોક, ગરદન, ગળુ ૨ મરી ગયલાને નામે બૈરાંએ જે (કોટે વળગીને) રડવુ તે

—'કોટ કરવી'—કોટે વળગવુ એટલે બૈરાંઓએ એક બીજાની કોટે વળગીને રડવુ

—'કોટે ઘાલવુ'—કોટે ઘરેણુ પેરવુ. ૨ પોતાને માથે આવેલુ નુકસાન—આળ બીજાને માથે જાય તેમ કરવુ ૩ પોતે કરવાનુ કામ બીજાને સોપવુ (જવાબદારીમાં).

—'કોટનુ માદળિયુ'—ઘણુવાલુ; પાસે રેનારુ; લાડકુ; પ્યારુ, અગત્યનુ

—'કોટે બાધવુ'—વ્યસન; પાપ, લફરુ વગેરે દુઃખ ઉપજાવનારુ કઇ ૨ પાલન પાષણ કે દેખરેખ રાખવાનુ સ્વીકારવુ.

—'કોટે કોડિયુ—ભીખ માગવી.

કોટ, પાનાની રમતમા એકે સપાટે સાત હાથ કરવા તે

કોટડાં, ન૦ ઘરનો કરો ને પછિત

કોટડી. સ્ત્રી૦ ઓરડી.

—'કોટડીમા પુરવું'—કેદ કરવુ [છે તે

કોટર, પુ૦ મોટા જાડા ઝાડના થડમા જે પોળાણ હોય

કોટલું, ન૦ કોચલુ ૨ જેની અન્દર કંઈ સાર ન હોય તેવી ચીજ

કોટવાલ, પુ૦ શેહેર—ગામના લોકનો સમ્પ તથા તેઓની મિલકત સાચવનારો—ચોરી ધાડ ઠગબાજી વગેરે ગુન્હાઓ શોધનારો સરકારી કામદાર, ફોજદાર

કોટવાલી, સ્ત્રી૦ કોટવાલનુ જે કામ તે.

કોટા કોટ, વિ૦ કોટિ કોટિ, કરોડ કરોડ (પ્રેમાનદ ને અખામા).

કોટિકા, સ્ત્રી૦ કોટિયુ, નાની હોડી.

કોંટી, ગુચાળો હિસાબ કરવાની ટુકી રીતિ, કુચી.

કોંટો, ખારેકનું બારદાન. ૨ અફુઠ

કોટિ, વિ૦ [સં૦] સો લાખ અથવા એક કરોડની સઙ્ખ્યા તે.

કોટિધ્વજ, પુ૦ [સં૦] કરોડ રૂપિયાનો ધણી છે એમ બતાવનારુ નિશાણુ જેને મન્દિરે હોય તે પુરુપ.

કોટિયું, ન૦ છેક નાની હોડી, હોડકુ એમા ૩—૪ આદમીઓ જ બેસી શકે ૨ બળદની કોટનો એક સાજ. ૩ સ્ત્રીનુ એક ઘરેણુ.

કોટિલી, સ્ત્રી૦ કાળા રङ્ગેલા કપડાંપર ઠોકવાનો લાકડાનો જે ઘાટ તે—છીપાની કોટિલી.

કોટિલો, પુ૦ તાત ઉપર મારવાનુ લાકડાનુ ઓજાર—પિંજારાનુ. ૨ બન્ધારાનુ કપડા ઉપર ઠોકવાનુ ઓજાર.

કોટી, સ્ત્રી૦ વાલ—પ્યારમા ગળાંની સાથે ગળુ લગાડવુ તે, પ્યાર બતાવવાની એક રીત, એક બીજાને છાતી સરસુ ચાંપવુ તે, ભેટવુ તે—કોટી કરવી. ૨ વાદ વિવાદ—તકરારમા પોતાની મતલબ પાર પાડવા સારુ કોઈ પણ શઙ્કા મટાડવા સારુ જે જુકતી શોધવી અને ગોઠવવી તે, તર્ક.

કોટીશ, કરોડાધિપતિ.

કોટું, ન૦ સામા ધણી છેતરાય ને પોતાને ફાયદો થાય તેવુ કામ ૨ વચ્ચે કોઈ પણ ઉભુ કરેલુ તકરારી—બનાવટનુ—ખટપટનુ કામ ૩ ગુચવણવાળુ કામ પાર પાડવાને બે ત્રણ જણે મળી જે જુકતી પેચ ગડબડ સડબડ કરી જે તૂત ઉભુ કરવુ તે. ૪ હિસાબની કુચી, કાયડો ૫ કેટલાક પક્ષીનો માળો ૬ બોરિયુ; અડોલી ઘાલવાનુ ગાળિયુ.

કોટેકોટ–ટે, અ૦ શેહેરનો ફરતો કોટ હોય તેની બાજુએ થઈને, કોટની પાસે થઈને.

કોટ્યાવધિ, વિ૦ કરોડો, કરોડે લેખા હોય તેવુ.

કોઠ, પુ૦ એક જાતનો સાપ.

કોઠ, ન૦ એક જાતનુ ગોળ ખાટુ—ખટમધુરું ફળ. એની ચટણી થાય છે

કોઠલો, પુ૦ દહી દૂધ વગેરે મુકવાને માટી અથવા લાકડાનો એક ઘાટ, કોઠાર

ફ્રિયું, ન૦ વાંસની મોટી ચીપ—ફાડ, ખુંપરા રોડાની ચીપ.
ડવું–વવું; ક્રિ૦ સ૦ ખપે તેમ કરવુ (ત્રણ અર્થમાં)
ાજવું, ખપવું (૧ લા ને ૨ જા અર્થમા).
પ, ન૦ એક જાતનું પોળા પાનાવાળું હથિયાર.
ચો, પુ૦ એક શસ્ત્ર ખપુવા ખન્જર કેવાય છે.
ડી, સ્રી૦ ઉગતી જુવાર ધઉં વગેરેને નુકસાન રનારુ એક જાતનુ જીવડું ૨ નાકની અન્દર મળને ાઝેલા જે પોપડા તે, ગુંગો—શું
ડા, પુ૦ કામડાંની જે તટ્ટી—સાદડી તે
ાટી, સ્રી૦ એક જાતની રેતી. ૨ ખિગડું
ર, ન૦ (દેવીનું) ભોજનપાત્ર. ૨ અલક કરતા વા ઝેરી નારિયેળના હોદકાં જેવા કાચલાના જે મમા ભીટ માગે છે તે ૩ ઇતરાજી; કરડી નજર—
—'દેવીના ખપ્પરમાં આવ્યો'—દેવીનો ભોગ ઈ પડયો.
—'ખપ્પરમા લેવું'—ખાઈ જવુ; કરડી ખાવુ. ટૂમી લેવું. ૨ મારી નાખવા—નુકસાન કરવાના હેતુથી ાનાના કબજામા—પોતાની ઝેટમાં લેવુ
ા, વિ૦ [ફ્રા૦] ગુસ્સે હોય તે; ચીડાયલુ.
પડદાર, વિ૦ [આ૦ ખબર; ફ્રા૦ દાર] ચોકસ; સાવ પાસ ખબર રાખતું હોય તે ૨ ઘણી ાની જાણુ—માહિતી ધરાવનાર, હોશિયાર; કાબેલ. ભણેલુ, કિસબી; વિદ્વાન; પોંચેલુ.
બરદારી, સ્રી૦ ચોકસી, સાવધાની; સાવચેતી ૨ કાબેલિયત, હોશિયારી; કિસબ. ૩ સમ્ભાળ; ઉપરીપણુ.
બર, સ્રી૦ [આ૦] આયે બનેલી અજાણી હકીકતની જે જાણુ તે, અજાણી વાતનુ માલમ પડવુ તે; સમાચાર; વર્તમાન. ૨ સન્દેશો; કેણુ. ૩ ઉડતી વાત; ગપ. ૪ સહુને જાહેર કરવુ તે, જાહેરખબર. ૫ નજર; સમ્ભાળ; નીઘા વિ૦ માલમ; જાણીતું.
—'ખબર આપવી—કરવી'—સમાચાર કેવા, જણાવવું.
—'ખબર રાખવી'—જે જે હકિકત બને તે ઉપર નજર રાખવી—વકેફ થઈ રેવું; ચોકસી—સમ્ભાળ રાખવી.
—'ખબર લેવી'—સમ્ભાળ રાખવી. ૨ કોઈ ને વિષે પુછવું; સમાચાર જાણવા ૩ માર મારવા અથવા નુકશાન કરવાની તજવીજમા રેવુ. ૪ કોઈ માદુ હોય તેને વિષે પુછવુ.
—'ખબર કાડવી'—પુછપાછ કરવી; સમાચાર
—'ખબર લાવવી'—કાઈ નવા સમાચાર જણાવવા.

ખબરઅન્તર, સ્રી૦ કોઈની તનદુરસ્તી સમ્બન્ધી જે જાણુ તે. ૨ હરેકોઈ બાબતની જે જાણુ તે; વર્તમાન; સમાચાર.
ખબરદાર, ખબડદાર.
ખબુતર, ન૦ [ફ્રા૦] એક જાતનુ પક્ષી; કપોત
ખબુતરખાનું, ન૦ [ફ્રા૦] જ્યાં ખબુતરને રેવા સારુ ખાનાં કરેલાં હોય તે ઠેકાણુ
ખબો, ખભો.
ખબોચિયું, ખાબોચિયું.
ખભળવું, ક્રિ૦ અ૦ અહી તહીં આજુબાજુએ પાસુ મરડ્યા કરવુ (દુઃખથી) ૨ ડોળાવું (પેટમાં). ૩ ઓચીતા ગભરાવું.
ખભળાટ, પુ૦ ખભળવુ તે, ગભરામણ; ઉથલપાથલ
ખભો, પુ૦ [સં૦ સ્કન્ધ] હાથનુ શરીર સાથે જયા સન્ધાવુ થાય છે તે સાધા ઉપરનો—બગલ ઉપરનો જે ભાગ તે, ખાધ, કાંધ
—'ખભાપર માથુ'—જોખમ ભાર ટકાવી રાખવાની શક્તિ ૨ હિમ્મત "ખભાપર માથુ હોય તો આવી જા"
—'ખભા ચઢાવવો'—સંકેતમાં ના કેવી. ૨ ના પસન્દગી બતાવવી
ખમ, સ્રી૦ ભુજ, બાહુ; ભુજનો નીચલો ભાગ ખમ ઠોકવી—થાબડવી (કુસ્તી વેલાં)
ખમખમ, અ૦ ઘુઘરા—ઘુઘરીમાંથી નિકળતો અવાજ.
ખમચાવું, ખચ્ચાવું, ખમચવું, થોભવુ, સંકોચાવુ
ખમણ, ન૦ નાળિયેરની કાચલી—વાટીમાંથી સોરી કાડેલો કોપરાનો જે ચૂરો તે.
ખમણઢોકળાં, ન૦ કોપરાની છીર વગેરે મસાલાવાળા ચણાની વાટીદાળનાં ઢોકળા
ખમણવું, ક્રિ૦ સ૦ ખમણીના ખીલાથી કોપરાંનુ ખમણ કરવું
ખમણી, સ્રી૦ કોપરાનુ ખમણ કાડવાનુ જે ઓજાર તે—લાકડાને કાંગરીવાળો ગોળ ચપટો મોટા કાંટાવાળો ખીલો જડેલો હોય છે તે.
ખમતખામણું, ક્રિ૦ ક્ષમા માગવી (જૈન).
ખમતી આસામી, પુ૦ સ્રી૦ કોઈ બોજો—નુકસાન માથે આવી પડ્યાથી તે ખમી શકે તે આસ્મી; સદ્ધર માણસ
ખમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ક્ષમ ઉપરથી] શરીર અથવા મનને જે દુઃખ થાય તે અથવા જે અણગમતુ હોય તે સાખવુ ૨ ધીરજથી સેવું; ગભરાઈ ન જવું પણ હિંમતથી રેવુ; ભોગવવુ, વેઠવું ૩ માથે વેઠવું; ડખાણમા આવવુ (નુકસાન ખમવુ) ૪ મના ન કરતા જોયા કરવુ; આમોદથી જોવુ; થાય તે થવા દેવુ, (તે જેટલુ કરે છે તે બધુ હુ ખમુ છુ)

ખરપવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણવું, બાજુએથી ધીમે ધીમે ખોદવું, સોરી કાઢવું—(ધા મારીને નહિ).

ખરપી, સ્ત્રી૦ ખેતર નિંદવાનું એક ઓજાર. ૨ નાનો જે ખરપો તે.

ખરપો, પુ૦ ચામડાં ઉખેડવાનું હાથાવાળું વાંકુ મોચીનું ઓજાર. ૨ દૂધ દૂધપાક વગેરે હલાવવાનુ તવેથા જેવું પણ જાડુ લોડાં—પિત્તળનું જે ઓજાર તે.

ખરબચડું, ખડબચડું.

ખરમચિયું, ચૂડી

ખરવ, ખર્વ.

ખરવાડ, સ્ત્રી૦ ખરાવાડ.

ખરવું, ક્રિ૦ અ૦ વળગી રહેલી વસ્તુએ તુટી જુદુ પડવુ (ઝાડનાં પાતરાં—ફૂલ, નિમાળો વગેરે એ) ૨ સુકાઈને પડી જવુ, કરમાઈ જવુ. ૩ જતુ રેવું, દૂર થવુ. (તે અહીંથી ખર્યો). ૪ તનખાની પેઠે ઊંચેથી નીચે પડી જતુ રેવુ. (આકાશમાંથી તારો ખર્યો) ૫ દરદથી આંગળી વગેરેનુ જુદુ પડી જવુ.

ખરસણ, એક ઝાડ ૨ એક ઓસડ

ખરસવું, ખરજવું. ૨ એક જાતનો ખાવાનો કન્દ

ખરસાણી, સ્ત્રી૦ જૂજ નાના પાતરાંનું ને અન્દરથી દૂધ નિકળતું એવુ એક ઝાડ, એક જાતની થુવર—ઓસડમાં કામ આવે છે. [રેલા—ડાધા તે

ખરાંટા, પુ૦ વાસણ ઉપર અજિડવાડ વગેરેના જે

ખરાંપારખાં, ન૦ સાચાં જુઠાંની તપાસ—પરીક્ષા

ખરાખર, અ૦ નક્કી, ખચીત; ખામુખા

ખરાખરી, સ્ત્રી૦ ખરાપણુ દેખાડવાનો જોસ્સો ૨ ખરાપણું; સચ્ચાઈ. ૩ બારીક વખત, આફત, અડીવેળા

[ખ]રાદ, સ્ત્રી૦ જે હથિયાર—ચરેકાથકી લાકડુ હાથીદાત પિત્તળ વગેરેની ચીજો ગોળ અને સફાઈવાળી ઉતરે છે તે.

[ખ]રાદી, પુ૦ ખરાદ—સિંધાડા ઉપર ધાટ ઉતારનાર—દાંતના રમકડા બનાવનાર, ખાટલાના પાયા ઈસ વગેરે કરનાર

[ખ]રાપણું, ન૦ સચ્ચાઈ, વાજબીપણુ

[ખ]રાબ, વિ૦ [અા૦] સારાનું ઉલટું; ભુંડુ, નઠાર, નરસુ એ શબ્દ માણસ અને ચીજોની બિતર બારની ખોડ દેખાડે છે

—'ખરાબ (નીતિમાં) આ[illegible]'—કામ, નાશ કરવો;

પડતી હાલ[illegible]

[illegible] 'ખરાબ[illegible]

[illegible] 'ખરાબ (અ[illegible] હવા

—'ખરાબ (નુકસાન [illegible] વિચાર વગેરે.

—'ખરાબ કરવું'—બગાડવું; નઠારુ કરવુ, અનીતિમાન કરવું ૨ નુકસાન કરવું; દુ ખ દેવું, ૩ પાયમાલ કરવુ;

—'ખરાબીનો ખાટલો'—ઘણીજ ખરાબી

ખરાબખસ્તા-ખાસ્તા, વિ૦ ઘણુ જ ખરાબ; છેક નઠારુ. ૨ પડતી હાલતમા આણી રાખેલુ—આવી રહેલું.

ખરાબપોર, પુ૦ સૂર્ય આકાશમા બરોબર મધ્યે આવે તે સમય, મધ્યાહ્ન "ખરેબપોરે બણુગુ ને પોપા બાઈનુ રાજ." [નાશ. ૪ દુ.ખ

ખરાબી, સ્ત્રી૦ બિગાડ. ૨ નુકસાન; જોખમ. ૩

ખરાબેહાલ, વિ૦ જેના હાલ ખરાબ થઈ ગયા હોય તે, માઠી દશામા આવેલુ તે

ખરાબો, પુ૦ પાણીથી ઢંકાયલો ખડક ૩ ખેડવા લાયક ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન.

—'ખરાબે પડવું'—મિથ્યા જવુ, ભાગીતૂટી હાલતમાં આવી જવુ.

ખરાવાડ, પુ૦ ગામને પાદરે જ્યા ખળીયો હોય તે જગો

ખરી, અ૦ ખરુ; 'હા, ખરી' (તુ જે વાત કે છે તે)

ખરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ક્ષુર-ખુર] ગાય ભેંસ ઘોડા ગધેડા વગેરે વાગોલ-ળનારા પશુના પગના આગળાને ઠેકાણે જે નખ જેવુ હોય છે તે

ખરીદ, વિ૦ ધા૦ [ફા૦] વેચાતુ લિધેલું, મૂલ—કિમત આપીને લીધેલું. ખરીદ ભાવ એટલે જે ભાવે—મૂલે વેચાતું લિધેલુ હોય તે ભાવ. ખરીદ કરવું—મૂલ આપીને લેવું

ખરીદદાર, વિ૦ ખરીદ કરનાર. ૨ કિમ્મત કરનાર, ખૂબી જાણનાર

ખરીદવું, ક્રિ સ૦ વસ્તુને બદલે નાણુ આપી તે લેવી, સોદો કરવો

ખરીદી, સ્ત્રી૦ ખરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતુ લીધેલુ તે ૩ જે ભાવે ખરીદ કરેલું તે

ખરીફ, સ્ત્રી૦ ચોમાસામાં વવાતા જે ધાન્યો તે.—જુવાર બાજરી ડાંગેર મકાઈ કોદરા વગેરે. એ ચોમાસામા વવાય ને શિયાળામા ઉતરે.

ખરું, વિ૦ સાચુ, જૂઠાનુ ઉલટુ, જેવું જોયુ સાભળ્યુ હોય તેવુ ૨ ઘણુ સેકેલુ ૩ મોટે—પાકે—તૈયાર કરેલુ.

—'ખરા કરવા'—મદવાડમાથી સાજા થવુ. ૨ સલામત રેવુ.

—'ખરુ કરવુ'—મોટે પાકે તૈયાર કરવુ

—'ખરા પરસેવાનો'—ઘણી મેહેનતથી પેદા કરેલું.

—'ખરા બપોર'—સંપૂર્ણ આબાદી—બઢતી.

ખરું, અ૦ હા, સાચુ; ઠીક; વારુ.

ખરું, ન૦ સાચુ તે ૨ તીખુ લોઢું, પોલાદ. ૩ ખળી, ખણુ

ખમા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષમા] સાંખી રેવુ તે, સહન કરી જવુ તે; ખામોશ; દરગુજર ૨ માફી બખશવી તે ૩ સબુરી, ધીરજ. ૪ રક્ષા, કંઈ દુ:ખ ન થાઓ— બધી તરફથી ક્ષમા મળે એવા અર્થનુ આશીષ વચન—'ભાઈ ને ખમા'

ખમાવવું, ક્રિ૦ માફી ક્ષમા માગવી જૈનમા પચુસણને બીજે દિવસે એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને ઘેર જઈ એક બીજાની હાથેલીઓ ભેગી કરી આ પ્રમાણે બોલે છે; બાર માસ, ચોવીસ પક્ષ, અડતાળીશ આદિતવાર, ત્રણસે ને સાઠ દિવસ બોલ્યુ ચાલ્યુ માફ કરજો, એમ બોલી નાના મોટાને પગે પડે છે

ખમાસણું, જૈનોમા બેસતે વર્ષે વહુ સાસુની ક્ષમા માગી જે ભેટ આપે છે તે.

ખમાચ-ચી, પુ૦ રાતે ગાવાનો એક રાગ.

ખમીર, ન૦ [આ૦] તાડી વગેરે ફીણવાળા જે ખાટા પદાર્થથી ઢીલો આટો ચડીને હલકો થાય છે તે ૨ આદત, ટેવ, સહવાસ, જીરવવાની શક્તિ. ૩ જોસ—સ્સો. વિ૦ જીરવી શકે તે, અભ્યાસવાળુ

ખમ્પાલી-ળી, સ્ત્રી૦ ખેડુતનું એક ઓજાર, પજેટી.

ખમ્બ-મ્ભ, [સં૦ સ્તમ્ભ] થાંભલો, ખામ્બ.

ખમ્ભાતી, વિ૦ ખમ્ભાત શેહેરનું. ખમ્ભાતી તાળાં એટલે જલદી ન ઉઘડી શકે તેવાં જબરાં લઠ તાળા

—'ખમ્ભાતી તાળા દેવાવા'—નિર્વંશ જવો.

ખય, ક્ષય.

ખર, પુ૦ [સં૦] ગધેડો.

ખરખડિયાં, ખડખડિયાં.

ખરખર, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે—રૂપ્પા, રૂપ્પી, ગાડી વગેરેનો ૨ દોડ દેખડાવે છે—ખરખર આસુ ચાલ્યા જાય છે,—તે બોલ્યા વગર ખરખર ચાલ્યો ગયો.

ખરખરવું, ખપ્પરવુ ૨ જીર્ણ થવુ, ઘસાઈ જવું, ડડળી જવુ

ખરખરી, ખખરી.

ખરખરો, ખખરો. ઉદાસી, દલગીરી. ૨ શક્કા, અન્દેશો

—'ખરખરે જવુ'—મરી ગયલાને રડવા જવું

—'ખરખરો કરવા જવુ'—શોક કરવા જવુ, રડવા જવું

ખરચ, પુ૦ [ફા૦] કોઈ કામને સારુ નાણાનુ વપરાઈ જવુ તે. ૨ કોઈ કામને અર્થે વખત, મેહેનત વગેરેનુ જે ગુજરવુ તે 'તે કામમા મેં મારી મેહેનત અને મારા વખતનો ઘણો જ ખરચ કર્યો છે' ૩ નાણાની મોટી રકમ વાપરવાનો જે સારો નરસો અવસર તે.—જનોઈ, લગન, અઘરણી, તેરમુ, જનમગાહ, છ માસી, વગેરે ઉપર જમાડવા વગેરેમાં જે ખરચ તે ખરચ કરવું—વો.

—'ખરચ પાણી'—મુવાની પાછલ તેને નિમિત્તે જે વરો—ભોજન કરાવવામાં આવે છે તે, દાડો પાણી

ખરચખુટણ, પુ૦ વાપરવુ—વાવરવુ તે, ખરચ કરવો તે

ખરચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખરચ કરવો.

ખરચાઉ-ળ-ળુ, વિ૦ ખરચ કરે તે, સારો ખરચ કરનાર, કન્જુસ નહિ તે. એ શબ્દ, ઉડાઉને લાગતો નથી

ખરચી, સ્ત્રી૦ ખરચવાને સારુ જે નાણુ તે; વાપરવાની રકમ. ૨ ગુજરાનને માટે અન્ન વગેરેની સામગ્રી તે 'ભાઈ આજની ખરચી તો છે 'કાલની વાત કાલે, વિ૦ સાધારણ, હલકુ

ખરચીખાવું, ક્રિ૦ સ૦ નાણુ વાવરી નાખવુ; ઉડાવી દેવુ ૨ વટાવીને ખાવુ

ખરચીચૂનો, પુ૦ સાધારણ કામમાં વાપરવા જોગ ચૂનો. (ઘણી સફાઈનો કળીચૂનો નહિ)

ખરચીપાણી, ન૦ ખરચવાને નાણુ—ખાવાને માટે જે ભાથુ તે ૨ હક વગર કોઈની પાસેથી તેની ખુશી જોઈને જે માગી લેવુ તે. ૩ ઉડાવી જવુ, ધણીને ન આપતાં બારોબાર ખાઈ જવુ તે ખરચી પાણી કીધાં—કરાવ્યા.

—'ખરચી પાણી ખુટવા'—પૈસાટકા ઘટી જવા.

ખરચુજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાડે ફરવા જવુ.

ખરજ, સ્ત્રી૦ ચામડીનો એક રોગ—ચામડી ઉપર પાણીવાળી ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીઓ થઈ આવે તે ખન્જવાળ ઘણો થાય તે

ખરજ, પુ૦ [સં૦ ષડ્જ] ગાયનમાં જે પેલો—છેક નીચો સ્વર—સૂર તે [કરીને પગે થાય છે

ખરજવું, ન૦ એક જાતનો ચામડીનો રોગ—ઘ

ખરડ, સ્ત્રી૦ ઓસડિયાનો રગડો ઉનો કરી શરીરના દરદવાળા ભાગ ઉપર ચોપડવો તે, લેપ. ૨ ખેતરમાંનુ ઘાસ

ખરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપડવુ, લગાડવુ. ૨ ખરાબ કરી બગાડવું ૩ આબરુને નુકસાન પોચાડવુ. ૪ નઠારા કામમા સામેલ કરવુ **(ખરડવું)** [લાગવે

ખરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડવુ ૨ નઠારી સઙ્ગતથી ડા

ખરડો, પુ૦ નમુના ઘુટવાના અક્ષરોનો કાગળ. ' મુસદ્દો, અસલ લખાણ (જેની નકલ થાય છે તે,

ખરતન, ગધેડાનુ બાળક

ખરતું કરવું-મુકવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂર કરવુ ૨ જવા દેવુ

—'ખરતા તારા દેખાડવા'—મરણતોલ કરવુ, મારી નાંખવુ.

ખરપડી, સ્ત્રી૦ ખરપી (૧ લા અર્થમા).

ખરપવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણવું, બાજુએથી ધીમે ધીમે ખોદવું, ખોરી કાઢવું—(ઘા મારીને નહિ)

ખરપી, સ્ત્રી૦ ખેતર નિંદવાનું એક ઓજાર. ૨ નાનો જે ખરપો તે.

ખરપો, પુ૦ ચામડાં ઉખેડવાનું હાથાવાળું વાંકું મોચીનું ઓજાર. ૨ દૂધ દુધપાક વગેરે હલાવવાનું તવેથા જેવું પણ જાડું લોડાં—પિત્તળનું જે ઓજાર તે.

ખરબચડું, ખડબચડું.

ખરમચિયું, ચૂડી.

ખરવ, ખર્વ.

ખરવાડ, સ્ત્રી૦ ખરાવાડ.

ખરવું, ક્રિ૦ અ૦ વળગી રહેલી વસ્તુએ તુટી જુદું પડવું (ઝાડનાં પાતરાં—ફૂલ, નિમાળા વગેરે એ) ૨ સુકાઈને પડી જવું, કરમાઈ જવું. ૩ જતું રેવું, દૂર થવું. (તે અહીંથી ખર્યો). ૪ તનખાની પેઠે ઉંચેથી નીચે પડી જતું રેવું (આકાશમાંથી તારો ખર્યો) ૫ દરદથી આગળી વગેરેનું જુદું પડી જવું.

ખરસલુ, એક ઝાડ ૨ એક ઓસડ

ખરસવું, ખરજવું. ૨ એક જાતનો ખાવાનો કન્દ

ખરસાણી, સ્ત્રી૦ જૂજ નાના પાતરાનું ને અન્દરથી દૂધ નિકળતું એવું એક ઝાડ, એક જાતની થુવર—ઓસડમાં કામ આવે છે. [રેલા—ડાઘા તે

ખરાંટા, પુ૦ વાસણ ઉપર અજિઠવાડ વગેરેના જે

ખરાંપારખાં, ન૦ સાચાં જુઠાંની તપાસ—પરીક્ષા.

ખરાખર, અ૦ નક્કી, ખચીત, ખાંસુખા

ખરાખરી, સ્ત્રી૦ ખરાપણું દેખાડવાનો જોસ્સો ૨ ખરાપણું, સચ્ચાઈ. ૩ બારીક વખત, આફત, અડીવેળા

રાદ, સ્ત્રી૦ જે હથિયાર—ચરકાથકી લાકડું હાથીદાંત પિત્તળ વગેરેની ચીજો ગોળ અને સફાઈવાળી ઉતરે છે તે.

રાદી, પુ૦ ખરાદ—સિધાડા ઉપર ઘાટ ઉતારનાર—દાંતના રમકડાં બનાવનાર, ખાટલાના પાયા ઇસ વગેરે કરનાર

રાપણું, ન૦ સચ્ચાઈ, વાજબીપણું

રાબ, વિ૦ [અ૦] સારાનું ઉલટું, ભુડું, નઠાર, નરસું એ શબ્દ માણસ અને ચીજોની ભિતર બારની ખોડ દેખાડે છે.

—'ખરાબ (નીતિમા) [illegible]'—કામ; નાશ કરવો, પડતી હાલત [illegible]

—'ખરાબ [illegible]

—'ખરાબ (અ[illegible] હવા

—'ખરાબ (નુકસાન [illegible] વિચાર વગેરે.

—'ખરાબ કરવું'—બગાડવું, નઠારું કરવું; અનીતિમાન કરવું ૨ નુકસાન કરવું; દુઃખ દેવું, ૩ પાયમાલ કરવું;

—'ખરાબીનો ખાટલો'—ઘણીજ ખરાબી

ખરાબખસ્તા-ખાસ્તા, વિ૦ ઘણું જ ખરાબ; છેક નઠારું. ૨ પડતી હાલતમા આણી રાખેલું—આવી રહેલું.

ખરાબપોર, પુ૦ સૂર્ય આકાશમા બરોબર મધ્યે આવે તે સમય, મધ્યાહ્ન "ખરેબપોરે બાણું ને પોપા બાઈનું રાજ." [નાશ. ૪ દુઃખ.

ખરાબી, સ્ત્રી૦ બિગાડ. ૨ નુકસાન; જોખમ. ૩

ખરાબેહાલ, વિ૦ જેના હાલ ખરાબ થઈ ગયા હોય તે; માઠી દશામા આવેલું તે.

ખરાબો, પુ૦ પાણીથી ઢંકાયલો ખડક ૨ ખેડવા લાયક ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન.

—'ખરાબે પડવું'—મિથ્યા જવું; ભાગીતૂટી હાલતમાં આવી જવું

ખરાવાડ, પુ૦ ગામને પાદરે જ્યાં ખળીયો હોય તે જગો

ખરી, અ૦ ખરું, 'હા, ખરી' (તું જે વાત કે છે તે)

ખરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષુર-ખુર] ગાય ભેંસ ઘોડા ગધેડા વગેરે વાગોલ-ળનારા પશુના પગના આગળાંને ઠેકાણે જે નખ જેવું હોય છે તે.

ખરીદ, વિ૦ ધા૦ [ફા૦] વેચાતું લિધેલું, મૂલ—કિમત આપીને લીધેલું. ખરીદ ભાવ એટલે જે ભાવે—મૂલે વેચાતું લિધેલું હોય તે ભાવ. ખરીદ કરવું—મૂલ આપીને લેવું

ખરીદદાર, વિ૦ ખરીદ કરનાર. ૨ કિમ્મત કરનાર ખૂબી જાણનાર

ખરીદવું, ક્રિ સ૦ વસ્તુને બદલે નાણું આપી તે લેવી, સોદો કરવો

ખરીદી, સ્ત્રી૦ ખરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતું લીધેલું તે ૩ જે ભાવે ખરીદ કરેલું તે

ખરીફ, સ્ત્રી૦ ચોમાસામા વવાતા જે ધાન્યો તે. —જુવાર બાજરી ડાંગેર મકાઈ કોદરા વગેરે જે ચોમાસાંમા વવાય ને શિયાળામાં ઉતરે.

ખરું, વિ૦ સાચું, જૂઠાંનું ઉલટું; જેવું જોયું સાંભળ્યું હોય તેવું ૨ ઘણું સેકેલું ૩ મોડે—પાકે—તૈયાર કરેલું.

—'ખરા કરવા'—મંદવાડમાથી સાજા થવું. ૨ સલામત રેવું.

—'ખરું કરવું'—મોટે પાહે તૈયાર કરવું.

—'ખરા પરસેવાનો'—ઘણી મેહેનતથી પેદા કરેલું.

—'ખરા બપોર'—સંપૂર્ણ આબાદી—ચડતી.

ખરું, અ૦ હા, સાચું; ઠીક, વારુ.

ખરું, ન૦ સાચું તે ૨ તીખું લોઢું. પોલાદ ૩ ખળી; ખણ.

ખરે, અ૦ સાચે; હા.
ખરેખર-રું-ખાત, અ૦ સાચે, નક્કી, ખચિત
ખરેટા, પુ૦ વાસણ ઉપર પડેલા સુકાઇ ચોટેલા જે અછકા અથવા જાડા પ્રવાહીના જે ડાઘા તે
ખરેટી, સ્ત્રી૦ ચોમાસામાં થોડા દાડા વરસાદ બન્ધ રયાથી રસ્તાપરનો કાદવ સુકાયાથી ભોંય ફાટી ખુચે તેવી થાય તે.
ખરેડું, ન૦ તરત વિયાયલી ગાય ભેસનુ બે ત્રણ દાડા-સુધી નિકળતુ જે જાડુ દૂધ તે
ખરેટો, પુ૦ અધરાળો.
ખરેડો, ખરેરો.
ખરેરી, સ્ત્રી૦ ચીકણો પદાર્થ કે સોપારી ખાવાથી ગળામાં ડચુરો ભરાય છે તે-એથી સ્વર ખોખરો નીકળે છે
ખરેરો, પુ૦ બળદ—ઘોડાનુ આંગ સાફ કરવાનુ લોડાનુ ઓજાર, હાથિયો
—'ખરેરો કરવો'—હાથિયો ફેરવવો.
ખરોખર, ખરેખર.
ખર્વ, વિ૦ [સં૦] દશ અબજની અથવા હજાર કરોડની સંખ્યા તે ૨ નીચા, હલકા.
ખલ, પુ૦ [સં૦] ખળ.
ખલ, પુ૦ ઓસડિયા વગેરેનુ ચૂરણ કરવા સારુ વચમા ખાડો પાડેલો એવો જે પથરો તે.
—'ખલ કરવો'—ખલમા સુકી ઝીણુ વાટવુ—ઘુટવુ
ખલક, સ્ત્રી૦ [આ૦] દુનિયા, જગત, માણસ જાત, આલમ.
ખલતો, પુ૦ સુડી સોપારી તમાકુ વગેરે રાખવાની મોટી કોથળી; વાટવો
ખલબત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છૂપી મસહલત, ખાનગી
ખલમલિ જવું, છર્ણ થવુ, ઘસાઈ જવુ; ખખળી જવુ.
ખલલ, ખલેલ.
ખલવાં, ન૦ નાના કુમળા વેગણ વગેરેની મોટી ચીરીયોને, મસાલાવાળા પાણીથી ઢીલા કરેલા ચણાના લોટ સાથે તળી કાડેલી હોય તે ખલવું એક વચન
ખલવાડ, સ્ત્રી૦ ખરાવાડ.
ખલાસ, અ૦ [આ૦] પૂર, પાર—છેડો આણેલા હોય તેવુ. ૨ વાપરી—ખપાડી નાખેલુ હોય તેવુ ૩ છોડવેલુ; બન્ધનમાથી મોકળું—મુક્ત કરેલુ, ખલાસ કરવુ—થવુ.
ખલાસી, પુ૦ [આ૦] વાણમા નોકરી કરનારો ખારવો.
ખલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સમ્ભોગથી વીર્ય બાર પડ્યુ હોય તે વેળાની સ્થિતિનુ (જન).
ખલિતો, પુ૦ ખલતો.
ખલીફ, પુ૦ [આ૦] મુસલમાનના મહમદ પેગમ્બરની પછી તેની ગાદી ચલાવનારામાંનો એક
ખલુ, અ૦ [સ૦] નિશ્ચયે; નક્કી.
ખલેચી, સ્ત્રી૦ પાન સોપારી રાખવાની કોથળી; ચમર્ક
ખલેડી-રી, સ્ત્રી૦ ખિસકોલી.
ખલેલ, સ્ત્રી૦ [આ૦ ખલલ] નડ, હરકત, વચમા કંઈ આડું પડવું તે. ૨ નુકશાન, ઇજા.
ખવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકે જણે બીજાના મોંમા ખાવાનુ ઘાલવુ. ૨ ખાય તેમ કરવુ ૩ પાલણ પોષણ કરવુ ૪ ઝેર, કેફ વગેરે કઈ ખાવામાં આપવુ. ૫ લાચ આપવી.
ખવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ભોંય—બિછાનાપર પડી અંદ તહી ગબડવુ, પાસુ સરખા કરવુ; આળોટવું
ખવાઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણો જ કાટ ચડી જવો-(લોડુ તાબુ) ૨ ખરી જવુ (ઘણ્ટી) ૩ જરજર થવુ (લુગડુ) ૪ ભૂલમા—અજાણે ખાવુ (ખવાવુ).
ખવાડવું, ખવડાવવું.
ખવાબ, પુ૦ સપનુ, સાણુ.
ખવાર, ખુવાર.
ખવાવું, ખાઈ શકવુ. ખાઈજવું શબ્દ જોવો
ખવાસ, પુ૦ [આ૦] ચીજની અન્દરની ખાસિયત, પદાર્થનો ધર્મ ૨ સ્વભાવ, પ્રકૃતિ, ખસલત, તબિયેત, મિજાજ. ૩ રાજા, ધરમગુરુ, શ્રીમન્ત વગેરેનો જે ખાસ—હજુરિયો ચાકર તે.
ખવીસ-બ્વીસ, પુ૦ [આ૦] અવગતીને પામેલો મુસલમાન, જે જીવ પિશાચ—ભૂત થયો હોય (મુસલમાનમા) ૨ આકૃતિથી ને જોસ્સાથી બિહામણો દેખાતો પુરુષ, રાખસ 'માથાવનાનો ખવીસ'
ખશ, પુ૦ હિન્દુસ્તાનની ઉત્તરે રેનારી એક જાત
ખશિઆણું, વિ૦ વાક, મેણાં, અપમાન વગેરે એકાએક શરમાઈ ગયલું હોય તેવુ, ઝન્ખવાઈ ગ માનભઙ્ગ થયલુ, ફીકુ પડી ગયલુ
ખષ્ટ, વિ૦ ખીસીઆણો
ખષ્ટપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખશિયાણુ પડવુ.
ખસ, સ્ત્રી૦ [સ૦] ખરજ, ખુજળી, ઘવંડો ૨ ઉન્ધી વાળો. એના પખા તથા ટટ્ટીઓ થાય છે
ખસખસ, સ્ત્રી૦ જેમાંથી અફીણ એકઠુ કરવામાં આવે છે તે રોપો—છોડવો ૨ એ ઝાડના દિંડવામાથી જે ઝીણા ધોળા બીયા નિકળે છે તે.
ખસખસિયા, વિ૦ ખસખસ જેટલુ ઝીણુ હોય તે
ખસબો, ખુશબો.
ખસમ, પુ૦ [આ૦] ધણી; પિયુ, ખાવન્દ.

ખસર, સ્ત્રી૦ સુતાર ઝાંપવા વેરવાને જે દોરીને ગેરુમાં બોળી અથવા સફેતો લગાડી લાકડાંપર ઊંચકીને નિશાણી કરે છે તે. ર તે નિશાણી. 'ખસર માર' એમ કે છે.

ખસરપસર, વિ૦ ઘસરપસર. જોડા ટુટી ગયા હોય તેને પગમાં બેરોબર ન રેતા ભોંયપર ઘસડાય છે તે

ખસરવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમા વાવેતર કર્યાં પછી હન્તાળીવડે જમીન સરખી કરી ક્યારા કરવા તે.

ખસરિયું, ન૦ લાકડામાં આંકો પાડવાનું સુતારનું હથિયાર.

ખસલત, સ્ત્રી૦ [અ૦] ટેવ, આદત. ર ખાસિયત.

ખસલું, ન૦ ઘાસનુ પાત.

ખસવું, ક્રિ૦ અ૦ સરકતાં—અડ્ડ઼ ધમેડતાં આધે જવું. ર એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે—દૂર—આધે જવુ ૩ કાદામાંથી નિકળવું.

—'ખસતુ કરવું'—દૂર કરવું; કાઢી મેલવું, જતુ કરવું. ર ચળખામણું કરવુ.

ખસિયાણું, ખશિયાણું. ખસિયાણું પડવું.

ખસી, ખાંસી (બળદ ઘોડાને કરવી).

ખસુસન, અ૦ વિશેષે કરીને; જરૂર; મુખ્યત્વે. ર ખચીત, નક્કી, ખાસુખા

ખસેડવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂર કરવું; ખસતું કરવું

ખસોટી, સ્ત્રી૦ ધોતિયાંની કેડ—કમ્મર આગળની બાજુએ દાબડી પૈસા વગેરે મુકવા—રાખવા સારુ કરેલી ખોલ તે; ઓટી

ખસોટે, અ૦ ખસોટીમાં. ર કેડે, કમ્મરે. 'દાબડી ખસોટે ખોસ'

ખળ, વિ૦ [સં૦ ખલ] દાઝો; લુચ્ચો; હરામી; ઠગ, કપટી, છળભેદ કરનાર

ખળકવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડું અફળાવાથી શબ્દ થાય ને બતાવે છે. 'હાથે કંકણ ને ચૂડી ખળકે રે'.

ખળકે, ખણખણે. 'કંકણ કરચૂડી ખળકે,' નળા૦

ખળકો, પુ૦ ખળળ એવો અવાજ કરીને દોડી આવી અટકેલા પાણીનો જે રેલો—પ્રવાહ તે.

ખળખળ-ભાટ, અ૦ અટક્યા વગર વેતું હોય તેમ (પાણી) ર. અગ્નિ ઉપર મુકેલું પાણી ગરમ થવાથી જે અવાજ થાય છે તે. 'પાણી ખળખળે છે'

ખળખળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું ઉકળવું, ખખળવુ ર હલપણથી છેક ઘસાઈ જવુ. (ખળાખળી જવું)

ખળભળ, સ્ત્રી૦ ગડબડ; ગોટાટ. ર ધાક—બીકથી જે ગભરાવુ—ફફડવું ઊંચુ થવું તે.

ખળભળવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખથી પાસું મરડ્યાં કરવું. ર જીવને ગભરામણ થવી

ખળભળાટ, ખળભળ.

ખળી, [સં૦ ખલીની] ખળું.

ખળું, ન૦ ખેતરમા—વાડામા—ગામને પાદરે કણસામાંથી અનાજ ઝુડવાની એકેકા ધણીની જે જગો તે. ર જ્યાં જથાબન્ધ ખળીયો હોય છે તે.

ખાં, પુ૦ [ફા૦ ખાન] મુસલમાન ગૃહસ્થોને અને અમીરોને બોલાવવાનો ખિતાબ; સરદાર; શાહજાદો—'ખાં સાહેબ' ર ખૂબી પિછાનનાર, રસજ્ઞ, સમજુક, કદર બુજનાર. 'એ ભાઈ સાહેબ તો કવિતા—ગાયનના ખા છે'

ખાંખણ, ન૦ ચોળવાનુ એક ઓસડિયુ

ખાંખત, સ્ત્રી૦ ઝનક; ધ્યાન ર છીત; અણખત. ૩ ચૂક ખોળ્યાં કરવાની ટેવ.

ખાંખાંખોળાં, ન૦ ખુણેખોતરે અહીંતહીં આમ તેમ ખોળવુ—શોધવું તે

ખાંગડ, પુ૦ ખાંગડો. ર ઈંટ નળિયા વગેરેના જે બાઝી ગયલા કીટા તે.

ખાંગડી, સ્ત્રી૦ નાનો ખાંગડો

ખાંગડો, પુ૦ દરિયા કાંઠે જે સીપ શઠ્ઠલા ઠોઠી વગેરે જીવડાંનાં ઘર હોય છે તેમાની એકેકી જાત ર છોકરીયો રમવાને માટે, નળિયાંના ઠીકરાંને ઘસી ગોળ કરી પોળિયાં જેવડો જે આકાર બનાવે છે તે; કૂકો

ખાંગું, ન૦ ખાનું.

ખાંગુ, વિ૦ ભેદુ, મળતિયો; અન્દરની બાતનો જાણીતો 'ચોરનો ખાંગુ'

ખાંચ, સ્ત્રી૦ સાંકડ, ગુંચવણ. ર ખોટ, તોટો; નુકસાન. ૩ બરાબર સફાઈ નહિ પણ જરા તરા રયલી જે ખોલ—ઊંચુનીચુ વળેલુ તે. ૪ હિસાબનો તાળો બરાબર ન મળવો પણ થોડી વધઘટ હોવી તે

ખાંચખુંચ, સ્ત્રી૦ ખાંચ.

ખાંચખુંચવાળું, વિ૦ ગુંચવણવાળુ ર વાકું; ઊંચું નીચુ

ખાંચડ, સ્ત્રી૦ ટેકરીની બાજુએ જે ભોંય—ગલી તે; ખીણ.

ખાંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચી રાખવુ, પાછું હઠાવવુ.

ખાંચાખુંચી, પુ૦—સ્ત્રી૦ ખુણા ખોચરા; ગલીકુચી.

ખાંચો, પુ૦ સાંકડો રસ્તો, રસ્તાનો ફાંટો. ર ખુણો; શેરી, વાસ ૩ કોઈ વસ્તુનો વાંકો થયલો—આડો ગયલો જે ભાગ તે. ૪ અટકાવ, બન્ધી 'સગામાં મોત થયુ છે તેથી જમવા જવાનો ખાચો છે' પ વાંધો; હરકત

ખાંજણ, સ્ત્રી૦ જ્યાં દરિયાનું પાણી આવી થોડુંક મચી રેતુ હોય તે મેદાન.

ખાંજરું, ન૦ ખુણો ખાચરો સહજ નજરે ન પડે એવી ખુણાની અંધારી જગ્યા. ર ખેદરકારીથી રેવા દેવુ. ૩ જાજરૂ તે

ખાંડ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખણ્ડ] શેરડીના રસને ઉકાળીને તેમા ચૂના વગેરેથી મેલ કાઢી નાખીને ગાળતાં રેતી

જેવા આકારમા જે પદાર્થ પડે છે તે—એ મીઠો હોય છે. જેવી જેવી જેની સફાઈ તે તે પ્રમાણે તેને તેવાં ઠામમા ઘાલે છે અને તેવા તેના નામ આપે છે. સુરખાની, કોથળીની, વગેરે ૨ તરવાર, પાળી, ચાકુ, સુડી વગેરેના પાનાપર જે ખાડો પડેલો હોય તે

—'તેના મોમાં તો ખાંડ જ ભરી છે' એટલે તે મોયેથી મીઠુ મીઠું જ બોલે છે

—'જા જા ખાંડ ખા' એટલે તુ કેછે તેમ નથી

ખાંડણિયું, ન૦ ખાંડણિયો. ખાડણિયુ છૂટું હોય છે અને ખાડણિયો જમીનમા દાટેલો હોય છે

ખાંડણિયો, પુ૦ ભાત પૌંઆ વગેરે ખાડવા સારુ ભોંયમા દાટેલો જે ખાડાવાળો પથરો અથવા ખાડાવાળુ લાકડુ હોય છે તે

—'ખાંડણિયામાં ઘાલીને ખાડવુ'—કોઈ ન જાણે એમ સતાપવુ, તાબામાં લઈ ને દુ ખ દેવુ; કનડવુ

—'ખાંડણિયામા માથુ'—ભયકર સ્થિતિમાં રેવું

—'ખાંડણિયામા માથુ મુકીને સુવુ'—સાવધ ન રહે તો જોખમમા આવી પડાય એવી સ્થિતિમા રેવુ

—'ખાંડણિયામા માથુ ને ધબકારે બીવુ' એ કેતી છે

ખાંડણી, સ્ત્રી૦ લોડાં પિત્તળ અથવા લાકડા પથ્થરના જે ઠામમા ઉપરના દસ્તો સાબેલુ મુસળ વગેરેના ઘાથી વસ્તુ કુટાય છે—ખણ્ડાય છે—છુદાય છે તે, ખાણણી

ખાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ખણ્ડન] વસ્તુ જુદા જુદા ભાગમા થઈ જઈ ઝીણી બને તેવુ કરવાને ઉપરથી દસ્તા વગેરેના ઘા મારવા; સાબેલુ કે પરાઈથી કુટવુ

ખાંડિયું, ન૦ જે પશુનુ શિગડું ખાંડુ હોય તે. ૨ એકાદ ભેસ—પાડુ (ઘરમા હોય ત્યારે કેવાય છે કે એક ખાડિયું છે)

ખાંડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ વજન—તોલ સુરતમા ૨૦ મણની અને મુમ્બઈમા ૨૮ મણની એક ખાડી કેવાય છે. ૨, લાકડા વગેરે જીનસોનુ વજન એ તોલથી થાય છે

ખાંડીબન્ધ, અ૦ જેમા ઘણીક ખાંડી હોય તેવા જથામા ૨ ખાડી ખાંડીને હિસાબે ૩ જથાબન્ધ, એકદમ, પુષ્કળ, ઘણુ જ

ખાંડું, વિ૦ ખાંડ પડેલ, વચમા ખાડો પડયો હોય તેવુ

ખાંડું, ન૦ બે ધારની સીધી તરવાર.

ખાંડું, ન૦ તરવાર; સમશેર, અસિ ૨ ગરાસીઆઓમા વરની તરફથી કન્યાને પરણવા જતા વરના સગા વાલાઓ વરના નામની એક તરવાર લઇ કન્યાને ઘેર જાય છે તે ૩વિ૦ ટુટક, ઓછુ, કમ "ગાયનુ એક શિંગડુ ખાંડુ થયુ"

ખાંણ, ખાણ.

ખાંણું, ન૦ મુએલા સગાનો શોક પાળવો તે.

ખાંત, ખન્ત. ૨ હોંસ; ઉમङ्ग.

ખાંધ, સ્ત્રી૦ [સં૦ સ્કન્ધ] ડોકની આજુબાજુનો જે ભાગ તે, ખભાનુ હાડકુ અને ડોકી એ બેની વચમાનો ભાગ ૨ બળદ વગેરેની ગરદન; મોઢાનો પાછલો ભાગ. ૩ મદદ.

—'ખાંધ આવવી'—પાડા—બળદને ગાડીએ જોડ્યાથી તેની ખાધપરની ચામડી ઘસાઈ ઘસાઈને પાકી જવી

—'ખાંધ દેવી' (મુડદાને).

ખાંધિયો, પુ૦ મડદુ ઉચકનાર, ખાધે ઉચકીને લઇ જનાર (પારસીઓનો નસેસાલાર) ૨ ખુશામતિયો; હાજિયો—હા જી હા કરનાર ૩ મદદ કરનારો; સાથી.

ખાંધું, ન૦ કરજનુ નાણુ થોડી થોડી મુદતને અન્તરે જે કકડે કકડે આપ્યા કરવુ તે; અમુકી મુદત, અમુક વાયદો, હફતો. 'તેણે પોતાના દેવાના ચાર ખાંધા કર્યા છે.' (જમીનની વસુલ ભરવાની મુદતને કિસ્ત કે છે.)

ખાંપણ, સ્ત્રી૦ ખોટ, કસર, ખામી, એબ, દોષ. ૨ મુડદા ઉપર ઓરાડવાનુ લુગડું, કફન

ખાંપવું, ક્રિ૦ સ૦ થોડુ થોડું ખોદવુ

ખાંભ-ભ, પુ૦ થાબ—ભલો, સ્તમ્ભ

ખાંભી, સ્ત્રી૦ કમોતથી મરી ગયલાં માણસની પાછળ તેને બાળવાની—દાટવાની જગોએ જે પથરો ચોતરો વગેરે તેની યાદગારીને સારુ ઊભો કરેલો હોય તે ૨ બે પાસ થોડી થોડી કોરેલી એવી લાકડાની જાડી ચીપોમા ફરેકાળના પાટિયા બેસાડવામા આવે છે તે ૩ મસાણમાં ચિતા ખડકતાં જે લોખણ્ડના ઊભા થાભલા દાટે છે તે

ખાંભું, ન૦ ખાતર પંજો નાખવાનો જે મોટો ખાડો તે

ખાંસું, ન૦ ખામણું ૨ ઢળતી જગા ૩ સ્ત્રિયોના ચણિયાના ઘુંટણ આગળથી ફાટેલા ભાગને દેવ ઠીગડાનો કટકો

ખાંસવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉધરસ ખાવી

ખાંસી, સ્ત્રી૦ ઉધરસ; ઠોંસો. ૨ વાછરડા—પાડા ઘોડાના વૃષણ કાપવા તે.—'ખાસી કરવી'

ખાઈ, સ્ત્રી૦ કોટની પડખે ખોદેલી જે ખાડી તે; ચ ૨ ગામનુ પાણી જે વાટે બાર કાઢેલુ હોય તે ઊંડી વા

ખાઈ, સ્ત્રી૦ ખાવાની ચીજ. 'ખાઈ વાલી કે ખાઈ'

—'ખાઈપીને મણ્ડવુ'—કોઈ પણ કામપર મણ રેવુ, કાળજી રાખવી, કોઇની ભુલ—દોષ શોધ્યા કર

—'ખાઈ બગાડવુ' ખાનારો જબરો પણ કા કરવે અશક્ત થવુ તે 'ખાઇને ખોસ કરવુ'—નિ હરામ થવુ

—'ખાઈને ખોદવું'—ઉપકારને બદલે અપકાર કરવો, નિમકહરામી કરવી. નગુણા થવુ

—'ખાઈને રખ મારવી'—ખાધા પછી એઠવાડ વગેરે કાઢવો તે. ૨ કોઈ સારુ કામ કીધા પછી પાછળથી તેની કોઈ પીડા નડે તે.

ખાઈ જવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાવું. ૨ કોઈનુ કંઈ લઈને તે પાછું ન આપવુ ૩ મારવું, સપડાવવું, ખિવડાવવુ,—ખિહે છે શેણે, તે તને નથી ખાઈ જવાનો'

ખાઈ જોવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાઈને પરીક્ષા—તપાસ કરવી

ખાઈ પી લેવું, ક્રિ૦ અ૦ ભોગવવું, ઉપભોગ કરવો, સસારમા ખાવા પીવા વગેરેની મોજ મઝા મારી લેવી

ખાઉ, વિ૦ એ, શબ્દની પૂછવાડે ખાનાર—સહન કરનાર એવા અર્થમા લાગે છે—લાંચખાઉ, મારખાઉ, ખાસડાંખાઉ વગેરે.

ખાઉકડ, વિ૦ જેને ગમે તે, ગમે તે વારે વારે ખાવાની ટેવ હોય તે ૨ ભુખ્યા થયલા ને કંઈ પુછવા જતા ગુસ્સે થઈ જવાબ દે તે. 'ખાઉકડ શેનો કરે છે.'

ખાઉધર, વિ૦ ખાતાં ધરાય જ નહિ તે; અકરાંતિયુ ૨ ખાઉકડ.

ખાઉપાત્ર, વિ૦ જેને ખવડાવવાની—આપવાની દાનત નહિ પણ ખાવાની—લેવાની દાનત હોય તે.

ખાએશ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઇચ્છા; મરજી; ચાહના.

ખાક, સ્ત્રી૦ [ફા૦] રાખ, ધૂળ ૨ બાળીને રાખ કરેલી એવુ જે રસાયન તે, મારેલી ધાતુ

ખાકટી–ખઠી, સ્ત્રી૦ આંબાના મરવા.

ખાકસાર, વિ૦ [ફા૦] આજ્ઞાંકિત, નમનતાઈ ભરેલુ. ૨ નીચુ, હલકુ

ખાખ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] વસ્તુ બળી ગયા પછી જે શેષ રે છે તે, રાખ ૨ માટી; ધૂળ. ૩ મારેલી ધાતુ

ખાખર, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ.—એનાં પાંતરાના પતરાવળી દડિયા થાય છે ને એના ફૂલને કેસુડાના ફૂલ કરીને કે છે. (ધોળો ખાખર, કિમિયો કરવાના કામમાં આવે છે એમ કેવાય છે)

—'ખાખરની ખીસકોડી'—ઉંચા સુખ—કામનો બીન અનુભવી ૨ એક જ જાતનુ સુખ અનુભવ્યુ હોય તેવું (જન).

ખાખરી, સ્ત્રી૦ નાનો ખાખરો (ખાવાનો) ૨ તમ્બાકુનાં સુકાઈ ગયલાં કુમળાં પાતરાં.

ખાખરો, પુ૦ ઉપમીને સારી પેઠે સેકાયલી રોટલી. ૨ ખાખર (ઝાડ)

ખાખસૂસ, અ૦ ખાસુખા. ખચીત, જરૂર.

ખાખાવીખી, વિ૦ હેરાન હેરાન; દુ:ખી દુ:ખી ૨ જેનુ સર્વસ ધૂળ મળી ગયુ હોય તેવુ

ખાખી, વિ૦ જેણે ખાખ—રાખ ચોળી હોય તે; જોગી, બાવો. ૨ જેની પાસે કઈજ ધન—માલ ન હોય તે

—'ખાખીબાવો'—પૈસોટકો ઉડાવી દીધો હોય તેવો ૨ ક્રોધી

ખાખીણઝાલો–ળી. વિ૦ પાસે કંઈ ન હોય ને છકી થઈ ફરે તે. ૨ ફક્કડ, ફાડ

ખાજ, ન૦ [સં૦ ખાદ્ય] ખાવાની જે વસ્તુ તે, ભક્ષ

ખાજલી, સ્ત્રી૦ ખાટલાની ઇસો પાસે જે કાણાં કાણા હોય છે તે ૨ ખાવાની એક વસ્તુ. ૩ મેંગો વણતી વખતે સેંગના તાતણા રેવા માટે કોઈ વાસણ ઉપર લૂગડુ બાંધી કરે છે તે ૪ છાજલી

ખાજલી, સ્ત્રી૦ નાનુ ખાજુ.

ખાજલું, ન૦ ખાજુ

ખાજું, ન૦ પરસુદીનો નવા ચોખાનો લોટ એમા પુષ્કળ ઘી ઘાલી તળીને બનાવેલુ એક જાતનુ પકવાન્ન.

ખાટ, સ્ત્રી૦ હિચકે બાંધવાનો પાયાવાળો—વનાનો જે નાનો ખાટલો તે, છપરખાટ ૨ લાભ, ફાયદો.

ખાટકી, વિ૦ જનાવરોને કાપીને તેના માંસને વેચે તે, કસાઈ ૨ નિર્દય, ઘાતકી; હિંસક, ક્રૂર.

ખાટકીવાડો, પુ૦ જ્યા કસાઈ રેતા હોય અથવા જનાવરોને કાપતા હોય તે મોલ્લો

ખાટખુટમડું, ન૦ એક જાતનાં પાંદડા—એ સ્વાદે ઘણાં ખાટા હોય છે. ૨ એક જાતના બોર જેવા ફળ જે સ્વાદે ખટમધુરા હોય છે.

ખાટલી, સ્ત્રી૦ મરી ગયલાં માણસને મસાણ લઈ જવા સારુ જે બે લાબા વાસ ઉપર ડાબડીઓ બાંધી લઈ સુવાડે છે તે, ઠાઠડી, કરકટી ૨ નાનો ખાટલો. ૩ માચી

—'હુત્ત તારી ખાટલી જાય'—એટલે તુ મરી જાય.

ખાટલો, પુ૦ [સં૦ ખટ્વા] ચાર પાયાવાળુ ઊંચું સુવાનુ જેને વચગાળે પાટી—પણાસીની દોરી ભરેલી હોય તે; ટોલિયો

—ખાટલો ભરવો—ખેંચવો—તાણવો.

—'ખાટલે પડવુ—ખાટલો ભોગવવો'—એટલે મન્દવાડ આવવો—ભોગવવો 'તેણે છ મહિનાનો ખાટલો ભોગવ્યો'

—'ખપનો ખાટલો'—પુરુ થતા ઘણો કાળ લાગે ને ઘણી માથાફોડ પડે તેવુ કામ ૨ ઘણી માથાફોડ કરાવે તેવુ માણસ

—'ખાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયોજ નહિ'

—એક દુર્ગુણ એવો કે બધા સદ્ગુણને ઢાકે

—'ખાટલો આવવો—હોવો' (સુવાવડ—મદવાડનો)

ખાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાયદો મેળવવો; કમાવુ.

ખાટું, વિ૦ આમલી, દહી વગેરેના સવાદનુ (છ રસ—સવાદમાનો એક) ૨ બગડી ગયલું ૩ નુકસાન પામેલુ

—'તેનુ મન ખાટુ થઈ ગયુ' કચવાયલુ,—નારાજ

—દલગીર થઈ ગયુ

—'ખાટુંખારુ ચાખવું'—તડકો છાયો જોવો, સુખદુ:ખનો અનુભવ લેવો

—'ખાટુંમોળું થઈ જવું'—ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય એવી સ્થિતિમાં આવવું (ખાધાનો પદાર્થ). ક્રોધે ભરાવું 'આટલા બધા ખાટા મોળા કોનાપર થાઓ છો?' (સત્યભામા ના૦)

ખાટુંબડચ્ય-સ, વિ૦ અતીસ ખાટું.

ખાટુંવડું, સ્ત્રી૦ છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે. ૨ પરણવાના મુકરર કરેલા દિવસનો આગલો દાહો

ખાટોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખાટી ભાજી.

ખાડ, સ્ત્રી૦ ખાડી, ખાઈ, ખાડો

ખાડી, સ્ત્રી૦ નદીના જેટલા ભાગમાં ભરતી આવે તેટલો તે ભાગ ૨ દરિયાનો ભાગ સાંકડો થઈને જમીન તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનું પાણી બાર કાઢવા સારુ જે ઉણ્ડો ને લામ્બો ખોદેલો ખાડો તે.

ખાડું, ન૦ ભેંસનું ટોળું

ખાડો, પુ૦ નક્કર વસ્તુને ખોદ્દેથી—કાતરેથી જે ઉણ્ડાણ થાય તે —'જમીનમાં ખાડો ખોદ'. ૨ નુકસાની, ખોટ

—'ખાડામાં ઉતારવું—નાખવું'—નુકશાન કરવું; નુકશાનીમાં આણવું

—'ખાડો પડવો'—મોટું નુકશાન જવું; ધન્ધામાં મોટી ખોટ આવવી

ખાણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખાનિ—ખનિ] જમીનની અન્દર ખોદેલો ખાડો જેમાંથી ધાતુ ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમાં ખોદેલો જે ખાડો તે ૩ જ્યાથી—જેની પાસથી પુષ્કળ દ્રવ્ય—સુખ મળ્યા કરે તેવું ઠેકાણું—કામ—માણસ ૪ જે ચાર જાતમાં પ્રાણીમાત્રની વેચણ કરવામાં આવી છે તેમાંની એકેક—સ્વેદજ, અણ્ડજ, ઉદ્ભિજ્જ ને જરાયુજ. ૫ બાફેલું અનાજ જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે

ખાણિયું, ન૦ ખાંડણિયું.

ખાણું, ન૦ જમણ, ભોજન. ૨ કોઈ મોટાંને જમવા તેડવું તે ૩ ખાણું; મુઆનો શોક.

—'ખાણું ખરાબ થવું'—મોટું નુકશાન થવું. ધન્ધો રોજગાર બન્ધ થવો ૨ ખાવેપીવે હેરાન થવું.

ખાણણાં, ન૦ છોકરીઓ હિંચકે બેસી એક પછી એક સામસામાં બોલ જે રાગમાં ગાય છે તે બોલ પણ ખાણણાં કેવાય. "વીરા વરણાગિયા ઓસીસેરે ફૂળાં, હાકેમ દરબારના તેડા રે, મારા વીરને વીરા વરણાગિયા ઓસીસે રે રુડી, એ વરણાગી રુડી રે, આપણા કુળની"

ખાણણી, સ્ત્રી૦ ખાંડણી.

ખાતમુરત, ન૦ [સં૦ ખાતમુહૂર્ત] ઘર, હવેલી વગેરેનો પાયો નાખવાનું જે રુડું મુહૂર્ત તે.

ખાતર, ન૦ ઘાસ છાણ વગેરે કોઈ ગયલો કચરો. ૨ પાક સારો કરવા સારુ ખેતરમાં ઘાસ છાણ વગેરેનો જે કોઈ ગયલો કચરો નાખવામાં આવે છે તે —કેટલાક ઝાડ—છોડને કોયલા માછલાનું, કેરલાં કને ખોળનું એમ ખાતર માફક આવે છે ૩ ઘરમાં પેસવા સારુ ચોરલોક ભીતમાં જે બાકોરું પાડે તે—'ખાતર પાડવું' કેવાય છે

ખાતર, સ્ત્રી૦ [અ૦] આગતાસ્વાગતા, સરભરા 'પરોણાની ખાતર કરવી જ જોઈયે.' ૨ શરમ; દરકાર—'શું કરું મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે.' ૩ તરફદારી, પક્ષ. 'તું તેની ખાતર કરે છે એ ઠીક નહિ'

ખાતર, અ૦ વાસ્તે, કાજે, માટે.

ખાતરજમા, સ્ત્રી૦ નક્કી કરી આપવું તે, સાખેતી સાથે મનનું સમાધાન કરવું તે, ખાતરી, પતીજ 'ખાતરજમા કરવી—કરી આપવી'

ખાતરણી, સ્ત્રી૦ છાણાની ભરેલી ગાડી—હજાર છાણાની

ખાતરદારી, સ્ત્રી૦ તરફદારી; પક્ષ ૨ શરમ, દરકાર.

ખાતરનીશાં, સ્ત્રી૦ ખાતરજમા.

ખાતરપુંજો, પુ૦ ઘાસ છાણ ને વાસીદાનો કચરો.

ખાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગાળ દેવી—'તે સહુની સાખેતને ખાતર તો આવે છે' ૨ ખાતર નાખવું.

ખાતરી, સ્ત્રી૦ ખાતરજમા, સાખેતી, નિશ્ચય ૨ વિશ્વાસ પતીજ, ઇતબાર ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતરિયું, ન૦ ચોર લોકોનું ખાતર પાડવાનું કોશન આકારનું હથિયાર; ગણેશિયું

ખાતાંપીતાં, ગુજરાન કરતાં છતા 'તેને ખાતાંપીતાં વરસદાહે સો રૂપિયા પડ્યા રેછે—બચે છે.'

ખાતાંપોતાં, ન૦ હિસાબકિતાબ. ૨ લેણદેણની ચોપડીયો.

ખાતાંબન્ધી, સ્ત્રી૦ અકેક ખેડુતે સરકારને આટલું આટલું ભરણું ભરવું એવું જે નામ પાડી આપેલું તે ૨ ખાતા પાડી આપવા તે

ખાતાબાકી, સ્ત્રી૦ ખાતાંમાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રઈ હોય તે

ખાતાવહી, સ્ત્રી૦ રોજમેળમાં જમેઉધાર થયલી રકમો તેરીખ અને મેળનાં પાનાં જે ચોપડીમાં ખાતાંવાર ટાંકી જમે ઉધાર કર્યામાં આવે છે તે.

ખાતાવાર, અ૦ અકેકનું ખાતું બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, ન૦ ખાતાવહીમાં અકેક શખસનો જુદો જુદો પાડેલો જે જમે ઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણનો હિસાબ ૩ પ્રકરણ, કામ, વિષય. ૪ કામકાજની વેચણ—સરકારી ખાતું, વેપારી ખાતું વગેરે

ખાતેદાર, પુ૦ જમાબન્દીમાં જેનું ખાતું હોય તે.

ખાનોપીતો, વિ૦ સારી પેઠે ગુજરાન કરી શકતો હોય એવો, છેક કંગાળ હાલતમાં નહિ તેમ પૈસાદાર પણ નહિ તે.

ખાદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘણું જ જાડું સુતરાઉ કપડું, ઉતરતી જાતની દોટી.

ખાધ, સ્ત્રી૦ ખોટ; તોટો, નુકસાન. ૨ ખોરાક; ખાવાનું. ૩ ખોડ; ખાંપણ—હીરા મોતી વગેરેમાં હોય તે.

ખાન, પું૦ [ફા૦] મુસલમાનમાં શાહજાદા અમીર મોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે.

ખાનગી, વિ૦ [ફા૦] છૂપું, જાહેર—પ્રગટ નહિ તેવું; મનમાં—ગુપ્ત—રાખવા જોગ.

ખાનદાન, ન૦ [ફા૦] વંશ, કુળ, ઓલાદ, કુટુમ્બ. વિ૦ કુળવાન, ઊંચા—સારા ઘરનું.

ખાનપાન, ન૦ ખાવું પીવું તે; ખાવા પીવાની તજવીજ—સામગ્રી, 'તેનું ખાનપાન સારું છે.'

ખાનું, ન૦ [ફા૦] ઘર; જગા, ઠેકાણું.—(શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવે છે.)—અફીણખાનું, દારૂખાનું, છાપખાનું, મોદીખાનું, દિવાનખાનું, વગેરે ૨ પેટીની બાજુએ અથવા વચ્ચે જે જુદા જુદા ભાગ કર્યા હોય તેમાંનો એકેક. ૩ કબાટમાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક—કોઈ જુદા પડતા હોય ને કોઈ જડેલા જ હોય, ૪ કોથળી, ગુંથણી વગેરેમાં કપડાના પડદાઓથી કરેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક. ઓરડો; ઘર. ૫ જુદી જુદી બાબત લખવાને કાગળપર લીટીથી આંકા કરી જુદા જુદા ભાગ કર્યા હોય તેમાંનો એકેક. ૬ ભોજન, ખાવાનું; જમણ.

—'ખાનેઆબાદ' એટલે ખાવેપીવે સુખી

—'ખાનું ખરાબ થાય'—ખાવે પીવે હેરાન થાય

ખાપ, પું૦-સ્ત્રી૦ મોઢું જોવાનો કાચ; આરસી, દરપણ.

ખાપણ, ન૦ મુડદાને ઓઢાડવાનું કપડું; ખાંપણ.

ખાપરિયું, ન૦ દુખતી આંખમાં જે જસતનું ભરણ ભરવામાં આવે છે તે.

ખાપરી, સ્ત્રી૦ નાકમાં મળનો જે પોપડા બાઝે છે તે; ગૂંગો.

ખાપરો, વિ૦ ખેળું; લુચ્ચો, કાળાધોળા—ઉંધાં વર્તન કરનાર; કોઈથી ગાંજ્યો ન જાય એવો માણસ.

ખાપરોકોડિયો, પું૦ એક બીજાની સાંસણીથી નઠારું કામ કરનારમાંનો જે એકેક તે ૨ ઘડીમાં લડે ને ઘડીમાં એક થાય એવા જે બે તેમાંનો એકેક જણ ૩ સરખે સરખા હરીફોમાંનો એકેક.

ખાબકવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોડું થોડું ખોદવું

ખાબડું, ન૦ નાનું ખાબોચિયું

ખાબોચિયું, ન૦ પાણીથી ભરેલો નાનો ખાડો

ખાંભ, પું૦ સ્તમ્ભ; થાંભલો; ૨ ખભો

ખામણું, ન૦ પાણિયારાપર અથવા ખાળની કોર ઉપર ગોળી—પાણીનું વાસણ મુકવા સારુ ચાર પાસ કોરણવાળો જે ખાડો રાખેલો હોય તે ૨ ઝાડની આગળ પછવાડે જે છાછરો કયારો તે.

ખામસ, ખામોશ.

ખામી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ખોડ, કસર, અપૂર્ણતા—'પડવાથી ખામી આવી' ૨ કાચી સમજ, મૂર્ખાઈ ૩ તંગી, અછત.—'શાકમાં ગોળની ખામી છે' ૪ એબ 'એવા ન થતાં એના ઘરને ખામી આવી.'

ખામુખા, અ૦ [ફા૦] નક્કી, ખરેખર, ખચિત

ખામોશ-શી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ખમી જવું તે; સાખી રહેવું તે, ક્ષમા ૨ ધીરજ, સબુરી ૩ ગુસ્સો દબાવી રાખવો તે 'હું ખામોશ ખાઈ ગયો.'

ખાયકી, સ્ત્રી૦ પેદાશ, મળતર. ૨ કોઈના માલમાંથી અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવું તે.

ખાયો, પું૦ અપડ, કૃપણ, બારદાન ૨ લિંડ.

ખાર, પું૦ [સં૦ ક્ષાર] મીઠું—લૂણું; એની જાત—ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—પાપડખાર, ટંકણખાર, નવસાર ઇ૦ ખાર શરદીથી પિગળે છે—ઔસડમાં કામ આવે છે કેટલાક ખાર, ધાતુને જલદી ગાળે છે કેટલીક વનસ્પતિની રાખ પણ ખાર કેવાય છે. ૨ જે જમીનમાં મીઠા સિવાય બીજું કાંઈ જ ન થાય તે; ખારી જમીન ૩ વેર; અણબનાવ; કીનો. દ્વેષ. ૪ અદેખાઈ, અદેખાઈ 'ખાર રાખવો'

ખારપાટ, પું૦ ખારવાળી- મીઠું—પાકતું હોય તે જમીન.

ખારપાટિયું, સ્ત્રી૦ આખો દાડો મનમાં બળ્યાં કર્યાથી શરીરે નબળી પડી ગયલી જે સ્ત્રી તે. ન૦ જે કામ હાથમાં લીધું હોય તેપર મળ્યા કેનાર.

ખારવાન, ખારવું.

ખારવું, ન૦ તળાઇ ગોદડાને સારુ જે જાડું રંગેલું કપડું તે

ખારવો, પું૦ વાણ ખેડનારો, ખલાસી (પછી ગમે તે જાતનો). ૨ છાપરા ચાળનારો ૩ એક જાતનો ગોળ

ખારાટ-સ, સ્ત્રી૦ વસ્તુમાં જે ખારપણું તે; ચોડુંક ખારું તે

ખારાજ, વિ૦ દરિયાનાં પાણી આવવાથી ખેડાણ ન થાય તેવી ખારવાળી (જમીન)

—'ખારાજ કરવું,'—રદ કરવું, ઉપયોગમાં ન લેવું.

ખારિયાં, ન૦ ચિભડાં આંબળાં વગેરેને મીઠામાં નાખી સુકાવેલાં તે. ખારિયું એક વચન. ૨ ભુખે મરવું તે; ભુખ્યાં રેવું પડવું તે. 'આજ તો તારાં ખારિયાં થયાં.'

ખારીલું, વિ૦ ખાર—વેર રાખનાર; અદેખું.

—'ખાટુંખારુ ચાખવું'—તડકો છાયો જોવો, સુખદુ ખનો અનુભવ લેવો

—'ખાટુંમોળું થઈ જવું'—ઉપયોગમા ન લઈ શકાય એવી સ્થિતિમા આવવું (ખાધાનો પદાર્થ). ક્રોધે ભરાવું. 'આટલા બધા ખાટા મોળા કોનાપર થાઓ છો?' (સત્યભામા ના૦)

ખાટુંબડચ-સ, વિ૦ અતીસ ખાટું.

ખાટુંવડું, સ્ત્રી૦ છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે. ૨ પરણવાના મુકરર ઠરેલા દિવસનો આગલો દાડો.

ખાટોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખાટી ભાજી.

ખાડ, સ્ત્રી૦ ખાડી, ખાઈ; ખાડો.

ખાડી, સ્ત્રી૦ નદીના જેટલા ભાગમાં ભરતી આવે તેટલો તે ભાગ. ૨ દરિયાનો ભાગ સાકડો થઈ ને જમીન તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનુ પાણી બાર કાઢવા સારુ જે ઉંડો ને લામ્બો ખોદેલો ખાડો તે.

ખાડુ, ન૦ ભેંસનુ ટોળુ

ખાડો, પુ૦ નક્કર વસ્તુને ખોદેથી—કોતરેથી જે ઉંડાણુ થાય તે —'જમીનમા ખાડો ખોદ'. ૨ નુકસાની ખોટ.

—'ખાડામાં ઉતારવુ—નાખવું'—નુકશાન કરવું; નુકશાનીમા આણવુ

—'ખાડો પડવો'—મોટુ નુકશાન જવું; ધન્ધામા મોટી ખોટ આવવી.

ખાણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખાનિ—ખનિ] જમીનની અન્દર ખોદેલો ખાડો જેમાથી ધાતુ ખોદી કાડવામા આવે છે તે ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમા ખોદેલો જે ખાડો તે ૩ જ્યાથી—જેની પાસથી પુષ્કળ દ્રવ્ય—સુખ મળ્યા કરે તેવુ ઠેકાણુ—ઠામ—માણસ ૪ જે ચાર જાતમા પ્રાણીમાત્રની વેંચણ કરવામાં આવી છે તેમાની એકેક—સ્વેદજ, અણ્ડજ, ઉદ્ભિજ્જ ને જરાયુજ. ૫ ખાંડેલુ અનાજ જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે.

ખાણિયું, ન૦ ખાંડણિયું.

ખાણું, ન૦ જમણ; ભોજન ૨ કોઈ મોટાને જમવા તેડવુ તે ૩ ખાણું સુઆનો શોક.

—'ખાણું ખરાબ થવુ'—મોટુ નુકશાન થવુ; ધન્ધો રોજગાર બન્ધ થવો. ૨ ખાવેપીવે હેરાન થવુ.

ખાણનાં, ન૦ છોકરીઓ હિચકે બેસી એક પછી એક સામસામાં બોલ જે રાગમાં ગાય છે તે બોલ પણ ખાણનાં કેવાય. "વીરા વરણાગિયા ઓસીસેરે કેળા, હાકેમ દરબારના તેડા રે, સારા વીરને વીરા વરણાગિયા ઓસીસે રે સૂડી, એ વરણાગી રુડી રે, આપણા કૂળની

ખાણણી, સ્ત્રી૦ ખાંડણી.

ખાતમુરત, ન૦ [સં૦ ખાતમુહૂર્ત] ઘર, હવેલી વગેરેનો પાયો નાખવાનુ જે રુડું મુહૂર્ત તે.

ખાતર, ન૦ ઘાસ છાણુ વગેરે કોઈ ગયલો કચરો. ૨ પાક સારો કરવા સારુ ખેતરમાં ઘાસ છાણુ વગેરેનો જે કોઈ ગયલો કચરો નાખવામા આવે છે તે —કેટલાક ઝાડ—છોડને કોયલા માછલાંનુ, કેટલાંકને ખોળનુ એમ ખાતર માફક આવે છે ૩ ઘરમા પેસવા સારુ ચોરલોક ભીંતમા જે બાકોરું પાડે તે—'ખાતર પાડવું' કેવાય છે.

ખાતર, સ્ત્રી૦ [અા૦] આગતાસ્વાગતા; સરભરા 'પરોણાની ખાતર કરવી જ જોઈયે. ૨ ગરજ, દરકાર—'શું કરું મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે.' ૩ તરફદારી, પક્ષ 'તુ તેની ખાતર કરે છે એ ઠીક નહિ'

ખાતર, અ૦ વાસ્તે, કાજે, મારે

ખાતરજમા, સ્ત્રી૦ નક્કી કરી આપવુ તે; સાબેતી સાથે મનનુ સમાધાન કરવુ તે, ખાતરી; પતીજ 'ખાતરજમા કરવી—કરી આપવી'

ખાતરણી, સ્ત્રી૦ છાણાની ભરેલી ગાડી—હજાર છાણાંની

ખાતરદારી, સ્ત્રી૦ તરફદારી; પક્ષ. ૨ ગરજ; દરકાર.

ખાતરનીશાં, સ્ત્રી૦ ખાતરજમા.

ખાતરપુંજો, પુ૦ ઘાસ છાણુ ને વાસીદાંનો કચરો

ખાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગાળ દેવી—'તે સહુની માજેતને ખાતર તો આવે છે.' ૨ ખાતર નાખવુ

ખાતરી, સ્ત્રી૦ ખાતરજમા સાબેતી; નિશ્ચય ૨ વિશ્વાસ પતીજ. ઇતબાર ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતરિયું, ન૦ ચોર લોકોનુ ખાતર પાડવાનું કોશના આકારનુ હથિયાર ગણેશિયુ.

ખાતાંપીતાં, ગુજરાન કરતાં છતા 'તેને ખાતાંપીતાં વરસદાડે સો રૂપિયા પડ્યા રેછે—બચે છે.'

ખાતાંપોતાં, ન૦ હિસાબકિતાબ. ૨ લેણદેણની ચોપડીયો

ખાતાંબન્ધી, સ્ત્રી૦ અકેક ખેડુતે સરકારને આટલુ આટલુ ભરણુ ભરવુ એવુ જે નામ પાડી આપેલુ તે ૨ ખાતા પાડી આપવાં તે

ખાતાબાકી, સ્ત્રી૦ ખાતામાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રઈ હોય તે

ખાતાવહી, સ્ત્રી૦ રોજમેળમા જમેઉધાર થયલી રકમો તેરીખ અને મેળનાં પાના જે ચોપડીમા ખાતાવાર ટાંકી જમે ઉધાર કર્યામા આવે છે તે.

ખાતાવાર, અ૦ અકેકનુ ખાતુ બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, ન૦ ખાતાવહીમા અકેક શખસનો જુદો જુદો પાડેલો જે જમે ઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણનો હિસાબ ૩ પ્રકરણ. કામ, વિષય. ૪ કામકાજની વેંચણ—સરકારી ખાતુ. વેપારી ખાતું વગેરે.

ખાતેદાર, પુ૦ જમાબન્દીમાં જેના ખાતા હોય તે

ખાતેપીતે, વિ૦ સારી પેઠે ગુજરાન કરી શકતો હોય ને, છેક કંગાળ હાલતમાં નહિ તેમ પૈસાદાર પણ નહિ તે.

ખાદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘણુ જ જાડુ સુતરાઉ કપડું; ઉતરતી જાતની દોટી.

ખાધ, સ્ત્રી૦ ખોટ, તોટો, નુકસાન. ૨ ખોરાક, ખાવાનુ. ૩ ખોડ, ખોપણુ—હીરા મોતી વગેરેમા હોય તે

ખાન, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાનમા શાહજાદા અમીર મોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે

ખાનગી, વિ૦ [ફા૦] છૂપુ, જાહેર—પ્રગટ નહિ તેવું, મનમાં—ગુપ્ત—રાખવા જોગ.

ખાનદાન, ન૦ [ફા૦] વંશ, કુળ; ઓલાદ; કુટુમ્બ. વિ૦ કુળવાન, ઊંચા—સારા ઘરનું.

ખાનપાન, ન૦ ખાવુ પીવુ તે; ખાવા પીવાની તજવીજ—સામગ્રી. 'તેનુ ખાનપાન સારું છે.'

ખાનું, ન૦ [ફા૦] ઘર, જગા, ઠેકાણું.—(શબ્દની પછવાડે મુકવામા આવે છે.)—બન્દીખાનું, દારુખાનું, છાપખાનું, મોદીખાનું, દિવાનખાનું, વગેરે ૨ પેટીની બાજુએ અથવા વચ્ચે જે જુદા જુદા ભાગ કર્યા હોય તેમાનો એકેક. ૩ કબાટમાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક—કોઈ જુદા પડતા હોય ને કોઈ જડેલા જ હોય, ૪ કોથળી, ચમચી વગેરેમા કપડાના પડદાઓથી કરેલા જે ભાગ તેમાનો એકેક. કોઠો, ઘર. ૫ જુદી જુદી બાબત લખવાને કાગળપર સાઈથી આંકા કરી જુદા જુદા ભાગ કર્યા હોય તેમાંનો એકેક ૬ ભોજન, ખાવાનુ, જમણુ.

—'ખાનેઆબાદ' એટલે ખાવેપીવે સુખી

—'ખાનુ ખરાબ થાય'—ખાવે પીવે હેરાન થાય.

ખાપ, પુ૦-સ્ત્રી૦ મોઢું જોવાનો કાચ, આરસી; દરપણ.

ખાપણ, ન૦ મુડદાને ઓરાડવાનું કપડું; ખાંપણ.

ખાપરિયું, ન૦ દુખતી આંખમા જે જસતનું ભરણુ ભરવામાં આવે છે તે.

ખાપરી, સ્ત્રી૦ નાકમાં મળનો જે પોપડો બાઝે છે તે; ગુગો

ખાપરો, વિ૦ ખળ, લુચ્ચો; કાળાધોળાં—ઉધા ચત્તા કરનાર, કોઈથી ગાન્યો ન જાય એવો માણસ

ખાપરોકોઢિયો, પુ૦, એક બીજાની સાસણીથી નઠારુ કામ કરનારાઓમાંનો જે એકેક તે. ૨ ઘડીમા લડે ને ઘડીમા એક થાય એવા જે બે તેમાંનો એકેક જણ ૩ સરખે સરખા હરીફોમાંનો એકેક.

ખાપવું, ક્રિ૦ સ૦ થોડુ થોડુ ખોદવુ.

ખાબડું, ન૦ નાનુ ખાબોચિયુ

ખાબોચિયું, ન૦ પાણીથી ભરેલો નાનો ખાડો

ખાંભ, પુ૦ સ્તમ્ભ, થાભલો, ૨ ખમ્ભો

ખામણું, ન૦ પાણિયારાપર અથવા ખાળની કોર ઉપર ગોળી—પાણીનુ વાસણ મુકવા સારુ ચાર પાસ કોરણવાળો જે ખાડો રાખેલો હોય તે ૨ ઝાડની આગળ પછવાડે જે છાછરો કયારો તે.

ખામસ, ખામોશ.

ખામી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ખોડ; કસર, અપૂર્ણતા —'પડવાથી ખામી આવી' ૨ કાચી સમજ, મૂર્ખાઈ ૩ તફી; અછત.—'શાકમાં ગોળની ખામી છે'. ૪ એબ 'એવા ન થતાં એના ઘરને ખામી આવી.'

ખામુખા, અ૦ [ફા૦] નકી, ખરેખર, ખચિત

ખામોશ—શી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ખમી જવું તે, સાખી રેવુ તે, ક્ષમા. ૨ ધીરજ, સબુરી ૩ ગુસ્સો દબાવી રાખવો તે 'હુ ખામોશ ખાઈ ગયો'

ખાયકી, સ્ત્રી૦ મેદાશ, મળતર. ૨ કોઈના માલમાંથી અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવુ તે.

ખાયો, પુ૦ અણ્ડ; વૃષણ, ખારદાન ૨ લિંગ

ખાર, પુ૦ [સં૦ ક્ષાર] મીઠુ—લૂણુ; એની જાત—ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—પાપડખાર, ટંકણખાર, નવસાર ઈ૦ ખાર શરદીથી પિગળે છે—ઓસડમા કામ આવે છે. કેટલાક ખાર, ધાતુને જલદી ગાળે છે. કેટલીક વનસ્પતિની રાખ પણ ખાર કેવાય છે. ૨ જે જમીનમાં મીઠા સિવાય બીજુ કંઈજ ન થાય તે; ખારી જમીન ૩ વેર, અદાવત, કીનો; દ્વેષ. ૪ અદેખાઈ 'ખાર રાખવો'.

ખારપાટ, પુ૦ ખારવાળી- મીઠું—પાકતુ હોય તે જમીન.

ખારપાટિયું, સ્ત્રી૦ આખો દાડો મનમા બળ્યા કર્યાથી શરીરે નબળી પડી ગયલી જે સ્ત્રી તે ન૦ જે કામ હાથમાં લીધુ હોય તેપર મચ્યા રેનાર

ખારવાન, ખારવું.

ખારવું, ન૦ તળાઇ ગોદડાને સારુ જે જાડુ રંગેલું કપડુ તે.

ખારવો, પુ૦ વાણ ખેડનારો; ખલાસી (પછી ગમે તે જાતનો) ૨ છાપરા ચાળનારો ૩ એક જાતનો ગોળ

ખારાટ—સ, સ્ત્રી૦ વસ્તુમા જે ખારાપણુ તે, થોડુંક ખારુ તે.

ખારાજ, વિ૦ દરિયાના પાણી આવવાથી ખેડાણુ ન થાય તેવી ખારવાળી (જમીન)

—'ખારાજ કરવું,'—રદ કરવું, ઉપયોગમા ન લેવું.

ખારિયાં, ન૦ ચિભડા કાળિંગડા વગેરેને મીઠામાં આથી સૂકાવેલાં તે. ખારિયું એક વચન. ૨ ભુખેમરવુ તે; ભુખ્યા રેવુ પડવુ તે 'આજ તો તારાં ખારિયાં થયા.'

ખારિલું, વિ૦ ખાર—વેર રાખનાર; ઝેરીલુ.

ખારી, સ્ત્રી૦ એક માપ—એક દાણો તે સોળ દ્રોણની બરાબર ૨ લોટ જેવું હલકા પ્રકારનું મીઠું—નદી કે દરિયાના ભાઠાની ખારી માટીમાથી કાડેલુ ૩ ખારા સવાદવાળી વસ્તુ

ખારૂં, વિ૦ ખારો સવાદ હોય તેવુ 'ખારુ ખારુ ઊસ'—ઘણુ જ ખારુ ૨ અદેખુ, ઝેરીલુ.

ખારેક, સ્ત્રી૦ એક સૂકો મેવો, સૂકુ ખજુર

ખારેકપાક, પુ૦ ખારેકને ખાડી તેમા બદામ વગેરે મસાલો તથા ઘી નાખી જે પદાર્થ બનાવવામા આવે છે ત

ખારેકી બોર, ન૦ ખારેક જેવાં મોટા બોર

ખારો, પુ૦ સજ્જીખારો; પાપડખાર

ખારોડ, વિ૦ ખારવાળી.

ખાલ, સ્ત્રી૦ ચામડી; ત્વચા ૨ છાલ; છોલ ૩ પૂઠ; કેડો. 'હવે મારો ખાલ છોડની'

ખાલપો, પુ૦ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમાં આણવા જોગ તૈયાર કરી આપનારો ૨ જુના જોડાને શીવનાર—ઢીંગડા મારનાર ૩ એક જાત.

ખાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાલી કરવુ, ઠાલવવું

ખાલસા, પુ૦ [આ૦] સરકારની જ પાસેથી લઈને ખેડવા રાખેલી જે જમીન તે; જે જમીન—ગામની પેદાશ વસુલનો લેનાર માલેક સરકાર છે તે ૨ સરકારી ૩ બીજા રાજ્ય—દેશને જીતી લઈ પોતાના રાજ્ય—દેશ સાથ જોડી દેવુ. 'ખાલસા કરવું'

ખાલી, સ્ત્રી૦ શરીરનુ એકાદુ અઙ્ગ ડબાણમાં આવેથી (ત્યા લોહીનુ ફરવુ બન્ધ થયેથી) તેનુ થોડીવાર જે બેર મારી જવુ—ખેંચાઈ જવુ તે, ઝઝણી 'ખાલી આવી' એમ કેવાય છે

ખાલી, વિ૦ [આ૦] ઠાલુ, જ્યાં કંઈ જ ન હોય તેવુ (ઠેકાણુ) ૨ ભરેલુ ન હોય તેવુ ૩ નકામુ, અમસ્તુ, વ્યર્થ, વગર મતલબનુ. ૪ માત્ર, એક જ.—'બીજા તો કોઇ નથી બોલતા, ખાલી એક તે બરબડ કરે છે' ૫ પૈસા વગરનુ, જેની પાસે કંઈ ન હોય તે (માણસ)

—'ખાલી હાથે જવુ'—સારુ—પુણ્યનુ કામ કીધા વિના મરી જવુ તે

ખાલીપડવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ ન વાપરે તેવુ થવુ, ન વપરાવુ ૨ કોઈ દરજ્જાપરથી તેના અધિકારીનુ બીજે ઠેકાણે જવુ થયેથી તે દરજ્જો બીજાના આવતા સુધી અધિકારી વગરનો રેવો ૩ શરીરે નબળુ થઈ જવુ.

ખાલીપીલી, અ૦ વગર કારણે, વ્યર્થ, અમથુ.

ખાલું, ન૦ જોડાનુ ઉપલુ ચામડું ૨ વણતરના કાંઠલામાં ભેરવી રાખવાનો નેતર—બરુનો કકડો ૩ અનાજના ઢગ ઉપર પરાળ—તાડછાં વગેરેનુ જે ઢાકણ તે—'ખાલા વાળ્યાં' કેવાય છે. ૪ કયારો.

ખાલું, વિ૦ ભરેલુ નહિ તે

ખાલેશ, વિ૦ [આ૦] સાફ, ખુલ્લુ, નિર્મળ, કૂડકપટ વગરનુ. 'ખાલેશ દીલ'

ખાવન્દ, ખાવિન્દ.

ખાવરૂં, વિ૦ જે તે ખાયા જ કરે તે, ખાવા ઉપર વિશેષ લલુતા હોય તે

ખાવાનું, ન૦ ખાવાની કંઇ ચીજ, ખાઉ ૨ ખોરાક, ખાનપાન

ખાવિન્દ, પુ૦ [આ૦] ધણી; શેઠ, સરદાર, હાકેમ, ઇશ્વિર ૨ ધણી, પિયુ, વર, ભરતાર

ખાવું, ન૦ કાચુંકોરુ ખાવાનુ, ટીમણુ—લાડુ મેવો વગેરે

ખાવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ખાદ્ય ખાદ્—ખાવું] અન્ન—ફળ—માસ મોડામાં મુકી દાતથી ચાવી ગળી જવુ ૨ રાધેલુ જમવુ, ભોજન કરવું

—હક વગર છૂપી રીતે કોઈની પાસેથી, લેવુ 'લાંચ ખાવી'

—સોંપેલા માલ—નાણાંની ચોરી કરવી; ઉચાપત કરવી 'શેઠ—સરકારના નાણા ખાધા—ખાઈ ગયાનુ તેને માથે તોહોમત છે'

—વગર હકે પોતાના ઉપભોગમા લેવુ. 'તે તેને ખાવા બેઠો છે—તે તેનુ સર્વસ ખાઈ જાય છે'

—વાપરવુ, ભોગવવુ 'બાપદાદાનુ રળેલુ છે તે બેઠો બેઠો ખાય છે—ખાયાં કરે છે'

—ખરચ કરાવવો, કામમા લેવા —'તે હવેલીએ ૧૦૦૦૦ રૂપિઆ ખાધા,' 'તે મુકરદમો હજારો રૂપિઆ ખાઈ ગયો.'

—ખમવુ—તાબે થવુ—વેઠવુ —'તે માર ખાય છે.'—'તેણે ટાઢ તડકો બહુ ખાધો છે'

—ખુલ્લી હવા ફેફસામા લેવી —'તે હવા ખાવા ગયો છે'

—સોંડેથી સુકન બોલવા —'કસમ ખાવા'

—ઓસડકામમા લેવુ —'તે દવા ખાય છે'

—ચિડિયાં કરવા, બિવડાવવુ —'તે મને ખાવા ધાય છે.'

—નિરાંત ધરવી —'દમ સાસ—થાક ખાવો.

—ફરવુ, આવવુ —'ફેરા ખાવા,'—છીક ખાવી'

—ખાવા લેવા —છોકરીના પાચ હજાર ખાવા લીધા શિરસ્તા કરતાં વધારે રૂપિયા લેવા (કન્યા પરણાવવાને).

—ખુલ્લુ મૂકવુ —'તડકો ખાવો.' [ખાધો છે'

—જીંદગીના ફેરફાર જોવા —'ટાઢ તડકો બહુ

—'ખાનાર પીનારને ઇશ્વિર આપનાર,' 'ખાધેપીધે દિવાળી' એ કેવતો છે

ખાવો, પુ૦ સીમ—ખેતરમા ઘણાં ઉણ્ડા ગયલા મૂળનુ એક જાતનુ ઘાસ 'ખાવા ખોદી કાઢવો'

ખાસ, વિ૦ [આ૦] પોતીકુજ, પોતાનુજ ૨ વિશેષ અગતનું, ખસુસ કરીને, જરૂર 'હતી આવ્યાની આશ ખાસ દીપોત્સવી પ

ખિલવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખિલે તેમ કરવું ૨ ચડાવવુ, બકાવવુ, ઉસકેરવુ.

ખિલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉઘડવું, ફુલવુ, મોટુ થવુ. (ફુલની કળી વગેરેનું) ૨ શોભવુ, રૂપે સુદર દેખાવુ; દીપવુ ૩ ખુશીમાં આવવુ; ખુશી—રઙ્ગમાં આવી વાતો કરવી ગાવુ બજાવવુ વગેરે. ૪ કોઈના કેવા શિખવવા ઉપરથી જોસ્સામા આવી ઉસકેરાઈ કોઈના ઉપર ઉતરી પડી મેણા મારવા ગાળો દેવી વગેરે, ફાટવુ.

ખિલાડી, વિ૦ રમત—ખેલ કરનાર ૨ બીજાને રમાડી—ખુશ કરી પોતાની મતલબ સાધી લેનાર ૩ ચતુર, ફિસબી, કળાકુશળ.

ખિલાપાટી, સ્ત્રી૦ લુહાર—ઘડિયાળીનુ પેચ પાડવાનુ ઓજાર

ખિલાવવું, ખિલવવું.

ખિલિખટકો-ખટ, અડ; હરકત, નડતર

ખિલિપસિયારાં, ખીલી અને પસિયારાં, (કલ્લા સાકળાંનાં)

ખિલોડી, ખિસકોલી.

ખિલોણું, ન૦ [હિ૦] રમકડું.

ખિલ્લો, પુ૦ મશકરીમા અથવા કોઈને ચિડવતી વેળા મુઠ્ઠી વાળી અઙ્ગુઠો દેખાડવો તે; ઠેંગુ

ખિસકોલી, સ્ત્રી૦ ચાર પગનું, લામ્બુ, શરીરે લામ્બા બાલવાળુ અને ગુચ્છાદાર પુછડીવાળુ નોળિયાના આકારનુ જનાવર—ઝાડપર દોડે છે, અલેડી—રી.

ખિસમિસ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સારી પેઠે પાકી જાય ત્યાં સુધી માંડવાપર રેવા દીધેલી અને પછી તડકાથી—ભઠ્ઠીની મારફતે સુકવેલી દરાખ તે.

ખિસર, સ્ત્રી૦ સઙ્ક્રાન્ત, ઉતરાણ

ખિસવું, ખસવું.

ખિસાકાતરુ, પુ૦ માલમ ન પડે તેમ ખીસાં કાતરી માયની વસ્તુ લઈ જનાર, ચોર.

ખિસાખરચ, પુ૦ દિલને પસન્દ કરતી ચીજ ખરીદ કરવા સારુ ખીસામાં રાખેલુ જે જૂજ નાણુ તે. ૨ માબાપ—વાલી—ઉપરી તરફથી સાધારણ વપરાસ માટે મહિને મહિને આપવામા આવતુ નાણુ તે.

ખીખી, અ૦ દાત કાઢીને હસે તેને 'ખીખી હસે છે શુ?' એમ કેવાય છે

ખીચી, સ્ત્રી૦ પાણીએ બાંધીને બાફેલો જે જુવારનો લોટ તે.

ખીજ, સ્ત્રી૦ ચીડ, રીસ, ગુસ્સો ૨ જેથી કોઈને ચીડ ચડે તેવો તેની મશકરીમા વારે વારે વપરાતો જે શબ્દ તે.

ખીટી, સ્ત્રી૦ પાઘડી લુગડાં વગેરે ભેરવવા સારૂ ભીતમા ચણેલો ફરેકાળમા જડેલો લાકડાનો જે કકડો—લોડાનો જે આકડો તે.

—'ખીટીએ પોતિયુ'—જોખમ—ઉચાટ વગરનો ધન્ધો—નોકરી—સ્થિતિ તે, નિરાંત, ચિન્તા વગરની હાલત

—'ખીટીએ મૂકવુ'—વિસરી જવુ ૨ દૂર રાખવુ, ઠેકાણે મૂકવુ

ખીટો, પુ૦ ભાંયની અન્દર દાટેલો લાકડાનો કકડો ૨ ભાગી ગયલી ડાળીનો ઝાડ સાથે વળગી રયેલો જે ભાગ તે, ખુટો

ખીણ, ખિણ્ડ.

ખીણ, ક્ષીણ.

ખીમો, પુ૦ [આ૦] છુદેલુ—કચુમર કરેલુ માંસ-ગોશ —'ખીમો કરવો'—માસનો છુદો કરવો, ઘણો માર મારવો

ખીર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષીર ઉપરથી] પાણીમાં ચોખા બાફી તેમા થોડુ દૂધ તથા ખાડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ઉકળતા દૂધમાં ચોખા નાખી એ બફાયા પછી ખાડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે, દુધપાક.

ખીરું, ન૦ (પૂડા જલેબી ભજિયા કરવાને) મસાલો નાખી પાણીથી ઢીલો કરી ચોળી તૈયાર કરેલો જે આટો તે. ૨ કોઈ પણ જાડો રગડો (કાદવનુ ખીરું.) ૩ સુવાવડુ દૂધ, ભેંસ ગાય વગેરે વિયાય ત્યારે જે બે ત્રણ દિવસ સૂધી દૂધ નીકળે છે તે. એ ઘણુ ચીકણુ હોય છે. ૪ ચણા મગ મઠ વગેરેના લોટમા મરચુ મીઠુ નાખી પાણીથી કરેલો જાડો દૂઓ

ખીલ, પુ૦ જુવાનીમા આવતાં કેટલાક સ્ત્રી પુરુષોનાં મોડાંપર થતી જે ફોલ્લી તે. ૨ આખ દુખવા આવ્યાથી આંખના પાળાની અન્દર જે ચિપડા—મસા બન્ધાય તે ૩ ઘણ્ટીના હેઠલા પડમા વચ્ચોવચ જે ખીલી હોય છે તે (ખિલસાકડી).

ખીલારખું વિ૦ એકને એક ખીલે બન્ધાઈ રે તે (ઢોર)

ખીલવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રફુલ્લિત થવુ, ફૂલવુ, ૨ રગમા આવવું, લેહેરમાં આવવુ, ૩ પ્રકાશમા આવવુ, સુશોભિત થવું, રૂપદાર બનવું. ૪ સાધવું (ગોદડુ), ચાદરને બખિયા મારવા—ખાદીના બે પાટને બખિયા મારી—સાધીને ચાદર બનાવવી, ગોદડાને ટાંકા મારવા

ખીલી, સ્ત્રી૦ બે વસ્તુ જોડાઈ રે—એક બીજાથી છુટી ન પડે તેને સારુ વચમા મુકેલી લાકડા—ધાતુની સળી ૨ જમીનમાં ઠોકેલો જે ખીલો તે

ખીલીખટકો, પુ૦ હરકત, નડતર, વિઘ્ન, આડ

ખીલી ઠોકવી, ક્રિ૦ સ૦ જમીન—ભીતમાં ખીલી દાટવી. ૨ પાયો નાખવો ૩ મુકામ કરવો ૪ અ[illegible] ચણુ આ

ખીલો, પુ૦ [સં૦ કીલ] ઉપર ચપટું માથું હોય અને નીચે અણી હોય તેવી ધાતુ—લાકડાંની સળી.

—'ખીલાના જોરે કુદવું'—કોઇની કુમક—સહાયથી બીજાની દરકાર ન કરવી; સ્વતન્ત્રપણે માલવું.

ખીસી, સ્ત્રી૦ બાજરી, જુવાર, ચોખા વગેરેનો બાફેલો લોટ; ખીચી

ખીસું, ન૦ [ફા૦] અઙ્ગરખા, ડગલા, બદન વગેરેને જે કોથળી ટાંકેલી હોય તે, ગજવું, ગુંજું

—'ખીસામાં ઘાલવું'—તુચ્છ ગણવું

—'ખીસાકાતરુ'—ચોર.

—'ખીસા તર કરવાં,'—કોઇનું કામ કરી આપી પૈસે ટકે તાજા થવું; લાંચ ખાઇને પુષ્કળ પૈસા મેળવવા.

—'ખીસુ ભરવું'—અપ્રમાણિકપણે પૈસા લેવા, વગર હકે પારકું નાણું ઉપયોગમાં લેવું; લાચ લેવી.

ખુંખારો, ખહ્કારો.

ખુંચવું, ક્રિ૦ અ૦ અણીદાર—કાંકરી જેવી ચીજ ચામડીમાં—આંખમા લાગેથી—પડેથી દુ:ખ થયા કરવુ ૨ એકાદી વાત દિલમાં ખટક્યાં કરવી (ખુંચ્યા કરવુ)

ખુંચાવવું-વી લેવું-ચી લેવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇની ચીજ તેની પાસેથી ખેંચીને લઈ લેવી; ઝુટાવી લેવું, કોઇના કબ્જામાથી પોતાની પાસે તાણી લેવુ ૨ હરણ કરી લેવુ.

ખુંટડી, સ્ત્રી૦ પગનુ ઠેસણુ.

ખુંટડો, ખુંટો.

ખુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાય સાથે વળગેલી ચારને થોડે થોડે ઉખેડી કાઢવી ૨ નિમાળાને ચિપિયેવતી એક પછી એક એમ ઉખેડી નાખવા.

ખુંટિયું-યો, બળતા લાકડાનો નાનો કકડો.

ખુંટી, સ્ત્રી૦ લુગડાં સુકવાની ખીટી; ચોટી. ૨ કપાળની ઉપલી બાજુયે બન્ને પાસ માથાના નિમાળાને ટુંપાવી કઢાવેલો જે એકેકો ખુણો તે. ૩ અઙ્ગરખાની કળી ૪ લાકડાની મેખ

ખુંટું, ન૦ કાપી નાખેલા ઝાડનું થોડું જમીનમાં રહ્યલુ જે [લાકડુ તે; ઠુઠું.

ખુંટો, પુ૦ ભાયની અન્દર દાટેલી ખીલી; મેખ ૨ ઝાડની ભાંગેલી ડાળીનો થોડો ભાગ જે ઝાડ સાથે વળગી રહ્યલો હોય તે ૩ ઝાડ મરી ગયાથી અથવા ભાગી પડ્યાથી ભોંયપર રહ્યલો થડનો જે થોડો ભાગ તે. ૪ બન્દરમાં નાગરતાં વાણોના ધણી પાસેથી સરકારથી જે કર લેવામાં આવે છે તે.

—'ખુંટો ઘાલવો,'—પગ પેસાડવો—દાખલ થવું, ૨ પાયો નાંખવો

—'ખુંટો ઠોકવો'—એકને એક ઠેકાણે લાબા વખત સુધી રેવું. ૨ નિશ્ચય કરવો.

—'ખુંટો ઢીલો થવો'—અશક્ત થવું, નરમ પડવું. જોર કમી થવું.

ખુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ પગ ઉંચકી ઉંચકીને દાબવું; પગે છુંદીને નરમ કરવુ. ૨ ગાતાં ને તાળી વગાડતાં કુદતા કુદતાં ફરવુ (ગૈરા, માડ ખુંદે છે)

ખુંદાળવું, ખાઈપીને મઝા મારવી.

ખુંદ્યાં ખમવાં, દીધેલા દુ:ખ ખમવા. 'જેમ ખુંદી ખમુ છુ રે, નચાવી નાચું છુ' (દયા)

ખુંપડો, પુ૦ અનાજ, રૂ વગેરેની ગાંસડી બાંધ્યા પછી ગાંઠની આજુબાજુ જે ઉઝરડાં પડયા રહે છે તે.

ખુંપરો, પુ૦ ઝાડ—છોડ કાપી લીધાથી અથવા ભાગી પડ્યાથી તેના થડનો જે થોડો ભાગ રયો હોય તે. ૨ ડાળી કાપ્યાથી અથવા ભાગી ગયાથી તેનો ઝાડને વળગી રયલો જે ભાગ તે. ૩ બેસતા ઉઠતાં ચાલતાં એકાદા ખીલા વગેરેથી એકાએક લુગડામા જે કાણુ અને ચીરો પડે તે—'ખુંપરો આવ્યો' એમ કેવાય છે.

ખુઆર, ખુવાર.

ખુજલી-ળી, સ્ત્રી૦ ખરજ; ખસ ૨ લવડાટ, ખજવાળ

ખુટકો, પુ૦ ખુટવુ—ઘટી પડવુ તે; ખુટ; કમી.

ખુટડો, પુ૦ બળતા લાકડામાથી જુદો પડેલો ધગધગતો કકડો.

ખુટવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓછુ થવુ—હોવું, ઘટી પડવું. ૨ ટાંચ—ચેમ પડવી. ૨ કઈજ ન હોવું, સમુળગુ થઈ ચુકવુ; ખપી જવું, 'ખાવાનુ ખુટી ગયુ' ૩ તકરારમાં બોલવાનુ ન સુઝવું, હારવુ. ૪ ફુટવું; દગલબાજી કરવી, ભેદ કેવો.

ખુટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુટે—ઘટે તેમ કરવું.

ખુટેલ, પુ૦ જેણે દેવાળું કાડયું હોય તે ૨ ફુટેલો.

ખુડદો, પુ૦ [ફા૦] રૂપાનાણાના બદલામાં જે ઘણા તાબાના પૈસા મળે તે.—ખુડદો વટાવવો—કરાવવો.

—'ખુડદા કરવા'—વેચી નાખવુ; વેચીને નાણુ કરવું. ૨ ઉડાવી દેવુ.

ખુડી, અ૦ બાળકને ઉધરસ આવતી હોય તે વખત તેની મા બેન વગેરે તેને વાસે હાથ ફેરવતા એ શબ્દ બોલે છે—ખુડી, ખુડીખુડી અથવા ખુડી રાડ.

ખુણ, સ્ત્રી૦ [મ૦] નિશાની, ચિહ્ન

ખુણ, સ્ત્રી૦ ખુણો.

—'ખુણેખાચરે—ખાતરે'—ખુણામાં.

ખુણિયાળું, વિ૦ ખુણાવાળુ

ખુણો, પુ૦ [સં૦ કોણ] જ્યાં બે દિશા—બાજુ—લીટી મળતી હોય તે જગા અથવા તે બેની વચમાની જગા. [કાટખુણો, ૨ પોળો ખુણો, ૩ સાંકડો ખુણો.

ખુશહાલી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સુખી હાલત—તનદુરસ્તી, ખુશી

ખુશામત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મતલબને સારુ હદથી જાદે તારીફ કરવી તે; કાલાવાલા; હાજી હા

ખુશામતિયું, વિ૦ ખુશામત કરે તે (માણસ.) ૨ ખુશામતવાળું—નું (કામ.)

…ાલ, ખુશહાલ.

…ાલી, ખુશહાલી.

…ી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મરજી, ઇચ્છા; ભાવના, રુચિ … આનન્દ, હર્ષ, સન્તોષ. વિ૦ ખુશ તનદુરસ્ત; સુખરૂપ, આનન્દમાં હોય તેવી હાલતવાળું 'ખુશી કરવું—થવું'

…રો, વિ૦ જેને મૂછ ન હોય તે પુરુષ

…સામત, ખુશામત.

…સિયો, પુ૦ વૃષણ; પેળિયો, ખાયો; અણ્ડ.

…ચ, ખેંચ (૩–૪ અર્થમાં), યુક્તિ, ૨ છૂપો ભેદ; મર્મ; બારીકીથી ખોળી કાડવુ તે.

…ટ, સ્ત્રી૦ જમીન—ખેતરની સીમા દેખડાવવાને નિશાની દાખલ દાટેલો જે પથ્થર તે.

…ટ, વિ૦ પૂરેપૂરુ, બરાબર. 'એ ધોતિયું બાર હાથ ખૂંટ લાગ્યું છે.'

…ંધ સ્ત્રી૦ વાંસાનો બાર ઉપરથી આવેલો ભાગ

…ંધું, વિ૦ જેને ખૂંધ નિકળી હોય તે (માણસ)

…ંપ, પુ૦ પરણવા જતી વેળા વરની પાઘડીએ જરકશનાં પતરાં, હીરામોતી વગેરેથી સણગારેલો અર્દ્ધચન્દ્રાકાર જે કાગળ બાંધવામાં આવે છે તે. એ ફુલના હારના જથ્થાથી અથવા હિરા મોતીથી બનાવવામાં આવે છે. 'માથે ધરેલ સુર સુમન ખૂંપવાળા, જોજો કુમારવર ઘોડાલએ ચડેલા' (મૃ.)

…ટ, સ્ત્રી૦ કમી, કસર, ખોટ

…ન, ન૦ [ફા૦] કોઇને જીવથી મારી નાખવાનો જે … જોસ્સો તે. ૨ જીવથી મારી નાખવુ તે, હત્યા. ઘાત … ૩ મારી નાખ્યાનો જે ગુન્હો તે. ૪ વેર લેવાની … તરસ, ઝેર ૫ લોહી. [ઘણું

…ણ, વિ૦ [ફા૦] સુન્દર; સરસ. ૨ પુષ્કળ, અતિશે. —'ખણ કીધી'—એટલે ઠીક—સારુ કીધુ.

…શ, વિ૦ [ફા૦] રાજી, હરખાયલ; આનન્દી, સન્તુષ્ટ. ૨ ક્ષેમ; સુખી.

…ંચ, સ્ત્રી૦ આગ્રહ, તાણ 'તેણે બહુ ખેંચ કરી ત્યારે ગયો.' ૨ ખેંચવુ—તાણવુ તે

…ચતાણ, સ્ત્રી૦ ખેંચાખેંચ. ૨ આગ્રહ; કાલાવાલા

…ચવું. ક્રિ૦ સ૦ જોર કરીને પોતાની તરફ આણવુ … તાણવું (દોરડાં, સાંકળથી, હાથ પકડીને) ૨ ઢીલું—… —નરમ હોય તેને સખત—સજ્જ—તંગ કરવું.

ખેંચાખેંચ—ચી, સ્ત્રી૦ તાણાતાણ સામસામા ખેંચવું તે; ઘણાજણે ચારે બાજુથી ખેંચવું તે ૨ તાણ, ભીડ, તઙ્ગી—(નાણાની)

ખે, પુ૦ [સં૦ક્ષય] નાશ; પાયમાલી, ક્ષીણ થઈ જવુ તે ૨ એક જાતનો રોગ—ક્ષયરોગ

ખેચર, ન૦ [સં૦] આકાશમાં ફરનાર પ્રાણી; પક્ષી પુ૦ દેવતાના ગણ વર્ગ જન

ખેચરી, સ્ત્રી૦ સમડી (પક્ષી). ૨ એક જાતની યોગમુદ્રા, જોગીયોનુ એક રીતનું આસન

ખેટક, પુ૦ શિકારી

ખેટલી, સ્ત્રી૦ ગુંથેલા ચોટલા વચ્ચે જે ખાલી લીટી તે, [સેંથો—થી

ખેટે, અ૦ છેટે; દૂર.

ખેડ, સ્ત્રી૦ ખેતરને ખોદી, ચાસી, હળી, કરબી, સાફ કરવાની જે ક્રિયા તે. ૨ ખેડવુ તે. ૩ પડતર જમીન—'ઊજડ ખેડે વાગે ઢોલ' ૪ કાટાવાળો એક છોડ

ખેડતર, ન૦ ખેતી થાય—ખેડાય તેવી જમીન (પડતર નહિ).

ખેડવું, ક્રિ૦ સ૦ જમીન—ખેતરમા વાવણીથી પાક ઉપજાવવા સારુ તેને હળવતે ચાસી ખોદી પોચી કરવી ૨ ખેતીનો ધન્ધો કરવો. ૩ દરિયામાં વાણ ચલાવવાનો ધન્ધો કરવો,—'વાણ ખેડવું, 'દરિયો ખેડવો.' ૪ મેહેનત—મહાવરાથી એકાદ મોટુ કામ કરવુ, વેપાર ચલાવવો; ઘોડ બેસી પથ કાપવો.

ખેડાણ, ન૦ ખેડાતી એવી જે જમીન તે ૨ ખેડાવુ તે.

ખેડું—ડુ ન૦ ગામડું ૨ એક શસ્ત્ર; ખાડુ.

ખેડુ—ડુત, પુ૦ ખેડનારો, જમીન ખેડનારો. કણબી કોળી ને કેટલાક રજપુત બ્રાહ્મણ ખેડવાનો ધન્ધો કરે છે.

ખેડો, પુ૦ ખેળો. [ખેડા ખેડમે'

ખેત, ન૦ [સં૦ ક્ષેત્ર. મ૦શેત] ખેતર. 'ધકે ખેતમે,

ખેતર, ન૦ [સં૦ ક્ષેત્ર] અનાજ વાવવાને ખેડી સાફ કરેલો જમીનનો જે કકડો તે. ૨ જે ધન્ધો—ઉદ્યોગથી મળ્યું—કમાવુ તે. ૩ સપાટ જમીનનો એકાદ કકડો. 'તાપીની તીરે ખેતર ખેડ્યાં રસાદે, વાવી છે ઓળમડક રસાદે'

ખેતરપાળ, પુ૦ ખેતરનું સંરક્ષણ કરનારો દેવ—ગામને પાદરે જે દેવ તે; ગ્રામ દેવતા.

ખેતરવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવુ, ઠગવુ; ગાઉ, કોસાવટું ન૦ એકઠા ખેતર જેટલું જે અતર તે. 'તે જગા બે ખેતરવા દૂર છે.'

ખેતરાં, ન૦ નાના નાના ખેતર

ખેતરાઈ, સ્ત્રી૦ બધાં ખેતર એક જ જાતની ગ્રામ્ય જાતના હોય તે બધી જમીન.

ખેતરાઉ, વિ૦ ખેતર સમ્બન્ધી.

ખેતી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કૃષિ] ખેડવાનું કામ ૨ વેપાર— 'ખેતી કરો હર નામની'
ખેતીવાડી, સ્ત્રી૦ અનાજના ખેતર અને ફળોની વાડી ૨ જમીન ખેડવાનો ધન્ધો.
ખેદ, પુ૦ [સં૦] વાલી વસ્તુના વિજોગથી અથવા અણગમતી વસ્તુ મળી આવેથી મનમા જે દુ ખ થાય તે, શોક, દલગીરી, પસ્તાવો. 'ખેદ કરવો— પામવો.'
ખેદયુક્ત, વિ૦ [સં૦] ખેદવાળુ, દુ ખથી ભરેલુ.
ખેદાનમેદાન, ભાગી ટૂટી જવુ તે, ધૂળધાણી ૨ પાયમાલ થઈ જવુ તે.
ખેધો, પુ૦ હઠ, મમત, જીદ "ખેંગાર તુ ખેધો મ કર" (રાસમાળા). ૨ કેડો, પૂઠ. "તે મારો ખેધો છોડતો નથી," "તે મારે ખેધે પડયો છે."
ખેન, ન૦ નડતર, આડ, કણ્ટાળો આવે—માથુ શેડાવે તે (માણસ—કામ)
—'ખેનનો ખાટલો'—અડચણ આણનાર, મુશ્કેલીમા લાવનાર; પજવનાર.
ખેનખાટલો, પુ૦ મોટુ ખેન
ખેપ, સ્ત્રી૦ કોઈ દૂરતી જગોએ જઇને પાછુ આવવુ તે.—દરેક આવજાવ તે.—પછી પગે ઘોડે વાણે કોઈ પણ રીતે (કાસદની ખેપ—કાસદનુ જવુ અથવા તેને આપવાનુ નાણુ) ૨ લામ્બી મુસાફરી, સફર ૩ મોસમે મોસમ વેપારની ચીજોનુ એક દેશથી બીજે દેશ આવવુ જવું તે. ૩ એકેક વારી—વારો, વખત 'ભાઈ ખેપ હાર્યા પણ જનમ તો નથી હાર્યા' એવી કેવત છે. ૪ આક્ષેપ, પછવાડે લાગવુ તે; મેહેનત, અભ્યાસ, ચાનક, ખન્ત 'ખેપ કરવી'
ખેપન, ન૦ [સં૦ ક્ષેપણ] કાઢવુ તે.
ખેપિયો, પુ૦ એક જગોપરથી બીજી જગોપર ઝડપથી સન્દેશો લઈ જનારો, દૂત, કાસદ.
ખેપી, વિ૦ આક્ષેપી, ખેપ—ચાનક—ખન્તવાળુ
ખેમ, ક્ષેમ.
ખેમકુશળ, ક્ષેમકુશળ.
ખેમખુશાલી, સ્ત્રી૦ સુખી હાલત, આરોગ્ય, તનદુરસ્તી.
ખેર, ન૦ એક જાતનુ ઝાડ એનાં લાકડા બાળવાના તથા પેટી પાટલા વગેરે કરવાના કામમા આવે છે.
ખેર, અ૦ [આ૦] કંઈ ચિન્તા નહિ; હશે, હોય. સ્ત્રી૦ પીડા, બલા. 'ખેર ગઈ' કેવાય છે.
ખેરખાહ, વિ૦ [આ૦ ફા૦] ભલુ ચાહાનાર, સમ્ભાળ લેનાર; દોષ સામુ ન જોતા રુડુ ઇચ્છનાર ૨ કુશળ.
ખેરખાહી, સ્ત્રી૦ ખેરખાહપણુ; સજ્જનતા
ખેરખેર, જ્યા ત્યા પડેલ, વેરણખેરણ 'વાસીદુ વાળ્યા વગર બધે કચરો પુંજો ખેરખેર થઈ રહ્યો હશે.'
ખેરણ, ખરી—છુટુ પડેલુ, વેરણખેરણ.
ખેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવીજથી દૂર કરવુ—કાઢી મુકવુ ૨ માથું ફોડાવવુ; કણ્ટાળો આપવો, પજવવુ
ખેરસલ્લા, સ્ત્રી૦ [આ૦] સમાધાન, સુખરૂપતા—કંઈ કજિયો ફિતુર નથી પણ બધુ સ્વસ્થ—સુલેહ વાળુ હોય તેવી હાલત.
—'ખેરસલ્લા કરવા'—વાવરી નાંખવુ, ઉડાવી દેવુ 'ખાનાપીના ખેરસલ્લા' એ કેતી છે
ખેરસાલ, પુ૦ ખેરનાં લાકડામાંથી નિકળતો એક ભુકો—ઓસડ દાખલ કામમા આવે છે.
ખેરાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ગરીબને આપી જે ધરમ કરવો તે, ભીખ, દાન.
ખેરાતી, વિ૦ ખેરાતને માટે જૂદુ કાઢેલુ.
ખેરિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] સુખરૂપ તે, ક્ષેમ ૨ સમાધાન, સ્વસ્થતા, સુલેહ
ખેરી, અ૦ મેંઢો (અપામા) ૨ દાત ઉપર પીળો ચે
ખેરીજ, વિ૦ [આ૦] વધારાનુ, અન્દર આવી ગ ન હોય તે અ૦ વગર, વિના, સિવાય
ખેરો, પુ૦ પોખ પાડવાનો જે ડાડિયો તે. ૨ અટાગેલી વાકની દોરીની ગુથણવાળી જે ઝોળી મ કેરી પાડવામાં આવે છે તે. ૩ અડાયા છાણાને ભુકો, ગોર, ગોબર ૪ કચરા, ભુકો. 'ધડતાં ખેરે પાડતા ના.'
ખેલ, પુ૦ [સં૦] રમત, ગમત, ક્રીડા. ૨ તમાશો નાટક, ભવાઈ. ૩ પ્રપઞ્ચ 'એણે નવા નવા ખેલ કરવ માડ્યા છે.'
ખેલવું, ક્રિ૦ અ૦ રમવુ, ક્રીડા કરવી, ગમત કરવી.
ખેલાડી, વિ૦ ખિલાડી.
ખેવ, અ૦ તતખેવ.
ખેવના સ્ત્રી૦ કાળજી; ચાનક, ખન્ત ૨ સમ્ભ
ખેસ, પુ૦ ખાધે નાખવાની સારી પિછોડી, દુપટ્ટા, અઙ્ગવસ્ત્ર
—'ખેસ ખખેરવો'—જોખમમાથી છુટા થવુ
—'ખેસે વળગવુ'—આશ્રયે રેવુ ૨ ન છુટે કોઈ લફરે લાગવુ
ખેહ, પુ૦ ક્ષય.
ખેહ, સ્ત્રી૦ રજ; ધુળ
ખેળ, સ્ત્રી૦ ધણીનુ સત્વ, ધણીના લોટની લાઈ જે વાણાને પાવામા આવે છે તે, આર.
ખેળવું, ખેલવું.
ખેળો, પુ૦ નાટક—ભવાઈમાં વેશ લેનારો જે તે; ભવાયો, ભાડ ભવાયા જેવી દેખાતી સ્ત્રી. (તિરસ્કારમાં—મશકરીમાં) 'હળવે હળવે પુખ મોટા સાડી વરને વાગે છે' સ્ત્રી ગીત

ા, સ્ત્રી૦ ખઈ; ક્ષય રોગ
ાંખારવું, ખડ્ખારવું.
ાંખારો, પુ૦ ખોંખારવાથી જે અવાજ થાય તે.
ાંચ, સ્ત્રી૦ ફાડ; ચીરો, કાણું; છાછર ખાડો. ૨ કમીપણું; કસર (મુલ હિસાબમા) ૩ ખાચો ૪ ગુંચવણ.
ાંચાવી-ચીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચી લેવુ, ઝુંટાવી લેવુ, જબરદસ્તીથી લઈ લેવુ
ા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ટેવ, આદત.
ા, સ્ત્રી૦ ગુફા, બખોલ, કોતર, ખાડો.
ાઈ, સ્ત્રી૦ છોકરાંને સુવાડવાને ઘોડિયે બાધેલો કપડાનો જે કકડો તે; ઝોળી; ખોયુ.
ાખરાટ, પુ૦ ખોખરો અવાજ.
ાખરું, વિ૦ તડ પડવાથી જાડો ને પોલો અવાજ નિકળે તેવુ (વાસણ). ખોખરો—બેફેલો ને પોલો (અવાજ)
—'ખોખરું કરવુ'—થોડા ઘણો માર મારવો
—'ખોખરુ નાળિયેર'—લાભ વગરનુ કામ—વિચાર—તે
ાખલી, સ્ત્રી૦ ઘણી બુઢ્ઢી થયલી શિયાળની માદા
ાખલો, પુ૦ [મ૦] ઉધરસ, ખાંસી; ઠાંસો
ાખારવું, ખડ્ખારવું.
ાખું, ન૦ નાણુ પોચ્યુ એવી સહીવાળો હુંડીનો જે કાગળ કોઠીદાર પોતાના હિસાબના દાખલાને માટે પોતાની પાસે રાખે છે તે; નાણાં આપી ચુકયા એટલે હુડી ટળીને તે ખોખુ થાય છે ૨ આકારને માટે જે સાદો-પોલો ઘાટ તે, નમુનો, બીબું; સાચો. ૩ જીવ વગરનું ટાડ તડફે સુકાઈ ગયલુ માસ વગરનુ જે શરીર—ખોળિયુ તે. ૪ તત્ત્વ—માલ વગરનુ તે. ૫ મદવાડને લીધે લોહી માસ સૂકાઈ ગયલુ હોય તેવુ શરીર. ૬ કપડાને લાઇથી એવુ વળગાડેલું કે પેચ છુટી ન જાય એવી માથાની જે હલકી પાઘડી તે. ૭ રસકસ જતો રહ્યા પછીનો બાકી રહેલો જે ભાગ તે. ૮ પૈસે ટકે પાયમાલ થઈ ગયો હોય તે. 'એની પાસે પૈ પણ કયાં છે, એ તો ખાલી ખોખુ છે.'
ોગીર ન૦ [ફા૦] ઘોડાની ઉપર મુકવાનુ ગાદલુ.
ોજ, પુ૦ [હિં૦] શોધખોળ
ોજવું, ક્રિ૦ સ૦ શોધવું; ખોળવુ
ોજામણ, ચાળા પાડવા તે
ોજો, પુ૦ [ફા૦] પુરુષમાં પણ ન ગણાય ને સ્ત્રીમાં પણ ન ગણાય તે, જેને અણ્ડ ન હોય અથવા જેના અણ્ડ કાપી નાખ્યા હોય તે પુરુષ ૨ મર્દાઈ—પુરુષાર્થ ન હોય તે પુરુષ, હિજડો ૩ હિન્દુમાથી વટલીને મુસલમાન થયલા એવાની એક જાતમાનો એક
ોડ્યો, પુ૦ માટીનું મોટું રહિયુ—દેરુ

ખોટ, સ્ત્રી૦ ચૂક, ભૂલ.—'તેને ૧૦ ખોટ પડી છે' ૨ નુકસાન; તોટો 'તેને ૧૦૦ રૂપિયા ખોટ ગઈ.' ૩ કમીપણું, અપૂર્ણતા, પૂરુ થવામા જેટલુ વિશેષ જોઈતુ હોય તેટલુ તે, અછત 'ગુજરાતીમાં દેશાભિમાન સમ્બન્ધી ગ્રન્થોની બહુ ખોટ છે;' 'બજારમા શું ખોટ પડી છે કે તે નહિ મળે.'
ખોટાઈ, સ્ત્રી૦ આળસાઈ. ૨ મેહેનત ન કરવા સારુ બાનાં કાઢવાની જે તબિયત તે.
ખોટારવો, પુ૦ છાણા બળી ગયા પછી રહેલો જે રાખમો ગોટો તે.
ખોટારું, ન૦ જુઠ્ઠાપણું ૨ જુઠ્ઠું; તરકટ; બનાવટ
ખોટી, સ્ત્રી૦ કોઈને સારુ વાટ—રાહ જોઈ રેવુ તે, ઢીલ, વાર, વિલમ્બ
—'ખોટી કરવું'—વાટ જોવડાવવી, ખાળવુ
—'ખોટી થવુ'—વાટ જોવી.
—'ખોટી રેવુ'—ખોટી થવુ, અટકી બેસવુ
ખોટું, વિ૦ ખરાનુ ઉલટુ; સાચુ નહિ તે, જુઠ્ઠું (તે ખોટુ બોલે છે). ૨ ભૂલ—ચૂકવાળુ (હિસાબ ખોટો છે). ૩ ભેગવાળું; શુદ્ધ નહિ તે, હિણુ, મિશ્રિત થયલુ. (રૂપિયો ખોટો છે) ૪ બેવચની; બેવફા (આખરે તે માશુક ખોટી નિકળી) ૫ આળસુ, મેહેનત કરવી ન ગમે તેવુ અથવા મેહેનત કરવાને બાના કાઢે તે (હાડકાનો ખોટો)
ખોટો, ખુટો ૨ બળિયાની ખોડ આવે તે
ખોડ, સ્ત્રી૦ નઠારી ટેવ—આદત ૨ જેવું જોઇયે તેવુ થવામા જે ઓછુ હોવુ તે અથવા ઓછાપણું દેખડાવનારું જે ચિહ્ન તે, કસર; ખામી, એબ (તેને પગે આંખે ખોડ છે) ઘોડા, બળદ, ભેંસ, વગેરે જનાવરોને કેટલીક ખોડ હોય છે તે ઉપરથી તેનાં જુદાં જુદાં નામ પાડેલા હોય છે. ૩ ડાઘ, કલંક, બટ્ટો; નામોશી.
—'ખોડ કાઢવી'—ખામી બતાવવી ૨ નિન્દા—બદગોઈ કરવી.
—'ખોડ ભાગવી'—નઠારી ટેવ—આદત મુકાવવી—દૂર કરાવવી—માર મારવા.
ખોડ, ન૦ લાકડું.
ખોડખાંપણ, સ્ત્રી૦ શરીર સમ્બન્ધી ખામી, એબ. ૨ ભૂલચૂક.
ખોડકાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખોડાતું ચાલવું, લકૂડાવુ.
ખોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખોડુ ચાલવું; લકૂડાવુ; અટકતું ચાલવુ.
ખોડિબારું, ન૦ ખેતરની વાડમાંથી જવા આવવા જ્યાં છીંડુ ગખેલું હોય ત્યાં બે પાંખાંવાળું દાટેલું જે લાકડુ તે. ૨ એ દાટેલા લાકડા સાથે જે છીંડુ તે

ખોળમ્બો, પુ૦ [મ૦] વાર—વખત લાગવો તે; ઢીલ. 'કામ ખોળમ્બે નાખી મુકવું.'
ખોળવું, ક્રિ૦ સ૦ શોધવું; તપાસવું.
ખોળાંખઙ્કોળાં, ન૦ ખુણે ખોતરે છાની રીતે જોવુ તે; ફાંફાં મારવાં તે.
ખોળાધર, પુ૦ (વેપારમા) હુડીનાં નાણાં લેનારે, આપનારની ખાતરી થાય તેવુ ઓળખીતુ જે માણસ બતાવવુ તે; જામીન.
ખોળિયું, ન૦ તળાઈ વગેરેને સારુ રૂ ભરવાનો સીવીને તૈયાર કરેલો છીટ વગેરે જાડાં કપડાનો જે કોથળો તે. ૨ જીવ વનાનુ શરીર.
—'ખોળિયામા જીવ આવવો'—નિરાત વળવી.
—'ખોળિયામાથી જીવ ઉડી જવો'—ગભરામણ થવી.
ખોળો, પુ૦ પગમા પગ ભેરવીને—પલાઠી મારી બેઠાથી બન્ને જાઘ ઉપરનો ઘુંટણ લગીનો જે બધો ઉપલો ભાગ તે. ૨ એ ઉપર આવતી અઙ્ગરખાની જે ચાળ તે; એ ઉપર રાખેલુ જે કપડુ તે ૩ શોધો (ખોળ ધાતુનું આનાર્થ રૂપ)
—'ખોળો ખઙ્ખેરવો'—જોખમદારી કાઢી નાખવી.
—'ખોળે માથુ મુકવુ'—શરણે જવું; તાબે થવુ, સકટમાથી બચવાને કોઇની ઓથમા જઈ ભરાવુ
—'ખોળે મુકવુ'—અવરણીરાત સ્ત્રીનો ખોળો ભરતી વખતે સાસરા તરફથી જે લુગડા ઘરેણાં મુકવામા આવે છે તે.
—'ખોળે લેવું'—દત્તક લેવો.
—'ખોળે સોપવુ'—વિશ્વાસપર રાખવુ, સમ્ભાળ નીચે સોપવુ, ભલામણ કરવી
—'ખોળો પાથરવો'—નમવુ, આજીજી કરવી, કાલાવાલા કરવા
—'ખોળે બેસાડવું'—કન્યાને તેનાં સાસુ સસરાના ખોળામા બેસાડવી;—વિવાહ—ચાલ્લા નાળયેર આપતી વેળાની એક રીત
—'ખોળો ભરવો'—અઘરણીરાતને દેવ આગળ બેસાડી સાસુએ, ચોખા નાળિયેર રૂપાનાણુ એ સહુ પ્રથમ પોતાના ખોળામા લઈ પછી ને વહુના ખોળામા આપવુ. 'આજ તેને ત્યા ખોળો ભરે છે'.
—'ખોળો ભરાવો'—શ્રીમન્ત રેવું, હાડા રેવા.
ખ્યાત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ—નામાઙ્કિત થયલુ, પ્રખ્યાત, નામીચુ, પઙ્કાયલુ 'ખ્યાત પ્રતાપ કોવ વશ જ રામ રાજા'
ખ્યાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ
ખ્યાલ, પુ૦ [ફ્રા૦] વિચાર, કયાસ, દરિઆફ્ ૨ ... ૩ કેડો, પુઠ, પછવાડે લાગવુ તે (તે તેનો હજુ ખ્યાલ મુકતો નથી) ૪ ગવૈયાનુ એક જાતનુ ગાયન—પેલે ધ્રુવપદ પછી ખ્યાલ ને પછી ટપ્પો એમ તેઓ અનુક્રમે ગાય છે ૫ એક તરેહની કવિતા રચના, લાવણી (કલગી—તોરાના ખ્યાલ). 'ખ્યાલ ટપ્પા, ખ્યાલ અને ટપ્પા એ ગાયન. [તરકી
ખ્યાલી, પુ૦ ખ્યાલ—લાવણી જોડનારો. ૨ તર્કબાજ'
ખ્યાલીખુશાલી, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] નાચરઙ્ગ ગાનતાન ઠઠ્ઠા મશકરીથી ખૂશ રેવું તે
ખ્રિસ્તી, વિ૦ ઇસુખ્રિસ્ત સમ્બન્ધી (શક, ધર્મ ઇ૦).
ખ્વાબ, પુ૦ [ફ્રા૦] સ્વપ્ન, સાણુ.
ખ્વાર, ખુવાર.

ગ.

ગ, પુ૦ [સં૦] ચૌદમો મૂળાક્ષર, ત્રિજો વ્યઞ્જનવર્ણ ૨ ગાયનમાં મૂળ જે સાત સ્વર તેમાનો તીજો જે ગન્ધાર—ગાન્ધાર તેને બદલે મુકાતો અક્ષર—સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.
ગ, વિ૦ જનારો, ગમન કરનારો એવો અર્થ રાખે છે અને શબ્દની પછવાડે મુકવામા આવે છે ખગ—આકાશમા ગમન કરનારો, પક્ષી. ઉરગ—છાતી ઉપર—છાતી ઘસી ચાલનારો, સાપ વગેરે
ગઈ, સ્ત્રી૦ ભૂત કાળમા બનેલી—ગુજરી ગયલી જે વાત—હકીકત—બિના તે ગઈગુજરી પણ કેવાય છે. વિ૦ ગયલુ.
ગઈ કાલ, સ્ત્રી૦ તરતનો ગયલો જે પેલો દાડો તે
ગઈ રાતરે-તે-ત્રે, અ૦ ગઈ એવી જે પેલીજ રાત [તે ટાણે
ગઉ, ગૌ.
ગગડવું, ગડગડવું.
ગગડાટ, ગડગડાટ.
ગગડાવવું, ગડગડાવવું.
ગગન, ન૦ [સં૦] આકાશ, આસમાન. ૨ જ્યોતિષમા—કવિતામાં શુન્યની સખ્યા
ગગરી, પુ૦ એક જાતની નાની ગાગર
ગગરું, વિ૦ દાણા પડતુ—જાડું દળેલુ (અનાજ)
ગગરો, પુ૦ ઘડો.
ગગળવું, ક્રિ૦ અ૦ નરમ થઈ જવુ, પાણી પાણી જેવુ થઈ જવુ (પ્યારથી, ધમકાથી) ૨ ઓશિયાળુ—ફીકુ પડી જવું. (ગગળી જવુ)
ગગો, પુ૦ છોકરો, દિકો.
ગઙ્ગ, ગઙ્ગા.
—'ગઙ્ગા નાહ્યા'—પાપ—નુકસાન—દુઃખમાથી છૂટયા. 'એનો હયેવાળો મળી જાય' એટલે ગઙ્ગા નાહ્યા'

—'નાત તો ગઙ્ગાનો પ્રવાહ'—ન્યાતમા જે કાંઈ થાય તે પવિત્ર ગણાય.

'ગઙ્ગાનો પ્રવાહ'—વાગ્ધારા; સડસડાટ બોલવાની છટા.

—'ગઙ્ગા ભાગીરથી'—વિધવાને લખતાં લખાય છે.

—'ગઙ્ગા સ્વરૂપ'—ગઙ્ગાના જેવી પવિત્ર એ વાક્ય વડિલ સ્ત્રીઓને માનાર્થે લખવાની રૂઢિ છે (ઘણુ કરીને વિધવાને).

ગઙ્ગલી ધાંચણ, સ્ત્રી૦ ફુવડ સ્ત્રી.

ગઙ્ગાગોળી, સ્ત્રી૦ પાણી પીવાની જે ગોળીમાંથી ઘણા જણે તેની તે જ લોટી બોળીને પાણી પીધુ હોય તે, પવિત્ર ગોળી—(મશકરીમા)

ગઙ્ગાજળ, ન૦ ગઙ્ગા નદીનુ પવિત્ર પાણી **વિ૦** ૨ પવિત્ર; કપટ વગરનુ. 'ગઙ્ગા જળ સરખા રે ઓ સાંભળો સાસુજી' ૩ જે દાળમા દાળ ઓછી ને પાણી વધારે હોય તે. ૪ દાળ ખૂટે ત્યારે અદર પાણી રેડવામાં આવે છે તે ૫ અપવિત્ર પ્રવાહી—ગદુ પાણી દારૂ વગેરે (મશકરીમા).

ગઙ્ગાજળી, સ્ત્રી૦—ળુ, ન૦ પાણી ભરવાનુ ઉપરથી સાકડા મોડાનુ અને નીચેથી પોળા ઘાટનુ વાસણ.

ગઙ્ગાધર, પુ૦ [સં૦] મહાદેવ

ગઙ્ગેરીપાન, ન૦ એક જાતના ખાવાના પાન.

ગઙ્ગોદક, ન૦ ગઙ્ગાનુ પાણી

ગચકડું-કિયું, ન૦ પાણીમા ડુબતા માણસે ગભરાટમા નીચે જવુ ને ઉપર આવવુ તે; પાણી પીધાથી ડુબતા માણસે જે ગભરાવુ તે. ૨ અજીરણ વગેરે કારણથી ખાધેલુ જોરથી બાર આવવાનુ કરે પણ અટકી પાછુ માય જાય તે, ગચરકુ

ગચિયું ન૦ ઈંટ ચુનો સાથે બાઝી ગયેથી બનેલુ જે ઢેફુ તે, છો મરોડી ઈંટ પથરા વગેરેનો સાથે બાઝી રચલો જે ગઠ્ઠો તે

ગચ્છ, પુ૦ [સં૦] પ્રમાણ અને શ્રેઢીમાં કયલા અઙ્કોની જે સમુદાય સઙ્ખ્યા તે. ૨ વર્ગ, જથો; તડ; તુકડી (અમુક શ્રાવક અમુક ગચ્છના છે).

ગચ્છન્તી કરી જવું, નાસી જવુ, પોબારા ગણવા, જતુ રેવુ

ગછી, સ્ત્રી૦ ઈંટ.

ગછે, ક્રિ૦ જાય

ગજ, પુ૦ [સં૦] હાથી; હસ્તી; કરી

ગજ, પુ૦ [ફા૦] લમ્બાઈ ભરવાનુ માપ, ચોવીસ તસુ એટલી લમ્બાઇનો લોઢાં—લાકડાંનો જે સળિયો તે. જુદે જુદે ઠેકાણે તે જુદા જુદા ધન્ધામા ગજની લમ્બાઈ જુદી જુદી હોય છે સુથારી ગજ એ ફૂટની બરાબર થાય છે ૩ બારી—બારણામા આડો મુકવાનો જે લોઢાનો સળિયો તે. ૪ લોઢાનો લાંબો સળિયો (હિચકા—ચોપાળાના ગજ)

—'ગજગજ કુદવુ'—આનન્દમા—મસ્તીમાં આવવુ ૨ ગુસ્સાથી ઊંચા નીચા થઇ કંઈ પણ બોલવુ ૩ પતરાજી બતાવવી

—'ગજ વાગવા'—યોગ્ય ઠેકાણે યોગ્ય રીતે શક્તિ કામે લાગવી; જોર ફાવવુ ૨ ધારેલુ સિદ્ધ થવુ ૩ પગ જામવો

ગજકરણ, પુ૦ [સં૦ ગજકર્ણ] હાથીનો કાન. ગણપતિ. ૩ દરાજ, દાધર [વાળી સ્ત્રી

—**ગજગામા, સ્ત્રી૦** હસ્તીના જેવી મન્દ લલિત ગ...

ગજગામિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાથીના જેવી લેકા લેકાતી, ચાલનારી સ્ત્રી

ગજછાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૧ હાથીની છાયા ૨ શ્રાદ્ધ દિવસની પાછલા પહોરની છાયા—એ છાયામા બેસી શ્રાદ્ધ કરવામા પુણ્ય છે. ૩ ભાદરવા વદી ૧૩ ને દિન મઘા નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસ; જે પર્વસધિમા ... ગ્રહણ થાય તે દિવસ, ભાદરવા મહિનામા જેટલ દિવસ હસ્ત નક્ષત્ર રે તેટલા દિવસ ગજછાયાના કેવા... છે—એમા શ્રાદ્ધનો દિવસ આવેથી ને મહાલયશ્રા... થયેથી મોટુ પુણ્ય થાય છે

ગજદન્ત, પુ૦ [સં૦] હાથી દાત. 'ગજદન્ત સિહલદ્વીપ મુબઈ હેમની છે હાલમા' ૨ ગણપતિ.

ગજપીપર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગજપિપ્પલી] એક જાતનું ઓસડિયુ

ગજબ, પુ૦ [આ૦] મોટો જુલમ, કેહેર. ૨ મોટ દુ ખ, અનર્થ, વિપત્તિ, આફત ૩ આશ્ચર્ય, વિસ્મય તાજુબી, ગભરાટ (અણગમતિ વસ્તુ એકાએક આ પડ્યાથી) અજબનુ ઉલટુ

ગજર-જર, પુ૦ [હિં૦] પોર પોરને આતરે—ચોક બદલાતી વખત ઘડીનો જે ટકોરો થાય તે ૨ દિન ચોથા પોરની સમાપ્તિયે જે ટકોરો વાગે તે, સન્ધ્યા કાળ—સમીસાજનો વખત, રાત્રિનો પ્રારમ્ભ.

ગજરાજ, પુ૦ મોટો હાથી.

ગજરું, ન૦ જે ગુથેલા ફુલ હાથને કાડે ઘાલવામ આવે છે તે. 'ગજરા કરભોરુ ધરી સ્વકરે, શરદે ... વારુ વિલાસ કરે'. ૨ હાથની પોંચીનુ મોતીનું ઘરે

ગજલ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક જાતની ફારસી ગાયન કવિ... એમા પાચથી વધારે બેત હોય છે—એક બેત ... સ્તાઈ—ટેકની અને બીજી બેત અન્તરા દાખલ અસ્તાઈની બેતના બે મિસરા—લીટીના કાફિયા અનુપ્રાસ મળવા જોઇયે અને પછી અન્તરાની દરે બેતોની બીજી બીજી લીટીના કાફિયાઓ અસ્તા... બેતના કાફિયાને મળતા આવવા જોઇયે. જેને ફારસી ગજલ કેછે તેને ઉરદુ ભાષામા રેખતા કેછે.

ગજલગોષ્ઠિ, સ્ત્રી૦ ઠંડા પોહોરના ગપાટા; વાતચિત; ગપ્પાં.

ગજવક્ત્ર, ન૦ [સં૦] હાથીનું મોં. ૨ વિ૦ હાથીના મુખવાળુ ૩ પુ૦ ગણપતિ.

ગજવવું, ક્રિ૦ સ૦ બૂમ પાડીને કેવું; જાહેર કરવું; દાંડી પિટવી, ઢણ્ટેરો પિટવો; ડક્કો વગાડવો ૨ શોર બકોર—ગોંધાટ કરવો. 'એણે તો આખો મોહલ્લો ગજાવી મુકયો'

ગજવું, ન૦ ખીસુ, ગુંજું.

—'ગજવામાં ઘાલવું'—તુચ્છ ગણી કાડવું; દરકાર ન કરવી. ૨ હુશિયારીમાં બીજાના કરતાં વધવું, સામાને છેતરવામાં વધી જવું.

—'ગજવાનો વર'—ઘણી પૈરામણી લઈ પરણનારો કુલીન ઘરનો વર

—'ગજવું ભરવું'—લાંચ આપવી. ૨ બદદાનતથી પૈસા એકઠા કરવા "આવ્યો આવ્યો રે સુરતી લાલ, ગજવું ભરવાને."

ગજવેલ, સ્ત્રી૦ ખરૂ લોઢું; પોલાદ. ૨ એક જાતના ચોખા.

ગજશાળા, સ્ત્રી૦ હાથીખાનુ

ગજાર, સ્ત્રી૦ જમવા બેસવાનો ખણ્ડ—ઓરડો.

ગજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગોંધાટ કરી મેલવો; ગજવવું

ગજિયા, વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું (લુગડું)

ગજિયાણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ રેશમી લુગડું.

ગજિયું, વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું

ગજિયો, પુ૦ લોઢાનો સળિયો બારણું દેવાનો.

ગજી, પુ૦ એક ગજ પનાવાળી રકુંદાર ગજી—એના ઘાઘરા, તળાઈઓ વિગેરે થાય છે સ્ત્રી૦ ગજિયાણી—ગજ પનાનુ રેશમી લુગડુ ૨ એક જાતનુ ગજ પનાનુ જાડું ખાદીતું લુગડું.

[illegible], ન૦ શક્તિ; પોંચ; તાકાત, ગુંજાસ.

[illegible]ન્દ્ર, પુ૦ મોટો હાથી.

[illegible]જર, પુ૦ સુથારનો ઉપરી—મુખ્ય સ્ત્રી૦ પરોટિયુ—(અલી—બડી ગજ્જર).

[illegible], પુ૦ [ફા૦] ઢગલો (અનાજ, ઘાસ, લાકડાં, ઘાસડી વગેરેનો). ૨ એક જ તરેહનો જે જથ્થો તે—એક તરેહના પાંચ—સાત વાડકા એક બિજામાં એકઠા મુકાઈ શકે તે—વાડકાનો ગંજ (હિં૦) અનાજ વેચવાની બજાર. ૨ ખજાનો.

[illegible]ન, વિ૦ નાશ કરનાર (ગર્વ ગઞ્જન—ગર્વ તોડનાર). ૨ હરાવવું તે.

[illegible]રિયું, ન૦ ગઞ્જમાંનો એક વાડકો.

[illegible] ગાજવું.

[illegible] વિ૦ મોટું, વિશાળ.

ગઞ્જાવર, વિ૦ મોટું; વિશાળ.

ગઞ્જી, સ્ત્રી૦ જથાબન્ધ ભરી રાખેલા ઘાસનો ઢગલો અથવા જ્યાં એવા ઘણા ઢગલાઓ હોય તે જગો.

—'ગઞ્જીમાનો સાપ'—ઉપરથી મીઠુ બોલનાર પણ અન્દરથી વેર રાખનાર

ગઞ્જીફરાક, પુ૦ ઊનનુ—સુતરણી એક જાતનું ગુંથેલુ કપડું.

ગઞ્જીફો, પુ૦ [ફા૦] એક જાતના રમવાના પાના ૨ પાને રમવાની એક રમત —એમા આઠ રઙ્ગ હોય છે ને અક્કેકા રઙ્ગના બાર બાર લેખે સહુ મળીને ૯૬ પાના હોય છે. એ રમત ત્રણ જણથી રમાય છે બરાત, ખુમાશ, અશરફી, ચઙ્ગ, સમશેર, રુપૈયો, તાજ, ને ગુલામ. વળી દશ અવતારના ગઞ્જીફામા ૧૨૦ પાનાં હોય છે.

ગટ-ગટક, અ૦ એકદમ ઝડપથી પીવું—ગળી જવું તે—ગટ-ગટક કરી જવુ કેવાય છે. ૨ પ્રવાહી પદાર્થ ગળે ઉતરતાં જે અવાજ થાય છે તે

—'ગટ કરી જવું'—પચાવી પડવું ઉચાપત કરવું, ખાઈ જવું; હરામનુ ખાઈ જવું.

ગટપટ, સ્ત્રી૦ ઘણે ધીમે કોઈ ન સાંભળે તેમ છાની વાત કરવી તે. સલાહ, મસલત ૨ દોસ્તીમાં જે છાની વાતો થાય તે.

ગટર, સ્ત્રી૦ કચગવાળુ પાણી જે રસ્તે જતુ કરવુ હોય તે; મોરી, નીક.

ગટરપટર, સ્ત્રી૦ ગટપટ ૨ પોતાનું કામ કાઢી લેવ સારુ કોઈને ઊંધુ ચતુ સમજાવવુ તે

ગટ્ટ, ગટ-ગટક.

ગટ્ટુ વિ૦ ઠિંગણુ પણ હૃષ્ટપુષ્ટ, ગેટકો

ગટ્ટો, પુ૦ ધાતુના રસનું ખરબચડા ગોળ આકારમા એક ઠેકાણે જે બાઝી રેવુ તે ૨ લાકડી લાકડા વગેરેમા જે ગાંઠો તે ૩ જાડું લોહી (તેના શરીરમાથી લોહીના ગટ્ટેગટ્ટા નિકળ્યા). ૪ શરીરમા ઠેકાણે ઠેકાણે લોહી બન્ધાઈ જવાથી તે તે ઠેકાણે જે કઠણ ગાંઠો બાર નિકળેલો દેખાય તે. ૫ મોટી કડાઈ—કુંડી જેમા કલઈ—સીસુ ભરેલુ હોય તે ૬ ગચિયુ. ૭ વેંટો

ગડગચ્ચો, પુ૦ ભેળસેળ થઈ જઈ ગેરાતુ પડેલુ એવી હાલત, ભીડ; સકુંડાસ ૨ ઘણુ ખાવાથી શરીર અકડાઈ જાય તે.

ગડગડ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે ૧ આકાશમા વિજળીથી જે થાય છે તે ૨ તોપ ફુટવાથી જે થાય તે. ૩ એકદમ પગથીયાંપરથી ગબડી જવાથી થાય તે ૪ ઝડપ ને જોશ બતાવે છે

ગડગડવું, ક્રિ૦ અ૦ પૈડાંની પેઠે ગબડતો ગબડતો અવાજ થવો —આકાશમા—હવામા—દાદરપર ૨ (લાક્ષણિક) જ્યા હક ન હોય ત્યા દાખલ થઇ જવુ

ગતપ્રાણ, ક્રિ૦ મરી જવું

ગતાગત, સ્ત્રી૦ કવિતાની એક જાત.

ગતાગમ, સ્ત્રી૦ સમજણ 'એને કશી વાતની ગતાગમ નથી'

ગતાનુગતિ, વિ૦ એકે કરેલું તે જ પ્રમાણે બીજાઓ કરે તે.

ગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાલત, અવસ્થા. ૨ શક્તિ, બળ. ૩ પોચ, બુદ્ધિ, સમજ ૪ ચાલ, ગમન; વેગ—પવનગતિ, અશ્વગતિ, ગ્રહગતિ વગેરે ૫ જીવની મુઆં પછીની જે હાલત તે; મુક્તિ ૬ સૂર્યાદિ ગ્રહ રાતે અને દિવસ રાશિ ચક્રની કળા ઓળન્ગી જાય તે. ૭ આશ્રય; શરણસ્થાન [હોવુ તે

ગતિભ્રષ્ટ, વિ૦ શક્તિહીણ; કામ કરવાને કૌવત ન

ગતિમાન્, વિ૦ [સં૦] ગતિવાળુ; ગતિમા હોય તેવુ

ગતિયું, વિ૦ ગતે ગયલુ; મુવા પછી ભૂત વગેરે યોનિને ન પામેલુ પણ સદ્ગતિને પામેલુ ૨ ગતવાળુ; જુગતીથી સ્વારથ—મતલબ કાડી લેનારુ.

ગતિહીણ, વિ૦ શક્તિ વગરનુ.

ગતેગતુ, ન૦ જેટલુ વાપર્યું—ગયુ હોય એટલુ પાછુ આવે તે, ઘરની મુડી.

ગદ, ન૦ ગુપ્ત મર્મની વાત, છાનું કેવાનુ તે ૨ પુ૦ ચોપદાર (ગદિન્—છડીદાર ઉપરથી) ૩ રોગ

ગદગદ, અ૦ શોક ભય પ્રીતિને લીધે ગળામાથી જે અચકાતો અચકાતો ગગળતો શબ્દ નિકળે તે દેખાડે છે, અસ્પષ્ટ ભાપણ

ગદગદિત, વિ૦ ધા૦ ગદગદ—ગળગળો સ્વર નિકળતો હોય તેવુ. [લાડુ વગેરે)

ગદગદું, વિ૦ અન્દરથી કાચુ અને પોચુ (ઇંદડા,

ગદડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોળી નાખવુ, છુદવુ, કચરવુ.

ગદબદિયાં, ન૦ ઘણા નાણાનુ ઉછળવુ તે, પુષ્કળ પૈસા.—'તેની પાસે આજ કાલ ખૂબ ગદબદિયા થયા છે' (એ શબ્દ એક વચનમાં વપરાતો જ નથી)

ગદવાર્તા, સ્ત્રી૦ દાઢી પીટનારે કહેલી વાર્તા; લોકોના મુખથી કહેવાતી વાર્તા. જનવાર્તા (ગદ્—બોલવુ)

ગદા, સ્ત્રી૦ [સ૦] એક જાતનુ લોડાનુ આયુધ—હથિયાર એને માથે નાળિયેરના જેવો ગોળો અને એ ગોળાને કમરખના જેવા કાગરા હોય છે (ભીમની ગદા) ૨ જ્વાળામુખી પર્વતમાથી પથરાઓ ઉડે તેમાનો એકેક, શીળા

ગદાઘાત, પુ૦ ગદાનો ઘા.

ગદાઈ, વિ૦ ગોલા ઘાચી મોચી હજામ દુબળા વગેરે જે લોકો તે

ગદિયાણી, સ્ત્રી૦ પીળાં ફુલનો એક છોડવો ૨ એક જાતની કાંસકીનો છોડ.

ગદાધર, પુ૦ ગદાનો ધરનાર—વિષ્ણુ, કૃષ્ણ.

ગદિયાણો, પુ૦ સોનુ રૂપું તોળવાનુ એક વજન, અડધો તોલો, સોળ વાલ.

ગદેલું, ન૦ એક જણ સુવે તેટલી નાની જે તળાઈ તે, ગોદડી ૨ એક જણ બેસે તેટલી જે ગાદી તે

ગદ્ગદ, અ૦ [સં૦] ગદગદ એ શબ્દ જોવો.

ગદ્ય, ન૦ [સં૦] કવિતાના નિયમ વગરનુ જે સા લખાણ તે. [બન્ને હોય તેવુ (લખાણ)

ગદ્યપદ્યાત્મક, વિ૦ જેમા ગદ્ય અને પદ્ય (કવિતા

ગધેડી, સ્ત્રી૦ ગધેડાની માદા. 'ગધેડીના—ગધેડી જણેલા.' (એ શબ્દ ગાળ છે તોપણ સાધારણ આપતા એ શબ્દ કેટલાક લોક વાપરે છે)

ગધેડું, ન૦ ગધેડો અથવા ગધેડી

ગધેડો, પુ૦ [સં૦ ગર્દભ] લામ્બા કાનનુ, ટુંકા ડાનું અને રાખોડીના રન્ગનુ એક ચોપગુ જન ખર. એ પોતાની પીઠપર ઘણો જ ભાર લઇને ધીમે ચાલે છે; એનુ પગલુ સરતુ નથી એ ઘ માર ખાય છે તોપણ તે પોતાની હઠ ને સુસ્તી મુ નથી. ૨ સુસ્ત હઠીલો ને અક્કલ વનાનો પુરુષ છોકરો. મૂરખ માણસને લગાડવામાં આવે છે

—'ગધેડા ઉપર અમ્બાડી,'—સારી વસ્તુનો ન જગે ઉપયોગ કરવો

—'ગધેડાનુ મો કુતરે ચાટ્યુ',—એકેક કરતા નઠારાને માટે વપરાય છે.

—'ગધેડા બનવુ'—મૂર્ખ બનવુ.

—'ગદ્ધા વૈતરુ'—ગધેડાની પેઠે વગર સમજે ઘણુ કામ કર્યાં કરવુ તે [ર્ના

—'ગધેડાનુ પૂછડુ પકડવુ'—લીધેલી હઠ દે

—'ગધેડાનો પાછલો પગ'—સમજ વિના તેમ ખોટુ ડાપણ બતાવી બોલનાર, દોડ ડ મૂરખ, બેવકુફને વિષે બોલતા વપરાય છે.

—'ગધેડે ગવાવુ'—ઘણી છત હોવાથી સસ્તે ભાવે વેચાવુ. ૨ ફજેત થવુ બેઆબરુ થ

—'ગધેડે ચડવુ'—બેઆબરુ થવુ, ફજેત વગોવાવુ.

ગધેવાન, ગધેડાં હાકનાર

ગધો-દ્ધો, ગધેડો. (તુચ્છકારમાં)

ગનિમત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઈશ્વરી કૃપા; સારુ ભા લાવો, ખુશી, પુષ્કળ, ઘણું ઘણુ.

ગનીમ, પુ૦ [આ૦] મોગલ, મુસલમાન.

ગન્દકી, સ્ત્રી૦ નઠારી ગન્ધ, બદબો ૨ ખરાબ આવે તેવી કાદવ—ઉકરડાની જગો.

ગન્દવાડ, પુ૦ ગન્દકી. ૨ એઠું ધાન વેરાયલું પડ્યુ હોય તે જગો ૩ સાફ—સ્વચ્છ ન હોવું તે, અહીં તહીં પડેલો જે કચરો તે.

ગન્દું, વિ૦ ગન્દકીવાળુ ૨ મેલુ, ગોબરુ

ગન્ધ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાસ; બો, સોરમ. એ શબ્દ સારા અને નરસા બન્ને વાસને માટે છે. તોપણ નઠારા વાસને જેમ ઘણી વાર લગાડવામા આવે છે, તેમ સારા વાસને લગાડવામાં આવતો નથી વળી એ શબ્દની આદિમાં સુ અને દુર મુકવાથી સુગન્ધ—સારો વાસ અને દુર્ગન્ધ—નઠારો વાસ એવા શબ્દાર્થ થાય છે ન૦ ચન્દન. ૨ ટીલું; ચાંલ્લો

ગન્ધક, પુ૦ [સં૦] પીળા રંગની, ઝટ ભાંગી જાય તેવી ને પાણીમાં પિગળે નહિ પણ ગરમી લગાડ્યાથી રસ થઈ જાય તેવી એક ધાતુ. એ બળે છે ત્યારે આસમાની રંગનુ ભડકું થાય છે અને ગુગળાવી નાખે એવો વાસ નિકળે છે. ૨ જેમા ગન્ધકની મેળવણી હોય તેવુ ઓસડ; રસાયન.

ગન્ધઘાણ, સ્ત્રી૦ નઠારા વાસનું ચોપાસ ફેલાવુ તે

ગન્ધપુષ્પ, ન૦ [સં૦] ચન્દન અને ફુલ.

ગન્ધરપ, પુ૦ [સં૦ ગન્ધર્વ] ગવૈયાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત—એને જનોઈ હોય છે.

ગન્ધર્વ પુ૦ [સં૦] સ્વર્ગનો ગવૈયો. ૨ સારો ગવૈયો. ૩ ગવૈયાની એક જાત, ગન્ધરપ

ગન્ધર્વનગર, ન૦ [સં૦] ગન્ધર્વનુ નગર ૨ ઘડીમાં દેખાય ને ઘડીમાં જતુ રે, વળી ગમે ત્યા દેખાય એવુ જે માયાવી નગર તે. ૩ જાડી પાતળી હવાને લીધે સૂર્યનાં કિરણો મરડાયાથી હવામા કેટલોક ફેરફાર થાય છે ને એ ફેરફારથી પૃથ્વીપરના શેહેરો વાડીઓ વગેરે ઊંચે હવામાં દેખાય છે તે.

ગન્ધર્વવિવાહ, પુ૦ [સં૦] વર કન્યા પરસ્પર સ્નેહથી એક બીજાનાં ધણીધણિયાણી થઈ રેવાની પરસ્પર કબુલાતે એક બીજાની સાથે પરણી ઘર માંડે તે, ગાન્ધર્વવિવાહ

ગન્ધર્વવેદ, પુ૦ [સં૦] ગાયન શાસ્ત્ર; ગાવા બજાવવાનો હુન્નર.

ગન્ધસાર, પુ૦ [સં૦] ચન્દન ૨ કોઈપણ સુગન્ધિવાળો લેપ. ૩ ખુશબોદાર ચીજ.—અરક અત્તર વગેરે

ગન્ધાતું-યલું, વિ૦ નઠારો વાસ આપતુ, બદબોદાર ૨ કોઈ ગયલુ ૩ ચીડિયા સ્વભાવનું (જન).

ગન્ધાર, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સાત સૂરમાનો ચડતો ત્રીજો. સા રી ગ મ પ ધ ની. ગાન્ધાર.

ગન્ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ નઠારો વાસ આવવો, બદબો નિકળવી. ૨ કોઈ ગયલુ થવુ. ૩ મનમાંનું મનમાં રેતું ચીડવું—શાળ દેવી.

ગન્ધાષ્ટક, ન૦ ચન્દન, કપૂર, કેશર, વાળો, નાગરમોથ, ગોરોચન, દેવદાર, ફૂલ–એ આઠ સુવાસિત પદાર્થનો જથ્થો તે.

ગપ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જુઠી ઉડતી—પાયાવનાની લોકમા ચાલતી વાત—ખબર. ૨ જુઠાણુ; વાતના ખોટા તડાકા.

ગપ-ગપગપ, અ૦ ધીમે ધીમે કાણામાં ઘાલતા ને પછી તેમાથી કાડતા જે ધ્વનિ તે દેખાડે છે.

ગપસપ, ગપ.

ગપાંસ, સ્ત્રી૦ મોટી ગપ. ૨ વખત ગુજારવા અથવા મનરઞ્જન કરવા જે ગપ ચલાવવી, કાણીયો કેવી તે ગપાસ મારવી—ઠોકવી—હાકવી—ચલાવવી.

ગપાગપ, અ૦ એક પછી એક; વગર અટકાવે, ઉપરાઉપરી. (તેને ગપાગપ મુકા પડવા માડ્યા).

ગપાગપી, સ્ત્રી૦ એક બીજાને ઉપરાઉપરી મુક્કીનો માર પડવો તે.

ગપાષ્ટક, ન૦ જુઠા તડાકા, ગપ.

—'ગપાષ્ટક ગોળો'—એક કાનેથી બીજે કાને ત્યાથી ત્રીજે કાને એમ સપાટાબન્ધ પસરી જતી વાત. 'ગપાષ્ટક ગોળો ને ભેંસનો ડોળો' એ કેતી છે.

ગપોલિયું, ન૦ ધીમે ધીમે કાંણામા ઘાલવુ તે

ગપ્પાં, ગપ.

ગપ્પાંગોષ્ટી, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી વાતો—કિસ્સાઓ—કાણીઓના દાખલાઓ આપીને વાતચિત ચલાવ્યા કરવી તે.

ગપ્પી-ગપ્પીદાસ, વિ૦ જુઠા તડાકા મારનાર, ગપ ચલાવનાર

ગપ્પું, ગપ.

ગફલત, સ્ત્રી૦ [અ૦] બેપરવાઈ, વિસ્મૃતિ, આળસ વગેરે કારણથી કામમા બરાબર ધ્યાન ન અપાય તે ૨ ભૂલ, ચૂક; સુરતે ભૂલ. 'ગફલત કરવી—ખાવી.'

ગફલતી, વિ૦ ગફલત કરે—થઈ જાય તેવું

ગફા, ગુફા.

ગફુલ, જાડો.

ગબ-ગબગબ, ગપ-ગપગપ. (માર પડતી ધ્વનિ).

ગબગબ, સ્ત્રી૦ કોઈ કંઈ વાતચિત કરતુ હોય ત્યાં વચમા જે બોલવુ તે.

ગબડગણ્ડ, વિ૦ સાન નહિ પણ કાન હોય તેવુ; સાભળેલુ તરત ખરુ માને અને પછી ઘેલાની પેઠે સાહસ કામ કરે તે. 'અન્ધેરી નગરી ગબડગણ્ડ રાજા, ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા'

ગબડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંચેથી પોતાની ગતિમા નીચે પડવું. ૨ ભોંયપર ચક્રગતિમાં શરીરનું પાસુ ફેરવ્યા કરવુ. ૩ પેટમા અમળાવુ—ચુંથાવુ—ચા દોડચો. ૪ એકદમ ઝાડાની હાજત થવી.

ગબડસબડ, ગબ્બડસબ્બડ

ગબડી, સ્ત્રી૦ એકદમ—વગર અટકાવે—જલદીથી દોડી જવુ તે. 'ગબડી મારવી' ૨ નાશી જવુ, છટકી જવુ, દોડી જવુ. ૩ જેનો પાયો જ ન હોય તેવી વાત લમ્બાવીને કેવી.—'હીરાભાઇએ વાતમાં ને વાતમા ખૂબ ગબડી મારી'

ગબરુ, વિ૦ માસથી ભરેલું અને દેખાવડુ 'ગબરુ ગાલે પડતા કૂપ' ૨ ભરેલુ (પૈસા વગેરેથી). પુ૦ માસથી ભરેલો ગોરો ને ફુટડો જુવાન

ગબલ, ગુલાબ અથવા ગુલાબદાસ—રાય—શકુર એ નામનો અપભ્રંશ

ગબાગબ, ગપાગપ.

ગબાગબી, સ્ત્રી૦ મુક્કામુક્કી.

ગબાર, સ્ત્રી૦ ખાડો. ૨ કપરોટવાળો જે ખાડો તે.

ગબી, સ્ત્રી૦ લખોટીએ રમવાનો ખાડો, અગલ, બદી.

ગબોગબ, અ૦ ઉપરાઉપરી મુક્કીનો માર પડે તે.

ગબ્બ, અ૦ જોરથી, ધબ્બ લઇને

ગબ્બર, વિ૦ ભરેલું. ૨ પૈસાથી ભરપૂર.

ગભરાટ, પુ૦ અકળામણ; મનમા જે ગુચવણ હોય તે ૨ દુ ખ.

ગભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો ન સુઝે તેવી હાલતમા આવવુ, ગુચવાવું, બાવરા થવુ, અકળાવુ ૨ દુઃખી થવુ.

ગભા, પુ૦ ખેને આજારે ગળામાથી જે બળખા પડે તે.

ગભાણ, સ્ત્રી૦ ઢોરના ખીલા આગળ આડું લાકડું મુકી જયાં ચાર નાખવામા આવે છે તે જગા. ન૦ ગામને પાદરે જે સફેત જમીન તે.

ગભીર, વિ૦ [સં૦] ગમ્ભીર. ૨ ઉંડુ; વિશાળ. 'ગભીર નાભીની'

ગમ, સ્ત્રી૦ બાજુ, પાસુ, તરફ. ૨ મનનુ વલણ; પસન્દ પડવું તે. ૩ ભાન, સૂજ, સમજણ —'તેને કશામાં ગમ પડતી નથી' ૪ સાખી રેવું તે, ખામોશ. 'તે ગમ ખાઈ ગયો' ૫ ધીરજ રાખવી, સબુરી રાખવી. પુ૦ [આ૦] શોક, દલગીરી; હાય, અફસોસ. અ૦ તરફ, ભણી —'તેણી ગમ જા'

ગમગીન, વિ૦ દલગીર; શોકાતુર, ઉદાસ, દુ:ખી

ગમણાગમણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉઠાકુરી-તરી, કુચ કરવી

ગમત, સ્ત્રી૦ ખુશીમાં વખત કાડવો તે, રસુઝ. ૨ રમત, ખેલ

ગમતિયાળ-તી, વિ૦ ગમત—ખુશી કરે તેવું, રમુઝી; આનન્દ પમાડે તેવુ.

ગમતું, વિ૦ પસન્દ પડવુ; ગમે તેવુ; ભાવતુ, મનને ચેહેન—ખુશી પમાડે તેવુ

ગમન, ન૦ [સ] જવુ—ચાલવુ તે, ચાલ, ગતિ ૨ સ્ત્રીની પાસે જવુ, સ્ત્રીપુરુષનો સઙ્ગ થવો—સ્ત્રીસઙ્ગ.

ગમનાગમન, ન૦ જવુ આવવુ તે.

ગમવું, ક્રિ૦ અ૦ પસન્દ પડવું; ભાવવું, 'ખૂશ કરવુ હોવું, માફક આવવુ. ૨ ચેહેન પડવું; મનમાનવુ, ગોઠવુ.

ગમા, પુ૦ આય, શક્તિ અ૦ તરફ. ચોગમાં-ચારે તરફ.

ગમાણ, ગભાણ.

ગમાર વિ૦ અવિવેકી, અસભ્ય, જઙ્ગલી. ૨ ગામડિયુ રોચુ, બેવકુફ

ગમાવવું, ગુમાવવું.

ગમી, સ્ત્રી૦ દલગીરી; શોક અ૦ તરફ; ભણી. જનાર

ગમેટી—ઠી, ભિલના ગામનો પટેલ

ગમે તે, પસન્દ પડે તે, ચાહે તે.

ગમે તેમ, અ૦ કોઈ પણ રીતે; જેમ થાય તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે, મરજી મુજબ

ગમ્ભીર, વિ૦ [સં૦] કઇક ભય ને ઘણુ આ- ઉપજાવે તેવું મોટું-વિશાળ-ઊંચુ—ઊણ્ડું; મહત્વવાળ પ્રૌઢ. (દેખાવ—નાદ, સમુદ્ર, પર્વત, આકાશાદિ યુદ્ધાદિ). ૨ પુક્ત, ઠરેલ; ભારેખમ. (મા-. વિચાર). ૩ ધીર, સહનશીલ (સ્વભાવ). ગામ્ભી (ગમ્ભીરતા, ગમ્ભીરાઈ).—ગમ્ભીરપણું

ગમ્ય, વિ૦ [સં] જવાય—પોંચાય—જણાય—જા થઈ શકે તેવુ ઇન્દ્રિયગમ્ય—ઇન્દ્રીયોથી સમજા તેવુ વિચાર—શાસ્ત્ર—તર્ક—ગુરુગમ્ય, એવા જે યલા શબ્દો હોય છે

ગયણ, ન૦ ગગન, આકાશ

ગયવર, પુ૦ હાથી

ગયું, જવું-જાવું એ શબ્દનો ભૂતકાળ

ગર, પુ૦ કેટલાક ફળની અન્દરનો વચગાળાનો પોચો —રસ ભર્યો ભાગ તે,—અન્દરનો માવો જમરુખ વગેરેનો. કેટલાક ફળમા એ પોચા ખીયા સાથે હોય છે કાકડી ચિભડું કોળુ વગેરે સીગની અન્દરનો જે ભાગ તે—ગરમાળો, મેકટા સીગ વગેરેનો ૨ ઝાડના લાકડાંની વચમાના પોચા ભાગને આધારે તે ઝાડને ખોરાકી મળે તે. ૩ મનનો ભેદ; મર્મ; દીલનો ભરમ; છા વાત —'તેના મનનો ગર મેં જાણ્યો.' ૪ કિવલ વગેરેમાં જે પોચો તાતરો હોય છે તે. ૫ અધાર, ગલ.

ગર, એ શબ્દની પછવાડે મુકાઇને કરનારો એવો રાખે છે—સોદાગર, ખુરસીગર, કારીગર વગેરે

ગરક, વિ૦ [આ૦] ડુબી ગયલુ, ડુબેલુ, જવુ, ૨ લીન થયલું, લગન લાગી જઈ હોય તેવુ.

ગરકવું, ક્રિ૦ અ૦ કોવ વગેરેની અન્દર પેસી જવું ૨ ડુબી જવું, ૩ લીન થઈ જવું.

ગરકાવ, વિ૦ ભરપૂર; ભરેલું.—ભરેણાં પુષ્પ વગેરેથી—૨ લીન થઈ ગયલું.

ગરગડી, ધરેડી.

ગરચવું, ક્રિ૦ સ૦ અકરાંતિયાની પેઠે ખા ખા કરવા કરવું, ઇચ્છ્યાં કરવું.

ગરજ, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈ કામ કરવામાં જે વસ્તુની જરૂરિયાત હોય તે વસ્તુ મેળવવાની જે ઘણી ઇચ્છા રાખવી—હોવી તે; આવશ્યકતા; ખપ, અગત; દરકાર. ૨ અડીવેળા; જરુરનો વખત, તંગી. ૩ પોતીકી મતલબ; સ્વાર્થ. ૪ બોલવુ. ૫ મોરનો ટોકાર.

—'ગરજ સારવી'—તંગી મટાડવી; મતલબ પાર પાડવી. કેવત—'ગરજવાનને અક્કલ ન હોય'. 'ગરજે ગધેડાને બાપ કેવો પડે.'

ગરજણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી.—ગીધની માદા.

ગરજના, [સં૦] ગર્જના.

ગરજવન્ત—વાન, ગરજાઉ.

ગરજવું, ક્રિ૦ અ૦ આકાશમાં ગડગડાટ થવો, ગાજવું. ૨ સિંહ વગેરે જનાવરોએ મોટે અવાજે બરાડવું

ગરજાઉ—જી—જુ, વિ૦ જેને ગરજ હોય તે. ૨ આપમતલબી, સ્વાર્થી.

ગરજી, ગરજુ. 'ગરજ ને દરદી બરાબર.'

ગરડગપ, અ૦ ઝટ દઈને અચાનક જતુ રહ્યું—ડુબીગયલું—ખોવાઈ ગયલુ હોય તેમ 'ગરડગપ ગયા પોહોતાના પરમાણ કોઈએ ન મોકલ્યા.'

[illegible]ડ, ઘરડ.

[illegible]ડું, ઘરડું.

[illegible]ણીજી, સ્ત્રી૦ જૈન મતની આર્જા—સાધુડી.

[illegible]ણું, ગણણું.

[illegible]થ, પુ૦ નાણુ, પુંજી; ગાંઠો, પૈસા. 'ગરથ તે ગાંઠે, વિદ્યા તે પાઠે, અસ્ત્રી તે સાથે ને માન તે હાથે'

[illegible]દ, વિ૦ [ફા૦] ખિચોખિચ—ચોકટે આવી ગયલુ ૨ પૂણ મચેલુ, મસ્ત બનેલું ૩ ધુળ.

[illegible]દન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગળાનો જે પાછલો ભાગ તે, બોચી, ડોકી.

—'ગરદન મારવુ'—જીવ લેવો, મારી નાખવું, ટોચવું ડોકું—ઉડાવી દેવુ. ૨ ઘણુ જ નુકસાન કરવુ

—'ગરદન નમવી'—આબરુ જવી; નીચા પડવુ; ૨ ખોટ આવવી; [illegible] થવું. ૩ પડતી દશા આવવી; નમણું પડવું [illegible] ફાડવુ. ૫ મરી જતાં ગરદન નમવી [illegible] [illegible]ની દેવી'—મરી જવું.

[illegible] 'ભિડાભિડ, ખિચોખચ હોવુ

ગરદો, પુ૦ તમ્બાકુનાં પાનરાંનો વપરાતા રૂપલો જે ભુકો બુકો તે.

ગરનાળ, સ્ત્રી૦ છરાના ગોળા વગેરે ભરવાની ખાણી જેવી જે તોપ તે.

ગરનાળું, ન૦ તળાવ અથવા કુણ્ડમાં પાણી આવવા જવાને માટે તળાવ અથવા કુણ્ડમા કરેલો જે મારગ તે ૨ પાણી જવાનો છંટ ચુનાથી બાંધેલો સાંકડો મારગ.

ગરબડ, ગડબડ.

ગરબડગોટો, પુ૦ ગરબડ કરી મેળમેળ કરવુ, ઊંધુચત્તુ કરવુ બગાડી નાંખવું ૨ બોલવામાં આવડા ખાવા; ન સમજાય તેવુ બોલવું. ૩ હિસાબમા ગોટા વાળવા. ૪ કહ્યાથી ઉલટું કરવુ.

ગરબડવું, ગબડવું.

ગરબડસરબડ, સ્ત્રી૦ ઊંધુચત્તુ; ફેરફાર, ભેળભેળ; ગડબડગોટો

ગરબડાટ, ગડબડાટ.

ગરબી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોમાં ગવાતી એક જાતની દેશી કવિતા.

ગરબો, પુ૦ મોટી જે ગરબી તે ગરબામાં ઘણું કરીને વારે વારે ટેક ગાવામાં નથી આવતી ૨ ગરબી—ગરબા ગાતાં તાળીયો વગાડતા દીવા—માંડવીની આસપાસ ફરવું—કુદતા કરવુ તે. 'ગરબો ખુંદવો'—રમવો એમ કેવાય છે ૨ એવા પ્રસઙ્ગને સારુ જે માટલીમાં કાણા પાડીને અન્દર દીવો મુકેલો હોય તે. ૪ દેવી—માતાના નવ રાત્રમા ઘર—દેવળમાં કાણા કાણાવાળા ડીકરાના વાસણમાં દીવો મુકવામા આવે છે તે વાસણ—ઘડો

ગરભ, પુ૦ [સ૦ ગર્ભ] સ્ત્રી પુરુષ—નર માદાના સમ્ભોગથી પુરુષ—નરનુ જે વીર્ય, સ્ત્રી—માદાના ઉદરમા જઈ કરી વધી સર્વ અવયવો સાથે સચેતન થાય છે ને એ ત્યાંસુધી માના ઉદરમા છે ત્યાંસુધી તે ગરભ કેવાય છે ૨ કેળ વગેરેની અન્દરનો કુમળો જે ભાગ તે 'કેળના ગરભ જેવો છોકરો' ૩ માંછલીઓમાં તેના ઝીણા ઝીણા ઇંડાઓનો સમૂહ જે લાંબા આકારમા હોય છે તે ૪ ક્ષેત્રફળ. ખેતર—જમીનનો જે વિસ્તાર તે ૫ મધ્ય; વચ્ચોવચ્ચ

—'ગરભ રેવો'—ગરભવાળી હાલત, હમેલ, દાડા.

—'મને ગરભ છે'—એટલે તે ગરભવાળી હાલતના છે

—'ગરભ પડવો'—રોગને લીધે અથવા ઓસડથી ગરભ ગળવો; અધુરે જવું, કસુવાવડ થવી.

—'ગરભ પાડવો—ગાળ. હરે ગરભ ઔષધિ વગેરેથી ગરભનું તોડી કરી નાખવું—એને ગરભપાત કરવો પણ કહે.

પુ૦ [આ૦] ગર્વ, અહઙ્કાર; મગરૂરી; પત-
...વાદ અ...
... ૨ ...
..., ક્રિ૦ ...ડો. ૨ કંઠી વગરનો—જેની ડોટમાં ...તે. ૩ ગુરુ વગરનો; નગરો.
વિ૦ ...દાડાવાળી; બે જીવવાળી; હમેલવાળી ...ડી.
..., ન૦ ...ગરજવુ તે. 'નિશામુખે ગર્જન સંભળાય' ...છાંતી ...સાદનુ ગાજવુ તે. ૨ સિંહ વાઘનુ ...રડતો ... અવાજ, ક્રોધ ભર્યો અવાજ.
...ો—ટડો, વિ૦ ...
'ગચકડું' ...ડો.
વિ૦ જરાક ગર્વ...ો.
..., પુ૦ પુરુષને ગર્ભે ઘરની અન્દરનો ઓરડો, ...બેસતું જે ઘરેણું ...ની અન્દરનો ઓરડો જ્યા ...) ...વે છે તે, ગાભાર ૪ ચોમા-
..., ન૦ ... વરસનારી આઠ માસ સુધી ...નું ઉપર ...કડી થયેલી પૃથ્વી ઉપરની વરાળ ...ન ...તિષીઓએ અવલોકન કરીને શિયાળામા ... ઉનાળામા ઠણ્ડી અને તાપથી ઊંચે ચઢતી ...ને 'વર્ષાગર્ભ' ગણી તે ક્યારે ક્યારે ચાતુર્માસમાં ...શે તે અનુમાનેલુ છે. શિયાળુ માવઠાં અને ...ી વાદળા થાય તો "વર્ષાગર્ભ ગળી જાય" ...મ કહેવાય છે. "ચૈત્રે દશ નક્ષત્ર જો, વાદળ ...ળી હોય; ભડલિ તો એમ જ ભણે કે ગર્ભ ગળ્યા ...ે કોય" શિયાળામાં વર્ષાગર્ભ બંધાય છે, ઉનાળામાં ...પક્વ થાય છે અને ચોમાસામાં વરસાદરૂપે વરસે ... માસ, યોગ ઇત્યાદિને અનુસરી જે ગર્ભ ગળી ...યો હોય તે વરસતો નથી એમ મનાય છે.

...કોશ, પુ૦ ગર્ભાશય, ઉદરના જે ભાગમાં ગર્ભ રે ... તે, ગર્ભશય્યા.

...ગ્રહણ, ન૦ સ્ત્રીએ પુરુષનું બીજ ગ્રહણ કરી ...રભ ધારણ કરવો તે.

...ધારણ, ગરભ રેવા તે.

...નાડી, સ્ત્રી૦ ગરભનો નાળ; નાભીનાળ (વૈદક).

...પરિસ્રવ, પુ૦ ગરભના ઉપર જે પાતળી ચામડી હોય છે તે, ગરભની ખોળ.

...પાત, ગરભ પાડવો તે.

...યાતના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરભને જે દુઃખ સહન કરવુ પડે તે.

...ભવતી-વન્તી, સ્ત્રી૦ [સં૦] દાડાવાળી સ્ત્રી.

...ભવાસ, પુ૦ [સં૦] ઉદરમાં ગર્ભ થવો ને ઉછરવો તે.

...વાસી, વિ૦ ગર્ભમાં અથવા ગર્ભરૂપે ઉદરમા રેનાર.

ગર્ભસ્રાવ, પુ૦ [સં૦] ગરભનુ ગળવું તે

ગર્ભશ્રીમન્ત, વિ૦ [સં૦] જન્મથકી શ્રીમન્ત તે; શ્રીમન્તને ઘેર જન્મેલો તે.

ગર્ભસ્થાન, ન૦ [સં૦] જ્યાં ગરભ બન્ધાય છે ને મોટો થાય છે તે ઠેકાણું; કમળ; કૂખની અન્દરનો ભાગ.

ગર્ભાઙ્ક, ન૦ નાટકમાં અઙ્કનો પેટા ભાગ, પ્રવેશ

ગર્ભાધાન, ન૦ [સં૦] ગરભ રેવો ને ઉછરવો તે. ૨ કમળ શુદ્ધ રે અને ગરભ જલદીથી વધે એ હેતુથી દાડાવાળી સ્ત્રીને (ઘણુ કરીને પાંચમે મહિને) જે ધર્મસસ્કાર કરવામાં આવે છે તે.

ગર્ભાશય, પુ૦ સ્ત્રીના શરીરના જે ભાગમા ગર્ભ રે છે તે જગ્યા; ગર્ભશય્યા.

ગર્ભિણી, [સં૦] **ગર્ભવતી** (પશુ કે મનુષ્ય ગમે તેની સ્થિતિ બતાવે છે).

ગાભત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેમાં કઈ બીજી વસ્તુ રઈ હોય તેવું ૨ જેની અન્દર કોઈ અર્થ—ભાવ રયો હોય તે

ગર્ભાગાર, ન૦ ઘરનો વચલો ભાગ—ઓરડો. ૨ જનાનખાનુ; રણવાસ; અન્ત:પુર. ૩ દેવલનો મધ્યનો મૂર્ત્તિ પધરાવેલો ખણ્ડ; ગાભાર. ૪ ગર્ભાશય. ૫ જે ઓરડામાં બાળક જન્મે તે ઓરડો, સૂતિકાગૃહ

ગર્વ, પુ૦ [સં૦] અભિમાન; અહઙ્કાર, મગરૂબી; ગુમાન; પતરાજી, માન.

ગર્વિષ્ઠ—ર્વી, વિ૦ [સં૦] અહઙ્કારી, મગરૂર, અભિમાની

ગલ, પુ૦ માછલાં પકડવાનો આકડો. ૨ કુવામા પડી ખોવાયલી ચીજ કાડવાને લોડાના આંકડાઓનો જે જથો તે; બિલાડી. ૩ સાપ, વિલોડી વગેરેની ઝેરી અવાર. ૪. લાચ, લાચમાં જે કઈ આપેલુ—બતાવેલુ તે. 'ગલ આપવો'—લાલચ દેખાડવી; લાંચ આપવી. ૫ ફુલનો છોડ, ગુલબાસ.

ગલકી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો—એનાં ફળનું—ગલકાનુ શાક તથા ભજીયા થાય છે.

ગલકું, ન૦ ગલકીનું ફળ.

ગલગલિયાં, ન૦ ગિલિગિલી, ગિલિપચી.

ગલગોટો, એક જાતના ફુલનો છોડવો અથવા તેનુ ફુલ

ગલત, વિ૦ [આ૦] પાયાવનાનું; ઠામ ઠેકાણા વગરનુ; ખોટુ, જુઠું. ૨ [સં૦ ગલિત] બાજુપર કાઢી નાખેલું, નકામું જાણી કાઢી દીધેલું, રદ કરેલુ.

ગલથુથી, **ગલહુતી**. [નિસ્તેજપણું.

ગલાનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગ્લાનિ] દીનતા, ખેદ, થાક;

ગલપટો, પુ૦ ગળે રાખવાનો ઊન વગેરેનો જે પટો તે.

ગલબા, પુ૦ ફટાકા.

ગરભછાંટ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો દારુ સાથે ફોડવાનો ગોળો—એ પોલો હોય છે. એમા પેલે તો દારુ ભરે છે અને તેના કાણાંમાં એક લાકડાંની નળીથી (જેમા ખીલા પથરા છરા અને સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થો હોય છે) ગડબે છે. એ ગોળો જ્યાં પડે છે ત્યા ઘણા જોરમા ફાટે છે અને મોટુ નુકસાન કરે છે. ૨ એવો ગોળો ઉરાડવાની ખાણણી ઘાટની જે તોપ તે.

ગરભસુતર, વિ૦ [સં૦ ગર્ભસૂત્ર] તાણામા રેશમ ને વાણામા સુતર આવ્યુ હોય તેવુ (કપડું)

ગરમ, વિ૦ [સં૦ ઘર્મ અથવા ફા૦] ઊનું, ઉષ્ણ, તપેલુ (થણ્ડાંનુ ઉલટુ). ૨ જોસ્સામા આવેલુ, ગુસ્સામા આવી ગયલુ, ગરમ થવુ, ક્રોધે ભરાવુ ૩ આતુર, જલદ; તીખુ

ગરમમસાલો, પુ૦ તજ લવઙ્ગ વગેરેની મેળવણીનો જે મસાલો રસોઇના પદાર્થમા નાખવામાં આવે છે તે

ગરમાગરમ-મી, વિ૦ ઊનુ ઊનુ, તરત ઊનુ કરેલુ ૨ જોસ ભરેલુ, ગુસ્સા ભરેલુ. ગરમાગરમી તકરાર–વાતચિત—જોસભરી અથવા ગુસ્સા ભરેલી તકરાર–વાતચિત

ગરમાળો, પુ૦ એક જાતની શિંગ. એ ઓસડ દાખલ વપરાય છે

ગરમી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગરમ—ઊના પદાર્થને અડકયાથી જે કંઈ આપણને લાગે છે તે; અથવા તે પદાર્થમાથી જે કંઈ આપણા શરીરમા દોડી આવી લાગે છે તે કારણ કાર્ય બન્નેને એ શબ્દ લાગે છે, સૂરજ—અગ્નિથી થતી જે અસર તે ઘણુ કરીને ગરમીથી પદાર્થનુ કદ વધે છે અને એથી બાફ અને પાણી થાય છે. ગરમી, ઝાડ જનાવરને ઘણી જરૂરની છે ૨ સૂર્ય અગ્નિ વગેરેથી જે ગરમ હવા થાય છે તે, તાપ, ઘામ. ૩ તાવ વગેરેથી શરીરમા જે ઊનાસ આવે તે. ૪ તોર; જોસ્સો. ૫ ટાકી પરમિયાનો જે રોગ તે

ગરસું, ન૦ બશેર ત્રણ શેરના તપેલા જેવડો પડધી વનાનો કાંસાનો મોટો વાડકો.

ગરમેલ, સ્ત્રી૦ રુવાટીવાળો એક જાતનો નાનો છોડ એના મૂળનું તથા એની ઉપરના ભાગનુ અથાણુ કરવામા આવે છે.

ગરવ, ગર્વ.

ગરવું, વિ૦ [સં૦ ગુરુ] મોટુ, વિશાળ 'ગુજરાત દેશ ગરવો ઘણો' ૨ શ્રેષ્ઠ, ભારે, આબરૂદાર, માન આપવા લાયક.

ગરવું, ક્રિ૦ અ૦ ખરી પડવુ, ખરવુ. પડવુ. ૨ મગરૂબ ૩ અન્દર પેસવુ.

ગરળ, પુ૦ વિષ, ઝેર ૨ સર્પનુ વિષ, ગલ

ગળગળું, વિ૦ રડવા જેવી સ્થિતિમાં

ગરાડ, વિ૦ મોટુ પુ૦ ખાડો.

ગરાડી, વિ૦ ઘણો જ વ્યસની, વ્યસનમાનો વ્યસનમા જ મચ્યો રેનાર (ભાગ અફીણ ગાંજા વગેરેનો ગરાડી)

ગરાડો, પુ૦ ઘર—ઇમારતની ભીતનો પાયો નાખવા સારુ જે લામ્બો ને લામ્બો ખાડો ખોદવામા આવે છે તે

ગરાણાં, ન૦ રાવ, ફરિયાદ 'તમો દાડી ગરાણા લાવતી'

ગરાસ, પુ૦ [સ૦ ગ્રાસ] ગામનુ રક્ષણ કરવાના બદલામા અથવા વશપરમ્પરાથી જમીનની માલેકી હોય તે લઈ લઈ તેના બદલામા સરકાર તરફથી જે રોકડ હક કરી આપ્યો હોય તે. ૨ ગરાસિયાતા ગામોમા લુટફાટ ન કરે અથવા ન થવા દે તેને સારુ ગામવાળાઓએ રાજાની મઞ્જુરિયતથી જે જમીન લુટફાટ કરનારાને હમેશને માટે આપી દીધી હોય તે

—'ગરાસ જવો'—મોટુ–ભારે–ઘણુ નુકસાન થવુ.

ગરાસિયો, પુ૦ રાજવશી ભાયાત રજપુતોને હિસ્સે આવેલી જે જમીનો તે જમીનોની ઉપજ ખાનારા બીજા ગામના લોક પાસથી કર લેનારા, વળી થોડો ઘણો એ ઉપર અમલ ચલાવનાર જે રજપુ તેમાંનો એકેકો.

ગરિયો, પુ૦ ભમરડો

ગરીબ, વિ૦ [આ૦] નિર્ધન; પૈસા વગરનુ. ૨ કઙ્ગાલ દળદરી, બાપડું, દુ ખી. ૩ ભલુ, સાલસ, સહનશી થણ્ડા મિજાજનુ

ગરીબ ગરબાં–ગુરબાં, ન૦ ગરીબ—કઙ્ગાલ એ માણસો. ૨ ભિખારુઓ

ગરીબડું, વિ૦ ગરીબ, રાક

ગરીબપરવર, વિ૦ [આ૦ ફા૦] ગરીબની પર કરનાર—સમ્ભાળ લેનાર ૨ પોતાનાથી ઊં દરજ્જાવાળાઓને એ વિશેષણ જોડવામા ૨ છે. અરજીઓમાં 'ગરીબપરવર સલામત' લખાય છે

ગરીબાઈ, ગરીબી.

ગરીબી, સ્ત્રી૦ નિર્ધનપણું. ૨ કઙ્ગાલિયત, દ ૩ ભલાઈ, સાલસાઈ.

ગરુ, પુ૦ ગુરુ.

ગરુડ, પુ૦ [સં૦] ફાડીખાનાર એક મોટો પક્ષ બધા પક્ષીઓમાં જોરાવર છે માટે એ રાજા કેવાય ૨ વિષ્ણુનુ વાહન

ગરુડગામી–ધ્વજ–ડારૂઢ, વિષ્ણુ.

ગરુડો, પુ૦ ઢેડા–ભઙ્ગિયાનો ગોર, ગરોડો

ગરુડવ્યૂહ, એક જાતની સૈન્ય રચના

ગરુર, વિ૦ મગરૂર; અહઙ્કારી, મિ૦ ...

ગરૂરી, સ્ત્રી૦ [અા૦] ગર્વ; અહઙ્કાર, મગરૂરી; પત-
રાજ, ગુમાન...
ગરો, પુ૦ ૨ ...
ગરોડા, ... ક્રિ૦ ...ડો. ૨ કણ્ઠી વગરનો—જેની કોટમાં
કણ્ઠી ... વિ૦ ...તે. ૩ ગુરુ વગરનો; નગરો
ગરોદર, ... ૨ ...દાડાવાળી; બે જીવવાળી; હમેલવાળી.
ગરોળી, ... ન૦ ...ડી.
ગર્જન, ... છાતી ...ગરજવું તે. 'નિશામુખે ગર્જન સંભળાય'
ગર્જના, રડતો. ...સાદનું ગાજવું તે ૨ સિંહ વાઘનું
... અવાજ, ક્રોધ ભર્યો અવાજ.
ગર્ધેકુ ...પો-ટડો, વિ...
...ગચકડું.
...ડો.
... વિ૦ જરાક ગર...ડો.
... પુ૦ પુરુષને ગર્... ઘરની અન્દરનો ઓરડો,
...બેસતું જે ઘરેણું ...ની અન્દરનો ઓરડો, જ્યાં
... અંતર્ગૃહ) ...આવે છે તે, ગાભાર ૪ ચોમા-
... ગર્ભ (પ્રતિમા ...) ન૦ ...વરસનારી આઠ માસ સુધી
...સામા...ઉપર ...કઠી થયેલી પૃથ્વી ઉપરની વરાળ.
પ્રાચીન જ્યોતિષીઓએ અવલોકન કરીને શિયાળામાં
અને ઉનાળામાં ઠણ્ડી અને તાપથી ઊંચે ચઢતી
વરાળને 'વર્ષાગર્ભ' ગણી તે ક્યારે ક્યારે ચાતુર્માસમાં
વરસશે તે અનુમાનેલું છે. શિયાળુ માવઠાં અને
ચૈત્રી વાદળાં થાય તો "વર્ષાગર્ભ ગળી જાય"
એમ કહેવાય છે. "ચૈત્રે દશ નક્ષત્ર જો, વાદળી
વિજળી હોય, ભડલિ તો એમ જ ભણે કે ગર્ભ ગળ્યા
સઉ કોય." શિયાળામાં વર્ષાગર્ભ બંધાય છે, ઉનાળામાં
પરિપકવ થાય છે અને ચોમાસામાં વરસાદરૂપે વરસે
છે. માસ, યોગ ઇત્યાદિને અનુસરી જે ગર્ભ ગળી
ગયો હોય તે વરસતો નથી એમ મનાય છે.

ગર્ભકોશ, પુ૦ ગર્ભાશય; ઉદરના જે ભાગમાં ગર્ભ રે
છે તે; ગર્ભશય્યા.

ગર્ભગ્રહણ, ન૦ સ્ત્રીએ પુરુષનું બીજ ગ્રહણ કરી
ગરભ ધારણ કરવો તે.

ગર્ભધારણ, ગરભ રેવા તે.

ગર્ભનાડી, સ્ત્રી૦ ગરભનો નાળ, નાભીનાળ (વૈદક).

ગર્ભપરિસ્રવ, પુ૦ ગરભના ઉપર જે પાતળી ચામડી
હોય છે તે, ગરભની ખોળ.

ગર્ભપાત, ગરભ પાડવો તે.

ગર્ભયાતના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરભને જે દુઃખ સહન
કરવું પડે તે.

ગર્ભવતી-વન્તી, સ્ત્રી૦ [સં૦] દાડાવાળી સ્ત્રી

ગર્ભવાસ, પુ૦ [સં૦] ઉદરમા ગર્ભ થવો ને ઉછરવો તે

ગર્ભચારી, વિ૦ ગર્ભમા અથવા ગર્ભરૂપે ઉદરમાં
...

ગર્ભસ્રાવ, પુ૦ [સં૦] ગરભનું ગળવું તે

ગર્ભશ્રીમન્ત, વિ૦ [સં૦] જન્મથકી શ્રીમન્ત તે;
શ્રીમન્તને ઘેર જન્મેલો તે

ગર્ભસ્થાન, ન૦ [સં૦] જ્યાં ગરભ બન્ધાય છે ને
મોટો થાય છે તે ઠેકાણું, કમળ; કૂખની અન્દરનો ભાગ.

ગર્ભાઙ્ક, ન૦ નાટકમાં અઙ્કનો પેટા ભાગ; પ્રવેશ.

ગર્ભાધાન, ન૦ [સં૦] ગરભ રેવો ને ઉછરવો તે
૨ કમળ શુદ્ધ રે અને ગરભ જલદીથી વધે એ
હેતુથી દાડાવાળી સ્ત્રીને (ઘણું કરીને પાચમે મહિને)
જે ધર્મસંસ્કાર કરવામાં આવે છે તે.

ગર્ભાશય, પુ૦ સ્ત્રીના શરીરના જે ભાગમા ગર્ભ રે છે
તે જગ્યા; ગર્ભશય્યા.

ગર્ભિણી, [સં૦] ગર્ભવતી (પશુ કે મનુષ્ય ગમે તેની
સ્થિતિ બતાવે છે).

ગાભત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેમા કંઈ બીજી વસ્તુ
રઈ હોય તેવું. ૨ જેની અન્દર કોઈ અર્થ—ભાવ
રયો હોય તે.

ગર્ભાગાર, ન૦ ઘરનો વચલો ભાગ-ઓરડો. ૨ જના-
નખાનું, રણવાસ; અન્તઃપુર. ૩ દેવલનો મધ્યનો
મૂર્ત્તિ પધરાવેલો ખણ્ડ; ગાભાર. ૪ ગર્ભાશય. ૫ જે
ઓરડામાં બાળક જન્મે તે ઓરડો, સૂતિકાગૃહ

ગર્વ, પુ૦ [સં૦] અભિમાન, અહઙ્કાર; મગરુબી,
ગુમાન; પતરાજી; માન.

ગર્વિષ્ઠ-ર્વી, વિ૦ [સં૦] અહઙ્કારી, મગરૂર; અભિમાની

ગલ, પુ૦ માછલા પકડવાનો આકડો ૨ કુવામા પડી
ખોવાયલી ચીજ કાઢવાને લોડાના આંકડાઓનો જે
જથો તે; બિલાડી. ૩ સાપ, બિલોડી વગેરેની ઝેરી
અધાર. ૪. લાંચ, લાચમા જે કંઈ આપેલું—બતા-
વેલું તે 'ગલ આપવો'—લાલચ દેખાડવી; લાંચ
આપવી. ૫ ફુલનો છોડ, ગુલબાસ

ગલકી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો—એના ફળનું—
ગલકાનું શાક તથા ભજીયાં થાય છે.

ગલકું, ન૦ ગલકીનું ફળ

ગલગલિયાં, ન૦ ગિલિગિલી, ગિલિપચી.

ગલગોટો, એક જાતના ફુલનો છોડવો અથવા તેનું ફુલ

ગલત, વિ૦ [અા૦] પાયાવનાનું; ઠામ ઠેકાણા વગ-
રનું; ખોટું, જુદું ૨ [સં૦ ગલિત] બાજુપર કાઢી
નાખેલું, નકામુ જાણી ફેંકી દીધેલું; રદ કરેલું.

ગલથુથી, ગલહુતી. [નિસ્તેજપણું.

ગલાનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગ્લાનિ] દીનતા; ખેદ; થાક,

ગલપટો, પુ૦ ગળે રાખવાનો બાન વગેરેનો જે પટો તે.

ગલખા. પુ૦ ફટાકા.

ગરુરી, સ્ત્રી૦ ચાખેલી મીઠી વસ્તુનો મોઢામાં રહી રહેલો સ્વાદ અથવા તેને પાછો તાજો કરવાની જે

ગરો, પુ૦ ૨ રુચિ; ભાવ, સ્વાદ.

ગરોડો,], ક્રિ૦ અ૦ ગળગળુ થવું; ગગળી જવુ.

કણી, વિ૦ ચિકણા પ્રવાહીથી નિગળતું (ગળગળેતો

ગરોદર, ૨ પાણી પાણી જેવું; હૈયું પિગળી ગયુ

ગરોળી;]; નરમ. ૩ દીન; ગરીબ. (તે ગળગળો થઇ

ગર્જન, [; છાતી ભરાઈ આવેથી નિકળે તે (ગળગળો

ગર્જના, રડતો

ગર્ભે ...ગોળ; ગોળ આકાર.

...ગચકડું.

... વિ૦ જરાક ગળ્યું—મીઠું હોય તેવું.

...—ધું, પુ૦ પુરુષને ગળે ઘાલવાનુ સોનાના તારનું ગુંથેલુ જે પહેરેલું તે, દોરો. (એ જાડો ને અકડ

...)

... ન૦ ડુબતાં પેટમાં પાણી જવુ તે. ૨ ડુબતાં માણસનું ઉપર નીચે આવવું જવું તે. ૩ ગોચીમાંથી આ...ટે ધક્કો મારવો તે.

...ચી, સ્ત્રી૦ ગળાનો પાછલો ભાગ, ડોકી; ગરદન

...ણી, ગળણી.

...ત્તકોઢ, પુ૦ [સં૦ ગલત્કુષ્ઠ] એક જાતનો રોગ—શરીરની ચામડી ફદફદીને સફેદ થઈ જાય તે.

...તી, સ્ત્રી૦ જેમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ગળ્યાં—પડ્યા કરે તે ઘડો (મહાદેવના ઉપર ટાંગી રાખેલો હોય છે).

...ળાબુથી, ગલહુત્તી.

...ળાઘાઈ, સ્ત્રી૦ અજીરણને લીધે અરકાદથી અથવા એમને એમ ગળામાં જે બળતરા થાય તે; ગદ્દાઈ.

...ળપટો, પુ૦ ગળે બાંધવાનો પટો

...ળપણ, ન૦ ગળ્યો સ્વાદ આપે તેવુ કઈ (ગોળ ખાંડ વગેરે). ૨ ગળ્યો સ્વાદ.

...ળફો, પુ૦ દમ વગેરેના આજારથી ઉધરસ ખાતા મોઢામાથી જે જાડો ચિકણો પદાર્થ બલાત્કારે બાર નિકળે તે; બળખો.

...ળમાણું—ચાણું, ન૦ ઘઉંના લોટને સેકીને તેમા ગોળ—ખાંડનુ પાણી અથવા દૂધ રેડી ખૂબ ઉકાળ્યાથી જે ખાવાનો પદાર્થ બને છે તે.

...ળવું, ક્રિ૦ અ૦ વાસણ—ઠામમાંનો પ્રવાહી પદાર્થનુ કાણામાથી ધીમે ધીમે બાર નિકળી આવવું; છાપરાંપરના વરસાદના પાણીનુ કાણાં વાટે ઘરમા આવવુ, ચૂવું. (વાસણ, છાપરુ ગળે છે). ૨ ફળનુ પાકવાની તયારીપર આવવું—પાકીને મિઠાસવાળુ

... વગેરે પદાર્થોનું હવા પાણી લાગ્યાથી પાણી રૂપ થઈ જવું; ઓગળી જવું. ૪ પુરુ બફાઇને એક રસ થવું. (આજની દાળ પુરી ગળી નથી) ૫. ધાતુનું અગ્નિથી રસ રૂપ થવું. (હજુ સોનુ ગળ્યુ નથી) ૬ શુદ્ધ થવું, મળરહિત થવું. ૭ રસકસ જતો રેવો;—ગળાઈ તવાઈ જવું ૮ દૂર જતુ રેવુ, ખરચુ, નાશ થવો (તેના શત્રુ સરવે ગળ્યા).

ગળવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ પણ વસ્તુને ગળાની વાટે એકદમ પેટમાં ઉતારી દેવી. ૨ કપડા—કાગળની અથવા કાંણાવાળા વાસણની મારફતે પ્રવાહી પદાર્થને બીજા વાસણમા શુદ્ધ કરી આણવુ; ગાળવુ (ગોળીમા પાણી ગળ—ગાળ).

ગળહુતી, ગલહુતી.

ગળાવું, ક્રિ૦ અ૦ નક્કર ધાતુનું અગ્નિથી રસરૂપ થવુ. ૨ સુકાઇને નિર્માલ થઈ જવું. (તે શરીરે બહુ ગળાયો.) ૩ ગાળ્યું હોય—ગાળી શકાયુ હોય તેવું થવું.

ગળિયારો, પુ૦ ગળીથી કપડાં સુતર વગેરે રંગનારો.

ગળિયેર, વિ૦ ગળી વાળુ. ૨ ગળીના રંગનું; નીલું.

ગળિયો, પુ૦ કાંટાનો જથો—ઉપાડો. ૨ કાદવ—કચરાનો પિંડો. (કુંભારે ચાકપર ગળિયો ચડાવ્યો) વિ૦ ગાડીએ જોડી ચલાવતાં બેસી જાય તેવો—(બળદ).

ગળી; સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ અથવા એનાં પાંદડાંનો રસ. એમાંથી ઘેરો આસમાની રંગ પેદા થાય છે ગળીના છોડવાના પાંતરાને અને ડાખળીઓને પેલે તો પાણીમાં ડુબાડી રાખે છે—જા સુધી તેની અન્દરનો કુમળો ગર બાર આવે છે ત્યાંસુધી અને પછી તે જાડાં પાણીને હલાવ્યાંજ કરે છે એટલે રંગ બન્ધાઇને ગાંગડા આકારે થઈ જાય છે. ૨ અવાજ; કણ્ઠ; હલક; ગળુ. (તે ગાનારની ગળી સારી છે)

—'ગળી ખાવી'—નાખવી,—અફીણ વગેરેન સટ્ટામાં તેજી મન્દી ઉપર અમુક રકમ લેવાની અમુક રીતની સરત મારવી.

—'ગળી જવું'—ગળે ઉતારી દેવું ૨ ખામોશ ખાઈ જવી; સાખી રેવું. (તેના વચન તે ગળી ગયો).

ગળીવેડમી, સ્ત્રી૦ પૂરણપોળી.

ગળું, ન૦ [સં૦ ગલ] બે ખભાની વચમાનો ભાગ જેની ઉપર મોઢુ છે અને જેની અન્દર માંયથી હવા જવાની અને ખોરાક ઉતરવાની નળિયો છે તે, કણ્ઠ; ડોટ. ૨ ગળામાથી નિકળતો સાદ—અવાજ.

—'ગળાં કાપુ'—વિશ્વાસઘાત કરનાર; ફાંસિયો; મારીને લૂંટી લેનાર ૨ ઠગ. ૩ ઉંચુ ચત્તુ સમજાવી કોઇનું કંઈ લઈ લેનાર; વિશ્વાસ ઉપર જે રહ્યો હોય ...

—'ગળામાં જીભ ઘાલવી'—બહુ બોલતાં બંધ રેવુ.

—'ગળામાં જોતરુ આવવુ'—નવાને જન્જાળના કામમા પેલવેલુ જોડવુ—નાખવુ, પીડા વળગાડવી. ૨ પોતાના કામમાં નડે એવુ કોઈ બીજાનું કામ માથે આવવું

—'ગળામાં ટાંટિયા'—જીવ સટોસટની સ્થિતિમાં આવી પડવુ, ઘણુ જોખમમાં આવવુ

—'ગળા લગી'—ઘણુ, પુષ્કળ ૨ સપૂર્ણુ, પૂરે-પૂરું—'મને તારો ગળા લગી ભરોસો છે'

—'ગળું કરવુ'—રડવાથી ઊંચેથી પડવાથી કે ગરમીથી બાળકના ગળાનો કાકડો આડો ખસી ગયો હોય તેને તર્જની આંગળીથી સીધો કરે છે તે.

—'ગળું પડવુ'—ઘણુ રડવાથી, ઊંચેથી પડવાથી અથવા ગરમીથી બાળક છોકરાંના ગળામાનો કાકડો—ગળાંની બારીનો પડદો લુલો થઈ આડો ખસી જવો—જેથી બચ્ચાંથી રડાતુ નથી તે.

—'ગળું બેસવુ'—અવાજ જાડો, ખોખરો થવો. (રડવા–મોટે બોલવાથી)

—'ગળુ રેસવુ'—ગળાં કાપુના અર્થમાં વપરાય છે. ૨ ગરદન મારવુ. ૩ વિશ્વાસ આપી નુકસાનમા લાવવુ

—'ગળે આવવુ'—ધર્મ, ફરજ, ચિન્તા, હરકત વગર કારણે પીડા ભોગવવી તે. [સમજવુ

—'ગળે ઉતરવુ'—મનમાં વાત ઠસવી; બરાબર

—'ગળેગળુ ભળી જવુ'—તરશને લીધે ગળુ સુકાઈ જવું.

—'ગળે ઘાલવુ'—કોઈ બીજાને સોંપવું; જવાબદારી કોઈ બીજાને માથે નાંખવી ૨ હાથે કરી ગળામા શસ્ત્ર મારવું. ૩ પોતાને હાથે વોરવુ.

—'ગળે છરી મૂકવી'—ઘણુ જ નુકશાન કરવુ; પાયમાલ કરવુ, વિશ્વાસઘાત કરવો

—'ગળે ઝલાવુ'—આફત કે સકુડાસમાં આવી પડવું. ૨ ગરમીથી ગળામા બલતરાં થવી.

—'ગળે નાખવુ'—પોતાની જવાબદારી—જોખમ કોઈને માથે નાખવી.

—'ગળે પડવુ'—તોહોમત મુકવુ, આળ ચડાવવુ ૨ કોઈ કામ કરાવી લેવાને કાલાવાલાથી—બાનાથી જોર જુલમ—બળાત્કાર કરવો. ૩ બથાવી પડવુ, પારકુ તે પોતાનુ છે એમ દાવો કરવો. 'અરીણ ને અબળા છે સરખી, ગળે પડ્યાં નવ છુટે રે.' (દયારામ)

—'ગળે પાણી પડવા ન દેવુ'—અતીશય દુ ખ દેવુ, નિરાત વાળી બેસવા ન દેવુ.

—'ગળે ફાસી'—જીવના જોખમમાં આવી પડવુ; ફસાવુ, સપડાવું.

—'ગળે બાંધવુ'—કબુલત આપવી ૨ વ્યસન રાખવું. ૩ કોઈ ન વારસનું પાલણ પોષણ કે દેખ રેખ રાખવાનો હવાલો લેવો.

—'ગળે હાથ નાખવો'—(પ્રેમના આવેશમાં) ભેટવું; આલિગન કરવું

—'ગળે હાથ મુકવો'—સોગન ખાવા.

ગળુંબન્ધ, પુ૦ ગળામા પેરવાનો એક દાગીનો.

ગળેપડુ, પુ૦ પારકું પોતાનુ કઈ દાવો કરનાર, બથા પડનાર; ૨ આળ ચડાવનાર. 'ગળેપડુ ગોકલદાસ

ગળો, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઔષધિ.

ગળ્યું, વિ૦ સાકર ગોળ ખાંડ મધ વગેરેના ર જેવું મીઠું. ૨ પાકીને તૈયાર થયલુ, મિઠાસવાળુ. (ગળી છે ખાટી નથી.)

ગાંગડી, સ્ત્રી૦ નાનો ગાગડો.

ગાંગડુ, વિ૦ ન બફાય—ચડે તેવુ (કઠોળના દાણા).

ગાંગડો, પુ૦ હરેક નક્કર—સુકાયલી વસ્તુનો ગો નાનો કકડો. (સાકર–ગોળનો ગાગડો).

ગાંગાંતલ્લાં, ન૦ જરા વારમાં હા ને જરા વારમાં કેવી તે; બોલતાં ગુચવાઈ જવુ તે, અસ્પષ્ટ—ગ ણતો જવાબ. આનાકાની; બાના.

ગાંગો, પુ૦ તેલ દિવેલ વગેરે સામાન, ટોપલામાં ઘા તે માથે મુકી વેચનારો. (ઘણુ કરીને ઘાચી). 'રાજા ભોજ ને કયાં ગાંગો તેલી,' એ કેવત.

ગાંજવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવુ, ઠગવુ ૨ ઉપર હાથ ર જવો, હરાવવુ 'કાલિ ચૌદશનો આંજ્યો ને કો ન જાય ગાંજ્યો,' એવી કેતી છે

ગાંજાખોર, પુ૦ ગાજો ફુકનારો.

ગાંજો, પુ૦ એક જાતનો ભાગના જેવો છોડ ૨ તેની જે કળી તે. એ ખિલતી નથી ને એની ... બિયાં પણ કોઈ કોઈજ હોય છે.

ગાંઠ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગ્રન્થિ] દોરી, કસ, રુમાલ વગે રેનુ એક છેડેથી ચકરડું વાળી તેમાં તે છેડો ... ખેંચેથી જે જાડું બન્ધન થાય તે ૨ ઝાડને જ્યાંથ ડાળા ફુટે તે ઠેકાણુ ૩ લાકડાના મૂળનો–ભમ વાળો એકાદો ભાગ તે. ૪ મનમા જે આડું આ જવુ તે, અણ્ટસ; આટી; દુશ્મનાઈ બન્ધાઈ રેવી વેર, કીનો. ૫ પોતાની જાત–સોડ, પોતાનો કબ્જ (ગરથ તે ગાઠે) ગાઠનું–પોતીકુ–જાતનુ ૬ સ એકો (તે બેની એક ગાંઠ છે.) શરીરમાં રોગ રેથી લોહીનું એક ઠેકાણે બન્ધાઈ જઈ ગોળી રેવી તે. (પેટમા ગાંઠ, ઝાંઘે ગાંઠ)

—'ગાંઠનુ ગોપીચદન'—પોતાનો જ ખર્ચ

—'ગાંઠ પડવી'—હૈયામા આંટી રાખવી; અદાવત—કીનો—વેર રાખવું. ૨ ઐક્ય થવું; સ્નેહ બંધાવો. (તે બેની ગાંઠ એક છે)

—'ગાંઠ બાધવી-વાળવી'-એટલે અણટસ રાખવો ૨ સ્મરણ રાખવું.

—'ગાંઠ મારવી'—પતંગ—(કનકવા)ની નીચે કે ઉપર તે વધારે લોટતો હોય તો ઓછો લોટે તે માટે ગાંઠ બાંધવી.

—'ગાંઠે કરવું'—પૈસાનો સગ્રહ કરવો.

…ડી, ગાંસડી. [ગણઠાવુ તે.

…ણ, ન૦ જ્યાં બે તાર સાથે જોડાયલા હોય તે;

…વું, ક્રિ૦ સ૦ દોરી દોરડા ધાતુના તાર વગેરેને એક બીજા સાથે ગાંઠ વાળી સાંધવા, એક બીજા સાથે ગણઠાઈ રે તેમ કરવું, ગુથવુ ૨ તાબે રહીને હુકમ માનવો; બંદવુ, પત કરવું, લેખવવુ

…ઠિયો, પુ૦ સુકવેલી આખી હળદનો લામ્બો કકડો. ૨ ચણાના લોટની તળાઇને બનેલી એક લામ્બી ખાવાની વસ્તુ ૩ લુચ્ચો.

…ઠી લેવું, છિનાવી લેવું.

…ઠો, પુ૦ ગાંઠ (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં). ૨ ચીજનો કઠણ ભાગ—વાંસ, સેરડીનો.

…ડ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગુદા] શરીરની પાછળના જે દ્વારમાંથી મળ—નરક—અધાર બાર નિકળે છે તે; અપદ્વાર ૨ ચપટુ તળિયુ (આ દડિયાને ગાડ નથી). 'ગાડપર હાથ ને જગન્નાથ,' એમ કેવાય છે.

—'ગાંડ આગળી કરવી,' એટલે છેડ્યાં કરવુ; અડકયાં કરવુ, મજાક કર્યાં કરવી; ચિડવવું.

—'ગાંડ ચાલવી' એટલે ઝાડો લાગવો; ઘણીવાર ઝાડે ફરવું.

…—'ગાંડપર હાથ મુકવો,' એટલે બેફિકરાં—ચિન્ત—બેદરકાર રેવું.

…—'ગાંડમા ભરાવુ', એટલે ખુશામત કરવી; મુશ્કેળ પાછળ ભટકયાં કરવુ, ખુશામતથી વાલાં થવું.

…ગાંડામચાં, ન૦ મરડાટ, ચામુદગી, આનાકાની.

…ગાંડાઈ, સ્ત્રી૦ ગાંડાપણુ, ઘેલાઈ.

…ગાંડિયું, વિ૦ ગાડુ ઘેલું. 'મારાં ડાયસાંરે ગાડિયાં …મરે વેઠાય.'

…ગાંડીવપાણી, પુ૦ અર્જુન.ગાડિવ ધનુષ્ય હાથમા છે એવો.

… વિ૦ બુદ્ધિમા બગાડ થયો હોય તેવું, ભેજુ …સેલ; ડાગળી ચસકેલી—પાસળી ખસેલી હોય … ચળેલ … ૩; ઘેલુ; દિવાનુ, સાડીત્રણ- … 'ગાડ ધરી તો કુવાડીનો ઘા' … ગેરફાયદો થાય તેવું (કામ). … ગુ૦ … 'આગે લાત પીછે બાત.'

—'ગાંડુ ઘેલુ થવુ'—હર્ષ અથવા પ્રેમના આવેશમા ચકિત થઈ જવુ

ગાંડુ, પુ૦ ઘેલો બેવકુફ પુરુષ.

ગાંડાતુર, પુ૦ ઘણો જ ગાંડો, છેક જ ઉડેલ; વાયેલ.

ગાંદરું, ન૦ ગામના ઝાંપા આગળની અથવા એથી થોડીક દૂરની જે જગા તે; જ્યા ઢોર ઉભાં રેતાં હોય તે.

ગાંદરો, પુ૦ ગાંદરું.

ગાંધી, પુ૦ કરિયાણુ—વસાણુ—ઓસડિયાં વેચનારો

ગાંધીવટું, ન૦ ગાંધીનો જે ધન્ધો તે. ૨ થોડું થોડુ પણ બધીયે જાતનું જ્ઞાન હોવું તે.

ગાન્ધાર, ગન્ધાર.

ગાંયજો, પુ૦ હજામ; વાળન્દ.

ગાંસડી, સ્ત્રી૦ અનાજ વગેરે એકાદાં કપડાંમાં બાંધેલુ હોય તે. ૨ લુગડાંને એકઠાં સાથે બાંધી રાખેલા હોય તે. ૩ રૂનો કેટલોક જથ્થો એકઠો કરી જાડાં તાપડાં કન્તાન વગેરેથી મજબુત બાંધી રાખેલો તે ૪ કૃપણ (તેની ગાસડી વધી છે.) ૫ દલ્લો, પૂંજી. (તેને તો તેનો બાપ ગાંસડી મુકી ગયો છે). ગાંસડીપોટલી.

ગાંસડો, પુ૦ મોટી ગાંસડી. લુગડાંલત્તાં—સામાનનો ગાંસડો

ગા, ક્રિ૦ સ૦ વખાણ કર (ગાવુનો આજ્ઞાર્થ).

ગાઉ, પુ૦ અન્તર—છેટુ—લમ્બાઇનુ એક માપ, કોસ; દોડ અથવા પોણા બે મૈલ.

ગાગર-ગાગેર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગર્ગરી] સાકડા મોડાંનુ માટી તાંબા પિત્તળ વગેરેનુ પાણી ભરવાનું જે ગોળ વાસણ તે.

—'ગાગર જેવું પેટ'—કોઇની ગમે તેવી ગુપ્ત વાત છાની રાખવી. ૨ ગમે તેવા કોઇના શબ્દ સહન કરી જવા.

ગાગેરડી, સ્ત્રી૦ નાની ગાગર

ગાજ, પુ૦ [અ૦] નેટની જાતનું ઝીણુ સુતરાઉ કપડું.

ગાજ, ન૦ સ્ત્રી૦ બોરિયાનુ નાકું. ૨ ગાજવુ તે; ગર્જના. 'ગાજ વિજ થઇને વરસાદ આવ્યો.' 'ગાજ્યુ મેહ વરસે નહિ.'

ગાજર, પુ૦ એક જાતનો છોડ તથા તેનો કાંદો 'ગાજરની પીપી વાગી ત્યાંસુધી વાગી ને નહિ તો પછી કરડી ખાધી'

ગાજરિયો, પુ૦ એક ઉભો ને એક આડો એવો ત્રિસુળ આકારનો જે કપાળે ટીલો તે. 'વેવાઇને ગાજરિયો કાડો.'

ગાજવીજ, ગગડાટ અને વિજળી.

ગાજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરજના કરવી; આકાશમા ગડગડ અવાજ થવો ૨ મોટી બુમ પાડવી; તડુકવુ —(વાઘસિંહે). ૩ મોટુ નામ કરવું: [વૈયો સ્વાર.
ગાજીમરદ, પુ૦ બાહાદુર લડવૈયો; પેહેલવાન, લડ-
ગાઠું, વિ૦ ઘસાયલુ, નબળુ પડી ગયલુ. ૨ હારેલુ ૩ ડાયલુ, નકામા ડાપણના બોલ બોલનાર ૪ જૂઠી પચાત કરનાર વિ૦ ગરીબ, છેતરાયાથી દીન થયેલુ. 'તે તો રાજા થઈને બેઠો, હુ રહી ગાઠી.' (ભા૦) 'માહારે હાથેથી શેના નાઠો, હુલ્યા ગરુવો થઈને શું ગાઠ્યો.' (પ્રે)
ગાઠો, વિ૦ વસાયેલો.
ગાડદી, પુ૦ [અ૦] કિલ્લા, કોટ વગેરેની રખેવાળી કરનારો લશકરી સિપાઈ
ગાડર, ન૦ ઘેટા, મેંઢા
ગાડરી, પુ૦ ગારુડી.
ગાડરિયો પ્રવાહ, પુ૦ ગાડરની પેઠે એકે કર્યુ તેમ બીજાએ કરવુ એવી જે રીત તે—એવો જે ન્યાય તે. વિચાર કર્યા વિના એકની પાછળ બીજાએ ઘસડાવું.
ગાડરું, ન૦ ઘેટુ, મેંઢુ
ગાડવું, ક્રિ૦ સ૦ દાટવુ; જમીનની અન્દર ખાડો કરીને મુકવું.
ગાડવો–ઢવો, ઘાડવો.
ગાડિયું, ન૦ જે ચાર પૈડાની નાની ગાડી ઉપર તોપ ખેંચવામા આવે છે તે.
ગાડી, સ્ત્રી૦ જેમાં બેસીને દૂર જવાય છે તે વાહન ગાડીએ બળદ ને ઘોડા જોડાય છે. ગાડીને બે અથવા ચાર પૈડા હોય છે રેકલો, દમણી, ચારઠ, બગી, સગરામ, ફ્રાઇટન, બ્રોમ વગેરે જાતની ગાડીયો હોય છે ગાડી—ગાડાનો હાકનાર તે ગાડીવાન. 'ગાડીતળે કુતરુ ચાલે તે જાણે હુ જ ભાર તાણુ છઊં.'
ગાડીત, પુ૦ ગાડીવાળો—વાન.
-ડું, ન૦ માલ ભરવાની જે મોટી બળદની ગાડી તે.
—'ગાડાના પૈડા જેવો'—મહત્ત્વ બતાવવાને એ વિશેષણ રૂપિયાને લગાડાય છે.
—'ગાડુ ગબડાવવું'—કામ ન અટકવા દેતાં ધીમે ધીમે અડચણ દૂર કરી તે આગળ ચલાવવુ.
—'ગાડુ ચાલવા દેવુ'—કામને આગળ ને આગળ વધવા દેવું ૨ થોભવુ–અટકવું નહિ.
—'ગાડે ગાડાં આબરુ'—ફિસિયારીખોર ને લુચ્ચાને માટે બોલતા વપરાય છે, જેની આબરુ કઈ ન હોય તેને માટે બોલતા વપરાય છે
—'ગાડે જોડાવુ'—પીડામાં પડવુ, નવા મેહેનતના ને કણ્ટાળો આવે તેવા કામમા પડવું. ૨ દેખાદેખી કરવુ તે (નઠારા કામમાં).

ગાઢ, વિ૦ [સં૦] ભર; ભારી, ઘોર, ઘણી જ (નિંદ્રા). ૨ ઘોર; ઘણુજ (અન્ધારુ) ૩ અતિશય; છેક જ, જરા પણ પડદો ખુલેલો નહિ તેવુ (અજ્ઞાન).
—'ગાઢ આલિંગન'—અતિશય હેતથી ભેટવુ તે, જોરથી—બે શરીર વચ્ચે અંતર ન રહે એવી રીતે ભેટવુ તે.
ગાઢું, વિ૦ ઘાટું.
ગાણું, ગાયન.
ગાતડી, સ્ત્રી૦ ઓઢણું ઓઢી—વિટાળી છાતીપર ગાઠ વાળવો તે (સ્ત્રીયે), **ઘાટડી.**
ગાત્ર, ન૦ [સં૦] શરીરના સાંધા—સ્નાયુ (તેના ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં છે).
ગાથા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક તરેહની કવિતા. ૨ કવિતામા અથવા સાદી ઇબારતમા લખેલી જે કાણી વારતા તે
ગાદલી, શેરડીની પેરાઈ.
ગાદલું, ન૦ એક જણાથી બેસાય તેવું અન્દર રૂ ઠાંસી ભરેલુ ચામડાનુ અથવા કપડાનુ જે નાનુ બેસવાનુ તે ૨ ગોદડું.
ગાદી, સ્ત્રી૦ ઊંચી બેઠક; દળદાર બિછાનું ૨ આસન પાટ; તખ્ત; સિંહાસન.
—'ગાદીએ બેસવુ'—નવા રાજાની આણ ફરવી, નવો અમલ ચાલુ થવો, નવા રાજાનો રાજ્યાભિષેક થવો
ગાન–નું, ગાયન. પુ૦ નાદ; શબ્દ; સ્વર.
ગાફેલ, વિ૦ [અ૦] ગફલત કરનાર; અસાવધ બે ખબર
ગાબડી, સ્ત્રી૦ ભીત પાટિયાં વગેરેમાં પડેલુ જે તે ૨. તે કાણુ જેથી પુરાયું હોય તે ૩ સિક્કાનુ પતરુ ઉખડી ગયેથી જે આછો ખાડો રયો હોય તે (ગાબડીદાર રૂપિયો) ૪ એ ગેરહાજર થઈ રેહેવું તે અથવા બાનું કાઢીને રેવુ તે (તે ગાબડી મારી ગયો)
ગાબડું, ન૦ (ગાબડી ૧ લા ૨ જા ને ૪ થા અર્થ 'વાણનુ ગાબડુ નિકળી ગયુ છે તે પાછુ મારો' (૧ લો ને ૨ જો અર્થ આવી જાય છે); ૨ ખોટ નુકસાન, ખાડો 'તેનુ એ કરજ સમ્બન્ધી પુરાવુ મુશ્કેલ છે.'
ગાભ, ગરભ. (ગાભ એ શબ્દ ઘણુ કરીને પશુ માદાને જ લગાડવામા આવે છે)
ગાભણી, સ્ત્રી૦ ગાભ—ગરભવાળી (પશુની માદા
ગાભરુ, વિ૦ અકળાયલુ, ગૂચવાયલુ, ચિત્ત ૨ નહિ તેવુ
—'ગાભરા–રું પડવુ'—એટલે આવરાં થવું
ગાભલુ, ન૦ પિંજેલા રૂનો જે ગોટો તે. ૨ વાદ

ાચુંથા, પુ૦ ફાટેલાં તુટેલાં કપડાના કકડા, ટાતુટા કાગળ વગેરે તે.

ા, પુ૦ પાઘડીની અન્દર લુગડાંનો જે લાંબો ટોતુટો અથવા આખો કકડો વિંટાળવામાં આવે તે ૨ પાઘડીમા જે ગાભાચુંથા ડાબી ઘાલવામાં ાવે છે તે. ૩ પોલા કલાં હાસડી વગેરે ઘરેણાની ન્દર તાંબા પિત્તળની જે સળી મુકવામાં આવે છે ૪ લાકડાં—ઝાડની અન્દરનો જે પોચો ભાગ , ગર. ૫ મનમાં કંઈ શક રેવો તે.

—'ગાભા કાઢી નાખવા'—માર મારી કે ઘણુ મ કરાવી શરીર નરમ કરી નાખવું.

—'ગાભો બાધવો'—વગર બોલાવે જવું.

, ન૦ [સં૦ ગ્રામ] જ્યાં કેટલાંક ઘરો અને ડી ઘણી વસ્તી હોય તે ઠેકાણુ ગામડું, ગામ, સ્બો, શેહેર, પરગણું, પ્રાન્ત, દેશ, એમ ચડતો નુક્રમ છે. 'ગામમાં પેસવાના સાંસા ને પટેલને ર ઊંનાં પાણી,' 'ગામ વચ્ચે રહીને પોતાનું ઘર બળાય,' 'ગામ ગયુ સુતુ જાગે,' 'ગામ ગયુ સોંતુત ગે' એ કેવતો.

—'ગામનું પાપ'—ઘણાને દુ:ખ દેનારું માણસ

—'ગામનો ઉબાર'—(ઉપરના જ અર્થમા).

—'ગામ માથે કરવું'—કંઈ ખોવાયું હોય તેને ાટે ઘણી શોધખોળ કરવી.

—'ગામે ગામનાં પાણી પીવાં'—મુસાફરી કરી શિયાર બનવુ, ગામે ગામ ફરી ઘણો અનુભવ ળવવો.

ગુંદરે, ગામની ભાગોળે.

ઠી, વિ૦ ગામડાં સમ્બન્ધી ૨ સ્વદેશ સમ્બન્ધી; યાં જન્મ—ઉત્પત્તિ હોય તે ઠેકાણાં સમ્બન્ધી; દેશી

—'ગામઠી નિશાળ'—સરકારની મદદથી નહિ પણ ાકના જ આસરાથી ચાલતી અને નામુ તથા હિસાબ ાટલુ જ શિખવવામાં આવતું હોય તે; જે નિશાળમાં ની રીત પ્રમાણે આંક, ગણિત, વેપારી નામુ ખવવામા આવે છે તે.

—'ગામઠી તાણું' વગેરે'—એટલે આ દેશની રીગરીનુ (ગામઠી ને વિલાતી.)

ડિયું, વિ૦ ગામડામા ચાલેલી રીત પ્રમાણે હોય નુ; શેહેરી—સુધરેલુ નહિ તેવુ, જઙ્ગલી

ડિયો, પુ૦ ગામડાનો જે રેનાર તે. ૨ શેહેરી ાકની રીત ભાત ન જાણનારો, જઙ્ગલી.

ડું, ન૦ નાનું ગામ 'ગામડે ભેંસ ને વેર ઝઘડા

ખો પુ૦ ગામથી જુદા પડવુ તે. ગામ—દેશનો ાંડીપોગ તે.

ગામેતી, પુ૦ પોતાના બળ—હકુમત—સત્તાથી ગામની વસ્તીને પોતાના હાથમાં રાખી સરકારી દરબારી કામમાં તથા ગામ સમ્બધીના બીજા કામમાં આગેવાન થઇ પડેલો માણસ

ગામોટ, પુ૦ ગામડાંના લોકને શુભાશુભ કર્મ કરાવનારો બ્રાહ્મણ

ગામોટું, ન૦ ગામમાં વસનારા લોકોના ગોર થઈ ગામ, લોક સમ્બન્ધી જે કામકાજ કરવાં ને શુભાશુભ કર્મ કરાવવાં તે. ૨ ગામોટનો જે ધન્ધો તે.

ગામોતર પુ૦ ગામનો બારવટિયો.

ગામ્ભીર્ય, ન૦ [સં૦] ગમ્ભીરપણુ.

ગાય, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગો, ગૌ] એક જાનના વાગોલનારા ચોપગાં પશુની માદા. ગાય ને ગોધો—બળદ એમ કેવાય છે. ગાય દૂધ આપે છે, ગાયના છાણ મૂતર આપણામાં પવિત્ર ગણાય છે. "ગાયે ગળ્યુ રતન," "ગાયને દોહીને ગદ્ધાને પાવુ," "ગાય વાળે તે ગોવાળ;" એ કેવતો

—'ગાયના ભાઈ જેવો'—મૂર્ખ; સમજાવ્યું ન સમજે તેને માટે વપરાય છે.

—'તે બચારો ગાય જેવો ગરીબ છે'—સાલસ—ગરીબ સ્વભાવ વિષે બોલતાં ગાયનો દાખલો આપવામા આવે છે.

ગાયક, પુ૦ ગાનારો; ગવૈયો.

ગાયકા, સ્ત્રી૦ ગાનારી સ્ત્રી.

ગાયત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેદમાંનો એક મન્ત્ર—એ મન્ત્રોપદેશથી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્યને નવો સસ્કાર—જન્મ થયો ગણાય છે; જનોઈ દેવાયા પછી એ ત્રણ જાત એ મન્ત્રનો નિત્ય જપ કરવાને યોગ્ય થાય છે; એ મન્ત્ર એ ત્રણે જાતનુ દૈવત છે. એ મન્ત્રને શક્તિ—દેવીરૂપે કલ્પી એની સ્તુતિ કરવામા આવે છે. ૨ ચોવીશ અક્ષરનો એક છન્દ એ છન્દનાં કોઈ વૃત્તમા છછ છના ચાર ને કોઇમાં આઠ આઠ અક્ષરનાં ત્રણ ચરણ હોય છે—મન્ત્ર આ છે—ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गोदेवस्य धीमहि । धियो यो न: प्रचोदयात् ।

ગાયન, ન૦ [સં૦ ગૈ—ગાવું] ગાવું તે. ૨ ગાયલુ તે, ગીત ૩ ગાવાની વિદ્યા—કળા

ગાર, સ્ત્રી૦ પાણી રેડી ઢીલું (લીપવા જેવુ) કરેલુ માટી સાથે ભેળેલુ જે છાણ તે. વિ૦ ગાર જેવુ. ૨ ઘણુ જ ચણ્ડુ. 'ચણ્ડુગાર' કેવાય છે. ૩ ખાડો.

ગાર, પુ૦ [ફા૦] એ પ્રત્યય, કરનાર એવો અર્થ રાખે છે.—મદદગાર, ખિદમતગાર, જુલમગાર વગેરે.

ગારવો, પુ૦ ગર્વ 'શામળ કેહે મૂરખ કરે ગન્ધો દેહનો ગારવો.'

ગારદી, પુ૦ [અ૦] ગાડદી; સાથે રેનાર—હજુરિયો સિપાઈ અથવા પાયદલની ટુકડી

ગારિયું, ન૦ ગાર. ૨ રાંધેલુ અન્ન રોટલી વગેરે ઉપર ઢાંકવાનુ ટોપલાના આકારનુ, કાદવ—માટીનુ વગર પકવેલુ જે ભારે ઠામ તે

ગારુડી, પુ૦ [સં૦ ગારુડિક] સાપને પકડી જાણનારો, સાપને પકડી તેની તથા બીજી હાથચાલાકીની તથા ઘણીક કસરતની રમત કરનારો, બાજીગર ૨ મેલી વિદ્યા—યન્તર મન્તર જાણનારો

ગારો, પુ૦ ગાર; માટી સાથે ભેળેલુ છાણુ. ૨ પલાળી કોસણેલુ મટોડું; કાલ; કોવડાવેલો ચુનો

ગાર્હપત્ય, સં૦ ગૃહસ્થાશ્રમીને પોતાના વંશપરમ્પરાથી મળેલો અગ્નિ—જે અગ્નિથી યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે.

ગાલ, સ્ત્રી૦ તે જ વખતે સાથે જમવા બેઠેલી જે પઙ્ગત તે, ઘાલ 'હુ તો બીજી ગાલે આવીશ'

ગાલ, પું૦ [સં૦ ગલ્લ] ચેહેરાની બાજુનો આંખથી નીચેનો ભાગ તે.

—'ગાલપર ગાલ ચઢવા'—હૃષ્ટપુષ્ટ થવુ, શરીરે માતેલા બનવુ.

—'ગાલમાં હસવુ'—મન્દ મન્દ હસવુ, હાસ્યથી ગમ્ભીર ચહેરો રાખી મનમા હસવું તે.

ગાલમસૂરિયું, ન૦ સૂતાં ગાલ નીચે રાખવાનુ નાનુ ગોળ ઓસીકુ. 'મખમલનાં ગાલ મસૂરિયાં રે.'

ગાલી, સ્ત્રી૦ બે ડુઙ્ગરોની વચમાંની જે જગા તે, ખિણ્ડ

ગાલીચો, પુ૦ [ફા૦] પાથરવાનુ ઉનનું બિછાનુ, ઉનની સેતરઞ્જી.

ગાલ્લી, સ્ત્રી૦ ગાડી ૨ તીસ મણનુ એક માપ. (તેણે સાત ગાલ્લી ઘઉ ભર્યા)

ગાલ્લુ, ન૦ મોટુ ગાડું; ખિજગાલ્લુ

ગાલ્લો, પુ૦ મોટા પાટલાના આકારની, નીચે ચાર પૈડાંવાળી, છોકરાંને રમવાની જે ગાડી તે.

ગાવડી, સ્ત્રી૦ ગાય [સમજણ; મૂર્ખ.

ગાવદી, વિ૦ ગોઝારુ, ફુઅડ; ગન્દુ. ૨ જઙ્ગલી; અણ-

ગાવું, ક્રિ૦ સ૦ કાનને સારું—મીઠુ લાગે તેવો અવાજ કાડવો, રાગ કાડવો; અલાપવુ. ૨ કવિતા બોલવી ૩ કવિતામા કોઇના વખાણુ કરવાં ૪ ઉપકાર વગેરે કર્યુ હોય તે કઈ બતાવવુ. 'તે કઈ કરશે તે વારેવારે ગાયા જ કરશે.'

ગાળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગાલિ] રીસ ચડે તેવુ ભુડું ભાષણ, મમ્મો ચચ્ચો; માબેન વગેરેને ખાતરવી તે ગાળ ખાવી—દેવી—ચોપડવી. ૨ કુવામાનો કચરો. ૩ સીસુ, ત્રાંબુ ગાળતા નિકળેલો મેલ.

ગાળવું, ક્રિ૦ સ૦ કુવા વગેરેમાં બન્ધ થઈ ગયલાં ઝરણને પાછા ચાલતાં કરવા સારુ તેમાથી કચરો કાડવો. ૨ સોનુ રૂપુ વગેરે ધાતુને અગ્નિથી રસ રૂપ કરવી. ૩ જીવ જન્ત કચરો વગેરે દૂર કરવા સારુ કપડાંની મારફતે એક વાસણમાથી બીજા વાસણમાં પાણી વગેરેને રેડવુ ૪ કાંણાંવાળા વાસણ વગેરેની મારફતે ઘી વગેરે શુદ્ધ કરવું ૫ કેના પોળિયાંમા અફીણ ભિજવી તેનો રસ કાડી (કસુમ્બો બનાવવા સારુ) બનાતના કકડામાં રેડવો ૬ ફિકર–ચન્તા વગેરેથી શરીર અશક્ત—પાતળુ નાખવું (ફિકરમાં ને ફિકરમાં તેની દેહ ગળાઈ છે) ૭ વખત કાડવો—ગુજારવો (તેણે તેની પા ચાર કલાક ગાળ્યા. 'તે શુ કરવા પોતાનો વખ ગાળી નાખે છે?'). કેવત—'એ કઈ સેજ માને તે નથી, સાત ગણણે ગાળીને પીયે તેવો છે'.

ગાળિયું, ન૦ છાશને કપડાની ઝોળીમા રેડ્યા પછી માયથી બધુ પાણી નિકળી જઈ રયલો જે દઈ જેવે પદાર્થ તે ૨ કામ કરતા વચમાથી જતુ રેવુ (ગાળિયુ કાઢી નાંખવુ) ૩ વાછરડા પાડા વગેરેના ડોકમા ઘાલવાનો દોરડાનો ગાળો તે.

ગાળું, ન૦ વચમાંનો વખત.

ગાળો, પુ૦ બૈરાઓને પેરવાનુ એક જાતનુ રેશમી અથવા સુતરઉ કપડું. ૨ બત્તી દિવેટ કરવાને લાયકનુ પિઞ્જેલુ જે રૂ તે. ૩ દલાલને જે ભાવે વગેરે ખરીદ કરવાનુ કહ્યું હોય તે ભાવ કરતા દલ જો ઓછે ભાવે ખરીદી કરી શકે તો લેનાર કયલો ભાવ બન્ને ઠેકાણે મણ્ડાવી ભાવમાં જેટ ફેર હોય તેટલાનો જે નફો વચમાં પોતે દલાલ ખાઈ જાય તે, ફેર; વટાવ ૪ આખા ઘરના લા લાગ્યા જે ભાગો તેમાનો એકેકો. (ઘરનો વચ ગાળો) ૫ વચમાનો અન્તર—(બે સ્થળ—સમય મોહોસમ, રત—(કેરી—લગન ગાળો) ૬ (દોરડાંનો ગાળો). ૭ સાફ કરેલા રેશમની અ 'કામી નરને બાંધવા, હીરતણા યમ ગાળા.' (ભા૦)

ગિગલાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગભરાવું

ગિગોડા, જઙ્ગોડા; કુતરાને બાઝેલાં જીવડાં

ગિચોગીચ, વિ૦ સઙ્કડાઈ ગયલુ, છેક પાસ આવી રયલું, ભિડાઈ ગયલુ

ગિદ્દડ, વિ૦ આળસુ, સુસ્ત, પડી રેનાર (ઘણુ ખાધાં

ગિદ્દો પુ૦ ઘા (એકના ફરતા ભમરડા ઉપર બીજ પોતાનો ભમરડો મારવો તે). ૨ જોરથી; હડસેલે ધક્કો મારવો તે.

ગિની, સ્ત્રી૦ [અં૦] ઈંગ્લડ દેશનો ચલણી સિક્કો (૧૦ રૂપિયાનો).

ગિબત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આળ; તોહોમત, નિન્દા, ગિલ્લો ૨ ચાડી.
ગિબવું, ક્રિ૦ સ૦ મુક્કીથી માર મારવો: ધિબોવવું.
ગિબોગીબ, અ૦ ઉપરા ઉપરી મુક્કી પડ્યા કરે તેમ.
ગિબ્બો, પુ૦ મુક્કાનો જે માર તે.
ગિરજા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાર્વતી, શિવની સ્ત્રી.
ગિરદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ધૂળ; રજ. ૨ હવામાં ધૂળની જે કણો ઉડે તે
ગિરદી, સ્ત્રી૦ ગરદી.
ગિરદો, પુ૦ પછવાડેથી રચલો અથવા તળે એઠેલો જે [કચરો તે.
ગિરનારો, પુ૦ બ્રાહ્મણની એક જાત. (ગિરનાર પર્વતની તળેટીમાં પ્રથમ એ બ્રાહ્મણો રચલા તે ઉપરથી)
ગિરફતાર, વિ૦ [ફા૦] સપડાઈ—ગુંથાઈ ગયલુ; ડૂબી—મચી રયલુ; લિન થયલુ.
ગિરફતારી, સ્ત્રી૦ ગિરફતાર એવી જે હાલત તે
ગિરવી, વિ૦ ઘરેણે આપેલું—લિધેલું હોય તેવુ.
ગિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાણી; વાચા, ભાષા; વાક્સરસ્વતિ
ગિરિ, પુ૦ [સં૦] પાડ, ડુંગર, પર્વત. ૨ સાધુ વેરાગી ગોસાઈના જે દશ આશ્રમ છે તેમાંનો એક. એ આશ્રમના સાધુના નામને છેડે પણ એ અત્યય લગાડાય છે: પર્વતગિરિ, નારાયણગિરિ વગેરે.
ગિરિકન્દર, સ્ત્રી૦ પર્વતની ગુફા—બો—કોતર
ગિરિરાજ, હિમાલય પર્વત. ૨ વૃન્દાવનમાં આવેલા એક ડુંગરનુ નામ—એ ડુંગરને શ્રીકૃષ્ણે ટચળી આંગુળીપર લીધો હતો.
ગિરિસુતા, સ્ત્રી૦ પાર્વતીનું નામ.
ગિરીશ, પુ૦ મહાદેવ ૨ હિમાલય પર્વત.
ગિરેબાજ, ન૦ એક જાતનુ ગુલાંટ ખાનાર ખબુતર
ગિરેબાન, પુ૦ [ફા૦] પોશાકનો જેટલો જે ભાગ ડોક-ગરદનને ઢાકતો હોય તેટલો તે
ગિરોખત, ન૦ ઘરેણે મુકયાનું જે લખત તે.
ગિલતાન, સ્ત્રી૦ પુ૦ મોભ વગેરેને ત્રિસુળ આકારનો જે ટેકો તે.
ગિલિ, સ્ત્રી૦ શરીરની કુમળી ચામડી ઉપર થોડે જોરે પણ ઉતાવળી આગળીયો ફેરવ્યા કરેથી જે ચળવળાટ થાય તે. ૨ વેંત અથવા વેંતથી ઓછો એવો લાકડીનો કકડો જેને દપડાની મારફતે દૂર ફેંકવામા આવે છે તે.
ગિલિગિલિ-પચી, ગિલિ. (૧ લા અર્થમા).
ગિલી, સ્ત્રી૦ ગિલિ (૨ જા અર્થમાં) ૨ કઈ પણ દરદને લીધે તેની પાસે લાંબો ગિલિ જેવો જે કઠણ સોજો ભરાઈ આવે તે, વેળ.
ગિલ્લો, પુ૦ [ફા૦] કોઇને વિષે આબરૂ જાય તેવી ગાડી ... કરાડવી—ઉડવી તે, આળ; તોહમત; જુઠી ફરિયાદ ઉડાવવી—ઉડવી તે; ગીબત; નિન્દા. 'તેના ગિલ્લા ગણાય છે.' 'તેણે તેના ગિલ્લા ઉડાવ્યા.' ગિલ્લા ગણવા—કરવા પણ કેવાય છે
ગિસોડાં, ન૦ તુરિયાં.
ગિસ્ત, લુટારાઓની પાછળ સિપાઇઓ પકડવા જાય તે.
ગીગો, પુ૦ છોકરો, ડીકો.
ગીગી, સ્ત્રી૦ છોકરી; ડીકી.
ગીચ, વિ૦ પાસે પાસે સકુડાઇને આવેલુ—ભરાયલુ હોય તેવુ. ૨ બીડવાળું.
ગીત, ન૦ [સં૦] રાગમાં ગવાય તેવા પદનો સમૂહ. ૨ બૈરાંઓ જે ગરબી, ધોળ વગેરે ગાય છે તે ૩ લગન વગેરેમા ગરબી વગરના જે ગાય છે તે —'ગીત ગાયા કરવું'—ઉપકાર કર્યો હોય તે વારવાર કહી બતાવવા. ૨ પોતાના વખાણ વારે વારે કર્યા કરવા. ૩ એકની એક વાત વારે વારે કેયા કરવી.
ગીતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમા જ્ઞાનબોધ હોય તેવુ સમ્વાદરૂપ પવિત્ર શ્લોક-કવિતાનું પુસ્તક —ભગવદ્ગીતા, શિવગીતા, અખેગીતા, અર્જુનગીતા, ઈ૦. ૨ ભગવદ્ગીતા.
ગીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આર્યા છન્દનો એક ભેદ.— એમાં પૂર્વાર્ધ ને ઉત્તરાર્ધ એવા બેજ ચરણો હોય છે ને એકેકામાં ૧૨, ૧૮, ૧૨, ૧૮ એમ માત્રા હોય છે.
ગીદ, ગીધ.
ગીધ, ન૦ [સ૦ ગૃધ્ર] ફાડી ખાનારાં, ધરાય નહિ તેવાં મોટાં પક્ષીયોની એક જાત—એઓને મોટી ને જબરી ચાંચ, ચપટા નસકોરા, પીછાં વગરનું માથુ અને ગરદનની નીચે લાબ્બા પીછાનો કાઠલો હોય છે.
ગીર, (ગિરિ ઉપરથી) ગોસાઈની એક જાત. એનો અપભ્રંશ **ગર.**
ગીર, [ફા૦] ફારસી ભાષાનો એક પ્રત્યય છે—એ શબ્દની પછવાડે મુકયાથી ધરી લેનાર, રાખનાર, જોનાર એવો અર્થ ગણે છે —દસ્તગીર—હાથ ઝાલી રાખનાર, તમાસગીર—તમાસા જોનાર, દલગીર— જેનુ દીલ શોક વગેરે કારણથી સદ્કોડાઈ ગયલુ હોય તે, વગેરે.
ગીરણી; સ્ત્રી૦ [મ૦] કાપડ સુતર વગેરેનું સંચાથી ચાલતુ કારખાનુ
ગીરો—રે, વિ૦ ગીરવી.
ગીરોનું, વિ૦ પોતીકુ; પોતાનુ, ગાંઠનુ, પોતાની જાતનુ
ગીર્વાણ, વિ૦ [સં૦] દેવ સમ્બન્ધી; ઇશ્વિરી. ૨ સસ્કૃત (ભાષા)
ગુઆગરી, પોલા કલ્લાં
ગુંગણું વિ૦ નાકમાંથી બોલતુ, જેનુ બોલવું સારૂ સ્પષ્ટ નહિ પણ નાકની મારફતે ઊંઊં કરવુ હોય તેવું.

ગુંગળાવું, ક્રિ૦ અ૦ હવા બન્ધ થયેથી શ્વાસ ન લેવાય તેવી હાલતમા હોવુ. ૨ અકળાવુ, ગભરાવુ
ગુંગું, ન૦ નાકનો ગુગો
ગુંગું, વિ૦ ગુગણું. ૨ મૂગુ
ગુંગો, પુ૦ નાકના મળનો બન્ધાઈ ગયલો પોપડો ૨ ઓબડો ૩ ગુગણો; નાકમાથી બોલનારો
ગુંચવણ, ગુચવણ.
ગુંછળી, સ્ત્રી૦ દોરીની આડી અવળી આંટી
ગુંછળું, ન૦ ગોળ આકારમા વળેલુ હોવુ તે (સાપ, દોરડી વગેરેનુ)
ગુંતાવું, ક્રિ૦ અ૦ હર કોઈ કામ કાજમાં રોકાવુ
ગુંથવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ગ્રન્થન] એક દોરા—તારને બીજા સાથે, બીજાને ત્રીજા સાથે એમ જુક્તીથી મેળવી એક જાડો દોરો—તાર કરવો. ૨ એક દોરા—તાતરાને બીજાની સાથે બીજાને ત્રીજાની સાથે એમ વળ દેતા જઈ જાળી કરવી.
ગુંથાવુ, ક્રિ૦ અ૦ કોઈએ ગુથેલુ હોય તેવુ થવુ—"દોરી—સેર—જાળી ગુથાઈ છે." ૨ ગુચવણમા આવી પડવુ, રોકાવુ.
ગુંદર, પુ૦ ઝાડની છાલમા થઈને બાર નિકળી આવતો અને પછી જાડો થઈ બન્ધાતો એવો જે ચીકણો રસ તે.
ગુંદરપાક, પુ૦ ગુદરની સાથે મસાલો મેળવી તૈયાર કરેલો જે પુષ્ટિપાક તે.
ગુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ મુઠ્ઠી મુઠ્ઠીએ ડાબી નરમ કરવુ, કેળવવુ. (આટાની કણેક ગુદવી) ૨ મારવુ, ઠોકવુ, નરમઘેસ કરવુ
ગુંદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ઝાડ.
—'ગુંદીપાક'—મુઠ્ઠીએ મુઠ્ઠીએ મારી નરમ ઘેસ કરવુ
ગુંદુ, ન૦ ગુદીના ઝાડનું જે ફળ તે—અથાણા કરવાના કામમા આવે છે.
ગુ, ગૂ
ગુખાડી, સ્ત્રી૦ જ્યા નરક હોય અથવા જ્યાથી નરક—ગન્દુ પાણી જતુ હોય તે ઠેકાણુ
ગુગળ, પુ૦ [સં૦ ગુગ્ગુલ] સુગન્ધ આપતો એક જાતનો ગુદર
ગુગળી, પુ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણમા એક જાત છે—ઘણુ કરીને એ મન્દીરમા પુજારી હોય છે ૨ જેને હાથેથી છુટે નહિ અને જે પૈ પૈને માટે ઝેર ખાય તેવો પુરુષ તે, બખીલ, કન્જુસ ૩ મેલો, ગન્દો
ગુગું, ગુંગણુ. [કરવી તે
ગુચપુચ-છ, સ્ત્રી૦ છાની વાત, ધીમે સાદે, વાત
ગુચપુચ, અ૦ છાનામાના, છુપી રીતે; ગુપ્ત હોય તેમ
ગુચવણ, સ્ત્રી૦ એક ચીજ—વિચારનુ બહુ ચીજ—વિચાર સાથે ભેળસેળ થઈ રેવુ તે; આંટી, પેચ, ગરબડ ૨ ઉકેલ—ખુલાસો ન માલમ પડે એવું જે કઈ તે.
ગુચવાડો, પુ૦ ગુચવણ.
ગુચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુચવણમા આવવુ, ભેળસેળ થઈ જવુ. ૨ સપડાઈ જવુ, ગુથાઈ જવુ ૩ ગભરાવુ
ગુચ્છ, પુ૦ [સં૦] ગુચ્છો (ફૂલ, કિનારી વગેરેનો). ૨ બત્રીશ સેરનો હાર. ૩ મોતીનો હાર. ૪ મોરનાં પીછાનો જથો.
ગુચ્છેદાર, વિ૦ ગુચ્છાવાળુ
ગુચ્છો, પુ૦ [સં૦ ગુચ્છ] ઝાડના મોર અથવા તેના માજરનો જે સમુદાય—જથ્થો તે, છેક જ પાસ પાસે ઉગીને ભેળો દેખાતો જે મોર તે ૨ નિમાળા—વાળનો બાર નિકળતો—શોભતો જે વળેલો જથ્થો તે. ૩ છેક જ પાસ પાસે ઉગીને ખિલેલી ફૂલની કળીયો
ગુછળું, ન૦ ગુછળું.
ગુજરવું, ક્રિ૦ અ૦ જવુ, વઈ જવુ, ક્ષય થવો, ઘટવુ (કાળ—વખત ગુજરવો). ૨ નાશ પામવુ, મરી જવુ; જીવ જવો (તે ગુજર્યો—ગુજરી ગયો) ૩ બનવું, વિતવુ, આવી પડવુ—(જોગ, બનાવ, આફત) ૪ ક્ષમા—માફ—થવુ 'ગુનો નહિ એ ગુજરે' (સામળ)
ગુજલડી, સ્ત્રી૦ ગુજરીની પેરનારી,—'જોતીતી ગુજલડીરે.' ૨ ગુજ્જર વાણિયણ. ૩ ગુજરાતણ.
ગુજરાતી, વિ૦ [સં૦ ગુર્જર.—ગુજરાત દેશ] ગુજરાત સમ્બન્ધી, ગુજરાતમા રેનાર (માણસ) ૨ ગુજરાતમાં બોલાતી (ભાષા) ૩ ગુજરાતમા રેનાર લો' સમ્બન્ધી (રીતભાત)
ગુજરાન, ન૦ [ફા૦] જીન્દગીનો નિભાવ—દેકાવ થ' તે, નિર્વાહ; ગુજારો. ૨ જેથી જિવાય—જીન્દ' સલામત રે તેવી ખોરાકી પોશાકીની જે તજવીજ
ગુજરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીને હાથે પેરવાનુ એક પ્રક ઘરેણુ. ૨ શેહેર—કસબામા સાજ સવાર ભરાતો બજાર તે ૩ ગુજરાત દેશની સ્ત્રી "પીદી કરે પદમની, ગુજરી સહુ ગોરી ગાય—સીતાજીનો મે
ગુજરી જવું, ભૂતકાળનો વિચાર રાખતા ગુજરવું શબ્દનો અર્થ સમજવો, મરી જવુ
ગુજારવું, ક્રિ૦ સ૦ [ફા૦] કામદાર—ઉપરીની આ દેખાડવુ—કાડવુ (અરજ ગુજારવી) ૨ કાડવુ, મન કરવુ. (તેણે પોતાની જીન્દગી ભણવામા ગુજારી) (તે પોતાનો વખત સારી રીતે ગુજારે
ગુજારો, પુ૦ [ફા૦] ગુજરાન.
ગુજ્જર, પુ૦ એક જાતનો ગુન્દર ૨ બાવળની જાત વિ૦ સુથાર—વાણિયાની એક ન્યાત.
ગુઝ, સ્ત્રી૦ ગુઝ્ઝા. ૨ છાની વાત અ૦ ભમ ભમરડાથી થતો જે શબ્દ તે.

ગુંજા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચણોઠી. ૨ ઠાકોરજીને પેરાવવાની માળા. ૩ એક વજન. એ એક ગ્રેનના ૨૨/૧૬ ભાગ જેટલું હોય છે.

ગુંજાર, અ૦ ભ્રમર, ભીંગારા, મધમાખ વગેરેની પાંખોથી થતો શબ્દ (ભ્રમર ગુંજાર કરે છે).

ગુંજારવ, પુ૦ [સં૦] ગુંજાર.

ગુંજાશ-સ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગજા; શક્તિ.

ગુટકો, પુ૦ આડાં લખેલા છુટાં છુટાં નાનાં પાનાંઓને એકઠાં રાખી બાંધેલું જે પુસ્તક તે (ગીતાનો ચણ્ડીપાઠનો પઞ્ચરત્નનો ગુટકો). (મોટા પાના હોય તો ગુટકો ન કેવાય)

ગુટિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાની ગોળી (વૈદ્યો ઓસડમાં આપે છે તેવી). [કર્મનો પુત્ર.

ગુડ, પુ૦ [સં૦] ગોળ (ગુડધાના). ૨ વિધવાનો જાર

ગુડદી, સ્ત્રી૦ નાની સુરવાલ.

ગુડવું, ક્રિ૦ સ૦ કાપવું, વાઢવું.

ગુડો, પુ૦ મરી ગયા પછી મરનારને રોવા જવુ તે

ગોડ, ન૦ શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાઠ તે; ગુમડું. કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા માંડે અથવા પાકે તારે ગુમડુ કેવાય

ગુણ, પુ૦ [સં૦] હરકોઈ ચીજની કુદરતી અથવા તેમાં આણેલી અથવા કલ્પેલી જે ખાસિઅત તે, ધર્મ.—"સોમલનો ગુણ એવો છે કે તે ખાધાથી માણસ મરી જાય છે," "તાંબાના વાસણમાં ઘણી વાર ખટાસ ગખવાથી તેમાં ઝેરના જેવો ગુણ આવે છે," "અમરતનો ગુણ એવો કેવાય છે કે તે છાંટ્યાથી મુએલું પાછું સંજીવન થાય છે અને તે પીધાથી કોઈ દાડો મરણ થતુ નથી." ૨ માણસ જાતમાં જે લક્ષણો, શક્તિ, કાબેલિઅત, ડાપણ, આચરણ વગેરે હોય છે તે.—સારા ને નરસા બન્નેને લાગે છે—"આ ભાઈનો ગુણ સારા છે પણ પેલી બાઈના ગુણ સારા નથી." ૩ સારાં લક્ષણ, આચરણ; મોટી કાબેલિઅત—શક્તિ; વિદ્યા—અનુભવના યશ ઇ૦ (એમ સારા જ અર્થમાં વપરાય છે) ૪ ફાયદો, લાભ. "આ ધન્ધામાં તમને ઝાઝો ગુણ નહિ થાય." ૫ તબિયત ઉપર સારી અસર; પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવવુ. "પાઠશાળામા ભણેલા વૈદના ઓસડથી ઘણા જણને ગુણ થાય છે." ૬ અસર કરે—માફક આવે—ફાયદો કરે તેવી હરકોઈ ચીજની ખાસિઅત, દમ ૭ માણસની પ્રકૃતિ ત્રણ પ્રકારની છે તેમાંની એકે—સત્વ, રજ ને તમ અથવા સાત્વિકગુણ, રજોગુણ ને તમોગુણ. ૮ નિરાકાર ઈશ્વરતામાં ઉત્પત્તિ, સંરક્ષણ ને સંહાર કરનારી શક્તિ છે, તેમાંની અથવા રજ, તમ એમાની જે એકેક તે.—તે એ ઉપરથી ત્રિગુણાત્મક એ શબ્દ છે. એ ગુણોની જ્યારે ઈશ્વરને વિશે કલ્પના નથી હોતી તારે તેને **ગુણાતીત** કે છે. ૯ દોરી. ૧૦ ધનુશ—કામઠાની સાથની જે ચીપવડે તીર ફેંકવામા આવે છે તે. ૧૧ ગણેલું; ગુણીને વધારેલુ એવો અર્થ રાખે છે. આવૃત્તિ—દ્વિગુણ, શતગુણ, અષ્ટગુણ ૧૨ (ભૂમિતિમાં) ક્રોસની—દોરી; જ્યાં ૧૩ રૂપ, રસ, ગન્ધાદિ ચોવીસમાનો એકેક. ૧૪ ત્રણની સંજ્ઞા ૧૫ રાજકાજમા યુક્તિ પ્રયુક્તિ—તદબીર વાપરવી તે (એ છ છે.—સન્ધિ. વિગ્રહ, યાન, આસન, સંશ્રય અને દ્વૈધીભાવ)

—ગુણઆગળો—સાગ ગુણથી (સ્વભાવ—યશ—જ્ઞાનથી) બાર પડેલો તે; પ્રખ્યાત, નામાંકિત[૨ નાશી જવુ—'ગુણા ભરી જવા'—સઘળો સામાન ઉપાડી જવુ

ગુણ, સ્ત્રી૦ ગણ.

ગુણક, વિ૦ જેથી ગુણવુ તે.

ગુણકા, ગુણિકા.

ગુણકાંક, પુ૦ જે આંકડાવડે ગુણવુ હોય તે

ગુણકારી, વિ૦ ગુણ કરનાર—ફાયદો કરનાર. ૨ ઓસડ વગેરેથી સારી અસર થાય—ફેર પડે તેવુ. ૩ ઉપકાર કરનાર

ગુણગાન, ન૦ વખાણ—સ્તુતિ

ગુણગ્રાહક, પુ૦ પારકાના ગુણની યોગ્યતા જાણનાર.

ગુણગુણ, અ૦ એવો થતો અવાજ.

ગુણજ્ઞ, વિ૦ ગુણને જાણનાર

ગુણધર, ગન્ધર્વ.

ગુણપાટ, સ્ત્રી૦ તાટ.

ગુણપાડ, પુ૦ સપાડું; આભાર; ઉપકાર.

ગુણવન્ત-વાન, વિ૦ [સં૦] સારા લક્ષણવાળુ; જેણે વિદ્યા—અનુભવ—યશ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે

ગુણવાચક, ન૦ ગુણ બતાવનાર ૨ વ્યાકરણમાં નામ—વિશેષ્યનો સારો ખોટો અથવા તેના વૈચિત્ર્ય વિશેષ સમ્બન્ધી ગુણ—ધર્મ બતાવનાર વિશેષણ નામનો શબ્દ.

ગુણવું, ક્રિ૦ સ૦ એક સઙ્ખ્યાને, બીજી કોઈ સઙ્ખ્યામાં જેટલી વાર એક આવેલા હોય તેટલી વધારવી. જેમકે ૧૪ ને ૧૧ એ ગુણવા હોય તો ૧૧ વાર ૧૪ માડી સરવાળો કરવો

ગુણસમ્પન્ન, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘણા સારા ગુણવાળો

ગુણસાગર, સર્વ ગુણથી ભરેલા; સર્વ ગુણસમ્પન્ન.

ગુણવિશેષણ, ન૦ [સં૦] જે શબ્દ, પદાર્થના ગુણ દોષ દેખાડે તે (વ્યાકરણમાં, રાતો ઘોડો, ડાહી છોકરી, મૂરખ બૈરી ઇ૦)

ગુણવુ, વિ૦ ઘાણ જાડું ને ટીંગણું

ગુણાકાર, પુ૦ [સં૦] એક સઙ્ખ્યાને બીજી સઙ્ખ્યાએ ગુણવાથી જે રકમ ઉપજે તે. ૨ એક સઙ્-

ખ્યાને બીજીએ ગુણવાની—ટુકી રીતે સરવાળો કરવાની જે રીત તે
ગુણાતીત, વિ૦ [સં૦ ગુણ-અતીત] રજ, સત્વ ને તમ એ ત્રણે ગુણોની કલ્પના રહિત ધ્યાયેલો જે નિરાકાર ઇશ્વર તે.
ગુણાનુરાગ, પુ૦ [સં૦] પારકાના સારા ગુણો ઉપર પ્રીતિ
ગુણાનુવાદ, પુ૦ [સં૦] ગુણનુ કીર્તન.
ગુણિયો, પુ૦ તાંબાનો ઘડો
ગુણી, વિ૦ સારા ગુણવાળો—ળી, સદ્‌ગુણી; સદાચારી. ૨ કાબેલિયત—શક્તિ ધરાવનાર; વિદ્વાન
ગુણી, પુ૦ ભૂત પ્રેત પિશાચ વગેરે મેલુ—આડુ કાડનારો—ઉતારનારો; ભુવો.
ગુણિકા, સ્ત્રી૦ નાચ કરનારી સ્ત્રી; રામજણી (એમાંની કેટલીકો વેશ્યાનો ધન્ધો પણ કરે છે). (નાચ-ગાયનનો ભેદ જાણનાર—સમજદાર ને તે પ્રમાણે કામ કરનાર તે ગુણિકા; કેવળ ઇશ્વિર ભજન કરનાર ને ભજન જ ગાનાર તે રામજણી)
ગુણીજન, પુ૦ ચતુર—ભણેલો—જ્ઞાની—રસિક—સદ્‌ગુણી પુરુષ.
ગુણોત્તર, ન૦ એક જાતની બે સઙ્ખ્યાને પરસ્પર ભાગ્યાથી જે ભાગાકાર સઙ્ખ્યા આવે તે. (ભૂમિતિપ્રમાણ—શ્રેઢીમા).
ગુણ્ડલ, ગમે તેમ આડા અવળા આંટા લઈ ગોળ વિંટાળેલુ તે (કપડુ)
ગુણ્ઠો, એક સાકળ, સોળ આના (માપમા).
ગુણ્ણું, ન૦ ઘણુ તેલ પિધેલુ એવા લુવાના છેક પાતળા પાપડ વણતા તુટી ગયલા જે તેલ ભર્યા કકડા કાચા ને કાચા (સેક્યા કીધા વગર) ઐરા છોકરા ખાય છે તે. ૨ પાપડના લુવા.
ગુણ્યાઙ્ક, પુ૦ [સં૦] જે આંકડાને બીજા કોઈ સાથે ગુણીને વધારવો હોય તે.
ગુતાવું, ગુંતાવું.
ગુત્તો, એક હથ્થો ઇજારો (દારુ તાડીનો)
ગુદરવું, મુકવુ—છોડી દેવુ 'તે તેને ગુદરનાર નથી'
ગુદસ્ત, ન૦ [ફા૦] ગયુ વરસ—સાલ ગુદસ્તે—ગયે સાલ, પોર
ગુદા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગુદ] અપાનદ્વાર; ગાડ. [વાવે તે.
ગુધલી, ખેતરમા ઘણી પાસપાસે કડબ માટે જે જાર
ગુનાહ, પુ૦ [ફા૦] તકસીર, વાક, અપરાધ, અન્યાય ૨ પાપ [૨ પાપી
ગુહનેગાર, વિ૦ [ફા૦] અપરાધી, તકસીર કરનાર
ગુહનેગારી, સ્ત્રી૦ તકસીર, ગુનાહ ૨ સજા, દણ્ડ.
ગુનો, ગુનાહ.
ગુપચુપ, અ૦ છાનાંમાના, કોઈ ન જાણે તેમ.
ગુપત, ગુપ્ત.
ગુપતી, ગુપ્તી.
ગુપ્ત, વિ૦ [સં૦] છાનુ, કોઈ ન જોય—જાણે તેવુ, સન્તાડેલું ગુપ્તદાન—ધન ઇ૦. ૨ વેશ્યના નામ પાછળ લગાડાતો શબ્દ. ચન્દ્રગુપ્ત, સમુદ્રગુપ્ત વગેરે —'ગુપ્તગઙ્ગા'—જેના મનનો પાર ન પમાય એવી [સ્ત્રી કે પુરુષ.
ગુપ્તચર, પુ૦ જાસુસ; દૂત.
ગુપ્તી સ્ત્રી૦ [સં૦] લાકડીની ખોલીમાં ધારવાળી લામ્બી લોડાંની જે ચીપ—છુરી તે, બારથી લાકડી દેખાય પણ અન્દર હથિયાર હોય તે. ૨ હોડીનુ નીચલુ તુટક. ૩ છુપી રીતે ધર્મ—પન્થ—સમ્પ્રદાયથી ઉલટા ધર્મને માનનાર (જે હિન્દુઓ આગાખાનને માને છે તેઓને એ નામે ઓળખવામાં આવે છે). ૪ વાણમા કાણુ પડી ન માલમ પડે તેવી રીતે પાણી આવે છે તે જગ્યા.
ગુફ્તેગુ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છાનીછપની વાત; એકાન્ત ૨ વાતચીત
ગુફા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગુહા] પાડમાં જે પોલાણ હોય તે.
ગુમજ, પુ૦ [ફા૦] કળશના આકારની કમાનદાર બાંધણી તે; ઘુમટ.
ગુમડું, ન૦ લોહીના બગાડને લીધે ચામડી ઉપર જે કઠણુ અને મોડાવાળો ફોલ્લો થઈ આવી પાકવા માંડે છે તે; ગોડ
—'ગુમડે ઘસી ચોપડવાનો'—જે જન જરૂરને પ્રસઙ્ગે કામમા ન આવતુ હોય તેને માટે વપરાય છે, નકામુ
ગુમાન, ન૦ [ફા૦] અહઙ્કાર, ગર્વ ૨ તોર; પતરાજ ફાંકો ૩ મોટાઈ.
ગુમાની, વિ૦ અહઙ્કારી; ગર્વિષ્ટ ૨ તોરી; ફાં રાખનાર.
ગુમાર, વિ૦ [ફા૦] જઙ્ગલી; ઉદ્ધત; અણસમજ સભ્યતા—અદબ વનાનુ. ૨ ફુઅડ; મલીન; સુસ
ગુમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોવુ, પાસેથી જતુ રે તેમ ક (પૈસો, જોર વગેરે) ૨ નકામુ કાડવુ, બ્યર્થ ર દેવું (વખત).
ગુમાસ્તગીરી, સ્ત્રી૦ ગુમાસ્તાનુ જે કામ તે, મેહેતાગી
ગુમાસ્તો, પુ૦ [ફા૦] સાહુકાર—નાણાવટી—વે રીને ત્યા જે લખનાર નોકર તે, મેહેતો. ૨ શે વતીનો પરગામ—મુલક જે આડતિયો—મુનીમ ૩ સોદો લઈ આવનાર તથા હિસાબ રાખ અથવા હરકોઈ લખવાનુ કામ કરનારો નોકર
ગુમ્ફિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] માળાના આકારમા ગું
ગુરજ, ન૦ [ફા૦] શસ્ત્ર વિશેષ એ લોડાનું, વાની જગેથી પાતળુ ને માથેથી ગોળ હોય

ગુરદો પુ૦ લોહીમાંથી મૂત્રનું ઝેર છુટું પાડનારા એ પિણ્ડ, ('એ પેટની ડાબી જમણી બાજુએ આવેલા છે') મૂત્રપિણ્ડ.

ગુરુ, પુ૦ [સં૦] વિદ્યા—વેદશાસ્ત્ર વગેરે ભણાવનારો, શિક્ષક; મેહેતાજી. ૨ ધર્મનીતિનો ઉપદેશ કરનારો. ૩ નવો ધર્મ સ્થાપનારો, નવો પન્થ ચલાવનારો. ૪ જજમાનને ત્યાં ગોરપણું કરતો આવેલો જે બ્રાહ્મણ તે; પુરોહિત. ૫ કોઈ પણ વિશેષ બોધ આપનારો અથવા દીક્ષા દેનારો ૬ એ નામનો ગ્રહ. એને ચાર ચન્દ્ર અથવા ઉપગ્રહ છે. ૭ (કવિતામા) બે માત્રાનો અક્ષર. —દીર્ઘ; અનુસ્વારવાળો, વિસર્ગવાળો, જોડાક્ષરની પ્રથમનો-હ્રસ્વ, અને (કામ પડેથી) ચરણની અન્તનો—હ્રસ્વ એટલાંને ગુરુની સંજ્ઞા છે. ૮ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનો માનીતો પણ્ડિત, જેમ દાનવનો શુક્ર તેમ દેવતાઓનો ગુરુ—બૃહસ્પતિ. ૯ વડીલ—કુટમ્બમા જે પૂજ્ય પુરુષ તે ૧૦ ગાયત્રી મન્ત્રનો ઉપદેશ આપનાર. ૧૧ સમ્પ્રદાયવાળાઓ કાનમાં મત્ર મૂકી કણ્ઠી પેરાવે છે તે. ૧૨ રવિથી ચોથો વાર. વિ૦ મોટુ, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ (કદમાં). ૨ ભારે (વજનમાં). ૩ અઘરુ; મેહેનતથી પ્રાપ્ત થાય તેવુ.

—'ગુરુઆદેશ'—નાથ પન્થના બાવાઓ—કાનફાટાઓ—એક બીજાને મળતાં બોલે છે. ૨ કોઈએ બીજાને ભમ્ભેરવો (તે માટે બોલાય છે)

—'ગુરુગમ'—ગુરુનો સઙ્ગ; સહવાસ.

—'ગુરુગમ્ય'—ગુરુપાસથી સમજણ લીધાવના આવડે નહિ તેવું—(શ્લોક, ગ્રન્થ ઈત્યાદિ).

—'ગુરુજન'—કોઈ પૂજ્ય પવિત્ર પુરુષ. ૨ કુટુમ્બનો વડો

—'ગુરુતલ્પગ'—ગુરુની સ્ત્રી સાથે સઙ્ગ કરનારો.

—'ગુરુમન્ત્ર' મુકવો—ઉશ્કેરવું, ચેતાવવું; સાવધ કરવું, ભમ્ભેરવુ.

—'ગુરુ મળવો'—એટલે પોતાથી ગુણ વિદ્યામાં ચઢિયાતો કોઈને છેતરી જનારો—ઠગને પણ ઠગનારો—હોશિયારને પણ ફસાવનારો, એ અર્થમા વપરાય છે.

ગુરુત્વ, ન૦ [સં૦] વજન; ભાર, બોજ.

ગુરુત્વમધ્યબિન્દુ, ન૦ [સં૦] હરકોઈ ભારનુ વચલુ બિન્દુ—જ્યા સઘળો ભાર ઝિલાઈ રેતો હોય તે.

ગુરુત્વાકર્ષણ, ન૦ [સં૦] સઘળા પદાર્થ—વજન—ભારનુ પૃથ્વી જે મોટો ભાર છે તેના મધ્ય બિન્દુ તરફ જે ખેંચાવુ તે; નાના વજનનુ મોટા વજનના મધ્ય તરફ ખેંચાવું તે

ગુરુદક્ષિણા, ગુરુને ત્યાં ભણી રહ્યા પછી, ગુરુને શિષ્ય—દક્ષિણા—પૈસા—ઇચ્છેલી વસ્તુ આપે છે તે.

ગુરુબન્ધુ-ભાઈ, પુ૦ [સં૦] એક જ ગુરુના જે ચેલા તેમાનો એકેકો—પરસ્પર સમ્બન્ધમાં.

ગુરુમાન, ન૦ [સં૦] પ્રિયનુ પ્રિયા ઉપર અથવા પ્રિયાનુ પ્રિય ઉપર લાડમા રિસાવુ થાય તે માન અને એ ઘણી વાર રે અને એમાં વાંકા વેણ વધારે નિકળે ત્યારે તે ગુરુમાન કેવાય (કાવ્ય શાસ્ત્રમાં). ગુરુમાન, મધ્યમાન અને લઘુમાન વિ૦ મોટુ.

ગુરુવાર, પુ૦ [સં૦] સાત વારમાનો એક; બૃહસ્પતવાર.

ગુર્જર, પુ૦ [સં૦] ગુજરાત દેશ—પ્રાન્ત.

ગુર્જરી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી.

ગુર્જરગિરા, સ્ત્રી૦ ગુજરાતી ભાષા.

ગુલ, ન૦ [ફ઼ા૦] ફૂલ; પુષ્પ. **પુ૦-સ્ત્રી૦** દીવાને મોગરો; બત્તીની ઉપરનો બળેલો ભાગ.

—'ગુલ કરવુ'—ઘેર કરવુ; વડુ કરવું; હોલવી નાખવુ.

ગુલકન્દ, પુ૦ [ફ઼ા૦] ગુલાબના ફૂલને સાકરમા ઘણા દાડા સુધી રાખી મુકી તૈયાર કરેલો જે પદાર્થ તે.

ગુલછડી, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] એક જાતનુ ફૂલ.

ગુલજાર-ઝાર, પુ૦ [ફ઼ા૦] ફુલવાડી; બાગ; ગુલસ્તાન.

ગુલતરાશ, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] દીવાનો મોગરો કાતરનારી કાતર.

ગુલતાન, વિ૦ [ફ઼ા૦] લીન—મસ્ત થયલું; રસમગ્ન.

ગુલદસ્ત, પુ૦ [ફ઼ા૦] ફૂલનો તોરો, ગોટો.

ગુલદાન, ન૦ [ફ઼ા૦] ફૂલ મુકવાનુ શોભીતું કુંડુ.

ગુલદાવદી, સ્ત્રી૦ એક જાતના ફૂલનો રોપો—છોડ.

ગુલબાન, ગપ્પ. ૨ કલબલાટ, ધુમરાન; ગરબડ

ગુલબાસ, ન૦ [ફ઼ા૦] એક જાતનું ફૂલ ને છોડ.

ગુલમોહોર, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલસ્તાન, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] ફુલવાડી; બાગ, ચમન.

ગુલ્મ, સેનાનો એક ભાગ—ટુકડી. જેમાં નવ હાથી, નવ રથ, સત્તાવીશ ઘોડા તે પીસતાલીસ પાયદળ હોય છે તે ૨ પેટની ડાબી બાજુએ થતો એક રોગ. ૩ તલ્લીપર સોજો આવવો તે, પ્લીહા. ૪ ગોળો. વાતગુલ્મ, પિત્ત ગુલ્મ વગેરે.

ગુલ્લર, ન૦ ઉમરો અથવા તેનું ફળ એનું અનન્ત બ્રહ્માંડરૂપે દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે છે.

ગુલાંટ, સ્ત્રી૦ જમીન સાથે માથુ ટેકી ટાંટિયા ઊંચા કરી ફેરવી ને પાછું ઝટ ઉભુ થઈ જવું તે; ગોઠિમડુ; ઉલટુ ફરી પડવુ તે. 'ગુલાટ ખાવી'—મારવી.' હર કોઈ વાતને ફેરવી નાખવી (સકેતમાં). 'તે વાતમા તેણે ખૂબ ગુલાટ મારી'

ગુલાબ, પુ૦ [ફ઼ા૦] એક છોડવો અથવા એનુ ફૂલ. ખોટો ને ખરો એમ બે જાતના ગુલાબ કેવાય છે. ફૂલના અર્થમા નપુસક લિઙ્ગ વિશેષ વપરાય છે. ગુલાબજળ, ગુલાબનુ અત્તર ઇ૦ શબ્દો છે.

—'ગુલાબી ઉંઘ'—મીઠી—સેજસાજ ઉંઘ.

ગુલાબદાન-ની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગુલાબનુ પાણી ભરી રાખવાની અને લોકના કપડાપર છાંટવાની જે સીસી અથવા રૂપા સુનાની ઝારી તે—એના મોડાપર ઝીણા ઝીણાં કાણાં હોય છે.

ગુલાબી, વિ૦ ગુલાબના જેવા રઙ્ગનુ—એ રઙ્ગ બે જાતનો હોય છે ઘેરો ગુલાબી ને ફુલ—ખુલતો ગુલાબી

ગુલામ, પુ૦ [આ૦] જે ચાકર પોતાની ઇચ્છા પરમાણે કઈજ કામ કરી શકતો નથી ને ધણીનો જુલમ વેઠે છે તે, જે પોતાની હલકી તાબેદારીમાંથી છૂટો થઈ શકતો નથી તે; સઘળી રીતે તાબેદાર. ૨ અધમ—નીચ પુરુષ, વેશ્યાપુત્ર. એ શબ્દ વિશેષણ રૂપે પણ વપરાય છે.

ગુલામગીરી, સ્ત્રી૦ દાસપણુ; ગુલામની જે હાલત તે. ૨ છેક જ હલકી તાબેદારી; ખુશામત.

ગુલામડો-બચ્ચો, પુ૦ ગુલામ (૨ જા અર્થમાં)

ગુલામી, ગુલામગીરી.

ગુલાલ, ગલાલ.

ગુલાલા, ગુલ્લાલા.

ગુલી, સ્ત્રી૦ જીવડાનુ, સપેત અથવા કાબરુ નાનુ ધર. —'ગુલીગાય'—એ ધરમાં રેતું જીવડું.

ગુલ્લાલા, પુ૦ માહા ફાગણમાં થતું એક જાતનુ નાજુક શોભીતુ ફૂલ

ગુવાર, સ્ત્રી૦ એક જાતનું શાખ ગુવાર સીગ—ફળી (ગવાર). ૨ એનો છોડ. ૩ એના દાણા.

ગુસ્સો, પુ૦ [આ૦] કોઈથી કંઈ દુખ થયુ તો તેની સામાં થવાનો અથવા વેર લેવાનો દિલમાં જે જોસ્સો—ઉભરો થઈ આવે તે, ક્રોધ; રીસ; ચીડ

ગુહક, પુ૦ ભિલ્લની એક જાત. એ જાત નાની નદીમાં હોડી ચલાવવાનુ કામ કરે છે.

ગુહા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાડનુ પોલાણ; ગુફા ૨ ઝાડની બખોલ.

ગુહ્ય, ન૦ [સં૦] શરીરની છુપી ઇન્દ્રી. ૨ છાની રાખવા જોગ વાત—મતલબ ૩ અપ્રગટ અર્થ, ગૂઢ (મન્ત્ર તન્ત્ર આદિ), રહસ્ય, મર્મ, ભેદ. **વિ૦** છૂપુ; ગુપ્ત

ગૂંચ-છ, સ્ત્રી૦ આંટી પડીને જે ગાંઠ બન્ધાઈ ગઈ હોય તે. ૨ કોઈ કામમા સમજણ નહિ પડતી હોય તે; (હિસાબની ગૂચ).

ગૂ, ન૦ (સં૦ ગુવતિ—મળ ફાડવો) મનુષ્યનુ અઘેલુ તે; વિષ્ટા એ શબ્દ પશુ પક્ષીના નરકને લગાડવામા આવતો નથી

ગૂજવું, ગજવુ

ગૂઢ, વિ૦ [સં૦] છૂપુ, સન્તાઈ રયલુ. ૨ અઘરુ; કઠણ, ન સમજાય તેવું; ઉણ્ડું.

ગૂણ, સ્ત્રી૦ અનાજ, સામાન વગેરે ભરવાનો મો જે કોથળો તે, ઊંટ ઘોડા ગધેડા ઉપર માલ વાના બે પાસ ઝુલતાં જે નાંખવામાં આવે છે

ગૂસેણું, ન૦ ગૂ કાડી નાંખવાનુ ભાંગેલું ઠીકરું.

ગૃધ્ર, પુ૦ ગીધ પક્ષી.

ગૃહ, ન૦ [સં૦] ઘર (માણસને રેવાનુ)

ગૃહપ્રવેશ, (ઘર પ્રવેશ) શાસ્ત્રમાં કહ્યુ હોય તે પ્ર શુભ મુહૂર્ત ચોઘડીયે નવા ઘરમાં દાખલ થવુ

ગૃહસ્થ, પુ૦ [સં૦] ઘર સસાર માંડીને રયલો પુ ૨ સારા, કુળનો પ્રતિષ્ઠીત પુરુષ. ૩ બ્રાહ્મ ન્યાતમાં જે વર્ગ, કોઈનું આપેલુ દાન લેતો ન (ભિક્ષુક ને ગૃહસ્થ એવા બે વર્ગ હોય છે).

ગૃહસ્થાઈ, સ્ત્રી૦ ગૃહસ્થપણુ, સુઘડ રીતભાત

ગૃહસ્થાશ્રમ, પુ૦ [સં૦] ચાર આશ્રમમાનો બ

ગૃહસ્થી, વિ૦ બૈરી છોકરાંવાળો, સસારી

ગૃહ્ય, ઘર સમ્બન્ધી. [પરણેલી ઘર ચલાવનાર

ગૃહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગૃહસ્થની સ્ત્રી, ધર્મશાસ્ત્ર

ગેંડો, પુ૦ [હિં૦] પગે ખરી હોય પણ ગાયની વાગોળે નહિ તેવુ, જાડી ચામડીનુ અને નાક ઉ એકજ સિઙ્ગડું હોય તેવું એક પશુ એના ચામડાં ઢાલ બને છે. [વચનમ

ગેણાં-ણિયાં, ન૦ નાના બળદ; વાછરડા. ગેણું (

ગેદ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] દડી—(ફૂલ—રેશમની)

ગેડાં, ન૦ તાડછાં

ગેડી, સ્ત્રી૦ એક પાસેથી વાંકી વાળેલી લોડાની વાસની હાથમા ઝાલવાની લાકડી. ૨ દડો ફેંકવા એક પાસ ગાડો હોય તેવી લાકડી.

ગેણી-ની, સ્ત્રી૦ [અ૦] સુનાનો એક તરેહ સિક્કો—(સવા દશ રૂપિયા)

ગેડા, ગેંડો.

ગેદળ, ન૦ હાથીતું ટોળુ "પામ્યો પામ્યો રાજ સન આહી, હેદળ ગેદળ પેદળ પાલખી" (મીરાં

ગેબ, વિ૦ [આ૦] ન દેખાય તેવું; અણછતું; ૨ ગેબ થઈ જવુ—અલોપ થવું, ન દેખાવુ, બીજ નજર આગળથી એકાએક જતુ રેવુ

ગેબી, વિ૦ [આ૦] ન દેખાય તેવુ, છૂપુ. ગે અવાજ એટલે કા ને કોણ કરે છે એ ન સમ તેવો છુપે ઠેકાણેથી નિકળતો અવાજ ૨ અકસ્માત

ગેભર, ન૦ [સં૦ ઘૃતવર] પરસુદીના લોટને સ પડે કાળવી તેનો પાતળો રગડો જોપીની ઘ આકારના વાસણમાં ઘીમાં તળી કાડી એ જે થાય તેને પછી ખાંડની ચાસણી સારી પેઠે જે પકવાન તૈયાર થાય તે

[ફા૦] ઉપસર્ગ, નહિ, નિશ્ચય, અભાવ એવા અર્થમાં વપરાય છે. ગેરવાજબી, ગેરહાજર, ગેરશિસ્ત વગેરે.
ગેરઆબરૂ, સ્ત્રી૦ નહિ જે આબરૂ તે, અપમાન.
... સ્ત્રી૦ આબરૂ રાખવાની સમજ—કાળજી, લાજ, શરમ [સાન; બગાડ.
ગેરફાયદો, પુ૦ ફાયદો નહિ તે; ખોટ; તોટો, નુકસાન.
ગેરબંદોબસ્ત, પુ૦ અન્ધેર કારભાર; ઘાલમેલ; અવ્યવસ્થા.
ગેરમરજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નાખુશી, અપ્રસન્નતા ૨ નારાજી; ગેરમેહેરબાની.
ગેરમેહેરબાની, સ્ત્રી૦ અકૃપા; કતરાજી.
ગેરરીતે, અ૦ આડે—ખરાબ રસ્તે; અઘટિત રીતે, ગેરફાયદે.
ગેરવલ્લે, અ૦ ટેરવેલે—મુકરર—ચોકસ ઠેકાણે નહિ પણ ગમે ત્યાં, આડું અવળું મુકાયું—ગયું હોય તેમ; ખોવાયલુ હોય તેમ. 'કાગળ ગેરવલ્લે પડ્યો છે.'
ગેરવાજબી, વિ૦ અઘટતું; બે ઇનસાફ; અયોગ્ય.
ગેરવાટે, અ૦ આડે રસ્તે; ખરાબ—અનીતિને મારગે
...ગેરુ, પુ૦ ઘઉંના ખેતરમાં ઉત્પન્ન થતો એક રોગ.
ગેરરસ્તે, અ૦ કાયદા—ધારા—રૂઢિ—રસમ—ચાલતી રીતથી ઉલટી રીતે અથવા તેમાં ફેરફાર કરીને, બેકાયદે; આડે રસ્તે [ગાફેલ.
ગેરહાજર, વિ૦ હાજર ન હોય તે. ૨ અસાવધ;
ગેરહાજરી, સ્ત્રી૦ હાજર ન થવું—હોવું—રેવું તે.
...ત, ગેરત.
...ન૦ ઘઉંને લાગતો એક રોગ, ગેરવો.
... પુ૦ [સં૦ ગૈરિક] એક જાતની લાલ મટોડી ...ફેતીને સારુ જેમ ચાક કામમાં આવે છે તેમ ...ણી રતાસને સારુ ગેરુ કામમાં આવે છે. ૨ એક ...તનો વનસ્પતિ રોગ ઘઉંને એ રોગ થાય છે સારે ... ઉતપખીર છાટી હોય તેવા થઈ જાય છે.
..., ગરેલો ભુક્કો. 'ઘઉંતા તે ગેરો પડ્યો.'
... સ્ત્રી૦ લાડવુ તે, લાડ; રમત ('કુતરો ગેલ કરે ...). ૨ રમત; ખેલ.
..., ગહ્વર.
..., મારગ.
..., ઘર, ન૦ ધામ.
...ડું, વિ૦ ગુંથાયલુ, ગન્દું, ફુએડાઇવાળું.
...તે, પુ૦ ગન્દુ કરી મેલનારો, ફુએડ. ૨ હજામ.
...રું, ન૦ ગામના ઝાંપાની નજીકની જગા; જ્યા ...ર ચરે છે તે ઠેકાણુ, પાદર.
...રો, પુ૦ ગોદરું; ઘરસ ખાતાનું ગૌચરણ.
...ટી, પુ૦ એકઠા કરેલા જમવાના પદાર્થ તે. 'ગોંદા ઘાલવો'—દાળભાત વગેરે એકઠું કરવું.
ગોંધવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ પણ પ્રાણીનો જીવ રુંધાય તેમ કરવું, કબજે કરવું; કેદ કરવું 'ચોરને કોટડીમા ગોંધ' ૨ સાંકડમાં—મુસીબતમાં—કષ્ટનમા આણી રાખવું. ૩ એક ઠેકાણેથી—એક કામમાંથી બીજે ઠેકાણે—કામે ન જવાય તેમ કરવું
ગોંયજો, પુ૦ હજામ.
ગો, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગૌ, ગાય.—એ અર્થમાં શબ્દની પૂર્વે જોડાય છે.—ગોકુલ, ગોમુખ, ગોકર્ણ, ગોમય, ગોપુચ્છ ઇત્યાદિ. ૨ ઇન્દ્રી—ગોચર, અગોચર. ૩ પૃથ્વી. ૪ સ્વર્ગ. ૫ કિરણ. ૬ સૂર્ય. ૭ સરસ્વતી. ૮ પૃથ્વી.
ગોકર્ણ, ન૦ [સં૦] ગાયના કાન જેવા જે કાળાં—કાળાં કાળા ધોળાં ફૂલ થાય છે તે (એને કુતગના કાન કે છે અને એ ચોમાસામા ઉગે છે)
ગોકળગાય, સ્ત્રી૦ પેટ વસતુ ચોમાસાનુ એક જીવડુ—એને બે સિંગડા હોય છે અને અકેકા સિંગડાને છેડે સિંગડાંમાં રેલી અકેકી આંખ હોય છે, જેને તે પોતાની મરજી મુજબ ટુંકી કરી અન્દર લે લેછે; પરમેશ્વરની ગાય
ગોકળઆઠેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ વદ ૮ વલ્લભી વૈષ્ણવોએ માનેલી તે.
ગોકુળ, ન૦—ગો—ગાય+કુળ—ટોળુ (ગાયનું ટોળું). દશ સહસ્ર ગાયોનુ ટોળું (જૈન) ૩ કૃષ્ણના જન્મનું ગામ (એ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના વ્રજમાં જમના નદીના કિનારાપર આવેલુ છે).
—'ગોકુળપુરી'- જે સ્થાનમાં પૈસો ટકો ચાકર નફર સ્ત્રી પુત્રનું સમ્પૂર્ણ સુખ હોય છે તે.
—'ગોકળી ઘુમવી'—શ્રાવણ વદિ અષ્ટમીએ કોળી વગેરે હલકા લોકો રમે છે તે.
—'ગોકુળીયો રોગ'—વિરહાગ્નિથી થતી પીડા.
ગોખ, પુ૦ હવેલી—ઘરની આગલા માળની સ્વેસ ઉપરની બાર નિકળતી કટેરાવાળી જગા ૨ ગોખલો
ગોખર, પુ૦ ગાયમાં ઉછરેલો ગોધો.
ગોખરુ, પુ૦ [સં૦ ગોક્ષુર] ગાયની ખરી જેવો એક જાતનો કાંટાવાળો છોડ. એ ઓસડમાં ધાતુપુષ્ટિને માટે વપરાય છે. ૨ ચપટેલા તારને ત્રણખુણી કરી બાંધેલો તે ૩ એક તરેહની પ્રીત.
ગોખલી, સ્ત્રી૦ નાનો ગોખલો.
ગોખલો, પુ૦ હરકોઈ ચીજ મુકવાને અથવા બેસવાને અથવા દેવ વગેરેને બેસાડવાને દિવાલ—ભીંતમાં જે પોલાણ રાખેલું હોય તે, બારણા વગરનું નાનુ તાકું.
ગોખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઘોષ] સ્મરણ રાખવા સારુ તેનો તેજ શબ્દ ઘણીવાર ભણ્યાં કરવો; ગોખે—પાઠ કરવું. ૨ મારવું

ગોઠાઈ, સ્ત્રી૦ અતાદર; નગુરાઈ, લોંઠાઈ. 'લાલણુંમણુ રઘુનાથ ન કીજે મળતા સુ ગોઠાઈ'
ગોઠિમડું, ન૦ માથું નીચું રાખી પગને ઊંચા કરી ફરી જવું તે; ગુલાંટ. 'ગોઠીમડું ખાવું.' ૨ ગોઠિમડીનું ફળ
ગોઠિયેણ, સ્ત્રી૦ સૈયરણી, બેનપણી.
ગોઠિયો, પુ૦ સાથે રમનારો ફરનારો; દોસ્ત, સોબતી, સાથી. ગોઠ—અન્તરની વાતચિત સાંભળનારો—કેનારો.
ગોઠી, પુ૦ જૈનના દેરાના પુજારી—નોકર.
ગોઠીલ, પુ૦ ભાઈબન્ધ; મિત્ર, ગોઠિયો.
ગોઠો, પુ૦ [સં૦ ગોષ્ઠ] જ્યાં ગાય ઢોર બન્ધાતાં હોય તે જગો—છાપરી—ઝુંપડું; ફોડ. ૨ જમ્પ, નિશાન. ૩ પક્ષીનો માળો. 'મુરઘીનો ગોઠો.'
ગોડ, ન૦ શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાંઠ તે, ગુમડું કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા માંડે અથવા પોકે તારે ગુમડું કેવાય
ગોડગુમડ, ન૦ ગોડ અને ગુમડાં
ગોડવું, ક્રિ૦ સ૦ તમ્બાકુ વેંગણ મરચાં વગેરે છોડવાઓની આસપાસની જમીન થોડી થોડી ખોતરી—ખોદી પોચી પાડવી. ૨ ખોદવું
ગોડસારંગ, પુ૦ સારંગ રાગનો એક ભેદ.
ગોઠાઉન, ન૦ [અં૦] માલ ભરી રાખવાની વખાર
ગોડી, સ્ત્રી૦ પાછલે પોરે જા—૫ વાગતે ગાવાનો
ગોડી, સ્ત્રી૦ [મ૦] મિઠાસ, મધુરતા [એક રાગ
ગોડીણી, સુતર
ગોડે, અ૦ પેઠે, માફક, તેમ; મિસાલે.
ગોણણી, સ્ત્રી૦ જે સોવાસણ બ્રાહ્મણીને મુએલાને નામે જમવા તેડેલી હોય તે. ૨ વ્રત નિમિત્ત જમનારી કોઈ પણ સોવાસણ કેરી—કોઈ પણ નાતની પણ નાતરું ન કર્યુ હોય તે.
—'ગોણણી વાળવી'—સોવાસણને જમાડવી.
ગોત, ન૦ ગોત્ર, કુળ
ગોતર, ન૦ સીંગ કસણાં કણી વગેરેમાંથી અનાજ કાઢી લીધા પછી રહેલો જે ભૂકો તે; મઠ, મગ વગેરે કઠોળની પાદડી.
ગોતરજ, ગોતરેજ.
ગોતરી, વિ૦ એકજ—તેજ ગોત્રનું જે કોઈ તે, કુટુમ્બી (પુરુષ અથવા સ્ત્રી).
ગોતરેજ, સ્ત્રી૦ કુળદેવી.—લગનમાં એને કેટલાક કર આપવો પડે છે. ૨ રન્નાદેવ.
ગોતવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોળવું; શોધવું, ઢુંઢવું
ગોતું, ન૦ દોવાણ, કાંસવાળી જમીનમાં ઉગેલું ઘાસ. ૨ જુવાર ઢુંઢસાં વગેરે જે ઢોર ઢાંકને સારુ બાંદેલું હોય તે. ૩ ઠીકજ ટાઢું સવાદ પડવાનું તે. 'ધાન ટાઢું ગોતી ... ગયું છે'

ગોત્ર, ન૦ [સં૦] વંશનો મૂળ પુરુષ જે ઋષિ તે; એથી જે મણ્ડાણુ તે.—'નર્મદાશંકરનું ગોત્ર ઑક્ષણસ્ છે. ૨ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે મનુષ્ય સમુદાય તે.—'તેનું ગોત્ર મોટું છે'—ઘણું વધ્યું છે.
ગોત્રજ, વિ૦ [સં૦] એકજ—તેજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલું (માણસ), ગોતરી —પણ, બાપ, બાપનો બાપ, તેનો બાપ, ભાઈ, કાકો, ભતરીજો એ પાસેનાં સગાઓ જે શ્રાદ્ધમાં વળતાં નથી તેઓને ગોત્રજ અથવા ગોતરી નથી કેતા. ગોતરી શ્રાદ્ધમાં ખપે છે, પણ કન્યા આપવે લેવે ખપતા નથી
ગોત્રબન્ધુ, પુ૦ [સં૦] પરસ્પર સૂતક પાળવાનો સમ્બન્ધી ન છતા એક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો—થયલા તેમાંનો એકેક.
ગોત્રી, ગોત્રજ.
ગોથ, સ્ત્રી૦ કનકવાનું ઊંધે માથે જે નીચું વળી જવું—સુઈ જવું તે 'ગોથ ખાવી—મારવી.'
ગોથ, વિ૦ ચારની સંખ્યાનો સંકેત છે—વેપારી ને દલાલોમા.
ગોથણો, પુ૦ ઠેલાંને છેડે ઘાલેલો ખીલો તે—જેની સાથે ધુસરી નાડવામાં આવે છે.
ગોથપડી, વિ૦ ચૌદની સંખ્યાનો સંકેત
ગોથું, ન૦ અથડાવું તે, ફાંફા મારવા તે. ગોથાં માર્યાં—ખાવાં. ૨ છેતરાવું—ભૂલ કરવી તે 'તેણે તે કામમાં જબરું ગોથું ખાધું'. ૩ ઊંધે માથે પડી રેવું તે 'ગોથું મારીને સુઈ જા.' ૪ પશુના માથાનો હડસેલો—ધક્કો. 'ગાયે ગોથું માર્યું.'
ગોદ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] ખોળો.
ગોદડિયું, ન૦ સેવડની એક જાત.
ગોદડી, સ્ત્રી૦ નાનું અને પાતળું ગોદડું
ગોદડું, ન૦ પાથરવા ઓઢવાનું, કપડાના ખોળિયામાં રૂ ભરેલું એવું તે.
ગોદરું, ગોબરું.
ગોદી, સ્ત્રી૦ કામ પડે ત્યારે ખાડીનું પાણી અન્દર આવે એવી તજવીજનું વાણો બાંધવા—સમારવાનું જે ઠેકાણું તે. ૨ સમુદ્ર અથવા નદી કીનારે માલ ઉતારના ભરવા, અને ઉતારને ચડવા ઉતરવાની તળાવના આકારે બાંધી લીધેલી જગ્યા. વાણ વગેરેને જવા આવવા સારુ તેમા એક દરવાજો બાંધવામાં આવે છે.
ગોદો, પુ૦ જોરમાં મુક્કો મારવો તે; ધોકો. ૨ બાજુને જોરથી પરોણો મારવો તે ૩ વગર અણીની કોઈ વસ્તુનું અચાનક વાગવું તે. 'મને લાકડીનો ગોદો વાગ્યો.' ૪ નુકસાન થવું 'મને કોકટમાં સો રૂપયાનો ગોદો લાગ્યો'
ગોદોહન, ન૦ ગાયને દૂધ કાઢવા—દોહવાનો વખત

ગોધણ, ન૦ ગાયનુ ચરવા જતુ ટોળુ, ગાયનુ ધુવારુ—ગોવારુ.

ગોધમ, [ગોધુમ] ઘઉં

ગોધલી-ધાલગન, ગોધુલગન.

ગોધું, ન૦ નાનો બળદિયો; વાછરડો

ગોધુલગન, ન૦ [ગોધૂલ લગ્ન] સૂર્ય અસ્ત થવાની પેલાની અડધી ઘડી ને અસ્ત થયા પછીની અડધી ઘડી મળીને એક ઘડીના કાળમા જે લગન કરવા તે, સમીસાંજના જે લગન તે.

ગોધુમ-ધૂમ, પુ૦ [સં૦] ઘઉ

ગોધે આવવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાયે સવાણે આવવુ.

ગોધો, પુ૦ ગાયની જાતમાં જે નરપશુ તે, સાડ, આખલો નાના વાછરડાને—ગોધાને ખાસી કરે છે ત્યારે તે ગાડીએ જોડવાને અને ભાર વેવાને લાયક થાય છે. ખાંસી—ખસી કરેલા ગોધાને બળદ કેછે. ગોધો ઘણો મસ્તાન હોય છે ને એ ઉપરથી—જેને ભણવા રળવાની કાળજી નથી અને જે હરામનુ ખાઈ મસ્ત રેછે તે નફ્ફરો ગોધો—સાંડ કેવાય છે.

ગોપ, પુ૦ [સં૦] રક્ષણ કરનાર ૨ ગુપ્ત રાખવુ, છાનુ રાખવુ. ૩ ગોવાળિયો ૪ પુરુષની કોટે ઘાલવાનુ સુનાનુ એક ઘરેણુ, દોરો.

ગોપતિ, પુ૦ [સં૦] ગાયોનો ધણી—માલીક ૨ બળદ. ૩ સેનાનો નાયક.

ગોપદ, ન૦ [સં૦] ગાયનુ પગલુ

ગોપન, ન૦ [સં૦] સરક્ષણ ૨ ગુપ્ત રાખવુ તે

ગોપવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુપ્ત કરવુ; છુપાવવુ 'પાવક ભસ્મે ઢાંકિયો, તેમ ગોપવીયુ તેજજી'

ગોપહાર, પુ૦ સ્ત્રીના કોટનુ એક ઘરેણુ

ગોપાલ, પુ૦ [સં૦] ગાય ઢોર પાળનારો, ગોવાળિયો. ૨ શ્રીકૃષ્ણનુ નામ છે ૩ રાજા

ગોપી, સ્ત્રી૦ ગોવાળિયાની સ્ત્રી એ શબ્દ ખાસ કરીને ગોકુળ વૃન્દાવનની સ્ત્રિયોને લાગુ પાડવામાં આવે છે. ૨ દૂધ દહી વેચનારી સ્ત્રી 'ગોરસવાળી ગોપિકા'

ગોપીચન્દન ન૦ [સં૦] દ્વારકામા ગોમતી નદીની પીળાસ પડતી સફેત અને ચિકણી જે મટોડી તે. એને પાણી સાથે ઘસીને વેરાગીઓ ટીલા કરે છે

ગોપુર, ન૦ દેવડી; રાજ્યમેલના આગલા દરવાજાપરની મેડી-છજુ 'નચ્ચે નદન ગોપુરે મુદિત થૈ વારાગનાઓ'

ગોપ્ય, વિ૦ [સં૦] ગુપ્ત રાખવા જોગ (મન્ત્ર, વિચાર ઈ૦)

ગોફણ-ફેણ, સ્ત્રી૦ વચમા ગાળો ને બે પાસ છેડા એવી સુતર—સણ—ચામડાની ગુથેલી જે દોરી તે. એ ગાળામા કાદવનો સુકો ગોળો ઘાલીને તે ખૂબ ફેરવી એક છેડો તાકીને મુકી દીધાથી તે ગોળો પક્ષીઓને આબાદ લાગે છે

—'ગોફણિયાલાડુ'—ગોફણમાના ગોળા જેવા નાના નાના થોડા ઘીના ગબડતા લાડુ

ગોફણી-ણો, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને અમ્બોડે લટકતુ રાખવાનુ સુના—રૂપાનુ ઘુઘરીવાળુ ઘરેણુ. ૨ કેટલીક વૈશ્ય—વાણિયાની નાતોમા વિવાહ કરતી વખતે કન્યાને પૈસા ઘરેણાં આપવાની રીત કરવામા આવે છે તે

ગોફણો, પુ૦ હુક્કાની ઉપર જડેલો લાકડાનો એક અવયવ; ગોથણો.

ગોબર, ન૦-પુ૦ અડાયાં—છાણાનો ભૂકો, 'ઘી ગોબર મીઠું.'

ગોબરી, સ્ત્રી૦ ગન્દી.

ગોબરું, ન૦ છેક ઝીણુ પણ ખિચોખિચ એવા સૈયડ

ગોબરું, વિ૦ ગન્દુ.

ગોબરો, પુ૦ હોળની દાઢીના આગલા ભાગ તરફ એટલે જ્યા ઝુસરી નાડવામાં આવે છે ત્યા જે ત્રણ લાકડાની ખીલી હોય તે [ખાડો પડવો

ગોબા-ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગોભો પડ્યો હોય તેવુ થવુ

ગોબો-ભો, પુ૦ ધાતુનુ વાસણ અથવા ઘરેણુ જોરમ અફળાયાથી તે ઉપર જે આછો ખાડો પડે તે

ગોમ, સ્ત્રી૦ ઘોડાના આગલા બે પગ નીચે-તફ્ તે ભમરી દબાય તે ખોડ 'ગોમ તજાવે ભોમ'

ગોમટો, પુ૦ ઝીણો પાકો દોરો

ગોમણ્ડલ, ન૦ [સં૦] પૃથ્વીનો ગોળો ૨ ગાયોનુ ટોળુ

ગોમય, ન૦ [સં૦] ગાયનુ છાણ ૨ ગાયથી ભર

ગોમાયુ, પુ૦ [સં૦] શિઆળ; કોલુ 'સિહ કે લક્ષમાં ગોમાયુનો નહિ લાગ.' (ભા.)

ગોમાંસ, ન૦ [સં૦] ગાય—બળદનુ માસ

ગોમુખ, ન૦ ગાયનુ મુખ ૨ એ આકારનુ એક વા ૩ પાણી નિકલવાની એ આકારની જગા 'ત્ર્યં માથી ગોદાવરી ગોમુખમાંથી વે છે'

ગોમૂત્ર, ન૦ [સં૦] ગાયનુ મુતર

ગોમૂત્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બળદના મુતરવાથી જે ઉપર જે આકાર થાય છે તે આકારમા રચેલી કવિતા તે, એક પ્રકારનુ ચિત્રકાવ્ય

ગોમેદ, પુ૦ [સં૦] પીળારંગનો હીરો, પોખરાજ.

ગોમેધ, પુ૦ [સં૦] ગાયનો યજ્ઞમા જે ભોગ આપવો

ગોર, પુ૦ [સં૦ ગુરુ] લગન અવેરણીના કર્મ મુઆની ક્રિયા કરાવનારો બ્રાહ્મણ. ૨ શૂદ્રને કર્મ, ક્રિયા કરાવનારો અને રોજ સીધાં પગ્ગભાગ લેનારો વળી પરમ્પરાનો ઘરનો જે બ્રાહ્મણ તે, કુળગોર ૩ જાત્રા તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જે બ્રાહ્મણ ક્રિયા કરાવતો હોય ૪ ગોરજી 'ગોર પરણાવી આપે પણ કંઈ ઘર

સાવી આપે;' 'વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરનું રભાણું ભરો' એ કહેવત. ૫ હૂણો (ગજવાડામાં)

સ્ત્રી૦ [ગૌરી] પાર્વતી માતાનું એક વ્રત—કરીઓ કરે છે.

બઆમલી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ

૪, વિ૦ [સં૦] સમીસાંજના મુહૂર્તવાળુ (લગ્ન). ગાયના ચાલવાથી ઉડતી ઝીણી ધૂળ

ઝ, પુ૦ [સં૦] જૈન—શ્રાવક લોકને ધર્મોપદેશ કરનારો.

, વિ૦ ગોરં.

ી, સ્ત્રી૦ ગોરી સ્ત્રી. ૨ સ્ત્રી.

ણી, સ્ત્રી૦ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી; ગોરાણી.

ણી, સ્ત્રી૦ ગોવાળણી

ટું, પુ૦ જજમાનને કર્મ ક્રિયા કરાવવાનો જે ધંધો તે; ગોરનું જે કામ તે

ટી, સ્ત્રી૦ પીળી મરોડી [૨ ધુમાડ્યું

ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો ન નિકળે—કામમાં સૂઝ પડે તેવી હાલતમાં—સાંકડમાં આવી પડવું

ભો, પુ૦ નિકાલ; ગાય ને ખોદી હુલ તે. ગાડો; ગુનાહો "મોટે કે અભાગે મારે દ્વારે લીંક મા, જાનો ના ગોરખો કાલીદ" (દયારામ)

—'ગોરખો ચાલવો'—કામમાં સૂઝ ન પડે તેવી ગુચવણ કરી મુકવી. ૨ વરસાદનું ચડી આવવું. (લાક્ષણિક) ધુંધવાતુ મોઢું રાખવું—કરવું.

, પુ૦ કન્યાવાળા, વેવાઈને તથા તેઓની તરફના લોકોને દાગતને બીજે દિવસે ફરી જમાડે તે.

, ન૦ [સં૦] ગાયના દૂધનું દહીં "ગીઓ ગોરસ ગોરસ લો". ૨ જે હાંડલામાં દૂધ આખરવામા આવતું હોય તે; દહીંનું માટલું. ૩ ઇન્દ્રિયનો રસ.

સેયું—યું, ન૦ ગોરસ. (૨ જા અર્થમાં)

ડું, વિ૦ પીળીથી માંડીને તે ભૂરી રંગની એક રેતીવાળી (જમીન) એમાં પથ્થર બિલકુલ નહિ, એ પાણી ચુસી લેછે, ઉનાળામાં ચિરાડા પડતા નથી, ચોમાસામાં પાણી કાદવવાળી થતી નથી. એમાં બાજરી કોદરા બાવટો જુવાર કપાસ તુવેર તલ વગેરે થાય છે.

, પુ૦ એક જાતનો કન્દ.

ણી, સ્ત્રી૦ ગોરની સ્ત્રી

, સ્ત્રી૦ ગોર દેહવાળી સ્ત્રી "ગોરડે તારા ગુણ ન વિસરે" (ક. દ. ડા)

સ્ત્રી૦ ગોરાપણું, સફેતાઈ.

પ્રિયા, ગોરી. લાડસમ્બોધનમાં ૨ ગોરા શરીરવાળી.

ગોરુ, વિ૦ [સં૦ ગૌર] કાળુ—પીળુ—રાતુ—લીલું વગેરે રંગદાર નહિ પણ ચન્દ્રના પ્રકાશ જેવુ, ધોળુ, સફેત. ૨ સાફ, સ્વચ્છ. ૩ સુન્દર, ખુબસુરત

ગોરોચન્દન, ન૦ [સં૦ ગોરોચના] ગાયના મૂત્રમાંથી બનાવેલો અથવા ગાયનાં ઓકવામાંથી બાર નિકળેલો ચળકતો પીળા રંગનો એક સુગન્ધીદાર પદાર્થ. એ ચન્દન, ટીલા કરવાના, રંગવાના અને ઓસડનાં કામમાં આવે છે. આપણા લોક કેહે છે કે તે ગાયનાં મસ્તકમાં પેદા થાય છે.

ગોલ, પુ૦ [સં૦] ગોળ. ભૂગોળ, ખગોલ, ચન્દ્રગોલ, સૂર્યગોલ ઈ૦

ગોલક, પુ૦ [સં૦] લોટો—લાકડાનો જે ગોલ—તે. ૨ કન્યા—વિધવાને જારકર્મથી પેદા થયલા છોકરા તે ગોલક જાતિ કેવાય છે ૩ ગલ્લો, ખજાનો.

ગોલન્દાજ, પુ૦ [ફા૦] તોપ ભરી બંદુક મુકી ફોડનાર જે માણસ તે.

ગોલાં, ન૦ રાજાઓનાં જનાનામાં નોકરી કરનાર માણસ (બાપ વૈશ્ય અને મા બ્રાહ્મણી એવે બેથી પેદા થયલાં) ૨ જનાનાની વડારણ—ઉતરતી જાતની દાસીને ઉતરતી જાતના મરદની ગોબતથી ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો.

—'ગોલાં ગણ્યાં' રૂપ ગુણ વગરના મૂર્ખના સમ્બન્ધમાં વપરાય છે.

ગોલાર્ધ, પુ૦ [સં૦] ગોલનો જે અર્ધ તે; અડધો ગોળ.

ગોલી, સ્ત્રી૦ ગોલાની સ્ત્રી ૨ દાસી, ખવાસણ

ગોલો, પુ૦ રાજાઓના જનાનામાં ચાકરી કરનાર મરદ. ૨ ભાત ડાંગર ખાંડીને ચોખા કરવાનો—અનાજ સમારવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત.

'ગોલો બેસવો'—ગોલાએ ઘેર આવી કામ કરવુ

ગોવધ, પુ૦ [સં૦] ગાયને કાપી—મારી નાખવી તે.

ગોવર્ધન, ન૦ વૃન્દાવનની નજીકનો એક ડુંગર. આ ડુંગરને શ્રીકૃષ્ણે એક આંગળી ઉપર ઉચકી ગોપ ગોપીનું મેઘવૃષ્ટિથી રક્ષણ કીધુ હતું

ગોવાંદરું, ન૦ ગોંદરુ, પાદર.

ગોવારું, ન૦ ગાય—ઢોરનુ ટોળું.

ગોવાળ, [સં૦ ગોપાલ] ગાય ઢોર ચરાવનારો

ગોવાળિયો, પુ૦ ગોવાળ, ગાય ઢોર ચરાવનારો

ગોવ્રજ, ગાયોને રાખવાની જગા

ગોશ, ન૦ [ફા૦ ગોશ્ત] માસ.

ગોષ, પુ૦ [સં૦ ઘોષ] ભરવાડવાડો.

ગોષ્ઠ, ન૦ વાત ૨ વાડો.

ગોષ્પદ, ગાયનું પગલુ [ફા૦] જનાવર.

ગોષ્ઠી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાતચીત; સમ્ભાષણ, ગોઠ

ગોસ, ગોશ; માસ.

ગોસ, અ૦ જમણીતરફ (વાણુ—હોડીના સુકાનનું લાકડું ફેરવતી વખત)

ગોસાંઇ, પુ૦ [ગોસ્વામી] ચોટલી બોડાવી ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરી વૈરાગી થયલો હોય તે, બાવો, જોગી, જટાધારી. ૨ વલ્લભાચાર્યના વંશનો પુરુષ, મહારાજ.

ગોસ્વામી પુ૦ [સં૦] ગાયોનો માલીક. ૨ પૃથ્વીપતિ, રાજા ૩ એક જાતના ધાર્મિક ભીખારીઓ. ૪ એ શબ્દ એક પદવી તરીકે વાપરવામા આવે છે જેમ 'રૂપ ગોસ્વામી,' બોપદેવ ગોસ્વામી'

ગોહ, સ્ત્રી૦ ગુફા.

ગોહાવું, ક્રિ૦ અ૦ મુઝાવુ, ગુગળાવુ

ગોહોર પુ૦ [આ૦] ઊણ્ડો વિચાર. દરિયાફ્ત. ગોહોર કરવો—કરવું

ગોહોર, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] જે ખાડામા મડદાને દાટવામાં આવે તે

ગોળ, પુ૦ [સં૦ ગોલ] સપાટી ઉપર જે આકૃતિના મધ્યબિન્દુથકી તે હદલીટી—પરીઘ સુધી સઘળેથી સરખા અન્તર હોય તે. ૨ એ આકારનો અથવા જેનો પૃષ્ઠભાગ કાપેથી એવા આકાર પેદા થાય તેવો જે નક્કર પદાર્થ તે—ભૂગોળ, ખગોળ ઈ૦. વિ૦ ચક્રાકાર; વર્તુળાકાર; લીંબુ—નારંગી—દડાના આકારનું.

ગોળ, પુ૦ [ગુડ] સેરડીનો રસ સારીપઠે ઉકાળી ઘાડો કઠણ કરેલો પદાર્થ 'ગોળ ઘાલે તેવુ ગળ્યું થાય', 'ગોળે મરે તેને વીખે ન મારિયે' એ કેવતો

—'ગોળ ખાધા સાથે કામ'—આડી અવળી વાતને બાજુએ મુકી પોતાનુ કામ કાઢી લેવુ તે.

—'ગોળના પાણીએ નાવું'—છેતરાઈ જવું, ભૂલ થાપ ખાવી, ભૂલમાં પડવુ. 'આવ્યા એવા જાઓ અને ગોળને પાણીને નાઓ'.

—'ગોળનુ ગાડું'—કોઈ મોટો લાભ. 'ગોળનુ ગાડું દાબે રે, કર્મકુટ કેતી કહુ' (ધીરો)

—'ગોળમટોળ'—ઢઈ નહિ, શત્ય 'તેણે પરીક્ષામા ગોળમટોળ મેળવ્યું હતુ.'

ગોળકેરી, સ્ત્રી૦ ગોળની ચાસણીમા કેરીના બાફેલા કકડા નાખેથી જે મિઠાઈ બને તે

ગોળગોળ, વિ૦ મતલબ ન સમજાય તેવુ અડધુંપડધું અહિનુ તહીનુ—ગરબડિયુ (બોલવું) ૨ લલચાવવાને મીઠું મીઠું લાગે તેવુ (બોલવુ) ૩ પિગળેલુ. ૪ ગોળ જેવુ નરમ

ગોળધાણા, પુ૦ ગોળ અને ધાણા. સારી ખબરની વધામણીમાં—સારા કામના આરમ્ભમા ખુશખબતી દાખલ ગોળધાણા વેંચવામા આવેછે—કે સહુના મોઢા ગળ્યા થાય.

ગોળપાપડી, સ્ત્રી૦ ગોળઘીની ચાસણીમા સેકેલો નાખ્યાથી જે મિઠાઈ બને તે.

ગોળવા-ળા, પુ૦ ગોળ કરેલા—'માટીના—આમલી ગોળવા' ગોફણ ગલોલે ફેંકવાના નવટાક—પાશેર માટીને પલાળી બનાવેલા ગોળવા—ળા. ગલ ગોફણના ગોળા

ગોળાકાર, પુ૦ ગોળ આકાર. વિ૦ ગોળ આકારનું

ગોળાર્ધ, પુ૦ અડધો ગોળ

ગોળાયન્ત્ર, ખગોળ વિદ્યા જાણવાનુ એક જાતનુ ય

ગોળિયાકેરી, સ્ત્રી૦ કેરીની, છુટી ન પડી જાય ચાર ફાડ કરી તેમા ગોળ રાઈ અને મસાલો બનાવેલુ જે અથાણુ તે

ગોળિયો, પુ૦ ગોળ વપરાઈ ગયા પછી ખાલી ૨ જે ગોળનુ માટલુ તે

ગોળી, સ્ત્રી૦ [ગોળ આકારની નાની વસ્તુ] બ પિસ્તોલમા ગડબી મારવાની સીસાની જે થાય છે તે મીઠું પાણી ભરી રાખવાનુ ઠિકરાંનુ ઠામ. ૩ ઠિકરાન ઠામમા દહી વલોવી માખણ કાડવામાં આવે છે વૈદ જે ઝીણું ગોળ આપે ॥ ગળી જવાનુ એ આપે છે તે. ૫ વૃષણ, માયો. ૬ ધક્કો, નુકસા 'તેને ઘેર ગોળી બેઠી' એટલે તેને આદમી અથવા તરફથી મોટુ નુકસાન થયું.

—'ગોળી વાગવી'—નુકસાન થવુ.

—'ગોળીનુ પાણી સુકાવુ'—માણસ પૈસા ત નુકસાન થવુ—કેતી—'કકાસથી ગોળીનુ પણ સુકાય'

ગોળો, પુ૦ તોપમા ગડબી મારવાનો સીસાનો પાણી—અનાજ ભરી રાખવાનું મોટુ ઠિકરાનુ ૩ પેટમા પવનનુ આમ તેમ દોડવુ તે, પેટમાં ભેગુ થઈ જવુ તે. ૪ પૃથ્વીનો કૃત્રિમગોલ (નિ માં છોકરાઓને પૃથ્વીનો આકાર વગેરે શિ હોય છે તે) ૫ ગપ, જુઠો તડાકો—'ગોળો વવો' ૬ બોલીને અથવા કરીને ઊંધુચતુ કરી તે—'તેણે આવીને ગોળો વાળ્યો' ૭ ગોળ આ કોઈ પણ ચીજ—ગોફણનો ગોળો

ગોળોપિંડાળો, પુ૦ ઊંધુ ચતુ—સથરવથર કરી તે, અગડમબગડમ્

ગૌ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાય

ગૌચર, ન૦ ગામને સિમાડે ઢોરને ચરવા સારુ જે જમીન તે, જે જમીન ખેડવા ન દેતા ઘણા વ પડતર રાખી ઢોર ચારવા દેવામા આવે છે

ગૌડ, વિ૦ બઙ્ગાલાના મધ્યમા એક પ્રાન્ત છે તે તે સમ્બન્ધી ગૌડ બ્રાહ્મણ પાચ જાતના કે૦ સારસ્વત, કાન્યકુબ્જ, ગૌડ, ઉત્કલ અને

ગ્રાસ, પુ૦ [સં૦] જેટલો ખોરાક એક સપાટે મોડામાં ઘાલી શકાય તેટલો તે, કોળિયો ૨ ગ્રહણ—ઘરણથી સૂર્ય—ચન્દ્ર બિમ્બનો જેટલો ભાગ ઘેરાયલો હોય તે

ગ્રામસિંહ પુ૦ [સં૦] કુતરો.

ગ્રાહ, પુ૦ [સં૦] મગર

ગ્રાહક—હી, વિ૦ [સં૦] લેનાર, ગ્રહણ કરનાર, ઘરાક, ખરીદ કરનાર ૨ કદર જાણનાર, રસ સમજનાર. ગુણ ગ્રાહક, રસ ગ્રાહક, ઇત્યાદિ

ગ્રાહ્ય, વિ૦ [સં૦] ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય. [ભાગ

ગ્રીવ—વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરદન, ગળાંનો પાછલો

ગ્રીષ્મ, પુ૦ [સં૦] વૃષભ અને મિથુન એ બે રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યા સુધીનો જે સમય તે, જેઠ ને આષાડ પણ આપણા પ્રાન્તમા મોટી વૃષ્ટિ આષાડમા થાય છે માટે તથા બીજી રતમાં પણ ફેર પડે છે માટે ખરેખરો ગ્રીષ્મ તો વૈશાખ અને જેઠ જાણવો. ઉનાળાના ચાર મહિના તેમા પેલા બે તે વસન્તઋતુના અને પાછલા બે તે ગ્રીષ્મઋતુના મે ને જૂન

ગૃહગિરિ, પુ૦ અમ્બાડીવાળા હાથી (ગૃહ—અમ્બાડી. ગિરિ—હાથી)

ગ્રેવું (ગ્રેહવું), ક્રિ૦ સ૦ લેવુ, ગ્રહણ કરવુ.

ગ્લાનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] દુઃખ, રોગ, મેહેનત, શોક, લાજ વગેરે કારણથી મોડાની કાન્તિ ઘટવી તે, નિસ્તેજપણુ, ફિકાસ, ચેહેરો ઉતરીજવો તે, નાખુશી; મેહેરબાની નહિ તે

ગ્વાલ, પુ૦ [હિં૦] ગોવાળિયો

ઘ

ઘ, પુ૦ [સં૦] પન્દરમો મૂળાક્ષર, ચોથો વ્યઞ્જન વર્ણ, ગનો મહાપ્રાણ—ગને ચાંપીને કંઈક હ ભેળી ઉચ્ચાર કરેથી ઘ થાય છે

ઘઉં, પુ૦ [સં૦ ગોધૂમ] શિયાળામાં પાકતુ એક અનાજ—એ આસો કારતકમાં વવાય છે અને ફાગણમા તૈયાર થાય છે—એના લોટની રોટલી—રોટલા અને નાના પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો બને છે. એની ઘણી જાત છે, કાઠા, પોટા, વણજારુ, હાંસિયા વગેરે.

ઘઉલો, પુ૦ સરૈયા તથા ગાંધીને ત્યાં મળતી એક જાતની સુગન્ધી. કપુરકાચલી ને ઘઉલા એ બેને સુકડ સાથે ઘસીને બ્રાહ્મણોને કપાળે આરચા કરે છે.—સુગન્ધીને માટે શરીરે પણ લેપ કરવામાં આવે છે ૨ ઘાસમાં ઉગતો એક જાતનો છોડવો ૩ એક જાતનો ઘઉના રઙ્ગનો સાપ.

ઘઉવરણું, વિ૦ ઘઉના રઙ્ગ જેવું; શામળુ નહિ તેમ ગોરુ નહિ તે.

ઘખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠપકો દેવો; ભઠવુ

ઘચરકો, પુ૦ અજીરણથી જે ખાટો ઓટકાર આવે તે

ઘચુમડો, પુ૦ ઘણાકનું ખિચોખિચ મળી રેવુ તે.

ઘટ, પુ૦ [સં૦] ઘડો; દોરિયો, (ધાતુનુ અથવા માટોડીનુ વાસણ) ૨ (ઇશ્વિરે) ઘડેલો કોઈ પણ ઘટ—સ્થાવર જઙ્ગમ નક્કર પ્રવાહી વાયુરૂપ કોઈ પણ 'ઘટઘટમા વ્યાપી રહ્યો'. ૩ હૃદય; અન્ત:કરણ, પાણી ભરીને પૂજેલો અથવા પૂજા કરવાના સાધનમાં લિધેલો જે ઘડો તે; કુમ્ભ નવરાત્રિમાં ઘરમા ઘટસ્થાપન કરેછે સ્ત્રી૦ ઓછુ—કમી હો તે; ખૂટ; કસર.

ઘટ, વિ૦ પાસ પાસે દોરા હોય તેવુ, જાડુ (લુગડાં સાડીનુ પોત ઘટ છે) ૨ જાડું, ઘાડુ, નરમ—પાણી જેવું પાતળુ નહિ તેવુ (જે કંઈ તે

ઘટકો, પુ૦ સૂજીને પાકતાં દરદમા કાંટા ભોંકાતા હોય તેવું જે કંઈ રઈ રઈ ને થઈ આવ્યાં કરે તે—'કાનમાં ઘટકા ભરે છે'.

ઘટતું, વિ૦ [સં૦ ઘટિત] લાયક; જોઈયે તેટલુ તેવુ, યોગ્ય, માફક—અનુકૂળ આવતુ ૨ ઓછુ કમી થતુ, ખુટતુ.

ઘટના, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકઠું મેળવવુ—જોડાવુ તે. બનાવટ, કારીગરી ૩ બનાવ બનવો તે.

ઘટમાન, વિ૦ [સં૦] ક્રિયા ચાલતી હોય તેવું ૨ તેવુ, જેનો સમ્ભવ હોય તેવુ ૩ યોગ્ય, ઘટતુ ઓછુ, કમી, ખુટતુ

ઘટમાળ, સ્ત્રી૦ ઠિકરાના ઘડા અથવા ઢોચકાની કુ ચક્કરની માફક ગોળ ફરતી જે હાર તે, રેંટ.

ઘટવું, ક્રિ૦ અ૦ યોગ્ય—લાયક થવુ—હોવુ 'ઈ ફદારને લાંચ લેવી ઘટતી નથી' ૨ ઓછુ કમી થવુ, ખૂટ પડવી.—'હિસાબમાં ૭ રૂપિયા '

ઘટસ્થાપન, ન૦ નવરાત્રિના પ્રારમ્ભમા દેવીને થવા જે કળશની સ્થાપના કરવામા આવે છે

ઘટસ્ફોટ, પુ૦ [સં૦] મડદાંને બાળીને ચિતા પછી છેલ્લીવારે તે ઠેકાણે મોડુ ફેરવી તોડી નાખવી તે. ૨ ફરીથી નજ કરવો એવા નિ સમ્બન્ધને છેલ્લો તોડી નાખવો તે.

ઘટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાદળાંઓનુ છેક પાસે પા વી ઝુમી રેવુ તે; વરસાદ ચડી આવ્યાથી જે રમણીય દેખાવ થાય છે તે; ઘટાટોપ ૨ ઘ ણા ડાળા પાતરાં ખિચોખિચ આવી રયેથી તે મોટો ભરાવ તે. ૩ ઘણા ઝાડનો જે સમુદાય

ઘટાઘુમ—ઘુમ ન૦ ઘણી ઘટાવાળુ, ઘનઘોર.

ઘટાટોપ, પુ૦ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપરનુ આ

વરસાદનું ચડી આવવું ને તેથી જે રમણીય દેખાવ
...કે છે તે
...ચું, ક્રિ૦ સ૦ ઓછું—કમી કરવું. ૨ ઉતારી—
...ડી પાડવુ (માન).
...ı, પુ૦ ઓછું—થોડું હોવું તે. ખૂટ; કસર, કમતી.
...ત, વિ૦ યોગ્ય, ઘટતું, લાયક
...ı, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૬૦ પળ અથવા ૨૪ મિનિટનો
કાળ તે, ઘડી
-ઘટિકા યન્ત્ર, ન૦ ઘડી—૨૪ મિનિટ—૬૦ પળ
...પવાનો પાણીમા મુકવા જેવો ઝીણા કાણાંવાળો વાડકો.
...ı, વિ૦ [સં૦] યોગ્ય, લાયક, જેવુ બનવુ
...ઈયે તેવુ
વિ૦ ઘટ, જાડું (પોતમાં)
ગઢ.
...ર, ન૦ જે કંઈ ઘડેલુ તે ૨ ઘડવાની જે રીત તે.
...ણ, ન૦ બુઢાપણુ; વૃદ્ધાવસ્થા, જરા
...ચી, સ્ત્રી૦ પાણીના ગોળા મુકવાની માચી.
...ı, સ્ત્રી૦ ૨૦—૨૫ બેડાંની જે ટાંકલી તે. પુ૦ ચાગ્ણ.
ગઢ—નાના કિલાને સાચવનાર.
..., ક્રિ૦ સ૦ કાપી ઠોકી મેળવી વગેરે ક્રિયા કરીને
...ઈ પણ આકારમાં ઉતારવું, ઘાટ બનાવવો ૨
...નાવવું; ઉત્પન્ન—પેદા કરવુ.—'ઇશ્વરે નાના પ્રકા-
...ના ઘાટ ઘડ્યા છે.' ૩ લખાણ કરવું; મુસદ્દો—ખ-
...ડો તૈયાર કરવો. 'એણે ઝડપથી અરજીનો ખરડો
...ડ્યો—ઘડી કાડ્યો' ૪ કાપણી વગેરેથી ખેતર મો-
...ળુ થયા પછી ખેડુતે કળપી નામનું હથિયાર ફેરવી
...ળિયા કચરો વગેરેને ખણી કાડવા.
...—મણુ—ણી, સ્ત્રી૦ ઘડવાની મેહેનત; મજુરી.
'ઘડાઈ ઘડાઈને ઠેકાણે આવવું,' અનુભવી બનવુ,
... ખાઈ ખાઈ સુધરવુ; ઘણા ધન્ધા રોજગાર કરી,
... નુકસાન વેઠી ચોક્કસ સારે ધન્ધે પડવુ
... ક્રિ૦ અ૦ કોઈયે ઘડેલુ હોય તેવુ થવું, બન-
...—'આ વાક સારો ઘડાયો છે'. ૨ ઠોકર ખાઈ
...ને ઠેકાણે આવવું, સમરવું, અનુભવી બનવુ, પુક્ત
... 'ભાઈ ઘડાઈ ઘડાઈને હવે ઠેકાણે આવ્યા છે'.
...લ—ળ, સ્ત્રી૦ ન૦ જેથી બરાબર વખત માલમ
... તેવો એક યન્ત્ર—એ ઘણી જાતનાં હોય છે
...ı તખતીપર ૧ થી તે ૧૨ અંક તથા બે કાંટા
... છે નાનો કલ્લાક અને મોટો મિનિટ બતાવે
...મોટો કાંટો બધી તખતી ફરી રૅછે ત્યારે નાનો
...બારમાનું એક ઘર ચાલી થયલો કલ્લાક બતાવે
...કેટલાકને એક હાડાની અને કેટલાકને આક
... કુચી હોય છે. ૨ ઘડી (૨ જા અર્થમાં),
...ચું—

ઘડિયાલી—ળી, પુ૦ ઘડિયાલ લાવનારો અથવા તેને
દુરસ્ત કરનારો.
ઘડિયું, ન૦ નાળિયેરી—ખજુરીની તાડી કાડવાસારુ
તેને કોતરી છેદ નીચે તાડી ઝમી ભરાઈ રે તેને સારુ
લાખ્બી ડોકના જે ગીચા ટોચકાં—વાડવા લટકાવી
રાખવામા આવે છે તેમાંનુ એકેક
ઘડિયાં પડિયાં, ઠોસા ઠગરા (બહુવચનાત નપુંસક).
ઘડી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઘટિકા] રાત દહાડાનો જે ૬૦ મો
ભાગ તે, ૬૦ પળ, ૨૪ મિનિટ.—૨॥ ઘડીનો ક-
લ્લાક ૨ ધાતુની જે જાડી તખતી ઉપર ઘડીના ટ-
કોરા વાગે તે, મન્દિરમા ઉથાપન આરતી વખત
ધાતુના યન્દ્રા ઉપર ટકોરા માગ્વામાં આવે છે તે,
ઝાલર ૩ તળે પડઘીમાં ઝીણુ છિદ્ર—કાણુ હોય
તેનો પાણીમાં તરતો મુકેલો જે વાડકો બગબર ૧
ઘડિયે પૂરો ભરાઈ ડૂબી જાય તે (જ્પીની) ૪
જે કડું તડકામા રાખ્યાથી પોતાના ઓળાપરથી વ-
ખત બતાવે તે ૫ લુગડાના એક ભાગને બીજા
ઉપર, બીજાને ત્રીજા ઉપર એમ વાળી મુકવા તે
અથવા કપડાની એવી જે હાલત તે. ધોતિયાની,
શાલની, અઙ્ગરખાની ઘડી કરવી—વાળવી. ૬ ગઢી;
નાનો કિલ્લો.
—'ઘડીઓ ગણવી'—આતુરતાથી રાહ જોવી ૨
મરવાની તૈયારીપર હોવુ
—'ઘડીઓ ગણાવવી'—અતકાલ નજીક આવવો.
—'ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા'—જોતજોતામા; થોડી
વારમાં
ઘડીએક—ક, અ૦ આસરે ૧ ઘડી જેટલો વખત બતાવે છે.
ઘડીઘડી, અ૦ વારે વારે, ઘણી વખત
ઘડી નાખવું, માર માગ્વો (બાળકને ધમકાવતા)
'તે મને ઘણી પજવી તો ઘડી નાખીશ'
ઘડીબન્ધ, વિ૦ ઘડીના આકારમા હોય તેવું, ઘડીવાળુ
ઘડીભર, અ૦ એક ઘડી સુધી,
ઘડુ, ઘડુલો. ૨ કાઠી. ૩ ઘણ્ટ [ગાજવું.
ઘડુકવું, ઘડુક એવો અવાજ થવો (સમુદ્રમાં), ગર્જવુ,
ઘડુડાટ, અ૦ એવો થતો અવાજ.
ઘડુલી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો ઘડો.
ઘડુલો, પુ૦ નાનો ઘડો
ઘડો, પુ૦ [ઘટ] પડઘીવાળુ મોટા પેટનુ અને સાંક-
ડા (ઘણું નહિ) મોઢાંનુ પાણી ભરવાનુ જે વાસ-
ણ તે (ધાતુનુ અથવા માટીનુ) માટીના ઘડાને
બગબર પડઘી હોતી નથી 'પાપનો ઘડો ફુટ્યો'
એટલે છુપું રચેલું પાપ જાહેર થયુ 'અધુરો ઘડો છ-
લકાય' એટલે જેમ અધુરો ઘડો છલકાય તેમ થોડું
ભણેલા બહુ અભિમાન રાખે. 'ઘડો ભરાવો' એટ

શિક્ષા મળવાનો સમય નજીક આવવો અથવા મરી જવાની અણીએ પોચવુ.

ઘડો લાડવો, ગોટાપિડાળો. ૨ મારી નાખવુ
—'ઘડો લાડવો કરવો'—મોટી નુકસાનીમાં લાવી નાખવુ ૨ જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવવુ.

ઘડ્ડું, ઘરડું. [થોડો તે

ઘણ, પુ૦ [સં૦ ઘન] લુહારનો ઘણોજ મોટો જે અ-

ઘણઘણ ણણ, અ૦ ગાડી, ઘણ્ટડી વગેરેનો અવાજ દેખાડે છે. [તે સમજાવવુ તે

ઘણાંવાનાં, ન૦ ઘણી ઘણી ચીજો ૨ ઘણી ઘણી રી-

ઘણાઘણી, સ્ત્રી૦ ઘણો સ્નેહ—વેવાર

ઘણિયું, ન૦ કોટનુ એક ઘરેણુ.

ઘણું, વિ૦ માપ—વજનનુ ઝાઝું પરિણામ બતાવે છે, બહુ 'મારે ઘણુ કામ છે', 'લાડુમા ઘી ઘણુ છે' વગેરે (થોડાનુ ઉલટુ) એનુ બહુવચન ઘણાં ને એ શબ્દ મોટી સઙ્ખ્યા પણ દેખાડે છે. ઘણા માણસ, ઘણા ઘોડા, ઘણી સ્ત્રી 'તેને ત્યાં ઘણુ માણસ ભેગુ થયુ હતુ' એ વાક્યમા ઘણાં માણસનો સમૂહ હતો એમ અર્થ લેવો
—'ઘણુ કરવુ',—બહુ રીતે—વારેવાર સમજાવવુ.
—'ઘણુ હોવુ'—ઘણુ માઠુ પડવુ, 'હાલમા, તેને ઘણુ છે, માટે જોવા જાઉ છુ.' [રાખેછે.

ઘણુંક, વિ૦ ઘણું એ શબ્દથી જરાક ઓછો અર્થ

ઘણુંકરીને, અ૦ મુખ્યત્વે કરીને; વિશેષે કરીને, ખ-સૂસ, જરૂર. 'તમે અધ્યક્ષ છો એટલે તમારે તો ઘણુકરીને નિબન્ધને અન્તે ભાષણ કરવુજ જોઇશે' ૨ પૂરેપૂરી નહિ પણ થોડીક ખરી એવી ખાતરીનો અર્થ રાખે છે, એસી વ્સા 'ઘણુકરીને મારાથી પરમ દાડે તમારે ત્યા અવાશે'. ૩ ઘણાઓને લગાડતા તો, સાધારણ રીતે જોતાં. 'ઘણુ કરીને આજકાલ હિન્દુઓમાં શૌર્ય ને સાચો સ્નેહ એ જોવામાં આવતા નથી'. ૪ ઘણીકવાર—વખત

ઘણુંખરું, અ૦ ઘણુંકરીને (૪ થા અર્થમાં) 'તે મારે ત્યા ઘણુખરુ આવે છે'. ૨ એકાદા જથામાંનો વિશેષ ભાગ બતાવે છે [ઝાઝુ

ઘણુજ, અ૦ અતીસેં, વધારે, બહુજ, જોઈયે તેથી

ઘણેરું, વિ૦ (કવિતામા) ઘણુ, બહુ, અતિશય

ઘણ્ટ, પુ૦ દેવ દેરામા ઊંચે લટકતો મિશ્ર ધાતુનો જે ઘાટ વગાડવામા આવે છે તે.—એ અન્દરથી ખુલ્લો હોય છે ને તેની આજુબાજુએ ઠોકવાને ધાતુની એક નાની લગડી હોય છે જેને જીભ કેછે અને મથાળે ઉપરથી એક કડી હોય છે કે જેમા ઘાલેલા દોરડાં અથવા સાકળવતે તે ઊંચે લટકાયલો રેછે.
—'ઘણ્ટ વાગવો'—પૈસેટકે ખાલી થઈ જવું.

ઘણ્ટડી, સ્ત્રી૦ ઘણોજ નાનો ઘણ્ટ—દેવપૂજનમા રો છે તે, બળદની ડોકે અને કાવડે જે બાધે છે તે ઘણ્ટડી—ઘણ્ટા નાની ને ઘણ્ટ મોટો;
—'ઘણ્ટડી વગાડો' એટલે ભીખારીઓ ઘણ્ટડી વગા ભીખ માગે છે તેમ ભીખ માગો.

ઘણ્ટરવાળ, ન૦ એક જાતનુ શિકારી વાજુ.

ઘણ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં] ઘણ્ટડી. "કાષ્ટ ઘણ્ટા વિ મ્બણા" ૨ ફઈજ નહિ એવો અર્થ રાખે છે. વિ આવીશ તો ઠીક છે નહિ તો પછવાડેથી ખાજે ઘણ્ટા'

ઘણ્ટિયો, પુ૦ થાળા સાથે જડેલી નહિ પણ નીચે મુકવાની દાળ વગેરે ભડવાની ઘણ્ટી.

ઘણ્ટી, સ્ત્રી૦ અનાજ દળવાનો પથ્થરનાં બે પડ જે યન્ત્ર તે ૨ કોઈ પણ ફરતો યન્ત્ર, ચક્રી. ઘ ઘણી જાતની હોય છે કેવત—'ઘરના છોકરા ઘ ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો'.

ઘણ્ટીચોર, પુ૦ માયનો માંય ને બારનો બાર એવો ચ

ઘણ્ટીટકુારો, પક્ષી વિશેષ ૨ ઘણ્ટી ટાકનારો
—'ઘણ્ટીટકુારો કરવો'—કોઇને વારેવારે ટ ટોક કર્યાં કરવું તે.

ઘન, પુ૦ [સં૦] વર્ષાદ; મેઘ ૨ કોઈ એક સઙ્ તેની જ સાથે બેવાર ગુણ્યાથી જે નવી સઙ આવે તે—જેમકે ૪ એ સઙ્ખ્યાનો વર્ગ ૧૬, ઘન તો ૪×૪×૪=૬૪ થાય છે (અઙ્ક ગણિતમા) છ સરખી—બરાબર ચોરસ બાજુઓનો (જેમા છ ખુણા આવેલા જ હોય તેવો) જે કોઈ નક્કર પદાર્થ તે (ભૂમિતીમા). ૪ લુહારનો અથોડો. ન૦ વાદળુ ૫ લોડાની ગદા.

ઘન, વિ૦ [સં૦] ભરેલુ, નક્કર, જાડું.

ઘનઘોર, વિ૦ [સં૦] વાદળાનો જમાવ થયેથ સાદ ચઢી આવેથી અન્ધકાર થઈ રયો હે અન્ધરાયલુ.

ઘનચક્કર, વિ૦ વાયેલ; વળવળતું, ચસ્કેલ, ઉ

ઘનફલ—ળ, ન૦ જેમ સપાટી ઉપરની માયના વિસ્તારને ક્ષેત્રફળ કેછે તેમ ઘન—ન ર્થમાં જેટલુ હોય તેટલાને ઘનફળ કેછે, પોળાઈ ગુણ્યાથી ક્ષેત્રફળ નિકળે ને લમ્બા ને ઊંચાઈ અથવા ઉણ્ડાઈ ગુણ્યાથી ઘનફ

ઘનમૂલ—ળ, ન૦ ઘનનુ મૂળ,—૨૭ નુ ઘ છે—કેમકે ૩ નો ઘન ૩×૩×૩=૨૭ થા

ઘનસાગર, પુ૦ કપુર. ૨ પાણી. ૩ પારો.

ઘનશ્યામ, વિ૦ [સં૦] પાણી ભર્યા કાળા રઙ્ગ જેવુ. ૨ એવો રઙ્ગ ઈશ્વર—પરમાત્માનો છે તે પ્રભુ—ઈશ્વર.

ઘબરાટ—ભરાટ, પુ૦ ગભરાટ.
ઘબરાવું—ભરાવું, ગભરાવું.
ઘભાણ, ગભાણ.
ઘમ, ઘઉં. ૨ ઘઉંની જમીન
ઘમઘમ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ઘુઘરાવાળી ગાડી વગેરેનો.
ઘમઘોર, ઘનઘોર.
ઘમચકડી, સ્ત્રી૦ છોકરાંઓની એક રમત—બે હાથ લાંબા કરીને ફેર ફરવા—ચકર ભમર ફરવુ તે.
ઘમણ્ડ, ન૦ ગર્વ; અહંકાર.
ઘમરઘમર ફરવું, ક્રિ૦ અ૦ ફેર ખાવા; ફુદડી ફરવી.
ઘમસાણ, ન૦ ઊંધુ ચતુ—ભેળભેળ કરી મેલી કામને બિગાડી નાખવું તે; ધુળધાણી કરી મુકવું તે. ઘમસાણ વાળવું. ૨ કાપાકાપી; કતલ, નાશ. ૩ જુદ્ધ ૪ ગોંધાટ.
ઘમાઘમ, સ્ત્રી૦ દોડાદોડ, ધાલમેલ
ઘમાઘમ, અ૦ ઉપરા ઉપરી મુક્કાનો માર મારવો તે.
ઘર, ન૦ [સં૦ ગૃહ] માણસ પોતાને રેવાને સાટે જે મકાન બાંધે તે—ઝુપડુ, હવેલી; બંગલો, મેહેલ ૨ ઘરનાં માણસ, કુટુમ્બ, સંસાર. ૩ કુળ; ખાનદાન.—'વર જાતે સારો છે, ઘર સારું છે પછી જેમ મરજી'. ૪ જમીનમાં ખોદેલા જે ખાડા—દર—કોતરમાં જનાવરો રેછે તે. ૫ નવ ગ્રહમાંનો અમુક ગ્રહ, જે અમુક રાશિ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવતો હોય તે તે ગ્રહનુ ઘર કેવાય. એક ગ્રહ પોતાની અસલ રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે પોતાનું ઘર મુકી બીજા ગ્રહનાં ઘરમા ગયો કેવાય. ૬ દિલની હાલત. 'તે ઉદાસીના ઘરમા છે'. ૭ સ્થાન, ઠેકાણું.—ચોકટી—સેતરંજના મોહોરાના ઘર. ૮ શરીરમા જે મૂળ કારણે—ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં રોગ થયો હોય તે—'તેને પિત્તના ઘરનું દરદ છે'. ૯ જે હાલતમાં રોગી માણસ હોય તે—'તે હમણાં વાયુને ઘેર ગયો છે'. ૧૦ રાગની જાત—'તે ઘણા ખરા રાગના ઘર ઓળખી શકે છે' ૧૧ શક્તિ, બળ. 'તે પોતાનું ઘર જોઈને પગલાં ભરે છે'. ૧૨ બચાવ; નિકળી જવાનુ છે. 'તે પોતાનુ ઘર રાખી વાત કરે છે'. ૧૩ ... જમાથી જુદા જુદા રાગ નિકળે તેનાં કાણાં—... ણાંમાંનુ એકેક ૧૪ હરકોઈ ચીજ મુકવાને સારુ અંદરથી પોલી એવી જે વસ્તુ તે.—ચસમા—ચાકુ વગેરેનુ ઘર.

—'ઘર આકાશું કરવુ'—કોઈની આવવાની વાટ અધીરાઈથી જોયા કરવી, ઘણી ઇન્તેજારી રાખી ઘરમા જવુ ને બારણે આવવુ તે, આતુરતાથી રાહ જોવી 'હુ તો તુ જ પાખે ઘર આકાશુ કરતી હતી રે' (દયારામ)

—'ઘર ઉખડી જવું—નાખવુ'—વંશમાં કોઈ ન રેવુ. ૨ પાયમાલ કરવું

—'ઘર ઉઘડવુ'—વંશવેલો વધવો; પુત્ર પ્રાપ્તિ થવી. ૨ લાભ—ફાયદો થવો.

—'ઘર ઉપાડી લેવુ'—સંસાર વેવાર ચલાવવો સાસરાના ઘરનુ સઘળું કામ નવી વહુએ કરવામા હોશિયાર થવું.

—'ઘર કરવુ'—રોગે શરીરમા હમ્મેશનો જમાવ કરવો. ૨ દુર્ગુણે વાસ કરવો ૩ જાદુનો પ્રવેશ કરવો 'તેં તો ઘટઘટમાં ઘર કીધુ, વાલમ વરણાગિયારે.' (દયારામ). ૪ નાતરે જવુ

—'ઘર કુકડો'—ઘરમા ભરાઈ બેસી બાર—દુનિયામાં શું થાય છે તેથી કેવળ જ અજાણ

—'ઘર ઘાલવું'—દાખલ થવું; પ્રવેશ કરવો; ઘુસવુ. 'રોગે ઘર ઘાલ્યુ' ૨ ઘરની ખરાબી કરવી; નુકસાન કરવુ.

—'ઘર ચલાવવુ'—સંસાર ચલાવવો.

—'ઘર જોડવુ'—બીજા કુટુંબ સાથે સગાઈથી વેવારમા વધારો કરવો.

—'ઘર તરતું રાખવુ'—ઘરનો મોભ્ભો જાળવવો.

—'ઘર ધોવુ'—બાપદાદાની માલમતા ઉડાવી દઈ ભીખારી થઈ જવુ.

—'ઘર કાડવુ'—ખાતર પાડવુ, ચોરી કરવી.

—'ઘર ફુટવુ'—ઘરમાં કુસમ્પ થવો ૨ ઘરની ગુપ્ત વાત બાર પાડવી કેતી—'ઘર ફુટે ઘર જાય'.

—'ઘર ફોડવુ'-ઘરના એકાદાં માણસને લાલચ વગેરેથી પોતાનુ કરી લઈ બીજાઓનુ જોર તોડવું ૨ મતલબ પાર પાડવાને શત્રુના ઘરમાં ફટ્ટાસ ઘાલવો ૩ કુસમ્પ કરાવી નબળું કરવુ.

—'ઘર બગડવુ—વણસવુ'—ઘરની ખરાબી થવી; આબરુ જવી. ૨ કુટુમ્બના માણસો નીતિભ્રષ્ટ થવા

—'ઘર બેસવુ'-ઘરની પડતી આવવી, ૨ વંશની સમાપ્તિ થવી. નસન્તાન જવું, કુળનુ નિકન્દન થવું; વંશનો નાશ થવો. ૩ કમનસીબથી ઘરની પડતી આવવી—'તુ તો લાડકવાયા કુંવર, કયા બસાડ્યુ મારું ઘર' (પ્રેમાનન્દ).

—'ઘર ભરવુ'—બીજાને નુકશાન કરી પૈસે ટકે સુખી થવું. ૨ જેનાપર હક નથી તેવો માલમતા—પૈસો ટકો લાવી પોતાના ઘરને શણગારવુ ૩ લાંચ લેવી

—'ઘર લાગવુ'-કુટુમ્બમા કુસમ્પ કરાવી ઘરની ખરાબી કરાવી. ૨ માણસના મરી જવાથી ઘરની ખરાબી થઈ જવી ૩ જેનાથી ઘરનો વેવાર ચાલતો હોય તેવા આદમીનુ મરણ થવુ

—'ઘર માથે કરવુ'—આખા ઘરમાં ખોવાયલી વસ્તુની શોધ કરવી

—'ઘર માડવુ'-પરણીને સંસાર ચાલતો કરવો

—'ઘર મારવુ'—ઘરમાંથી ચોરી—લુટ કરી લઈ જવુ. ૨ ઘરની ખરાબી કરવી. ૩ પરાયી સ્ત્રી સાથે નઠારો સમ્બન્ધ રાખવો.

—'ઘર લાગવું'—એકનો એક કાળજગરો દીકરો મરણ પામે છે ત્યારે તેની મા રોતા રોતા મારુ ઘર લાગી ગયુ, એમ રડે છે તે.

—'ઘર વસાવવુ'—નવુ ઘર લેવુ અથવા નવોસવો સસાર માંડવાને ઘરમા સરસામાન આણવો

—'ઘર વાળો'-ઘરનો ધણી. ૨ વર

—'ઘરને ઉમરે'—પોતાના ગામમા કે દેશમાં જ, ઘણુ નજીકમાં.

—'ઘરને ખૂણે'—છાની રીતે, ધણાના દેખતા નહિ તે

—'ઘરનુ'—ઘરમા રેનાર, ઘરમાંનુ, પોતીકુ, પારકુ—પરાયુ નહિ તે.—'દેવજી તો ઘરનો છે એ જાણશે તેની ચિન્તા નથી', 'અનાજ લાકડા ઘરના હતા ને બીજુ બધુ તેનુ હતુ.' ૨ ઘર—સસાર સમ્બન્ધી

—'ઘરનુ નાક'—જેના વડે ઘરની આબરુ જળવાઈ રહે તે

—'ઘરનો થમ્ભ'—જેને આધારે ઘર ચાલતુ હોય તે

—'ઘરનો દીવો'—જેના વડે ઘરની આબરુ રેતી હોય તે.

—'ઘરમા પૂછી જોવુ' ઘરના કોઈ માણસને અથવા બોલનારની સ્ત્રીને પૂછવું તે

—'ઘરમાં રન્ધાવુ'—લાભ થવો, કામ પાર પાડવુ

કેવતો —"ઘર જાણે પડોસી ને કુળ જાણે વેવાઈ," "ઘરના છોકરાં ઘણ્ટી ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો," "ઘર બાળીને તીરથ કોણ કરે," "ઘરની ફૂટે શત્રૂ ફાવે," "ઘરમા ભૂત ભુસ્કા મારે ને હનૂમાનજી હડિયો કાડે" "નહિ ઘરનો ને નહિ બારનો'—ઠામ ઠેકાણાં વગરનો, એ વાકય રખડતા આદમીને લગાડવામા આવે છે અથવા જેણે ઘર તરફનો ને બારનો બન્ને તરફના લાભ ખોયા હોય તેને પણ લગાડવામા આવે છે. "પાણી પીને ઘર પુછે" એટલે આગળથી વગર વિચારે કામ કરે ને પછી પસ્તાય "ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા" એટલે કેટલીક નરસી રીતભાતમા—ચાલ ચલણમા સધળા લોક સરખા હોય છે અથવા ઘણા ખરા લોક ભુલમા હોય છે "ઘરનુ ઘટ્ટોળિયુ થઈ જવુ" એટલે સારી આબરના ઘરની લોકમા વાતો થવી, પૈસે ટકે પાયમાલ થવું.

—'ઘરમા હાલ્લે હાલ્લાં લડે'—ખાવા પી વાંધા પડવા; ઘરમા કાંઈ પણ માલમતા નહિ હોવી.

—'કાણુ ઘર'—ઘરની છૂપી વાત ઘરના બાર કરવી—પાડવી

—'તે ઘરનો સુખી છે' એટલે ખાવે પીવે દુ નથી—સારી હાલતમા છે

—'નીચુ ઘર' એટલે હલકુ કુળ.

—'રોગે શરીરમા ઘર કીધુ—ઘર ઘાલ્યુ'—રો આવવો અથવા રોગે તબિએત બગાડવી

ઘરખટલો, પુ૦ ઘરનો ખટલો, સસાર ભાર.

ઘરખરચ, પુ૦ ઘર ચલાવવા સમ્બન્ધી જે ખરચ તે (ન્યાતવરા, વરઘોડા, ધર્મદાન, મોજ મઝા વગેરેનો નહિ

ઘરઘરાઉ, પોતાની તરફથી—જાતથી—પદરથી (એ શ ગીરો લેતા આપતા ખતમા લખવામાં આવે છે)

ઘરગતુ-થાઉ, વિ૦ બજારમાથી નહિ પણ આડોશી પાડોશી સગાસ્નેહી પાસથી મળેલુ—ખરીદ કરેલુ

ઘરઘોટી-ઘોટી, સ્ત્રી૦ જમતી વખત પેરી બેસવા રેશમી કપડું.

ઘરચોળું, ન૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ એક પ્રકારનું રેશમી ક

ઘરજમાઈ, પુ૦ વહુના બાપને ઘેર—સાસરાંના જ ઘ સસાર માંડી રયલો જે જમાઈ તે

—'માથે પડવું. ૨ ઘરમાં સજ્જા કરવુ. ૩ કે માલ પદાર્થ ઘરમા પડી રે અને તેનો કાંઈ બદલો મળે તે અર્થમાં એ વાકય વપરાય છે.

ઘરડ, સ્ત્રી૦ ગાડાં ગાડી જે રસ્તે જાય આવે તે રસ્ પડેલી જે ઊણ્ડી વાટ તે, ચીલો ૨ અવાય જ તેવો રસ્તો—મારગ

—'ઘરડ પડવી'—નવો મારગ ઉઘડવો—નિકળ

—'ઘરડમા પડવું'—હાર પડવુ,ચાલતું થવુ,

ઘરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમાના જુના પાકના કાડવાનુ કામ તે.

ઘરડું, વિ૦ ઘણી વયને લીધે કેશ ધોળા થયા અશક્તિ આવી હોય તેવુ, વૃદ્ધ ૨ જૂનુ 'ઘરડ એટલે અશક્ત શરીરવાળુ, ઘણુ ઘરડુ

ઘરણ, ન૦ [ગ્રહણ] પૃથ્વીની છાયાથી સૂ પ્રકાશ ઝાંખો થવો તે ૨ ઝાંખુ થવુ—લજવાવ

—'ઘરણ ઘેલુ' એટલે સાડા ત્રણ પાયા; મ સમજે તેવુ; નકામી માથાઝીક કરનારું, ૨

—'ઘરણ લગાડવુ' એટલે કોઈ બે જણને સાચું સમજાવી લડાવવા.

—'ઘરણ લાગવુ' એટલે એક બીજા વચ્ચે —તકરાર થવી ૨ કામગરા માણસને માથા પ્રસન્ગ પડવો

—'ઘરણુ વળગવું' એટલે એક બીજા વચ્ચે ખટપટ—અણબનાવ થવો. ૨ માથાકુટિયા—નવરા માણસે કામ કાઢી લેવાને કોઈની પાછળ લાગી તેનો સમય રોકી કંટાળો આપવો.

—'ઘરણુ વેળા સાપ કાઢવો' એટલે કામને વખતે નહિ ધારેલી અડચણ આણવી.

ઘરણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગૃહણી] ઘર ધણિયાણી. ૨ ધણિયાણી

ઘરધણી, પુ૦ ઘરનો માલિક; ઘર ચલાવનારો મુખ્ય પુરુષ.

ઘરધંધો, પુ૦ ઘરમાંનુ કામકાજ—ઘણુંકરીને બૈરાંઓને કરવાનું.

ઘરનાળું, ગરનાળું.

ઘરબાર, ન૦ ઘર તથા આંગણું. ૨ માલ મિલકત; દોલત. 'તેના ઘરબાર વેચવા દાડો આવ્યો' ૩ કુળ; ખાનદાન,

ઘરબારી, પુ૦ સંસારી, ઘરકુટુમ્બવાળો; ગૃહસ્થ. ૨ સઘળા વૈશ્યોને સાથે જમાડવા તે; મોજનનું જમણ (મુમ્બાઈમાં).

ઘરમેળે, અ૦ માંહોમાંય—પોતપોતીકામાં સમજીને (કજીયો માંડી વાળવો—સરકારમાં ન જતાં) ૨ દોસ્તીની રાહે; ઘરનો—પોતીકો જાણીને.—'આ હું તો તને ઘરમેળે કઉં છઉં, પછી જેમ નજરમાં આવે તેમ કરજે'. ૩ ખાનગી; ઘરમાં (બાર નહિ). 'એ વાત ઘરમેળે કરવાની છે, ખળભળાટ, બાર ન જાય'

ઘરવટ, સ્ત્રી૦ એક ઘરને બીજાં ઘરસાથે એક કુટુમ્બનાં હોય તેવો જે સ્નેહ ભરેલો પરિચય તે; ઘણાં ઓળખાણનો વેવાર. ૨ પોતીકાવટ; સ્નેહભાવ.

ઘરવખરો, પુ૦ જે જે વસ્તુઓથી ઘર સખડાઈ ચાલતુ હોય તે; રાચરચીલુ તે.

ઘરસંસાર, પુ૦ ઘર ને તેમાં રેતું કુટુમ્બ. ૨ સંસાર વેવાર.

ઘરસંસારી, પુ૦ પરણી ઘર માંડી સંસાર ચલાવનારો પુરુષ.

ઘરશાન્તિક, સ્ત્રી૦ ન૦ ગ્રહશાન્તિ.

ઘરસૂત્ર, ન૦ [સં૦ ગ્રહમંત્ર] કુટુમ્બ કબીલાવાળુ ઘર; ૨ સંસાર. "મરણ પામ્યા રે પત્ની ને પુત્ર; મેહેતાનું ભાંગ્યું ઘર સૂત્ર" (મોસાળું).

ઘરાઉ, વિ૦ ખાનગી, ઘરનુ.

ઘરાક, ન૦ [સં૦ ગ્રાહક] માલ ખરીદ કરનાર, લેનાર. ૨ રોજનો ખરીદ કરનાર ૩ ખુબી પિછાનનાર, ગુણ—સમજનાર 'ગુણ ગ્રાહક વિક્રમ ભોજ ગયા, વેતાતણી કિમ્મત જે કરતા' (દલપત).

ઘરાકી, સ્ત્રી૦ ઘણાં ઘરાકસાથે જે વેવાર હોવો તે. '...લા રેશમવાળાને ઘરાકી સારી છે'.

ઘરાણિયા; વિ૦ ઘરેણે—ગીરે મુકેલી (જમીન)—જે લીધેલા રુપિયાનુ વ્યાજ નહિ અને ખેતરનો

ઘરાર, અ૦ સાતફેરા; અલબત

ઘરુણી, સ્ત્રી૦ ગૃહિણી; પત્ની. ૨ નારી; સ્ત્રી.

ઘરે, ઘેર.

ઘરેડ, ઘરેડ.

ઘરેડી, સ્ત્રી૦ નાનો કપ્પો. ૨ ઘરડ ઘરડ એમ બોલતો શ્વાસ (મરતી વખતનો).

ઘરેડો, પુ૦ ઘરેડી (૨ જા અર્થમા)

ઘરેણાખત, ગીરોખત.

ઘરેણું, ન૦ શરીરને શોભાવવાને સારુ સોના મોતી હીરા વગેરેના જે ઘાટ તે, દાગીના, અલકાર; આભૂષણ. એ શબ્દ એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં વપ. રાયછે. ૨ શોભા, ભૂષણ; સણગાર.

ઘરેણે, વિ૦ ગીરો મુકેલુ હોય તેવું; ગિરવી (ઘર, જમીન, દાગીનો વગેરે), રૂપિયા લઈ માલ મુકવો અથવા માલ લઈ રૂપિયા આપવા અને થોડુંક વ્યાજ આપવુ—લેવુ એવી રીતના વેવારવાળુ. ઘરેણે મુકવુ—લેવુ,

ઘરોડ, સ્ત્રી૦ ઘરેડ.

ઘરોબો, પુ૦ ઘરવટ.

ઘરોળી–લોડી, ખિલોડી.

ઘર્ઘર, પુ૦ થોથરો શબ્દ. ૨ હાસ્ય વિનોદ.

ઘર્મ, પુ૦ [સં૦] ઘામ, બાફ; ગરમી.

ઘર્ષણ, પુ૦ [સં૦] ઘસવુ તે.

ઘસાઈ જવું–વું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણી નુકસાનીમાં આવી પડવુ ફસવું; ખરાબ હાલ થવું—ઘણુ કરીને નાણાની વાતથી

ઘસોડું, ખિલોડું.

ઘવડવું, ક્રિ૦ સ૦ નખેવતી ચામડી ઉપર ઘસવુ ૨ વેડવુ

ઘવાવું, ઘાયલ થવું.

ઘસઘસાટ, વિ૦ ઘેર ચાલી ગઈ હોય તેમ ઊંઘવું; નચિન્તાઈથી ઉંઘવું.

ઘસડવું, ક્રિ૦ સ૦ જમીન અડકેલી રયાં કરે એવી રીતે કોઈ પણ નિર્જીવ અથવા સજીવ પદાર્થને સારી પઠે ખેંચવો—તાણવો ૨ પકડીને લઈ જવું.

ઘસરકો, પુ૦ નખે કરીને જોરમાં જે લીટો—છેકો પડેલો તે. ૨ એક વસ્તુને બીજી ઉપર જોરમા ઘસવી તે

ઘસવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઘર્ષણ] એક વસ્તુને બીજી ઉપર—સાથે જોરમા અહીં તહીં ખેંચ્યા કરવી.—'ઓરસિયાપર સુકડ ઘસ'. સરાણ ઉપર ચાકુ અસ્તરા વગેરે ઘસવાં. વાસણને ઘસવાં—ઘસીઘસીને માંજવાં.

—'ઘસીને ગુમડે ચોપડવાનો'—જરૂરને કામ પ્રસઙ્ગે પણ કંઈ ન કરે તેવો.

—'ઘસી પીવું'—દરકાર ન રાખવી; ગણકારવું નહિ તે

ઘસારો, પુ૦ ઘસાવાથી થયલી જે નિશાણી તે. ૨ ઘસા-

છોકરાઓ આજારી પડેથી જે હરડે સુઠ સજ્ઞળ વગેરેની મેળવણીની દવા પાયછે તે. ૪ નુકસાન, તોટો.

ઘસાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇએ ઘસ્યુ હોય તેવુ થવુ ૨ ઘસેથી ઓછુ થઈ જવુ—'મુકેડ ઘસાય છે પણ ઓરસિયો ઘસાતો નથી' ૩ શરીરે અશક્ત થઈ જવુ ૪ પૈસાની ભીડમા આવવું, નાણાંની તઙ્ગીમા આવવુ. 'હાલમા પ્રેમચન્દભાઈ પૈસે ટકે ઘસાઈ ગયા છે, ૫ ખરચ કરવો, મદદ કરવી 'તે તેની પાછળ પાંચ પૈસા ઘસાઈ છૂટે છે'

ઘસિયો, પુ૦ આજરી ઘઉ વગેરેનો દુધથી કરમોડી સેકેલો જે લોટ તે.

ઘસોટિયો, પુ૦ ઘઉના સેકેલા લોટને ખૂબ ઘસી ફીણીને નરમ કરી તેમા ખાડ નાખી તૈયાર કરેલો તે. ઘસોટિયો લાડુ

ઘાંચ, સ્ત્રી૦ ખાંચ (જૂની કવિતામા). ૨ ગાડાના ચીલામા ઊણ્ડો ખાડો પડેલો હોય તે.

ઘાંચણ, ઘાંચેણ.

ઘાંચી, પુ૦ તલ દિવેલી વગેરેને ઘાણીમા પીલી તેલ કાડનારો ૨ તેલ દિવેલ વેચનારો, તેલી.

—'ઘાંચી ખૂટવો'—દીવામા તેલનુ પૂરુ થવુ-આવી રેવુ

—'ઘાંચીની ઘાણી જેવું'—ઘણુ મેલુ—ચીકટાયલુ—ડાઘાડુઘીવાળુ

—'ઘાંચીની ઘાણીએ જોડાવુ'—જઞ્જાળમાં ફસી પડવુ, પીડામા આવી પડવું, સસારના કામકાજમા જોડાવુ-રગડાવુ.

—'ઘાંચીનો બળદ'—એક જ રીતે ઘણુ કામ કર્યા કરે તે, સસારના કામકાજમા ગુચવાઈ ગયલો મનુષ્ય

ઘાંચેણ, સ્ત્રી૦ ઘાચીની બૈરી ૨ ઘણાં મેલા ને ડાઘાડુઘીવાળા લુગડાં પેરનારી સ્ત્રી (મર્મમા).

ઘાંચો, પુ૦ વાસકોડો.

ઘાંટી, સ્ત્રી૦ જુવાની આવ્યાથી ગળાના ઉપલા ભાગમાં જે નાનુ સરખુ હાડકુ બાર પડતુ દેખાય તે; હાડ્ડી, ૨ એવે સમે અવાજનુ બદલાવુ થાય છે તે ઘાટી ફુટતા પેલા અવાજ કેળવાઈ શકેછે પણ ફુટ્યા પછી તે ઘણુ કરીને તેવો ને તેવો જ રેછે

—'ઘાંટી ફુટવી'—જુવાની આવવી.

ઘાંટો, પુ૦ ગળામાથી નિકળતો અવાજ; સાદ

—'ઘાંટો ઉઘડવો—ખુલવો'—મોટો ને સારો અવાજ થવો ૨ બરાડો, મોટો સાદ

—'ઘાંટો બેસવો'—અવાજ જાડો થવો

ઘાંધી, ગાંધી.

ઘા, પુ૦ [હિં૦] ઊંચેથી જોરમાં પડી અથડાવુ તે, પ્રહાર 'હથોડાનો ઘા'. ૨ જખમ; ઝટકો. ૩ ચોવીશ તાનો જથો, દસ્તો (કાગળનો) ઘા મારવો—... —લાગવો—પડવો—થવો—ખમવો. મોટુ નુકસાન કરવું. ૨ દુઃખ લાગે તેવો પણ બધબેસ્તો બોલ બોલવો. ૩ તન દઇને કામ કરવુ તે 'એનાથી ... મારીને કામ થતુ નથી'

—'ઘા લાગવો'—છાતીમાં જબરી અસર થવી ૨ વાલાનાં મરણથી ઘણુ દુ ખ થવુ

ઘાએલ, ઘાયલ.

ઘાઘરી, સ્ત્રી૦ નાનો ઘાઘરો (નાની બાળકીઓને પે... વાની) ૨ મકરસઙ્ક્રાન્તિને પર્વે પાંચ સાત વરસની છોકરીઓને જે ઠીકરાને વાસણે નવડાવે છે તે.

ઘાઘરો, પુ૦ સ્ત્રિયોને કેડથી તે પગ સુધી પેરવાનુ ઘેરવાળુ સિવેલુ લુગડુ (એને કમ્મરેથી બે આગ... જેટલુ બેવડુ વાળી ચિણુ ભરેલી હોય છે ને તેમ દોરો પરોવે છે, જે દોરાવડે કમ્મરે ઘાઘરો ... છે) ચણિયો

ઘાટ, પુ૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ એક જાતનુ રેશમી કપડુ ગાભો; કલગેર. ૨ જે આકારમાં ઘડાયુ—બને હોય, તે; આકૃતિ, ડોળ. ૩ શિકલ, સુરત, ચેહેરે સીનો. ૪ નદીને તીરે નાવા ધોવા ને પાણી ભરવા બાંધેલી જે ઢળતી—પગથિયાંવાળી જગો તે; ઓવારે આરો ૫ બે દેશની વચમાં જે લામ્બો પડેલો પાડ ... ૬ સહ્યાદ્રિ પર્વતની પૂર્વ તરફનો જે દેશ તે. ૭ પાડઉ... ચડવા ઉતરવાનો જે રસ્તો તે ૮ જે જુક્તિ—ત... વીજે—પ્રકારે એકાદુ કામ પાર પાડવુ હોય તે અથ... તે કામ 'એ ઘાટ તમે કોહોછો તેમ નહિ પણ ... તો ઉતરશે ખરો'.

—'ઘાટ ઘડવો'—નક્કર વસ્તુને હરકોઈ આ... આપવો ૨ જુગતી—તજવીજ—કરવી—કરી મુકી મનસુબો કરી રાખવો. 'રાજા કહે ઘડે સો ઘ... ઉઘાડ બાર જવા દે વાટ' (નંદબત્રિશી) ૩ ઘણુ નુકસાન કરવુ. ૪ મારી નાખવું 'પછિ અગદ બ... અગમા, પ્રથમ ઘાટ એનો ઘડું' (અગદવિષ્ટિ

—'ઘાટ ઘાલવુ'—ઠેકાણે પાડવું, ઉપયોગમ ચોકસ રીતે પૂર્ણ કરવુ 'અમો બેસી રહ્યા માટ, અહી આવો તો ઘાલીએ ઘાટ' (પ્રેમા

ઘાટડી, સ્ત્રી૦ સિન્દુરિયા—રાતા રઙ્ગનુ ચુદડીની વાળુ ચાર પાચ હાથનુ જે રેશમી લુગડું તે —કન્યાને મોડ ઉપર ઓરાડવાની ઘાટડી. ૨ સણુ સ્ત્રીના મુડદાં ઉપર જે રાતુ રેશમી લુગડું ડવામા આવે છે તે

ઘાટપોત, ન૦ એક જાતનુ રેશમી કપડુ

ઘાટી, વિ૦ ઘાટ—પાડ સમ્બન્ધી —ઘાટી વગેરે. પુ૦ ઘાટના રેનાર શૂદ્રની એક જા...

દક્ષણી ચાકરો પાણી ભરવા વાસણ માજવા વગેરેનુ ઘરકામ કરે છે સ્ત્રી૦ સુસ્કેલી; આફત.

ઘાટીલું, વિ૦ દેખાવડું; રૂપાળુ; ખુબસૂરત.

ઘાડવું, ન૦ જેમા ગોળ ભરી વેચવામા આવે છે તે માટીનું ઠામ

ઘાડવો, પુ૦ ઘી—તેલ ભરવાનુ માટીનુ ઠામ

ઘાડાસ, સ્ત્રી૦ ઘાડાપણું; ઘણું જાડુ.

ઘાડું, વિ૦ છેક નરમ—પાણી જેવુ ન હોય તેવુ,લચકા—માવા જેવુ ટીલી દાળ એટલે નરમ પાણી જેવી દાળ અને ઘાડી દાળ એટલે લચકો દાળ. ૨ જાડું ૩ દુ:ખ સહીસહીને કઠણ છાતીનું થયલુ— થઈ રયલુ

ઘાણ, પુ૦ બહુ અનાજ શાક વગેરેને એકદમ—એકસપાટે તૈયાર ન બની શકે માટે તેના ભાગ પાડી અકેકાને જુદો જુદો તૈયાર કરવો તે—'ચાર ઘાણે ભજિયાં તળી કાડજે.' ભજિયાનો ઘાણ, લાહુનો ઘાણ વગેરે. ૧ લો ઘાણ, ૨ જો ઘાણ વગેરે. ૨ ધુળધાણી, ખરાબી; બગાડ, સથરવંથર, ભાંગી ફચરી ભેળસેળ કરી મુકવુ તે—'તેણે ઘાણ વાળી મુકયો છે' ૩ ઘાણીમાં પિલાયાથી જે હાલત થાય તે હાલતમાં આણી મુકવુ તે, ફચરી—છુંદી નાખવુ તે, સહાર; ડાટ 'દુષ્ટેનો ઘાણ કાડી નાખ્યો.' ઘાણ વાળવો—નુકસાન કરવું. લુહારનો મોટો અથોડો.

—'ઘાણ ઘાલવો'—ખરાબી કરવી. ૨ ભેળસેળ બગાડી નાખવુ.

—'ઘાણ નીકલી જવો'—સંહાર થવો; ઘણી [illegible] સ્થિતિમાં આવી પડવું; સંકડામણમા આવવુ, નુકસાનીમાં આવવુ; ફચડાઈ—છુંદાઈ જવુ.

—'ઘાણ પેસવો'—શરીરમાં રોગે જાથુકનો [illegible]વ કરવો

[illegible] સ્ત્રી૦ જે યન્ત્ર—સાંચાવડે ઘાંચી—તેલી તેલ [illegible]છે તે.

—'ઘાણીમા ઘાલી પીલવું'—ઘણુ દુ:ખ દેવું, [illegible]રીબાવવું, કમજોર કરવું

[illegible]ત, પુ૦-સ્ત્રી૦[સં૦] મારી નાખવુ—ઠાર કરવું તે, [illegible]હત્યા; ખુન—આત્મઘાત; પ્રાણઘાત ઈ૦ ઘાત કર્યો [illegible]—કરી. ૨ અકાળમૃત્યુ—જળઘાત, શસ્ત્રઘાત ઈ૦ [illegible] પુ૦ ઝટકો; ઘા; ક્ષત. ૪ પ્રહાર; ફટકો; [illegible]પારો; ઠોકવું તે. આઘાત, પ્રત્યાઘાત ઈ૦ ૫ [illegible]કાદિ સઙ્ખ્યાને પોતાની જ સાથે (પછી ગમે તેટલી [illegible]ર) ગુણીને વધારવી તે. જેમ કે ૪ એ સઙ્ખ્યાનો [illegible]દ્વઘાત—વર્ગ ૧૬ છે, ત્રિઘાત—ઘન ૬૪ છે, [illegible]ચતુર્ઘાત ૨૫૬ છે ઈ૦.

—'ઘાત જવી'—મરતાં મરતાં બચીજવું. 'તેને ચાર [illegible] ગઈ છે.'

ઘાતક-કી, વિ૦ [સ૦] ઘાત કરનાર; ખુની, પાયમાલી—ખરાબી કરનાર. ૨ નિર્દય, દુષ્ટ, ક્રુર

ઘાતચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] હાનિ—નુકસાન કરે તેવો જેટલામો ચન્દ્ર જે રાશિને હોય તે રાશિને તેટલામો જે ચન્દ્ર તે ઘાતચન્દ્ર કેવાય

ઘાતવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘાલવુ (જૂના પુસ્તકોમાં)

ઘાભરું-ભરું, ગાભરું.

ઘાભ, ગાભ.

ઘાભલી, સ્ત્રી૦ સોનીએ તાર વિટાળવાની.

ઘામ, પુ૦ [સં૦ ઘર્મ] પરસેવો, સ્વેદ. ૨ ઉખારો; ગરમી; બાફ. ૩ તડકો.

ઘામચ-છ-ટ, ન૦ તડ—કાણામાંથી વાણનાં પેટા—ભણ્ડારમાં જે થોડુ થોડુ પાણી ભરાય તે.

ઘામોટ, પુ૦ ગામડામા લોકને ન્હાવવા પૂજા કરાવવા વગેરેનું કામ કરનારો, ગામગોર.

ઘામોટું, ન૦ ઘામોટનો જે ધન્ધો તે, ગોરપદુ.

ઘાય, ઘાવ.

ઘાયડમલ, વિ૦ બાહાદુર; શૂર; પેહેલવાન.

ઘાયલ-ચેલ, વિ૦ [હિં૦] જેને ઘા લાગ્યો હોય તે; દરદી; જખમી; દુ:ખી.

ઘાયાબુડ્યા, વિ૦ શસ્ત્રથી ઘાયેલ થયલા અથવા પાણીમા ડુબી ગયલા. ભાદરવા વદ ચૌદસે ઘાયાબૂડ્યાના સરાધ થાય છે

ઘાયો, પુ૦ ચોવીસ કાગળ—તાવનો જે જથો તે, દસ્તો ૨ ઘાયલ થયલો અથવા ઘાયલ થઈને મરી ગયલો ૩ હેયુ ભેદાય—દીલપર અસર થાય તેવો જે ટૂકો લેખ તે, સંકેતનું લખાણ. "ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત બન્ધાયે પેહેલી, ક્યા ક્યારે ને કેમ, પ્રીત નીભેછે સ્હેલી; ક્યા ક્યારે ને કેમ, પ્રીત તૂટેછે વ્હેલી, ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત ડાહી ને ઘેલી, હૂં ઊંચ સરોવર કમળની, ખિલવા માડુછુ હવે; ઓ ચતુર ભ્રમર વરજે મને, સુખ માર તુ આ ભવે"—(ચાંદબાની વાત) "ક્યાં ચંદન મળિયાગરી, ક્યા સાહેર ક્યા નીંબ, જયમ જયમ પડે વિપત્તડી, તયમ ત્યમ સહે શરીર" (મદાપચ્ચીસી)

ઘારણ, ન૦ કંઈ જ ભાન—જંખના—સ્વપ્ન નહિ તેવી જે નીંદ તે, ઘોરનિદ્રા.

ઘારણો, પુ૦ ઘારણ નાખનાર, માયાવી 'રાજરૂપ મદા ભારી ગણે મોટો ઘારણો' (વલ્લભ)

ઘારી, સ્ત્રી૦ કોપરા ખાડનુ અથવા કોપરાં ખાડ ને દુધના માવાનુ અથવા દાળ ગોળનુ તૈયાર કરેલુ પૂરણ કણેકમાં વણીને તળી કાઢેલી જે જાડી પૂરી તે ૨ અડદની—મગની દાળનુ જે વડું તે. ૩ ચોટલીની ચારે બાજુએ ફરતા રખાવેલા જે ઘેરા

થોડા કેશ તે; ઘેર ૪ પાણીમાં છરતી ઠીકરી મારવાથી જે ચકરડાં થાય તેમાનુ એકેક ૫ ચણાના લોટની રોટલી કરી સુકવી તળેલી તે, નાના થાપડા.

ધાલ, સ્રી૦ જુદી જુદી વખતે જમવા બેઠેલી પઙ્ક્ત તેમાની એકેક પક્તિ; ગાલ. ૨ ધીરધારમા નુકસાન જાય તે.

ધાલણદાસ, પુ૦ લોકનાં નાણાં ધાલી બેસનારો, દેવાળિયો

ધાલમેલ, સ્રી૦ વસ્તુ—હિસાબ—કામકાજમા જે ગરબડ સરબડ તે ૨ ખટપટ ૩ ઉતાવળ

ધાલમેલિયો—ગરબડિયો. ૨ ખટપટિયો ૩ ઉતાવળિયો

ધાલવું, ક્રિ૦ સ૦ અન્દર—માય મુકવુ; પેસાડવું ૨ ઉપર મુકવુ—રાખવું—વળગાડવુ. 'તે પોતાના શરીર ઉપર ૨૦—૨૫ હજારનો ડાગીનો ધાલેછે'. ૩ (લાલણિક અર્થમા) અન્દર પેસવુ—માથુ મારવુ —'તેણે તે કામમા જબરૂં માથું ધાલ્યુછે' ૪ કોઇના નાણા ખાઇ જવાં—લઈને પાછા ન આપવાં—છુપાવવા. 'તે દલાલ લોકનાં નાણા ધાલીને નાસી ગયો'.

ધાવ, પુ૦ [હિં૦] શસ્ત્ર—હથિયારનુ કોઈ વસ્તુ ઉપર લાગવુ—પડવુ—ધસાવુ તે. ૨ શસ્ત્ર જોરમાં લાગ્યાથી જે ઊંડો કાપ—ખાડો પડવો તે; જખમ

ધાશિયો, પુ૦ ઘોડા ઉપર સામાન નાખ્યાપછી છેલ્લી વારે જે બનાત—બુસ્રસ નાખવામા આવેછે તે

—'ધાશિયો ગુદાલવો'—કોઈ ઠેકાણેથી ઉપડી જવુ, ઉચાળા ભરવા.

ધાસ, ન૦ [સં૦] પોતીકી મેળે ઉગી નિકળતા એક જાતના છોડવા—જેને ગાય ઢોર ખાયછે, ખડ. એ લીલુ ને કુમળુ હોયછે ત્યારે ચાર કેવાયછે. ૨ જે પરચુરણ છોડવા માણસના કામમા નથી આવતા, પણ ગાય ઢોરના ચારા દાખલ કામ આવે છે તે ૩ **ધસારો;** નુકસાન

—'ધાસ કાપવુ'—જ્યારે પોતાનુ બોલવુ કોઈ માણસ સાભળતો કે લેખવતો ન હોય ત્યારે આ પ્રયોગ વપરાય છે. 'તારે મન તો હું ધાસ કાપુ છુ'

ધાસ ધરેણીયું, ન૦ ગીરો લીધેલી મિલકતના વ્યાજને બદલે ભોગવટો લેવો તે.

ધાસદાણો, પુ૦ ખણ્ડણી, મરેઠાઓ લૂટફાટ કરવા ગુજરાતમા જતા ત્યારે ફરીથી લૂટફાટ ન કરવાની સરતે—રૈયત—રાજા પાસેથી પોતાના ઘોડાની ખોરાકી ને ખર્ચને નામે જે ખણ્ડણી લેતા તે.

ધાસિયો, ધાશિયો.

ધિધવાવું, ગગલી જવુ.

ધિમેલ, સ્રી૦ કીડીના આકારનો પણ જરા મોટો ને રતાસ પડતો કીડો.

ધિયાળ, વિ૦ જેનો દુધમાથી ધણુ ઘી નિકળતુ હોય તેવી (ગાય—ભેંસ)

ધિલોડી, સ્રી૦ સરડા જેવુ પણ ચપટુ ને અંડાળું રાખના રઙ્ગ જેવુ એક પ્રાણી. ૨ ધિલોડાંનો વેલો.

ધિલોડું, ન૦ ધિલોડીના વેલાનુ ફળ. એનું શાક થાયછે.

ધિસલું, ન૦ આસરે ત્રણ ચાર હાથ લામ્બુ એક છેડે બે પાંખાંવાળુ બળદ પળોટવાનુ હથિયાર ૨ છોકરાને રમવાનુ હાથ બે હાથનુ હોયછે તે રમકડુ.

—'ધિસલે ધાલવુ'—અઘરા—મુસ્કેલ—સાસારિક કામમા દાખલ કરાવવુ તે.

ધિસવું, ક્રિ૦ સ૦ મુક્કીનો માર મારવો

ધિસોડુ, ગિસોડુ

ધિસ્સો, પુ૦ માજા—દોરીનો—માજા—દોરીપર ધસ પડે તે

ઘી, ન૦ [સં૦ ઘૃત] માખણ તાવેથી જે ચિકણો પ્રવાહી નિકળેછે તે. એ રસોઈના અને યજ્ઞના કામમાં આવે છે.

—'ઘી કેળાં કરવા'—કોઈ કામમા ન ધારેલો લાભ થવો—પૈસા ટકાની પ્રાપ્તિ થવી.

ઘીયો, પુ૦ ઘી વેચનારો

ઘીસ, સ્રી૦ તપાસને માટે સિપાઇયો સાથે ફરવુ રોન. ૨ હોળીનો વરઘોડો—મોલા મોલ્લાના પોત પોતાના નિશાણો અને તાસાં ઢોલ સાથે એ વરઘોડા કાડે છે તે. એમાં છેલ્લે એક વરરાજા ગર્દભ પર બેઠેલો હોયછે અને એને સાવરણી વગેરેનો ચમ્મર થાય છે અને પછાડી સાજનિયા વરને ગીત ગાય છે.

—'ઘીસ ખાવી'—હાથમાં લીધેલા—ધારેલા કામમાં ભૂલ થવી, ધાર્યું કામ ન થવુ. ૨ માર ખાવો 'ઠીક ઘીસ ખાધી'

ઘીસો, પુ૦ ધસરકો

ઘુંગટ—ઘટ, ઘુમટો.

ઘુંગટી, સ્રી૦ માથે ઓડાય તેવી સિવેલી કા

ઘુંજવું, ક્રિ૦ અ૦ કરતા અવાજ કરવો—ભમ

ઘુંટડો, પુ૦ એક જ વખત એક જ દમે જે પીવામાં આવે તેટલુ તે, ગોટ ઘુટડો ભરવો

—'ઘુંટડો પી જવો'—કડવો—વાકો—મર્મનો સહન કરવો તે

ઘુંટણ, ન૦ પગનો નળો અને જાઘ એ બેની વચ જે સાધો તે, ઢીચણ

ઘુટણિયાં, ન૦ બાળક છોકરા ઘુટણ ધસતાં અહી ત આવ કરે તે ઘુંટણિયાં ભરવા—તાણવા—

ઘુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ વસ્તુને ઝીણી કરવાસારૂં તે ઉપર પરાઈ—પથરો વગેરે ચાપીચાપીને ચાર પાસ સ ફેરવવો.—ઘુંટવામા ધણુ કરીને કુડી ને કુતક છે. 'તપખીર ઘુટવી'. ૨ કોઈ વસ્તુને સાફ

ચળકતી કરવાસારુ તેઉપર ઓીંઠ કાઈ ચળકતી વસ્તુ ઘસવી—પાટી ઉપર કેટો અથવા કાચ ઘૂટ'. ૩ લખી આપેલા ખરડા ઉપર વારે વારે લખ્યા કરવું; અક્ષર ઠસાવવા:=ક્ત વાળવા 'સ્રીપીસ્તાં ઘૂંટ્યાથી દસ્કત સારા થાયછે'. ખાંડવા—ઘુટવામા ઉપર ઉપ-રનુ જોર, વાટવામા ગાઢ જોર ને ઘુટવામા વચલુ જોર વિશેષે હોય છે.

ઘુંટી, સ્રી૦ પગની પાટલી અને પગના નળીને જોડ-નાર સાંધાની આજુબાજુએ બાર નિકળેલી જે હાડકી તે

ઘુંટો, પુ૦ તપખીર કાગળ વગેરે ઘુંટવાનુ ઓજાર

ઘુએડ, ઘુવડ.

ઘુઘરમાળ, સ્રી૦ ઘુઘરાની માળા (બળદની કોટે) (ઘેરિયા કેમ્મરે બાંધે છે તે)

ઘુઘરી, સ્રી૦ સોનાં રૂપાં વગેરે ધાતુના પતરાંનો પોલો ગોળ ખણખણતો અથવા કાંસો જે નાનો આકાર તે. ૨ રેશમની પાટી ઊપર ઘુઘરી જડેલી હોય તે ઘરેણુ—સ્રીના હાથનુ, (એ મોતીનું તથા સોનાનુ હોય છે મોતીનું રેશમની પાટીપર જડેલુ ને પરોવેલું હોય છે, સોનાનું જડતર ને તારથી ગુંથેલુ હોય છે). ૩ બાફેલી જુવાર વગેરે—ઘણું કરીને ઢોરને ખવડાવવામાં આવે છે. —'ઘુઘરી લટકવી' એ પ્રયોગ કટિઓં લુગડાની ચીંદરડી લટકતી હોય ત્યારે વ્યંગમાં બોલાય છે.

ઘુઘરો, પુ૦ ધાતુનુ—લાકડાનુ—તરસાડાનું—નાળિયે-રીના પાતરાં વગેરેનુ પોલા ગોળ આકારનું અને માંય કાંકરા વગેરેથી ખખડ તેવું રમકડું ૨. મોટી ઘુઘરી. ૩ ઘુઘરીઓનો ઝુમખો. ૪ ઘુઘરાના આકારનો ખાવાનો પદાર્થ—માવાનો ઘુઘરો. ૫ હાળ કરવા સારુ પલાળેલા ચણા. ૬ છોને વાસ્તે પકાવેલા આખા કાકરા—કેમસિયા ૭ એક જાતના ઘાંસનાં નાનાં બાજરિયો જેવાં

ઘુમટી, સ્રી૦ તાડના પાનસરીખી એવા ખાખરના પાત-ળની બનાવેલી સુપડાં આકારની પણ એક ઝુલાની વાંસો ઢંકાય તેવી લાંબી જે વસ્તુ તે. ગામડાના ગરીબ ગરબાં છતરીને ઠેકાણે ઘુમટી વાપરે છે; વાસની-ચીપની બનાવેલી છતરી, જેની અન્દર ઘાટના બાહણો ટાટાં ઉપર બેસેછે તે ૨ તાણુતની ઉપર જે ગોળ આકાર હોય છે તે.

ઘુમટો, પુ૦ ઘુમટ—પટ; લાજ અથવા દેખાવના સારુ માથાપરનો છેડો બાર ખેંચી મોઢાંને ઢાંકવું તે. ઘુમટો ખેંચવો—તાણવો

ઘુમણી, સ્રી૦ બાળક છોકરાને ઘોડિયાં—પારણામા સુવાડીને ગાતા દોરી ખેંચી હિચકા નાખવા તે. 'હાલા ને વાલો, ભાઈ ને ઘુમણીએ ઘાલો' (એ હાલરડુ). ઘુમણી ઘાલવી કેવાય છે.

ઘુમરડી, સ્રી૦ ફેર ખાવા તે ૨ ફેર; ચક્કર

ઘુમરાવું, ક્રિ૦ અ૦ મોઢું ચડવુ, ગુસ્સામા દેખાવુ ૨ વરસાદનું ચડી આવવું; અન્ધરાવુ ઝુમી રેવુ (આ-કાશનુ).

ઘુમવું, ક્રિ૦ અ૦ ચાર પાસ ફેલાઈ બીજો ઘોર કરવો—'અવાજ ઘુમી રહ્યોછે'. ૨ કોઈ કામ કરતા તેમા એવુ દીલ લગાડવુ કે બીજી વાતનું ભાન ન રે; મસ્ત બની રેવુ; મચવુ ૩ ગામમાં મોટા કારભાર કરવા, માલવુ

ઘુરકવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપગા ન બિચાય તેવી રીતે ગુસ્સામા કોઈની સામાં જોયાં કરવું, તાકીને ડોળા કાડવા

ઘુવડ, ન૦ [સં૦ ઉલુક] રાતેજ દેખે (દિવસે નહિ) તેવુ એક પક્ષી.

ઘુસવું, ક્રિ૦ અ૦ [હિ૦] જોરથી—જોર જુલમથી—વગર નોતરે અન્દર પેસવુ—જવુ,

ઘુસિયું, ન૦ એક જાત પકડવાની પેટી—નુ બારનુ, હરવાઈ—કોતવાઈ

ઘેઘાયલી-લું, ઘેનવાળી-લુ ૨ બાવરી (આખ).
ઘેંસ, સ્ત્રી૦ છાસમાં જુવારનો જાડો લોટ મીઠુ મસાલો નાખી ઉકાળી જે રાબડું—તબડકિયુ બનાવવામાં આવેછે તે ચણા-કાંગ-બણટીની પણ બનેછે કેવત,-'ઘેંસ ખાય તે ઘોઘર થાય'—એટલે કૈવતવાળો જાડો થાય 'આવડે નહિ ઘેંસ ને રાંધવા પેસ'—એટલે ઘેંસ સરખી બનાવતા આવડે નહિ ને વળી મોટી રસોઈ કરવાનો ફાંકો રાખવો—સેલુ કામ થાય નહિ ને મોટા કામમા હાથ ઘાલવો
ઘેટું, ન૦ એક જાતનુ ચોપગુ જાનવર એ જાત ગરીબડી ને બીકણુ હોયછે-એનુ માસ ખાવામા અને એનુ ઊન ગરમ કપડા દાખલ કામમા આવેછે, મેઢુ, ગાડરૂ.
—'ઘેટાનુ ટોળુ'—વગર સમજે એકની પાછળ બીજા કામ કરે જાય એવી ટોળી.
ઘેન, ન૦ ભારી થવુ—મીચાઈ જવુ તે, ખુમારી, ઊંઘ ભાગતુ ઘેન.
ઘેબર-ભર, ન૦ [ઘૃતવર] ગેભર.
ઘેબરિયો, વિ૦ ગેભરના જેવો મીઠો. "આવ રે વરસાદ, ઘેબરિયો પરસાદ, ઊની ઊની રોટલી ને કારેલાનું શાક"
ઘેર, પુ૦ ગોળ ફરતી હદ, પરીઘ ૨ જામો અઙ્ગરખો ઘાઘરો વગેરેનો છેક નીચલો ચારેપાસ ફરતો અથવા ગોળ એવો જે ભાગ તે. ૩ ચોટલીની આસપાસ જે નાના બાલ રખાવવામા આવે છે તે, ઘારી **સ્ત્રી૦** ગોળ ચક્કરમા ફરવુ તે ૨ ઘેરિયાનુ ટોળુ
—'ઘેર' એ શબ્દ ઘરમા અથવા ઘરતરફ એવા અર્થમા વપરાય છે—'મારે ઘેર આવજો', 'ઘેરઘેર માટીના ચુલા', 'વેલો ઘેર જજે', 'તમે ઘેર હશો કે વાડીયે ?'
—'ઘેર ઉઠી જવુ'—અછત થવી—ભીડ પડવી. (ઘણુ કરી એ પ્રયોગ અનાજના વેપારમા સબધમા ઉત્તર ગુજરાતમા વપરાય છે)
—'ઘેર કરવો'—ઓળવી નાખવો, ગુમ કરવો (દીવો)
—'ઘેર ગયો' એ શબ્દ કટાળો, બેદરકારી અને તિરસ્કાર દર્શાવતા વપરાય છે 'ઘેર ગયો ન આવ્યો તો'
—'ઘેર ગોળી એસવી',—આદમી અથવા પૈસાનુ નુકસાન થવુ
—'ઘેર જવુ'—ઓલવાઈ જવું,બુજાઈ જવુ (દીવો)
—'ઘેર બેઠા ગઙ્ગા આવી,'—એ કેવત અચાનક—ન ધારેલો લાભ થતા વપરાય છે.
—'ઘેર બેઠી'—ન ધારેલુ નુકશાન થવુ (પૈસાનુ)
—'ઘેર મુકવુ'—દુર રાખવુ. લેખવવું નહિ 'તેણે આબરુ તો ઘેર મુકી છે।'
ઘેરદાર, વિ૦ ફરતા ઘેરવાળુ (કપડુ)
ઘેરબેઠાં, અ૦ કામ કીધાવગર, બાર ગયા વગર—'હવે તેને ઘેરબેઠા પેનશન ખાયા કરવાનુ છે' ૨ ઘરમાં કામ કરતા—'તેને ઘેર બેઠા ૨૦૦—૩૦૦ મળે છે ત્યારે તે શુ કરવા તાબેદારીની નોકરી કરે ?'
ઘેરબેસવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાકરી થકી બરતરફ થવુ, રજા મળવી
ઘેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ચારેપાસથી કબજ કરવુ, બાર ન નિકળાય તેવી રીતે સાંકડમાં આણી મુકવુ, રસ્તો રોઈ લેવો, કેદ કરવુ ૨ સામુ આવતુ હોય તેને અટકાવ
ઘેરાવ-વો, પુ૦ પરીઘ, ઘેર ૨ ગોળ આકાર. જેમા જેટલુ ઘેરાયુ હોય તેટલુ તે.
ઘેરાવું, ક્રિ૦ અ૦ સાંકડમાં આવવુ ૨ ચારપાસ હદ આવી રઈ હોય તેવુ હોવુ
ઘેરિયો, પુ૦ નવરાતરમા જે કોળી દુબળા વગેરે નીચ લોક હારેહાને ટેકે ગોળચક્કર—ઘેરમાં ફરતા ગાયછે તેમાનો એકેક
ઘેરું, વિ૦ સારીપઠે ભરેલુ દેખાતુ, પાકુ—'આ કપડુ ઘેરુ રઙ્ગેલુ છે'. ઘેરો અથવા પાકો રઙ્ગ અને એનુ ઊલટુ ફાચ્યો—ખુલતો આછો રઙ્ગ ૨ ચકચૂર, ખુમારી વાળી (આંખ, કેફ વગેરે).
ઘેરેઘેર, અ૦ સઘળે ઘેર, દરેક ઘરમાં; બધાને ઘેર.
ઘેરો, પુ૦ ફોજે કિલ્લાને ચારે પાસથી ઘેરી લેવો તે, ચારપાસ ફરતાં વિટળાઈ વળવું તે, ઘેરાવ, ઘેરાવો. 'ઘેરો ઘાલવો.'
ઘેલચન્દ્ર, ન૦ જેની ઘેલછા ચન્દ્રની પઠે સુદ વદમા વધતી ઓછી થતી હોય તેને પેટે જે જન્મેલુ તે—એ શબ્દ અભણુ લોક વાપરેછે
ઘેલછા, સ્ત્રી૦ થોડુક ઘેલાપણુ, થોડી અથવા વખતે વખતે થોડી થઈ આવતી જે ઘેલાઈ તે.
ઘેલડી, સ્ત્રી૦ ઘેલી (લાડ—પ્યારમા). 'કેજે ઘેલા કઈશ ઘેલડી, ઓ કામિની'
ઘેલસફ્ફું, વિ૦ ઢઙ્ગ વગરનુ 'ચલ તુ તો જ્યારે ત્યારે બધુ ઘેલસપ્પુ કામ કરી મુકે છે'
ઘેલાંકાડવાં, ક્રિ૦ સ૦ લાડમા ઘેલાઈ કરવી, લાડવુ ૨ જુઠુ ઘેલુ બનવુ ૩ મશ્કરી ઠઠ્ઠા
ઘેલાઈ, સ્ત્રી૦ ઘેલીહાલત, ગાડપણુ.
ઘેલું, વિ૦ ગાડુ, દિવાનુ, સાડીત્રણ પાસળી, ઢઙ્ગ
ઘેસુ, સ્ત્રી૦ રજ, ધુળ 'ઘેસુ ભર્યા ઘનસ્યા '
ઘોંકવું, ક્રિ૦ સ૦ હાથની કોણી મારવી ૨ માર મારવો ૩ મારવુ; ઝોખવુ
ઘોંકો, પુ૦ કોણીનો માર ૨ મુક્કો, ગોદો
ઘોંગાટ-ઘાટ પુ૦ કળકળાણુ, બૂમ, શોર; ભેગો મોટો અવાજ.

ઘોંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝીણું હથિયાર અન્દર પેસાડવું, ભોંકવું.

ઘોંચાડવું, ક્રિ૦ સ૦ પરોણી કટાર વગેરે ઘોંચવી. ૨ મરજી નહિ છતાં સુવાડવું (છોકરાંને) 'જીકાને ઘોંચાડ કે કામ કરવા દે'. ૨ કન્યા બલાત્કારે આપવી. 'જમનાને લેવુનું કોણ, એનો બાપ ઘોંચી ગયો ત્યારે શું કરિયે?'

ઘોંટવું, ક્રિ૦ અ૦ કઈજ ભાન ન રે તેવું ઊંઘવું—સુવું.

ઘોંટાડવું, નાનાં છોકરાંને કકાવડીએ ઊંઘાડવું. 'ભીલાને જેમ તેમ કરતાં ઘોંટાડ્યો છે'.

ઘો, સ્રી૦ સરડાના જેવું પણ ચપટું એક પ્રાણી એને સિંગડાં અને ચાર પગ હોય છે. એ ઘણું ઝેરી અને એનો અવાજ બિહામણો હોય છે. એ રાતે શિકાર સારુ નિકળેછે. એની બે જાત પ્રસિદ્ધ છે—ચન્દનઘો ને પાટલાઘો.

ઘોકવું, ઘોંકવું. ૨ મુક્કીનો માર મારવો.

ઘોકો, ઘોંકો.

ઘોગર–ઘેર, પુ૦ બાળક છોકરાઓને બીક આપવાને કલ્પેલો એક બિહામણો જાડો પુરુષ, બાહુક, બાવો. ગુજરાતમાં બૈરાંઓ પોતાનાં રડતાં બાળકને ધાસ્તીથી સુવાડી દેતી વખત હાલરડામાં ઘોઘરનું ગીત ગાય છે તે નીચે પ્રમાણે. એ ગીતની મતલબ જો કે બાળક સમજતું નથી તોપણ તે ગીતના લેંકાતા રાગથી અને ઝોળી પારણાના પવનથી બાળક મીઠી લેરમાં ઊંઘી જાય છે. "સુઓ મુઓ બાવા ઘોઘર આવ્યા, હાકણિયે હકાતારે આવ્યા, ચારણી જેવડી દાળ લાવ્યા, ચાસ જેવડા ચોખા લાવ્યા, વાદળ જેવડા રોટલા લાવ્યા, ઘણ્ટી જેવડા પાપડ લાવ્યા, પૈસાનું ઘી લેતા આવ્યા, આંફાની માને કાળિયો ધાવે, બેરો કે જે બચબચ બોલે, આંધળો કે જે જોવા જઇએ, લઙ્ગડો કે જે દોડતા જઇએ, નાગો કે જે નારે ભાઈ લુટાઇયે પારો દૂજે ને ભેંસ વલોવે, મીનીબાઈ બેઠાં માખણ તાવે, આવો રે મીનીબાઈ આવું છઉરે, મારા ક્રીકાભાઈના પાથરણા પાથરું છું રે, ઉંચા ઘરની નીચી બારી, છોકરા પરણ્યા ને મા કુવારી (મીંઢળ), જુઓરે લોકો વાત વિચારી—હાલો હાલો."

ઘોગર–ધરરાણો, પુ૦ ઘોગરમાં જે રાણો—મોટો તે. નવરાત્રીમા જે મોટું બિહામણું જાડું પુતળું કરીને તેની આગળ છોકરાઓ રમે છે તે—એ માતાનો વાંચી કેવાય છે. કાઠિયાવાડમા નવરાત્રિમાં છોકરાઓ તે નાગરાજને નિમિત્તે ભિક્ષા માગતી વખતે નિચેનું ગીત ગાય છે. "ઘોઘો રાણો રક્ષા કરે, રક્ષે રક્ષે દીવા બળે, આપોરે ભાઈ આપો, જીવે તમારો બાપો," વગેરે.

ઘોઘરો, ન૦ ગળાનો હૈડિયો.

ઘોઘલો, ન૦ ગળુ.

ઘોઘારી, વિ૦ ઘોઘા બન્દરનું—સમ્બન્ધી

ઘોઘો, જેને કંઈજ લખતા ભણતા આવડતુ ન હોય તે, મૂરખો. ૨ ઘોઘાનો. ૩ ડિંડિલ જાતના સર્પોનો રાજા.

ઘોગ્રોરાણો, ઘોગર—ધરરાણો.

ઘોચવું, ઘોંચવું. ૨ અન્દર ઘાલવું. 'ઘોંચી ઘાલવું'–વગર ઇન્સાફ કેદમાં મોકલવુ.

ઘોજારું, વિ૦ જે જળાશયમા માણસ પડીને મરી ગયુ હોય તે; અપવિત્ર.

ઘોટ, પુ૦ ઘુંટડો. [સં૦ ઘોટક] ઘોડો. "પછાડી પછાડી પાઠ ધર ધર ઘોટ કરે" (વલ્લભ).

ઘોટધરુ પુ૦ ઘોડાને પકડનાર "ચખ બે ભમવી શર એકથી તાડન કાર્મુક સારથી ઘોટધરુ" (વલ્લભ).

ઘોડગાંઠ, ઘોડાગાંઠ.

ઘોડદોડ, સ્રી૦ ઘોડાઓની દોડાદોડ—સરત. ૨ જ્યાં ઘોડાઓની સરત થતી હોય તે ઠેકાણુ [થાય તે

ઘોડમહાત, સ્રી૦ શેતરન્જમાં ઘોડીથી બાદશાહ મહાત

ઘોડમુખું, ન૦ ઘોડાના જેવું છે મોઢું જેનુ તે.

ઘોડલી, ઘોડી (લાડમાં બોલતાં). 'અનિરુદ્ધની ઘોડલી'.

ઘોડવેલ, સ્રી૦ જે વેલ—ગાડી સાથે ઘોડા જોડાતા હોય તે; ઘોડાગાડી.

ઘોડસ્વાર, ઘોડેસ્વાર.

ઘોડાખીલો, પુ૦ સોનીનું ચિતરવાનુ એક રાચ.

ઘોડાગાંઠ, સ્રી૦ એક ગાંઠ વાળી પછી વળ દઈ બીજી ગાંઠ વાળવી તે. ૨ સેતરન્જની રમતમા બન્ને ઘોડિયોયે એકેકના જોરમાં રેવું તે.

ઘોડાગાડી, સ્રી૦ ઘોડા જોડેલા—જોડાતા હોય તેવી ગાડી

ઘોડાઘોડા, નાના છોકરાને રમવાની રમત, લાકડી ઘોડો

ઘોડાર, સ્રી૦ ઘોડા બાંધવાની જે જગો તે, એ ખુલ્લી હોય અથવા છાપરીવાળી હોય; તબેલો

ઘોડાવછ–જ, સ્રી૦ એક જાતનુ સુગન્ધીદાર મુળિયુ

ઘોડાવાળો, પુ૦ ઘોડાની ચાકરી કરનારો—હાકનારો; ચરવાદાર; રાવત.

ઘોડિયું, ન૦ સાંમસામા બબ્બે પાયા અને ઉપરથી એક ઇસ આવેલી એવો લાકડાંનો બનાવેલો બાળક છોકરાને સુવાડવાના કામમા આવતો જે ઘાટ તે—એની સાથે લુગડાંના કકડાના ચાર છેડા બાંધી લઈ વચમાંથી ઝુલતુ રાખે છે ને એમાં બાળકને સુવાડવામા આવે છે એ ઝોળી બાંધી હોય કે ન બાંધી હોય તોપણ લાકડાંનુ ઘોડિયુ કેવાય ૨ તાડછાંનો દાંડો —'ઘોડિયામાંથી ઝડપાવુ' એટલે નાની ઉમ્મરમા વિવાહ થવા તે (ધનવાન-કુળવાનના છોકરાના).

ઘોડી, સ્રી૦ ઘોડાની માદા ૨ જેને ટેકે—આધારે તમ્બુરા સારઙ્ગીના તાર ઊંચા રયા હોય છે તે લાક-

ડાનો અથવા દાંતનો કકડો, ખીટી ૩ ઊંચી બેસણી —જેના ઉપર પખવાજ મુકવામાં આવે છે તે. ૪ ઉપર ચઢી મસાલચી ઊંચે હાડીમા દીવા કરે છે તે ૫ નિશાળમા હિસાબ કરી બતાવવાનુ પાટિયું જેને આધારે ગોઠવાય છે તે, નકસા ટાગવાનુ ચોકઠુ. ૬ લેહેર, ખુમારી ૭ છોકરાના હાથ બાધી તે ઉપર પાટીયો ખડકવી તે. ૮ ટેકો મુકી ચાલવાની લાકડી ૯ લુગડાં મુકવાની ખીટી ૧૦ સેતરંજની રમતમાનુ એક મોરુ જે અઢી ઘર ચાલતુ કેવાય છે તે. ૧૧ એક ચિતરવાનુ રાચ 'ઘોડીપર ચડ્યો છે' એટલે પૂર નિશામા છે —'લીલી ઘોડી' એટલે ભાગની ખુમારી, 'કાલી ઘોડી' એટલે અફીણની ખુમારી. 'ઘોડી કુદાવવી,' એટલે ખોડકાતાં-લફડાતાં ચાલવું

ઘોડું, ન૦ નાનો ને દુબળો ઘોડો અથવા નાની ને દુબળી ઘોડી ૨ ઘોડી ઘોડાઓ. ૩ ઘોડેસ્વાર 'ગાએક-વાડ મુબઈ આવ્યો તારે પોતાની સાથે ઘણુ ઘોડુ લાવ્યો હતો'.

ઘોડેસ્વાર, પુ૦ ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનારો ૨ ઘોડે બેસનારો, પોલીસનો અથવા લશ્કરી સિપાઈ ૩ એવા સિપાઈયોનુ જે લશ્કર તે ઘોડેસ્વારનુ ઉલટુ પાયદળ.

ઘોડો, પુ૦ [સં૦ ઘોટક] શોભીતુ ચોપગુ એક પશુ. એની ખરી ચિરાયલી હોતી નથી; એને ગરદનપર બાળ—યાળ હોય છે એની પીઠ ઉપર અસવારી થાય છે એ બગી ચારડે જોડાય છે ૨ નદી દરિયામાં જે મોજાં આવે છે તે (મહીનો ઘોડો) ૩ ખીલી—તમ્બુની ખુટી. ૪ ખેતર—સીમાડાની હદ બતાવવા જે પથ્થર દાટવામા આવે છે તે, ખૂટ, બાણુ ૫ ત્રણ (સોકટાંની રમતમા). 'ઘોડે ઘાલ્યુ ઘેર ન જાય'. 'બે ઘોડા' એટલે 'છ'

—'ઘોડા જેવો મરદ'—જોસ્સામા આવીને ટટાર થયલો 'મને હવે કઈ રોગ નથી, ઘોડા જેવો છઉ'

—'ઘોડાની ચાલ'—ઝડપી—ઉતાવળી ચાલ

—'ઘોડાપર ઘોડા વધવા'-વ્યાજ ઉપરાઉપરીવધવું

—'ઘોડે ચડીને આવવુ'—ઘણી ઉતાવળમાં આવવુ, કોઈ કામ કરવા—કરાવવાની બેહદ ઉતાવળ કરવી 'ઘોડે ચડી આવ્યો હોય તો બાધી રાખ,' અર્થાત્ ધીરજ પકડ, ઉતાવળ ન કર.

—'ઘોડા ગથવો'—ગુપ્ત ગોઠવણ—મસલત કરવી

—'ઘોડો ચડાવવો—પાડવો'—(બદુકનો) ૨ ત્રાજવાની લાકડીપર પલ્લાની દોરી ચડાવવી, જેથી વસ્તુ લેવાય અને ઓછુ અપાય તેવી જુગતી તે

—'ઘોડા જોરપર હોવો'—જોસ્સામાં હોવુ, કામ કાજ કરવામા તત્પર રેવુ.

—'ઘોડો ફેંકવો—મારી મૂકવો'—ઘોડાને ફૂલ પાટ—ઘણી ઝડપથી દોડાવવો.

—'ઘોડો બાધવો'—ધીરજ પકડવી—ધરવી

ઘોડોઘોડો, નાના છોકરાઓની એક રમત એમા એક છોકરો બીજા છોકરાના ખભાપર ધોતિયા-પાઘડીને લગામ પેરે ઘાલી દોડાવે છે.

ઘોઢલો-લ્યો, પુ૦ બળદિયો, સાંઢ

ઘોણ, પુ૦ લુહારનો મોટો અથોડો.

ઘોણિયું, ન૦ બાયુ, ઠેકો

ઘોતું, ન૦ ગાય ભેસાદિ ઢોરને દૂધ દોતી વેળા જે ખાવાનુ મૂકવામાં આવે છે તે, ખાણ. "વાળી લાવુ ઘેર ને ઘોતુ માંડ્યુ ગળ્યું, લીલુ નીરુ છુ, પણ તે ન સુંઘે" (દયો)

ઘોબો, ગોબો.

ઘોર, સ્ત્રી૦ ઊંઘમા નાકની વાટે જોશથી શ્વાસ ચાલે તે અથવા એથી જે અવાજ નિકળે તે, નસકોરા બોલાવવાં તે. ૨ [ફા૦] મુડદાને દાટવાનો ખાડો. પુ૦ તમ્બુરામા પિત્તળના તારથી જે જાડો—ખરજનો સ્વર નિકળે છે તે ૨ [આ૦] દરિયાફત, કયાસ.

ઘોર, વિ૦ [સં૦] બિહામણુ, ભયકુર ૨ કમકમાટ ભરેલુ; ક્રૂર, અધમ. **ન૦** ટોળુ (ઢોરનુ).

ઘોર-અન્ધારી, વિ૦ બિહામણી કાળી અન્ધારી (રાત) "ચાર દાડાનુ ચાંદરણું ને ઘોર અન્ધારી રાત".

ઘોરણ, ઊંઘમા નાકનો જે અવાજ થાય તે.

ઘોરતર, ઘણુ ભયકુર.

ઘોરમ્ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગોરમ્ભાવું. ૨ ઘોર—બિહામણુ, કાળું થવું [કાળ્યા કરવો.

ઘોરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘતાં નાકમાંથી જાડો અવાજ

ઘોલાં, ઘીલોડા.

ઘોલિયો-લૈયો, પુ૦ વગર નોતરે જમવા જનાર

ઘોલ્લો, પુ૦ વગર નોતરે—તેડે આવી બેશે તે (ઘણુ કરીને જમવા સારુ) ૨ ખાસી કરેલો વાછરડો. ૩ (દીવાળીનો) એક પક્ષી.

ઘોષ, પુ૦ [સં૦] સારીપઠે ગોખવું તે; પાઠે-મોડે કરવું તે. ૨ આહીરનુ ઝુપડુ ૩ સ્વર, શબ્દ, અવાજ. ૪ ઘોડાને બાધવાનુ ઠેકાણુ; તબેલો. 'દીઠી ઘોડાની ઘોષ' ૫ મેઘનાદ, ગડગડાટ.

ઘોળ, પુ૦ ગભરાટ, આમ કરવું કે તેમ કરવુ એ કંઈ સુઝે નહિ તે. ૨ વાદવિવાદ. ૩ અન્ધેર. 'ઘોળ પડવો —ઘાલવો' એમ કેવાય છે. ૪ સમુદાય.

ઘોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોળીચોળીને નરમ કરવું. કેરી વગેરેને ઘોળવી ૨ એકનો એક વિચાર કર્યા કરવો. કોઈ વાતપર વિચાર કરવો.

—'ઘોળી પી જવુ'-કોઈના કેવાની દરકાર ન રાખવી, લેખવવુ નહિ તે.

ચકમો, બનાત.
ચકર-ર-ભમર, અ૦ ચક્રરની પેઠે ફરતુ હોય તેમ.
ચકરડી, સ્રી૦ એક રમકડું કાગળની ચકરડી પવનથી ફરે છે, દાંત—લાકડાંની એક વાર ફેરવ્યાથી ઘણીવાર ફર્યા કરે છે. ૨ ગોળ આકારમા ચકર ચકર ફરવુ તે ૩ માથું ફરવુ તે; અન્ધારા આવવાં તે. **ચકરડી, ભમરડી**—લોલખાવા, ફુદડી ફરવી, ચકડોળ વગેરે તે 'ચકરડી ભમરડી રમવી, રમાડવી', જૂઠું સાચુ સમજાવીને છેતરવો.
ચકરડું, ન૦ વચમાં કંઈ નહિ પણ ગોળ વસ્તુથી હદ બનેલી તે—પૈડાંની છુટી પડેલી ગોળ વાટ. ૨ બખેડું. ૩ ગોળ આકાર—કુંડાળુ. 'પાણીમા પથ્થર નાખેથી ચકરડાં થાય છે'.
ચકરદા, વિ૦ હૃષ્ટપુષ્ટ—જાડો (પુરુષ)
ચકરાવો, પુ૦ ફેરાવો; લામ્બો રસ્તો. ૨ પરીઘ, ઘેર. ૩ કોઠાયુદ્ધ, ચક્રવ્યૂહ
ચકરી, સ્રી૦ ચકરડી (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં) ચકરી મારી આવવી, ચકરી આવી એમ કેવાય છે ૨ દક્ષણી પાઘડીમાં ઉપરાઉપરી પાટા ચડાવેથી જે ગોળ આકાર થાય છે તે 'મને મોટી ચકરી ગમતી નથી માટે ડોળમા લામ્બી પાઘડી સમાવજે'. 'ચકરીદાર'—ગોળ દક્ષણી પાઘડી
ચકલી, સ્રી૦ ચકલો એ પક્ષીની માદા, ચલ્લી
ચકલુ, ન૦ ચકલો અથવા ચકલી. ૨ નાનું ઉડતુ પડખેરું. ૩ ફળિયુ; સેરી, ચકલો.
—'ચકલુ પણ નથી' એટલે કોઈ પણ માણસ નહોવુ
—'ચકલાં ચુથવા'—નજીવી બાબતમાં માંથુ ઘાલવુ ૨ ગરીબોને પજવવા.
ચકલેદાર, પુ૦ મોલ્લા—ચકલાની સમ્ભાળ રાખનારો સરકારી સિપાઈ
ચકલો, પુ૦ [ફા૦] જયાથી ચાર રસ્તા ફણ્ટાતા હોય તે નાકું ૨ મોલ્લો ૩ જીવડા ને બિયા—દાણા ખાનારાં પતાસાંના પડાના આકારની ચાચવાળાં નાના પક્ષીયોમા જે નર પક્ષી તે, ચલ્લો
—'ચકલે મુકવુ' એટલે લોકને જણાવવુ; ખુલ્લુ કરી દેવુ, ઊઘાડુ પાડવું
ચકવાચકવી, [સં૦ચક્રવાક] પાણીમાથી શિકાર શોધતાં એક જાતનાં પક્ષીયો—ઘણું કરીને આકારમા હંસ બતક જેવાં પણ બધુતરથી નાના હોય છે. એ પક્ષીયો વિષે એમ કેવાય છે કે નર માદા દિવસે સાથે રેછે પણ સાંજથી તે આખી રાત એક બીજાથી જુદાં—એક આ પાર ને બીજુ પેલે પાર. 'ચકવાચકવી ચતુર નર, નિતપત રહત ઉદાસ; ખર ઘુવડ અરુ અબુઝ નર, સદા મગન અધિરાજ. ૨ જુદાં રીબાતા આશકમાશુક
ચકવે, [ચક્રે] 'તેણે એક ચકવે રાજ કીધુ' એટલે તેણે સઘળા રાજ્યોને તાબે કરી લઈ પોતે એકલાએ જ પોતાનુ મોટુ રાજ કીધુ
ચકામું, ન૦ ચામડીપર જે ગોળ ચાઠુ પડે છે તે
ચકાર, પુ૦ ચ એ અક્ષર. મોડામાથી નિકળતો કોઈ પણ એકાદો અક્ષર (પણ), જરાએ.
ચકિત, વિ૦ ધા૦ છક—અજબ થયલુ; આશ્ચર્ય પામેલું. એકાએક ગભરાયલુ (ભયથી)
ચકી, સ્રી૦ ઘણ્ટી, ફરતી ચકી, ચક્રી.
ચકોતરું-રો, ન૦ પુ૦ [ફા૦] એક જાતનુ મોટું લીમ્બુ જેવુ ફળ
ચકોર, પુ૦ [સં૦] એક જાતનુ પક્ષી—ઘણુ કરીને કુકડાની જાતને મળતુ પણ નાનું—એને વિષે કેહેવા છે કે તે ચન્દ્રકીરણ પીને જીવે છે એ બહુ ચક્ષળ છે. **વિ૦** ચક્ષળ, ચાલાક, ચપળ, હોશિયાર (માણસ).
ચકોરો, ચકોર.
ચક્કર, ન૦ [સં૦ ચક્ર] લામ્બુ ગોળ ફરવાનુ તે, ફેરાવો; આટો 'તે એક ચક્કર મારી આવ્યો, હવે તું જા'. ૨ પરીઘ; ફેર, ઘેર. ૩ પૈડું અથવા પૈડાનાં આકારની અને પૈડાંની પઠે ગોળ ફરતી કોઈ પણ ચીજ. ૪ માથુ ફરવુ તે; તમ્મર, અન્ધારી; ચકરી, જીવ ડોળાવો તે. 'તેને વાણમા ઘણાં ચક્કર આવે છે'. ૫ લોડાંનું ગોળ હથિયાર.
—'ચક્કર ફરવુ' એટલે વિચાર બદલવો—લાવો, ઉથલપાથલ થવી, રૂપાન્તર થવું. ૨ ફાવવુ, સેલુ થવું.
ચક્કી, સ્રી૦ ગોળ આકારમાં ફરતી ચપટી ગોળ વસ્તુ, ઘણ્ટી; ફરતી ચાકી
ચક્કુ, ન૦ ચકતુ, દઈનો ચાક બાઝવો તે ૨ વિલાયતી છરી
ચક્ર, ન૦ [સં૦] પૈડું અથવા પૈડાંના આકારની અને પૈડાની પઠે ગોળ ફરતી કોઈ પણ ચીજ, ચાક. ૨ દરિયાઈ જીવડાનુ ઘર; શખલાં કોડાંની એક જાત—એ વિષ્ણુના ચાર આયુધમાનુ એક છે અને વિષ્ણુ—શાલિગ્રામની સાથે રોજ પુજાય છે. ૩ ગોળ ચપટુ ધારવાળું લોઢાનુ હથિયાર જે ગોફણની પેઠે ફેરવીને ફેંકવામાં આવતુ, જેથી માણસ કપાઈ જતા.—અસલના તમાં લડાઈમાં ઘણુ વપરાતુ ૪ આગળી અફુડાને છેડે ચક્ર આકારનુ રેખાઓનુ જે નાનુ ગુચ્છુ તે. જે માણસને એવાં ચક્ર હોય છે તે ભાગ્યશાલી કેવાય (જ્યોતિષ—સામુદ્રિક). ૫ એક સમુદ્રથકી તે સમુદ્ર સુધી લામ્બો પોળો ગયલો જે પ્રદેશ તે, ઘેર

મોટું રાજ્ય; મોટો દેશ. ૬ ચક્ર—ગોળ આકારમાં રચેલું સૈન્ય; ચકરાવો; ચક્રવ્યૂહ. ૭ શરીરમાં છ ચક્ર કલ્પેલાં છે તેમાનું એકેક—ષટ્ચક્ર શબ્દ જોવો ૮ ચક્ર અથવા ગોળ આકારમાં ગ્રહાદિકનો જે માર્ગ તે—રાશિચક્ર, સવત્સર ચક્ર; કાળચક્ર; આદિ લઈ.

ચક્રદણ્ડ, પુ૦ એક જાતની તાલિમખાનાની કસરત

ચક્રધર, પુ૦ [સં૦] ચક્ર ધરનાર પુરુષ—વિષ્ણુ ૨ કૃષ્ણ ૩ કુંભાર.

ચક્રપાણિ, પુ૦ [સં૦] ચક્ર છે હાથમા જેના એવો જે દેવ તે, વિષ્ણુ

ચક્રવર્તી, પુ૦ [સં૦] ઘણી મોટી પૃથ્વીનો રાજા, ચક્ર—ઘણાં મોટાં રાજનો ચલાવનારો; સાર્વભૌમ રાજા; શેનશાહ; નાનાં નાનાં ઘણાએક રાજ્યોને જીતી લઈ ચક્રાકારમાં એકઠાં કરી એક ચક્રે રાજ કરનારો.

ચક્રવાક, પુ૦ [સં૦] ચકવો.

ચક્રવાકી, સ્ત્રી૦ ચકવી.

ચક્રવાત, પુ૦ [સં૦] વધરોળિયો

ચક્રવૃદ્ધિ, વિ૦ [સં૦] મુદ્દલ ને વ્યાજ એ બેને એકઠા મેળવી નવું મુદ્દલ ગણી વ્યાજ કાડવું એવી રીતનું (વ્યાજ). વ્યાજ બે રીતના. સાદું—સુડ વ્યાજ અને ચક્રવૃદ્ધિ—વ્યાજનું વ્યાજ.

ચક્રવ્યૂહ, પુ૦ [સં૦] ચક્રના આકારમાં ગોઠવેલી સૈન્ય રચના, કોઠા જુધ, ચકરાવો

ચક્રાકાર, વિ૦ [સં૦] ચક્રના જેવા આકારનુ.

ચક્રાઙ્કિત, વિ૦ ચક્રના જેવી છાપ મરાવેલું માણુસ, (ચક્ર એ વિષ્ણુનુ ચિહ્ન છે), ૨ કપાળમા ગોળ તપાવેલો લોડાનો દામ દીધેલું માણુસ. ૩ શિક્ષા પામેલો.

ચક્રી, પુ૦ વિષ્ણુ ૨ ચક્રવાક. ૩ કુંભાર. ૪ ઘણા નાના રાજાપર રાજ કરનારો રાજા.

ચક્ષુ, ન૦ [સં૦] આંખ, નયન; નેન. ચક્ષુર્ભિ:સત્યમ્ એમ વેવારમાં બોલાય છે તેનો અર્થ આ કે આંખે જે દીઠું—નજરે જે જોયુ તેજ સાચુ. [પ્રીતિ. —'ચક્ષૂરાગ'—નજરથી—દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થયલી —'ચક્ષુ વિષય'—આંખથી દેખાતા જે પદાર્થ તે.

ચખ, ચક્ષુ (જુની કવિતામાં). [કડાવવો.

ચખાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને ચાખવા આપી સ્વાદ

ચખાર, પુ૦ ચાડિયો, ચુગલીખોર. ચોરચખાર કેવાય છે. "પ્રજા સુખે ઉથાડે બાર, ન કરે ચેરી ચોરચખાર" (નળાખ્યાન).

ચગદવું, ક્રિ૦ સ૦ છુંદવું, ચાંપવું; ચટદવું. ૨ નુકસાનીમા ઉતારવું. 'શેરના વેપારે—રમાં મને ચગદી નાંખ્યો'. ૩ હેરાન કરવુ; દુ:ખ દેવુ. 'તે મને વારેવારે ચગદ ચગદ કર્યાં કરે છે'.

ચગદાવું, ક્રિ૦ અ૦ દબાવુ, છુંદાવું—'સંભાળજો માંગ પગ ન ચગદાય'. ૨ સકુડાસથી ભચડાવુ. 'જરા ચગદાઇને બેસો'.

ચગવું, ક્રિ૦ અ૦ કનકવાએ આકાશમાં ઉડવું

ચગળવું, ક્રિ૦ સ૦ ન ખવાતુ હોય તોપણ ડાબી ડાબીને બલાત્કારે ખાવુ. ૨ ધીમે ધીમે મોડામાં ચાવ્યાં કરવુ, મોડામાં રમાડ્યા કરવું

ચગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કનકવા—પતઙ્ગને હવામાં ઉરાડવો. ૨ છકાવવુ; બેકાવવું.

ચગીજવું, ક્રિ૦ અ૦ સંકેતમાં સમજી જવું.

ચગું, વિ૦ ચઞ્ચળ, ચાલાક, જલદીથી સમજી જાય તેવુ.

ચગું, ન૦ નદીમા રેલ આવ્યાથી કિનારાપર અથવા કિનારાપરનાં ખેતરમા ઠરી રયલો જે કાદવ તે, ધસડાઈ આવીને ઠરી રયલી મટોડી —એથી પાક સારો થાય છે

ચઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] સ્વચ્છ; શુદ્ધ; પવિત્ર. 'બ્રહ્મના ધ્યાનમાં રે, બનૂ ચઙ્ગી ને રઙ્ગી હું'. ૨ આનન્દી. રઙ્ગી ભઙ્ગી ચઙ્ગી

ચઙ્ગ, પુ૦ [પ્રા૦] મોરચઙ્ગ, મોડેથી વગાડવાનુ એક વાજુ ૨ તાળ વગાડવાની પિત્તળની ચકનિયો. ૩ કનકવા—પતઙ્ગનું પુછડું; કાગળનો પતઙ્ગ ૪ ગઞ્જીફાના આઠ રઙ્ગમાનો એક (ઘાપટડી આકારનો) અ૦ હૈયા, ઘણ્ટ, ઘણ્ટા (કંઈ નહિ એમ બતાવવાને અઙ્ગુઠો ઉભો કરી બતાવે છે તે)

ચઙ્ગા, વિ૦ [હિં૦] ચઙ્ગ. 'મન ચઙ્ગા તો કથરોટમેં ગઙ્ગા', "સજ થાઓ કરી મન ચઙ્ગા". ૨ સ્વસ્થ, મોટો "ચઙ્ગા માડુ ઘર રહે, તીનુ અવગુણ હોય, કપડા ફાટે રણ વધે, નામ ન જાણે કોય". [તનખા

ચઙ્ગારી, સ્ત્રી૦ સળગેલી વસ્તુનો ઝીણો ભાગ, ચિણગારી,

ચઙ્ગી, અફીણી, ચઙ્ગી ભઙ્ગી. ૨ આનન્દી. ખુશ મીજાજી ૩ કાછડીછૂટો; છીનાળવો. [કાઢવુ તે

ચઙ્ગોટી, સ્ત્રી૦ સોડ, સુતી વખત મોંડાપર લુગડું

ચચુકો, ચિચુડો.

ચચણવું, ક્રિ૦ અ૦ ચણચણવું. ચામડી ઉપર તીક્ષ્ણ—બળતાં જેવુ દુ:ખ લાગવુ —'સોરાયલી ચામડીપર મીઠાનુ પાણી પડેથી તે ચચણે છે' ૨ બળવા માંડવુ, ચોંટવુ.—'શાક ચચણે છે'. ૩ ફીકર થવી, ગભરાટ થવો, મુઝાવુ 'જીવ ચચણ ચચણ થયા કરે છે.'

ચચરવું, ક્રિ૦ અ૦ ચચણવું (૧ લા અર્થમા). ચચરવું એનાં કરતા ચચણવામાં વધારે સખત લાગણીનો અર્થ રહ્યો છે.

ચચુકો—ડો. ચિચુડો. [સામટા

ચચ્ચાર, વિ૦ ચાર ચાર વસ્તુનો જે થોક તે, ચાર

ચચ્ચો મમ્મો, પુ૦ મા બેન સમાણી ગાળો દેવી તે

ચઞ્ચ, [સં૦] ચાંચ.

ચઞ્ચવાળવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીરપર હલકો હાથ ફેરવવો

તે; બાળકને નખ વગેરે ન વગાડતા હલકા હાથે જે ખજવાળવુ તે. ૨ બે આગળા અને અઙ્ગુઠાની વચમાં પૈસાને ફેરવ ફેરવ કરવો તે. ૩ ધીમે ધીમે ખાવુ, ખાતા નકામી વાર લગાડવી.

ચઞ્ચળ, [સં૦ ચઞ્ચલ] સ્થાન—વિચાર—કર્મમાં ફરતુ, ડગમગતુ; ખસી—ઢળી જાય તેવુ ૨ હોશિયાર, થોડામાં ઘણુ સમજી જાય તે, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનુ. ૩ ચાલાક, ચપળ, ગરમ લોહીનુ.

ચઞ્ચળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચઞ્ચલા] વિજળી. ૨ લક્ષ્મી ૩ એકવૃત્ત (કવિતામા)

ચઞ્ચળાઈ, સ્ત્રી૦ ચઞ્ચળપણુ; ચાલાકી, હોશિયારી.

ચઞ્ચુ-ઞ્ચૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાંચ. 'ચઞ્ચુ પ્રહાર.'

ચટ, પુ૦ [સં૦] શ્રાદ્ધમા જોઈયે તો બ્રાહ્મણ, પણ તેને અભાવે, એકઠી કરી ગાઠ વાળેલી એવી દર્ભની સળિયો જે પિતૃ બ્રાહ્મણના પ્રતિનિધિ રૂપે પૂજાય છે તે. **સ્ત્રી૦** ખન્ત, કાળજી **વિ૦** જિદ્દ; હઠ; ભોસ. **ક્રિ૦ સ૦** એકદમ ખાઈ જવુ. "બહુચરા માત મહાકાળ-રૂપે થયાં, દુષ્ટનું સૈન તે ચટ કીધુ" (હરિરામ). **અ૦** ઝટ લઈને, જેમ બને તેમ તાકીદે.

ચટક, પુ૦ [સં૦] એક પક્ષી; ચલ્લો. ૨ ચટકા મારવા તે.

ચટક, વિ૦ દીપતુ, બાર પડીને શોભે તેવા રઙ્ગનુ—રાતુ. 'અટક મટક ને રાતુ ચટક, સાઈ ટાંટીયો ને ઘાલ્ય સટક' એ ઓખાણુ જોડાને માટે છે. ૨ ખન્ત.

—'ચટક ચાંદની'—નખરાં—હાવભાવથી મોહ ઉપજાવે એવી ખુબસુરત સ્ત્રી (એ પ્રયોગ હલકા દરજ્જાની સ્ત્રિને માટે વપરાય છે).

ચટકદાર, વિ૦ ભભકદાર; મોહ ઉપજાવનાર. ૨ મન પર છાપ પાડે એવુ (લખાણુ; ભાષણ)

ચટકન્તું, વિ૦ ભભકવાળુ. "ચાખુડિયો પેરીરે, પધારો ચટકન્તા" (પ્રેમાનન્દ સ્વામી)

ચટકમટક, વિ૦ ભભકદાર; ચઞ્ચળ. ૨ છમક છમક ચાલતી (સ્ત્રી). "ચટકમટકતી ચાલે રમ્ભા".

ચટકવું, ક્રિ૦ અ૦ દઙ્ખ લાગવો.; દઙ્ખથી દુ ખ થવુ —'મને કંઈ ચટકયા કરે છે'. ૨ ખુલવુ, દીપવુ,—ચન્દનીનુ. ચન્દની ચટકી—છટકી.

ચટકી, રતુમ્બડું; ઝવઝવતુ રતાશ મારતુ. ૨ દિલમાં અસર કરનારુ "એના ચિતમા ચટકી લાગી રે, આ શુ રે કીધુ" (રાજે).

ચટકો, પુ૦ દશ, દઙ્ખ—'મચ્છરે ચટકો ભર્યો—માર્યો' ૨ કોઈના મેણાથી દુ ખ લાગવુ તે; રીસ. 'તેને તારા કયાનો ચટકો લાગ્યો' ૩ કડી (ફજેતા જેવી) 'રઙ્ગના તે ચટકા હોય કાંઈ કુડા ન હોય'. ચટકો ભરવો—મારવો, એટલે કોઈને ગુસ્સાથી કડવો શબ્દ કેવો.

ચટચટ, ઝટપટ; ઝટાઝટ.

ચટણી, સ્ત્રી૦ મરચા, આદુ, કોથમીર, મીઠુ વગેરે ભેગા વાટી બનાવેલો જે ખાટો તીખો ચાટી ખાવાનો પદાર્થ તે ૨ નહિ જેવો તુચ્છ પદાર્થ—'મારુ બોલવુ તે શુ ચટણીમા કાઢી નાખે છે? શું કંઈ જ લેખવવા જેવુ નથી?'

—'ચટણી કરવી' એટલે ઉડાવી દેવુ, ખરચી ખાવુ ૨ સહાર કરવો, ઘાણ કાઢવો. 'પ્રતાપે મોગલ સેનાની ચટણી કરી નાખી'.

—'ચટણી પેઠે ઉડી જવુ' એટલે થોડીવારમા વપરાઈ જવુ 'ચટણી ખાઉ', —દક્ષિણી (તિરસ્કારમાં)

ચટણું, ન૦ મીઠો પદાર્થ ચાટી જનારુ બાળક.

ચટણો, પુ૦ દક્ષિણમાં રહેનારો મરાઠો. ૨ લાંચિયો.

ચટપટ-ટી, સ્ત્રી૦ કાળજી, ખન્ત, ૨ તાલાવેલી ગભરાટ; ઉતાવળ ૩ અકળામણુ; સન્તાપ.

ચટાઈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સાદડી

ચટાકો, ચટણી રાયતા પાપડ વગેરે પદાર્થો. 'ચટણ ચટાકો'. ૨ સારું સારું ખાધાનુ રસિયુ. 'જીવકોરને ખાધાંનો ઘણો ચટાકો છે'.

ચટાચટ, અ૦ જલદીથી; ઝટઝટ.

ચટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચાટે તેમ કરવુ.

ચટાપટા, પુ૦ રઙ્ગના આડા અવળા લીસોટા

ચટાપટી, ચટપટ-ટી.

ચટયો, પુ૦ જિદ્દી; મમતી, હઠીલો.

ચટ્ટડ, વિ૦ ચાટુડ.

ચડ-ચડ, અ૦ ઝટ; જોતાં જોતામાં; જલદીથી

ચડચડવું, ક્રિ૦ અ૦ વાસ આદિ ફાટવાથી જે અવાજ થાય તે. [ધટ થવુ તે

ચડઉતર, સ્ત્રી૦ ચડવુ ને ઉતરવુ તે. ૨ ભાવનું વધ

ચડણ, સ્ત્રી૦ ઊંચે ચડવુ પડે તેવો માર્ગ.

ચડતી, સ્ત્રી૦ નઠારીમાંથી સારી હાલતમા આવવું—હોવુ તે, આબાદાની; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ. ૨ જય, ફતેહ **વિ૦** ચડતી દશા—કળા—કમાન.

ચડતું, વિ૦ વધારે સારુ—કિમ્મતનુ—સુખનુ—પદવિનુ ૨ વધતુ, વધતુ થતુ

—'ચડતા દાડા'—આબાદીનો વખત (એનુ ઉલટુ પડતા—નબળા દાડા) **ચડતી દોલત, ચડતી પાયરી ઈ૦.** ૨ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવો—હોવો તે.

—'ચડતી ભાજણી'—(ગણિતમા) હલકી કિમ્મતના નામની રકમને ભારે કિમ્મતના નામની રકમમા આણવી તે—પૈના રુપિયા કરવા તે ચડતી ને રુપિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી ભાજણી.

—'ચડતી શ્રેઢી'—સરખી બાદબાકીની (સરખા ઉત્તરની) અથવા સરખા ભાગાકારની (સરખા ગુણોત્તરની) વધતી સઙ્ખ્યાઓ સમ્બન્ધી હિસાબ ગણ-

વાની રીત. ૨, ૪, ૬, ૮, અથવા ૩, ૯, ૨૭, ૮૧, ૨૪૩ એવી જે શ્રેઢી તે.

—'ચડતુ વ્યાજ'—ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ.

ચડપચડપ, અ૦ જલદીથી, ઝટઝટ.

ચડપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝડપવુ, ઝટ લઈ લેવુ.

ચડભડવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુસ્સે થવુ, રીસમાં જોસથી બોલવુ. ૨ લડી પડવુ, બોલચાલ થવી

ચડભડાટ, પુ૦ ગુસ્સામા એક બીજા સામે બોલવુ થવું તે; બોલચાલ

ચડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ચટન] નીચેથી ઉપર જવુ માળપર—અગાસીપર—ઘોડાપર—ઝાડપર—ટેકરીપર ચડવું (ઉતરવાનુ ઉલટુ) ૨ ધીમે ધીમે આકાશમા ઉંચે આવતું જણાવુ—ચન્દ્ર સૂર્ય તારા વગેરેનુ. ૩ વધારે વાંકુ વળવુ; કામઠીના ઉપલા આંકામાં પણછ ઘાલેવી કામઠીયે તણાઇને જોરમાં વાંકું વળી રેવું—(ઇન્દ્રનુ ધનુષ્ય ચડયું—આકાશમાં મચ્છ તણાયો). ૪ સૂરમા વધારે ઊંચું થવુ—જવુ.—સારઙ્ગી, નરઘાં વગેરેનુ ૫ ભાવ વધવો, કિમ્મત જાસ્તી થવી—'સુતરનો ભાવ ચડ્યો' ૬ વધારે માંગણી કરવી; એકના કરતાં બીજાએ વધારે આપવાનુ કબૂલવું—'લીલામમા ચડવું.' ૭ પૈસા—પદવીમા વધવું ૮ સારી હાલતમા આવવુ, ઉત્કર્ષ થવો. ૯ મમત મદ વગેરેમા વધવુ. ૧૦ ભાંગ અફીણ દારુ વગેરેનો જોસ વધવો, માથુ ફરવુ—'ભાંગ ચડી છે'. ૧૧ ફુલાઈ—છકી—બેકી—ફાટી જવું.—'તુ સેજસેજ વાતમાં એટલો બધો શેનો ચડી જાય છે?' ૧૨ બેસવુ—માફક આવવુ—'જોડો પગે ચડતો નથી'. ૧૩ જોઈયે તેના કરતા વધારે મુદત થવી—'પગાર ઉપર વીસ દાડા ચડ્યા છે'. ૧૪ બૈરાંએ મોડુ અળગુ બેસવુ.—'જમનાને આ વખત અળગુ બેસવુ ચડયુ છે માટે ખરચની તૈયારી રાખજો' ૧૫ દરદનુ વધવુ.—'તેને સોજા ચડવા માંડ્યા છે'. ૧૬ છારી—ધૂળ—ફુગ વગેરે વળગવી.—'કાટ ચડવો,' 'લીલ ચડવી.' ૧૭ પૂજા માન્ય થવી; સ્વીકાર થવો, પસન્દ આવવું—'વિષ્ણુને તુળસી ને મહાદેવને બીલી ચડે છે'. ૧૮ થર બન્ધાવો, ઉપર પથરાવુ—'તેનાપર ટોળ—રજ ચડ્યો છે' ૧૯ બફાઇને તૈયાર થવુ ૨૦ હલ્લો કરવાને તૈયાર થવુ, તૈયાર થઈ કૂચ કરવી.—'સો કામઠી ચડી છે'; 'લશ્કર ચડયુ છે' ૨૧ ફુલવુ; ઊંચુ આવવું, ખાટું થવુ (ખીરુ). ૨૨ મળવું, જડવું, પ્રાપ્ત થવુ.—"મનુષ્ય જન્મરૂપી રે, ખોયો મણી હાથે ચહડયો" (ધીરો). ૨૩ પ્રસગમાં આવવું.—"જોબનને હાથે ચહડશોરે" (ધીરો). 'ચડી આવવુ'—ગુસ્સામા આવી ધસારો કરવો.—'લશ્કર ચડી આવ્યુ'. કેવત —"ચડે તે પડે ને ભણે તે ભૂલે".

—'ચડતો પાસો'—આબાદી થવી; ભાગ્યનુ ખુલવું.

—'ચડી બેસવુ'—બેમર્યાદ થઈ ધુરકવુ, શિરજોરી કરવી; આજ્ઞા ન પાળવી.

—'ચડી વાગવું'—બીજાની કુમકથી કોઈને સતાવવું

ચડવો, પુ૦ ઠિકરાનુ નાનુ ઠામ—એમાં પાણી ભરી લોક ઝાડે ફરવા જાય છે—મુસલમાન એણે વતી પાણી પિયે છે [કેરી પદાર્થ.

ચડસ, ચરસ. ૨ મમત, હઠ; જોસ ૩ એક જાતનો

ચડસાચડસી, સ્ત્રી૦ સરસાસરસી, દેખાદેખી

ચડસીલું-લો, પુ૦ મમતીલો; હઠીલો, જે વાત મનમાં લીધી હોય તે ન છોડનારો.

ચડસું, પુ૦ કુવા તળાવમાથી પાણી ઉપર ચઢાવવાનો યન્ત્ર ૨ ચોપાલી

ચડાઈ, સ્ત્રી૦ લડાઈની સ્વારી, હુમલો. ૨ તૈયારી

ચડાઉ, વિ૦ જરા જરામા ફુલાઈ જાય તે ૨ થોડીવારમા ઉસકેરાઈ જાય તે.

ચડાચડી, સ્ત્રી૦ સરસાઈ, હોંસાતોંસી

ચડાવ, પુ૦ ઊંચુ ચડવાનું હોય તેવી જગો. ૨ ઉઠાવણી; સ્વારી. ૩ ચડતી, ઉપાડ.

ચડાવણહાર, પુ૦ ચડાવનાર, ગોઠવનાર "મ પડ મારા આધાર, ચોસલા કોણ ચડાવશે, ગયા ચડાવણહાર, છવતા જાતર આવશે' (રાસમાળા)

ચડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચડે તેમ કરવુ, એકના ઉપર બીજુ મુકવું ૨ અતીસેં ખાવુ પીવુ—'તેણે આજ ખૂબ લાડુ ચડાવ્યા છે', 'તેણે ગઈ કાલે ભાગના બે લોટા ચડાવ્યા હતા'. ૩ ઉસકેરવુ. ૪ ઘેલુ બનાવવુ, ફુલાવવુ ૫ પણછ ઉંચી કરી ધનુપ તૈયાર કરવુ ૬ વધારે છૂટ આપવી, માથે ચડાવવુ—'તેના મા બાપે તેને ઘણો ચડાવી મુક્યો છે' ૭ કબૂલ કરવું, સ્વીકારવુ.—'તમારુ બોલ્યુ મે ખુશીથી માથે ચડાવ્યુ' ૮ વાણ ઉપર માલ લઈ જવો. ૯ દેવ માન્ય કરે તેવી વસ્તુ અર્પણ કરવી, માથે મુકવુ—'દેવને હજુ ચન્દન ફૂલ તો ચડાવ્યાં નથી, થાળી પિરસીને ટાકુ કા કરી નાખે છે.' ૧૦ ભોગ આપવો 'તેને શુ માતા માદેવને ચડાવવા છે?'

ચડાવો, ચડાવ. ૨ ગાડીનો એક અવયવ ૩ વૃદ્ધિ, ચડતી. ૪ ઉસકેરવાપણું ૫ વધારો—'અનાજના ભાવમા ખુબ ચડાવો થયો છે'. ૬ મેળો.—'હરદ્વારનો ચડાવ'.

ચડિયાતું, વિ૦ વધારે સરસ—ચડતુ થતુ

ચડીચોટ, વિ૦ એકદમ, જુસ્સાબેગ "એને લીધા તે ચડીચોટરે, અમ્બિકા આનન્દી" (રણછોડ)

ચડેડાટ, વિ૦ અવાજ કરતું. "એવું કહેતામા કલજુગ નાઠો, ચડેડાટ ટોડલો ફાટયો" (નળાખ્યાન).

ચડ્ડી, સ્ત્રી૦ નઙ્ગિયો. ૨ ચકલી

ચ્ડેલ, ચડાઉ.
ચઢભડવું, ચડભડવું.
ચઢવું, ચ્ડવું. ચઢતું—ચડતું, ચઢાઈ—ચડાઈ ઈ૦. ૨ રમતમાં એક છોકરાએ બીજા છોકરાને અડકવા—પકડવાને દોડવું.
ચઢાઉ, વિ૦ જમીનને માફક આવે એવું (પાણી). ૨ ચડવા બેસવા લાયક ૩ ઉચાણમા છે તે ૪ સરસ; ઉત્તમ. ૫ ફુલણજી, પતરાજીખોર.
ચણ, કબૂતર—ચકલા ચકલી ઈ૦ પક્ષિને દાણા નાંખવામાં આવે છે તે. "ચણ મૂકે સાઈ ફળ કામના, મોણા પશુ પડે દામ ચામના" (અખો)
ચણગી, ચિકારી.
ચણચણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે
ચણચણવું, ચચણવું.
ચણચણાટ, પુ૦ ચચણવુ તે. [તિ, બનાવટ.
ચણતર, ન૦ ચણવાની રીત, ચણવાનું કામ ૨ ચણેલુ
ચણવું, ક્રિ૦ સ૦ ઇટ પથરા વગેરેને એકપર એક છો ચૂનાના કોલની મદદે મુકતા જઈ ભીત દિવાલ તૈયાર કરવી, કડીઆનુ કામ કરવુ ૨ નવુ ઉઠાવવુ (કામ).
ચણા, પુ૦ [સં૦ ચણક] કઠોળની જાતનું અનાજ બીજા કઠોળ કરતા ચણા ઘણા વપરાય છે 'ચણાના ઝાડપરથી કુદી પડ્યો'—ચણાનું ઝાડ નાનુ હોય છે તે ઉપરથી, સેજ કામને અધરુ કેવુ, જુજ મેનત છતે મોટુ પરાક્રમ કીધુ સમજવુ એવો અર્થ રાખે છે. 'વેચીને ચણા કરવા' એટલે વેચી વટાવીને ખાઈ પી ઉડાવી દેવું. 'વેચીને ચણા કરે એવો'—ઠગવા—કપટ કરવામાં હુશિયાર. 'ચણામમરા'—કંઇક ખાવાનુ, તુચ્છ. 'ચણા ચવરાવવા'—ઠગવુ,—કણ્ટાળો આપવો. ચણો એકવચન ને ચણા બહુવચન
ચણાખાર, પુ૦ ચણાના છોડ ઉપરના ઝાકળના પાણી-માથી બનાવેલો ખાર; પ્રવાહી.
ચણાદાળ, સ્ત્રી૦ ચણાની દાળ
ચણાપણી, સ્ત્રી૦ ચણાનો છોડવો. ૨ ચણાના છોડની બાંધેલી જુડી. 'ચણાપણી કઈ ઝાડમાં લેખુ'
ચણાપાપડી, સ્ત્રી૦ ચણાની દાળને ગોળ અથવા ખાડની ચાસણીમાં મેળવી બનાવેલા જે ચાકાં તે, એક જાતની મીઠાઈ.
ચણારો, ચારો (પક્ષીના બચ્ચાંનો)
ચણિઆરું, ન૦ જે ખાડામા બારણા—દરવાજાના ખુણાનો અણિઆરો ભાગ ફરતો રે છે તે.
—ચણિઆરા ઠેકાણે રાખવાં'—નજર સીધી—ચોખ્ખી રાખવી
—'ચણિઆરા નચાવવાં'—સ્ત્રિયે ઈસારત કરવી.
ચણિયાપાટ, પુ૦ ચણિયાના કપડાના તાકા.
ચણિયો, પુ૦ છોકરીઓને પેરવાનુ તથા બાયડીઓને લુગડાની અન્દર પેરવાનુ વસ્ત્ર
ચણોટી-ઠી, સ્ત્રી૦ એક જાતના વેલાનુ રાતુ બીયું—ફળ, ગુંજા. ધોળી, પીળી, કાળી ચણોઠી પણ હોય છે. ૨ માસાનો આઠમો અથવા વાલનો અર્ધો ભાગ, ૨॥ ગ્રેન.
ચણ્ડ, વિ૦ [સં૦] ઘણુ જ ગુસ્સામા આવી ગયેલું ક્રોધાયમાન. ૨ ઝાઉસ, તુન્દ મિજાજી, ગરમ. ૩ ભયંકર **પુ૦** જૈન મતનો એક દેવતા. ૨ એક રાક્ષસ (ચણ્ડમુણ્ડ
ચણ્ડાળ, પુ૦ [સં૦ ચણ્ડાલ] મા બામણી ને બા શૂદ્ર એ બેથી પેદા થયેલી એકાદિ નિચી જાત પુરુષ. ૨ ઘેડો, ભઙ્ગીયો. **વિ૦** નિર્દય—ઘાતકી-દુષ્ટ—નીચ—પાપી (માણસ).
ચણ્ડાળચોકડી, સ્ત્રી૦ ચણ્ડાળ—હરામખોર—લુચ—લફંગા—કાળાં કામ કરનારા પુરુષોની ટોળી. લોકની ચરચા કરનારી મિત્રમણ્ડળી.
ચણ્ડાળણી, સ્ત્રી૦ ચણ્ડાળની સ્ત્રી. ૨ ઘાતકી ક કરનારી સ્ત્રી, પાપણી.
ચણ્ડી, સ્ત્રી૦ ઘડી ઘડીમાં ગુસ્સે થનારી સ્ત્રી, કકેશ ૨ મહિષાસુર દૈત્યનો નાશ કરનારી દેવી
ચણ્ડુલ, પુ૦ અફીણમાથી તૈયાર કરેલો ઢાલો રસ—એ દીવાની ઉપર રાખી નળીની મારફતે એનો ધુમા ખેંચાય છે. ચણ્ડુલ પીનારાને પીતાં પીતાં લાળ ધા ગળે છે અને પછી તે ઘેનમા બેભાન પડી રે
ચણ્ડોલ-ળ, પુ૦ એક જાતનો પક્ષી—એ કા રઙ્ગનો ચકલા જેવડો અને મીઠો શબ્દ કરનારો હોય
ચતરઙ્ગ, પુ૦ એક જાતનુ વાજુ ૨ એક જાતનું ગી
ચતરાઈ, ચતુરાઈ.
ચતું, વિ૦ વાસો નીચે અને છાતી ઉપર હોય તે પીઠપર પડેલુ. 'ચતાં સુઇને છાતીપર હાથ રાખ્યા નઠારા સ્વપ્ન આવે છે માટે તેમ ન સુઈશ, કરે સૂજે' (ચતાનુ ઉલટુ ઊંધુ). ૨ પાધરુ, સવળુ, ફા થાય તેવુ 'આજ કાલ તેનો પાસો ચતોજ—સવળો પડે છે,' એટલે જે જુગતી કરે છે તેમા તે ફા જાય છે
ચતુંપાટ, વિ૦ ચતુ પાટલા જેવું. 'તે ઊંધાખરો ચં પાટ પડીને ઘોરે છે'.
ચતુર, વિ૦ [સં૦] ચાર.
ચતુર, વિ૦ [સં૦ ચત—માગવું; પુછવું] સેજમાં સમજી—જાણી જાય તે, કુશળ; હોશિયાર, આવડતવાળુ રસિક, ખુબી પિછાનનાર. ૩ શાણુ, ડાહ્યુ; ૪ પ લુચ્ચાઈ પારખનારુ.
ચતુરઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] ચાર અઙ્ગ—બાજુ—બળ—

હોય તેવું (સૈન); હાથી ઉપર બેસીને લડનાર, ઘોડે-સ્વાર, રથમા બેસીને લડનાર અને પાયદલ

તુરઙ્ગી, વિ૦ ચાર અઙ્ગ—રઙ્ગવાળી (સેના)

તુર શિરોમણિ, ઘણો હુશિયાર. ૨ ડાહ્યા માણસોમા ચડતો. ૩ મૂર્ખો (વ્યઙ્ગમાં)

તુરસ્સીમા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચતુસ્સીમા] પૂરવ પશ્ચિમ ઉત્તર દખ્ખણ એ ચારે દિશાએ જે ચાર સીમા તે; ચારે બાજુની હદ.

તુરસુજાન, વિ૦ [ચતુર ને સુજ્ઞ] ચતુર અને ઘણી ઘણી વાતથી જાણીતું; ભણેલુ ગણેલુ હોય તે, ચતુર અને સમજુક

તુરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચતુર સ્ત્રી.

તુરાઈ, સ્ત્રી૦ [ચાતુર્ય] કાબેલિયત, હોશિયારી. ૨ જુગતી શોધવાની—રસ સમજવાની શક્તિ ૩ પકાઈ; ખન્ધાઈ તિ, ખઙ્ગા.

તુરાનન, પુ૦ [સં૦ ચતુર્-આનન] ચાર મોડાંના

તુર્ગુણ, વિ૦ ચોગણ.

તુર્ઘાત, પુ૦ એકાદિ સઙ્ખ્યાને ત્રણ વાર પોતાની સાથે ગુણ્યાથી જે નવી ચોથી સઙ્ખ્યા પેદા થાય તે અથવા તે દેખાડનારો અઙ્ક.—૨ એ સઙ્ખ્યાનો ચતુર્ઘાત ૨×૨×૨×૨=૧૬ છે.

તુર્થ, વિ૦ [સં૦] ચોથો.

તુર્થાંશ, પુ૦ [સં૦] ચોથો ભાગ—હિસ્સો, એકના સરખા ચાર ભાગમાંનો એકેકો; ০; પા. [સન્યાસી.

તુર્થાશ્રમ, પુ૦ ચોથો આશ્રમ-સન્યાસ,—આશ્રમી,

તુર્થી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુદ અથવા વદ પખવાડિયાંનો ૪ થો દાહો; ચોથ. ૨ ચોથી વિભક્તિ

તુર્થીકર્મ, પુ૦ લગ્નની ચોથી રાત્રીએ જે ક્રિયા કરવામા આવે છે તે.

તુર્દળ, વિ૦ ચાર પાંદડા—પાંખડીવાળું

તુર્દશ, વિ૦ [સં૦] ચાર ને દશ; ચૌદ.

તુર્દશી, [સ૦] ચૌદસ.

તુર્ધા, અ૦ [સં૦] ચાર પ્રકારે—રીતે.

તુર્ભુજ, વિ૦ જેને ચાર ભુજ—હાથ હોય તે. (વિષ્ણુ, સરસ્વતી ઈ૦) ૨ ચાર બાજુ—મોડાં હોય તેવું. ૩ જેના હાથ પીઠ તરફ બાંધેલા હોય તે. ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પણ કેવાય છે.

—'ચતુર્ભુજ બનવુ'—સ્તબ્ધ થઈ જેવુ; ચકિત થવું ૨ કેદ કરી હાથે દોરી બાંધી લઈ જાય તેમ થવુ તે

તુર્વિધ, વિ૦ [સં૦] ચાર પ્રકાર—રીત.

તુષ્કોણ, પુ૦ [સં૦] ચાર ખુણાની આકૃતિ

તુષ્ટય, ન૦ [સં૦] ચારનો સમુદાય. અંતઃકરણ—આશ્રમ—સાધન ચતુષ્ટય—નિત્યાનિત્ય વસ્તુનો વિવેક; લૌકિક પારલૌકિક ભોગમા વૈરાગ્ય, શમદમાદિ ષટ્ સમ્પતિ ને મુમુક્ષુપણુ.

ચતુષ્પદ, ન૦ [સં૦] ચાર પગનુ પશુ. ૨ ચાર ચરણનુ વૃત્ત (કવિતામા) ૩ અગિયાર કરણમાનું એક (જ્યોતિષ) ૪ ચાર અવયવવાળું.

ચતુષ્પાદ, વિ૦ ચાર અઙ્ગવાળુ ૨ વાદીનુ પ્રશ્ન, પ્રતિવાદીનુ ઉત્તર, તેપર પુન પ્રશ્ન અને છેલ્લો નિર્ણય એ ચાર અઙ્ગયુક્ત જે વેવાર તે (ન્યાયમાં) ૩ ગાડુ. ચસ્કેલ ૪ તોફાની

ચત્ત, ચતું.

ચત્રભુજ, ચતુર્ભુજ.

ચનિક, વિ૦ ક્ષણિક

ચન્ત, પુ૦ [સં૦ ચિન્ત્ય] સ્વામી, પ્રીતમ (વિરહિણી જેની ચન્તા કરતી હોય તે પુરુષ) ૨. ચિત્ત; મન "ચન્ત ચળે જોએ તેતણુ, મિથ્યા કાર્ય હોય અખા ઘણુ" ૩ ચિન્તા.

ચન્તની, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી—ચિત્રિણી.

ચન્તા, ચિન્તા.

ચન્તામણી, ચિન્તામણિ.

ચન્દ, ચન્દ્ર. ૨ શ્રાવકના નામને છેડે હોય છે—કરમચન્દ નેવલચન્દ વગેરે ૩ અબરખ, પિત્તળ, [illegible], સુનારૂપા વગેરેનો ચળકતો જે ચાંલ્લો બૈરાઓ કપાળે ચોડે છે તે.

ચન્દ, વિ૦ [ફા૦] થોડું, જુજ. "જોબન ચન્દ રોજદા ચટકા" (મનોહરસ્વામી) ૨ થોડી વારનુ; ઝટ જતુ રે તેવુ.

ચન્દન, ન૦ [સ૦] સુકેડનુ ઝાડ ૨ એ ઝાડનુ સુગન્ધીવાળું લાકડુ ૩ એ લાકડાને પાણી સાથે ઓરસિયાપર ઘસેથી દીસો પદાર્થ થાય છે તે—'દેવને નવડાવીને ચન્દન ફુલ ચડાવ'. ૪ એ ચન્દનથી કપાળે જે ઉભુ અથવા આડું ચિહ્ન કરવામાં આવે છે તે; ટીલું; તિલક ૫ કોઈ પણ સુગન્ધીવાળો લેપ—પછી સુકેડ મળિયાગરુ ગમે તે

ચન્દનગિરિ, પુ૦ મલય પર્વત, જેના ઉપર ચન્દન વૃક્ષ ઉગે છે તે પર્વત

ચન્દનઘો, સ્ત્રી૦ સરડા જેવી પણ મોડું પાનળું ને ઉછળીને કરડે છે તે ખાખરના ઝાડ ઉપર હોય છે ઘોની બે જાત છે તેમાંની એક (બીજીને પાટલાઘો કહે છે).

ચન્દનચૂડી, સ્ત્રી૦ સહુથી અગાડી પેરવાની ચૂડી જેની સુનાની ચીપ ઉપર વેલ-વગેરે નકસી ચિતરી હોય છે તે.

ચન્દનહાર, પુ૦ એક જાતનું કોટે ઘાલવાનુ સુનાનુ ઘરેણું કણ્ઠીની સેર એક સરખી સાદી હોય છે ને ચન્દનહારની સેર અનુક્રમમા નાની મોટી તથા અકેકી સેરમા ટપકીયો હોય છે.

ચન્દની, સ્ત્રી૦ ચન્દ્રમાનુ પસરેલુ જે અજવાળુ તે, ચાદની, ચાદરણુ, ચન્ની ૨ ઘરમા છાજને લગતું બીલકુલ સફેત અથવા માડવા ઊપર સફેત અથવા સફેત ને વચમા સુનેરી તારા હોય તેવુ કપડુ બાંધવામા આવે છે તે.

ચન્દરવો, પુ૦ ઘરમા ઠાકોરમન્દિરની ઉપર અથવા માંડવા ઉપર બાધેલુ જે જાડું કપડું તે ચન્દની સફેત જ હોય અને ચન્દરવો ગમે તે રઙ્ગનો સાદો અથવા ઘણા રઙ્ગનો પટાદાર હોય છે

— 'ચન્દરવો બાધવો'—કોઈ બાબત જાહેરમાં મૂકવી; પ્રખ્યાતિ કરવી (નઠારી બાબતમાં), ફજેત કરવુ.

ચન્દરસ–રુસ, ચન્દ્રસ.

ચન્દા, સ્ત્રી૦ ચન્દ્ર (પણ સ્ત્રી લિઙ્ગે વાપરવો હોય તો). 'પ્રેમચન્દાની બલીહારીરે' ૨ ચન્દની, ચાંદરણુ ૩ ચન્દ્રના જેવી કાન્તિવાળી સ્ત્રી ચન્દા, ચન્દાગવરી, ચન્દાલખમી એવા સ્ત્રિયોના નામ હોય છે.

ચન્દાવું, ક્રિ અ૦ બાફને લીધે કેરી વગેરે ફલાદિ- પર કોવાણનો ચાંલ્લો–ડાઘ પડવો.

ચન્દાવો, પાયરી, દરજ્જો સુદ બીજના ચન્દ્રની રેખા જેટલું અન્તર 'તે તો ચાર ચદાવા ચડે એવો છે.'

ચન્દી, સ્ત્રી૦ ઘોડા બળદ વગેરેને જે સુકો દાણો રોજ ખવાડવામા આવે છે તે ચન્દી આપવી–ચડાવવી.

—'ચન્દી ચડવી'—ખાઈ પીને અલમસ્ત બનવુ 'આજ કાલ એને ખૂબ ચન્દી ચડી—ચડે છે.'

ચન્દેરી, સ્ત્રી૦ એ નામનું સિન્ધિયાના રાજમા એક શેહેર છે તે અથવા ત્યાના બનેલા પ્રખ્યાત જે પાઘડી દુપટ્ટા વગેરે તે.

ચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦ ચદ્-દીપવુ, આનન્દ ઉપજાવવો] નવ ગ્રહમાંનો એક. ૨ (અઙ્ગ્રેજી મતે) ઉપગ્રહ, ગ્રહની ચારેમેર ફરનારો નાનો ગ્રહ ગ્રહો સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ચન્દ્રો, ગ્રહોની પ્રદક્ષિણા કરે છે. પૃથ્વિ એ ગ્રહને જે આપણે જોઇએ છેયે, તેને એક જ ચન્દ્ર છે—એ ૨૯ દાડે પૃથ્વિની પ્રદક્ષિણા કરી રે છે. બૃહસ્પતિ—ગુરુ એ ગ્રહને ચાર અને શનિને સાત ચન્દ્ર છે ૩ બૈરાને કપાળે નાના ચન્દ્રના આકારનુ જે છુદણુ હોય છે તે. ૪ ચાદલો, ચાલ્લો. ૫ એક એ સઙ્ખ્યાની સન્ના (કવિતા—જ્યોતિષમા)

ચન્દ્રક, પુ૦ [સં૦] ચાલ્લો, ચાદલો.

ચન્દ્રકળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દ્રગોળ—બિમ્બનો જે ગોળમો ભાગ તે, દરરોજ ચન્દ્રની જેટલી વધ અથવા ઘટ થાય તેટલી તે ૨ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ એક જાતનુ કાળુ સુતરાઉ રેશમની કે સુતરની કોરવાળુ કપડું. ૩ એક જાતનો ગેભરના જેવો જાળીદાર ખાવાનો પદાર્થ—એ ગોસ્વાઈના મારાજો ઠાકોરજીને પ્રસાદમાં ધરાવે છે.

ચન્દ્રકાન્ત, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પથરો—એમ કેવાય છે કે તે, ચન્દ્રના કિરણો ઠીક—ઠીક બન્ધાઈ ગયેથી બને છે અને તેને ચન્દ્રપ્રકાશમા આણેથી તેમાંથી પાણી ઝરે છે ચન્દ્રકાન્તના ગોળ ચશ્મા બને છે.

ચન્દ્રગ્રહણ, ન૦ [સં૦] ચન્દ્રનુ ગ્રહણ જ્યારે પૃથ્વી, ફરતી ફરતી સૂર્ય ચન્દ્રની વચમાં આવી જાય છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ ચન્દ્રપર પડતો બન્ધ કરે છે ત્યારે ચન્દ્રગ્રહણ થયુ કેવાય છે

ચન્દ્રચૂડ–ડામણિ, પુ૦ માહદેવ, શઙ્કર; શિવ

ચન્દ્રજ્યોતિ, સ્ત્રી૦ ચન્દની ૨ એક જાતની આત શબાજી, બપોરિયુ, કોડિયુ.

ચન્દ્રપ્રભા, ચન્દ્રજ્યોતિ.

ચન્દ્રબિમ્બ, ન૦ ચન્દ્રના પ્રકાશનો ગોળ આકાર—ચકતુ

ચન્દ્રમણિ, ચન્દ્રકાન્ત.

ચન્દ્રમણ્ડળ, ન૦ ચન્દ્ર અને તેની આસપાસના તારાઓ

ચન્દ્રમા, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર; ચાદો, ચાંદ

ચન્દ્રમુખી, વિ૦ [સં૦] ચન્દ્રના જેવુ છે ગોળ ગો- મોઢુ જેનુ તે (સ્ત્રી)

ચન્દ્રમૌલિ, પુ૦ [સં૦ ચન્દ્ર–મૌલિ—જટાનો અ- મ્બોડો] શિવ.

ચન્દ્રરેખા–લેખા, સુદ બીજના ચન્દ્રની જે વાંકી ઝીણી લીટી તે. [જેનુ તે (સ્ત્રી)

ચન્દ્રવદના–ની, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દ્રના સરખુ છે વદ-

ચન્દ્રવો, પુ૦ ચન્દરવો.

ચન્દ્રશાળા, પુ૦ અગાશી.

ચન્દ્રશેખર, [સં૦] શિવ.

ચન્દ્રાવળા, પુ૦ ગુજરાતી કવિતાની એક રીત—કાઠિ યાવાડ અને કચ્છમા પ્રસિદ્ધ છે

ચન્દ્રાવળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ગીત. ૨ રાધાની સખી

ચન્દ્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાદરણુ; ચાંદની.

ચન્દ્રુસ, પુ૦ એક જાતના ઝાડનો ગુદર—એ કઠણ ચળકતો, લિમ્બુના રઙ્ગનો અને સુગન્ધી વનાનો હોય છે એ પાણીમાં પિગળતો નથી પણ તેલમાં ઉકળ્યાથ પિગળે છે—ચન્દ્રુસ તેલમા રન્ધાયો કેવાય છે. એ વાણને ચોપડવાના અને ઓસડના કામમા આવે છે

ચન્દ્રોદય, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્રનું ઉગવુ તે

ચપ, અ૦ મુગુ—છાનુ રે, ન બોલ એવી જે ઘમઈ તે ૨ કોઈની સામા જોઇને અઙ્ગુઠાની પાસની આગળી નાકે અરકાડ્યાં કરેથી સામો ઘણી સઙ્કેતથી સમજ જાય કે મને બોલવાની ના કે છે તે સન્ના

ચપકાવવું, ક્રિ સ૦ મીણ વગેરેને ઊનુ કરી અરકાડવું ઢઝાડવુ. ૨ શાક દાળ વગેરેમા ઊની કડછી ડાબવી, વઘાર કરવો. ૩ આપવુ 'એને જરાક ચપકાવ કે રડતો રે-

ચપકો, પું૦ મીણ વગેરેને ઊનું કરના જઈ ચામડીપર મૂક્યાં કરેથી એકેકી વાર ઝપટમાં જે ઊનુ લાગે તે; ડામ, ચપકાનુ દુ:ખ લાગતા જ છે પછી નથી ને ડામનું દુ:ખ લાગતાંએ ઘણુ ને પછી પણ ઘણું છે.

ચપચપ, ચપ. ૨ ઝડપથી (ખાઈ જવુ) ૩ અવાજ બતાવે છે. "ચપચપ ચુએ ને ટપટપ ટપકે".

ચપચપવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકાસ આવી તાર નિકળવા—'ચાસણિ ચપચપવી'.

ચપચપું, વિ૦ ચિકણું ને ભીનું.—'ભોંય ચપચપી છે'.

ચપટ, ચપ્પટ.

ચપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ડબાવુ. ૨ નુકસાનમાં આવવું.

ચપટી, સ્ત્રી૦ અંગુઠો અને તેની પાસેની આંગળી એ બેના ઉપલા ભાગને સાથે મેળવી દેવા તે.—'તપખીરની ચપટી ભર' એટલે તે બે ભાગની અન્દર તપખીર ડબાવ. ૨ એ બે ભાગની અન્દર માય તેટલો જે ભુકો તે; જરાક; થોડુંક; લગાર, સેજ—'ચપટી ધુળ' ૩ અંગુઠાનુ અને વચલી આંગળીનુ એમ બે અગ્ર જોરમાં સાથે મેળવ્યાથી જે અવાજ થાય તે.—'ચપટી વગાડવી'. ૪ જેટલી વારમાં એ અવાજ થઈ જાય તેટલો વખત; આખના પોપચાંનુ એકદુ હિલવું થાય તેટલો વખત; પા પળ, પલક 'અરે ચપટીમાં જઈ આવ્યો જાણુ, મને વળી વાર કેટલી ?'

—'ચપટીમાં આવવું'—નુકસાન થાય એવી સાકડમાં ફસાવુ.

—'ચપટીમાં ઉડાવવું'—ન ગણકારવુ, ન લેખવવુ; તુચ્છ ગણવું, મશ્કરી કરવી.

—'ચપટીમાં લેવુ'—ફસાવવું; સપડાવવુ.

ચપટું, વિ૦ ગોળ—લામ્બું—અણિવાળુ નહિ પણ બેઠેલુ—દબાયલું—ચમ્પાયલુ, પાણ લામ્બુ દેખાતુ. 'પૃથ્વીનો આકાર ચપટો—બેઠેલો સપાટ નથી પણ ગોળ છે' 'ચીના લોકનાં નાક ચપટાં—ચીબાં હોય છે'.

ચપટવું, ક્રિ૦ સ૦ સુના રૂપા વગેરેના તારને એરણ ઉપર ટીપી ચપટો કરવો.

ચપડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સપાટાબન્ધ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ ચપડે તેમ કરવુ.

ચપડિયો, પું૦ બાદલું ચપડનારો.

ચપડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું મીણુ.

ચપણું, ન૦ બટેરું; સકોરુ; રામપાતર. કાદલો; મોટુ કોડિયુ.

ચપરાસ, સ્ત્રી૦ વડાઈ; પતરાજ. ૨ [હિં૦] સિપાઈના પટાની પિત્તળ રૂપાંની જે તખતી તે, પિત્તળ રૂપાનુ જે પત્રુ તે.

ચપરાસી, સ્ત્રી૦ વડાઈ; પતગજ. પું૦ [હિં૦] પટાવાળો; સિપાઈ; જાસુસ, હલકારુ.

ચપસવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાબવું.

ચપળ, વિ૦ [સં૦ ચપલ] સુસ્ત નહિ તેવુ, ચાલાક, ચઞ્ચળ; ઉદ્યોગી.

ચપળતા, સ્ત્રી૦ ચપળપણુ, ચાલાકી, ચઞ્ચળતા.

ચપળાં, ન૦ આંખ મિચામણા; આખનાં ફરૂખડા.

ચપળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચપલા] વીજ, વિજળી; વિદ્યુત્, દામિની. ૨ ચપળ સ્ત્રી

ચપળાઈ, ચપળતા.

ચપાચપ, અ૦ મુગાં મુગાં પણ ઝટઝટ ૨ ઝડપથી ૩ અવાજ ન થતો હોય તેવી સ્થિતિ દેખાડે છે.

ચપાટવું—ટી જવું, ક્રિ૦ સ૦ સપાટાબન્ધ ખાઈ જવું

ચપાટી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] ચાર પડવાળી રોટલી, જાડી રોટલી; ભાખરી

ચપેટ—ટી, સ્ત્રી૦ ઝપાટો, પઞ્જો, ફાંસો ૨ ધક્કો; નુકસાન; આફત; ડબાણ. ૩ ભૂત પિશાચ વગેરેનો કબજો.

ચપ્પ, ચપ.

ચપ્પટ, અ૦ જમીનપર ગાંઠ ગોડવી ખુલાસેથી બેઠેલું હોય તેમ (અદુકડુ નહિ) 'ચપ્પટ બેસવુ'. ૨ ડબાઈ ગયુ હોય તેમ—'ચપ્પટ થઇ ગયો'. ૩ ગુસ્સો નરમ પડી જવો. ૪ નુકસાન—ખોટમાં આવી પડવું "કોઈ કપટ કારમું કરતા, શત્રુ સાહવા માટ; ચપટ તેનુ ચપટી મધ્યે, થઈ ગયુ વેટના વાટ" (માન્ધાતાખ્યાન)

—'ચપ્પટ વળી જવુ'—મોટુ નુકસાન થવુ; નસન્તાન જવું; ઘરબાર ઉખડી જવાં

ચપ્પુ, ન૦ કલમ ઘડવાની ઘણી ધારવાળી છરી, ચકુ, કલમતરાશ.

ચબરખી, સ્ત્રી૦ ચીઠી, કાગળનો કકડો

ચબરાક, વિ૦ ચઞ્ચળ, ચપળ, હોશિયાર.

ચબાં, કંઈ પણ બોલવું તે. 'ચોરે એટલો માર ખાધો પણ ચબાં સરખુ કર્યુ નહિ'

ચબુતરો, પું૦ પોલિસના સિપાઈઓ રેતા હોય તે સરકારી જગો; ચાવડી, ગેટ, ચોકી. ૨ ઉંચી બેસવાની જગા ૩ ફોજદારી કચેરી. ૪ પક્ષીઓને દાણા નાખવાની જગા, પરબડી.

—'ચબુતરે ચડવું'—લોકોમાં ચર્ચાપાત્ર થવું. 'આજકાલ તે ચબુતરે ચડી ગયો છે'.

ચબોલા, પું૦ સામસામા જે સવાલ જવાબ—વાદ—વચન કેવા તે. ૨ મેણાં; કોઈના છિદ્ર કહી બતાવવાં તે.

ચભડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિડવુ, ખિજવુ; ગુસ્સે થવું, ક્રોધમાં વચન કેવાં. 'હમણા વેર જઈશ મા, તે ખૂબ ચભડેલો છે'. ૨ સાધારણ બોલાચાલી—થોડી તકરાર થવી

ચભડાટ, પું૦ કકળાટ; લડાઈ; બોલચાલ. 'ઘરમાં ઘણો ચભડાટ ચાલે છે'.

ચમક, સ્ત્રી૦ રઈ રઈને થોડુંથોડુ સળકવું તે; ચળકાટ. ૨ એકાએક ધ્રુજારી થવી, સાધા ખેંચાવા, દાંત બિડાઈ જવા, મોંડે ફીણ આવવાં, વારેવાર ચોંકી ઉઠવુ વગેરે

ચિહ્નોનો જે આજાર તે. ૩ એકાએક ચોંકી—ગભરાઇને ઉઠ્યા કરવુ તે. ૪ ચમકપથ્થરની લોઢુ ખેંચવાની જે શક્તિ તે.

—'ચમકવિજળી'—ઝડપથી ચાલનારી—નેણ-નચાવનારી—મોહ ઉપજાવનારી સ્ત્રી

ચમકપથ્થર, પુ૦ એક જાતનુ મટોડી સાથે ભળી ગયલુ લોઢુ અથવા એવોજ કોઈ પથ્થર જેનામા શુદ્ધ લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચવાની શક્તિ છે તે, લોહ-ચુમ્બક શુદ્ધ લોઢુ પણ ઘણીવાર ચમકપથ્થર સાથે વળગી રહેથી એના જેવી શક્તિ ધરાવતુ થાય છે.

ચમકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોંકવું.—'તે બિહામણા સપનાથી ચમકી ઉઠ્યો' ૨ એકદમ ઝડપથી પ્રકાશ બતાવવો. 'વિજળી ચમકે છે'.

ચમકળી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોની કોટનુ સુનાનુ ઘરેણુ

ચમકાટ, ચમકારો.

ચમકારો, પુ૦ ઉતાવળો—દેખાઇને જતો રે એવો પ્રકાશ, ઝબકારો 'વિજળીના ચમકારા થાય છે' ૨ ચમચમ થતો અવાજ.

ચમકાવવું ક્રિ૦ સ૦ બિવડાવવુ, ધમકાવવુ, મારવુ, શિક્ષા કરવી, ચમકે તેમ કરવુ

ચમચક, પુ૦ ન૦ કનકવાની નીચે બે પાખડીવાળો જે કાગળ ચોડવામા આવે છે તે.

ચમચમ, અ૦ માર ખાધાથી—દાઝ્યાથી ચામડીમા જે દુ ખ થાય છે તે બતાવે છે. "સોટી વાગે ચમચમ ને વિદ્યા આવે ધમધમ" ૨ જોડાનો અવાજ બતાવે છે.

ચમચમવું, ક્રિ૦ અ૦ બળતરા થવી.

ચમચમાટ, પુ૦ ચમચમવુ તે.

ચમચી, સ્ત્રી૦ કાથો સોપારી એલચી તમાકુ ઘાલી રાખવાની ખાનાવાળી જે કોથળી તે. ૨ નાનો જે ચમચો તે

ચમચો, પુ૦ ધાતુનો અથવા કાચનો એક ઘાટ જેને બદામી આકારનુ ચાકુ અને લામ્બી દાંડી હોય છે 'ચાહ દૂધ પિવાનો ચમચો'.

ચમટી, સ્ત્રી૦ ચમટો (૧ લા અર્થમાં) 'ચમટી તોડ-વી' ૨ થોડીક ચામડી બે પાસના દબાણની વચમા આવી જવી તે —'ચમટી આવી છે, ઊભો રે આવુ છુ'

ચમટો, પુ૦ અંગુઠો અને તેની પાસેની આંગળી એ બે વતે ચામડી ખેંચી અમેળાવવી તે 'ચમટો તોડવો' ૨ વેરાગી લોકો લામ્બો કડીવાળો જે ચિપિયો રાખે છે તે ૩ જે ઓજારવતે હજામ ચેહેરાના નિમાળા ચુંટે છે તે, ચુંપિયો

ચમડપોસ, ચમરપોસ.

ચમડી, સ્ત્રી૦ ચામડી 'ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે' એમ બખીલ વિષે કેવાય છે.

ચમત્કાર, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય, નવાઈ, અચરજ ૨ આશ્ચર્ય—નવાઈ લાગે તેવો પ્રસઙ્ગ—દેખાવ—વિચાર, ન સમજાય તેવુ, અજબ જેવુ જે કંઈ તે, અદ્ભુત બનાવ

ચમત્કારિક-રી, વિ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય—અજબ પમાડે તેવુ; આનન્દ ઉપજાવે તેવુ; નવાઈનુ

ચમન, ન૦ [ફા૦] બાગ, બગીચો; વાડી. ૨ મઝા, મોજ શોખ, ખુશાલી, રઙ્ગરાગ, આનન્દ.

ચમર, ચમ્મર.

ચમરખુ, ન૦ રેટિયાની તરાક—ત્રાંક જેમા ભેરવવામાં આવે છે તે

ચમરપોસ, પુ૦ ઘોડાના સામાનપર નાખવાનો ચામડાનો કકડો ૨ ચામડાનુ ઢાંકણુ. ૩ પાણી ભરવાની ચામડાની કોથળી, મશક

ચમરી, સ્ત્રી૦ મકે ભાત ઘઉ વગેરેના છોડ ઉપર અને ઘાસ ઉપર ફુમતી જેવુ જે હિલ્યા કરે છે તે ૨ ફુલ—રેશમનો બનાવેલો ઘાટ જે હિડોળા ઉપર લટકતો હોય છે તે ૩ અમ્બોડે ઘાલવાની નાડાચમરી ૪ મચ્છર વગેરે ઉરાડવાની ઘોડાના વાળની

ચમાર, પુ૦ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમ આવે તેમ ચામડા તૈયાર કરનારો, ખાલપો.

ચમી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચમૂ] સૈન્ય, લશ્કર.

ચમૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સૈન્ય; લશ્કર ૨ જે સૈન્ય વિભાગમા ૧૨૯ રથ, ૧૨૯ હાથી, ૨૧૮૭ ઘોડેસ્વાર અને ૩૬૮૫ પાયદળ હોય તે.

ચમેલી, ચમ્પેલી.

ચમ્પક, [સં૦] ચમ્પો.

ચમ્પત થવું, નાસી જવુ, મોં ન બતાવાય એવી રીતે છૂપાઈ જવુ, ભરાઈ બેસવુ

ચમ્પલ, ન૦ એક જાતનો જોડો. એને માત્ર તળી અને અઙ્ગુઠા આંગળા ભેરવવાના નાકા હોય છે.

ચમ્પાવરણું, વિ૦ ચમ્પાના ફુલના રઙ્ગ જેવુ.

ચમ્પાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડબાવવુ, ચમ્પી કરાવવી. માથુ પગ શરીર ચમ્પાવવુ.

ચમ્પાવું, ક્રિ૦ અ૦ ડબાવું

—'ડબાવુ ચમ્પાવુ'—ભૂલે ચૂકે કંઈ નઠારુ કામ કરવુ—થઈ જવુ તે. ૨ કોઈ જોખમમાથી છૂટવાને નુકસાન વેઠી લેવુ તે 'ડબાયા ચમ્પાયા પાંચ રુપિયા આપી છૂટવા'.

ચમ્પી, સ્ત્રી૦ પગ અથવા આખા શરીરને હાથથી ચમ્પાવવુ તે; પગચમ્પી.

—'ચમ્પી કરવી—કરાવવી' ૨ માર મારવો—મગવવો 'બહુ તોફાન કરવાથી તેના મેતાજીએ તેની સારી પેઠે ચમ્પી કીધી'

ચમ્પૂ, ન૦ [સં૦] લામ્બા લામ્બાં પ્રૌઢ ગદ્ય ભાષણ અને વચમા વચમા પદ્ય ભાષણ એવી જે ગ્રન્થ રચના તે. નૃસિંહ ચમ્પૂ, ભારતચમ્પૂ ઈ૦

ચમ્પેલી, સ્ત્રી૦ એક જાતના સુગન્ધિવાળાં ધોળા ફુલ અથવા તેનો વેલો.

ચમ્પો, પુ૦ [સં૦ ચમ્પક] એક જાતનુ ઘણી ખુશબો આપતુ પીળુ ફુલ અથવા તેનો છોડ.

ચમ્બુ, પુ૦ ઊંચી ને સાકડી ડોકનુ, ફુલેલાં પેટનુ અને પડઘીવાળુ તાંબા પિત્તળનુ જે વાસણ તે. એ અન્તરથી તો કોઈ મોટો સન્જાય નહિ. ૨ માટીનો કુજ

ચમ્બુડી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો ચમ્બુ.

ચમ્બેલી, ચમ્પેલી.

ચમ્મર, ન૦ [સં૦ ચામર] મોરપીછનુ અથવા હમામના રાતાં ધોળા કુમળાં પીછનું જે રાજા વગેરેના ઉપર ધરી રાખવામા અથવા ફેરવ્યા કરવામા આવે છે તે; ગાયના પુછડાંના વાળનુ જે દેવતા—ગુરુ ઉપર ફેરવવામા આવે છે તે. ૨ હાજા; ગાત્ર. 'વાઘને જોતાં જ મારાં ચમ્મર છુટી ગયાં'.

ચમ્મરબન્ધ, પુ૦ જેને માથે ચમ્મર ધરાતો હોય તે; શુરવીર; રાજા.

ચર, સ્ત્રી૦ કિલ્લાની આસપાસ ખોદેલી જે ખાઈ તે—પછી પાણી ભર્યું રેતુ હોય અથવા કામ પડે ત્યારે નદી દરિયાનું પાણી તેમાં આવી શકતુ હોય તે **ન૦** (જ્યોતિષ) પન્દર ઘડી કરતાં ઓછો વધતો દિનાર્દ્ધ થવાનુ કારણ. મધ્યરેખા થકી જે યામ્યોત્તર અન્તર તે અથવા તેથી ઉત્પન્ન થતુ જે કાળ તે. ૨ ચરવાનું તે—ગૌચર **પુ૦** હોમ નિમિત્ત ગયેલુ જે અન્ન તે બ્રાહ્મણોમાં લગનને બીજે દિવસે વર કન્યાને વેદીમાં રાંધી અપાતા ચોખા—એ ચોખા વર વહુ એક બીજાને જમાડે છે. ૨ ગુપ્ત બાતમીદાર; છૂપી ખબર લાવનાર; દૂત.

ચર, વિ૦ [સં૦] જતુ; ફરતુ; ગમન કરનાર; ફરનાર, ચરનાર. જલચર, ભૂચર, ખેચર, વનચર, નિશાચર, ગોચર ઈ૦. ૨ મેષ કર્ક તુલા ને મકર એ ચાર રાશિમાની એકેકી ૩ સ્વાતી, શ્રવણ, ધનિષ્ટા, શતતારકા એ ચારે નક્ષત્રમાનું એકેકું

ચરક, સ્ત્રી૦ પક્ષીની અઘાર.

ચરકણ, જે બાળકને પાણી જેવો ને ઘણો થોડો ઝાડો થાય છે તે ૨ બીકણ.

ચરકલો, ચકલો.

ચરકવું, ક્રિ૦ અ૦ જરાક અવાજ સાથે પાણીપોચો રેઝુદાર જરાક મળ કાઢવો; એ શબ્દ ઘણું કરીને ધાવણાં બચ્ચાઓને અને પશુઓને લગાડવામા આવે છે. ૨ ગોકળ આઠમના ઓચ્છવમા મન્દિરમા સેવકો ઉપર દહીં હળદ નાખવામાં આવે છે તે 'ઠાકોરજી ચરકયા' એમ કેવાય છે ૩ બીવુ [ચરકા છે'

ચરકું, વિ૦ તીકણુ અને અગહેલા સ્વાદનુ. 'વેગણ

ચરખી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરખો ૨ પવનચક્રી. ૩ નાની હાથે ફળવાની ચક્રી

ચરખીડો, રેંટીઓ, ચરખો "શું સાહેલી ચરખીડો તારો રે રણઝુણી બોલે"

ચરખો, પુ૦ [ફા૦ ચરખ] કપાસમાથી કપાસિયા જુદા પાડી નર્યું રુ કાઢવાનો ચાકવાળો સાચો, એક જાતનો રેંટિયો, રમાંથી સુતર કાઢવાનો; સુતરનાં કપડા બનાવવાનો મોટા ચાકવાળો સાચો. ૨ ખરાદીનુ ચાક, ખરાદ. ૩ ચકડોળ.

ચરચર, ચચરવુ તે, બળતરા બળવી તે.

ચરચવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપડવુ. 'ઠાકોરજીને ચદન ચર્ચ્યુ છે' ૨ વાદ વિવાદ કરવો—ટીકા—ચર્ચા કરવી. ૩ નકામી કુથલી કરવી

ચરચા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચર્ચા] સારી પેઠે વાત ચાલવી—ચુથાવી તે—'આજકાલ ગામમાં એજ ચરચા ચાલે છે'. ૨ એક બીજા સાથે સામસામી તકરાર ચાલવી—સમ્ભાષણો થવા તે; વાદ—'તે બે વર્તમાનપત્રવાળાઓમા પુનર્વિવાહ સમ્બન્ધી મોટી ચરચા ચાલે છે'. ૩ સામસામા મન્ત્ર ભણવા—કવિતા વાચવી—ભાષણો કરવા તે—(વાદને માટે નહિ)

ચરચાપતરી, વિ૦ ચરચા પત્તર લખનાર.

ચરચાપત્તર, ન૦ [ચર્ચાપત્ર] કોઈ વાત ઉપર તકરાર—ચરચા ચલાવવા સારુ વર્તમાનપત્રમા લખેલો જે કાગળ—વિષય તે

ચરચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચરચા ચલાવવી

ચરચાવું, ક્રિ૦ અ૦ લોકોમાં નઠારી વાત ચાલે તેવી હાલતમા આવવુ, ગવાવું. ૨ ચરચા થવી —'પુનર્વિવાહ પ્રકરણ આજ કાલ સારૂ ચરચાયુ છે'. [બતાવે છે.

ચરડ, અ૦ લુગડુ ચામડી વગેરે ફાટવાનો અવાજ

ચરડકો, પુ૦ દુ ખ ઉપજાવે એવી વાત સાભળવાથી મનમા જે લાગણી એકદમ થઈ આવે છે તે ૨ લુગડાને પડેલો ચીરો

ચરણ, ન૦ [સં૦] પ્રાણિયોને ચાલવાને સાધનભૂત જે અવયવ તે, પગ ૨ (કવિતામાં) શ્લોકનો ચોથો ભાગ. ૩ કવિતાની કડીનો કોઈ પણ ભાગ, તુક; પદ 'દોહરાને બે ને છપ્પાને છ ચરણ છે'. [રેવુ

—'ચરણ ધરીને બેસવુ'—આસરે—શરણે જઈ

—'ચરણરજ—ની રજ'—તાબેદાર, સેવક.

—'ચરણ સેવવાં'— ચરણની પૂજા કરવી ૨ તાબેદાર થઈ રેવું.

—'ચરણે લાગવું'—પગે પડવું—સાષ્ટાંગ નમન કરવુ
ચરણજીવ-વી, [સં૦] ચિરંજીવ-વી.
ચરણસ્પર્શ, પગે અડકવું તે. ૨ પૂજવા લાયક મનુષ્યના પગનું પૂજન કરવું તે
ચરણસેવા, સ્ત્રી૦ ગુરુ—ઇષ્ટ દેવતા—મહાપુરુષનાં લુગડા કે કાગળપર કંકુનાં પગલાં પાડી તેનુ નિત્ય પૂજન કરવું તે ૨ ગુરુ—માતપિતા—પતિ વગેરેના રોજ પગ ચાપવા તે. ૩ નોકરે શેઠની પગચમ્પી કરવી તે. ૪ પાદુકાપૂજન ૫ એક પ્રકારની ભક્તિ.
ચરણા, ચણિયા.
ચરણામૃત, ન૦ [સં૦] ચરણનુ અમૃત—ગુરુ માતા પિતા દેવના પગ ધોયલુ પાણી.
ચરણારવિન્દ, ન૦ [સં૦] ચરણ એજ જે કમળફૂલ.
ચરણો, પુ૦ ધાઘરો, ચણિયો.
ચરણોદક, ન૦ [સં૦] પગ ધોવલું પાણી.
ચરન્દું, ન૦ [ફા૦] ચોપગુ જાનવર. ચરન્દાં—પશુ, પરન્દા—પક્ષી
ચરબી, સ્ત્રી૦ [ફા૦ અથવા સં૦ ચર્મિકા] જનાવરોની ચામડીની નીચે માંસની ઉપરના છિદ્રવાળા પાતળા પડદામા ઠિંજેલી તેલ જેવી જે ચિકણી વસ્તુ તે, ચિકાસ. ૨ મદ; પતરાજ, આમોદી (લાક્ષણિક અર્થમા) 'આજ કાલ તેની ખૂબ ચરબી વધી છે'.
—'ચરબીદાર'—ચરબીવાળુ-થી ભરેલુ. ૨ પૈસે ટકે ભરેલુ—સુખી [કરવી
ચરભડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચલડવુ, વઢી પડવું; બોલાચાલી
ચરમ, પુ૦ પેટમાં થતા કરમીઆ; કૃમિ. વિ૦ છેલ્લુ, આખરનુ.
ચરરર, અ૦ કપડું કાગજ જોરમાં ફાડતી બખતે જે અવાજ થાય છે તે. ૨ પ્રેમ શોક ભય વગેરેના જોસ્સાથી એકદમ પેટમા જે ચિચરવટો—ચિન્તા—ગભરાટ પેદા થાય છે તે.
ચરવડો, પુ૦ ચડવો. [રાવત
ચરવાદાર, પુ૦ ઘોડાની ચાકરી કરનારો; ઘોડાવાળો,
ચરવી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરુ
ચરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘાસ ચાર છોડવા વગેરે ખાવુ.—(પશુએ). ૨ દાણા ખાવા—(પક્ષીયે). જે પશુ પક્ષી બીજા પ્રાણિયોને શિકાર કરે છે તેને એ શબ્દ લાગતો નથી. તોપણ ગુજરાન કરવુ—પેદા કરવુ—રળવુ એ સાધારણ અર્થમાં માણસ પશુ પક્ષી સર્વને લાગે છે 'ફરે તે ચરે' એમ કેવાય છે.
ચરસ, પુ૦ ભાગના વર્ગના એક જાતના છોડવાના ફુલના સેવાળને ઓસ સાથે એકઠો કરી તેમાં બીજી વસ્તુઓ મેળવી બનાવેલી જે કેફી વસ્તુ તે. એને ગાંજાનો અર્ક પણ કે છે. ૨ રુચિ—ભાવ સાથે ખાવા પીવા ઓડવા વગેરેની ખન્ત—બાર પડતો જોસ્સો તે, લલુતા.
ચરસાચરસી, સ્ત્રી૦ એક બીજાથી વધારે સરસ થવાનો જોસ્સો, સરસાઈ, હોસાતોસી, સ્પર્ધા
ચરાઈ, સ્ત્રી૦ ઢોર ચારવાની જે મેનત મજુરી તે.
ચરાગ, પુ૦ [ફા૦] દીવો; બત્તી.
ચરાચર, વિ૦ [સં૦] જઙ્ગમ સ્થાવર; ઉઠાવીને બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય અને ન લઈ જવાય—(તેવા પદાર્થો). (ચર ને અચર) ૨ જડ અને ચેતન—સજીવ અને નિર્જીવ જે પદાર્થમાત્ર તે.
ચરાણ, ન૦ ઢોરને ચરવાની જમીન.
ચરામણી, ચરાઈ.
ચરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢોરને ચરતા કરવાં. 'ગોવાળિયો ગાય ઢોર ચરાવે છે'.
ચરાળું, વિ૦ ચરનાર, દાણા વીણી ખાનાર (પક્ષી.) "જો રોતી રે પ્રિયા તુ નિકર નયનથી અશ્રુ એેરે ચરાળા" (શિવદર્શિકા).
ચરિત, [સં૦] ચરિત્ર.
ચરિતાર્થ, ન૦ આજીવિકા; ભરણપોષણનુ સાધન
ચરિત્ર, ન૦ [સં૦] વખાણવા—લખી રાખવા જોગ જે ગુણ કર્મ તે; યશવર્ણન; જન્મચરિત્ર ૨ પાખણ્ડ; કાવાદાવા, પેચ, ફરેબ. સ્ત્રીચરિત્ર. ૩ આચરણ; વર્તન. ૪ સ્વભાવ, મૂળ પ્રકૃતિ.
ચરિત્રનિરૂપણ, ન૦ જન્મ ચરિત્ર.
ચરુ, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા દૂધ ઘી સાથે અગ્નિમાં હોમવામા આવે છે તે.—દેવ અથવા પિતૃ પ્રીત્યર્થે. ૨ તાંબા પિત્તળના મોટાં પોળા મોડાંનાં ને ગળે કડાવાળા જે રાંધવાનાં—પાણી ભરી રાખવાનાં વાસણો તે એકેક.
—'ચરુ ચડાવવો'—ઘણા માણસોને જમાડવાની રસોઈ કરવી, મોટો વરો કરવો.
ચરુ કરવું, ચળું કરવું.
ચરુડો, પુ૦ ચડવો, માટીનો કળશો.
ચરેડાટ, ચડેડાટ.
ચરોતરુ, વિ૦ ગુજરાતમાં ચરોતર જીલ્લો છે તે સમ્બન્ધી—ઘી વગેરે.
ચર્ચા, [સં૦] ચરચા.
ચર્ચિત, વિ૦ [સં૦] ચન્દન, મોગરેલ વગેરે શરીરે લગાડેલુ હોય તેવુ
ચર્મ, ન૦ [સં૦] ચામડી, છાલ ૨ ઉપયોગમા આવે તેવુ તૈયાર કરેલુ ચામડુ
ચર્મપત્ર, ચામડાને ઘસી છોલી સાફ કરી ઉપર લખાય તેવો બનાવેલો જે કાગળ તે (એ લામ્બો કાળ ટકે છે).

ચર્મચક્ષુ, ન૦ આંખ. (કેવળ દુનિયાંદારીજ જોઈ શકે તેવી). (ચર્મચક્ષુ અને જ્ઞાનચક્ષુ).
ચર્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રીતભાત, ચાલ ચલણ, વર્તણુક. ૨ દેખાવ, રંગ; શિકલ. ૩ બાર પડતું ચિહ્ન, જે ઉપરથી અન્દરનો ભાવ દેખાય તે. ૪ નિત્યનું કામ; નિત્યકર્મ.
ચર્વણ, ન૦ ચાવવું તે. ૨ બોલવું તે.
ચર્વિત, વિ૦ ચાવેલ, ખાધેલું ૨. બોલેલું.
—'ચર્વિત ચર્વણ'—તેનુ તેજ—એક વખત બોલેલુ ફરી બોલવું—ચાવેલુ ફરી ચાવવું તે.
ચલ, વિ૦ ચંચળ: અસ્થિર. ૨ જ્યોતિષનાં આઠ ચોઘડિયામાંનુ એક, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા ને સ્વાતી નક્ષત્રમાંનુ કોઈ પણ એક.
ચલક, ચળક.
ચલચલ, અ૦ જાજા, દૂર થા; ખસ ૨. જલદી આવ; વેલો થા; ઝટ કર.
ચલણ, ન૦ [સં૦ ચલન] ચાલવું તે. ૨ રીતભાત, વર્તન. "સમજુને કોઈના ચલણના દેખવાં, આતમા ઓળખી આપ એવું" (ભોજો) ૩ હુકમ—કેવું—અમલમાં આવે તેવો ભાર બોજ, વગ, જોર, સત્તા.—'તે કામમાં મારુ ચલણ નથી', 'તે બાઇન્દી ઍરી આગળ તે બાપડાનું કંઈ ચલણ નથી'. ૪ સિક્કા—કાગળનુ વેપારમાં વપરાવુ તે.—'કચ્છમાં કોરીનુ ચલણ છે', 'મુંબાઈમાં કુમ્પની રૂપિયાનુ અને નોટનુ ચલણ છે'.
ચલણી, વિ૦ વર્તમાન કાળમા જેનું ચલણ હોય તેવો—ચાલતો—ચાલુ સિક્કો. ૨ છેક નરસો નહિ પણ ચાલે—ખપમાં જાય તેવો—વટાવનો (રૂપિયો).
ચલન, ન૦ ચાલવુ તે; હાલવુ—કાંપવું તે.
ચલમ, સ્ત્રી૦ હુક્કાની ઉપર માટીના જે ઠામમાં તમ્બાકુ બળે છે તે. ગાંજાની ચલમની દાંડી વધારે લામ્બી હોય છે.
ચલાઉ, કામચલાઉ.
ચલાખો, પુ૦ જેના ચારે છેડા સરખા હોય તેવુ કપડું; ચાદર, ચોફાળ.
ચલાણી, સ્ત્રી૦ કાચ—માટી—ધાતુ—લાકડા વગેરેની પડઘીવાળી નાની વાડકી, પ્યાલી.
ચલાણું, ન૦ કાચનો પડઘીવાળો પ્યાલો.
ચલામણી, સ્ત્રી૦ ચળાઈ. ૨ લગ્નની પેરામણી.
ચલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચાલે તેમ કરવુ —'છોકરાને હાથ સાઈને ચલાવ'. ૨ જોઈની વસ્તુ હાજર ન હોય તો તેને સારુ અટકી ન બેસતાં તે વગર કામ શરૂ કરવું—જારી રાખવું.—'હજી લગી અસુખ આવ્યા નહિ માટે હવે તેના વના ચલાવો'. ૩ વેપારમાં આણવું; અમલમાં લાવવું. 'તેણે નવો કાવદો ચલાવ્યો'; 'બેસા સખારામ સોનીએ નવા—બનાવટની નોટ ચલાવી'. ૪ યન્ત્ર વગેરેને ગતિમાં મુકવુ—ફરે તેમ કરવું. ૫ બન્દુક—તોપ ફોડવી. ૬ એકની વતીનું કામ બીજાએ કરવું.—'ગૌતમનુ કામ નથુ ચલાવે છે'. ૭ હાથ ઉપાડવો, તમાચો મારવો, ગાળ દેવી વગેરે અર્થમાં 'મોઢું ચલાવવુ' એટલે ગાળ દેવી.
ચલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હાલેલુ; ચાલેલુ; એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયલું. ૨ વિચાર બદલ્યો હોય તેવું: ૩ નિશ્ચય વગરનુ, ઘડી ઘડી વિચાર બદલનાર. 'સુરતનો કલેક્ટર ચલિત ચિત્તનો છે'.
ચલિતકુણ્ડળી, સ્ત્રી૦ જન્મોત્રીમાં જે કુંડળીમાંથી ગ્રહ ચળ્યો કે નહિ એ માલમ પડે છે તે.
ચલિયું, ચલ્લું.
ચલુક પક્ષી, ન૦ ચલ્લું.
ચલો, અ૦ ચાલો, ઝટ કરો; વેલા થાઓ, બાજુએ ખસો "સૌ ચલો જિતવા જંગ, બ્યુગલો વાગે".
ચલ્લી, ચકલી.
ચલ્લું, ન૦ ચકલી અથવા ચકલો. ૨ કોઈ પણ નાનું પંખેરુ ૩ [ફા૦] ચાગળુ.
ચલ્લુ, વિ૦ ચાલુ, ચાલતુ, જારી.
ચલ્લુક, વિ૦ નીચ; હલકુ, અયોગ્ય. "ધૃતરાષ્ટ્રે મોકલ્યો ઉલ્લુક, તે તો બોલ્યો વાણી ચલ્લુક" (હરિદાસ)
ચલ્લો, પુ૦ ચકલો, ચલ્લીનો નર
ચવ, પુ૦ મોતીનુ એક તોલ છે—જેમ મોતી જોખવાના અફીકના બનાવેલાં વજન—કાટલાં ટાંક, રતિ વગેરે હોય છે તેમ ચવ કંઈ વજન—કાટલુ નથી પણ એ માત્ર ગણતરીમા આવે છે. ૧૩ા ટકાની ૧ રતી ને ૨૪ રતીનો ૧ ટાંક એ હિસાબે મોતીના દાણાનું જેટલુ વજન (ટાંક રતી આનામા) હોય તેના ટકા કરવા ને જે ટકા આવે તેને દાણાની સંખ્યાએ (એક હોય તો એકે, ચાર હોય તો ચારે, સો હોય તો સોએ) ભાગ આપવો ને એમ ભાગ આપતા જે રકમ આવે તે, કયલા—આપેલા દાણાના ચવ થયા કેવાય છે મોતીની કિમ્મત ચવને હિસાબે થાય છે દર ચવે આટલા રપિયા તો આટલા ચવના કેટલા રપિયા એમ ૨ હોંસ; શમ, સકાર. ૩ સ્વાદત; ગમ્મ ૪ સાનસેગત; રંગ.
ચવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાવે તેમ—ચાવતું કરવુ; ખવરાવવુ (એ શબ્દ તિરસ્કારમા વપરાય છે) ૨ લાંચ આપવી.
ચવડ—ડું, વિ૦ ઝટ કકડો ન થાય ને દાંતે ચાવતાં અઘરુ પડે તેવું. 'કેટલી ચવડ થઈ છે'. ૨ દાંતે રગગી રે તેવું—ગોળપાપડી.
ચવડું, ન૦ ઢોળના ભોયમાં પેસતો જે દાંતો તે.

ચવલિયું, વિ૦ જેની આખની પાપણના વાળ ધોળા હોય તે.
ચવલો, પુ૦ ગોરજીની લાકડીની સાથે બાધેલી સાવરણી, ઓઘો, ગુચ્છો, રજોહરણો (જૈન) ૨ શેલડીમા થતો એક જાતનો રોગ.
ચવવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવુ, કેવુ —'ચોટીબન્ધ નભુ ચવે.' ૨ મરી જવુ (જૈન)
ચવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠરી ઠામ ન રેવુ, વલવલ કરવી, કામ કરવાને આતુર થવુ 'એના હાથ ઘણા ચવળે છે'—એટલે હાથ ઉપડે છે અથવા ઉપડવાની તૈયારીમાં છે (મારવા—કામ—બગાડ કરવામાં)
ચવળાટ, પુ૦ ચવળવુ તે
ચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ લોકમા નિન્દા થવી, ગવાવુ, વગોવાવુ.
ચવીદિયા, ન૦ એક જાતનુ ગાડું—હાલાર અને સોરઠમા વપરાય છે તે.
ચવેણું, ન૦ [સં૦ ચર્વણ] કાચુ કોરુ સેકેલુ ખાવાનુ તે—ધાણી ચણા પૌંઆ મમરા સેવ વગેરે.
ચવૈયા, પુ૦ મોડાને બેડોળ આકાર કરીને કોઇને ચિડવવુ—ખિજવવુ તે, ચાળા પાડવા તે
ચવો, પુ૦ પગને તળિયે જે ફોલ્લો થાય તે
ચવ્વડ, ચવડ—ચવડું.
ચશ્મ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] આંખ, નેન.
ચશ્માં, ન૦ [ફા૦] જે કાચવડે આંખે વધારે દેખાય અથવા વધારે સારુ દેખાય તે, ઉપનેત્ર. 'ઘડપણમાં ચશ્મા લેવા પડે છે' 'ટુકી નજરના પણ ચશ્મા હોય છે'
—'ચશ્મા આવવા'—થોડું દેખાવુ, આખે ઝાખ મારવી
—'ચશ્મા ઠેકાણે રેવાં'—મિજાજ—ગુસ્સો ઠેકાણે રેવો.
—'ચશ્માં ફરી જવા'—ગુસ્સે થવુ; ક્રોધ કરવો. ૨ અહકાર કરવો
—'ચશ્મા બેસતા આવવા'—ચશ્મા આખને લાગુ પડવા
—'ચશ્મે ટબ'—ચશ્માં વગર જેને કઈ ન સુઝે—કામ અટકી પડે તે ૨ થોડુ દેખતો
ચશ્મેસુલાખ, વિ૦ જેની એક આખમાં ખોડ હોય તે, જેને ફુલાવાળી આખ હોય તે, કાણુ
ચસક, સ્ત્રી૦ વાયુથી શરીરમા સ્નાયુ—નસોનુ એકાએક ખેંચાવુ થઈ આવવુ તે અથવા વારે વારે એવુ દુખ થયા કરે તે રોગ, શળ
ચસકવું, ક્રિ૦ અ૦ ખસવુ, હાલવુ —'ગમે તે કરો, હુ અહીંથી ચસકવાનો નથી'. ૨ ચસવુ ૩ ડાગળી—પાસળી ખસવી. 'ડાગળી ચસકી' એમ કેવાય છે
ચસકાવું, ક્રિ૦ અ૦ પગ મોચાવો; પગ આડો ખસી ગયાથી તેમા ખોડ આવવી ૨ ખોડાવુ, લઙ્ગડુ ચાલવુ.
ચસકો, પુ૦ રઈ રઈને જોસમા દુખ થઈ આવવુ તે—(કાનમા) ૨ પગ વગેરે મોચાવો તે. ૩ ગુમડુ પાક્તી વેળા જે દુખ થાય તે—ગટકો ૪ ચાળો, નખરાબાજી 'તે બૈરીને તેનો ધણી ઘણોએ મારે છે તોપણ તેના છિનાળ ચસકો જતો નથી' ૫ પતરાજ, બરો, મગરુબી ૬ કોઈ વાતનો ઉપભોગ કરવા સારુ હૈયાના ઉમઙ્ગથી જે ખન્ત રાખવી તે, ચરસ, વાઢિયો.
ચસચસાટ, અ૦ ખૂબ મક્કમ, ચસી ન જાય તેવુ.
ચસમપોશી, વિ૦ [ફા૦] (ચસમ—આખ, પોશી—બન્ધ કરવુ) અખાડા કરવા, અજાણપણુ બતાવવુ ૨ મોટા માણસના પગની રજ આખે ચડાવવી
ચસમું, ન૦ ચશ્મા ચસમુ, એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમા વપરાય છે.
ચસવું-સી જવું, ક્રિ૦ અ૦ ડબાઇને બેસી જવુ (પુળા કડબ વગેરેનુ) ૨ મરવા પડવુ, મરી જવુ, ધખી જવુ. ૩ એકાએક ખોટ—નુકસાન—તોટામાં-પડતી હાલતમા આવી પડવુ, ડુબવુ. ૪ ખસવુ, છૂટુ પડવુ, દૂર થવુ
ચસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખસેડવુ, ખસવા દેવુ.
ચહુવા, ચારે દિશાએ; સઘળી બાજુએ, ચોમેર.
ચળ, ચેળ.
ચળક, પુ૦ ચપડેલા તારપર જે ચળકાટ તે, ટીકી, ટપકી
ચળકચળક, અ૦ ઉપરા ઉપરી ચળકયા કરે તેમ
ચળકતું, વિ૦ ચળકે તેવું, ઝળકતુ, તેજ મારતુ
ચળકવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડીવાર પણ ટકે તેવો પણ ઘણુ કરીને ઉજળો પ્રકાશ આપવો ચકચકવામા રઈ રઈને પ્રકાશ પડે, એક કીરણ જાય ને બીજો આવે ને ચળકવામા ઠરતો કીરણ પડે, ઝળકવુ, તેજ મારવુ, દીપવુ; ઓપવુ, શોભવુ
ચળકાટ, પુ૦ ચળકવુ તે, ઝળકાટ, ચકચકાટ, રોશની.
ચળકારો, પુ૦ ઝડપથી ચળકેલુ તે, ઉતાવળો પ્રકાશ, તેજ.
ચળકી, સ્ત્રી૦ ચળકાટ.
ચળકીબન્ધ, વિ૦ તરતના પાડેલા નવાજ ટકુશાળમાંથી આણેલા.—(રુપિયા, સિક્કા)
ચળણ, ચલણ.
ચળણી, ચલણી.
ચળવચળ, સ્ત્રી૦ વારમ્વાર હાલ્યા કરવું તે ૨ ચળવળ.
ચળવણી, સ્ત્રી૦ ઉથલ પાથલ કરવુ તે, ફેરફાર—અહીં તહીં કરવુ તે
ચળવળ, સ્ત્રી૦ ઝમ્પ—નિરાત નહિ એવી જે ગભરાટની હાલત તે, ચટપટી, વલવલ, બેચેહેની, જીવતુ તલપાપડ થવુ તે ૨ જાગૃતિ, ચાલતુ—થતુ કામ.
ચળવળવું, ક્રિ૦ અ૦ કંઈ કરવાને માટે આતુરતામાં હાલવુ —'તેના હાથ ને તેની જીભ ઘણી ચળવળે છે.' 'તે માંદો બચારો અહીંથી તહીં ચળવળે છે'.

ચળવળાટ, પુ૦ ચળવળ.

ચળવું, ક્રિ૦ અ૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસવું—ગ્રહ વગેરેનું. ૨ વિચારમાં ફરવુ, ડગવુ. ૩ વચનથી ફરવુ. ૪ પાતિવ્રત્યથી ભ્રષ્ટ થવુ, શીયળનો ભઙ્ગ કરવો. ૫ અક્કલ ખસવી; ડાગળી ચસકવી. ૬ ધર્મભ્રષ્ટ થવું ૭ આડે રસ્તે—હદની પેલીપાસ ઉતરી પડવુ; બગડવું; અનીતિમાન્ થવુ, વણ્ડી—વહી જવું

ચળાંઠ, પુ૦ બેવકૂફ, ચસ્કેલ ૨ નીતિ રહિત. ૩ ઉદ્ધત.

ચળાઈ, સ્ત્રી૦ છાપરું—લોટ ચાળવાની મજૂરી. ૨ ચળામણ.

ચળાચળ, વિ૦ ચળ ને અચળ; જઙ્ગમ ને સ્થાવર

ચળામણ, ન૦ લોટ ચાળતાં પાછળ રે'તે, ગુલુ. ૨ ચળાઈ.

ચળામણી, સ્ત્રી૦ લોટ—છાપરાં ચાળવાની મજૂરી.

ચળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચળે તેમ કરવુ—(વિચારમાં—નીતિમા—ધર્મમાં), ડગાવવું; વિચાર ફેરવાવવો, આડે રસ્તે ઉતારી પાડવુ ૨ ચાળે તેમ કરવું આટો ચળાવવો; 'છાપરુ ચળાવવું વગેરે

ચળાળ, વિ૦ જોઇએ તેથી વધારે ઊંચુ રેવું—હોવુ તે 'હળની અણી ચળાળ છે'. એનું ઉલટુ શેવું.

ચળિત, ચલિત.

ચળુંકરવું-દેવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાઇને મોઢુ ધોવુ
—'ચળુ પાણી'—એઠુ મોઢુ ધોવાનુ પાણી

ચળેલ, વિ૦ જેનુ મન સ્થિર નહિ તે; વિચારમાં ફરતું, ઉડેલ તબિયતનુ. ૨ આડે રસ્તે ગયલુ, વણ્ડેલ. ૩ ગાડુ, ઘેલુ, ડાગળી ખસેલુ ૪ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસેલુ—ગ્રહ વગેરે.

ચળેલું, ચળેલ.

ચાંઈ, સ્ત્રી૦ કપાળે અથવા બે ભવાની વચમા ઘણોજ નાનો જે ચાંલ્લો તે—ઘણુ કરીને છોકરાઓ ખોલે છે. વિ૦ ખસિયાણુ—ફીકુ પડી જવુ તે; શરમ લાગવી તે 'મે તેને ચાંઈ કરી નાખ્યો'

ચાંગળું, ન૦ હાથના ચાર આંગળાં સાથે રાખી વાળીને બનાવેલો જે આછો ખાડો તે અથવા તેમાં માય તેટલુ જે પાણી વગેરે તે. વિ૦ થોડુક, જરાક, લગાર

ચાંચ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચઞ્ચુ] પક્ષીઓને, મોડાંપર સીધુ અથવા વાંકુ અને અણિયાળુ નાનાં સિગડાં જેવું જે હોય છે તે પક્ષીઓ ચાચવતે પોતાનો ખોરાક ધરે છે અને પછી મોડામા ઉતારે છે; શત્રુથકી પોતાનું રક્ષણ પણ કરે છે ૨ પક્ષીઓની ચાચ જેવો હરકોઈ વસ્તુનો બ્હાર પડતો જે અણીદાર ભાગ તે.—માથાની પાઘડીની ચાંચ, પગના જોડાની ચાચ વગેરે.
—'ચાંચમાં લેવું—ઘાલવું'—કચડી નાખવાની તૈયારી કરવી; નુકસાન કરવાનો ઠરાવ કરવો. ૨ નિશ્ચય કરવો (નુકસાન કરવામા) "નહિ તો ગઢ લઙ્ક લૂટ્યો, જનો આપ કાલ ખૂટ્યો, રટચો જબ રામ નામ, કાલ લિયો ચાચમેં" (અઙ્ગદવિષ્ટિ)

ચાંચલ્ય, ન૦ ચઞ્ચળતા, ચપળતા.

ચાંચડ-ણ, પુ૦ દુર્ગન્ધીથી પેદા થતો એક જાતનો ઘણો ઝીણો ઉડતો જન્તુ. એને બે આખ, છ પગ ને એક ડઙ્ખ હોય છે. એ ઘણી ઝડપથી ઉડી જાય છે અને હાથમા આવતો નથી. એ મચ્છરની પેઠે ગુગુ કરતો નથી. 'ચાચણ માકણ જૂ ને જતી, એ માર્‍યાનુ પાપજ નથી'.
—'ચાંચડની પેઠે ચોળી નાંખવુ'—ઘણીજ સેલાઇથી મારી નાખવું—હરાવવુ

ચાંચવો, પુ૦ ખોદવાના કામમા આવતુ ચાચના આકારનુ લામ્બા સીધા હાથાવાળુ જે વાકુ જાડા લોઢાનુ અણિદાર હથિયાર તે. બે તરફ લોઢાંનાં પાખા હોય છે તે પણ ૨ ચાંચિયો.

ચાંચિયો, પુ૦ દરિયામા ચાલતા વાણને ધરી—પકડી લુંટી લેનારો, દરિયાઈ લુટારો—ચોર. ૨ ગુજરાતની પશ્ચિમ તરફ અને કચ્છમા વસનાર કેટલાક લોક લામ્બી ચાચની છાપરાં ઘાટની પાઘડીયો પેરે છે તે, છાપરિયો

ચાંચૂ, ન૦ ચાં કે ચ અથવા કોઈ પણ એકાદો અક્ષર 'ખબરદાર, ચા કે ચૂં બોલ્યો તો તારી વાત છે'.

ચાંદ, પુ૦ ચન્દ્ર, ચાદો.

ચાંદણું, ચાંદરણું.

ચાંદની, સ્ત્રી૦ ચન્દ્રની ૨ અજવાળી રાત.

ચાંદબીજ, સ્ત્રી૦ જે સુદ બીજે નવો ચાંદ દેખાય છે તે

ચાંદરડાં, તારાઓ

ચાંદરણી, વિ૦ ચાંદની.

ચાંદરણું, ન૦ ચન્દ્રનો પ્રકાશ; ચન્દ્રથી પૃથ્વીપર પડતુ જે અજવાળુ તે.

ચાંદરાત, સ્ત્રી૦ અમાસ પછી જે સુદ બીજે—જે રાતે નવો ચાદ ઉગે છે તે, ચાદબીજ. મુસલમાન લોક જે દાડે ચાદ દેખાય છે તેને બીજે દાડેથી નવો મહિનો ગણે છે [(લેંસ—પાડો).

ચાંદરું, વિ૦ જેના કપાળમાં ધોળો ડાઘ હોય તે

ચાંદલિયો, પુ૦ ચાદો; ચન્દ્ર "ચાદલિયો ચૂટીરે મા માગ હાથમા આપો" (નરસીં મેતો) ૨ ચાંલ્લો. ૩ સારામા સાર, સર્વોત્તમ
—'ચાંદલિયે ચોંટવુ'—પાલવે પડવું, કોઇના આશ્રયે હમેશ રેવુ "તુ મારે ચાદલિયે ચોંટ્યો, સાંગ મુરતમા સામળીઓ" (નરસીં મેતો).
—'ચાંદલિયો ચોંટચો'—મોટો શ્રીમન્ત માણસ—વર (વક્રોક્તિમાં). 'એમને ચાંદલિયો ચોંટ્યો છે તેથી કન્યાને મોટું ઝેર કાધુ છે'.

ચાંદલો, પુ૦ સ્ત્રિયોને કપાળે જે જડાવ ઘરેણુ મુકવામા આવે છે તે, ટીકો. ૨ કપાળ વચ્ચે જે કંકુ, ચન્દન લગાડવામાં આવે છે તે. ૩ સ્ત્રિયોને કપાળે અબરખ પિત્તળ વગેરેનો રકૂદાર જે ચોડેલો જોવામા આવે છે તે (ચન્દ્રના આકારની કોઈ પણ વસ્તુ) ૪ કપાળે ચાંદલો કરીને જે ભેટ—બક્ષીસ આપવી તે—લુગડા, રોકડ નાણું વગેરે—લગન જનોઈ અધરણી વગેરે શુભ કારજમાં.

—'**ચાંદલો કરવો**' એનો અર્થ આ પણ છે કે નકામુ આપી દેવું ૨ વિવાહ કરવો.

ચાંદલું, વિ૦ બોઘલુ, ઘેલુ; ભોળુ. ૨ ગાડુ. ૩ પ્રપઞ્ચી.

ચાંદાથાળી, સ્ત્રી૦ નાની થાળી (છોકરાની).

ચાંદી, સ્ત્રી૦ જેના શિક્કા ન પાડેલા—ઘાટ ન ઘડેલા એવુ લગડી—પતરા—ગટ્ઠા આકારમા જે રૂપુ તે. ૨ શુદ્ધ રૂપુ. ૩ શુદ્ધ રૂપાં જેવી દેખાતી સફેત જે વસ્તુ—ખાખ તે.

—'**ચાંદી કરવી**'—સફેત ખાખ—રાખ કરી લાખવી. ૨ સમૂળો નાશ કરવો. ૩ હોઈયાં કરવુ; ખાઈ જવુ.

ચાંદી, સ્ત્રી૦ દરદથી ચામડી જતી રૂઈને માસ દેખાય તેવુ જે નાનુ સરખુ ગોળ ચાઠુ તે ૨ એવી રીત જે દરદ ઇન્દ્રીપર—કંઠેકાણે થાય છે તે. '... પડવી' એમ કેવાય છે.

ચાંદું, ન૦ દરદથી ચામડી જતી રૂઈને માસ ... તેવુ નાનુ અથવા મોટું જે ગોળ ચાઠું તે—પાકતુ પાકેલુ કે રૂઝાતુ.

—'**ચાંદા શોધવાં—ખોળવા**'—કોઈની વર્તણુકમા ખામી કાડવી—શોધવી; છિદ્ર શોધવુ તે

ચાંદુડિયાં, ન૦ ચાળા, ઢોંગ, નખરાં

ચાંદો, પુ૦ ચન્દ્ર; ચાંદ ૨ ઘોડા બળદ ગાય ભેંસ વગેરેને કપાળે જે ચન્દ્રાકાર લાઞ્છન હોય છે તે. ૩ છિદ્ર; એબ "કાક તણા કટમની હોય તે જનના ચાદા જુએ" (છોટમ).

ચાંદણી, સ્ત્રી૦ ચાંદની.

ચાંપ, સ્ત્રી૦ બન્દુક પિસ્તોલ વગેરેનો જે ભાગ ડાબ્યાથી આગ પેદા થઈ તે ફુટે છે તે ૨ કમાન; જે જુગતીથી વસ્તુ ડબાય ને પાછી ઉચકાય તે. ૩ ડાબે તેવો સઞ્ચો, કળ ૪ ડાબ, અઙ્કુશ; અટકાવ, લગામ, ધાક; સત્તા ૫ સાન કરવી; ચેતવવુ તે, ઉસકેરણી ૬ લાગ, ચોટ ૭ ઝાડની ડાળને વાકી ...વાળી ભોંયમાં દાટવી તે. 'ચાપ ઘાલવી' કેવાય છે. ...કમાનવાળો ચીમટો, દુ:ખ દેવાનુ હથિયાર.

—'**ચાંપ કરવી—દેવી**'—કોઇને ઉસકેરવું. ... દબાવવુ, ધમકી આપવી.

—'**ચાંપ ચડાવવી**'—બન્દુકનો ઘોડો ચડાવ...

—'**ચાંપ પાડવી**'—બન્દુકનો ઘોડો પાડવે... બંદુક ફોડવી.

—'**ચાંપ રાખવી**'—કાળજી રાખવી; તપાસ રાખવ... ૨ કામ કરવાની તેયારી કરવી ૩ ઉતાવળ કરવ... ૪ દબાણ રાખવુ, ઠોક રાખવી

ચાંપણ-ણી, સ્ત્રી૦ ચાંપવુ—ડાબવુ તે, ડાબ ૨ ઉ... કેરણી, પીઠે રહીને મદદ કરવી તે. 'તેને પછવાડે ચાંપણી થાય છે'. ૩ ઉપકાર—વગ—પૈસાથી કા... શરમમાં નાખવુ તે

ચાંપણિયું, ન૦ રાપના લોઢિયાની ઉપરનો ગજ ... ગજનો લાકડાનો જે દાંડો તે

ચાંપણું, ન૦ કાપડ વણવાનું એક હથિયાર—સક... ડાબવાના કામમાં આવે છે તે.

ચાંપતી, વિ૦ આકરી, સખત, તાકીદની. 'ચાંપ ઉઘરાણી'.

ચાંપતું, વિ૦ સખત, તાકીદનુ; જુસ્સાદાર, ઉતાવળ એકદમ થતું. 'ચાપતા ઉપાયો'

ચાંપલસિયું, ચાંપલું.

... ઘણી ચાપાચીપી, સફાઈ. ૨ પોતા... તાવવાને વગર અર્થનુ વચ્ચે વ... તે 'બેસ બેસ, જાણ્યુ તારુ ડાપ... ચાંપલાવેડા ન કર'

ચાંપ..., ...૦ ઘણી ચાપાચીપ કરનાર, ચાંપલાવેડા કરના... ૨ જેના પગનાં તળિયાં સપાટ—જમીનને અડ... હોય એવું માણસ

ચાંપવું, ક્રિ૦ સ૦ ધીમે ધીમે ઊંડ વળે—પ્રેમ જા... તેવી રીતે ડાબવુ—(શરીર); પગ ડાબવા—પગોટ... ૨ સારી પઠે જોરથી ડાબવું.—એથી, જે ડાબી હે... તે વસ્તુનો ભેંચો નિકળી જાય છે અથવા તે ઘ... છેક નાની થઈ જાય છે. ૩ લાચ—રુસવત આપવ... શરમમા નાખવુ ૪ સાનમાં કેવુ; ચેતવવુ, ઉસકર... ૫ ખુણામા ડાબી ઘાલવુ. ૬ ડામ દેવો.—'ધગધગ... ચાપવો' એમ કેવાય છે. ૭ ખન્તથી આકરી ઉઘરા... કરવી તે ૮ ચાપી જોવું; તપાસવુ: ડાબીને જો... કઈ જોવું 'ચોખા ચાપી જોવા'—'પેલાને આગળ... ચાંપી જોજે, આપણા વિચાર તરફ વળે તેવુ લા... તો પછી એ વાત ફેજે, બાકી પેલેથીજ બધું ભણ... આવીશ નહિ'. ૯ જલદીથી જાય—દોડે તેને સા... બળદ ઘોડાને સારી પેઠે હાકવા—ડાબીને ચલાવવ... 'ચાપી મૂકવું—મારવું' બોલાય છે.' ૧૦ જલદ...

નાશી જવું. ૧૧ ચાંપવું. 'એને મૂઠી ચણા મમરા ચાંપ, એટલે રડતો છાનો રહે.' ૧૨ કેવું; ઠપકો દેવો. 'જ્યારે બે બોલ ચાંપ્યા ત્યારે જરા નરમ પડ્યો'.

ચાંપું, ન૦ ફણસ ફળમાંનો ગોટલીવાળો જે ગર તે. એ કાચું એમનું એમ અથવા કાચું ઘી સાથે, અથવા સાંતળીને ખાવામા આવે છે. ૨ એક જાતનો છોડ અથવા તેનું ફૂલ—ચંપો. ૩ નાકની વિટલી—વાળી—નથમાંના જે ચાંપાકાર સોનામા વચ્ચે હીરા ને તેની આસપાસ મોતીયો વળગાડવામાં આવેલા હોય છે તે. ૪ માથે ચાક ઉપર ઘાલવાનું સોના રૂપાનું ચાંપા આકારનું જે ઘરેણું તે.

ચાંલ્લાવેવાર, પુ૦ પગરણે એક બીજાને ત્યાં ચાલ્લો કરી જમવાનો જે વેવાર તે. ૨ શુભ પ્રસંગે ફક્ત ચાંલ્લો કરનારાને જ જમાડવાનો વેવાર તે. ૩ ફક્ત જમવા ખાવા ને ચાંલ્લો કરવાનો જે સમ્બન્ધ તે—બીજો કંઈ સમ્બન્ધ નહિ ૪ એકલો ચાંલ્લો કરવાનો જ સમ્બન્ધ તે.

—'ચાંલ્લો થવો' એટલે નુકસાન થવું, દણ્ડ થવો. 'એને કચેરીમાં ૧૦૦ રૂ. નો ચાંલ્લો થયો'. ૨ સગાઈ થવી; વિવાહ થવો. 'ત્રીકમલાલના છોકરના ચાંલ્લા થયા'.

ચાંલ્લો, પુ૦ ચાંદલો.

ચા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એ નામના છોડવાનાં, ઝીણાં સુકવેલાં પાતરા. ચા ઘણું કરીને બે જાતની હોય છે, કાળી ને લીલી—એ છોડ અસલથી ચીન જપાનમાં જ અને થોડુંક થયું દક્ષિણ અમેરિકા ને હિન્દુસ્તાનમાં ઉગે છે. ૨ એ પાતરા, ગરમ પાણીમાં નાખેથી પલળીને તે તળે બેસે છે પણ તેનો કસ પાણીમાં આવે છે અને એ કાવો સુસ્ત તબીયતને ચાલાક કરે છે—વાને હઠાવે છે—અજીરણ પચાવે છે તે. ૩ ઇચ્છા; મરજી. પુ૦ હેત; સ્નેહ; પ્યાર.

—'ચા પીવી' એટલે ઘડીયાળ બન્ધ થઈ જવું, બગડી જવું, ખોટો વખત બતાવવો. ૨ કોઇએ કહેલી હકીકત ખોટી છે એમ ગણી તે તરફ તિરસ્કાર બતાવવો. 'જા જા ચા પી, એ ગપ ક્યાંથી લાવ્યો ?'

ચાઉસ, પુ૦ [અા૦] લશ્કરમાં ડમરા નિશાણ વગેરેની ટુકડીનો જે મુખી તે. ૨ રાખેલા સિપાઇઓનો જમાદાર.

ચાક, પુ૦ એક જાતની સફેદ નરમ માટી—ખડી, સફેતો. **ન૦** ચક્ર; પૈડું; ચક્કર. ૨ કુંભારનું વાસણો ઉતારવાનું ચક્ર, "શું ઘડો કે ઘેડ ઉતરશે, ચાક ઉપર હજુ પડ્યો છે" (સામળ) **સ્ત્રી૦** સ્ત્રિના અમ્બોડાનું સુના રૂપાનુ ઘરેણુ—ચાક બોરિયાં કેવાય છે. 'ચાક ઘાલવી'

—'ચાક ચડાવવું'—ફજેત કરવુ. ૨ ચક્રની પેઠે ગોળ ફેરવવું, ડોલાવવું. "જગત ભય પામે બાણની હાકે, બાણે પૃથ્વી ચડાવી ચાકે" (પ્રેમાનન્દ).

—'ચાક થવું'—જાગૃત—સુસ્તી ઉડી ગઈ હોય તેવું થવું. 'તબિયત ચાક થઈ'. [ફરવુ.

—'ચાક લેવો'—અણી ઉપર ગોળ ચક્કર ચક્કર

—'ચાક-કે ચડવું'—લોકમાં વાત ચાલવી, ગવાવુ; ફજેત થવું; વગોવાવું ૨ ફરવું; તળે ઉપર થવુ; ૩ મનનુ અસ્થિર હોવુ, ચગડોળે ચડવું ૪. ભમવું; ડોલવું બેભાન થવું.

ચાકટ-ણુ, ચાકળ.

ચાકર, પુ૦ [ફા૦] કોઈના હુકમમા રઈ તેનુ કામ કરનારો જે માણસ તે, મેનતના બદલાને માટે તાબે રઈ શેઠનું ફરમાવેલુ કામ બજાવનારો; પગાર આપી કામ કરવા રાખેલુ માણસ શેઠ—સેવા કરાવનાર અને ચાકર—સેવા કરનાર. જુદાં જુદાં કામપરથી જુદી જુદી પાયરીના ચાકરો હોય છે. ૨ ખરી ભક્તિથી આજ્ઞામા રઈ સેવા કરનારો; સેવક, ભક્ત. ૩ ગુલામ; જાત વેચીને તાબે રઈ જીવતા સુધી સખતી વેઠીને કામ કર્યા કરનારો. ચાકર શબ્દ ઊંચા ધન્ધાને પણ લાગે છે ને નીચાને પણ લાગે છે. 'ચાકરને ઘેર ચૂકર ને તેને ઘેર પેચખાના'.

—'ચાકર નફર'—ઊંચા નીચા દરજ્જાના વણાક ચાકર.

ચાકરડી, સ્ત્રી૦ ઘરનું કામકાજ કરનારી બૈરી; દાસી.

ચાકરિયાત, પુ૦ ચાકરી કરનારો; દાસ. **વિ૦** ચાકરી કરવાના બદલામાં મળેલું, ચાકરિયું (સરકાર—રજવાડામા ચાકરીના બદલામાં જમીન વગેરે જે પસાયતું મળેલુ તે).

ચાકરિયું, ન૦ ગામની ચાકરીને પેટે સરકારે જે જમીન—ખેતર આપેલું હોય તે

ચાકરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચાકરનુ જે કામ તે, સેવા; ખિજમતદારી. ૨ ચાકરની જે હાલત તે; દાસત્વ. ૩ ચાકરીના બદલામાં જે પગાર નાણુ તે ૪ માવજત; બરદાસ્ત; સારવાર (માંદા માણસની). ૫ ફરજ; ધર્મ; કર્તવ્ય, દેણુ ૬ મેનત, ઉદ્યોગ; ધંધો; 'ચાકરી કરે તે ભાખરી પામે;' 'ચાકરી સબસે આકરી;' 'ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિષ્ઠ ચાકરી ને નિદાન ભીખ'

ચાકલો, પુ૦ કાંચળી ઉપર રેશમ—કસબની મુકેલી એક તરેહ

ચાકળ-ણુ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ. એને બે મોંડાં કેવાય છે.

—'બે મોંડાંની ચાકળ'—હમણાં કંઈ બોલે અને ઘડી પછી કંઈ બોલે તે

ચાકળી, સ્ત્રી૦ ગાગેરના આકારની નાની ઘડુલી. એ ઉપર શુભ કારજમાં રન્નાદેવની ટોપલી મુકવામા આવે છે. ૨ ચુને ધોળેલી ચાર ઘડુલી—કન્યાના ઘરનાં લગનને દાડે વરને નવાડવાને લઇ જાય છે ને ૩ ગરગડી.

ચાકળો, પુ૦ જે ગોળ લાકડાપર રોટલી—રોટલા—પોળી—પુરી વણવામાં આવે છે તે, આખળિયો. ૨ કુવા વાવ વગેરેના મોભ સાથે જડેલા જે આડાં ગોળ પાટિયાને આધારે કોસ ખેચવામાં આવે છે તે; મોટી ઘરેડી ૩ ચામડાની ગોળ ગાદી; સાંગામાચીપર નાખવાની ઉન ભરેલી ગાદી. ૪ બાજઠ કરતાં સેજ ઊંચી લાકડાની ગોળા બાજઠ જેવી બેઠક.

ચાકી, સ્ત્રી૦ પિત્તળ લોડાં વગેરેનો અથવા ચામડાનો ગોળ આકારનો ચપટો કકડો (ગાડીના પૈડા વગેરેની ચાકી) ૨ ખાડામા કપડાંનો કકડો પાથરી ઉપરથી રેડી ઠારેલો જે ગોળ તે 'ચાકીનો ગોળ'. ૩ તમ્બાકુની જુડીયોનો સિચેલો જે ઢગ તે.

ચાકું, ન૦ ચોખણ્ડો નાનો પાતળો કકડો તે—(ગોળપાપડી વગેરેનુ). ૨ ચકતુ —(દહીં વગેરેનુ). ૩ ખજુરનુ વાઢિયુ ૪ ગચિયુ; ઢેફુ.

ચાકુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ કલમ—પેન—પેન્સિલ ઘડવાનું લોઢાનુ ઓજાર, ચપ્પુ, છરી

ચાખ, સ્ત્રી૦ આંખ; નેત્ર. "ભાખવી હા જવ દાખવી ના નવ, રાખવી રુકતિ ચાખ ચશાએ" (વલ્લભ)

ચાખડી, સ્ત્રી૦ પાવડી.

ચાખણું, ન૦ ચાખવુ તે.

ચાખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ચષ્—ખાવુ] જીભની મારફતે જાણવુ; કોઈ ચીજને જીભ ઉપર લગાડતા જે લાગણી થાય તે સમજવી, સવાદ લેવો—તપાસવો ખાટો—ખારો—કડવો—કટાણો—તીખો—મીઠો—મોળો—હરમો વગેરે સવાદ જાણવા ૨ થોડુક—જરા ખાવુ. ૩ સુખ વગેરેનો થોડો ઘણો અનુભવ કરી લેવો ૪ લેહેજત લેવી, રસ સમજવો.

ચાખળિયો–ળો, પુ૦ ચાકળો; આખળિયો

ચાગલો, પુ૦ માનીતો; લાડકવાયો.

ચાચર, પુ૦ [સં૦ ચત્વર] મણ્ડપની બાર જે ખુલ્લો ચોક તે ૨ ચકલો

ચાચરિયાં, ન૦ ચકલાની દેવીના ગણો.—લગનને ચોથે આઠમે દાડે ચકલાની રક્ષણ કરનારી દેવીનું પૂજન કરી તેને બલીદાન આપવામા આવે છે ને પછી તેના ગણોને પુજવામા આવે છે એ ગણોને બદલે ચાર દિશાએ ચાર સમ્પુટ કોડિયા વગેરે મુકવામા આવે છે અને પછી અકેકની પાછળ પાણીની ધાર કરી અકેકને પુછવામા આવે છે કે 'ચાચરિયા ચાચરિયા તમે કોની વરતે (કોની વાત કેવાને સારુ) આવ્યા', તારે પાસે ઉભો રેનાર કોઈ માણસ (ગણનો પ્રતિનિધિ) બોલી ઉઠે છે કે ''ફલાણાને સારુ' (એમા પરણનારના કોઈ સગાનુ નામ હોય છે) 'તે ફલાણાએ શું કીધુ?'' જવાબ—'ન્યાત તો સારી જમાડી પણ ઘર પ્રમાણે દક્ષણા તો ન આપી, હમો રે ભાઈ હા હા' (એમ ચાર સવાલ જવાબ થાય છે) ચાચરિયામા ઘણુ કરીને—મશ્કરી—હસવાનું હોય છે કેટલાક આમ બોલે છે. 'ચાચરિયા રે ચ્ તે ફલાણાએ ઘી પીરસતાં કોસર કીધી એ શું? હમો રે ભાઈ હા'

ચાચા–ચો, પુ૦ બાપનો ભાઈ; કાકો

ચાટ, વિ૦ ખસીયાણુ. 'ચાટ પડવું'. ૨ કૂતરા વગેરેને ખાવાનુ નાખવાનો ખાડાવાળો પત્થર 'કુતરાની ચાટ' —'ચાટ પાડવુ'—ખસીયાણું પાડવુ, શરમાવી નાખવું

ચાટકો, ચટકો. [કરે તેવુ છોકરુ

ચાટણિયું, વિ૦ ઘણુ લાલચુ ૨ ઘડિયે ઘડિયે ખાખા

ચાટણું, ન૦ નાના બચ્ચાને જે ચટાડવાનુ તે.—ઘીમા, સાકેર એળચી બદામ ભેળી ચટાડવામા આવે છે તે

ચાટલું, ન૦ મોઢું જોવાની ખાપ, આરસી, દરપણ ૨ સ્ત્રિનુ ઘરેણુ કે મોઢુ. (તિરસ્કારમા)

ચાટલો, પુ૦ રુપિયો (કણ્ટાળાથી બોલતા) ૨ મોડાનો ચેહેરો (તિરસ્કારમા)

ચાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢીલા—ઘાડા પદાર્થને આગળીએ કરી જીભપર મુકવો અથવા જીભથી લેવો; જીભે રસકસ મોમા લેવો. મધ ચાટવુ, મલાઈ ચાટવી વગેરે

ચાટવો, પુ૦ લાકડાનો કડછો

ચાટુ, વિ૦ સુદર, મધુર, સ્પષ્ટ ભાષણ. ૨ મિથ્યા સ્તુતિ ૩ અતિ રમણિય —કાર, મિથ્યા સ્તુતિ કરનાર, ખુશામતિયો.

ચાટુડી, સ્ત્રી૦ બધી બાબતમા મોઢુ ઘાલી ડાપણ ડોળનારી અને લામ્બી લામ્બી વાત કરનારી, ચિપાસિયેણ. ૨ ખાવાની ઘણી લાલચુ (સ્ત્રી).

ચાટુડું, વિ૦ લાલચુ, ચિબાવલુ

ચાટુડો, પુ૦ ખાવાનો ઘણો લાલચુ (પુરુષ) ૨ ખુશામતિયો. ૩ દોઢડાયો; ચિપાસિયો; ચિબાવલો.

ચાઠું, ન૦ ઘા—દરદ—ગુમડું રુઝાયા પછી તે ઠેકાણે—ચામડી ઉપર જે ગોળ અથવા લામ્બી પસરેલી જે નિશાણી પડી રઈ હોય તે—'તેને શીતળાથી બધે શરીરે ચાઠાચાઠા પડી ગ્યા છે.' ૨ મારથી—દબાણથી જે સળો—ડાઘ પડ્યા હોય તે, ચામઠુ

ચાડ, સ્ત્રી૦ ખન્ત, ચાનક, ચિવટ.

ચાડિએણ, સ્ત્રી૦ ચાડી—ચુગલી કરનારી સ્ત્રી

ચાડિયું, વિ૦ ચાડી ખાનારુ, એકની વાત બીજાને કેનારુ

ચાડિયો, પુ૦ જેને ચાડી—શવ ખાવાની, નિન્દા—બદગોઈ કરવાની—આળ ચડાવવાની ટેવ હોય તે, ચુગલીખોર ૨ ભુડે કર્મે પ્રખ્યાત થયલા પુરુષના

નામનું—ગામના પાપનું, એટલું ઘણુંજ ખરાબ ચેહેરાનુ પુતળું કરેલ હોય અથવા કાઠી દાટી તે ઉપર ખાસડુ ભેરવેલું હોય અથવા ઝાડે વાડે ઝાડુ—ખાસડું ભેરવેલું હોય તે ૩ ખેતરમાં પક્ષીઓ નુકસાન ન કરે તેને સારુ એક ઉભી લાકડીને બીજી નાની લાકડી ઊંચેથી આડી બાંધી લઈ એ આડીના બે ભાગને ચિથરાં વિટાળી ઉભીને માથે ચૂનાથી રંગેલું અથવા એમનું એમ માટલું મુકેલું હોય અથવા ચિથરાં વીટાળી જાડું ડાયકું કરેલું હોય તે—(પક્ષીઓને બિવડાવવાને). કેટલેક ઠેકાણે મુએલો કાગડો અથવા એવું બીજું કોઈ પક્ષી લટકાવી રાખવામાં આવે છે. ૪ છેકજ સુકલકડી હાડકાં ચામડાં દેખાતા હોય અને આંખમાં કુંના પડી ગયલા હોય એવો જે વિચિત્ર બીક લાગે તેવો પુરુષ.

ચાડી, સ્ત્રી૦ કારણસર અથવા વગર કારણે કોઈએકનું ભુંડું બીજા ઘણાઓની આગળ બોલવું તે અથવા બોલવાની જે ટેવ તે; કોનાથી એકની છાની વાત બીજાને ત્યાં બીજાને ત્યાંથી ત્રિજાને ત્યાં એમ ચલાવવી તે, એકને વિષે ઘણીએક નઠારી વાત ઉરાડવી તે; ચુગલી; નિન્દા; બદગોઈ; ગીબત; નાલાસી ૨ ગોફણના બે અછોડાની વચમાં ગોળો મુકવાને સારુ આસરે આંગળ ત્રણેકનુ સુતરનુ ગુંથેલું છાછરા ખાડાવાળુ જે હોય છે તે.

—'ચાડી ખાવી—કરવી'—કોઈની નાલાસ—બદગોઈ કરવી. ૨ એકની છાની વાત તેને નુકસાન કરવાને બીજાને કેવી. ચાડીચુગલી પણ બોલાય છે.

—'ચાડીખોર'—ચાડી કરનાર

ચાડું, ન૦ ગોફણની ચાડી. ૨ વચમાં ખાડાવાળું દીવાનું માથું, જે ઉપર કોડિયું મુકવામાં આવે છે તે; દિવાની અડધી પોણીએક લમ્બાઈ ઉપર દિવાનુ કોડિયુ મુકવાને જરા બાર આડું કાઢેલું જે ઠામ તે ૩ કદરૂપું—બદસુરત મોઢું; નઠારો ચેહેરો; ડાચુ

ચાણાક્ય, પુ૦ [સં૦] એ નામનો પુરુષ. વિ૦ કપટ કળામાં કુશળ—બાહોશ—હોશિયાર ૨ ચતુર. ન૦ જુદા જુદા ગ્રન્થોમાંથી નીતિરૂપ દૃષ્ટાન્તો એકઠાં કરી રચેલો જે ગ્રન્થ તે.

—'ચાણાક્ય નીતિ'—કપટ નીતિ

ચાણ્ડાલ, [સં૦] ચણ્ડાળ.

ચાણણી, ચારણી.

ચાણણો, ચારણો.

ચાતક, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી. એને વિષે કેવાય છે કે એ, વરસાદના પડતા પાણી સિવાય બીજું કંઈ પીતો નથી; ચોમાસાના સ્વાતિ નક્ષત્રના વરસાદના પાણી વગર એની તરસ જતી નથી—ને એટલા માટે એ વર્ણું કરીને હમ્મેશનો તરસ્યો કેવાય છે. કેટલાક કેછે કે એને ગળે કાણું છે માટે પાણી પીવાતુ નથી, માત્ર ઉપરથી વરસાદનું પાણી પડે તેજ તેના પેટમાં જાય છે. આતુર માણસને એ પક્ષીની ઉપમા આપવામાં આવે છે, તેમાં વિરહિણીની આતુરતાને ચાતકની આતુરતા સાથે સરખાવી છે; બપૈયો; પપૈયો.

ચાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેરવવું; વળાવવું; ખસેડવુ. ૨ જુદું પાડવુ ૩ ભાગ કરવા ૪ ડગલુ ભરવું "ચાખે તો ડગ કેમ ચાતરે, એવો માયારૂપ રસાળરે" (ભોજો ભગત)

ચાતરી, તરાગ.

ચાતુર, ચતુર.

ચાતુરમાસ, પુ૦ [સં૦ ચાતુર્માસ્ય] વરસાદના ચાર મહિનાનો જે કાળ તે, ચોમાસુ. આશાડ, શ્રાવણ, ભાદરવો ને આશો અથવા આશાડ સુદ ૧૦ થી તે કારતક સુદ ૧૦ સુધીનો કાળ વર્ષા ને શરદ એ બે ઋતુઓ.

ચાતુરી, ચતુરાઈ.

ચાતુર્ય, ન૦ [સં૦] ચતુરાઈ.

ચાતુર્વર્ણ, ન૦ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણનો જે સમુદાય તે.

ચાતુર્વર્ણ્ય, ન૦ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ ૨ એ ચાર વર્ણ સંબંધીનુ જે તે, એ વર્ણોનો ધર્મ. [જાણનાર.

ચાતુર્વિદ, પુ૦ ચાર વેદ જે ભણેલો છે તે; ચાર વેદ

ચાતુર્વેદી, પુ૦ ચાર વેદ જાણનારો ૨ બ્રાહ્મણોમાં એ અટક છે.

ચાદર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બિછાનાંપર પાથરવાનુ ધોયલું જાડું સફેત કપડું ૨ મુડદાં ઉપર ઓરાડવાનુ કપડું. ૩ સ્થિર ને પથરાયલું દેખાતુ પાણી. ૪ ફુલ ગુંથીને બનાવેલું જે મોટું ચાદર જેવું તે (ફુલની ચાદર)

—'ચાદર ઓડવી'—દેવાળુ કાડવું—ફુકવુ 'જો હુંડી પાછી ફરશે તો દેવાળુ કેવાશેરે, સેવક ચાદર ઓઢી બેસે, તીર્થવાસી થવાશેરે' (પ્રેમાનન્દ).

—'ચાદર ઓરાડવી'—શબને બાંધે નાખ્યા પછી તેના શરીરપર લુગડું ઓરાડવુ તે. એ લુગડુ ઓરાડ્યા પછી મોઢુ જોવાતુ નથી. ૨ દેવાળુ કડાવવું.

—'ચાદરમાં લપેટી મારવું'—મીઠી વાણીમાં મેણાં મારવાં; મર્મમાં સખત શબ્દો કહેવા. ૨ ગુપ્ત માર મારવો. ૩ ગુપ્ત રીતે નુકસાન કરવું—કરવાની જુગતી રચવી

ચાદરપાટ, પુ૦ ચાદર કરવા લાયક કપડાંનો તાકો. એ ઘણેભાગે ૬૦ કે ૭૨ તસુ પનાનો હોય છે

ચાદરું, ન૦ પાથરવાનુ કપડું, પાથરણુ.
ચાદાની, સ્રી૦ ચા ઉકાળવાનું વાસણ.
ચાનક, સ્રી૦ કાળજી; શિક્ષા, ખન્ત. [ભાખરી
ચાનકી, સ્રી૦ સેકેલી નાની પણ જાડી રોટલી,
ચાનકું, ન૦ ચાનકી.
ચાન્દ્રમાસ, પુ૦ સુદ પડવાથી તે અમાસ સુધીનો જે કાળ તે (ચાન્દ્રમાસ અને સૌરમાસ)
ચાન્દ્રાયણ, ન૦ [સં૦] ચન્દ્રની વધ ઘટ પ્રમાણે દરરોજ ખાવામાં અકેકો કોળિયો સુદમા વધારવો ને વદમા ઘટાડવો એવુ જે વરત તે; એક રીતનું પ્રાયશ્ચિત્ત ચાન્દ્રાયણ વ્રત પાંચ પ્રકારનુ છે તેમા સહુથી દોયલુ આ છે કે મહિના લગી અપવાસ કરવો ને તરસ લાગે ત્યારે ગાયનુ મૂતર પીવુ.
ચાપ, ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય, કામઠું.
ચાપકો-ખો, પુ૦ [ફા૦] ચાબુક.
ચાપટિયું, ન૦ એક જાતનો પીળાશ પડતા રઙ્ગનો ચપરો હીરો, પોખરાજ.
ચાપાચિપ, સ્રી૦ ચાપી ચીપી બરોબર જુગતીસર રાખવાની જે ટેવ તે, ટાપટીપ. ૨ વાર લગાડવાની જે ટેવ તે. ૩ માથાફોડ, ચિકણાઈ, દોઢડાયાપણું. ૪ એક વાતને વારમ્વાર ચોળ્યા—બોલ્યા કરવી તે
ચાપાચિપિયું, વિ૦ ચીપી ચીપીને બોલનાર; એકની એક વાત લમ્બાવ્યા કરે તે, દોઢડાયુ ૨ લુગડા—ઘરેણાં પેરવામા સફાઈ રાખવાને વિલમ્બ કરવો તે—કરનાર.
ચાપડો, પુ૦ હર કોઈ વસ્તુને બરોબર ટકાવી રાખનારો તેને બારથી—ઉપરથી બેસતો આવતો લોડાં અથવા પિત્તળનો બે ચાર આંગળ પોળાઇનો જે પાટો તે. ૨ ઘડની કણેકના બે લુવા ચપટાવી અકેક બાજુએ તેલ દઈ અટામણમાં બોળી બેને ડાબીને એક કરેલો જે લુવો તે.
ચાપલ્ય, ન૦ ચઞ્ચળપણુ, ચપળતા.
ચાપલુસી, સ્રી૦ ખુશામત, ગાંડગુલામી, તાબેદારી.
ચાપુ, પુ૦ ચાકુ; ચપ્પુ, છરી. ૨ **ન૦** ચાંગળુ ૩ **વિ૦** જરાક, સેજ
—'**ચાપુ ચણા**'—એ પ્રયોગ બાળકને મારીને પછી ખાવાનુ આપવુ તે સમ્બન્ધમાં બોલાય છે 'ધબ ધોકો ને ચાપુ ચણા'. ૨ કંઈ નુકસાન કરીને પાછુ સારુ લગાડવુ એ અર્થમા પણ આ પ્રયોગ વપરાય છે
ચાબક-ખ, સ્રી૦ [ફા૦ ચાબુક] ઘોડાને મારવાની લાકડી સાથે ગુથેલી લામ્બી દોરી ૨ કોરડો, સાટકો. ૩ ચાનક લાગે તેવી શિખામણ 'ચાબખા મારવા'. ૪ ઉત્તેજન આપનાર વસ્તુ —'ભાંગ ઉપર ગાજાની ચાબક.'
ચાબખો, પુ૦ ચાબક. ભોજા ભગતના ચાબખા એટલે તેના ડોક આપતા શિખામણના પદ.
ચાબુકસ્વાર, પુ૦ નવા ઘોડાને ફેરવનારો—શિખવનારો, ઉપર સવારી કરવાને અને તરેહ તરેહવાર ચાલ ચાલવાને ઘોડો લાયક થાય તેવું કરી આપનારો.
ચામ, ન૦ [સં૦ ચર્મ] (કવિતામા વપરાય છે) ચામડી; ચામડુ "મદવાડથી રહ્યા હાડ ચામ માત્ર ને આદિ યાવત્ હૂ દીસતોરે" ૨ સ્રી વિષય 'મેલા પશુ પો દામચામના." **ચામરસ**—રતિરસ. આમરસ ને ચામરસ.
ચામખેડો, પુ૦ મુવેલા જનાવરના શરીરપરથી ચામડી ઉખેડી કાઢનાર. ૨ લીલા—આળાં ચામડાને કામમા લાવવા જોગ કરનાર [કાળુ નાનુ પક્ષી.
ચામચિમડિયું, ન૦ વાગળાંની જાતનું રાતે દેખતું
ચામચોરી, સ્રી૦ વ્યભિચાર; છિનાળું.
ચામજૂ, સ્રી૦ શરીરની ચામડીને ખૂબ ચોંટી રેતી જૂ —'તે મને ચામજૂની પઠે વળગ્યો છે' એટલે એવે તો વળગ્યો છે કે ઘણી તજવીજ કરુ છુ તોપણ તે મારી પાસેથી જતો નથી—મારો કેડો મુકતો નથી
—'**ચામજુની માફક ચોંટી રેવુ—બેસવું**'—કોઈ જગ્યા—પદવી—હોદ્દા ઉપર લાંબા વખત સુધી પડી રેવુ
ચામઠી, સ્રી૦ ખોડ ખાંપણ કાઢનારી સ્રી, ચિબાવલી
ચામઠું, ન૦ ચાઠું; ચામડીપર માર પડ્યાથી તેપર જે નિશાની રેછે તે—ડબાયાથી—ઘસાયાથી. ૨ ખરબચડો થયલો ચામડીપરનો જે ભાગ તે. 'અઙ્ગે ઉઠ્યા ચામઠાં ૩ **ચિબાવલું.**
ચામડી, સ્રી૦ માણસના શરીરનુ માસ હાડકાંને ઢાંકતુ જે પાતળુ કુમળુ ઢાંકણુ તે, ત્વચા, સ્પર્શેન્દ્રિય ; ચામડુ; ખાલ. ૩ ઝાડ—છોડ—ફળની ઉપલી ને કુમળી છાલ તે ચામડી પાતળી ને ચામડું જાડુ ને બરછટ હોય છે. ચામડું શબ્દ ઘણુ કરીને પશુ અને મોટા પક્ષીયોને લગાડવાંમા આવે છે. ચામડી માણસને અને નાના પક્ષી અને જીવજન્તુને લગાડવામાં આવે છે [આવશે.
—'**ચામડી આવશે**'—ઘા રુઝાએથી નવી ચામડી
—'**ચામડી ચૂંથવી**'—કોઇની નઠારી વિસારે પડેલી વાતને પાછી તાજી કરવી. ૨ નિન્દા કરવી, વગોણુ કરવુ, ફજેતી કરવી. ૩ ફટકાનો માર મારવો. ૪ કોઈ સ્રીની ઈજ્જત લેવી ૫ ડાકટરે મદડુ ચીરીને તપાસવુ.
—'**ચામડી જશે**'—રોગથી જુની ચામડી જશે. ૨ શિક્ષા થશે.
—'**ચામડી તોડવી**'—ઘણી ઘણી રીતે હેરાન કરવુ—પજવવું. ૨ ઘણો માર મારવો [કરનારો, ખાલપો
ચામડિયો, પુ૦ ચામડા સાફ કરવાનો તથા વેચવાનો ધન્ધો
ચામડું, ન૦ [સં૦ ચર્મ] પશુ પક્ષીયોનુ ઉપલુ ઢાકણુ, જે તેના માસ હાડને ઢાકે છે તે. ૨ માફ કરીને કામમા આણેલી ખાલ અથવા તેનો કોઈ ભાગ—કકડો.

—'ચામડા ચુથવાં'—મરી ગયલા માણસની નિન્દા કરવી તે. ૨ વ્યભિચાર કરવો.

—'ચામડાની છભ'—એ પ્રયોગ બોલવા જોગ કે ન બોલવા જોગ બોલનારને માટે વપરાય છે 'ચામડાની છભ, જેમ વાળે તેમ વળે'

—'ચામડાની નોટ વટાવવી'—પૈસા લઈને દીકરીનો વિવાહ કરવો, કન્યાવિક્રય કરવો.

—'ચામડાનુ તાળુ'—ઘરનું વૃદ્ધ માણસ કે જે ઘરે સાચવે છે તે

—'ચામડાનું વાણ—ઝાઝ ચલાવવું'—પૈસા લેવાની ખાતર વ્યભિચાર કરવો–કરાવવો.

—'ચામડું તોડી નાંખવું'—ઘણો માર મારવો

—'ચામડુ ફાટી જવું'—હદ કરતા વધારે ખરચ થવો. એ બકુડીની મજુરી આપતા તો તારુ ચામડું ફાટી જશે.

ચામર, ન૦ [સં૦] ચમ્મર; ચમરી. ૨ (કવિતામા) એક વૃત્ત. ૩ હથેળીમાંની એક જાતની રેખા.

ચામરસ, પુ૦ સ્ત્રી સંયોગનું સુખ. 'આમરસ રામરસ ને ચામરસ'

ચામાચીડ઼ણ, સ્ત્રી૦ ઉંદરની જાતનુ પણ લામ્બા મોઢાનું ટુકી પુછડીનુ કાળાં ભુરાં રુવાટાંવાળુ ચી ચીં કરતુ પ્રાણી; છછુન્દર; ચેણુ.

ચામુણ્ડા, સ્ત્રી૦ દુર્ગાદેવી.

ચામોદિયાં, ન૦ ચામોદી. ચોળાચસકા; પતરાછ. (એ બહુ વચનમાંજ વપરાય છે)

ચામોદી, સ્ત્રી૦ દરેક વાતને લામ્બી કરવાની જે ટેવ તે. ૨ પતરાજ, ફુલાશ. ૩ બડાઈ, મોટાઈ ૪ નખરાં, ચોળા, ચિબાવલાપણુ.

ચાયણી, ચારણી.

ચાયના, સ્ત્રી૦ પ્રીતિ, વાલ. ૨ ઇચ્છા, ખુશી.

ચાર, વિ૦ [સં૦ ચતુર્] સઙ્ખ્યા બતાવે છે—એ શબ્દ ઘણી સઙ્ખ્યા બતાવવાને પણ બોલાય છે—'મેં તને એકવાર નહિ પણ ચાર વાર કયુ'—એટલે ઘણીવાર કર્યું. એ શબ્દ થોડી ઘણી પણ એક એથી વધારે એ અર્થમાં પણ વપરાય છે.—'તને ચાર વાત સમજાવીને કેશો તો તે માનશે.'—ખરેખરી ચાર નહિ. 'તે ચાર પૈસે સુખી છે' એટલે તેની પાસ થોડી ઘણી દોલત છે—છેક ભિખારી નથી. 'ઘરમાં ચાર હાલ્લાં હતાં તે પણ તે મુઓ લઈ ગયો'—થોડા ઘણા હાલ્લાં, 'તે ચાર અક્ષર ભણ્યો છે'—થોડુ ઘણુ ભણ્યો છે. 'હવે શું ચાર હાથ કરું?'—ચાર હાથની મદદ કરી ઉતાવળ કરું? ચારમા—'ચાર લોકમાં બોલવુ તે વિચારીને બોલવુ.' ચાર એટલે થોડું; 'ચાર દાડાનું ચાંદરણુ ને ઘોર અન્ધારી રાત'.

—'ચાર આંખ થવી'—ક્રોધ થવો ૨ ઈર્ષ્યા થવી. ૩ બે જણની આંખેઆંખ ભેગી થવી—સ્નેહ થવો.

—'ચાર આંખ રાખવી'—બહુજ સાવધગીરીથી રેવુ, સઘળી બાબતથી જાણીતા રેવું 'ચોરનારની ચાર ને જોનારની બે' એટલે ચોરનાર—નરતું કામ કરનાર ઘણુ બારીકીથી તપાસીને જોય છે

—'ચાર આંખો કરવી'—ગુસ્સે થવુ, તપી જવુ, ક્રોધ કરવો—થવો ૨ હેત આવવુ, સ્નેહ—પ્રેમ બતાવવો.

—'ચાર કાનની વાત'—ફક્ત બે જણા જાણતા હોય એવી ગુપ્ત—થોડાક જાણે એવી વાત.

—'ચારખાણ'—અણ્ડજ, ઉદ્ભિજ્જ, સ્વેદજ, જરાયુજ.

—'ચારખૂટ'—ચાર છેડા—ખુણા—દિશા.

—'ચાર ચોખા નાખવા'—નાતરુ કરવું—કરાવવું, ૨ ગરીબ—અશક્ત માબાપ કે વાલીવારસે છોકરા કે છોકરીને થોડા ખરચમા પરણાવી દેવું. આજ અર્થમાં 'ચાર ફેરા ફેરવવા' પણ બોલાય છે.

—'ચારપદાર્થ'—ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

—'ચાર ધામ'—ભરતખંડની ચાર દિશાએ આવેલાં તીર્થો. પૂર્વમાં જગન્નાથ, દક્ષિણમા રામેશ્વર, પશ્ચિમમાં દ્વારકા ને ઉત્તરમાં બદરીકેદાર.

—'ચાર દાણા'—થોડીક અક્કલ. 'એનામા ચાર દાણાએ નથી' એટલે જરા પણ અક્કલ નથી ૨ થોડુક, જરાક

—'ચાર દાણા નાખવા'—છોકરા છોકરીઓના વિવાહ કરવા તે (પારસીઓમા)

—'ચાર માણસમાં માગ મૂકાવે એવું'—પ્રતિષ્ઠિત, આબરુદાર; માન પામેલુ માણસ

—'ચાર માણસમા માગ મૂકાવવો'—ઘણા વિદ્વાનોની સભામાં જય મેળવવો. ૨ દુશ્મનોની વચ્ચે થઈને બાહદુરીથી જવુ

—'ચાર લોકમા ગણાવુ'—સારા માણસોમાં આબરુ પાત્ર થવું

—'ચાર હાથ થવા'—પરણવું.

—'ચારે ચોદે'—ચાર દિવસે કે ચોદ દિવસે, કોઈ પણ દિવસે; પ્રસગ આવે ત્યારે.

—'ચારે હાથ'—પૂર્ણ મેરબાની,

—'ચારે હાથ હેઠા પડવા'—આશ્રય જતો રહેવાથી નિરાશ થવુ, આશા ભઙ્ગ થવુ; મદદગાર નબળો પડવો. "ભગત ભોજલરે એણીપેરે બોલીયા, અતે ભેથે ચારે પડિયા હાથજો" (ભોજો ભગત)

ચાર, પુ૦ [સં૦ ચર—જવુ] જાસુસ; ભેદુ; શત્રુની છાવણીમાં જઈને તે શું કરે છે, તેનું સેન, કેટલું

છે, તેનુ જોર કેટલું છે, તે શી શી વાત કરે છે વગેરેનો છુપી રીતે ભેદ લઈ આવી કેનારો. ૨ દૂત, સન્દેશો લઈ આવનાર; ખેપિયો; કાસદ.

ચાર, સ્ત્રી૦ લીલુ કુમળુ ઘાસ વરસાદ પડવાથી જે ઝીણા ઝીણા છોડ ઉગી નિકળે છે તે.

ચારખાની, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ સુતરાઉ કપડુ.

ચારચક્ષુ, ચારનેત્ર.

ચારજામો, પુ૦ સવારીના ઘોડાપર ચાર ફુમતાંવાળુ જે નાખવામાં આવે છે તે—એથી કાઠડાની જરૂર પડતી નથી. [ઘાટી ખુલ્લી ગાડી

ચારટ-ઠ, સ્ત્રી૦ ચાર પૈડાનો રથ, ચાર પૈડાની બગી-

ચારણ, પુ૦ [સં૦] રાજાના આશ્રિત વર્ગમાંની એક જાત—એનો પેશો રાજાનાં વખાણ કરવા, રાજાની આગળ નાચવુ ગાવુ ખેલ કરવા વગેરેનો છે. ઘણા-ખરા ચારણો ઢોર પાળે છે. ૨ બન્દીજન.

ચારણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચાલની] ચાળવાનો નાના નાના કાણાંવાળો ધાતુ—વાંસનો જે ગોળ ઘાટ તે લોટ-ચારણીથી આટો ને થુલુ જુદુ પડે છે, આંકચાર-ણીથી બારીક મેદો નિકળે છે ને રવો જુદો પડે છે, ડોળચારણીથી ચણા વટાણા વગેરે કઠોળની દાળ ચળાય છે ને આખા ડોળ જુદા પડે છે—"ચારણીનો ગુણ કરવો તાજ, સુપડા ગુણ ગ્રહેવાનુ કાજ"—"ચારણી થોથાં રાખીને, કાઢી નાંખે સાર, સુપડુ સાર જ સઘરે, કાઢે માંઈથી છાર" ચારણી તો ઉપર થુલુ—થોથાં રાખે અને સુપડું તો છાલાં ઉરાડે ને સાર—માલ રાખે ૨ ઢોરની ચરામણી ૩ ચારણ લોકની (ભાષા) ૪ ચારણની સ્ત્રી

ચારણો, પુ૦ ઘઉ ચોખા વગેરે ચાળવાનું વાંસનુ અથવા લાકડાના કાઠાને સુતળી ભરેલી એવુ મોટા કાણાવાળુ ઠામ, મોટી ચારણી

ચારનેત્ર, વિ૦ છુપા દૂત વગેરેથી બાતમી જાણી લેનાર બધી તરફ બારીક નજર રાખનાર; ચતુર

ચારપાઈ, સ્ત્રી૦ ચાર પાયાવાળુ. ૨ વળીયોનો બના-વેલો નાનો ખાટલો. ૩ પાણીના માટલા વગેરે મૂકવા ચાર પાયાવાળુ બનાવેલુ સાધન. ૪ તરત જન્મેલા છોકરાને દશ દાડા સુધી સુવાડી મુકવાની નાની માચી.

ચારવાલી, સ્ત્રી૦ ચાર વાલ જેટલુ એક તોલ

ચારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢોરને ચારવા લઈ જઈ તેઓ ચરે તેમ કરવુ, ચરાવવુ. ૨ મુડદું બાળી રહ્યા પછી ઘી રેડવુ તે.

ચારશેં-સેં, વિ૦ સઙ્ખ્યા બતાવે છે—ચાર સો, ૪૦૦. **ચારશો-સો.**

ચારસો, પુ૦ ચોખુણ બરાબર એવું જે સફેત અથવા રઙ્ગદાર જાડું કપડું તે એ બિછાના દાખલ અથવા બિછાનાપર પાથરવાના અથવા છાજ સાથે ચન્દની દાખલ બાંધવાના કામમા આવે છે.

ચારી, સ્ત્રી૦ ખાડો ખોદેલી ચિતા; ચેહ. "ચાર ગજની ચારી ખોદાવો રે, તે મધ્યે અગની ધિકાવોરે" (ગોવિન્દ)

ચારુ, વિ૦ [સં૦] સુન્દર, શોભીતુ, રળિયામણુ ન૦ બળદને વાંસા ઉપર આર મારવાથી જે ચાઠુ પડે છે તે

ચારુલોચના, સ્ત્રી૦ સુન્દર નેત્રવાળી (સ્ત્રી).

ચારુતર, વિ૦ ઘણુ જ સુન્દર. **પુ૦ ન૦** મધ્ય ગુજરાતનો પ્રદેશ; ચરોતર.

ચારેક, વિ૦ આસરે ચાર; ચારમાં થોડુંક ઓછું કે થોડુક વધારે

ચારેગમ-મગ, અ૦ ચોતરફ, ચોમેર; ચારપાસ ફરતુ

ચારેવેળા, સ્ત્રી૦ સવાર બપોર સાંજ અને મધરાત એ ચાર સન્ધિકાળ તે. ૨ ચાર વખત.

ચારો, પુ૦ વરતવા—રેવાની રીત. એ શબ્દ અત્યયરૂપે વપરાય છે. 'તે બે મિત્રોમાં ભાઈચારો છે' [હિં૦] પશુ પક્ષી જીવ જન્તુનુ જે ખાવાનુ તે; જે વસ્તુ ખાઈને જીવે છે તે; ઘાસ, પાતરા, અનાજ, કીડા વગેરે ચારો કેવાય, પણ ઘણુ કરીને ચારો શબ્દ ઘાસ પાદડાંને લગાડવામા આવે છે. ૨ ઉપાય; ચલણ 'તે કામમા મારો ચારો નથી'

ચારોળી, સ્ત્રી૦ એક જાતના ઝાડનુ બી, એક મસાલો ચારોળી ગોળ ચપટી ને રાતી હોય છે રાતી છાલ ઉખડેથી માય સફેત મીચ દેખાય છે 'ચારોળીના લાડુ'—દૂધના માવામા ખાંડ અને સારી પેઠે ચારોળી નાખી બનાવેલા જે નાના નાના લાડુ તે.

ચાર્વસ્તિ, અ૦ [સં૦ ચારુ+અસ્તિ] વારુ, ઠીક, સારુ

ચાર્વાક, પુ૦ દેહાત્મવાદી બૌદ્ધ ૨ નાસ્તિક. ૩ એ નામનો એક વિદ્વાન જેણે નાસ્તિક મત ચલાવ્યો હતો તે.

ચાલ, સ્ત્રી૦ ચાલવુ તે. માણસની ચાલ, જનાવરની ચાલ વગેરે. ૨ ચાલવાની કુદરતી અથવા શિખવેલી રીત—'ચાબુક સ્વારે ઘોડાને ઘણીએક ચાલ શિખવી છે', 'તે સ્ત્રીની ચાલ હાથણી જેવી છે'. ૩ એક બીજા સાથે નીતિ સમ્બન્ધી વેવાર રાખવાની રીત—'તેની ચાલ સારી નથી, હવે ફરીથી જોઈને કામ પાડીશુ' ૪ **પુ૦ સ્ત્રી૦** પરમ્પરાથી ચાલતી આવેલી કુટુમ્બ—જાત—કોમની જે રીતભાત તે, રુઢી, રસમ, શિરસ્તો; રિવાજ ૫ ટેવ, આદત. ૬ ધારો, કાયદો. **સ્ત્રી૦**, જેમાં પાસે પાસે નાની નાની ઓરડીયો હોય (ઘણા માણસો ભાડુત દાખલ વાસ કરી શકે) તેવી લામ્બી ઈમારત; ચાલી. ૮ જ્યાંથી સહુને જવા આવવાનો મારગ હોય તે જગા

ચાલક, પુ૦ ચલાવનાર, નિયમમા રાખનાર "જે માયા ચક્ર ચાલક નિત્ય" (ગિરધર)

ચાલચલગત-ણ, સ્ત્રી૦ એક બીજા સાથે વેવારમાં વરતવાની જે રીત તે; વર્તણુક; રીતભાત.

ચાલણગાડી, સ્ત્રી૦ નાના બાળકને તેના હાથ મુકાવી ચાલતા શિખાડવાની જે ગાડી તે, પાંગળાગાડી એને ત્રણ પૈડા ને ઉપરથી ઝાલવાનો આડો દાંડો હોય છે.

ચાલતાંલગી-સુધી, અ૦ જેટલે લગી નિભાવી—ચલાવી શકાશે ત્યા સુધી, બનશે તેટલું; બનશે તો.

ચાલતું, વિ૦ શરુ થયા પછી ચાલ્યાં કરતુ હોય તેવું, જારી રેતું—ચાલતુ કામ, ચાલતો મુકદ્દમો, ચાલતો સાચો વગેરે. ૨ હમણાંનું; વર્તમાન કાળનુ. ૩ કામ કરે તેવુ તીક્ષ્ણ—'ચાલતી છરી' વગેરે.

—'ચાલતી ગાડીએ ચડી બેસવું'—મોટા માણસની પક્ષ કરવી, ઘણાના મતમા ભળી જવુ

—'ચાલતી પકડવી'—જતુ રેવુ. ૨ કોઈ પક્ષમાથી ખસી જવું.

—'ચાલતી સેર'—ચાલુ આવક

—'ચાલતું કરવુ—થવુ'—જારી કરવુ—થવું

—'ચાલતુ ગાડું'—વેપાર ધન્ધો ચાલુ હાલતમાં હોવો તે

—'ચાલતું ચલણ'—કંઈ પણ કરવાની પોતાના હાથમાં સ્વતંત્ર સત્તા હોય તે (અધિકાર—પૈસાની) 'ચાલતા ચલણમાં જે ભલીભલાઈ કીધી હશે તે જ યાદગાર રેશે'. ૨ શરીરની સ્વસ્થતા; આરોગ્ય. 'ચાલતા ચલણમા જે ધર્મ કર્મ કીધા હશે તેજ સાથે આવશે' (એમાં શરીરની સ્વસ્થતા અને દ્રવ્ય સ્થિતિ બન્નેનો ભાવ સમાયલો છે) [સ્થિતિ

—'ચાલતો વખત'—સત્તા ને આબાદી ભરેલી

ચાલવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ચલન] પગો ઉપાડી ઉપાડીને એક જગેથી બીજી જગોએ જવું—માણસ જનાવર વગેરેએ, પગને ગતિમા મુકવા; હિડવુ ૨ વર્તમાન કાળમા કામ થયાં કરવું—'હાલમાં શેશનનું કામ ચાલે છે'. ૩ જેવુ જોઈએ તેવું તો નહિ, તેમ કામ અટકી પણ ન પડે તેવી હાલતમા હોવું.—'હમણાં તો એક કારકુનથી કામ ચાલશે, પણ આગળ નહિ ચાલે' ૪ ઝડપ અને સફાઈથી કામ કરે તેવુ હોવું—'તેની કલમ ઠીક ચાલે છે,' 'તેની છરી ખૂબ ચાલે છે' ૫ હદથી જ્યાદે બબડવુ—ઉપાડવું—મારવું—'તેનુ મોઢુ ઘણુ ચાલે છે'; 'તેના હાથ બહુ ચાલે છે.' ૬ નિભવું; ટકવુ, પોંચવું—'એક ધોતી જોટો મારે છ મહિના ચાલે છે.' ૭ ઝપટથી જતું રેવું, વહી—વહી—વીતી—ગુજરી જવુ—'વરસનાં વરસ ચાલ્યા જાય છે પણ તારો કંઈ શુક્રરવાર વળતો નથી'. ૮ વેવારમા વપરાતુ—'મુબઈમા નોટ ચાલે છે, ભચ્ચી રૂપિયા ચાલતા નથી'. ૯ વેવારમા માન્ય—કબૂલ થાય તેવું હોવુ.—'આતમારામ ભુખણની સાખ હિન્દુસ્તાનના ઘણાક ભાગમા ચાલતી' ૧૦ અમલમા આવવુ—'લોક જખમારીને બેસી રયા ને કમાઠ ઉપરનો કર સટાસટ ચાલવા લાગ્યો' ૧૧ યન્ત્ર વગેરેમા ગતિ થવી ને જારી રેવી.—'ઘડિયાલ ચાલે છે, બન્ધ નથી'. ૧૨ સત્તા હોવી—'તે કામમાં મારુ કંઈ ચાલતુ નથી' ૧૩ વરતવું; નીતિ સમ્બન્ધી વેવાર રાખવો—'તે મારા કયા પ્રમાણે ચાલશે તો ઠીક છે, નહિ તો ખાસડા ખાશે'. ૧૪ વારે વારે કંઈ ખાયા કરવું—'આખો દાડો એનું મોઢું ચાલે છે, પછી તે માંદી નહિ પડે?' ૧૫ કોઈ કામનો પરસ્પર વિચાર કરવો.—'મસલત ચાલે છે.' ૧૬ બીજે ગામ પત્ર વેવારથી વિચાર ચલાવવો.—'ધારા સભા સુધારવાને વેસરાય ને હિન્દુસ્તાનના પ્રધાન વચ્ચે સન્દેશા ચાલે છે'. ૧૭ ઉપયોગ થવો 'ગુજરાતી નિશાળોમા હોપ વાચનમાળા ચાલે છે. ૧૮ પ્રમાણ ગણાવું તે.—'મુબઈની કોર્ટોમાં મિતાક્ષરા ને બગાળામાં મયૂખ ચાલે છે'. ૧૯ જોરથી દમ લેવો—'નાક ઘણા જોરથી ચાલે છે'

ચાલાક, વિ૦ ચન્નળ; ચપળ, હોશિયાર

ચાલાકી, સ્ત્રી૦ ચન્નળાઈ, ચપળતા, હોશિયારી

ચાલી, સ્ત્રી૦ ચાલ (૭—૮ મા અર્થમા).

ચાલુ, વિ૦ ચાલતું (૧—૨ અર્થમા)

ચાલો, અ૦ ચાલવા માંડો ૨ હવે આપણે ચાલતા થઈએ એવા અર્થમા વપરાય છે

ચાલ્યું, અ૦ જરૂર નથી એવા અર્થમા વપરાય છે.—'હશે, તે આવ્યો નહિ તો ચાલ્યુ; કામ કંઈ અટકવાનું નથી'.

ચાવડી, સ્ત્રી૦ પોલીસના સિપાઈઓને રેવાનું ઠેકાણું; ચબુતરો, થાણુ, ગેટ ૨ ચાવડા રજપુતની સ્ત્રી

ચાવડું, વિ૦ કાલુ કાલુ બોલતુ તે "બ્યંતરશું બ્યંગ કરી, છૈયા બોલે ચાવડુ" (વલ્લભ).

ચાવડો, પુ૦ એ જાતનો રજપૂત.

ચાવણિયાં, ન૦ દાડ, જડબાં

ચાવણું, ન૦ કંઈ પણ કાચું કોરુ ખાવાનુ

ચાવર, ન૦ અનાજ વાવવાનુ—ઓરવાનુ મુખ્ય સાધન, ઓરણ; બડકો

ચાવરો, પુ૦ માકણ; માકડ

ચાવલ-ળ, [હિં૦] ચોખા.

ચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ચર્વણ. ચર્વ એ ધાતુ] મોઢામા નાખી બે દાડ વચે ઘાલી ટબ અમળાવનાં દાનવડ ચૂરો કરવો ૨ કહેવું: કેવુ—'ચવ્યુ ન ચાવે ભાખ્યો ભાખનાર'.

—'ચાવી ખાવું—નાખવું'—નિન્દા કરી હલકું પાડવું

—'ચાવી ચાવીને બોલવુ'—એકની એક વાત વારમ્વાર કેવી, ચીપી ચીપીને બોલવુ.

—'ચાવીને કૂચો કરવો'—સારી રીતે સમજીને અભ્યાસ કરવો ૨ રસકસ ચૂસી લેવો; અનુભવ કરી લેજત મેળવવી "ચાવીને કૂચો કર્યો તે સસાર સુખ, હવાં એમા નથી મઝોરે મઝો".

ચાવળું, વિ૦ દોઢડાયુ, ચાપલુ.

ચાવી, સ્ત્રી૦ કુચી

ચાવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રીતિ રાખવી, પ્રેમથી મલાવવુ ૨ ઇચ્છવુ; પસન્દ કરવુ, પ્યારથી ઉમેદ બાધવી

ચાશ, ખાધ, ખોટ, નુકસાન [જવુ

'ચાશ પડવી'—ખોટ—ખાધ આવવી, નુકસાન

ચાષ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી

ચાસ, પુ૦ ખેતરમા કળપી હળ વગેરેથી જમીનની અન્દર પડેલા જે લીટા તે ૨ અનાજના છોડની જે હાર તે 'ચાસ મરવો'—હારબન્ધ છોડવાઓનુ મરી જવુ ૩ એક પક્ષી.

ચાસણિયું, ન૦ જમીનમાથી મોટા કાકરા મૂળિયાં અને નીદાણ સાફ કરવાનુ ખેતીનુ ઓજાર; ચાસ પાડવાનુ ઓજાર.

ચાસણી, સ્ત્રી૦ ચાસવુ તે. ૨ ખાંડને ચૂલે મુકી તેમા પાણી નાખી ઉકાળી મેલ તરી આવે તે કાઢી લઈ સાયથી તાર નિકળે તેવી ખાંડની જે હાલત તે. ૩ કસોટી, કસ; તપાસ 'ચાસણી કાડવી'.

ચાસન, ચાહન. [ઉણ્ડુ હળ ફેરવવુ

ચાસવું, ક્રિ૦ સ૦ વાવ્યા પેલાં ખેતરમા સારી પેઠે

ચાહક, પુ૦ આશક; પ્રેમ—માયા રાખનાર.

ચાહણ—હેણ, ચારઠ

ચાહન, અ૦ જાહેર, પ્રકટપણે

ચાહ—હે, ચા.

ચાહાવું, ચાવું.

ચાહેના, ચાયના. [પોળો ભાગ તે

ચાળ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખાનો છાતી નીચેનો જે બધો

ચાળણ, ન૦ આટો વગેરે ચાળ્યાથી જે થુલુ કસ્તર વગેરે જુદુ નિકળી પડે-છે તે.

ચાળણી, ચારણી.

ચાળવચુળવ, પુ૦ ફેરફાર; ઉથલ પાથલ. 'વારેવારે ચાળવચુળવ કરવાથી કામ બગડે છે'.

ચાળવણી, સ્ત્રી૦ ચાળવવુ તે. 'રૂપિયાની ચાળવણી'

ચાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેરબદલ કરવુ, અવાર નવાર કરવુ 'પાના ચાળવવા' ૨ પાસાને હાથમાં જુગતીસર ગોઠવવા કે જેથી ધારેલો દાવ પડે ૩ જુગતી વાપરવી—ચલાવવી "જુગારી ચતુરાઈ ચાળવે, તેમા ઉડી વાટ" (સામળ)

ચાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચારણીની મારફતે અનાજ વગેરેને ચોખ્ખુ કરવુ ૨ નળિયા વગેરેને ઉકેલી પાછાં ગોઠવવા કે વરસાદનુ પાણી ઘરમા ન ચુએ —'છાપરું ચાળવુ'.

ચાળા, પુ૦ મશ્કરીમા કોઇની જે નકલ કરવી તે. ચાળા પાડવા—નકલ કરી મજાખ કરવી—કોઈ કરે કે કહે તેમ કરી—કહી ખીજવવું ૨ શરીરના અવયવને જુદી જુદી રીતે દેખાડવા, નખરા કરવા ૩ હાન કેતા લાડવુ ચાળા કરવા—પાડવા કવાય છે. (એક વચન ચાળો છે પણ અનેક વચનમાં વિશેષે વપરાય છે)

ચાળાચસકા, પુ૦ કોઈના જેવુ ડોળ બતાવવુ અથવા દેખાવમાં લટકો રાખવો અથવા તેવુ જ મરડાટમ લાડવુ—રિસાવું તે, નખરા.

ચાળી, સ્ત્રી૦ બકરી

ચાળી, ચાળીસ. [છે—૪૦

ચાળીસ, વિ૦ ચાર વખત દશ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવે

ચાળીસમું, ન૦ (સ્રૈરીઓ) જણ્યા પછી જે ચાળીસમે દાડો આવે તે.

—'ચાળિસમુ નાવુ'—ચાળિસમે દાડે સુવાવ નિમિત્તનું છેલ્લુ નાઈ શુદ્ધ થવુ.

ચાળો, પુ૦ આખનો ડોળો ફેરવવાની છટા. "આ શે આંખલડીનો ચાળો રે" (દયારામ) ૨ બોલવા, ચાલવ વગેરેની જે ખાસ રીત–ઘપ તે, લટકો. ૩ ચિહ્ન, તરેહ ડોળ —'તેનો મોડાનો ચાળો ફર્યો, હવે તેને ભોંય લેવાની તૈયારીમા રેજો'. ૪ ઘરનુ છાપરુ ચાળનારો

ચિચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડી, આપવાની મરજ બતાવી, સામાનુ મન કરાવી પછી તેને થોડી ઘણુ વાર સુધી ટટળાવવુ, દેખીને લેવા સારુ બળ્યા કરે તેવુ કરવુ (બાળકને)

ચિચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિચવાયલુ થવું; ટટળવું.

ચિદરડી—ડું, સ્ત્રી૦ ન૦ કપડાનો ફાટેલો ચીરો.

ચિંધડી—ડી—રડી, સ્ત્રી૦ ફાટા તુટા કપડાનો છેક નાનો જે કકડો તે

ચિંધવું, ક્રિ૦ સ૦ કેવુ, સોપવુ, ફરમાવવુ ૨ દેખાડવુ, બતાવવુ ૩ જાણવુ, સમજવુ, ઓળખવુ "મૂઢ બ્રહ્મણ જન નવ કીધુ, કોદી નીતિનું કામ નવ ચિધ્યુરે" (નર્મ). "ઘણે દિને જાશે એતો ચિધ્યોરે" (બાપુ)

ચિકટ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુદર વગેરેનો ચોટી વળગી રેવાનો જે ગુણ તે, ચોટી—વળગી રે તેવી ચીજ

ચિકટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકટવાળુ થવુ—'અબોટિયું સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાયાં છે'.

ચિકટો, પુ૦ જાણે ચિકટથી ઘટ થયુ હોયની તેવુ દેખાતુ સણનુ જાડુ ટકાઉ કપડુ—એને ગરીબ બ્રાહ્મણ વાણિયા, અબોટિયાને ઠેકાણે વાપરે છે [જન ને ૩ અર્થમાં)

ચિકણાઈ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણું (ચિકણું એ શબ્દના ૨

ચિકણાસ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણુ (ચિકણું એ શબ્દના ત્રણે અર્થના સમ્બન્ધમા).

ચિકણી સોપારી, સ્ત્રી૦ પાકવા ઉપર આવેલી જે સોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી છાયડામા (તડકામાં નહિ) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકણું, વિ૦ [સં૦ ચિક્કણ] તેલ ચરબી ગુંદર વગેરેનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે જેમા હોય તે. 'કાલે જે ગુંદર આવ્યો છે તે ચિકણો નથી' 'આ ખેતરની ભોય ચિકણી છે'. ૨ હરેક વાત—કામ કરતાં જે ઘણી વાર લગાડે ને ઘણા વિચાર કરે તે; ચાપાચીપિયું. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; બખીલ ૪ ટીપતાં—ઘડતાં ભાંગે નહિ તેવુ ૫ ટકાઉ. ૬ ચિકણા પદાર્થથી ચિકટાયલુ.

—'ચિકણો વાર'—શનિવાર.

ચિકન, ન૦ એક જાતનુ ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર સોયમાં આટો મારીને ભરવામા આવે છે, રેશમી સુતરાઉ તથા ઊન વગેરેના કપડાં ઉપર સોયવતે રેશમ અથવા દોરાથી જે ઝાડ ફુલ વેલ બુટ્ટા વગેરેની તરેહ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે—સુરતી ચિકન, ચિનાઈ ચિકન વગેરે. ૨ એક જાતનુ કાકડી જેવુ ફળ.—'ચિકન કાકડી'.

ચિકલવટ, પુ૦ ભીત અને પીટ વચેનું લાકડું.

ચિકસા, સ્ત્રી૦ ચિકિત્સા. ૨ ખોડખાંપી શોધ્યા કરવાની અને પછી તે સમ્બન્ધી નિન્દા કરવાની જે ટેવ તે અથવા એમ કરવું તે 'ચિકસાખોર'—ચિકસા કરનાર.

ચિકાર, અ૦ છલ્લાછલ, ભરપૂર, પૂરુ ભરાઈ ગયલું

ચિકારવ, પુ૦ બૂમ; અવાજ. ૨ હાથીની બૂમ

ચિકાસ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુંદરનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે. [હકીમ, તબીબ, ડાકટર.

ચિકિત્સક, પુ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરનારો. ૨ વૈદ્ય;

ચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરવા જોગ; જેની પરીક્ષા થઈ શકતી હોય તેવુ.

ચિકિત્સા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રોગની પરીક્ષા—પારખ—સમજ. ૨ હરેક વસ્તુ—માણસના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવા સારુ તરેહ તરેહવાર રીતે કલ્પના કરવાની જે મનશક્ત તે. ૩ ખોડ જોવાની ટેવ

ચિકોર, પુ૦ [સ૦ ચિકુર] બીજાને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વર્તનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. "નવભીત નવળ ચિકોરે, અગેઅગે કુચેષ્ટિત મોરે" (પ્રેમાનન્દ) ૨ મોટો અવાજ—બૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ

ચિકોરવું, મોટેથી કેવું; રાગ તાણીને બોલવું; જંગલમા ગોવાળિયા રાગડા કાઢીને બોલે છે તે.

ચિખલ—ખ્ખલ, પુ૦ જમીનમાં પાણી મચી ગયાથી જે ચિકણો ગારો થાય છે તે, કાદવ.

ચિક્કટ, વિ૦ હરેક વાતમા ચિકણુ હોય તે ૨ મિણ્ડુ

ચિક્કા સુવું, ક્રિ૦ અ૦ જાગતા છતાં ઊંઘમા છે એમ જણાવવું.

ચિક્કુ, વિ૦ ચિક્કટ. ૨ કન્જુસ ૩ મદવાડથી કાયર.

ચિક્કોટી, ચક્કોટી

ચિચરવટી, સ્ત્રી૦ જમીન વગેરેનો ઘણો સાંકડો ને લામ્બો જે ભાગ—કકડો તે ૨ અતિ થણ્ડી અથવા અતિ ગરમ દવા પિધાથી ગળાથી તે પેટ સુધી જોસમા જે અસર થવી તે; શેરડો. ૩ પ્રીતિનો જોસ્સો, બીક વગેરે કારણથી પેટમા જે ઊનુ ઊનુ થઈ આવે તે.

ચિચરવટો, પુ૦ ચિચરવટી.

ચિચરકો, પુ૦ રેંટિયો કાતતી વેળાએ જે અવાજ નીકળે છે તે ૨ ચિચવો ૩ પ્રવાહી પદાર્થને યન્ત્રથી ઉરાડવો તે ૪ ઘણુ પાણી માય તેવી મોટી પીચકારી (ગોસાઈજીના મન્દિરોમા જેનાથી રઙ્ગ ઉરાડે છે)

ચિચવાડો, પુ૦ બુમાટો; હોકારો, ચીસ.

ચિચવો, પુ૦ ઊભુ લાકડુ દાટી તેની ઉપર આડું લાકડું મુકી એને બે છેડે સીકા બાંધી એમાં છોકરાઓને બેસાડી ફેરવવામાં આવે છે તે.

ચિચાડી, સ્ત્રી૦ બૂમ; કિકિયારી. [પીલવાનો યન્ત્ર.

ચિચુડો—ચોડો, પુ૦ આમલી ફળનો ઠળિયો. ૨ સેલડી

ચિટણીસ, પુ૦ [મ૦] સરકાર સભા વગેરેની તરફ ચિટ્ઠી સવાલ જવાબ વગેરેનુ કામ કરનારો કારભારી, અવલ કારકુન; શિરસ્તેદાર

ચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ થોડી મતલબનો લખવાના અથવા લખેલા કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ, છબરકી ૨ કરજે—ધરેણે લીધા આપ્યા બાબતનો લખી આપેલો લીધેલો જે દસ્તાવેજ તે. ૩ સોરતીમા અથવા લરમાલ વગેરે વેચી લેતી વખત અથવા ફલાણો માણસ ફલાણુ કામ માથે લે એવુ નક્કી કરવામા કાગળના જે નાના કકડાપર નમ્બર નામ નિશાની કરવામાં આવે છે તે.—'ચિઠ્ઠી કાડવી—મુકવી' એમ બોલાય છે ૪ મીમી પડીકા વગેરેને, માય શું છે તે જણાવવાને ઉપર ચોટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે, ટિકિટ ૫ તેડુ, નોતરુ. ૬ હુકમ—'ઈશ્વરના ઘરની ચિઠ્ઠી કોઈથી પાછી ફેરવાતી નથી' ૭ મોકાણની ખબર, અશુભપત્ર. ૮ આગગાડી—આગબોટમાં મુસાફરી કરતી વેળા ભાડાના પૈસા ભર્યા બદલ કાગળનો કકડો લખેલો કે છાપેલો આપવામાં આવે છે તે ૯ નાટક જોવાની મફત અથવા પૈસા ખરચેલી. ૧૦ બજારમાં

—'ચાવીચાવીને બોલવું'—એકની એક વાત વારમ્વાર કેવી, ચીપી ચીપીને બોલવુ

—'ચાવીને કૂચો કરવો'—સારી રીતે સમજીને અભ્યાસ કરવો ૨ રસકસ ચૂસી લેવો, અનુભવ કરી લેજત મેળવવી. "ચાવીને કૂચો કર્યો તે સસાર સુખ, હવા એમાં નથી મઝોરે મઝો"

ચાવણું, વિ૦ દોડડાયુ, ચાપલુ.

ચાવી, સ્ત્રી૦ કુચી

ચાવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રીતિ રાખવી, પ્રેમથી મલાવવુ. ૨ ઇચ્છવું, પસન્દ કરવુ, પ્યારથી ઉમેદ બાંધવી

ચાશ, ખાધ; ખોટ, નુકસાન [જવુ

'ચાશ પડવી'—ખોટ—ખાધ આવવી, નુકસાન

ચાષ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી

ચાસ, પુ૦ ખેતરમા કળપી હળ વગેરેથી જમીનની અન્દર પડેલા જે લીટા તે ૨ અનાજના છોડની જે હાર તે 'ચાસ મરવો'—હારબન્ધ છોડવાઓનુ મરી જવુ ૩ એક પક્ષી.

ચાસણિયું, ન૦ જમીનમાથી મોટા કાંકરા મૂળિયાં અને નીદાણ સાફ કરવાનુ ખેતીનુ ઓજાર; ચાસ પાડવાનુ ઓજાર.

ચાસણી, સ્ત્રી૦ ચાસવુ તે. ૨ ખાંડને ચૂલે મુકી તેમા પાણી નાખી ઉકાળી મેલ તરી આવે તે કાડી લઈ માયથી તાર નિકળે તેવી ખાડની જે હાલત તે. ૩ કસોટી, કસ, તપાસ. 'ચાસણી કાડવી'

ચાસન, ચાહન. [ઉપ્ડુ હળ ફેરવવું

ચાસવું, ક્રિ૦ સ૦ વાવ્યા પેલાં ખેતરમા સારી પેઠે

ચાહક, પુ૦ આશક; પ્રેમ—માયા રાખનાર.

ચાહણુ—હેણુ, ચારઠ

ચાહન, અ૦ જાહેર, પ્રકટપણે

ચાહ—હે, ચા.

ચાહાવું, ચાવું.

ચાહેના, ચાયના. [પોળો ભાગ તે

ચાળ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખાનો છાતી નીચેનો જે બધો

ચાળણ, ન૦ આટો વગેરે ચાળ્યાથી જે થુલુ કસ્તર વગેરે જુદુ નિકળી પડે છે તે

ચાળણી, ચારણી.

ચાળવચુળવ, પુ૦ ફેરફાર; ઉથલ પાથલ. 'વારેવારે ચાળવચુળવ કરવાથી કામ બગડે છે'

ચાળવણી, સ્ત્રી૦ ચાળવવુ તે. 'રૂપિયાની ચાળવણી'

ચાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેરબદલ કરવુ, અવાર નવાર કરવુ 'પાનાં ચાળવવાં' ૨ પાસાને હાથમાં જુગતીસર ગોઠવવા કે જેથી ધારેલો દાવ પડે ૩ જુગતી વાપરવી—ચલાવવી. "જુગારી ચતુરાઈ ચાળવે, તેમા ઉડી વાટ" (સામળ)

ચાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચારણીની મારફતે અનાજ વગેરેને ચોખ્ખુ કરવુ ૨ નળિયાં વગેરેને ઉકેલી પાછા ગોઠવવાં કે વરસાદનું પાણી ઘરમા ન ચુએ —'છાપરુ ચાળવું'.

ચાળા, પુ૦ મશ્કરીમા કોઇની જે નકલ કરવી તે. ચાળા પાડવા—નકલ કરી મજાખ કરવી—કોઈ કરે કે કહે તેમ કરી—કહી ખીજવવું ૨ શરીરના અવયવને જુદી જુદી રીતે દેખાડવા, નખરાં કરવા. ૩ હા,ના કેના લાડવુ ચાળા કરવા—પાડવા કવાય છે (એક વચન **ચાળો** છે પણ અનેક વચનમાં વિશેષે વપરાય છે)

ચાળાચસકા, પુ૦ કોઈના જેવુ ડોળ બતાવવુ અથવા દેખાવમાં લટકો રાખવો અથવા તેવુ જ મરડાટમાં લાડવુ—રિસાવુ તે, નખરા.

ચાળી, સ્ત્રી૦ બકરી

ચાળી, ચાળીસ. [છે—૪૦

ચાળીસ, વિ૦ ચાર વખત દશ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવે

ચાળીસમું, ન૦ (સ્રિરીએ) જણ્યા પછી જે ચાળીસમો દાડો આવે તે.

—'ચાળિસમુ નાવુ'—ચાળિસમે દાડે સુવાવડ નિમિત્તનું છેલ્લુ નાઈ શુદ્ધ થવુ.

ચાળો, પુ૦ આખનો ડોળો ફેરવવાની છટા. "આ શે આખલડીનો ચાળો રે" (દયારામ) ૨ બોલવા ચાલવા વગેરેની જે ખાસ રીત—ધપ તે, લટકો ૩ ચિહ્ન, તરેહ, ડોળ —'તેનો મોડાનો ચાળો ફર્યો, હવે તેને ભાંયે લેવાની તૈયારીમા રેજો'. ૪ ઘરનુ છાપરુ ચાળનારો.

ચિચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડી, આપવાની મરજી બતાવી, સામાનુ મન કરાવી પછી તેને થોડી ઘણી વાર સુધી ટટળાવવુ, દેખીને લેવા સારુ બળ્યા કરે તેવુ કરવુ (બાળકને)

ચિચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિચવાયલુ થવું, ટટળવુ.

ચિદરડી—ડું, સ્ત્રી૦ ન૦ કપડાનો ફાટેલો ચીરો.

ચિંધડી—ઢી—રડી, સ્ત્રી૦ ફાટાં તુટા કપડાનો છેક નાનો જે કકડો તે

ચિંધવું, ક્રિ૦ સ૦ કેવુ; સોપવુ, ફરમાવવુ ૨ દેખાડવુ, બતાવવુ ૩ જાણવુ, સમજવુ, ઓળખવુ "મૂઢ બ્રહ્મભ જન નવ કીધુ, કોદી નીતિનું કામ નવ ચિંધ્યુરે" (નર્મ). "ઘણે દિને જાશે એતો ચિંધ્યોરે" (બાપુ)

ચિકટ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુંદર વગેરેનો ચોટી વળગી રેવાનો જે ગુણ તે, ચોટી—વળગી રે તેવી ચીજ.

ચિકટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકટવાળુ થવુ —'અબોટિયુ સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાયા છે'

ચિકટો, પુ૦ જાણે ચિકટથી ઘટ થયુ હોયની તેવુ દેખાતુ સણનુ જાડું ટકાઉ કપડુ—એને ગરીબ બ્રાહ્મણ વાણિયા, અબોટિયાને ઠેકાણે વાપરે છે. [જા ને ૩ અર્થમા)

ચિકણાઈ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણુ (ચિકણું એ શબ્દના ૨

ચિકણાસ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણુ (ચિકણું એ શબ્દના ત્રણે અર્થના સમ્બન્ધમા)

ચિકણી સોપારી, સ્ત્રી૦ પાકવા ઉપર આવેલી જે સોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી છાયડામા (તડકામા નહિ) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકણું, વિ૦ [સં૦ ચિક્કણ] તેલ ચરબી ગુદર વગેરેનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ - તે જેમા હોય તે. 'કાલે જે ગુદર આવ્યો છે તે ચિકણો નથી' 'આ ખેતરની ભોય ચિકણી છે'. ૨ હરેક વાત—કામ કરતા જે ઘણી વાર લગાડે ને ઘણા વિચાર કરે તે, ચાપાચીપિયુ. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; બખીલ. ૪ ટીપતાં—ઘડતાં ભાંગે નહિ તેવું ૫ ટકાઉ. ૬ ચિકણા પદાર્થથી ચિકટાયલુ.
—'ચિકણો વાર'—શનિવાર.

ચિકન, ન૦ એક જાતનું ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર સોયમાં આટો મારીને ભરવામા આવે છે, રેશમી સુતરાઉ તથા ઊન વગેરેના કપડાં ઉપર સોયવતે રેશમ અથવા દોરાથી જે ઝાડ ફુલ વેલ બુટ્ટા વગેરેની તરેહ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે—સુરતી ચિકન, ચિનાઈ ચિકન વગેરે. ૨ એક જાતનુ કાકડી જેવુ ફળ.—'ચિકન કાકડી'.

ચિકલવટ, પુ૦ ભીંત અને પીઢ વચેનુ લાકડું

ચિકસા, સ્ત્રી૦ ચિકિત્સા. ૨ ખોડખામી શોધ્યા કરવાની અને પછી તે સમ્બન્ધી નિન્દા કરવાની જે ટેવ તે અથવા એમ કરવુ તે. 'ચિકસાખોર'—ચિકસા કરનાર.

ચિકાર, અ૦ છલ્લાછલ; ભરપૂર, પૂરુ ભરાઈ ગયલુ.

ચિકારવ, પુ૦ બૂમ; અવાજ ૨ હાથીની બૂમ

ચિકાસ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુન્દરનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે. [હકીમ, તબીબ; ડાક્ટર

ચિકિત્સક, પુ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરનારો. ૨ વૈદ્ય;

ચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરવા જોગ; જેની પરીક્ષા થઈ શકતી હોય તેવું.

ચિકિત્સા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રોગની પરીક્ષા—પારખ—સમજ ૨ હરેક વસ્તુ—માણસના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવા સારુ તરેહ તરેહવાર રીતે કલ્પના કરવાની જે મનશક્ત તે ૩ ખોડ જોવાની ટેવ.

ચિકોર, પુ૦ [સં૦ ચિકુર] બીજાને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વર્ત્તનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. "નવભીત નવળ ચિકોરે, અંગોઅંગે કુચેષ્ટિત મોરે" (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટા અવાજ—બૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ

ચિકોરવું, મોટેથી કેવું; રાગ તાણીને બોલવુ, જઙ્ગલમા ગોવાળિયા રાગડા કાઢીને બોલે છે તે.

ચિખલ-ખ્ખલ, પુ૦ જમીનમાં પાણી મચી રયાથી જે ચિકણો ગારો થાય છે તે, કાદવ.

ચિક્કટ, વિ૦ હરેક વાતમા ચિકણું હોય તે ૨ મિઢ્ઢું

ચિક્કા સુવું, ક્રિ૦ અ૦ જાગતાં છતા ઊંઘમાં છે એમ જણાવવું.

ચિક્કુ, વિ૦ ચિક્કટ. ૨ કઞ્જુસ ૩ મંદવાડથી કાયર.

ચિક્કોટી, ચક્કોટી.

ચિચરવટી, સ્ત્રી૦ જમીન વગેરેનો ઘણો સાકડો ને લામ્બો જે ભાગ—કકડો તે. ૨ અતિ થણ્ડી અથવા અતિ ગરમ દવા પિધાથી ગળાંથી તે પેટ સુધી જોસમા જે અસર થવી તે; શેરડો ૩ પ્રીતિનો જોસ્સો, બીક વગેરે કારણથી પેટમાં જે ઊનુ ઊનુ થઈ આવે તે.

ચિચરવટો, પુ૦ ચિચરવટી.

ચિચરકો, પુ૦ રેટિયો કાંતતી વેળાએ જે અવાજ નીકળે છે તે ૨ ચિચવો. ૩ પ્રવાહી પદાર્થને યન્ત્રથી ઉરાડવો તે ૪ ઘણું પાણી માય તેવી મોટી પીચકારી (ગોસાઈજીના મન્દિરોમા જેનાથી રઙ્ગ ઉરાડે છે)

ચિચવાડો, પુ૦ ઘુમાટો; હોકારો, ચીસ.

ચિચવો, પુ૦ ઊભુ લાકડું દાટી તેની ઉપર આડું લાકડું મુકી એને બે છેડે સીકા બાંધી એમાં છોકરાઓને બેસાડી ફેરવવામાં આવે છે તે.

ચિચાડી, સ્ત્રી૦ બૂમ; કિકિયારી. [પીલવાનો યન્ત્ર.

ચિચુડા-ચોડો, પુ૦ આમલી ફળનો ઠળિયો ૨ ચેલડી

ચિટણીસ, પુ૦ [મ૦] સરકાર સભા વગેરેની તરફ ચિઠ્ઠી સવાલ જવાબ વગેરેનુ કામ કરનારો કારભારી, અવલ કારકુન; શિરસ્તેદાર.

ચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ થોડી મતલબનો લખવાના અથવા લખેલા કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ, છબરડી ૨ કરજે—ઘરેણે લીધા આપ્યા બાબતનો લખી આપેલો લીધેલો જે દસ્તાવેજ તે. ૩ મોરતીમા અથવા ઘરમાલ વગેરે વેચી લેતી વખત અથવા ફલાણો માણસ ફલાણુ કામ માથે લે એવુ નક્કી કરવામાં કાગળના જે નાના કકડાપર નમ્બર નામ નિશાની કરવામા આવે છે તે.—'ચિઠ્ઠી કાડવી—મુકવી' એમ બોલાય છે ૪ ચીસી પડીકા વગેરેને, માંય શું છે તે જણાવવાને ઉપર ચોંટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે; ટિકિટ. ૫ તેડું; નોતરુ. ૬ હુકમ.—'ઈશ્વરના ઘરની ચિઠ્ઠી કોઈથી પાછી ફેરવાતી નથી'. ૭ મોકાણની ખબર; અશુભપત્ર. ૮ આગગાડી—આગબોટમાં મુસાફરી કરતી વેળા ભાડાના પૈસા ભર્યા બદલ કાગળનો કકડો લખેલો કે છાપેલો આપવામા આવે છે ને ૯ નાટક જોવાની મફત અથવા પૈસા ખરચેલી ૧૦ બન્દરમાં

દુકાન દીઠ ભીખ ઉઘરાવવા લખી આપેલી ૧૧ મદાવ્રત—જમણ મળવાની રજાની લખી આપેલી કાપલી ૧૨ કામ કરવા—વસ્તુ—મકાન વાપરવા દેવાની પરવાનગીનો લખી આપેલો કાગળ

—'ચિઠ્ઠી દોરો'—કામણ ટુમણ માટે કાગળમા મન્ત્ર લખીને જે દોરો બાધવામાં આવે છે તે.

—'ચિઠ્ઠી ફાટી જવી'—છોકરી મરી જવી તે (જે જ્ઞાતિમાં કન્યા વિક્રય થતો હોય તેમાં અથવા વરને ઘણી પેરામણી આપવી પડે છે તેમા છોકરી મરી જતા બોલતી વખત વપરાય છે)

—'ચિઠ્ઠીનો ચાકર'—ફક્ત કહેલુ કામ જ કરનારો; ચિઠ્ઠી લાવી કે આપી જનારો

ચિઠ્ઠીચપાટી, ચિઠ્ઠીપતરી.

ચિઠ્ઠીપતરી, સ્ત્રી૦ ચિઠ્ઠી—સન્દેશા પત્તરનો વેવાર.

ચિડવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુસ્સે કરવુ, ખિજવવુ.

ચિડવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુસ્સે થવુ, રીસ કરવી.

ચિડિયાસેર, કિડિયાસેર.

ચિડિયું, કિડિયું. ૨ ચકલુ (પક્ષી).

ચિડિયું, વિ૦ સેજ સેજમાં ગુસ્સો લાગે—રીસ ચડે તેવુ.

ચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ બૈરાંને પેરવાનુ કાળુ અથવા રાતુ સુતરાઉ કપડુ ૨ લગન અધરણીમા વરવાળાઓની તરફથી કન્યા—વહુને ચાંલ્લા થયલા હોય તેનુ જે અડધોઅડધ વરવાળાઓને છોકરીને પિહેરથી પેરામણી દાખલ પાછુ મળે છે તે

ચિઢાણી, વિ૦ ધૂળ ચિકટ દુર્ગન્ધિવાળૂ —'માથુ ચિઢાણી થયુ છે' તેલની બરણી, કલૈના વાસણ, અથાણુ એને પણ ચિઢાણી શબ્દ લગાડવામા આવે છે.

ચિણગારી, ચિનગારી.

ચિણવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિપવુ, કલ્લી કરવી—(પાઘડી) ૨ કરચલી કરવી—(અઙ્ગરખાની બાંય)

ચિત્, ન૦ [સં૦] સમજ, જ્ઞાન. ૨ જ્ઞાનરૂપે ઈશ્વર ૩ (પ્રત્યયરૂપે) હર કઈ એવો હદ વગરનો અર્થ રાખે છે—કદાચિત્, કસ્યચિત્, કુતશ્ચિત્ ઈ૦

ચિત, ચિત્ત.

ચિતડું, ચિત્ત (કવિતામા વપરાય છે)

ચિતણિયો-નિયો, પુ૦ સોના રૂપાના દાગીના ઉપર બારિક સુન્દર વેલ બુટ્ટીનુ ખોદીને ચિત્ર કાડનાર.

ચિતભરમ, ચિત્તભ્રમ.

ચિતરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાગળ—કપડાંપર સાઈ રઙ્ગ કલમ વગેરેથી લખી, પથરા—માટીપર ધટતા હથિયારથી કોતરી—ખોદી, ધાતુના ધાટપર ધટતા હથિયારથી ઠોકી—ઢાળી, આકાર નકશી વગેરે પાડવુ, ચિત્ર કરવુ ૨ શિખાઉએ હાથ વાળવાને લખ્યા કરવુ. ૩ લખવુ ૪ દેવુ—કરજ કરવુ.—'તુ ઘેર ઘેર ચિતરી વળ્યો છે તે હવે કોણ ધીરવાનુ છે?'

ચિતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિત્રેલુ થવુ, ચિતર્યુ હોય તેવું હોવુ —'હજી તે વાકનુ મોકુ બરોબર ચિતરાયુ નથી'. ૨ વિચિત્ર આકારમા દેખાવુ—બનવું.—'કાલે રાતે તે ભાગ પીધાથી ખૂબ ચિતરાયો હતો'. ૩ ખરાબ રીતે લોકોમા જાણીતા થવુ, ચર્ચાપાત્ર થવુ —'એનું નામ તો આખા ગામમાં ચિતરાયુ છે'.

ચિતરો, પુ૦ [સં૦ ચિત્રક] વાઘની એક જાત છે—એના રુઆનો રઙ્ગ પીળો હોય છે અને એને અક્કેકી બાજુએ નાના મોટા મળીને દશેક જાતના કાળા કાળા પટા—લિસોટા હોય છે, ચિત્તો. ૨ એક જાતની વનસ્પતિ—ઓસડીયુ

ચિતવની, સ્ત્રી૦ ચિન્તન.

ચિતવવું, ક્રિ૦ સ૦ વન્દવુ, માન આપવું. 'ભાણું ચિતવ્યા વના ચાલે નહિ'. ૨ ચિન્તન—સ્મરણ કરવુ.

ચિતવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારવુ, કલ્પવું

ચિતળ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ચટાપટાવાળો સાપ. ૨ (મ૦) સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાની કાચની બઙ્ગડી.

ચિતળી, સ્ત્રી૦ ત્રાસ ભય વગેરે કારણથી જે ધુજારી છુટવી તે, કમ્પારી, કણકણો. ૨ ત્રાસ, કણ્ટાળો.

ચિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે ગોઠવેલા લાકડાપર મુડદાં મુકી બાળવામા આવે છે તે, ચેહ.

ચિતાગ્નિ, પુ૦ ચિતામાનો અગ્નિ

ચિતાર, ન૦ ચિત્ર, તસવીર ૨ વર્ણન, હેવાલ, ખ્યાલ. 'ચિતાર આપવો'.

ચિતારો, પુ૦ ચિતરનારો, ચિત્ર પાડનારો.

ચિતાવિયાં, કાપા; લિસોટા.

ચિતાળ, સ્ત્રી૦ લાકડાની ફાડ.

ચિત્કાર, પુ૦ ઝીણા રાગે ચીસ પાડવી તે. ૨ કોલાહલ. ૩ હાથીનો અવાજ.

ચિત્ત, ન૦ [સં૦ ચિત્-વિચારવુ] વિચાર કરવાની શક્તિ, મન, અન્ત કરણ. ૨ સઙ્કલ્પ ઉપર જે લક્ષ તે. ચિત્ત આપવુ—ઘાલવુ—લગાડવુ

—'એક ચિત્ત થવુ'—એક જ વસ્તુપર ચિત્ત લગાડવુ તે ૨ એક વિચાર—મતના થવુ તે ૩ ઊંઘ આવવાની સ્થિતિમાં આવવુ [યાદ લાવવુ

—'ચિત્તમાં લેવુ'—ખબર લેવી, સમ્ભાળ લેવી,

ચિત્તચોર, પુ૦ માલમ ન પડે તેવી રીતે ચિત્તને હરણ કરનારો, વશીકરણ કરનારો, દિલને ખેંચનારો. ૨ આશક, પ્યારો.

ચિત્તજ્ઞ, વિ૦ સામાનુ—પારકાનુ મન સમજી જનાર

ચિત્તનાશ, પુ૦ અત કરણનો જે લય થવો તે.

ચિત્તભ્રમ, વિ૦ [સં૦] ચિત્તનુ ભમવુ તે, એક ઉપર વિચાર ન થતા અહીંથી તહીં, તહીંથી પેલી ગમ એમ વિચારમાં ભટકવુ તે. ન૦ એક રોગ, ઉન્માદ; ગાંડાપણુ.

ચિત્તવિક્ષેપ, પુ૦ મનનું ભ્રમિત થવુ તે; ચિત્તની અસ્થિરતા ૨ અસત્ય પદાર્થમાં સત્યપણાનો આરોપ કરવો—ખોટી વસ્તુને ખરી તરીકે જોવી તે; અધ્યારોપ.

ચિત્તવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિત્તની વૃત્તિ—હાલત. ૨ મન, ધ્યાન.

ચિત્તવેધ, વિ૦ [સં૦] ચિત્તને વિંધનાર, દિલને ખેંચનાર.

ચિત્તસમાધાન, ન૦ [સં૦] ચિત્તનુ સમાધાન, સ્વસ્થતા; મનનું સન્તોષ પામવુ તે [સુન્દર.

ચિત્તહર, વિ૦ ચિત્તને હરણ કરનાર; પ્રેમ લગાડનાર;

ચિત્તાભોગ, પુ૦ સુખ દુઃખની લાગણી તરફ મનનુ ચોટવુ તે. ૨ કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર ઘણીજ આસક્તિ તે. ૩ ચિત્તની સ્થિરતા.

ચિત્તો, ચિતરો (૧ લા અર્થમા).

ચિત્ર, ન૦ [સં૦] સપાટી ઉપર લીટી અને છાયા એ એથી પાડી બતાવેલો સાદો અથવા રઙ્ગ પુરેલો જે આકાર તે, તસબીર. ૨ માટી પથરા કપડાં વગેરેનો બનાવેલો માણસ પશુ વગેરેનો જે આકાર તે, પુતળુ, પુતળી, ઢિંગલાં; બાવલા. ૩ જે જેવું હોય તેને તેવુ રૂપ રઙ્ગમાં બરાબર બતાવવુ તે. ૪ એકજ ઠેકાણે તરેહ તરેહના રઙ્ગોનું દેખાવુ તે. ૫ અજાએબ જેવી—આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી કોઈ પણ ચીજ. ૬ આશ્ચર્ય; અજાએબ. 'ચિત્રવત્' એટલે હાલે ચાલે નહિ બોલે નહિ તેવું; તટસ્થ. 'ચિત્ર કાડવુ—પાડવુ'. વિ૦ અજાએબ જેવું; અદ્ભુત

ચિત્રક, પુ૦ ચિતારો

ચિત્રકળા, સ્ત્રી૦ ચિત્ર વિદ્યા; ચિત્રકાડવાનો હુનર.

ચિત્રકાર, પુ૦ [સં૦] ચિતારો; ચિત્ર કાડનારો

ચિત્રકાવ્ય, ન૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિત્રમા વઞાતી કવિતા, ચિત્રના વચગાળામા લખેલી જે કવિતા તે—નાગબન્ધ, ગણપતિબન્ધ, કેતકીબન્ધ ઇ૦ ૨ જેમાં શબ્દની કે અર્થની કંઈ ચમત્કૃતિ—ખૂબી હોય તેવી કવિતા.

ચિત્રકૂટ, પુ૦ એક પર્વતનુ નામ.

ચિત્રગુપ્ત, પુ૦ પુણ્ય પાપનો હિસાબ લખનાર એક દેવ ૨ યમરાજા ૩ યમરાજાનો મેતો (લોકમા).

ચિત્રપટ, પુ૦ જેના ઉપર ચિત્ર કાઢ્યું—કાઢવાનું હોય તે લુગડુ.

ચિત્રફલક, ન૦ ચિત્ર કાડવાનુ પાટિયુ.

ચિત્રલેખક, પુ૦ ચિતારો

ચિત્રલેખની, સ્ત્રી૦ ચિત્ર કાડવાની પીંછી; કલમ.

ચિત્રલેખા, સ્ત્રી૦ છબી, તસબીર, ૨ ચિત્ર કાડનારી સ્ત્રી ૩ ઓખાની સખી

ચિત્રવિચિત્ર, વિ૦ [સં૦] તરેહ તરેહવાર રઙ્ગ હોય તેવુ, સુન્દર ૨ તરેહવાર, જુદી જુદી જાતનુ ૩ ઢઙ્ગ ધડા વગરનુ.

ચિત્રશાળા, સ્ત્રી૦ જ્યા ચિત્રકળા શીખવવામાં આવતી હોય તે મકાન. [(જ્યોતિષ)

ચિત્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તાવીસમાંનું ચૌદમુ નક્ષત્ર

ચિત્રામણ, ન૦ નઠારુ ચિત્ર, આડી અવળી ગમેતેમ લીટીઓ દોરીને બનાવેલો જે સાદો અથવા રઙ્ગેલો આકાર તે. ૨ ઘણુજ સુન્દર ચિત્ર.

ચિત્રિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષણવન્તી સ્ત્રિયોની ચાર જાત કઈ છે તેમાની એક.—શરીરે સુકુમાર—નાજુક, લાબ્મી (શોભતી)—ઠિંગણી નહિ, જાડી નહિ ને છેક પાતળી પણ નહિ, ચપળ નેન, પાતળી કમ્મર, ભરેલા સ્તન, કાળા બાલ, મોરના જેવી વાણી, માંથુ ગોળ શઙ્ખ જેવુ, નાના પ્રકારના વિલાસ વૈભવ કરવા વિષે રુચિ ખરી પણ રતિ વિષે ઝાઝી રુચિ નહિ તે.

ચિત્રો, ચિતરો; ચિત્તો. ૨ એક જાતની વનસ્પતિ—ઓસડિયું.

ચિત્સ્વરૂપ, વિ૦ જ્ઞાન સ્વરૂપ, બ્રહ્મરૂપ.

ચિત્શક્તિ, સ્ત્રી૦ માનસિક બળ, બુદ્ધિશક્તિ. ૨ બ્રહ્મસત્તા, માયા.

ચિથડું, ચિથરું.

ચિથરિયો, ચિથરેહાલ.

—'ચિથરિયો મામો'—જઙ્ગલમા ઝાડના રક્ષણને માટે તેના ઉપર જે ફાટાતૂટા લુગડાં પેરાવવા—વિંટાળવામા આવે છે તે—લોકોને વેમાવવા—બિવડાવા

ચિથરી, સ્ત્રી૦ ચિથરાંમાંથી પડેલી જે છેકજ નાની કકડી તે.

ચિથરું, ન૦ ફાટી તુટી ગયલા કપડાનો જે છેક નાનો કકડો તે. ૨ ઘણીજ હલકી કિમ્મતનુ કપડું.

—'ચિથરા વિણવા—વિણતા ગેવું'.—રસ્તામા પડેલા ચિથરા ઉંચકીને તેને કામમા લેવા પડે તેવી હાલતમા આવી પડવું, ઘેર ઘેર ભીખ માગવાનો દાડો આવવો

ચિથરેહાલ, વિ૦ ફાટા કપડા—ચિથરાં પેરવા પડતા હોય તેવી હાલતમા આવેલ, કઙ્ગાલ, છેક ગરીબ; મુફલસ, ખરાબખસ્ત, ભિખારી

ચિદ્ઘન, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનથી ભરેલુ, જ્ઞાને કરી ઘન—ભરેલુ હોય તે—બ્રહ્મ

ચિદ્રૂપ, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન રૂપ હોય તેવું, કેવળ બ્રહ્મ ૨ ડાહ્યું; સમજણું ૩ ચતુર, બુદ્ધિમાન્ ૪ સારા અંત:કરણવાળું, ઉદાર બુદ્ધિનુ

ચિદ્વિલાસ, વિ૦ જ્ઞાનમાજ વિલાસ છે જેનો તેવુ. ૨ જ્ઞાનનો વિલાસ ૩ બ્રહ્મવિલાસ; ઈશ્વરની લીલા

ચિદાત્મા, પુ૦ શુદ્ધ ચૈતન્ય, સચ્ચિત્ અશ, શુદ્ધાત્મા

ચિદાનન્દ, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન અને આનન્દ એજ રૂપ છે જેનુ તે—(બ્રહ્મ). પુ૦ જગદીશ્વર.

ચિદાભાસ, પુ૦ જીવ; સસારને વળગી રહેલો જીવાત્મા.

ચિન, સ્ત્રી૦ ન૦ [સં૦ ચિહ્ન] ઓળખાણ, પિછાન, જ્ઞાન "આપ કર્ત્તાકી ચિન ના પાવે, અન્ય દેવને નમતો" (નિરાત).

ચિનગારી-ગી, સ્ત્રી૦ તનખો; અગ્નિમાથી ઉડેલી કરચ. —'ચિનગારી મુકવી'—ચૂલો—દેવતા સળગાવવો ૨ કઈ બાળી મુકવુ. ૩ સાચી જૂઠી વાત કહીને બે જણને લડાવી મારવા તે.

ચિનવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓળખવું "જ્યાંલગી આતમા તત્વ ચિન્યો નહિ, ત્યા લગી સાધના સર્વ જૂઠી"(નરસી મેતો).

ચિનાઈ-ને, વિ૦ ચીનમા બનેલુ—જે કઈ તે, ચીનદેશનુ ૨ તકલદી.

ચિન્તન, ન૦ [સં૦] વિચારવું—ધારવુ—ધ્યાન ધરવુ તે, મનન કરવુ તે. ૨ સ્મરણ કરવુ—સભારવુ.

ચિન્તનીય, વિ૦ [સં૦] વિચારવા—ધારવા જોગ.

ચિન્તવન, ચિન્તન.

ચિન્તવું, ક્રિ૦ અ૦ વિચારવું ૨ સ્મરણ કરવુ,—સભારવુ

ચિન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનનો ગભરાટ, કાળજી, ફિકર; ચિત્તની અસ્વસ્થતા, એચેહેની; ધાસ્તી. ૨ વિચાર, ધ્યાન. 'કંઈ ચિન્તા નહિ' એ પ્રયોગ, જરુરનું નથી માટે કર્યા વગર ચાલશે, એ અર્થમા વપરાય છે.

ચિન્તાગ્નિ, પુ૦ ચિન્તારૂપી અગ્નિ, ચિન્તાની બળતરા, ઘણી ચિન્તા.

ચિન્તાતુર, વિ૦ [સં૦] ચિન્તાથી ગભરાઈ ગયેલુ, ફિકરમન્દ, ઘણી ચિન્તાવાળુ.

ચિન્તામણિ, પુ૦ સ્વર્ગનો મણિ.—એને વિષે કેવાય છે કે જેની પાસે એ મણિ હોય તેને જે જોઇયે તે એ મણિમાથી મળી આવે છે. ૨ ઇષ્ટદેવ. ૩ મહાદેવ.

ચિન્તાર્ણવ, પુ૦ [સં૦] ઘણી જ ચિન્તા; ચિન્તાનો દરિયો. [કરેલુ

ચિન્તિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ધારેલુ; વિચારેલુ; મનન

ચિન્ત્ય, ચિન્તનીય.

ચિન્મય-માત્ર, વિ૦ [સં૦] શુદ્ધ—કેવળ જ્ઞાન જ એવુ—(બ્રહ્મ) ૨ જ્ઞાનથી ભરેલુ.

ચિપટી, ચપટી.

ચિપડો-ડું, પુ૦-ન૦ દુ ખવા આવેલી આખમાં ચો-ખાના તરિયા આકારનો નાનો ચિકણો જે મળ નિકળે છે તે, પીયો.

ચિપવું, ક્રિ૦ સ૦ પાઘડી, ધોતિયા વગેરેને સંકોચીથી કલ્લી—પાટલી કરવી તે ૨ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લામ્બી કરવી ૩ ધાર્યા પાસા પાડવાને નાખતાં પેલા જુગતીથી ગોઠવવા. ૪ ગન્જીફા વગેરેનાં પાનાંને તળે ઉપર કરવા તે.

—'ચિપીચિપીને બોલવુ'—શબ્દો ગોઠવી ગોઠવી-ને—વિચારી વિચારીને—ચાવી ચાવીને બોલવુ તે.

ચિપાસિયું, વિ૦ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લામ્બી કરનાર; હરેક વાત વિષે વારે વારે પુછનાર. ૨ કંજૂસ, કૃપણ ૩ કોઇને કઈ વસ્તુ આપવાની હોય તે બહુ ઓછી ઓછી આપનાર (જન).

ચિપિયો, પુ૦ લોડાનુ ઓજાર—અગ્નિમા મુકેલુ લેવાનાં, જીવજન્ત પકડવાનાં કામમા આવે છે—એક તરેહનો ચિપિયો વાળ ટુપવાના કામમા આવે છે. ૨ જીવ જન્તુના આગલા પઞ્જા.

ચિબડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ—કાબર ચિત્રા રઙ્ગવાળુ, રાત્રે ઉડતુ ઘુવડની જાતનુ પક્ષી. ચોર લોકો એના શુકન જુએ છે, એને રાત્રે જ સૂઝે છે, એ બોલે છે ત્યારે કોલાહલ કરી મૂકે છે.

ચિબાવલું, વિ૦ દોઢ ડાયુ; વચમા ઉઠી લામ્બું લામ્બુ ટાયલું કરનાર. ૨ છોકરવાદિયુ; બાળક બુદ્ધિનુ ૩ હલકુ, તુચ્છ; પાજી ૪ ખરાબ, નુકસાન—મસ્તી કરનાર.

ચિબુક, સ્ત્રી૦ હડપચીની વચમાનો છાછરો ખાડો.

ચિભડી, સ્રી૦ એક જાતનો વેલો

ચિભડું, ન૦ ચિભડીને આવતુ જે ફળ તે; એક જાતનુ શાક એનુ અથાણુ થાય છે તેને ખારિયા કેછે ૨ કોઠિમડું.

ચિમટી, ચમટી.

ચિમટો, ચમટો.

ચિમડ, સ્ત્રી૦ આંખમાં ભરવાનુ એક જાતનુ ગાંધીના ઘરનુ ઓસડ. એની સફેત મીંચો વાટીને આખમાં ભરવામા આવે છે.

ચિમડવું, ચિમડાવવું. [ચિમડાવવા'.

ચિમડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ વળ દેવો; અમળાવવું 'કાન

ચિમડાવું, ચિમળાવું.

ચિમડી, સ્ત્રી૦ જુવાર બાજરીના ખેતરમાં જ્યાના ત્યા રઈ ગયલા જે કુમળા છોડવા તે.

ચિમળાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમાં સઙ્કોચ પામ્યા કરવો; બળ્યા કરવુ ૨ કરમાવુ; નિર્માલ્ય—નિસ્તેજ થવુ—'ફૂલ ચિમળાઈ ગયાં છે'. ૩ ખાધા પીધા વગર મનમાં બળ્યા કરવુ તે—'ફોકટમા શેનો ચિમળાયા કરે છે, ભુખ લાગી હોય તો ખા'

ચિમાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇને ખાતા જોઈ પોતાને ન

મળવાથી મનમાં બળવું ૨ કોઈ ન જાણે તેમ તાકીને જોવું ૩ સન્તાઈ જવું; દબાઈને બેસી રેવું.

ચિમેદ, સ્ત્રી૦ ગાંધીના ઘરનું એક વસાણું, ચિમડ.

ચિમોટી, સ્ત્રી૦ ગળચી; ડોકી; બોચી, ગરદન.

ચિમોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતના વેલાના ખીયા.

ચિમની, સ્ત્રી૦ [અં૦] ધુમાડિયું. ૨ ઘાસતેલના દીવા ઉપર કાચની લામ્બી ગોળ ભુંગળી મુકવામાં આવે છે તે એ નીચેથી ફુલેલી—પોળી ને ઉપરથી સાંકડી હોય છે ૩ ભીંતે લગાવવાનો—લટકાવવાનો—એકકવાજો કાચની ભુંગળીવાળો ઘાસતેલનો દીવો.

ચિમ્મડ, વિ૦ તાણ્યુ તુટે નહિ તેવું ૨ તસકા માર ખાય તોપણ જેને લાગે નહિ તે; નફ્ફટ. ૩ કન્જુસ; બખીલ. ૪ કોઇને કંઈ કામ માટે વળગ્યું હોય તે-છૂટે નહિ તેવુ.

ચિર, અ૦ [સં૦ ચિરમ] હમ્મેશ; નિત્ય રે તેમ

ચિરકાળ, લામ્બો વખત; ઘણા વખત સુધી.

ચિરન્જીવ-વી, પુ૦ [સં૦] પુત્ર; દિકરો; બેટો ૨ (પોતાનાથી નાનાને આશીર્વાદ લખતી વેળા પણ એ શબ્દ વપરાય છે). વિ૦ ઘણુ જીવનાર; લામ્બા આવરદાવાળુ; બહુ કાળ—હમેશ જીવ્યા કરે તે

ચિરણજીવી, ચિરન્જીવી.

ચિરાગ, ચરાગ.

ચિરડા, ગરાસીઆઓના હકમાંથી કેટલુંક મજમુદાર વગેરેને કાઢી આપેલુ તે.

ચિરાડો, પુ૦ ચીરો; ફાડ-(કરામાનો)

ચિરાયુ, વિ૦ [સં૦] લામ્બા આવરદાવાળુ; ઘણા કાળ જીવતુ.

ચિરોડી, પુ૦ એક જાતનો પથ્થર.

ચિલખત, ન૦ બખતર, કવચ.

ચિવટ, સ્ત્રી૦ કાળજી.

ચિવ્વડ, ચિમ્મડ.

ચિશ્ટાં, ન૦ રેસા, નાળિયેર ઉપરના તાંતણા.

ચિશ્ટું, વિ૦ સુકાઇને ચિવ્વડ થઈ ગયલુ. 'કેરી ખારિયા ચિશ્ટાં થઈ ગયાં છે'.

ચિહ્ન, ન૦ ઓળખાઈ આવે તેને સારુ કરેલી—થયલી—રચલી જે નિશાની તે 'ચાક—સાઇયે વતી કંઈ ચિહ્ન કર', 'છત્ર ચામર દણ્ડ એ ચિહ્નો ઉપરથી રાજા ઓળખાઈ આવે છે', 'મોટું કપાળ એ ભાગ્યશાળીનુ ચિહ્ન છે'. ૨ જે ઉપરથી ગુણાદિક જણાઈ પડે તે; લક્ષણ.—'આ છોકરો આગળ જતાં કુળને દિપાવશે એવા ચિહ્ન દેખાય છે', 'દક્ષિણ વાયુ છુટ્યો એટલે વરસાદનાં ચિહ્ન થવા માંડ્યા સમજવાં'. 'સનેપાતના ચાળા એ મરવાનાં ચિહ્ન' ૩ ગુમડાં વગેરેથી પડી રહેલો જે ડાઘ તે.

ચિહ્નિત, વિ૦ ધા૦[સં૦] ચિહ્ન—નિશાનીવાળુ; અંકિત

ચીંઉ, ન૦ સિતાફળનો ઠળિયો.

ચીંચીં, અ૦ એવો થતો અવાજ—ચકલી વગેરેનું બોલવું

ચીક, પુ૦ ફળ-ડાંખળી વગેરેમાંથી નિકળતું જે ચીકણું પાણી—દૂધ તે 'કેરીનો ચીક'.

ચીચી, સ્ત્રી૦ નાની છોકરી; કીકી; ગીગી. [ભાગ.

ચીચું, ન૦ શેરડીના સાંઠાની ટોચ તરફનો પોચો ને કુમળો

ચીચો, પુ૦ ઘણોજ કઠણ અને કાળો જે પથ્થર ને ૨ કાંકો.

ચીજ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કોઈ પણ બનેલો—બનાવેલો ઘાટ તેઃ વસ્તુ સામાનમાંનુ કંઈ પણ. એ શબ્દ ઘણુંખરુ નિર્જીવને લગાડવામાં આવે છે ૨ જેમાં અર્થ રચ્યો હોય તેવુ ગાયન. ૩ હર કંઈ—કામ—બાબત—હુન્નર વગેરે.

ચીજવસ્ત, સ્ત્રી૦ સામાન; સામાનમાંનું કંઈ પણ તે.

ચીંદું, ન૦ મલમ ચોપડેલુ લુગડુ.

ચીડાં, ચીરડાં.

ચીડ-ઢ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] ગુસ્સો લાગવો તે. ૨ સેજ સેજમાં તપી જવાની—ગુસ્સો લગાડવાની ટેવ તે. ૩ બળતરા; કષ્ટાળો.

ચીણ, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીની કોટનુ એક જાતનુ ઘરેણુ. ૨ ચણિયો—ઘાઘરો સીવતા નેફાની નીચે જાડા દોરાથી કપડાની કરચલિયો પાડી જે વાંકા જાડા ટાંકા ભરવામાં આવે છે તે.

ચીણીબોર, ચીનીબોર.

ચીણો, પુ૦ એક જાતનું અનાજ. એના તાંદળા કાઢી છાસમાં રાંધીને ખવાય છે—'ચીણાની ઘેંસ'.

ચીત, વિ૦ કુસ્તીમા હારીને ચતુ પડી ગયલુ હોય તે. ૨ ચિત્ત (જુની કવિતામા) "પરણીને મેહલી ગયો, વળતી ના લીધી ચીત" (નરસી મેતો).

ચીન, એ નામનો દેશ.

—'ચીનનો સાહુકાર'—ઠગ; કપટી, લુચ્ચો ૨ લઇને પાછુ ન આપતા અનેક પ્રકારના ડોળ બનાવે તે.

—'ચીની'—તકલદી; 'ચીની માલ' ૨ ચીનની બનાવટનું—સાકર, પ્યાલા રકાબી વગેરે. 'ચીન ને પેસા લીયા છીન' એ કેહવત છે.

ચીનકબાલા, પુ૦ એક જાતની રેચક ઔષધિ.—થણ્ડક કરવાના કામમાં આવે છે

ચીનીકામ, ન૦ કાચ-મરોડીના ઘાટ (ચીનમાં બનેલા).

ચીનીખાનુ, ન૦ ચિનાઈ સામાન ભરેલો હોય તેનું ઠેકાણું—ઘણે કરીને હાંડી તખતા મુકી રાખેલા હોય તે જગો. [બોર.

ચીનીબોર, ન૦ નાનાં નાના ગ્રતા વટાણા જેવડાં

ચીપ, સ્ત્રી૦ લાકડાં—વાંસ—ધાતુ—કપડાંના લાંબો પણ જરા પોળો પાતળો કકડો.

ચીપવું, ચિપવું.
ચીપા સુતું-સોતું, ન૦ ઊંચા ટચતુ—ઘણુ સારું સુતુ
ચીબું, વિ૦ જેનુ નાક બેસી ગયલુ—ચપટુ હોય તે (માણસ)
ચીર, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીને પેરવાનુ સારું રેશમી લુગડું—ચીર પટોળાં ૨ **સ્ત્રી૦** ચીરી; કકડી.—કેરી વગેરેની ૨ ફાડ, તડ, ચીરો (કરામા પડેલી તે)
ચીરડાં, ન૦ ગરાસિયાઓએ પટેલ વગેરેને વેચી આપેલી જમીનના જે કકડા તે
ચીરવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાડવુ—લાકડા લુગડાં વગેરે ફાડીને કકડા કરવા, કાપવું ચીરી નાંખવુ—ફાડી-કાપી નાખવુ. ૨ કોઇને મૂસ્કેલીમા લાવીને—સાચુ જૂઠુ સમજાવી—ધૂતીને પૈસા કડાવી લેવા તે
—'ચીરીને મીઠું ભરવુ'—ખૂબ મારવું
ચીરાઈ, સ્ત્રી૦ ચીરવાની જે મેનત મજુરી તે
ચીરિયું, ન૦ ચીરી, કકડો, ફાડ 'વેગણ કારેલાના ચીરિયાં.'
ચીરી, સ્ત્રી૦ કકડો, ફાડ—કેરી વગેરેની
ચીરો, પુ૦ લુગડાં પથ્થર જમીન વગેરેનો જે મોટો કકડો તે. ફાડ, તડ—કરા—લુગડામા પડેલી તે. ૩ લુગડાંનો પટકો. ૪ લગ્નમાં વરરાજાની રાતા અસ્તરવાળી લપ્પાની પાઘડી. ૫ ધાટ; કિનારો. ૬ છેડો, પાર.
ચીલ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—ઘઉ અથવા જવના ખેતરમા થાય છે એની ભાજી થાય છે
ચીલો, પુ૦ બે ખેતરની વચમા—જમીનપર પડેલો ગાડા ચાલવાનો જે રસ્તો તે, ધરડ. ૨ ધરડમા જે ખાડા પડેલા હોય તે. ૩ ગાડામાં બેઠાથી જે આચકા આવવા તે. ૪ (લાક્ષણિક) નવો પાડેલો રસ્તો
—'ચીલે પડવું'—રીતસર કામ ચાલતુ થવુ, ઠેકાણે પડવુ (ધન્ધામાં)
ચીવટ, સ્ત્રી૦ કાળજી, ખન્ત, ચાનક
ચીવર, ન૦ વસ્ત્ર ૨ બૌધ સાધુઓને પેરવાનુ વસ્ત્ર
ચીસ, સ્ત્રી૦ તાણીને—ગળુ ઘસી તીણી બુમ પાડવી તે
ચીસું, વિ૦ ચોળી ચોળી—વિચારી વિચારીને કામ કરનાર—દાન આપનાર. ૨ કન્જુસ, બખીલ.
ચુંકું, નાકનો કારો
ચુંખડું, ચુંખળું. [આંખ
ચુંખળું-ચળું, વિ૦ ઝીણી ને ડોળો સાફ ન હોય તેવી આખનુ (માણસ). 'ચુખળી આંખ'—ઝીણી
ચુંગી, ચુક્ષી.
ચુંચિયાં, ન૦ સ્ત્રીનાં થાન, એ ઉપરની ડીટી
ચુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ફૂલ શિગ વગેરે કુમળી વસ્તુને તેનાં ઝાડ થકી જુદી પાડવી; તોડવુ ૨ નસ—વાળ ઉતારી કકડા કરવા, સમારવુ —'ગોવાર ચોળી પાપડી ભાજી ચુટવી' ૩ વીણવુ, પસન્દ કરી લેવુ 'ચોપડીમાથી સારા સારાં વાકયો ચુટી કાડ' ૪ મુખત્યાર—પ્રતિનિધીની પસન્દગી કરવી 'ધારા સભાના સભાસદ ચુટવાનો હિન્દી પ્રજાને હક મળ્યો છે' ૫ ચીમટા દેવા, ચુંટી—ચોટી ખણવી—ભરવી 'વિણવુ—ચુટવુ' એટલે અનાજ વગેરેમાથી કાકરા કચરો કાડી સાફ કરવુ.
ચુંટણી, સ્ત્રી૦ ચુટવાનુ કામ તે, ઝાડ ઉપરથી ફળ પાન વગેરે તોડવા તે ૨ અમુક સરતો-નિયમોથી મળેલા હકવાળા લોકો—સભાસદો—સસ્થાઓ તરફથી, રાજ—, ધારાસભા—જોખમદારીથી વહીવટ કરનારા મણ્ડળોમા મુખત્યાર-પ્રતિનિધિ-મોકલવાને પસન્દ કરવાનુ કામ તે.
ચુંથવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદી વસ્તુમાં વારે વારે હાથ ઘાલી તેને બગાડી નાખવી; ફેદવુ. ૨ દ્વેશભાવથી એકાદા માણસની પૂઠે લાગવુ ૩ સારી પઠે તપાસ કરવા સારુ વસ્તુ-કામમા ઉથલપાથલ કરી મુકવી.
ચુંથાચુંથ, સ્ત્રી૦ આમથી તેમ ચુથ્યા કરવુ તે.
ચુંથારો, પુ૦ ચુથાઈ ગયલુ હોય તે. ૨ દુ:ખ (પેટને).
ચુંથાણ, ન૦ ચુંથારો.
ચુંથારો, ચુંથારો.
ચુંથાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચુથી નાંખે તેવી હાલતમા આવવુ—આવી ખમવુ ૨ પેટમા દુ:ખ થવુ ૩ જીવ બળવો અકળામણ થવી
ચુંથો, પુ૦ ગાભો ૨ લુગડાના ફાટા તુટા કકડા
ચુંદડી, સ્ત્રી૦ જેવી ભાત—છાંટ પાડવી હોય તેવી કપડામા કરચલીઓ કરી એને દોરાથી બાધી લઈ કસુમ્બાથી રફ્રેલુ એવુ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ જે લુગડું તે, એમા બાંધેલી જગા રફ્ર વનાની રે છે તેથી પેલી રફ્રિત ભાત ઘણી ખુલે છે—ચુદડી ભાતની પાઘડી પણ હોય છે. ૨ ભાત—ચુદડી પાડવી એમ કેવાય છે. ૩ ભાતવાળુ રેશમી લુગડું, ઘાટડી (માતાને પેરાવવાની)
ચુંધળું, વિ૦ પચપચી—ચુખળી આંખનુ, ચુંખળું.
ચુંધી, સ્ત્રી૦ ખણખોદ, ચાપાચીપ.
ચુઓ, ચુવો (૪ થા અર્થમા)
ચુક, ચૂક.
ચુકતેહિસાબે, અ૦ હિસાબ—જમેઉધાર—ખાતુ બરોબર પૂરુ કરી બન્ધ કરયુ હોય તેમ.
ચુકવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભુલવવુ ૨ નાણા અદા કરવા; લેણ દેણ પતાવી દેવુ, હિસાબ કરી આપી દેવુ—ચુકવી આપવું ૩ ફેસલો કરવો, તોડ કાડવો; નિવેડો આણવો
ચુકવું, ક્રિ૦ અ૦ વિચાર—હિસાબમા ચૂક—ગફલત કરવી; ભુલવુ ૨ હિસાબ—ખાતુ પુરુ થઈ બન્ધ

થવું, નાણાની આપે-લે કરી લઈ ખાતું માડી વાળવું ૩ ઈનસાફ થવો, કજીયો છણાયા પછી તેનું શેવટ આવવું.—'તમે ગમે તેમ ધારો પણ તે કજીયો તો ગઈ કાલનો ફરિયાદીની તરફનો ચુકયો છે' ૪ કામ-ધન્ધા—ચાકરીમા કસર કરવી —'હુ મારી ચાકરીનો વખત કદી ચુકતો નથી'. ૫ ધારેલા નિશાણથી આઘુ પાછુ જવું—'બન્દુકની ગોળી ચુકી'. ૬ સન્ધિ—તક ખોવી.—'અણિ ચુકયો સો વરસ જીવે' ૭ આઘુ ખસી જવુ—'વિચારમા ચાલતા પગથી ચુકયોજ હતો, પણ ભાગ્યેગ કે બચી ગયો'.

ચુકાદો, પુ૦ નિકાલ, નિવેડો; શેવટ ૨ હુકમનામું ફેસલો; ન્યાય; ઈનસાફ.

ચુકાવવું, ચુકવવું.

ચુકો, પુ૦ એક જાતની ભાજી. એ સ્વાદે ખાટી હોય છે

ચુગઠી, સ્ત્રી૦ ચપટી. ૨ પગફુલ; છવીટિયાં.

ચુગણી, સ્ત્રી૦ પક્ષીઓનો ચારો "ચુગણી રચ્યા પછી ચન્ચુ રચી, જડ જીવ નથી વિશ્વાસ" (દયારામ)

ચુગલ-ખોર, વિ૦ ચાડી ખાનાર

ચુગલી, સ્ત્રી૦ ચાડી (૧ લા અર્થમા); રાવ. [ચુગે છે'

ચુગવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાંચ મારીને ખાવું—'પક્ષીયો

ચુગી, સ્ત્રી૦ ભરવાડ કોળી દુબળા વગેરેનું તમ્બાકુ ફુકવાનું બનાવેલુ માટીનું તે, લુંખિયુ (હિં૦) શેર સુધરાઈ ખાતા તરફથી જગાત લેવામાં આવે તે જગા 'ચુંગીઘર' એટલે જગાત લેવાની જગા

ચુચ્ચુની, એક જાતની ઘણી જ સફેત ખાડ.

ચુટકી, સ્ત્રી૦ ચપટી. ૨ થોડુક, લવ

ચુટકો, પુ૦ [હિં૦] થોડામાં ઘણો મર્મ બતાવ્યો હોય તેવુ અસર કરતુ ટુંકુ ભાષણું ૨ જાદુ, ધન્તર મન્તર સમ્બન્ધી જે ટુકુ ભાષણ તે, ટુચકો ૩ થોડુંક, લવ, લેહેજ —'ગરૂના ચુટકા, કુંડા ન હોય'.

ચુડગર, પુ૦ ચૂડા ચૂડી વેરનારો—ઉતારનારો—બનાવનારો

ચુડલો, ચૂડો. [હોય તેવું

ચુડાઉતાર, વિ૦ ચૂડાચૂડીની પઠે એકથી એક નાનુ

ચુડેલ, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ઘણુંજ બિહામણુ ભૂત, ભૂતયોની કેવાય છે કે સુવાવડમા અથવા અડકાયલી હાલતમા મરી ગયલી સ્ત્રી ચુડેલ થાય છે.

ચુડો, ચૂડો.

ચુડો, ઘાણીમાં પાણી રાખવાની જગો.

ચુણવું, ચિણવું. [ફરચલીયો તે.

ચુણી, સ્ત્રી૦ અંગરખા—જામાની બાયની જે ચુણેલી

ચુનચુની, ચુન્ચુની.

ચુનવું, ક્રિ૦ સ૦ વીણવું.

ચુનારો, પુ૦ ચુનો પકવનાર [લાખની નાબડી.

ચુનાળવો, પુ૦ પાન ઉપર ચોપડવાનો ચૂનો ઘાલવાની

ચુનાળાં, વિ૦ ચૂનો દિધેલાં; ધોળેલાં. ૨ ચૂનાનાં પકવેલા.

ચુની, સ્ત્રી૦ હિરાકણી; માણક નીલમ પોખરાજ સફેદ હિરો વગેરેની કરચ

ચુનો, ચૂનો.

ચુપ, ચૂપ.

ચુપકી, સ્ત્રી૦ કઈજ અવાજ કાઢવો નહિ તેવી રીત—હાલત

ચુપચાપ, અ૦ છાનોમાનો; કઈ જ અવાજ ન કાઢતા.

ચુપવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોંચાવુ, ખોસાવું, ભોકાવુ. 'સોય ચુપી તેથી લોહી નિકળે છે'. [સ્થિર, શાન્ત

ચુપાચુપ, અ૦ કાંઈ કઈ બોલતુ ન હોય તેમ ૨

ચુમવું, ક્રિ૦ સ૦ બોકી લેવી, ચુમ્બન કરવું; બચ્ચી કરવી —'ચુમઈ રેવું'—ભૂખ, નુકસાન વગેરે સહન કરી બેસી રેવું.

—'ચુમીને'—હારીને, જખ મારીને, ગરજાઉ થઇને

ચુમા, પુ૦ ચુમી.

ચુમી, સ્ત્રી૦ બોકી, બચ્ચી, ચુમ્બન.

ચુમોતેર, ચુમ્મોતેર.

ચુમ્બક, પુ૦ [સં૦] ચમકપથ્થર. ૨ કન્જુસ; બખીલ. કૃપણ ૩ ગડબાજ; છિનાળવો

ચુમ્બન, ન૦ [સં૦] ચમ્પુડી જેવુ મોઢું કરીને તેને ગાલ ઉપર અથવા નીચલા ઓઠપર લગાડવુ (હેત—વાલ બતાવવાની નિશાની), બોકી, બચ્ચી

ચુમ્માળાં, ન૦ ચશ્મા આવવા તે; ઘડપણને લીધે આંખે થોડુ દેખાવુ તે.

ચુમ્માળી-શ—સ, વિ૦ ચાળીસ ને ચાર, ૪૪.

ચુમ્માળું, ન૦ ચુમ્માળીસ શેરનો એક મણ ગણાય તેવુ તોલ

ચુમ્માળો, પુ૦ મોટો ને જાડો જે કામળો તે, ધાબળો.

ચુમ્મી, સ્ત્રી૦ ચુમી.

ચુમ્મોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને ચાર, ૭૪.

ચુરમું, ન૦ ભોજનનો એક પદાર્થ, છુટો લાડુ ને ઉપરથી ઘી રેડવામા આવે છે તે.

ચુરવું, ક્રિ૦ સ૦ ભચરડી નાખવુ, ભૂકો કરવો.

ચુરાડો, પુ૦ ઇંટાડીનો ભૂકો અથવા તેની ઝીણી ઝીણી કકડીયો; ચૂરો.

ચુલડા-લી, સ્ત્રી૦ નાની ચૂલ, મટોડીની અથવા તાંબા પિત્તળની (છોકરીયોને રમવાને)

ચુલાવેરો, પુ૦ ચુલા દીઠ જે કર લેવામાં આવે તે.

ચુલાસગડી, સ્ત્રી૦ તળિયા વાળો ચૂલો—એ સગડીની પઠે જયા ત્યા ઉંચકી મુકાય છે.

ચૂલાચન્દ, સાળો (મજાકમા કે પછી ધિક્કારમા)

ચૂલો, ચૂલો.

ચુવું, ક્રિ૦ અ૦ તડવાળા વાસણમાંથી—છાપરામાથી પાણી ટપકવું, ગળવુ, ઝરપવુ.

ચુવો, પુ૦ નાળિયેરની કાચલી બાળી તેમાથી તેલ કાઢી તેમા બીજી ખુશબો મેળવેથી જે પદાર્થ બને છે તે ૨ તેલ ધુપેલની અન્દરનો મેલ, ફુહો ૩ જ્યાંથી ગળે—ટપકે તે ઠેકાણુ ૪ ઊંદર

ચુસવું, ક્રિ૦ સ૦ દાંતે ધરી ઓઠવડે એકાદી વસ્તુમાથી રસ ખેંચી લેવો સેરડી—કેરી ચુસવી.

—**'ચુસી લેવુ'**—લોહી ન રે તેમ કરવુ, તાવી નાખવુ, અશક્ત કરવુ. 'ડાકેણે તેને ચુસી લીધો'. ૨ પૈસે ટકે નીચોવી લેવુ

—**'લોહી ચુસવુ'**—કોઇને બહુ દુ ખ દેવુ—સતાવવુ, ખરાબખસ્ત કરી નાખવુ, પજવ પજવ કરવુ

ચુસ્ત, વિ૦ એકાદા મતને હઠથી વળગી રયલું હોય તે

ચૂં-ચૂંચૂં, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે (ઊંદર વગેરેનો).

ચૂંક, સ્ત્રી૦ તાંબા પિત્તળનો પણ ઘણુ કરીને લોડાનો જે છેક નાનો ખીલો તે—ખીલી—'ચૂક મારવી' ૨ એ ઝીણો ખીલો ખુચેથી જેવુ દુ ખ થાય છે તેવુ પેટમા જે દુ ખ થવુ તે, સૂળ 'ચૂક આવવી—નાખવી'. ૩ નાકનો કાંટો

—**'ચૂંક આવવી—થવી'**—કામ ન કરવાની મરજી દેખાડવી, કણટાળો આવવો.

—**'ચૂંક મટવી—મટાડવી'**—વાધો હોય તે દૂર થવો—કરવો.

ચૂંકે ચાં, કંઈ પણ બોલવુ તે 'મુસલમાની રાજ્યમાં તો ચૂ કે ચા બોલાતુ નહિ' (નર્મદ).

ચૂંચી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચુંચિ] સ્ત્રીની ધાઈ ૨ થાનની ડીટી.

ચૂંટીખાવું, ક્રિ૦ સ૦ કરડવુ 'મચ્છર ચાયણ ચુંટી ખાય છે.' ૨ ઘણા જણે એકદમ એકના ઉપર ઠપકો દેવા મણ્ડી પડવુ, ટુપી નાખવુ.

ચૂક, સ્ત્રી૦ ભૂલ, ખોટ. ગણવામા—વિચાર કરવામા જે કસર પડવી—ગફલત થવી તે

ચૂકર, પુ૦ હલકામા હલકો ચાકર; ચાકરનો ચાકર. 'ચાકરને ઘેર ચૂકર ને તેને ઘેર પેજખાના'

ચૂડ, સ્ત્રી૦ ચૂડાના આકારનુ સુનાં—રૂપાનુ ઘરેણુ (રાડીરાડ હાથે પેરે છે) ૨ એક તરેહની મોતીની ચૂડી (છોકરાઓને સારુ) ૩ આટી ભેરવીને સપ્પટ વળગી રેવુ તે 'સાપે ચૂડ ભેરવી'

ચૂડાકર્મ, ન૦ [સં૦] સોળ સમ્કારમાનો એક ચૂડા—ચોટલી રખાવવા સારુ જે મુડણ કરાવવાનુ કર્મ તે.

ચૂડામણિ, પુ૦ [સં૦] મુગટમા જડેલો જે મણિ—હીરો તે. ૨ સહુથી ઉત્તમ એવો જે પુરુષ અથવા એવી જે વસ્તુ તે ૩ માથામા ઘાલવાનુ એક ઘરેણુ, ચાક

ચૂડી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાનો સુનાની ચીપથી મડેલો અથવા સાદો લાકડા—કચકડા—દાતનો જે અક્રેકો ઘાટ તે

ચૂડીકરમ, ન૦ વર મરી ગયા પછી તેની વિધવા સ્ત્રિયે ચૂડી ફોડી નાખવી તે ૨ રાંધવા સમ્બન્ધી બૈરાંનુ બધું કામ પુરુષે કરવુ તે

—**'ચૂડી પેરવી'**—પુરુષાર્થ ગુમાવવો, સ્ત્રિયોની માફક નિર્બળ થઈ જવુ. "ખાડવ વન જેણે દહન કીધુ, કૃષ્ણ સરખો સાથ, તે અર્જુન બ્યડળ થયો, કઈ ચૂડી પેરી હાથ" (પ્રેમાનન્દ)

ચૂડો, પુ૦ ચડા ઉતરી પાચ—સાત ચૂડીયોનો જે જથો તે, થર (લાકડાં—કચકડા—હાથીદાતનો હોય છે) ૨ સરખા ને પોળી ચીપનાં બે ત્રણ બલૈયાંનો જથો (લાકડાં—હાથી દાતનો હોય છે). ચૂડો, સોવા સણને જ હોય છે ચૂડો પેરવો, (સોવાસણે), ચૂડો ઉતારવો—ફોડવો—ભાગવો (વિધવાએ)

ચૂત, પુ૦ [સં૦] આબાનુ ઝાડ, આબો. ૨ **[સં૦ ચ્યુતિ]** સ્ત્રિની ગુહ્યેન્દ્રી, યોનિ

ચૂનો, પુ૦ ચાક, કેટલાક પથ્થર અને છીપ બાળેથી જે સફેત વસ્તુ પેદા થાય તે એને પલાળીને દિવાલે લગાડેથી સફેતી નીકળે છે એ પાન ઉપર ચોપડવામા આવે છે, કળીચૂનો ૨ કાકરી, કાકરા, મરડિયાને પકવેથી જે થાય તે, છો—છો. સાગ તથા કોલ જેનો બને છે તે.

ચૂપ, વિ૦ અવાજ ન સમ્ભળાતો હોય તેવુ, કોઈ કઈ બોલતુ ન હોય તેવુ; શાન્ત **અ૦** બોલ નહિ—છાનુ રે—મુગુ રે એવી ધમકી—સૂચના બતાવે છે

ચૂરણ, ન૦ [સ૦ ચૂર્ણ] હરકોઈ ઔષધિનો જે ભુકો તે ૨ હરકોઈ વસ્તુનો ભુકો, ધૂળ.

ચેરાગ, ચરાગ. પ્રકાશ, તેજ ૨ દીવો.

ચરો, પુ૦ ભુકો, છુદો, ખણ્ડાઈ દળાઇને ઝીણી થઈ ગયલી વસ્તુ

ચૂર્ણ, ન૦ [સં૦] ભુકો, લોટ ૨ ચૂનો.

ચૂર્ણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે ગદ્યમા કવિતાની મતલબ સારી પેઠે સમજાવી હોય તે. ૨ કવિતાની મતલબ ટુકામા સાદી ભાષામા જણાવી હોય તે.

ચૂલ, સ્ત્રી૦ ચૂલો.

ચૂલા સગડી, સ્ત્રી૦ ચૂલાસગડી. ૨ હમેશા કલેશ કરનારી સ્ત્રી ૩ જેનાથી આત્માને હમેશા

કલેશ થાય—ગભરાવું પડે તે માણસ—વસ્તુ. 'એ તો મરી ગઈ, પણ મારે ગળે ચૂલાસગડી બાંધતી ગઈ'

ચૂલેતરો, પુ૦ એક જાતનું પક્ષી ૨ કેરી કાપવાનું એક જાતનું હથિયાર ૩ અથાણાંની કેરી કાપવા કેરી મુકવા ખાડાવાળું પાટીયું કે લુગડાની ઉટણી મુકે છે તે.

ચૂલો, પુ૦ [સં૦ ચુલ્લી] મટોડીનો એક ઘાટ જેમાં દેવતા સળગાવવામાં આવે છે ને જેની ઉપર મુકેલા વાસણમાં રન્ધાય છે ચૂલો ઘણું કરીને રસોડામાં એક ઠેકાણે થાપી રાખવામાં આવે છે. લોઢાંના ચૂલા પણ થાય છે કેટલાક ચૂલા હોલા વનાના, કેટલાક એક ને કેટલાક બે હોલા સાથે હોય છે.

—'ચૂલાપર ચડી બેસવું'—(ખાવાને મારે હદથી જાદે ઉતાવળ કરવામાં આવે ને રસોઈને તૈયાર થતાં વાર હોય ત્યારે રાંધનાર બોલે છે, 'શું ચૂલાપર ચડી બેસું?' એનો અર્થ એ કે ઉતાવળે રસોઈ નહિ થાય)

—'ચૂલામાં ઘાલવું—નાખવું'—ચૂલામાં ઘાલીને બાળી મુકવું. (કોઈનો તિરસ્કાર બતાવતાં બોલાય છે—'ચૂલામાં ઘાલ—નાખ').

—'ચૂલામાંથી નિકળી હોલામાં પડવું'—સ્થળફેર પણ બળતરા—પીડા ન મટવી.

—'ચૂલામાં પગ—ટાંટિયા ઘાલવા'—(આ પ્રયોગ બાળવાનાં લાકડાં નહોય ત્યારે રીસમાં બોલાય છે).

—'ચૂલામાં પડવું'—અગ્નિમાં પડીને બળી જવું. ૨ કાળું કરીને જતા રહેવું "ચતુરાઈ ચૂલે પડી, હરી ભજવાની આ ઘડી" (દયારામ).

—'ચૂલામાં પેસવું'—રાંધવા બેસવું

—'ચૂલામાં બિલાડાં—ઉંદરડા આલોટવા'—(રસોઈ કરવા ચૂલો સળગાવ્યો જ ન હોય ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે)

—'ચૂલા મોનું'—બળિયેલ; ક્ષુધવાતું, (ઘડી ઘડી રક્ષા કરનાર બાળકને ગાળ દેતાં બોલે છે.) અદેખું.

—'ચૂલો સળગાવવો'—લડાઈ કરાવવી. ૨ ચિન્તા ઉત્પન્ન કરાવવી.

—'ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા'—(જે નરસી ચાલ ઘણેખરે ઠેકાણે જોવામાં આવતી હોય તે વિષે બોલતાં વપરાય છે)

ચેકવો, ચિચવો.

ચૂસણિયું, ન૦ નાના બાળકને ચૂસવાનું રમકડું.

ચેંગટ, વિ૦ ધીમું, વાર લગાડનારું; ચિકણું, કણ્ટાળો આણે તેવું (માણસ કામ વગેરે)

ચેંચીં, સ્ત્રી૦ પતરાજ, ફુલાસ; અભિમાન

ચેંચું, ન૦ ડઈ પણ બોલવું તે, ચૂં કે ચા.

ચેંચેં, સ્ત્રી૦ બકબક, લવારી, પતરાજીનું બોલવું.

ચેંચેંપેંચૂ, બડબડાટ.

ચેંડુ-દું-દુ, પુ૦ રમવાનો દડો ૨ હાથી દાંતનો મણ્ડો લખોટો

ચેંડુલ, ચણ્ડુલ. ૨ ચણ્ડાલ.

ચેક, પુ૦ [અં૦] પેઢી—શરાફ ઉપર નાણાં આપવાનો જે હુકમ તે ૨ એક જાતનું કપડું.

ચેચી, સ્ત્રી૦ દાસી ૨ ચેલી.

ચેટ, પુ૦ [સં૦] દાસ; ચાકર

ચેટક, ન૦ વળગેલું મેલું, ભૂત ૨ અરે; કાળજી ચાનક પુ૦ દાસ (સાહલમાં)

ચેટી, સ્ત્રી૦ દાસી (સાહિત્યમાં).

ચેડવવું, ક્રિ૦ સ૦ બાકવું; ચડે તેમ કરવું.

ચેડાં, ન૦ ગાડાં, ઘેલાઈ

ચેડા, પુ૦ થવાની વાતનું આગળથી માલમ પડવું તે. 'મને એ વાતના ચેડા આગળથી પોચ્યા હતા'.

ચેણ, સ્ત્રી૦ ઉંદરના જેવું પણ લામ્બું ને લામ્બા મોડાનું એક પ્રાણી, છછુન્દર ૨ એક જાતનું અનાજ

ચેતન, ન૦ [સં૦] પ્રાણ, જીવ વિ૦ ચેતનાવાળું

ચેતના, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રાણ; જીવ. ૨ સમજશક્તિ; મન, લાગણી.

ચેતરડ, વિ૦ દાધારઙ્ગુ, છરાયું, ઘેલું; ઢઙ્ગ વનાનું

ચેતવણી, સ્ત્રી૦ ઇસારો, ખબર; ઉસકેરણી.

ચેતવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચેતે તેમ કરવું—સળગાવવું, પેટવવું ૨ જણાવવું; ઈસારો કરવો ૩ ઉસકેરવું

ચેતવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ચૃત્] સળગવું; પેટવું 'દેવતા ચેતતો નથી' ૨ ઇસારતમાં સમજી જવું; જાણી જવું ૩ ઉસકેરાવું, સાવધ થવું.

ચેતા, પુ૦ ખબર 'તેને એ વાતના ચેતા ક્યારના પોંચી ગયા છે'.

ચેતાવવું, ચેતવવું.

ચેન, સ્ત્રી૦ ફિકર રોગ ખટલું એ ત્રણ નથી એવી જે નિરાતની હાલત તે, કળ, આરામ; આસાએશ; કરાર. ૨ સુખ, આનન્દ ૩ મોજમઝા; મેહેલ. ૪ લક્ષણ, ચિહ્ન.

ચેનકાં, ન૦ ચાળા; બાના, ચિહ્ન [ભોગવવું તે.

ચેનબાજી, સ્ત્રી૦ મોજશોખ, રઙ્ગરાગ; નિરાતથી સુખ

ચેપ, પુ૦ અડકવાથી એક રોગ બીજાનામાં આવવો તે ૨ દરદની અન્દરનું પાણી પરુ અથવા લોહી ૩ સઙ્ગતિદોષ; સોબતનો ડાઘ ૪ પીડા; હરકત, અડચણ ચેપ કાઢવો—મટાડવો—પતાવવો એટલે નિકાલ—ળ કરવો ૨ દૂર કરવું

ચેપવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબવું, નિચોવવું ૨ ખોસવું, ઘોચવું

ચેપી, વિ૦ ચેપ લાગે તેવો (રોગ)

ચેરમચેર-રા, છેકાછેક; ઘણું ચેરી નાખવું તે ૨ કોઈ દસ્તાવેજમાં છેકછાક કરવી તે.

ચેરટ, લખેલી લીટી, ઓળ.

ચેરવું, ક્રિ૦ સ૦ લખીને ઉપરથી લીટો ખેંચવો, રદ કરવું; છેકવું ૨ જાહેર કરવું, બોલવું. "રુડી ભૂડી વાત સાંભળી હોય, કોઈ આગળ નવ ચેરીએ."

ચેરાચેર, ચેરમચેર.

ચેરાદાર, ખુબસુરત.

ચેરી, સ્ત્રી૦ [હિ૦] ચેલી, દાસી

ચેરીમેરી, સ્ત્રી૦ હક દાખલ નહિ પણ આપનારની ખુશીથી લિધેલા પૈસા તે,—પાન સોપારી નિમિત્તના, બક્ષીસ

ચેલકી, સ્ત્રી૦ નાની છોકરી. ૨ ચેલી, શિષ્યાણી

ચેલકો, પુ૦ નાનો છોકરો. ૨ ચેલો, શિષ્ય

ચેલિયું, ન૦ ત્રાજવાનુ પલ્લુ—ધાતુ ચામડાનું

ચેલી, સ્ત્રી૦ ઓરત સાગિર્દ, શિષ્યાણી; શિખનારી—ધર્મબોધ લેનારી સ્ત્રી

ચેલો, પુ૦ મર્દ સાગિર્દ, શિષ્ય; શિખનાર—ધર્મબોધ લેનારો પુરુષ.—ગુરુ ને ચેલો

—'ચેલો મુણ્ડવો'—શિષ્ય બનાવવો. ૨ પોતાના ગુણદોષ બીજાને આપવા ૨ પોતાના જેવો બીજાને કરવો (નઠારા ગુણમા).

ચેવટ, સ્ત્રી૦ ખન્ત; ચાનક

ચેવલી, વિ૦ ચેવલ નામનુ કોંકણમાં ગામ છે તે સમ્બન્ધી, ખાવાનાં પાન એ પાન ઘણા સરસ કેવાય છે

ચેવવું, ક્રિ૦ સ૦ મીણના ચપકા દેવા, મીણના ટપકા પાડી સેકવુ, રુ બાળીને તેનાથી સેકવુ

ચેષ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ ખિજવાય તેવા તેના ચાળા પાડવા તે, મસ્કરી મજાક ઠઠ્ઠા કરવા તે ૨ નિન્દા કરવી—અપમાન કરવુ તે

ચેષ્ટાખોર, વિ૦ [સં૦ ચેષ્ટક] ચેષ્ટા કરનાર; ચાળા—ખીજ પાડનાર. [સ્ત્રી.

ચેષ્ટાળી, સ્ત્રી૦ વડાઈ; પ્રજ્ઞાત. ૨ મજાક. ૩ ચેષ્ટા કરનારી

ચેહ, સ્ત્રી૦ ચિતા; મુડદુ બળતુ હોય તે આગ

ચેહેન, ચેન.

ચેહેબચો, પુ૦ પાણીનું ખાબોચિયુ, નાનુ તળાવડુ "પોતાના વસ્ત્ર દાસીને પહેરાવી, બેઠી ચેહેબચામા આવી" (પ્રેમાનન્દ)

ચેહેરવું, ચેરવું.

ચેહેરો, પુ૦ [ફા૦] મ્હોડાનો દેખાવ, શિકલ, સુરત ચેહેરો કઢાવવો એટલે દાઢીની અને કપાળના ઉપલા ભાગથી હજામત કરાવવી (માથાંની નહિ) ચેહેરો પડાવવો એટલે તસવીર—છબી ઉતરાવવી. ૨ ડોળ, ઘાટ, આકાર. ૩ પસારો; વધી જવું તે—(વાતનો ચેહેરો થયો).

ચેળ, સ્ત્રી૦ ખન્જવાળવાની લાગણી થયા કરવી તે. ૨ આતુરતા; મનની ઉત્કંઠા

ચૈડકો, પુ૦ ફિકર, કાળજી, ધ્રાળ ૨ હૃદયની બળતરા. ૩ લુગડુ વગેરે ફાડતા એવો થતો અવાજ.

ચૈડવો, ચડવો.

ચૈતન, ચેતન.

ચૈતન્ય, ન૦ [સં૦] જે શક્તિથી જ્ઞાન થાય છે તે કર્મ કરાય છે તે; પ્રાણ, જીવ. ૨ જ્ઞાન ૩ સર્વ પ્રાણનુ મૂળ; બ્રહ્મ. (જડ ને ચૈતન્ય). પુ૦ વૈષ્ણવ ધર્મ સ્થાપન કરનાર એક આચાર્ય.

ચૈતન્યઘન, પુ૦ પરમાત્મા વિ૦ જ્ઞાનથી ભરપુર.

ચૈતર, ચૈત્ર.

ચૈત્ય, ન૦ યજ્ઞ સ્થાન ૨ જૈન દેવાલય ૩ બુદ્ધની મૂર્તિ. ૪ ગામના સીમાડા ઉપર જે પત્થર દાટવામાં આવે છે તે ૫ સ્મરણ સ્તંભ, પાળિયો ૬ સમાધિ.

ચૈત્ર, પુ૦ [સં૦] શાલિવાહન શકનો પેલો મહિનો, વિક્રમ સવત વરસનો છઠ્ઠો મહિનો

ચૈત્રી, સ્ત્રી૦ ચૈતર સુદ પૂનમ

ચોં, અ૦ ક્યા

ચોંક, સ્ત્રી૦ બીક—દલગીરીથી અઙ્ગનુ એકાએક જોશમા જે ઉચકાવુ થાય તે

ચોંકવું–કી ઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ બીકથી—માઠી ખબરથી એકાએક જોશમા ઉઠવુ—અઙ્ગ હલાવવુ; આચકો ખાવો, ઉભુ રેવુ, ભડકવુ, બીવુ

ચોંકાવવું, ચોંકાવવુ; ભયભીત કરવુ, બીવડાવવુ. ૨ વિસ્મય પમાડવુ.

ચોંચલું, વિ૦ ઉછાછળુ, તોફાની ૨ ચુખળુ

ચોંટ, સ્ત્રી૦ કાચો ને ચિકણો પદાર્થ ખાધાથી તે અઝમ ન થતા પેટમાં જે દુખ કર્યા કરે તે ચોંટ રેવી કેવાય છે

ચોંટવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકણી વસ્તુએ કોઈ બીજી સાથે વળગી રેવુ—'પગે કાદવ ચોંટ્યો', વચમા ચિકાસ આવવી, બે વસ્તુએ સાથે જોડાઈ રેવુ 'સુન્દર કરતા લાહીથી કાગળ પાટી ઉપર સારો ચોંટશે,' વળગવું; લાગવુ—'એ હવે તારે નસીબે ચોંટયુ છે'

ચોંટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોંટે તેમ કરવુ ૨ વળગાડવુ

ચોંટિયાં, ન૦ પોચે પોચે હાથે ઉપરાઉપરી ચોંટીયો દેવી તે ૨ ચોંટિયોલાડુ.

ચોંટિયોલાડુ, પુ૦ મુઠિયાનો છુટો લાડુ ૨ વાળીને પડથી પાડેલો લાડુ

ચોંટી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગુઠો અને તેની પાસેની આગળી એ બેથી કોઈની ચામડી ખેચવી તે, ચાટળી.

ચોંપ, સ્ત્રી૦ ઢોલ વગાડવાની સળી ૨ ખન્ત, ચાનક, ૩ ઉતાવળ; જલદી.

ચો, સ્ત્રી૦ શમ; હોંસ, ચંવ

ચોક, પુ૦ સાથિયા; કળોટી—રેતી—ચૂના—રંગથી જે ચિત્રામણ કાઢવામા આવે તે—'ચોક પુરવા' એમ કેવાય છે. ૨ છોઅન્ધ—પુરુસબન્ધીની મોટી ને ઉપરથી ખુલ્લી એવી ટાંકાં કુવાને લગતી જે જગો તે ઘણું કરીને ચોરસ અથવા કાટખુણા-વાળી લામ્બી હોય છે ૩ જે ખુલ્લા મેદાનમા બજાર ભરાતો હોય તે જગો, ગુજરી—'ચોક બજાર'. ૪ ચાર એ સઙ્ખ્યાએ ગુણેથી—એવો અર્થ રાખે છે—જેમકે ત્રણ ચોક—ત્રણને ચારે ગુણ્યાથી બાર થાય છે. ૫ લાવણીની જાતની કવિતામાં ટેક કરી વળતો એવો તેનો જે અંકો કકડો તે—લાવણીને ઘણું કરીને ચાર ચોક હોય છે પણ કેટલીકને આઠ પણ હોય છે.—૧ કડી અસ્તાઈ—ટેકની; ૨—૩ અન્તરાની, ૨—૩—૪ ઝુલની અને એક છેલ્લી વળિવાની અને પાછી એક ટેકની એટલુ મળીને એક ચોક થાય છે. ૬ વાડા—આંગણામા થાપી લીપી તૈયાર કરેલી જે જાગા તે ૭ વીસ આંકમાંના બીજા આંક—એકકનો ચોથો પાડો—'એક ચોક ચાર' વિ૦ સ્થિર, ચોક્કસ "પુત્રી પિતાંબરતણી, બેઠીતી ગુણ ગોખ; દૃષ્ટિ ગઈ ત્યાં માહરી, ચિત્ત નથી રહેતુ ચોક" (સામળ).

—'બારથી ચોક પુરયા કરવા'—માત્ર બાગથી સારુ સારુ બોલ્યાં કરવું.

ચોકખું, ચોખ્ખું.

ચોકઠું, ન૦ ચારપાસ (બે બાજુએ તે નીચે ઉપર) ટોકી બેસાડેલો બારણાને લગનો સુથારનો ઘડેલો જે ચોખુણ ઘાટ તે. ૨ સ્લેટ અથવા કાચની ચારેપાસ ટોકી બેસાડેલો જે ઘાટ તે. ચોકઠું બેસાડવું—જડવુ એમ કેવાય છે.

—'ચોકઠુ બેસાડવું'—તાલમેલથી—જુગતીથી કામ પાર પાડવુ, દલીલ દાખલાથી વાદ ખરો કરી બતાવવો, વાત બન્ધ બેસાડી દેવી.

ચોકડિયું ન૦ વિધવાને પેરવાનુ એક જાતનુ ચોકડી ચોકડીવાળુ લુગડું.

ચોકડી, સ્ત્રી૦ પાળવાળો ખાળ; નાનો દાંકેલો અથવા ઉઘાડો ચોક. ૨ ચારનો જે સમુદાય તે—'ચાર જુગની એક ચોકડી' ૩ એક લીટાપર બીજો લીટો કર્યેથી ચાર ખુણા પડે તેવી નિશાની; + × ૪ એવી કપડાંપર કાઢેલી જે ભાત તે. ૫ શરીરપર કડાયાથી ન્નત પડી રેવા તે.—'તે તેને કર્યો તે ચોકડી પડી રહી'.

—'ચોકડી મુકવી' એટલે રદ કરવુ, છેકી બાદ કરવુ

—'ચણ્ડાલ ચોકડી' એટલે નઠારાં કામ કર-[illegible]

ચોકઠું, ન૦ કાને ઘાલવાનું ઘરેણું—સુનાના તારમાં મોતીના—સુનાના દાણા હોય છે તે (સ્ત્રિયો—લોક ઘાલે છે). સુનાની એવડી કડીનો વાળો, કુણ્ડળ (પુરુષ ઘાલે છે) ૨ ગાડા ઉપર ચાર પાસ ખરતુ ખાટલાને આકારે માલ ભરવાનુ જે કરેલું તે. ૩ ઘોડાના મોમા આપવાનું જે લોઢાનુ તે—એ લગામ સાથે જોડાયલું જ રે છે ૪ રેશમના ભરતની એક તરેહ. ૫ ચાર ચીજનો જથો.

ચોકવટી, સ્ત્રી૦ ચોટું; બજાર. "ચોકવટી ને મ્હેલવાન, નવા મહેલ છે શોભાવાન" (વીરજી).

ચોકવું, ચોંકવું. ૨ લામ્બુ પોળુ માપવું—જેમ્કે 'તેને ત્યાં માડવ ચોકવો છે.'

ચોકસ-ક્કસ, વિ૦ નક્કી; ખાતરીનુ. ૨ સાવધ, હોશિયારીથી વર્તનાર. ૩ પૂલાણુ એવો અર્થ રાખે છે

ચોકસાઈ-સી, સ્ત્રી૦ બારીક તપાસ; ખોળ; તજવીજ. ૨ ખબરદારી, સમ્ભાળ, હોશિયારી

ચોકસી, પુ૦ સુના રૂપાનો કસ—ટચ કાઢનારો; હીણી ને ચોખ્ખી ધાતુની પરીક્ષા કરનારો ૨ સોના રૂપાના દાગીના ખરીદવા વેચવાનો ધન્ધો કરનારો.

ચોકિયાત, સ્ત્રી૦ ચોકીપર ગઈ માલનુ દાણ લેવુ તે; મકતો. ૨ ચોકી કરનારો; પેરેગીર

ચોકિયું, ન૦ ગાડી—કોસ—કે બોજો ઘણો થવાથી અને તે બે બળદથી ન ખેંચાયાથી બીજા બે, ચાર, છ, અથવા આઠ બળદો વધારીને નિસરણી જેવુ જે લાકડું વધારેલા બળદોની ડોકમા ઘાલવામા આવે છે તે કોસ તો ચોકિયાથી જ ચાલે છે, તેમ ઘીસરે બળદ પળોટતા પણ ચોકિયુ કામે લગાડવામા આવે છે

ચોકી, સ્ત્રી૦ સમ્ભાળ, રખેવાળી, નજર રાખવી તે; પોરો કરવો તે. ૨ જ્યા સરકારી સિપાઈઓ રેતા હોય તે ઠેકાણુ, ચબુતરો; રેવડી ૩ જ્યા સરકારના અથવા મકનેદારના માણસો માલ ઉપર દાણ જગાત લે તે ૪ જ્યાથી મથળે પોચી વળાય ને તપાસ રખાય તેવુ વચમાં આવેલુ ઠેકાણું ૫ બાળકની કોટમા પેરવાનું ચતુર્કોણ આકૃતિનુ ઘરેણું ૬ પાટલો, બાજઠ. "ચોકી ઢાળી છે ચોકમાં રે, કર્યાં આણ્યાં ઉનાં નીર' (મીઠો) [કવિતા.

—'ચોકીબન્ધ'—ચોકીના આકારનાં [illegible]

—'ચોકીદાર—વાળો'—ચોકી—તપાસ રખનાર

ચોકો, પુ૦ રસોઈ કરવાને સારુ છાણ માટીથી અભોટ કરેલુ એવો જે જમીનનો પવિત્ર કરેલો ભાગ તે: રાંધવાની જગ્યા ૨ છાણ માટીથી રાંધવાની જગો પવિત્ર કરવી તે; મરનારને [illegible] વાને જગ્યા લિંપવી તે; [illegible] [illegible]

—'ચોકો વાળવો' એટલે ગમે તેમ આડુ અવળુ બતાવીને કામ બન્ધ પાડી નાખવુ.

ચોખ, **સ્ત્રી૦** ચોખ્ખાઈ, સ્વચ્છતા **વિ૦** (ચોખુ) ચોખ્ખું. [**પુ૦** એવો આકાર

ચોખણ્ડ, **વિ૦** ચારે ખૂટે સરખુ હોય તેવુ, ચોરસ

ચોખણ્ડું, **વિ૦** સરખા ચાર ખુણાવાળુ, ચોરસ

ચોખવટ, **ચોખ્ખાઈ.** ૨ ચોખ્ખુ રેવાની ઇચ્છા.

ચોખળિયાત, બ્રાહ્મણ વાણિયા વગેરે ઉચી જાતનુ ૨ ચોખ્ખું

ચોખા, **પુ૦** ડાગર—ભાતમાંથી નિકળતુ જે ધાન્ય તે.

—'ચોખા પૂર'—એક ચોખા જેટલુ.

—'ચોખા ચડાવવા—મુકવા'—ખુશામત કરવી, નોતરુ—તેડુ કરવુ.

—'ચોખાભાર'—એક ચોખા જેટલુ વજનમાં

—'ચોખા નાખવા'—નાતરુ કરવુ.

—'ચોખા વેરવા'—લાલચ આપી ધણાને પોતાને વશ કરવા. ૨ કઈ જૂઠી ફાયદાની વાત કહીને લડાવી મારવા—ફસાવવા

—'ચોખો'—ચોખાનો એક દાણો

ચોખાની, **સ્ત્રી૦** એક જાતનુ કપડુ

ચોખાળવું-ચોખ્ખાળવું, **ક્રિ૦ સ૦** ધોવું, સાફ—ચોખ્ખુ કરવુ. "કાન ચોખાળી સાંભળ્ય' 'હુ તને ચોખ્ખાળીને ના કહુ છું.'

ચોખૂંટ, ચારે ખૂટ—બાજુ—સીમા.

ચોખુણ, **વિ૦** ચાર ખુણાવાળી (આકૃતિ)

ચોખ્ખાઈ, **સ્ત્રી૦** સ્વચ્છતા; સુઘડતા ૨ પવિત્રપણુ, ધર્મ પ્રમાણે રાખેલી સ્વચ્છતા ૩ વેવારમાં જે પ્રમાણિકપણુ તે; સાચવટ, દયાનતદારી

ચોખ્ખું, **વિ૦** ચોખ્ખાઈવાળુ ૨ શુદ્ધ; ભેળ વનાનુ સારુ—(સોનુ) ૩ પ્રમાણિક; લાંચ ન લેનાર 'મામલતદાર જાતે ચોખ્ખો છે' ૪ ચોરી ન કરનાર 'આ ચાકર હાથનો ધણો ચોખ્ખો છે'. ૫ સાચુ; સાચેસાચુ, સ્પષ્ટ—ખરેખરુ કહી દેનાર 'એ માણસ ચોખ્ખે ચોખ્ખુ કહી દેનારો છે'

ચોગટ, **સ્ત્રી૦** લગ્નની વેદીની આસપાસ દોરા વીટવામા આવે છે તે

ચોગડો, **પુ૦** ચારનો આકડો, ૪ [વીસ થાય.

ચોગણું, **વિ૦** ચારે ગુણીને વધારેલુ પાચના ચોગણા

ચોગમ—તરફ—મેર, **અ૦** ચારે બાજુએ—તરફ.

ચોગર્દમ, **અ૦** ચારે બાજુએ ફરતુ આવી રચલું હોય તેમ, ચારે તરફથી

ચોગાન, **ન૦** [**ફા૦**] મોટુ મેદાન—કુદરતી અથવા બન્ધાવેલુ; ખુલ્લી જગો. ૨ અમીર ઠાકોર વગેરેની સત્તા ભૂમિ

ચોગાનિયો, **પુ૦** મેદાનમા છુટો મુકી દીધેલો. 'ચોગાનિયો પાડો'.

ચોઘડિયું, **ન૦** ચાર ધડી જેટલુ જે કાળમાન તે. ૨ ચાર ચાર ધડિયે મોટા દેવસ્થાનમાં, રાજમન્દિરમાં અથવા લગ્ન પ્રસઙ્ગે માડવામા જે વાદ્ય વગાડવામાં આવે છે તે, ટકોરખાનુ ૩ જે અમુક ચોધડિયામા અમુક ગ્રહ સારુ નરસુ ફળ આપે તે (જ્યોતિષ).

ચોજાવો, **પુ૦** ગરમ મસાલો.

ચોટ, **સ્ત્રી૦** લપટ, ઝપટ, પટક, લાગ. ૨ પેચ; ફાંદો, ૩ મૂઠ, એક જાતનુ જાદુ, મારણ અથવા ઉચ્ચાટન ૪ બન્દુક તીર વગેરેથી મારવા ધારેલુ નિશાન ૫ સફાઈની તજવીજ—રીત (માપવાની કાપવાની બાદુરી બતલાવવાની વગેરેની). ૬ નુકસાન; ટોટો. ૭ ધાવ; જખમ 'લડાલડીમાં તેને સજ્જડ ચોટ લાગી'.

ચોટલી, **સ્ત્રી૦** માથા ઉપર વચ્ચોવચ રાખી વધારેલા જે વાળ તે. ચોટલીની આસપાસ હજામત થાય છે

—'ચોટલી મન્તરવી'—જૂઠુ સાચું આડુ અવળુ સમજાવીને છેતરવુ, ઠગવુ. ૨ વશ કરવુ.

—'ચોટલી હાથમા આવવી'—છુપુ કામ—મતલબ જાણી જવી—કોઈ કબજામાં આવવુ.

—'ચોટલી હાથમા રાખવી—હોવી'—ગુપ્ત વાત—કામ હાથમા હોવુ

ચોટલો, **પુ૦** બધે માથે વધેલા જે વાળ તે. સ્ત્રીને ચોટલો ને પુરુષને ચોટલી હોય છે 'ચોટલા ગુંથવા—વાળવા' એમ પ્રયોગ થાય છે "ચાર મળે ચોટલા ત્યા વળે ઓટલા' એટલે જ્યા ચાર બૈરાં મળે એટલે એક બીજાનાં છાંના છિદ્ર કાડી અન્તે લડી ઉઠે

ચોટવું, **ક્રિ૦ સ૦** તાકીને નિશાન મારવું.

ચોટાવું, **ક્રિ૦ અ૦** નુકસાનમા આવી પડવું.

ચોટી, **પુ૦** નિશાન મારનારો ૨ **સ્ત્રી૦** [**હિં૦**] **ચોટલી.**

ચોટ્ટાઈ, **સ્ત્રી૦** ચોટ્ટાપણુ

ચોટ્ટું, **વિ૦** બારથકી શાહુકારી બતાવી અન્દરથી ચોરનુ કામ કરનાર; ઠગ; સોદુ, લુચ્ચુ, અપ્રમાણિક; દગલબાજ ૨ લુચ્ચાઈ—સોદાઈ—ઠગાઈવાળુ (કામ)

ચોડ, **સ્ત્રી૦** **ચોડો.** **ન૦** ભાગી તૂટીને ઉપરા ઉપરી પડવુ તે. 'ધરેનુ ચોડ વાળ્યુ'.

ચોડવવું, **ક્રિ૦ સ૦** સેકવુ, પકવવુ—'રોટલા ચોડવ'

ચોડવું, **ક્રિ૦ સ૦** ચોટી—વળગી રે તેમ કરવુ.—ચાલ્લો—કાગળ ચોડવો. (ચોડેલુ ઉખડી જાય અથવા ઉખેડી લેવાને ચોંટાડેલુ મુશકેલીથી જુદુ પડે). ૨ મારવુ.—'તેણે તેના વાંસાપર ચાર સોટી ચોડી' ૩ ઉપરથી જડવુ—બેસાડવુ—ચોંટાડવુ.

ચોડાણ, **ન૦** પોળાણ.

ચોડી, વિ૦ ચોવડી ૨ ચોળી.
ચોડું, વિ૦ પોળુ ૨ ચોવડું (રિખેલો જે જથો તે
ચોડો, પુ૦ વસ્તુને એક ઉપર એક એમ મુકી કરી
ચોણો, ચોરણો.
ચોતરફ—મેર, અ૦ ચારે બાજુએ.
ચોતરી—સ, વિ૦ તીસ ને ચાર, ૩૪.
ચોતરો, પુ૦ ચોખણ્ડો ઓટો ઓટલો. ૨ ચાવડી, ચબુતરો ૩ ગામડાંના લોકોને બેસવાની જાહેર જગો
ચોતારી, કપડાંની એક જાત છે
ચોતારું ન૦ એક જાતનુ ચાર તારવાળુ વાદ્ય, તમ્બૂરો
ચોતારો, પુ૦ એક જાતનુ કપડુ ૨ ચાર તારવાળુ, ચોતારું.
ચોતાલ—ળ, વિ૦ ચાર તાલવાળુ (ગાણુ), ધ્રુવપદનું ગાણુ ઘણું કરીને ચોતાલ હોય છે.
ચોતાલું—ળું, વિ૦ ચોતાલ.
ચોથ, સ્ત્રી૦ મહિનાની સુદ અથવા વદનો ચોથો દાડો, ચતુર્થી ૨ વદ ચોથે કરવાનુ જે વ્રત તે ૩ ચોથો હિસ્સો, ચોથાઈ—દેશની વસૂલની ચોથ—ચોથાઈ. ન૦ હાથ—પગના કલ્લાંમાં બે કકડા હોય તેમાનો જે નાનો તે એ ઘણુ કરીને [illegible] કલ્લાનો તીજો ભાગ થાય છે.
ચોથાઈ, સ્ત્રી૦ ચોથો હિસ્સો—ભાગ
ચોથિયું, ન૦ બાળક છોકરાંનાં મરણ પછી ચોથે દાડે તેની પાછળ જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. ૨ ચોથો ભાગ.—'ચોથિયુ રોટલો'.
ચોથિયોતાવ, પુ૦ ચોથે ચોથે દાડે જે તાવ આવતો હોય તે.
ચોથું, વિ૦ ચાર સઙ્ખ્યાનો ક્રમ બતાવે છે, એક પછી એક એમ ચાર વસ્તુ હોય તો છેલ્લી પાછળના ક્રમે ચોથી કેવાય
—'ચોથા પાયા વગરનું'—ઢઙ્ગ વડા—અક્કલ વગરનુ, અડધુ ગાંડુ, અણુસમજુ.
ચોદવું, ક્રિ૦ સ૦ પુરુષે સ્ત્રી સાથે સઙ્ગ કરવો
ચોદાચોદી, સ્ત્રી૦ અરસપરસ ચોદવું તે
ચોદુ, વિ૦ ચોદીને કાડેલુ તે.
ચોધરી, પુ૦ ગાડીવાનમા જે મુખ્ય તે; કોઇને ઘેર ૧૦–૧૨ ગાડીવાન હોય તો તેમાનો જે નાયક તે, બગી ચોરઠ હાંકનારો ૨ ગામમાં ચાકરીને બદલે જે પસાયતું ખાતો હોય તે ૩ હુઙ્ગરપર—વગડામા રેનારાની એક જાત
ચોધરો, પુ૦ ગામનો પટેલ—પોલીસ પટેલ. ૨ સુરત જીલ્લામાં વસતી એક જાતમાંનો કોઈ એક.
ચોધાર, ચોધારું.
ચોધારું, વિ૦ ચાર ધારવાળું.
ચોધારે, અ૦ સાગી પેઠે, એકી વારે છોડી દઇને; પોકેપોક મુકીને.—'બાપે કંઈ ધમકાવ્યો હશે તેથી તે ચોધારે આસુએ રડતો હતો'.
ચોપ, સ્ત્રી૦ ચૉંપ. ૨ ચોખ.
ચોપગું, ન૦ ચાર પગનુ એવુ જાનવર: પશુ
ચોપચીની, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ઓસડિયું, ચીનીકબાલા
ચોપટ, પુ૦ સોકટાની રમત લુગડાંના એક ચોખણ્ડ કકડાને ચાર બાજુએ ચાર સરખા લામ્બા પાટ સીવી લીધા હોય તે સોકટા માડવાનો દાવ, બાજી
ચોપડ, ન૦ ઘી તેલ ઇત્યાદિ ચિકણો પ્રવાહી પદાર્થ
ચોપડ, વિ૦ ચાર પડવાળુ.
ચોપડવું, ક્રિ૦ સ૦ એક નક્કર વસ્તુના ઉપર બીજી ચિકણી અથવા નરમ વસ્તુ લગાડવી. રોટલીપર ઘી ચોપડવુ, ગુમડાંપર મલમ ચોપડવો, ચન્દન ચોપડવું, સુઠ ચોપડવી. ૨ ગાળ દેવી
ચોપડાં, ન૦ જેને બેથી વધારે પડ હોય તેવી સેકેલી—તળેલી જાડી રોટલી
ચોપડી, સ્ત્રી૦ બાજુપરથી સીવી અથવા સીવી જોડે કાગળે કપડે અથવા ચામડે બાંધી એકઠાં રાખેલા એવા લખેલા અથવા છાપેલાં—કોરા પાનાઓનો જે જથો તે. વિ૦ ચાર પડવાળી (રોટલી)
ચોપડું, વિ૦ ચાર પડવાળુ. ન૦ **ચોપડાંનું** એકવચન.
ચોપડો, પુ૦ લામ્બી મોટી ચોપડી. ૨ કુવા ખોદતાં માયથી નિકળતો માટીનો કાળો ચિકટવાળો જણાતો જે થર તે
ચોપદાર, પુ૦ [ચોબદાર] અધિકારીની આગળ ચોબ—દણ્ડ લઈ ચાલનારો; છડીદાર.
ચોપન, વિ૦ પચાસ ને ચાર, ૫૪
ચોપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘોંચવુ, ખોસવુ ૨ રોપવુ
ચોપાઈ, સ્ત્રી૦ ચાર ચરણવાળુ જે વૃત્ત તે (કવિતામા). અકેકામા પન્દર પન્દર માત્રા હોય છે.
ચોપાનિયું, ન૦ ચારથી ઓછાં નહિ, પછી ગમે તેટલા હોય એવા પાનાઓનો જે જથો તે, થોડાં પાનાની—એને કપડાં—ચામડાનુ પુઠું હોતુ નથી ચોપાનિયું નિયમિત વખતે પ્રગટ થયાં કરે છે.
ચોપાયા, પુ૦ એક રીતનુ માત્રાવૃત્ત (કવિતામા)
ચોપાયો, પુ૦ એક જાતનુ લામ્બું ગાડુ, જેમા ગાદી પાથરેલી હોય છે અને ઉપર છત્રી હોય છે
ચોપાસ, અ૦ ચારે પાસ
ચોપાળી, સ્ત્રી૦ ભાતના ક્યારડામાં દૂરથી પાણી આણવા સારુ જ્યા પાણી હોય ત્યાં ત્રણ લાકડીનો ઝુમખો ઉભો કરી તેની નીચે પાણીને બન્દિવાર રાખતાં એવાં ચારુ બાજુએ ત્રણ કોરવાળાં લાક-

ડાંના જે પાટિયાંની મારફતે પાણી આણવામા આવે છે તે, એક જાતની પરનાળ ચોપાળી તાણવી—ખેચવી એમ કેવાય છે.

ચોપાળો, પુ૦ સુવા બેસવાનો હિંડોળો—હિંચકો

ચોફાળ, સ્ત્રી૦ ચાર ફાળવાળી પિછોડી, બેવડી ઓડાય છે તે

ચોફૂલી, સ્ત્રી૦ ચાર પાખડીવાળુ (ફૂલ) "ચોફૂલી રવિ ફૂલની, તક્રમાં ત્રિકટુ ઘાલ" (અમૃત સાગર)

ચોફેર, અ૦ ચારે બાજુએ

ચોબ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લાકડી, સોટો, દણ્ડ ૨ સળી. ૩ તમ્બુનો વાસ ૪ ડઙ્કાનો અવાજ.

ચોબદાર, ચોપદાર.

ચોબિયો, પુ૦ સમૂહ, જથો "ઘણુ શોભે છે નદલાલો રે, જાણે રગનો ચોબિયો" (નરભો).

ચોબો, પુ૦ નગારા અથવા ઢોલપર મારવાનો નેતરનો સળિયો અથવા લાકડાનો ચોબ ૨ એ સળિયો—દાંડિયો પડવાથી તે નગારાં ઢોલપર જે લીસોટો—આછો સળ—ખાડો પડી રેછે તે. ૩ બ્રિજવાસી બ્રાહ્મણ. ૪ ડામ, ચપકો "શીલ સંતોષના ચોબા વિના, જનમ ને મરણનો રોગ વાધે" (ભોજો).

ચોભવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું

ચોભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ શરમાવવું.

ચોભીલુ, વિ૦ ખશિયાણુ; શરમિન્દુ

ચોમાસું, ન૦ જે ચાર મહિનામા વરસાદ હોય તે (આશાડ શ્રાવણ ભાદરવો ને આસો), ચાતુર્માસ, વર્ષાકાળ

ચોમુખ-ખું, વિ૦ ચાર મોડાંવાળુ.

ચોમેર, અ૦ ચારે તરફ, સઘળી બાજુએ

ચોયણો, ચોરણો.

ચોર, પુ૦ [સં૦ ચુર—ચોરવું] જે માણસ જાણીજોઇને વગર હકે છુપી રીતે બીજાની મિલકત હરી લે તે. ચોર છુપી રીતે લઈ લે છે ને લુટારો ઉઘાડી રીતે જબરદસ્તીથી લઈ લે છે. ૨ જે માણસ પારકાની વિદ્યા—કીસબ કોઈ ન જાણે તેમ શિખી લે છે તે અથવા જે બીજાને શિખવતો નથી તે ૩ જે માણસ પારકાને ફોસલાવી તેનુ દીલ પોતા તરફ ખેંચી લે તે.—**ચિત્તચોર.** ૪ લુટારો. **વિ૦** ગુપ્ત, છુપુ; કોઇને ન જણાય—દીસે તેવુ; કરામતથી સન્તાડેલુ—ચોર વખોરો, ચોર આગળી (બારણુ દેવાની)

—'ચોરનારને ચાર આખ'—ચોરનાર ધણીક સમ્ભાળથી ચાર પાસ નજર રાખી કામ કરે છે.

—'ચોરની મા કોઠીમા પેસીને રુએ' અથવા 'ચોરની માનુ કોઠીમા મોં'—ચોરની માથી પોતાના છોકરાનું ઉપરાણુ ન લેવાય; નઠારા કામમા કઈ છક્કડ ખાધી હોય—નુકસાન થયુ હોય તે બીજાને ન કેવાય.

—'ચોરનુ રળ્યુ સીકે ન ચડે'—માણસ ગમે તેટલી ચોરી કરે પણ એ પાપને લીધે તેનુ ઊંચુ ન આવે.

—'ચોરને માથે સિગડા ન હોય'—ચોર પોતાના કર્મથી ઓળખાઈ આવે છે.

—'ચોરનો ખાસુ'—ચોરનો સાથી—ભેદુ

—'ચોરનો ભાઈ ઘણ્ટી ચોર'—ઘણ્ટી પણ ચોરે તેવો કોઈ કેશે કે ફલાણો તો ચોર ખરો પણ પેલો તો સારો છે, તારે તેના જવાબમા બીજો કેશે કે ભાઈબોલો માં 'ચોરનો ભાઈ ઘણ્ટી ચોર'—ચોરથી પણ ચડતો.

—'ચોર પેસવો'—શરીરમા રોગે પ્રવેશ કરવો.

—'કાળો ચોર'—કાળુ—નઠારુ કર્મ કરનારો.

—'કિસબ ચોર'—પોતાનો કિસબ બીજાને પુરેપુરો ન બતાવનાર અથવા છુપી રીતે બીજા પાસેથી શીખી લેનાર.

—'ચાકરી ચોર'—ચાકરીમા કસર કરનાર.

—'છ ચોર'—કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ ને મત્સર એ છ ચોર કેવાય છે કેમકે એ આપણને ભુલાવામાં નાખી બેકાવી નાખે છે

—'જાણીતો ચોર ઘર ઘાલે'—જાણીતુ માણસ—ઘરનુ ભેદુ મોટી ચોરી કરી શકે.

—'પરમેશ્વરના ચોર થવુ'—પરમેશ્વરને ત્યા પાપી—અપરાધી ઠરવુ

ચોરઆમલી-ળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનુ ઝાડ એના ફળ તે ચોર આમળા.

ચોરખણ્ડ, પુ૦ પેટીમા કરામતથી કરેલો ખણ્ડ કે જે બીજા મથે તોપણ ઉઘડે નહિ.

ચોરખાતું, ન૦ ચોરખણ્ડ. ૨ ચોરને ભરાઈ રેવાની જગો

ચોરખીસું, ચોરગજવું.

ચોરગજવું, ન૦ કોઈને માલમ ન પડે તેવી જગોએ અઙ્ગરખાનુ જે ગજવુ તે

ચોરગલી, સ્ત્રી૦ છુપી ગલી; ચોરને ભરાઈ રેવાની ગલી

ચોરગાંઠ, સ્ત્રી૦ કરામતથી વાળેલી ગાંઠ, જે જાણીતા સિવાય બીજા કોઇથી છુટે નહિ.

ચોરટું, વિ૦ ચોટ્ટું. [રથી પોળો એવો લેંઘો

ચોરણો, પુ૦ પગ આગળથી બેસતો આવતો ને ઉપ-

ચોરદાનત, સ્ત્રી૦ જેતું લીધુ હોય તેનુ ન આપવાની ઇચ્છા, હરામનજર; માગતુ-દેવુ ન આપવાની ઇચ્છા

ચોરનજર, સ્ત્રી૦ ચોરી કરવાની જ નજર

ચોર બાતમી, સ્ત્રી૦ ગુપ્ત ખબર; જાસુસની મારફતે મેળવેલી ખબર

ચોર લક્ષણ, ન૦ ચોરના લક્ષણ

ચોરવાટ, સ્ત્રી૦ છુપી વાટ

ચોરવાડો, પુ૦ ચોરોને રેવાની જગ્યા.

ચોરવિદ્યા, સ્રી૦ ચોરી કરવાની વિદ્યા

ચોરવું, ક્રિ૦ સ૦ વગર હકે કોઇનુ છૂપી રીતે લઈ લેવું; હરવું, હરણ કરવુ; ખાતર પાડવું; ચોરી રાખવુ—લેવુ.

ચોરસ, પુ૦ [સં૦ ચતુરસ્ત્ર] જેની ચારે બાજુ સરખી અને જેના ચારે ખુણા—કાટખુણા જેવી જે આકૃતિ તે. વિ૦ એવી આકૃતિવાળુ. ૨ લમ્બાઈ પોળાઇને ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે દેખાડનારો શબ્દ. પાંચ ફુટ લામ્બું ને ત્રણ ફુટ પોળું તો તે ૧૫ ચોરસ ફુટ કેવાય.

ચોરસી, સ્રી૦ પત્થર—ઈંટનો ચોરસ કકડો; લાદી. ૨ સ્રીની કોટનુ એક જાતનુ ઘરેણું—હલકી વર્ણના લોકો પેરે છે તે.

ચોરસું, ન૦ ચોરસ—ચોખુણુ કકડો; ચાકુ, ચોસલુ.

ચોરાચોર, સ્રી૦ ઘણા જણાએ ઘણી ઘણી રીતે ચોરી લઈ જવું તે.

ચોરાણું, વિ૦ નેવુ ને ચાર, ૯૪.

ચોરાવવું, કોઈ ચોરે તેમ કરવુ, ચોરવાનુ ઉત્તેજન આપવુ.—'તેણે તેની પાસે પેલાની ૨૫ રૂપિયાની નોટ ચોરાવી'

ચોરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોરીમાં જવું; જતુ રેવુ.—'તેના ૧૦૦ દાગીનામાંથી ૧૦ ચોરાયા'. ૨ છેતરાવું; ભુલાવો ખાવો; ગફલત થવી.—'જોતા જોતામાં મારી આંખ ચોરાઈ'

ચોરાસી, ચોર્યાસી. "લખ ચોરાસી ફેરું લગડુ, માથે માંગી લીધુરે" (દિવાનન્દ).

—'ચોરાસીના ફેરામાં પડવુ'—તૈયાર થવા આવેલુ કોઈ કામ બગડી જવાથી ફરીથી તે કરવુ પડે તે.

—'ચોરાસી બન્દરનો વાવટો'—અનેક દેશોનાં વાણ જ્યાં વેપાર માટે આવતાં હોય ને ઘણો વેપાર ચાલતા હોય એવું મોટું બન્દર—શેર.

ચોરિયા, પુ૦ ગરમીથી અને પછી ઘસાવાથી ગળામાંની નસો ઉપસી આવે છે તે અથવા તેથી જે દુઃખ થાય છે તે. એ શબ્દ અનેક વચનમાં જ વપરાય છે. ૨ **ચોરિયો** એ શબ્દનુ એક વચન.

ચોરિયુંવાણ, ન૦ ચોરી કરનારું લુટનારું વાણ

—'ચોરિયાં વાણ ચલાવવાં'—કોઇને ખબર ન પડે એવી રીતે (ઘણું ખરુ ખરાબ રસ્તે) પૈસો પેદા કરી પોતાનું ગુજરાન કરવુ. ૨ કોઈ ન જાણે એમ કોઈ સ્રી સાથે આડો સમ્બન્ધ રાખવો. ૩ છાનુ છાનુ કોઈ કામ કરવુ

ચોરિયો, પુ૦ દરિયામા ચાલતાં વાણને લુટી લેનારો, દરિયાઈ ચોર.

ચોરી, સ્રી૦ [સં૦ ચૌરી] ચોરવું તે, ચોરનો ધન્ધો. ૨ ચાર ખુણે માટી અથવા ધાતુના વાસણો મેલી નાકુ ફરતુ વિંટાળી વેલકી જેવી જે જગામા અગ્નિસાક્ષિદ્ધ વર કન્યાને પરણાવવામા આવે છે તે; વર કન્યા પરણવા બેસે છે તે મણ્ડપ

ચોરીચપાટી, સ્રી૦ છુપી રીતે અથવા જબરદસ્તીથી હરી લેવુ તે, ચોરવું ને છિનાવવુ તે

ચોરો, પુ૦ ગામમા સહુને બેસવાની જે જગો તે ૨ ચબુતરો. ૩ ઘરમાં જે મોટો ઓટલો તે ૪ પટેલ તલાટી વગેરેને સરકારી કામને માટે બેસવાની જગો.

ચોર્યાસી, વિ૦ એંસી અને ચાર; ૮૪. ચોર્યાસી આસન—ચોર્યાસી રીતના યોગાભ્યાસ સમ્બન્ધી અથવા સ્રીવિલાસ સમ્બન્ધી આસન. **સ્રી૦** ચોર્યાસી લાખ યોનિ—અવતાર. ચોર્યાસીનો ફેરો કેવાય છે. ૨ ચોર્યાસી ન્યાતના બ્રાહ્મણોને જમાડવા તે

ચોલક, ન૦ ગેરુનુ સફેત વસ્ત્ર.

ચોલાઈ, સ્રી૦ રાતાં મુળિયાંની એક જાતની ભાજી

ચોવટ, સ્રી૦ પચાત. ૨ ચૌટુ ૩ આંગણુ; ઘરનો ચોક. "આ રંગમડપ મનોહર, ચદરવા ચોવટ જેહ" (હરિદાસ).

ચોવટિયો, પુ૦ પચાતિયો; પચાત કરનાર; લવાદ.

ચોવટું, ચૌટુ (જ્યા ચારે વાટના લોક મળતા હોય તે)

ચોવડુ, વિ૦ કપડા વગેરેને બેવડું કરી ફરી બેવડું કરેલુ હોય તેવુ; ચાર પડવાળુ.

ચોવાટે, અ૦ બારેવાટ, ખુલ્લુ—મેદાનમાં; ગમે ત્યા.

ચોવાડ, વિ૦ ચારે તરફ વાડવાળુ (ખેતર). "ખેતર ભલુ ચોવાડ અને ભામની ભલી કોબાડ" (કેવત).

ચોવાડો, પુ૦ જ્યા ઢોર એકઠા ચરતાં હોય તે ઠેકાણું

ચોવીસ, વિ૦ વીસ ને ચાર; ૨૪.

ચોવીસી, ન૦ ચોવીસ ગામના જથાવાળુ પરગણું.

ચોવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડામા અથવા કાદવમા ચોંટવું.

ચોશવું, ચુસવું.

ચોસઠ, વિ૦ સાઠ ને ચાર; ૬૪.

ચોસર, સ્રી૦ ચોસેર.

ચોસલુ, ન૦ ચાકું; બન્ધાયલો—થિજેલો કકડો ૨ [ચોરસ ટેંકુ.

ચોસેટ-ઠ, ચોસટ.

ચોસેર, ચાર સેર 'ચોસેરો હાર'.

ચોષ્ય, પુ૦ ચૂસવાનો પદાર્થ.

ચોળ, એ શબ્દ, **રાતું** એ શબ્દને લગાડવામા આવે છે ને ઘણું જ ભભક મારતુ એવો અર્થ થાય છે 'રાતું ચોળ—ચટક'. **સ્રી૦** મજીઠ 'ચોળમજીઠ' કેવાય છે.

ચોળમચોળા, સ્રી૦ ચોળાચોળ.

ચોળવચોળ, સ્રી૦ મનની ચોળાચોળ; સઙ્કલ્પ વિકલ્પ.

ચોળવું, ક્રિ૦ સ૦ હાથેવતી સારીપેઠે ઘસવુ; મસળવુ. 'શરીર ચોળીને નાજે', 'લુગડુ ચોળીને ધોજે', 'માથું ચોળ', 'છાસમાં વેસણ ચોળ' વગેરે. ૨ ચુથવું, લમ્બાવ્યા કરવુ.—'સારનો એકની એક વાત શુ ચોળ્યા કરે છે'. 'ચોળી ચોળીને ચાંદુ કરવુ'.

—'ચોળી નાખવુ'—પીખી નાખવુ 'તે તેને ચાયણુની પઠે ચોળી નાખે તેવો છે'.

—'ચોળાયલો રૂપિયો'—ઘસાઈગયલો—વટાવનો.

—'ચોળીને ચિકણુ કરવુ'—કોઈ વાતને વારે વારે કહ્યા કરવી ૨ ગુપ્ત રાખવા લાયક કોઈ વાતને દોડ ડાપણુ વાપરીને પોતાની મેળે ઉઘાડી પાડી દેવી. ૩ સેલુ કામ અઘરુ—ગુચવણુ ભરેલુ કરી નાખવુ.

ચોળા, પુ૦ એક જાતનુ ધાન્ય—કઠોળ. એ ચોળીમાથી થાય છે.

ચોળાચોળ, સ્રી૦ હરેક વાત ચોળ્યા કરવી તે.

ચોળાફળી, સ્રી૦ ચોળાના ઝાડની શિંગ ચોળી

ચોળી, સ્રી૦ ચોળાફળી. ૨ પછવાડે નહિ પણ આગળ કેસ—ખોરિયા હોય તેવુ કાચળીની પઠે પેરવાનુ સીવલુ વસ્ત્ર જુવાન સ્રિયો કાચળી ને ચોળી બન્ને પેરે છે પણ ઘરડીઓ અને દુખિયારી જુવાન વિધવાઓ ચોળી જ પેરે છે

ચોળીખણ્ડ, પુ૦ ચોળી કરવા જેટલો વણતરના મોળિયાં—ડિયા વાળો રેજો

ચોળુ,—હોડડાયુ

ચોળો, પુ૦ અઙ્ગરખાનો કમર પટીની ઉપરનો ભાગ—ફાટી ગયલો નવો ચડાવેલો તે. ૨ ચોખા તથા દૂધ ચોળી બાળકને પાય છે તે. ૩ દેહ; શરીર. ૪ મનની ભ્રમિત સ્થિતિ. ૫ દુઃખ—મુંઝવણવાળી સ્થિતિ.

ચૌટુ, ન૦ બજાર, સોદો વેચવા લેવાનુ જાહેર ઠેકાણુ

ચૌદ, વિ૦ દશ ને ચાર, ૧૪.

—'ચૌદ ચોકડી'—સત્ય ત્રેતા દ્વાપર ને કલિ એ ચાર યુગની એક ચોકડી એવી ચૌદ.

—'ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ-લોક-ભુવન'—સાત સ્વર્ગ લોક ને સાત પાતાળ લોક

—'ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ એક થવા'—ઘણો ગજબ થવો, કેર થઈ જવો. ૨ ઘણી મેનત પડવી. 'એનુ મન, મનાવતાં તો ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ એક થયાં'

—'ચૌદમુ રતન'—માર

—'ચૌદ રત્ન'—સમુદ્રમથનમાથી નીકળેલાં

—'ચૌદ વિદ્યા'—ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ ને છ શાસ્ત્ર અથવા ચાર વેદ, છ વેદાઙ્ગ, પુરાણ, મીમાસા, ન્યાય ને ધર્મશાસ્ત્ર.

ચૌદસ, સ્રી૦ દર પખવાડિયાની ચોદમી તિથિ.

ચૌદેક, વિ૦ આસરે ચૌદ એવો અર્થ રાખે છે.

ચૌરિકા, સ્રી૦ ચોરી.

ચૌવટુ; ચૌટુ.

ચ્યુત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પડેલુ, ભ્રષ્ટ થયલુ, નાશ પામેલુ પદચ્યુત—પદવીથી ભ્રષ્ટ થયલુ અચ્યુત—પડે જ નહિ—નાશ ન પામે તે—ઇશ્વિર.

છ.

છ, પુ૦ [સં૦] અરાડમો મૂળાક્ષર, સાતમો વ્યઞ્જન વર્ણ, ચનો મહાપ્રાણ—ચને ચાપીને કંઈક હ ભેળી ઉચ્ચાર કરેથી છ થાય છે

છ, વિ૦ [સં૦ ષટ્—ૡ] પાચ ને એક, ૬. **ક્રિ૦** છે. 'શુ કરછ?'—શું કરે છે?

—'છ પાચ કરી જવા'—નાશી જવુ; સટકી જવુ, અગિયારા ગણવા.

છ, અ૦ તિરસ્કાર બતાવતા બોલાય છે, ધ્રુ, ધિક્કાર એ ભાવમાં.

છઊં, ક્રિ૦ હો ધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં તથા વર્તમાન કાળમાં સ્વાર્થરૂપ.—'હુ છઊં'

છક, અ૦ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થયલુ હોય તેમ; તટસ્થ છક થવુ—ઈ જવુ. **સ્રી૦** ગરુરી.

છકછકાટ, અ૦ ઉતાવળે; ઝપાટાબન્ધ; જોસભેર. 'છકે છકાટ દોડવુ.'

છકછુંદું, વિ૦ ભેળસેળ કરી ચુથી નાખેલુ 'ધાન છક છુંદું કરી નાખ્યુ છે'.

છકડી, સ્રી૦ છ કાગળોનો જે જથો તે, પા ઘાયો, પા દસ્તો

—'નવડી છકડી રમવી—રમાડવી'—કોઇને ભૂલ થાપ ખવડાવી દેવી; ભૂલ થાપ ખવડાવીને ઠગી—છેતરી લેવુ (પાસાની રમતમાં નવના છ ને છના નવ દાણા કરી નાખવા—ચાલવા તેપરથી).

છકડુ, ન૦ છનો જથો.

છકડો, પુ૦ ગાડાના આકારની છત્રીવાળી એક જાતની લામ્બી ગાડી. ૨ છકડુ

છકવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રથમ ખુશીમાં આવી જઈને પછી મદ અભિમાનથી હદથી જયાદે અઘટિત બોલવુ—કામ કરવું વગેરે, ફાટી જવુ, બેકી જવુ, વઈ જવુ.

છકિયું, ન૦ છ બળદ જોડેલા હોય તેવું ગાડું.

છકેલ, વિ૦ છટેલ

છક્કડ, સ્રી૦ માથાપર અથવા ગાલપર હાથ ઉપાડી મારવો તે, ઢોલ, લપડાક 'ઢોલ છક્કડ' એમ બોલાય છે ૨ (લાક્ષણિક) માર ખાવો તે, ઠગાવુ તે. ૩ નુકસાનમા આવી પડવું તે. 'છક્કડ ખાવી' એમ કેવાય છે.

છક્કલ, સ્રી૦ સોકટા રમવાની એક રીત

છક્કો, પુ૦ રમવાના પાનામાં એક જ જાતનાં છ ચિહ્નોનો જે જથો તે. ૨ સોકટાંના એક પાસામાં છ દાણાનો જે જથો તે.
—'છક્કા છૂટી જવા'—હિમ્મત હારી જવી, થાકી જવું, શ્રમથી મેનતથી શિથિલ થઈ જવુ.

છક્કોપંજો, પુ૦ (લાક્ષણિક) દગોફટકો; ફરેબ; કાવાદાવો; ભુલથાપ આપવી તે; છળભેદ. 'તેને છક્કાપંજા રમતા ઠીક આવડે છે'

છગડંગ, સ્ત્રી૦ દગદગો, મનનુ અનિશ્ચિતપણુ

છગડો, પુ૦ છનો જે આંક તે. ૬.

છગલ—ળ, પુ૦ બકરો.

છગ્ગું, પુ૦ વીસ આંકમાના બીજા આંક—એકાનો છટ્ઠો પાડો. 'એકછગ્ગુ છ થો.'

છચોક—છોક, અ૦ ઉઘાડું; ખુલ્લી રીતે; છતું પડીને, સહુ દેખતાં; જાહેર.

છચોર, પુ૦ લુચ્ચો; સોદો; ઠગ ૨ મનુષ્યમાં જે છ જાતનાં વિકાર છે તે.-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર એ છ ચોર કેવાય છે.

છછુંદર—છુન્દર, સ્ત્રી૦ ચેણુ ૨ એક જાતની આતશબાજી

છછોરી, સ્ત્રી૦ છોકરવાદી.

છછોરું, વિ૦ છોકરવાદિયું "છત્રપતિ છછોરા ન થઇયે, પરપત્ની શું તલખા" (પ્રેમાનન્દ)

છજાવટી, સ્ત્રી૦ છજાની આગળ જે આડી લામ્બી સાંકડી તરેહવાળી કે સાદી પટી જડવામા આવે છે તે.

છજું, ન૦ ઘરની બારિયોની આગળ રવેસથી બાર પડતાં જે પાટિયા જડેલાં હોય તે. [કરવું.

છઞછણવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિડવું; બબડ્યા કરવું, લડ્યાં

છઞછન, ન૦ ઘુઘરીઓનો એવો થતો અવાજ.

છઞછેડવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકી—ગોદો મારી—ખસેડી અટકચાળુ કરવુ અથવા એમ કરી ખિજવવુ તે. 'સાપને છઞછેડીશ નહિ.' ૨ તરછોડી નાખવું, તુચ્છકાર કરવો. 'તેણે તેને છઞછેડી નાખ્યો.'

છટ, અ૦ તુચ્છકાર—નામઞ્જુરિયત દેખાડનારો શબ્દ.

છટકવું—કી જવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાંસા—પેચ—લપટમાંથી ઝંપ લઈ નિકળી જવું; સરી જવુ; ખસી જવું. ૨ બરોબર ન લાગતા દુર નિકળી જવુ, નિશાન ચુકવુ.

છટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખસેડી નાખવું, ચુકાવવુ. ૨ નસાડવું

છટકિયું, ન૦ ઉનાળાના દિવસમા ઠણ્ડકને વાસ્તે જે ભીનો કકડો રાખવામા આવે છે તે ૨ સટકિયુ. ૩ ફાંસો; પાશ; પશુ પક્ષી વગેરે પકડવાનો ફંદો. ૪ ઉંદર પકડવાનું પાંજરુ.

છટકું, છટકિયું. (૩ જા ને ૪ થા અર્થમાં)

છટા, સ્ત્રી૦ ચાલાકી—સફાઈથી બોલવા લખવા વગેરે કામ કરવાની રીત; ઢપ; તરેહ. ૨ તેજ; કાન્તિ; શોભા.

છટાદાર, વિ૦ છટાવાળુ.

છટેલ, વિ૦ વિવેક વિચાર વના મદ—અભિમાને મન-સ્વી ભાપણુ—કર્મ કરે તે; ફાટેલ, છાકી ગયલુ.

છઠ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ષષ્ઠી] પખવાડિયાનો છટ્ઠો દિવસ.

છઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ છોકરુ જન્મ્યા પછીનો જે છટ્ઠો દાડો તે. ૨ એ દાડે ભીતે કંકુએવતી પુતળાવાળુ ઘર ચિતરી એ જે પુતળાં તેને વિધાત્રી માની તેની આગળ કાગળ ખડિયો કલમ વગેરે મુકી પૂજન કરે છે તે, અર્થાત્ કે તે છોકરાનું ભવિષ્ય પેલી વિધાત્રા લખી જાય છે.
—'છઠ્ઠીના લેખ'—વિધાતાએ નિર્માણ કરેલુ પ્રારબ્ધ 'છઠ્ઠીના લેખ મટવાના નથી'
—'છઠ્ઠીનું ધાવણ'—બચપણમાં ધાવેલુ દૂધ 'તે એટલું બોલ્યો કે છઠ્ઠીનું ધાવણ કાડયુ'
—'છઠ્ઠીનો ઉખડેલો'—કોઇ પણ કામ કરવામાં નિડર, લફંગો, તોફાની, લુચ્ચો

છઠ્ઠું, વિ૦ અનુક્રમ રાખતા છની સઙ્ખ્યા જ્યાં આ-વતી હોય તે દેખાડે છે. 'વર્ગમાં ૧૦ બેઠા છે તેમાંથી છટ્ઠાને મોકલજે'.
—'છટ્ઠે ખૂણે નાખવું'—ખુણે ખોચરે—અજાણી—ઝટ યાદ ન આવે તેવી જગામાં નાખી મૂકવુ

છડ, પુ૦ ભાલાનો દાડો, બરછી, ૨ બરુનો રોપો; લામ્બુ ને કઠણ એવુ જે ઘાસ તે. બરનો ભાલો—છડ કેવાય છે

છડકવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી છિટવુ

છડવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાંગેર અને કેટલાંએક કઠોળ એને ભરડી ઝાડકી છોતરા ઉગાડી ખાડવુ ૨ મારવું. 'આજ એની માએ એને ખૂબ છડ્યો છે.'

છડાઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ માર ખાવો; કચડાઈ જવુ. ૨ નુકસાનીમાં આવી પડવુ.

છડાણ, ન૦ છડતાં નિકળેલો કચરો; કુસકી.

છડામણ, ન૦ છડવાની મજુરી.

છડિયાત, છડ.

છડી, સ્ત્રી૦ સોટી, નેતર; ઝાડની લામ્બી ને સીધી ડાળી. ૨ લોઢાની સાંકળો એક કડીમાં ભેરવેલી હોય તે. કેટલાક લોક એ સાંકળોને વાસાપર મારે છે. ૩ એક જાતનુ ફૂલ; ગુલછડી ૪ લાકડી; દણ્ડ.—

છડીદાર. વિ૦ છોકરા છૈયા વગરની સ્ત્રી —છડીછાટ એટલે છોકરાં ન થયા હોય—થઇને મરી ગયા હોય તે અથવા સાથે—જોડે ન લાવી હોય તે અથવા જે લામ્બી ટટાર ને ચાલાકીવાળી હોય તે—સ્ત્રી (પછી છોકરાવાળી હોય તોપણ)
—'છડી પોકારવી'—રાજા—મોટા અમલદાર કે ગુરુ પાસેનો છડીદાર જે સલામતી બોલે તે.

છડીદાર, પુ૦ અધિકારીની આગળ છડી રાખી તેહેનાતમા રેનારો અને નેકી પોકારનારો જે સેવક તે; ચોપદાર

છડીસ્વારી, સ્ત્રી૦ સાથે કુટુમ્બ—માણુસો—રસાલો ન હોય તેવી હાલત

છડુ, વિ૦ એકલુ, સાથ વગરનુ. જેને બૈરી છોકરા ન હોય તે છડો ને જે સ્ત્રીને છોકરાં ન હોય તે છડી

છડો, પુ૦ મોતીની પાંચ સાત સેરનું કોટે બેસતુ ધરેણુ ૨ છોકરાને કાડે પેરવાનુ પોંચીના જેવુ મોતીનું ધરેણુ. ૩ થોડીક જગોપર લામ્બા સેરડામા જે આછો છણ્ટકાવ કરવો તે. 'પાણીનો છડો દેવો—નાખવો.' 'કઠુના છડા દેવા' એટલે સુકન કરવાને કઠુમાં પાણી રેડી તેને છાંટવું. ૪ હળનાં તુક્ષાની ઉપર જડેલો હોય તે (લાકડાંનો) કટકો.

છણુકછણુક, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ કણ્ટાળાથી કે રીસમાં ભાંગ ફોડ—મારફાડ—છણુકા કરતા કરતાં કામ કરવાનો અર્થ દેખાડે છે.

છણુકપાટું, ન૦ કામ કરતાં વારે વારે રિસાઈ બેસવુ તે ૨ ગાય દોતાં દોતાં પાટુ મારીને ખસી જાય તે.

છણુકભણુક, છણુછણાટ.

છણુકવું, ક્રિ૦ સ૦ છણુકો કરવો; તરછોડવું ૨ કસારને માટે ભરડેલા ધર્ણમાથી આટો થુલુ અને કસાર એ ત્રણને સુપડાથી જુદાં પાડવા.

છણુકો, પુ૦ ગરમ તેલ—ઘીમાં પાણીનો છાંટો પડવો તે અથવા પડેથી જે અવાજ થાય તે. ૨ તુચ્છ કરવુ—તરછોડી નાખવુ તે. ૩ મિજાસથી બોલવુ તે 'છણુકો કરીને ચાલી ગઈ.'

છણુછણ, અ૦ એવો અવાજ દેખાડે છે.

છણુછણતું, વિ૦ એવો અવાજ કરતું હોય તેવું, ગરમ ૨ તિરસ્કાર કરતુ. ૩ નાચણવેડા કરતુ, છણુકો કરતુ

છણુછણાટ, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ૨ ઠપકો આપવો તે. ૩ ગુસ્સામાં બબડવુ તે; પત ન કરવું તે ૪ લાડમાં બેદરકારી બતાવવી તે.

...ણ, અ૦ એવો અવાજ દેખાડે છે

...વું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ઢીલા પદાર્થને કપડાંમા નાખી ચોળી ગાળી કાડવો —શીખણ્ડ—કેરીનો રસ છણવો ૨ શુદ્ધ સત્વ કાડવુ; ગાળી ગાળીને શુદ્ધ સાર—રસ કાડવો ૩ ખરાં ખોટાનો ઇનસાફ કરવો ૪ છોલવુ, ઘસવુ. 'લૂગડું શુમડુ—બળિયા છણ્યા કરે છે.' ૫ વધારે વાત કરવી. "ઝાઝું છણતાં તો નિન્દા ભામે રે" (દયારામ)

છણાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચામડી ઘસાવી, છોલાવુ ૨ કસોટીમાં આવવુ ૨ ગળાવુ ૩ સત્વ નીકળવુ; સત્વ બહાર આવવું. ૪ ન્યાય ઇનસાફ થવો

છણ્ટકાવ, પુ૦ છાટારૂપે જમીનપર પાણી પડે તેમ કરવુ, છાટવુ તે અથવા પાણી પડેલુ હોય તે

છણ્ટકોરવું, છાંટવું.

છણ્ટાવ, છણ્ટકાવ.

છણ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ છણ્ટાયલી હાલતમાં આવવુ; ઉપરથી પાણી પડયુ હોય તેવુ થવુ. જમીન છણ્ટાઈ, આગ છણ્ટાઈ વગેરે વગેરે. ૨ ગાય ભેંસનુ સવાવુ, સવાણે આવવુ, વેતરે આવવુ

છણ્ડવું, ક્રિ૦ સ૦ છાડવું; તજવુ, ત્યાગ કરવો

છણ્ડામણ, ન૦ જમતા રહેલુ તે.

છણ્ડાવું, ક્રિ૦ અ૦ મુકાવું, ત્યાગ થવો. ૨ ખાતા—જમતાં બાકી રેવુ—વધવુ.

છત, સ્ત્રી૦ (વસ્તુના પાકની) છે એવી જે હાલત તે, પેદાશ—ઉપજ હોવી તે. ૨ પુષ્કળપણુ, વધારો. ૩ છાયલુ—ઉપરથી પાથરેલુ તે—છાજ, ચન્દરવો. વિ૦ હોશિયાર; જાણિતો. ૪ દોલત, પુજી, પૈસો. 'છત છાની ન રે.'

છતરાયું, વિ૦ ઉઘાડુ; ખુલ્લુ

છતરી, સ્ત્રી૦ તડકા વરસાદથી બચવાનો કાગળ—તાસતો—મોમજામો—કપડું વગેરેનુ બનાવેલુ દાંડીવાળું જે માથે ઓઢવાનુ તે; છત્ર ૨ પલઙ્ગની ઉપરના દાડા જેનાપર મચ્છરદાની નાખવામા આવે છે તે. ૩ ગાડીની ઉપરનું ઢાંકણુ

છતરીસ, વિ૦ તીસ ને છ એટલી સઙ્ખ્યા દેખાડે છે, ૩૬.

છતવન્ત, પુ૦ પૈસાવાળો; શ્રીમન્ત, ધનાઢ્ય. "ઘેર મળ્યા છે નર નરપતિ, છેલ છતવન્તા છતરપતિ" (સામળ)

છતાં—તી—તું—તે, કૃ૦ એમ—પાસે છે—તોપણ એવો અર્થ રાખે છે; ચાલતી ક્રિયાના સમ્બન્ધમા બીજુ કઈ વિશેષ—વિરુદ્ધ બોલવુ થાય તે દેખાડે છે. 'તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા છતા તે દળદરીનો દળદરી છે',—'છતી આંખે દેખાતું નથી,'—'છતું ધરેણુ ને પેરાય નહિ,'—'છતુ ધરેણુ છે ને પેરતી નથી,'—'છતે ધણીએ રણ્ડાપો',—'છતે હુતે ભિખારી છે.'

છતાળું, વિ૦ છતવાળુ "જોઈ રહ્યા, રોઈ રહ્યા, છતાળા છબેડિયા" (વલ્લભ).

છતું, વિ૦ ઉઘાડું, ખુલ્લુ; જાહેર. છતો, છતી, છતુ અ૦ સવળુ, સીધુ 'છતુ સૂવું'.

છત્તર, ન૦ છતરી. ૨ કાગછત્તર; કુતરાની ટોપી—એ છોડવા, ખાતરવાળી—ઉકરડાની—ભીની જગોમાં ઘણું કરીને ચોમાસામાં થાય છે—એની ઘણી જાત છે કેટલાક ખવાય તેવા ને કેટલાક ઝેરી હોય છે

છત્ર, ન૦ [સં૦] છતરી. ૨ માથે જે વડીલ—મોટુ તે. પુત્રને પિતા છત્ર છે. ૩ ઓથ—આસરો આપ-

ભોરો કુંચી' કેવાય છે. ૨ જેને કંઈ કામ ધન્ધો ન હોય તે (વ્યંગમા)

છપ્પય, છપય.

છપ્પરખાટ—પલંગ, છપરખાટ—પલંગ એ શબ્દ જોવા

છપ્પરબન્દ—ન્ધ, પુ૦ નમી ગયલા ઘરને ઉચકી આણુનારો, કિસબી મજુર. ૨ છાપરાં સડનારો.

છપ્પો, છપય.

છપ્પોસાત, વિ૦ એકમાં છ દાણા ને બીજામા પો—એક દાણો હોય એવા જે સાત તે સોકટાંના બે પાસાના દાવમાં બે રીતના સાત હોય છે—છપ્પો સાત ને ચાર ત્રણુ સાત

છબ, [હિં૦] છબી.

છબકવું, ક્રિ૦ અ૦ છૂપાવુ, સતાઇ જવુ. "હબકયા છબકયા લબકયા નિરખી" (વલ્લભ)

છબછબ—છબકછબક, અ૦ પાણીમાં હાથ અફાળેથી જે અવાજ થાય તે

છબછબિયાં, વિ૦ નદી તળાવમા થોડુ પાણી હોય તે

છબછબુ, વિ૦ તળાવ નદી વગેરેમાં તળીયુ ભીજાઈ રહે એટલું થોડું પાણી.

છબછબાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લૂગડુ પાણીમાં ભીજવીને ધીમે ધીમે બે હાથે નીચે બેસીને અફાળવુ તે. ૨ કંહોળ વગેરેને થોડા પાણીમાં પલાળવું તે

છબતરું, વિ૦ છાછરું. ૨ ગન્દું; ગોબ્જું; ચુથાયલુ.

છબરકી, સ્રી૦ એક કોરા કાગળના બે—ત્રણુ—ચાર કરેલા કકડામાંનો અમેકો ૨ ડાકમાં લખવાનો પાતળો કાગળ.

છબલિકા, સ્રી૦ કરતાળ

—'છબલિકા વગાડવી'—ભીખ માગવી તે.

છબવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠરવુ, પોંચવુ; લાગવુ; અડકવુ "જો ઉપજે તો ભલો વેરાગ, બીજા કૃત્યનો ન છબે પાગ;" "માયાના ગુણ જ્યાં નવ છબે, તેને અખા તે કોણ આલબે." ૨ છુપાવુ.

છબી, સ્રી૦ [સં૦ છવિ] માણસની ચિતરેલી આકૃતિ, સાદી અથવા રંગેલી—હાથથી, યન્ત્રછાપથી. ૨ માણસના રૂપ ગુણનું મનમા પડતુ ચિત્ર, તસવીર. છબી લેવી—પાડવી—ઉતારવી.

છબીદાર, વિ૦ સુન્દર; ખુબસુરત

છબીલું, વિ૦ સારી છબી—સુરતવાળું, ખુબસુરત, ફુટડું; રૂપાળુ; દેખાવડુ, ચિતરવા લાયક.

છબીલો, પુ૦ દેખાવડો; ફાંકડો; ફક્કડ; રંગીલો 'છેલ છબીલો'.

છમ, અ૦ એવો થતો અવાજ ઘુઘરીનો, વઘારનો.

છમકછમક, અ૦ ચાલતા ઘુઘરીથી જે અવાજ થાય તે.

છમકલડું, (જુના કાવ્યમાં) છમકલું. "એની મશે આ પાલવ તાણ્યો તે છમકલડાં સાહાવો રે" (નરસીંહ મેતો).

છમકલું, ન૦ અટકચાળુ. 'આગનું છમકલું' એટલે નાની—ઘણુ થોડું નુકસાન કરનાર આગ.

છમકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠિકરીને તપાવી લાલચોળ કરી તેને થણ્ડાં પાણીમાં બોળી દેવી. 'મરી—આદુ ફુદનો છમકારીને પી.' ૨ વઘારવુ, વઘાર દેવો.—'ભાજી છમકારો' [છમકારવાથી થયલો

છમકારો, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ઘુઘરાનો અથવા

છમછમ, અ૦ એવો થતો અવાજ—ઘુઘરીનો. ૨ ઝમઝમ.

છમછમતું, અ૦ છમછમ કરતુ.

છમછમિયાં, ન૦ ઝાંઝ, કીર્તનિયાં, કાંસિયા. (બ. વ. માં વપરાય છે.)

છમછરી, સ્રી૦ સવત્સરી, મરણુ તિથિ. ૨ પર્યુસણનો છેલ્લો દહાડો (જૈન).

છમાસી, ન૦ મરણુ તિથિ પછી છઠ્ઠે બેસતે મહિને જે સરાધ—બ્રાહ્મણ જમાડવા વગેરેની જે ક્રિયા કરવામા આવે તે

છર, પુ૦ બેફામ ઘણુ બોલવાનો જે જોસ્સો તે, તાન, મસ્તી; લાડથી આવેલી ઘેલછા. ૨ મદ, તોર, દિવાનાપણું ૩ વાડિયો; લલુતાપણુ. ૪ એવો થતો અવાજ—હથિયારથી કપાતાં થતો, છરર. અવાજ ૫ અસ્રો. **સ્રી૦** બરુની સોટી

—'છર ફેરવવો'—આબરુ—કીર્તિનો નાશ કરવો—થવો.

છરતું, વિ૦ જરા તરા અડકીને આડું ઉતરી ગયલું 'છરતું વાગ્યુ'. ૨ આડું કતરાતું ફેંકેલુ હોય તેવું (ઠિકરાંની કાતરી વગેરે)

છરવજી, પુ૦ તોફાની; મસ્તીખોર; અડધુ ગાંડું.

છરા, પુ૦ નાની નાની સીસાની ગોળિયો—બન્દુક પિસ્તોલને સારુ, પારો. ૨ ખીલા, પથરા, જુના પૈસા વગેરેનો બન્દુકમાંથી જે મારો કરવો તે

છરાયલું,—યું, વિ૦ છર આવતો—આવેલો હોય તેવુ, સેજ સેજમા બેકી જાય તેવું, ગાંડું; સાડીત્રણ પાંસળી.

છરિકા—છુરિકા, સ્રી૦ છરી.

છરી, સ્રી૦ શાક સમારવાનુ ઓજાર; પાળી. ૩ હૈયામેલ; કીનો; વેરબુદ્ધિ; ઝેર—'એના મનમા જ છરી છે, તે સીધી વાત શાની કરે?'

છરેલ, છરાયલું.

છરો, પુ૦ મોટી પાળી, મોટી છરી ૨ એક શસ્ત્ર; સીધો જમિયો. ૩ ચાલાવગરનુ દાતરડાના આકારનું બોરતુ પીછુ.

છલકવું, છલકાવું.

છલકાવું, ક્રિ૦ અ૦ હાલવાથી પ્રવાહી પદાર્થ પોતાનો

ઠામમાં આમ તેમ ઊંચું આવવું અથવા તેમાંથી બાર ઉછળી પડવું. 'અધુરો ઘડો ઘણો છલકાય'. ૨ ઉભરાઈ જવું.—'તળાવ છલકાઈ ગયું' ૨ ફુલાસ મારવી, મિથ્યા ગર્વ કરવો.

છલંગ, સ્ત્રી૦ એક પગને ટેકી બીજો પગ ઉપાડી એક જગેથી બીજી જગોએ પડવું તે; ઠેકડો, કુદકો, ફલંગ. કુદકો, નીચેથી ઉપર અથવા ઉપરથી નીચે હોય પણ છલંગ તો તેજ અથવા વચમાં ખાડાવાળી સપાટી ઉપર જ હોય.

છલર, સ્ત્રી૦ ધ્રો, દરોઈ, દરો, દુર્વા.

છલાછલ, વિ૦ છેક મથાળા સુધી—ઉપર આવી રહેલ; ભરપૂર એ શબ્દ પ્રવાહી તથા નકર બન્ને પદાર્થને લાગે છે.

છલાવું, છલકાવું.

છલી, સ્ત્રી૦ ચામડીનો એક રોગ.

છલો, છલ્લો "વનિતા ન પામે વીટી છલ્લો." (સામળ).

છલ્લાછલ, છલાછલ.

છલ્લી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીના હાથની ઘુઘરિયોવાળી વીંટી. ૨ સ્ત્રીના કાનના વે વધારવા દાતની નાની ચૂડી ઘાલવામાં આવે છે તે. ૩ ટોપલી—જેમાં પૂજાનું સાહિત્ય ભરે છે તે.

છલ્લેયું, ન૦ બલૈયું, લાકડાની ચૂડી.

છલ્લો, પુ૦ ડાબા હાથની આગળિયે ઘાલવાની રૂપાની અથવા સુનાની ઝીણી ઘુઘરીવાળી જે વીટી તે. ૨ લોઢાની વીટી (છલ્લો ને મીંદળ) ઘુઘરીવાળું. ૩ મુસલમાન પીરની એક ઠેકાણે કબર હોય તેવી બીજે ઠેકાણે કબર કરીને ત્યાં તેની જે પૂજા કરવામાં આવે છે તે કબરે એમાં મડદું દાટેલું હોતું નથી, ફક્ત ખાલી કબરજ ચણેલી હોય છે.

—'છલ્લો ભરવો'—ટોપલીમાં વડા બાકળા વગેરે ભરીને દેવીને બળીદાન આપવું તે.

છવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપરથી ઢંકાવું

છવિટિયાં, ન૦ સ્ત્રીને પગની આગળિયે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘુઘરીવાળું ઘરેણું. **છવિટિયું** એકવચન.

છવી, [સં૦ છવિ] સ્ત્રી૦ શોભા, સૌંદર્ય; કાન્તિ, તેજ; રૂપ.

છવ્વીસ, વિ૦ વીસ ને છ; ૨૬.

છસે—સો, વિ૦ ૬ વખત ૧૦૦; ૬૦૦.

છળ, પુ૦ [સં૦ છલ] છેતરવું તે; ઠગાઈ, કપટ; દગો.—છળભેદ કેવાય છે. ૨ નિત્યનો નહિ પણ નવો વેશ; ખોટો લેબાસ ૩ બાનું; મિષ

છળકારી, સુ૦ છળ કરનારો. "તે ન વિચારી અવિચારીનો, નાહો આવ્યો છળકારી" ૨ મદમાતી સ્ત્રી. "છળકારીમાં ટોલા હાલા વેલા, ચાલો મારા રાજ"

છળકો, પુ૦ પાણીની છોળ

છળના, સ્ત્રી૦ છળ, ઉપદ્રવ, પીડા

છળપ્રપંચ, પુ૦ છળકપટ કાવત્રું.

છળભેદ, છળપ્રપંચ.

છળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠગવું, કપટ કરી છેતરવું; દગો દેવો.

છળવું, ક્રિ૦ અ૦ બીવું; ચમકવું 'છૈયોમારો છળશે.'

છળો, પુ૦ રગડો—(ભાંગી નાખેલા દહીં વગેરેનો)

છાં, ક્રિ૦ હો ધાતુનું વર્તમાન સ્વાર્થરૂપમાં દ્વિતીય પુરૂષનું એકવચન તું છાં અથવા છે.

છાંછળમાછળ, ઉપર ઉપરની, ઉપલકિયા; છાલકા "છાંછળમાછળની નહિ વાત, એ તો કરવી વાત [અઘાત"

છાંછવું, છાંછિયું.

છાંછિયું, ન૦ છુરકીયું, છુરકીને બોલવું તે; મોં ચડાવીને ગુસ્સામાં જવાબ આપવો તે.

છાંછૂ, ન૦ ધન્તર મન્તર

છાંટ, સ્ત્રી૦ ઝીણા ઝીણા છાંટા (વરસાદ વગેરેના) ૨ કપડાપર રંગના જે ઝીણા ઝીણા છાંટા નાખેલા તે, ભાત; ટપકું, બિન્દુ ૩ ઝડપ, ઉતાવળ.—'તે લખવામાં છાટ સારી રાખે છે'. ૪ ગપ, ખોટી વાત ચલાવવી તે—'તે બહુ છાંટ મારે છે' ૫ ગુણપાટની ભરેલી કોથળી

—'છાંટ નાખવી'—અભડાયલાને શુદ્ધ કરવું

છાંટણાં, ન૦ કપડાંપર ઝીણી ઝીણી રંગદાર ભાત પડેલી હોય તે ૨ કંકુ—કેસરથી આછું છાટવું તે

છાંટવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ ઉપર પાણી રેડવું, હોલવવું. ૨ જમીનપર થોડે થોડે છાંટા પાડીને રેડવું 'રજ છાટ તો'. ૩ ભુંકા ઊરાડવો—ફકવો.—'ખેતરમાં અનાજ છાટવું'—ભભરાવવું—'ગલાલ છાટવું—ઉરાડવું. ૪ આછો આછો રંગ નાખવો'. ૫ ઉપરઉપરથી કાપી નાંખવું.—'ખરસાણીનું ઝાડ ઘણું ઊંચું વધી ગયું છે માટે તેને છાટી નાખ'. ૬ લાંચ આપવી —'તેને થોડા એક રૂપિયા છાટી આવ કે કાલે તારી તરફનો ફેંસલો થાય'. ૭ ગપ મારવી; જુઠા તડાકા મારવા, હાકવું.—છાટણદાસ.

છાંટિયું, ન૦ સ્ત્રીના ગળામાં પેરવાનું સોનાનું એક જાતનું ઘરેણું એ ત્રણ—ચાર ઘુઘરિયોની સેર અને વચ્ચે બે ત્રણ મણકાવાળું હોય છે

છાંટી, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરેનું જે નાનું ટીપું તે. ૨ વરસાદની ઝીણી ઝીણી ધાર અથવા ઝીણું ઝીણું ટીપું

છાંટી નાખવું, તરવારથી કાપી નાખવું ૨ દેવતા હોલવી નાખવો

છાંટુ, પુ૦ ગપમાર; ખોટી ખોટી વાત ચલાવનારો.

છાંટો, પુ૦ પાણી અને એવા બીજા પ્રવાહીનું ટીપું; વરસાદનું બુન્દ—ટીપું. છાંટો આવ્યો—ઉડયો એમ

બોલાય છે. ૨ ડાઘ; કુસકૃતિનો દોષ, બદનામી; નુકસાન. 'તેના છાટા મને લાગ્યા'.

—'છ—ચાર છાંટા નાખવાં'—ધર્મ સમ્બન્ધી કોઈ ક્રિયા કરી લેવી. ૨ વરસી વાળવી.

છાંટાપાણી, ન૦ ચાર જણે બેશીને ખુશમા દારુ પીવો તે, રઙ્ગપાણી.

છાંડણુ, ન૦ છાંડવુ તે ૨ છાડેલુ તે.

છાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવુ, છોડવુ; મુકી દેવુ, બાતલ કરવુ 'આજ કાલ તેણે તેની સઙ્ગત છાડી છે'. ૨ છેડો ફાડી આપવો, તલાક—ફારગતી આપવી, દૂર કરવુ.—'તેણે પોતાની બૈરીને છાંડી છે'. ૩ જમતા ભાણામા વધે—પડી રે તેમ કરવુ. 'તારે તો ન છાડ વાનો નીમ હતો ને આજે તે આટલુ બધું કેમ છાંડ્યુ ?' ૪ વિવાહ ફોક—રદ કરવો —'કન્યા છાંડવી.'

છાંડેલું—ડ્યું, ન૦ ખાતા વધેલું તે. ૨ ત્યાગ કરેલુ, છોડી દીધેલુ 'છાડેલી બૈરી'.

છાંડ્યું, ન૦ છાંડેલુ—ભાણામા વધેલું તે.

છાંણ, છાણ.

છાંણાં, છાણાં.

છાંદવું, ક્રિ૦ અ૦ જાડું લિપવુઃ થેપવુ.

છાંદો, પુ૦ જાડુ લિપણુ—ગારો. 'છાદો દેવો—મારવો'. ૨ જમવાનુ એકઠુ કરેલુ તે 'છાદો ઘાલવો'—જમતા ભાત દાળ શાક વગેરેને એકઠુ—ગવાનેક કરીને ખાવુ ૩ પૈસા 'આજકાલ તે છાંદાવાળો ગણાય છે'.

છાંનું, છાનું.

છાંય, છાયા.

છાંયડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓળો પડતો હોય તેવી વસ્તુની છાયા (ખજુરીની છાંયડી)

—'ફરતાં ફરતી છાયડી'એટલે સારો વખત ને નબળો—માઠો વખત; સારી માઠી સ્થિતિ.

છાંયડો—યો, છાયો.

છાંઈ, છાયા.

છાએલ, છાયેલ.

છાક, સ્ત્રી૦ દારુ પીધા પછી મોઢુ વાસ મારે તે.—'છાક મારવી'. ૨ નીશા—કેફની અન્દર ગમે તેમ ફાટ્યુ ફાટ્યુ બોલવું—લવવુ તે ૩ મિજાજ, હેંકાર, પતરાજ ૪ ગામડાના પીઠામા દારુ તાડી પીધા પછી ઉપરથી જે સવૈ લેવી તે

—'છાકે ચડવુ'—દારુ પીને છાક મારવી; શરીરનુ ભાન ન રેવું; મસ્ત બનવુ. ૨ છાકી જવુ.

છાકટ, છાકટું.

છાકટું, વિ૦ ઘણો દારુ પીને ઘેલુ બનેલુ, છાક મારતુ, પીધેલ; મસ્ત છાકટો, છાકટી, છાકટું.

છાકવું—કી જવું, ક્રિ૦ અ૦ છલકાવુ, ફુલાઈ જવું, પતરાજ મારવી. ૨ બેકી—વણ્ડી—વઈ જવુ.

છાકોટો, છાક.

છાક્યું, વિ૦ છકી ગયેલુ, બેકી ગયલુ, વઈ ગયલુ. "તેને તમે છાકયો કેતા બોલરે" (બાપુ)

છાગળ, સ્ત્રી૦ મુસાફરીમાં સાથે પાણી ભરી રાખવાનુ ચામડાનુ જે ઠામ તે; નાની મશક. પુ૦ બકરો.

છાગળિયાં—યું, ન૦ છાગળ. ૨ શક્તિ કરતા વધારે ખરચ કરવો—ઉડાવવુ તે.

છાછરૂં—રું, વિ૦ જરાક ઉણ્ડું ને ઘણુ પોળુ હોય તેનુ ચપટું પોળુ ઢાકણા, ત્રાંસળા છાછરાં ને રકાબી છાછરી હોય છે. ૨ આછુ, થોડું

છાજ, સ્ત્રી૦ ઓરડાની ઉપર પાટિયા જડેલા હોય તે. ૨ ગામડાંનાં ઝુપડા ઉપર સુથાડિયાં—(જાડું ને લામ્બુ ઘાસ) ચીપા (કડબના ચિરેલાં સાંઠા) નાખેલા હોય તે. ૩ એક જાતનુ પોળુ ને કકરુ ઘાસ.

છાજલી, સ્ત્રી૦ નાનું છજુ. ૨ છજાની ઉપર નાની અગાસી, ગોખ ૩ સામાન મુકવાને ભીત સાથે જડેલુ પાટિયુ. ૪ ઘાસ

છાજવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘટાટોપ આવી રેવું; છાઈ રેવું, છાવુ, ઢાકવું, છાયા કરવી. ૨ લાયક હોવુ—થવુ, ઘટવુ, અનુકુળ આવવું. ૩ શોભવુ, બિરાજવુ, સારું દેખાવુ ૪ ઘણીવાર સુધી રેવું—ચાલ્યાં કરવુ, ટકવુ, નિભવુ.

છાજિયું, ન૦ બૈરાઓએ હાથ ઉચકી ઉચકીને છાતી પર કુટયા કરવુ તે એનુ અનેકવચન **છાજિયાં.** છાજિયાં લેવાં—કોઈના મરણમા બૈરાંઓએ કુટવુ. ૨ (લાક્ષણિક) ધિક્કાર—ચીડનો શબ્દ—બૈરાંઓ વાપરે છે 'અરે તારા છાજિયાં લઉ રે મુઆ, કેમ મારો જીવ લેવા બેઠો છે?'

છાજું, ન૦ વણ્ડીના ઉપર છાયલુ તે [શિલા

છાટ, ટાંકાની ઉપરનો છાઈ દીધેલો ભાગ. ૨ પત્થરની

છાટકવું, ક્રિ૦ સ૦ આમ તેમ ફેંકવુ, ઝાટકવુ

છાટિલું, વિ૦ હોશિયાર; ચાલાક, વગર ભૂલે ગુચવાયા વગર ઘણી જ ચપળતાથી કામ કરનાર. (માણસ)

છાણ, ન૦ ગાય ભેંસનો મળ. 'છાણ કરવુ'—ગાય ભેંસે પોદળો મુકવો. ૨ હોંસ; શૌર્ય; રામ, દમ —'એની ગાડમા છાણ કર્યાં છે'? 'છાણ પુજવુ'—ઢોરના પડેલા જુદા જુદા પોદળા એકઠા કરવા. 'છાણ પુજો'—છાણ અને બીજો કચરો 'છાણના દેવ ને ખાસડાની પૂજા', 'છાણના દેવ ને વાલ—કપાસિયાની આંખ' એ કેવત

—'છાણમા તલવાર મારવી'—ખોટું ડોલ બતાવવુ અને કરવુ કંઈ નહિ.

—'છાણે વીંછી ચડાવવો'—ગુસ્સે થયેલા માણસને ઉસકેરી આપવો.

છાણદેવું, ચોકો કરવો. ૨ કામડા—વાંસની ભીત—ટટ્ટી લીપવી.

છાણવું, છણવું.

છાણાં, ન૦ છાણના લોદાને ચપટા અથવા ગોળ આકાર આપી ભીત—જમીન—છાપરાંપર મુકવેલા તે. 'છાણાં થાપવાં' કેવાય છે અને એનો લાક્ષણિક અર્થ આ કે, ચડી—બેસી જઈને દુઃખ દેવું—પત ન કરવું—ન ગણકારવું 'તમે તેને બહુ લાડ લડાવો છો પણ જો જો પાછળથી તે તમારે માથે છાણાં થાપશે'. 'છાણાવાળી'—છાણા વેચનારી છાણું એ એકવચન.

છાણિયું, ન૦ ગામડાના લોક કાદવ ને છાણ એકઠાં કરી, તેનું ટોપલા જેવું જે બનાવે છે તે, ગારિયું—એ ઢાકવાનાજ કામમાં આવે છે. ઢુંબો

છાતરડ, સ્ત્રી૦ ઘોડાની દોડ, મોટો કુદકો, ફાળ.

છાતરાં, છોતરાં.

છાતી, સ્ત્રી૦ ખભા તથા ગળુ એની નીચેનો અને પેટની ઉપરનો કંઈક બાર પડતો શરીરનો જે ભાગ તે. ૨ સ્ત્રીની છાતી, કુચ; સ્તન, થાન ૩ પશુ પક્ષીના શરીરનો તે ભાગ, જે ગરદનની નીચે અને બે આગલા પગની વચમાં હોય છે તે. ૪ (લાક્ષણિક) અન્તઃકરણ; દિલ; હૃદય; કાળજું—જ્યાં સઘળા જોસ્સાઓનુ અને પછી દુઃખ સુખનું લાગવું થાય છે તે, 'કુમળી જાતી દાઝે, કુમળી છાતી કયમે કરી સાંખે' ૫ ભય ન રાખતાં એકદમ બાર પડવાની હિમ્મત, સાહસ; ધૈર્ય—'વેપારમાં છાતીનુ કામ છે' 'સરકારની સામે થવાની તેની જ છાતી ચાલે.'

—'છાતી ઉભરાવી'—શોક—આનન્દથી રડવું આવવું.

—'છાતી ઊંચી આવવી—ઠરવી—તર થવી—હરખાવું; સન્તોષ થવો

—'છાતીએ ડાઘ લાગવો'—કોઈની ખરાબ ચાલચલગતથી મનમાં દુઃખની અસર રહી જવી—તેથી વેર લેવાનો જુસ્સો રેવો

—'છાતીએ ધરવું'—વાલમા છાતી સરસુ ચાપવું—છાતી સાથે ભેટાડવુ—ડાબવુ—વળગાડવું.

—'છાતી કાડીને ચાલવું'—મરદ છઊં એમ બતાવવું; ભભકામાં—મિજાજમાં ચાલવું

—'છાતી કુટવી'—ઘણા શોકને લીધે છાતીને હાથેવતી ઠોકવી.

—'છાતી ચલાવવી'—હિમ્મત ભિડવી [વળવી.

—'છાતી ટાઢી થવી'—ઇચ્છા પૂર્ણ થવી; નિરાંત

—'છાતી ઠલવાવી'—ઘણો શોક થવાથી મોટે સાદે રડવુ તે. ૨ સુખદુઃખની વાત મનમા હોય તે બીજાને કહી દેવી. ('છાતી ખાલી કરવી' પણ કેવાય છે).

—'છાતી ઠોકવી—ઠોકીને કેવું'—ખાતરીથી—હિમ્મતથી—ભરોસાથી કેવુ, નિડરપણે—શંકા વગર કેવું. ૨ ઉસકેરવુ; ઉત્તેજન આપવુ. ૩ સાબાશી આપવી, વાહવા બોલવી. ધન્ય ધન્ય કેવુ.

—'છાતી તોડ—વી'—શરીરને નુકસાન પોંચે તેવી ઘણીજ સખત મેહેનત કરવી,—છાતી તુટી જાય તેવુ, સખત, 'તેણે તે કામમાં છાતી તોડી નાખી છે,' 'તે છાતીતોડ કામ કરે છે.'

—'છાતીની મુકી'—સ્વપરાક્રમ, જાત મેહેનત, ખરી લાગણી. 'છાતીની મુકી વિના કામ ન થાય'.

—'છાતીનુ'—હિમ્મતનું—વાળુ

—'છાતીનો આથો'—હિમ્મતવાન, સાહસિક; જાતની દરકાર ન કરનાં જોખમ ખેડનાર, આવુ પાછુ—નફો નુકસાન ન જોતા એકદમ કુદી પડનાર

—'છાતીનો ઘા'—પુત્ર વગેરે વાલામા વાલા માણસના મરણથી જે દુઃખ થવુ તે. નફા ટોટા—લાભ હાનિમાં પોતાનો સ્વાર્થ હોય ત્યારે જેવી કાળજી દઈ કામ કરે તે 'છાતીના ઘા વગર કામ ન થાય'

—'છાતીપર પત્થર મુકવો'—દલગીરીના જોસ્સાને દબાવવો.

—'છાતીપર બેસવુ'—કુસ્તીમાં હરાવવુ, ચીત કરવું. ૨ ઉપરીપણુ રાખી હાથના માણસો પાસથી બગાર કામ લેવુ ૩ ચાંપીને ઉઘરાણી કરવી ૪ ત્રાગુ કરવુ. ૫ સન્તાપવુ, પજવવુ; દુઃખ દેવુ.

—'છાતીપર બેસીને લોહી પીવુ'—ઘણું સન્તાપવુ

—'છાતીપર હાથ નાખવો'—સ્ત્રીની છાતીપર (સ્તન પકડવા).

—'છાતીપર હાથ મુકવો—મુકાવવો' અથવા 'છાતીએ હાથ દેવો'—ધીરજ આપવી.

—'છાતીપર— સરસુ—સાથે—રાખવુ'—અધીરાઈથી કોઈને ન ધીરવુ, પ્રેમથી પાસેનુ પાસે રાખવુ

—'છાતી પાકવી'—કફ પાકી જવો.

—'છાતી પિગળવી'—દીલમા લાગવુ, હૈયામાં—દીલમા અસર થવી (દયા પ્રેમ વગેરે જોસ્સાથી)

—'છાતીપૂર—ભર'—છાતીલગી આવે—પોચે એટલું ઊંડું (પાણી ખાડો કપડુ વગેરે)

—'છાતીફાટ'—ખુબ છાતી ફાટી જાય એટલું.

—'છાતી ફાટી જવી'—એકદમ અણચિન્તા ગભરાટમાં—આફતમા આવી પડવુ ૨ નુકસાન થાય તેવા હરખમાં આવવુ ૩ છક્ક—દંગ થઈ જવુ

—'છાતી ફુટવી'—સ્ત્રીને જોબન આવવું.

—'છાતી ફૂલવી'—આનન્દ પામવાથી—હરખથી ફૂલાઈ જવુ.

—'છાતી બળવી'—અદેખાઈ કરવી ૨ દુ ખ થવુ, દયા આવવી, દિલમાં દાઝ આવવી. ૩ છાતીમાં બળતરા થવી (રોગથી).

—'છાતી બેસવી—ભાગવી'—દલગીરી—નુકસાનમા ડુબાઈ જવુ, હિમ્મત હારી જવી, ટાંટિયા નરમ થઈ જવા. ૨ ભયથી ગભરાવુ, ચિન્તાથી અકળાવુ. 'સિપાઇને જોતાં જ મારી છાતી બેસી ગઈ' એકનો એક છોકરો મરી જતા તેની છાતીજ ભાગી ગઈ.'

—'છાતી ભરાઈ આવવી'—ડીબો ચડી આવવો, પ્રેમથી અથવા મનમાં ઓછુ લાગવાથી જે કંઈ લાગણી થઈ આવવી તે.

—'છાતીભેર'—સીધુ ઉભું રેવું—હિમ્મતથી. ૨ સીધા ઢોળાવનુ ચડણ

—'છાતીમા ડાઘ લાગવો'—દીલમાં ખૂબ દુ ખ લાગવુ —'પ્યારીની બેવફાઇથી આશકને છાતીમા ડાઘ લાગ્યો' ૨ દીલમા વેર લેવાનો ભ્નેરસો રેવો.—'તે બચારાને તેના મિત્રે ગરદન માર્યો તેથી તેની છાતીમાં જબરો ડાઘ રયો છે.'

—'છાતી રાખવી'—હિમ્મત રાખવી. [શૂરવીર.

—'છાતીવાળું'—હિમ્મતવાન, બાદુર, ધીટ, નિડર,

—'છાતી હાથ ન રેવી'—મન વશ ન રેવુ; લાગણી થઈ આવવી; ઉસકેરાઈ આવવુ

—'કઠ્ઠણ—ધાડી છાતીનુ અને પોચી—ઢીલી છાતીનુ'—હિમ્મતવાન; જેના દિલમા સારી પેઠે લાગે નહિ તેવુ તથા લાગે તો ખમી શકે તેવુ અને તરત લાગે તેવુ—દયાળુ—ગભરાઈ જાય તેવુ—રડી દે તેવુ —(માણસ)

—'ટાઢી છાતી'—સન્તોષ; તૃપ્તિ, નિરાત; સુખચેન.

છાત્ર, શિષ્ય; વિદ્યાર્થી.

છાત્રવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ શિષ્યવૃતિ, માધુકરી માગી લાવી—ઘેરઘેરથી થોડુ થોડુ ખાવાનુ લઈ આવી ગુરુ ઘેર રહી ભણવા માટે નિર્વાહ કરવો તે

છાનાંછપનાં, ન૦ મર્મવાર્તા, ગુહ્યની વાત. ૨ છુપા કામ, સતલસ; કાવતરા.

છાનાછાની, અ૦ ગુપ્તપણે, છુપીરીતે ૨ છાની વાત, ગુફતેગુ. **છાનીછપની.** [પચુપ, સન્તાઈને.

છાનામાનાં, અ૦ કોઈ જાણે નહિ તેમ, છુપીરીતે, ગુ-
વિ૦ કોઈ ન જાણે તેવુ, ગુપ્ત, ઢાંકયુ, ખાન-ભાન. ૨ ચૂપ; મૂગું; બોલતું બન્ધ (?).

છાકટ, છા[?] **સ્ત્રી૦** વસ્તુ ડબાયાથી તેનાપર જે ચિહ્ન—નિશા-

છાકટું, વિ૦ ૨—અક્ષર પડે તે —'ધાતુ સિક્કાપરની છાપ', પીધેલ; મસ્ત. ઉપરની છાપ,' 'સરકારી કાગળોપરની છાપ' વગેરે; સિક્કો; મોહોર. ૨ જે બીબાથી છાપ મારવામાં આવે તે ૩ કોઈ વસ્તુ વારેવારે જોયા કરેથી તેની જે આકૃતિ—તસવીર—પ્રતિબિમ્બ મનમા રે તે. ૪ કવિતામા સમાપ્તિ કરતી વખત તેનો બનાવનાર પોતાનુ જે નામ અથવા પોતાની જે નિશાની રાખે છે તે; અભોગ એ ચારે અર્થમા છાપ મારવી કેવાય છે. ૫ કોઈ પણ માણસ વિષે લોકમાં જે નરસ બોલાવુ તે—'તેની આખા ગામમાં છિનાળવાની છાપ પડી ગઈ છે.' ૬ યન્ત્રમાં ડબાઇને કોરા કાગળપર પાછુ ઉકેલુ એવુ જે લખાણ તે. ૭ યન્ત્રમા ડબાઇને અક્ષરોનુ પાછુ ઉઠવુ તે, અથવા પાછું ઉઠવાની જે સફાઈ તે ૮ ચારમા જઈ મર્મનુ બોલી સહુને નીચુ જોવડાવવુ તે, ઝાખા પાડવા તે. 'તેણે તેને છાપી નાખ્યો'. ૯ ડકો કરી આવવો, ચારમા જઈ યશ મેળવવો તે.—એ પાછલા બન્ને અર્થમા 'છાપ મારી આવવી—બેસાડવી,' એવા પ્રયોગો થાય છે ૧૦ રાજાની મોહોર; સિક્કો, હુકમ. ૧૧ ધાતુના બીબાં તપાવીને તેથી જે ડામ દેવામા આવે છે તે.—'દ્વારકાની છાપ.'

—'છાપ ખાવી'—કનકવો—પતગ ચગાવતાં એકદમ નીચે બેસી જાય તે ૨ ઊંચા અધિકારપરથી એકદમ પદભ્રષ્ટ થવુ તે.

છાપખાનું, ન૦ જ્યા પુસ્તકો છપાતા હોય છાપવાનુ કારખાનુ.

છાપગર, છાપનાર.

છાપણી, સ્ત્રી૦ છાપવુ તે, છાપવાની રીત.

છાપત, છાપ (૫ મા અર્થમા).

છાપનાર—રો, પુ૦ જે માણસ છાપતો હોય છાપખાનાનો કારભારી—માનેજર.

છાપરી, સ્ત્રી૦ નાનુ છાપરુ.

છાપરું, ન૦ ટાઢ તડકા વરસાદથી બચાવ કરનારો એક બે અથવા વધારે બાજુપરથી ઢળતો એવો ઘરનો જે ઉપલો ભાગ તે—સાકટા ઉપર કામડા અથવા પકવાસા નાખી તે ઊપર નળિયા નાખવામાં આવે છે. ઉપર ઝાવળી તરસાડા નાખેલા હોય એવા પણ છાપરા હોય છે ૨ આચ્છાદન, ઢાંકણુ. ૩ નાનુ ઘર, ઝુપડુ 'છાપરુ સડવુ' કેવાય છે.

—'છાપરે ચડવુ'—મોટા થઈ બેસવુ, ફૂલઈ જવુ, મોઘા થવું; માન માગવુ; મગરુર થવુ; બેફી જવુ.

—'છાપરે ચડાવવુ'—ખૂબ વખાણ કરી ફૂલાવવુ.

—'છાપરુ વધવુ'—માથાના વાળ—હજામત ઘણી વધવી તે

છાપવું, ક્રિ૦ સ૦ છુટા પાનારૂપે અથવા ચોપડીના આકારમા રાખવાનો કોઈ પણ હાથનો લેખ, યન્ત્રના ડાબથી કાગળપર આણવો શીલા તથા

યન્ત્રથી અને બીબાં તથા યન્ત્રથી છપાય છે. ૨ લાકડાંના કોતરેલા કકડાઓમાં રંગ ભરી કપડાંપર મુકી ઉપરથી ઠોકી કપડાંપર તરેહ પાડવી. ૩ રુપૈયા—સિક્કાપર છાપ મારવી ૪ કાગળપર છાપ મારવી. ૫ ન્યુસપેપરની મારફતે ખુલ્લુ—જાહેર કરવુ ૬ મર્મ ઉઘાડુ કરી ફજેતી કરવી. ૭ છાપી નાખવુ

છાપું, ન૦ છપાયલું તે, ન્યુસપેપર, વર્ત્તમાન પત્ર ૨ ચામાચેણુ. ૩ છાપ પડેલી તે, ગણના, લોકમા બન્ધાયલુ મત. 'શામસુન્દરનુ છાપુ'.

—'છાપુ માગવુ'—નિશાની કરી મુકરર કરવુ

છાપેલું, છાપ લાગેલુ

—'છાપેલું કાટલુ'—લોકમાં [illegible]ાયલું માણસ, પ્રખ્યાત માણસ. (યોગ્યતા [illegible] જેને પદવી—ખિતાબ—અધિકાર મ[illegible] તને માટે મર્મમાં બોલતા પણ વપરા[illegible]

છાપો, પુ૦ [illegible] ૨ ઘણાં માણસે એકઠાં થઈ [illegible] ધસી પડવુ તે; હુમલો.— [illegible] ૩ ધાતુનાં બીબાંને ચન્દન [illegible] કપાળે ગાલે જે ચિહ્ન કરવા [illegible] ૫ વર્તમાનપત્ર (કચ્છી).

છા[illegible] [illegible] ઊંચી બાજુવાળી તથા નીચે પડ[illegible] વગર પડઘીની વાંસની ચીપની જે [illegible]ી તે અથવા ધાતુની જે તાસક તે [illegible] ફુલ મેવો પાન સોપારી ભરવાનાં [illegible] આવે છે અને મોટી છાબ જે વાંસની [illegible]જ હોય છે તે પકવાન અને મોસાળાંની [illegible] અથવા એવાંજ બીજા કામમાં—ચાંલ્લો ફર[illegible], લુગડાં ભરવાનાં કામમા આવે છે. "છાબ [illegible] ચાલે મામી પનોતી, મોસાળથી મોકલ્યુ રે મોસાળું". (સ્ત્રી ગીત)

છાબડી, સ્ત્રી૦ પડઘી વગરની વાસની ચીપની જે છાબ તે ૨ ચામડાનું છજ્જર તાજવાનું પલ્લું

—'છાબડી ફળપવી'—ભાદરવા સુદ ૮ મે છાબડીમાં કેટલીક ચીજો મૂકી મરનારને નિમિત્તે બ્રાહ્મણને આપવી તે. ૨ ગાળ દેવી, નિન્દા કરવી, લડવુ.

છાબડું, ન૦ છાબડી. "છાબડે સૂરજ ઢાકયો ન રે?"

છાયલ, છાયેલ.

છાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રકાશ—રોશનીના કિરણોને અટકાવ થયેથી અટકાવ—બન્ધ કરનારી વસ્તુના આકાર જેવું જે અન્ધારું પડે તે; ઓળો; પડછાયો, પ્રતિબિમ્બ ૨ પ્રકાશ—રોશનીને અટકાવી નીચે અન્ધારુ કરવા સારુ અટકાવ કરનારી વસ્તુનુ વચમા આવી—ઉભી રેવું તે.—'વડની છાયા' ૪ નુર; તેજ, અસર, કાન્તિ.—'પામર પૂત ઔર બાપકી છાયા.' ૫ સુખથી રેવાને માબાપ યજમાન વગેરેનો જે આસરો તે ૬ હરકોઈ વસ્તુનુ અર્થ—રુપ—જ્ઞાન ન હોવાથી આસપાસના સમ્બન્ધથી અથવા કલ્પનાથી અર્થ—રુપ—જ્ઞાનનો જે કંઈએક ભાસ થવો તે 'આ શ્લોકનો અર્થ તો મારાથી સમજાતો નથી પણ એમાં રાજનીતિની છાયા દેખાય છે,' 'આ રાગમાં કંઈએક કાનડાની છાયા જણાય છે.' ૭ ચિત્રમા જે ઝીણી ઝીણી આછી કાળી લીટીઓ તે, ભભકમાં બાર પડતો નહિ પણ ઝાંખો દેખાતો જેટલો જે ભાગ તેટલો તે ૮ ભૂત પિશાચ વગેરેનો પડછાયો ૯ સમાન્તર, સરખાપણુ. ૧૦ સૂર્યની સ્ત્રીનુ નામ. ૧૧ મેહ; દાબ, તેજ 'તે મારી છાયામાં દબાઈ જ ગયો.'

છાયાનટ, પુ૦ એક જાતનો રાગ.

છાયાપથ, પુ૦ [સં૦] આકાશ.

છાયાપુરુષ, પુ૦ [સં૦] તડકામા અથવા ચાંદરણામા ઊભા રહીને પોતાની છાયાતરફ ઘણીવાર જોયા કર્યાપછી એકાએક—એકદમ આકાશમા જોતા ઊંચે જે પુરુષ દેખાય તે.

છાયામિત્ર, પુ૦ [સં૦] છત્રી, છત્ર. ૨ સૂર્ય.

છાયાયન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] છાયાવડે કાળ માપવાનુ યન્ત્ર. એક ગોળ ચકતી ઉપર આંકડા માંડેલા હોય છે, અને વચ્ચે એક ખીલો હોય છે, તે ખીલાની છાયા સૂર્યના તડકાથી આંકડા ઉપર પડે છે એટલે કેટલા કલાક થયા તે જણાય છે.

છાયેલ, ન૦ છાપીને રંગ ચડાવેલો એવુ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ સુતરઉ કપડું. એ જાતનાં લુગડા ઘરમા ઘણાં વપરાય છે; સાલ્લો; સાડલો

છાર, સ્ત્રી૦ ફુગ. ૨ ધૂળ ૩ રાખોડી ૪ છારી.

—'છાર વાળવી'—ચિતા ઠંડી પાડીને શબના ફૂલ—હાડકા નદી વગેરેમાં પધરાવવા લઈ જવામાં આવે તે

છારવું—રી વાળવું, ક્રિ૦ સ૦ માંડી—ભુસી વાળવુ, કાઢી નાંખવુ, ઢાકપીછોડો કરવો.

છારિયું, ન૦ વાસણ માજવાનો કૂચડો.

છારી, સ્ત્રી૦ આંખના ડોળાપર જે ચિકણુ ઝીણું પડ બન્ધાય તે. ૨ કોળા, પાતરાં વગેરેપર જે ઝીણી ઝીણી રુવાંટી તે.

છારું, ન૦ ભીત કરમાંથી ઈંટ ચુનાનો જે સુકો ભૂકો પડે તે ૨ નળિયા ઈંટ વગેરેનો ભૂકો ૩ ધૂળ કાંકરીવાળુ મરોડુ. ૪ બરડુ; બોરડુ

છારોડિયા, વિ૦ વાસી (એટકાર)

છારોડિયાં, ન૦ કણબી વગેરે ઉતરતી વરણના લોક પીળુ લુગડુ ટાંકી માટીના ઘડા મરણ પામેલા પછાડી તેઓને નિમિત્તે ચકલા વચ્ચે મૂકે છે તે

છાલ, સ્ત્રી૦ જેમ પ્રાણીને ચામડી તેમ ઝાડ ફળ વગેરેને આખુતુ આખુ કાડવા ધારિયે તો નિકળી આવતુ તથા કંઈક ચિકાસવાળુ જે ઢાકણુ તે છેક સુકાઈ ગયલી છાલને છોડા કેછે—અન્દરની છાલને અન્તરછાલ કરીને કેછે. લીંબુની છાલ વગેરે **પુ૦** કેડો, પુઠ; છેડો; 'છાલ છોડવો' [પડવુ તે, છોળ.

છાલક, સ્ત્રી૦ જોરમાં પાણીનું ઉશડવું—ઊંચુ થઈ

છાલકબાજી, સ્ત્રી૦ એક બીજાની સામે જોરથી પાણી ઉશડી ગભરાવવાની જે રમત તે

છાલકું, વિ૦ છાછરુ. લાક્ષણિક રીતે ઘણો વપરાય છે.—જેના પેટમા રે નહિ તે, બીજાને કઈ દે તે. ૨ થોડી પુજી છતે મોટુ ડોળ રાખનાર ૩ સેજ સેજમાં સામુ ઉતરી પડે તે, બેઅદબ. ૪ હલકુ, પાજી

છાલકું, ન૦ ગધેડાની ઉપર કચરો અનાજ વગેરે ભરવાનો પોળા મોડાનો જે ખુલ્લો કોથળો તે ૨ ચાર મણનો અડસટો 'બે ત્રણ છાલકા અનાજ પાકશે' વગેરે. **વિ૦** છલકઈ જાય તેવુ.

છાલાં, ન૦ છોતરાં; ફોતરા—ભાતના છાલા.

—**'છાલા કૂટવાં'**—જેમાંથી કઈ તત્ત્વ ન નીકળે એવી મેહેનત—વાત કરવી તે; મિથ્યા મેહેનત.

છાલિયાં, ન૦ પિત્તળના પતરાના વાટકા જેવા પાતળા થાય છે ને ૨ ચૂડો (તિરસ્કારમા). **છાલીનું** અનેકવચન

છાલી, સ્ત્રી૦ ચૂડી. 'આ લે તારી છાલી ને હુ તો મારે ચાલી'.

છાલું, ન૦ ભાત—ડાંગેર વગેરેનુ છોડુ—છોતરુ. ૨ શ્રણીમાંથી લોટ વાળવાનુ નાળિયેરનુ છુદેલુ છોડુ,

છાવણ, ન૦ જેથી છાવું તે.—તાડછા, ચીપા, છાજ, સુથાડિયા વગેરે.

છાવણી, સ્ત્રી૦ થોડા દિવસ—મહિના રેવા સારુ લશ્કરી લોક તાડછા સુથાડિયાં વગેરેથી છાયલા જે મકાનો બાંધે છે તે અથવા તમ્બુઓ તાણે છે તે ૨ થોડી મુદત કાડવા સારુ લશ્કરે જે ઠેકાણે મુકામ કર્યો હોય તે ૩ થોડી મુદત કાડવા સારુ એકાદા મુકામ-સર પડેલુ જે લશ્કર તે, લશ્કરનો પડાવ. ૪ સાધુનો પડાવ. 'સાધુની છાવણી' કેવાય છે

છાવર, ન૦ ઢાકણ "હુભાવનો છાવર કરીને રે, શ્રી ગીરીવરધરવર તમો વરજો રે" (દયારામ)

છાવરવું, ક્રિ૦ સ૦ વાક—ગુન્હો ઢાકવો; મારીની રાહે 'હશે' એમ કઈ ઉડાવી દેવુ —'તે તેનુ બધુ છાવરી વાળે છે' ૨ કુમક—તરફદારી કરવી; પસ્તુ કરવુ, ઉપરાણુ લેવું

છાવું. ક્રિ૦ સ૦ વરસાદનુ પાણી ન આવે તેને સારુ તાડછા, ચીપા, સુથાડિયા નાખી ઢાકવું.—વળી છાવી, ધાસનુ કુબ્બુ—છાવુ, છાપરુ છાવું વગેરે.

છાશ—સ, સ્ત્રી૦ દહીમાં પાણી રેડી વલોવેથી જે ખાટો પ્રવાહી બને તે વલોવતાં છાસની ઉપર જે ચિકણી તર તરે તે માખણ. છાસની કડી થાય છે.

—**'છાશ પીવી'**—સવારમાં શિરામણી કરવી.

—**'છાશ પીવા ટાણું'**—સવાર.

—**'છાશ પી છાશ'** એટલે તારી વાતમાં કંઈ તત્ત્વ—માલ—ખરાપણુ નથી.

—**'છાશ બાકળા'**—કોઇ વસ્તુ—કામ બગડી —ચુથઈ જઈ નકામુ માલ વગરનુ થઈ જવુ તે.

—**'છાશમા પાણી રેડવું—ઉમેરવું'**—થોડી ખરી વાતમા ઘણી ખોટી વાત ઉમેરીને કેવુ; અતિશયોક્તિ કરવી

—**'ગન્ધાતી—ખાટી—છાશ ઉકરડે ઢોળવી'** એટલે મોટી થયલી કન્યાને લાયક વર ન મળે તોપણ ગમે ત્યાં પરણાવી દેવી, કોઈ પણ કામ અયુક્ત સ્થળે યોજવુ તે

છાસટ, છાસેટ.

છાસટિયો, પુ૦ જેઠ માસમાં પાણી પાઈ ઉગાડેલી જુવાર. ૨ એક જાતના ઉચા કૂળનો રજપૂત, રજપૂતની એક જાત એ રજપૂતની ન્યાતનો પટેલ ગણાય છે.

છાસી, છયાસી.

છાસેટ, વિ૦ સાઠ ને છ, ૬૬.

છાળ, સ્ત્રી૦ છોળ, ઓડો

છિંકણી, સ્ત્રી૦ તપખીર

છિંકવું, ક્રિ૦ અ૦ છીક ખાવી, નાકમાથી અવાજ સાથે વાયુ નિકળવો

છિંડી, સ્ત્રી૦ નાનુ છીંડું, નવેળી. ૨ ઓરડાની પછા-ડીનો નેવા પડવાનો ભાગ

છિ:, અ૦ ધિક્કાર—તુચ્છકારના અર્થની સૂચના કરે છે, છટ ૨ ખરાબ—તુચ્છ—હલકી ચીજ છે એમ બાળક છોકરાઓને સમજાવવા સારુ એ શબ્દ વપ-રાય છે. ૩ છીક ખાતી વખતે નાકમાથી જે અવાજ નિકળે છે તે

છિકણી, છિંકણી.

છિકારહ, ન૦ સરડા જેવુ એક પ્રાણી, એના ફુકવાથી પશુ પક્ષી મનુષ્ય—પ્રાણીને ઝેર ચડી જાય છે. ૨ નાનુ હરણ

છિકારવું ન૦ એક જાતનું હરણ (વારમ્વાર છિકયા કરતુ હોવાથી એ નામે ઓળખાય છે) ૨ એક જાતની રમત.

છિછલ્લું ન૦ તોછડું, બેઅદબ, બે સમજ, વિવેક વગ-રનુ, છોકરવાદિયુ, નાદાનીનુ, ઊછાછળુ, મસ્તીખોર (કામ માણસ બન્નેને લાગે છે)

છિટકોરવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી ગીપવુ, ઝારીથી પાણી છાટવું,

છિદ્રછિદ્ર, છટ્; છટછટ.

છિણવું, છિનવું. ૨ છણવું—(લસી–વાટીને ગાળવું તે ભાગ શિખણ્ડ, વગેરે)

છિતરી, સ્ત્રી૦ બે ઘર વચ્ચે (બાજુની તરફ)ની સાંકડી ગલી.

છિતવું, ક્રિ૦ અ૦ તરતા વાણનું તળિયું થોડાં પાણીને લીધે જમીન સાથે લાગી રેવું; લાધવું. છિતિજવું.

છિદ્ડી, સ્ત્રી૦ ઓરતોને ઘરમા પેરવાનું એક જાતનુ સુતરાઉ કપડું.

છિદ્દવું, છેદવું.

છિદ્ર, ન૦ [સં૦] કાણું, નાકું; સુરાખ; વેહ—છિદ્ર પાડવુ કેવાય છે. ૨ ભૂલ; ખોડ; ખાપણ, દોષ; મર્મ—છિદ્ર શોધવા—કાડવાં એમ કેવાય છે

છિદ્રદર્શી, પુ૦ ફક્ત દોષજ જોનાર; એકલા દોષજ જોયા કરે તે; છિદ્રો શોધી કાડનાર. ૨ દરેક વાતમાં શકા કાડનાર.

છિનકી, સ્ત્રી૦ રીસાળ છોકરી.

છિનવવું—નાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોર કરીને કોઇના કબજામાથી લઈ લેવું; ઝુટવી લેવું, ખુચવી લેવું છિનવી—નાવી લેવુ.

છિનવું, ક્રિ૦ સ૦ પાળીથી છોલી કકડા કરવા—મોળવુ, સમારવુ, શાક કન્દમળના ૨ છીનીવતી છીર કરવી—ખમણવુ.

છિનાળ, સ્ત્રી૦ પોતાના પરિણિત પતિનીજ સાથે સુવુ એ સ્ત્રિયોનો જે ધર્મ તે મુકીને પરપુરુષ સાથે સુનારી જે સ્ત્રી તે, વ્યભિચારિણી; જારિણી; કુલટા છિનાળ ચસકો'—ચાળા. 'છિનાળનુ'—છિનાળના પેટનુ (જન્મેલુ)

છિનાળવાડો, પુ૦ વેશ્યાવાડો; વેશ્યાની જગ્યા.

છિનાળવું, વિ૦ છિનાળું કરનાર (માણસ) [ચારી

છિનાળવો, વિ૦ છિનાળું—જાર કર્મ કરનારો; વ્યભિ-

છીનાળવેડા, છિનાળના જેવા ચાળા, છિનાળના જેવી ચાલ—વર્તણુક.

છિનાળી, છિનાળું.

છિનાળું, ન૦ પુરુષે પરસ્ત્રી સાથે અથવા સ્ત્રિયે પરપુરુષ સાથે સુઇને સમ્બન્ધ કરવો તે; જારકર્મ, વ્યભિચાર ૨ એ જે દોષ—ગુન્હો—પાપ તે

છિન્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કાપેલું; જુદુ પાડેલુ, છેદેલુ. ૨ મર્મનાં—દુષ્ટ—કઠણ વચનથી હૃદયમાં ઘા પડ્યો હોય—લાગણી—દુ ખ થયું હોય એવું.

છિન્નભિન્ન, વિ૦ ધા૦ કપાઇને જુદા જુદા કકડા થઈ ગયલા તે, કપાઈ ગયલુ, ભાગી ગયલું ૨ કોઈ કામ વિખેરાઈ જવુ—ગુચવાઈ જવુ તે.

છિપકળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ.

છિપણું, ન૦ રામપાતર, મોટું કોડિયુ.

છિપર, સ્ત્રી૦ મોટા પથ્થરની પાટ કે જે ઉપર લુગડાં ધોવાય છે તે.

છિપરું, વિ૦ ગોળું; ગન્દુ; સુધાયલુ.

છિપવું, ક્રિ૦ સ૦ લિપવુ (આટને પાણી) ૨ મટવું; તૃપ્તિ થવી. 'તરસ છીપી.' ક્રિ૦ અ૦ છિતવું.

છિપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ વાણને થોભાવવું, લગૂર કરવું.

છિયે, ક્રિ૦ પ્રથમ પુરુષ અનેકવચનમા હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ —હમે—આપણે છિયે—છયે

છિલટું, ન૦ છોડુ; છોતર; ચામડી.

છિલર, ન૦ તુટેલું તળાવ

છિલવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડા કાડવાં

છિરકવું, ક્રિ૦ સ૦ છાટવુ, છાટી નવાડવુ 'યુવતીએ જદુપતીને જળે છિરકિયા' (રત્નેશ્વર).

છીંક, સ્ત્રી૦ નાકમા સળવળ સળવળ થઇને અવાજ સાથે એકદમ જોરમા નાકમાથી જે વાયુ નિકળે તે. તપખીર વગેરે સુઘ્યાથી, સૂરજ સામુ જોયાથી, નાકમાં દોરો ઘાલ્યાથી છીંક આવે છે. 'છીંક ખાતા દપકે તેવો છે.'

—'છીંકતાં છીંડુ પડવું'—ખરા કારણ વિના ખોટું લગાડવુ, સેજ વાતમા રીસાઈ બેસવુ; ચડી પડવુ.

—'છીંકતાં દપડવું'—વાત વાતમાં ઠપકો આપવો—સજા કરવી, ડગલે ડગલે ભૂલ કાડવી તે.

છીંટ, છીટ.

છીંટ મોરવી, સ્ત્રિયોનુ એક જાતનુ પેરવાનું વસ્ત્ર—લુગડું.

છીંડું, છીડુ. [ગન્ધાતી ચીજ. ૨ નરક, ગૂ.

છી—છીછી, સ્ત્રી૦ હાથમા લેવી ન ગમે તેવી ગન્દી—

છીછી, અ૦ છટ; છિ

છીટ, સ્ત્રી૦ તરેહ તરેહ રંગીન ભાતનું છાપેલુ સુતરાઉ કપડુ. અ૦ તિરસ્કાર કરતી વેળા બોલાય છે

છીટી, સ્ત્રી૦ આખી છાપેલી નાની પોતડી

છીટુ, ન૦ આનુ, ગસ, દ્લીલ ૨ બાગીઃ રસ્તો.—'બોલવામાં છીટુ રાખે છે' ૩ છિદ્ર, મર્મ: દોષ—'છીટા શોધવા' એમ બોલાય છે

છીડી, સ્ત્રી૦ પાછલે બારણે જે ખુલ્લી જમીન તે

છીડુ, ન૦ [સં૦ છિદ્ર ઉપરથી] વાડ—વાડીમાંથી જવા આવવાને રાખેલુ જે બાકું—કાંકું તે. ૨ બાંકો. ૩ છિદ્ર; દોષ, બાના.—'તેણે હવે તેનાં છીડાં શોધવા માંડ્યાં.'

છીણી, છીની.

છીત, સ્ત્રી૦ ચટ. ક સળો; તન જે જો તેથી જણાતી તબિયત. ૨ અનીતે ખતરે—વેમ

છીટકું. છાટકું.

છીની, સ્ત્રી૦ ખમણુ—છીર કરવાનુ ઓજાર કોપરું ખમણવાને જે હોય છે તેમા એક પાટિયાને છેડે કાગરીવાળો ખીલો હોય છે અને કાકડી વગેરે છિણવાને જે હોય છે તે.ચીને લોડાની ઉપસેલાં બાકાની હોય છે. ૨ ધાતુ કે લાકડું કાડવાની તથા કાપવાની લોડાની મેખ, ધાણુ મારીને કામ થાય છે તે મેખ

છીપ, સ્ત્રી૦ દરિયાઈ જન્તુનુ ઘર, જે કઠ્ઠણ ઢાકણની અન્દર માછલી રેછે તે અથવા તેની અડધી ફાડ, મોતીની માછલીના કોટલાંની ફાડ.

છીપો, પુ૦ કપડાં રઙ્ગનારો—રઙ્ગી કુટી ચકચકતાં કરનારો—છાપનારો. એનુ અનેકવચન છીપા

છીપોલી, છીપ.

છીબું, ન૦ પાતેલીપર ઢાંકવાનુ ધાતુનુ છાછરુ ઢાંકણુ

છું, ક્રિ૦ પ્રથમ પુરુષ એકવચનમા હો ધાતુનુ સ્વાર્થ વર્તમાનરૂપ. હું છુ —દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમા પણ કેટલાક વાપરે છે.—'તુ કોણ છુ ?'

છુંછુંદર, છછુંદર.

છુંછાં, ન૦ કપડાની રુંવાંટી. ૨ વણ્યા વગરનાં કપડાંના સૂતરના કટકા ૩ ધન્તરમન્તર, જાદૂ વિદ્યા. [મો, ડાચુ

છુંછું, ન૦ કદરુપુ મોડુ; પશુનુ ભુગળી જેવુ લામ્બુ

છુદણી, સ્ત્રી૦ છુંદ્વુ તે; છુંદવાની ઢબ

છુંદણું, ન૦ બાયડીના થાનનું દુધ અથવા તાંદળજાની ભાજીનો રસ તથા કાજળ ભેગા કરીને તેનુ ચામડીપર ટપકુ કરી તે ટપકાને સોયની અણીએ ટોચ્યા કરી અને પછી લોહી નિકળે ત્યારે તેનાપર હળધર ને મેંશ ડામેથી જે ડાઘ પડે છે તે, ત્રાજુડું છુંદણા છુંદવાં—છુંદાવવાં છુંદણા ઘણુ કરીને ગાલે, નાકે, ઓઠની નીચે હડપચીએ, ભમ્મરે ને હાથે હોય છે. કેટલીક ઔરીયો તો કાંચળીના આકારના છુંદણાં છુંદાવે છે.

છુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ પગતળે—ગાદીનળે ડાબવું, કચરવુ ૨ ખૂબ મારવુ. ૩ કુટી—ખાંડી લોચા—છુંદા જેવુ કરવું ૪ દબાવ્યા કરવુ

છુંદો, પુ૦ છુંદેથી જે હાલત થાય તે, કચૂમર, ખીમો

છુઃ, અ૦ ફૂક મારેથી—ઉરાડવાથી જે અવાજ થાય તે બતાવે છે (જાદુ—ધન્તરમન્તરની ક્રિયા કરતી વખત) ૨ કણ્ટાળાથી બોલવામા આવે છે ૩ કૂતરાને ઉસ્કેરતી વખત બોલવામાં આવે છે.

છુટ, છૂટ.

છુટક, અ૦ જથાબન્ધ નહિ પણ કકડે કકડે, જેમ જેમ ખપ જાગે તેમ તેમ, પરચૂરણ; અફેડ઼ુ.

છુટક, વિ૦ જાદૂ જાદૂ, સ્ફુટ, પરચૂરણ, અનેક સાહિત્ય હોય તેવુ.

છુટકબારી, સ્ત્રી૦ કોઈ વાત—અડચણમાંથી છૂટા થવાનો રસ્તો—જુગતી તે.

છુટકબારો, પુ૦ અડચણમાથી નિકળીને બાર આવવું તે; છુટકો; છુટકારો, નિકાલ. ૨ સ્ત્રી કે પ્રાણીમાત્રને પ્રસવ થવો તે.

છુટકારો, છુટકો.

છુટકો, પુ૦ કોઈ પણ બન્ધન—ફાંસા—પાપમાંથી બાર નિકળી આવવુ તે; મુક્તિ. ૨ કરજ—કજિયાથી મોકળુ થવુ—છૂટુ પડવુ તે.

છુટવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ પણ બન્ધનથી દૂર— મોકળુ થવુ. ૨ કરજવાળો—ચુકાવી દઈ તે વાતની ફિકરથી દૂર રેવુ ૩ કેદ—કેદખાનામાથી બાર આવવુ. ૪ ગાઠરૂપે એકઠા થઈ ગયલા દોરા વગેરેના વાળાનુ જાદુ પડવુ —'ગાઠ છૂટી,' 'કરમનુ ગુછળુ છૂટુ પડી ગયુ', વગેરે ૫ મળેલા સાધા—ભાગોએ જાદુ પડવુ ૬ કાંણા—છિદ્રમાથી બાર ઝરપી આવવુ —'પરસેવો—જોભો છુટવો' ૭ એકાએક ધ્રુજારી થઈ આવવી —'કણકણા છુટવા' ૮ એક ઠેકાણેથી એકાએક વાસ—ગન્ધ—પવન નિકળી આવી પસરવો. ૯ ધાતુનુ, ઇન્દ્રિવાટે જોરમા બાર નિકળવુ, સ્ખલિત થવુ, વીર્ય પડવુ ૧૦ ગાંડમાંથી વા નિકળવો—પાદ્વુ અથવા મળ નિકળવો.—'વા છુટ્યો,' 'ઝાડો છુટી ગયો;' 'ગાડ છુટી ગઈ'. ૧૧ ઘોડા બળદ વગેરેએ એકદમ જોરમા કબજો તોડી દોડી—નાશી જવુ ૧૨ દીલના જોસ્સા—મનના વિકારોનુ એકદમ ઉભરાઈ આવવુ 'તેને તે વાતથી ઘણો ગુસ્સો છુટ્યો હતો.' ૧૩ રોગ—દુ ખ—અડચણમાથી નિકળી આવવુ. ૧૪ પાપરૂપી ફાસામાથી બાર પડી ઇશ્વરની અને ઇશ્વરને પ્રિય એવા જે નીતિના કામ તેની લતમાં રેવુ. ૧૫ બન્દુક તોપ કામઠી વગેરેમાથી ગોળો ગોળી તીર વગેરેનુ જોરમા બાર ઉડી જવું, ફુટવુ —'આતસબાજી છુટે છે.' ૧૬ નિશાળમા એકઠા થયલા શિખનારનુ એકમેકથી જાદુ પડવુ—રજા મળી હોય તેવુ થવુ. 'નિશાળ છુટી—પાચ વાગા હશે,' 'તે આજ નિશાળેથી વેલો છુટ્યો છે.' ૧૭ ગભરાવુ; બી જવુ.—'વાત સાંભળતાંજ પોતીયું છૂટી ગયુ ૧૮ ખરચાવું 'ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે' 'છુટા થવું.' બન્ધનમાંથી **છુટી જવું**—સજા—કેદમાંથી. 'છુટી પડવુ'—નકામુ—વ્યર્થ જવુ—ના કેવી. ૨ બધન ઢીલુ થવું. કરારમાંથી—સરતમાંથી મુક્ત થવુ 'ફરી છૂટવુ'—મરજી હોય કે ન હોય તોપણ કયલુ કામ કરવુ 'ગ્રહણ છૂટવુ.'—ગ્રહણનું મુક્ત થવુ.

છુટાછેડા, પુ૦ સ્ત્રીને પ્રસવ થવો તે, સ્ત્રિયે અથવા સ્ત્રીજાત પ્રાણીયે પોતાના ગર્ભરૂપ પ્રાણીને બાર

કાઢી તે ભારથી છૂટાં થવું તે. ૨ પરિણિત સ્ત્રી પુરુષે એક બીજાથી જુદું રઈ પોતપોતાની મરજી મુજબ ચાલવા સારુ પોતાનું માંડેલુ ઘર ભાંગી નાખી એક બીજાથી જુદું પડવું તે; ફારગતી, તલાક. ૩ કંટાળાના કામમાંથી હાથ કાઢી નાખવો તે. 'છુટા-છેડા થવા'

છુટાપણું, ન૦ કોઇનો પણ અંકુશ—બન્ધન—અટકાવ નહોય તેવી હાલત, છૂટ હોય તેવી હાલત, સ્વતન્ત્રતા

છુટી—ટ્ટી, સ્ત્રી૦ કામ—બન્ધનથી છૂટું પડવું તે. ૨ રજા, કામ કરતાં વચમાં થોડીએક મુદત સુધી બન્ધ રેવું તે અથવા એ જે થોડી મુદત થાક ઉતારવાની મળે તે. ૩ નવરાસ; ફુરસદ, અવકાશ, પરવાર

છુટું—ટ્ટું, વિ૦ બન્ધન—કેદમાં ન હોય તે.—'તે ચાકરી—કેદથી હાલ છૂટો છે.' ૨ સાધામાંથી જુદું પડી ગયુ હોય તેવું—'ટેબલનુ પાટિયું પાયાથી છૂટું પડી ગયુ છે.' ૩ ઝુલતું; લટકતુ; મોકળું, પસરતુ. 'છોકરા, તારો ખેસ ખભાપર છૂટો રાખ,—હાથપર ન લે.' ૪ વચમા વચમાં અન્તર હોય તેવુ, સઙ્કડાયલુ ન હોય તેવું; છેક પાસે પાસે નહિ તેવુ —'છોકરાઓ છૂટા છૂટા બેસજો.' ૫ જૂદુ થઇને એકલું રયલુ—પડેલુ હોય તેવું.—'આખો તાવ શું કરવા કાઢે છે, એક છૂટો કાગળ-કકડો પડયો હોય તે આપ'. 'મારી પાસે છૂટો અડધો નથી આખા રુપિયો છે'. ૬ કરજ—પાપથી મોકળુ—મુક્ત થયલુ ૭ સખી, ઉદાર; ખરચાળ.—'તે હાથનો છૂટો છે'. ૮ સેજ સેજ વાતમા હદથી બાર જઈ બોલનાર, ગાળ દેવાની—મર્મ ઉઘાડવાની—મારવાની ટેવ હોય તેવું.—'તે મોઢાંની છૂટી છે'; 'તે હાથનો છૂટો છે.'

—છૂટુ મેલવું—બન્ધનથી દૂર રાખવું. ૨ એકલુ રેવા દઈ પોતાની નજરમા આવે તેમ કરવા દેવુ, વઈ—વણસી જવા દેવુ.

—'છૂટે છેડે'—ખેસના બન્ને છેડા છૂટા મૂકેલા હોય એવી રીતે "કોઈ છૂટેછેડે જુએ છેલરે, માગે બળિયા તે દેવની બેલરે" (સાધાતાખ્યાન).

—'છૂટે દોપટ્ટે'—છડા—એકલા હોય તેવી રીતે. "બાપુ કહે સત નામને ભજી લો, જેને છૂટે દોપટ્ટેથી ફરવુ રે."

—'છૂટે મોઢે'—શરમ કે અદબ રાખ્યા વગર.

—'છૂટી ચાલે'—અટકાવ વગર.

છૂટું છવાયું, વિ૦ કોઈક કોઈક; ઘણે અન્તરે અન્તરે.

છુપછુપામણ, સ્ત્રી૦ એક જાતની રમત; એણુગેણુ દીવા ગેણુની રમત; સન્તાવું ને ગોધી કાઢવુ તે.

છુપવું, ક્રિ૦ અ૦ સન્તાઈ જવું; બેમાલમ—ગુપ્ત—છાનુ ભરાઈ રેવું.

છુપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સન્તાડવું; બે માલમ—ગુપ્ત-છાનુ રાખવું.

છુપું, છૂપું.

છુમકો, પુ૦ નાચતા ઘુઘરી ઘુઘરાનો થતો અવાજ.

છુમછુમ, અ૦ એવો થતો અવાજ—ઘુઘરીનો.

છુમન્તર, ન૦ છેલી વારે સિદ્ધ થાઓ એ અર્થે છુઃ કઈને ભણેલો જે મન્તર તે; જાદુમન્તર.

—'છુમન્તર કરવુ'—કોઈ વસ્તુ ઉડાવી—ચોરી જની—ઓળવવી તે. ૨ કોઇને ભોળવીને ઠગી લેવુ

છુરિકા, સ્ત્રી૦ છરી.

છુરી, છૂરી.

છુવાવું—ઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકાયાથી અપવિત્ર થ અભડાવુ.

છુવું, છવું, છોવું.

છૂંદો, છુંદો.

છૂટ, સ્ત્રી૦ બન્ધી—અટકાવ—ડાબ—તાબા—કબ્જા દૂર હોવુ—રેવું તે, બીજાને દુ:ખ ન થાય ને પોતા ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તાય તેવી જે સ્થિતિ તે; સ્વતન્ત્ર ૨ સત્તા; હક. ૩ રજા, પરવાનગી —'તેને તે કા કરવાની છૂટ છે.' ૪ ઘટાડો, ઓછું.—'બીલ તો રુપિયા વાજબી હતુ પણ તેણે દશ રુપિયા છૂટ મુકે ૫ શરમ—અદબ રાખ્યા વગર, ખુલા દીલથી 'છૂટ વાત કરવી'. ૬ સ્ત્રીની મશ્કરી કરવી.

છૂટું, છુટું—ટ્ટું.

છૂપું, વિ૦ બે માલમ, ગુપ્ત; છાનું. ૨ સન્તાઇ રય

છૂરિકા, સ્ત્રી૦ છરી.

છૂરી, છરી.

છૂવું, છોવું.

છેંતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને છ, ૪૬.

છે, ક્રિ૦ તૃતીય પુરુષ એકવચન અનેકવચનમા અ દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમા હો ધાતુનુ સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ. 'તે છે,' 'તેઓ છે,' 'તુ છે.'

છેછે, છીછી. ૨ નહિ નહિ; એમ નહિ.

છેક, અ૦ છેડાલગી ગયલુ હોય તેમ; ત્યાસુધી,—સીમા—અન્ત—છેડો બતાવે છે. ૨ તદ્દન, તમામ બીલકુલ, પૂરું. ૩ ઘણુ જ, પુષ્કળ. ૪ હદથી જ્યારે નુકસાન કરે તેટલુ વધી—વઈ ગયલું હોય તેમ

છેકણી, સ્ત્રી૦ જેથી લખેલુ છેકાય—રદ થાય તે ઓજાર

છેકવું, ક્રિ૦ સ૦ રદ છે એમ જણાવવાને અક્ષર—દસ્કત—વાકય ઉપર લીટો ખેંચવો; છેકો મારવો, ચેરવું; ભુસવુ. ૨ રદ કરવું

છેકાછેક, અ૦ છેડા—કોર—નાકા સુધી; ઠેઠ, છળાછળ. ૨ જ્યાં ત્યા છેકા પાડેલા હોય તેવુ.

છેકો, પુ૦ છેકવું તે; છેકેલું છે એમ બતાવનારૂ ચિહ્ન, લીટો; ડાઘ. ૨ રદ કરવું તે.

છેટી, છીટી.

છેટું, ન૦ બે જગાની વચમાંનું અન્તર, ટપ્પો, પલ્લો, ગાળો, વેગળાઈ. બે ગામ વચ્ચે છેટું 'અહીથી તે ગામ સુધી ચાર ગાઉનું છેટુ છે.' એ શબ્દ વખતને પણ લાગે છે પણ તેમ થોડો વપરાય છે. ૨ સાસા, અસમ્ભવ; ધૂટા—દૂર—જૂદા હોવુ તે "સત્યભામાનું મોઢુ તમે જુઓ એ વાતનાં તો છેટાજ સમજવા" (રોશદર્શિકા).

છેટે, અ૦ દૂર, આઘે; લામ્બે; વચમાં ઘણો અન્તર હોય તેટલે. **છેટે બેસવું,** ઋતુ આવવો; અભડાવુ, અળગું બેસવુ

છેડ—ડણી, સ્ત્રી૦ છેડવું તે. ૨ ખીજ; અટકચાળુ. ૩ વચમાં હાથ ઘાલવો તે. ૪ અડકી ખરાબ કરવુ. 'છેડ—છેડણી કરવી'. છેડાપડવુ—છેડણી થયાના સબબથી દૂરનું દૂર રેવુ. ૫ ખેડુતનું એક ઓજાર, લામ્બી ને ચપટી લાકડાની જે પાટલી તુઙ્ગાની વચ્ચે ખોસેલી હોય છે તે.

છેડતી, સ્ત્રી૦ છીડા; દોષ; છિદ્ર 'છેડતી શોધવી'

છેડલો, પુ૦ છેડો (કવિતામાં)

છેડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકવુ. ૨ વગર આવડતે—અખત્યારે અડકી ખરાબ કરવુ; વચમાં હાથ ઘાલવો ૩ કોઇની કેડે પડી તે ખિજાય તેમ કરવુ; ચિડવવુ.

—'છેડી જોવુ' એટલે થોડુંક અડકી—પુછી સામાનુ મન જોવુ [કરવું.

—'છેડ્યા કરવુ' એટલે અટકચાળુ કરી ખીજવ્યા

છેડાગાંઠણ, પરણતી વખત વરકન્યાના વસ્ત્રના છેડા ગાંઠવામા આવે છે તે. ૨ વરવહુના છેડા બાંધવા માટેનો નણન્દનો કર—રીત.

છેડાછેડી, સ્ત્રી૦ લગ્ન ક્રિયામાં પાનેતરનો અક્કેકો છેડો વર વહુના હાથમાં ઝલાવી રાખવો તે. ૨ વરના જામા—વસ્ત્ર સાથે વહુની ઘાટડીની ગાઠ બાધવામા આવે છે તે

છેડો, પુ૦ હર કોઈ વસ્તુ—વાત—બનાવનુ પૂરુ થવું તે અથવા તેને સમ્પૂર્ણ કરતો જે છેલ્લો ભાગ તે, સમાપ્તિ; અન્ત; આખર; છેવટ; પાર, છેહ ૨ હદ, સીમા ૩ મોત, મૃત્યુ; નાશ ૪ ટોચ, શિખર ૫ છેલ્લો ઠરાવ, નિકાલ ૬ નિદાન, પરિણામ, કળ ૭ લુગડાનો પલો; પાલવ.

—'છેડે ગાંઠ વાળવી'—યાદ રાખી મુકવું, કાળજી રાખવી.

—'છેડે બાંધવું—લેવું'—ગ્રહણ કરવું; એકઠુ કરીને લઈ લેવુ. ૨ પાછુ લઈ લેવું "માનવુ હોય તો માનજે, નહિ તો છેડે બાંધીશ ઉચાર" (ધીરો). ૩ વ્યસન—દુચ્છન્દે વળગવું તે.

—'છેડાછોડી નાંખવા'—આશા મૂકી દેવી, હિમ્મત હારવી. ૨ સમ્બન્ધ તોડી નાખવો; મુક્ત થવુ, છૂટા થવુ

—'છેડો છોડવવો'—કામ—દેણ પતાવીને દૂર કરવું; ફરીથી નામ ન લે તેવુ કરવું. ૨ નિકાલ કરવો.

—'છેડો છૂટો—છૂટકો કરવો'—તલાક આપવી. ફારગતી આપવી ૨ કોઇની સાથે વેવાર સમ્બન્ધ બન્ધ કરવો—તોડી નાંખવો.

—'છેડો ઝાલવો'—આશ્રય કરવો ૨ પરણવુ 'છેડો ઝાલ્યો છે તે ક્યા જાય?'

—'છેડો પકડવો'—પછાડી લાગવુ; આગ્રહ કરી—જબરજસ્તીથી માગવુ

—'છેડો પાથરવો'—કાલાવાલા—આજીજી—પ્રાર્થના કરવી. ગરીબાઈ—નરમાશથી બોલવું (ખોળો પાથરવો પણ કેવાય છે).

—'છેડો ફાડવો—ફાડી આપવો'—સ્ત્રી પુરુષે રાજી ખુશીથી લગનનો સમ્બન્ધ રદ થયાની ફારગતી આપવી—તલાક આપવો.

—'છેડો વાળવો'—સ્ત્રિયે વિલાપ કરી—રાગ કાઢીને રડવુ તે. સ્ત્રિયે લાજ કાડવી (વ્યગમા)

—'છેડો લેવો'—પાછળ લાગવુ, પજવ્યા કરવુ ૨ વાત—કામ પૂરુ કરવાને મણ્ડવુ—મણ્ડયા રેવુ.

છેટલો, પુ૦ જેસલો; બે તરફ અણીદાર ફાંકાવાળુ કાટાના ભારા ઉપાડવાનુ બાવળના લાકડાનુ ખેડુતનું એક ઓજાર

છેણી, સ્ત્રી૦ ફરસી, વિધણુ

છેતરપિણ્ડી, સ્ત્રી૦ છેતરવુ તે, ઠગવુ તે.

છેતરવું—રીજવું, ક્રિ૦ સ૦ આડુ અવળુ સમજાવવુ, ભુલાવામા નાખવુ, ગફલત થાય તેમ કરવુ, છળવું. ૨ ચોરવુ, ઠગવુ, ફસાવવુ.

છેતરામણ, ન૦ જેમાંથી છેતરાઇયે તેવું જે કંઈ તે

છેતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ છેતરતુ હોય—કોઇયે છેતરેલુ હોય તેવી હાલતમા આવવુ.

છેતાલીશ—સ, ચાલીસ ને છ, ૪૬

છેદ, પુ૦ કાણુ; નાકુ; છિદ્ર ૨ કાપ, ચીરો, ઘા. ૩ ભાજક, જે સઙ્ખ્યાયે ભાગવુ હોય તે, એક આખી વસ્તુના અમુક ભાગ કરવા એવુ દેખાડનારો અપૂર્ણાંકમા અશની નીચે લીટી દોરીને લખેલો જે આકડો તે. ¾ એ અપૂર્ણાંકમા ૩ એ અશ અને ૪ એ છેદ—એક આખી વસ્તુના ૪ ભાગ કરી તેમાથી ૩ લેવાના. [છેદરૂપે રેનાર.

છેદક, વિ૦ [સં૦] છેદનાર; કાપનાર ૨ ભાજક;

છેદન, ન૦ [સં૦] છેદવું—કાપવુ તે. છેદની રેષા—લીટી એટલે જે લીટી ખીજીને છેદતી—કાપતી હોય તે.—ભૂમિતિમા

છેદનબિન્દુ, ન૦ જ્યાં બે અથવા વધારે લીટીયો એક બીજીને કાપતી—મળતી હોય તે બિન્દુ.
છેદનભેદન, ન૦ ભાંગી તોડી નાંખવું; નાશ કરી નાંખવો.
છેદવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ છિદ્—કાપવું] કાપવું; ચિરવું; ભાગ—કકડા કરવા. ૨ કાણું—નાકું—છિદ્ર પાડવું. ૩ એક બીજાને કાપવું—મળવું. 'તે બે લીટી એક બીજાને છેદે છે.' ૪ છેદ રૂપે રઇને ભાગવું. ૫ નિકન્દન કરવું; નાશ કરવો; ઉખેડી નાખવું. 'તેણે કુળ છેદી નાંખ્યું.' ૬ અટકાવવું. 'મારો મસ્જો—લખોટો છેદીશ નહિ.'
છેભ્માં, છિદ્ર.
છેર, સ્ત્રી૦ નરમ ઝાડો; પાણી જેવું અધાણું; ચરકેલું તે. સહુ પ્રાણીને લાગે છે પણ પક્ષીની અધારને તે વધારે લગાડવામાં આવે છે. [નો રોગ.
છેરણટો, પુ૦ અધામણ; પાતળો ઝાડો થવો તે. ઢોર-
છેરવું, ક્રિ૦ અ૦ પાતળો ઝાડો થવો; પાણી જેવું અધવું; ચરકવું.
છેરાટો—રો, છેરણટો.
છેલ, પુ૦ જે પુરુષને લુગડાં ઘરેણાંથી પોતાની જાત શોભાવવાનું ઘણું કોડ હોય છે તે અથવા જે શણગારાઇને ફરતો હોય તે; અકડબાજ; ફાંકડો; ઇશકી ટટ્ટુ; વરણાગિયો. એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાયછે.
છેલકડી, સ્ત્રી૦ ભીખવાળી; કાનના ઉપરના વિન્ધમાં લટકતી રહે તેવી ત્રણ મોતી કિંવા બે મોતી ને એક લાલ—લીલમવાળી વાળી; કોકરવું.
છેલછબીલું, વિ૦ શણગારથી છબી જોવા લાયક થઈ હોય તેનું; દેખાવડું; ફુટડું; શોભીતું; રૂપાળું. છેલછબીલો ને છેલછબીલી. [ગિયેણ.
છેલડી, સ્ત્રી૦ વરણાગી—નખરાં કરનારી સ્ત્રી; વરણા-
છેલડો, છેલ (કવિતામાં).
છેલપડી, સ્ત્રી૦ વેપારીયોમાં ૧૬ એ સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત છે.
છેલબટાઉ, પુ૦ છેલ અને બટાઉ—લુચ્ચાઇ સોદાઇ કરી જાણનારો ફાંકડો—ફક્કડ માટીડો; છેલ—ખુબસુરત અને શરીરે ભરેલો એવો જુવાન; શોખી જીવડો.
છેલવેલું, છેલ્લું; છેવટનું.
છેલાઈ, સ્ત્રી૦ છેલપણું; છેલ થવાની રીત—છેલની જે હાલત તે; દેખાવડાપણું; વરણાગી; ઇશકી.
છેલાણી—ની, વિ૦ છેલ. એ શબ્દ સ્ત્રી પુરુપ બન્નેને લાગે છે. 'છેલાણી જીવડો' એમ કેવાય છે.
છેલી, વિ૦ છેલ. "મન દેવ છે મસ્તાની અને વળી છેલી" (બાપુ). ૨ છેલાઈ.
છેલી—લ્લીવારે, અ૦ આખરે; અન્તે.
છેલું, છેલ્લું.
છેલ્લું, વિ૦ છેક સહુની પછવાડેનું; છેડાનું; શે અન્તનું.
—'છેલ્લા—લ્લે ક્યારે પાણી'—ગર્ભિણીને વનો નજીકનો વખત. ૨ મોતનો નજીકનો વખ
—'છેલ્લા દાડા'—ગર્ભવતી સ્ત્રીને પ્ર સમય—નજીક આવ્યો હોય તે; ગર્ભ રહ્યા નવમો દશમો મહિનો.
—'છેલ્લી ઊંઘ'—મરણ; મોત.
—'છેલ્લી ઘડી'—મરવાની અણી.
—'છેલ્લી સનદ'—મનુષ્ય દેહ
—'છેલ્લી સલામ'—ફરીથી મળવાની આશ હોય ત્યારે કે ઘણે લામ્બે વખતે મળવાની હોય તે વખતે બોલાય છે.
—'છેલ્લું ઘર'—આગલું સાસરું (નાત લોકમાં બોલાય છે). ૨ સ્મશાન.
—'છેલ્લું સાધન'—ચોરાશી લાખ યોનિમાં દેહ (મોક્ષ મેળવવાનું સાધન છે તેથી).
—'છેલ્લે પગથિયે'—હલકી સ્થિતિમાં.
—'છેલ્લે પાટલે બેસવું—જવું.'—વાત કરતાં બોલ ઉપરથી રીસાઇને સમ્બન્ધ તોડી નાંખે કરવાનું કરી નાંખે તેમ કરવું—બોલવું; હદ—મ ઓળઙ્ગી જવી.
—'છેલ્લો અક્ષર'—ઇશ્વરનું નામ. ૨ છેવટનું કે ઉપદેશ; સારભૂત વચન; છેલ્લું કેણું. (ધમકી વાના અર્થમાં). [(
—'છેલ્લો પરોણો'—મોતની અણી ઉપર અ
—'છેલ્લો શ્વાસ'—મરણ સમયનો શ્વાસ—
છેલ્લે—સરવાળે, અ૦ છેક સહુની પછવાડેથી; આ નિદાને; શેવટે; સરવાળે; છેલ્લી વારે—વખતે.
છેવટ, સ્ત્રી૦ આખર; છેડો; અન્ત; શેવટ.
છેવાડું—ડું, વિ૦ છેલ્લું. 'છેવાડો—છેલ્લો આવજે.'
છેવાવું, ક્રિ૦ અ૦ છેલ્લું આવી પોચવું. ૨ બે આવેથી શરમાવું—જઙ્ખવાવું.
છેહ, પુ૦ દગો; વિશ્વાસઘાત. ૨ છોડી દેવું— જતું મુકવું—ત્યાગ કરવો તે. ૩ અન્ત; છેડો.
છૈઆં—યાં, ન૦ છોકરાં; છોકરા છોકરી; સન્ત 'છૈયાં છોકરાં' કેવાય છે.
છૈએ—યે, છિયે.
છૈઓ—યો, છોકરો. (પોતાનો અથવા પારકો).
છો, ક્રિ૦ અ૦ દ્વિતીય પુરુપનું અનેકવચનમાં વર્તમ સ્વાર્થ રૂપ. 'તમે છો.' [સા
—'છો ભલા તો છિયે ભલાં'—તમે સારા તો અ
—'છો રહ્યું'—પડી રહેવા દે એ અર્થમાં.

જડ, વિ૦ [સં૦] ભાર—વજનવાળું; નક્કર; ભારી. ૨ હાલે ચાલે નહિ તેવું; જીવ ચૈતન વગરનું. ૩ પચે નહિ તેવું (ખાવાનો પદાર્થ—ખોરાક). ૪ સુસ્ત; આળસુ; ધીમું; ઠણ્ડું. ૫ ઠોઠ; કમઅક્કલ; અજ્ઞાન; બૂંધી.—જડ બુદ્ધિનું માણસ. ૬ ઉદાસી; ગમગીન; દુઃખ—શોખ ગુસ્સાથી ઘુમરાયલું.

જડ, સ્ત્રી૦ મૂળ; મૂળિયું; મૂળ ચોંટેલાં હોય તેવા છોડવાનો ભાગ. ૨ ખીલી; મેખ; જેથી બે સાંધા જોડાઈ જાય તે. ૩ સઙ્ગ્રહ; પુષ્કળ પૈસો એકઠો થવો તે.—'તેની પાસે હવે સારીપઠે જડ બાઝી છે'. ૪ જડતા. 'હૃદયતણી જડ મોડ.' 'જડજવી'—પૂરેપૂરો નાશ થવો.

જડજ, પુ૦ [અં૦] ઇનસાફ ચુકવનારો; ન્યાયાધીશ.

જડતર, ન૦ મળતર; પ્રાપ્તિ. ૨ (ઘરેણાં) જડવા—બેસાડવા—મડવાની રીત.

જડતા, સ્ત્રી૦ જડપણું. ૨ અજ્ઞાનતા; ઠોઠપણું.

જડતું, કૃ૦ બેસતું આવવું. 'જુઠું ને જડતું.'

જડત્વ, ન૦ [સં] જડતા. ૨ પદાર્થના પાંચ સામાન્ય ધર્મ કયા છે તેમાંનો એક.—**નિર્ભેદ્યતા, પરિમેયતા, આકાર, વિભાજ્યત્વ** અને જડત્વ. હોય તે સ્થિતિ ન બદલવાનો પદાર્થમાત્રનો જે સ્વભાવ તે.—સ્થિર—ઠરી હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં અને ગતિની હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં રેવું તે.

જડત્વાકર્ષણ, ગુરુત્વાકર્ષણ.

જડબું, ન૦ મોડાના તળે ઉપરનાં બે હાડકાં જેમાં દાંતો હોય છે તે; ડાચું.

જડબેસુલાખ, [અં૦] મક્કમ; બન્ધબેસતું; સજજડ. ૨ તાબડતોબ.

જડભરત, પુ૦ ઝાઝું બોલે ચાલે નહિ, બેઠો ત્યાં બેઠોજ એવો જડ ને તેમ થોડી બુદ્ધિનો જે પુરુષ તે. (એ નામનો એક જ્ઞાની હતો તેની વૃત્તિ ઉપરથી.)

જડમૂળ, ન૦ રોપાનું મુળિયું જ્યાં પ્રથમ બાઝ્યું હોય તે અથવા એ ઠેકાણે બાઝેલું જે મુળિયું તે. જડ**મૂળથી—માંથી** એટલે જડમૂળ હોય તે ઠેકાણેથી; મૂળ—આરમ્ભથી માંડીને તે બધુંજ; તળિયાઝાટક. 'તેણે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો.'

જડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠોકીને બેસાડવું—જોડી દેવું.—'બારણા સાથે નરમાદા જડવાં.' ખાનાંમાં ઘાલી માંય કંઈ વસ્તુ મૂકી આસપાસની કોર ડાબી દેવી; બેસાડવું. 'વીટીમાં નઙ્ગ જડવું.' **ક્રિ૦ અ૦** પ્રાપ્ત થવું; મળવું; હાથ લાગવું.—'ખોવાઈ ગયલી જડી.' 'તે ચાકરી શોધે છે પણ જડતી નથી.' ૨ લગાડવું; સાંધવું.

જડસુ, વિ૦ જડ (૨, ૩, ૪, ૫, અર્થમાં). 'જડસુ માણસ.'

જડામણ—ણી, સ્ત્રી૦ જડવાની મેહેનતના બદલામાં જે આપવું તે.

જડામૂળ, મૂળમાંથી નાશ થવો તે.

જડાવ, વિ૦ સુનાની ખોલમાં હીરા પાના માણેક મોતી વગેરે જડેલાં—બેસાડેલાં હોય તેવાં. જડાવ અથવા જડાવનાં ઘરેણાં.

જડાવવું, ક્રિ૦ જડવાનું જે કામ કરાવવું તે.

જડિયાં, ન૦ કુમળાં મૂળિયાં. ચાર, ભાજી વગેરેના મૂળનાં જડિયાં.

જડિયો, પુ૦ હીરા માણક વગેરેને સુનાની ખોલમાં બેસાડનારો—જડનારો; પચ્ચીગર. જડિયો સાધારણ કામ કરે છે ને પચ્ચીગર ઝીણું સફાઇનું—ઊંચું અઘરું કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી૦ છોડ, વેલો, ઝાડ વગેરેનાં મૂળિયાં. (ડાંખળી—છોડિયું—છાલ તેપણ). ૨ ઔષધિ.

જડીબુટ્ટી, સ્ત્રી૦ ઔષધિના મુળિયાં, વેલા, ઝાડ, છોડ વિગેરે. 'જડીબુટ્ટી સુંઘાડવી;' ઉંધું ચત્તું, આડું અવળું સમજાવી—ભોળવી પોતાના મત—વિચારનું કરવું. ૨ ચમત્કારિક રીતે જ્ઞાન આપવું.

જણ, પુ૦-સ્ત્રી૦-ન૦ [સં૦ જન] શખસ; આસામી; માણસ. એ શબ્દની પેલાં એક બે સો એવાં વિશેષણો જોડાય છે. એક જણ—જણો આવ્યો હતો, ત્રણ જણ—જણીયો આવી હતી, એક જણ—જણું આવ્યું તો હતું, પણ કોણ હતું તેની મને સુરત નથી. ચાર જણ—જણાં (સ્ત્રીપુરુષ મળીને) હતાં. જણદીઠ એટલે અક્કેકા જણને જોઇને અથવા અક્કેક જણને. જણ શબ્દ મનુષ્યને વિષે જ પ્રવર્ત્તે છે.

જણઝણાટ, ઝણઝણાટ.

જણતર, ન૦ જણેલું તે; બચ્ચું; છોકરું. ૨ જણવાની રીત.

જણતી, સ્ત્રી૦ [સં૦ જનની] જન્મ આપનારી; મા.

જણવવું, જણાવવું.

જણવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્ત્રીયે પોતાંના પેટમાંના છોકરાનો જન્મ આપવો; પ્રસવવું. એ શબ્દ મનુષ્ય સ્ત્રીને જ લાગે છે.—પશુઓને સારુ વિયાવું—વ્યાવું, એ શબ્દ છે. ૨ (લાક્ષણિક) બાર કાડવું; પેદા કરવું; જન્મ આપવો. 'જણનારીમાં જોર નહિ તો સાચ્યાણી શું કરે.'

જણસ, જનસ.

જણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જાણ કરવી; જાણીતું કરવું; ખબર આપવી; કેવું. ૨ ઇસારત કરવી; ચેતવવું; સુચવવું ૩ સ્ત્રી સેહેલથી જણે તેવું કરવું; જણનારીને જણતાં મદદ કરવી (સાચ્યાણી—દાઇએ).

જનમવું, ક્રિ૦ અ૦ છોકરાંએ માના પેટમાંથી બ્હાર આવવું; અવતરવું; પેદા થવું. ૨ પ્રગટ—ઉદે થવું; નવું જાહેરમાં આવવું.

જનમગાંઠ, સ્ત્રી૦ વર્ષે વર્ષે આવતો જે જન્મદિવસ તે; વરસગાંઠ; શાલગિરી.

જનમારો, પુ૦ જનમથી તે મરણલગીનો જે કાળ તે; બધી જિન્દગી; આખો ભવ.

જનમોતરી—ત્રી, સ્ત્રી૦ જે તિથિ વાર ઘડિ નક્ષત્રમાં જનમ થયો હોય તે ઉપરથી સાધી માંડેલા જે ગ્રહો, તે ગ્રહોના યોગથી આખા જનમારામાં જે લાભ હાનિ—સ્થિતિ થવાની તે બતાવનારું કાગળનું ઓળિયું. ૨ આગળથી જાણીને લખી કહી રાખેલી જે વાત તે.

જનરીત, સ્ત્રી૦ લોકમાં ચાલતી જે રીત—રૂઢિ તે.

જનલોક, પુ૦ [સં૦] સપ્તલોકમાંનો પાંચમો; એક સ્વર્ગ.

જનવાર્ત્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લોકમાં ચાલતી જુની વારતા.

જનસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચીજ; વસ્તુ; હરકોઈ ખપમાં આવતો પદાર્થ. ૨ સામાન; માલ; સોદો. ૩ ડાગીનો; ઘરેણું; જવાહિર; સોનું રૂપું. ૪ જમેમાંથી ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રયલું તે—માલ અથવા રોકડ; શિલક. જનસબાકી કેવાયછે. ૫ અરીણ (રાજપુતોમાં બોલાય છે).

જનસપડી, સ્ત્રી૦ વેપારિયોમાં ૧૯ની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત છે.

જનસાઉ—સુ, વિ૦ સાનમાં જનસ રાખીને આપેલા લિધેલા (રૂપિયા).

જનાકારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છિનાળું; જારકર્મ.

જનાજો, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાન લોકોના મૈયતને જેમાં સુવાડી ઉંચકીને દફન કરવા—ડાટવા લઈ જાય તે. એ ખાટલીઘાટો ઉપરથી ગોળ છત્રીવાળો હોય છે.

જનાદી, પુ૦ ત્રાંબાનો સિક્કો; પૈસો. ૨ માથાદીઠ. ન્યાતિ ભોજન વખતે દરેક માણસને જે એક એક પૈસો આપવામાં આવે છે તે વખતે બોલાય છે.

જનાનખાનું, ન૦ [ફા૦] મોટા ઘરનો જે અલાયદો ભાગ બૈરાંઓને બેસવા ઉઠવા રેવાને માટે રાખ્યો હોય તે; રણવાસ.

જનાની, વિ૦ બૈરાંના જેવી રીતભાત—તબિયત રાખતું હોય તે. ૨ કાયર; હિમ્મત વગરતું; સ્ત્રીના (પુરુષના નહિ) ગુણ ધરાવતું. (એનું ઉલટું મરદાની.)

જનાનો, પુ૦ [ફા૦] જનાનખાનામાં—ઓઝલમાં રેતાં જે બૈરાં તે; રણવાસ; જનાનખાનું.

જનાબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઊંચા દરજ્જાવાળાને કોઈ વાત જાહેર કરતી વેળા અદબમાં બોલતાં એ શબ્દ વપરાયછે.—જનાબમાં—ખિજમત—સેવા—હજૂરમાં.

જનાવર, ન૦ [ફા૦ જાનવર] માણસ સિવાયે બીજું જે હર કોઈ પ્રાણી તે; પશુ, પક્ષી, જીવજન્ત. તોપણ પશુ પક્ષીને એ શબ્દ વધારે લગાડવામાં આવે છે ને તેમાં પણ પશુ ઢોરને વિષે બોલતાં ઘણોજ વપરાય છે.

જનિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જનમેલું; ઉત્પન્ન—પેદા થયલું. 'ક્રોધ જનિત સન્તાપ'—ગુસ્સાથી પેદા થયલો સન્તાપ. 'સમ્પતિ જનિત ગર્વ'. ઇ૦

જનુન, સ્ત્રી૦ ગાંડોજોસ્સો; જોશવાળી હઠ; આવેશ. ૨ ધરમ સમ્બન્ધી વાતમાં વગર વિચારે ઘેલા થઈ જોસ્સો બ્હાર કાઢવો તે.

જનુની, વિ૦ જેને જનુન હોય તે (માણસ).

જનુની—નેતા, [સ્ત્રી૦ જનની] જણતી; મા.

જનોઈ, ન૦—સ્ત્રી૦ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના પુરુષના ડાબા ખભા ઉપર રાખેલો અને જમણાની નીચે લટકતો આવી રહેલો ત્રણ તારનો એક એવો જે સુતરનો તાંતરો—તાંતણો તે. એવા ઘણામાં ઘણા પાંચ તાંતણા પેરવામાં આવે છે. ૨ દ્વિજપણું પામવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ દેવું' એટલે જનોઈ પેરાવવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ દીઠ'—અક્કેકું જનોઈ—અક્કેકો જનોઈવાળો બ્રાહ્મણ જોઈ જોઈને; જેને જનોઈ હોય તેને જ બીજાને નહિ.—દક્ષણા, નોતરું વગેરે.

જન્ત, જન્તુ.

જન્ત્ર, ન૦ યન્ત્ર. ૨ વાજીન્ત્ર.

જન્ત્રી, પુ૦ જન્ત્ર વગાડનાર. ૨ હીસાબનો કોઠો.

જન્તર, પુ૦ [યન્ત્ર] જે ધાતુની તખતીપર—કાગળપર ખાનાં—અક્ષર—આંકડા—મૂર્ત્તિ વગેરે પાડ્યું હોય અને જેની યન્ત્ર ભણીને પૂજા—સાધના થતી હોય તે. જન્તર મન્તર કેવાય છે.

જન્તરડું, જતરડું.

જન્તુ, પુ૦ હલકી જાતનો પ્રાણી; ક્ષુદ્ર જીવ; જીવડો—પછી છાતી ઘસતો અથવા ઉડતો.

જન્દો, ફકીર. ૨ પોંચેલો; પાકો બન્ધો—માણસ.

જન્મ, પુ૦ [સં૦] **જનમ,** એ શબ્દ જોવો.

જન્મકુણ્ડલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે લગ્ન—સમે જન્મ થયો હોય તે લગ્ન—સમેના ગ્રહ જોવા સારુ જે બાર રાશિનું ચક્ર લખી રાખે છે તે.

જન્મચરિત્ર, ન૦ [સં૦] જિન્દગીનો અહેવાલ; જનમથી તે મરણલગી જે જે કામો કીધાં હોય તેનું વર્ણન.

જન્મદિવસ, પુ૦ જે દિવસે જનમ થયો હોય તે તિથિ—તારીખ.

જન્મદેશ, પુ૦ [સં૦] જે દેશમાં જન્મ થયો હોય તે દેશ.

જન્મનામ, ન૦ [સં૦] જન્મ નક્ષત્રના સમ્બન્ધ ઉપરથી રાખેલું—પડેલું જે નામ તે. [એ શબ્દ જોવો.

જન્મપત્રિકા—ત્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] **જનમોતરી—ત્રી**

જરખ, પુ૦ [ફ્રા૦] ભય; ધાક; દેહેશત (મોટપણ—સત્તાથી બતાવવામાં આવે તે).
જરવું, ક્રિ૦ અ૦ પચવું; અઝમ થવું (ખોરાક).
જરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘડપણ; બુઢાપો; વૃદ્ધાવસ્થા. ૨ સાપની કાંચળી.
જરા, અ૦ થોડું; લગાર; કંઇયેક. ૨ થોડીવાર; જરાવાર.—'જરા ઉભો રેની.'—**જરાએ-કે,** લગાર પણ; થોડુંએ. ૨ થોડીવાર પણ. જરાક—જરાએક.—થોડું; લગાર.
જરદી, પુ૦ ચાંદીના તાર ઉપર સોનું ચડાવનાર મુસલમાન કારીગર. [ગર્ભકોશ.
જરાયુ, ન૦ જે ચામડીમાં ગર્ભ રે છે તે; ઓર;
જરાયુજ, વિ૦ [સં૦ જરાયું—ઓર] ઓરનો પડદો ફાડી નિકળે તે અથવા જેના નિકળ્યા પછી ઓર પડે તે—પ્રાણી, મનુષ્ય, પશુ.
જરાયેત, વિ૦ વરસાદના પાણીથી જેમાં પાક થાય છે તે જેને કુવા વગેરેના પાણીની મદદ નથી તેવી (જમીન); કોરાટ; આકાશિયા; જરાયત ને બાગાયત—કુવેતર.
જરિયાન, ન૦ સુનાં રૂપાંના તથા જડાવ ઘરેણાં.
જરી—તું, વિ૦ કસબથી ભરેલું તે—જરીકામ.
જરી, અ૦ જરા.
જરીપટકો, પુ૦ પેશવાના સૈન્યનો જરીનો વાવટો. ૨ એક મોટી પદવીના લશ્કરી સરદારને કમ્મરે આંધવાનો જરીનો પટકો (પેશવાઇમાં).
જરીપુરાનાં, ન૦ જુનાં—ફાટાં તુટાં જરી કામનાં કપડાં તે.—કિનખાબ, કિનારી વગેરે.
જરીફ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જમીનની માપણી. જરીફ—ખંડો; જમીનની માપણીની નોંધપોથી.
જરુખો, ઝરુખો.
જરૂર, સ્ત્રી૦ [આ૦] કર્યાવના ન જ ચાલે ને ચલાવ્યું તો નુકસાન થાય એવી કામની જે હાલત તે; ઘણીજ અગત; ગરજ. અ૦ ગમે તેમ કરીને; ખચીત; નક્કી; ખામુખા. [જોઇયે તેવો વખત.
જરુરિયાત, સ્ત્રી૦ જરુરનું કામ. ૨ ગફલત ન કરવી
જર્જર, જરજર.
જર્રો, પુ૦ જખમને ટાંકા મારનારો.
જલ, જળ; ઉદક; પાણી. ૨ ગાયનો ગર્ભકોશ. ૩ ઝલ.
જલજ, ન૦ [સં૦] કમળ. ૨ શઙ્ખ. ૩ વાદળું; મેઘ.
જલજા, લક્ષ્મી.
જલદ, પુ૦ [સં૦] ઘેરાએલું વાદળું; મેઘ.
જલદ, વિ૦ [ફા૦] ઉતાવળું; ઝટપટથી—ઝટઝટ કામ કરનારું; ચાલાક; દોડવાળું. ૨ તીખું; આકરા મિજાજનું; ચડી જાય તેવું. ૩ તરત ને તરત અસર કરનારું. 'આ દારુ જલદ છે.'
જલદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઉતાવળ; ઝપટ; તાકીદ. અ૦ ઝપટથી; તરાથી.
જલદી, વિ૦ [સં૦ જલધિ] પન્દરની સઙ્ખ્યા.
જલધર, પુ૦ [સં૦] મેઘ; વર્ષાદ. જલધરમાળા—મેઘપઙ્ક્તિ. ૨ છન્દ વિશેષ.
જલધિ, વિ૦ [સં૦] અબજ અથવા સો કરોડને એ લાખે ગુણવાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે.
જલધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; દરિયો. ૨ જ્યોતિષમે ચાર સઙ્ખ્યાની સંજ્ઞા.
જલન, [જ્વલન] બળતું.
જલનિધિ, પુ૦ સમુદ્ર.
જલપતિ, પુ૦ વરુણ; સમુદ્રમાં મોટો; મહાસાગર.
જલેબી, સ્ત્રી૦ ચાર મોટાં પકવાન કેવાય છે તેમાંનું એક—ખાજાં, ગેબર, લાડુ (કળીના) ને જલેબી. પરસુદીના લોટમાં ઘીનું માણ દઈ માંહે દહીંનો અસર નાખી બાંધી મુકવો ને ત્રીજે દાડે તેને એક છેદવાળી લોટામાં ભરી ઘીભરચા તાવડામાં ચકરડાં રૂપે પાડવી અને પછી દોડ તારી ચાસણી પાવી.
જલ્પ, પુ૦ શબ્દ; સ્વર; બોલવું. "સામું જોઇ અલ્પ, કાંઇ એક જલ્પ." [પ્રેમાનન્દ]. ૨ વાદનો એક પ્રકાર. 'વાદ, જલ્પ ને વિતણ્ડા.'
જલ્પવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું. "જાૂઠી વાત ન જલ્પીએ." ૨ કલકલ કરવું [પક્ષીઓએ].
જલ્લદ, જલદ.
જલોદર, ન૦ [જળન્દર] પેટમાં થતો એક જાતનો રોગ, એથી પેટ મોટું દડા જેવું થઈ આવે છે.
જવ, પુ૦ [સં૦ યવ] એક જાતનું ધાન્ય. એના લોટના રોટલા થાય છે. એ પવિત્ર ગણાય છે ને હોમ, તર્પણ, શ્રાદ્ધાદિક કર્મોમાં વપરાય છે.—એ ઓસડમાં કામ આવે છે. એના ઘણી જાતના દારુ થાય છે. ૨ એક જવની લમ્બાઈ જેટલું જે માપ તે;—છ રાઇના દાણા જેટલું; ઇઞ્ચનો ત્રીજો હિસ્સો.
જવ, અ૦ [હિં૦] જ્યારે—(કવિતામાં).
જવઈ, જવૈ.
જવખાર, પુ૦ જવના છોડવાની—કડાના ફુલના ઝાડના લાકડાંની રાખને ગાળવાથી જે ખાર પેદા થાય તે. કડાના ફુલના ઝાડની જે સીંગ—બી તે—ઇન્દ્રજવ.
જવન, [યવન] વેદધર્મથી ઉલટા ચાલનાર. ૨ ખાટકી.
જવનિકાંતર્ગત, ફૂ૦ વિ૦ જવનિકા—પડદો; પડદામાં રહીને (બોલવું, વાજીન્ત્ર વગાડવું વગેરે—નાટકમાં).
જવરઅવર, જવાર અવાર.
જવલગી, જ્યાંલગી.
જવલાં, ભાગ્યે; ગણ્યાં ગાંઠ્યાં. ૨ કોઇક.
જવલે—લ્લે, અ૦ કોઇક વખત; કદાચ; ક્વચિત.

જવલો, સ્ત્રીની ટોકનું ઘરેણું. [નીરલો.

જવલો—લ્લો, ડાઇમેકંજ; ઘણામાં જે એકાદો તે;

જવવું, ક્રિ૦ અ૦ રોગ—વિકારથી ખરી ન પડતાં ફુલનું ઉગી—ખીલી રેવું અને ફળનું ફળી રેવું તે. 'કાકડીને વેલે કાકડી જવતી નથી.' ૨ માંયથી જીવ પેદા થવો. 'માખીયે આસન મુક્યું હોય તે જવે છે.' 'અથાર જવે છે'—માંયથી જીવ પેદા થાય છે.

જવાં—જવાંમર્દ, પુ૦ જુવાન મરદ; હિમ્મત ને બળવાળો પુરુષ; બાહાદુર.

જવાં—જવાંમર્દી, બાહાદુરી; પરાક્રમ.

જવાન, જુવાન.

જવાનપઠ્ઠો, પુ૦ જુવાન, શરીરે ભરેલો—કદાવર અને છાતીવાળો માટીડો તે.

જવાની, જુવાની.

જવાબ, પુ૦ [ફા૦] કોઇયે કંઈ પુછયું—કયું હોય તેને તે બાબત જે કેવું—જણાવવું તે; ઉત્તર. સવાલ ને જવાબ. ૨ આડતિયાના ઉપર લખેલા જે કાગળથી નાણાં મળે—ભરાય તે. હુંડીમાં મુદત ભરી હોય છે ને તે હુંડી ફરાવનારને આપવામાં આવે છે ને જવાબ બારોબાર લખાય છે. 'જવાબ આપવા જવું' એટલે મરી જવું; ઈશ્વરને ત્યાં જવું. 'જવાબ દેવો' એટલે સામો ઉત્તર દેવો; ટક્કર ઝીલવી; સામે થવું. 'જવાબ દે એવું'—અડીભીડીએ ખપમાં આવે એવું માણસ, પદાર્થ વગેરે.

જવાબદાર, વિ૦ [ફા૦] જવાબ દેનાર; જેને માથે જવાબ દેવાનું જોખમ હોય તે.

જવાબદારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સવાલનો જવાબ વાળવાનું, દેણ—ફરજ અદા કરવાનું, ભરોસાનું કામ બજાવવાનું માથે લીધેલું હોય તે; જોખમ; જુમ્મો. 'કેટલાક વિદ્વાનો ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ માને છે, પણ જીવની જવાબદારી માનતા નથી.'

જવાબી, વિ૦ જવાબ લખ્યો હોય તેવી (હુંડી). ૨ પુછેલા સવાલના તરતના તરત જવાબ દઈ શકે તે; 'હાજરજવાબી.'

જવારઅવાર, સ્ત્રી૦ ઘણીકવાર જવું આવવું તે. 'તેની તેને ત્યાં જવારઅવાર છે'—તેનું તેને ત્યાં ઘણું જવું આવવું થાય છે.

જવારા, પુ૦ નવરાતરમાં માતાના—કુમ્ભના—કળશના ચોરા—ઓટલીપર છાંટેલા અનાજના જે છોડવા ઉગી નિકળે છે તે. ટોપલીમાં માટી ભરી તે ઉપર ભાત ઘઉં નાખેથી પણ જવારા ઉગી નિકળે છે; જુવારા.

જવાસો—સો, પુ૦ ચૈતર વૈશાખમાં કાળી જમીનમાં અથવા નદીયોને કાંઠે રેતીમાં થતા કાંટાવાળા એક જાતના છોડવા, એ ચોમાસામાં સૂકાઈ જાય છે.

જવાહીર—હેર, ન૦ [આ૦] હીરા માણેક વગેરે—જડાવ દાગીના, મોતી એવી બધી ચીજો તે.

જવાળી, સ્ત્રી૦ જવના જેવા સુનાના દાણાની જે માળા તે.

જવી, વેગવાન્.

જવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ યાન] પગે ચાલીને—વાહને ચડીને એક જગેથી બીજી જગોએ પોંચાય તેમ કરવું અથવા તેવું કરવાનો ઉદ્યોગ કરવો. 'તેનો આજ ત્રણ વાગે આગબોટમાં બેસીને સુરત જવાનો વિચાર છે.' (જવાનું ઉલટું આવવું. એક ઠેકાણેથી જવું એટલે જ્યાં જઈ પોંચવું ત્યાં આવવું કેવાય). ૨ પાસેથી જતું—ખસતું થઈ રેવું; ખોવાવું; નાશ થવો.—'કાલે મારી પાંચ ચોપડીમાંની એક ગઈ;' 'આબરુ ગઈ.' ૩ ગુજરવું; વટવું.—'બોલવું હોય તો બોલી દે, મારે વખત થઈ જશે.' ૪ અન્દર પેસી રેવું; સમાવું; માવું.—'પૂરીમાં ઓછામાં ઓછું પાંચ શેર ઘી જશે.' ૫ આડે રસ્તે ઉતરી પડવું; ખરાબ થવું.—'તારો છોકરો હાથથી જશે—વહી જશે.'—'તે બૈરી હવે છેક ગઈ છે;'—'તે કવિ હવે અભિમાનને ઘેર ગયો છે.' ૬ વાત બનવી; અઘટિત કામ થવું (ઘણું કરીને નજરચૂકથી).—'મારાથી બોલાઈ તો ગયું, હવે જે થનાર હોય તે થાઓ.' ૭ બાદ થવું.—'સવાપાંચમાંથી અઢી જશે તારે પોણાત્રણ રેશે.' ૮ ગુણ—શક્તિ ખોવી.—અક્ર જવું.—'તે ઓસડનો ગુણ જતો રહ્યો છે;'—'મન્દવાડથી તે ઘણો નબળો થઈ ગયો છે;'—'તેનો હાથ મોચાઈ ગયો છે.' ૯ એકપરથી બીજાંપર બેસવું—કોઈની પછવાડે જવું.—'હવે તેનું દીલ પૈસા તરફ ગયું છે;'—'તેની નજર જમવાપર ગઈ છે.' ૧૦ વચન તોડાવું—મુકાવું.—'શું મારું પણ જશે?' ૧૧ ગુલ થવું; ન દેખાવું.—'દીવો ગયો.' ૧૨ સ્ત્રી સાથે સોબત કરવી.—'જ્યાંસુધી ઓસડ ખાવું ત્યાંસુધી બૈરી પાસે જવું નહિ.' ૧૩ નઠારા છન્દથી ઘરબાર છોડી દેવાં.—'પેલી વાણિયેણ મુસલમાન સાથે નિકળી ગઈ છે.' ૧૪ ક્રિયાનું જારી રાખવું બતાવે છે. 'ઓસડ લેતા જજે; જેમ જેમ જોઈશે તેમ તેમ હું તને ખરચવાને આપતો જઈશ.' ૧૫ અઈ અત્યયવાળા ધાતુઓ સાથે જોડાય છે.—'તે કેરી દૂર લઈ જા, નહિ તો સઘળી મારાથી ખવાઈ જશે.' ૧૬ નક્કી કરવું, બજાવવું એ અર્થમાં આજ્ઞારૂપે વપરાય છે.—'રૂપિયા લઈ ગયાને ઘણા દાડા થયા છે માટે હવે તે પાછા આપી જા.' જવાનું—નુકસાન થવાનું. 'તારે ગમે તે કરની—હું તો કેવાનો ધણી, બાકી મારું શું જવાનું છે?' 'મારે થોડી જ દરકાર છે.' ગયું તે ગયું.—'ગઈ ગુજરી તે પાછી બનતી નથી.' જવા બેસવું—જવાની

તૈયારી થવી—જતું રેવું. 'તેનું હવે સરવસ જવા બેઠું છે.' જવું જ્યારે સહાયકારી ક્રિયા બતાવે છે ત્યારે તેમાં ઉતાવળનો અર્થ રયો હોય છે. 'જતું કરવું'—જાય તેમ કરવું—દીસતું રે તેમ કરવું. 'જતું રેવું'—પાસેથી ચાલી જવું. ૨ ખાવાવું. જતું—જનાર. જતું મૂકવું—છોડી દેવું. 'હાથ આવેલા ચોરને જતો મૂકશો નહિ.' જઈ ચડવું—અકસ્માતનો અર્થ બતાવે છે. જઈ પડવું—બુદ્ધિપૂર્વક જવાનો અર્થ બતાવે છે. જઈ બેસવું—ભૂલથી જવું એવો અર્થ બતાવે છે. જઈ રેવું—એક સ્થળમાંથી નિવાસ બદલવો. 'જતાના જાનૈયા ને વળતાના માંડવિયા;' 'આવ્યું સમાય પણ ગયું ન સમાય'. (આ ધાતુ અનિયમિત છે.)

જવેર, જવાહીર; ઝવેર; રત્ન.

જવેરાત, ન૦ જવાહીર; જડાવ દાગીનો.

જવેરી, ઝવેરી.

જવૈ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—એનાં બરૂ, સરિયા—ભાલા થાય છે.

જશ, પુ૦ [યશ] મોટું—અઘરું કામ કરેથી લોકમાં જે કીર્તિ આબરુ મળે છે તે; વખાણ. ૨ લોકમાં તારીફ થાય તેવી રીતે કોઈ કામ પાર પાડવું—કામનું શેવટ આવવું તે. 'તેના કરમમાં જશ છે.'

જશન,—પારસીઓનો એક તેહેવાર.

જસત, ન૦ ફલૈ અને સીસું એ બે મુખ્ય અને બીજી કેટલીક હલકી ધાતુની બનેલી જે મિશ્ર ધાતુ તે. જેમાં સીસાનો ભાગ ઘણો હોય તે હલકું જસત કેવાય.

જસતા, ડાઘા.

જસ્તી,—હલકું રૂપું—ભેળવાળું.

જસાં, જેવાં. 'પગ આંગળાં વળ્યાં ચમ્પાકળી જસાં રે લોલ'. (કવિતામાં). જસું—જેવું.

જહાં, જે ઠેકાણે; જ્યાંહે.

જહાંગીર, પુ૦ [ફા૦] દુનિયાનો જીતનાર.

જહાંગીરી, વિ૦ જુલ્મી રાજનીતિ; ફુલ મુખત્યારીની, નિરઙ્કુશ રાજસત્તા.

જહાંપનાહ, વિ૦ [ફા૦] દુનિયાનું સંરક્ષણ કરનાર; એ ખિતાબ રાજા અમીરને બોલાવતી—લખતી વેળા વપરાય છે.

જહાજ, પુ૦ દરિયામાં સફર કરનારું મોટું વાણ, એનાપર આગલા વખતમાં તોપો પણ ગોઠવવામાં આવતી હતી ખરી. [જિહાન.'

જહાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દુનિયાં.—'આ જહાન ને પેલી

જહાન્નમ, ન૦ [આ૦] નરકકુણ્ડ; દોજખ.

જહીં, અ૦ જે ઠેકાણે; જ્યાં.

જહુ, ધૂળ.

જળ, ન૦ [સં૦ જલ] પાણી; ઉદક; નીર. 'જળ જમ્પ્યું;' શાંતિનો સમય; રાત્રીના સર્વ ઉંઘી જાય તે સમય. 'જળ મૂકવું—લેવું.' ન કરવા—ન બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી તે. [જીવડો.

જળકીડો, પુ૦ પાણીથી થતો અથવા પાણીમાં રે તે

જળકુંડું, ન૦ ચન્દ્ર અથવા સૂર્યના બિમ્બની ચાર પાસ ફરતું જે કુંડાળું થાય છે તે. ચન્દ્રની આસપાસ ઉજળું કુંડાળું વાદળાંમાંથી પાણી ટપકવાથી અને તેમાં કિરણો પડ્યાથી થાય છે.

જળકુકડી, સ્ત્રી૦ પાણીમાંનાં જીવડાં ખાઈને જીવતું એક પક્ષી; એક જળચર પક્ષી.

જળક્રીડા, સ્ત્રી૦ પાણીમાં ક્રીડા—રમત કરવી તે. નાના પ્રકારે તરવું—નાવું—હોડી ચલાવવાની સરત બકવી વગેરે.

જળચક્કી, સ્ત્રી૦ પાણીના જોરથી ફરતી ચક્કી—ઘંટી.

જળચર, ન૦ [જલચર] પાણીમાં રેનારું પ્રાણી.

જળજન્તુ, પુ૦ પાણીમાંના જીવજન્ત.

જળજળું, [જુવો ઝળઝળિયાં]. "જળજળાં લોચન જુવે અરૂપરું, માથે બાંધ્યું ફાટું ચીથરું." [છોડવો.

જળજાંબુવો, પુ૦ નદીના કિનારાપર થતો એક જાતનો

જળઝળિયું, ન૦ આંખમાં પાણી ભરાઈ—ઝરી આવવું તે; આંસુ પડવાની તૈયારી થવી તે. ૨ દિનાન્ત; ઝળઝળું.

જળતરઙ્ગ, પુ૦ [જલતરઙ્ગ] પાણીનો તરઙ્ગ—ઘોડો—મોજું; પાણીની લેહેર. ૨ કાચના પ્યાલાઓમાં પાણી ભરીને બે ધાતુની સળિયે પ્યાલા વગાડી તેમાંથી રાગ કાઢવો તે. એ પ્યાલા એમનાએમ અથવા કોઈના ગાણાની સાથે સૂર તાલમાં વગાડવામાં આવે છે.

જળદાહ, પુ૦ મુડદાંને પાણીમાં નાખી દઈ તેમાંના જીવોથી તે ખવાઈ જાય તેવું કરવું તે.

જળોન્દર, ન૦ [જલોદર] પાણી ભરાયાથી પેટ મોટું થયું હોય તે રોગ.

જળપર્યટન, ન૦ સમુદ્રની મુસાફરી.

જળપાત્ર, ન૦ પાણી પીવાનું વાસણ; લોટો.

જળપાન, ન૦ પાણી પીવું તે. [હોય તેવું.

જળમય, વિ૦ પાણીથી વિટલાયલું; પાણી ફરી વળ્યું

જળમાણસ, ન૦ પાણીમાં રેતું વેંતિયું માણસ. પાતાળમાં વેંતવેંત જેટલાં પણ બાકી શુદ્ધ માણસના આકારનાં પ્રાણીઓ વસે છે એવું લોકો માને છે. (કલ્પના). કે છે કે ઘણીવાર કુવા વાવ ખોદતાં એવાં પ્રાણીઓ નિકળેલાં અને પછી થોડીવાર જીવેલાં માલમ પડેલાં છે.

જળયન્ત્ર, ન૦ રેંટ; પ્રાણી કાઢવાનો સાંચો.

જળયાત્રા, સ્ત્રી૦ સમુદ્રની મુસાફરી. ૨ ડુબી મરવું. (લાક્ષણિક).

જળયાન, ન૦ વાણ; હોડી; નૌકા વગેરે નદી કે સમુદ્રમાં ફરનારાં વાહન.

જાતિભેદ, પુ૦ આપણે એક જાતના નહિ પણ જુદી જુદી જાતના છીએ એવો જે ભેદ–અંતર રાખવો તે.
જાતિભ્રષ્ટ, વિ૦ જાતના આચારથી ભ્રષ્ટ થયલું. પતિત. જાતબાહર તે. જાતિભ્રંશ.
જાતિમીમાંસા, સ્ત્રી૦ વર્ણ, કુળ, જ્ઞાતિ કે આશ્રમ ધર્મ સંબંધી ગવેષણા તે.
જાતિલક્ષણ, ન૦ બ્રાહ્મણ વગેરેનાં જે ચિહ્નો હોય તે.
જાતિવાચક, વિ૦ [સં.] કોઈ જાતને લગતું; વર્ગીય.
જાતિવૈર, ન૦ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી દુશ્મનાઈ; કુદરતી વેર.
જાતિવેપાર, વ્યવહાર–વહેવાર, પુ૦ જાત જાતનો જે જુદો જુદો વેપાર તે, એક જાતે બીજી જાત જોડે ખાવા પીવાનો વહેવાર રાખવો તે.
જાતસ્મરણ, ના૦ ન૦ [સં૦] પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન. જાતિ સ્મરણપણું.
જાતિસ્વભાવ, પુ૦ [સં૦] જાતનો સ્વભાવ, ૨ જન્મનો જે સ્વભાવ તે, ૩ ખાસ ગુણ.
જાતીય, વિ૦ [સં.] જાત સમ્બન્ધી. જાતીલું. સ્વજાતીય–પોતાની જાતનું અને વિજાતીય–જુદી જાતનું.
જાતે, અ૦ પોતે; ન્યાતે; સ્વભાવે.
જાત્યન્ધ, વિ૦ [સં.] જન્મથી આંધળું હોય તે. જન્માંધ.
જાત્યભિમાન, ન૦ [સં.] પોતપોતાની જાતનું જે અભિમાન તે.
જાત્રા, સ્ત્રી૦ [સં. યાત્રા] સ્નાન પૂજા ધર્મદાન કરવાને માટે પવિત્ર સ્થળોએ જવું—જઈ ફરવું તે; પવિત્ર તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જઈ ક્ષૌર, તીર્થસ્નાન, દેવદર્શન, બ્રાહ્મણ ભોજન વગેરે જે કર્મ કરવાં તે; જે જે દેવતાનો જે જે નિયમિત દિવસ હોય તે તે દિવસે તે તે સ્થાને ભક્તજનોએ દર્શન કરવાને જવું તે. ૨ એવે દાહડે દેવ મહાપુરુષ નિમિત્ત જે મોટો સમારમ્ભ થાય છે તે. ૩ એવે દાહડે જે મોટો મેળો ભરાય તે.
જાત્રાળુ, વિ૦ જાત્રા કરવા જનાર.
જાથુ–કું, અ૦ હમ્મેશ રહે-ચાલ્યાં કરે તેમ. જાથુ–કનું–હમ્મેશનું ચાલ્યાં–તીભ્યાં કરે તેવું.
જાદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] યાદ, ખબર, સ્મરણ.
જાદણી–રણી, સ્ત્રી૦ વરની જાનમાં વરની તરફથી ગયલી જે સ્ત્રી તે.
જાદરીઉં–યું, ન૦ ઘઉંનો પોંખ ખાંડી, ગોળ, ઘી નાંખી કરેલો પદાર્થ; લાપસી.
જાદરનું કાપડું, ન૦ કન્યાને પરણાવતાં જે ધોળું રેશમી કાપડું પહેરાવવામાં આવે છે તે.
જાદવાસ્થળી, સ્ત્રી૦ [સં.] (યાદવો–જાદવોની પરસ્પર લઢાઈ થયેલી તે ઉપરથી) લઢાઈ; વઢવાડ; મારામારી; સ્નેહી વર્ગમાં માંહોમાંહે લઢાઈ થઈ નાશ થવો તે; જાદવી
જાદા, અ૦ આ૦] વધારે, ખૂબ, પુષ્કળ.
જાદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દિકરી; બેટી. શાહજાદી. દોલતજાદી.
જાદુ–દૂ, ન૦ [ફા૦] મરી ગયલા જીવોની (ભૂત પિતૃ વગેરેની) પાસે અથવા દેવ દેવીઓની પાસે માણસનાં કામ અથવા અજાએબ જેવાં મોટાં કામો કરાવવાની જે વિદ્યા તે; મંત્રયોગ; વિરમન્ત્ર; મેલી વિદ્યા–સાધના; મોહિની; મૂઠ; ચેટક; મારણ જારણ; ધન્તરમન્તર; છૂમંતર ઇલમ; નજરબન્ધી; ટુચકો; ટોણો. ૨ સાધારણ બુદ્ધિના લોકથી ન સમજાય–અચમ્બો લાગે તેવી કૃતિયો; કારણ–જુકતી ન માલમ પડે તેવા અજાએબ જેવા પ્રયોગો–ખેલો; ગારુડી વિદ્યા. ૩ કપટ. જાદુકપટ.
જાદુઈ, વિ૦ [ફા૦] ચમત્કારિક; જાદૂએ ઉત્પન્ન કરેલું.
જાદુખોર—રો–ગર, પુ૦ જાદુમન્ત્ર જાણનારો. ૨ અજાએબ ચાલાકી–કસરત–ખેલ કરનારો. બાજીગર.
જાદુગરું–ગારું, વિ૦ [ફા૦] જાદુઈ અસર કરે એવું.
જાદુગિરી, સ્ત્રી૦ જાદુગરનું જે કામ તે.
જાદુટોણાં, ન૦ જાદુ અને ટોણાં એટલે સેજસાજ હલકા કામને સારૂ થોડી મેહેનતે સધાયલા ભૂત–પિશાચના મન્તરો ભણી જન્તરો કાહડી તન્તરો કરી ટુંકા ટુંકા પ્રયોગ કરવા તે. જાદુનો ચમત્કાર.
જાદુમન્તર, પુ૦ જાદુ સમ્બન્ધી મન્ત્ર.
જાદે, અ૦ [આ૦] વધારે. [જાદો.
જાદો, પુ૦ દિકરો; બેટો. શાહજાદો. ઉમરાવ–અમીર–
જાન, પુ૦ [ફા૦] જીવ; આતમા; પ્રાણ. ૨ આશકમાશુકમાં ઘણોજ પ્યારો, ઘણીજ પ્યારી એ અર્થમાં વપરાય છે. જાન; જાનજિગર. ૩ માલ; દમ; પાણી; રસ; જીવ. જાનપર કરવું એટલે જાન–જીવ જોખમાય તેવું છતાં પણ કરવું. જાનથી મારવું—જાનથી બેજાન કરવું—જાન લેવો એટલે ઘાયલ નહિ પણ પૂરેપૂરૂં મારી નાખવું. જાન આપવો—કોઈને માટે કોઇએ પોતાનો જાન આપવો. ૨ કુરબાન–ફિદા ફિદા થઇ જવું; ઘણું જ મેહેરબાન થવું. ૩ જાન પિછાણ–ઓળખાણ.
જાન, સ્ત્રી૦ એક ગામથી બીજે ગામ પરણવા જનારા વરની સાથે જનારા જે સગાંવાહલાંઓ તે અથવા તેઓએ વરની સાથે જવું તે. વરાત અથવા બરાત. કહેવત: "જાન, જાગરણ ને જાત્રા, એ ત્રણે સરખાં" "જાન નાની ને માગે ઘણું" "જાનમાં કોઇ જાણે નાંહ, ને હું વરની ફોઇ; ગાડે કોઇ બેસવા ન દે, દોડી દોડી મોઇ."

જાન, ન૦ [ફા૦ જઆન-જિયાન] નુકશાન; ટોટો; નાશ; હાનિ. કહેવત: નાદાનકી દોસ્તી ઓર જીવકા જાન.

જાનમ, ન૦ [ફા૦ જહન્નમ] નરક; દોજખ; દુર્ગતિ.

જાનમાલ, પુ૦ જાન-જીવ અને માલ.

જાનરડી, સ્ત્રી૦ જાદરણી જૂઓ.

જાનવર, ન૦ [ફા૦] જનાવર. ઢોર; પશુ.

જાનવરી, વિ૦ [ફા૦] જંગલી.

જાનાં, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માશુક; પ્રિયા; પ્યારી.

જાની, વિ૦ [ફા૦] પોતાના જાન જેવું પ્યારૂં; ઘણુંજ વાહલું; પરમપ્રિય. જાનીદોસ્ત-જિવલણ મિત્ર. ૨ એક એ નામની અટક છે.

જાનીવાસો, પુ૦ જાનનો ઉતારો. કહેવત: જાનીવાસો કાણો થયો-છાની વાત બહાર પડવી તે. પોતાના સાથીઓમાં ફાટફુટ થવી તે.

જાનોજિગર, પુ૦ [ફા૦]. અતિશય વહાલો.

જાનુ, પુ૦ [સં૦] ઘુંટણ; ઘુંટણથી તે પગની પાટલીની ઘુંટી સુધીના હાડકા ઉપરનો માંસનો પિંડ તે.

જાનૈયા, પુ૦ વરની જાનમાં જનારા. જાનૈયો એ એકવચન.

જાનૈડી, સ્ત્રી૦ જાદરણી, જાનરડી. ૨ જે ગાય કે ભેંસનું દુધ વલોવવામાં આવતું નથી તે. (જ્યારે કોઈ ગાય કે ભેંસ ગાભણી થતી નથી તે વિયાય તો તેને જાનૈડી રાખવાની આશા રાખે છે.)

જાનેવારી, પુ૦ અંગ્રેજી પહેલો મહિનો.

જાનોતર, પુ૦ જાન; વરાત. "જાનોતર ગઈ દ્વારકા, એક રહ્યો છે સૌભદરાય." પ્રેમાનંદ.

જાપ, પુ૦ [સં૦] જપ. કહેવત: જાપ જપ્યા ને ગાંડામાં ખપ્યા.

જાપક-જાપી, પુ૦ જપ કરનારો.

જાપતો, પુ૦ સખતીવાળી સાવચેતી; ખન્તવાળી નીઘા; સમ્ભાળ; ચોકસી; તકેદારી.

જાફત, સ્ત્રી૦ [અ૦ જિયાફત] ઉજાણી.

જાફરમાની, વિ૦ [ફા૦] કેસરના રઙ્ગનું-જેવું. કેસરીઉં.

જાફરાન, ન૦ [ફા૦] કેસર. ગદ્ધો શું જાણે જાફરાનની વાત.

જાફરાબાદી, વિ૦ જાફરાબાદ શેહેરનું-ઘી વગેરે.

જાફાટ, ન૦ [ફા૦] બેદરકારીપણું.

જાબજા, અ૦ [ફા૦] સ્થળે સ્થળે; ઠેકાણે.

જામ, પુ૦ [ફા૦] જામનગરના રાજાનો ઇલ્કાબ.

જામ, પુ૦ [સં૦ યામ] રાતદહાડાનો આઠમો ભાગ.

જામ, ન૦ [ફા૦] બડઘીવાળું નાનું ધાતુનું ગોળ ચપટું વાસણ; પ્યાલું; પ્યાલો; કટોરો.

જામગરી-ગીરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સણ-કાથી-સુતરનો બનાવેલો જે કાકડો બન્દૂક તોપ સળગાવવાના કામમાં આવે છે તે. ૨ ફટાકા વગેરેમાં જે લટકતો દોરો દેખાય છે તે, જેમાં સળગાવવાનો દારૂ ભરેલો હોય છે તે.

જામણ, ન૦ જામવું-બન્ધાવું તે. ૨ અધ્રકણ; મેળવણ.

જામદાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] અન્દર ભાત વણેલી હોય તેવું એક જાતનું સુતરાઉ કાપડું-એના અઙ્ગરખા બદન થાય છે.

જામદાર, પુ૦ [ફા૦] જામદારખાનાની સમ્ભાળ રાખનારો; કીલીદાર; તિજોરીનો દારોગો; પાવાનું કામ કરનાર નોકર.

જામદારખાનું, ન૦ [ફા૦] જવાહીર ઘરેણાં વસ્ત્ર ઇત્યાદિ પદાર્થો રાખવાનો ઓરડો-નું ઠેકાણું. ૨ સરકારી તિજોરી; રાજભણ્ડાર.

જામની, સ્ત્રી૦ [સં૦ યામિની] રાત; રૈન; રજની.

જામફળ, જમરૂખ. જાંબુ.

જામફળી, સ્ત્રી૦ જામફળનું ઝાડ.

જામવું, ક્રિ૦ અ૦ વિખરાયલું-જૂદું જૂદું હોય તે એકઠું થઈ રહેવું-છાવણીમાં લશકર બહુ જામ્યું છે. ૨ સામગ્રી-સાધન એકઠાં મળેથી ખૂબ મચવું. હવે જુદ્ધ જામ્યું, કજીયો જામ્યો છે; રઙ્ગ-ગાણું જામ્યું. ૩ દૂધ બન્ધાઈ જવું; અખરાવું. ૪ વધી-વિસ્તરી-ફેલાઈ બાહર આપવો. આજ કાલ તેનું કામ (ધંધો) બહુ જામ્યું છે. ૫ ઠરવું; તળિયે બેસવું.

જામાતા-તૃ-ત્ર, પુ૦ [સં.] જમાઈ.

જામિની, જામની; રાત.

જામીન, પુ૦ [અ૦] કોરટને કામ પડે ત્યારે કેદીને હાજર કરૂં, ને ન કરૂં તો સરકારનો ગુન્હેગાર થાઉં, એવી ખાતરી કરી આપનારો. એથી કેદી થોડી અથવા ઘણી મુદત સુધી છૂટો રહે છે. જામીન લેવો; જામીન માંગવો; જામીન આપવો; જામીન થવું. હાજર જામીન. ૨ દેણદાર નહિ આપે તો હું આપીશ એવી રીતની ખાતરી-કબૂલાત આપનારો. માલ જામીન. ૩ હવેથી ફલાણો ગુન્હા નહિ કરે ને કરે તો હું ગુન્હેગાર થાઉં એવી ખાતરી કરનારો. ફેલ જામીન. ૪ બાંહ્યધર, જવાબદાર. ૫ જામીનખત-જે કાગળ ઉપર જામીનની બાબત લખાય છે તે. કહેવતઃ જામીન થઈને ગાંઠનું ખોવું.

જામીનગીરી, સ્ત્રી૦ જામીન થવું તે; ખાતરી આપવી તે.

જામેશરાબ, પુ૦ [ફા૦] દારૂ પીવાનો પ્યાલો.

જામો, પુ૦ [ફા૦] મોટા ઘેરવાળો અને પહોળો જ નીચો એવો એક જાતનો પોહળો અઙ્ગરખો. મોટા

જાળીદાર, વિ૦ જાળીવાળું.

જાળું, ન૦ પેટમાંથી કાઢેલા ઝીણા દોરા-તાંતણા-તારવડે કરોળિયો માખી મચ્છર વગેરેના શિકાર પકડવાને જાળ જેવું જે ઘર બાંધે છે તે. બાવું-એ જાળાંની વચમાં છૂપો ભરાઈ રહે છે. ૨ આંખના ડોળા ઉપર જે છારી બન્ધાવી તે. ૩ કજીયા કંકાસથી પછી કોઇને કંઇ કામકાજ કરવું ન સુઝે તેવું જે આચરણ કરવું તે-તેવી જે પાથરેલી જાળ (કલ્પિત) તે. ૪ તેને બોલાવીશ નહિ તે તો કકુાસનું જાળું છે—રીસનું જાળું છે. ૫ ખજુરી તાડનાં નવાં પાતરાંપરનું જે પડ તે. ૬ છોડ—નાના ઝાડની ડાળિયોનું ગુંથાઈ રહેવું તે.

જાંફિશાની-જાન્ફીસાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પોતાનો પ્રાણ આપવો તે; કુરબાન થવું. [કે ગુલામ.

જાંનિસાર, વિ૦ [ફા૦] જીવ-પ્રાણ આપે એવો મિત્ર

જિગોડું, ન૦ મેંઢાં બકરાં કુતરાં ગાય બળદિયા વિગેરેની ચામડીપર વાદળી રંગનું પાંખવનાનું જે જીવડું વળગી રહે છે તે; જિંગોડી-ડો; ગિગોડું.

જિંડવું, ન૦ રોપ—છોડવાની ડાળિયોના, માથા જેવા જે ગોળ ભાગમાં બીયાં હોય છે તે; જેમાં બી હોય તેવું છોડાંવાળું જે ફળ તે; ડિંડવું—ધન્તુરા કપાસ અફીણ વગેરેનાં જિંડવાં.

જિકર—ક્કર, સ્ત્રી૦ [આ૦] હઠ—ખોંસ—ચીઢથી કહેવું તે. મમત. ૨ ઘણુંજ કરગરવું તે; હઠ-આગ્રહથી માંગવું-ફરિયાદ કરવી તે. ૩ ભાંજગડ; રકઝક; તકરાર; વાદ. પુ૦ (જિગર) તકરારની બાબત; મજકુર. ૨ જીવ; અંગત; દમ.

જિગર, ન૦ [ફા૦] કલેજું; કાળજું. ૨ હૈયું; દીલ.

જિગરપારા, પુ૦ [ફા૦] કાલજાનો કટકો; પ્રાણ સરખો.

જિજ્ઞાસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાણવાની ઇચ્છા; શોધકબુદ્ધિ; પુછપાછ.

જિજ્ઞાસુ, વિ૦ [સં૦] જાણવાની ઇચ્છા કરનાર; શોધક; પૃચ્છક; પુછપાછિયું.

જિણુકો-કી, નાનું બાળક કે બાળકી.

જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જિતેલું-જિતાયું હોય તેવું; જિતકામ-જિત્યો છે કામ જેણે, જિતક્રોધ-જિતાયો છે ક્રોધ જેનાથી વગેરે. એ શબ્દ, શબ્દની પછવાડે જોડાયાથી ઉલટો અર્થ કરે છે.-કામજિત-કામે જેને જીત્યો હોય તે, સ્ત્રીજિત-સ્ત્રીએ જેને જીત્યો હોય તે-સ્ત્રીને વશ હોય તે.

જિત, સ્ત્રી૦ [સં૦] જય; ફતેહ.

જિતવું, ક્રિ૦ [સં૦] હરાવવું; ફતેહ મેળવવી. ૨ લડાઇ જુગાર-સરતમાં મેળવવું-રળવું-કમાવું. ૩ પોતે કોઇને વશ ન થતાં સામાંને વશ રાખવું-ઉપ આળસ કામ ક્રોધ વગેરેને, ૪ તેજ હરી લેવું-"હે પ્રિયે તારે મુખચન્દ્રે તો માણેકઠારીના ચન્દ્રને જિત્યો છે." ક્રિ૦ અ૦ ફાવવું; પાર પડવું.

જિતેંદ્રિય, વિ૦ [સં૦] જીતી છે ઇન્દ્રિયો જેણે તે.

જિદ, જીદ. ના૦ [ફ઼ા૦] હઠિલાઇ.

જિદ્દી, વિ૦ જીદ કરનાર; તકરારી; હઠીલું.

જિન, પુ૦ [અ૦] ભૂત, દેખાય નહિ એવા પ્રાણી.

જિન, વિ૦ વિજયી. ના૦ બુદ્ધ અથવા જૈન સાધુ, જિતેન્દ્ર—મોટા સાધુ.

જિનસ, જિન્નસ, જનસ.

જિન્નત, ન૦ નરક, દોજખ.

જિન્નતનશીન, વિ૦ દોજખમાં ગયેલો, પાપી.

જિન્દગાની-ગી, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] જનમથકી તે મરતાં લગીનો જે વખત તે. જીવનકાળ.

જિભડી-લડી, સ્ત્રી૦ જીભ. 'જીભલડીરે તુને હરિગુણ ગાતાં આવડું આળસ ક્યાંથીરે'-(નરસિંહ મહેતો).

જિમ, અ૦ જેમ.

જિયાફત, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] ઉજાણી; મેજબાની; ચાર ભાઇબન્ધ દોસ્તદારોએ એકઠાં મળી ખુશીથી સાથે સારૂં સારૂં જમવું તે. [(જીવો વર'

જિયાવર, પુ૦ વરરાજા; 'જિયાવરની ઘોડલી.)

જિરવવું, ક્રિ૦ સ૦ પચવવું; અઝમ કરવું; જેરવવું.

જિરાકેરી, સ્ત્રી૦ જીરૂં ધાણા ભરેલી કેરી-અથાણાની.

જિરાફ, ન૦ [અ૦] એક જાતનું પશુ-આફ્રિકાના જંગલમાં થાય છે. એની ડોક ઉંટના જેવી લાંબી હોય છે અને શરીરે ચટાપટા હોય છે.

જિરાયત, જરાયત. વિ૦

જિરાસાળ, ન૦ એક જાતનું ભાત (ડાકુર.)

જિરિયા, વિ૦ જીરાંનો સવાદ-વાસ આવે તેવી (કેરી).

જિલ્દ, જિલ્દ, સ્ત્રી૦ [અ૦] ચામડાનું વગેરે પુંઠું ચઢાવે છે તે.

જિલ્લો, પુ૦ [આ૦] રાજના બન્દોબસ્તને સારૂ દેશના પાડેલા-કલ્પેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક. ૨ ઇનસાફ ચુકવવાને સારૂ સોંપી આપેલા પ્રાંતોમાંનો એકેક-સુરત જિલ્લો, અમદાવાદ જિલ્લો વગેરે. ૩ રાજધાનીનાં મુખ્ય શેહેર સિવાયનો પણ તેના તાબામાં રહેલો જેટલો બીજો પ્રદેશ-મુલખ તે. મુમ્બઈ શેહેર ન ગણતાં બાકીનો એના તાબાનો ગુજરાત, દક્ષિણ, ખાનદેશ વગેરેનો જે સઘળો મુલખ તે. ૪ પોલીસને વેચી આપેલા, શેહેર-ગામના જે ભાગો તેમાંનો એકેક. ૫ બે અથવા વધારે રાગ મળીને થયલો એવો જે મિશ્ર-સફ઼ર રાગ તે.

જિહ્વાવત, વિ૦ [અ૦] જિહ્વામાં જમીન હોય તે.
જિવડું, ન૦ ઉધઈનું અથવા છાતી ઘસતું એક નાનું પ્રાણી.
જિવડો, પુ૦ જિવડું. ૨ જીવ (લાડ-તુચ્છકારમાં.)
જિવત, ન૦ જિવતર.
જિવતર, ન૦ જિન્દગી; જનમારો; ભવ.
જિવતદાન, ન૦ મરણ-ઘાતથી કોઇનો પ્રાણ ઉગારવો તે.
જિવતું, વિ૦ જીવ હોય તેવું (મુએલાંનું ઉલટું.) ૨ નિકળ્યાં જ કરે-ખૂટે નહિ તેવું (પાણી તળાવ વગેરે) ૩ ઉગતું; કુમળું; જીર્ણ ન થયલું તેવું (જિવતો નખ). જિવતું મુઉં—જીવીને કર્મ કરવાં ને સુખ ભોગવવાં એ જેને પ્રાપ્ત નથી તે મુવા સરખું જ. ૪ જિવતો કોયલો-બળતો કોયલો. ૫ જીવતો જાગતો—મુએલો નહિ તે. ૬ જિવતી ડાકેણ-ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી. ૭ જિવતી માખ ગળ્યા જેવું—જે ઉલટી કરાવે તેવું; પારકું ધન ઓળવ્યું હોય અને તે કાઢવું પડે તે. કહેવતઃ જિવતાની ખોડ મુએ જાય-જન્મની એબ ન જાય તે. જિવતો નર ભદ્ર પામે-જિવતો માણસ સુખ પામે.
જિવનગાળો, પુ૦ જેણે કરીને જિન્દગીમાં ખાવા પીવાની અડચણ ન પડે-ગુજરાન ચાલ્યાં કરે તેટલો થોડોક જે સંગ્રહ તે-(પૈસાનો)
જિવાઈ, સ્ત્રી૦ જિવનગાળો, ૨ જેથી ખાવા પીવાનું મળ્યાં કરે તે; રોટલા ખરચ.
જિવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રાણ ઉગારવો—બચાવવો. ૨ સજીવ-જીવતું કરવું.
જિવાડણહાર, પુ૦ ઉગારનાર.
જિવારી, સ્ત્રી૦ જેને સાહી લગાડેલી હોય તે વગાડવાનું; તબલું.
જિવાળ, વિ૦ જીવાળ.
જિવેજાન, જીવેજાન,
જિહાદ, જેહાદ, પુ૦ [અ૦] મુસલમાનોની બીજા ધર્મીઓની સાથે જે લડાઈ થાય છે તે.
જિંદગાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જીવનકાળ, જનમારો.
જિંદગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] આયુષ્ય, ઉમર.
જિંદાન, ન૦ [ફા૦] બંદીખાનું.
જિષ્ણુ, વિ૦ [સં૦] વિષ્ણુનું એક નામ; સદાજ વિજયી.
જિહાન, જહાન, ના૦ [ફા૦] દુનિયાં. "જ્ઞાન હેતો અધિકાર મળ્યો હોય, તેને તાજે હોય સર્વ જિહાન."—ધીરો.
જિહ્વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીભ.
જિહ્વાગ્રે, અ૦ [સં૦] જીભની ટોચપર; મ્હોડે; મોઢે તૈયાર રાખેલું કે તરત બોલી દેવાય તેમ.
જી, અ૦ સાહેબ,-શેઠ વગેરેને માનથી બોલાવવાના અર્થમાં બોલાય છે. જી અથવા શેઠજી, સાહેબજી. ૨ વિશેષ નામની સાથે પણ બોલાય છે-ગણપતજી, બાબાજી, પરસોતજી વગેરે. ૩ હા કબૂલ છે; તાબે છઉં. એ અર્થમાં પણ વપરાય છે. ત્યારે તું એ કામ કરીશ કે? જી. એટલે હા કરીશ. ૪ આદરથી જવાબ દેતાં કે સાંભળ્યું-કહું છઉં એ અર્થમાં વપરાય છે-બાપુ? તો કે જી. ૫ સાસરિયાંની સગાઇ બતાવે છે-કાકીજી મામીજી વગેરે.
જી, સ્ત્રી૦ મા; જેને પેટે અવતાર લીધો હોય તે સ્ત્રી.
જીઓ, અ૦ [હિ૦] ઘણું જીવો ને રૂડાં કામ કરો એ અર્થમાં વપરાય છે. ૨ શાબાસ, વાહવા, એ અર્થમાં પણ વપરાય છે.
જીક, જક, સ્ત્રી૦ ઝીક; પથ્થર ઉપર ધોતી વખતે કપડાં પછાડવાં તે. ૨. ધો.
જીક; જીકર, ના૦ [ફા૦] હઠીલાઇ; તકરારનું જાણું. જિકર.
જીકાર, પુ૦ તાબેદારી. ૨ જી-એ શબ્દ.
જીજી, સ્ત્રી૦ જી; મા; માતા; માતુશ્રી.
જીજીબા-બેન બહેન, સ્ત્રી૦ નણન્દ; વડી બહેન.
જીજીમા, સ્ત્રી૦ વડિયાઈ; બાપની અથવા માની મા.
જીજો, પુ૦ માનો બાપ (આજો) અથવા બાપનો બાપ (દાદો).
જીંડું, ના૦ ન૦ ઝાડ; ઝાંખરું. "તેમાં કુંવરનું ચીર ભરાણું, જીંડું છૂટતાં તે ઝપટાણું"—દયારામ.
જીડવું, જિંડવું. ન૦ સાથે જન્મેલાં છોકરાં તે જોડલાં; જોડ.
જીણ, સ્ત્રી૦ ઘેરીની અન્દરની ખોલીપરનું ચવાંદીવાળું જે જાડું કઠણ કાપડ-પટ બાંધેલું હોય તે.
જીત, સ્ત્રી૦ [સં૦ જિત] જીતવું તે; જય; ફતેહ. હાર ને જીત. "જીતી બાજી હારવી." "જીતની વધામણી."
જીતવું, જિતવું.
જીદ, સ્ત્રી૦ હઠ; તકરાર; ટંટ; આગ્રહ.
જીદ્દી, વિ૦ [અ૦] હઠીલું, આગ્રહી, જીદ્દી.
જીન, ન૦ ઘોડાની પીઠપર બેસવા માટે બનાવેલી ચામડાની એક જાતની ગાદી-જેના પાયામાં જ આરામ બેસવાની.
જીન, પુ૦ અગ્નિ જેવા ભૂત અથવા ભૂતપ્રાણ.
જીનો, પુ૦ નીસરણી. "બાંધે જીનો ચડવા આકાશ, ..."—શામળ.
જીન્નત, ના૦ [અ૦] મુસલમાનોનું ... .

જીભ, સ્ત્રી૦ [જિહ્વા] પ્રાણી માત્ર પોતાનાં મોંઢામાંના માંસના લોચારૂપ જે અવયવવડે ખાય છે, પિયે છે, ચાટે છે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એ વડે બોલી પણ શકે છે. ૨ જીભની પેઠે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ઘણટની જીભ-લાગી). ૩ કેટલાંક ગાય વગેરે ઢોરની ગરદનપર જીભની પેઠે લટકતી જે જાડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; ભાષણ; વાચા. ૫ જીભ.

રૂઢિપ્રયોગ-તે બચારીને જીભ નથી એટલે તે મુંગી છે-બીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ઘણું બોલતાં આવડતું નથી. તેની જીભ ઘણી લામ્બી છે એટલે તે ઘણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની જીભ સખણી રહેતી નથી એટલે ગમે તે-ન બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાં જ કરે છે. તેની જીભ ઘણી છૂટી છે-તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. 'જીભને કંઈ હાડકું નથી હોતું' એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમ પણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય; સારૂં પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. જીભ હલાવવી એટલે સેહેજ-જરા બોલવું. ૨ ભલામણ કરવી. **જીભ ઉપડવી**-બોલવા માંડવું. જીભ આડી વાળવી-ટેકો આપવાને બદલે વચ્ચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બોલવું; અજુકતું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું. "પરોણા ભલું થતું હોય કોઇનું, તેમાં તમે આડી વાળો જીભરે"-(બાપુ ગાયકવાડ-કવિ). **જીભ કડવી** છે-મીઠી છે-જીભ કડવું અથવા મીઠું બોલનારી છે. "કડવી જીભે કોઇ, પાય વળી પાણી નહિ." (કાવ્ય કૌસ્તુભ.) **જીભ કઢાવવી**-થકવવું; હરાવવું; હેરાન કરવું; આશ્ચર્ય ઉપજાવવું. જીભ કાપવાના સમાચાર-ઘણાજ માઠા-કહેતાં જીભ ઉપડે નહિ એવા દુઃખદાયક સમાચાર. **જીભ ઘસી જવી**-એકની એક વાત કહેતાં કંટાળી, થાકી જવું તે. **જીભ ઘાલવી-ટુંકી કરવી**-બોલતાં બંધ થવું; ગમ ખાઇ જવી; મર્યાદાસર બોલવું. **જીભ ટુંકી થવી-ખેંચાઈ જવી**-બોલતાં અચકાવું; બોલી શકાય નહિ તેવું થવું; મરતાં મરતાં જીવના આભિમાનિક દેવતાનું ચાલ્યા જવું; મરણ પાસે છે તેની એક નિશાની; **જીભ તો વાઢ્યા જેવી દેખાય** છે-જેમ વાઢી નાંખનાર શસ્ત્ર ખરાબ તેમ જીભ પણ તલવાર જેવી, માર્મિક શબ્દ બોલીને હૃદયને કાપનારી છે, માટે તે પણ ખરાબ છે. અઘટિત શબ્દો કહેવા, ગાળો દેવી, ૨ જો અર્થ. જીભ કાપી નાંખવા યોગ્ય છે; કારણ કે તે અપશબ્દ બોલે છે. **જીભ દોડવી-દોડાવવી**-અમર્યાદપણે બહુ બોલ્યાં કરવું. **જીભ બંધ કરવી.** બોલતા અટકવું-અટકાવવું (સત્તાથી); ચૂપ રહેવું. **જીભ લગામમાં રાખવી**-મર્યાદામાં બોલવું; જીભ વશ રાખવી-અંકુશમાં રાખવી. **જીભ ટુંકી** છે-જે મિતભાષિ હોય છે તે માટે વપરાય છે. **જીભ ટુંકી કરવી**-બોલતા બંધ થવું; મિતભાષિ થવું. **જીભે કાંટા પડવા**-ગરમીના કારણથી અથવા તરસને લીધે જીભ લુખ્ખી પડવી; અઘટતું બોલનારને ઠપકો આપતી વખતે કહેવાય કે, તારી જીભે કાંટા કાં ન પડ્યા. **જીભે લોચા વળવા**-સમજી નહિ શકાય એવા ઉચ્ચાર કરવાં; બોલવામાં લથડીયાં ખાવાં; ચોખ્ખો જવાબ ન આપવો; અસ્પષ્ટ બોલવું. ગલ્લાં તલ્લાં કરવાં. **જીભ વળવી**-વગર અર્થનું વારે વારે બોલવું. કોઇની સામે બોલવું. **જીભ વાળવી-વળવી**-શુદ્ધોચ્ચાર કરવા-બોલતાં જીભ અચકાતી હોય તો તે ટેવ સુધારવી. **જીભને સખણી રાખવી**-મર્યાદાસર બોલવું. **જીભના કકડા કરવા**-સ્પષ્ટ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા માટે; જીભને કસવી. **જીભના કટકે કટકા કરવા-જીભનો કુચો કરવો**-શિખામણના શબ્દો વારંવાર કહેવા; થાકી કંટાળો આવે ત્યાં સુધી સમજાવવું-કહેવું. **જીભને ટેરવે**-તત્કાળ બોલી જવાય એવું મોંઢે તૈયાર. **જીભનો છુટો**-અમર્યાદ બોલનારો; બહુ બોલનારો. **જીભમાં ગોળ અને જીભમાં ઝેર**-જીભે જ સારૂં બોલાય છે અને જીભે જ નરસું બોલાય છે. **જીભે ચઢવું**-ગોખવું; પાઠ કરવો; જીંહાગ્રે થવું. **જીભે સરસ્વતી વસે** છે-જે ભણે તે બધું યાદ રહે છે. જે બોલે તે સાચું પડે; સહેલાઇથી શીખી શકે એવો. વ્યંગમાં ગાળો દેવી. **જીભનો કરડો**-સામાને ન ગમે એવું સખત બોલનારો. **જીભ કરડી મરવું**-આપઘાત કરવો. **મોંમાં જીભ ઘાલવી**-શાંત થવું; મુંગા થવું. ૨ સભ્યતાથી બોલવું.-(કહેવત) **ઉપાડી જીભને લગાડી તાળવે**-બોલવું સહેલું પણ કરવું મુશ્કેલ.

"જીભને વારજે, નીકર જીભ દાંત પડાવશે."

"જીભને દાંતની ભલામણ દેજે." જો જીભવડે કોઇને અણઘટતું બોલીએ તો તે ગુસ્સે થઈ આપણા મોંઢામાં મારે અને તેથી દાંત તુટી જાય, માટે પ્રમાણસર બોલવું.

"જીભ કરે આળપંપાળ, ને ખાસડાં ખાય શીર કપાળ." એટલે જીભવડે ગમે તેમ બોલીએ તો કોઇ માથે ખાસડાં મારે. "કોઇની જીભ ચાલે, તો કોઇનો હાથ ચાલે" એટલે કોઇ ગાળ દે તો કોઇ સામો માર મારે.

જીભા જોળી-જોડી, સ્ત્રી૦ તકરાર; લવારી; આડી તેડી વાત.

જીભાળું, વિ૦ અસભ્ય; ખરાબ.

જીભિયા રસ, ના૦ પુ૦ કજીયા કરવામાં આનંદ.

જીભી, સ્ત્રી૦ જીભના જેવા આકારનો વાહણના મોંઢાનો જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ઠેકાણે જે નાનો સઢ હોય છે તે. આ દેશી વાહણોમાં આગળ પાછળ બે નાના ને વચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સઢ હોય છે તે જીભી, સઢને કલમી કહેવાય છે. ૨. ઉલ; દાતણ કરતી વખતે જીભ ઉપરથી જે મેલ ઉતારે છે તે વસ્તુ.

જીરણ, વિ૦ [સં૦ જીર્ણ] છેકજ જૂનું થઈ જઈ ખવાઇ ગયલું. (વસ્ત્ર, લાકડું, કાગળ વગેરે).

જીરવવું, (સ. ક્રિ.) જેરવવું પચવવું; હજમ કરવું, (૨) સાંખવું; વેઠવું.

જીરાકેરી, સ્ત્રી૦ જીરા સાથે આથેલી કેરી.

જીરાસાળ, સ્ત્રી૦ જૂનો થયેલો ભાત, એક જાતની ડાંગર. (સં૦ જીર્ણસાલી ઉપરથી).

જીરાળું, ન૦ (જીરૂં અને લૂણ) એક જાતનો જીરૂં, મીઠું, મરચાં, હીંગ, સિંધવ, સંચળ, હળદર, વિકલ્પે મરી વગેરે નાંખીને બનાવેલો રસોઇનો મસાલો.

જીરિયા કેરી, સ્ત્રી૦ જીરા જેવી વાસવાળી કેરી.

જીરૂં, ન૦ [સં૦ જીરક] રસોઇનો મસાલો; એક જાતના દાણા-બિયા.

જીર્ણ, વિ૦ [સં૦] ખખળી-ઘસાઇ ગયલું; જરજર થયલું. ૨ જૂનું; ફાટું તૂટું. ૩ મરી ગયલું. ૪. જીર્ણો, માલૂમ ન પડે એવો તાવ જીર્ણ જ્વર કહેવાય છે.

જીર્ણોદ્ધાર, પું૦ મરામત, સમરામણી; પડેલાં ઘર કે દેવળ, કે ધર્માદા સમાનની મરામત કરી પાછાં નવા જેવાં કરવાં તે.

જીલકાદ, પું૦ [આ૦] મુસલમાની ૧૧ મો માહનો.

જીલબબે, અ૦ [આ૦] હાજરા હજુર. નમ્રતાથી કહેવું તે.

જીલહજ, પું૦ [અ૦] મુસલમાની ૧૨ મો ચાંદ્રમાસ. એ મહિનામાં મક્કામાં હજ્જ થાય છે.

જીવ, પું૦ [સં૦] જે ચૈતન-શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની મેળે મોટા થાય છે, હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરેનાં કર્મો કરે છે તે; શરીર અને તેમાંનું ચૈતન જે હાલતમાં એકઠાં કામ કરતાં રહે છે તે; જે શક્તિવડે હું છઉં-કામ કરૂં છું એવી સમજ રહે છે તે; પ્રાણ. ૨ જ્ઞાનથી જોતાં શરીર થકી જૂદું પણ તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ઈશ્વરના અંશરૂપ માનેલું જે ચૈતન તે-એ અર્થમાં જીવ જીવાત્મા કહેવાય છે. એ જીવ-જીવાત્મા સત્કર્મે અને કેટલાંક બીજાં સાધનથી શિવ- પરમાત્મા થાય છે એટલે જેને અંશ હતો તેમાં અભેદ થઇ જાય છે. ૩ જીવ-ચૈતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી.-મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, તિર્યક અને બીજાઓ. (ઉદ્‌ભિજને પણ કેટલાક લોક એમાં ગણે છે અને એટલા માટે પદાર્થ એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખી છે) ૪ જેથી એ જીવો પ્રાણી જીવે છે તે આધાર; જીવન; ગુજરાન; જિવનગાળો. ૫ જીવજન્તુ: છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પતક્ષિયાં વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે-લાભ કરે તેવો, વસ્તુમાં તેનો જે અંશ-ગુણ રહ્યો હોય તે; રસ; દમ; શક્તિ; તેજ—શેરના ધંધામાં હવે ઝાઝો જીવ રહ્યો નથી, આ વાત તું કહે છે ખરો પણ એમાં કંઇ જીવ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે જીવ નથી કે તારી સામાં થાય. ૭ ધ્યાન; લક્ષ; ઇચ્છાથી પાછળ લાગવું તે,—આટલા દાહડા તો તેં સુસ્તી રાખી પણ હવે તારે જીવ લગાડીને કામ પાર પાડી આપવું જોઇયે. ૮ પૈસો; પુંજી; દોલત,—આજકાલ તેની પાસે સારો જીવ થયો છે; તે ઘણો જીવવાળો છે. ૯ જીવના સરખું વાહલું માણસ. ઓ મારા જીવ, તું શું કરવા ગભરાય છે? ૧૦ ઇચ્છા; મરજી; ચાહના; મન; નજર,—હવે મારો જીવ તે ખાવાપર દોડે છે જીવ અડધો અડધો થઇ જવો એટલે ઘણી ખુશીથી અથવા ઘણી દિલગીરીથી જીવ બાવરો થવો. જીવ આપવો એટલે સારી પેઠે કામ બજાવવું. ૨ દુઃખ જુલમથી આપઘાત કરવા તૈયાર થવું. એકજીવ થવું, જીવ તોડવો—તોડી નાખવો—કાઢવો એટલે ઘણીજ મેહેનત કરવી, ૨ તલપવું; આતુર રહેવું. ૩ ઘણુંજ ચાહવું. જીવ ટકુંઇ રહેવો એટલે આતુર રહેવું, જીવ ઉડી જવો એટલે એકાએક ગાભરા—બાવરાં થવું; ફાળ પડવી. જીવ દઇ લગાડી કરવું અથવા જીવ રાખવો એટલે એકચિત્તે—ધ્યાને કરવું; જીવ ખાઇ જવો એટલે સતાવ્યાં—ચિડવ્યાં કરવું; કણ્ટાળો આપવો. જીવ લઇ નાસવું. એટલે ઘણીજ દોડથી-જલદીથી નાસવું. જીવ ઠેકાણે ન રહેવો—ઠરી ઠામ ન બેસવો એટલે ચિત્તનું ભમી જવું; ગભરાવું; બાવરાં બનવું. જીવ ઠરવો—ઠેકાણે પડવો એટલે નિરાંત થવી; ગભરામણ દૂર થવી; જીવ ઠરવો એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. જીવ ઉપર કરવું એટલે જીવ જોખમાય તેની દરકાર ન રાખતાં કામ કરવું. જીવ માનતો નથી-કહ્યું કરતો નથી એટલે વિચાર થતો નથી-ખુશી થતો નથી. જીવ બેસવો-ઠરી ઠામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. જીવ મોટો કરવો એટલે સખાવત કરવાનો જોરસો વધારવો; ઉદાર થવું. જીવ ચલાવવો એટલે હિમ્મત કરવી. જીવ ચાલવો એટલે હિમ્મત થવી. જીવ ફરવો-

જીભ, સ્ત્રી૦ [જિહ્વા] પ્રાણી માત્ર પોતાનાં મોંઢામાંના માંસના લોચારૂપ જે અવયવવડે ખાય છે, પિયે છે, ચાટે છે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એ વડે બોલી પણ શકે છે. ૨ જીભની પેઠે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ઘણ્ટની જીભ-લાળી). ૩ કેટલાંક ગાય વગેરે ઢોરની ગરદનપર જીભની પેઠે લટકતી જે જાડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; ભાષણ; વાચા. ૫ જીભ.

રૂઢિપ્રયોગ-તે બચારીને જીભ નથી એટલે તે મુંગી છે-બીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ઘણું બોલતાં આવડતું નથી. તેની જીભ ઘણી લામ્બી છે એટલે તે ઘણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની જીભ સખણી રહેતી નથી એટલે ગમે તે-ન બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાં જ કરે છે. તેની જીભ ઘણી છૂટી છે-તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. 'જીભને કંઈ હાડકું નથી હોતું' એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમ પણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય; સારૂં પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. જીભ હલાવવી એટલે સહેજ-જરા બોલવું. ૨ ભલામણ કરવી. **જીભ ઉપડવી**-બોલવા માંડવું. જીભ આડી વાળવી-ટેકો આપવાને બદલે વચ્ચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બોલવું; અજુકતું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું. "પરોણા ભલું થતું હોય કોઇનું, તેમાં તમે આડી વાળો જીભરે"-(બાપુ ગાયકવાડ-કવિ). **જીભ કડવી** છે-મીઠી છે-જીભ કડવું અથવા મીઠું બોલનારી છે. "કડવી જીભે કોઇ, પાય વળી પાણી નહિ." (કાવ્ય કૌસ્તુભ.) **જીભ કઢાવવી**-થકવવું; હરાવવું; હેરાન કરવું; આશ્ચર્ય ઉપજાવવું. જીભ કાપવાના સમાચાર-ઘણાજ માઠા-કહેતાં જીભ ઉપડે નહિ એવા દુઃખદાયક સમાચાર. **જીભ ઘસી જવી**-એકની એક વાત કહેતાં કંટાળી, થાકી જવું તે. **જીભ ઘાલવી-ટુંકી કરવી**-બોલતાં બંધ થવું; ગમ ખાઇ જવી; મર્યાદાસર બોલવું. **જીભ ટુંકી થવી-ખેંચાઈ જવી**-બોલતાં અચકાવું; બોલી શકાય નહિ તેવું થવું; મરતાં મરતાં જીવના આભિમાનિક દેવતાનું ચાલ્યા જવું; મરણ પાસે છે તેની એક નિશાની; **જીભ તો વાઢયા જેવી દેખાય** છે-જેમ વાઢી નાંખનાર શસ્ત્ર ખરાબ તેમ જીભ પણ તલવાર જેવી, માર્મિક શબ્દ બોલીને હૃદયને કાપનારી છે, માટે તે પણ ખરાબ છે. અઘટિત શબ્દો કહેવા, ગાળો દેવી, ૨ જો અર્થ. જીભ કાપી નાંખવા યોગ્ય છે; કારણ કે તે અપશબ્દ બોલે છે. **જીભ દોડવી-દોડાવવી**-અમર્યાદપણે બહુ બોલ્યાં કરવું. **જીભ બંધ કરવી.** બોલતા અટકવું-અટકાવવું (સત્તાથી); ચૂપ રહેવું. **જીભ લગામમાં રાખવી**-મર્યાદામાં બોલવું; જીભ વશ રાખવી-અંકુશમાં રાખવી. **જીભ ટુંકી** છે-જે મિતભાષિ હોય છે તે માટે વપરાય છે. **જીભ ટુંકી કરવી**-બોલતા બંધ થવું; મિતભાષિ થવું. **જીભે કાંટા પડવા**-ગરમીના કારણથી અથવા તરસને લીધે જીભ લુખ્ખી પડવી; અઘટતું બોલનારને ઠપકો આપતી વખતે કહેવાય કે, તારી જીભે કાંટા કાં ન પડ્યા. **જીભે લોચા વળવા**-સમજી નહિ શકાય એવા ઉચ્ચાર કરવાં; બોલવામાં લથડીયાં ખાવાં; ચોખ્ખો જવાબ ન આપવો; અસ્પષ્ટ બોલવું. ગલ્લાં તલ્લાં કરવાં. **જીભ વળવી**-વગર અર્થનું વારે વારે બોલવું. કોઇની સામે બોલવું. **જીભ વાળવી-વળવી**-શુદ્ધોચ્ચાર કરવા-બોલતાં જીભ અચકાતી હોય તો તે ટેવ સુધારવી. **જીભને સખણી રાખવી**-મર્યાદાસર બોલવું. **જીભના કકડા કરવા**-સ્પષ્ટ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા માટે; જીભને કસવી. **જીભના કટકે કટકા કરવા-જીભનો કુચો કરવો**-શિખામણના શબ્દો વારંવાર કહેવા; થાકી કંટાળો આવે ત્યાં સુધી સમજાવવું-કહેવું. **જીભને ટેરવે**-તત્કાળ બોલી જવાય એવું મોંઢે તૈયાર. **જીભનો છુટો**-અમર્યાદ બોલનારો; બહુ બોલનારો. **જીભમાં ગોળ અને જીભમાં ઝેર**-જીભે જ સારૂં બોલાય છે અને જીભે જ નરસું બોલાય છે. **જીભે ચઢવું**-ગોખવું; પાઠ કરવો; જીંહાગ્રે થવું. **જીભે સરસ્વતી વસે છે**-જે ભણે તે બધું યાદ રહે છે. જે બોલે તે સાચું પડે; સહેલાઇથી શીખી શકે એવો. વ્યંગમાં ગાળો દેવી. **જીભનો કરડો**-સામાને ન ગમે એવું સખત બોલનારો. **જીભ કરડી મરવું**-આપઘાત કરવો. **મોંમાં જીભ ઘાલવી**-શાંત થવું; મુંગા થવું. ૨ સભ્યતાથી બોલવું.—(કહેવત) **ઉપાડી જીભને લગાડી તાળવે**-બોલવું સહેલું પણ કરવું મુશ્કેલ.

"**જીભને** વારજે, નીકર જીભ દાંત પડાવશે."

"**જીભને** દાંતની ભલામણ દેજે." જો જીભવડે કોઇને અણઘટતું બોલીએ તો તે ગુસ્સે થઈ આપણા મોંઢામાં મારે અને તેથી દાંત તુટી જાય, માટે પ્રમાણસર બોલવું.

"જીભ કરે આળપંપાળ, ને ખાસડાં ખાય શીર કપાળ." એટલે જીભવડે ગમે તેમ બોલીએ તો કોઇ સાથે ખાસડાં મારે. "કોઇની જીભ ચાલે, તો કોઇનો હાથ ચાલે" એટલે કોઇ ગાળ દે તો કોઇ સામો માર મારે.

જીભા જોળી-જોડી, સ્ત્રી૦ તકરાર; લવારી; આડી તેડી વાત.

જીભાળું, વિ૦ અસભ્ય; ખરાબ.

જીભિયા રસ, ના૦ પું૦ કજીયા કરવામાં આનંદ.

જીભી, સ્ત્રી૦ જીભના જેવા આકારનો વાહણના મોંઢાનો જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ઠેકાણે જે નાનો સઢ હોય છે તે. આ દેશી વાહણોમાં આગળ પાછળ બે નાના ને વચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સઢ હોય છે તે જીભી, સઢને કલમી કહેવાય છે. ૨. ઉલ; દાતણ કરતી વખતે જીભ ઉપરથી જે મેલ ઉતારે છે તે વસ્તુ.

જીરણ, વિ૦ [સં૦ જીર્ણ] છેકજ જૂનું થઈ જઈ ખવાઇ ગયલું. (વસ્ત્ર, લાકડું, કાગળ વગેરે).

જીરવવું, (સ. ક્રિ.) જેરવવું પચવવું; હજમ કરવું, (૨) સાંખવું; વેઠવું.

જીરાકેરી, સ્ત્રી૦ જીરા સાથે આથેલી કેરી.

જીરાસાળ, સ્ત્રી૦ જૂનો થયેલો ભાત, એક જાતની ડાંગર. (સં૦ જીર્ણસાલી ઉપરથી).

જીરાળું, ન૦ (જીરું અને લૂણ) એક જાતનો જીરું, મીઠું, મરચાં, હીંગ, સિંધવ, સંચળ, હળદર, વિકલ્પે મરી વગેરે નાંખીને બનાવેલો રસોઇનો મસાલો.

જીરિયા કેરી, સ્ત્રી૦ જીરા જેવી વાસવાળી કેરી.

જીરું, ન૦ [સં૦ જીરક] રસોઇનો મસાલો; એક જાતના દાણા-બિયાં.

જીર્ણ, વિ૦ [સં૦] ખખળી-ઘસાઇ ગયલું; જરજર થયલું. ૨ જૂનું; ફાટું તુટું. ૩ મરી ગયલું. ૪. જીર્ણો, માલૂમ ન પડે એવો તાવ જીર્ણ જ્વર કહેવાય છે.

જીર્ણોદ્ધાર, પું૦ મરામત, સમરામણી; પડેલાં ઘર કે દેવળ, કે ધર્માદા સમાનની મરામત કરી પાછાં નવા જેવાં કરવાં તે.

જીલકાદ, પું૦ [આ૦] મુસલમાની ૧૧ મો માહનો.

જીલબ્બે, અ૦ [આ૦] હાજરા હજુર. નમ્રતાથી કહેવું તે.

જીલહજ, પું૦ [અ૦] મુસલમાની ૧૨ મો ચાંદ્રમાસ. એ મહિનામાં મક્કામાં હજ્જ થાય છે.

જીવ, પું૦ [સં૦] જે ચૈતન-શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની મેળે મોટા થાય છે, હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરેનાં કર્મો કરે છે તે; શરીર અને તેમાંનું ચૈતન જે હાલતમાં એકઠાં કામ કરતાં રહે છે તે; જે શક્તિવડે હું છઉં-કામ કરૂં છું એવી સમજ રહે છે તે; પ્રાણ. ૨ જ્ઞાનથી જોતાં શરીર થકી જૂદું પણ તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ઈશ્વરના અંશરૂપ માનેલું જે ચૈતન તે-એ અર્થમાં જીવ જીવાત્મા કહેવાય છે. એ જીવ-જીવાત્મા સત્કર્મે અને કેટલાંક બીજાં સાધનથી શિવ- **પરમાત્મા** થાય છે એટલે જેને અંશ હતો તેમાં અભેદ થઇ જાય છે. ૩ જીવ-ચૈતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી.-મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, તિર્યક અને બીજાઓ. (ઉદ્ભિજને પણ કેટલાક લોક એમાં ગણે છે અને એટલા માટે પદાર્થ એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખી છે) ૪ જેથી એ જીવો પ્રાણી જીવે છે તે આધાર; જીવન; ગુજરાન; જિવનગાળો. ૫ જીવજન્તુ: છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પતંગિયાં વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે-લાભ કરે તેવો, વસ્તુમાં તેનો જે અંશ-ગુણ રહ્યો હોય તે; રસ; દમ; શક્તિ; તેજ—શેરના ધંધામાં હવે ઝાઝો જીવ રહ્યો નથી, આ વાત તું કહે છે ખરો પણ એમાં કંઇ જીવ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે જીવ નથી કે તારી સામાં થાય. ૭ ધ્યાન; લક્ષ; ઇચ્છાથી પાછળ લાગવું તે,—આટલા દાહડા તો તેં સુસ્તી રાખી પણ હવે તારે જીવ લગાડીને કામ પાર પાડી આપવું જોઇયે. ૮ પૈસો; પુંજી; દોલત,—આજકાલ તેની પાસે સારો જીવ થયો છે; તે ઘણો જીવવાળો છે. ૯ જીવના સરખું વાહલું માણસ. ઓ મારા જીવ, તું શું કરવા ગભરાય છે? ૧૦ ઇચ્છા; મરજી; ચાહના; મન; નજર,—હવે મારો જીવ તે ખાવાપર દોડે છે

જીવ અડધો અડધો થઇ જવો એટલે ઘણી ખુશીથી અથવા ઘણી દિલગીરીથી જીવ બાવરો થવો. જીવ આપવો એટલે સારી પઠે કામ બજાવવું. ૨ દુઃખ જુલમથી આપઘાત કરવા તૈયાર થવું. એકજીવ થવું, જીવ તોડવો—તોડી નાખવો—કાઢવો એટલે ઘણીજ મેહેનત કરવી, ૨ તલપવું; આતુર રહેવું. ૩ ઘણુંજ ચાહવું. જીવ ટકાઇ રહેવો એટલે આતુર રહેવું, જીવ ઉડી જવો એટલે એકાએક ગાલરા—બાવરાં થવું; ફાળ પડવી. જીવ દઇ લગાડી કરવું અથવા જીવ રાખવો એટલે એકચિત્તે—ધ્યાને કરવું; જીવ ખાઇ જવો એટલે સતાવ્યાં—ચિડવ્યાં કરવું; કણ્ટાળો આપવો. જીવ લઇ નાસવું. એટલે ઘણીજ દોડથી—જલદીથી નાસવું. જીવ ઠેકાણે ન રહેવો—ઠરી ઠામ ન બેસવો એટલે ચિત્તનું ભમી જવું; ગભરાવું; બાવરાં બનવું. જીવ ઠરનો—ઠેકાણે પડવો એટલે નિરાંત થવી; ગભરામણ દૂર થવી; જીવ ઠરવો એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. જીવ ઉપર કરવું એટલે જીવ જોખમાય તેની દરકાર ન રાખતાં કામ કરવું. જીવ માનતો નથી-કહ્યું કરતો નથી એટલે વિચાર થતો નથી-ખુશી થતો નથી. જીવ બેસવો-ઠરી ઠામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. જીવ મોટો કરવો એટલે સખાવત કરવાનો જોરસો વધારવો; ઉદાર થવું. જીવ ચલાવવો એટલે હિમ્મત કરવી. જીવ ચાલવો એટલે હિમ્મત થવી. જીવ ફરવો-

બગડવો એટલે શરીરે અસુખ થવું; તબિયત બગડવી. જીવ જોવો–ઇલેવો એટલે પાણી જોવું; પરીક્ષા કરવી; કસી લેવું. જીવથી મારવું એટલે કંઇ પણ જીવવાની આશા ન રહે તેવું મારવું. જીવ થવો એટલે પૂંજી થવી; પૈસો એકઠો થવો. જીવ ઉચો થવો એટલે ધ્યાન જતું રહેવું; દીલ ન લાગવું. જીવ પર બેસવું એટલે આધાર આસરો રાખવો. ૨ હઠથી માંગવું. જીવથી જવું એટલે મરવું; પોતે પોતાનું જ મરણ માંગી લઇ મરવું. જીવ લાગવો એટલે ધ્યાન લાગવું. ૨ પ્રીત લાગવી. જીવથી બચવું એટલે મરવાથી ઉગરવું. જીવ લેવો એટલે મારી નાખવું. ૨ દુઃખ દયાં કરવું; સતાવવું; ચિડવવું. જીવ જતો રહેવો–નિકળી જવો એટલે મરણ થવું. ૨ ઘણું દુઃખ થવું. ૩ આતુરતાથી, મરણ થશે એવી હાલતમાં આવવું. જીવ ટુંકો થવો એટલે કસરિયું થવું–તેનો આગળ તો અમીરી જીવ હતો. પણ આજકાલ ટુંકો થયો છે. જીવ ખાટો થવો એટલે દિલગીરી થવી. જીવ બળવો–બળ્યાં કરવો–જીવમાં બળાપો થવો એટલે ચિન્તા થવી; દિલગીરી થવી. ૨ અદેખું થવું. જીવ બાળવો એટલે ચિન્તા–દિલગીરી કરવી. ૨ અદેખાઇ કરવી. જીવના સમ એટલે પોતાનો વાલો જે જીવ તેના સમ; ૨ જાતના સમ. વાલાના સમ. જીવ પર આવેલી બિલાડી હરડીએ બાઝે એટલે જીવ જોખમમાં આવેલો હોય તો કોઇ પણ પ્રાણી સામો થાય. જીવે મારો ભાઇ, તો ઠાર ઠાર ભોજાઇ. જીવતી માંખ ન ગળાય એટલે કોઇ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ ઓળવી હોય તો તે જરૂર પકડાયા વિના ન રહે.

જીવ શબ્દ ઘણા પર્યાય અર્થમાં વપરાય છે. જીવ એટલે (૧) પરમાત્માનો દૈવી અંશઃ તે અલ્પજ્ઞ છે જ્યારે પરમાત્મા સર્વજ્ઞ છે. (૨) આત્મા; (૩) મન; (૪) પ્રાણ; (૫) બુદ્ધિ, જેમકે એનો જીવ ઠેકાણે નથી એટલે એની અક્કલ ઠેકાણે નથી. (૬) ચિત્ત, (૭) અંતઃકરણ, વેદાંતમાં એક જીવને ૩ પ્રકારનો માન્યો છે. (૧) પારમાર્થિક જીવ–સાક્ષી (કૂટસ્થ) ચેતન. (૨) વ્યાવહારિક જીવ–સાભાસ અંતઃકરણરૂપ જીવ. (૩) પ્રાતિભાસિક જીવ—સાભાસ અંતઃકરણરૂપ વ્યાવહારિક જીવમાં સ્વપ્ન વિષે અધ્યસ્ત જીવ. (૩. ક) વિશ્વ—જાગ્રત વિષે સ્થૂલ દેહનો અભિમાની જીવ. (૩. ખ) તૈજસ–સ્વપ્ન વિષે સ્થૂલ દેહનું અભિમાન છોડીને સૂક્ષ્મ અને કારણ એવા બે દેહનો અભિમાની જીવ. (૩. ગ) સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ દેહનું અભિમાન છોડીને એક કારણ દેહનો અભિમાની જીવ.

કહેવતઃ **જીવે** તેને જોખ એટલે દેહમાં જીવ છે ત્યાં સુધી જોખમ છે; જીવશે ત્યાં સુધી આશા છે. **જીવવું** થોડું ને મમતા (જંજાળ) ઘણી એટલે જીવવાનો સમય ટુંકો અને ઉપાધિ ઘણી હોરવી. **જીવવું** જગતને વાહલું છે. એટલે દરેક પ્રાણધારીને હંમેશા જીવતા રહેવાની આશા છે. **જીવશે** તે જોશે એટલે જે જીવતો રહેશે તે સારાં માઠાં ફળ ભોગવશે.

જીવડું, ન૦ નાનો કીડો.

જીવડો, પું૦ જીવ; આત્મા. (૨) કીડો.

જીવતોજાગતો, અ૦ જીવતાં સુધી; હયાતિ સુધી.

જીવતોડ, વિ૦ ઘણો શ્રમ કરાવે તેવું.

જીવદયા, સ્ત્રી૦ જીવો–પ્રાણીઓ ઉપર દયા.

જીવદશા, સ્ત્રી૦ જીવની અજ્ઞાન દશા; જીવની આ જગતમાં જે દશા હોય તે.

જીવદાહ, વિ૦ યોગ્ય; લાયક; (૨) ઉમદા. (૩) મજબુત.

જીવદેહ, પું૦ જીવવાળો દેહ; સ્થૂલ શરીર.

જીવધારી, વિ૦ જીવ ધારણ કરનારૂં; જીવવાળું (૨) પું૦ પ્રાણી.

જીવજન્ત, જીવજન્તુ.

જીવજન્તુ, પું૦ છેકજ નાનો પ્રાણી–પછી ઉડતો કે છાતી ઘસતો; ક્ષુદ્રજન્તુ; જિવડું; કીડો.

જીવજાન, વિ૦ જીંદગી જેટલું વાહલું; કીંમતી.

જીવણજી, પું૦ ધણી; માલીક.

જીવતચરો, સ્ત્રી૦ મુવા પછી નહિ પણ જીવતાં પોતાને નામે વરો કરવો તે. જીવત ક્રિયા પણ કહે છે.

જીવતર, ન૦ જીંદગી; જન્મારો; ભવ; ૨ મનખો; અવતાર.

જીવતદાન, જિવતદાન.

જીવતું, જિવતું.

જીવદાર, વિ૦ લાયક; યોગ્ય. ૨ ઉમદા, ૩ મજબુત.

જીવન, ન૦ [સં૦] જીવ–પ્રાણ રાખી રહેવું તે, જિવવું તે. ૨ જે સાધને–તજવીજે–ઉદ્યોગે–ખોરાકે જિવતું રહેવાય તે; આજીવિકા; ગુજરાન; ગુજારો; નિર્વાહ. ૩ જે વસ્તુવડે બીજી વસ્તુ ટકી રહે છે તે; દીવાનું જીવન તેલ, અગ્નિનું જીવન લાકડું. સન્તનું જીવન હરિભજન ઇ. ૪ પાણી–ઉદક. ૫ એક જાતની આંબળાની દવા (ચ્યવનપ્રાશાવલેહ)નું નામ.

જીવનકથા, સ્ત્રી૦ જિંદગીનું વૃત્તાંત; જીવનચરિત્ર.

જીવનકલહ, પું૦ જીવન ટકાવવા માટે કરવામાં આવતો પરિશ્રમ; જીવનસંગ્રામ.

જીવનકાર્ય, ન૦ જિંદગીનું મુખ્ય કાર્ય.

જીવનગાળો, જિવનગાળો.

જીવનચરિત્ર, ન૦ જિંદગીનું વૃત્તાંત.
જીવનદોરી, ના૦ સ્ત્રી૦ આશા; જીવનનો હેતુ.
જીવનમંત્ર, ન૦ જિંદગીનો મુખ્ય મંત્ર.
જીવનરસાયન, ન૦ પ્રાણીઓના શરીરની ધાતુઓનું રસાયનશાસ્ત્ર.
જીવનશક્તિ, સ્ત્રી૦ જીવનની મૂળ શક્તિ.
જીવનશાસ્ત્ર, ન૦ જેથી જીવ દેહમાં ટકી રહે તે સમજાવનારું શાસ્ત્ર.
જીવનસાફલ્ય-સફળતા, ન૦ સ્ત્રી૦ જેથી જીવવું સાર્થક થાય તે.
જીવનસિદ્ધાંત, પું૦ જીવનમંત્ર; જીવન ગાળવાનો સિદ્ધાંત.
જીવનસૂત્ર, ન૦ જુઓ-જીવનદોરી.
જીવનસ્મૃતિ, સ્ત્રી૦ જિંદગીની સ્મરણરૂપે લખાયલી કથા; જીવનચરિત્ર.
જીવનમુક્ત, વિ૦ [સં૦] મુવા પછી નહી પણ જીવતાંજ બ્રહ્મજ્ઞાન-સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થઇ જન્મમરણથી, ત્રિવિધિ તાપથી મુકાયલો-છુટેલો એવો પ્રાણી. જીવન મુક્તિ એટલે પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થતાં મોક્ષની દશા ભોગવવી તે. મોક્ષ; જન્મમરણનો ફેરો ટળવો તે.
જીવનોપાય, પું૦ ગુજરાનનું સાધન.
જીવન્ત, વિ૦ [સં૦] જિવતું.
જીવબળ, ન૦ જીવવાની શક્તિ; પ્રાણ.
જીવરૂં, વિ૦ (કા.) ચાલાક; ચપલ; હોંશિયાર.
જીવલગ, વિ૦ જીવની સાથે લાગેલું, જેમ શરીરને જીવ એકઠો છે તેવું; ઘણું જ વાલું; પ્રાણપ્રિય.
જીવલેણ, વિ૦ મરણ નિપજાવે એવું.
જીવલોક, પું૦ જીવો-પ્રાણીનો લોક; મૃત્યુલોક.
જીવવિદ્યા, સ્ત્રી૦ જેમાં જીવની ઉત્પત્તિ સમજાવવામાં આવી છે તે શાસ્ત્ર.
જીવવું, ક્રિ૦ અ૦ સજીવ-જીવવાળું હોવું-રહેવું; મરણ ન થવું; હયાત રહેવું. ૨ નાશ ન પામતાં ટકવું મરણથી ઉગરવું; બચવું.
જીવશેષ, વિ૦ માત્ર જીવ બાકી રયો હોય તેવું; (૨) પું૦ ભૂતકાળના પ્રાણી કે વનસ્પતિનો પૃથ્વીના પડમાંથી મળી આવતો અવશેષ.
જીવસટોસટ, વિ૦ જીવ જોખમાય તેવું.
જીવહત્યા, સ્ત્રી૦ જીવની હત્યા.
જીવા, સ્ત્રી૦ ધનુષ્યની દોરી.
જીવાઈ, જિવાઈ.
જીવાજીવ, ના૦ પું૦ જીવતો જીવ; પ્રાણનો પ્રાણ; અત્યંત પ્રિય.
જીવાણુ, પું૦ અણુ જેવડો જીવ; સૂક્ષ્મ જંતુ.
જીવાત, પું૦ નાના નાના જે જીવો તે. અનાજ વગેરેમ હોય છે તે.
જીવાતખાનું, ન૦ પાંજરાપોળમાં અનાજ વગેરેમ પડેલાં જીવડાંના રક્ષણ માટે રાખેલું સ્થાન.
જીવાત્મા, પું૦ [સં૦] જીવ (૨ જા અર્થમાં).
જીવારો, ના૦ પું૦ જીવિકા, જીવાઈ, જીવનદોર જીવનગાળો, વેતન, પગાર, આજીવિકા, તનખો.
જીવાળ, વિ૦ સજીવ હોય તે, જીવતું. ૨ કૌવત-પ્રાણ દમ-તેજવાળું.
જીવિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીવન; ગુજરાનની તજવીજ ઉદ્યોગ, મિલકત, જીવારો.
જીવિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જીવતું કરેલું.
જીવી, વિ૦ [સં૦] જીવે તે-તેવો, જીવનાર, ચિરંજી એટલે ઘણા કાળ જીવનારો. ૨ ગુજરાનને મ આધાર રાખનાર. (સમાસને અંતે) જીવના નભનારું; દા. ત. **શ્રમજીવી,** પોતાની મહેનત ઉપ જીવનારો પ્રાણી; મજુર; કામદાર. **શ્રીજીવી,** પોતા મિલકત ઉપર ગુજરાન કરનારો; શ્રીમંત; પૈસાદાર.
જીવી, સ્ત્રી૦ મુંજ, ભીંડી કે સુતરની દોરીવ ખાટલો ભરતાં જે બે સેરો વારા ફરતી મુકાડે અ તારે છે તે. એ ચીરામાં નહિ પણ બે સાથે સાથે જોડકું રહે છે. ૨ સ્ત્રીનું નામ.
જીવેજાન, વિ૦ જીવના જેવું વાલું, જીવની સા લાગેલું, જીવલગ, પ્રાણપ્રિય.
જીસમ, ન૦ [આ૦] શરીર, બદન.
જીસાહેબ, અ૦ [આ૦] માન સાથે જવાબ આપવો તે
જીંડવું, ન૦ છોડનો કોટલાવાળો બીજકોષ.
જુઆળ, જુઆલ.
જુંકણ, ઝુંકણ.
જુંકવું, ઝુંકવું.
જુંસરું, ઝુંસરું.
જુંહલવું, ક્રિ૦ અ૦ વાચ્યાર્થે હલમાં જોડાવું. ઉપરથી લક્ષ્યાર્થે કે વરાતમાં ઘોડે બેસીને જ (વરરાજાની મશ્કરી કરતી વખતે વપરાય છે) "એવું જાણ્યા છતાં, જુંહલતાં શે હશે?" (પ્રેમાનંદ.)
જુ, જૂ.
જુઆખાનું, જુવાખાનું.
જુઆખોર, જુવાખોર.
જુઆર, જુવાર.
જુઆળ, જુવાલ, પું૦ ભરતી, વીળ, પાણી ચઢવું તે.
જુઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ યુથિકા] એક જાતનાં સુગંધીદાર ફૂલ અથવા તેનો છોડ, "ગુલલાલામેં રાંચા પ્યારી જાઇ જુઇમેં કનૈયા બિરાજે."

જો, જુવો.
જુક્ત(ગત), વિ૦ યુક્ત; જોડેલું; (૨) યોગ્ય અનુકૂળ.
જુક્તી-ક્તિ, સ્ત્રી૦ [યુક્તિ] કરામત, કળા, તદબીર, તજવીજ, ગોઠવણ, હિકમત. ૨ ઉપાય, ઇલાજ.
જુખામ, ન૦ [ફા૦] સળેખમ, શરદીની બીમારી, જેમાં નાકમાંથી પાણી ટપકે છે તે.
જુગ, પું૦ [સં૦ યુગ] લામ્બો કાળ. ૨ કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિ એ ચાર જુગ કહેવાય છે. ૩ એ ચારે મળીને એક તે. ૪ જોડું, જોડ, બે. ૫ સોકટાંની રમતમાં સાથે મેળવેલી જે બે સોકટી તે.
જુગજુગ, અ૦ [યુગાનુયુગ] ઘણાએક જુગોમાં ઘણા લામ્બા કાળ સુધી.
જુગટું, જુગાર.
જુગત-તી જુકતી, વિ૦ [યુક્ત] એકઠું, સાથે-જોડું હોય તેવું. ૨ ઘટતું, માફક અનુકૂળ.
"દેહ તારી નથી, જોને જુગતે કરી,
રાખતાં નવ રહે, નિશ્ચે જાય." (નરસિંહ).
જુગતમ્બા, જગદમ્બા.
જુગદીશ, જગદીશ.
જુગમ, ન૦ [યુગ્મ] જોડી; જોડ; સાથે જે બે તે.
"જુગમ રવિ-સુતરૂપ આગળ જાય નાખી વાટ."
(પ્રેમાનંદ)
જુગલ, ન૦ સ્ત્રી૦ [યુગલ] સાથે-જોડાયલાં એવાં જે બે તે. ૨ જોડી; જોડ; જોડું. જુગલ સ્વરૂપ દર્શન-સ્ત્રી પુરૂષ એકમેકને વળગેલાં હોય તેવું અથવા સન્જોડે-સાથે હોય તેવું દર્શન.
જુગલ કિશોર, પું૦ કિશોર વયના બે, કિશોર કિશોરી (રાધાકૃષ્ણ માટે વપરાય છે.)
જુગાર, પું૦ [સં૦ દ્યુતકાર ઉપરથી] પૈસા રૂપિઆ માલ જનસ વગેરેને, પાસે મુકી, ફલાણો પાસો પડે તો તે લઇ લેવું ને ન પડે તો આપી દેવું-એવી સરતની રમત રમવી તે. નાણું હારવા જિતવાની સરત બકી હરકોઇ જે રમત રમવી તે; દ્યુત જુગટું; જુવું. ૨ ખરી મેહેનત કરી ફળ ન મેળવતાં-ખરેખરા માલનો સોદો ન કરતાં નસીબ ઉપર આધાર રાખી ઉપલક ઉપલક આપવા લેવાનો જે ધન્ધો કરવો તે; સટ્ટો. જુગારખાનું-જુગાર રમવાનું ઠેકાણું.
જુગારી, વિ૦ જુગાર રમનાર; જુગારના જેવો ધન્ધો કરનાર; 'હાર્યો જુગારી બમણું રમે.'
'જુગારી હાથે વાંકડું, વાનર કોટે હાર;
ઘેલી માથે બેડલૂં, તે છાજે કેટલીવાર?'
જુગુપ્સા, સ્ત્રી૦ નિંદા; (૨) ચીતરી; સખત અણગમો.
જુગુપ્સિત, વિ૦ નિંદિત; (૨) ચીતરી ચઢે એવું.
જુગોજુગ, અ૦ જુગજુગમાં; ભવોભવ; હમ્મેશ જાવેદાન.
જુગ્તિ, જુક્તી.
જુગ્મ, જુગમ.
જુઝાઇ, સ્ત્રી૦ જુઝાપણું.
જુઝું, વિ૦ [ફા૦] જબરૂં; લઠ. ૨ ચાલાક; ચતુર.
જુજવી, વિ૦ [આ૦] જુજ એ શબ્દ જોવો.
જુજવું, વિ૦ જૂદું જૂદું; નોખું નોખું, ન્યારૂં ન્યારૂં.
"પડયો સ્વજનથી જુજવો, ત્યારે સુરતીને દુઃખ થાય."
(કાલિદાસ.)
જુઝવું, ઝુઝવું.
જુઠણ, વિ૦ ભાણામાં ખાતાં વધેલું તે; છાંડયું; છણ્ડામણ; એઠેલું તે.
જુઠણ, પું૦ ભવાઇમાં જૂઠું જુગતું ભાંડ બોલનારો; તરકડિયો.
જુઠાણું, ન૦ જૂઠું એવું જે કંઇ તે-(બોલવું-લખવું વગેરે) દગાઇ; મિથ્યાપણું; ખોટું દેખાવું તે.
જુઠું-ઠૂં ઠું, જૂઠું.
જુઠાબોલું, પું૦ જુઠું બોલનાર; અસત્ય ભાષા.
જુડી, જૂડી.
જુત, વિ૦ [યુત] જોડાયલું; સાથે-જોડે હોય તેવું.
જુતીખોર, વિ૦ ખાસડાં ખાઉ-ખોર.
જુથ, જુથડું, જૂથ.
જુદું, જૂદું.
જુધ-દ્ધ,-ન૦ [યુદ્ધ] લડાઇ; સङ્ગ્રામ, ૨ વઢવાડ; મારામારી.
જુનવટ, સ્ત્રી૦ જૂનાપણું.
જૂનવાણી, વિ૦ જૂનું. (૨) જૂનાં રીતારવાજ, જૂની કવિતા ઇ૦.
જુનું, જૂનું.
જુનુંખખ, વિ૦ ઘણું જ જૂનું; ઘસાઇ ગયલું.
જુનુંપાનું-પુરાનું. વિ૦ જૂનું; વપરાયલું; ઘસાયલું; ફાટુંતુટું.
જુનોપાપી, પું૦ ઘણા દાડાના વહિવટવાળો-અનુભવી-ડાહ્યો સમજુક-જુણાખોચરાની વાત જાણનારો પુરૂષ; ઘણા જણનાં પાપ-કાવતરાં જાણનારો.
જુબાં-બાન, સ્ત્રી૦ જબાં બોલી, ભાષા.
જુબાની. જબાની.
જુમખુ, ઝુમખું.
જુમ્મા, જુમા, સ્ત્રી૦ [આ૦] શુક્રવાર.
જુમલે-લ્લે, અ૦ સઘળી સङ્ખ્યા એકઠી કરેલી હોય તેમ; એકઠી કરીને; બધી મળીને; એકન્દર; કુલે.

જુમલો-લ્લો, પું૦ [આ૦] સહુ મળીને જે સખ્યા થયલી તે; સરવાળો; એકન્દર આંકડો—જથો; બેરીજ; મેળવણી.

જુમામસ્જિદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મુસલમાનો શુક્રવારની નમાજ જે મોટી મસ્જિદમાં પઢતા હોય એવી શેહેર કે કસ્બાની મસ્જિદ.

જુમેરાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ગુરૂવાર; બૃહસ્પતિવાર. [હિન્દુઓ સૂર્યોદયથી, અંગ્રેજો મધ્ય રાત્રિથી ને મુસલમાનો સૂર્યાસ્તથી દાહડો બદલે છે. તેથી ગુરૂવારને દિવસે સૂર્યાસ્ત પછી શુક્રવાર બેઠો ગણે છે. માટે એ રાતને જુમેરાત એટલે શુક્રવારની રાત કહે છે.]

જુમ્મેદાર, વિ૦ [આ૦] જોખમવાળો; જવાબદાર

જુમ્મેદારી, સ્ત્રી૦ [આ૦] જવાબદારી.

જુમ્મો, પું૦ [આ૦] સોંપણ ખોવાય-બગડે તો તે બાબદનો જવાબ દેવાનું જે જોખમ તે; જવાબદારી; આપેલો વિશ્વાસ પાળવાનો જે માથે ભારબોજ તે.

જુરત-રિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] છાતી; હિમ્મત; શૌર્ય બહાદુરી. ૨ જોર; ગજું: રામ; હોસ.

જુલમ, પું૦ [આ૦] જબરદસ્તી; સખ્તી; ન સહખાય તેવું દુઃખ દેવું તે; બળાત્કાર; જોરાવરી: બરજોરી બેહદ; ગેરઇનસાફ: અન્યાય; અધર્મ.

જુલમગાર, વિ૦ જુલમ કરનાર.

જુલમાત-ટ, સ્ત્રી૦ જુલમગારપણું.

જુલમી, વિ૦ જુલમ કરનાર. ૨ જેમાં જુલમ હોય તેવું

જુલાબ-પ, પું૦ [ફા૦] જેથી ઝાડા થાય તેવું ઓસડ. રેચ. વિરેચન. ૨ એ ઓસડથી જે ઝાડા થાય તે જુલાબ આપવો-ગભરાવવું.

જુલૂમ, જુલમ.

જુલ્ફ-ફાં, ન૦ [ફા૦] લમણાપર લટકતી આંકડાદાર આવી રહેલી બાલની ભરાવ લટ તે.

જુવટું, જુગટું.

જુવતી-ન્તી, સ્ત્રી૦ [સં૦ યુવતિ] જુવાન સ્ત્રી.

જુવા, પું૦ ગલીચ જગોમાં પાકતા દર્દ દેતા એક જાતના જીવડા. ૨ જુગાર.

જુવાખાનું, ન૦ જ્યાં જૂવું-જુગાર રમાતો હોય તે ઠેકાણું. ૨ જ્યાં જૂવા હોય તે ઠેકાણું.

જુવાખોર, વિ૦ જૂવું રમનાર; જુગારી.

જુવાન, પું૦ [ફા૦ અથવા સં૦ યુવા.] જવાન. કહેવતઃ જુવાન (અથવા નવો) જોશી અને ઘરડો (અથવા જુનો) વૈદ હોય તો સારા-કારણ કે નવા જોશીનું ગણિતાદિ જ્ઞાન સારાં હોય અને જૂના વૈદનું અનુભવ જ્ઞાન સારૂં હોય. "જુવાન વહુ ને બુઢ્ઢો લાડો, એનેઃ રોજ ઉઠીને ભવાડો" એટલે કજોડું સુખી ન હોય.

જુવાનજોધ, ના૦ પું૦ મજબુત બાંધાનો જુવાન માણસ.

જુવાની, સ્ત્રી૦ [યૌવન] જોબન; તરૂણાવસ્થા; યુવાવસ્થા. કહેવતઃ જુવાની અને દીવાની એ બરાબર એટલે જુવાનીનો જુસ્સો મર્યાદિત ન હોવાથી કોઇ કાર્યમાં અફળ નીવડે ત્યારે તે કાર્ય દીવાના માણસના કાર્ય સાથે સરખાવાય છે. "જુવાનીનું રળ્યું ને રાતનું દળ્યું" એ વખત આવે ખપમાં આવે.

જુવાબ, જવાબ.

જુવાર, સ્ત્રી૦ ચોમાસામાં થાતું એક ધાન્ય-એ કસણામાંથી નિકળે છે.

જુવાળ, પું૦ ભરતી; ઝાર.

જુવારા, જવારા.

જુવું, જૂવું.

જુસતિસ, જસ્ટીસ સ્ત્રી૦ [અં૦] ઇનસાફ, ન્યાય.

જુસરી, સ્ત્રી૦ ગાડીનો તે ભાગ જે બળદોની ખાંધપર મુકવામાં આવે છે. (ઝુંસરી.)

જુસ્તેજુ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] શોધખોળ.

જુસ્સો, પું૦ [આ૦] દિલમાં લાગ્યાથી જે ઉશ્કેરાયલી હાલત થાય તે. મનનો ઉભરો, લાગણી, મનોવિકાર, દયાનો-પ્રીતિનો-ક્રોધનો-બહાદુરીનો વગેરેનો જુસ્સો.

જુહાર, પું૦ એક બીજાના મેળાપની વખતે પ્રણામ, નમસ્કાર, આશીર્વાદ, જે ગોપાળ, સલામ વગેરે કરવામાં આવે છે તેવા અર્થમાં વપરાય છે. એ શબ્દ શેઠ સાહુકાર તથા રજવાડાના લોકમાં વપરાય છે.

જુંગાઇ, સ્ત્રી૦ મજબૂતી; (૨) ચાલાકી; ચતુરાઇ.

જુંગું, વિ૦ જબરૂં.

જુહાર પટોળાં, ન૦ બેસતે વરસે સારાં લુગડાં પહેરી કરીને સગાં વાલાંઓની પરસ્પર ભેટ લેવી તે. ૨ એ દહાડે જમાઇ સાસરે જમવા જાય છે અને ત્યાં સહુ માણસો સાથે ખુશીમાં જમે છે ને આતશબાજી ફોડે છે તે રીત.

જૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦ યૂકા] સાફ ન રાખેલા નિમાળામાં અથવા ઘણા દાહાડાનાં વગર ધોયલાં લુગડામાં જે ઝીણા જીવ થાય છે તે. એનાં ઇંડાં તે લીખ કહેવાય, એ કાળી અથવા ધોળી હોય છે. ચામડીને વળગી રહેનારી ગોળ જૂ તે ચામજૂ કહેવાય છે.

જૂઇ, જુઇ.

જૂજ, પું૦ કોથળાના થોકડા બાંધી એકઠાં સીવેલાં તે.

જૂજ, વિ૦ થોડું, જરા, સેજ. ૨ હલકું, વિસાત વગરનું.

જૂદ, પું૦ (વાળનો) જૂડો, સમૂહ.

જૂઠ, ન૦ જૂઠાણું.

જૂઠણ, ન૦ એઠું; છંડાયલું. (૨) પું૦ રંગલો; વિદૂષક; (ભવાઇમાં).

જૂઠું, વિ૦ સાચું નહિ તે, ખોટું; જૂઠું પાડવું એટલે ખરૂં છતે ખોટું છે એમ કહેવડાવવું, રૂઢિ, મારો હાથ જૂઠો પડ્યો છે એટલે મારો હાથ લકવા અથવા કોઇ રોગથી સત્વ વગરનો, ક્રિયા કરવામાં શક્તિ વગરનો થઇ ગયો છે. કહેવત:–**જૂઠાની** માને જૂઠો પરણે એટલે સરખે સરખા ખરાબ સ્વભાવના માણસને મેળ બેસે. જૂઠાનું આવરદા ચાર ઘડીનું એટલે જૂઠો વહેવાર લાંબો સમય ટકતો નથી. જૂઠું બોલવું ને જખમારવી એ બે બરાબર એટલે જૂઠું બોલવું એ પાપ કરવા બરાબર છે. જૂઠો સાચાને વટલાવે, જૂઠાને ક્યાં પકડીએ? એટલે જૂઠાણું કેટલીકવાર સાચા કરતાં પણ ફાવી જાય છે. જૂઠો લુતરો ને બજારનો કુતરો બરાબર.

જૂઠું, અજીઠું૦ 'દયાના પ્રીતમ વાહલા, મનમાં વિચારો; જૂઠું ખાય તે મીઠાની આશરે.' (દયારામ).

જૂડી, સ્ત્રી૦ જાડી નરમ ને લામ્બી એવી લીલોતરીને એકઠી બાંધેલી તે; પાતરાં–મોગરી–ડાભાની જૂડી. ૨ જોડેલું તે. (લ્હેચીની જુડી.)

જૂડો, પું૦ હોળ્યા વિનાનો ચોટલો દોરેવતી બાંધેલો તે.

જૂતી, સ્ત્રી૦ જોડા; પૈંજાર; પગરખું. જૂતી મારવી–ખાવી વગેરે. રૂઢિ: જૂતું મારવું એટલે જોડા–પગરખાંથી મારવું. તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થ તિરસ્કાર કરવો; બેદરકાર રહેવું. **જૂતે** મારી જવું એટલે ધંધામાં કે બીજા કશામાં ખોટ આવી હોય તો પણ દરકાર કરવી નહિ. **જૂતું** ખાવું–પડવું એટલે બે આબરૂ થવું. એ તો મારા પગની જૂતી બરાબર છે એટલે હું એના તરફ તિરસ્કારની નજરે જોઉં છું. **એની** જૂતિ બરાબર કોણ છે? એટલે એનાં પગરખાં બનાવનાર મોચી જેટલી પણ કોઇની કીંમત નથી તે એના જેવું તો કોણ બરાબરીમાં થાય? **એને** ઘેર કોણ જૂતી ભાઇ જાય? એટલે એને ઘેર જવાની મને જરા પણ દરકાર નથી. (તિરસ્કારમાં) **જુતિયા** ખાઇ પણ મખમલકી એટલે વાંક પડ્યો ખરો પણ લાભ થયો.

જૂથ, ન૦ [સં૦ યૂથ], ટોળું (પશુ–પક્ષીનું). ૨ જથો; સમુદાય.

જૂદાઇ, **જુદાઇ**, સ્ત્રી૦ જૂદું પડવું–હોવું તે; વછુટવું તે. ૨ વિયોગ. ૩ ભેદ; અન્તર; પડદો–મારે ને તેને કંઇ જુદાઇ નથી. જુદાગીરી; જુદાઇપણું.

જૂદું, વિ૦ એકઠું–ભેળું–સાથે ન હોય તેવું છૂટું; વેગળું; નોખું. કહેવત: જૂદે જૂદે મોંઢે જૂદી જૂદી વાત એટલે દરેક માણસનો જૂદો જૂદો અભિપ્રાય હોય છે.

જૂન, પું૦ [અં૦] અંગ્રેજી વરસનો છઠ્ઠો મહિનો.

જૂનું, વિ૦ [જીર્ણ] નવું નહિ તે. ૨ અસલનું; ઘણા કાળનું. ૩ થઇ ગયલું; જાણ્યામાં આવેલું. ૪ ઘસાઇ ગયલું; કહેવત: **જૂની** આંખે નવાં કૌતુક એટલે વૃદ્ધ માણસનો પુરાણો વિચાર અને જુવાનિયાઓના નવા વિચાર. **જૂનાં** ઝાડનાં ઉંડાં મૂળ એટલે જે માણસ ઘરડો અને અનુભવી હોય તેની અક્કલ પણ સારી હોય.

જૂમ, સ્ત્રી૦ કેફ ક્રિયાથી–કામમાં મચી રહ્યાથી જે ઉસકેરાયલી હાલત હોવી તે; ઝુમ; જોમ.

જૂવું, ન૦ જુગાર.

જલસો, પું૦ બળદ પળોટવાનું બે પાંખાંનું લાકડું ઘિસલું. ૨ જળસો (ફા.) ખેલ, નાટક.

જે, સ૦ એ સર્વનામ વસ્તુને દેખાડી પછી તેનો બીજા સાથે થતો સંબંધ બતાવે છે.–જેની સાથે તે આવે છે. અ૦ એ શબ્દ, બે વાક્યના બે ભાગને અથવા બે અર્થને જોડે છે. તમે જાણો છો તેનું કારણ એ છે જે પરમદાહડે સભા મળી હતી, તેમાંનો ઠરાવ તમને કોઇ કારભારીયે કહ્યો હશે. જે, કેના અર્થમાં અવ્યયરૂપે હોય છે ત્યારે પછવાડે તે આવે નહિ.

જે, પું૦–સ્ત્રી૦ જય.

જે કાંઈ, સ૦ ના૦ એ સર્વનામ કોઇ પણ વસ્તુ દર્શક છે. જે કોઇ કામ, ધંધો વગેરે.

જે કોઈ, સ૦ ના૦ એ સર્વનામ પ્રાણીદર્શક છે. જેમ કે જે કોઇ માણસ, જનાવર.

જે ગમ, **જે તરફ**, **જે પાસ**, **જે મેર**, અ૦ જેણી ગમના અર્થમાં.

જે ગોપાળ, પું૦ એક બીજાને મળતી વખત એ શબ્દ બોલાય છે.–વૈષ્ણવ વાણિયાઓમાં. વ્યંગમાં. **જે નારાયણ** એટલે પડી ભાંગવું; ઘભાંય નમઃ **જે હરિની આરતી** એટલે હરિની આરતી કર્યાની પેઠે કૃતાર્થ થવું; નિરાંત થવી; પરવારવું.

જેજે, સ૦ બેવડાતો સંબંધ દર્શક સર્વનામ.

જેજેકાર, જયજયકાર.

જેજેવન્તી, સ્ત્રી૦ એક રાગણીનું નામ છે.

જેટલું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થ માપ–વજન દેખાડે છે. 'જેટલો ગોળ ઘાલશો તેટલું ગળ્યું થશે.' "જેટલું પેટનાને લાગે, તેટલું પરાયાને ન લાગે" એટલે જેટલી લાગણી સ્વજનને હોય તેટલી પારકાને ન હોય. **જેટલું** સાથે તેટલું આવે છે. ૨ સઙ્ખ્યા પણ બતાવે છે.–વર્ગમાં જેટલા (છોકરા) હોય તેટલાને મોકલજે.

જેટલે, અ૦ જેટલાંના અર્થમાં અંતર-છેટું બતાવે છે. 'પાણી જેટલે ઉંચેથી આવતું હોય તેટલે ઉંચે પાછું ચઢાવવાનું કરિયે તો ચઢી શકે.' ૨ જે સમયે; જેવારે; કર્મ થતું હોય તે વખતે. 'મહિપતિ આવે છે જેટલે, સભા સકળ બોલી તેટલે.' (સામળ) ૧ લા અર્થમાં જેટલેલગી-સુધી એમ પણ બોલાય છે.

જેઠ, પું૦ [સં૦ જ્યેષ્ઠ] સ્ત્રી-વહુના ધણીનો જે મોટો ભાઇ તે. સંવત વરસનો આઠમો મહિનો.

જેઠાણી, સ્ત્રી૦ જેઠની-વરના મોટા ભાઇની જે વહુ તે.

જેઠી, જેઠ મહિનાની પૂનેમ.

જેઠીપુત્ર, પું૦ વડો છોકરો.

જેઠીમધ, ન૦ [સં૦ મધુયષ્ટિકા] એક જાતના ઝાડનું ગળચટું ડાંખળું-છોડું. એ ઓસડમાં કામ આવે છે.

જેઠીમધનો સીરો, પું૦ ગાંધીને ત્યાં મળતું એક ઓસડિયું. એથી જુલાબ થાય છે.

જેઠીમલ, પું૦ સહુથી વડો મલ; પંજાબીમલ.

જેઠાળું, ન૦ પરણ્યા પછી કન્યાવાળાએ વરવાળાને જમવા તેડવાની એક રીત; નાનો ગોરવ.

જેણીગમ, અ૦ જે તરફ-ભણી-બાજુ-દિશાએ.

જેતા, પું૦ જીત મેળવનારા વિજેતા.

જેતૂન, ન૦ એ જાતનું તેલી બી. "ઓલીવે."

જેતે, ગમે તે; હર કંઈ.

જેબ, સ્ત્રી૦ શોભા; સુંદરતા.

જે પ્રમાણે, અ૦ જે રીતે-પ્રકારે.

જેમ, અ૦ જે રીતે-પ્રકારે.

જેમકે, અ૦ આ રીતે-પ્રકારે કે; દાખલો કે.

જેમતેમ, અ૦ ગમે તે-હરકોઈ રીતે.

જેમનું તેમ, અ૦ જેમ અસલ હતું તેમ જ; તે જ હાલતમાં; ફેરફાર ન હોય તેવું.

જેર, ઓર.

જેર, વિ૦ [ફા૦] વશ-તાબે થયલું; હારી થાકી ગયલું: નબળું-કમજોર થયલું.

જેરકડી, સ્ત્રી૦ તાબામાં રાખવા સારૂ જે કડી તે ઘોડાનાં મોડામાં હોય છે.

જેરદસ્ત, વિ૦ [ફા૦] કમજોર; નબળું; જેર થયલ છે હાથ જેનો તે. એનું ઉલટું જબરદસ્ત.

જેરબંદ, પું૦ [ફા૦] ઘોડાના મોડાંપર નર્યાં અથવ ઉપર બનાત સીવી લીધેલી એવાં ચામડાંનો જે પટો હોય છે તેની સાથે, જેનો એક છેડો ભેરવેલો અને જેનો બીજો છેડો પેટની નીચે તંગ સાથે બાંધેલો એવો આગલા પગોની વચમાંનો ચામડાં-બનાત-નો જે પટો તે. ૨ ચામડાંની લામ્બી પાટી-ચાબક; જેરબન્દનો માર.

જેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ પચાવવું; અઝમ કરવું. ૨ સહન કરવું; ખમવું; વેઠવું.

જેરો, પું૦ ભરેલો ભૂકો; (૨) જરદો, તંબાકુનો.

જેલ, સ્ત્રી૦ [અ૦] બન્દીખાનું; કેદખાનું.

જેવડું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં માપ-પ્રમાણ બતાવે છે.-તે છોકરી છે તો સત્તર વરસની પણ ૩૦ વરસની તેની માં છે તેના જેવડી દેખાય છે.-એ શબ્દ ઊંચાઈ મોટાઇને વિષે ઘણો પ્રવર્તે છે. જેટલું, માપ તથા વજન તથા સંખ્યા બતાવે છે પણ જેવડું, માત્ર માપનેજ.

જેવર, ન૦ સુનાં રૂપાં હીરા મોતી વગેરેનાં ઘરેણાં; દાગીના.

જેવરી, સ્ત્રી૦ દોરી.

જેવારે-વખતે-વેળા, અ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં કાળ-સમો બતાવે છે; જ્યારે.

જેવારો, પું૦ જયનો વારો-વખત.

જેવું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં રૂપ ગુણ જાત વગેરે બતાવે છે; માફક; પેઠે. અ૦ જેમ, જેવું કે-જેમ કે જેવું તેવું-કોઈ પણ-ગમે તે રીત-જાત-રૂપ-ગુણનું, અ૦ બેદરકારીથી કોઇ પણ રીતે કરી મુકેલું હોય તે બતાવે છે; ગમે તેવું.

જેવે, અ૦ જે વારે-ચાલતું કર્મ બતાવે છે.

જેષ્ટ, જેષ્ઠ.

જેષ્ટા, જયેષ્ઠા.

જેષ્ટિકા, સ્ત્રી૦ [યષ્ટિકા] લાકડી.

જેસલી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં ચાસ પાડવાનું ઓજાર.

જેસલો, પું૦ પૈડાં વગરનું બળદ પલોટવાનું વાહન. (૨) ઝાંખરાં, ઈંધણાં વગેરે સેલથી ઊંચકી લાવવાનું હલકું ઓજાર; સળકું.

જેહ, સ૦ જે (કવિતામાં).

જેહાદ, સ્ત્રી૦ ધર્મને ખાતર કરેલી લડાઈ.

જેહુ, ના૦ ગ્રામ્ય શબ્દ-ધૂળ.

જેહેર, ઝેર.

જૈ, પું૦ એક પૈસો.

જૈન, પું૦ એ નામનો વેદ ધર્મથી ઉલટો એક ધર્મ; બુદ્ધ ધર્મનો એક ભેદ; શ્રાવકનો ધર્મ. વિ૦ એ ધર્મનું-સમ્બન્ધી.

જો, અ૦ કહી છું તે પરમાણે તું જોય-ધારે-વિચારે-કબૂલ કરે તો આ પરમાણે કરૂં-થાય એવા સંશય રૂપ સમ્બન્ધી અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે; સરત બજાવે છે. જો તું કાલે બરાબર દશ વાગતે મારે ઘેર આવીશ તો હું તારી સાથે આવીશ. જોની સાથે તોનો સમ્બન્ધ છેજ. એ ઉભયાન્વયી અવ્યય કેવાય છે. ૨ જોવું એ અર્થમાં.-જો તેણે કેવું નામ મેળવ્યું! ૩ (કવિતામાં).

જોઇતું, વિ૰ જેટલાંનો ખપ–નું કામ–ની જરૂર હોય તેટલું. જોઇતી વસ્તુ મગાવી લેજો; **જોઇતું–કરતું**–જોઇયે તે, ૨ ઘટતું; લાયક–તમારે તે કામ કરવું જોઇતું નોતું.

જોઈયે, ક્રિ૰ વાપર–ખપ–જરૂરના અર્થમાં વપરાય છે. તારે શું જોઇયે છે? એટલે તારે શી વસ્તુનો ખપ છે? એ શબ્દ જોવું ઉપરથી હશે–જરૂરને લીધે જેને અને જેને માટે ચાર પાસ જોવું–ખોળવું પડે તે. ૨ જરૂર–ન જ ચાલે ને ઘટિત છે તેવા અર્થમાં સહાયકારી પ્રમાણે ક્રિયાપદની સાથે જોડાય છે–મામાને ઘેર લગન એટલે તારે તો ત્યાં જવું જ જોઇયે, ૩ જોઈ લઇયે; જાણિયે; જોઇશું. જોઇયે હવે શું થાય છે તે પછી વાત. **જોઈયે ત્યારે**–ખપ હોય ત્યારે. ૨ જોઇશું–વિચારીશું ત્યારે. જોઇયે તો ખપ હોય તો. ૨ જોઇશું પછી.

જોઇશે, ખપ–જરૂર–કામ પડશે.

જો કે, અ૰ અગર જો (વિરોધી શરત બતાવે છે.)

જોખસે, અ૰ ધરાર; અલબત; બેધડક.

જોખ, ન૰ જોખવતી જોખવું તે; કાટલાં; વજન. ૨ તોલ, સ્ત્રી૰ જોવાનું; મઝા. "જીવે તેને જોખ" (સામળ).

જોખ, પું૰ જોખમ, "શ્યામા તું સમજે નહીં જાર-વિદ્યાના જોખ." સ્ત્રી૰ રંગ મચવો તે, "જડિયાં બોલે જોખમ."

જોખમ, ન૰ [હિ૰] ભવિષ્યમાં થવાનું જે નુકસાન તે અથવા તેની ધાસ્તી. ૨ નુકસાન; ધોકો; ખરાબી. વાણને જોખમ લાગ્યું છે. ૩ નુકસાનની ધાસ્તીમાં હોય તેવી વસ્તુ ઘરેણું નાણું વગેરે. તેની પાસે જોખમ છે માટે તપાસ રાખજે. ૪ વેપારમાં છાતી ચલાવવી તે. ૫ જુમો; જવાબદારી–માથેથી જોખમ ઉતારવું. જોખમમાં નાખવું–નુકસાની અથવા નુકસાન પોંચે તેવાં કામમાં નાખવું. જોખમ ભરેલું–વાળું એ વિશેષણ.

જોખમદાર, પું૰ જેને શિર જોખમ હોય તે; જેને નુકસાન ભરી આપવાનું હોય તે; જવાબદાર.

જોખમાપ, ન૰ જોખ એટલે જોખવું–વજન કરવું–તોળવું તે અને માપ એટલે ભરીને માપવું તે.

જોખમાવું, ક્રિ૰ અ૰ જોખમમાં આવવું; નુકસાન હોવું–થવું–લાગવું; ખરાબી થવી.

જોખવું, ક્રિ૰ સ૰ તોળવું; વજન કરવું; કેટલો ભાર છે તે ત્રાજવે ઘાલી નક્કી કરવું. ૨ ખૂબ મારવું–ઠોકવું. (કોઈ માણસને).

જોગ, પું૰ [સં૰ યોગ] મેલાપ; સન્જોગ; સમ્બન્ધ; સઙ્ગતિ, તે મોટો પાપી હતો પણ સન્તસાધુના જોગથી આજ મોટો ધરમી થઈ બેઠો છે. ૨ બનાવ; જોગવાઈ; ઇત્તિફાક; અણધાર્યો પણ અનુકૂળ સમો; એકાએક આવેલો યોગ્ય પ્રસઙ્ગ, દૈવજોગ, નાણાં મળવાનો જોગ વગેરે. ૩ ઉપાય; સાધન; દ્વાર; મારફતે, જ્ઞાનના જોગથી. ૪ પ્રાણવાયુનું રુન્ધન કરી અન્તઃકરણની એકાગ્રતા કરવી અને પછી જીવાત્માનું ને પરમાત્માનું એકપણું કરવું તે–કરવાનું જે શાસ્ત્ર તે–જોગ સાધન, જોગ માર્ગ, જોગાભ્યાસ, જોગાસન ઈ૰. ૫ સંસારથી વિરક્ત–ત્યાગી થવું તે; વિરાગ ધારણ કરવો તે. ૬ (જ્યોતિષમાં) સૂર્યચન્દ્રના રેખાંશ ગણવા સારૂ સૂર્ય-માર્ગ–ક્રાન્તિવૃત્તનો (૩૬૦ અંશનો) ૨૭ મો જે ભાગ તે–એનાં જૂદાં જૂદાં નામ છે. **નર્મકથાકોષ** જોવું. ૭ માફક–અનુકૂળ આવવું તે; મેળ; મેલાપ.

જોગ, વિ૰ [યોગ્ય] ઘટતું; લાયક–માણસ. ૨ ઘટારત; લાયક; માફક; દુરસ્ત,–કામ. ૩ એ નામ–ક્રિયાની પછવાડે મુકવામાં આવે છે ત્યારે માફકપણું–ઘટારત-પણું–મુનાસબનો અર્થ રાખે છે; પરણ્યાજોગ, ખાધા-જોગ, કામજોગ, માનજોગ વગેરે.

જોગ, અ૰ પ્રતિ–પ્રત્યે–ને એ અર્થમાં વપરાય છે, શેઠજી જોગ એટલે શેઠ પ્રત્યે (લખવાનું કે); ફલાણા-જોગ–ફલાણાને. કેટલાક જોગનો અર્થ યોગ્ય એવો કરે છે. **નામજોગ** એટલે જેનું નામ હોય તેનેજ અને **શાહજોગ** એટલે ગમે તે શખશને પણ (ચોર નહિ) શાહને જોઇને (આપવું)–એ શબ્દો હૂંડીમાં વપરાય છે. તેના જોગનો કાગળ એટલે તેનાં નામનો.

જોગટી, સ્ત્રી૰ છૂટાં બાબરાંવાળી બિહામણા વેશની–ભુરકી નાખનારી સ્ત્રી; જોગણ (તુચ્છકારમાં).

જોગટો, પું૰ જોગી (તુચ્છકારમાં); વેશથી બિહામણો ને ગુણથી ભુરકી નાખનારો પુરૂષ.

જોગણ, સ્ત્રી૰ જે સ્ત્રી સંસાર છોડીને ભગવાં પેરી ઈશ્વર ભજનમાં રેતે. ૨ વેરાગણ; જોગી–બાવાની બૈરી.

જોગણી, સ્ત્રી૰ ઈશ્વરશક્તિનાં કલ્પેલાં સ્ત્રી જાતિવાચક રૂપોમાંનું એક; દેવી; માતા–એ ૬૪ કેવાય છે. એમાં-ની ઘણીખરી વિકરાળ ને ભયઙ્કર છે.

જોગનિદ્રા, માયા, સ્ત્રી૰ [યોગનિદ્રા] સૃષ્ટિનો પ્રલય નાશ અને પાછી થવાની નવી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ બેની વચમાંનો જે કાળ તે; એ દરમિયાનમાં બ્રહ્માની જે મોટી નિદ્રા તે.

જોગવટો, પું૰ જોગીપણું; જોગીની સ્થિતિ.

જોગવવું, ક્રિ૰ સ૰ મેળવી–ગોઠવી દેવું; જોગ–મેલાપ કરવો.

જોગવાઇ, સ્ત્રી૰ અનુકૂળ આવે તેવો જે ચોક્કસ વખત તે; ટાંકણું, સન્ધિ, અવસર, તક.

જોડે, અ૦ જોડીને; જોડાથી. ૨ સાથે-જોડે તેડતો આવજે. ૩ પાસે-તેની જોડે બેસ.

જોડો, પું૦ પગે પેરવાના જોડા અથવા એમાંનો એક. જોડા ફાડવા એટલે ફોકટ ફેરા મારવા; ધક્કા ખાવા 'ભાઇના જોડા ભાઇના પગમાં' એટલે એકના જોડા બીજાના પગમાં અથવા એકને કંઇ ને બીજાને કંઇ એમ સમજવું અથવા ગરબડ-ગુંચવણ કરી મુકવી.

જોડો, [+] જોદો.

જોડ્યાબોલ, જોડકલાં.

જોણું, પું૦ જોવું તે. મ્હો જોણું કરવું. ૨ જોવાનું-હસવાનું તે. 'જોણું જગતને થાય.' 'જોણું, રોણું ને વગોણું એ ત્રણે ભેગાં હોય.'

જોત, સ્ત્રી૦ [સં૦ જ્યોતિ] બળતી વાટ; સળગેલો કાકડો, દીવાની જોત. ૨ પ્રકાશ; રોશની; કિરણોનો સમૂહ. ૩ ચળકાટ; તેજ; કાન્તિ.

જોતર, ન૦ [યોત્ર] જે પારો બળદને ગળે આવી રૂઇ ને જૂંસરી સાથે બન્ને પાસથી બન્ધાયલા હોય છે તે.-એ, કાથા ગુંથેલાં સુતર અથવા ચામડાંનું હોય છે.

જોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ જૂંસરીયે જોતરનો એકેકો છેડો બાંધવો; બળદ જોડવા. ૨ (લાક્ષણિક) કોઇ ને કોઇ નવાં કામમાં-જન્જાળમાં પેલવેલું નાખવું.

જોતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોતરેલી હાલતમાં આવવું.

જોતરૂં, જોતર.

જોતાંજોતાંમાં, અ૦ આંખ ઉઘડે ને દેવાય તેટલામાં; પળમાં; સેજમાં.

જોતિષ, જ્યોતિષ.

જોતી, સ્ત્રી૦ **જોત.**

જોતું, જોઇતું. જોતુંકરતું-જોઇતું કરતું.

જોધ, [જોદ્ધો] જુવાન જોધ-જોદ્ધા સરખો.

જોદ્ધો-દ્ધો, પું૦ [યોદ્ધા] યુદ્ધ-લડાઇમાં ઘુમનારો; રણશૂર; લડવૈયો.

જોની, સ્ત્રી૦ [યોનિ] અવતાર.-મનુષજોની, ભૂતજોની ઇ૦. ૨ સ્ત્રીની છાની ઇન્દ્રિ.

જોબન, ન૦ [યૌવન] પ્રાણીને ત્રણ અવસ્થા કેવાય છે તેમાંની વચલી.—બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા; જુવાની; તારૂણ્ય. પુરૂષને ૧૬ વરસ પછી અને સ્ત્રીને ૧૩ વરસે જોબન આવવા માંડે છે. ૨ જોબનનો જે બાર તે; જોબનનું ખીલવું-શોભવું તે. ભરજોબન એટલે જે સમયે પ્રાણીના શરીરના અવયવોનું પૂરી રીતે બાર ખિલી નિકળવું અને મનનું-બુદ્ધિનું પુક્તપણું થાય છે તે સમયની જે સ્થિતિ તે. જોબન આવવું-જવું. જોબન શબ્દ માણસનેજ લાગે છે ને જુવાની, માણસ તથા બિજાં પ્રાણીને પણ લાગે.

જોબનવન્તી, સ્ત્રી૦ નવું આવેલું એવી અથવા ભર જોબનમાં હોય એવી સ્ત્રી.

જોબના, સ્ત્રી૦ જોબનવન્તી; જુવાન સ્ત્રી.

જોબનિયું, જોબન.

જોભાવું-ઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ જોભો આવવો.

જોભો, પું૦ એકદમ બધે શરીરે પરસેવો થઇ આવવો તે-જોભો છુટવો.

જોમ, પું૦ સ્ત્રી૦ ન૦-શરીર-મનની ઉશ્કેરાઇ રૂયલી હાલત; આવેશીબળ; જોરસો પણ કંઈ ઠરેલો.

જોમી, વિ૦ જોમવાળું.

જોર, ન૦ [ફા૦] શરીર સમ્બન્ધી જે શક્તિ તે; બળ; કૌવત; સામર્થ્ય. ૨ બુદ્ધિની શક્તિ પોંચ. ૩ એકાદું કાર્ય નિપજે તેવી પદાર્થમાં જે શક્તિ હોય છે તે; વાયુનું, અગ્નિનું, નાણાનું વગેરેનું જોર. ૪ દરિયાનું સારી પઠે ઉછળવું તે. ૫ શરીરને મજબુત કરવા સારૂ લામ્બા થઇને દણ્ડ ફાડવા, મગદળિયાં ફેરવવાં વગેરે જે કસરત કરવી તે જોર કરવું-ફાડવું. ૬ ભાર; વજન. જમણી ખાંધપર જોર વધારે આવે છે. ૭ ટકી રેવાની-સહન કરવાની-સાંમે થવાની જે શક્તિ તે. ૮ ધસારો; દોડ; જોસ્સાનું આગળ વધવું તે. ૯ જુલમ; ગેર ઇનસાફ; જબરદસ્તી. ૧૦ રોગ-જોસ્સા વગેરેનું વધવું તે. ૧૧ વગ; વસીલો; સિફારસ; તરફદારી. જોર મારવું-ચલાવવું એમ પ્રયોગ થાય છે.

જોરકસ, વિ૦ (૫ મા અર્થમાં) જેણે તાલીમ ખેલેલી કસરત કરેલી હોય તે; વાળેલા આંગનું; જોરવાળું.

જોરજબરી, સ્ત્રી૦ જોર (૯ મા અર્થમાં), જબરદસ્તી, જુલમ.

જોરતલબી, સ્ત્રી૦ ખંડણી.

જોરજોર, અ૦ જોરથી-માં.

જોરવાન, વિ૦ **જોરાવર.**

જોરાવર, વિ૦ [ફા૦] જેનામાં ઘણું જોર-બળ હોય તે, શક્તિમાન્, જબરૂં, મજબૂત (કામ, માણસ). ૨ પરાક્રમી, પ્રતાપી. ૩ ગુણકારી. ૪ જુલમગાર.

જોરાવરી, સ્ત્રી૦ જુલમ, જબરદસ્તી, ઘણી સખ્તી, બળાત્કાર, જોરાવરી.

જોરૂ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] પણિયત બૈરી, સ્ત્રી.

જોરો, પું૦ સત્તા, હુકમ, ચલણ. ૨ જુલમ, સખ્તી.

જોવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ બીજો જોય તેમ કરવું. ગ્રહ જોવડાવવા.

જોવાજેવું, વિ૦ જોવાનું મન થાય તેવું, નવાઇનું, અજાએબ જેવું. (ખરાબી-નુકસાનીના અર્થમાં પણ વાકામાં એ શબ્દ વપરાય છે.)

જોવું, ક્રિ૦ સ૦ આંખની ઇન્દ્રિયથી કોઈ વસ્તુના બ્હારના રૂપ રંગ આકાર જોવા. ૨ કોઇ પણ ઇન્દ્રિ થકી કોઇ પણ વિષયનું જ્ઞાન પામવું, જાણવું. ૩ દિલમાં દરિઆફ્ત કરવો, વિચારવું, તે વિશે જરા જોજે. ૪ તપાસવું, શોધવું, તે મુકરદમો કોણ જોય છે? ૫ ધ્યાન આપવું, બરાબર જો. ૬ અન્દરનું જાણી લેવું, મન જોવું, આસડની ખાસિયત જોવી વગેરે. ૭ અનુભવ અજમાએશ કાડવો, પ્રયોગ કરીને જાણી લેવું. એ અર્થમાં જોવું જ્યારે ક્રિયાની પછવાડે આવે છે ત્યારે વપરાય છે. ખાઈ-કરી-બેસી જોવું. **જોયેઈતો** એટલે વિચાર ઉપર વાત, વિચાર કર્યા બાદ. **જોતાં**-વિચારતાં, **જોઇલેવું** એટલે તપાસવું. **આંખે-નજરે** જોવું એટલે ખચિત-ખરેખરૂં-સારી પઠે.

જોશ, પું૦ [ફા૦] ઉકળવું તે, ગરમીથી પ્રવાહીના પરમાણુઓનું ઘણી જ ઝડપથી ઊંચું નીચું થવું તે. ૨ ઉકળેલી-ગરમ થયલી હાલત; ઉભરો. તે દવાના ઉકાળાને ત્રણ જોશ આપજે-ત્રણ વાર ઉભરા આવે તેવું કરજે. ૩ જોસ્સો.

જોશ-જોષ, પું૦ [જ્યોતિષ] ગ્રહ, ગ્રહફળ, મુહૂર્ત વગેરે વગેરે જોવાં તે; ભવિષ્ય-નસીબ જોવું તે. જોષ જોવાડવા.

જોશી-જોષી, પું૦ [જ્યોતિષ] જોષ-ભવિષ્યનો જોનારો-કેનારો; ટીપણું, જનમાક્ષર, જનમોતરી, વરરૂફ્ગ વગેરે જોનારો. "જોશી, ડોશી ને વટેમારગુ એ ત્રણે ફેગટિયા." ૨ જ્યોતિષ જાણનારો, ખગોળવેત્તા.

જોસ, [ફા૦] જોશ.

જોસતાન-દાન, ન૦ ચોપડી, કાગળ, સ્લેટ, વગેરે રાખવાની કોથળી જે નિશાળે જતા છોકરાઓ રાખે છે તે.

જોસ્સો, પું૦ ઉસકેરાયલી લાગણી; પ્રસઙ્ગપરત્વે મનની જે ઉભરાતી-ઉછળતી હાલત થાય તે; મનોવિકાર -ભાવ. દયા-ક્રોધ-પ્રેમનો જોસ્સો. જોસ્સો થવો-બ્હાર પડવો. ૨ જોમ.

જોહાર, જુહાર.

જોહુકમ, પું૦ જુલમ; દોર. (૨) અ૦ હુકમ પ્રમાણે.

જોળ, સ્ત્રી૦ સાથે અવતરેલાં જે બે છોકરાં-બાળક તે; જોડ.

જ્ઞ

જ્ઞ, પું૦ [સં૦] જ્ ને ઞ્ મળીને એ અક્ષર થયો છે, પણ વેવારમાં એનો ઉચ્ચાર દ્ ન્ ને ય જેવો કરવામાં આવે છે. વિ૦ જાણનાર. શાસ્ત્રજ્ઞ, સર્વજ્ઞ આદિ લઈ.

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સમજશક્તિ; બુદ્ધિ. ૨ બુદ્ધિથી પદાર્થ જાણવામાં આવવો તે.

જ્ઞાત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સમજેલું; જાણેલું; જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયલું તેવું.

જ્ઞાત, જ્ઞાતિ.

જ્ઞાતયૌવનામુગ્ધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) નવું જોબન આવે છે-આવ્યું છે એમ જાણવા માંડ્યું છે-જાણેલું છે જેણે તે સ્ત્રી.

જ્ઞાતવ્ય, વિ૦ [સં૦] સમજાય-જ્ઞાન પામી શકાય તેવું; જાણવા જોગ.

જ્ઞાતા, વિ૦ [સં૦ જ્ઞા-જાણવું] જાણનાર; સમજનાર. ૨ જેને સારી પઠે જ્ઞાન હોય તે-બુદ્ધિમાન્ ને ડાયું (માણસ).

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાત. ૨ ન્યાત.

જ્ઞાન, ન૦ [સં૦] જાણવું તે; હર કોઈ વાતની જાણ-માહિતી; હર કોઈ વિદ્યા કળા વિષે બુદ્ધિથી જે સમજ પડેલી તે. ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી-જીવાત્મા પરમાત્મા સમ્બન્ધી જે સમજણ-જાણ તે. તત્વશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને ધ્યાનમનનથી સંસાર-માયા અને ઈશ્વર અને નીતિ સુખ દુઃખ મુક્તિ આદિ લઇ વિષયોની જે જે જાણ તે તે. ૩ જે બુદ્ધિયે હર કોઇ વસ્તુની જાણ થાય તે; જ્ઞાનશક્તિ; સમજશક્તિ; વિચારશક્તિ. ૪ સમજશક્તિ-બુદ્ધિથી આપણાં મનમાં જે છાપ પડે તે; મનમાં જે મૂર્તિ-ચિત્ર પડે તે.

જ્ઞાનકળા, સ્ત્રી૦ જેમ ચન્દ્રની તેમ જ્ઞાન-બુદ્ધિની જે કળા તે; બુદ્ધિપ્રકાશ; સમજશક્તિનું ખિલવું તે.

જ્ઞાનકાણ્ડ, પું૦ [સં૦] વેદના ત્રણ કાણ્ડ છે તેમાંનો એક-કર્મકાણ્ડ, ઉપાસનાકાણ્ડ અને જ્ઞાનકાણ્ડ. જ્ઞાનકાણ્ડમાં જ્ઞાન શબ્દના ૨ જા અર્થમાં કયા પ્રમાણે વિષયોની સમજણ આપેલી છે-જ્ઞાનથી જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ છે એમ કયલું છે.

જ્ઞાનકોશ(-ષ), પું૦ બધી જાતના જ્ઞાનના માહિતીના સંગ્રહરૂપ મોટો ગ્રંથ.

જ્ઞાનધન, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનથી ભરપૂર-ભરેલું.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનથી ઉઘડી છે આંખ જેની તે. ન૦ જાણશક્તિની આંખ; શરીર ઉપરની નહિ પણ વિચારની આંખ.

જ્ઞાનતન્તુ, પું૦ મગજની સાથે સમ્બન્ધ રાખનારી જે રગોવડે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે તે.

જ્ઞાનદર્પણ, ન૦ [સં૦] જ્ઞાનનું દર્પણ.
જ્ઞાનદીપક, પું૦ [સં૦] જ્ઞાનનો દીવો.
જ્ઞાનદૃષ્ટિ, [સં૦] જ્ઞાનની દૃષ્ટિ.
જ્ઞાનપરમ્પરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક ઉપરથી બીજો, બીજાપરથી ત્રીજો એમ તર્ક-વિચાર કરતાં કરતાં જે જે જ્ઞાન થાય તે તે.
જ્ઞાનપ્રસારક, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનનો પ્રસાર-ફેલાવો કરનાર.
જ્ઞાનમાર્ગ, પું૦ [સં૦] જ્ઞાનથી જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ-મોક્ષ થાય તે.
જ્ઞાનમાલા-ળા-સ્ત્રી૦ અનેક વિષયોનાં અનેક જે જ્ઞાન તે. ૨ એ અનેક જ્ઞાન જે પુસ્તકમાં માળારૂપે ગોઠવી બતાવ્યાં હોય તે.
જ્ઞાનલક્ષણ, ન૦ મેળવવાના-મેળવેલા જ્ઞાનનું લક્ષણ ચિન્હ.
જ્ઞાનવલ્લી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે વેલો બાધાથી જ્ઞાનશક્તિ વધે તે. ૨ ભાગ. ૩ જ્ઞાનની વેલી.
જ્ઞાનવાન્, વિ૦ [સં૦] જેને જ્ઞાન-ડાપણ હોય તે.
જ્ઞાનવિજ્ઞાન, ન૦ [સં૦] ઈશ્વર સમ્બન્ધી ને પઞ્ચતત્વ સમ્બન્ધી જે જ્ઞાન તે; ઇહલૌકિક ને પરલૌકિક જ્ઞાન. ૨ સૃષ્ટિના પદાર્થોના ધર્મ સમ્બન્ધી જે સામાન્ય અને વિશેષ જ્ઞાન તે.
જ્ઞાની, વિ૦ ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ ધરાવનાર તે તથા તેમ સમજી વિવેક-ડાપણથી આચરણ કરનાર તે. ૨ જેને તત્વશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તે; મોક્ષ વિષય જાણનાર તથા તેનો અનુભવ કરનાર તે.
જ્ઞાનીશ્વર, પું૦ [સં૦] જ્ઞાનીયોમાં જે ઈશ્વિર-શ્રેષ્ઠ તે.
જ્ઞાનેન્દ્રિય, ન૦ [સં૦] જે ઇન્દ્રિયો વડે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે. ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ), અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક), બીજી પાંચ ઇન્દ્રિયો છે તે કર્મેન્દ્રિય કેવાય છે-હાથ, પગ, મોઢું, ગાંડ અને છાની ઇન્દ્રિ.
જ્ઞાનોદય, પું૦ જ્ઞાનનો ઉદય.
જ્ઞાનોપદેશ, પું૦ જ્ઞાનનો ઉપદેશ.
જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી૦ ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનામાંની એક-કર્મોપાસના, આત્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના-વેદશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે જ્ઞાન-ડાપણ મેળવવું તે.
જ્ઞાપક, વિ૦ [સં૦] જાણ કરનારો; બોધક; શિક્ષક; જ્ઞાન આપનારો.
જ્ઞાપન, ન૦ [સં૦] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું તે; શિક્ષા.
જ્ઞેય, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવા જોગ; જાણી શકાય તેવું; જ્ઞાન આપવાને માટે ઠેરવેલું હોય તેવું. જે પદાર્થને જાણવો તે જ્ઞેય, જાણનાર તે જ્ઞાતા ને જાણવું તે જ્ઞાન-એ ત્રણને ત્રિપુટી કે છે.
જ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધનુષ-કામઠીની પણછ-ચીપ. ૨ (ગણિતમાં) ગોળના કૌંસને જોડનારી લીટી.
જ્યાદે, જાદે.
જ્યેષ્ઠ, પું૦ [જ્યેષ્ઠા ઉપરથી] વિક્રમ વર્ષનો ૮ મો ને શાલિવાહન વર્ષનો ૩ જો મહિનો; મે તથા જુન. વિ૦ મોટું; વડું.
જ્યેષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તાવીશમાંનું અરાડમું નક્ષત્ર.
જ્યોતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જોત.
જ્યોતિષ, ન૦ [સં૦] આકાશમાં જે ગ્રહાદિકો છે તે સમ્બન્ધી-તેઓનાં મહત્વ, તેઓની ગતિ, તેઓનાં અન્તર, તેઓથી થતા ચમતકારિક ફેરફારો વગેરે સમ્બન્ધી જે વિદ્યા-જ્ઞાન-શાસ્ત્ર તે. ૨ આકાશના તેજોમય પદાર્થોનું વર્ણન. ૩ એ ગ્રહાદિકોની ગતિ ઉપરથી પ્રાણીઓની સ્થિતિ ઉપર જે અસર થતી કેવાય છે તે સમ્બન્ધી-ગ્રહોનાં શુભાશુભ ફળ સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે. જ્યોતિષના ત્રણ ભાગ કેવાય છે.-ગણિત, ફળ અને મુહૂર્ત.
જ્યોતિર્ધર, પું૦ પ્રકાશ પાડનાર; મશાળચી; દિવેટીઓ.
જ્યોતિર્મદ, વિ૦ તેજસ્વી.
જ્યોતિર્લિંગ, ન૦ શિવનું એક દિવ્ય લિંગ.
જ્યોતિર્વિદ, પું૦ જોશી.
જ્યોતિષી, પું૦ જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો; જોશી.
જ્યોતિષ્માન્, વિ૦ [સં૦] પ્રકાશ આપતું; કાન્તિમય ઝગઝગતું.
જ્યોત્સ્ના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાંદરણું; ચાંદની. ૨ ચાંદની રાત.
જ્વર, પું૦ [સં૦] તાવ; તાપ-રોગ.
જ્વરાંશ, પું૦ [સં૦] તાવની ઝળકી; તાવનાં ચિન્હ.
જ્વરાઙ્કુશ, પું૦ [સં૦] તાવ ઉપર આપવાનું એક ઓસડ.
જ્વલન, ન૦ [સં૦] બળવું તે.
જ્વલિત, વિ૦ [સં૦] બળતું; સળગતું; સળગેલું.
જ્વાલાગ્રાહી, વિ૦ [સં૦] જલદીથી સળગી જાય તેવું; બળી સળગી ઉઠે તેવું.
જ્વાળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ જ્વાલા. જ્વલ-ભડકો થવો.] બળતું; ભડકો; ધગધગતો અગ્નિ-તથા તેનો તાપ. ૨ અતિક્રોધ.
જ્વાળામુખી, વિ૦ [જ્વાલામુખી] જેની અન્દરથી અગ્નિ બાર નિકળતો હોય તે જગા, પર્વત. જેના શિખરમાંથી ધુમાડા બળતાં, બળેલા પદાર્થ નિકળતા હોય તે જ્વાળામુખી પર્વત.

ઝ

ઝ, પું૦ [સં૦] વીસમો મૂળાક્ષર; નવમો વ્યગ્‌જન-વર્ણ; તાલુસ્થાની ચોથો વ્યગ્‌જન જ નો મહાપ્રાણ—જને ચાંપીને કંઇક હ ભેળી ઉચ્ચાર કરેથી ઝ થાય છે.

ઝકઝોળ, વિ૦ મશગુલ. (૨) સ્ત્રી૦ રેલંછેલ (આનંદની).

ઝકાર, પું૦ ઝ અક્ષર અથવા ઉચ્ચાર. (૨) ઝકારાંત વિ૦ જેને છેડે ઝ અક્ષર હોય તે.

ઝકુંબવું, અ૦ ક્રિ૦ ઝૂકવું; લળી પડવું.

ઝકોર, સ્ત્રી૦ પવનમાં ફરફરવું તે; (૨) ન૦ ગાડું; ખટારો; (૩) ગાલ્લી (તારાનું ઝૂમખું); સપ્તર્ષિનું તારા મંડળ.

ઝકોલું, ન૦ ઝબકોલું; ડબકું. 'પ્રેમસાગરમાં કરો ઝકોલાં' (ભા.)

ઝક્કી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી; વિ૦ જક્કી, મમતી, આગ્રહી.

ઝખ, ન૦ [ઝષ] મચ્છ; માછલું. જખ. 'ઝખ મારવી' ન છુટકે અમુક વસ્તુ કબુલ કરવી તે.

ઝગઝગ, અ૦ ઉપરાઉપરી કિરણ નાખતું હોય તેમ; વધારે તેજ મારતું; પ્રકાશ આપતું. ચકચકમાં નરમાસ તથા સફેતાઇ અને ઝગઝગમાં તીવ્રતા તથા પિળાસ હોય છે.

ઝગઝગતું, વિ૦ ઝગઝગ કરતું.

ઝગઝગવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝગઝગ થવું.

ઝગઝગાટ, પું૦ ઝગઝગ થતો પ્રકાશ.

ઝગમગ, ઝગઝગ, ઝગમગવું એ ક્રિયાપદ.

ઝગર, વિ૦ ઉજડ.

ઝગરણ, ન૦ ઝઘડો; જોશમાં ટણ્ટો ચાલવો તે. 'એ વાત ઉપર તો ઝગરણ ઉઠશે.'

ઝગવું, અ૦ ક્રિ૦ ઝગમગ થવું.

ઝગડવું-ઝઘડવું, ક્રિ૦ અ૦ લડવું; ટણ્ટો કરવો; બોલચાલ કરવી; લડાલડી–મારામારી કરવી.

ઝગડાખોર, પું૦ ટણ્ટાખોર.

ઝગડા-ઝગડી, ના૦ સ્ત્રી૦ મારામારી.

ઝગડો, ઝઘડો, પું૦ કજિયો; ટણ્ટો; વઢવાડ; લડાઇ; રોળ; બખેડો.

ઝદ્દર, વિ૦ કચ્ચર. (૨) જડ.

ઝધારેજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝગઝગ થઇ રેવું; સારી પેઠે પ્રકાશ પડયો હોય તેવું થઇ રેવું. 'અજવાળાં ઝધારે જાય છે.'

ઝઙ્ખ, ઝઙ્ખના.

ઝઙ્ખના, સ્ત્રી૦ જોયલાં–સાંભળેલાં મનમાં ઘોળાયલાં હર કંઇનો સ્વપ્નામાં જે ભાસ પડવો તે. ૨ મનમાં ઘુંટાયલા વિષયનું વારે વારે સ્મરણ થયાં કરવું તે; ધ્યાન.

ઝઙ્ખવાણું, વિ૦ ખશિયાણું; શરમીન્દું, ઓશિયાળું; ભોઠું.

ઝઙ્ખવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝઙ્ખવાણું પડવું; શરમથી મોઢું ઉતરી જવું.

ઝઙ્ખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝઙ્ખના રાખવી; વારે વારે સ્મરણ કર્યા કરવું–જોયા કરવું; ધારેલાંને દેખ્યાં કરવું. ૨ જોવાને તલપવું.

ઝઙ્ખ-ઘા, જાંઘ.

ઝઝણાટ, ઝણઝણાટ.

ઝઝણી, સ્ત્રી૦ હાથ અથવા પગ ઘણી વાર દબાણમાં રયેથી અથવા નબળાઇને લીધે તેની માંય ઝપટની કમ્પારી જેવું ને સખત લાગે તેવું જે કંઇ કંઇ થાય છે તે; ખાલી. જેટલી વાર જાું ઝઝણી રે તેટલી વાર તાં લોહીની ગતિ માલમ પડતી નથી. ૨ જોમ; ઝાંજ; ગુસ્સો; ક્રોધની લાગણી.

ઝઝુમવું-માવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇ પણ આધાર ઉપર ટેકી બાર લટકયાં કરવું. લચી પડવું—'કટેરા ઉપર ઝઝુમેછે તે ઠીક નહિ પડી જઇશ.' ૨ (લાક્ષણિક) તલપ્યાં કરવું; મતલબને સારું એકને એક ઠેકાણે ભમ્યાં કરવું—વિટલાઇ રેવું. (૩) ટક્કર લેવી; સામું બળપૂર્વક લડવું.

ઝઞ્જણી-ઝણી, સ્ત્રી૦ ઝઝણી (૧ લા અર્થમાં).

ઝઞ્જેરો-ઝેરો, પું૦ એક જાતનો છોડવો; અપામાર્ગ; અઘેડો. એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞકર્મમાં કામ આવે છે. એનો ખાર, કપડાં ધોવાના કામમાં આવેછે.

ઝઞ્ઝાનિલ, પું૦ વરસાદ અને વટોળિયાનું તોફાન. ઝંઝાવાત.

ઝઞ્જેડવું-ઝેડવું, ક્રિ૦ અ૦ તરછોડવું હલાવવું. ૨ તરછોડી નાખવું; ધિક્કારવું; ધમકાવી નાંખવું.

ઝટ, અ૦ [સં૦ ઝટિતિ] જલદીથી; ઉતાવળે; તાકીદે; વેલું. ૨ તરત; હમણાનું હમણાં. ઝટ કરીને—લઇને એમ પણ બોલાય છે.

ઝટક, સ્ત્રી૦ ઝડપથી પાડી નાખવું—ફેરવી પાડવું તે. કુસ્તીનો એક દાવ.

ઝટકવું, ઝાટકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપટથી ઉરાડી—નાંખી દેવું; ઊંચકી દૂર વેરી નાખવું; ઉઠાવી ફેંકી દેવું.

ઝટ(-ડ)કામણ, ન૦ ઝાટકવાની ક્રિયા; (૨) ઝાટકણ; સુપડે ઝાટકવાથી પડતો કચરો.

ઝટ(-ડ)કામણી, સ્ત્રી૦ સુપડાથી ઝાટકવાનું મહેનતાણું.

ઝટકો, ઝાટકો, પું૦ તલવાર વગેરે હથિયારને ઉગામી શરીર વગેરેને જોરમાં લગાડવું તે; કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર હથિયારથી પડેલો—થયેલો જે ઘા તે; ચીરો; જખમ. લામ્બો કાપ—ઘા હોય તેનેજ

ઘણું કરીને ઝટકો કે છે. ઝટકો કરવો—મારવો—લાગવો. ૨ દીલને એકાએક લાગેલું જે મોટું દુ:ખ તે. [છે.

ઝટઝટ–પટ, અ૦ ઘણી ઉતાવળથી; તાકીદે; **ઝટાઝટ, ઝટોઝટ્ટ,** ઝટ એપણ ઘણી ઝડપ—ઉતાવળને માટે

ઝટાપટી, સ્ત્રી૦ કજિયો; બોલચાલ; મારામારી. ૨ જોશમાં ચાલેલી તકરાર.

ઝટિયાં, ન૦ લૂખાંલટિયાં. 'ઝટિયાં ચૂંટે જક્ષણી'.

ઝટી, સ્ત્રી૦ નાનું ઝાડવું.

ઝડ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] (કવિતામાં) એક શબ્દાલંકાર. સ્વર—અક્ષર તેના તેજ આવ્યાં કરે તેવી રચના. ૨ (ગાયનમાં) એક જાતનો તાલ. ૩ લેહ; લગન; એક ધ્યાન. ઝડ લાગવી કેવાયછે.

ઝડકો, પુ૦ કપડું ફાટી તેમાં જે લામ્બો ચીરો પડવો—પડેલો તે. ઝડકો ભરવો એટલે ફાટેલું કપડું સાંધી લેવું; બે ભાગ મેળવી દેવા.

ઝડઝમક, સ્ત્રી૦ (કવિતામાં) ઝડ અને ઝમક. (વૃત્યનુ પ્રાસ શ્રુત્યનુ પ્રાસ બન્ને જેમાં મળેલા હોય તે.)

ઝડતી, સ્ત્રી૦ બારીક તપાસ; (૨) ટાંચ; જપ્તી; (૩) પોલીસની તપાસ.

ઝડપ, સ્ત્રી૦ વેગ; ઉતાવળ; જલદી; તાકીદ. ૨ દોડ. ૩ ચાલાકી. ૪ ઉતાવળ અને જોરથી ઝુંટવી—પકડી—લઈ લેવું તે; અડફટ; સપાટો; ઝપટ.

ઝડપવું–પી લેવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ ઝડપથી પકડી—ધરી—ઝીલી લેવું. ૨ ઝડપથી ઉઠાવી લેવું.—બીડું ઝડપવું. [મારવી તે.

ઝડપાઝડપી, સ્ત્રી૦ ઘણાજણે એકજ વખતે ઝડપ

ઝડાકો, પુ૦ એકદમ જોશમાં ચાલેલી તકરાર. ૨ વેણનો માર મારવો તે; સપાટો. ઝપાટો.

ઝડાફો, પુ૦ ભડકો.

ઝડી, સ્ત્રી૦ વચમાં વચમાં રઈ ન જાય તેવો વરસાદ; ઉપરા ઉપરી ઝાપટાં આવ્યાં કરે તે. (૨) રમઝટ.

ઝડીયું; ન૦ વરસાદનું ઝાપટું.

ઝડીનાખવું, ઝરડી નાખવું.

ઝડ્ડું, ન૦ ઝાંખરુ; કાંટાવાળું ડાળું. ૨ ખેન; વળગણ.

ઝડ્ડુસ, ના૦ સખત રીતે ચીટકવું; 'ફલાણો ઝડ્ડુસની માફક વળગ્યો છે.'

ઝણકાર–રો, પુ૦ રણકો. ઝાંઝર વગેરેનો.

ઝણઝણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ ધસારાથી અથવા તીખું ઊનું ખાવાથી જે ગરમીની અસર પેદા થાય તે બતાવે છે. બળતરા; ચચરાટ.

ઝણઝણવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝઝણી આવે તે વખત જે લાગણી થાય છે તે બતાવે છે. ૨ એવો થતો અવાજ બતાવે છે.

ઝણઝણાટ, પુ૦ મોટો ઝણકાર. ૨ ઝમઝમાટ.

ઝણઝણી, સ્ત્રી૦ ઝઝણી, ખાલી; (૨) રીસ.

ઝણત્કાર, પુ૦ ઝણકાર.

ઝણણણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

ઝણ્ડાઝુલણ, ન૦ નાટકમાં એક પાઠ ભજવે તે.

ઝણ્ડો; પુ૦ ઝુણ્ડો. વાવટો; ધજા.

ઝનુન, ન૦ સ્ત્રી૦ જનુન. ગાંડો જુસ્સો. આવેશ.

ઝનુની, વિ૦ ઝનુનવાળું.

ઝન્દ, એ નામની ભાષા જેમાં પારસીયોના ધરમપુસ્તક લખાયલાં છે તે. ઝન્દાવસ્તા એ પારસી ગ્રન્થનું નામ છે.

ઝપ, અ૦ એકાએક; ઝટ લઇને; તરતજ. ઝપઝપ—ઝપોઝપ–ઝટઝટ.

ઝપટ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળ; જલદી. ૨ ચાલાકી. ૩ દોડ. ૪ ભૂતપ્રેત જનાવર વગેરેની ઝાપટમાં આવવું તે. ૫ ભૂત જનાવર વગેરેએ ઝાપટ મારવી તે. ઝપટમાં આવવું એટલે અડફેટ—હેસ—આંટીમાં આવવું.

ઝપટપંખો, પું૦ લાંબી દાંડીનો મોટો પંખો.

ઝપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇની ઝાપટમાં આવવું; પકડાવું; કબ્જા—અડફેટ—આંટીમાં આવવું. ૨ ધૂળ નિકળવી; ઠપકામાં આવવું; ઠોક—મેણાં સાંભળવાં. ૩ મરજી ઊપરાંત નાણાં આપવાં પડે તેવી હાલતમાં આવવું.

ઝપાઝપી, સ્ત્રી૦ તલવારથી થતી કાપાકાપી; કતલ.

ઝપાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતાવળથી ઘણું ખાવું; સારી પઠે ખાઈ જવું. ૨ વેણના ઠોક પાડવા અથવા માર મારવો.

ઝપાટો, પુ૦ ઝપટની સાથે આવી લાગતું જે જોર તે. લૂ—પવન—વરસાદ વગેરેનો ઝપાટો; સપાટો. જોરમાં માર મારવો—પડવો તે.—લાકડીનો ઝપાટો. **એક ઝપાટે, ઝપાટાની સાથે** એટલે વચમાં મેહેનત–જોર બન્ધ રાખ્યા વગર; એકદમ; એક તડાકે; ઝપટથી.

ઝપેટ, સ્ત્રી૦ ઝપાટો. ૨ ઝપાટ.

ઝપેટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપાટવું.

ઝપેટો, ઝપાટો.

ઝબ, ઝપ.

ઝબકવું–કી ઊઠવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોંકવું; એકદમ જાગી ઉઠવું. ઝબૂકવું.

ઝબકારો, પુ૦ રહી રહીને ઓચિન્તો ચળકાટ દેખાવો તે. દીવાનો–વિજળીનો. પ્રકાશનો ઝબુકો.

ઝબકોળવું, ઝબોળવું.

ઝબકોળાં, ન૦ પાણીમાં બુડાડવું ને પાછું કાડવું એમ કર્યાં કરવું તે.

ઝબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચલકાટ—ઝબકારો મારવો. વિજળી ઝબુકે, ઝાલ ઝબુકે.

ઝબે,—ઝબ્બે કરવું સ૦ ક્રિ૦ વધેરવું; મારી નાંખવું;

ઝબોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણીમાં બોળ્યાં કરવું; ડુબાડ્યા કરવું.

ઝબોળિયું, ન૦ કોઇ વસ્તુને પ્રવાહી પદાર્થમાં બોળવી તે.

ઝભલું, ન૦ નાના બાળકને પેરવાનું ટૂંકી બાંયનું અને જાંગને અડકતું એવું જે ઝુલતું કુદતું તે; નાનું પેરણ.

ઝભ્ભો, જભ્ભો. લાંબો અને ખુલતો ડગલો.

ઝમક, સ્ત્રી૦ [યમક] એક જાતનો શબ્દાલઙ્કાર; તેના-તે જ શબ્દ એકજ અથવા જૂદા જૂદા અર્થમાં વપરાયા હોય તે; શબ્દાવૃત્તિ; લાટાનુપ્રાસ. (૨) ભભક; તેજ.

ઝમકદાર, વિ૦ ઝમકવાળું.

ઝમકવું, અ૦ ક્રિ૦ મધુર રણકાર કરવો તે.

ઝમકાર—રો, પુ૦ ઝમઝમ થતો અવાજ; ઝાંઝર વગેરેનો.

ઝમઝમ, અ૦ ઘુઘરીનો અવાજ દેખાડે છે. ૨ તીખું તમતમું ખાધેથી મોઢામાં ગરમીની જે અસર થાય તે. ૩ શરીરની ચામડીપર માર અથવા ડામ પડવાથી જે ચણચણ થયાં કરે તે. (૨) એક ઝરાનું પાણી. ખ્રિસ્તીઓ તેને પવિત્ર માની ધાર્મિક ક્રિયામાં વાપરે છે. જોરડન નદીનું પાણી.

ઝમઝમાટ, પુ૦ મરચાં મરી વગેરેથી થયલી તીખી અને વળી ઊની એવી વસ્તુ ખાધેથી જીભ ઉપર જે અસર થાય તે.

ઝમાઝમી, સ્ત્રી૦ સામસામાં મેણાં આડાં ચાલવાં અથવા હાથ ઉછળવા તે.

ઝમ્પ, સ્ત્રી૦ નિરાંત; કામમાંથી પરવારી નીરાંતે બેસવું તે; નિવૃત્તિ; આરામ.

ઝમ્પ—ક, પુ૦ (ગાયનમાં) એક જાતનો તાલ છે. ઝમ્પો પણ કેછે. ઝપતાલ.

ઝમ્પલાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકદમ યાહોમ કરીને કુદી પડવું—મંડી પડવું. શાન્તિ.

ઝમ્પવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પ વાળીને બેસવું; ઠરીને બેસવું; આરામ લેવો.

ઝમ્પાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પલાવું.

ઝમ્પાપાત, પુ૦ ઝમ્પલાવું તે; કુદકો—ભુસકો મારવો તે.

ઝમવું, ક્રિ૦ અ૦ માટીનાં વાસણમાંથી પાણી ઝરવું.

ઝરખ, ન૦ શિયાળવા જેવું એક જાતનું પશુ. જરખ.

ઝરડકો, પુ૦ ઉતરડો; લુગડામાં ઊભો ને ઊભો જે ચીરો પડેલો હોય તે. ઝરડકો ભરવો કેવાય છે.

ઝરડીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ નખવડે જોરથી ઘવડવું; ઉઝેડવું.

ઝરડું, ન૦ ઝાંખરું; કાંટાવાળું ઝાડ.

ઝરણ, ન૦ ઝરવું તે. ૨ ઝરેલું તે. ૩ જમીન પાડ પથરાની તડોમાંથી થોડું થોડું નિકળી દોડતું જે પાણી તે; ઝરો. ઝરણી. [ડું થવું.

ઝરપવું, ક્રિ૦ અ૦ ધીમે ધીમે ઝરવું—ઝરીને એક-

ઝરમર, અ૦ ઝીણે ઝીણે છાંટે વરસાદ આવતો હોય તે બતાવે છે. (૨) સ્ત્રીની કોટનું એક જાતનું સોનાનું ઘરેણું.

ઝરમરિયું, ન૦ એક જાતનું બારીક રેશમી કપડું; ગાજ.

ઝરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઝૄ] ઝીણાં ઝીણાં કાણાં-માંથી કોઇ પણ પ્રવાહીનું ધીમે ધીમે બાર નિકળવું. જમીન—પાડ—ઠિકરાંની ગોળી, વગેરેમાંથી પાણી ઝરવું. ૨ પિગળીને બાર દોડવું—બરફનું ઝરવું. ૩ ઘસાઈ જવું. સ્ત્રવવું.

ઝરામણ, ન૦ ઝારવું તે; ઝરેલું કે ઝારેલું પ્રવાહી.

ઝરામણી, સ્ત્રી૦ ઝારવાનું મહેનતાણું.

ઝરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝરવું. ૨ કપડું ઘસાયાથી તાર દોરા આઘા પાછા થઈ જવા. હિમરુ કસબ ઝરી ગયાં.

ઝરુખો, પુ૦ મેહેલ હવેલીના ઊંચામાળની બહાર પડતી બારી. ૨ બારી આગળનો ગોખ; અટારી.

ઝરો, પુ૦ જમીન—પાડમાંથી, ફુવારાની ધારની પડે બાર નિકળતું પાણી. કેટલેક ઠેકાણે ઊના પાણીના ઝરા હોય છે. એ પાણીને બાંધી લેવામાં આવેછે ત્યારે તે કુણ્ડ કેવાય છે. ૨ નદીનું મૂળ; જે ઠેકાણેથી નદી વેતી થાય તે. ૩ એક જાતનો જીવડો.—એ, જે ઝાડપર હોય છે તે ઝાડના પાતરાં કરડી ખાયછે.

ઝર્ઝરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વાજું.

ઝર્દ, વિ૦ પીળું; ફીકું.

ઝલ્લક, ન૦ કાંસી જોડ.

ઝલ્લરી, સ્ત્રી૦ ઝાંઝ; મંજીરા.

ઝલ, પુ૦ વાંદો. એક જાતનો ઉડતો જીવડો—ગીલીચ તથા અન્ધારી જગોમાં હોયછે. કેટલાક લાખિયા રઙ્ગના ને કેટલાક ધોળા હોયછે.

ઝલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ પકડે—ઝાલે—ધરે તેમ કરવું; પકડાવવું.

ઝલ્લાવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડું બળવું; દાઝવું.

ઝલ્લી, સ્ત્રી૦ તમરું.

ઝલે, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચળકાટ; તેજ; ઓપ. જહલે, જિલેહ—હ્હે. (સંસ્કૃત ज्ञला—પ્રકાશ; રોશની).

ઝલેહદાર, વિ૦ ચળકાટ આપતું; ઓપતું; તેજસ્વી.

ઝલો, પુ૦ ચિંટણો; સુરકેલી.

ઝવેર, ન૦ જવાહીર.

ઝવેરખાનું, હીરા માણેક વગેરે ઝવેરાત રાખવાને ઓરડો. ૨ ઘણું એક ઝવેરાત તે.

ઝવેરાત, નo હીરા, માણેક, મોતી વગેરે તથા જ-ડાવ દાગીના તે.

ઝવેરી, પુo ઝવેરનો વેપારી. ઝવેરનો પારખનારો.

ઝળકવું, ક્રિo અo પ્રકાશ આપવો; તેજ મારવું; ચળકવું; ઓપવું; શોભવું. ઝગક—ઝળકવું તે; ઓપ; ચળકાટ. (૨) [લા.] પોત પ્રકાશવું.

ઝળકી, સ્ત્રીo ગરમીનું થોડું થોડું બાર દેખાવું તે—તાવની ઝળકી. ૨ કોઇ પણ વસ્તુનું થોડું થોડું જણાવું—માલમ પડવું તે—ટાઢની ઝળકી.

ઝળકો, પુo ઝળકારો. 'દેવકીના ઉપર તેજનો ઝળકો થયો' (ભા.)

ઝળઝળ, અo તેજસ્વી; ચકચકિત.

ઝળઝળાટ, પુo મોટો પ્રકાશ—ઉજાસ પડવો તે; ઝગઝગાટ; ચળકાટ.

ઝળઝળિયાં, નo આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવવાં તે; આંસુથી ડોળો ઘણો ચળકાટ મારે તે. આંખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં એમ કેવાય છે.

ઝળઝળિયું—ળું, નo સુરજ ઉગતાં પેલાં થતું તથા અસ્ત થયા પછી રેતું જે ઝાંખું અજવાળું તે, આંધળુંધુંધળું.

ઝળવું, એ શબ્દ વપરાતો નથી પણ બળ્યાંની સાથે જોડાઇને બળવું—જળવું એનો અર્થ રાખે છે અથવા ઝલ્લાવું એનો અર્થ રાખે છે. બળ્યો ઝળ્યો.

ઝળાંઝળાં, પુo બo અજવાળાં અજવાળાં; તેજતેજ.

ઝાંખ, સ્ત્રીo દૃષ્ટિ—નજર. ૨ ઝાંખું દેખાવું તે; છારી; આંખે ઝાંખ ઝાંખ વળે છે—પડે છે—મારે છે એમ કેવાય છે. ઝાંખ મારતું—ઝાંખું દેખાતું.

ઝાંખટું, નo વરસાદનો ધુમરાટ અને હવા તે.

ઝાંખરું, નo ઝાડનું કાંટાવાળું લીલુંસુકું ડાળું. પછી થોડાં થોડાં પાતરાં હોય અથવા ન હોય. એ શબ્દ ઝાંખરાં રૂપે અનેક વચનમાં બહુ વપરાય છે. 'ઊંટને મોડે ઝાંખરાં.'

ઝાંખવું, ક્રિo સo તાકી તાકીને જોવું. "ઝીણું ઝાંખ મારે" (દયારામ).

ઝાંખી, સ્ત્રીo રઇ રઇને ઉપર ઉપરથી જોવું—દર્શન કરવું તે. દર્શન. ઝાંખી કરવી—ઠાકોરજીની. ઝાંખીને જોવું—જરાએ પણ—થોડું પણ જોવું.

ઝાંખું, વિo બરોબર—સાફ ખુલતું—ચળકતું ન દેખાતું હોય તેવું; આછું. આંખે ઝાંખુ દેખાય છે, પાઘડીનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો છે. ૨ શરમાઇ—અગ-જાઇ ગયલું; ઉતરી ગયલાં મોડાતું; વીલું. ઝાંખું પાડવું—પડવું

ઝાંગ—ઘ, જાંગ.

ઝાંજ—ઝ, સ્ત્રીo એક વાદ્ય. કાંસાની, બે પતરાં એક બીજાની સાથે ઠોકી વગાડવામાં આવે છે તે. કાંસી જોડો. ૨ ગુસ્સો; તામસ; ખિજવાઇ જવું તે.

ઝાંજર—ઝર, નo સ્ત્રીઓને પગે પેરવાનું ઝીણી ઝીણી ઘુઘરીનું રૂપાનું એક ઘરેણું. ૨ સીસાની ગોળીયો ભરેલી એવો પિત્તળનો એક ઘાટ—ગાયને પગે ઘાલવામાં આવે છે.

ઝાંજરિયાં, નo ઝાંજર. ૨ બેડી; જગ-જીર.

ઝાંજરી, સ્ત્રીo એક ઘરેણું; ઝાંજર, ૨ લાકડીમાં ભેરવી રાખેલી ડબ્બા ઘાટી પોલી ઝાંજર.—એ લાકડી ઊંચી નીચી કરેથી અવાજ કરેછે.—વર-ઘોડા—સવારીમાં હોયછે.

ઝાંઝવાં, નo ખારવાળી ભોંયના મેદાનમાં તડકી વખત પાણી જેવું જે દેખાયછે તે; મૃગજલ. ૨ અન્ધારાં; ઝાંખ.—આંખે ઝાંઝવા વળેછે.

ઝાંટ, સ્ત્રીo તુચ્છ એવું જે કંઇ તે; કંઇ નહિ એવો પણ અર્થ રાખેછે. નo ઝાંટું.

ઝાંટાં, નo સ્ત્રીપુરૂષને ગુહ્યે જે વાળ ઉગેછે તે; પ-ઞ્ચ કેશમાંના એક.

ઝાંનમ, નo જહાન્નમ.

ઝાંપ, સ્ત્રીo ઝાંખ. ૨ કાંઠલાવાળી જાળ.

ઝાંપડો, પુo ભઙ્ગિયો. ૨ ભઙ્ગિયો જે ભૂત થયો હોય તે.

ઝાંપલી, સ્ત્રીo વાડ અથવા વણ્ડીમાંથી બાર નિક-ળવાનો નાનો રસ્તો અથવા તેનું જે બારણું—છીંડું તે.

ઝાંપલો, ઝાંપો.

ઝાંપી, સ્ત્રીo વાંસની પાતળી ચીપનો અથવા ખજુ-રીની પાતરીનો ગુંથેલો ઓસીસાંના આકારનો જે દાબડો તે.

ઝાંપો, પુo ગામમાંથી અથવા ખેતરમાંથી બાર નિ-કળવાનો મોટો જે રસ્તો તે.—શેહેરને ભાગળ અથવા દરવાજો તેમ ગામને ઝાંપો. ૨ એ જે ર-સ્તો તેનું, કાંટાનું અથવા વાંસનું જે બારણું તે. ઘરની પાછળ વાડાને એવું જે બારણું હોય તે પણ ઝાંપો કેવાય છે.

ઝાંય, સ્ત્રીo પ્રતિબિમ્બ; પડછાંયો.

ઝાંસવું, ક્રિo સo નારાજી થઇને કણ્ટાળાથી તર-છોડીને આપવું.

ઝાંસાચિઠ્ઠી, સ્ત્રીo બારવટિયો જે ચિઠ્ઠી લખીને ઝાડે બાંધી જાયછે (કે મારું સમાધાન નહિ કરો તો હું આ પ્રમાણે નુકસાન કરીશ) તે.

ઝાંસો, પુo ગુસ્સાથી તરછોડવું તે; ગુસ્સો કરી ક-ણ્ટાળો બતાવી બોલવું—આપવું તે. ૨ ત્રાગું.

ઝાઇ, પુo રક્ષક, આશ્રયદાતા.

ઝાકઝમાળ, વિo સાફ ચકચકતું; સ્વચ્છ શોભીતું.—ઘર વગેરે. ૨ પ્રકાશવાળું; ચળકતું.

ઝાકમઝોળ, પુo મ્હાલવું તે; આનન્દ. મોજ કરવી. "છીડું ખોળતાં લાધી પોળ, હવે અખા કર ઝાકમઝોળ."

ઝાકરિયો, પુ૦ માટીનું નાનું પોળા મોનું ઠામ.
ઝાકળ, ન૦ હવાની અન્દરની ભીનાસ હવાથી જૂદી પડી પાણીરૂપે પદાર્થરૂપે ફરે તે; ઠાર; ઓશ.
ઝાકળી, પુ૦ ઝાકળ સમ્બન્ધી. ઝાકળી વા–જે વા વાયા પછી ઝાકળ પડે તે. [(કવિતામાં).
ઝાજ-ઝ, ન૦ વહાણ; બતેલો; ફતેહમારી. ૨ ઝાઝું.
ઝાઝું-ઝું, વિ૦ વધારે; ઘણું; પુષ્કળ; બહુ.
ઝાઝેરૂં, વિ૦ પુષ્કળ; ઘણું; ૨ થોડુંક વધારે.
ઝાટકવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ વગેરેને તેમાંનો કચરો અથવા તેમાં ભળેલી નકામી વસ્તુ દૂર કરવા સારૂ સુપડાં વગેરેની મારફતે સારી પેઠે ઉછાળી હલાવવું; ઝાડકવું. ૨ કપડાંમાંથી ધૂળ વગેરે કાઢી નાખવા સારૂ તેને જોરથી હલાવવું; ખંખેરવું; ઝાપટવું. ૩ સારી પેઠે ઠપકો આપવો; સપડાવવું. ઝાટકી નાખવું.
ઝાટકો, પુ૦ ઝાટકવું–ઝાડકવું તે. પીઆને એક ઝાટકો તો આપ. ૨ જનાવરના કડવાથી–દાઝવા–વાગવા વગેરેથી–ઠપકા મેણાં વગેરે સાંભળ્યાથી શરીરમાં અથવા મનમાં દુઃખ થઇ લાગવું તે.
ઝાડ, ન૦ [હિં૦] જમીનમાંથી ફુટી નિકળી વધે છે તે ડાળાં પાતરાં–ફૂલ–ફળવાળો પદાર્થ. નાનું ઝાડ તે છોડ. ઝાડ ઘણી જાતનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ ફૂલનાં ને કેટલાંક ફળનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ છાંયડો આપવાને ને કેટલાંક શોભાને સારૂ હોય છે; કેટલાંક જંગલી ઝાડનાં લાકડાં ઇમારત વહાણ વગેરે બાંધવાનાં કામમાં ને કેટલાંક બાળવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ ઝાડના આકારનું દીવાનું ઝુમ્મર. ૩ ઝાડના આકારની એક જાતની આતશબાજી. ૪ ઝાડના આકારમાં લખેલી–ચિતરેલી જે વંશાવળી તે. ઝાડ થવું–ઊભું થવું. ઘોડો ઝાડ થયો (મસ્તીમાં આવી.) 'તું ઝાડેઝાડ ફર્યો છે પણ હું તો પાંદડે પાંદડે ફર્યો છઉં' એટલે તેં ઘણું જોયું છે, પણ હું તો ખુણાખોતરા સુદ્ધાંનું તપાસી તપાસી જોઇ વળ્યો છઉં. 'કુમળું ઝાડ જેમ નમાવિયે તેમ નમે.' 'ઝાડને નામે ફળ વેચાય.' વગેરે કેવતો છે.
ઝાડકઝુડક, ન૦ દાણાદુણી વગેરેને ઝાડકી વીણી ખાંડી દળી સાફ કરવા તે.
ઝાડકણ, ન૦ અનાજ વગેરે ઝાડક્યાથી નિકળેલો જે કચરો કસ્તર તે.
ઝાડકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાટકવું. (૧લા અર્થમાં).
ઝાડકો, પુ૦ ઝાડકવું તે. ઝાડકો મારવો–ઝાડકવું.
ઝાડઝુડ, ન૦ જાળાં પાડી ઝાડુ કાઢી સાફસુફ કરવું તે.
ઝાડપાન, ન૦ ઝાડ છોડ વેલા અને ડાળાં પાતરાં ફૂલ વગેરે; વનસ્પતિ, ઝાડપાન શબ્દમાં એ બધાંનો સમાવેશ થાય છે. ઝાડપાનની વિદ્યા—ઉદ્ભિજ વિદ્યા એટલે ઝાડની જાત, તેની ઉગવાની જગા, તેનાં જુદા જુદા ભાગની અન્દરની તથા બારની રચના, એ અક્કેકનું પરસ્પર સમ્બન્ધવાળું કામ વગેરેની જે વિદ્યા તે.
ઝાડબીડ, ન૦ ઝાડો અને ઘાસથી ભરેલો પ્રદેશ; જંગલ.
ઝાડપાલો, પુ૦ ઝાડ તથા પાલો વગેરે તે.
ઝાડવું, ન૦ નાનું ઝાડ, એનું અનેક વચન ઝાડવાં એટલે ઘણાંક નાનાં ઝાડ જે પાસપાસે હોય તે.
ઝાડવું, ક્રિ૦ સ૦ સાવરણી બુતારેવતી સાફ કરવું; વાસીદું વાળવું. ૨ ઝાપટવું; ખંખેરવું. ૩ ભૂત પિશાચ વગેરે મેલાંની પીડા દૂર કરવા સારૂ સપડાયલાં માણસ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરપીંછ વગેરે ફેરવવું; ઊંજણી નાખવી. ૪ ઠપકો દેવો; ધૂળ કાઢવી. ૫ સામાને અસર થાય તેવી રીતે કેવું ત્યાં 'હું તે વાત ઝાડી આવ્યોછઉં તો ખરો.'
ઝાડાવાટ, સ્ત્રી૦ ગુદા; ગાંડ. મળ જે માર્ગે નીકળે છે તે. શરીરનો ભાગ.
ઝાડી, સ્ત્રી૦ નાનાં મોટાં ઝાડ વેલા એક બીજાને લગતા આવી રઇ ગુંચવાઇ ગયલાં હોય તે અથવા એવું જ્યાં હોય તે જગો.
ઝાડુ, ન૦ સાવરણી; બુતારો વગેરે. ૨ ધૂળ કચરો વગેરે. ઝાડુ કાડવું. ઝાડુ ખાવું—ઉમેદભેર છતાં એકદમ નાઉમેદ થઇ જવું; અગ્જાઇ જવું; હાર ખાઇ જવી; ન ફાવવું. તેણે ઝાડુ ખાધું, તે ઝાડુ ખાઇ ગયો.
ઝાડુવાળો–પુ૦ ઝાડુ કાઢનારો ઢેડો.
ઝાડો, પુ૦ ગાંડની વાટે નિકળતો મળ; વિષ્ટા. ગૂ.–ઝાડો આવવો. ૨ અધવું તે; અધામણ.—ઝાડો લાગવો એટલે ઘણી વાર ઝાડો થયાં કરવો. ઝાડે ફરવું—જવું—બેસવું એટલે અધવું; વળી ઝાડે જવું—ઝાડે ફરવા જવું એટલે અધવા જવું. ઝાડે ફરવું લાગવું—અધામણ લાગવી. ઝાડો છુટી જવો એટલે ઝાડો બન્ધ હોય તે એકદમ થઇ જવો. ઝાડો ઝપટો—ઝાડે ઝપટે એટલે ઝાડે જવું, હાથ પગ ધોવા, દાતણ કરવું એ સવારે ઉઠીને કરવાનું જે પેલું કામ તે. ૩ ખોવાયલી—ચોરાયલી વસ્તુનો, જેનાપર શક આવે તેને ઘેર—તેના સામાનમાં—તેનાં શરીર પરના વસ્ત્રમાં બારીકીથી જે શોધ કરવો તે; ખાંતથી કરેલી ખોળ—તપાસ—ચોકસી. ઝાડો જોવો—લેવો એમ કેવાય છે. ૪ જેને મેલું વળગ્યું હોય તેના ઉપર અથવા દરદ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરનું પીછું કે બીજું કંઇ ફેરવવું તે. ઝાડોપીછી—ઝાડોઝપટો પણ કેવાયછે.
ઝાતકાર, વિ૦ ઝળઝળાટવાળું; ચકચકિત.

ઝાપટ, સ્ત્રી૦ ઝપટથી હાલી-ફેંકાઇ અથડાવું-લાગવું તે. લુગડાંની, કોરડાની વગેરેની ઝાપટ. ૨ ભૂત પિતૃ જોગણી વગેરેની દૃષ્ટિથી સપડાવું તે. ઝાપટમાં આવવું, ઝાપટ લાગવી.

ઝાપટ-ઝુપટ, સ્ત્રી૦ ધૂળ કાઢી સાફસુફ કરવું તે.

ઝાપટવું, ક્રિ૦ સ૦ લુગડાંની ઝાપટથી સાફ કરવું; ખંખેરી સાફ કરવું. ૨ કોઇને લુગડાંની-કોરડાની ઝાપટ મારવી. ૩ ઠોક મારવા; ધમકાવી નાખવું; સપડાવવું.

ઝાપટિયો, પુ૦ મન્દિરમાં દર્શન વેળા થતી લોકની ભીડ દૂર કરવા સારૂ લોકને કપડાંથી-કોરડાથી ઝાપટ મારનારો નોકર.

ઝાપટું, ન૦ વરસાદનું એકદમ તુટી પડવું તે-એ થોડી વારમાં રહી જાય છે.

ઝાબ, સ્ત્રી, છાબ; (૨) દુધ ભરવાનું મોટું વાસણ.

ઝાબો-(ભો), પુ૦ કુલ્લામાં તેલ ભરવાનું લાંબા મોંવાળું નાળચું.

ઝામ, સ્ત્રી૦ સમય; યામ.

ઝામણ, ન૦ મેલવણ; અધરકણ.

ઝામર, પુ૦ માથા અને આંખમાં થતો દુઃખાવાનો રોગ; પાણી ઉતરવા કે છે. ઝામરવા પણ કે છે.

ઝામરઝોલ-ળ, વિ૦ ગડથોલાં ખાતું; પડું પડું થઇ રહેલું; ડામાડોલ; ધ્રુજતું; હાલતું.

ઝામરી, સ્ત્રી૦ હથેલીમાં થતો ફોલ્લાનો રોગ.

ઝામવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇંટ-ઠિકરી તપાવી પાણી-ઓસડમાં બોળવી. ૨ ક્રિ૦ અ૦ ઝરપવું-પાણીની ગોળી ઝામે છે.

ઝામોરો, પુ૦ કુમળી ડાળીવાળો ઝાડની ટોચનો ભાગ.

ઝાયલ, વિ૦ તામસી; ચીડિયું; આકરા મીજાજનું.

ઝાર, પુ૦ ભરતી; (૨) યૂરોપના રશિયાની રાજાની પદવી.

ઝારવું, ક્રિ૦ સ૦ સોજો ચડેલો હોય અથવા દુખતું હોય તે અઙ્ગને ઊંનું પાણી રેડી સેકવું; દરદવાળા ભાગને ગરમી આપવા તથા સાફ રાખવા સારૂ ગરમ પાણીથી ધોવો. ૨ બાવળ આમલી વગેરે ઝાડોને નવાં ડાળાં ફુટે તેને સારૂ તેનાં જૂનાં ડાળાં કાપી નાખવાં.

ઝારી, સ્ત્રી૦ નાળચાવાળું ને પડઘીવાળું પાણી પીવાનું વાસણ. તાંબાની પિત્તળની રૂપાની સુનાંની ઝારી. ૨ ગોળ ચપટાં ને કાંણાં કાંણાંવાળાં ચાડાંવાળું અને લાંબા હાથાનું ભજિયાં પુરી વગેરે તળી કાઢવાનું લોઢાનું એક ઓજાર. કડછી, તવેથો તેમ ઝારી.

ઝારૂં, ન૦ ઝાડનું મોટું ડાળું. ૨ ટોળું-માણસ, પશુ પક્ષી વગેરેનું લારૂં.

ઝારો, પુ૦ મોટી ઝારી (૨ જા અર્થમાં). ૨ પાણી છાંટવાનો મોટાં નાળચાંવાળો હાંડા અથવા દેગડો ૩ તમ્બુરાનાં તુમડાં ઉપરની ઘોડીપર તારની નીચે મુકેલો જે દોરા ઇ વગેરે તે-અવાજના ઘોરને માટે. ૨ તમ્બુરાનો પિત્તળનો તાર; ખરજસુરનો તાર.

ઝારોલો, પુ૦ મૂળ ઝારોલ ગામમાં વસ્તી એ નામની બ્રાહ્મણ-વાણિયાની જ્ઞાતિનો એક માણસ.

ઝાલ, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને કાને ઘાલવાનું ફૂલ અંકોટી જેવું એક જડાવ ઘરેણું.

ઝાલર, સ્ત્રી૦ ઝુમ્ર. ૨ કિનારી; બાંધેલી કોર. ૩ મોગરીથી વગાડવાનું ઘડિયાળ, દેરામાં હોય છે તે. ૪ પુ૦-ન૦ એક કઠોળ; વાલ. [ગિરેથી.

ઝાલવું, ક્રિ૦ સ૦ પકડવું; ધરવું.—હાથ સાંડસા વ-

ઝાલા, ન૦ બ૦ વ૦ મેણાં, ટોણાં.

ઝાલા-લી, પુ૦ સ્ત્રી૦ એ નામના રજપુત પુરૂષ અને સ્ત્રી.

ઝાવલી-ળી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરી ખજુરીની સુકી ડાળિયો, તાડછાં વગેરે. એ, ઝુંપડાં ઉપર છાપરાંને ઠેકાણે છાયેલાં હોયછે. ૨ નાળિયેરી વગેરેનાં પાંદડાંની ટટ્ટી.

ઝાવસા-ઝાવસોઇ, સ્ત્રી૦ ઘોંઘાટ; વગર સમજે ટોળાબંધ મળી પોકાર કરવો, રડવું તે. (મુસલમાનોના મહોરમ અથવા તાબુતના દિવસોમાં પેગંબર હુસેનના મૃત્યુના શોકમાં કરવામાં આવતો પોકાર, 'યા હુસેન!' નું અપભ્રંશરૂપ.) (૨) [લા.] તેવી રીતે ઝનૂનમાં કૂદવું અને બુમો પાડવી તે; તોફાન, મસ્તી, દંગો, હુલ્લડ, રમખાણ.

ઝાવાં, ન. બ. વ. ડુબતાં માણસનાં તરફડીયાં; વલખાં.

ઝાહી, વિ૦ હિતેચ્છુ; હેતેસરી.

ઝાળ, સ્ત્રી૦ [જ્વાળા] અગ્નિ દીવા વગેરેની દૂરથી લાગતી ગરમી; આંચ. ઝાળ ઉડવી—લાગવી.

ઝાળણ, ન૦ ઝાળવું તે. ૨ જેણેવતી ઝાળેલું તે; રેણ, રાઇ વગેરે તે.

ઝાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ધાતુની બે સપાટીને વચમાં રેણ મુકી ગરમ કરેલે ઓજારે જોડી નાખવી; વાસણના જુદા પડેલા ભાગને સાંધવા.

ઝિકવું-ઝીકવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડાંને પથરાપર અફાળવું. ૨ કઠેડાથી નીચે નાખવું. ૩ માર મારી નીચે પાડી નાખવું.

ઝિકાવું-ઝિકાયું, અ૦ ક્રિ૦ ઝિકવુંનું કર્મણિરૂપ.

ઝિટવું, ક્રિ૦ સ૦ વળગાડવું. બોરડી બાવળ વગેરેના કાંટાને કોઇ બીજી વસ્તુ સાથે વળગાડવા.

ઝિકાળવો, પુ૦ ઇંટ રોડાંનો ભૂકો.

ઝિઝવો, પુ૦ એક જાતનું ઘાસ.

ઝિઝોટી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી, ઝિઝોટી.

ઝિતવું, જિતવું.

ઝિપવું, સામી ફેંકાયલી વસ્તુને ઝિલી—ધરી લેવી.
ઝિલવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંચેથી પડતું—દૂરથી આવતું નીચે પડવા ન દેતાં ઝાલી—પકડી લેવું. ૨ એક જણાનું બોલવું બીજાએ ઉપાડી લઇ પોતાની તરફનું વધારે બોલી થાપન કરવું. ૩ એક ગાયલું બીજાઓએ સાથે ફરીથી ગાવું અથવા એકનું અડધું ગાયું બીજાઓએ વચમાં ઉપાડી—ઉઠાવી લઇ પૂરું કરવું. ગરબા ઝિલવા. 'ઝિલવું'-નું પ્રેરકરૂપ; ઝિલાવું; ઝીલાવું.
ઝિલવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણીમાં રમવું, જળક્રીડા કરવી. 'કાલિન્દીની માંહે ઝિલતારે.'
ઝીંક, સ્ત્રી૦ ધોવાસારૂ કપડાંને પથરાપર અફાળવું તે. ઝીંક પાડવી—મારવી. પછાડ. ૨ માથાફોડ; કડાકુટ. ૩ કણટાળાથી હરકોઇ વસ્તુને નીચે નાખવી તે.
ઝીંકો, ઝિકાળવો.
ઝીંઝરું ન૦ ચણાનો પોપટા સાથેનો છોડ.
ઝીંટ-ટું, ન૦ લફરૂં; વળગણ; પીડા; પુંછડું. મારી પછવાડે તો વૈરીનું ઝીંટ—ટું વળગ્યું છે.
ઝીંથરા, ન. બ. વ. માથાના અવ્યવસ્થિત અને છુટા વાળ;
ઝી, ધી.
ઝીક, ઝીંક. ૨ ગોળ તારનું ભરત.
ઝીકચલક, સ્ત્રી૦ ભરવાના કામમાં વપરાતી સોના રૂપા કે બાદલાના તાર, ટીપકી, ગુચ્છા ઇત્યાદિ. ઝીક-ટીપકી-ટીકડી-ટીકી પણ કહે છે.
ઝીણ, સ્ત્રી૦ કેરીની ગોટલી ઉપર જે જાડું પડ બન્ધાયછે તે; જાળી; છીણ.
ઝીકણ, ન૦ પજવણી; માથાઝીક, માથું દુઃખે એવી પજવણી.
ઝીકણું, ન૦ ઝીકવું-પછાડવું તે; (૨) તૂણવું તે; તારે તાર મેળવી સાંધવું તે.
ઝીણાસ, સ્ત્રી૦ ઝીણવટ; ઝીણાપણું; બારીકી.
ઝીણું, વિ૦ બારીક; અણીદાર. ૨ છેકજ પાતળું. ૩ કારીગિરીનું નાજુક (કામ).
ઝીત, જીત.
ઝીપેટો, પુ૦ એક વનસ્પતિ; જેઠી મધ.
ઝીભ, જીભ. સ્ત્રી૦ ઝીભ કઢાવવી એટલે થકાવવું; હરાવવું. ઝીભ ખેંચાવી-ટુંકી થવી એટલે બોલતાં અચકાવું; બોલી ન શકાય તેવું થવું.
ઝીભી, ઝીબી. ૨ ગાય ભેંસની જીભના આકારનું એક વાજિત્ર છે. ૩ દાતણ કરતી વખતે જીભ ઉપરનો મેળ કાઢવા માટે બાવળની વાંકી વાળેલી ચીરી અથવા ધાતુની વાંકી વસ્તુ. ઊલ કે છે.
ઝીમી, સ્ત્રી૦ એક જાતની કાળી સાડી.
ઝીમેલ, ધીમેલ.
ઝીલ, સ્ત્રી૦ એક રોપો છે. એની રાખ, વાગેલાં ઉપર, ઘા ઉપર, ચાંદાં ઉપર દાબવાને કામ આવે છે; એની સોટીનું દાતણ થાય છે. કેવતઃ 'દાતણ કરિયે ઝીલનું તો પાપ જાય દીલનું.' ૨ સામો લણવાનું વાંસનું એક ઓજાર. ૩ તમ્બુરાનો એક તાર. ઢિકરાં-કાચની મોટી બરણી જેમાં ઘઉં દાળ વગેરે ભરી રાખવામાં આવે છે તે. ૫ ઊંડાં પાણીની જગો; કરાડી; ડોહ.
ઝીલવું, ઝિલવું, ઝિપવું-ઝીપવું.
ઝીલું, છીલું.
ઝીલો, પુ૦ મોટું લામ્બું ઢિકરાનું ઠામ; મોટી ઝીલ-કાચની બરણી-અનાજ ભરવાની.
ઝુંકલું, ઝુકલું.
ઝુંટવું-ટીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુચાવવું; જોર કરીને કોઇની પાસથી ખેંચી લેવું.
ઝુંપડી, સ્ત્રી૦ છાજથી છાયલું-છાપરીવાળું નાનું કામચલાઉ-કોટિયું ઘર; મરૂડી. મઢુલી.
ઝુંપડું, ન૦ ઝુંપડી.
ઝુંફ, ઝુંફણ.
ઝુંફણ, ન૦ ઝુંફવું તે. ઝુંફણ આવવું-થવું.
ઝુંફવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘ-કેફ-મન્દવાડની સુરિત વગેરેથી મિચાયલી આંખે ધીમે ધીમે ઊંચું નીચું ડોકું ધુણાવ્યા કરવું.
ઝુંબેશ, સ્ત્રી૦ જોશપૂર્વકની લડત-હિલચાલ-ચળવળ.
ઝુંમર, ઝુમ્મર.
ઝુંસરી, સ્ત્રી૦ ગાડી જોડતી વખત બળદ વગેરેને ખાંધે મુકવાનું ગાડીના ધોરીયા સાથે વચમાંથી બાંધેલું જે લાકડું તે; ધર.
ઝુંસરૂં, ન૦ મોટી ઝુંસરી.
ઝુકણ્ડા, ઝોકણ્ડા.
ઝુકવું, ક્રિ૦ અ૦ વાંકું વળવું; નમવું; ઝૂલી રેવું; ઝૂમવું.
ઝુકારવું, સ૦ ક્રિ૦ ઊંટને બેસાડવું.
ઝુકાવવું, સ૦ ક્રિ૦ નમાવવું; (૨) ઝંપલાવવું; યાહોમ કરીને કુદી પડવું તે.
ઝુકાવડા, ઝોકાવડા.
ઝુજવું-ઝવું, ક્રિ૦ અ૦ જુદ્ધ કરવું; લડવું. ૨ જોશથી મચ્યા રેવું.
ઝુઝકારવું, ક્રિ૦ સ૦ હોકારો કરી બોલાવવું; 'ઝુઝકાટયો કહુકુમાર' (ભા.)
ઝુઝાર, પુ૦ જોધ્ધો; લડવૈયો.
ઝુઝાવવું, હમ્ફાવવું; થકવવું.
ઝુટવું, ઝુંટવું.

ઝુડવું, ક્રિ૦ સ૦ મારવું; અફાળવું; ઝાપટવું; ટીપી નાખવું. ૨ તુવેર વગેરેના સુકાયલા છોડવાપર ડાંડિયો અફળાવો—અફાળી દાણા જુદા પાડવા. ૩ ઓરડી વગેરેના ઝાડપર લાકડી મારવી—'નીચી ઓરડી સહુ ઝુડે.' ૪ સતાવી સતાવીને લેવું—રૂપિયા વગેરે.

ઝુડિયો, પુ૦ ઝુડવાનો ડાંડિયો.

ઝુડો, પુ૦ બૈરાંને અમ્બોડે બાંધવાનો વાળનો અથવા રેશમનો જે જાડો દોરો તે; જુડો.

ઝુણ્ડ, ન૦ જથો; ટોળું; ઘુમચડું. ઝાડ—જોગી—બાવાનાં ઝુણ્ડ.

ઝુણ્ડો, પુ૦ નિશાન; ધજા; વાવટો. ઝુણ્ડો ઉરાડવો એટલે કામમાં જસ મેળવવો; વાહવાહ થાય તેવું કરવું. ઝુણ્ડો રોપવો એટલે ફતેહ મેળવ્યાની નિશાનીમાં નિશાન ચડાવવું.

ઝુણઝુણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડેછે.

ઝુપકી, સ્ત્રી૦ ડોલું; ઝોકું.

ઝુપડી, ઝુંપડી.

ઝુફણ, ઝુંફણ.

ઝુમખડાં, ન૦ તુરિયાંનાં જેવાં એક જાતનાં ફળ.

ઝુમખડું, ન૦ ટોળું; જથો; સમૂહ. ૨ ઝુમખો. [જથો.

ઝુમખો, પુ૦ એકથી વધારે ચીજોનું સાથે વળગી—જોડાઈ રેવું તે અથવા જોડાઈને લટકતું રેવું તે. દરાખનો—ઘુઘરીનો—મોતીનો ઝુમખો. ૨ ટોળું;

ઝુમણું, ન૦ એક ઘરેણું. ઝાંઝર-ઝુમણું. ૨. ઝુમ્મર.

ઝુમર, ઝુમ્મર.

ઝુમવું-મીરેવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાંપી રેવું; કોઈ મતલબ પાર પાડવાસારૂ ત્યાંનું ત્યાં લટકયાં—ખોટી રેવું; આતુરતાથી આસપાસ વિંટળાઈ રેવું. ૨ પડુંપડું થઈ રેવું; ટિંગાવું; ઝઝુમવું. (વરસાદ વગેરેનું).

ઝુમ્મર, ન૦ ઘણા દીવા સાથે ઝુમખાના આકારમાં બળે તેની કરામતનો પિત્તળનો અથવા પિત્તળપર રૂપાનો ઢોળ ચડાવેલો એવો અથવા કાચનો ડાળીવાળાં ઝાડ જેવો જે ઘાટ તે; ઝાડ.

ઝુરવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ—કલ્પાંત કરવું; બળાપો—શોક—સન્તાપ કરવો; રડવું. (જુદાઈથી, નાણાંના નુકસાનથી વગેરેથી).

ઝુરાપો, પુ૦ ઝુરવું—રડવું તે; બળાપો; શોક. ૨ નાઉમેદી; નિસાસો; હાર—થાકથી થતી સુસ્તી. ઝુરણ.

ઝુલ, ઝૂલ.

ઝુલડી, સ્ત્રી૦ બાળકને પેરવાનું ઝભલું. [૩ હાલરડાં.

ઝુલણાં, ન૦ હિંચકા; હીંચ. ૨ હિંડોળો; પારણું.

ઝુલણા-ના, પુ૦ (કવિતામાં) એક જાતનં માત્રાવૃત્ત.

ઝુલણિયું, વિ૦ ઝુલતું; (૨) ન૦ એક જાતનું ઝુલતું ઘરેણું.

ઝુલતું, વિ૦ લટકતું. ૨ હિંચકા ખાતું. ૩ રખડતું.

ઝુલવું, ક્રિ૦ અ૦ હિંડોળે-પારણામાં બેસી હિંચકા ખાવા. ૨ લટકવું; આમ તેમ નીચે હાલ્યા કરવું. ૩ ડોલ્યા કરવું. ૪ કોઈ કામમાં પાછળ પડી જવું; રખડવું; લટકી જવું; પછવાડે પડવું. ઝુલી જવું—લટકી જવું; વાંકા વળી જવું.

ઝુલા-લા ખાવા, ક્રિ૦ સ૦ હિંચકા ખાવા. ૨ પછવાડે અથડાયાં કરવું; ખોટી થયાં કરવું. ૩ નુકસાન ખમવું.

ઝુલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુલે તેમ કરવું. 'ઝુલવું'નું પ્રેરકરૂપ.

ઝુલાવનહાર, વિ૦ ઝુલાવનારૂં; પુ૦ ઝુલાવનારો.

ઝુલો, પુ૦ હિંચકો. ૨ હીંચ. ૩ ડોળી. ૪ નુકસાન; બાધ, (ઝોલો). ૩ પૂલ; નદી ઉપર અદ્ધર બાંધેલો આવવા જવાનો માર્ગ.

ઝુલ્ફ-ફાં, જુલ્ફ.

ઝુસરી, ઝુંસરી.

ઝુસ્તી, સ્ત્રી૦ લડાઈ; સામી તકરાર; ટણ્ટો.

ઝૂડ, ન૦ મોટો મગર; ગ્રાહ. (૨) ચૂડ, મજબુત પકડ; (૩) એક જાતનું ભૂત-ઝોડ; વહેમનું વળગણ.

ઝૂમ, સ્ત્રી૦ જોમ; ધુંધવાતો જોસ્સો.

ઝૂલ, સ્ત્રી૦ શોભાને સારૂ રાખેલો કોઈ પણ વસ્તુનો ઝુલતો-લટકતો જે ભાગ તે. પડદા-વિંજણા વગેરેને હોય છે. ૨ લાવણીમાં અન્તરો અને વક્ષણ એ બેની વચમાંની જે નાની કડીયો તે. ૩ પશુને ઓરાડવાનું સિવેલું લુગડું.

ઝેણ, સ્ત્રી૦ કોઈ વસ્તુમાંથી ઝીણી ઝીણી ઉડતી જે રજ તે. તપખીરની, કસણાની, કેરીની વગેરેની ઝેણ. ઝેણ ઉડવી-ખાવી.

ઝેબેઝેબાં, ન. બ. વ. પરસેવાના રેલા પર રેલા.

ઝેર, ન૦ [ફા૦] વસ્તુ-ડંખમાં રયલા જે ગુણની અસરથી મરી જવાય કે મરવા જેવું દુઃખ થાય તે; ખાવાની વસ્તુમાં રયલા એકાદા ગુણથી અથવા સાપ વગેરેના ડંખની મરવા જેવી જે અસર થાય તે-ઝેર દેવું-આપવું-ખાવું-ચડવું-ઉતરવું. ૨ વેર; દ્વેષ.

ઝેરકચુરો, પુ૦ એક જાતનું કડવું બીયું-ઓસડમાં ઘણું વપરાય છે.

ઝેરકાજળી, સ્ત્રી૦ પરસેવા વાટે બહાર આવતું શરીરમાંનું વિષ; (૨) મરણ વખતનો પરસેવો.

ઝેરણી, સ્ત્રી૦ દહીં વલોવવાની નાની-હાથરવૈ.

ઝેરમહોરો, પુ૦ ડંસના વિષને ચૂસી લે એવો એક પદાર્થ. નોળવેલ.

ઝેરી, વિ૦ ઝેરવાળું. ઝેરીલું. અડકયાથી-ખાધાથી-પીધાથી-જોયાથી-સુંઘ્યાથી ઝેર ચડે તેવું. ઝેરી ઉંદર-સાપ-કોપરૂં વગેરે.

ઝેરી નાળિયેર; ન૦ દરિયાની એક વનસ્પતિનું મોટું ફળ; જેના કોટલાનું સાધુ લોકો કમંડળ બનાવે છે તે.

ઝેરૂં, ન૦ ઝાપટું. 'ઝાઝું ઝેરૂં આવ્યું.'

ઝેલી, સ્ત્રી૦ હેલી (આંસુની).

ઝોંટવું-ટીલેવું, ખુંચાવી લેવું.

ઝોંસવું, ઝાંસવું.

ઝોક, સ્ત્રી૦ આંખની અન્દર એકાએક વાગવું તે. ઝોક લાગવી-ઉતરવી. ૨ વાંકું વળવું તે અથવા વાંકું વળી રેવું-રહેલું તે. વાંક; વલણ. ૩ સીધી લમ્બ લીટીથી આડું પડવું તે. ૪ ગામને પાદરે અથવા ગામમાં ભરવાડો બકરાંઘેટાંને જે વાડામાં રાખે છે તે. ગોઠ; ગોષ્ટ. ૫ બકરાં ગાડરાંનું ટોળું. ૬ નુકસાન; બાધ. ઝોક લાગવી, ઝાપટ લાગવી.

ઝોકણડા, પુ૦ જમવા ઉપર એકદમ સારીપઠે પડવું તે. ૨ સારીપઠે મોજમઝા મારવી તે.

ઝોકવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ ફેંકવું—નાખવું. (કોઇ ને કોઇ કામમાં). ક્રિ૦ અ૦ એકદમ માંય ઉતરી પડવું—ધસવું; સાહસ કરવું. ૨ ઊંઘ—કેફથી ઝોલ્લાં ખાવાં; નીચું વળવું.

ઝોકાવડા, પુ૦ એકદમ માંય પડવું—ધસવું તે.

ઝોકાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પલાવી પડવું. ૨ ક્રિ૦ સ૦ સાહસ કામ કરાવવું.

ઝોકું, ન૦ ઊંઘ—કેફથી ડોકું નીચું વળે તે. ૨ ઊંઘ; નિદ્રા. ઝોકું ખાવું.

ઝોકો, પુ૦ ઝોક; ઝોલો.—તોળતાં દગાથી ન માલમ પડે તેવી રીતે દાંડીને ઝોલો ખવાડવો તે. હેલો; હડસેલો. ૨ નીચું વળવું તે.

ઝોટડી, સ્ત્રી૦ પેલવેતરી ભેંસ.

ઝોટિંગ, પુ૦ મરી ગયલા મુસલમાનનો ભમતો જીવ. ૨ ઘરબાર અને બૈરાં છોકરાંવનાનો રખડતો લુચ્ચો ડાંડ. ૩ ફુવેડ મેલું કણ્ટાળો આપે તેવું માણસ.

ઝોટીલેવું, ઝોંટીલેવું.

ઝોડ, ન૦ ભૂત પિશાચ વગેરે; બારનું મેલું; આડું ૨ કણ્ટાળો આપતું—કેડો ન મુકે તેવું માણસ; લફરૂં. ઝોડ વળગ્યું કેવાય છે. ઝોડ ઝપટ.

ઝોણ્ણી, સ્ત્રી૦ ચાર ખુણાની પોળાં પેટાંવાળી પણ સાંકડાં મોડાંની એવી કપડાંની જે કોથળી તે.

ઝોણ્ણો, પુ૦ મોટી ઝોણ્ણી.

ઝોબા-બો, જોબો.

ઝોરણી-ણો, ઝોણ્ણી—ણ્ણો.

ઝોલવું; અ૦ ક્રિ૦ ઝુલવું; ડોલવું; ઝોકાં ખાવાં.

ઝોલું, ન૦ ટોળું; સમુદાય; ઝુણ્ડ. ૨ ડોલું; ઝોકું.

ઝોલો-લ્લો, પુ૦ ચોપાળા—હિંડોળાનું આમ તેમ હાલવું થાય તેમાં તેનું એકેક તરફ જે જોરમાં જવું થાય તે. ઝોલો ખાવો; ઝુલતાં થવું તે. ૨ નકામું રખડ્યાં કરવું તે; ફાંફાં મારયાં કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે. તે બચારો ઝોલા ખાયાં કરેછે. ૩ આમ તેમ ડોલ્યાં કરવું તે. વાણ ઝોલા ખાય છે. (૪) પાણીએ રંધેલા શાકમાં પાણીનો ભાગ વધારે રહે છે તેને ઝોલો કહે છે. ઝોળા-લાવાળું શાક.

ઝોસવું, ઝાંસવું.

ઝોળ, સ્ત્રી૦ ભૂત; હરકોઇ મેલું—આડું તે; આરણ-કારણ; ઝોડ. ઝોળ ઝપટ એટલે ભૂત વગેરેની ચોટ.

ઝોળવું-ળી નાખવું, ક્રિ૦ સ૦ બાવડાં—ભુજ પકડીને સારી પઠે હલાવવું—પીખી નાખવું.

ઝોળાવો, પુ૦ ઉતરતી જે ભોંય તે; ઢોળાવ.

ઝોળી, સ્ત્રી૦ ચારે છેડા બાંધી લઇ વચમાંથી ઝુલતો રાખેલો એવો લુગડાનો એક ઘાટ. ભીખેલું અનાજ-ધાન ભરવાની ઝોળી; બજારથી શાક લઇ આવવાની ઝોળી. રફુરેજ વગેરેની ઝોળી. છોકરાંને સુવાડવાની ઝોળી.

ઝોળીપોળી, સ્ત્રી૦ છોકરાંનું નામ પાડતી વખત બૈરાં છોકરાં એકઠાં થઇ બાળકને ઝોળીમાં સુવાડી 'ઝોળી પોળી પીપળ પાન, ફોઇયે પાડ્યું ફલાણું નામ.' એમ બોલતાં જઇ ઝોળીને હલાવ્યાં કરે છે તે. ગામઠી નામકરણ સંસ્કાર.

ઝોળો, પુ૦ ઝોળીની પેઠે લટકી જવું—નમી નમી પડવું તે. ચન્દરવો ઝોળો ખાઇ ગયો છે. જમીનને પણ એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. ૨ મોટી ઝોળી.

ઞ

ઞ, પુ૦ [સં૦] એકવિસમો મૂળાક્ષર. એથી શરૂ થતો કોઇ શબ્દ નથી. એ, ચમ્પાતાં અનુસ્વારોમાંનું બીજું છે. કિઞ્ચિત, અઞ્ચળ, ઇઞ્જનેર વગેરે.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

કવિ નર્મદાશંકરના કુલે રચેલા ગ્રન્થો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

(આવી * ફુલકીવાળાં પુસ્તકો વેચાતાં મળી શકે છે.)

*૧ કાવ્ય-નર્મકવિતા-મોટી-સંપૂર્ણ-એમાં કવિએ જુદે જુદે વખતે રચેલી અને છૂટક છપાવેલી તમામ કવિતાનો સંગ્રહ છે. એમાં કવિએ પોતે પોતાના કાવ્યની સમજુતી આપી છે. એમાં કવિતા લગભગ સર્વ વિષય ઉપર છે. શૂરવીર પચ્ચીશી, સ્વદેશાભિમાનની કવિતાઓ, સાંસારિક દર્શનો વગેરે વાંચવા મનન કરવા જેવાં છે.

*૨ જૂનું નર્મગદ્ય-આ ગ્રન્થમાં કવિએ જુવાન વયમાં લખેલા જુસ્સાદાર લેખોનો અપૂર્વ સંગ્રહ છે.

૩ સરકારી નર્મગદ્ય-આ ગ્રન્થમાં કવિએ નવા લખેલા વિષયોનો સંગ્રહ છે. રાજ્યરંગ ભાગ ૧ લો આ ગ્રન્થમાં છે.

*૪ રાજ્યરંગ ભાગ ૨ જો-સરકારી નર્મગદ્યમાં જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા જેવો રાજ્યરંગ ભાગ ૧ લો સરકારી કેળવણી ખાતાએ છાપ્યો, તેના અનુસંધાનમાં આ બીજો ભાગ છે. અંગ્રેજી ઇતિહાસકાર મી૦ એચ. જી. વેલ્સના, તેના લખેલા "જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા" માટે વખાણ થાય છે, તેના જેવો જ લગભગ આ ગ્રંથ છે. તેની બીજી આવૃત્તિ ફાર્બસ ગુજરાતી સભાએ છપાવી છે. આ ગ્રંથમાં કવિએ જે દર્શનો અને મહાદર્શનો લખ્યાં છે તે ઉત્તમ છે.

*૫ નર્મકોશ-પ્રસિદ્ધ છે. એમાં કવિએ જે પ્રસ્તાવના અને ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યનો ઇતિહાસ ઇત્યાદિ લખ્યા છે તે તો હજી પણ આજે અજોડ છે.

☞ આ ગ્રંથનો સ્વર વિભાગ અને 'ક' અને 'ચ' વર્ગના શબ્દોનો એક ભાગ ગુજરાતી પ્રેસ તરફથી તૈયાર થયો છે, અને તેની સાથે પ્રસ્તાવના અને કોશ સંબંધી કવિના બીજા વિચારો, જે હજી સુધી છપાયા નથી તે પહેલી વાર છપાઇને બહાર પડ્યાં છે.

૬-નર્મકથાકોશ-આ ગ્રંથ આજે મળતો નથી. આની અંદર રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, અને પુરાણોમાં જે મહાપુરૂષો વગેરે થઇ ગયા છે તેનો સંપૂર્ણ પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ વાંચવા જેવો છે. આ ગ્રંથની બે ત્રણ આવૃત્તિઓ થઇ છે.

૭-શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર અને સૂક્ષ્મ ટીકા-ઘણાઓ જાણતા પણ નથી કે કવિએ આવો ગ્રંથ રચ્યો છે. ગુજરાતી ભાષામાં જો સૌથી સારામાં સારો પહેલો કોઇનો પણ અનુવાદ ગીતાનો હોય તો તે કવિનો છે. ટીકાનો કેટલોક ભાગ તો ચમત્કારિ છે. હાલ અપ્રાપ્ય છે.

૮-નર્મવ્યાકરણ-આજથી સો વર્ષ પૂર્વે, એટલે કે કવિના જન્મ વખતે ગુજરાતી ભાષા શીખવા માટે કોઇ પણ સારો વ્યાકરણનો ગ્રંથ નહોતો. બ્રિટીશ રાજ્યના કેળવણીખાતા તરફથી પુસ્તકો છપાઇ બહાર પડવા લાગ્યાં ત્યારે એક મરાઠી વિદ્યાધિકારી ગંગાધરરાવ ફડકેના મરાઠી વ્યાકરણ ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાનું નાનું-મોટું વ્યાકરણ રચીને તે શાળામાં ચલાવવામાં આવતું. આની સામે કવિ નર્મદાશંકરે સખ્ત પોકાર ઉઠાવ્યો હતો. એ માટે જૂના નર્મગદ્યમાંનો તેમનો લેખ વાંચો. તે પછી કવિએ નમુના તરીકે એક વ્યાકરણ રચ્યું હતું અને તેના બે ભાગમાં-અક્ષરજ્ઞાન, સંધિ, નામ, સર્વનામ, વિશેષણ-એટલા વિષયો સંબંધી વ્યાકરણગ્રંથ રચી બહાર પાડયો હતો. પણ લોકો તરફથી કે સરકાર તરફથી ઉત્તેજનના અભાવે આગળ પ્રયત્ન કરવો પડતો મૂકયો હતો. હાલમાં અપ્રાપ્ય છે.

*૯,૧૦,૧૧,૧૨–ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યસાહિત્ય શીખનારાઓ માટે સારા પિંગળની ખામી હતી. તે જ પ્રમાણે કાવ્યનાં અંગો અલંકાર, રસ–વિવેક, નાયિકા-ભેદનાં પુસ્તકો નહોતાં. દરેક ગુજરાતીને વ્રજ ભાષાના કે હિંદી ભાષાના ગ્રંથો તે માટે શીખવા પડતા. આ મુશ્કેલીનું વર્ણન કવિએ પોતાના આત્મચરિત્રરૂપ "મારી હકીકત" નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે. આટલા માટે તેમણે **(૯) પિંગળ પ્રવેશ, (૧૦) રસપ્રવેશ, (૧૧) અલંકાર પ્રવેશ, (૧૨) નાયિકાભેદ** એ નામના ચાર માર્ગદર્શક સારા નાના ગ્રંથો રચ્યા છે.

૧૩–૧૪–ગુજરાત સર્વસંગ્રહ અને કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ–મુંબઇની સરકારે મુંબઇ ઇલાકા સંબંધી સર્વ પ્રકારની માહિતી આપનારા અંગ્રેજી ભાષામાં ગેઝેટિયર નામના ગ્રન્થો પ્રકટ કર્યા છે. તેમાંથી ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ સંબંધી માહિતીવાળા ગ્રન્થોનો સાર ઉપલાં બે પુસ્તકોમાં છે. આ ગ્રન્થો કવિએ જ્યારે ગોકુળદાસ તેજપાળના ધર્માર્થ ખાતાંમાં નોકરી સ્વીકારી ત્યારે તેમનું ચઢેલું દેવું ચૂકવવા માટે સહાય કરવા બીજા ઘણાઓની મદદથી તૈયાર કર્યા હતા, પણ સર્વ બાબતો કવિએ પોતાની ભાષામાં મૂકી છે. આ ગ્રન્થો અમૂલ્ય હતા. આજે તે મળતા નથી. સંક્ષેપમાં અંગ્રેજી ગેઝેટિઅરનો બધો ભાવ આ ગ્રન્થોમાં આવી જાય છે, અને તે ઉપરાંત કેટલીક હકીકત વિશેષ પણ છે.

***૧૫–શ્રીમદ્‌ભાગવતના દશમસ્કંધનો** ગુજરાતી કાવ્યમાં અનુવાદ, વડોદરાના મહાકવિ પ્રેમાનંદે અને તેના શિષ્ય સુંદર મેવાડાએ કરેલો છે, પણ તેની શુદ્ધ નકલ મળતી નહોતી. તેથી ચાર પાંચ હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી, સંશોધન–સારોદ્ધારના નિયમો બાંધી આ ગ્રન્થ પ્રકટ કર્યો હતો.

દશમસ્કંધ ઉપરાંત ભાગવતના બીજા સ્કંધોનો કવિતામાં અનુવાદ વલ્લભભટે કરેલો છે. તેમજ ભાગવતની અનુક્રમણિકા દયારામ કવિએ રચેલી છે. આ સર્વ સાહિત્ય છપાયલું છે. કીંમત રૂ. ૬.

૧૬–દયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહ–આ સંગ્રહ કવિએ મહામહેનતે અને ખર્ચના ભોગે કરેલો છે. તેમના સમયમાં દયારામના શિષ્યોમાંથી કોઇ હાથ પ્રતો આપે નહીં, તેથી કવિએ પોતાને ખર્ચે માણસો રોકી જ્યાં જ્યાં દયારામનાં કાવ્યો, પદો, ગરબીઓ ગવાતાં ત્યાં ત્યાં મોકલી, ઉતરાવી લઇને આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ કરેલો. એની ચાર આવૃત્તિઓ થઇ ગઇ છે. નવી આવૃત્તિ છપાય છે.

***૧૭–દેશવ્યવહારવ્યવસ્થા**–આ અર્થશાસ્ત્રનો ગ્રન્થ છે. મૂળે એક અંગ્રેજી લેખક આડમ સ્મીથના "રાષ્ટ્રોની લક્ષ્મી" (વેલ્થ ઓફ નેશન્સ) નામના અંગ્રેજી પુસ્તકને આધારે મરાઠીમાં એક પુસ્તક રચાયલું તેનો છાયાનુવાદ આ પુસ્તકમાં છે. એમાં અર્થશાસ્ત્રની કેટલીક વાતો સાદી સરળ ભાષામાં સારી રીતે સમ[illegible] છે.

૧૮ થી ૨૨ નાટકો–કૃષ્ણાકુમારી, રામજાનકીદર્શન, દ્રૌપદીદર્શન, સાર શાકુન્તલ, બાલકૃષ્ણવિજય. આ પાંચ નાટકોમાંથી આજે કેવળ રામજાનકી દર્શન મળી શકે છે. રામજાનકીદર્શનમાં રામાયણનો, દ્રૌપદીદર્શનમાં મહાભારતનો, અને બાલકૃષ્ણવિજયમાં શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમની વ્રજલીલાનો સમાવેશ કવિએ ખુબીથી કરેલો છે. આ નાટકો મુંબઇની રંગભૂમિ ઉપર ભજવાયલાં હતાં. તેમાં દ્રૌપદીદર્શન ઘણો વખણાયો હતો, અને બાલકૃષ્ણવિજય નાટકમાંથી રાસમંડળનો રેણકી છંદનો ગરબો તો એક વાર લોકો મોંઢે કરી નાંખી જ્યાં ત્યાં લલકારતાં હતા. આ નાટકો ભજવવામાં વિદ્યમાન દક્ષિણી ગૃહસ્થ જ્ઞાનવૃદ્ધ શ્રીયુત શ્રીકૃષ્ણ ગણેશ ખાપર્ડે એમ. એલ. સી. જેઓ હાલમાં નાગપુરમાં વાનપ્રસ્થ જીવન ગુજારે છે, તેઓએ રંગભૂમિની સારી સગવડ કરી આપી હતી; અને કવિશ્રી સાથે તેમના પાછલા જીવનને સારો સાથ આપી મદદ કરી કરાવી હતી.

કૃષ્ણાકુમારી નાટકનો વિષય જાણીતો ઉદેપુર રાજ્યનો કીસ્સો છે. એની શૈલી માટે તે લોકોને પસંદ પડયો હતો. સાર શાકુન્તલ નાટક પણ જો કે સાર તરીકે કવિએ ઓળખાવ્યો છે, છતાં પણ તે કાલિદાસના નાટકનો ઉત્તમ છાયાનુવાદ છે. આ બે નાટકો ભજવાયાં નથી.

***રામજાનકી દર્શન**–કીંમત રૂ. ૦–૮–૦.

***૨૩ ધર્મવિચાર**–આ ગ્રંથમાં કવિશ્રીએ પોતાના માનીતા પત્ર "ગુજરાતી"માં ઇ. સ. ૧૮૮૦ થી તે ૧૮૮૬ સુધીમાં જે જે લેખો લખ્યા તેનો સંગ્રહ છે. આમાં વિચારવાણી મહાસાગરની માફક ગંભીર છે. સમાજ, રાજકારણ, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો ઉપર સુંદર વિચારો દર્શાવ્યા છે.

***૨૪ મારી હકીકત**–આમાં કવિએ પોતાના જન્મ ઇ. સ. ૧૮૩૩ થી માંડીને ૧૮૬૬ સુધીનું આત્મચરિત્ર આપેલું છે. આ ગ્રંથ "ગુજરાતી" પ્રેસ તરફથી છપાયો છે.

નર્મદાશંકરનું ઉત્તર જન્મચરિત્ર–એમાં મારી હકીકતમાં લખાયલી વાત પછી એટલે ૧૮૬૫ પછીથી તે ૧૮૮૬ એટલે કવિશ્રીના દેવલોક પામ્યા સુધીની હકીકત આવશે. કવિના લખેલા કેટલાક અપૂર્વ લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવશે. છપાય છે.

૨૫ નળાખ્યાન–મહાકવિ પ્રેમાનંદવિરચિત–શાળાઓમાં ચલાવવા યોગ્ય રીતે સંશોધન કરી છપાવેલું.

૨૬ નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો–જૂનાં ગવાતાં રીતભાત અને સાંસારિક પ્રસંગનાં અનેક ગીતોનો આમાં અપૂર્વ સંગ્રહ છે. એના પછી ઘણા સંગ્રહો છપાયા છે, પણ આની ખૂબી ન્યારી છે.

કવિ નર્મદાશંકરના રચેલા હાલમાં મળી શકતા ગ્રન્થો

નામ	કીંમત
નર્મ કવિતા (મોટી)	૪-૦-૦

નર્મ કવિતા-ભાગ ૧ લો-એમાં લઘુહિતોપદેશ, વૈધવ્યચરિત્ર, ગોપીગીત, ઋતુવર્ણન, પ્રવાસવર્ણન, શૂરવીરનાં લક્ષણો, હિન્દુઓની પડતી, વીરસિંહ, શેર સટ્ટાની ચઢતી પડતી વગેરે અનેક કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. કવિ નર્મદનું જીવનચરિત્ર સ્વ. નવલરામ પંડિતે લખેલું આમાં છે. કીંમત રૂ. ૨॥.

નર્મ કવિતા ભાગ ૨ જો-એમાં વીરરસની કવિતા, ઈશ્વરસંબંધી, નીતિવિષયની, દેશાભિમાનની, સ્ત્રીશિક્ષણની, ઘરસંસારની, પ્રીતિની, ગ્રામ અને સૃષ્ટિસૌન્દર્ય વગેરે કવિતાઓ છે; સ્ત્રીઓને ગાવાનાં લાયક ગીતો, વિવિધ વિષયની, હિન્દી ભાષાની કવિતા વગેરે છે. કીંમત રૂ. ૧॥.

કાવ્યશાસ્ત્રના ગ્રન્થો-પિંગળ પ્રવેશ, અલંકાર પ્રવેશ, રસપ્રવેશ, નાયિકવિષયપ્રવેશ-એ મુખ્ય છે. કીંમત રૂ. ૧-૦-૦.

જાુનું નર્મગદ્ય (લેખ અને નિબંધ) ...	૩-૦-૦
દેશવ્યવહાર વ્યવસ્થા (અર્થશાસ્ત્ર) ...	૧-૪-૦
રામજાનકી દર્શન નાટક	૦-૮-૦
ધર્મવિચાર (નિબંધો)	૧-૪-૦
નર્મકોશ-સ્વર, કવર્ગના અને ચવર્ગના શબ્દો સુધીનો ભાગ ૧ લો	૪-૦-૦
નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો (સ્ત્રી ગીત સંગ્રહ)	૧-૦-૦
રાજ્યરંગ ભાગ ૨ જો મહાદર્શનો-અપૂર્વ	૧-૦-૦
મારી હકીકત	૧-૦-૦
નર્મદ-ઉત્તર ચરિત્ર	૧-૦-૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું—

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

10500